هازىرقى زامانداىكى ئىسلاھىزم

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

هارۇن رامانىڭ ئادەملىرى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-07158-1
B·222（维文）定价：30.00元

ISBN 7-228-07158-1
9 787228 071586 >

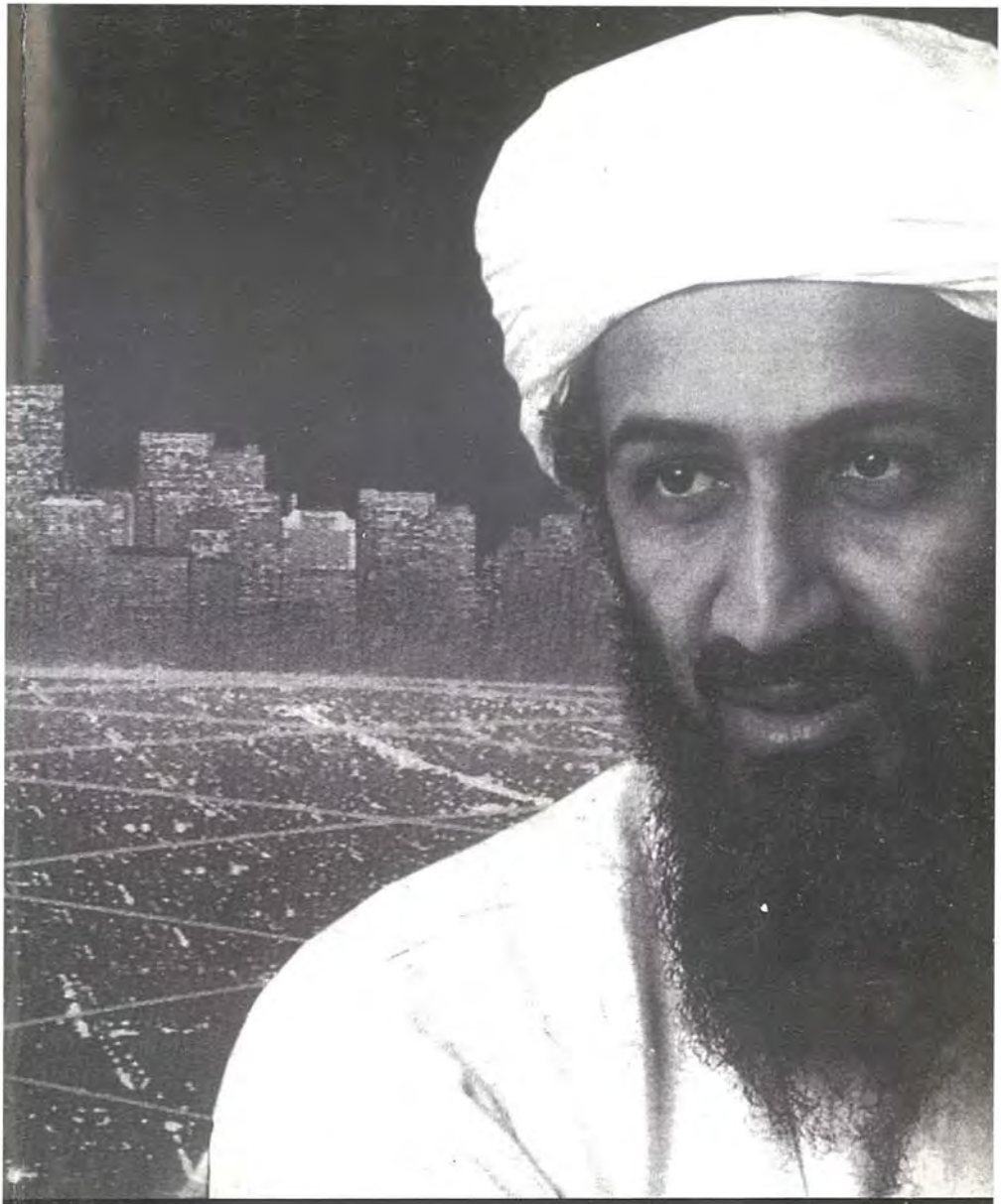

هازرقی زامانداکی ئیسلامزم

تەرجىمە قىلغۇچى :

ئابدۇللاجان كېرەم

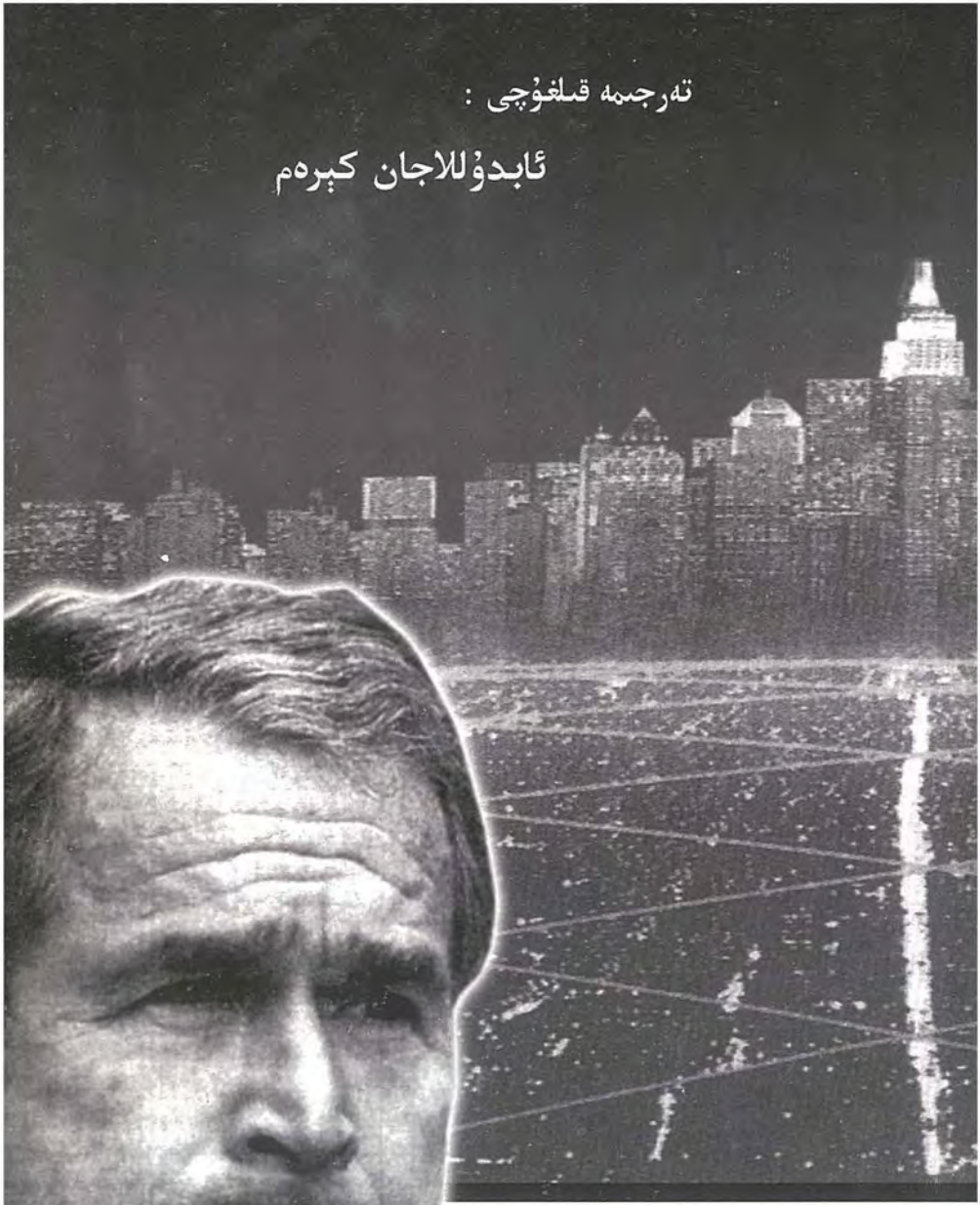

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

现代伊斯兰主义/陈嘉厚著;阿布拉江泽.
—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.5
ISBN 7-228-07158-1

Ⅰ.现… Ⅱ.①陈… ②阿… Ⅲ伊斯兰教—宗教—文化—研究—维吾尔语(中国少数民族语言)
Ⅳ.B968
中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 028878 号

责任编辑:阿布力米提·依明
责任校对:热娜·阿布力米提
封面设计:努尔买买提·吾买尔

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码:830001)
新疆新华书店发行
新疆工人时报印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 22.5 印张 2 插页
2002 年 6 月第 1 版 2002 年 6 月第 1 次印刷
印数 1——3000

ISBN 7—228—07158—1/B.222　　定价 30.00 元

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
بىرىنچى باب ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ
باش كۆتۈرۈشى 1
§ 1 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بىلەن ئىسلام
گۈللىنىش ھەرىكىتىنىڭ مۇناسىۋىتى 4
§ 2 . ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە
تەسىرى 20
§ 3 . ئىسلام ئىنقىلابى نېمە ئۈچۈن ئالدى بىلەن
مىسىردا ئەمەس ، بەلكى ئىراندا غەلىبە قىلدۇ ... 46
§ 4 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ
تەشەببۇسى ، تەشكىلى ۋە ئالاھىدىلىكى 64
§ 5 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىجتىمائىي
ئاساسى 70
§ 6 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن زوراۋانلىق - تېررورلۇقنىڭ مۇناسىۋىتى 77
ئىككىنچى باب ھازىرقى زامان ئىسلامىزم
نەزەرىيىسى 90
§ 1 . ئۈتتۈرا ئەسىردىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى ... 90
§ 2 . يېقىنقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى ... 92
§ 3 . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى... 134
1 . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ
تەرەققىيات باسقۇچلىرى ۋە ئۇنىڭ ۋەكىللىك قىلالايدىغان نەزەرىيىچىلىرى 134

2 . هازىرقى زامانداشقى ئىسلامىزمنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرى 156
1) «پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ» 156
2) «ھاكىملىق ئاللاغىلا مەنسۇپ» 164
3) «جاھىلىيەت ۋە كاپىرلىق نەزەرىيىسى» 169
4) «ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈكلىكى» 178
5) «شەرىئەتنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش لازىم» 185
6) «ئىسلام دۆلەتلىرىنى قايتىدىن قۇرۇش» 190
7) «ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتا قۇرۇش» 198
8) «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش» 206
9) ئاياللارنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلار ...211
10) «ئىسلام مىللەتچىلىكى» ۋە «ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكى» توغرىسىدىكى تەشەببۇسلار 218
11) غەرب مەدەنىيىتىگە باھا 227

ئۈچىنچى باب مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى 252

§1 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى بارلىققا كېلىشىنىڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى..... 253

§2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى..... 261

§3 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق قاراشلىرى..... 271

§4 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى 283

§5 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ۋە مىسىرنىڭ سىياسىيىسى..... 288

§6 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ رولى 319

§7 . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ تەرەققىيات

ئىستىقبالى 329
تۆتىنچى باب ئىراندا موللىلار ھاكىمىيەتنى قانداق تارتىۋالدى ۋە دۆلەتنى قانداق باشقۇردى... 338
§1 . ئىراندا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ گۈللىنىشىدىكى تارىخىي شارائىت 339
§2 . ئىسلام ئىنقىلابى پەيدا بولۇشنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىق ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى..... 363
§3 . ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئىلگىرىلىشى ۋە دىنىي زاتلارنىڭ پېتەكچىلىك ئورنىنىڭ تىكلىنىشى..... 368
§4 . ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى 383
§5 . شەرىئەتنى يولغا قويۇش ۋە جەمئىيەتنى ئىسلامىيەت بويىچە ئۆزگەرتىش 403
§6 . ئىسلام ئىقتىسادىي سىياسىتىنى يولغا قويىدى 412
§7 . ئىران ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى توغرىسىدىكى بەزى قاراشلار 419
بەشىنچى باب لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ باش كۆتۈرۈشى ، مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى..... 430
§1 . لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى ... 430
§2 . ئىچكى ئۇرۇش داۋامىدا ئۆسۈپ يېتىلدى ...438
§3 . ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەش داۋامىدا زورايدى 444
§4 . لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئورنى 452
ئالتىنچى باب پەلەستىندىكى خاماس ھەرىكىتى ... 456
§1 . خاماسنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە پائالىيەت ئەھۋالى 456
§2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسى ۋە تەرەققىياتى 460

§3 . خاماسنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ نىزامنامىسى 465
§4 . خاماسنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى پائالىيەتلىرى..... 470
§5 . خاماس بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ مۇناسىۋىتى 473
§6 . خاماس بىلەن پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەر ۋە ئىرانىنىڭ مۇناسىۋىتى 478
§7 . خاماس ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى..... 482
§8 . خاماسنىڭ ئىستىقبالى 487
يەتتىنچى باب ئالجىرىيەدىكى ئىسلامىزم 496
§1 . ئالجىرىيەدىكى ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنىڭ ئۆتكۈرلىشىشى ۋە ئىسلام فرونتىنىڭ بارلىققا كېلىشى 497
§2 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەشەببۇسلىرى..... 504
§3 . ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ھوقۇقدارلار بىلەن ئېلىشىش ۋە كۈرەش قىلىش شەكىللىرى 515
§4 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تەقدىرى ... 529
سەككىزىنچى باب ۋەھھابىزم ۋە ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم 542
§1 . دىن بىلەن ھاكىمىيەتنىڭ يېڭى مۇناسىۋىتى... 544
§2 . ۋەھھابىزمنىڭ يېڭى رولى..... 552
§3 . شەرىئەت جەھەتتىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر ... 574
§4 . ۋەھھابىزم ۋە پادىشاھلىقنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى 584

§ 5 . سەئۇدى ئەرەبستانى چېگراسى ئىچىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى..... 601
توققۇزۇنچى باب پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى..... 615
§ 1 . سادامغا بولغان ئۆچمەنلىك ۋە مۇھەببەت ... 618
§ 2 . ئىسرائىلىيىگە ، ئامېرىكىغا ۋە غەربكە قارشى ئۇرۇش 625
§ 3 . قىيىن تاللىۋېلىش 629
§ 4 . پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلىشىشى ۋە ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ باشلىنىشى 635
ئونىنچى باب ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن غەرب ۋە شەرق 646
§ 1 . دۇنياغا بولغان قاراش 646
§ 2 . ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ سىرتقا قارىتىلغان سىياسىتى ئۇستىدە نۇقتىلىق تەھلىل 656
§ 3 . ئىسلام ئىنقىلابىنى خەلقئاراغا چىقىرىش تىۋغ- رىسىدا..... 673
§ 4 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئېكستىرىمىزمچىلىرى (ئەسەبىيلىرى)غا ئالاقىدار خەلقئارا تېررورلۇق پائالىيەتلەر 681
ئون بىرىنچى باب ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى 687
§ 1 . ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى..... 689
§ 2 . غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى 695

كىرىش سۆز

XX ئەسىردىكى ئەڑاھ — ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئەگىپ يۈرۈيدۇ . «ئەسلىيەتچىلىك» ھەققىدە گەپ بولسا ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كېتىدۇ ، چۈنكى غەرب دۆلەتلىرى ، بولۇپمۇ ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ تەشۋىقات ۋاستىلىرى ئەسلىيەتچىلىكنى ئىنتايىن ياۋۇز ، تەبىئىيىتى قانخور بولۇپ ، ھازىرقى زامانىدىكى ھەممە زوراۋانلىق - تېررورلۇق شۇنىڭدىن كېلىدۇ دەپ تەسۋىرلەيدۇ . ئۇنى دۇنيادىكى ھەممە جىنايەتنىڭ مەنبەسى قىلىپ قويىدۇ . ئامېرىكا ھۆكۈمىتى «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى»نىڭ سەركىسى بولغان ئىراننى تېررورچى دۆلەتلەر تىزىملىكىگە كىرگۈزۈپ ، «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى»نى تەتقىق قىلىدىغان مەخسۇس گۇرۇپپا قۇرۇپ ، ئىرانغا قارشى پائالىيەتلەرنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە قوللاشقا نۇرغۇن مەبلەغ ئاجراتتى ، ئىراننى سودىدا جازالاشنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويدى . شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» «دۇنيا خەۋپسىزلىكىگە تەھدىت سالىدۇ» ، ئۇ «دۇنيادىكى مۇقىمسىزلىق ئامىلى» دەپ ئالاقزادە بولۇپ ئۇنى شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىنىڭ XXI ئەسىردىكى ئىستراتېگىيىلىك ئوبيېكتى قىلىۋالدى . مەسىلە شۇنداق جىددىي

بولغاچقا ، تەبىئىيكى ، ھەرقايسى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى ۋە خەلقلىرىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى .

كىشىلەر شۇنىڭغا دىققەت قىلدىكى ، بۇرۇن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتمىغان موللا ھۈمەينى رەھبەرلىك قىلغان ئىسلام ئىنقىلابى 1979 - يىلى ئىراندا غەلىبە قىلىپ ، «ئوتتۇرا شەرقتىكى تۇنجى قۇدرەتلىك دۆلەت» دەپ ئاتالغان ھەمدە ئامېرىكىنىڭ ئومۇميۈزلۈك قوللىشىغا ۋە قەتئىي قوغدىشىغا ئىگە بولغان پەھلىۋى خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، زامانىمىزدىكى تۇنجى ئىسلام ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ ، ھەمدە «ئامېرىكا جاھانگىرلىكى»نى «دۇنيا خەلقىنىڭ 1 - نومۇرلۇق دۈشمىنى» ، «ئەڭ چوڭ ئىبلىس» دەپ ئاتاپ ئۇنىڭ بىلەن پۈت تېپىشىپ ، ئامېرىكىنىڭ تېھرانداڭ تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىدىكى خادىملارنى تۇتقۇن قىلىپ ، ئامېرىكىنى شۇ چاغدا ئامېرىكىدا پاناھلىنىۋاتقان پادىشاھ پەھلىۋىنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە قىستىدى . ئۇزىنى دۇنيا بويىچە ئەڭ قۇدرەتلىك دۆلەت دەپ ھېسابلىغان ئامېرىكا بىر تەرەپتىن ئىرانىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، ئادەملىرىنى قۇتقۇزۇپ چىقىدىغان قوراللىق ئەترەت تەشكىللەپ ھەرىكەت قوللىنىپ مەغلۇپ بولدى . ئىراندىكى مىليونلىغان كىشىلەر نامايىش قىلدى ، ئۇلارنىڭ «ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنى يوقىتايلى !» دەپ توۋلىغان شوئارلىرى زېمىننى لەرزىگە سالدى . ئىران ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان كۈندىن باشلاپ ، پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسى «مالىماتاڭ بولۇپ كەتتى» ، نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى «ئىسلام ئەسلىيەتچى» تەشكىلاتلىرى ئىرانىنىڭ غەلىبىسىدىن ئىلھاملىنىپ ، ئامەت كەلدى ، دۇنيا ئىسلامىيەتنىڭ قولىغا ئۆتىدىغان بولدى دەپ قاراپ ، قىزغىنلىق بىلەن كوچىلارغا چىقتى ياكى قوراللىق قوزغىلاڭ قىلدى . ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش سۇرەن - چۇقانلىرى ۋە ئوق ئاۋازلىرى ئاربىلىشىپ كەتتى ، نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەر ھاياتىدىن ئايرىلدى . شۇنىڭغا

ئۇلاپلا ئوتتۇرا شەرقتە ئىران - ئىراق ئۇرۇشى ۋە پارس قولتۇقى ئۇرۇشى پارتلىدى ؛ سۇدان بىلەن ئافغانىستاندا ئەسلىيەتچىلەر ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيىتىنى[1] قۇردى ؛ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىستراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم بولغان ئالجىرىيەمۇ «ئەسلىيەتچىلەر»نىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىشكە قىل قالدى ؛ مىسىرمۇ بىر مەھەل ناھايىتى چوڭ قىيىنچىلىققا دۇچ كەلدى ؛ «ئەسلىيەتچىلىك» ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بەش دۆلەتكە بېسىپ كىرىپ ، ئۇ يەردىكى دىنىي كەيپىياتنى كۈچەيتىۋەتتى ؛ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ يېڭىۋاشتىن باشلىنىشىغا ئەسلىيەتچىلىكىنىڭ چەكلەش سەۋەب بولدى . قىسقىسى ، ئىسلام دۇنياسىدا ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدا «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەر خىل سەۋەبلەر تەڭلا باش كۆتۈرۈپ چىقتى . مۇشۇنداق كەسكىن ، ئۆزگىرىشچان ۋەزىيەتتە كىشىلەر گاڭگىراپ قالدى : بۇ «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» زادى قانداق غەلىتە نەرسە بولغاي ؟ ئۇنىڭ قانچىلىك كارامىتى باردۇر ؟ ئۇ شۇنچە ۋەھشىي بولۇپ ، قىلمايدىغان ئەسكىلىكى بولمىسا ، شۇنچە كۆپ ئادەم نېمىشقا قوللايدىغاندۇ ، دۇنيادىكى بىردىنبىر دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەت — ئامېرىكىدىنمۇ قورقماي ، ئۇچ دۆلەتتە غەلىبە قىلىپ ، ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇردىغۇ ؟ ئۇ زادى نېمە قىلماقچى ؟ ئامېرىكا نېمە ئۈچۈن ئۇنى شۇنچە تىللايدۇ ؟ ئۇ ئۇزۇنغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالامدۇ ؟ ... بىر تالاي گۇمانلار كىشىلەرنى ئەسىرىتىپ

---

① «ئىلاھي ھاكىمىيەت سىياسىيسى» دېگەندە ئادەتتە دىنىي داھىيلار ھاكىمىيەت تۈزگان سىياسىي تۈزۈم كۆزدە تۇتىلىدۇ . چېركاۋ ياكى دىنىي داھىيلار ھوقۇق تۈزگان ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن دۆلەتلەرمۇ ئىلاھي ھاكىمىيەت سىياسىيسىغا مەنسۇپ بولىدۇ . بۇ كىتابىمىزدا تىلغا ئېلىنغان «ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىلاھي ھاكىمىيەت سىياسىيسى» دېگەندە دىنىي داھىيلارنىڭ ھاكىمىيەتنى بۈزاستە ياكى ۋاستىلىك تۈزۈشىدىن ، ھاكىمىيەت تۈزۈلۈپىنىڭ كەيپى دىنىي داھىي بولۇشىدىن ياكى دىندىن تاشقىرىلىقتىن كېلىپ چىققان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى سىياسىي پارتىيىنىڭ رەھبىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئىسلام شەرىئىتى ئاساسىغا قۇرۇلۇپ ، ئاللانىڭ ئىنسان ئۈستىدىكى ئالىي ، مۇتلەق ، ئەتراپلىق ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلغان سىياسىي تۈزۈم كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

قويدى ، ئۇلار خاتىرجەم بولالمىدى ، دەككە - دۈككىچىلىكتىن خالىي بولالمىدى . نۇرغۇن سىياسەتچىلەر ، ئوبزورچىلار ، مۇتەخەسسىسلەر دۇنيانى زىلزىلىگە سالغان بۇ ئەرۋاھنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىشقا باشلىدى ، نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى ، مەخسۇس تېمىدا نۇرغۇن ئەسەرلەرنى نەشىر قىلدۇرۇپ ، ئەسلىيەتچىلىكنى ھەرتەرەپتىن ، قاتلاملار بويىچە ئوپېراتسىيە قىلىشقا ئۇرۇندى . بۇلارنىڭ ئىچىدە بەزى ئەسەرلەر ئۆزگىچە ، مۇپەسسەل يېزىلدى ، لېكىن بەزىلىرى يۈزەكى ۋە بىرتەرەپلىمە يېزىلىپ قالدى .

قولىڭىزدىكى بۇ كىتابقا كەلسەك ، تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىدا باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردۇق :

بىرىنچىدىن ، تەتقىق قىلىش پوزىتسىيىسىگە ۋە ئۇسۇلىغا ئەھمىيەت بەردۇق . ئوبيېكتىپ شەيئىنىڭ ماھىيىتىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئۈچۈن ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەيدىغان پوزىتسىيىدە چىڭ تۇردۇق . ھەممە قاراشلار ياكى يەكۈنلەردە ھەر خىل ماتېرىياللارنى ئەستايىدىل تەھلىل قىلىش ، تەكرار سېلىشتۇرۇش ، چوڭقۇر تەتقىق قىلىشنى ئاساس قىلدۇق .

ئىككىنچىدىن ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تەتقىقات ئاساسىدىن پايدىلىنىپ ، كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇق جەھەتتە ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلىشقا تىرىشتۇق .

تەتقىقات دائىرىسىدىن ئېيتقاندا ، ئەتراپلىق ، سىستېمىلىق تەتقىق قىلدۇق . تېمىغا چېتىلىدىغان تەرەپلەر ئۈستىدە ھەم بويىغا ، ھەم توغرىسىغا تەتقىق قىلدۇق ؛ ئومۇمىي جەھەتتىنمۇ ، قىزىق نۇقتىلاردىنمۇ تەتقىق قىلدۇق . تەتقىقات جەريانىدا مۇنداق قاراشتا بولدۇق : بۇ تېما ناھايىتى چوڭ ، ناھايىتى مۇھىم . لېكىن ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان تونۇشى ۋە باھاسى كۆپ پەرقلىنىدۇ ، ھەتتا پۈتۈنلەي زىت كېلىدۇ . بۇنداق ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىپ ، تەتقىقاتتا تۆۋەندىكىلەرنى ئەمەلگە

ئاشۇرۇشقا تىرىشتۇق : بىرىنچىدىن ، «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» توغرىسىدا بىرقەدەر ئەتراپلىق ، سىستېمىلىق ، ئوبيېكتىپ تونۇش ۋە باھا بولۇشى كېرەك ؛ ئىككىنچىدىن ، «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى»نىڭ نەزەرىيىۋى قاراشلىرىنى ، تاكتىكا ۋە ئىستراتېگىيىسىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ ، ئۇنىڭ ماھىيىتىنى ، غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشىدىكى ئېچكى ، تاشقى سەۋەبلەرنى ۋە تەرەققىيات ئىستىقبالىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلامدىن چۈشىنىش لازىم ؛ ئۇچىنچىدىن ، ئىران ئىسلام چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ ، بۈگۈنكى دىنىي سىياسىي ئەندىزىنىڭ زامانىمىزدا ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزىدىغان ئەڭ ياخشى ئىجتىمائىي ئەندىزە ئىكەنلىكى ياكى ئۇنداق ئەندىزە ئەمەس ئىكەنلىكىگە ، ئۇنىڭ غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشىغا قانداق باھا بېرىش كېرەكلىكىگە ، ئۇنىڭ غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشى پۈتكۈل «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىك» ھەرىكىتىنىڭ ئىستىقبالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىگە قاراش لازىم .

تەتقىقاتتىكى كونكرېت مەسىلىلەردە ھازىرقىغا ئەھمىيەت بېرىلىپ ، قەدىمكىگە سەل قارالدى . ۋاقتى 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايدا چەكلەندى . ئايرىم مەسىلىلەرنىڭ ۋاقتى يىل ئاخىرىسىغچە سۈرۈلدى . ئۆزىمىزنىڭ بەزى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق ، بۇنىڭ مۇھىملىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1 . «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» دېگەن بۇ نام مەسىلىسى توغرىسىدا . ھەممەيلەنگە مەلۇمكى ، بۇ غەربنىڭ ئاتىشى بولۇپ ، ئومۇملىشىشقا باشلىدى . بۇ نامدا ئاتاشنى ھەممە ئادەم بىلىپ كەتتى . شۇنداقتىمۇ بىز بۇ كىتابتا «ئىسلامىزم» دېگەن ئاتالغۇنى قوللاندۇق . چۈنكى بۇنى ئىسلامىزمچىلار ئۆزلىرى قوللانغان . ھازىرقى دۇنيادا مەۋجۇت بولۇۋاتقان ئىككى خىل ئىسلامىزمنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن ، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ۋەھھابىيلارنىڭ ئىسلامىزمىنى «ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم» ، ئىران ۋەكىللىكىدىكى

ئىسلامىزمنى «هازىرقى زامان ئىسلامىزمى» دەپ ئاتىدۇق. هازىرقى زامان ئىسلامىزمنى غەرب ئەللىرى «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» دەيدۇ. مۇشۇنداق ئاتىغاندا ۋە پەرقلەندۈرگەندە، بۇ دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمىنىڭ ماهىيتىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشكە پايدىلىق بولىدۇ. تەتقىقاتچى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، مەسىلىلەر ئۈستىدە ئوبيېكتىپ، ئادىللىق بىلەن ئىزدىنىشىمىزگىمۇ پايدىلىق بولىدۇ.

2. هازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئىككى ياقلىمىلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى، يەنى ئۇنىڭ دىنىي تەرىپىمۇ، سىياسىي تەرىپىمۇ، كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان، كونسېرۋاتىپ تەرىپىمۇ، ئىسلاهات، تەرەققىيات تەرىپىمۇ بارلىقىنى، ئوخشىمىغان دۆلەت، ئوخشىمىغان مەزهەپ ۋە ئوخشىمىغان ۋاقىتلاردا بۇ ئىككى تەرەپنىڭ ئوخشاش بولمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. ئەلۋەتتە، بىر تەرەپنى ئىنكار قىلىدىغان ئىشنى قىلماي، كونكرېت تەهلىل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

3. هازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئىجتىمائىي تەسىرىنى تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنىڭ ناهايىتى كەڭلىكىنى، ئۇنىڭدا هەم كاپىتالىست، پومېشچىكلارنىڭ هەم ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلام پۇقرالىرىنىڭ بارلىقىنى بىلدۇق. ئۇ دائىرىلەرنىڭ بېۋروكراتلىققا ۋە چىرىكلىككە، مۇستەملىكىچىلىككە ۋە غەربلەشتۈرۈشكە، ئىسلام ئېتىقادىنى ۋە ئىسلام ئەخلاق - قائىدىلىرىنى چىرىتىشكە قارشى تۇرۇپ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنى ۋە ئىجتىمائىي كاپالەتلەندۈرۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇش، بايلارنى تىزگىنلەپ، يوقسۇللارنى قوتقۇزۇش قاتارلىق چاقىرىقلىرى مەلۇم دەۋرده، مۇئەييەن دەرىجىده ئوتتۇرا، تۆۋەن قاتلامدىكى نۇرغۇن ئاممىنىڭ هېسداشلىقىغا ۋە

قوللىشىغا ئىگە بولدى .

4 . ئىسلامىزمنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئىزنالىرىنى تەكشۈرگەندىن كېيىن ، ئىسلامىزم ھەرىكىتى بىلەن ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتىنىڭ بىر ئىش ئەمەس ئىكەنلىكىنى ، ئوتتۇرا ئەسىردىن يېقىنقى زاماننىڭ باشلىرىغىچە ئىككىسىنىڭ بىر ئىش ئىكەنلىكىنى ، لېكىن يېقىنقى زاماننىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ھازىرغىچە ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتىنىڭ مەزمۇنى كېڭىيىپ كەتكەنلىكىنى ، ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغانلىقىنى ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت قىسمەنلىك بىلەن ئومۇمىيلىق ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتتۇق . زامانىمىزدىكى ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى مۇنداق ئۈچ ھەرىكەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : (1) ئىسلام دىنىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى . بۇ مودېرنىزمچى (ئىسلام دىنىنى دەۋرلەشتۈرۈش تەرەپدارلىرى) ۋە ئەنئەنچى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . مودېرنىزمچىلار نامدا دۆلەتنى ئىسلام دىنى بىلەن باشقۇرىدىغان سىياسىي فونكسىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولىدۇ . ئەمەلىيەتتە ، دىنىي بايراقنى كۆتۈرۈۋېلىپ جەمئىيەتنىڭ سىياسىي ئىستىلاھات ھەرىكىتى بىلەن شوغۇللىنىدۇ ؛ (2) ئىسلام مىللەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى . بۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەر دىندىن تاشقىرى مىللەتچى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە ئېلىپ بارغان گۇللىنىش ھەرىكىتىدىن ئىبارەت ؛ (3) ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى . بۇ دۆلەت ھالقىغان ، ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ پان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بولۇپ ، ئىسلام دۆلەتلىرى ھۆكۈمەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى رايون خاراكتېرلىك ياكى دۇنياۋى بىرلىشىشنى ۋە ھەمكارلىشىشنى تىكلەش ۋە كۈچەيتىشنى مەقسەت قىلىدۇ .

5 . هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ زوراۋان - تېررورلۇق بىلەن ئوخشمايدىغانلىقىنى ، ئىككىسى ھەم مۇناسىۋەتلىك ، ھەم پەرقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتۇق . تېررورلۇق ھەرىكىتى ئىسلامىزمنىڭ كىچىك قىسمى بولۇپ ، تېررورلۇق بىلەن شوغۇللىنىدىغان تەشكىلاتلار «ئىسلام ئەسەبىيلىرى» ، ياكى «ئىسلام رادىكاللىرى» دەپ ئاتىلىدۇ ، ئۇلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرمايدۇ . ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغانلارنى كىشىلەر «مۆتىدىللەر» دەپ ئاتايدۇ . ھازىر ئۇلار پارلامېنت يولىغا مېڭىپ ، ئاخىر ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ .

6 . هازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنىڭ ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى «ئۇچ تەرەپ» (دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەت ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتى ۋە ئىسرائىلىيە زىئونىزم ھاكىمىيىتى) تىركىشىپ تۇرۇشنىڭ ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم رول ئويناىدىغانلىقىنى كۆرسەتتۇق .

7 . ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ قايتىدىن باشلىنىشىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى ئامېرىكىنىڭ ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش ھالىتىگە خاتىمە بېرىپ ، كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن قارشىلىشىش ، ئۇنىڭ چەكلەش ، ھەتتا يوقىتىشنى مەقسەت قىلغانلىقىنى ، شۇڭا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا تۈرلۈك يوللار بىلەن توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرسەتتۇق .

8 . ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابى 1979 - يىلى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلام ھەرىكىتى ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتلەرگە ھەر

تەرەپتىن شىددەتلىك ھۇجۇم قىلغانلىقىنى ، ئون نەچچە يىلدىن بۇيان چوڭ غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكىنىمۇ ھەم مەغلۇبىيەتلەرگە ئۇچرىغانلىقىنىمۇ كۆرسەتتۈق . 1996 - يىلىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ھۇجۇمى ئاجىزلاپ قالدى . ئومۇمىي جەھەتتە ، ئىككى تەرەپ تىركىشىش ھالىتىگە كىرىپ قالدى ، بۇنىڭدىن كېيىن قىسمەن رايونلاردا يېڭىش - يېڭىلىش بولسىمۇ ، لېكىن ئومۇمىي ۋەزىيەتتىن قارىغاندا ، ھېچكىم قارشى تەرەپنى دەرھال ئۇجۇقتۇرۇۋېتەلمەيدۇ . چۈنكى ، ئىقتىسادىي سەپنىڭ مۇھىملىقى كۈنسايىن روشەنلىشىۋاتىدۇ ، ئىككى تەرەپنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سۈرئىتى ۋە سەۋىيىسى ، خەلق تۇرمۇشىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش ھەجمى تىركىشىش باسقۇچىدىكى ئاخىرقى يېڭىش - يېڭىلىشنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

9 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا بىرلىككە كەلگەن خەلقئارا رەھبەرلىك مەركىزى بولماي ، مەزھەپلەر كۆپ ، پارچە - پارچە بولۇپ بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرسەتتۈق . بىر مۇھىم سەۋەب شۇكى ، ئۇنىڭدا بىرلىككە كەلگەن نوپۇزلۇق نەزەرىيىۋى تەلىمات يوق . قانچىلىك ئوخشىمىغان تەشەببۇس بولسا ، شۇنچىلىك مەزھەپ بار . كۆرۈنۈشتە تەشكىلاتلار ناھايىتى كۆپ ، ھەيۋىسى زوردەك كۆرۈنىدۇ ، ئەمەلىيەتتە كۈچ چېچىلىپ كەتكەن ، ھەتتا ئۆزئارا خورىتىدۇ ، چوڭ مۇشت بولۇپ توگۈلەلمىگەن . ھازىر خەلقئارالىق بىرلىشىش يۈزلىنىشى كۆرۈلگەن بولسىمۇ ، ئاخىر چېچىلاڭغۇ بىرلىشىش بولىدۇ . بۆلۈنۈش — بۇ ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى بولىدۇ .

10 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ 11 ئاساسىي نۇقتىئىنەزىرىنى بىرقەدەر ئەتراپلىق باھالاپ ، ئۇنىڭ ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكا جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇك ۋە

ئاجىزلىقلىرى ، پايدا ـ زىيانلىرى ئۇستىدە ئىزدەندۇق . بۇنداق قىلىش ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر قاتلام بويىچە چۈشىنىپ ، ئۇنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى ئىگىلەشكە پايدىلىق بولىدۇ .

11 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسى ئىسپاتلىدىكى ، ئۇنىڭ ئىسلام ئېتىقادى ناھايىتى چوڭقۇر بولۇپ ، باشقا ئىدىئولوگىيىلەر بىلەن ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭقۇر قارىمۇ قارشىلىق مەۋجۇت . يىراقتىن ۋە ماھىيەتتىن قارىغاندا ، بۇ ھال ئۇنىڭ سىياسىي يۆنىلىشىگە ۋە سىياسىي پوزىتسىيىسىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ ؛ لېكىن تارىخىي سەۋەبلەر ۋە ھازىرقى ئەمەلىي ئەھۋالدا ، ئۇ ئۆزىنىڭ شەرققە ۋە غەربكە قارىتىلغان سىياسىتىنى ئۇزلۇكسىز تەرتىپكە سېلىۋاتىدۇ . لېكىن بۇ نەزەرىيىۋى تەشەببۇس ياكى ئىدىئولوگىيىدىكى تۈپ ئۆزگىرىش ئەمەس ، بەلكى تاكتىكىنى جانلىق تەتبىق قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ ، قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇش ، ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە تەرەققىياتىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ مەقسەت قىلىدۇ .

12 . ئىراندا ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىسلاملاشتۇرۇشنى كۈچلۈك يولغا قويۇش بىلەن بىللە ، ئۆزىنىمۇ ئۇزلۇكسىز تەرتىپكە سېلىپ ، دەۋر تەلىپىگە ماسلىشالايدىغان ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇپ ، مەۋجۇت بولۇش ، تەرەققىي قىلىشنىڭ زۆرۈر شەرتلىرىنى يارىتىۋاتقانلىقىنى كۆرسەتتۇق . شۇڭا ، ئىران دۆلىتىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن ئىران ئەندىزىسى مەغلۇپ بولدى دېگىلى بولمايدۇ ، ئەڭ زور ئېھتىماللىق شۇكى ، ئۇ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ، لېكىن بۇرۇنقى شەكلىدە ئۆزگەرمەي تۇرۇۋېرىدۇ ، بەلكى ئۆزىنى ئۇزلۇكسىز «ئىسلاھ قىلىدۇ» ۋە «تەرەققىي قىلدۇرىدۇ .» قانداق ئۆزگەرگەنلىكىگە ، قانداق تەرەققىي قىلىشىغا تارىخ باھا بېرىدۇ .

بىرىنچى باب

هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ باش كۆتۈرۈشى

XX ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرى ئىسلام دىنى سىياسىي پىكىر ئېقىمى ۋە ئىجتىمائىي ئىسلاھات ھەرىكىتى شەرقتە كۆتۈرۈلۈپ ، تېز تەرەققىي قىلىپ ، پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىنى ، بولۇپمۇ غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ مەنىدىكى ئوتتۇرا شەرق رايونىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك قاپلاپ كەتتى . بۇ ھەرىكەت «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكىتى» ئىدى .

«ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» دېگەن بۇ ئاتالغۇنى نۇرغۇن مۇسۇلمانلار غەربنىڭ ئاتىشى دەپ قارايدۇ . ئۇلارنىڭ ئېيتىشچە ، ئەرەبچىدىكى «الاصولية» (al — asuliyyah) دېگەن ئاتالغۇ ئىنگلىزچىدىكى fundamentalism (يەنى ئاساسچىلىق ، فۇندامېنتالىزم)دىن تەرجىمە قىلىنغان . بۇ سۆز «ئىنجىل» دىكى fundation (ئاساس ، ئاساسىي) دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان . غەرب دۆلەتلىرى ئىسلام دۇنياسىدىكى بۇ دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمى XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە XX ئەسىرنىڭ باشلىرى ئامېرىكىدىكى پروتېستانتىزمنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇشقا قارشى تۇرغان كونسېرۋاتىپلىرى تەشەببۇس قىلغان «فۇندامېنتالىزم» ياكى «ئەسلىيەتچىلىك» كە يېقىن كېلىدۇ دەپ قارايدۇ ، بۇ پىكىر ئېقىمىغا «ئەسلىيەتچىلىك» بەلگىسىنى تاقاپ ، ئۇنى «ئىسلام دىنى ئەسلىيەتچىلىكى» دەپ

ئاتىدى . غەربنىڭ تەشۋىقاتى ئارقىلىق «ئەسلىيەتچىلىك» دېگەن ئىسمىنى ئاۋام بىلىپ كەتتى . دۇنيادا خرىستىئان ئەسلىيەتچىلىكى ، يەھۇدىي دىنى ئەسلىيەتچىلىكى ، ھىندى دىنى ئەسلىيەتچىلىكىدەك ھەرخىل دىنىي ئەسلىيەتچىلىكلەرنىڭ بولۇشىغا قارىماي ، ئەسلىيەتچىلىك دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنغان ھامان كىشىلەر ئالدى بىلەن «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» نى يادىغا ئالىدىغان بولدى . شۇڭا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ قاتناشچىلىرى ۋە ھېسداشلىق قىلغۇچىلىرى غەربنىڭ «كەمسىتىش مەنىسىگە ئىگە ۋە يامان نىيەت» تىكى بۇ ئاتىشىنى رەت قىلدى . ئۇلار چېگرانى ئېنىق ئايرىپ ، ئۆز ھەرىكىتىنىڭ نامىنى توغرىلاش ئۈچۈن ، ھەرىكەتنى «ئىسلامىزم ھەرىكىتى» ، «ئىسلام ھەرىكىتى» ، «ئىسلام ئىنقىلابىي» ، «ئىسلاملاشتۇرۇش ھەرىكىتى» ، «ئىسلام ئويغىنىشى» دەپ ئاتىدى .

جۇڭگونىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى ئەربابلىرى بۇ دىنىي سىياسىي ھەرىكەت نامىنىڭ بىرلىككە كەلمىگەنلىكىگە قاراپ ، بەزىلەر ئۇنى «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكىتى» دەپ ئاتىسا ، بەزىلەر «ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى» ، «زامانىمىزدىكى ئىسلامىزم» ، «زامانىمىزدىكى ئىسلام ھەرىكىتى» ، «يېڭى ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» ، «زامانىمىزدىكى ئىسلام پىكىر ئېقىمى» دەپ ئاتىدى .

بىز بۇ ھەرىكەتنى ئۇنىڭ كونكرېت مەزمۇنىنى ، ھازىر جۇڭگو ۋە باشقا دۆلەتلەردىكى ئاتىلىشلىرىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ ، «ئىسلامىزم» دەپ قوللىنىشنى بەلگىلىدۇق . ئاندىن ھەرىكەتنىڭ زامانىمىزدىكى كونكرېت ئەھۋالى بويىچە ، ئۇنى «ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم» ۋە «ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى» دىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىدۇق ، بىز بۇنداق قىلىشتا ، بىرىنچىدىن ، بۇ دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمىنىڭ خاراكتېرىنى

توغرا ، تولۇق ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىشنى ؛ ئىككىنچىدىن ، ئىسمدىن پەيدا بولىدىغان خاھىشتىن ساقلىنىشنى ؛ ئۇچىنچىدىن ، خاتا چۈشىنىپ قېلىشتىن ساقلىنىشنى نەزەرگە ئالدۇق . چۈنكى ، نۇرغۇن كىشىلەر «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى» نى «ئىسلام تېررورلۇقى» دەپ بىلىپ ، «ئەسلىيەتچىلىك» دېگەن سۆزنى ئاڭلىسا چىرايى ئۆڭۈپ كېتىدۇ .

ئىسلامىزم ھەرىكىتى تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ، ئەمما يېقىنقى زاماندىن بۇيان ، نەچچە قېتىم گۈللىنىش ۋە خارابلىشىش ، ئۆزگىرىشىنى باشتىن كەچۈرۈپ ، بۈگۈنكىدەك ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بولۇپ تەرەققي قىلدى .

ستاتىستىكىدىن قارىغاندا ، دۇنيادىكى مۇسۇلمانلار بىر مىليارد بولۇپ ، دۇنيا نوپۇسىنىڭ 18.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن ، ئۇلار دۇنيادىكى 90 نەچچە دۆلەت ۋە رايونغا تارقالغان ، ئاسىيا ، ئافرىقا رايونىدىكى 30 نەچچە دۆلەتتە مۇسۇلمانلار مەملىكەت نوپۇسىنىڭ زور كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ . بۇ دۆلەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئىسلام دىنىنى دۆلەت دىنى قىلىپ بەلگىلىگەن . «دۇنيا ئىسلام كېڭىشى تەشكىلاتى» نىڭ ئەزالىرى ئىچىدە 51 دۆلەت ۋە رايون بولۇپ ، بۈگۈنكى ئىسلامىيەت دۇنياسىنى ھاسىل قىلغان . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بۇ دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ئومۇملىشىپ ، ياكى سىياسىي پارتىيە شەكلىدە ئوتتۇرىغا چىققان ، ياكى ئىجتىمائىي ئاممىۋى تەشكىلات سۈپىتىدە مەۋجۇت بولغان ، ياكى ئاشكارا ھەرىكەت قىلغان ، ۋە ياكى مەخپىي پائالىيەت قىلغان . شۇنىڭ بىلەن ، كۆچلۈك خەلقئارالىق تۈس ئالغان دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمى ياكى ئىجتىمائىي ئىسلاھات ھەرىكىتى شەكىللەنگەن .

ئىسلامىزمدا XX ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى ئىككى ئېقىم شەكىللەندى : بۇنىڭ بىرى ، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ۋەھھابىيلار بولۇپ ، ئۇلارنى «ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمچىلار»

دېيىشكە بولىدۇ ؛ يەنە بىرىگە مىسىردىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى ۋەكىللىك قىلىدۇ ، ئۇلارنى «هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى» دېيىشكە بولىدۇ .

ئىسلامىزمنى چۈشىنىش ، ئاساسلىقى هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئۈستىدە تارىخىي ۋە ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، بۇ بابتا ئۈنى هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى بىلەن ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش هەرىكىتىنىڭ مۇناسىۋىتى ؛ ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئەهمىيىتى ۋە تەسىرى ؛ ئىسلام ئىنقىلابى نېمە ئۈچۈن ئالدى بىلەن مىسىردا ئەمەس ، ئىراندا غەلىبە قىلىدۇ ؛ هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتىنىڭ تەشەببۇسى ، تەشكىلى ۋە ئالاهىدىلىكى ؛ هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى ؛ ئىسلامىزم بىلەن زوراۋانلىق - تېررورلۇقنىڭ مۇناسىۋىتى ؛ هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى ۋە ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدىن ئىبارەت يەتتە تەرەپتىن تەتقىق قىلىمىز .

§1 . هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى بىلەن ئىسلام گۈللىنىش هەرىكىتىنىڭ مۇناسىۋىتى

هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى بىلەن ئىسلام گۈللىنىش هەرىكىتىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا هازىر بەزى قاراشلار ئوخشىمايدۇ ، بەزىلەر بۇ ئىككىسى بىر گەپ ، پەقەت ئاتىلىشى پەرقلىنىدۇ دېسە ، يەنە بەزىلەر بۇ ئىككىسى بىر گەپ ئەمەس ، ئاتىلىشى ئوخشىمايلا قالماستىن ، مەزمۇنىمۇ پەرقلىنىدۇ دەيدۇ .

تارىختىن كۆزەتكەندە ئىسلام گۈللىنىش هەرىكىتى — ئىسلام جەمئىيىتىدىكى بىرخىل تارىخىي هادىسە بولۇپ ، بەزىدە

ئەۋج ئېلىپ ، بەزىدە پەسىيىپ تۇردى ، يېقىنقى زامانىنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى ئىسلاملىشىش ھەرىكىتى بولۇپ ، ئىككىسى بىر گەپ ئىدى ، لېكىن يېقىنقى زامانىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ھازىرغىچە ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ، ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتىنىڭ مەزمۇنىمۇ ئۆزلۇكسىز ئۆزگىرىپ ۋە كېڭىيىپ ، ئىككى قېتىملىق چوڭ ئۆزگىرىشنى باشتىن كەچۈردى : 1 ـ قېتىملىق تەرەققىيات ئىسلاملىشىش ھەرىكىتىنى ۋە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى ، 2 ـ قېتىملىق تەرەققىيات ئىسلام دىنىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى ، ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى .

ئىسلام دىنى مىلادىيىنىڭ 610 ـ يىلى بارلىققا كېلىپ ، IX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى راسا گۇللىنىپ ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىن ھالقىپ چىقىپ ، دۇنيادىكى 2 ـ چوڭ دىن بولۇپ قالدى . بەلكى ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپادىن ئىبارەت ئۇچ قىتئەدىن ھالقىغان ئەرەب ـ ئىسلام ئىمپېرىيىسىنى قۇرۇپ ، شەرق بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، شانلىق ئىسلام مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىپ ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا ئۇلۇغ تۆھپىلەرنى قوشتى . لېكىن ، شۇنىڭدىن كېيىنكى مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا ئەھۋال باشقىچە بولدى : بىرتەرەپتىن ، ئىسلام دىنى دىن سۈپىتى بىلەن داۋاملىق تەرەققىي قىلدى ، بۇ دىنغا ئىمان كەلتۈرگۈچىلەر ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى ، زېمىنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيدى ؛ يەنە بىرجەھەتتىن ، ھەممىدىن بۇرۇن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان مىللەت — ئەرەبلەر ئىمپېرىيىدىكى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى مىللەتتىن تەدرىجىي ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى مىللەت بولۇپ قالدى . ئىسلام ئىمپېرىيىسى قانچە كىچىك دۆلەتلەرگە

ئايرىلىپ كەتسۇن ياكى بىرلىككە كەلگەن چوڭ ئىمپېرىيە بولۇپ ئەسلىگە كەلسۇن ، ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەن دەسلەپكى 200 يىلدىكىدەك شانلىق شۆھرەتكە ئىگە بولالمىدى . XIV ئەسىرنىڭ باشلىرى تۈركلەر گۇللەنگەندىن كېيىن قۇرۇلغان ئىسلام ئىمپېرىيىسى — ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنى مىسالغا ئالساق ، ئۇ 100 يىلدەك گۇللەنگەن بولسىمۇ ، لېكىن مەدەنىيەت جەھەتتە چوڭراق تۆھپە قوشالمىدى . 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇن ئوسمانلى ئىمپېرىيىسى لېكىشىپ قالدى ، دۆلەت نامراتلاشتى ، جەمئىيەت قالايمىقانلاشتى ، خەلق ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە قالدى ، ئۇرۇشتىن كېيىن غەربنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە پارچىلىشىغا ئۇچرىدى ، ئۇنىڭ غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقىدىكى زېمىنلىرى غەربنىڭ مۇستەملىكىسى ، يېرىم مۇستەملىكىسى ۋە ھامىيلىقىدىكى زېمىن بولۇپ كەتتى .

شۇ چاغلاردا خەلقنىڭ مۇستەقىللىق ۋە ئازادلىق ئارزۇلىرى ۋە كەلگۈسىگە ئىنتىلىشلىرى يوققا چىقىپ ، خەلق قانداق قىلىشنى بىلمەي قالدى ، ئۆتكەنكى شانلىق كۈنلەرنى ئەسلەپ ، شۇ كۈنلەرنى سېغىندى ، شۇڭا ئۇلاردا ئۆتمۈشنى ئەسلەيدىغان كۈچلۈك تۈيغۇ مەۋجۇت بولۇپ ، ئۇمىدىنى ئۆتكەنكى شان - شۆھرەتلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە باغلىدى . مۇشۇنداق مەدەنىيەت ئىدىيىسىنىڭ تارىخىي چۆكمىسى ئاساسىدا ، يېقىنقى زامان ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى بارلىققا كەلدى .

يېقىنقى زاماننىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئىلگىرى ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى دېگىنىمىز ، ئىسلامىزم ھەرىكىتى بولۇپ ، ئۇ بىر خۇدالىق ئىمانىنى پاكلاشتۇرۇشنى ، دىنىي قائىدە - يوسۇنلارنى چىڭىتىشنى ، ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇپ ، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى . دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى

بارلىققا كېلىش ۋە كۆچىيىشتىن ئىلگىرى ئىسلام جەمئىيىتىدە ئىسلامىزمچى ئىجتىمائىي گۇرۇھلار ۋە ئۇلارنىڭ داھىيلىرىلا ئىجتىمائىي ئىنقىلابقا رەھبەرلىك قىلالايتتى ، ئۇلار ھەم سەلەفىيىلەر (ئۆتمۈشنى ، يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە تۆت خەلىپە رەھبەرلىكىدىكى سائادەت دەۋرىنى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچىلەر) ھەم ئىنقىلابچىلار ئىدى . مەسىلەن ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا پەيدا بولغان ۋەھھابىيلار (1703 — 1792) ھەرىكىتى ، شىمالىي ئافرىقىدا پەيدا بولغان سەنۇسىلار (1791 — 1859) ھەرىكىتى ، سۇداندا پەيدا بولغان مەھدى (1844 — 1885) ھەرىكىتىدىن ئىبارەت بۇ ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ھەرىكەتلىرى مەغلۇپ بولدى ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ئابدۇلئەزىز 1902 ـ يىلى ۋەھھابىيلارغا تايىنىپ ، خەلقنى ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇپ ، يېرىم ئارالنىڭ بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ھەرىكەتلەندۈردى ۋە ئۇيۇشتۇردى ، شۇنىڭ بىلەن ۋەھھابىيلار قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقتى ، ھەمدە بۇ مەزھەپنىڭ يېرىم ئارالنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى تىكلىدى . يېرىم ئارالدىكى مۇستەقىللىق ھەرىكىتى جاپالىق ، ئەگرى ـ توقاي كۇرەشلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن ، ھۆكۈمرانلىققا بىر جەمەت ۋارىسلىق قىلىدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى — ھازىرقى زامان ئىسلام دۇنياسىدىكى تۇنجى ئەنئەنىۋى ئىسلامىزملىق دۆلەت 1932 ـ يىلى قۇرۇلدى .

ئىسلام گۈللىنىش ھەرىكىتىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە چوڭ ئۆزگىرىش بولۇپ ، بىرتۇركۈم يېڭى ئىسلاھاتچىلار بارلىققا كەلدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ، جامالىددىن ئافغانى (1839 — 1897) ، ئەھمەدخان (1817 —

1898) ، شەيخ مۇھەممەد ئابدۇ (1849 — 1905) ، مۇھەممەد ئىقبال (1877 — 1938) ، رەشىد رىزا (1865 — 1935) نىڭ تەسىرى ئەڭ چوڭ بولۇپ ، ئۇلار ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، ئۆز ئالدىغا بىر ئېقىم بولۇپ ، «ئىسلام مودېرنىزمچىلىرى» (ئىسلامنى دەۋرلەشتۈرگۈچىلەر) دەپ ئاتالدى ، ئۇلار ئەقلىيلىقنى ۋە غەربنىڭ پەن ـ بىلىملىرىنى ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلدى ، لېكىن «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئەسلىي مۇددىئاسىغا قايتىشنى ۋە كونىلىقنى تىرىلدۈرۈشنى تەلەپ قىلغانلىقتىن ، كەڭ تەرەققىي قىلالماي ، ئاستا ـ ئاستا ئۆزلۈكىدىن يوقاپ كەتتى . ۋەھالەنكى ، ئۇنىڭ تەسىرى داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ ، زامانىمىزدىكى ئىسلامىزمنىڭ بىشارىتى بولدى .

يېقىنقى زامان بىلەن ھازىرقى زامان ئالىمىشۇاتقان دەۋردە ئىسلام گۈللىنىش ھەرىكىتىنىڭ مەزمۇنىدا دەۋر بۆلگۈچ تەرەققىيات بولدى : مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمى بارلىققا كەلدى ، تۈركىيىدىكى مۇستاپا كامال رەھبەرلىك قىلغان مىللىي بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابى 1923 ـ يىلى غەلىبە قىلدى ، مۇستاپا كامال خەلىپە تۈزۈمى ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاجىزلاپ كېتىشىدىكى تۈپ سەۋەب دەپ قاراپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلۈپ مىڭ يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشتۇرۇلغان خەلىپە تۈزۈمىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئۆزۈل ـ كېسىل ئايرىۋېتىلگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى . بۇ ئىسلام دۇنياسىدىكى ئاجايىپ چوڭ ئىسلاھات بولۇپ ، دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئالاھىدە كۆچلۈك ئىنكاسىنى قوزغاپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بارلىققا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولدى . ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزمچى تۈنجى تەشكىلات — مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى (ئىنگلىزچە مۇسلىمىن)

قۇرۇلغاندا ، ئاساسىي مەقسەتنى باشتىلا ئوتتۇرىغا قويۇپ ئىسلامىيەتنىڭ خەلىپىلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئەشەددىي دۈشمەن بولۇپ قالدى .

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى باشچىلىقىدىكى سوتسىيالىزم لاگېرى پەيدا بولدى . 1949 ـ يىلى جۇڭگو ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ، دۇنيانىڭ ۋەزىيىتىدە غايەت زور ئۆزگىرىش بولۇپ ، دۇنيادىكى ئېزىلگەن مىللەتلەر ۋە ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ قوزغىلىپ كۈرەش قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، دۇنيادا مىللىي مۇستەقىللىق ، ئازادلىق ھەرىكىتى بويىچە دولقۇن كۆتۈرۈلۈپ ، تاغنى تالقان قىلىدىغان ھەيۋەت بىلەن مۇستەملىكىچىلىكنىڭ قەپەسلىرىنى بىتچىت قىلىپ ، مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقىنى ، دۆلەتلەرنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، مىللىي دۆلەتلەرنى قۇردى . زور كۆپ سانىدىكى دۆلەتلەردە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر مۇستەقىللىقتىن بۇرۇنقى ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ تەشكىلاتچىلىرى ھەم مۇستەقىللىقتىن كېيىنكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىرى بولدى ، بۇ مەزگىلدە ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ ، 40 ـ يىللاردىن تارتىپ 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە يۇقىرى پەللىگە يېتىپ ، ئىسلام گۈللىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا ئايلاندى ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ھەرىكىتى تەڭ كېلەلمەي ، ئىسلام گۈللىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمىدىن تارماق ئېقىمىغا ئايلىنىپ قېلىپ ، داۋاملىق چېكىندى .

XX ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى . 1928 ـ يىلى مىسىردا مۇسۇلمان

قبرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىدىن دېرەك بەردى . مۇسۇلمان قبرىنداشلار ئۇيۇشمىسى كېيىنرەك خەلقئارالىق تەشكىلات بولۇپ تەرەققىي قىلدى ، نۇرغۇن ئىسلام دۆلەتلىرىدە ئۇنىڭ شۆبىلىرى قۇرۇلۇپ (بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى كېيىن تەرەققىي قىلىپ مۇستەقىل تەشكىلات بولۇپ كەتتى) ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ پاراۋۇزى ۋە ئاساسىي قوشۇنى بولدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى يېڭى دەۋردە ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمدىن شاخلاپ يېتىلدى ، ئۇ يېڭىدىن پەيدا بولغاندا ۋە بالىلىق دەۋرىدە ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمچى ۋەھھابىيلارنىڭ قوغدىشىغا ۋە قوللىشىغا ئىگە بولغانىدى ، چوڭ بولغاندىن كېيىن ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ قارشى تەرىپى بولۇپ قالدى ، بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بارلىققا كېلىشى ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنى ئىنكار قىلىش بولۇپ ، ئۇ ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ ئورنىغا چىقىپ يېڭى دەۋرنىڭ رىقابىتىنى كۆتۈرەلمىگەنلىكى تەييارلانغانىدى . شۇڭا ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئىنكار قىلىش مۇناسىۋىتى ، ھەمكارلىشىش ۋە كۆرەش قىلىش مۇناسىۋىتى بولدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەرب مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ ئارىلىشىشىغا ۋە كونترول قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، «ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىر گەۋدە قىلىنغان» ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەپ ، ئىسلام شەرىئىتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇشنى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇشنى ئۆز ۋەزىپىسى قىلدى . ئۇنىڭ تەشەببۇسى مۇنداق بىرخىل ئىدىيىۋى ئاساسقا ، يەنى ئىسلام دىنى تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا ، بىرخىل سىياسىي دىن بولۇپ ، سىياسىي بىلەن دىن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ،

ئۇنىڭ قايسى بىرى تاشلاپ قويۇلسا ، ئىسلام دىنىنى بۇرمىلىغانلىق ۋە ئۇنىڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىق بولىدۇ دېگەن ئاساسقا قۇرۇلغان . شۇڭا ، ئۇنىڭ قارىشىچە ، دۇنياپەرەسلەر ئىسلام دىنىنى دۆلەتنىڭ سىياسىي هايات ساهەسىدىن چىقىرىۋېتىپ ، دىنىي تۇرمۇش تەرىپىنىلا قالدۇرۇپ قويدى . شۇڭا ، ئىسلام دىنىنىڭ نۇرى ئاجىزلىشىپ كەتتى ، ئىسلام مىللەتلىرى روهسىزلاندى ، ئىسلام دۆلەتلىرى نامراتلىقتا قالدى ، ئىسلام جەمئىيىتىنى زۇلمەت قاپلىدى ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان قېرىنداشلار ئازاب ئىچىدە قالدى . شۇڭا ، گۈللىنىش ئۈچۈن ، بىردىنبىر ئۈمىد شۇكى ، ئىسلام دىنى سىياسىي مۇنبەرگە قايتىپ كېلىشى ، ئىلاهىي هۆكۈمرانلىق ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى كېرەك . لېكىن ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك هەرىكىتى دەۋرىنىڭ ئېقىمى بولغاچقا ، هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى كەڭ تەرەققىي قىلالمىدى ، ئەكسىچە ، تەكرار ئۆڭۈشسىزلىققا ۋە باستۇرۇشقا ئۇچرىدى . 60 ـ ، 70 ـ يىللارغا كەلگەندە كىشى ئىشەنمىگۈدەك دەرىجىدە تېز تەرەققىي قىلىپ ، ئوتتۇرا شەرقتىكى كۈچلۈك سىياسىي كۈچ بولۇپ ، ئوتتۇرا شەرق تارىخىدىكى «ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ سەھىپىسى» نى ئاچتى .

70 ـ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە خەلقئارا ۋەزىيەت تەرەققىي قىلىپ ، ئىقتىساد ، سىياسىي ، مەدەنىيەت جەهەتلەردە هەمكارلىشىدىغان رايون خاراكتېرلىك هەرخىل دۆلەت گۇرۇهلىرى ئوتتۇرىغا چىققانلىقتىن ، ئىسلام دۇنياسىدىمۇ دۆلەتلەر گۇرۇهى تەشكىلاتى — «دۇنيا ئىسلام كېڭىشى تەشكىلاتى» بارلىققا كېلىپ ، ئىسلام گۈللىنىش هەرىكىتى مەزمۇننىڭ داۋاملىشىشى ۋە كېڭىيىشى قىلىندى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، ئىسلام گۈللىنىش هەرىكىتى هازىرقىدەك ئۇچ خىل مەنىدىكى هەرىكەتنىڭ بەزىدە ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن گۈللەندۇرۇش هەرىكىتىنىڭ ، يەنى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان

هازىرقى زامان ئىسلام دىنىنىڭ گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتى ، هازىرقى زامان ئىسلام مىللەتلىرىنىڭ گۈللىنىش ھەرىكىتى ۋە هازىرقى زامان ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ گۈللىنىش ھەرىكىتى بولۇپ قالدى . بۇنى تۆۋەندە چۈشەندۈرىمىز :

1 . هازىرقى زامان ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتى

«ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتى» دېگىنىمىز ، زامانىمىزدىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىدۇر ، بۇ ھەرىكەت دىنىنى ئىسلاھ قىلىدۇ ، يەنى ئىسلام دىنىنىڭ سىياسىي دىن ئىكەنلىكىنى ، ئىسلام دىنىنىڭ سىياسىي فۇنكسىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەكلىكىنى ، ئىسلام دىنىنىڭ ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەشنى ، دۆلەتنى دىن ئارقىلىق باشقۇرۇشنى ، ھەمدە ئىسلام دىنىنىڭ مۇشۇنداق ئىجتىمائىي سىياسىي رولىنى نەزەرىيە جەھەتتىن دەلىللەش ئىسلام دىنىنىڭ ئۆزىگە خاس ماهىيەتلىك خۇسۇسىيىتى ۋە ئاساسىي ئېتىقادى ئىكەنلىكىنى يېڭىۋاشتىن ئوتتۇرىغا قويىدۇ ۋە تەشەببۇس قىلىدۇ ، ئاندىن سىياسىي دىندىن ئىبارەت بۇ بايراقنى كۆتۈرۈپ ، ئەمەلىيەتتىكى دىنىي ئىسلاهات ۋە ئىجتىمائىي سىياسىي ئىسلاهات خاراكتېرىدىكى ھەرىكەتنى قوزغايدۇ .

بىز يۇقىرىدا ئىسلامىزمچىلارنىڭ مودېرنىزمچىلار (دەۋرلەشتۈرگۈچىلەر) ۋە ئەنئەنچىلەردىن ئىبارەت ئىككى تەرەپكە بۆلۈنىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدۇق . 60 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئىلگىرى ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ، ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ كەلدى . 70 ـ يىللاردا هازىرقى زامان ئىسلامىزمى باش كۆتۈرۈپ ، تېز تەرەققىي قىلىپ ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ ئورنىغا ئۆتۈپ ، ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ قالدى .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىچكى جەھەتتە تىنچلىق شەكلى تەرەپدارلىرى ۋە زوراۋانلىق شەكلى تەرەپدارلىرىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپكە بۆلۈندى . ئالدىنقىلار تىنچلىق شەكلى ئارقىلىق ، يەنى پارلامېنت يولى ئارقىلىق ھاكىمىيەتكە ئىگە بولۇشنى تەشەببۇس قىلىپ ، «مۆتىدىللەر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، هازىرمۇ ئاساسىي ئېقىم ھېسابلىنىدۇ . كېيىنكىلەر ھاكىمىيەتنى زوراۋانلىق كۈچ شەكلى بىلەن تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلغاچقا ، «ئېكستىرمىزمچىلار» ، «ئاشقۇنلار» ، «ئەسەبىيلەر» ، «رادىكاللار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ .

زوراۋانلىق كۈچ شەكلى تەرەپدارلىرى مۇنداق ئىككى تەرەپكە بۆلۈنىدۇ : قۇراللىق كۈرەش تەرەپدارلىرى ، مەسىلەن ، ئافغانىستاندىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ؛ زوراۋانلىق - تېررورلۇق تەرەپدارلىرى ، مەسىلەن ، مىسىردىكى غازاتچىلار تەشكىلاتى . «ئىسلام تېررورچىلىقى» دېگەندە ، زوراۋانلىق - تېررورلۇق تەرەپدارلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

غەرب دۆلەتلىرى هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى دۇشمەن ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنى دوست دەپ قارايدۇ . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن «ئورتاق مەنپەئەت ئاساسىغا قۇرۇلغان ياخشى مۇناسىۋەت» نى ئىزچىل ساقلاپ كەلدى ، ھەمدە سەئۇدى ئەرەبىستانى ئارقىلىق هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ۋە دۆلەتلىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ ، ئۇلارنى يۇمشىتىپ ۋە ئۆزگەرتىپ ، غەربنىڭ دوستىغا ئايلاندۇرۇشنى ئۈمىد قىلدى .

60 - يىللاردا سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى (رابىتەتۇل - ئىسلام) ئىسلام دىنىنى گۈللەندۇرۇش ھەرىكىتىگە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان (كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىش بىلەن كۇپايىلىنىدۇ ، سىياسىي مەقسىتىنىڭ بارلىقىنى چەتكە قاقمايدۇ) دۇنياۋى تەشكىلات بولۇپ ، ئۇ 60 نەچچە دۆلەتتىكى ئىسلام دىنى

تەشكىلاتى ۋە ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنى ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمچىلارنى ۋە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر (ئۇلارمۇ ئىسلام دىنىغا ئېتقاد قىلىدۇ ، لېكىن سىياسىي جەھەتتە ھاكىمىيەت بىلەن دىنىي ئايرىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ)نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئۇلار دىنىي تەرغىب قىلىش ، قوغداش ، جارى قىلدۇرۇش ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنى ماسلاشتۇرۇش شوئارى ئاستىدا ، بۇ ئىتتىپاققا توپلانغان ، ئىسلام دىنىدىن ئىبارەت بۇ بايراق قاراشلىرى ئوخشىمايدىغان ، ھەتتا رەقىب ھېسابلىنىدىغان گۇرۇھلارنى بىر يەرگە كەلتۈرگەن ، چۈنكى كىمنىكى ئىسلام دىنىدىن ئىبارەت بۇ بايراقنى تاشلىۋەتسە ، شۇ ئىسلام دىنىنىڭ خائىنى قاتارىدا ئەيىبلىنىپ ، كەڭ مۇسۇلمان ئاممىسىنىڭ قوللىشىدىن مەھرۇم بولىدۇ . دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ كاتىبات باشقارمىسى مەككىدە تەسىس قىلىنغان ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ۋەكىلى باش كاتىپلىقنى ئۇستىگە ئالغان ، خىراجەتنى سەئۇدى ئەرەبىستانى يەتكۈزۈپ بېرىدۇ ، دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى «دىنىي تەرغىبات» قا دائىر نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ ، ئىسلام دىنىغا دائىر سىياسىي ئاڭنى ئويغىتىش ، خەلقئارادا ئىسلام دىنى كەيپىياتى پەيدا قىلىش ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىسلام دىنى تەشكىلاتلىرىنى ۋە سىياسىي پارتىيىلەرنى قوللاش قاتارلىق جەھەتلەردە ناھايىتى چوڭ رول ئويناپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتىنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى .

2 . ھازىرقى زامان ئىسلام مىللەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى

«ھازىرقى زامان ئىسلام مىللەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى» دېگىنىمىز ، ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى دىندىن تاشقىرى

مىللەتچىلىك ھەرىكىتىدىن ئىبارەت . بۇ ھەرىكەت ئاشۇ دۆلەتلەردىكى خەلقلەرنىڭ مىللەتچىلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە مىللەتنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ، مىللەتنىڭ گۈللەپ كۈچىيىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قانات يايدۇرۇلغان ئاممىۋى سىياسىي ھەرىكەتتۇر . ئالدى بىلەن ، جاھانگىرلىككە ، فېئودالىزمغا قارشى تۇرۇپ ، مىللىي مۇستەقىللىقنى ۋە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرىدۇ ، مۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىن كېيىن ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھۆكۈمەت قۇرۇپ ، مىللىي ئىگىلىكنى ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۈرىدۇ ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدۇ . 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە بۇ ھەرىكەت تولۇق گۈللەنگەن دەۋر بولۇپ ، ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتىدە يېتەكچى ئورۇندا تۇردى ، ئۇنىڭ ئورنى ھازىر ئىسلام مودېرنىزم ھەرىكىتىنىڭ كۈچلۈك رىقابىتىگە دۇچ كەلدى .

دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بىر ـ بىرى بىلەن زىنھار چېقىشالمايدۇ . بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى بىر گەۋدە قىلىش» نى تەشەببۇس قىلسا ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش»نى تەشەببۇس قىلىدۇ . بۇنداق ئىككى خىل قاراش ئىككى سىياسىي يولنى ۋە ئىككى خىل سىياسىي ئىستىقبالنى ، ئىككى خىل دۆلەت تۈزۈمىنى ۋە ئىككى خىل ئىجتىمائىي تۈزۈمنى بەلگىلىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى بىر گەۋدە قىلىش» تەشەببۇسىنىڭ سەۋەبلىرى يۇقىرىدا بايان قىلىندى . دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇلارنىڭ «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش»نى تەشەببۇس قىلىشى ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا قارشى تۇرغانلىقىدىن ئەمەس ، دەل بۇنىڭ

ئەكسىچە ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەھلى ئىسلام ، ئىسلام دىنىغا ئەمەل قىلىدىغان ۋە ئىسلام دىنىنى ئاسرايدىغانلارمىز ، شۇنداقلا ئىسلام دىنى ، ئىسلام مىللەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلغۇچىلارمىز دەيدۇ . ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ئاجىزلىشىشنىڭ سەۋەبىنى بىلىش كېرەك ، مىڭ يىلدىن كۆپ ۋاقىتتىن بۇيان ئىسلام دىنى ، ئىسلام مىللەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرى «ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنى بىر گەۋدە قىلىش»نى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەنلىكتىن ئارقىدا قېلىپ گۈللىنەلمىدى ، چۈنكى جەمئىيەت تەرەققىي قىلدى ، دەۋر ئالغا باستى ، لېكىن كىشىلەر VII ئەسىردە توختاپ قېلىپ ، تىرىشىپ ئالغا بېسىشقا ئىنتىلمىدى ، مەسىلىلەرگە VII ئەسىردىكى كاللا بىلەن قارىدى ، ئىجتىمائىيۇ تۇرمۇشنى VII ئەسىرنىڭ پرىنسىپ ۋە تۈزۈملىرى بىلەن ئۆيۇشتۇرۇپ ، «دۆلەتنى دىن بىلەن باشقۇرۇش» تەك VII ئەسىردىكى كونا يولغا مېڭىپ ، دىن ئۇستىگە ئالمايدىغان ، شۇنداقلا دىن ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلمەيدىغان ۋەزىپىنى — دۆلەتنى باشقۇرۇشنىڭ سىياسىي ئىشلىرىنى دىنغا يۈكلەپ قويدى ، نەتىجىدە دىنىنى قوغداش ، دىنىنى گۈللەندۈرۈش بولماستىن ، مۇقەددەس ، پاك دىن سىياسىيلاشتۇرۇۋېتىلدى ، چاكىنىلاشتۇرۇۋېتىلدى ، دىن دىنغا ياكى سىياسىي پارتىيىگە ئوخشىمايدىغان قىلىپ قويۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن دىنغا ئېغىر نۇقسان يەتتى . ئىسلام دىنى ، ئىسلام مىللەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرى ئۆزۈنغىچە ئالغا باسالماي ، ئاجىزلىشىپ باشقىلارنىڭ كەينىدە قالدى ، شۇڭا «ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنى بىر گەۋدە قىلىش» تىن ئۆزۈل ـ كېسىل ۋاز كېچىپ ، «ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنى ئايرىۋېتىش» نى قەتئىي يولغا قويۇش زامانىمىزدا ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ، ئىسلام مىللەتلىرىنى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ تارىخىي مۇقەررەر يولى بولۇپ قالدى .

ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتىگە ھەرقايسى دۆلەتلەردە دىندىن تاشقىرى ھەرخىل مىللەتچى سىياسىي پارتىيىلەر رەھبەرلىك قىلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن سىياسىي پارتىيىلەر سوتسىيالىزمنى يولغا قويۇشنى تەرغىب قىلدى ، مەسىلەن ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئەرەب سوتسىيالىزمى ، ئەرەب گۇللەندۇرۇش پارتىيىسىنىڭ سوتسىيالىزمى ، بومەيدىنىڭ سوتسىيالىزمى ۋە كازافىنىڭ ئىسلام سوتسىيالىزمى ئەمەلىيەتتە بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلدى ، ئۇلارنىڭ قۇرغانلىرى دىن بىلەن ھاكىمىيەت ئايرىۋېتىلگەن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت بولۇپ ، ھازىر ئىسلام دۇنياسىدىكى كۆپ سانلىق دۆلەتلەرگە رەھبەرلىك قىلىۋاتىدۇ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى مۇشۇ دۆلەتلەردىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى ئۆز ئوبىيكتى قىلغان . دېمەك ، ئىسلام دۇنياسىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك دۇشمەنلىشىش ھالىتىدە تۇرماقتا . ئاغدۇرۇۋېتىش ۋە ئاغدۇرۇۋېتىشكە قارشى تۇرۇش ، باستۇرۇش ۋە باستۇرۇشقا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۇرەش شىددەت بىلەن داۋام قىلىپ ، ئىسلام دۇنياسىدىكى ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى سىياسىي داۋالغۇشنىڭ مۇھىم ئامىلى بولۇپ قالدى ، ھەمدە ئۇ ئىسلام دۇنياسىدىكى ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى سىياسىي يۇزلىنىشكە ۋە ئۇ رايوندا كىمنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا چىقىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ .

ئەرەب دۇنياسىدا ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتى ئەرەب مىللەتچىلىكى شەكىلىدە پەيدا بولۇپ ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ تەدرىجىي بىرلىشىپ ، ئاخىر بىرلىككە كەلگەن ئەرەب ۋەتىنى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . 1945 ـ يىلى قۇرۇلغان «ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقى» ئەرەب مىللىتىنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئەرەب ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ خەلقئارا ھەمكارلىق

تەشكىلاتى بولۇپ ، ئوخشىمىغان سىياسىي تۈزۈلمىدىكى دۆلەتلەر مىللەت بايرىقى ئاستىغا ئۇيۇشۇپ ، ھەم ئۇلارنىڭ «بۇيۇك مىللىي ئىتتىپاقلىقى»نى نامايان قىلدى ، ھەم بۇ خىل ئىتتىپاقلىقنىڭ ئاساسىنىڭ قانچىلىك ئاجىز ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئەرەب دۇنياسىدا ھەرخىل شەكىلدە «بىرلىشىش» ، «بىرلىككە كەلتۈرۈش» تەسەۋۋۇرلىرى ، مەسىلەن ، مىسىر بىلەن سۇرىيەنىڭ بىرلىشىشى ، مىسىر بىلەن لىۋىيەنىڭ بىرلىشىشى ، بۇيۇك سۇرىيە ، شىمالىي ئافرىقا مەغرىب دۆلەتلىرى بىرلەشمىسىدەك تەسەۋۋۇرلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى . ھازىرقى ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ۋە جەنۇب بىلەن شىمال بىرلەشكەندىن كېيىنكىي يەمەن مەۋجۇت بولغاندىن باشقا ، قالغانلىرى غەل - پال كۆرۈنۈپ قويۇپ يوقىدى . بىرلەشمىگەنلەرنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن بىرلىشىپ كېتەلىشى تەس بولۇشى مۇمكىن . لېكىن ، بۇ تەسەۋۋۇر ۋە سىناقلار ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ باش نىشانىنى ئاخىر ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقىنى ئىپادىلەپ بەردى .

۳ . ھازىرقى زامان ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى

«ھازىرقى زامان ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۇللەندۈرۈش ھەرىكىتى» دېگىنىمىز ، ئىسلام دۇنياسىدىكى دۆلەتلەر — دىنىدىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلىك دۆلەتلەر ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلەتلىرى ۋە ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم دۆلەتلىرى ئورتاق دىنىي ئېتىقادىنى ، ئورتاق دىنىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ۋە دىنىي ئەنئەنە ئادەتلىرىنى ئاساس قىلىپ قانات يايدۇرغان خەلقئارا گۇرۇھ خاراكتېرىدىكى بىرلىشىش ۋە ھەمكارلىشىش ھەرىكىتى بولۇپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئورتاق گۇللىنىپ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۇرىدۇ . ئۇلارنىڭ خەلقئارا مەسىلىلەردىكى

مەيدانىنى ماسلاشتۇرۇپ ، مۇستەملىكچىلىكنىڭ ئارىلىشىشىغا ۋە كونترول قىلىشىغا ئورتاق قارشى تۇرىدۇ ، ئىسلام دىنىنىڭ ۋە ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئورتاق مەنپەئىتىنى قوغدايدۇ . 1971 ـ يىلى قۇرۇلغان «ئىسلام كېڭىشى تەشكىلاتى» بۇ مەربىكەتنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان دۇنياۋى تەشكىلات شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭغا 51 دۆلەت ۋە رايون ئەزا بولغان ، ب د ت دا كۆزەتكۈچى ئورنىغا ئىگە ، ئەزا دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرى ئۇچ يىلدا بىر قېتىم يىغىن ئېچىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ ئاستىدا ئىسلام تەرەققىيات بانكىسى ، ئىسلام ئاخبارات ئاگېنتلىقى ، ئىسلام ئىقتىساد ـ مەدەنىيەت مەسلىلىرى كومىتېتى ، ئىسلام پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات فوندى ، ئىسلام سودا تەرەققىيات مەركىزى قاتارلىق نۇرغۇن خەلقئارالىق ئورگانلار تەسىس قىلىنىدى ، بۇ تەشكىلىي ئورگانلارنىڭ تەسىس قىلىنىشىدىن ۋە ھەر نۆۋەتلىك دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنىنىڭ تېمىسىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۇللەندۇرۇش مەربىكىتى دۆلەتنى گۇللەندۇرۇش مەربىكىتى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى دۆلەت ھالقىغان ، ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ ئىسلام دۇنياسىنى گۇللەندۇرۇش مەربىكىتى بولۇپ ، ھۆكۈمەت باشلىقلىرى قاتناشقان ، مەسلىھەتلەشكەن ۋە تەدبىر بەلگىلىگەنلىكتىن ، ئۇ كۆلىمى چوڭ ، دەرىجىسى يۇقىرى ، تەسىرى چوڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ ، ئىسلام دىنىنىڭ گۇللەندۇرۇش مەربىكىتىنىڭ يەنە بىر مۇھىم تەركىبىي قىسمىنى ھاسىل قىلغان . لېكىن ، بۇ تەشكىلات مەرخىل سىياسىي تەشەببۇسكى دۆلەتلەرنى ، ھەتتا دۇشمەنلىشىدىغان دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقتىن ، تەشكىلى بوش ، ئىچكى زىددىيەتلىرى ئېغىر ، كۆرەش ئۆتكۈر بولۇپ ، ئىسلام دىنىنىڭ گۇللەندۇرۇش مەربىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى خەلقئارالىق ئېلىشىش مەيدانى بولۇپ قالدى .

يۇقىرىقى ئۇچ خىل گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتى ، ئاساسلىقى ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتى ۋە ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتى ئەمەلىيەتتە ئىسلام دۇنياسىدىكى ئىككى خىل ئىجتىمائىي ، سىياسىي كۇچكە ۋە ئىككى خىل سىياسىيىنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ . ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ ئەۋج ئېلىشى ياكى ئاجىزلىشىشى ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتىنىڭ گۇللىنىشى ياكى چۇشكۇنلىشىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ، لېكىن مۇھىم تۇگۇن ئىسلام مىللىي گۇللىنىش ھەرىكىتىدە ، بىرى گۇللەنسە ، يەنە بىرى ئاجىزلايدۇ ؛ بىرى ئاجىزلىسا ، يەنە بىرى گۇللەيدۇ . ئىككىسىنىڭ گۇللىنىش ياكى ئاجىزلىشىش ئۆزگىرىشى ئوتتۇرا شەرقنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى تەرەققىياتىنىڭ ئاساسىي لىنىيىسىنى بەلگىلىگەن .

§ 2 . ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە تەسىرى

1978 - يىلى ئىران ئاسمىنىدا چاقماق چېقىپ ، زېمىنىدا بوران - چاپقۇن كۆتۈرۈلدى ، غەزەپلەنگەن مۇسۇلمانلارنىڭ داغدۇغىلىق ئىنقىلابىي ھەرىكىتى ئوتتۇرا شەرقتە «ئەڭ كۇچلۇك» ئاتالغان پەھلىۋى خاندانلىقىنى غۇلىتىۋەتتى ، چوڭ ئاياتۇللا ، ئىمام ھۇمەينىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، بۇ خەلق ئىنقىلابى ھەرىكىتى «ئىسلام ئىنقىلابى»غا ئۆزگەردى ، ئۇلار «ئىسلام ئاساسىي قانۇنى» تۈزۈپ ، ھۇمەينىنى مەنىۋى داھىي قىلغان «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇپ ، ئىسلام شەرئىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويدى ، «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، ئىسلام بولسلا بولىدۇ» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش»نى

چاقىردى ، ئۇزۇندىن بېرى ئىرانغا ئارىلىشىپ ، ئىرانىنى كونترول قىلىپ ، ئىراندىكى فېئودال خانىدانلىقىنىڭ قوغداپ كەلگەن «ئامېرىكا جاھانگىرلىكى» نى دۇنيادىكى «ئەڭ چوڭ شەيتان» دەپ ، ئۇنىڭ بىلەن قەتئىي قارشىلاشتى .

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تۇنجى مۇۋەپپەقىيەت قازانغان نەمۇنىسى ، شۇنداقلا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنى دۆلەتنىڭ سىياسىي ھاياتىغا تەتبىق قىلىشنىڭ تۇنجى ئۇلگىسى . ئۇ ھەرىكەتنىڭ ئۇزۇن مۇددەت ئۈيۈشتۇرۇش ، تەرغىب قىلىش باسقۇچىدا توختاپ قېلىشتىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشتەك يېڭى باسقۇچقا قەدەم قويغانلىقىنى كۆرسەتتى . شۇڭا ئۇ ھازىرقى زامان ئىسلام ھەرىكىتىگە ، ئوتتۇرا شەرق رايونىغا ۋە دۇنيا ۋەزىيىتىگە كەڭ ۋە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى ، بۇنىڭ ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە :

1 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈردى

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىغا ئىنتايىن زور ئىلھام بولدى ، ئۇلار ئۆز دۆلەتلىرىنى ، پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىنى ، ھەتتا پۈتۈن دۇنيانى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتۈپ كېتىدىغان بولدى دەپ قارىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بىرمەھەل يالقۇنلاپ يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈلدى . بۇھال تۆۋەندىكى جەھەتلەردە نۇقتىلىق ئىپادىلەندى :

1 . ئىسلام دۇنياسىدىكى دىنىي كەيپىيات قويۇقلىشىپلا قالماستىن ، بەلكى دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىسلام دىنى سىياسىي ـ ئىدىيە ئېڭى ئويغىتىلدى ، ھەمدە كۈچەيتىلدى . شەرقىي

جەنۇبىي ئاسىيا ، جەنۇبىي ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيا ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، شەرقىي ئافرىقا ، شىمالىي ئافرىقا ، ئوتتۇرا ئافرىقىدىن تارتىپ غەربىي ئافرىقىغىچە بولغان بۇ كەڭ زېمىنىدىكى مۇسۇلمانلار ئولتۇراقلاشقانلىكى جايلارنىڭ ھەممىسىدە ئىسلام قىزغىنلىقى پەيدا بولدى . ئىسلام ئېتىقادىغا كىرگۈچىلەرنىڭ سانى كۆپەيدى ، مەككىگە بېرىپ ھەجە قىلىدىغانلار 1965 ـ يىلىدىكى 230 مىڭ ئادەمدىن بىراقلا كۆپىيىپ ، 1980 ـ يىلىدىن كېيىن 2 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى . «قۇرئان كەرىم» قاتارلىق دىنىي كىتابلار كۆپلەپ نەشر قىلىندى ، جايلاردىكى مەسچىتلەر ھەسسىلەپ كۆپەيدى ، مەسچىتكە بېرىپ ناماز ئوقۇش ، دىنىي سۆز ـ ئىبارىلەرنى قوللىنىش ، ئەرلەر ساقال ـ بۇرۇت قويۇپ ، بېشىغا رىدا سېلىش ، ئاياللار چۈمبەل تارتىش ، ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىش كەڭ ئومۇملاشتى . كەڭ ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ باھار گۈلدۈرمامىسى ئۇزۇن قىشلىق ئۇيقۇدىن ئويغىتىۋەتكەندەك ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام ئېڭى بورانغا ئايلىنىپ ، پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىنى قاپلىدى .

2 . بەزى رايونلاردا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ھەرخىل سىياسىي پارتىيىلىرى ۋە تەشكىلاتلىرى پەيدا بولدى ، ھازىر ئىسلام دۇنياسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىيىلىرى تەشكىلاتلىرى بار . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، ھازىر ئالجىرىيىدە تەسىر كۈچىگە ئىگە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى سىياسىي پارتىيە ۋە تەشكىلاتلاردىن 20 نەچچىسى بار ئىكەن . سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بۆلۈنۈپ چىققان 52 مىليون مۇسۇلمان ياشايدىغان ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى سىياسىي پارتىيىلەر ۋە تەشكىلاتلار قۇرۇلغان . تاجىكىستاندىكى «ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش پارتىيىسى» قۇرۇلۇپ ئىككى يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە 100 مىڭ ئادەمنى قوبۇل قىلىپ ، «دېموكراتلار» بىلەن بىرلىشىپ ، نەبىيىف

هاكىمىيىتىنى بىرمەھەل ئاغدۇرۇۋەتتى .

3 . ھوقۇق تارتىۋېلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈپ ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرقتىكى بەزى رايونلارنىڭ ۋەزىيىتىدە تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى تەرەپ ـ تەرەپتە ھۇجۇم قىلىپ ، يا پارلامېنت سايلىمى ئارقىلىق ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىدىغانلىقىنى ، يا ھەربىي ئۆزگىرىش قوزغاپ تەختكە چىقىدىغانلىقىنى ، يا قوراللىق قوزغىلاڭ قىلىپ دائىرىلەرنى ھوقۇق تاپشۇرۇپ بېرىشكە قىستايدىغانلىقىنى ئېيتتى . جايلاردا نامايىش قىلىش ، ئىش تاشلاش ، دەرس توختىتىشلار بەزىدە ئەۋج ئېلىپ ، بەزىدە پەسىيىپ تۇردى . ئۇلار قىسقىغىنا نەچچە يىللىدا سۇدان ، ئافغانىستاننى قولغا ئالدى ، ئالجىرىيىنى قولغا ئېلىۋېلىشقىمۇ قىل قالدى ، مىسىر ھۆكۈمىتىگە بىرمەھەل ناھايىتى چوڭ قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى .

4 . ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇغنى تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈپ ، لىۋاندىكى ئاللا پارتىيىسى ۋە پەلەستىنىدىكى «خاماس» قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنى زور كۈچ بىلەن قوللاپ ، ئىسرائىلىيىگە ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە قارشى تۇرىدىغان ئاۋانگارت ۋە ئاساسىي قوشۇن بولۇپ قالدى .

5 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بەزى ئەسەبىي تەشكىلاتلىرىمۇ ئىلھام ئېلىپ ، زوراۋانلىق ـ تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بىلەن كەڭ شوغۇللاندى : دۆلەت باشلىقلىرىنى ، ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم ئەربابلىرىنى ، جەمئىيەتتىكى مەشھۇر زاتلارنى قەستلەپ ئۆلتۈردى ، پارتلىتىپ بۇزغۇنچىلىق قىلدى ، ئايروپىلان بۇلاپ ئادەملەرنى تۇتقۇن قىلدى ، ئادەم ئۆلتۈردى ، ئوت قويدى ، ھېچنېمىدىن يانمىدى ، ئۇلارنىڭ ئادىمىي ئاز

بولسىمۇ ، لېكىن پۈتۈن دۆلەتنى ، ھەتتا دۇنيانى چۆچۈتىدىغان قانلىق ۋەقەلەرنى پەيدا قىلدى .

مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، ئوتتۇرا شەرق بۇگۈنكى دۇنيادىكى ھوقۇق تارتىۋېلىش ۋە ھوقۇق تارتىۋېلىشقا قارشى تۇرۇش ، تېررورلۇق ۋە تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش ئەڭ گەۋدىلىك ، ئەڭ كەسكىن جايلارنىڭ بىرى بولۇپ ، پۈتۈن دۇنيانىڭ جىددىي دىققىتىنى قوزغىدى .

2 . ئىسلام دۇنياسىدىكى سىياسىي كۈچلەرنىڭ يېڭىۋاشتىن بۆلۈنۈپ بىرلىشىشى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىراندا غەلىبە قىلىشىغا ۋە ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى ئاشكارا چەت ئەلگە چىقىرىشىغا ئەگىشىپ ، ئىسلام دۇنياسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمەتلىرى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى بويىچە ، يېڭىۋاشتىن بۆلۈنۈپ بىرلىشىپ ، ئىككى لاگېرنى شەكىللەندۈردى :

1978 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئىلگىرى ئىسلام دۇنياسىدىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمەتلىرى سىياسىي تۈزۈلمىسىنىڭ خاراكتېرى بويىچە ، ئومۇمەن جۇمھۇرىيەت سىياسىي تۈزۈلمىسىگە ۋە پادىشاھلىق سىياسىي تۈزۈلمىسىگە ئايرىلغان . ئالدىنقىسى ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دىندىن تاشقىرى جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتى ئىدى . كېيىنكىسى ، ئىككى خىل بولۇپ ، بىر خىلى ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن پادىشاھ پەھلىۋى دەۋرىدىكى ئىراندەك دىندىن تاشقىرى پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەر ئىدى ، يەنە بىر خىلى ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى سەئۇدى ئەرەبىستانىدەك دۆلەتلەر ئىدى . دىندىن تاشقىرى پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ھۆكۈمەتلەر ۋە ھاكىمىيەت بىلەن دىن

بىرلەشتۇرۇلگەن پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ھۆكۈمەت دۆلەتلىرى ئاساسەن بىر لاگېرغا مەنسۇپ بولۇپ ، دىندىن تاشقىرى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەرگە ئورتاق تاقابىل تۇردى . 1979 ـ يىلى ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىپ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەشنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقتىن ، پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىدىكى ھەرخىل كۈچلەر يېڭىۋاشتىن بۆلۈنۈپ بىرلىشىپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان دىندىن تاشقىرى لاگېر (جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەر ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ۋە ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم لاگېرىدىن ئىبارەت بىر ـ بىرىگە قارشى يېڭى ئىككى لاگېر شەكىللەندى .

سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىككى لاگېرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇردى ، چۈنكى ئۇنىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە ئىدى ، دىنىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ئۇ ئىسلام دىنىدىكى ۋەھھابىيلارغا مەنسۇپ . ۋەھھابىيلار مەزھىپى XVIII ئەسىردە ئەرەب يېرىم ئارىلىدا بارلىققا كەلگەن . بۇ مەزھەپنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسىنى سۈننىي مەزھىپىدىكى ھەنبەلى كۆزقارىشىدىكىلەنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى ئىبنى تەيمىيىە (ئەسلىي ئىسمى تەقىيۇددىن ئەھمەد . مىلادىيە 1263 — 1328)نىڭ تەلىماتىنى مەنبە قىلغان بولۇپ ، يېقىنقى زامان ئىسلامىزمىدىكى مۇھىم پىرقە ، شۇنداقلا يېقىنقى زامان ئىسلامىزمىدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن تەسىرگە ئىگە بىردىنبىر مەزھەپ بولغاچقا ، «ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم» دەپ ئاتىلىدۇ . ئاللانىڭ ئەلچىسى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى مەككىدە تۇغۇلغان ، ئىسلام دىنى مەككىدە تارقالغان ، تۇنجى ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنىمۇ

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەككىدە قۇرغان ، ئۇ يەردىكى ئەرەبلەر ئىسلام دىنىغا ئەڭ بۇرۇن ئېتىقاد قىلغان ، ھەمدە دىنىي دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقىتىپ ، دۇنيادىكى 2 ـ چوڭ دىن قىلغان . كېيىن ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپا قىتئەلىرىدىن ھالقىغان ئەرەب ـ ئىسلام ئىمپېرىيىسىنى شەكىللەندۇرۇپ ، شانلىق ئىسلام مەدەنىيىتى يارالقان . مەككە بىلەن مەدىنە ئىسلام دىنىنىڭ ئىككى مۇقەددەس جايى بولۇپ ، ھازىر ھەر يىلى 2 مىليوندىن ئارتۇق مۇسۇلمان دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن مەككىگە كېلىپ ھەج تاۋاب قىلىدۇ . شۇڭا ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى سەئۇدى ئەرەبىستانى ئالاھىدە شانلىق دىنىي تارىخقا ئىگە ، شۇنداقلا دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ قەلبىدە ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە بولۇپ ، ئۇلارغا ئالاھىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ . سىياسىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسىگە ئۇمەييە سۇلالىسىدىن بۇيانقى ئىسلام دۆلىتىنىڭ سىياسىي تۈزۈمىگە ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭ داۋاملاشتۇرغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرغان ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن ئىسلام ئىلاھىي سىياسىيسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پادىشاھى كەسپىي دىنىي ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئەمەس ، لېكىن ئۇ ھەم دۆلەت باشلىقى ، ھەم دىن ساھەسىدىكى ئالىي داھىي ھېسابلىنىدۇ . بۇ ئاتاقتىكى «ئالىي داھىي» بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتىكى دىنىي ئالىي داھىي دۆلەتنىڭ ئالىي ھوقۇقىنىڭ تۇتمای ، پادىشاھنىڭ رەھبەرلىكىگە بويسۇنىدۇ . مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا ، دىنىي ھوقۇق ھاكىمىيەتكە بويسۇنىدۇ . پادىشاھلىق ئورنىغا جەمئەت ۋارىسلىق قىلىدىغان مەملىكەت بويىچە شەرئەت يولغا قويۇلۇپ ، «قۇرئان كەرىم» دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنى قىلىنىدۇ ، دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىدىن ئېيتقاندا ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ غەربپەرەس دىپلوماتىيە سىياسىتىنى يولغا قويغان ، ئىقتىسادىي

جەھەتتە غەربكە تايىنىدۇ ، 70 - يىللاردا نېفىت كىرىمى تېز كۆپەيگەنلىكتىن ، ئوتتۇرا شەرقتىكى باي دۆلەتكە ئايلاندى . ھەربىي ئىشلاردا ئىزچىل ئامېرىكىنىڭ مۇھاپىزىتىگە تايىنىپ كەلدى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۆتكەنكى قارشىلىشىشتىن ھازىرقى چۈشىنىش ۋە دوستانە ھەمكارلىشىشقا ئۆزگەردى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ۋە دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە سىياسىي جەھەتتىكى زىددىيىتى چوڭقۇر بولغاچقا ، تۈپتىن ياخشىلىنىش بولۇشى تەس . دىنىي جەھەتتىكى زىددىيەتلەر تەرەققىي قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، ھازىر قارشىلىشىشتىن ھەمكارلىشىش كۆپ بولۇۋاتىدۇ . نەچچە ئون يىلدىن بۇيان سەئۇدى ئەرەبىستانىي ئىسلامىيەتنىي خەلقئارالاشتۇرۇشتا غايەت زور رول ئويناپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ، گۇللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق خەلقئارا مۇھىت ۋە مۇھىم شارائىت يارىتىپ بەردى .

ئىراق - ئىران ئۇرۇشى ، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى قاتارلىق مۇھىم ئىشلاردا ئىسلام دۇنياسىدىكى ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى سىياسىي كۈچلەر ئوخشىمىغان دەرىجىدە يېتىشىۋاتقان بۆلۈنۈپ بىرلەشتى ، لېكىن ئاساسىي ھالەت بۇ ئىككى لاگېرنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تىركىشىشىدىن ئىبارەت بولدى .

ئىككى خىل لاگېرنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۆزئارا كۈرەش قىلىشى داۋامىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىپ ، ھۇجۇم قىلىش ھالىتىدە تۇردى ، شۇنىڭ بىلەن ئىسلام دۇنياسىدىكى سىياسىي ۋەزىيەت جىددىي داۋالغۇدى ، دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى ۋە خەلقلىرى شۇنى كۈچلۈك ھېس قىلدىكى ، دۇنيا بويىچە 90 نەچچە دۆلەتتىكى بىر مىليارد مۇسۇلمانغا ئىسلام دىنىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە ئۇنىڭدا

يوشۇرۇن ساقلىنىۋاتقان سىياسىي تەھدىتنى نۇرغۇن كىشىلەر توغرا مۆلچەرلىيەلمەي ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى زامان زامانىمىزدىكى ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتى دەپ قاراپ ، بۇ ئىككىسىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىۋاتىدۇ ياكى ئۇنى توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ ، ئىسلام دۇنياسىدىكى ، بولۇپمۇ ئەرەب دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەر ئۇنىڭ تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلىدۇ دەپ قاراۋاتىدۇ . ئەلۋەتتە ، بۇنىڭ ئەكسىچە مۆلچەرلەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ ، بەزىلەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئۇزۇنغا داۋاملىشالمايدۇ دەپ قاراۋاتىدۇ .

3 . ئەھلىيەتتە دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرنىڭ تەرىشىپ مەۋجۇت بولۇشىنى ئىلگىرى سۈردى

50 ـ يىللاردىن 60 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئىسلام دۇنياسىنىڭ مەركىزى — ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ئەرەب مىللەتچىلىكى ۋە ئەرەب سوتسىيالىزمىنى يولغا قويغان دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتلەر ئەرەب دۇنياسى ئىنتىلگەن دۆلەتلەر بولۇپ ، مىللەتنى گۇللەندۇرۇش ۋە دۆلەتنى كۈچلەندۇرۇشنىڭ ئۈمىدى بولغانىدى . لېكىن ، 1967 ـ يىلىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا مىسىر بىلەن سۇرىيە پاجىئەلىك مەغلۇپ بولۇپ ، ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ ۋە ئەرەب سوتسىيالىزمىنىڭ ئىناۋىتى تۆكۈلۈپ كەتتى . كىشىلەر ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا شۇنداق دەپ قارىدىكى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتمۇ دۆلەتنى چەت ئەل مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ ئارىلىشىشىدىن ، كونترول قىلىشىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل قۇتۇلدۇرالمىدى . خەلقە رەھبەرلىك قىلىپ ئىسرائىلىيىنى يېڭىپ ، مىللەتنىڭ قىساسىنى ئېلىپ بېرەلمىدى ، ئەكسىچە ئۇرۇشتا كۆپ قېتىم مەغلۇپ بولۇپ ، مىللەتنى ھاقارەتكە

ئۇچراتتى . يەنە بىر جەھەتتىن ، ئۇلار شۇنىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىكى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىي ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ، نەچچە ئون يىلدىن بۇيان دۆلەتنىڭ ئىگىلىكى تېز تەرەققىي قىلالمىدى ، نوپۇس تېز كۆپىيىپ كەتتىي ، خەلق نامراتلىقتا قالدى ، مالىيە قىيىنچىلىقى كۈنسايىن ئېغىرلاشتى ، چەتتىن ئالغان قەرز بېسىۋالدى ، مال باھاسى ئۆرلەپ كەتتى ؛ تۇرمۇش سەۋىيىسى تۆۋەنلەپ كەتتى ، بايلار بىلەن گادايلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرق چوڭىيىپ كەتتى ؛ ئىشسىزلىق ئىنتايىن ئېغىرلاشتى ، بولۇپمۇ جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن ياشلار ۋە ئالىي ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار① ئىشسىزلىق سەۋەبىدىن گاڭگىراپ ئازابتا قالدى ؛ تۆرىچىلىك ئەۋج ئېلىپ ، دۆلەتنىڭ ھاياتىي كۈچىنى بۇغۇپ قويدى ، سىياسىي پاكلىقنى خىيانەتچىلىك ، چېرىكلىك ئىگىلىدى ؛ ئىجتىمائىي ئەخلاق كۈنسايىن بۇزۇلدى ، دىنىي ئېتىقاد ۋە باشقا مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى غەرب مەدەنىيىتىنىڭ رىقابىتىگە ۋە چېرىتىشىگە دۇچ كەلدى ؛ ئەرەب مىللىتىدە ئۇيۇشۇش كۈچى كەم بولدى ، ئەرەب دۆلەتلىرى پارچىلىنىپ كەتتى ، بالا ـ قازا ئۈزۈلمىدى ؛ غايەت زور نېفىت بايلىقىغا ئىگە دۆلەتلەر نەچچە يۈز مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا ئېتىدىغان مەبلەغنى غەرب دۆلەتلىرىگە سېلىپ بېرىپ ، مەبلەغدىن قىسىلىۋاتقان قېرىنداش ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ

---

① بۇنداق ئەھۋال 90 ـ يىللارغىچىمۇ ھەل بولمىدى ، بەزى دۆلەتلەردە تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى ، مەسىلەن ، مىسىردا 1996 ـ يىل ھۆكۈمەت ئېلان قىلغان ئىشسىزلىق نىسبىتى 7 پىرسەنت ئەتراپىدا ، لېكىن غەرب ئىقتىسادشۇناسلىرىنىڭ قارىشىچە ، ئەمەلىيەتتە 17 — 20 پىرسەنتكە يېتىدۇ ، ئىشسىزلار ئىچىدىكى 70 پىرسەنت ئادەم 30 ياشنىڭ ئاستىدىكى ياشلاردىن ئىبارەت ، ھازىر مىسىرنىڭ نوپۇسى 60 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى ، يىللىق كۆپىيىش نىسبىتى 2 . 2 پىرسەنت بولۇۋاتىدۇ ، شۇڭا ، ھەر يىلى 500 مىڭ ئادەمنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشىنى ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ ، بۇنداق قىلىش ئۈچۈن ئىقتىسادنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبىتى 7 — 8 پىرسەنتكە يېتىشى كېرەك ، لېكىن مىسىر ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان 1994 — 1955 ـ يىللىق ئىقتىسادنىڭ ئېشىش نىسبىتى ئاران 3 . 5 پىرسەنت بولغان . غەرب ئىقتىسادشۇناسلىرىنىڭ مۆلچەرلىشىچە ، ئەمەلىيەتتە بۇ سانىدىن تۆۋەن ، شۇڭا ، ھەر يىلى ئاران 50 مىڭدىن 100 مىڭغىچە ئادەمگە ئىشقا ئورۇنلىشىش ئىمكانىيىتى يارىتىپ بەرگىلى بولىدۇ .

گۇللىنىشىگە مەدەت بېرىشنى ئويلىمىدى . مۇشۇنداق ئىشلار ، بولۇپمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىق ۋە سىياسىي جەھەتتىكى چېرىكلىك ئۇلاردا بىرخىل مىللىي خورلۇق تۇيغۇسىنى ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت جەھەتتە قالاقلىق تۇيغۇسىنى ، دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە كىرىس تۇيغۇسىنى ، دۆلەت ۋە شەخسلەرنىڭ ئىستىقبالى جەھەتتە قايغۇروش تۇيغۇسىنى پەيدا قىلدى . يىغىپ ئېيتقاندا ، دەۋردىن كېيىن قېلىشنىڭ ئېغىر تۇيغۇسى ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى ھەر قاتلام خەلقنىڭ ، بولۇپمۇ زىيالىيلار قاتلىمىنىڭ ۋە ئوتتۇرا ، تۆۋەن قاتلامدىكى خەلقنىڭ دىلىنى غەش قىلدى . جەمئىيەتتىكى تەبىقىلەر پەرقلىق بولۇپ ، ئۇلارنىڭ يۇقىرىقى مەسىلىلەردە ئۇچرىغان زەربىسى ۋە تارتقان زىيىنى ئوخشاش بولمىغاچقا ، ئۇلارنىڭ ئىنكاسىمۇ ئوخشاش بولمىدى ، لېكىن ئۇلار شۇنى ھېس قىلدىكى ، بۇرۇن ناھايىتى چوڭ ئۈمىد باغلىغان دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھۆكۈمەتكە تايانغىلى بولمايدىغان بولدى . دۇنياغا نەزەر سالغاندا ، مۇستەملىكىچى غەرب دۆلەتلىرى ئاللىقاچان چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ ئىستىقبالى قاراڭغۇ ، شەرقتىكى سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقى كۈچىيىپ دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەت بولۇۋېلىپ ، ئوتتۇرا شەرق ۋە دۇنياغا زومىگەرلىك قىلىشنى تالاشتى ، ھازىر ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ قاتمۇقات قىيىنچىلىق پەيدا بولۇپ ، ئىچىدىن پارچىلىنىپ كەتتى ، بۇ بىنا قىڭغىيىپ قالدى ، ئۇنى پارلاق يول دېگىلى بولمايدۇ . ئۇلار چىقىش يولى تاپالمىدى ، يورۇقلۇقنىڭ نۇرىنى كۆرەلمىدى ، مۇشۇنداق ئازابلانغان ، گاڭگىراپ قالغان ، مېڭىشقا يول تاپالماي قالغان چاغدا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئۇلارنىڭ ئالدىدا قۇتقۇزغۇچى ئەلپازدا پەيدا بولۇپ ، «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، بىزگە ئىسلام كېرەك» دەپ توۋلاپ ، ئۇلارغا «ھاياتلىق يولى» كۆرسىتىپ بەردى . ئۇلار ھازىرقى

زامان ئىسلامىزمى ئاللا تەرىپىدىن كۆرسىتىپ بېرىلگەن توغرا يول ئىكەن ، ئۇ چوقۇم پارلاق يول بولىدۇ ، چۈنكى ئىسلامىيەت تارىختا مۆجىزىدەك شانلىق نەتىجىلەرنى يارىتقان دەپ ئويلىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ شەرەپلىك ئەنئەنىنىڭ مۇراجىتىگە ئاۋاز قوشتى ، شۇنداق قىلىپ سىياسىي ئىدىيە جەھەتتىكى بوشلۇقنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى تولدۇردى .

ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىسلام دۆلەتلىرى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بارلىققا كەلگەن ۋە بۇ ھەرىكەت ئەڭ كۈچلۈك ، ئەڭ شىددەتلىك بولغان رايون بولۇپ قالدى .

ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ زىلزىلىسى ئىسلام دۇنياسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلىرىگە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى كۈچىيىپ بىر ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىققۇدەك بولۇپ قالدى دېگەن ئىنىق سىگنالنى بەردى . دەسلەپ دىندىن تاشقىرى كۆپ ساندىكى دۆلەتلەر بۇنى «ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى»نىڭ پەيدا قىلغان زىلزىلە كۈچى دەپ قارىدى ياكى دىنىي سىياسىي ئېقىمغا «ماسلىشىپ» ئۆزىنىڭ ئورنىنى كۈچەيتىشكە ئۇرۇنۇپ ، كەڭ قورساق بولۇش ، ماسلىشىش ، يول قويۇش سىياسەتلىرىنى قوللاندى ، مەسىلەن ، ھۆكۈمەت مەبلەغ چىقىرىپ مەسچىتلەرنى سالدۇردى ؛ «قۇرئان كەرىم»نى كۆپلەپ نەشر قىلدۇردى ؛ گېزىت ـ ژۇرنال ، رادىئو ۋە تېلېۋىزور قاتارلىق ئاخبارات ۋاستىلىرىدا دىنىنى تەشۋىق قىلىشقا رۇخسەت قىلدى ؛ قانۇنغا تۈزىتىش كىرگۈزۈپ ، قىسمەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى قوشتى ، ياكى ئاساسىي قانۇنغا تۈزىتىش كىرگۈزۈپ ، ئىلگىرى شەرىئەتنى ئاساسىي قانۇننىڭ «ئاساسلىرىدىن بىرى» قىلغانلىقىنى ئەمدى «مۇھىم ئاساسى» ياكى «بىردىنبىر ئاساسى» قىلىپ ئۆزگەرتتى . سۇدان زۇڭتۇڭى نىمەيلىي ئەڭ كۆپ مۇرەسسە قىلىپ ، يول قويۇپ ، مەملىكەت بويىچە شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى

جاكارلىدى ، نەتىجىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇتلەق ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بېرىلگەندىن باشقا ، دۆلەتنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئۆزلۈكسىز يامانلىشىپ ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى 1985 - يىلى ئاغدۇرۇۋېتىلدى . دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت مۇشۇنداق سىياسەت ئارقىلىق ، بىر تەرەپتىن دۆلەت ئىچىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى پەسەيتسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ، مۇسۇلمانلارنىڭ كۈنسايىن كۈچىيىپ كېتىۋاتقان دىنىي كەيپىياتىنى تىنجىتىپ ، جەمئىيەتنىى مۇقىملاشتۇرۇپ ، ھاكىمىيەتنى قوغداپ قالماقچى بولدى . بۇنىڭ نەتىجىسى ئارزۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ چىقتى ، يەنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ھۇجۇمى تېخىمۇ كۈچىيىپ ، مۇسۇلمانلارنىڭ كەيپىياتى تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى ، پۈتۈن مەملىكەتتىلا ئەمەس ، بەلكى پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى قاينام - تاشقىنلىق دولقۇن ھاسىل قىلىپ ، گويا ۋەزىيەتنىڭ يۇزلىنىشى ، كىشىلەر قەلبىنىڭ تەلپۈنۈشى ، ئىسلام دۇنياسىنى گۈللەندۇرۇشنىڭ بىردىنبىر مۇقەررەر يولىدەك بولۇپ قالدى .

كۆرەش تەرەققىي قىلىپ ھايات - ماماتلىق پەيتىگە يەتكەندە دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەر ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پوزىتسىيىنى ئۆزگەرتىپ ، سىرتقى جەھەتتە مۇداپىئە كۆرۈش ، ئىچكى جەھەتتە تۇزەش فاكتورىنى قوللاندى . سىرتقى جەھەتتە مۇداپىئە كۆرگەندە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە يۇمشاق ۋاسىتە بىلەن بېقىندۇرۇش ۋە باستۇرۇش بىرلەشتۇرۇلگەن سىياسەتنى قوللاندى : ھۆكۈمەتنى ئېتىراپ قىلىپ ، پارلامېنت يولىدا مېڭىشنى خالىغانلارنى بىر تەرەپتىن ، قانۇنلۇق دەپ ئېتىراپ قىلىپ ، ئۇلارغا سىياسىي پائالىيەت ئەركىنلىكى بەردى ؛ يەنە بىر جەھەتتىن ، مۇداپىئە كۆرۈشنى

كۇچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىگە كۆپ جەھەتلەردىن چەك قويۇپ ، تەسىرىنى ئىمكانقەدەر ئاجىزلاتتى ، زوراۋانلىق كۈچ ئىشلىتىپ ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇشقا ئورۇنغانلارنىڭ قەتئىي ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ئۇلارنى قانۇنسىز تەشكىلات دەپ جاكارلاپ ، قاتتىق باستۇردى . مەسىلەن ، مىسىر ، ئالجىرىيەلەردە كەڭ كۆلەمدە باستۇردى ؛ تۇنىس ھەربىي سوتى 1993 - يىلى ئىسلام قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتىنىڭ ئەزالىرىدىن 300 گە يېقىن ئادەمنى سوراق قىلىپ ھۆكۈم كەستى . ئىچكى جەھەتتە تۇزۇمنى ئۆزگەرتىش ھۆكۈمەت ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئەڭ ئېلىپ ، پەيدىنپەي غەلبە قىلىشىدىكى سەۋەب ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزىدىكى چىرىكلىك ، ئىقتىدارسىزلىقتىن ئىكەنلىكىنى ۋە دۆلەتنىڭ ئاجىزلىشىپ ، خەلقنىڭ نامراتلىشىپ كېتىشىدە ئىكەنلىكىنى ئانچە - مۇنچە تونۇپ يەتتى . شۇڭا ، ئۆزىدىكى ئىللەتلەرگە ئەھمىيەت بېرىپ ، تۆرىچىلىككە قارشى تۇرۇپ ، چىرىكلىكنى تۈگىتىپ ، ئىسلاھاتنى يولغا قويۇپ ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتىنى كېڭەيتىپ ، تۇرمۇشنى ياخشىلاپ ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە مايىل قىلىپ ، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنى قولغا كەلتۈردى . نەتىجىدە ، دىندىن تاشقىرى بەزى ھۆكۈمەتلەر دەسلەپكى ئۇنۇمگە ئىگە بولدى . ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر پەسىيىشكە باشلىدى ، خەلقنىڭ كۆڭلى تۇراقلاشتى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ھۇجۇمى ئاجىزلاشتى . بەزىلەر بولسا ھازىرغىچە ناھايىتى قىيىن ھالغا چۈشۈپ قېلىپ ، تۇزۇك ئۇنۇمگە ئىگە بولالمىدى ، بۇنداق ئەھۋالدىن قۇتۇلۇش ياكى قۇتۇلالماسلىق كېيىنكى تەرەققىياتقا باغلىق بولىدۇ ، ئەلۋەتتە .

4 . ئوتتۇرا شەرقتىكى «ئوچ تەرەپ تىركىشىپ تۇرۇش»نىڭ مەزمۇنىدا ئۆزگىرىش

بولۇش ئىلگىرى سۈرۈلدى

ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن ئېتىبارەن دىندىن تاشقىرى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى لاگېر ، پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى لاگېر ۋە ئىسرائىلىيە زىئونىزم لاگېرىدىن ئىبارەت «ئۈچ تەرەپ تىركىشىپ تۇرىدىغان» ھالەت شەكىللەندى . دىندىن تاشقىرى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى ھۆكۈمەت دېگىنىمىز ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھۆكۈمەت بولۇپ ، ئەينى يىللاردا مىسىر بۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلدى ، پۈتكۈل لاگېر دۇنيا مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ ، تېز تەرەققىي قىلىپ زورىيىپ ، ھۇجۇمكار ۋە تەشەببۇسكار ھالەتتە تۇردى ، ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق سوتسىيالىستىك دۆلەتلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپ ، ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى دۆلەتلەر ئەڭ كۆپ ، ئەڭ كۈچلۈك «بىر تەرەپ» ھېسابلىنىپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ ۋەزىيىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى ؛ سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋەكىللىكىدىكى پادىشاھلىق تۈزۈم لاگېرى پەسكوي ھالەتتە بولۇپ ، غەربنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ خاتىرجەم بولالمىدى ؛ ئىسرائىلىيە بولسا غەربنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ ، دۆلەتنى بېيىتىپ ، ئارمىيىنى كۈچەيتىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ ، ھۇجۇم قىلىش ۋە مۇداپىئە كۆرۈشكە تەييارلىق قىلدى .

مىللىي ۋە دىنىي مۇناسىۋەت تۈپەيلىدىن ، يەنى ئەرەب مىللىتى ۋە ئىسلام دىنى تۈپەيلىدىن ئالدىنقى ئىككى لاگېر كۆپ ھاللاردا بىر لاگېر دەپ قارالدى . ئەمەلىيەتتە بۇ ، ئايرىش ئۆلچىمى ئوخشىماسلىق مەسىلىسىدىن ئىبارەت . بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى مەسىلىسىدە سىياسىي ئۆلچەم بويىچە ئايرىغان مۇۋاپىق ، بۇ ئىككى لاگېر ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش مەسىلىسىدە ئورتاقلىققا ئىگە بولغاچقا ، مەلۇم مەزگىلدە ۋە مەلۇم دەرىجىدە بىرلىشىپ كۈرەش

قىلالايدۇ .

1967 ـ يىلىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئىسرائىلىيە غەلىبە قىلىپ ، ئەرەبلەر مەغلۇپ بولۇپ ، ئوتتۇرا شەرقتىكى «ئۇچ تەرەپ»نىڭ كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدا تۆپ ئۆزگىرىش بولدى . دىندىن تاشقىرى ئاساسلىق مىللەتچى دۆلەتلەر — مىسىر بىلەن سۇرىيە قاتتىق مەغلۇپ بولغاچقا ، پۈتكۈل لاگېر ھۇجۇم ھالىتىدىن مۇداپىئە ھالىتىگە ئۆزگەردى ؛ ئىسرائىلىيە غەلىبە قىلغۇچى سۈپىتى بىلەن پەلەستىننى ئىگىلەپ ، پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرققە تەھدىت سالدى . پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى لاگېر ئۆزىنى ئوڭلاپ ، قىسىمەن ھالدىن قۇتۇلۇالدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق دۆلەتلەر نېفىت كىرىمىگە تايىنىپ بېيىپ كەتتى ، ئىران پەھلەۋى خانىدانلىقى ئۈلۈغۋار جاسارەت بىلەن «ئاق ئىنقىلاب»نى يولغا قويۇپ ، قەدىمكى پېرسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ ھەيۋىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىدا بولدى .

مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، ئورتاق دۈشمەنگە قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغانلىقتىن ، مىسىرنىڭ زۇكۇتۇكىسى سادات سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئەركىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى تەلىپىگە ماقۇل بولغانلىقتىن ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى لاگېر بىلەن پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى لاگېر ئوتتۇرىسىدىكى جىددىي مۇناسىۋەتتە پەسىيش يۈزلىنىشى كۆرۈلدى . شۇڭا ، سادات 1973 ـ يىلى 10 ـ ئايدا 4 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنى قوزغىغاندا ، ئىككى لاگېردىكى نېفىت دۆلەتلىرى بولغان ئىراق ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ، كۇۋەيت قاتارلىق ئەرەب دۆلەتلىرى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ ، نېفىتنى ئىسرائىلىيەگە ۋە ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيە سىياسىتىگە قارشى تۇرىدىغان قورال قىلىپ ، ئالدىنقى سەپتە جەڭ قىلغان دۆلەتلەرگە ئۇنۇملۇك

يارەم بېرىپ ، غەربنىڭ ئىقتىسادىغا ئىنتايىن زور قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، نېفىت قورالىنىڭ قۇدرىتىنى كىشىلەر تونۇپ يەتتى .

«ئۆكتەبىر ئۇرۇشى»دا سادات مەغلۇپ بولۇپ ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ھەربىي جەھەتتە ئىسرائىلىيىنى يېڭەلمەيدىغانلىقىغا ئىشىنىپ ، ئىسرائىلىيە بىلەن سۇلھ قىلىش ، ئامېرىكا بىلەن ئومۇمىيۈزلۈك يېقىن ئۆتۈش ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن بىرلىشىش سىياسىتىنى قوللىنىشقا ئۆزگەردى . شۇنىڭ بىلەن ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىشىغا ياخشى شارائىت يارىتىلدى .

70 - يىللاردا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ، 1979 - يىلىدىكى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنى پۈرسەت بىلدى ، ئوتتۇرا شەرقتە تىركىشىپ تۇرغان ئۇچ تەرەپ ئىچىدە ئىسرائىلىيىدىن باشقا ئىككى تەرەپتە چوڭ ئۆزگىرىش بولدى ؛ يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمغا مەنسۇپ ئىلاھىي سىياسىي دۆلەتلەر بۆلۈنۈپ چىقىپ ، پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى لاگېرنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ ، «ھازىرقى زامان ئىسلامىزم لاگېرى» دەپ ئاتالدى ؛ دىندىن تاشقىرى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەتلەر بىلەن دىندىن تاشقىرى پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەتلەر قارشىلىشىشتىن بىرلىشىشكە ئۆزگىرىپ ، بىر لاگېر بولۇپ ئۇيۇشۇپ ، «دىندىن تاشقىرى لاگېر» دەپ ئاتالدى . دىن بىلەن ھاكىمىيەت بىرلەشتۇرۇلگەن سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەر دىنىي جەھەتتە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمغا مايىل بولسىمۇ ، لېكىن سىياسىي جەھەتتە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىككە مايىل بولدى . «ئۇچ تەرەپ»

ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مۇنداق بولدى : ھازىرقى زامان ئىسلامىزم لاگېرى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئەلپازدا دىندىن تاشقىرى لاگېرغا ۋە ئىسرائىلىيە لاگېرىغا تەڭ قارشى تۇردى ؛ بۇرۇن ئەشەددىي رەقىبلەر بولۇپ ھېسابلانغان دىندىن تاشقىرى لاگېر بىلەن ئىسرائىلىيە لاگېرى 30 يىلدا تۆت قېتىم چوڭ ئۇرۇش قىلغان (1948 ـ يىلىدىكى پەلەستىن ئۇرۇشى ، 1956 ـ يىلىدىكى سۈۋەيىش ئۇرۇشى ، 1967 ـ يىلىدىكى «5 ـ ئىيۇن ئۇرۇشى» ۋە 1973 ـ يىلىدىكى «ئۆكتەبىر ئۇرۇشى») دىن كېيىن ، 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە پەيدا بولغان ئىران ئىسلام ئىنقىلابى ، ئىراق ـ ئىران ئۇرۇشى ، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى قاتارلىق بىر قاتار چوڭ ۋەقەلەردىن كېيىن يارىشىش يۈزلىنىشى پەيدا بولۇپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىنى قايتىدىن باشلاش بولۇپ ئىپادىلەندى .

بىر تەرەپتىن ، ئوتتۇرا شەرقتىكى دىندىن تاشقىرى لاگېر بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزم لاگېرى ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىشنى قانات يايدۇرۇپ ، ئوتتۇرا شەرقنى ۋە پۈتۈن دۇنيانى قاتتىق زىلزىلىگە سالدى ؛ يەنە بىر جەھەتتىن ، ئوتتۇرا شەرقتىكى دىندىن تاشقىرى لاگېر بىلەن ئىسرائىلىيە لاگېرى ئۆزئارا داۋاملاشقان قارشىلىشىشتىن تىنچلىق مۇساپىسىغا ئۆزگەردى ، بۇ مۇساپە جاپالىق ، ئەگرى ـ توقاي بولسىمۇ ، كەينىگە يانمايدىغان ۋەزىيەتكە ئايلاندى .

5 . ئەمەلىيەتتە ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە زومىگەرلىك قىلىش سىياسىتى ئىلگىرى سۈرۈلدى

ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى 70 ـ يىللاردا ئامېرىكا زۇڭتۇڭى كات ، مىسىر

زۇڭتۇڭى سادات ۋە ئىسرائىلىيە زۇڭتۇڭى بېكىن ئورتاق ئىمزالىغان «داۋىد لاگېرى كېلىشىمى» دىن باشلاندى ، شۇ چاغدا ئامېرىكا بىلەن ئىسرائىلىيە ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان ئەرەبلەرنىڭ مىللىي ئىتتىپاقلىق فرونتىنى پارچىلاشنى ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى كۈچى ۋە تەسىرىنى ئاجىزلىتىشنى مەقسەت قىلغانىدى ، شۇڭا تىنچلىق مۇساپىسى ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئومۇميۈزلۈك قارشى تۇرۇشىغا ئۇچراپ يېڭى ئىلگىرىلەشكە ئىگە بولالمىدى . 1979 ـ يىلى ئىران ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئامېرىكا ئىراقنىڭ ھەربىي كۈچىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق ئىراننى ئىسكەنجىگە ئالماقچى ، يەنى «ئىراق ئارقىلىق ئىراننى بويسۇندۇرۇپ» ئوتتۇرا شەرقنى ئومۇميۈزلۈك كونترول قىلىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولدى . 1980 ـ يىلى ئىراق ـ ئىران ئۇرۇشى پارتلىدى ، ئىنقىلابتىن كېيىن مەھكەم پۇت تىرەپ ئۇلگۈرمىگەن ئىراننىڭ ئۇرۇشنى سەككىز يىل داۋاملاشتۇرۇپ ، يېڭىلمەيلا قالماستىن ، ئەكسىچە ئاخىرقى باسقۇچتا ئۇرۇشنى ئۆز دۆلىتىدىن ئىراق چېگراسى ئىچىگە كىرگۈزۈپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ۋە قۇدرىتىنى نامايان قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئامېرىكا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئۆز مەنپەئىتىگە ئېلىپ كېلىدىغان «تەھدىت»نى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تونۇپ يەتتى . 1991 ـ يىلى پارس قولتۇقى ئۇرۇشى پارتلىغاندا ئوتتۇرا شەرقتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىراق تەرەپتە تۇرۇپ ، سادامنىڭ ئىسرائىلىيە ۋە ئامېرىكىغا قارشى تۇرالىغان «قەھرىمانانە جاسارىتى»نى ماختىدى ، ئۇلار ھەتتا كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلىپ ، ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى شوئارلارنى ۋە «ياشىسۇن سادام» دېگەن شوئارلارنى توۋلىدى .

ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى بىر تەرەپتىن ئىراققا ھۇجۇم قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىراندىن مۇداپىئە كۆردى . بۇنداق ئەھۋال ئامېرىكىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ «تەھدىتى» توغرىسىدىكى تۈيغۇسىنى يەنە بىر قېتىم چوڭقۇرلاتتى . شۇڭا ، ئىراق - ئىراننى تەڭلا ئىسكەنجىگە ئېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە كونترول قىلىش ئارقىلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ ئىسكەنجىگە ئېلىپ ، ئوتتۇرا شەرققە يالغۇز زومىگەرلىك قىلىش نىيىتىدە بولدى .

6 . تەرەققىيپەرۋەرلىك ۋە كونسېرۋاتىپلىقتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپلىمىلىكلىكى بىلەن دۇنيانى چۆچۈتتى

ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى باشلىنىش بىلەنلا دىنىي نام ئاستىدا «بەشكە قارشى تۇرۇش» پوزىتسىيىدە بولدى ، بۇنىڭ بەزىلىرى تەرەققىيپەرۋەرلىككە «قارشى تۇرۇش» بولسا ، بەزىلىرى كونسېرۋاتىپلىققا «قارشى تۇرۇش» بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئىككى تەرەپلىمىلىكلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ، پۈتۈن دۇنيانى چۆچۈتتى ۋە گاڭگىرىتىپ قويدى . كىشىلەر بۇ ئەبجەش شەيئىگە قانداق باھا بېرىش ۋە قانداق مۇئامىلە قىلىشنى بىرمەھەل بىلمەي قالدى . «بەشكە قارشى» پوزىتسىيىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1 . غەرب مۇستەملىكچىلىكىنىڭ كونتروللۇقىغا ۋە غەربنىڭ چېرىك مەدەنىيىتىنىڭ سىڭىپ كىرىشىگە قارشى تۇرۇش

ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى غەلىبە قىلىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە غەربنىڭ ئوتتۇرا شەرق

دۆلەتلىرىدىكى سىياسىي ، ئىقتىساد ، ھەربىي ئىشلار جەھەتلەردە مۇستەملىكىچىلىك قىلىپ ئارىلىشىشقا ، كونترول قىلىشقا ، غەربنىڭ قىممەت قارىشىغا ۋە چىرىك تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ بۇلغىنىشىغا ۋە چىرىتىشىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى ئاشكارا بىلدۇرگەنىدى .

بۇنداق قارشى تۇرۇش تاكتىكا جەھەتتىكى ئويلىنىشنى ئاساس قىلغان بولماستىن ، بەلكى ئۇنى ھەربىر كەتنىڭ خاراكتېرى بەلگىلىگەن . شۇڭا پوزىتسىيە چىڭ ھەم روشەن بولدى . بۇ ھال ئامېرىكا قاتارلىق غەرب ئەللىرىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى . ئۇلار ھەرخىل تەشۋىقات ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى «ئىسلام ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكىتى» دەپ ئاتىدى ، ھەمدە ھەممىسىنى پەرقلەندۈرمەي رەزىل قىياپەتلىك ئالۋاستى ، يامانلىقتىن يانمايدىغان ، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن تېررورچى قىلىپ تەسۋىرلەپ ، پۈتۈن دۇنيادىكى پۇقرالارغا ئۇنى يامان كۆرسىتىپ قويدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇنى تۇرلۇك يوللار بىلەن ئىسكەنجىگە ئېلىپ ئۆزگەرتىۋەتمەكچى ، يوقىتىۋەتمەكچى بولدى . بۇ مەزگىلدە ئوتتۇرا شەرقتە بىر قاتار چوڭ ۋەقەلەر پەيدا بولدى . بۇ ۋەقەلەر ئامېرىكىنىڭ بۇ غەرىزى بىلەن بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ئالاقىدار ئىدى .

2 . ئىسرائىلىيە زىئونىزمىغا قارشى تۇرۇش

ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدا ئۆتكەنكى يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە تۆگمەس ئاداۋەت ئورناپ كەتتى . ئۇلار تۆت قېتىم چوڭ ئۇرۇش قىلدى . تولۇقسىز ستاتىستىكىدىن قارىغاندا ، ئىككى تەرەپتىن ئۆلگەن ، يارىلانغان ئادەم 150 مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن . 100 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق زىيان بولغان . ئەرەبلەر بىر قېتىم يېڭىپ ، ئۈچ قېتىم يېڭىلگەن (بەزى تەھلىلچىلەرنىڭ

قارىشچە ، ئەرەبلەر تۆت قېتىملىق ئۇرۇشنىڭ ھەممىسىدە مەغلۇپ بولغان) . 22 ئەرەب دۆلىتى ، 200 مىليوندىن ئارتۇق نوپۇسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شۇنچە چوڭ ئەرەب مىللىتىنىڭ زېمىنى 15 مىڭ كۋادرات كىلومېتىردىن ئاشمايدىغان (1948 ـ يىلىدىن كېيىن ئىشغال قىلىۋالغان 10 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر ئەرەب زېمىنىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) ، 5 مىليون نوپۇسى بار ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى يېڭەلمەي ، نۇرغۇن زېمىننى قولدىن بېرىپ قويۇپ قايتۇرۇۋالالمىغانلىقىغا ؛ پەلەستىنىدىكى قېرىنداشلارنىڭ يۈرت ـ ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ ، خەقلەرنىڭ يۈرتلىرىدا مۇساپىر بولۇپ يۈرگىنىگە يېرىم ئەسىر بولۇپ قالدى . ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەر بۇنىڭدىن قاتتىق ئازابلىنىپ ، ئۇنى پۈتۈن مىللەتنىڭ نومۇسى دەپ بىلىپ ، پەلەستىنىدىكى قېرىنداشلارنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇشىنى قوللاپ ، مىللەتنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرەشنى ئەرەب مىللىتىنىڭ ئورتاق نىشانى قىلىپ بېكىتتى . دۇشمەنگە قارشى ئۆچمەنلىكتە يەكدىل بولۇپ ، ئىتتىپاقلىشىپ جەڭ قىلىشتەك روھىنى ئىپادىلىدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىراندا غەلىبە قىلغاندا ، مىسىر بىلەن ئىسرائىلىيە ئامېرىكىنىڭ «ياردەمى» بىلەن سۇلھ قىلغاندا ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەر مىسىرنى ، ئىسرائىلىيىنى ۋە ئامېرىكىنى تەڭ ئەيىبلىدى . مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىسرائىلىيە زىئونىزمىغا قارشى تۇرۇش بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىغا قارشى تۇرىدىغان ئاۋانگارت بولۇپ ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئىپادىلەپ ، كىشىلەرنىڭ قەلبىنى قولغا كەلتۈردى .

لېكىن ، 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرى ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى ئەسلىگە كەلگەندە ھەم ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغاندا ، ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ

«مۇساپە» گە تۇتقان پوزىتسىيىسى ئۆتكەنكى قەتئىي قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت؛ ئىككىنچى، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كەلگەن مىللىي ئۆچمەنلىكنى تۈگىتىش ناھايىتى تەس، ۋەھالەنكى، ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى كۈچلەر سېلىشتۇرمىسى پەرقلىق بولغان شارائىتتا ئېلىپ بېرىلدى، ئىسرائىلىيىنىڭ پوزىتسىيىسى قاتتىق، شەرتى ئېغىر بولدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىسرائىلىيىنى ئىزچىل قوللاپ كېلىۋاتقان ئامېرىكىنىڭ — مۇساپىنى باشقۇرۇۋاتقۇچىنىڭ ئىسرائىلىيىگە ئاشكارا يان بېسىشى بىلەن، پۈتكۈل مۇساپە كەڭ ئەرەب خەلقى ۋە پەلەستىن خەلقىنىڭ نەزىرىدە ئادىل بولمىغان سودا بولۇپ قالدى. «زېمىن بەدىلىگە تىنچلىققا ئىگە بولۇش» پرىنسىپىنى مۇۋاپىق، ئادىل ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمىدى. شۇڭا، ئۇلاردا يارىشىش ئارزۇسى بولسىمۇ، لېكىن ئىدىيە ـ ھېسسىيات جەھەتتە ئۇنداق «ئادىل بولمىغان»، «تەڭسىز» رەھىمسىز رېئاللىقنى قوبۇل قىلالمىدى. ۋەھالەنكى، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلدى ۋە ئۇنى قوللىدى، ئۇلارنى «مۇساپە» غا قارشى تۇرۇپ، «مۇساپە»گە ئۇنۇملۇك توسقۇنلۇق قىلىپ، ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈشكە رىغبەتلەندۈردى. ئۇچىنچى، تىنچلىق مۇساپىسى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى يارىشىش ھازىرقى

زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ قارىشچە ، بولۇپمۇ خاماس ۋە لىۋان ئاللا پارتىيىسى قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ قارىشچە ، ھەقىقىي مىللىي يارىشىش بولالمايدۇ ، بەلكى مىللىي تەسلىمچىلىكنىڭ ئىپادىسى ۋە مىللىي مەنپەئەتكە ساتقىنلىق قىلىش بولۇشى مۇمكىن ؛ ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى يوقىتىش ۋە يېڭى پەلەستىن دۆلىتى پەلەستىنىڭ ھەممە زېمىنىگە ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت ئومۇمىي مەقسەتتىن ۋاز كېچىش بولۇشى مۇمكىن . ۋەھالەنكى ، كەلگۈسىدىكى پەلەستىن يېڭى ھاكىمىيىتى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتى بولماي ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت بولۇپ ئامېرىكا بىلەن بىللە بۇلغانغان «غەيرىي ئىسلام» ھاكىمىيىتى بولىدۇ . بۇنىمۇ ئۇلار ھەرگىز قوبۇل قىلمايدۇ .

3 . دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە قارشى تۇرۇش

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى بەرپا قىلىپ ، ئۆز دۆلىتىدە ، پۈتۈن يەر شارىدا ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، نەزەرىيە جەھەتتە ، ئالدى بىلەن ئۆز دۆلىتىدىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە قارشى تۇرۇشنى ، ئاندىن ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرگە قارشى تۇرۇشنى ، ئاخىردا پۈتۈن دۇنيادىكى دەھرىي (دىندىن خالى) ھاكىمىيەتلەرگە قارشى تۇرۇپ ، ئۇلارنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئىسلامىيەتنىڭ ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى دەستىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ .

4 . ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم دۆلەتلىرىنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمىگە ۋە غەربپەرەس سىياستىگە قارشى تۇرۇش

بۇ ، بىرقەدەر مۇرەككەپ مەسىلە ھېسابلىنىدۇ ، «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىسنىڭ ئەسلىي روھىغا قايتىپ كېلىشتىن ئىبارەتقاندا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن ئەنئەنىۋى

ئىسلامىزم ئوخشاش . لېكىن ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمغا ئەمەل قىلىدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانى ھاكىمىيەت بېلەن دىن بىرلەشتۇرۇلۇپ ، پادىشاھلىققا جەمەت ۋاربسلىق قىلىدىغان تۇزۇمنى يولغا قويغان بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى تەشەببۇس قىلغان جۇمھۇرىيەت تۇزۇمىدىكى ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىدىن ناھايىتى كۆپ پەرقلىنىدۇ ، دىپلوماتىيە سىياسىتىمۇ ئوخشىمايدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى غەربپەرەس بولۇپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتلەر بېلەن دۇشمەنلىشىشتىن يانمىشقا ئۆزگەردى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەربكە قارشى تۇرۇپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى نىشان قىلدى . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پادىشاھلىق تۇزۇمىگە ۋە غەربپەرەس سىياسىتىگە قارشى تۇرىدۇ .

ئىككىسىنىڭ ھازىرقى مۇناسىۋىتى ھەم ھەمكارلىشىدىغان ، ھەم قارشىلىشىدىغان زىددىيەتلىك ھالەتتە تۇرۇپتۇ . شۇنى كۆرسىتىش كېرەككى ، سەئۇدى ئەرەبىستانى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىسلام دىنىنى تارقاتتى ، تەرەققىي قىلدۇردى ، ئىسلامىيەتنىڭ خەلقئارالىشىشنى ئىلگىرى سۈردى ، ئۇزۇن مۇددەت كۆپ پۇل سەرپ قىلىپ ، نۇرغۇن كۇچ چىقىرىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۇن قويۇق دىنىي كەيپىيات ۋە پۇختا ئىدىيىۋى ئاساس ياراتتى . لېكىن ، سىياسىي جەھەتتە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ ئىختىلاپىنى تولۇق مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدۇ . ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ بەزىدە ناچارلاشسا ، بەزىدە ياخشىلىنىپ تۇرىدۇ . ھۇمەينى ۋەسىيىتىدە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پادىشاھىنى ئامېرىكىنىڭ غالچىسى ، مۇسۇلمانلار دۇنياسىنى ئىزىپ ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام جەمەتىگە قارشى تۇرىدىغان

ھەمشەرىكى دەپ ئەيىبلىدى.[1]

5 . «شەرق»قە قارشى تۇرۇش

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى «شەرق» دېگەندە ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋەكىللىكىدىكى ماركسىزم - لېنىنىزملىق ئىدىئولوگىيىنى ۋە ماركسىزم - لېنىنىزمنى يېتەكچى ئىدىيە قىلغان سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى ۋە سوتسىيالىستىك دۆلەتلەرنى كۆزدە تۇتىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇنداق دەپ قارايدۇ : ماركسىزم - لېنىنىزملىق ئاتېئىزم بىلەن ئىسلامىيەتنىكى ئىلمىي تەۋھىد (بىر خۇدالىق) تۈپتىن زىت ؛ ماركسىزم تەشەببۇس قىلغان سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى بىلەن ئىسلامىيەت تەشەببۇس قىلغان ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك تۈپتىن زىت ؛ سوتسىيالىزمنىڭ «باراۋەرلىك» ، «ئادىل»لىقى بىلەن ئىسلامىيەتنىڭ «باراۋەرلىك» ، «ئادىل» لىقى ئوتتۇرىسىدا ئوخشاشلىقلار بولسىمۇ ، لېكىن سوتسىيالىزمنىڭ «مۇستەبىتلىكى» بىلەن ئىسلامىيەتنىڭ «ئادىللىقى» تۈپتىن زىت . شۇڭا ، نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ماركسىزم - لېنىنىزم ، سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزم ئىسلام دىنىنىڭ دۈشمىنى . دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي ھاياتتا ئۇلار كوممۇنىستىك پارتىيىنى دۈشمەن دەپ قارايدۇ . شۇڭا ، ئۇلار دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رەقىبلىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ كوممۇنىستىك پارتىيىگە تاقابىل تۇرىدۇ . بۇ جەھەتتىكى مىساللار ناھايىتى كۆپ ، خەلقئارا سىياسىي تۈرمۇشتا ئىران قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلەتلىرى تاكتىكا جەھەتتىن ئويلىنىپ ، شەرققە قارشى تۇرۇشنى قايتا تەكىتلىمەيدىغان بولدى ، بەلكى ئوخشاش پىكىرلەردە بىرلىككە كېلىپ ، ئوخشاش بولمىغان پىكىرلەردە ئۆز قاراشلىرىنى ساقلاپ

---

① مۇمەيىنى : «ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ دەستۇرى» . شياڭگاڭ مۇسۇلمانلار ژۇرنىلىق جەمئىيىتى نەشر قىلدۇرغان نۇسخا ، 11 - بەت

قبلىش پرىنسىپى بويىچە ، شەرق بىلەن پائال دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىپ ، دوستانە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى تەرەققىي قىلدۇردى . ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ئۆتكەندە غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزى ، ئېكسپىلاتاتسىيىسى ، ئېزىشى ۋە كونترول قىلىشنىڭ دەردىنى كۆپ تارتىپ كەتكەنلىكى ، سوتسىيالىستىك دۆلەتلەردىن دوستلۇق ، ھەمكارلىق ۋە قوللاشقا ئىگە بولغانلىقى سەۋەب بولدى ، كېيىن ياۋروپادا ئۆزگىرىش بولۇپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى نۇرغۇن دۆلەتلەرگە بۆلۈنۈپ بىر كېچىدىلا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بولۇپ قالدى ، بۆلۈنگەندىن كېيىنكى دۆلەتلەر سوتسىيالىزمدىن ۋاز كەچتى ، جۇڭگو سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇپ ، دىپلوماتىك مۇناسىۋەتتە ، تىنچلىقتا بىللە تۇرۇشنىڭ بەش پرىنسىپىدا بۇرۇنقىدەك چىڭ تۇردى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى دۆلەتلىرى بىلەن جۇڭگونىڭ دوستانە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىشى ئۇلارغا تەھدىت بولمايلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلارنىڭ خەلقئارادا يېتىم ھالەتتىن قۇتۇلۇشىغا ۋە چەت ئەلنىڭ تاجاۋۇز قىلىش ، ئاربلىشىش ، كونترول قىلىش ۋە جازالىشىدىن قۇتۇلۇپ ، دۆلەتلىرىنىڭ قۇرۇلۇش ۋە تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە پايدىلىق بولدى .

§ 3 . ئىسلام ئىنقىلابى نېمە ئۈچۈن ئالدى بىلەن مىسىردا ئەمەس ، بەلكى ئىراندا غەلىبە قىلىدۇ

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى 40 ـ يىللاردىن 60 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە پەسكوي ھالەتتە تۇردى . شۇنىڭدىن كېيىن گۈللىنىشكە باشلاپ ، ئوتتۇرا شەرقتە تېز تەرەققىي قىلىپ ، پەسكوي ھالەتتىن يۇقىرى پەللىگە ئۆرلىدى . 70 ـ

يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئىراندا غەلىبە قىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ھاكىمىيەت تۇتۇشنىڭ يېڭى ئەسىرىنى ئاچتى . ئۇلار 80 ـ يىللاردا ئىسلام دۇنياسىدا پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى ، ھوقۇق تارتىۋېلىش سادالىرى ئۇزۇلمىدى ، تېررورلۇق دېلولىرى كەينى ـ كەينىدىن پەيدا بولدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى نېمەن ئۇچۇن مۇشۇ چاغدا باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ ؟ نېمە ئۇچۇن شۇنچە تېز تەرەققىي قىلىدۇ ؟ نېمە ئۇچۇن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى پەيدا بولغان ۋە ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ كۇچى ئەڭ كۇچلۇك بولغان دۆلەت مىسىردا غەلىبە قىلماي ، بەلكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى كېيىنرەك پەيدا بولغان ، ھەمدە بۇ ھەرىكەتنىڭ كۇچى ئاجىزراق ، خانىدانلىق ھۆكۈمرانلىقىنىڭ كۇچى «ئىنتايىن كۇچلۇك» بولغان ئىراندا ئالدى بىلەن غەلىبە قىلىدۇ ؟ بۇ مەسىلىگە نۇرغۇن ئادەملەر كۆڭۈل بۆلىدۇ .

بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش ئۇچۇن ، شۇ چاغدىكى خەلقئارا ۋەزىيەتكە ۋە بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا قاراپ باقايلى .

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پۈتۈن دۇنيادا ، بولۇپمۇ ئاسىيا ، ئافرىقا رايونىدا داغدۇغىلىق مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلاب دولقۇنىدا مىسىردىكى جامال ئابدۇل ناسىر 1952 ـ يىلى «ئەركىن ئوفىتسېرلار تەشكىلاتى»غا رەھبەرلىك قىلىپ فېرۇخ پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋەتتى ، بۇ سىياسىي ئۆزگىرىش ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى — مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولغانىدى ، لېكىن سىياسىي ئۆزگىرىش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىككىسى ئايرىلىپ كەتتى : بىرى ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دىندىن تاشقىرى ھۆكۈمەت قۇرۇپ ، ئەرەب مىللەتچىلىكىنى يولغا

قويۇشنى تەشەببۇس قىلدى ؛ يەنە بىرى ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇپ ، شەرىئەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلدى . ئاخىر جامال ئابدۇل ناسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھۆكۈمەتكە قاتنىشىشنى رەت قىلدى . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بۇنىڭدىن نارازى بولۇپ ، جامال ئابدۇل ناسىرنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنى ئۇيۇشتۇرۇپ ، مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن باستۇرۇلدى . كۈرەش يوشۇرۇن ھالەتكە كۆچتى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ نۇرغۇن ئەزالىرى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ۋە كۈۋەيتكە قېچىپ كەتتى . 1956 ـ يىلى جامال ئابدۇل ناسىر سۈۋەيش قانىلىنى دۆلەت ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈۋالغانلىقتىن ، ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، ئىسرائىلىيە مىسىرغا تاجاۋۇز قىلدى . مانا بۇ 2 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى ئىدى . جامال ئابدۇل ناسىر مىسىر خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلدى . پۈتۈن دۇنيا خەلقى مىسىرغا مەدەت بەردى . سوۋېت ئىتتىپاقى كەينى ـ كەينىدىن قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ ، ئۇچ دۆلەتنى ئەسكەر چېكىندۈرۈشكە مەجبۇر قىلدى . مىسىرنىڭ تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشى ئەنگلىيە ، فرانسىيىلەرنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاساسەن ئاخىرلاشقانلىقىدىن دېرەك بەردى ، مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ يالقۇنى ئوتتۇرا شەرق رايونىنى قاپلاپ كەتتى . شىمالىي ئافرىقىدىكى سۇدان ، تۇنىس ، ماراكەشلەر ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 1956 ـ يىلى مۇستەقىللىق جاكارلىدى ، ئالجىرىيە 1954 ـ يىلى فرانسىيىگە قارشى قوراللىق كۈرەشنى قانات يايدۇرۇپ ، 1962 ـ يىلى مۇستەقىللىققا ئىگە بولدى . 1958 ـ يىلى ئوتتۇرا شەرقتىكى تۇنجى چوڭ ئىش شۇ بولدىكى ، ئىراقتا ئىنقىلاب قوزغىلىپ ، ئامېرىكاپەرەس فايسال پادىشاھنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇۋېتىلىپ ، جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇپ ، 1955 ـ يىلى

ئامېرىكا تەرەپتىن قوراشتۇرۇلغان ئوتتۇرا شەرقتىكى ھەربىي ئىتتىپاق — «باغدات شەرتنامىسى تەشكىلاتى»دىن چېكىنىپ چىققانلىقى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن، بۇ تەشكىلات بەربات بولۇپ، ئامېرىكىنىڭ يېڭى ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىگە — ئېزىنىخاۋېرىزمغا قاتتىق زەربە بولدى. مىسىر ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى كېڭەيمىچىلىك سىياسىتىگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، باغدات شەرتنامىسى تەشكىلاتىغا كىرىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى بۇ شەرتنامە تاقابىل تۇرىدىغان دۆلەت — سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن قورال - ياراغ سېتىۋېلىش كېلىشىمى ئىمزالىدى. سوۋېت ئاسۋان توسمىسى قۇرۇلۇشىغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردەم بېرىشىنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا شەرق رايونىغا كىرىپ، ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىدە سىياسىي ۋە ھەربىي تەسىرىنى كېڭەيتىپ، ئامېرىكا بىلەن ئۇزۇڭگە سوقۇشتۇردى. 1958 - يىلى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىككىنچى چوڭ ئىش شۇ بولدىكى، مىسىر بىلەن سۇرىيە قوشۇلۇپ، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتى بولۇپ قۇرۇلدى. بۇ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ بىرلىككە كەلگەن ئەرەب ۋەتىنى قۇرۇش يولىدا باسقان مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە تۇنجى قەدىمى بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەيران قالدۇردى. 1961 - يىلىنىڭ بېشىدا جامال ئابدۇل ناسىر تىتو، نېھرو ۋە سوكارنولار بىلەن بىرلىكتە «ئىتتىپاق تۇزمەسلىك ھەرىكىتى»نى قوزغىدى. بۇ ھەرىكەت كېيىن دۇنيادىكى سىياسىي پائالىيەتلەرنىڭ مۇھىم كۈچى بولۇپ قالدى. ناسىرنىزمنىڭ تەسىرى ۋە تۇرتكىسى ئارقىسىدا، ئەرەب دۇنياسى ۋە پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرق رايونى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ يېڭى دەۋرىگە كىرىپ، يېڭى - كونا مۇستەملىكىچىلىككە، فېئودال پادىشاھلىق مۇستەبىت تۇزۇمگە قارشى تۇرۇپ، مىللىي مۇستەقىللىقنى، ئەركىنلىكنى، تەرەققىيپەرۋەرلىكنى، دۇنيا

تىنچلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ يېڭى بازىسى بولۇپ قالدى .

ئوتتۇرا شەرقنىڭ يۇقىرىقىدەك سىياسىي ۋەزىيەت تەرەققىياتىدىن قارىغاندا ، شۇنى ئېنىق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئوتتۇرا شەرق ، ئەرەب دۇنياسى ، ئىسلام دۇنياسى ۋە ئافرىقىدىكى تارىخىي ئورنى ۋە رولىغا قاراپ ، ئۇ كىشىلەر تەرىپىدىن مەشھۇر مىللەتچى داھىي ، ئەرەب مىللەتچىلىكى ۋە ئەرەب سوتسىيالىزمىنىڭ بايراقدارى ، ئەرەبلەرنىڭ مىللىي قەھرىمانى ، نىجاتچىسى ۋە ئۈمىدى دەپ ئېتىراپ قىلىنىپ ، ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ مۇھەببىتىگە ۋە ھىمايىسىگە ئىگە بولدى . ئۇنىڭ شەخسىي ئابرۇيى ۋە ناسىرىزمنىڭ تەسىرى يۇقىرى پەللىگە يەتتى . شۇنداق كۆچلۈك مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ ھەيۋىسىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى پەسكوي ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . ۋەھالەنكى مانا مۇشۇ چاغدا مىللەتچىلىك ھەرىكىتى يۇقىرى پەللىدىن پەسىيىشكە يۈزلەندى . مىسىر بىلەن سۇرىيىنىڭ بىرلىشىشى 1961 ـ يىلى 9 ـ ئايدا بۇزۇلۇپ كەتتى . بۇ تۇنجى قېتىملىق ئېغىر زەربە بولدى . ئىسرائىلىيە ئامېرىكىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا ، 1967 ـ يىلى 6 ـ ئايدا مىسىر ، سۇرىيە ، ئىئوردانىيىلەرگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنى قوزغىدى . ئۇچ دۆلەت قوشۇنى يېڭىلىپ نۇرغۇن زىمىندىن ئايرىلدى . پۈتكۈل سىنا يېرىم ئارىلى (60 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر) ، ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقى بىلەن گازا رايونى (1 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئىشغال قىلىۋېلىنغان 5700 كۋادرات كىلومېتىر زىمىنىدىن باشقا ، يەنە 5058 كۋادرات كىلومېتر زىمىن ئىشغال قىلىۋېلىندى) ۋە گىلان ئېگىزلىكى (1150 كۋادرات كىلومېتىر) زىمىننى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالدى . بۇ 2 ـ قېتىملىق زەربە ، شۇنداقلا ھەل قىلغۇچ ، ئەجەللىك زەربە

بولدى . جامال ئابدۇل ناسىر سىياسىي ژە مەنىۋى جەھەتتىن پۈتۈنلەي گۈمران بولۇپ ، 1970 - يىلى بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى . ناسىرنىزم ژەكىللىكىدىكى ئەرەب مىللەتچىلىكى ژە ئەرەب سوتسىيالىزمىنىڭ نۇرىمۇ سۇسلىشىشقا باشلىدى . خەلق ئۇمىدسىزلەندى ، مىسىر ژە ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ژەنزىيىتى چوڭ ئۆزگىرىش ئىچىدە قالدى .

سادات زۇڭتۇڭ بولغاندىن كېيىن تۆۋەندىكىدەك ئالتە چوڭ ئىشنى قىلدى :

1 . ناسىرنىزمغا قارشى ھەرىكەتنى قانات يايدۇرۇپ ، ناسىرئىزمغا زەربە بېرىپ ، ئۆزىنىڭ يېڭى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى چىڭىتتى ، ھەمدە ئەركىنلەشتۇرۇش سىياسىتىنى يولغا قويۇشنىڭ يولىنى تازىلىدى .

2 . كۆپ پارتىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەركىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، ئۇلارنىڭ جامال ئابدۇل ناسىرغا بولغان ئۆچمەنلىكىدىن پايدىلىنىپ ، جامال ئابدۇل ناسىرغا ژە ناسىرنىزمغا قارشى تۇردى ، ئۇنى پاش قىلدى ژە خۇنۇكلەشتۇردى .

3 . 4 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنى قوزغاپ ، دەسلەپ غەلىبە قىلىپ ، كېيىن يېڭىلىپ قالدى .

4 . ئىقتىسادىي ئىسلاھاتنى يولغا قويۇپ ، خۇسۇسىيلاشتۇرۇش ژە ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇردى .

5 . سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يىراقلىشىپ ، ئامېرىكىغا يېقىنلاشتى .

6 . ئۆز ئالدىغا ئىسرائىلىيە بىلەن سۈلھى قىلىپ ، باش ئەلچى دەرىجىلىك دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى .

بۇ ئالتە چوڭ ئىشتىن پەيدا بولغان ئاقىۋەتنى «ئۇچ ئاجىزلىدى» ، «ئۇچ كۆچەيدى» دەپ يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ .

«ئۇچ ئاجىزلىدى» دېگىنىمىز ، تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1 . پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرقتىكى مىللەتچىلىكنىڭ ئورنى ۋە كۈچى ئاجىزلاپ ، ئوتتۇرا شەرقتىكى سىياسىي ئىدىيىدە مەلۇم بوشلۇق پەيدا قىلدى .

2 . مىسىرنىڭ ئەرەب دائىرىسىدىكى ، ئىسلامىيەت دائىرىسىدىكى ۋە ئافرىقا دائىرىسىدىكى مەركەزلىك ئورنى ۋە ئىتتىپاق تۈزمەسلىك ھەرىكىتىدىكى ئورنى ئاجىزلىدى .

3 . ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئىتتىپاقلىقى ئاجىزلىدى ، بۇرۇن مىسىر ئەرەب مىللىتى ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن قارشىلىشىدىغان ئاساسىي قوشۇنى ، تەشكىللىگۈچىسى ۋە قوماندانلىق قىلغۇچىسى بولۇپ كەلگەن . ئۇ ئىسرائىلىيە بىلەن يالغۇز سۇلھى قىلغاندىن كېيىن ، ئەرەبلەر بېشى يوق ئالامان بولۇپ قېلىپ ، ئىچكى جەھەتتە قالايمىقانلاشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئەرەب دۇنياسى تېخىمۇ پارچىلىنىپ كەتتى . ئۆز ئالدىغا سۇلھى قىلىش ۋە ئامېرىكا بىلەن يېقىنلىشىش مەسىلىسىدە ئىختىلاپ مەۋجۇت بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ساداتنىڭ بىرقاتار سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، دىنىي سىياسەتلىرى تۈپەيلىدىن ، دۆلەتنىڭ مۇقىملىقى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقىدا بۆلۈنۈش پەيدا بولدى .

«ئۇچ كۈچەيدى» دېگىنىمىز ، تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1 . ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئورنى كۈچەيدى . ئوتتۇرا شەرقتە مىسىردەك مۇھىم دۆلەتنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغاچقا ، ئامېرىكا سوۋېت ئىتتىپاقىنى تېخىمۇ كۈچلۈك چەتكە قېقىپ ، ئوتتۇرا شەرقنى تېخىمۇ ئۇنۇملۇك كونترول قىلدى .

2 . ئىسرائىلىيە كۈچەيدى . ئىسرائىلىيەنىڭ ئالدىدا تۇرغىنى ئىتتىپاقلىشىپ تەرەققىي قىلمۇاتقان ، ئۇزلۇكسىز كۈچىيىۋاتقان ئەرەب مىللىتى ۋە ئەرەب دۇنياسى بولماستىن ، بەلكى چاك ـ چېكىدىن بۆلۈنۈپ كەتكەن ، ئۆزئارا كۈرەش

قىلىپ ، بىر - بىرىگە يول قويمايۋاتقان ، تەشكىلسىز ، قوماندانلىقى يوق ، قالايمىقان ئالامان بولدى . بەلكى ، مىسرەدەك مۇھىم دۆلەت ئۇنىڭ ئىتتىپاقچىسى بولۇپ قالدى .

3 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى كۆچەيدى . سادات مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەركىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاپ ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن پايدىلىنىپ ناسىرىزمغا قارشى تۇرۇشنى ۋە ئۆكتىچى پارتىيىلەرنى تىزگىنلەشنى مەقسەت قىلغانىدى . كېيىن ئىسلامىزم ھەرىكىتى تېز تەرەققي قىلىپ ، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەتىگە تەھدىت سالىدىغانلىقىنى بايقاپ ، ئۇنى كۆپ تەرەپتىن چەكلەشكە باشلىدى . لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ساداتنى جايلىۋەتتى . يەنى 1981 - يىلى 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى سادات پارات قوبۇل قىلىۋاتقاندا «جىھاد تەشكىلاتى» تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . مىللەتچىلىك ئاجىزلاپ ، خەلق ساداتنىڭ سىياسەتلىرىدىن كۈنسايىن نارازى بولۇۋاتقان ، خەلقنىڭ ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى كەيپىياتى ئۆرلەۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ياخشى پۇرسەتكە ئىگە بولۇپ ، كۈچلۈك ئالغا باستى .

مىسىر — ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى پەيدا بولغان يەر ، شۇنداقلا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئەڭ كەڭ قانات يايغان ، ئەڭ كۈچەيگەن دۆلەت ئىدى . سادات زۇڭتۇڭنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ھەمدە ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش پىلانىنى تۈزگەن بولسىمۇ ، لېكىن نېمە ئۈچۈن بۇ دۆلەتنىڭ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرالمىدى ؟

تەھلىل قىلغاندا بۇنىڭ تۆۋەندىكىدەك سەۋەبلىرى بار :

1 . پۇرسەت پىشىپ يېتىلمىگەن

سادات ئاممىنى غەزەپلەندۈرىدىغان ياكى ئاممانى دەمالالىققا

قوبۇل قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ پايدىسىمۇ ، زىيىنىمۇ بولدى . مەسىلەنى ئىقتىسادىي ئىسلاھات نامراتلار بىلەن بايلارنىڭ پەرقىنى زورايتىۋەتكەن بولسىمۇ ، ئىگىلىكنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ۋە ئىشسىزلىقنىڭ تۆۋەنلىشىگە سەۋەبچى بولدى . مىسىرنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن يالغۇز سۇلھى قىلىشى ئەينى ۋاقىتتا ئەرەبلەرنىڭ مىللىي ھېسسىياتىغا زىيان يەتكۈزۈپ ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، ئىسرائىلىيىگە قارشى فرونتىنىڭ كۈچىنى ئاجىزلاتقەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن مىسىر دۆلەت كۈچىنى خورىتىدىغان ئېغىر ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي يۈكتىن قۇتۇلۇپ ، يەڭگىللىشىپ قۇرۇلۇش بىلەن شوغۇللىنالايدىغان بولدى . سادات ئەمەلىيەتتە ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە يارىشىپ قېلىشىنىڭ ئەمەلگە ئاشىدىغان يېڭى يولنى تاپتى . بۇنى ۋەزىيەتنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتى ئىسپاتلىدى . سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يىراقلىشىپ ، ئامېرىكا بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتى سوۋېت ئىتتىپاقىنى رەنجىتىپ قويغان بولسىمۇ ، لېكىن كۆز ئالدىدىكى ماددىي مەنپەئەت — ئامېرىكىنىڭ نۇرغۇن ياردەم مەبلىغى نۇرغۇن كىشىلەرنى ناھايىتى قىزىقتۇردى . شۇڭا ، كىشىلەر سادانقا باھا بەرگەندە ئۇنى ئەيىبلەش بىلەن ماختاش تەڭ ئورۇندا تۇردى . لېكىن ، سادات ئۆزىنىڭكىنىلا راست ھېسابلىغانلىقى ، ھۆكۈمەتتە چىرىكلىشىش ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، ئامما ئىچىدىكى نارازىلىق تېز كۆپەيدى . شۇنداق بولسىمۇ ، بۇرژۇئازىيە سىنىپى سادات يولغا قويغان ئەركىنلەشتۈرۈش سىياسىتىدىن ئەڭ چوڭ نەپ ئالغۇچىلار بولۇپ ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلدى . ئارمىيە ئىچىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىنى قوللايدىغان ئەسەبىي مەخپىي گۇرۇپپىلار پەيدا بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئارمىيىنى زۇڭتۇڭ چىڭ تۇتۇپ تۇردى . ئۆكتەچى پارتىيىلەر ھۆكۈمەتكە قاتتىق

هۇجۇم قىلسىمۇ ، لېكىن ئۇلاردا ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋېتىدىغان نىيەت ۋە تەييارلىق يوق ئىدى . زۇكۇتۇكنىڭ يان بېسىشى تۈپەيلىدىن ئىسلام دىنى بىلەن خرىستىئان دىنى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلەشكەن بولسىمۇ ، لېكىن قارشىلىشىش دەرىجىسىگە يەتمىگەنىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسىي تەرەپدارى — مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پارلامېنت يولىغا مېڭىش خىيالىنى ئۆزگەرتمىگەنىدى . قىسقىسى ، ئەينى چاغدا جەمئىيەتتىكى ھەرخىل زىددىيەتلەر ئەۋج ئېلىپ ، تەرەققىي قىلىپ ، كرىزىس كۆرۈلۈشكە باشلىغان بولسىمۇ ، لېكىن پارتلاش دەرىجىسىگە يەتمىگەنىدى . زۇكۇتۇك سادات ھاكىمىيەت ئاغدۇرمىچىلىق خەۋپىگە دۇچ كېلىدىغانلىقىنى تۇيۇپ ، 1981 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى سەھەردە كەڭ كۆلەملىك تۇتقۇن قىلىپ ، مەملىكەت بويىچە سىياسىي ، ئىدىيە ، ئاخبارات ، دىن ساھەسىدىكى پارتىيە ـ گۇرۇھلار ، ئاممىۋى تەشكىلاتلاردىكى ئوخشىمىغان سىياسىي قاراشتا بولغانلار ياكى ئوخشىمىغان سىياسىي قاراشتا دەپ گۇمان قىلىنغانلارنىڭ ئاساسلىق رەھبىرىي ئەزالىرى (جۈملىدىن مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ باش يېتەكچىسى ئۆمەر تىلمىسانى) ۋە جەمئىيەتتىكى مەشھۇر كىشىلەردىن 3 مىڭ ئادەم (بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە مىڭدىن ئارتۇق ئادەم)نى تۇرمىگە سالدى . ئۇ ئىش دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا زىلزىلە پەيدا قىلىپ ، مەملىكەت خەلقىنى غەزەپلەندۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ھۆكۈمەتكە قارشى كۈچلەر ۋە تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرى جىمىقىپ قالدى . سادات ئۆلتۈرۈلگەنگە قەدەر ئۇلار پالەچ ھالەتتە ئىدى .

2 . سۇبېيېكتىپ ئامىللار تولۇق تەييارلانمىغان

مىسىردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسىي تەرەپدارى بولغان مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پارلامېنت يولىغا مېڭىپ ، ھاكىمىيەتكە تىنچلىق شەكلى بىلەن ئىگە

بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئەسەبىي تەشكىلاتلار ئىچىدە «جىھاد تەشكىلاتى» دەپ ئاتىلىدىغان كىچىك تەشكىلات بولۇپ ، بىرتۇركۈم ياشلاردىن تەركىب تاپقان . ئۇنىڭ باشلىقلىرى نامسىز كىشىلەر بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ چاقىرىقىغا ھېچكىم پەرۋا قىلمايدۇ . مۇشۇنداق بىر تەشكىلاتنىڭ بىر نەچچە تايانچ ئادەمى ساداتنى ئۆلتۈرۈش ۋە ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش سۇيىقەستىنى پىلانلىغان . ئۇلارنىڭ «سىياسىي پروگراممىسى» بولسىمۇ ، ئۇنى ئېلان قىلمىغان . ئامما ئۇلارنىڭ سىياسىي تەشەببۇسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ ، شۇڭا ئۇلار بىرىنچىدىن ، ئاممىۋى ئاساسى بولمىغان ؛ ئىككىنچىدىن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدەك تەشكىلاتلار ماسلاشمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئۆز ئالدىغا ئىش قوزغاپ ، ساداتنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ، دەرھال «خەلق ئىنقىلابى» قوزغاپ ، دۆلەت ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالماقچى بولغان . ساداتنى ئۆلتۈرۈشتە مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ، لېكىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش باشقا چىقمىغان . چۈنكى بۇ ئىشقا بىرەر پارتىيە ئاۋاز قوشمىغان ، بىرەر ئادەم ئۇلارنى قوللىمىغان . لېكىن ، كۆچلۈك ئىنكاس ۋە ئەيىبلەشمۇ بولمىغان ، ئەينى چاغدا سادات تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان مىسىرنىڭ مەشھۇر سىياسىي پائالىيەتچىسى ھەيكال «مىسىر خەلقى پىرئەۋننى تۈنجى قېتىم ئۆلتۈرۈۋەتتى» دېگەن .

3 . ئاممىنىڭ تاللىشى

يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان خەلق دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنىڭ رەھبەرلىكىگە كۆنۈپ قالغان . غەربنىڭ مەدەنىيىتىنى بىرقەدەر بالدۇر ۋە خېلى چوڭقۇر قوبۇل قىلغان . نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە ھېسداشلىق قىلىشى ، ئۇنى قوللىشى ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى بىردىنبىر چىقىش يولى دەپ ئىشەنگەنلىكىدىن ئەمەس ، بەلكى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى كىشىلەر ئۇنىڭدىن

پايدىلىنىپ رېئاللىققا بولغان نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنى خاتالىقىنى تۈزىتىپ يېڭى يولغا مېڭىشقا مەجبۇرلاشنى مەقسەت قىلغان . شۇڭا ، مەدەنىيەت ئىدىيىسى نۇقتىسىدىن قارىغاندا ، مىسىردىكى ئاداملەرنىڭ كۆپ قىسمى ھېلىھەم ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا ئەمەس ، بەلكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىككە مايىل . ھازىرقى ھاكىمىيەتنىڭ ئىسلاھاتىدا نەتىجە بولۇپ ، جەمئىيەت ئەھۋالى ياخشىلانسا ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلسە ، ئۇلار بۇرۇنقىدەك دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكنى تاللىمايدۇ . مانا بۇ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ مىسىردا ھازىرغىچە ھاكىمىيەتنى قولغا ئالالمىغانلىقىدىكى ئىنتايىن مۇھىم سەۋەب بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

4 . يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتى مۇڭلۇق بولغان

سادات ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، تەختكە چىققان مۇبارەك ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى باستۇرۇشنى كېڭەيتمىدى . ساداتنى ئۆلتۈرۈش دېلوسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان «جىھاد تەشكىلاتى» دىكى ئاداملەرنى سوراق قىلىپ ، ئاز سانىدىكى نەچچە ئادەمنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى ، كۆپ سانىدىكى ئاداملەرنى نەزەربەند قىلىپ ، كېيىن قويۇپ بەردى ھەمدە سادات تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان 3 مىڭ ئادەمنىمۇ قويۇۋېتىپ ، جەمئىيەتنى تېز مۇقىملاشتۇردى . ساداتنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنىگە نىسبەتەن ئومۇمىي جەھەتتىن مۇئەييەنلەشتۈرۈش ، قىسمەن جەھەتتىن تەڭشەش فاكتورىنىڭ قوللاندى ، مەسىلەن ، «دېموكراتىيە ، مۇقىملىق ، تەرەققىيات» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، مەملىكەت ئىچىدىكى مۇقىملىقنى تەكىتلىدى ، دېموكراتىيىگە يول قويۇپ ، ئۆكتىچى پارتىيىلەر بىلەن سۆزلەشتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاشنى كۆچەيتىپ ، تېررورلۇق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بەردى . دىپلوماتىيىدە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى

تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئەسلىگە كەلتۈردى ، ئەرەب دۆلەتلىرى ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مىسىر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى سۇلھىنى چۈشىنىشىنى ۋە ئەپۇ قىلىشنى تەرىشىپ قولغا كەلتۈردى . ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقىغا قايتىپ كىرىپ ، ئۆزىنىڭ ئەرەب دۇنياسى ۋە ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى مۇھىم رولىنى قايتىدىن جارى قىلدۇردى .

مىسىرنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمىتى ئىللەتلەرنى تۈگىتىش يولىدا تىرىشىۋاتىدۇ ، لېكىن ئىللەتلەرنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تۈزىتىپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس . شۇڭا ، مىسىر جەمئىيىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مۇقىملىشىپ كېتەلمەيدۇ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئوتتۇرىسىدىكى ھايات ـ ماماتلىق كۈرىشى يەنە داۋاملىشىدۇ .

ئەمدى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىراندا قانداق مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىغا قاراپ باقايلى .

ئىراندىكى پەھلىۋى خانىدانلىقى 1925 ـ يىلى قۇرۇلغان ، دەسلەپكى پادىشاھ رىزاخان پەھلىۋى دىنىي ساھەدىكى داھىيلارنىڭ قارشىلىقىغا قارىماي ، دىندىن تاشقىرى سىياسەتلەرنى يولغا قويۇپ ، دىنىنىڭ دۆلەت سىياسىيىسىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى ئۈزلۈكسىز ئاجىزلاتقان . شۇڭا ، دىنىي كۈچلەر بىلەن ئۇزۇنغىچە ئىناق بولالمىغان .

خانىدانلىق ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى فېئودال پومېشچىكلار سىنىپى بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 50 پىرسەنتى مىڭ ئۆيلۈك چوڭ پومېشچىكنىڭ ئىلكىدە بولغان ، 20 پىرسەنتى دىنىي ساھەگە ، 10 پىرسەنتى پادىشاھقا ۋە دۆلەتكە ، 20 پىرسەنتى ئوتتۇرا ، كىچىك پومېشچىكلار ۋە دېھقانلارغا مەنسۇپ بولغان . يۇقىرىقى سانلاردىن يېزىلاردىكى يەرسىز قالغان كەڭ دېھقانلار بىلەن پومېشچىكلار

سىنىپى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر زىددىيەتنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئىچكى سىياسەت ۋە دىپلوماتىيە ئىشلىرى ، نېفىت ئىقتىسادى ئۇزۇنغىچە ئەنگلىيىنىڭ كونترولۇقىدا بولدى . 1941 - يىلى مۇھەممەد رىزا پەھلىۋى پادىشاھ بولغاندا 2 - دۇنيا ئۇرۇشى بولۇۋاتاتتى . ئۇ ئەنگلىيە ، ئامېرىكا ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا ھەپىلىشىپ يۇرۇپ ئىرانىنىڭ مۇستەقىل دۆلەتلىك ئورنىنى ساقلاپ قالدى . ئۇرۇشتىن كېيىن ئامېرىكا ئەنگلىيىنى ئىراندىن سىقىپ چىقىرىۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، ئىرانىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرىدىغان ئىستىھكام قىلىپ ، ئامېرىكىنىڭ دېڭىز بوغۇزىدىكى مەنپەئىتىنى قوغدايدىغان ژاندارما قىلدى . شۇڭا ، ئامېرىكا پادىشاھنىڭ ئوردىغا قارشى تۇرۇپ ، بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مۇساتاي ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، پادىشاھقا ، ئامېرىكىغا يېقىن ئادەمنى ھۆكۈمەت رەھبەرلىكىگە قويۇشىغا ياردەم قىلدى . پادىشاھ بولسا پۈتۈنلەي ئامېرىكىنى تايانچ قىلىپ ، ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇندى ، ھەتتا ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلىگەندىمۇ ئامېرىكىنىڭ سىزىقىدىن چىقمىدى . يېڭى پادىشاھ دادىسىنىڭ دىندىن تاشقىرى سىياسەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى غەربلەشتۇرۇش بىلەن كەڭ شوغۇللىنىپ ، غەرب مەدەنىيىتىگە ۋە غەربنىڭ چىرىك مەدەنىيىتىگە دۆلەتنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەردى . پايتەخت تېھرانىنىڭ غەربلىشىش دەرىجىسىنىڭ يۇقىرىلىقى غەربتىكى چوڭ شەھەرلەردىن قېلىشمايدىغان بولدى . نېفىت كىرىمى كۆپ بولۇپ ، ئىگىلىك داۋاملىق تەرەققىي قىلدى . خەلق تۇرمۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئامېرىكىنىڭ ياردىمى بىلەن «كۇچلۇك» ئارمىيە ۋە دۆلەت خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسى قۇرۇلدى . شۇڭا ، 50 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغىچە جەمئىيەت بىسىرقەدەر مۇقىم بولدى . بۇ چاغدا ، پادىشاھ

ئامبرىكىنىڭ ھمايىسى ، نېفىت ، ئارمىيە ۋە خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسىدىن ئىبارەت تۆت ئەنگۈشتەرگە ئىگە بولغانلىقتىن خانلىق تەختىدە مەڭگۈ ئولتۇرالايمەن دەپ ئويلاپ ، تارىختىكى پېرسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ شۆھرىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسىغا غەرق بولۇپ ، ناھايىتى ساددىلىق بىلەن ئاتالمىش «ئاق ئىنقىلاب» نى قوزغاپ ، ئىرانىنىڭ زامانىۋىلىشىشىنى تېز ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، ئۇنى دۇنيادىكى «5 ـ قۇدرەتلىك دۆلەت» كە ئايلاندۇرماقچى بولدى .

«ئاق ئىنقىلاب» نىڭ يادروسى يەر ئىسلاھاتى قىلىش بولۇپ ، بۇ ئىنقىلاب 1962 ـ يىلى باشلاندى ، 1971 ـ يىلى ھۆكۈمەت ئىنقىلابىنىڭ «تاماملانغان» لىقىنى ئېلان قىلدى . يەر ئىسلاھاتى دېھقانلارغا ئازراق نەپ يەتكۈزگەن بولسىمۇ ، لېكىن پومېشچىكلار بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنى پەسەيتەلمىدى . ئەكسىچە ئوردا بىلەن چوڭ پومېشچىكلار ۋە دىنىي ساھەدىكىلەر ئوتتۇرىسىدا يېڭى زىددىيەتلەرنى پەيدا قىلدى . «ئاق ئىنقىلاب» نىڭ يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنى خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئۇنۇمۇبرسال پىلانىنى تۈزۈپ ، زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى . ئۇچىنچى ، تۆتىنچى تەرەققىيات پىلانى (1962 — 1972) خېلى ئۇڭۇشلۇق ئىجرا قىلىندى . ئىگىلىكتە خېلى چوڭ تەرەققىيات بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مال باھاسى ئۆرلەپ كەتتى ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىدا ئېغىر تەڭپۇڭسىزلىق كۆرۈلدى ، ھەرخىل ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ئومۇميۈزلۈك ئۆتكۈرلەشتى ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندىچىلىك باستى ، ھەممە ياقنى نارازىلىق قاپلىدى ، كرىزىس باستى . ۋەھالەنكى ، پادىشاھ شېرىن ئۈيقۇدىن ئويغانماي ، چوڭ ئىشنى تېز ۋۇجۇدقا چىقارماقچى ، دۇنياۋى مۆجىزە يارىتماقچى بولۇپ ، تەرەققىيات كۆرسەتكۈچلىرىنى زور ھەجىمدە يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، تېز

ئىلگىرىلەپ ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ بەشىنچى پىلانى (1973 — 1978)نى «ئۇلۇغ جاسارەتلىك» چوڭ تەرەققىيات پىلانى قىلماقچى بولدى . شۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن ، پىلان ئىجرا قىلىنىۋاتقان 2 ـ يىلى پىلانغا تۈزىتىش كىرگۈزۈپ ، تەرەققىيات كۆرسەتكۈچلىرىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى ، نەتىجىدە پىلان ئومۇميۈزلۈك چوڭ تەۋەككۈلچىلىك پىلانى بولۇپ قالدى . كەسكىنلىشىپ كەتكەن ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ئىچىدە پادىشاھ ھەممە قارشىلىقلارنى ئاسان باستۇرۇۋېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشەندى . بۇ ، ئۆزىنىڭ گۆرىنى ئۆزى كولايدىغان «چوڭ ئىش» بولۇپ ، پىلان يولغا قويۇلغان كۈنى خانىدانلىقنىڭ ھالاكەتكە يۈزلەنگەن ۋاقتى بولدى .

تۈزىتىلگەن پىلان ئىجرا قىلىنغاندىن كېيىن ، جەمئىيەتتىكى زىددىيەتلەر ئاخىر پارتلىدى ، مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى مىللەتلەر ، تەبىقىلەر ، كەسىپلەر ، پارتىيە ـ گۇرۇھلار ، مەزھەپلەر قوزغىلىپ ئوردىغا قارشى چىقىپ ، كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلدى . پادىشاھ ئۇلارنى باستۇرۇشقا ئەسكەر چىقاردى . ھەر قېتىملىق قان تۆكۈش تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك قارشىلىققا سەۋەبچى بولدى ، ۋەزىيەت بارغانسېرى يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان ھالغا يەتتى . ئاخىر ئۇنىڭ خوجايىنى — ئامېرىكىمۇ ئىلاجسىز قېلىپ ، قولىنى قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى .

ئىراندىكى دىنىي ساھەدىكىلەر (ھۆمەينى ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىدىن باشقىلار) بىلەن ئوردا ئەزەلدىن ئانچە ئىناق بولمىسىمۇ ، ئورتاق مەۋجۇت بولۇش مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلگەنىدى . «ئاق ئىنقىلاب» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئوردا بىلەن دىنىي ساھەنىڭ مۇناسىۋىتى ئۆزلۈكسىز يامانلاشتى . ئۇلارنىڭ پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىش نىيىتى بولمىسىمۇ ، لېكىن ، 1978 ـ يىلى پادىشاھ قىرغىنچىلىقنى يەنىمۇ كۈچەيتكەندە شۇ

چاغدىكى مەشھۇر دىنىي داھىي ئايەتۇللا رىيات مەيدال : «خەلق بىلەن بىز ھازىرقى ھاكىمىيەتكە ھېچقانداق ئۈمىد باغلىمايمىز ، ئۇ يۇرگۈزۈۋاتقان قىرغىنچىلىق ئۆزىنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلدى » دەپ جاكارلىدى . بۇ چاغدا ، ھۈمەينى فرانسىيىدە ئىدى ، ئۇ 1963 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى چەت ئەلگە سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىپ ، 1979 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى پارىژدىن تېھرانغا قايتىپ كەلدى .

ھۈمەينى مەشھۇر دىنىي ئالىم ۋە سىياسەتچى بولۇپ ، 30 ـ يىللاردىن باشلاپ سىياسىي قاراشلىرىنى ئېلان قىلغان . فېئودال زالىم پادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە مۇستەملىكىچىلەرنىڭ تىزگىنلىشىگە قارشى تۇرغان ، ئۇنىڭغا ئەگىشىدىغانلار كۈنسايىن كۆپەيىپ ، تەسىرى كېڭەيىپ بارغان . شۇڭا ، ھۈمەينى كۆپ قېتىم زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى . ئاخىر پادىشاھ ئۇنى چەت ئەلگە «ماڭغۇزۇۋەتتى» . ئۇ 14 يىل سەرگەردان بولۇپ ياشىدى . لېكىن نىيىتىدىن يانمىدى ، قىلچە مۇرەسسە قىلمىدى . بىر تەرەپتىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنى تەتقىق قىلىپ ، كىتاب يېزىپ ، نۇتۇق سۆزلەپ ، كەڭ تەشۋىق قىلسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، دۆلەت ئىچىدىكى ئادەملىرى بىلەن مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ ، ئۇلارنىڭ پادىشاھقا ۋە ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلدى . 70 ـ يىللاردىن كېيىن «ئاق ئىنقىلاب »نىڭ ئاقىۋىتى ئىنتايىن ئېغىرلىشىپ ، پادىشاھنىڭ مۇستەبىت زالىملىقى كۈچىيىپ كەتكەنلىكتىن ، بارغانسېرى نۇرغۇن كىشىلەر ھۈمەينىنىڭ سىياسىيىگە تەشەببۇسلىرىغا ئىشىنىشكە باشلىدى . 1978 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى مەملىكەت بويىچە پادىشاھقا قارشى تۇرىدىغان بىرلىك سەپ شەكىللىنىپ ، ھۈمەينىنى داھىي دەپ ھىمايە قىلدى . پادىشاھ 1979 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىراندىن مەڭگۈلۈك ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدى . نەتىجىدە ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىراندىكى غەلىبىسى ھەققىدىكى تونۇشتۇرۇشتىن تۆۋەندىكىدەك يەكۈنلەرگە ئىگە بولىمىز :

1 . ئىران ئىنقىلابى ئالدى بىلەن مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى مىللەتلەر ، تەبىقىلەر ، پارتىيە - گۇرۇھلار ۋە دىنىي مەزھەپلەرنىڭ پادىشاھنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئامېرىكىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك كونترولۇقىغا ئورتاق قارشى تۇرىدىغان كۈرىشى بولۇپ ، كېيىنكى مەزگىللەگە كەلگەندە ھەرىكەتنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ھۇمەينى تۈزىلمىسى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىنقىلابىغا ئايلاندى ياكى «ئىسلام ئىنقىلابى» دەپ ئاتالدى . شۇڭا ، ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان ھاكىمىيەت ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى تەشەببۇس قىلغان ئىلاھىي ھاكىمىيەت كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ بولدى .

2 . پادىشاھنىڭ ماختانغان «ئاق ئىنقىلابى» ، پادىشاھ ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەبىتلىكى ، چىرىكلىكى ۋە ئامېرىكىغا خۇشامەت قىلىشى خەلقنىڭ ئىنقىلاب بوراننىسى قوزغاپ ، خانىدانلىقنى دەپنە قىلىدىغان سەۋەب بولدى .

3 . ھۇمەينى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ نەزەرىيىۋى قاراشلىرىنى ئۆز دۆلىتىدىكى مۇستەملىكىچىلىكنىڭ كونترولۇقىغا فېئودال خانىدانلىق ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىنىڭ ئەملىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇشكە ماھىر بولدى ، ئۇنىڭ ئۆزى مۇستەملىكىچىلىكنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە پادىشاھلىق مۇستەبىت تۈزۈمىگە قارشى قەيسەر جەڭچى ۋە داھىي ، شۇنداقلا دىنىي داھىي بولدى . ئۇ ئىنقىلابىي داھىي ئوبرازىغا يەنى دىنىي داھىي سالاھىيىتىگە ئىگە بولغاچقا ، چەكسىز يۇقىرى ئابرۇيغا ، سىرلىق چاقىرىق كۈچىگە ئىگە بولۇپ ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىدىيىسىنى ۋە كۈچىنى بىرلەككە

كەلتۇردى .

4 . بۇ كۆرەشتە ھۆمەينىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلام نەزەريىسىگە دائىر قاراشلىرى ئىنقىلابنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا كۆپ سانلىق كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى . بۇنىڭدىكى سەۋەب ھۆمەينى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنى ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەينى چاغدىكى پادىشاھنىڭ مۇستەبىتلىكىگە ۋە مۇستەملىكىچىلىكنىڭ كونترولۇقىغا قارشى كۆرەش ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە ماھىر بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنى ئۆز مەزھىپىنىڭ — شىئە مەزھىپىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە ماھىر بولۇپ ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئىلاھىيەت نەزەريىسىنى رېئاللاشتۇرۇپ ، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغان ئىدىيە قىلالىغانلىقىدا . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇ ئىسلام مەدەنىيەت ئىدىيىسى — دىنىي ئېتىقاد ، دىنىي مەجبۇرىيەت ، دىنىي قىممەت قارىشى ۋە دىنىي ئىدىيە نۇقتىلىرىدىن كۆرەشنىڭ قانۇنلۇقلۇقىنى ، زۆرۈرلۈكىنى ، فاكتىجىن ۋە سىياسەتلىرىنى شەرھلەپ بېرەلىدى . شۇنداق بولغاچقا ، كىچىكىدىن ئىسلام مەدەنىيەت ئىدىيىسىنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان مۇسۇلمانلار بۇ كۆرەشنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى .

§ 4 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەشەببۇسى ، تەشكىلى ۋە ئالاھىدىلىكى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى 1928 ـ يىلى بارلىققا كەلگەندىن بۇيان ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئەگرى ـ توقاي يوللارنى باستى . 60 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە ئۇرنىدىن تۇرۇپ ، يېڭى ۋەزىيەت يارىتتى . يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن

بۇيان ، ئۇ ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق ئېھتىياجى ۋە ئەمەلىي كۆرەشنىڭ تەلىپى بويىچە ، ھەربىر تىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، مۇستەھكەم تەشكىلىي سىستېمىسىنى قۇرۇپ ، روشەن ئالاھىدىلىكلەرنى شەكىللەندۈردى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خاراكتېرىنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىش ئۈچۈن ، بۇ ھەقتە ئىزدىنىشىمىز زۆرۈر .

1 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى مەيلى ئۆكتىچى پارتىيە ، قانۇنسىز پارتىيە ، مەيلى ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇلار ئورتاق ئاساسىي سىياسىي تەشەببۇسلارغا ئىگە . مانا شۇ تەشەببۇسلار ئۇلاردىكى ئورتاق خاراكتېر ۋە ئالاھىدىلىكلەرنى بەلگىلىگەن .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇنداق دەپ ئېنىق كۆرسىتىدۇ : ئىسلامىيەت — سىياسىي بولۇپ ، سىياسىي ئىسلامىيەتتۇر . ئىسلامىيەتنىڭ ئەتراپلىقلىقى ئۇنىڭ سىياسىي ۋە دىندىن ئىبارەت ئىككى فۇنكسىيىگە تەڭ ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدە . ئىسلامىيەت كاپىتالىزمغا ، يەھۇدىي زىئونىزمغا ، مىللەتچىلىككە ۋە سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرىدۇ . غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا ، دىندىن تاشقىرى سىياسىي تۈزۈلمىگە قارشى تۇرىدۇ . زامانىمىز دۇنياسىدىكى ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنى ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ . ئىنسانىيەتنى بۇگۈن دۇچ كېلىۋاتقان ئازاب - ئوقۇبەتتىن ئىسلامىيەتلا قۇتقۇزۇپ قالالايدۇ . شۇڭا ، ئىسلامىيەتنىڭ سىياسىي فۇنكسىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، ئالدى بىلەن ئۆز دۆلىتىدە ، ئاندىن پۈتۈن دۇنيادا ئىسلام ئىنقىلابى قىلىپ ، دىندىن تاشقىرى ھەممە ھاكىمىيەتلەرنى

ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىسىنى بەرپا قىلىپ ، ئىسلام شەرىئىتىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇپ ، دۆلەتنى دىن بىلەن باشقۇرۇپ ، ئىسلام دىنى دەسلەپ بارلىققا كەلگەن VII ئەسىردىكى دۆلەت ۋە جەمئىيەتنى ئۈلگە قىلىپ ئىسلام دۆلەتلىرىنى ۋە ئىسلام جەمئىيەتلىرىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇش لازىم .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تۇنجى تەشكىلاتى — مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنى قۇرغۇچى ، شۇنداقلا بۇ ئۈيۈشمىنىڭ تۇنجى باش يېتەكچىسى ھەسەنئۇل بەننا : «ئىسلامىيەت — ھەم ئېتىقاد ، ھەم ئىبادەت ، ھەم ۋەتەن ، ھەم دۆلەت تەۋەلىكى ، ھەم دىن ، ھەم دۆلەت ، ھەم روھ ، ھەم ھەربكەت ، ھەم قۇرئان ، ھەم شەمشەر » دېگەنىدى . ئۇنىڭ مەقسىتى ناھايىتى ئېنىقكى ، ئىسلامىيەت ھەم دىن ، ھەم سىياسىي بولۇپ ، «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى بىر گەۋدە قىلىش» نى يولغا قويۇپ ، ئىسلامىيەتنىڭ خەلىپىلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، دۆلەتنى دىن بىلەن باشقۇرۇش لازىم . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنىنى ئاللا ئىنسانىيەتنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئۈيۈشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇش ئۇچۇن يارانقان . شۇڭا ، ئۇ ھەم دىن ، ھەم بىرخىل تۇرمۇش شەكلى ، شۇنداقلا مەدەنىيەت سىستېمىسى ، قانۇن سىستېمىسى ، ئەخلاق قائىدىسى ، سىياسىي ئىدېئولوگىيە ، سىياسىي نەزەرىيە سىستېمىسى ، ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئەندىزە ۋە ئىجتىمائىي سىياسىي تۇزۇمدىن ئىبارەت . قىسقىسى ، ئۇ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سىستېما بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي تەشەببۇسلىرىنى دىنلاشتۇرىدۇ ، ھەمدە ئۇنى «تەبلىغات» دەيدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ پوزىتسىيىسى قاتتىق ، ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك بولۇش پرىنسىپىدا قىلچە يول

قويمايدۇ . ھەسەن بەننا مۇناق دېگەندى : «ئىسلامىيەتنىڭ قوللىمايدىغان ، ئىسلامىيەت ھۆكۈمرانلىقىنى ۋە ئىسلامىيەتنىڭ شانلىق يولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىغا ماڭمايدىغان ھەممە سىياسىي پارتىيىلەر ۋە ئورگانلارنىڭ داھىيلىرىغا ئوت ئاچىمىز . ئاللا بىزگە ۋە خەلقىمىزگە غەلىبە قازىنىشقا ياردەم بەرگىچە ئۇلار بىلەن رەھىمسىز كۈرەش قىلىمىز ، ئاللا ئەڭ ياخشى ياردەم بەرگۈچىدۇر » .

2 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكلىرى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى 70 يىللىق بوران - چاپقۇنىنى باشتىن كەچۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ روشەن ئالاھىدىلىكلىرىنى شەكىللەندۈرۈپ ، كىشىلەرنى يېڭىچە نەزەر بىلەن قارايدىغان قىلدى .

1 . ئىككى ياقلىمىلىق خۇسۇسىيىتى

بۇنىڭدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ھەم سىياسىي تەرەپكە ، ھەم دىنىي تەرەپكە ئىگە بولۇپ ، سىياسىي تەرەپتە ھەم ئىلغارلىق ، ھەم مۇتەئەسسىپلىك بارلىقى ؛ دىنىي تەرىپىدە ھەم يېڭىلاش ، ھەم كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرىپى بارلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ دىنىي سىياسىي پروگراممىسىدا بۇ نۇقتا ئېنىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن : «قۇرئان كەرىم»گە ۋە ھەدىسكە قايتىشنى ، ئىسلام ئېتقادىنى ساپلاشتۇرۇشنى ، ئىجتىھاد روھى بىلەن ھەدىسنى يېڭىۋاشتىن چۈشىنىشنى ۋە تەپسىر قىلىشنى ، مىڭ نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ، مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان ئىسلام روھىنى غايە قىلىشنى نەشەببۇس قىلىدۇ . زامانىمىزدىكى ھەممە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئىسلام روھى بويىچە ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ . ئۇلار بەشكە قارشى تۇرىدۇ . يەنى مۇستەملىكىچىلىكنىڭ

ئارىلىشىشىغا ، كونترول قىلىشىغا ۋە چىرىك غەرب مەدەنىيىتىگە ؛ يەھۇدىي زىئونىزمىغا ؛ دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىككە ؛ ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمغا ؛ ماركسىزمغا ۋە ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى سوتسىيالىزم ، كوممۇنىزمغا قارشى تۇرىدۇ . ئىسلام دىنىنىڭ سىياسىي رولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، ئىسلام ئىنقىلابى قوزغاش ئارقىلىق ، ئالدى بىلەن ئۆز دۆلىتىدە ، ئاندىن پۈتۈن دۇنيادا دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەپ ، IX — VII ئەسىرلەردە شەكىللەنگەن ئىسلام شەرىئىتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇشنى ، ئىسلامىيەتنىڭ «سائادەت دەۋرى» دەپ ئاتالغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى دۆلىتى ۋە جەمئىيىتىنى ئۈلگە قىلىپ ، ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇشنى ، ئىسلام دىنىنىڭ ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ئىدارە قىلىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، ئاللانىڭ ئىنسانلا بولغان مۇتلەق رەھبەرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ .

بۇنى ھىمايە قىلغۇچىلار بۇ ، ئاللا كۆرسەتكەن بەرھەق يول ، مۇڭۈپپەقىيەتنىڭ بىردىنبىر توغرا يولى ئىكەنلىكىگە چوڭقۇر ئىشىنىدۇ ؛ گۇمانلانغۇچىلار ئەمەلىيەتكە قاراپ باقماقچى ، ئىران ، سۇدان ۋە ئافغانىستاندا زادى قانداق نەتىجىلەرنىڭ چىقىدىغانلىقىغا قاراپ باقماقچى بولىدۇ . قارشى تۇرغۇچىلار بولسا ، ئۇ زامانىمىزدىكى دۇنيانىڭ ئالاھىدە تارىخىي شارائىتىدا پەيدا بولغان ئىنتايىن ئالاھىدە ئىجتىمائىي پىكىر ئېقىمى ۋە ئىجتىمائىي سىياسىي ئىسلاھات ھەرىكىتى ، ھەم دىن ، ھەم سىياسىي بولۇپ ، يېرىمى كونىلىقنى ، يېرىمى يېڭىلىقنى ئىگىلەيدۇ دەپ قارايدۇ . نۆمىگە قارشى تۇرۇش مەسىلىسىدە ، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ئۇنىڭ ئىككى ياقلىمىلىق خۇسۇسىيىتىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ .

2 . كەڭلىك خۇسۇسىيىتى

بىرىنچىدىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر ئومۇميۈزلۈك كەسكىنلىشىپ ، كەڭ خەلق ئاممىسى ئىلاجسىز قېلىپ ، ئازادلىققا تەشنا بولغاندا كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ ، ئەلنىڭ غېمىنى يەپ ، ئاللا يولىدا ئىش قىلىدىغان ھالەتتە بولدى . شۇڭا بىرمەھەل ، بولۇپمۇ دەسلەپكى مەزگىللەردە ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى ئاممىنىڭ ھېسداشلىقىغا ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى . شۇڭا ، ئاممىۋى ئاساسىنىڭ كەڭ بولۇشى ئۈنىڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى شۇنداقلا كۈچىنىڭ مەنبەسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇنداق ئىجتىمائىي ئاساسنى مۇستەھكەملەپ قالالىشى ياكى قالالماسلىقى ۋەدىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى ياكى ئەمەلگە ئاشۇرۇلماسلىقىغا باغلىق بولىدۇ . ۋەدە ئەمەلگە ئاشۇرۇلسا ، ئاساس مۇستەھكەملىنىدۇ ؛ ۋەدە ئەمەلگە ئاشۇرۇلمىسا ، ئاساستىن ئايرىلىپ قالىدۇ . ھەتتا «كەينىگە قاراپ نەيزە ئۇرىدىغان» ئەھۋال كۆرۈلۈپ ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرىدىغان ئىجتىمائىي ئاساس بولۇپ قېلىشىمۇ ھەم مۇمكىن .

ئىككىنچىدىن ، بۇنداق كەڭلىك خۇسۇسىيەت ھازىرقى زامان پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىغا دېگۈدەك ئومۇملىشىپ ، دۆلەتلەرنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىغا ، ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ھەممە بۆلۈڭلىرىغا سىڭىپ كەتكەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ . ئۇ ھەتتا دۇنيانىڭ ھەرقايسى دۆلەتلىرىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەرگە تەسىر كۆرسىتىپ ، شۇ يەرلەردىكى تار مىللەتچىلىك ، مىللىي بۆلگۈنچىلىك بىلەن ناھايىتى ئاسان بىرلىشىپ ، دىنىي تۈسكە ئىگە مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىنى پەيدا قىلىپ ، شۇ دۆلەتلەردىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ .

3 . ھۇجۇم قىلىش خۇسۇسىيىتى

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى «جىھاد» ئارقىلىق «يات دىندىكىلەر» ۋە «جاھىلىيەتچىلەر» نىڭ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى چاقىرىق قىلىدۇ. «ئاللا يولىدا جەڭ قىلىش» تەك ئۆزىنى بېغىشلاش روھى بىلەن مۇسۇلمانلارغا ئىلھام بېرىدۇ. شۇڭا، هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمايدۇ. «شېھىت بولغاندا مەڭگۈلۈك جەننەتكە كىرگىلى بولىدۇ» غانلىقىغا، «ھەقىقىي مۇسۇلمان شېھىت بولۇشنى تاللىۋالىش كېرەك» لىكىگە ئىشىنىدۇ. شۇڭا، سىياسىي ياكى ھەربىي كۈرەشلەردە ئۇلار ھەمىشە ھۇجۇم قىلىش ھالىتىدە تۇرىدۇ، «تۇغما ئۇرۇشخۇمار» ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىدۇ. هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئەسەبىيلىرى شارائىت بىلەن قىلچە ھېسابلاشماي، ۋاستە تاللىماي، ھەممە يەردە ھۇجۇم قىلىدۇ.

§5. هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى

نۇرغۇن كىشىلەر هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا گاڭگىراپ قالىدۇ. ئۇ قايسى سىنىپنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ؟ ئۇنى دىنىي كونىلىقنى تىرىلدۈرۈش دېسە، نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭدا ياش ئوقۇغۇچىلار، پروفېسسورلار، ئالىملار، دوختۇرلار، ئىنژېنېرلار، ئادۇوكاتلار، ئوقۇتقۇچىلار، مۇخبىرلار ۋە يازغۇچىلار قاتارلىق هازىرقى زامان زىيالىيلىرى بولىدۇ؟ ھەتتا ئۇلار ھەربىكەتنىڭ داھىيلىرى بولىدۇ؟ ئەگەر ئۇ نامراتلارنىڭ ئازادلىق ھەربىكىتى دېيىلسە، نېمە ئۈچۈن پومبىشچىكلار، كاپىتالىستلار، ھەتتا مىليونېرلارمۇ قاتنىشىدۇ؟

بۇ ھەقىقەتەن مۇھىم مەسىلە، بۇ يەردە شۇ ھەقتە ئازراق

تەھلىل قىلىپ كۆرمەكچىمىز .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خاراكتېرىنى ۋە ئىجتىمائىي ئاساسىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ئىجتىمائىي سەۋەبلەرنى ، ئۇنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرىنى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ كۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ .

XX ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا ئوتتۇرا شەرق رايونى ۋە ئىسلام دۇنياسىدىكى زور كۆپ سانلىق دۆلەتلەر مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە ھالەتتە ئىدى . شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئېزىلگەن مىللەتلەر ئويغىنىپ ، مىللىي مۇستەقىللىق ، ئازادلىق ھەرىكەتلىرىنى ئەۋج ئالدۇرۇۋەتتى . لېكىن ، ھەرىكەتكە ئوخشىمىغان ئىجتىمائىي كۈچلەر رەھبەرلىك قىلغانلىقتىن ، ئۇلارنىڭ چەت ئەل مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئۆز دۆلەتلىرىدىكى فېئودال مۇستەبىت تۈزۈمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرىدىغان ئاساسىي تەشەببۇسى ۋە يولىمۇ ئوخشاش بولمىدى . ئىشچىلار سىنىپىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان كوممۇنىستىك پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنىڭ كۆپىنچىسى قوراللىق كۈرەش ئارقىلىق غەلبە قىلدى . غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلغان ھاكىمىيەت قۇرۇپ ، سوتسىيالىزم يولىغا ماڭدى . بۇرژۇئازىيىگە ۋەكىللىك قىلغان مىللەتچى پارتىيىلەر رەھبەرلىكىدىكى مىللىي مۇستەقىللىق ـ ئازادلىق ھەرىكەتلىرى ھەرخىل شەكىلدىكى كۈرەشلەر (جۈملىدىن ئاممىۋى سىياسىي ھەرىكەت ، قوراللىق كۈرەش ، ھەربىي سىياسىي ئۆزگىرىش) ئارقىلىق غەلبە قىلدى . غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەت قۇرۇپ ، كاپىتالىزم يولىنى تاللىۋالدى . ئۇچىنچى خىلدىكىلەر مىللىي مۇستەقىللىق ـ ئازادلىق ھەرىكىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەندە

مۇستەملىكىچىلەر ۋەزىيەتنى كونترول قىلىشقا كۆزى يەتمەي ، ھۆكۈمرانلىقنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن ، ئۆزىنىڭ گۇماشتىلىرى — مۇنارخىستلار ۋە غەربپەرەسلەرنى تېپىپ ، «مۇستەقىللىق» بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلدى . ئاشۇ گۇماشتىلار غەربپەرەس پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەتلەرنى ياكى غەربچە پارلامېنتلىق تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەتلەرنى قۇردى . غەرب دۆلەتلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن قۇرۇلغان بۇ دۆلەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى كېيىن ئاغدۇرۇۋېتىلدى .

ئەينى چاغدا ئوتتۇرا شەرقتە ۋە ئىسلام دۇنياسىدىكى بەزى جايلاردا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى سىياسىي سەھنىگە چىقىپ ، مىللىي مۇستەقىللىق - ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرىدىغان سىياسىي كۈچ بولدى . لېكىن كۈچى ئاجىز ، تەسىرى چەكلىك ئىدى . بۇ كۈچ مۇنداق ئىككى خىل ،كىشىلەردىن تەركىب تاپتى :

بىر خىل كىشىلەر ، مىسىردىكى ھەسەنئۇل بەننا ، پاكىستاندىكى ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدى ، ئىراندىكى ئاياتۇللا ھۇمەينى ۋە سۇداندىكى ھەسەن تۇرابى ۋەكىللىكىدىكى دىندىن تاشقىرى زىيالىيلار ياكى دىنىي ئۇلىمالار ئىدى . ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى دىندار جەمەتتىن كېلىپ چىققان ، ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن چوڭقۇر تەربىيىلەنگەن ، ئىسلام ئەقىدىسىدىن ۋە فىقھە ئىلمىدىن مول بىلىمگە ئىگە ئىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرقى زامان تەربىيىسىنى ئالغان ، ھازىرقى زامان پەن - مەدەنىيىتى بىلەن ئۇچراشقانىدى . ئۇلار دۆلىتى ۋە مىللىتىنىڭ ئۆزۈنغىچە مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا قېلىپ ، ئېزىلىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىشىغا قاتتىق نارازى بولدى ، ئۆزلىرى ئىشەنگەن شەيخۇل ئىسلاملارنىڭ چۈشكۈنلىشىپ كەتكەنلىكىدىن غەزەپلەندى ، شۇنىڭ بىلەن دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ مۇستەقىللىق - ئازادلىقىنى ۋە ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى دەپ بىلىپ ، شۇ يولدا ئۆمۈرۋايەت كۈرەش

قىلىشقا بەل باغلىدى . ئۇلار ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەرىبىسىنى قوبۇل قىلىپ ۋە ئەينى زاماندىكى ئىچكى ، تاشقى مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ ، مۇستەملىكىچىلىكتىن نەپرەتلەندى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىككە ئۆچ بولدى ، كومۇنىزمغا دۇشمەنلىك بىلەن قارىدى ، ئۆزىنىڭ دىنىي بىلىملىرىگە ۋە ھازىرقى زامان پەننىي بىلىملىرىگە تايىنىپ ، دىن ئارقىلىق ھازىرقى زامان جەمئىيىتىنى ئىسلاھ قىلىشنىڭ يېڭى يولىنى ئىچىشنى نىيەت قىلدى . ئۇلار «قۇرئان كەرىم»گە ۋە ھەدىسكە قايتىدىغانلىقىنى ، ھەممە ئىشتا ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلىي روھىغا ئەمەل قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . يەنى ئۇلار ھەرىكىتىگە قۇرئان ۋە ھەدىستىن ئاساس تېپىپ ، ئاللانىڭ نامى ۋە قۇدرىتى بىلەن قوزغىلىپ تەڭرىنىڭ يولىنى تۇتماقچى بولدى . ئەمەلىيەتتە ، ھازىرقى زامان پەن ـ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تەتبىق قىلىپ ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىھاد پرىنسىپىدىن تولۇق پايدىلىنىپ ، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئۆز مەزھىپىنىڭ قارىشى ۋە تەشەببۇسى بويىچە شەرھلەپ ، ئۆزگىچە بىر يۇرۇش نەزەرىيىۋى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى مەقسەت قىلدى . ئۇلار دىن بىلەن زامانىۋى ئىلىمنى بىرلەشتۇرگەندە ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە ئىسلام دىنىنىڭ يەنە گۇللىنىشىگە يېڭى سىياسىي نەزەرىيىۋى سىستېما ۋە يېڭى ئىجتىمائىي ئەندىزە بەرپا قىلغىلى بولىدۇ دەپ قارىدى . شۇڭا ، ئۇلار ئۆزىگە ئىنتايىن ئىشىنىپ ، ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىسىنى بىز ئۈستىمىزگە ئېلىشىمىز كېرەك ، بۇ ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزىدىغان تارىخىي ئۇلۇغ ئىش ، باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتىمىز دەپ قارىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مەشھۇر كىشىلەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تۇنجى ئەۋلاد داھىيلىرى بولدى . ئۇلار بىلەن ھازىرقى زامان دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەرنىڭ پەرقى شۇ يەردىكى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر مەڭ يىلدىن بۇيان

داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىسلامىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشىنى ھازىرقى زاماننىڭ پەن ـ مەدەنىيەت بىلىملىرى بىلەن ئۆزگەرتىپ ، دىندىن تاشقىرىلاشتۇرۇش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بولسا ، ھازىرقى زامان پەن ـ مەدەنىيەت بىلىملىرىدىن پايدىلىنىپ ، ئىسلام دىنىنى ۋە ئۇنىڭ قىممەت قارىشىنى ئىزاھلاپ ۋە دەلىللەپ ، ئۇنى دەۋرلەشتۇرۇپ مەلۇم خىلدىكى «ھازىرقى زامان مەزمۇنى»غا ئىگە قىلىپ ياكى مەلۇم خىلدىكى «ھازىرقى زامان بەلگىسى»نى ئالماشتۇرۇپ ، ساقلاپ قېلىپ ، ھەمدە ئۇنى نۇرلاندۇرۇپ دىندىن تاشقىرىلاشتۇرۇشنى چەكلەپ ، ئىسلاملاشتۇرۇش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولىدۇ .

يەنە بىر خىل كىشىلەر ، ئىسلام دىنى ساھەسىدە سانى كۆپ بولمىغان «يېڭىلىق تەرەپدارلىرى» بولۇپ ، ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىمائىي ـ سىياسىي رولىنى ، يەنى خەلىپە تۇزۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى كۆچلۈك تەلەپ قىلىپ ، دىنىي خادىملارنىڭ قوللىدىن كېتىپ قالغان سىياسىي ھوقۇقنى ۋە سىياسىي ئورۇننى ياندۇرۇۋېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ . ئۇلار «يېڭىلىق تەرەپدارلىرى» بولماستىن ، بەلكى «كونىلىقنى تىرىلدۈرۈشنىڭ يېڭى تەرەپدارلىرى» بولۇپ ، «يېڭىلىق» نامىدىن پايدىلىنىپ ، كونىلىقنى تىرىلدۈرمەكچى بولىدۇ . ئۇلار بىلەن بىرىنچى خىلدىكى ئادەملەرنىڭ كۆزلىگىنى ئوخشمايدۇ . لېكىن ، مەلۇم باغلىنىشى بار . شۇڭا ، ئىككىسىنى ئاسان بىرلىشەلەيدۇ .

ئىككىسى بىرلەشكەندىن كېيىن ، بىرىنچى خىلدىكى كىشىلەر ، مەسىلەن ، ھەسەنۇل بەننا ، مەۋدۇدى ، ھۇمەينى ، ھەسەن تۇرابىدەك زىيالىيلارنىڭ بىلىمى مول ، نەزەر دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، ئۇلار نەزەرىيىگە ، ئىقتىدارغا ئىگە بولغاچقا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئاساسچىلىرى ، داھىيلىرى ۋە

نەزەرىيىچىلىرى بولۇپ قالدى .

شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا ، جەنۇبىي ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقا رايونىدا مىللىي مۇستەقىللىق ـ ئازادلىق ھەرىكىتى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان يېڭى دۆلەتلەر ، ئاساسلىقى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى پارتىيىلەر رەھبەرلىك قىلغان مىللەتچى دۆلەتلەر XX ئەسىرنىڭ 40 ـ يىللىرىدىن 60 ـ يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بۇ رايونلارنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى مەلۇم دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ ، كۆچىنىڭ زورىيالماسلىقىدا نۇرغۇن سەۋەبلەر بولۇپ ، تۆۋەندىكى ئۇچ نۇقتا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ : (1) ئەينى چاغدىكى مۇستەملىكە ، يېرىم مۇستەملىكە رايونلىرىدىكى خەلقلەر سوتسىيالىزم ھەرىكىتىگە ۋە مىللەتچىلىك ھەرىكىتىگە ئىنتىلىپ ، ئۇنىڭغا ناھايىتى چوڭ ئۈمىد باغلىدى . (2) ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى كەڭ قاتلام يايلاماي ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئىككى خىل كىشىلەر ئىچىدە چەكلىنىپ قالدى . چۈنكى ، يېقىنقى زامان ئەنئەنىۋى ئىسلام ھەرىكىتىنىڭ ئۇچرىغان مەغلۇبىيەتلىرى كەڭ ئاممىنىڭ يادىدا ئېنىق تۇراتتى . ئوخشاش دىنىي نام بىلەن ـ اقىرىق قىلغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە ئاممىما گۇمان بىلەن قارىدى ، بەلكى ئۇ يېڭى تەشەببۇسلار گويا «بىدئەت تەلىمات» تەك ئاڭلىنىپ ، كىشىلەر بىرمەھەل چۈشىنەلمىدى ۋە قوبۇل قىلالمىدى . (3) خەلقئارا مۇھىتمۇ ئۇنىڭغا پايدىسىز بولدى . مۇستەملىكىچى دۆلەتلەر ئۇنىڭغا قارشى تۇردى ، ئۇنى باستۇردى . سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر ئۇنى قوللىمىدى . ئۇنى دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمى ، ئۇنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرىدىغان تەرىپى بار ، كوممۇنىزمغا قارشى تۇرىدىغان ، كونىلىقنى تىرىلدۈرىدىغان تەرىپىمۇ بار دەپ قاراپ ، مىللىي مۇستەقىللىق ـ ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ تۈيۈق يولغا باشلاپ

قويۇشىدىن ئەنسىرىدى .

بىرىنچىدىن ، 60 ـ يىللاردىن كېيىن ، سوتسىيالىزم دۆلەتلىرى پارچىلىنىپ سوتسىيالىزم لاگېرى مەۋجۇت بولماي قالدى . ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى دۇنيادا زومىگەرلىك تالاشتى . 80 ـ يىللاردا گورباچېۋ سوۋېت ئىتتىپاقىغا رەھبەرلىك قىلىپ ، «يېڭى تەپەككۇر»نى ئوتتۇرىغا قويدى . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتلەر تېخىمۇ ئۆتكۈرلىشىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاخىر پارچىلىنىپ كەتتى .

ئىككىنچىدىن ، غەرب دۆلەتلىرى ئىقتىساد ۋە پەن ـ تېخنىكا ئۇستۇنلۇكىدىن پايدىلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، كىرىزىستىن قۇتۇلۇپ ، ئىگىلىكىنى يېڭى تەرەققىياتلارغا ئىگە قىلدى . مۇشۇنداق يېڭى ۋەزىيەتتە غەرب دۆلەتلىرىدىكى كاپىتالىزمنىڭ ئىقتسادي كرىزىسى شۇنىڭ بىلەن مەڭگۈلۈك ئاخىرلاشتى . كاپىتالىزم تۇزۇمى مەڭگۈ مەۋجۇت بولىدۇ دەپ قاراپ ، ئۆزىچە كۆرەڭلەپ ، سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر ئىقتسادي قىيىنچىلىققا ۋە ئىسلاهات ئېلىپ بېرىشقا دۇچ كەلگەن پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، دۇنيا بويىچە كۇچلۇك سىياسىي ، ئىقتسادي هۇجۇم قوزغىدى . شەرقىي ياۋروپادا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا مەقسىتىگە يەتكەندىن كېيىن ، «غەلبە»دىن خۇددىي يوقىتىپ ، «كوممۇنىزمنى يەرشارىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىش» نىيىتىگە كەلدى . سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى . دۇنيا كۆپ قۇتۇپلىشىشقا قاراپ تەرەققىي قىلدى .

بۇ دەۋردە ئىسلام دۇنياسىدىكى ۋە ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى دىندىن تاشقىرى كۆپ سانىدىكى مىللەتچى هاكىمىيەتلەرنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەهەتلەردىكى ئىللەتلىرى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى كۇنسايىن ئېغىرلاشتى . خەلق ئۇلارغا بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ ، ئۆزلىرىنى نامراتلىق ، قالاقلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ ، دەۋرنىڭ قەدىمگە يېتىشتۇرەلەيدىغان يولغا ئىگە

بولۇشنى ئۈمىد قىلدى . دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىي ئۆزگىرىش تەسىرى ئارقىسىدا ، بەزى كىشىلەرنىڭ سىياسىي خاھىشىدا بۇرۇلۇش بولدى . نۇرغۇن زىيالىيلار ، جۈملىدىن پروفېسسورلار ، ئالىملار ، يازغۇچىلار ، مۇخبىرلار ، دوختۇرلار ۋە ئادۋوكاتلار ، بولۇپمۇ ياش زىيالىيلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ ، بۇ ھەرىكەتنى ئۆز زېھنىدىكى مەدەنىيەتتىن يېتىلگەن ئىجتىمائىي ئىسلاھات ھەرىكىتى ، دىنىي سىياسىي ساھەدىكى بىرخىل يېڭى ئىنقىلاب ، يېڭى ئىجتىمائىي ئەندىزە ، ھازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان ئەندىزىلەردىن ئۈمىد بولمىغانلىكەن ، يېڭى ئەندىزىنى سىناپ بېقىش كېرەك دەپ قارىدى . نەتىجىدە ، كۆپلىگەن كىشىلەر ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە ھېسداشلىق قىلدى ، قوللىدى ياكى قاتناشتى . شۇنىڭ بىلەن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى خېلى كەڭ ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولدى .

§6 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن زوراۋانلىق - تېررورلۇقنىڭ مۇناسىۋىتى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرى كىشىلەرگە گەۋدىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ . نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى ئىسلام زوراۋانلىقى ياكى ئىسلام غازاتچىلىقى دەپ قارايدۇ .

لىلا گەپ قىلغاندا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى پۈتۈنلەي زوراۋانلىق - تېررورلۇق ھەرىكىتى دېيىش ئەمەلىيەتكە ماس كەلمەيدۇ . ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ غەيرىي ئاساسىي ئېقىمىدىكى بىرقىسىم تەشكىلاتلار ، يەنى زوراۋانلىق يولىدا ماڭىدىغان تەشكىلاتلار ئىچىدىكى زوراۋانلىق - تېررورلۇقنى

تەشەببۇس قىلىدىغان ئەسەبىي تەشكىلاتلار زوراۋانلىق - تېررورلۇق بىلەن شوغۇللىنىدۇ . «ئازنى كۆپنىڭ ئورنىدا كۆرۈپ» گەپ قىلغاندا شەيئىنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى ئېنىق كۆرگىلى بولماي قالىدۇ .

راستىنى ئېيتقاندا ، زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرى «ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئەسەبىي تەشكىلاتلىرى»غىلا خاس ئىش ئەمەس ، ھەممىگە مەلۇمكى ، «ئېرلاندىيە جۇمھۇرىيەتچىلەر ئارمىيىسى» ، «سىرى - لانكا تامىل يولۇسى ئازادلىق تەشكىلاتى» ، «ئىتالىيە قاراقول پارتىيىسى»نىڭ زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئۇزۇندىن دۇنياغا مەشھۇر . ئامېرىكا ئىران ، سۇدان ، سۇرىيە ۋە لىۋىيە ھۆكۈمەتلىرىنى زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى قوللىدى دەپ ئەيىبلەيدۇ . لېكىن ، ئۆزى ئىزچىل قوللاپ كېلىۋاتقان ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت قۇرۇش ئالدى - كەينىدە قەستلەپ ئۆلتۈرۈش قاتارلىق بىرقاتار زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرغانلىقىنى كۆرمەس بولۇۋالىدۇ . بۇلار ھەممىگە ئايان پاكىتلار ئەمەسمۇ ؟

زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئەسەبىي تەشكىلاتلارنىڭ پەيدا بولۇشىدا مۇنداق ئۈچ سەۋەب بار : بىرى ، «جىھاد»نىڭ مەنىسىنى چۈشىنىش ئوخشاش بولمىغان . يەنە بىرى ، رېئال كۇرەشتىكى ئوڭۇشسىزلىق زوراۋانلىق - تېررورلۇق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا ۋە تەرەققىي قىلىشىغا سەۋەب بولغان ، ئۈچىنچىسى ، ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنىڭ تەلۇلىكى بىلەن دىنىي تەلۇلۈك بىرلىشىپ كەتكەن . بۇ مەسىلىلەر ئۇستىدە تۇۋەندە يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىمىز .

1 . «جىهاد»نىڭ مەنىسىنى ھەرخىل چۈشىنىشلەر

«جىهاد»نىڭ مەنىسىنى چۈشىنىشتىكى ئوخشاشماسلىق مەسىلىسىدە يۇقىرىدا توختالدۇق ، تەكرارلاپ ئولتۇرمايمىز ، بۇ يەردە ئىسلام دىنىدىكى «جىهاد» تارىخىنى ئەسلەپ ئۆتىمىز ، شۇنداق قىلغاندا بۇ مەسىلە توغرىسىدىكى چۈشەنچىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇۋېلىشقا پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن .

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام 610 ـ يىلىدىن باشلاپ ، دىننى تەرغىب قىلىپ ، مەككىدىكى مۇشرىك ھۆكۈمرانلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ ، 622 ـ يىلى مەدىنىگە ھىجرەت قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ ، ئۇ يەردە يىلتىز تارتىپ مۇسۇلمانلارنىڭ تۇنجى جامائەسى (ئىسلام دۆلىتىنىڭ دەسلەپكى شەكلى)نى قۇردى ، ھەمدە مەككە مۇشرىكلىرى بىلەن ئەسكىرىي كۈچ جەھەتتە قارشىلاشتى . تۇنجى جەڭدە غەلىبە قىلدى ، ئەسكەرلەر روھلاندى ، ئەمەلىيەتتە مانا بۇ «جىهاد»نىڭ باشلىنىشى بولدى .

2 ـ قېتىملىق جەڭ 625 ـ يىلى ئوھۇد تېغىدا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن مەككە مۇشرىكلىرىغا زەربە بېرىش بولدى ، بۇ ئۇرۇشتا مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلۈش ۋە يارىلىنىشى ئېغىر بولدى ، بەزىلەر قېچىپ كەتتى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاممۇ يارىلاندى . شۇنىڭدىن كېيىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ۋەھيىسىنى يەتكۈزدى : «ئاللاغا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە (چىن)ئىمان ئېيتقايسىلەر ، ئاللانىڭ يولىدا مېلىڭلار بىلەن ، جېنىڭلار بىلەن جىهاد قىلغايسىلەر ، ئەگەر بىلسەڭلار ، سىلەر ئۇچۇن بۇ ياخشىدۇر . (شۇنداق قىلساڭلار)ئاللا سىلەرنىڭ گۇناھلىرىڭلارنى مەغپىرەت قىلىدۇ ، سىلەرنى ئاستىدىن ئۆستەڭلەر ئېقىپ تۇرىدىغان جەننەتلەرگە كىرگۈزىدۇ ، دائىمىي تۇرالغۇ بولغان جەننەتلەردىكى گۈزەل سارايلاردا (تۇرغۇزىدۇ) . بۇ چوڭ مۇۋەپپەقىيەتتۇر» (61 ـ سۇرىنىڭ 11 ـ ، 12 ـ ئايەتلىرى) . «ئاللانىڭ يولىدا شېھىت بولغانلارنى ئۆلۈك دەپ

گۇمان قىلمىغىن ، بەلكى ئۇلار تىرىك بولۇپ ، ئاللانىڭ دەرگاھىدىكى رىزقىدىن بەھرىمەن قىلىنىدۇ (جەننەتنىڭ نېمەتلىرىدىن ئەتىگەن - ئاخشامدا مەڭگۈلۈك رىزقلاندۇرۇپ تۇرۇلىدۇ)» (3 - سۈرىنىڭ 169 - ئايىتى) . «كىمكى ئاللا يولىدا جىھاد قىلىپ ئۆلتۈرۈلسە ياكى غەلىبە قىلسا ، بىز ئۇنىڭغا كاتتا ئەجىر ئاتا قىلىمىز» (4 - سۈرىنىڭ 74 - ئايىتى) . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەنىدى : «ئىشىنىڭ ئۇچىنى ، تۇڭرۇكىنى ۋە ئەڭ مۇھىم قىسمىنى سىلەرگە ئېيتىپ بەرسەم بولامدۇ ؟ ئىشىنىڭ ئۇچى ئىسلامدۇر ، تۇڭرۇكىسى دۇئا - تىلاۋەتتۇر ، ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى جىھاددۇر» . شۇنىڭدىن باشلاپ ، «ئاللا يولىدا جەڭ قىلىش» ھەربىر مۇسۇلمانىنىڭ مۇھىم دىنىي مەجبۇرىيىتى بولدى ، ئۇرۇشتا قۇربان بولغانلار «شېھىت» دەپ ئاتالدى . «جىھاد»نىڭ مەنىسى «كۇرەش قىلىش» دېگەنلىك بولۇپ ، غەرب ئالىملىرى ئۇنى «مۇقەددەس جەڭ» دەپ تەرجىمە قىلغان . «جىھاد»نىڭ دەسلەپكى مەنىسى ئىسلام دىنىنى ۋە ئىسلام ھاكىمىيىتىنى قوغداش يولىدا قوراللىق جەڭگە قاتنىشىش ھەربىكىتىنى كۆرسەتكەن ، كېيىن فەقىھلەر تەرىپىدىن «ئىسلام دىنىي ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن كۆرسىتىلگەن ھەممە تىرىشچانلىقلار»غا كېڭەيتىلىپ ، تىرىشچانلىق كۆرسىتىش شەكىللىرى «دىل بىلەن ، تىل بىلەن ، قول بىلەن ، قىلىچ بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش»لەرگە ئايرىلغان ، يەنى تىنچلىق 'شەكلى ۋە زوراۋانلىق شەكلىگە ئايرىلغان . «دىل بىلەن» دېگەندە ، مۇسۇلمانلار دىلىدىكى يامان نىيەتلەر بىلەن ئۇزلۇكسىز كۈرەش قىلىپ ، قەلبىنى پاكلاشتۇرۇش ، ئاللاغا ۋە پەيغەمبەرگە ئىمان ئېيتىشنى كۆرسىتىدۇ . بۇ «چوڭ جىھاد» دېيىلىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ مۆتىدىللىك تەرەپدارلىرى تىنچلىق شەكلىدىكى چوڭ جىھادنى تەشەببۇس قىلىدۇ . «تىل بىلەن ، قول بىلەن»

دېگەندە ، مۇسۇلمانلارنىڭ تەبلىغ قىلىش ، نەسىھەت قىلىپ مۇنازىرىلىشىش ، كىتاب يېزىپ تەلىماتلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق ئىسلام دىنىنى تارقىتىشنى كۆرسىتىدۇ . «قىلىچ بىلەن» دېگەندە ، مۇسۇلمانلارنىڭ قوللىغا قورال ئېلىپ ، جەڭ مەيدانىغا بېرىپ ، ئىسلام دىنىنى قوغداش ۋە جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن جەڭ قىلىشنى كۆرسىتىدۇ . بۇ «كىچىك جىھاد» دېيىلىدۇ . مۇسۇلمانلار ئىچىدە خاۋارىجلار دەپ ئاتىلىدىغان كىچىك مەزھەپ جىھادتىن قالايمىقان پايدىلىنىدۇ ، بەزىلەر ئۇنى ئىسلامىيەت تارىخىدىكى تۇنجى ئەسەبىي تەشكىلات دەپ قارايدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىمۇ ئىنقىلابتا «جىھاد» بايرىقىنى كۆتۈردى . تارىخ بىزگە شۇنى ئۇقتۇردىكى ، «جىھاد» ئىسلام دىنىغا زور تۆھپىلەرنى قوشقان . مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدە ئىنتايىن مۇقەددەس ئورۇنغا ئىگە ، شۇڭا ھەرقانداق ئىجتىمائىي كۈرەشكە «جىھاد» بايرىقى قادالسىلا ، ئۇنىڭ ھەقىقىي «جىھاد» يا كى ساختا «جىھاد» بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئاجايىپ پىسخىك ئۇنۇم بېرىدۇ .

2 . رېئال كۈرەشلەردىكى ئوخشۇشسىزلىقلار زورلۇقلىق - تېررورلۇق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى 1928 - يىلى بارلىققا كەلدى . بۇنى بارلىققا كەلتۈرگەن مەسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ۋە ئۇنىڭ ئاساسچىسى ھەسەنۇل بەننا باشتىلا بۇ تەشكىلاتنىڭ مەقسىتى دىنىي تەربىيە ئېلىپ بېرىش ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى . لېكىن ، تەشكىلات ئىچىدە مەخپىي ھەربىي ئىشلار سىستېمىسى قۇردى ، ئون نەچچە يىل تىرىشىش ئارقىلىق

تەشكىلات ناھايىتى زور تەرەققىي قىلىپ ، ئىسلام خەلىپىلىك تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغانلىقىنى ، ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتا قۇرۇشنىڭ سىياسىي پروگراممىسىنى ئېلان قىلدى ، ھەمدە ھۆكۈمەت بىلەن قارشىلىشىشقا باشلىدى ، ھەتتا ھۆكۈمەتنىڭ زۇڭلىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . نەتىجىدە ، باستۇرۇلۇپ قانۇنسىز تەشكىلات دەپ ئېلان قىلىندى . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى زوربىيش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ھىندىستاندىكى (ئۇ چاغلاردا ھىندىستان بىلەن پاكىستان بۆلۈنۈپ كەتمىگەن) ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسىمۇ 1940 - يىلى ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدىنىڭ رەھبەرلىكىدە قۇرۇلۇپ ، ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكىگە قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇردى ، پاكىستاننى مۇستەقىل قىلىپ ، پاكىستاندا ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى ، نەتىجىدە مەغلۇپ بولدى ، پاكىستان ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئەمەس ، بەلكى ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىكىدە مۇستەقىل بولدى ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دىندىن تاشقىرى ھۆكۈمەت قۇردى ، ھەمدە ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسىنى باستۇردى ، مەۋدۇدىنى نەچچە قېتىم قولغا ئالدى ۋە نەزەربەند قىلدى ، ھەتتا ئۇنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسى پاكىستانىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنى كونترول قىلالمىدى . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ۋە ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئوڭۇشسىزلىقلىرى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ زوراۋانلىق بىلەن كۈرەش قىلىش ئىرادىسىنى كۈچەيتىۋەتتى . ئۇلارنىڭ مەخپىي سىستېمىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئىلگىرى سۈردى ، شۇڭا مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جامال ئابدۇل ناسىر رەھبەرلىك قىلغان «ئەركىن ئوفىتسېرلار تەشكىلاتى»نىڭ

1952 ـ يىلى پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىشىگە قوراللىق كۈچ بىلەن ياردەم بەردى ، كېيىن ئىككى تەرەپ قانداق خاراكتېردىكى ھاكىمىيەت قۇرۇش مەسىلىسىدە بىرلىككە كېلەلمەي مۇناسىۋەتنى بۇزۇلۇپ كەتتى ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جامال ئابدۇل ناسىرنى ئۆلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ مەقسىتىگە يېتەلمەي ، باستۇرۇلدى . ئۇنىڭ نۇرغۇن رەھبەرلىرى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى ياكى تۈرمىگە تاشلاندى ، مەغلۇبىيەت تۈپەيلىدىن مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئىدىيىسى ئىككى يۆنىلىشكە تەرەققي قىلدى : بىرى ، تىنچلىق يولى بىلەن كۈرەش قىلىش يۆنىلىشگە تەرەققي قىلدى ، كۆپ سانىدىكى ئادەملەر خىزمەتلەرنى تىنچلىق شەكلى بىلەن قانات يايدۇرغاندا تەشكىل تەرەققي قىلدى ؛ زوراۋانلىققا يۆتكەلگەندە تەشكىل بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، ھەتتا ۋەيران قىلىۋېتىلدى دەپ قاراپ ، پارلامېنت يولىغا مېڭىپ ، ھاكىمىيەتنى سايلام ئارقىلىق قولغا ئېلىشنى تەشەببۇس قىلدى . يەنە بىرى ، زوراۋانلىق بىلەن كۈرەش قىلىش يۆنىلىشگە تەرەققي قىلدى ، ئاز سانىدىكى كىشىلەر ، بولۇپمۇ مەخپىي سىستېمىدىكى تايانچلار ۋە سەييىد قۇتۇب ۋەكىللىكىدىكى تۈرمىگە تاشلانغان رەھبەرلەر كۈرەشنىڭ كۆپ بولۇشى ھەققىي جىھاد قىلمىغانلىقتىن بولدى دەپ قارىدى ، سەييىد قۇتۇب تۈرمىدە ياتقاندا مەۋدۇدىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ چوڭقۇر ئىلھام ئېلىپ ، ئۆزى «يول بەلگىسى» قاتارلىق كىتابلارنى يېزىپ ، مەۋدۇدىنىڭ قاراشلىرىنى تېخىمۇ رادىكاللاشتۇرۇۋەتتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىتابلار ئەسەبىيلەرنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بولۇپ قالدى . ئۇ تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن ، زوراۋانلىق ـ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىگە بىۋاسىتە يېتەكچىلىك قىلدى . بۇ ئادەملەر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، ئۇنداق ياكى مۇنداق مەخپىي تەشكىلاتلارنى قۇردى ، شۇڭا مىسىردا تېررورلۇق تەشكىلاتلىرى

ناھايىتى كۆپ ، زوراۋانلىق پائالىيەتلىرىنىڭ ئالاھىدە ئېغىر بولۇشى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ تەرەققىيات تارىخى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك .

تېررورچى تەشكىلاتلار ۋە تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئاساسلىقى مىسىر ، لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمى ۋە پەلەستىن ، ئالجىرىيەدىن ئىبارەت ئۈچ رايوندا پەيدا بولدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى ئەسەبىي تەشكىلاتلار ئوخشاش ۋاستىلەر بىلەن ئۆز دۆلىتىدىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە ۋە ئۆزىنىڭ تەشەببۇسىغا قارشى تۇرىدىغان كىشىلەرگە زەربە بېرىۋاتىدۇ . مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىشقا مۇمكىن بولمىغانلىقتىن ، دىندىن پايدىلىنىپ ، باشقىلارنى «لەنەتگەردى» ، «كاپىرلار» ، «مۇرتەدلەر» دەپ ئەيىبلەپ ، تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى مۇقەددەس دىنىي ئاساسقا ئىگە قىلىۋاتىدۇ .

زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى تارىخىي ، دىنىي ۋە رېئاللىق جەھەتلەردە چوڭقۇر سەۋەبلەرگە ئىگە . ئۇنى باستۇرۇش ئارقىلىق يوقاتقىلى بولمايدۇ ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، جەمئىيەتنى گۈللەندۈرۈپ ، تېررورلۇق پەيدا بولىدىغان مەنبەنى يوقاتقاندىلا مەسىلىنى تۈپتىن ھەل قىلغىلى بولىدۇ . زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرى قارىماققا دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە ئېغىر تەھدىت بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمەتكە يارەم قىلىدۇ ، چۈنكى ئۇ خەلقنىڭ ھۆكۈمەتكە بولغان نارازىلىقىنى ئاجىزلىتىۋېتىدۇ ياكى باشقا تەرەپكە بۇرىۋېتىدۇ . ئەسەبىي تەشكىلاتلار چوڭ ئىش قىلالمايدۇ ، ھۆكۈمەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئەڭ چوڭ ھەقىقىي تەھدىت يەنىلا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاساسىي ئېقىم تەرەپدارلىرىدىن كېلىدۇ . .

ئىسلامىيەت دۇنياسى دۇچ كېلىۋاتقان كرىزىستىن باشقا

ئىسلام دىنى دۇچ كەلگەن قانداق تەرەققىي قىلىش مەسىلىسى ئىسلامىزمنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى يەنە بىر مەنبە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

شەيئىلەر ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ، جەمئىيەت ئۇزلۇكسىز ئالغا باسىدۇ . «قۇرئان كەرىم»دىكى دەسلەپ نازىل بولغان بەزى ئايەتلەر كېيىن ئەھۋال ئۆزگەرگەنلىكتىن ئۆزگەردى . بەزى ئايەتلەرنىڭ ئورنىغا يېڭى ئايەتلەر نازىل بولدى . يېڭى ئەھۋال ۋە يېڭى مەسىلىلەر ئۇزلۇكسىز پەيدا بولۇپ تۇرغانلىقتىن ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھايات ۋاقتىدا خاتىرىلەنگەن سۆزلىرىمۇ ھەممە يېڭى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى بولالمايۋاتقان . شۇڭا ، تۇنجى خەلىپىدىن باشلاپ ، ھەم قانداق قىلىپ «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستىكى ئىسلام دىنىنىڭ تۇپ ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرۇشنى ئىپادىلەش ، ھەم قۇرئان ، ھەدىس روھىنى يېتەكچى قىلىپ ، رېئال تۇرمۇشتىكى مۇرەككەپ يېڭى ئەھۋاللارنى بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىبارەت دىن ۋە دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك بىر قاتار چوڭ مەسىلىلەرگە دۇچ كەلدى . ئىسلام دىنىنىڭ تۇپ ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرمىغاندا ، دۆلەت ۋە جەمئىيەت ئىسلامىيەت ئىزىدىن چىقىپ كېتەتتى ؛ رېئال تۇرمۇشتىكى يېڭى ئەھۋاللارنى ئىسلام دىنىنىڭ روھى بويىچە جانلىق بىر تەرەپ قىلمىغاندا ، ئىسلام دىنى قاتمالىشىپ قالاتتى ، ھەتتا ھالاك بولاتتى . نەتىجىدە ، پەيغەمبەرنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئۇسۇللىرى تەقلىد قىلىنىپ ، قىياس قىلىش ۋە ئىجمائ (ئومۇمىي قارار)دىن ئىبارەت ئىككى يېڭى پرىنسىپ بارلىققا كەلتۈرۈلۈپ ، مەلۇم ئۇنۇم قولغا كەلتۈرۈلدى .

قىياس قىلىش — ئىسلام دىنىدىكى قانۇن چىقىرىشنىڭ تۆت پرىنسىپىدىن بىرى ، ئۇ بىر خىل ئەقلىي خۇلاسە بولۇپ ، يېڭى مەسىلىلەرگە ئۇچرىغاندا قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا

قۇرئاندىن ياكى ھەدىستىن ئېنىق ئاساس تاپالمىغاندا ، ئۆتكەنكى مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلارغا سېلىشتۇرۇپ يەكۈن چىقىرىپ ، قۇرئان ۋە ھەدىس روھىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان يېڭى پىكىرگە كېلىپ ، شۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى قىلىشقا يول قويۇلىدۇ .

«ئىجمائ» ھەم ئىسلام دىنىدىكى قانۇن چىقىرىشنىڭ 4 پرىنسىپىنىڭ بىرى بولۇپ ، ئىسلام ئۈممەسىدىكى ھەممەيلەننىڭ بىر دەك پىكىرىنى كۆرسىتىدۇ . چوڭ يېڭى مەسىلىلەرگە ئۇچراپ ، ئۇنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا قۇرئان ياكى ھەدىستىن ئاساس تاپالمىغاندا ، بەلكى سېلىشتۇرۇشقا بولىدىغان ئالاقىدار مەسىلارمۇ بولمىغاندا ، تەقۋادارلار ئىچىدىكى يۇقىرى ئابرۇيلۇق كىشىلەر (كېيىن ھەرخىل ئىلمىي تەۋھىد تەرەپدارلىرى ۋە فىقھىچىلەر پەيدا بولۇپ ، مەزھەپلەرنىڭ نوپۇزلۇق ئالىملىرىغا ئۆزگەرتىلدى) نىڭ ئىسلامىيەت روھىغا ئاساسەن ، شۇ مەسىلە ئۈستىدە تەھلىل ـ مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىپ ، بىرلىككە كەلگەن پىكىر ھاسىل قىلىپ ، ئۇنى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاخىرقى ئاساسى قىلىشقا يول قويىدى ، بۇ خىل ئىجمائ مۇئەييەن دېموكراتىك خۇسۇسىيەتكە ۋە نوپۇزغا ئىگە بولۇپ ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا تەتبىق قىلغان «ئىجتىھاد»نىڭ تەقلىد قىلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلۇشى بولدى .

قىياس قىلىش ۋە ئىجمائدا نۇرغۇن چەكلىمىلىكلەر مەۋجۇت بولسىمۇ ، لېكىن ئىسلام دىنىغا ئۇزلۇكسىز يېڭى ھاياتلىق بېغىشلاپ تۇردى .

ئۇزۇن يىللار داۋامىدا ئىسلام دىنى قىياس قىلىش ۋە ئىجمائغا تايىنىپ ئۇزلۇكسىز يېڭىلىنىپ تۇرغان بولسىمۇ ، دەۋر تەرەققىياتىنىڭ رىقابىتىگە تاقابىل تۇرۇشتا ئاجىزلىق قىلدى ، دەۋرگە يېتىشەلمەي ، كېيىن قېلىپ ئاجىزلىشىپ ، ئاخىرى

هايات ـ ماماتلىق گىردابىغا بېرىپ قالدى . چىقىش يولى نەدە ؟ بۇ مەسىلە مۇسۇلمانلارنىڭ يەنە بىر قېتىم ئالدىغا قويۇلدى . مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە ئىسلامىزم پەيدا بولدى ، ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، ئاجىزلىشىپ ئارقىدا قېلىشنىڭ سەۋەبى قىياس قىلىش ، ئىجمائنىڭ ئاز بولۇپ قالغانلىقىدا ئەمەس ، بەلكى بەك كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكىدە ، مېھمان ئۆيگە خوجايىن بولۇپ ، قىياس ۋە ئىجمائنىڭ قۇرئان ۋە ھەدىس ئورنىغا چىقىۋالغانلىقىدا . بىلىش كېرەككى ، قۇرئان ۋە ھەدىستىكى ئەقىدىلەر مەڭگۈلۈك ھەقىقەت بولۇپ ، ۋاقىت چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ . مەڭگۇ ئىناۋەتلىك بولۇپ ، ھەممە مەسىلىنى ھەل قىلالايدۇ . چىقىش يولى قىياس قىلىش ۋە ئىجمائنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، قۇرئان ۋە ھەدىسكە قايتىپ كېلىشتە ، ھەممە ئىش قۇرئان ۋە ھەدىسكە ئەمەل قىلىپ ئىشلەنسە ، ئىسلام دىنى چوقۇم گۈللىنىدۇ . ئوتتۇرا ئەسىردىن يېقىنقى زامانىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگىچە ئىسلامىزم ئاساسىي جەھەتتىن مۇشۇ پوزىتسىيىنى قوللىنىپ ، مۇتەئەسسىپلار دەپ قارىلىپ كەلدى .

لېكىن ، ئەمەلىي تۇرمۇشتا شەيئىلەرنىڭ تەرەققىياتىنى كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئۆزگەرمەيدۇ ، ئىزچىل تۇرده ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە داۋاملىشىدۇ . ئىسلام دىنىدىكى مەزھەپلەر بارغانسېرى كۆپەيدى ، مەزھەپچىلىك كۈنسايىن چوڭقۇرلىدى ، ئىجمائنىڭ ئاجىزلىقى كۈنسايىن ئاشكارىلاندى : بىرى ، مەزھەپلەر ئۆز پىكىرىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ ، بىردەك پىكىرگە كېلەلمىدى ؛ يەنە بىرى ، يېڭى مەسىلىلەر بەك كۆپ بولۇپ ، ئۇلارنى ئىجمائ بىلەن بىر ـ بىرلەپ ھەل قىلىپ كېتىشكە بولمىدى ، شۇنىڭ بىلەن «ئىجتىھاد» (شەرىئەتنىڭ پەتىۋا چىقىرىش ئۇسۇللىرىدىن بىرى)نىڭ رولى كېڭەيدى : مەزھەپلەر ئىجمائدا بىردەك پىكىرگە كېلەلمىسە ، مەزھەپلەر ياكى دۆلەتلەر بىرلىككە كېلەلمەيدىغانلىرىنى بويىچە قىلىشى كېرەك . بىرلىككە كېلەلمەيدىغانلىرىنى ئۆز

مەزھىپى ياكى دۆلىتىنىڭ دىنىي داھىيسى ياكى ئۆز مەزھىپىدە ياكى دۆلىتىدە جامائەت ئېتىراپ قىلغان دىنىي نوپۇز ئىگىسى (مەسىلەن ، دۆلەتنىڭ ئالىي مۇپتىسى ياكى ئۆلىمالار ھەيئىتى) نىڭ پىكرى بويىچە بېجىرىش كېرەك . ئۇلارنىڭ پىكرىمۇ «ئىجتىھاد» بولۇپ ، قانۇنلۇق ھېسابلىنىدۇ ؛ ئىجتىھادنىڭ دائىرىسى كېڭەيتىلدى ، قۇرئان ۋە ھەدىستە يوقلىرىنى «ئىجاد قىلىش »قا مۇمكىن بولۇپلا قالماستىن ، قۇرئان ۋە ھەدىستە بار بولغان ، بەلكى بۇرۇن قىياس قىلىنىپ چۈشۈندۈرۈلگەنلىرىمۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ جارى قىلدۇرۇشقا ، كېڭەيتىشكە ، ھەتتا پۈتۈنلەي ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئوخشىمايدىغان ، ھەتتا ئەكسىچە ئىزاھلاشقا بولىدىغان بولدى . لېكىن ، بۇنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئىسلام روھىغا خىلاپ بولماسلىقى كېرەك . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇشۇ رولى ۋە دائىرىسى كېڭەيتىلگەن «ئىجتىھاد» نى تۇتۇۋېلىپ ، ئۇنىڭدىن تولۇق پايدىلاندى . چۈنكى ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، ئىسلامىيەتنىڭ ئاجىزلىشىپ كېتىشىدىكى سەۋەب قىياس قىلىش ۋە ئىجمائىنىڭ بەك كۆپ ۋە قالايمىقان بولۇپ كەتكەنلىكىدە ئەمەس ، تۈپ مەسىلىلەرنى ھەل قىلمىغانلىقىدا . شۇڭا ، چىقىش يولى ئىجتىھاد نىڭ رولىنى ۋە دائىرىسىنى كېڭەيتىش ، قۇرئان ۋە ھەدىسنى يېڭىۋاشتىن ئەپسىر قىلىشتا ئىدى . ئۇلار يېڭىلاش پوزىتسىيىسى تۇتقانلىقتىن ، مۇجەددىدلەر (يېڭىلىغۇچىلار ، جەددىچىلەر) دەپ ئاتالدى . ئۇ ئىجتىھادتىن پايدىلىنىپ قەدىمكىنى ھازىرقىغا تەپسىر قىلىپ ، قەدىمكىنى ھازىر ئۈچۈن ئىشلىتىشتىن ئىبارەت مەقسىتىگە يېتەكچى بولدى ؛ مۇتەئەسسىپلەر بولسا ، قەدىمكىنى قەدىمكىچە تەپسىر قىلىپ ، قەدىمكى ئارقىلىق ھازىرقىنى تۈزەشتە چىڭ تۇردى . ئىككى تەرەپنىڭ تۈپ ئىختىلاپى مانا مۇشۇ يەردە .

نۆۋەتتە ئىسلامىيەت دۇنياسى دۇچ كېلىۋاتقان ئىجتىمائىي ، سىياسىي كۈرەشلەرنى كۆرگەندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان

ئىسلامىزم ھەربىر مىللەتنىڭ نەزەرىيىسى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس ئاساسىغا قۇرۇلۇپ ، دىن ساھەسىدە زۆرۈر نوپۇزغا ۋە قانۇنىيلىققا ئىگە بولغانلىقىنى ، لېكىن ئۇنىڭ پۈتۈنلەي قۇرئان ۋە ھەدىسنىڭ قەدىمكى تەپسىرلىرى ئۈستىگە قۇرۇلمايدىغانلىقى ، بەلكى قۇرئان ۋە ھەدىسنىڭ چىن ئادىللىقى نامى بىلەن ئىجتىھادتىن يۈرەكلىك پايدىلىنىپ ، قەدىمكى نۇرغۇن تەپسىرلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى تەپسىرلەرنى دەسسەتكەنلىكىنى ، شۇڭا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ نەزەرىيىسى ۋە ئەمەلىيىتى روشەن ئىككى ياقلىمىلىققا ، يەنى ھەم مۇجەددىدلىككە ، ھەم مۇتەئەسسىپلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىرقەدەر ئوڭاي ئاڭقىرىۋالالايمىز . ئىرانىنى مىسالغا ئالساق ، ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، بىر تەرەپتىن ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، شەرىئەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، زامانىمىزدىكى بۇ ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسى VII ئەسىردىكى ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى بولماستىن ، زامانىمىزدىكى ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ئېھتىياجى بويىچە نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى ياراتتى . ھۆمەينىي ئىراندىكى ئىلاھىي ھاكىمىيەتنىڭ ۋەكىلى ۋە سىمۋولى بولسىمۇ ، «خەلىپە» دەپ ئاتالمايدۇ ، «خەلقنىڭ داھىيسى» ، «مەنسۇي داھىي» دەپ ئاتالدى ، ئۇنىڭ ئاستىدا ھامىيلىق قىلىش كومىتېتى ۋە ئۇچ ھوقۇق ئايرىۋېتىلگەنگە ئوخشاپ كېتىدىغان شەكىلدىكى ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى . كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش ، ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىش ، زىناخورلارنى چالما ـ كېسەك قىلىش ، نىكاھلانماي بۇزۇقچىلىق قىلغانلارنى دەررە بىلەن ئۇرۇش قاتارلىق شەرىئەتلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن باشقا ، يەنە ئاساسىي قانۇن ـ ئىسلام ئاساسىي قانۇنى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قاتار يېڭى قانۇنلار تۈزۈلدى .

ئىككىنچى باب

هازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسى

ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى ئوتتۇرا ئەسىر ، يېقىنقى زامان ۋە هازىرقى زاماندىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تارىخىي باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى . بۇ يەردە هازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنى نۇقتىلىق مۇهاكىمە قىلىمىز ، ئەمما ، ئاۋۋال ئوتتۇرا ئەسىردىكى ۋە يېقىنقى زامانداكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىمىز .

§1 . ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى

بىز بۇ يەردە تىلغا ئېلىۋاتقان ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلامىزمى مەھەممەد ئەلەيهىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىندىن باشلىنىپ ، دۇنيا يېقىنقى زامانغا قەدەم قويۇشتىن ئىلگىرىگىچە بولغان ۋاقىتتىكى ئىسلامىزمدىن ئىبارەت . بۇ دەۋردىكى ئىسلامىزمنى بۈگۈنكى ئىسلامىزم بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ناهايىتى كۆپ پەرقلىنىدۇ ، لېكىن ئۇلار بارلىققا كەلگەن ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈش ، ئۇلارنىڭ دىنىي سىياسىي تەشەببۇسلىرىدا ئوخشاپ كېتىدىغان جايلىرى بار . شۇڭا ، كىشىلەر ئۇلارنى مۇناسىۋەتلەشتۇرۇپ ، بۇلار ۋارىسلىق قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇناسىۋىتىگە ئىگە ، ئەڭ روشەن نۇقتا شۇكى ،

ئىككىسىلا «قۇرئان كەرىم»گە قايتىشنى ، ئىمانىنى پاكلاشتۇرۇشنى ، ھەممە ئىشتا قۇرئان ۋە ھەدىسىنىڭ ئەسلىي مەقسىتىگە ئەمەل قىلىپ ، ئىسلامىيەتنىڭ «سائادەت دەۋرى» دىكى ، يەنى دەسلەپكى مەزگىللەردىكى پاك سىياسىيسىنى ئۆلگە قىلىپ ، ئىسلام جەمئىيىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئەمەلىيەتتە ھازىرقى زامانغا كەلگەندە ئاشۇ تەشەببۇسلاردا نۇرغۇن سۈپەت ئۆزگىرىشلىرى بولدى دەپ قارايدۇ .

دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالىملار مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئىسلامىزم نەزەرىيىسى ئوتتۇرا ئەسىردىكى «شەيخۇل ئىسلام» دەپ ئاتالغان تەقىيۇددىن ئەھمەد ئىبنى تەيمىيە (1263 — 1328)نىڭ تەلىماتىدىن كەلگەن . ئىبنى تەيمىيە بولسا ھەنبەلى (780 — 855)نىڭ ئەھلى فىقھەسى بولۇپ ، شۇ مەزھەپنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى ۋە يېتۈك ئالىمى ئىدى . سۇننىي مەزھىپىدە شافىيە ، ھەنەفىيە ، مالىكىيە ۋە ھەنبەلىيەدىن ئىبارەت تۆت ئەھلى فىقھە بولۇپ ، ھەنبەلىيە ئەڭ كېيىن بارلىققا كەلگەن . «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىسىنىڭ ئەسلىي مەقسىتىگە ئەڭ قاتتىق ئەمەل قىلىدۇ . شۇڭا ئەزەلدىن ئەڭ دوگما ، ئەڭ مۇتەئەسسىپ ، كونىنى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچىلەر دەپ ئاتىلىپ كەلدى . بىزنىڭچە ، قۇرئان ۋە ھەدىسكە قايتىش ، ئىمانىنى پاكلاشتۇرۇش ، قۇرئان ۋە ھەدىسىنىڭ ئەسلىي مەقسىتىگە ئەمەل قىلىش ، شەرئىەتنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا ، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ مەنبەلىرى توغرىسىدىكى بايانلار مۇئەييەن داۋاملىغا ئىگە . لېكىن ئۇلار مەسىلىنىڭ بىر تەرىپىنى كۆرگەن ، ئەگەر ئومۇميۈزلۈك قارىغان بولسا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ نەزەرىيىسى ئەمەلىيەتتە كۆپ مەنبەلىك ئىدى . ئىبنى تەيمىيە تەلىماتىنى بۇ يەردە تونۇشتۇرمايمىز . كېيىن ۋەھھابىيلارنىڭ تەشەببۇسلىرى ئۈستىدە

توختالغاندا ، ئۇنىڭ تەلىماتىنىڭ ئاساسىي روھى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ .

2 § . يېقىنقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسى

يېقىنقى زامان ئىسلام جەمئىيىتىدە ، بولۇپمۇ XVIII ئەسىردىن كېيىن چۈشكۈنلىشىش ھادىسىسى كۆرۈلدى : ئىسلام دىنىنىڭ گۈللىنىشىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۇچ ئىمپېرىيە — تۈرك ئوسمان ئىمپېرىيىسى (1299 — 1924) ، پېرسىيە سەفەۋىلەر ئىمپېرىيىسى (1502 — 1722 يىلغىچە ، 1729 — 1736 يىلىغىچە) ، ھىندىستاندىكى تۈرك موغۇل ئىمپېرىيىسى (1658 — 1857) يوقالدى ياكى يىمىرىلىپ كەتتى . ياۋروپا مۇستەملىكە تاجاۋۇزچىلىقىنىڭ ئالدىدا ، ئۇلارنىڭ دۆلەتلىرى ياكى ئۇلارغا قاراشلىق ئۆلكىلەر غەربنىڭ مۇستەملىكىسى ياكى يېرىم مۇستەملىكىسى بولۇپ قالدى ، مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، جايلاردا خەلقلەر قوزغىلىپ ، تىغ ئۇچىنى فېئودالىلىق جاھالەت ھۆكۈمرانلىرىغا قارىتتى . كېيىنرەك ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرىدىغان ھەرىكەتكە ۋە يات مىللەتلەرنىڭ زوراۋانلىق ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىكىگە قارشى تۇرىدىغان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى بولۇپ تەرەققىي قىلدى . بۇ ئاممىۋى كۆرەشلەر XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان ئىسلام جەمئىيىتىنى تەرەققىياتىنىڭ چۈشكۈنلىشىش ، غەپلەتتە قېلىشتىن ئويغىنىش ۋە كۆرەش قىلىشقا يۈزلىنىپ ، جەمئىيەتتە چوڭ ئۆزگىرىش بولىدىغان تارىخىي مۇساپىنى باشلىدى . ئىسلامىزم مانا مۇشۇنداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشتە قايتا باش كۆتۈرۈپ ، يېقىنقى زامان ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئاساسلىق ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى .

ئەينى چاغدا ئىسلامىزم پىكىر ئېقىمى بىلەن دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمى جەمئىيەتتە كۈچلۈك زىلزىلە پەيدا قىلىپ ، ئىجتىمائىي پىكىر ئېقىمىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى .

ئىسلامىزملىق پىكىر ئېقىمى ئىسلام ئېتىقادىنى پاكلاشتۇرۇشنى ، ئىسلام دىنىنى ۋە ئىسلام مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ . بۇ پىكىر ئېقىمى ئىچكى جەھەتتە تۆۋەندىكىدەك ئىككى تەرەپكە بۆلۈنىدۇ : ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ۋەھھابىيلار ۋەكىللىكىدىكى مۇتەئەسسىپلەر كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ؛ مىسىردىكى مودېرنىزمچىلار ۋەكىللىكىدىكى يېڭىلىق تەرەپدارلىرى «قۇرئان كەرىم» گە قايتىشنى تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىللە ، ئىسلاھات قىلىشنىمۇ تەشەببۇس قىلىدۇ . ئالدىنقىسى ، كۆپ قېتىم كۈچىيىپ ۋە ئاجىزلاپ ، ئاخىرى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ساقلىنىپ قېلىپ ، ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى ئىخلاس قىلىدىغان مەزھەپ بولۇپ قالدى . كېيىنكىسى ، دۇنيادىن يوقاپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ بارلىققا كېلىش بېشارىتى بولدى .

دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمى شەكىللىنىش باسقۇچىدا مىسىردىكى مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمىنى ۋەكىل قىلدى . ئۇ ئىسلام مودېرنىزمنىڭ ئاساسچىسى جامالىددىن ئافغانىنىڭ مەرپەتچىلىك تەربىيىسىنى قوبۇل قىلدى . ئۇنىڭ 1 - ئەۋلاد رەھبەرلىرى ۋە تايانچىلىرى بولغان ئەرابى ، ئەل بارۇدى ، مۇھەممەد ئابدۇ ، زەغرۇل ۋە كامىل قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك جامالىددىن ئافغانىنىڭ شاگىرتلىرى ياكى ئۇنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان يېقىن دوستلىرى . بۇ پىكىر ئېقىمى جاپا - مۇشەققەت ، ئەگرى - توقايلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ، 20 - ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىن بۇگۈنگىچە ھازىرقى زامانىدىكى

مىللەتچىلىك ، مەسىلەن ، كاماللىزم ، ناسىرىزم ۋە ھەر خىل نامدىكى ئەرەب سوتسىيالىزمى ، ئىسلام سوتسىيالىزمى بولۇپ تەرەققىي قىلىپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىغا يېتەكچىلىك قىلىپ كەلدى . بۈگۈنكى كۈندە بولسا ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ ئېغىر خىرىسىغا دۇچ كەلمەكتە .

ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ يېقىنقى زامانداكى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى ۋە تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى بىلگەندىن كېيىن ، ئاۋۋال يېقىنقى زامان ئىسلامىزم پىكىر ئېقىمىدىكى ئىككى تەرەپنىڭ نەزەرىيە تەشەببۇسلىرىنى مۇھاكىمە قىلىمىز .

1 . ۋەھھابىيلارنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسى

مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇل ۋەھھاب (1703 — 1792) ئەرەب يېرىم ئارىلىدا تۇغۇلغان . كىچىكىدىن «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىسنى پىششىق ئوقۇغان ، فىقھەنى پۇختا ئىگىلىگەن ، ھەنبەلى فىقھىيەسىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى ئىبنى تەيمىيەنىڭ نەزەرىيىسىنى يېتەكچى قىلىپ ، ئۆزى ۋەھھابىي ئەقىدىسىنى بەرپا قىلىپ ، «ئىلمىي تەۋھىد» ناملىق كىتابىدا ئۆزىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسىنى بايان قىلغان . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ۋە تۈركىيىدە بىدئەتلىك يامراپ كەتكەن ، مۇسۇلمانلار ئەمەل قىلغان ئىسلام دىنى توغرا يولدىن چەتنەپ كەتكەن . شۇڭا بىدئەتلىكنى پۈتۈنلەي تازىلاپ ، ھەممە ئىشتا «قۇرئان كەرىم» گە ۋە ھەدىسكە قايتىپ كېلىش ، ئىمانىنى پاكلاپ ، بىر ئاللاغا ئىمان ئېيتىش ، ئەۋلىيا ـ ماشايىقلارغا ، پەيغەمبەر مەقبەرىسگە ، ئاتالمىش مۇقەددەس نەرسىلەرگە تۇنىپ مەدەت تىلەشكە قارشى تۇرۇش ، ئىلاھىيەتشۇناسلار ، پەيلاسوپلار ۋە تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ ئىسلام ئېتىقادىغا ۋە قۇرئان ، ھەدىسنى تەپسىر قىلىشىغا قارشى تۇرۇش لازىم . شەرىئەتنى قاتتىق بەجا كەلتۇرۇش ، تاماكا چېكىشنى ، ھاراق ئىچىشنى ، قىمار ئويناشنى ، زىنا قىلىشنى ،

مۇنىكا چېلىش ۋە ئۇسۇل ئۆيناشنى چەكلەش ، پۇزۇر كىيىم - كېچەكلەرنى كىيىشنى ، ئالتۇن زىبۇزىننەتلەرنى تاقاشنى چەكلەپ ، جەمئىيەت كەيپىياتىنى توغرىلاش ، مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىنى پاكلاشتۇرۇش لازىم . سىياسىي جەھەتتە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋرىدىكى ئىسلامىيەتنىڭ توغرا يولىغا قايتىپ كېلىپ ، ئەرەب يېرىم ئارىلىنى جىھاد ئارقىلىق بىرلىككە كەلتۈرۈشنى ، تۈركلەرنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئەنگلىيەنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىگە قارشى تۇرۇپ ، مىللىي مۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، دۆلەتنى دىن ئارقىلىق باشقۇرۇش لازىم .

ۋەھھابىيلار بىرمەھەل ئىسلامىزمنىڭ مەركىزى بولغان . شىمالىي ئافرىقىدىكى سەنۇسى ھەرىكىتى ، ھىندىستانىدىكى غازاتچىلار ھەرىكىتى ئۇنىڭ بىۋاستە تەسىرىگە ئۇچراپ ، ئەنگلىيەنىڭ تاجاۋۇزچى ئارمىيىسىنى سۇداندىن قوغلاپ چىقىرىپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن ھاكىمىيەتنىڭ سۇداندىكى مەھدى ھەرىكىتىنى قۇرغان .

مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇل ۋەھھاب بىلەن ئانازا قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئىبنى سەئۇدى سىياسىي ۋە ھەربىي ئىتتىپاق تۈزگەن ، ھەمدە قۇدا بولۇشۇش ئارقىلىق مۇناسىۋەتنى چىڭىتقان . ئۇزۇن مۇددەتلىك كۈرەش داۋامىدا ئۇلار توختىماي ئىلگىرىلەپ ، دۆلەتنى قولغا ئېلىشتەك غەلىبىلەرگە ئېرىشكەن ، شۇنداقلا ئېغىر يېڭىلىپ ، ۋەتەن بېشىغا ئاپەت كەلتۈرگەن مەغلۇبىيەتلەرنىمۇ باشتىن كەچۈرگەن . لېكىن ، ئۇلار ئاخىر قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىپ ، 1932 - يىلى ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن ئىسلام دۆلىتى — سەئۇدى ئەرەبىستانىنى قۇرغان ، ۋەھھابىيلارمۇ بۇ پادىشاھلىقتىكى ئەتىۋارلىق مەزھەپ بولۇپ قالغان .

ئىسلام مودېرنىزمى يوقالغاندىن كېيىن ، XX ئەسىرنىڭ

60 ـ يىللىرىغىچە ، ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە ۋەھھابىيلار يېتەكچىلىك قىلىپ ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلار بىلەن ئالاقىلىشىش ، ئۇلارغا ياردەم قىلىش ، ئىسلامىيەتنىڭ خەلقئارالىشىشنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس غايەت زور رول ئويناندى . ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزمغا پاناھگاھ بولدى ، ھەمدە ئۇنىڭ 60 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى قايتا كۆتۈرۈلۈشىگە ۋە تېز تەرەققىي قىلىپ زورىيىشىغا ئىنتايىن قويۇق دىنىي كەيپىيات ۋە ئىدىيەۋى ئاساس يارىتىپ بېرىپ ، سىياسىي ۋە ماددىي جەھەتلەردىن قوللىدى . 70 ـ يىللاردا ئىسلامىزم ھەرىكىتىدىكى ۋەھھابىيلارنىڭ يېتەكچى ئورنىنى ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم ئالدى .

2 . ئىسلام مودېرنىزمچىلىرىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرى

XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ، «ئالدىن بىلگۈچى ۋە ئالدىن سەزگۈچى» بەزى ئالىملار ، مەسىلەن ، جامالىددىن ئافغانى (1838 — 1897) ، مۇھەممەد ئابدۇ (1849 — 1905) ، رەشىد رىزا (1865 — 1935)دەك ئۇچ ئەۋلاد ئۇستاز ۋە شاگىرتلار ئىسلام مودېرنىزمىنىڭ (ئىسلامنى دەۋرلەشتۈرۈش تەرەپدارلىرىنىڭ) ۋەكىللىرى بولدى . ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ گۈللىنىشتىن چۈشكۈنلىشىشى ، ئىسلام مىللەتلىرىنىڭ كۈچلۈكلىكتىن ئاجىزلىشىشى ، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ سائادەتتىن زالالەتكە يۈزلىنىشى ، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ غەلبە قىلغان تۈرۈغلۇق مەغلۇپ بولۇپ كېتىشىدىكى سەۋەب ئىچكى ئەنسىزلىك ۋە سىرتقى تاجاۋۇزچىلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى . پادىشاھنىڭ مۇستەبىتلىكى ، سىياسىي زۇلمەت ، ئىجتىمائىي ئادالەتسىزلىك ، ئىمان پاك بولماسلىق ، «قۇرئان كەرىم» ۋە

ھەدىستىن چەتنەپ كېتىش ، مۇسۇلمانلار ئىتتىپاق بولماسلىق ، مۇتەئەسسىپ ـ قالاقلىق ، ئىچكى ئەنسىزلىك بولسا ، ياۋروپادىكى كۇچلۇك دۆلەتلەرنىڭ تاجاۋۇزى ، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىقتىن مەھرۇم قىلىنىپ ، مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە بولۇپ قېلىپ ، مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئېزىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا ئۇچرىشى ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشنىڭ قاتتىق زەربىگە ئۇچرىشى ، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ كۇچلۇك زەربىگە ، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى ۋە سىرتقى تاجاۋۇزچىلىق بولدى . شۇڭا ، ئۇلار پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرى ئىتتىپاقلىشىش ، ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلي روھىغا قايتىپ كېلىش ، ئىمانىنى پاكلاشتۇرۇش ، سىرتقى جەھەتتە مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ، ئىچكى جەھەتتە پادىشاھلىق ئاساسي قانۇنىنى ئۆزگەرتىش ، غەرب مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش ، مائارىپنى ، پەننى گۇللەندۇرۇش — نىجاتلىق يولى ، گۇللىنىش ئىستىقبالى دەپ توۋلىدى .

ئۇلار ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ۋەھھابىيلار يېرىم ئارال مۇھىتىدا ۋە كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدا يالغۇز قالغاچقا ، كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ ، يېڭىلاشنى ئويلانمايدۇ ، بۇھال ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى جەمئىيەتكە ماس كېلىشى مۇمكىن ، لېكىن ئىسلامىيەتنىڭ گۇللىنىشىگە ئانچە پايدىسى بولمايدۇ دەپ قارايدۇ .

ئىسلام مودېرنىزمنىڭ ئۇچ ۋەكىلىدىن بىرى بولغان جامالىددىن ئافغانى ئەڭ پېشقەدەم بولۇپ ، ئىسلامىزمنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى تەسىرگە ئىگە شەخسلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . بەزىلەر ئۇنى ئافغانىستاندا تۇغۇلغان دېسە ، بەزىلىرى ئىراندا تۇغۇلغان دەيدۇ . ئۇ ھاياتىدا ئافغانىستانىنىڭ باش ۋەزىرى ۋە ئىراننىڭ باش ۋەزىرى بولغان ، لېكىن ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى ئۇزۇن بولمىغان . تۇركىيىدە ئالىي دەرىجىلىك

ۆەزىپىدە بولغان . ئۇنىڭ مىسىردىكى سەككىز يىل دەرس ئۆتۈش پائالىيىتى ۆە سىياسىي پائالىيەتلىرى ئەڭ مول نەتىجىلىك ۋاقىتلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ئۇ ئىسلام دىنىي بۇيۇك پەيلاسوپى ، بۇيۇك مۇتەپەككۇرى ، بۇيۇك مۇجەددىدى (جەدىتىزمچىسى ، يېڭىلىغۇچىسى) ۆە بۇيۇك ئىنقىلابچىسى دەپ ئاتىلىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسىنى ۆە ئاساسلىق كۆرەش ئەمەلىيىتىنى تۆۆەندىكى بەش نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ :

1 . پان ئىسلامىزمنى تەشەببۇس قىلدى

جامالىددىن ئافغانىنىڭ ھاياتىدا كىشىلەرگە قالدۇرغان گەۆدىلىك ۆە چوڭقۇر تەسىرى ئۇنىڭ «ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقى» ۆە مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۆۇزىغا قارشى تۇرۇش تەشەببۇسى ، ھەمدە مۇشۇ يولدا باش ئەگمەي باتۇرلۇق بىلەن كۆرەش قىلىش روھىدىن ئىبارەت . مۇشۇ ئىككى تەشەببۇس ئاساسىدا ، جامالىددىن ئافغانى سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۆە دىنىي ساھەدىكى بىرقاتار چوڭ مەسىلىلەردە پەيلاسوپنىڭ مەنتىقى چوڭقۇرلۇقى ۆە باتۇرلۇقىنى ، سىياسەتچىنىڭ يىراقنى كۆرەرلىكى ۆە قەتئىيلىكىنى ، دىنىي ئىسلاھاتچىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۆە ئوچۇق - يورۇق خىسلىتىنى ئىپادىلىدى .

جامالىددىن ئافغانى ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلارنى تۇرك ، ئەرەب ، پارس ، مىسىرلىق ، ماراكەشلىك دەپ ئايرىماي ، مەزھەپ ياكى ئىلمىي ئېقىم ئايرىماي ، ئىسلام بايرىقى ئاستىدا ئىتتىپاقلىشىشقا چاقىردى . چۈنكى ، ئەينى چاغلاردا دۇنيادا دۆلەت ۆە رايون ھالقىغان كەسپىي ياكى سىياسىي خەلقئارالىق تەشكىلاتلارنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۆزى ئېتىقاد قىلغان دىن ئۇستىدە پىكىر يۇرگۈزۈپ ، ئىسلام دىنىي مۇسۇلمانلارنىڭ خەلقئارا بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا تېخىمۇ زۆرۇر ئاساسقا ۆە شەرت - شارائىتقا ئىگە

ئىكەنلىكىنى ، بۇنداق بۇيۇك ئىتتىپاقلىقنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسى ئورتاق دىنىي ئېتىقاد ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى باغلىنىشى ئىنسانىيەتنىڭ تېرە رەڭگى ، تىل ، ئىرق ۋە مىللەت جەھەتلەردىكى باغلىنىشىدىن ھالقىپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان .

XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە پان ئىسلامىزم ئىدىيىسى كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ ، ھەر بىر مۇسۇلمان دۆلىتى ۋە ھۆكۈمىتى ، ھەتتا كەڭ مۇسۇلمانلار ئاممىسى قوبۇل قىلغان «ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقى» ئەڭ ياڭراق شوئارلارنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ ، كىمكى بۇ شوئارغا ئاشكارا قارشى چىقسا ، ئاممىنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىدى ، ئامما تەرىپىدىن ئەيىبلەندى ۋە يېتىم قالدۇرۇلدى .

جامالىددىن ئافغانىنىڭ ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى تەشەببۇس قىلىشتىكى مەقسىتى ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بىرلىشىپ ، قولنى قولغا تۇتۇپ قۇدرەتلىك ئىسلام ئىمپېرىيىسى قۇرۇپ ، بىر خەلىپىنى ئورتاق ھىمايە قىلىپ ، ئۇنىڭ بىرتۇتاش رەھبەرلىكىدە ، سىياسىي جەھەتتە ياۋروپا مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا ، بولۇپمۇ ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇپ ، مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقىنى ، دۆلەتلەرنىڭ مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ؛ ئىقتىسادىي جەھەتتە ياۋروپا مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ ئىسلام دۆلەتلىرىنى تالان ـ تاراج ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى بايلىقنىڭ مۇسۇلمانلار ئىگىدارچىلىقىدا بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، غەرب خرىستىئانلىرىنىڭ ئۇ بايلىقلارنى تۇگىتىۋېتىشىگە يول قويماسلىق ، مۇسۇلمانلار ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، «ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ بايلىقلىرىنى چىڭ چىشلىۋالغان ياۋروپالىقلارنىڭ چىشىنى چېقىۋېتىش»نى ئۇمىد قىلىش ئىدى .

ئىسلام بۇيۇك ئىنتىپاقلىقى بىلەن مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىنتىپاقلىقىنىڭ مۇناسىۋىتىدە جامالىددىن ئافغانىي مۇئەييەن تونۇش جەريانىنى باشتىن كەچۈردى .

دەسلەپكى مەزگىللەردە جامالىددىن ئافغانى ئىسلام مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، «مىللەتچىلىك» قارىشىنى پەقەت قوبۇل قىلمىدى ، «مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ئۇلارنىڭ دۆلەت تەۋەلىكىدۇر» ، ئۇلارنىڭ بىرلىككە كەلگەن دىنىي ئېتىقادى مىللەتچىلىكتىن ئوبدان ، ئۇلار تايانغان پۈتكۈل مەۋجۇداتنى يارانقۇچى ئاللا ھەقىقەتنى قوغداپ ، رەزىللىكنى يوقىتالايدۇ . ئۇ مۇقەددەس ھوقۇققا ئىگە ئالىي ھۆكۈمراندۇر . شۇڭا ، ئۇلارغا مىللەتچىلىك زۆرۈر ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ قەلبىدىن ئۆچۈرۈۋېتىشى لازىم . ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ئۇلۇغ ئاللاغا خاستۇر» دەپ قارىدى .

كېيىن مۇستەملىكىچىلىككە ۋە پادىشاھلارنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى سىياسىي كۈرەش ئەمەلىيەتتە جامالىددىن ئافغانى مىللەتچىلىكنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ۋە ئۇنىڭ رولىنى تەدرىجىي تونۇپ يەتتى . لېكىن ، «دىنىي ئېتىقادتىكى باغلىنىشنىڭ مىللەت ۋە تىلدىكى باغلىنىشتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ» غانلىقىدا چىڭ تۇردى . كېيىن ئۇنىڭ تونۇشىدا يېڭى سەكرەش بولۇپ ، پان ئىسلامىزم بىلەن مىللەتچىلىكنىڭ «دۆلەتنىڭ تۈزۈلۈكى» ، گۈزەل ئەخلاق ۋە ئالىجاناب ئىشلارنىڭ ماتورى بولۇپ ، دۇشمەننى بويسۇندۇرىدىغان كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ، مىللەتچىلىكمۇ ئاللانىڭ ئىنسانىيەتكە ئاتا قىلغان تەبىئىيتى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى . لېكىن ، جامالىددىن ئافغانىي مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ۋە ئۇنىڭ تەسىرىگە دىققەت قىلدى ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ، ھەمدە باشقا مىللەتلەرگە كۈچىنىڭ يېتىشىچە

يارده‌م بهرىشى كهره‌كلىكىنى . لهكىن ئۇلارنى ئىسلام دىنى بويىچه ئىتتىپاقلاشتۇرۇش كهره‌كلىكىنى مۇئەييەنله‌شتۇردى . يۇقىرىقى تونۇش ئاساسىدا ، ئەره‌ب مىلله‌تچىلىك كۇرىشىنى ، هىندىستان ، پېرسىيە ، مىسىر ۋە تۇركىيە خه‌لقلىرىنىڭ كۇره‌شلىرىنى قىزغىنلىق بىله‌ن قوللىدى . شۇڭا ، بارغانلىكى يېرىده مه‌رىپه‌ت تەربىيىسىگە ۋە تەشۋىقى تەرغىبات خىزمىتىگە ئىنتايىن زور قىزغىنلىق بىله‌ن كىرىشىپ ، خه‌لقنى قوزغىلىپ ، پادىشاھ مۇستەبىتلىكىگە ۋە مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش كۇرىشىگە رىغبەتله‌ندۇردى .

مىسىرغا بارغاندا ، مىسىر خه‌لقى بولۇپمۇ مىسىر ياشلىرى ئارىسىدا ئىنقىلابنىڭ ئۇچقۇنىنى چاچتى . ئۇ مۇنداق نۇتۇق سۆزلىدى : «سىلەر مىسىرلىقلار قوللۇق ئىچىده چوڭ بولدۇڭلار ، مۇستەبىتلىك ئاستىدا ياشىدىڭلار ، سىلەرگە پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن بۇيان نۇرغۇن ئەسىرلەر ئۆتۈپ كەتتى . سىلەر بولساڭلار بويسۇندۇرغۇچىلارنىڭ زۇلۇمىغا چىداپ كەلدىڭلار ، ئادالەتسىز تاجاۋۇزچىلارنىڭ تۆمۇر تاپىنى ئاستىدا ناله قىلدىڭلار ، ھۆكۈمىتىڭلار سىلەرگە زوراۋانلىق بىلەن مۇئامىله قىلدى ، سىلەرنى خارلىدى ، ۋەھالەنكى ، سىلەر سەۋر قىلدىڭلار ، ھەتتا رازىمەنلىك بىلەن سەۋر قىلدىڭلار ؛ ھۆكۈمىتىڭلار سىلەرنى قامچىلىدى ، قېنىڭلاردىن ھاياتىڭلارنىڭ ئامىللىرىنى ۋە ئۇرۇقلۇقىنى شۇمۇرۇۋالدى . ۋەھالەنكى ، سىلەر بىپەرۋالىق قىلدىڭلار ، مۇبادا تومۇرۇڭلاردا ھۆرلۈك ئۇچۇن ئېقىۋاتقان بىر تامچە قان بولسىلا ، كاللاڭلاردا ئىپتىخارلىق ۋە قىزغىنلىق قوزغىيالايدىغان نېرۋىلار بولسىلا ، شەكسىزكى ، سىلەر بۇنداق خارلىقنى ياقتۇرمايسىلەر ، يەتته ئېگىلىپ ، توققۇز پۇكۇلۇپ ، دېمىڭلارنى ئىچىڭلارغا يۇتۇپ ياشمايسىلەر ! چوڭ ئۇستىده ئولتۇرۇپمۇ كۇلۇمسىرەپ تۇرمايسىلەر ، سىلەرگە ھۆكۈمرانلار نۆۋەت بىله‌ن ھۆكۈمرانلىق قىلدى ، گېرىكلار ،

رىملىقلار ، پارسلار ، كېيىن ئەرەبلەر ... ئاچ كۆزلۈك پىچىقى بىلەن تېرەكلەرنى سويۇپ ، زوراۋانلىق قوراللىرى بىلەن سۆكىنىڭلارنى مۇجۇۋاتىدۇ . سىلەر بولساڭلار قۇملۇققا تاشلىۋېتىلگەن تاشتەك ھېسسىياتسىز ، ساداسىز يۇرۇۋاتىسلەر .

قاراڭلار ! ئاۋۇ ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەلئىھرامغا ، مىمفىس ئىبادەتخانىسىغا ، لۇكسور خارابىلىقىغا ، سىۋا تاش ئابىدىسىگە ، دىمىيات قەلئەسىگە ، بۇلار ئەجدادلىرىڭلارنىڭ قۇدرىتى ۋە ھۆرمىتىنىڭ سىمۋولىدۇر ! ...

بىچەرۋالىقتىن دەس تۇرۇڭلار ! غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىڭلار ! ئۆزۈڭلاردىكى نادانلىق ۋە چۈشكۈنلۈكنى چۆرۈۋېتىڭلار ، مۇستەبىتلەرنىڭ كۆكسىنى يەرنى ئاغدۇرغاندەك يېرىڭلار ، يا باشقا مىللەتلەردەك ئەركىن ، بەختىيار ياشاڭلار ، يا باتۇرلۇق بىلەن شېھىت بولۇپ ، ئاللانىڭ ئىلتىپاتىغا ئىگە بولۇڭلار ! »

ئۇ ھىندىستانغا بېرىپ ، ھىندى خەلقىغە مۇنداق دېدى : «ئەي ، ھىندىلار ! ھەقىقەت ۋە ئادالەت بىلەن قەسەم بېرىمەنكى ، ئەگەر سىلەر — سىلەر نەچچە يۈز مىليون خەلق — بىر توپ ئاڭقاۋ چۈشۈن بولساڭلار ، سىلەردىكى نەچچە ئون مىڭ ئەنگلىيىلىك ۋە سىلەرنىڭ مۇستەقىللىقىڭلارنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ، بايلىقىڭلارنى قۇرۇتۇۋېتىش ئۈچۈن ئۇلار ئاراڭلاردىن يالليۇالغان كىشىلەر بىلەن خاتىرجەم ئېغىز - بۇرۇن يالىشىدۇ . مۇبادا مەن كۈتكەندەك بىر توپ زېرەك چۈشۈن بولساڭلار ئىدى ، ۋىكتورىغان ئاۋازىڭلار بىرتانىيەنىڭ قۇلىقىنى پاڭ قىلىۋېتەلەيدۇ . ئەنگلىيە باش ۋەزىرى گلادىستونىنىڭ قۇلىقىنى پاڭ قىلىۋېتەلەيدۇ . مۇبادا سىلەرنى — نەچچە يۈز مىليون ھىندىنى ئاللا بىر توپ تاشپاقىغا ئايلاندۇرۇۋەتسە ، دېڭىزدا ئۆزۈپ بىرتانىيەگە بېرىپ ئۇ ئارالنى قورشىۋالساڭلار ، ئۇلارنى چوقۇم دېڭىز تەكتىگە سۈرەپ غەرق قىلىۋېتىپ ئۆزۈڭلەر

هۆر هالەتتە ھىندىستانغا قايتىپ كېلەلەيسىلەر .»

يۇقىرىقى ئىككى ئابزاس سۆزدىن جامالىددىن ئافغانىي تەشەببۇس قىلغان «ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقى»نىڭ مەزمۇنى مىللەتلەرنىڭ ئويغىنىشى ، مىللەتلەرنىڭ كۈرەش قىلىشى ، مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقى ۋە مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . مانا بۇ جامالىددىن ئافغانىنىڭ كۆڭلىدىكى ۋە ئەمەلىيەتتىكى پان ئىسلامىزم بىلەن مىللەتچىلىكنىڭ مۇناسىۋىتىدۇر .

جامالىددىن ئافغانى پان ئىسلامىزم شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا ئىسلام دىنىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مەزھەپلەرنىڭ كۆپىيىپ ، چاك ـ چېكىدىن بۆلۈنۈپ كەتكەن ئەھۋالىنى تۈگىتىپ ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ سىياسىي غايىسى — غەرب مۇستەملىكىچىلىكىنى قوغلاپ چىقىرىپ ، بىرلىككە كەلگەن قۇدرەتلىك خەلىپە ئىمپېرىيىسىنى قۇرۇشنى كۆزدە تۇتقان . ئۇ ۋەزىپىنىڭ ئېغىر ، يولىنىڭ ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى ، ھەرتەرەپتىن — مۇستەملىكىچىلىكتىن ، فېئودال خانىدانلىقتىن ، دىنىي مۇتەئەسسىپ كۈچلەردىن ۋە دىنىي مەزھەپلەردىن كېلىدىغان بېسىم ۋە زىيانكەشلىكىنى ئۇستىگە ئېلىش كېرەكلىكىنى بىلگەن ؛ لېكىن قىلچە قورقماستىن ، ئاخىرقى نەپەسگىچە باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان .

2 . مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇردى

جامالىددىن ئافغانىنىڭ جەڭگىۋار ھاياتىغا نەزەر سالساق ، ئۇ ، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ تاجاۋۇزى ، ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى تۇرۇشنى ۋە ئۇنى يوقىتىشنى ھاياتىدىكى مەقسەتلىرىنىڭ بىرى قىلغان . ئۇنىڭ شەرقنىڭ ئويغانقۇچىسى ، پەيلاسوپى ، بۇيۇك جەدىتىزمچىسى ، بۇيۇك ئىنقىلابچىسى دەپ تەرىپلىنىشى ئۇنىڭ كىشىلىك ھاياتىدىكى ئالىيجاناب ئىنتىلىشىدىن ئايرىلمايدۇ .

جامالىددىن ئافغانى ئافغانىستاندا چوڭ بولدى ، ياش ۋاقتىدا پېرسىيە ، ئىراق ، ئەرەب يېرىم ئارىلى قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ، ئۇ دۆلەتلەرنىڭ ئافغانىستانغا ئوخشاش ، مۇستەقىللىق ۋە ھۆرلۈكتىن مەھرۇم قىلىنىپ ، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ياشاۋاتقانلىقىنى ، ئىنتايىن نامرات ـ قالاق ئىكەنلىكىنى ، ئەينى چاغلاردا ئۇچ قىتئەگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ خارابلاشقانلىقىنى ، مۇسۇلمان بۇرادەرلەرنىڭ ياشاش ھوقۇقى ۋە ئەركىنلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنىپ ، نىجاتكار مەھدىنىڭ كېلىپ ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىشىغا تەقەززا بولۇۋاتقانلىقىنى كۆردى ۋە ئاڭلىدى .

جامالىددىن ئافغانىنىڭ قارىشىچە ، بۇ غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىكى ، بولۇپمۇ ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇزى ، ھۆكۈمرانلىقى ، تالان ـ تاراج قىلىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشى بۇ ئاپەتلەرنىڭ مەنبەسى ئىدى . شۇڭا ئۇ مۇسۇلمان بۇرادەرلەرنى ئويغىتىپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئاپەت مەنبەسىنى يوقىتىپ ، مۇستەقىللىق ۋە ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىنى گۈللەندۈرۈشكە بەل باغلىدى .

ئۇ مۇسەقىللىق ۋە ئەركىنلىك سوۋغات ئەمەس ، ئۇنىڭ تەقدىم قىلىنىشىنى كۈتۈپ يېتىشقا بولمايدۇ ، ئۆزىگە تايىنىپ قولغا كەلتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ دەپ قارىدى . ئۇزۇن ئۆتمەي شەرقلىقلەر غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ ، ئوغۇللىرى ـ قىزلىرى بىلەن بىرلىكتە ۋەھىمە ۋە خۇشامەتچىلىكنىڭ نىقابىنى يىرتىۋېتىپ ، قوللۇقنى ئەيىبلىگەن ، مۇستەقىللىق تەلەپ قىلغان باشقا مىللەتلەردەك ، كۈرەش قىلىشنىڭ قوراللىرىنى تەييار قىلالايدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشەنگەن .

جامالىددىن ئافغانى ئىستراتېگىيە جەھەتتە دۈشمەننىى مەنىستىدى ، كۆچلۈك دۈشمەننى پاخال ئورنىدا كۆردى ، ئۇ ئىنگلىزلار نېمىتى دېدى . كۈچلۈكلەرنىڭ ھوقۇقىغا چېقىلىپ ،

مۇستەملىكىچىلىككە قارشى كۈرەشتە ئەزەلدىن قورقماي ، ئوڭۇشسىزلىق ۋە مەغلۇبىيەتلەرنى يېڭىپ كۈرەش قىلدى .

كۈرەش تاكتىكىسىدا تەشۋىقى تەربىيەگە ، كۈرەشنىڭ تايانچىلىرىنى ۋە داھىيلىرىنى يېتىشتۈرۈشكە ، سىياسىي پارتىيە ئۈيۇشتۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ ، كۈرەشنى تەشكىللىك ، پروگراممىلىق قانات يايدۇرۇپ ، ئاممىنى يېتەكلەپ ئالغا باستى ، ئافغانىستان خەلقىنىڭ ئەنگلىيەگە قارشى تۇرۇش يولىدىكى قوراللىق كۈرەش تەجرىبىلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈردى . جامالىددىن ئافغانى ھىندىستاندا پائالىيەت قىلىۋاتقان ۋاقىتتا مىسىردىكى گېنېرال ئەرەبى رەھبەرلىك قىلغان ئەنگلىيەگە قارشى كۈرەشنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، مىسىرلىقلارنى خەلق ئۇرۇشى قىلىشقا ، ئافغانىستان خەلقىنى ئۇلگە قىلىپ ، ۋەتەننى چەت ئەللىك دۈشمەن قولىدىن قۇتقۇزۇۋېلىشقا رىغبەتلەندۈردى . جامالىددىن ئافغانىنىڭ ھەممە پائالىيەتلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇ سىياسىي كۈرەش ئەمەلىيىتىگە ئىگە بولۇپ ، ھەربىي ئىشلار كۈرىشىدە تەجرىبىسىز ئىدى . دۆلەت ئېچىدىكى سىياسىي تۈزۈمنى ئاغدۇرۇۋېتىش نىيىتىدە بولماي ، پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇنىنى ئىسلاھ قىلىشنى ئارزۇ قىلغانلىقتىن ، پادىشاھقا ناھايىتى چوڭ ئۈمىد باغلاپ ، پادىشاھ دېموكراتىك سىياسەت ئىسلاھاتىغا ماقۇل بولىدۇ ، مۇستەملىكىچىلىككە ئورتاق قارشى تۇرىدۇ دەپ قاراپ ، پادىشاھلارنىڭ قەسەم قىلىپ تۇرۇپ بەرگەن ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپ كېتىپ ، ئىنگلىز - كېيىن بولۇپ ، مىسىر ، پېرسىيە ۋە تۇركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پادىشاھلىرى تەرىپىدىن ئالداندى . شۇ سەۋەبتىن ، ھەر قېتىملىق ئىنقىلابىي كۈرەشتە ئېغىر ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى ، ئاخىر تۇركىيە سۇلتانى ئابدۇلھەمىد تەرىپىدىن ئۇزۇن مۇددەت نەزەربەند قىلىنىپ ، نامراتلىق ۋە كېسەللىك ئازابىدا «ئاللا ، ئاللا» دېگەن نىدا ئىچىدە كۆز يۇمدى .

3 . سياسي تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ ، مىسىر ، ھەتتا ئوتتۇرا شەرق تارىخىدا سياسي پارتىيىلەر پائالىيىتىنى باشلىدى

ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ تارىخىدا ئاشكارا ياكى مەخپي ، دىنىي ياكى سياسي خاراكتېردىكى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ئوتتۇرا ئەسىردىلا پەيدا بولغان . لېكىن ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا مىسىردىكى «ھۆر ۋەتەن پارتىيىسى»نى مۇكەممەل چۈشەنچىگە ئىگە (ئېنىق سياسي پروگراممىغا ، قاتتىق تەشكىلي نىزامنامىغا ئىگە ، تەشكىلي رەھبەرلىكى بولغان سياسي پائالىيەتلەرنى ئاكتىپلىق بىلەن قانات يايدۇرغان) تۇنجى سياسي پارتىيە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇ پارتىيە جامالىددىن ئافغانىنىڭ تەربىيىسى ۋە بىۋاستە رەھبەرلىكىدە 1878 ـ يىلى قۇرۇلغان . ئۇ «مىسىر — مىسىرلىقلارنىڭ مىسىرى» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، مىسىر خەلقىنىڭ ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكى ، تۈركىيە ھېتروپولىيىسى① ۋە ئەلى ھۆكۈمرانلىقىدىن ئىبارەت ئۈچ ھۆكۈمرانلىقتىن قۇتۇلۇپ ، مۇستەقىللىق ، ھۆرلۈكنى قولغا كەلتۈرۈش ئارزۇسىنى ئىپادىلەپ ، يېقىنقى زاماندىكى مىسىر مىللىي دېموكراتىك ھەرىكىتىنىڭ ئاۋانگارتى ۋە رەھبىرى بولدى . ئەرەبىنىڭ 1881 ـ يىلى ئەنگلىيە تاجاۋۇزچى ئارمىيىسىگە زەربە بېرىش يولىدىكى ئۇلۇغ كۈرىشىنىڭ ئىدىيە ، جامائەت پىكرى ۋە تەشكىلىي رەھبەرلىك جەھەتلەردىكى تەييارلىقىنى ئىشلىدى . بۇ قوراللىق كۈرەش كېيىن باستۇرۇۋېتىلدى . لېكىن بۇ كۈرەش مۇستەملىكىچىلىككە قارشى كۈرەشنىڭ سىگنالىنى ياڭراتتى . ئۇ ئىپادىلىگەن تاجاۋۇزچىلارغا باتۇرلۇق بىلەن زەربە بېرىدىغان مىللىي كۈرەش روھى مىسىر خەلقىنىڭ ئالغا بېسىشىغا مەڭگۈلۈك ئىلھام بولدى . قوراللىق زەربە بېرىش كۈرىشى

① ياشقا دۆلەتلەرنى بېسۈپلىپ ئۆز مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرغان ھەم ئۇلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىۋاتقان دۆلەت .

پارتلاشتىن ئىلگىرى جامالىددىن ئافغانى ئىشەنگەن ۋە قوللىغان شاھزادە تەۋپىق تەختكە چىققاندىن كېيىن ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ، ئۇلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ، جامالىددىن ئافغانىنى چېگرادىن قوغلاپ چىقىرىپ ، ھىندىستانغا ئاپىرىۋەتتى . ۋەھالەنكى ، جامالىددىن ئافغانىنىڭ سىياسىي ئىدىيىسى بۇ ئۇلۇغ قوراللىق كۈرەشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى ۋە روھى بولغانلىقى ھەممە ئېتىراپ قىلغان تارىخىي پاكىتتۇر .

جامالىددىن ئافغانى ھاياتىدىكى پائالىيەتلىرىدە ئاساسلىقى ئىدىيىۋى تەربىيە ۋە سىياسىي كۈرەش بىلەن شوغۇللاندى . شۇڭا ئۇ پارتىيە ئۇيۇشتۇرۇش خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى . سىياسىي پارتىيە ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سىياسىي تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلىشقا ، سىياسىي غايىسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا تىرىشتى .

جامالىددىن ئافغانى مىسىردىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن ، ھىندىستاندا نەزەربەند قىلىندى . 1883 ـ يىلى ئەركىنلىككە چىققاندىن كېيىن ، پارىژغا بېرىپ ، ئۇ يەردە يوشۇرۇن تەشكىلات — «ئەل ئۇرۋەتۇل ۋۇسقا» (بۇزۇلماس مۇناسىۋەت جەمئىيىتى)نى قۇردى ، ھەمدە شۇ نامدا ئەرەب تىلىدا ھەپتىلىك گېزىت نەشر قىلدى . بۇ گېزىت جامالىددىن ئافغانىنىڭ ئىدىيىسىنى يېتەكچى قىلدى . ئۇنىڭ شاگىرتى مۇھەممەد ئابدۇ مەسئۇل مۇھەررىر بولدى . ئەمەلىيەتتە بۇ گېزىت مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ نەشر ئەپكارى بولۇپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىگە تارقىتىلدى . بۇ جەمئىيەتنىڭ سىياسىي پروگراممىسى ۋە تەشكىلىي نىزامنامىسى بولۇپ ، نۇرغۇن ئىسلام دۆلەتلىرىدە مەخپىي شۆبە جەمئىيەتلەرنى قۇردى . شۇڭا بۇ جەمئىيەت دۆلەت ھالقىغان سىياسىي پارتىيە بولدى . ئۇچ يىلدىن كېيىن گېزىتى فرانسىيە دائىرىلىرى تەرىپىدىن پېچەتلەندى . جامالىددىن ئافغانى

بىلەن مۇھەممەد ئابدۇ پارىژدىن ئايرىلدى ھەمدە قاراشلىرىدىكى مەلۇم پەرق تۇپەيلى سىياسىي جەھەتتە ئايرىم - ئايرىم يولغا ماڭدى .

جامالىددىن ئافغانى سىياسىي پارتىيە قۇرۇش — ئىدىيىۋى تەشۋىقاتنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتى ، سىياسىي تەشەببۇسنى ئىزچىللاشتۇرۇش ، سىياسىي غايىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنىڭ كاپالىتى دەپ قارىدى . ئۇنىڭ «بۇزۇلماس مۇناسىۋەت جەمئىيىتى» 1893 - يىلى قۇرۇلغان ئەنگلىيە مۇستەقىل لىيبورىستلار پارتىيىسىدىن 10 يىل بۇرۇن ، 1898 - يىلى قۇرۇلغان رۇسىيە سوتسىيال دېموكراتىك ئىشچىلار پارتىيىسىدىن 15 يىل بۇرۇن قۇرۇلغانىدى . ئۇنىڭ پروگراممىسى ۋە نىزامنامىسى خېلى مۇكەممەل بولۇپ ، ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمچى پارتىيە - گۇرۇھلارنى بىر قەدەر پىشقان تارىخىي تەجرىبە ۋە ئەملىيەت ئەندىزىسى بىلەن تەمىنلىدى .

4 . ئىسلام دىنى ۋە سوتسىيالىزم توغرىسىدا

جامالىددىن ئافغانى ياشىغان دەۋردە سوتسىيالىزم توغرىسىدىكى پىكىر ئېقىمى ياۋروپادا كەڭ تارقالغانىدى . ئۇ ئىسلام دىنى ئالىمى ۋە ئىسلاھاتچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇ پىكىر ئېقىمىغا ئىسلام مەيدانىدا تۇرۇپ قانداق قاراش مەسىلىسىگە دۇچ كەلدى .

جامالىددىن ئافغانىنىڭ پوزىتسىيىسى ئومۇمەن مۇنداق بولدى : ماركس بىلەن ئېنگېلس يارانقان ئىلمىي سوتسىيالىزمغا قارشى تۇردى ؛ خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ۋە خۇداغا ئېتىقاد قىلىش (خرىستىئان دىنى)نى تەشەببۇس قىلىدىغان بۇرژۇئا سوتسىيالىزمغا مايىل بولدى ؛ بۇ خىل سوتسىيالىزمنى قوبۇل قىلىش ، ھەمدە ئۇنى ئىسلاملاشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن ، قاتتىق باش قاتۇرۇپ ، «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستىن بەزى «ئاساس»لارنى تېپىپ ، ئىسلام دىنىنىڭ سوتسىيالىزم

پرىنسىپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى ، ھەمدە قەدىمكى ئىسلام جەمئىيىتىدە يولغا قويۇلغانلىقىنى ، مانا بۇنىڭ ئىسلام سوتسىيالىزمى ئىكەنلىكىنى دەللىلىدى .

جامالىددىن ئافغانىنىڭ ئىسلام سوتسىيالىزمى نەزەرىيىسى كىيىنكى ئەۋلادلارغا ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . ئۇنى تۆۋەندە قىسقىچە تونۇشتۇرىمىز :

1) ئىككى خىل سوتسىيالىزمغا مۇھەببەت ـ نەپرىتى ئېنىق بولدى

جامالىددىن ئافغانى 1880 ـ يىلى ھىندىستاندا نەزەربەند قىلىنغاندا ، ھىندىستاندا ئىسلام ئېتىقادىغا قارشى دولقۇن پەيدا بولدى . بۇنى كۆزدە تۇتقان جامالىددىن ئافغانى دەرھال «ماتېرىيالىزمچىلارغا رەددىيە» نامىلىق ئەسەر ئېلان قىلىپ ، ئەينى چاغلاردا دۇنيادا ئېقىۋاتقان سوتسىيالىزم ، نىگىلىزم[1] ۋە (ئىلمىي) سوتسىيالىزمنى تەنقىدلىدى . ئۇ دىنىي ئېتىقادنى ئاساس قىلىپ ، ئىلمىي سوتسىيالىزمغا مەركەزلىك ۋە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى . ئۇ مۇنداق دەپ قارىدى : «ئۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ئىمتىيازىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ ، ھەممە نېمىگە ئورتاق ئىگە بولۇشقا يول قويىدۇ ، ئۇ نۇرغۇن جانلارنى يوقاتتى ! نۇرغۇن بىنالارنى ۋەيران قىلدى ! شۇنچە كۆپ مەدەنىيەتكە بۇزغۇنچىلىق قىلدى ! نۇرغۇن قالايمىقانچىلىقلارنى قوزغىدى ! ئۆزىنىڭ قانچىلىك چىرىك ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى ! ۋەھالەنكى ، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ رەزىل نەلىپىگە يېتىشنى مەقسەت قىلدى . ئۇلارنىڭ قارىشىچە زېمىنىدىكى ھەممە گۈزەل نەرسىلەرنى تەبىئەت دۇنياسى ئاتا قىلغانمىش ، دىن ۋە بايلىق تەبىئەت پەرزەنتلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرغان ئىككى توساق بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ‹ھەممە نېمىگە

---

① ئىنسانىيەتنىڭ تارىخىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ، مىللىي مەدەنىيەتنى ، ھەتتا ھەممىنى ئىنكار قىلىدىغان بۇرژۇئا ئىدېئولوگىيىسى .

ئورتاق ئىگە بولۇش ،تىن ئىبارەت مۇقەددەس قانۇنىيەتنىڭ تارقىتىشىغا توسالغۇ بولۇۋاتقانمىش . ئۇلار بىمەنە خىياللارنى تارقىتىشتى . شۇڭا ، ياۋروپانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا ، بولۇپمۇ چارروسىيىدە ئۇلارنىڭ پارتىيە ـ گوۋرۇھلىرى قۇرۇلدى . شۇبھىسىزكى ، ئۇلارنىڭ بۇ پارتىيە ـ گوۋرۇھلىرى كوچىيۋالسا ، قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى تەشۋىق قىلىدۇ . ئىنسانىيەتنىڭ ھالاكەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن . ئۇلارنىڭ ئاپىتىدىن ئاللا بىزنى ساقلىسۇن .»

جامالىددىن ئافغانىنىڭ قارىشىچە ، ئىشچىلار ۋە نامراتلار بۇرژۇئازىيىدىن ئۆچ ئېلىش ئوچۇن شوئداق ئەسەبىي پوزىتسىيە قوللانغان . بۇرژۇئازىيە ئۇلارنى ھوقۇقىدىن ھەددىدىن زىيادە مەھرۇم قىلىپ ، مەھرۇم قىلىنغۇچىلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان ئىنكاسىنى پەيدا قىلغان . لېكىن ، جامالىددىن ئافغانىنىڭ ئۆچ ئېلىشنى ، چېكىدىن ئاشقان ئۆچ ئېلىشنى قوللىمايدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن .

جامالىددىن ئافغانى خوسۇسىي مۇلوكچىلىك تۇزۇمى ۋە سىنىپىي ئىمتىيازنىڭ مۇۋاپىقلىقىنى دەلىللەش ئوچۇن ، ئىلمىي سوتسىيالىزم غەلىبە قىلسا ، «ئىنسانىيەت مۇشوئداق بۇرمىلانغان شەكىلدە ياشايدۇ ، ھەممە ئېسىل شەيئىلەر ، ھەممە كاتتا سەنئەتلەر تۇنجوقتوروۋۇجتىلىدۇ ، ئىنسانىيەت ئىدىيىسىنىڭ نۇرى پوتۇنلەي يوقىتىلىدۇ ، ئوۋنىڭدىن ئازراقمۇ ئىز قالمايدۇ . ئىنسانىيەت ھەممە تاشقى ۋە ئىچكى گوزەللىكنى ، شەكىل ۋە روھىيەت گوزەللىكنى يوقىتىدۇ . تەبئىيكى ئىنسانىنىڭ ھەقىقىي ئالاھىدىلىكى ئۆزى بايلىققا ئىگە بولۇش ۋە ئىمتىيازغا ئىگە بولۇشنى ياخشى كۆرۇشتىن ئىبارەت . مانا مۇشۇ ئىككىي ئالاھىدىلىك كىشىلەرنى رىقابەتكە ، مۇسابىقىغە قوزغايدۇ ؛ ئەگەر بۇ ئىككى ئالاھىدىلىكتىن مەھرۇم قىلىنسا ، ئۇلاردا يوقىرى ئۆرلەش نىيىتى بولمايدۇ ، مەۋجوداتلارنىڭ سىرىنى ئېچىشقا باش

قاتۇرمايدۇ . ئىنسانىيەت ھايۋان كەبى تۇرمۇش كەچۈرىدۇ » دەپ پەرەز قىلىدۇ .

يۇقىرىقى ستاتىستىكىلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، جامالىددىن ئافغانى ئىسلام مەيدانىنى ۋە يېڭىدىن گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيە مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، سوتسىيالىستىك ئومۇم مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنىڭ خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ئورنىغا دەسسەپ جەمئىيەت ئادىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىغا قارا چاپلايدۇ ۋە ھۇجۇم قىلىدۇ . ھەتتا ئىلمىي سوتسىيالىزمغا قانداقتۇ «قىرىۋېتىدۇ» ، «ۋەيران قىلىدۇ» ، «بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ» دېگەندەك يوقىلاڭ بەتنامىلارنى توقۇپ چىقىشتىن يالتايمايدۇ . ھەتتا ، «ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ غەلىبىسى تۈپەيلىدىن ئاپەت خاراكتېرلىك بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ» دەپ پەرەز قىلىدۇ . ئۇنىڭ ئىلمىي سوتسىيالىزمغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ ، ئەقلىنى يوقىتىپ ، پاكىتقا پەرۋا قىلماي ، تۆھمەت قىلغان . قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ، مۇشۇنداق چوڭ ئالىم ، چوڭ سىياسەتچىنىڭ ئاغزىدىن بەتنام توقۇيدىغان گەپلەر چىقماسلىقى كېرەك ئىدى . ۋەھالەنكى ، بۇلار تەقۋادار دىنىي ئالىم جامالىددىن ئافغانىنىڭ بىر تەرەپلىمە قاراشلىرىنى ۋە يېڭىدىن باش كۆتۈرۈپ چىققان بۇرژۇئا سىياسەتچىنىڭ چەكلىملىكلىكىنى كۆرسىتىپ بەردى . قىزىقارلىقى شۇكى ، ئۇنىڭ بۇنداق پوزىتسىيىسى ۋە كۆز قاراشلىرىغا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بەزى مەشھۇر داھىيلىرى سادىقلىق بىلەن ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى زور كۈچ بىلەن جارى قىلدۇردى . ھەقىقەتەن «تومۇرداش» دېيىش كېرەك .

2) ئىسلام سوتسىيالىزمىنى كۆتۈرۈپ چىقتى

جامالىددىن ئافغانىنىڭ نەزىرىدە دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئىسلام جەمئىيىتى (سائادەت دەۋرى) تۇنجى ئىسلام سوتسىيالىزم

جەمئىيىتى بولۇپ ، بۇ خىل جەمئىيەت ئەندىزىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى مۇنداق : ئۇ ئىسلام دىنى بىلەن ئەينى چاغدىكى كۆچمەن چارۋىچىلىق ئىجتىمائىي تۈرمۇش شەكلى بىر گەۋدە قىلىنغان بىر خىل سوتسىيالىستىك جەمئىيەت بولۇپ ، ھەددىدىن ئارتۇق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ۋە ئېزىشتەك چېكىدىن ئاشقان ئىنكاس ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك جەمئىيەت ئەمەس ؛ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بەرپا قىلغان ، مۇھاجىرلار بىلەن ئەنسارىلار ئوتتۇرىسىدا مۇھەببەتكە تولغان جەمئىيەتتىن ئىبارەت . «شۇڭا ، قىلچە ئەجەبلىنەرلىكى يوقكى ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن ، مۇھاجىرلاردىن كېلىپ چىققان ئۇلۇغ خەلىپىلەر سوتسىيالىزمنىڭ تۇنجى تۈركۈمىدىكى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگۈچىلىرى ۋە ئەڭ چوڭ تەشۋىقاتچىلىرى بولۇپ يېتىلدى . »①

جامالىددىن ئافغانى ئۇ ھەقتە بىر قاتار قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شەرھلەپ بولۇپ ئاخىرىدا ئۇزۇپ مۇنداق دېدى : ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى سوتسىيالىزم ئەمەلىيىتى «ئەڭ ساغلام ، ئەڭ مۇۋاپىق جەمئىيەت ئەندىزىسىدۇر» ، «ئىسلام سوتسىيالىزمنىڭ روھىغا ۋە ئاساسىي پرىنسىپلىرىغا خىلاپ ھەممە سوتسىيالىزمنىڭ ئاقىۋىتى چوڭ مالىمانچىلىق بولۇپ ، بىگۇناھلارنىڭ قېنى دەريا بولۇپ ئاقىدۇ . »②

ئىسلامنىڭ سوتسىيالىزم روھى ۋە ئاساسىي پرىنسىپلىرى جامالىددىن ئافغانىنىڭ قارىشىچە ، جەمئىيەتتە سىنىپ ، سىنىپىي پەرق ۋە سىنىپىي زىددىيەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلىشتا ئىپادىلىنىدۇ . سىنىپ ۋە سىنىپىي پەرقلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ئىجتىمائىي تەرتىپنى تىكلەشتە تايىنىدىغان ئاساس

① «جامالىددىن ئافغانى ئەسەرلىرى» ، 214 ـ بەت ، مۇھەممەد ھەمرانىڭ «جامالىددىن ئافغانى — شەرقنىڭ ئويغانقۇچىسى ۋە ئىسلام پەيلاسوپى» ، شەرق نەشرىياتى ، 1988 ـ يىلى 2 ـ نەشرى ، 202 ـ بەت .

② «جامالىددىن ئافغانى ئەسەرلىرى» ، 218 ـ بەت .

بولىدۇ ، سىنىپىي زىددىيەتلەرنى بولسا ، دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلىش ۋە دىنىي قېرىنداشلارنىڭ دوستلۇق ياردىمى ، ئىجتىمائىي بايلىق تەقسىماتىنى تەڭشەش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق مۇۋاپىق ھەل قىلغىلى بولىدۇ .

سىنىپىي زىددىيەتلەرنى كونكرېت ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى توغرىسىدا ، ئۇ بىر تەرەپتىن ، ئىدىيە جەھەتتە شۇنداق قاراشتا بولىدۇكى ، نامراتلار بىلەن بايلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇقەددەس ھەقىقەت . بايلار شۇنىڭ ئۈچۈن باي بولىدۇكى ، چۈنكى ئۇلار ئاللا بەرگەن ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىپ بايلىق يارىتىپ بېيىيالايدۇ ، ئۇلارنىڭ بېيىشى ئەقىلگە ۋە قانۇنغا مۇۋاپىق كېلىدۇ ؛ نامراتلار شۇنىڭ ئۈچۈن نامرات بولىدۇكى ، ئۇلار ئاللا بەرگەن قابىلىيەت بىلەن بايلىق يارىتالمايدۇ ، شۇڭا نامرات بولۇشى ئۆزىدىن ، باشقىلاردىن ئاغرىنىشنىڭ ئورنى يوق . شۇنىڭ بىلەن ، بايلار بايلىقىدىن بەھرىمەن بولسا ، نامراتلار نامرات بولسا ، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم بولىدۇ . يەنە بىر جەھەتتىن ، ئىقتىسادىي يول بىلەن زىددىيەتنى پەسەيتىش كېرەك ، ئالدى بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مېھرىبانلىق ، كۆيۈنۈش ، ئۆزئارا ياردەملىشىدىغان دىنىي قېرىنداشلىق روھى بولۇشنى ، زاكاتنى ئادا قىلىشنى ، قىيىنچىلىقتا قالغانلارنى يۆلەشنى تەشەببۇس قىلىش لازىم . بولۇپمۇ ، زاكات تۈزۈمىنى بېكىتىش ، زاكاتتىن ئىبارەت پەرھىزنى چوقۇم ئادا قىلىش لازىم . بۇ «پەرھىز — ئىسلامنىڭ سوتسىيالىزمى ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنىڭ تۈۋرۈكىدۇر»[1] ھەر يىلى بىر ئاي روزا تۇتۇشتىكى مۇھىم مەقسەتلەرنىڭ بىرى بايلارغا ئاچلىقنىڭ ئازابىنى تېتىتىپ ، ئۇلاردا تېخىمۇ كۆپ ھېسداشلىق قۇزغاپ ، ئۇلارنى تېخىمۇ ئاكلىق ھالدا زاكات بېرىدىغان ۋە ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىدىغان

---

① ئابدۇراخمان رابىل : «جامالىددىن ئافغانىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» ، قاھىرە بىلىم نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، 2 ـ نەشرى ، 158 ـ بەت .

قىلىشتىن ئىبارەت . زاكاتنىڭ ماھىيىتى جەمئىيەت بايلىقىنى بىر خىل قايتا تەقسىم قىلىش بولۇپ ، بايلارنى دىنىي مەقسەتنى ئاساس قىلىپ بىر قىسىم بايلىقنى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇش فوندى قىلىشىغا بەرگۈزۈپ ، ئاللانىڭ مۇددىئاسىنى ئىجرا قىلىپ ، دىلى يايراپ ، ئاخىرەتتە ئاللانىڭ ئىلتىپاتىغا نائىل بولىمەن دەيدىغان تۇيغۇغا كەلتۈرىدۇ . بايلار بەرگەن زاكات ۋە سەدىقىدىن نامراتلار بەھرى ئېلىپ ، بۇنى ئاللانىڭ غەمخورلۇقى ۋە ئىلتىپاتى دەپ بىلىپ ، ئاللادىن مىننەتدار بولىدۇ ، سەدىقە قىلغۇچىغا قەرزدار بولۇپ قالغان تۇيغۇدا بولمايدۇ . قىسقىسى ، ئىككى تەرەپ ئاللانىڭ مۇددىئاسىنى ئىجرا قىلىپ ، پۇلى بارلار پۇل بېرىدۇ ، پۇلى يوقلار يارەمگە ئىگە بولىدۇ . «ئىككى تەرەپ تەڭ رازى» بولىدۇ . سىنىپلارنىڭ قارىمۇ قارشىلىقى ۋە ئۆچمەنلىكى «مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ مۇھەببىتى»گە ئايلىنىدۇ . ئىسلام سوتسىيالىزمىنىڭ مېھرىبانلىق روھىنىڭ تەسىرىدە ، قېرىنداش دېگەن بىر ئېغىز سۆز سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى خەندەكنى تۇندۇرۇپ ، «ئۆچ ئېلىش نىيىتىدە بولۇۋاتقان چېكىدىن ئاشقان سوتسىيالىستىك سىنىپلار» مۇلايىم ، ئىتائەتچان ، شۇكرى ـ قانائەت قىلىدىغان سىنىپ بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، جەمئىيەت تەرتىپى ئۇزۇنغىچە مۇقىم بولۇپ ، جاھان مەڭگۇ تىنچ بولىدۇ .

يۇقىرىقى تونۇشتۇرۇشلاردىن جامالىددىن ئافغانى تەشەببۇس قىلغان ئىسلام سوتسىيالىزمىنىڭ تۆۋەندىكى ماھىيىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ : خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنى قوغدايدۇ ، بايلار سىنىپىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايدۇ ، ئىسلام دىنىنىڭ نامى ئاستىدا سىنىپىي مۇرەسسە شەكلى بىلەن سىنىپىي زىددىيەتلەرنى پەسەيتىپ ، نامراتلارنى خاتىرجەم قىلىپ ، ئۇنىڭ سىنىپىي ئۆچ ئېلىش خۇسۇسىيىتى (ئىنقىلابىيلىقى)نى يوقىتىپ ، بايلار دۇنياسىنى مەڭگۇ تىنچ ـ ئامان قىلماقچى

بولىدۇ . ئۇنىڭ سىنىپ نەزەرىيىسى ۋە ئىسلام سوتسىيالىزمى دېگەن ئاتىشى ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمىدى . لېكىن ، خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۇزۇمىنى قوغداش ، پومېشچىك ، كاپىتالىستلارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ۋە سىنىپىي زىددىيەتلەرنى سىنىپىي مۇرەسسە ئۇسۇلى بىلەن ھەل قىلىش ياكى پەسەيتىش توغرىسىدىكى قاراشلىرىغا ئۇلار تەرىپىدىن ۋاريسلىق قىلىندى .

3 . ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلدى

جامالىددىن ئافغانى سىرتقا قارىتا مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇشنى ، ئۆز ئىچىگە قارىتا يەنى ئىسلام دۇنياسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى چاقىرىق قىلىشنى ، ھەربىر ئىسلام دۆلىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، پادىشاھلىق تۇزۇمىنى پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇنلۇق تۇزۇمىگە ئىسلاھ قىلىشنى ، ياۋروپاچە پارلامېنت تەسىس قىلىپ ، ئىسلام سوتسىيالىزمىنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ كۆپچىلىك ئېتىراپ قىلغان قانۇنغا مۇۋاپىق بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈشى ۋە كىشىنى قايىل قىلالايدىغان نەزەرىيىۋى ئاساسلارنى ئوتتۇرىغا قويالىشى كېرەك ئىدى .

جامالىددىن ئافغانى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى چوڭ ئالىملىق ئورنى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇپ ، قۇرئان ۋە ھەدىسكە قايتىشنى كۈچىنىڭ بارىچە تەشەببۇس قىلدى ، ھەمدە قۇرئان ۋە ھەدىستىن بۇاستە ئاساس تېپىپ ، يېڭى مەسىلىلەرنى شەرھلەپ ۋە بىر تەرەپ قىلىپ ، ئۆزىنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان ئىخلاسمەنلىكىنى ۋە دىننى چوڭقۇر چۈشىنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ ، دىنىي قانۇنىيلىققا ئىگە بولدى . بۇ قانۇنلۇق نوپۇزى بىلەن ئىجتىھادتىن دادىللىق بىلەن پايدىلىنىپ ، نۇرغۇن مەسىلىلەردە ئىسلاھات

خاراكتېرلىك يېڭى قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدى . ۋەھالەنكى ، ئۇزۇندىن بۇيان ئىدىيىسى قاتمالللىشىپ كەتكەن مۇسۇلمانلار ئاممىسىغا ، بولۇپمۇ دىنىي ساھەدىكى ۋە بىلىم ساھەسىدىكى زاتلارغا قوبۇل قىلدۇرۇش ۋە ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۇچۇن ، ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك ئىدى . ھازىرقى تىلىمىز بىلەن ئېيتقاندا ، «ئىدىيىنى ئازاد قىلىش»نى تەشەببۇس قىلغاندا ، توسقۇنلۇق قىلىدىغان كۇچلەرنى يارىدەم بېرىدىغان كۇچكە ئايلاندۇرغىلى بولاتتى .

ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلىش ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ئەينى چاغدا ئىدىيە ئىنقىلابى بولۇپ ، قاتمال سىياسىي ۋە دىنىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى . بۇ ھال ھۆكۇمرانلارنىڭ نەزىرىدە شەكسىز ئىسيان كۆتۇرۇش ، ئاسىيلىق قىلىش ئىدى ؛ دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنىڭ نەزىرىدە شەكسىز بىدئەت تەلىمات ، دىنغا ئاسىيلىق قىلىش ھەرىكىتى ئىدى . مۇتەئەسسىپلەر «ئىجتىھاد»نىڭ دەرۋازىسىنى تاقاپ ، ئىسلام دىنى تەرەققىي قىلىپ ئەڭ مۇكەممەل چېكىگە يەتتى ، تېخىمۇ دانا يېڭى تەلىماتلارنى يارىتىلى بولمايدۇ دەيدىغان مەيداندا چىقىپ تۇردى . ئۇلار ئەقلىيلىكنى ھەممە يامانلىقنىڭ مەنبەسى دەپ قاردى . «ھەممە ياخشىلىق ئەنئەنىدە ، ھەممە خاتالىق ئەقلىيلىكتە» دېدى .

مۇشۇنداق كۇچلۇك ئىجتىمائىي بېسىم ئالدىدا ، جامالىددىن ئافغانى قىلچە قورقماي ، كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ ، ئەقلىي تەپەككۇرنى قوغدىدى . «مەسىلىلەرگە ھۆكۇم قىلغاندا ئەقلىيلىككە ۋە ئىلمىيلىككە ئاساسلىنىش لازىم»[1] دەپ كۆرسەتتى . بەزى ئىلمىي پاكىتلار بىلەن «قۇرئان كەرىم»

---

① جامالىددىن ئافغانى : «تاسادىپىي تەسىراتلار» ، 95 - بەت . مۇھەممەد ھەمرانىڭ «جامالىددىن ئافغانى — شەرقنىڭ ئويغانقۇچىسى ۋە ئىسلام پەيلاسوپى» ناملىق ئەسىرىنىڭ 1988 - يىلى ، 21 - نەشرى ، 269 - بېتىدىن ئېلىندى .

دىكى ئالاقىدار ئايەتلەرنىڭ مەنىسىنى زىددىيەت كۆرۈلگەندە ئۇ «قۇرئان كەرىم» تېخىمۇ ئۇلۇغ، بولۇپمۇ ئومۇمىيلىققا خاراكتېرلىدىكى مەسىلىلەردە ھەقىقىي ئىلىمگە خىلاپلىق قىلمايدۇ، ئەگەر «قۇرئان كەرىم»دىن ئىلىمگە ۋە ئومۇمىيلىققا ئىگە مەسىلىلەرگە ماس كېلىدىغان ئېنىق ۋەھىيلەرنى كۆرمىگەندە، قۇرئاندىكى كۆرسەتمە بىلەن قانائەتلىنىشمىز، كېيىن تەپسىر قىلىشىمىز لازىم»[1] دەپ قارايدۇ. بۇنداق ھال قىلىش ئۇسۇلى ناھايىتى ئاقىلانە بولۇپ، ھەم «قۇرئان كەرىم» نىڭ ئورنى قوغداپ قېلىنغان، ھەم ئۇنى «تەپسىر قىلىش» بىلەن مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىلگەن. جامالىددىن ئافغانى «ماتېرىيالىزمچىلارغا رەددىيە» دېگەن كىتابىدا دارۋىننىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسىگە غەزەپ بىلەن ھۇجۇم قىلغان. كېيىن ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىدە ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولۇپ، «تاسادىپىي تەسىراتلار» توپلىمىدا ئۆسۈملۈك، ھايۋانات ۋە ئادەملەرنى مىسال كەلتۈرۈپ، دارۋىننىڭ «تەبئىي شاللىۋېتىلىش تەلىماتى»نىڭ توغرىلىقىنى كونكرېت دەلىللىگەن، ھەمدە «ئىدىيە ھامان يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، كېيىنكىلەر ئالدىنقىلاردىن ئېشىپ كېتەلەيدۇ» دەپ كۆرسەتكەن. ئەلۋەتتە، «ھاياتلىق مەنبەسى تەلىماتى»دا جامالىددىن ئافغانى ھەممە مەۋجۇداتنى ئاللا ياراتتى دېگەن قاراشتا چىڭ تۇرغان. شۇنداق بولسىمۇ، ئاشۇ قاتمال دەۋردە جامالىددىن ئافغانىنىڭ ئەقلىيلىك ۋە ئىلمىيلىكنى باتۇرلۇق بىلەن ئوتتۇرىغا قويالىشى قالتىس ئىش.

جامالىددىن ئافغانىنىڭ تەلىماتى كېيىنكىلەرگە تېخىمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلدى، ئاساسلىقى ئۇنىڭ تەلىماتى ۋارىسلىق قىلىش ۋە جارى قىلدۇرۇشقا ئىگە بولالىدى. ئۇنىڭ

---

① يۇقىرىقى كىتاب، 161 ـ بەت.

شاگىرتلىرى ئۇستازىنىڭ تەلىماتىنى ئېلىپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تارىخىي ئېقىمىدا بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى يۆنىلىشكە مېڭىپ ، ئىككى ئىجتىمائىي دولقۇن شەكىللەندۈردى ، يەنى سەئىد زەغلۇل ۋەكىللىكىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ۋە مۇھەممەد ئابدۇ ۋەكىللىكىدىكى دىنىي ئىسلاھاتچىلىق تەرەپدارلىرىنى شەكىللەندۈردى — كېشىلەر ئادەتتە ئۇلارنى ئىسلام مودېرنىزمچىلىرى ياكى ئىسلام دىنىنى دەۋرلەشتۈرگۈچىلەر دېدى .

زەغلۇل ۋەكىللىك قىلغان دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمى جامالىددىن ئافغانىنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە ۋە فېئودال پادىشاھلىق تۈزۈمىنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىدىكى سىياسىي تەلىماتىغا ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى جارى قىلدۇردى . ھەمدە كۆچلۈك ئاممىۋى سىياسىي ھەرىكەت ياكى ئاممىۋى قوراللىق كۈرەش بولۇپ تەرەققىي قىلىپ ، مىللىي ئازادلىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، فېئودال خانىدانلىقنى ئاغدۇرۇپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەت قۇرۇپ ، مىللىي ئىگىلىكنى ۋە مىللىي مەدەنىيەتنى گۈللەندۈردى . ئۇنىڭ تارىخىي تەرەققىيات ئىزنالىرى تۆۋەندىكىچە : XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ياش تۈركچىلەر پارتىيىسى ئىنقىلابى ، ئىراننىڭ ئاساسىي قانۇنلۇق ئىنقىلابى ، 20 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى تۈركىيىدىكى مۇستاپا كامالنىڭ مىللىي بۇرژۇئازىيە ئىنقىلابى ، 50 ـ ، 60 ـ يىللاردا مىسىردىكى ناسىرنىزم ۋەكىللىكىدىكى ئوتتۇرا شەرق رايونىنىڭ مىللىي دېموكراتىك ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ دولقۇنى .

مۇھەممەد ئابدۇ ۋەكىللىكىدىكى ئىسلام مودېرنىزم پىكىر ئېقىمى جامالىددىن ئافغانىنىڭ مائارىپنى تەشەببۇس قىلىش ، ئەقلىيلىك ۋە دىننى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدىكى ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئۇنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە ، فېئودال پادىشاھلىق مۇستەبىت تۈزۈمىگە

قارشى تۇرۇش تەشەببۇسىدىن ۋاز كېچىپ ، ۋەتەننى مائارىپ ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش يولىغا ماڭدى . ئۇنىڭ تارىخىي تەرەققىيات ئىزنالىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت : XX ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرى مىسىردا مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇلۇپ ، هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىيەت دۇنياغا كەلگەنلىكىدىن بېشارەت بەردى . ئۇنىڭ ئالاهىدىلىكى جامالىددىن ئافغانىنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە ، فېئودال پادىشاهلىققا مۇستەبىت تۈزۈمىنىڭ هۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش ۋە مائارىپنى ، ئەقلىيلىكنى ۋە دىنىي ئىسلاهاتنى تەشەببۇس قىلىش توغرىسىدىكى تەلىماتىغا ئومۇميۈزلۈك ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇردى . نەچچە قېتىملىق ئوڭۇشسىزلىق ۋە مەغلۇبىيەتنى باشتىن كەچۈرۈپ ، هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىيەتنىڭ 60 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى كۆچىيىپ ، يېڭى پەللىگە يۈزلەندى .

ئىسلام مودېرنىزمىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات يولىنى بويلاپ ، ئۇنىڭ 2 - ئەۋلاد تارقاتقۇچىسى ، مىسىرنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشهۇر چوڭ مۇپتى شەيخ مۇهەممەد ئابدۇ ئۇستىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇهاكىمە قىلىپ كۆرۈشمىگە توغرا كېلىدۇ .

شەيخ مۇهەممەد ئابدۇ (1849 — 1905) مىسىرنىڭ بىر يېزىسىدىكى كاتتا جەمەت ئائىلىسىدە تۇغۇلغان . كىچىكىدىن ئەدەبىيات ئۆگەنگەن . ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چېغىدا تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ تەلىماتىنى ئۆگەنگەن . كېيىن قاهىرەدىكى ئەزهەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ، ئۇ يەردە جامالىددىن ئافغانى بىلەن ئۇچراشقان ، هەمدە ئۇنىڭ ئەڭ قابىل شاگىرتى بولغان ، ئۇستازىنىڭ تەسىرىدە سىياسىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشقان . كېيىن گېنېرال ئەرەبىنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى قوراللىق كۈرىشىنىڭ رەهبەرلىك ئەزاسى بولغان . كۈرەش مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، سۇرىيىگە سۈرگۈن قىلىنغان . جازا

مەزگىلىدە ئۇستازى تەرىپىدىن پارىژغا تەكلىپ قىلىنىشى ، يوشۇرۇن تەشكىلات — «بۇزۇلماس مۇناسىۋەت جەمئىيىتى»نى بىرلىكتە قۇرغان . ئەرەب تىلىدا چىقىدىغان ئاشكارا گېزىت نەشر قىلغان ، ھەمدە بۇ گېزىتنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى ئۇستىگە ئالغان . بۇ چاغدا ئۇ سىياسىي پائالىيەتلەرگە قىزىقمايدىغان بولۇپ قالغان . ئۇستازنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ ، زورمۇزور ئىشلىگەن . فرانسىيە دائىرىلىرى گېزىتنى پېچەتلىگەندە ئۇستاز بىلەن شاگىرت فرانسىيىدىن كەتكەن . مۇھەممەد ئابدۇ مىسىرغا قايتقان . ئىككىيلەنىڭ خەت ئالاقىسى ئازىيىپ كەتكەن . كېيىن مۇھەممەد ئابدۇ خېتىدە ئۇستازنىڭ ئاساسىي زېھنىي قۇۋۋىتىنى مۇستەملىكىچىلىككە ، پادىشاھلىق مۇستەبىت تۈزۈمىگە قارشى تۇرۇشقا قارىتىپ ، ئىشنى مەغلۇپ بولۇشقا ئېلىپ بارغانلىقىنى ئەگىتمە ئۇسۇل بىلەن تەنقىد قىلىپ ، ئۆزىنىڭ ئۇستازى بىلەن يىراق جايلارغا بېرىپ دىنىي مەكتەپ ئېچىپ ، كەلگۈسىدە دىننى ۋە مىللەتنى گۈللەندۈرىدىغان داھىيلارنى تەربىيىلەشنى تەكلىپ قىلغان . جامالىددىن ئافغانى ئۇنىڭ تەنقىد ۋە تەكلىپىنى رەت قىلغان ، ھەمدە «كۈرەش ئىرادەڭنى يوقىتىپسەن» دەپ كۆرسەتكەن . شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىيلەنىڭ ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ ، ھەرقايسىسى ئۆز يولىغا ماڭغان .

مۇھەممەد ئابدۇ پادىشاھنىڭ كەڭچىلىكىگە ئىگە بولۇپ ، مىسىرغا يېنىپ كېلىپ ، سىياسىيدىن پۈتۈنلەي ۋاز كەچكەن . ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرىگە ۋە پادىشاھقا قارشى تۇرمايلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلارغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن يېقىنلاشقان . باشقىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، مۇھەممەد ئابدۇ ئۇلارنى چىن دىلىدىن ھىمايە قىلىپ ئەمەس ، بەلكى يەنە زىيانكەشلىككە ئۇچراشتىن ئەنسىرەش تۈپەيلى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ مەكتەپ ئېچىشىغا ياردەم بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈش نىيىتىدە شۇنداق قىلغان . يېقىنلىشىش تاكتىكىسى ئۇنۇم بەرگەن . 1899 ـ يىلى ئۇ

مىسىرنىڭ دۆلەت مۇپتىسى قىلىپ تەينىلەنگەن . مۇشۇ يۇقىرى دىنىي ۋەزىپىدە تۇرۇپ ، ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا دەرس ئۆتۈپ ، «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىپ ، مىڭدىن ئارتۇق پەتىۋا چىقارغان . دوكتور مەھەممەد ھەمرا ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئەسەرلىرىنى بەش توم ، 3700 بەتلىك كىتاب قىلىپ رەتلەپ نەشر قىلدۇرغان .

مۇھەممەد ئابدۇ مىسىرغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن دىن ، جەمئىيەت ۋە مائارىپ جەھەتلەردىكى ئىسلاھات خىزمىتى بىلەن شوغۇللانغان . تۆۋەندە ئۇنىڭ ئاساسلىق قاراشلىرىنى تونۇشتۇرىمىز :

1 . دىنىي ئىسلاھات توغرىسىدا

ئۇ ئۆزىنىڭ دىنىي ساھەدىكى يۇقىرى ئورنى — دۆلەت مۇپتىسى بولغان سالاھىيىتىدىن پايدىلىنىپ ، دىنىي ئىسلاھات جەھەتتە تۆۋەندىكى ئۈچ ئىشنى قىلدى : يەنى ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلدى ، ئىسلاھات خاراكتېرىدىكى نۇرغۇن پەتىۋالارنى چىقاردى ، ئىسلاھ قىلىش مەۋقەسىدە تۇرۇپ «قۇرئان كەرىم» نى يېڭىۋاشتىن تەپسىر قىلدى .

1) ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلدى

بۇ ئىشتا ئۇ ئۇستازىنىڭ قارىشىغا ۋارىسلىق قىلدى ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ دىنىي ئىسلاھاتىغا يول ئاچتى ۋە نەزەرىيىۋى ئاساس ياراتتى .

ئۇنىڭ قارىشىچە ، «دىنىي ئىسلاھات ئىدىيىسىنى ئەنئەنىنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئازاد قىلىپ ، دىننى ئىختىلاپ پەيدا بولۇشتىن بۇرۇنقى پەيغەمبەرنىڭ ئۇسۇلى بويىچە چۈشىنىپ ، ئەڭ دەسلەپكى مەنبەدىن بىلىم قوبۇل قىلىش كېرەك»[1] ئىدىيىنىڭ ئازاد قىلىنىشى ئەقلىيلىككە تايىنىدۇ . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «ئەقىل —

① «مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام ئەسەرلىرى» ، 2 ـ توم ، 318 ـ بەتكە قارالسۇن .

ئەڭ ئۇلۇغ كۆچلەرنىڭ بىرى . بەلكى ئىنسانىيەت كۆچ - قۇۋۋىتىنىڭ تۇۋرۇكى ، پۈتكۈل ئالەم ئەقىل بىلەن كۆركىلى بولىدىغان چىراي ، ئوقۇغلى بولىدىغان خاتىرە . ئەقىل بىلەن ئوقۇغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ يولىغا باشلايدۇ »[1] .

«شۇڭا ، ئاللا ئىنسانىنىڭ ئەقلىنى ئېچىۋېتىپ ، ئۇنى ئالدىن بەلگىلەنگەن يولدا چاپتۇرغان ، بەلكى ھېچقانداق چەكلىمىگە ئۇچراتمىغان »[2] . مۇھەممەد ئابدۇنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنى ئەقلىي دىندۇر . ئەقلىيلىك ئىسلام دىنىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ . «شۇڭا ، ئىسلام دىنىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەقلىيلىك ئادىل تارازا بولۇپ ، ھەممە ھېسسىيات ۋە بىلىشلەر ئۇنىڭ بىلەن ئۆلچىلىنىشى كېرەك . ھەر خىل ھادىسىلەر ۋە بىلىشلەر ئۇنىڭ بىلەن تونۇلۇشى كېرەك . ھەقىقەتنىڭ تەخسىسى ئېغىرلىسا ، خام خىيالنىڭ تەخسىسى يېنىكلەيدۇ . ئىلھام بىلەن گۇمانىنىمۇ ئاسان پەرقلەندۇرگىلى بولىدۇ . »

ئەقلىيلىكنى تەشەببۇس قىلىش ئۇچۇن ، مۇھەممەد ئابدۇ ئەنئەنىۋى قاتمالىلىق تەرەپدارلىرىغا ۋە ئۆز زامانىدىكى دىندىن تاشقىرى غەربلىشىش تەرەپدارلىرىغا تەڭ قارشى تۇرۇپ (دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكنى «غەربلىشىش تەرەپدارلىرى» دەيدىغان قاراشنى ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم قوبۇل قىلىدۇ) ، مۇنداق دەپ قارىدى : ئەنئەنىچىلەر ئىدىيىسى قاتمالىشىپ كەتكەنلەر بولۇپ ، ئەقلىنى دىنغا ئاسىيلىق قىلىش دەپ ، لوگىكىنى ساختا ئېتىقاد دەپ ، ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى دىنىي ئېتىقادنى بۇزىدۇ دەپ قارايدۇ . ئۆزىنى مەدەنىي تەرەققىياتىغا رۇياسىلەر دەپ ئاتىۋالغان غەربلىشىش تەرەپدارلىرى بولسا ئەمەلىيەتتە ۋەتىنىمىزنى ياۋروپانىڭ بىر قىسمى قىلىۋالماقچى بولىدۇ . شۇڭا ، ئەنئەنىچىلەر ئۆتكەنكى زۇلمەتلىك دەۋرلەرنىڭ

---

① «مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام ئەسەرلىرى» ، 2 - توم ، 78 - بەت .
② يۇقىرىقى ئەسەر ، 5 - توم ، 14 - بەت .

ئىدىيىسىنى دىنىنىڭ مۇقەددەس نۇرى بىلەن بېزەپ ، تەپەككۇر قىلىشنى ، ئىجتىھادنى چەكلەيدۇ . ھەممە ئىشتا كونىلىققا تەقلىد قىلىدۇ ، كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ . غەربىلەشتۈرۈش تەرەپدارلىرى ئەنئەنىچىلەرنىڭ قالاقلىقىنىلا كۆرۈپ ، ئۇ مىللەتنى جاھىلىيەت دەۋرىگە يانداۋرۇپ كەتمەكچى بولىدۇ ، ئۇنىڭدا ئىلگىرىلەش بولۇشقا يول قويمايدۇ . ئىسلام دىنى تۇغۇشىپ كەتتى ، ئۇنىڭ ئوسمانىيلار — مەملۇكلاردىن ئىبارەت قاسىرىقى قالدى ، تەرەققىي قىلىش ئۇچۇن ، دۆلىتىمىزگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياۋروپا مەدەنىيىتىنىڭ يولىغا مېڭىش كېرەك دەپ قارايدۇ . ئۇلار ياۋروپا مەدەنىيىتىنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشىدىن ھەيران قالىدۇ . ئۇنىڭغا قاراپ كۆزلىرى تورلىشىپ كېتىدۇ ، شۇڭا ھەممە ئىشتا ياۋروپانى دورايدۇ ، ياۋروپاغا تەقلىد قىلىدۇ .

مۇھەممەد ئابدۇ مۇنداق كېسىپ ھۆكۈم قىلىدۇ : ئەنئەنىچىلەر بىلەن غەربىلەشتۈرگۈچىلەر ئوخشاشلا تەقلىدچىلەر بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى ، بىرى ، كونىلىققا تەقلىد قىلىدۇ ؛ يەنە بىرى ، ياۋروپاغا تەقلىد قىلىدۇ ، بۇلارنى قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ . ئۇ «ماداراچىلىق يولى»غا ماڭماقچى بولىدۇ . ئۇنىڭ قارىشىچە ، بۇ يول خاسلىققا ئىگە يېڭى يول ياكى 3 ـ يول دەپ ئاتىلىدۇ . بۇ يولدا مېڭىش تېخىمۇ تەس بولسىمۇ ، لېكىن مىللەتنىڭ تەبىئىيىتىگە ماس كېلىدۇ ، شۇڭا تېخىمۇ بەختەر ، تېخىمۇ ئۇنۇملۇك يولدۇر . چۇنكى ، «ئەگەر ئاللا مۇسۇلمانلارغا ئىسلام دىنىنى پۇختا بىلدۈرگەن ، ھەمدە دىنىي قائىدە بويىچە ئۇلارنى باشقۇرىدىغان ھۆكۈمران ئاتا قىلسا ، چوقۇم كۆرەلەيسەنكى ، مۇسۇلمانلار دەس تۇرۇپ ، بىر قولىغا ‹قۇرئان كەرىم ›نى ۋە پەيغەمبەرنىڭ سۇننىتىنى ئېلىپ ، يەنە بىر قولىغا باشقىلارنىڭ كەشپىياتلىرىنى ئېلىپ ، ياۋروپالىقلار بىلەن

ريقابەتلىشىدۇ ، ھەمدە ئۇلاردىن ئېشىپ كېتىدۇ .»[1] مۇھەممەد ئابدۇنىڭ بۇ بىر ئابزاس سۆزى ئۇنىڭ 3 ـ يول نەزەريىسىنىڭ مەزمۇنىنى ئاساسىي جەھەتتىن يېغىنچاقلاپ بەرگەن . ئۇنىڭ مەنىسى ناھايىتى ئېنىقكى ، بىر تەرەپتىن ، ئىسلام دىنىدا چىڭ تۇرۇشنى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ياۋروپالىقلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىپ ، ئاخىرى ياۋروپالىقلار ئۇستىدىن غەلىبە قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئابدۇنىڭ بۇ يولى ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزم يولىنى ئاساسىي روھ بىلەن تەمىنلەپ ، ئىزناسىنى سىزىپ بەردى .

2) «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلدى

ئابدۇ ئۆزى تەشەببۇس قىلغان ئەقلىيلىكنى «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىش خىزمىتىگە تەتبىقلىدى . ئۇ «قۇرئان كەرىم»نى دىنىي كىتاب دەپ قارىدى . ئۇنى تەبئىي پەنلەر كىتابى دەۋىلىشقا قارشى تۇردى . كىتابتا بەزى تەبىئەت ھادىسىلىرى ، مەسىلەن ، قۇياش ، ئاي ، يۇلتۇزلار ، كۈندۈزنىڭ يورۇق ، كېچىنىڭ قاراڭغۇ بولۇشى ئۇلاردىكى ئىلمىي سىرلار ئۇستىدە ئىزدىنىش ئۈچۈن ئەمەس ، بەلكى ئىبرەت بولىدىغان سۆزلەرنى ۋە كىشىلىك ھايات قائىدىلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ، كىشىلەرنى يامانلىقتىن يىراق بولۇپ ، ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن تىلغا ئېلىنغان ، تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كىشىلەر پۈتۈنلەي ئۆز ئەقلى ۋە تەجرىبىسى ئارقىلىق تونۇپ كېتەلەيدۇ . شۇڭا ، ئىلمىنىڭ ئاساسى دىنىي كىتابلار ئەمەس ، بەلكى ئەقلىيلىكنىڭ ئىسپاتى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەجرىبىسىدۇر . «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىشتا مۇھەممەد ئابدۇ ھەم بۇرۇنقىلار «قۇرئان كەرىم»گە زورلاپ تاڭغان چۈشەنچە ۋە تەپسىرلەرنى چۆرۈۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئەسلىدىكى ھەققانىي تەرىپىنى

---

① «مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام ئەسەرلىرى» ، 3 ـ توم ، 251 ـ ، 252 ـ بەتلەر .

ئەسلىگە كەلتۈردى ، ھەم ئۆزى ئەقلىيلىكنى تەتبىقلاپ ئىجتىھاد قىلىپ ، دەۋر روھىغا ماس كېلىدىغان يېڭى تەپسىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى . «قۇرئان كەرىم»دىكى «سۈرە بەقەر»نىڭ بىر نەچچە ئايىتىنى تەپسىر قىلىشنى مىسالغا ئالساق ، ئۇنىڭ قۇرئاننى تەپسىر قىلىش پوزىتسىيەسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

261 ـ ئايەتتە «ئاللانىڭ يولىدا پۇل ـ مېلىنى سەرپ قىلغانلار . . .» دېگەن سۆزدىكى «ئاللانىڭ يولى»نى ئۇ «ھەر خىل ئىستىسلاھ (ئاممىۋى پاراۋانلىق) ئىشلىرى» دەپ تەپسىر قىلىدۇ .

3 ـ ئايەتتە « . . . ئۇلار بىز بەرگەن مال ـ مۈلۈكتىن (خۇدا يولىغا) سەرپ قىلىدۇ » دېگەن سۆزدىكى «سەرپ قىلىدۇ» دېگەن سۆزنى «نامراتلارنى قۇتقۇزۇش ياكى مۇسۇلمانلارنىڭ جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىغا سەرپ قىلىش ؛ مېھمان چىللاپ زىياپەت بېرىشكە ياكى نام قوغلىشىشقا سەرپ قىلىشقا بولمايدۇ» دەپ تەپسىر قىلىدۇ .

219 ـ ئايەتتە « . . . » (ئېھتىياجدىن) ئارتۇقىنى سەدىقە قىلىڭلار ، دېگىن . . .» ئۇ « (ئېھتىياجدىن) ئارتۇقى» دېگەن سۆزنى «ئوخشىمىغان دەۋردە ۋە ئوخشىمىغان كىشىلەر كونكرېت ئەھۋالغا قاراپ بىر تەرەپ قىلىش ئۇچۇن ، «قۇرئان كەرىم»دە كۆرسىتىلگەن (ئېھتىياجدىن) ئارتۇقىنىڭ تۈرى ، سانى ، سۈپىتى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن ، خەير ـ ئېھسان زاكاتقا ئوخشىمايدۇ . ئۇ ئىختىيارىي ھەرىكەت ، ئەگەر بىر مىليون نوپۇسى بار بىر مىللەت ئارتۇق پۇل ـ مېلىنى جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىغا تەقدىم قىلىشنى خالىسا ، ئون مىليون نوپۇسى بولسىمۇ ، كىشىلىرى جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىغا ئارتۇق پۇل ـ مېلىنى ئازراقمۇ تەقدىم قىلىشنى خالىمايدىغان مىللەتتىن كۆچلۈك بولىدۇ» دەپ تەپسىر قىلىدۇ .

مۇھەممەد ئابدۇنىڭ «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىشى

ئۇنىڭ دەۋر روھىنى ۋە ئىجتىھاد باتۇرلۇقىنى مەلۇم دەرىجىدە ئىپادىلەپ ، كىيىنكىلەرگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . ھازىرقى زامانداشلىرىمىزغا ئۆلگە تىكلەپ بەردى .

مۇھەممەد ئابدۇ ۋاپات بولغاندا ئۇنىڭ «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىش خىزمىتى تامامىلانمىغانىدى ، بۇ ئىشنى ئۇنىڭ شاگىرتى رەشىد رىزا داۋاملاشتۇردى ، رەشىد رىزا بىر تەرەپتىن ، ئۇستازىنىڭ تەپسىر ئوربگىناللىرىنى رەتلەسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇستازىنىڭ تۇگىتەلمىگەن ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، پۈتۈن كىتابنى تەپسىر قىلىش خىزمىتىنى تاملىدى . ھەمدە ئۆزى مۇھەررىرلىك قىلغان «مايا ك» (ئەلمەنلەر) ژۇرنىلىدا كەينى - كەينىدىن ئېلان قىلدى . ئۇ ئۇستازىنىڭ قاراشلىرىنى ساقلاپ قېلىش بىلەنلا قالماستىن ، بەلكى ئۇستازىنىڭ قاراشلىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تولۇقلىدى ۋە جارى قىلدۇردى . شۇڭا ، ئۇمۇ ئىسلام مودېرنىزمچىلىرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەرباب بولۇپ قالدى . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسچىسى ، مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرغۇچىسى ھەسەنۇل بەننا ئۇنىڭ شاگىرتىمىش .

3) پەتۋا چىقاردى

مۇھەممەد ئابدۇ ئەقلىيلىكنى پەتۋاغىمۇ تەتبىقلىدى ، ئۇ چىقارغان پەتۋالارنىڭ سانى جىق ، دائىرىسى كەڭ ، چېتىلىدىغان مەسىلىلىرى كۆپ بولغانلىقتىن ، دىنىي ئىسلاھاتقا ۋە ئىسلام جەمئىيىتىگىمۇ ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى .

2 . ئىجتىمائىي ئىسلاھات توغرىسىدا

گېنېرال ئەرەبنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى قوراللىق كۈرىشى مەغلۇپ بولۇشتىن ئىلگىرى مۇھەممەد ئابدۇ ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇشقا ئاكتىپ قاتنىشىپ ، كۈرەشنىڭ تايانچىسى ۋە ئاساسلىق رەھبەرلىرىدىن

بىرى بولغاندى . مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، سىياسىي ئېتىقادتىن ۋاز كەچتى ، ھەتتا پادىشاھقا ۋە ئەنگلىيىنىڭ مىسىردىكى ۋەكىلى كرومېرغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن يېقىنلاشتى . شۇ چاغلاردا ، مىسىردىكى مىللىي - دېموكراتىك ھەرىكەت يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەنىدى . مۇھەممەد ئابدۇ ئۇنىڭ تەتۈرسچە يول تۇتۇپ ، دۆلەت خەلقىنى مائارىپ ئارقىلىق دۆلەتنى قۇتقۇزۇش يولىغا مېڭىشقا چاقىردى . بۇ ، ئەمەلىيەتتە ئىنگلىزلارغا ۋە پادىشاھقا ياردەم قىلغانلىق بولۇپ ، خەلق ئاممىسىنىڭ ھەرىكىتىگە تەسىر يەتكۈزدى دەپ قارالدى . شۇڭا ، بەزىلەر ئۇنى ئىنقىلابقا خائىنلىق قىلدى ، ۋەتەننى ساتتى دەپ ئەيىبلىدى . جامالىددىن ئافغانى ئۇنى «كۇرەش ئىرادىسىنى يوقاتتى» دېدى . لېكىن ، كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئۇنىڭغا تۆھپىسىمۇ ، گۇناھىمۇ بار ، گۇناھىدىن تۆھپىسى كۆپ دەپ باھا بەردى .

ئىجتىمائىي ئىسلاھات جەھەتتە ، ئۇنىڭ تۆۋەندىكى تۆت ئىشىنى تونۇشتۇرىمىز : ئىسلام سوتسىيالىزمىنى تەشەببۇس قىلدى ، ئىسلام بۇيۇك ئىتتىپاقلىقنى ۋە مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى تەشەببۇس قىلدى ، ئەدەبىي ئۇسلۇبنى ئىسلاھ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى ، ئاياللار ئازادلىقىنى تەشەببۇس قىلدى .

بۇ يەردە ئۇنىڭ ئاياللار توغرىسىدىكى قارىشىنىلا تونۇشتۇرىمىز .

شۇ چاغلاردىكى مىسىردا مۇھەممەد ئابدۇ ۋە ئۇنىڭ شاگىرتى قاسىم ئەمىن ئاياللار ئازادلىقىنى دەسلەپ تەشەببۇس قىلىپ ، «ئاياللار ئازادلىقى» دېگەن ئەسەرنى يازدى . قاسىم ئەمىنىڭ قاراشلىرىنى مۇھەممەد ئابدۇ قوللىدى ، ئاياللار مەسىلىسىدە مۇھەممەد ئابدۇنىڭ قارىشى ئەنئەنىۋى ئائىلە مۇناسىۋىتىنى قوغداشقا ۋە ئاياللارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتىكى ئورنىنى

ياخشىلاشقا مايىل ئىدى .

1 . ئەنئەنىۋى ئائىلە مۇناسىۋىتىنى قوغدىدى

مۇھەممەد ئابدۇ ئىسلامىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى بولغان ئەنئەنىۋى ئائىلە مۇناسىۋىتىنىڭ قاتتىق پارچىلىنىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆردى . ئۇ ئەنئەنىۋى ئائىلىلەرنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەت ۋە دۆلەتنى يىمىرىلىپ كېتىشكە ئېلىپ بېرىشىدىن ئەنسىرىدى . شۇڭا ، ئۇ مۇنداق دەپ قارىدى : باشقا جەمئىيەتلەرگە ئوخشاش ، ئىسلام جەمئىيىتىمۇ ئائىلە ئاساسىغا قۇرۇلغان . ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مېھرىبانلىق ، ھەمكارلىق روھى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ئائىلىنىڭ ئىناقلىقىنى ، ھەمكارلىقىنى ۋە قان ـ قېرىنداشلىق مۇھەببەتنى مەنبە قىلغان . شۇڭا ئۇ : «دۆلەت ئائىلىلەردىن تەركىب تاپىدۇ ، ئائىلىلەر بولمىسا دۆلەتمۇ بولمايدۇ ، چۈنكى قان ـ قېرىنداشلىق تۇغقانچىلىقى ، ھەمكارلىق تۇيغۇسى ئاتا ـ ئانا بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۇغما خۇسۇسىيەتتىن ئېشىپ كېتەلمەيدۇ . بۇنداق تۇغما خۇسۇسىيەت يوقالسا ، يېقىن تۇغقانلارغا پايدىسى بولمايدۇ . يىراقتىكى قوشنىلارغا پايدىسى بولۇشتىن تېخىمۇ ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ .»[1] دەپ كىتاب قىلدى . ۋەھالەنكى ، غەرب مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى ۋە سودا ـ سانائەت ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشى پەيدا قىلغان ئىجتىمائىي قىممەت قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشى ئەنئەنىۋى ئائىلە مۇناسىۋىتىدە پارچىلىنىش پەيدا قىلىدىغان ھەقىقىي سەۋەب ئىكەنلىكىنى بىلمەي ، ئەرلەرنىڭ ئاياللارغا توغرا مۇئامىلە قىلمىغانلىقىدىن شۇنداق بولىدۇ دەپ ھېسابلىدى . ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى : «ھوقۇق ، خىزمەت ، شەخسىيەت ، تۇيغۇ ۋە ئىدراك قاتارلىق جەھەتلەردە ئەرلەر ، ئاياللار ئوخشاش

---

① «مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام ئەسەرلىرى» ، 4 ـ توم ، 225 ـ بەت .

بولىدۇ ، ئۆيده خوجام بولۇپ ، ئاياللارنى بوزەك قىلىش نىيىتىدىكى ئادەملەر باشقىلارغا قۇل يېتىشتۇرۇپ بېرىدۇ ! »[1]

2 . ئاياللارنىڭ تەربىيە ئېلىشىنى تەشەببۇس قىلدى

مۇھەممەد ئابدۇ ئاياللارنىڭ تەربىيە ئېلىشىنى ئىزچىل تەشەببۇس قىلدى ، تەربىيە كۆرگەن ئاز ساندىكى تەرەققىيپەرۋەر ئاياللارنىڭ باشلامچىلىق قىلىپ ئاياللار جەمئىيىتىنى ئۈيۇشتۇرۇشنى ، بۇ جەمئىيەتلەر مەكتەپ ئېچىپ ، قىزلارنى تەربىيىلىشىنى ، بۇ قىزلارنىڭ كەلگۈسى جەمئىيەتتە خىزمەت قىلىشىنى ، مېھمانخانىلاردا مېھمان كۈتۈشىنى خىتاب قىلدى .

3 . نىكاھدىن خالىغانچە ئاجرىشىپ كېتىشنى چەكلىدى

ئىسلام جەمئىيىتىدە ئەر خوتۇندىن نارازى بولغاندا ئۈچ قېتىم «تالاق» دېسىلا نىكاھدىن ئاجرىشىپ كەتكەن بولىدۇ ، بۇنداق ئاجرىشىش قانۇنلۇق ھېسابلىنىپ ، ئىسلام جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىدۇ . ئاياللارنىڭ ھوقۇقسىزلىقى بۇنىڭدىن ئۇچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ .

بۇ مەسىلە ئىنتايىن ئادالەتسىز بولسىمۇ ، لېكىن ئىسلام جەمئىيىتىدىكى ئىنتايىن چوڭ قىيىن مەسىلە ئىدى . مۇھەممەد ئابدۇنىڭ ئۇنىڭغا چېقىلىشقا جۈرئەت قىلغان روھىغا ئاپىرىن ئېيتىش كېرەك .

مۇھەممەد ئابدۇ قازىخانىغا مۇنداق بەلگىلىمە چىقىرىپ بەردى : ئەر نىكاھتىن ئاجراشماقچى بولسا ، قازىخانىغا رەسمىي ئىلتىماس سۇنۇشى ، قازى ئۇ ئادەمگە نىكاھتىن ئاجرىشىش توغرىسىدىكى قۇرئان ۋە ھەدىستىكى بەلگىلىمىلەرنى تونۇشتۇرۇشى ، نىكاھتىن ئاجرىشىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ۋە ئاللانىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى چۈشەندۈرۈشى ، ئۇنىڭغا كۆپرەك ئويلىنىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىشى ، بىر

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1988 ـ يىلى 2 ـ نەشرى ، 237 ـ بەت .

ھەپتىدىن كېيىن نىكاھتىن ئاجرىشىشتا چىڭ تۇرسا ، قازى ئىككى گۇۋاھچىنى (ئەر - خوتۇن تەرەپنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرىدىن ئادەمنى ، ئەگەر تۇغقىنى بولمىسا ، قازى ئىككى يات ئادەمنى) بەلگىلەپ ، يەنە نەسىھەت قىلىشى لازىم . ئەگەر نەسىھەت ئۇنۇم بەرمىسە ، بۇ چاغدا قازى نىكاھتىن ئاجرىشىشقا ھۆكۈم قىلسا بولىدۇ . لېكىن ، ھۆكۈم قىلغاندا ئىككى گۇۋاھچى ھازىر بولسا ، ھەمدە ئاجرىشىش خېتى بېرىلسە ، نىكاھتىن ئاجرىشىش ئاندىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ .

4 . كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىگە قارشى تۇردى

ئۇنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىدى ، بىر ئەسىردىن بۇيان ، ئۇنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنسا ، كىشىلەر ئۇنىڭ كۆپ خوتۇنلۇق تۈزۈمىگە قارشى تۇرغان ئىسلاھات روھىغا ۋە جاسارىتىگە قايىل بولىدۇ .

كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىگە مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان كىشىلەرنىڭ قارشى تۇرماسلىقىدا مۇنداق ئىككى مۇھىم سەۋەب بار : بىرى ، «قۇرئان كەرىم»دە تۆت خوتۇن ئېلىشقا يول قويۇلىدىغانلىقى ئېنىق بەلگىلەنگەن . يەنە بىرى ، پەيغەمبەرمۇ ئايەتتىكى بەلگىلىمە بويىچە شۇنداق قىلغان .

مۇھەممەد ئابدۇ كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشنى چەكلىگەندە خوتۇنى تۇغماس چىقىپ قالغان ئەھۋالدا كۆپ خوتۇنلۇق بولسا بولىدۇ دەپ قارىدى . ئۇنىڭ كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشنى چەكلەشنى ئوتتۇرىغا قويۇشىدىكى ئاساسلىرى تۆۋەندىكىچە :

كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمى شەرقنىڭ ئۆزىدە ئەزەلدىن مەۋجۇت بولغان ياكى ئۆزىگە خاس تۈزۈم ئەمەس ، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى مۇئەييەن ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە شارائىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك . ھازىر ئۇ مۇھىت ۋە شارائىتلار مەۋجۇت ئەمەس ، شۇڭا كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىمۇ مەۋجۇت بولۇۋەرمەسلىكى لازىم .

كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى شۇكى ، ئەينى زاماندا ئەرەب جەمئىيىتىدە قەبىلىلەر ئۇرۇشى ئۈزۈلمىگەنلىكتىن ، ئەرلەر ئازيىپ ، ئاياللار كۆپىيىپ كەتكەن ، هوقۇقى ۋە پۇلى بار ئادەملەر مۇشۇ تۈزۈمدىن پايدىلىنىپ ، ئۆزىنىڭ جىنسىي تەلىپىنى قاندۇرغان .

ئىسلام دىنى تۆت خوتۇن ئالسا بولىدۇ دەپ بەلگىلىگەن ، شۇ چاغدىكى جەمئىيەتكە نىسبەتەن بۇ ناهايىتى چوڭ ئىلگىرىلەش بولۇپ هېسابلىنىدۇ . ئۇ چاغلاردا كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا چەك قويۇلمىغان . 9 ـ 10 خوتۇنلۇق بولىدىغانلار ناهايىتى كۆپ بولغان . لېكىن ، ئۇلار ئىسلام دىنىغا كىرگەندىن كېيىن ، دىنىي قائىدىگە ئەمەل قىلىشقا توغرا كەلگەن .

ئىسلام دىنىنىڭ تۆت خوتۇنلۇق بولسا بولىدۇ دەپ بەلگىلىشى ئاخىر كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ، بۇنىڭ ئىسپاتى شۇكى ، تۆت خوتۇنلۇق بولۇشنىڭ شەرتى بولىدۇ ، يەنى خوتۇنلىرىغا مۇتلەق ئادىل بولۇشى كېرەك . «ئەگەر (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا) ئادىل بولالماسلىقىڭلاردىن قورقساڭلار ، بىر خوتۇن بىلەن ياكى قول ئاستىڭلاردىكى چۆرىلەر بىلەن كۇپايىلەنسەڭلار بولىدۇ... »[1] .

مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر «مۇتلەق ئادىل» بولۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغانلىقتىن ، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشنى چەكلەش لازىم .

كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمى — شەرىئەتتىكى نىكاھ قىسمىنىڭ مۇهىم مەزمۇنى بولۇپ ، مۇهەممەد ئابدۇنىڭ تەشەببۇسىغا هازىرغىچە يېرىم ئەسىردىن ئاشقان بولسىمۇ ، بۇ تەشەببۇس ئەمەلگە ئاشمىدى ، هەتتا «ئىسلام ئىنقىلابى» بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرگەن هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزممۇ بۇ

---

① «قۇرئان كەرىم» ، 4 ـ سۈرىنىڭ 3 ـ ئايىتىدىن .

تەشەببۇسنى قوبۇل قىلالمىدى . بۇ مەسىلىنىڭ قىيىنلىقى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ .

3 . مائارىپ ئىسلاھاتىنى تەشەببۇس قىلدى

مۇھەممەد ئابدۇ سىياسىي جەھەتتە ئۇڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغاندىن كېيىن ، سىياسىيدىن ۋاز كېچىپ ، مائارىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ ، «مائارىپ ھەممىگە قادىر» دەيدىغانلاردىن بولۇپ كەتتى . ئۇ «مائارىپ — ھەممە دېمەكتۇر ، ھەممە ئىش مائارىپ ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ ، ئىلىمدىن ئايرىلىپ قالغاندا ، ھەممىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ ، ئىلىم بولسا ھەممە بار بولىدۇ» ، «ئادەم تەربىيە ئالغانلىقى ئۈچۈن ئادەم بولالايدۇ ، تەربىيە كۆرگەن ئادەم ئۆزىنىمۇ ، باشقىلارنىمۇ سۆيىدۇ . مائارىپ كىشىلەرنىڭ خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلىشىگە ، كەسپىكە پىششىق بولۇشىغا ياردەم قىلىدۇ ، ئۇنىڭ ئۇنۇمى ئەڭ چوڭ بولىدۇ . . .»①

ئۇ مائارىپنى ئەڭ كۈچلۈك تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ ، تۈزۈك ئۇنۇمى بولمىدى . بۇنىڭ سەۋەبلىرى تۆۋەندىكىچە :

1) مۇستەملىكىچىلىككە ۋە فېئودال پادىشاھلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇش ئەينى ۋاقىتتا جەمئىيەتتىكى ئاساسىي ئېقىم ئىدى ، لېكىن مۇھەممەد ئابدۇ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئارزۇسى بىلەن ھېسابلاشماي ، دۆلەتنى مائارىپ ئارقىلىق قۇتقۇزۇش يولىغا ماڭدى . ئەمەلىيەتتە دەۋر ئېقىمىنىڭ تەتۇرسچە ئىش قىلدى ، دۇشمەنگە ياردەم بېرىپ ، خەلقنى قالايمىقانلاشتۇردى .

2) مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويۇش ئۈمىدىنى پۈتۈنلەي مۇستەملىكىچىلەرگە ، پادىشاھنىڭ قوللىشىغا ، بايلارنىڭ ياردىمىگە باغلىدى . ئەمەلىيەتتە بۇ پەقەت مۇھەممەد ئابدۇنىڭ ئۆز ئارزۇسى بولۇپ ، ئۇلار ئەزەلدىن بۇ ئىشنى ھەقىقىي قوللاپ

---

① ئالىي ئىمام ، ئەزھەر مەسچىتىدىكى شەيخ دوكتور مۇھەممەد سەئىد تەنتاۋى : «يېقىنقى زاماندىكى ئۇلۇغ ئىجتىھادچى پروفېسسور مۇھەممەد ئابدۇ ئىمام» ، ئەلئىھرام گېزىتىنىڭ 1996 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىكى 10 ـ بېتى .

باقمىدى . زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشتىن ئېغىز ئېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس .

3) مۇھەممەد ئابدۇ مائارىپنىڭ ھەممىگە قادىرلىقىنى تەكىتلىسەمۇ ، لېكىن مەكتەپ باشقۇرۇش ئەمەلىيىتىدە جەمئىيەتتە بىرقەدەر يۇقىرى كەسپىي تېخنىكا سەۋىيىسىگە ئىگە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى يېتىشتۇرۇپ بېرىشتىن ئىبارەت بىرلا ئىشنى قىلىپ بېرەلىدى ، ئۇ مۇنۇلارنى تەشەببۇس قىلدى : جەمئىيەتتىكى سىنىپلار ئوخشاش بولمىغاچقا ، ئۇلارنىڭ مائارىپتىن بەھرىمەن بولۇشمۇ ئوخشاش بولماسلىقى كېرەك . مائارىپنى مۇنداق ئۇچ دەرىجىگە بۆلۈش كېرەك : 1 ـ دەرىجىدە پۇقرالارنى باشقۇرىدىغان سىياسەتچىلەرنى ۋە دۆلەتنى قوغدايدىغان ئوفىتسېرلارنى ، ھەمدە قازىلارنى تەربىيىلەش لازىم ؛ 2 ـ دەرىجىدە مائارىپ مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئالىملارنى يېتىشتۇرۇش لازىم ؛ 3 ـ دەرىجىدە يېزا ئىگىلىكى ، سانائەت ، سودا بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئادەتتىكى كىشىلەرنى يېتىشتۇرۇش لازىم . ئۇ يولغا قويماقچى بولغان مائارىپتا 3 ـ دەرىجىدىكى ئادەملەرنى تەربىيىلەپ ، ئۇلارغا يېڭى مۇلازىمەت ماھارەتلىرىنى ئۆگىتىپ ، مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇلارنى بىرقەدەر يۇقىرى سەۋىيىدىكى مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەشنى كۆزدە تۇتتى ، ئاز سانىدىكى كىشىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇلار 1 ـ ، 2 ـ دەرىجىگە كۆتۈرۈلەلمەيدۇ ، ياغاچچىنىڭ ئوغلى ياغاچچى ، تۆمۈرچىنىڭ ئوغلى تۆمۈرچى بولىدۇ . مۇھەممەد ئابدۇنىڭ بۇنداق بۇرژۇئا مائارىپ قارىشىدا يا دۆلەتنى قۇتقۇزۇش كۆزدە تۇتۇلمىغان ، يا ئىشچىلار ، دېھقانلار نەزەرگە ئېلىنمىغان . شۇڭا ، بۇنىڭغا ئاۋاز قوشىدىغانلارنىڭ تايىنى بولمىدى .

4) مۇھەممەد ئابدۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى مائارىپ ئەندىزىسى مەكتەپ ئىككى خىل دەرس ، يەنى دىنىي دەرس ۋە ھازىرقى زامان

پەننىي بىلىملىرى دەرسىنى تەسىس قىلىش ئىدى . بۇ تەسەۋۋۇر ئەينى چاغدا ئىككى تەرەپتىن كەلگەن نارازىلىققا ئۇچرىدى ، يەنى مۇتەئەسسىپلەر ھازىرقى زامان پەننىي بىلىملىرىنى ئارىلاشتۇرماسلىق كېرەك ، بولمىسا ھېچنېمىگە ئوخشىمايدىغان مائارىپ بولۇپ قالىدۇ ، ئەمەلىيەتتە دىنىي دەرسىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ دەپ قارىدى ؛ يېڭى مائارىپ تەرەپدارلىرى بولسا ، دىنىي دەرسىنى ساقلاپ قالماسلىق لازىم ، بولمىسا ھېچنېمىگە ئوخشىمايدىغان مائارىپ بولۇپ قالىدۇ دەپ قاراپ ، دىنىي مائارىپنى يېڭى مائارىپقا ئارىلاشتۇرۇش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى ئىپادىلىدى . مۇھەممەد ئابدۇنىڭ مائارىپ ئەندىزىسى ئەينى چاغدا ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا كېڭەيتىلمىدى . لېكىن ، ھازىرقى زامانىدىكى ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مائارىپىدا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ مائارىپىدا ۋە ئىسلام ئىنقىلابى غەلبىسە قىلغاندىن كېيىنكى ئىراننىڭ مائارىپىدا مۇھەممەد ئابدۇ تەشەببۇس قىلغان مائارىپ ئەندىزىسى يولغا قويۇلدى .

§ 3 . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسى

1 . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگىلىك قىلالايدىغان نەزەرىيىچىلىرى

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەلىماتى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ۋە يېقىنقى زامانىدىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىدىن ۋە تەجرىبە - ساۋاقلىرىدىن پايدىلانىدى ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىيەتلىرىنى يەكۈنلىدى ۋە بۇ ھەقتە نەزەرىيىۋى تەپەككۇر

يۇرگۇزدى . ئۇ تەرەققىياتنىڭ بىرنەچچە باسقۇچىنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ئۆزىگە خاس سىستېمىلىق بىر يۇرۇش نەزەريىسىنى شەكىللەندۇردى . ئىسلامىزم ھەربىر زور تۈركۈمدىكى مەشھۇر نەزەريىچىلەرنى ، مەسىلەن ، مىسىرلىق ھەسەنئۇل بەننا ، سەييىد قۇتۇب ، مۇھەممەد قۇتۇب ، پاكىستانلىق ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدى ، ئىرانلىق روھوللا مۇساۋى ھۇمەينى ، ئەلى شەرىئەتى ، تۇنىسلىق راشىد جانۇسى ، سۇدانلىق ھەسەن تۇرابى قاتارلىق نەزەريىچىلەرنى يېتىشتۈردى . بۇ نەزەريىچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى شۇ دۆلەتلەردىكى ئىسلامىزم ھەربىر تىگە ئىدى ، ئۇلار دىنىي ئائىلىدە دۇنياغا كېلىپ ، كىچىكىدىن دىنىي مەدەنىيەتتە تەربىيىلەندى ، ئۆزلىرى يا دىنىي زىيالىي بولدى ، يا دىندىن تاشقىرى زىيالىي بولدى . بەزىلىرى ھازىرقى زامان ئالىي مائارىپىدا تەربىيىلەندى ، ھەتتا ئامېرىكا ، ئەنگلىيىگە بېرىپ ئوقۇپ ، دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى ئالدى . شۇڭا ئۇلار ھەم ئىسلام دىنىنىڭ ئەھكاملىرى ۋە شەرىئەت توغرۇلۇق كەڭ ۋە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ، ھەم ھازىرقى زامان پەننىي بىلىملىرىنى كەڭ ئىگىلىگەن ۋە تەنقىد قىلغان ، ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بىلەن ھازىرقى زامان ئىلىمىنى ۋە مۇستەملىكىچى دۆلەتلەرنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى سېلىشتۇرۇپ كۆردى . سېلىشتۇرۇش نەتىجىسى شۇ بولدىكى ، ئۇلار ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىدىن ۋە ئارقىدا قالغانلىقىدىن ئېچىنىشنى ، ھازىرقى زامان پەننىي بىلىملىرىگە بولغان تونۇشنى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى ، ئېكسپىلاتاتسىيىسى ، كونترول قىلىشقا بولغان نارازىلىقىنى ئىسلام دىنىنى يېڭىلاش ، ئىسلام دىنىنى گۈللەندۇرۇش ئارقىلىق ، مىللەتنى ۋە دۆلەتنى گۈللەندۇرۇش يولىدىكى كۈچلۈك ئارزۇغا ۋە ئەملىي ھەرىكەتكە ئايلاندۇردى . لېكىن ئۇلار

كىچىكىدىن پۈختا دىنىي دۇنيا قاراشنىڭ تەسىرىنىڭ قوبۇل قىلغانلىقتىن ، هازىرقى زامان پەنلىرىگە مۇئامىلە قىلىش ، جەمئىيەتنى كۆزىتىش ، مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشلاردا روشەن ئىسلام دىنىي مەيدانىدا ، قارىشىدا ۋە هېسسىياتىدا بولدى .

تۆۋەندە هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ تەرەققىيات جەريانى بويىچە ، باسقۇچلۇق تەرەققىياتتا گەۋدىلىك رول ئوينىغان نەزەرىيىچىلەردىن بىرنەچچىسىنى تونۇشتۇرىمىز .

هەسەنۇل بەننا (1906 — 1949) «مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى»نىڭ قۇرغۇچىسى ، 1928 ـ يىلى ئۇنىڭ رەهبەرلىكىدە يەتتە بەگزادە «مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى»نى قۇرۇپ ، هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم هەرىكىتىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى جاكارلىدى . هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم هەرىكىتىنىڭ ئاساسچىسى ۋە نەزەرىيىچىسى هەسەنۇل بەننا ئىسلام مودېرنىزمچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان رەشىد رىزانىڭ شاگىرتى بولۇپ ، مودېرنىزمچىلاردىن ئىسلاهات قاراشلىرىنى قوبۇل قىلىش بىلەنلا قالماستىن ، ۋەهھابىيلاردىن ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي ئەهكاملىرىدا چىڭ تۇرىدىغان روهنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇلارنى ئەينى ۋاقىتتىكى ئىچكى ـ تاشقى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇپ ، ئۆزگەرتىپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسىي رامكىسىنى تەييارلىدى . ئۇنىڭ ئىككى تەرەپتىن ۋاريانتلىق قىلىش ئىدىيىسى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلىنىدۇ : (1) مودېرنىزمچىلارنىڭ هازىرقى زامان پەنلىرىنى قوبۇل قىلىش ئىدىيىسىگە ، ئىسلام دىنىنى يېڭىلاش ، دىنىنى ، مىللەتنى ، دۆلەتنى گۈللەندۇرۇش روهىغا ۋاريانتلىق قىلدى ؛ (2) مودېرنىزمچىلارنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش ئىدىيىسىگە ۋە هەرىكىتىگە ۋاريانتلىق قىلدى ، بەلكى

تېخىمۇ قەتئىي بولدى . كېيىنچە جاھانگىرلىككە ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىتتىپاقچىسى بولغان ئىسرائىلىيىگە ، غەربنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقىغا ۋە سىڭىپ كىرىشىگە قارشى تۇرۇش ، ئىسلام ئېتىقادىنى ۋە ئىسلامىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى قوغدايدىغان ئىدىيە ۋە ھەرىكەتكە تەرەققىي قىلدى ؛ (3) مودېرنىزمچىلارنىڭ پان ئىسلامىزم روھىغا ۋارىسلىق قىلدى . ئىسلام دۆلىتى قۇرۇشنى ، ئىسلام دىنىنىڭ خەلىپە تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ، شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلدى . بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنى خەلقئارالىق تەشكىلات قىلىپ رَاۋاجلاندۇرۇپ ، نۇرغۇن دۆلەتلەردە شۆبىلىرىنى قۇردى ؛ (4) مودېرنىزمچىلار-نىڭ دېموكراتىك سىياسەت ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ ، مىسىردا يولغا قويۇلۇۋاتقان پارلامېنت تۈزۈمى ئىسلامىيەتنىڭ «شۇرا» (كېڭىشىش) پرىنسىپىغا ئاساسىي جەھەتتىن ماس كېلىدۇ دەپ قارىدى ؛ (5) مودېرنىزمچىلارنىڭ سىياسىي پارتىيە قۇرۇش تەجرىبىلىرىگە ۋارىسلىق قىلدى ، ھەمدە باشقا دۆلەتلەردىكى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ تەشكىللەش ۋە پائالىيەت تەجرىبىلىرىنمۇ قوبۇل قىلىپ ، ئىسلام ئالاھىدىلىكىگە ئىگە مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنى قۇرۇپ ، ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەشكىللىگۈچىسى ، رەھبەرلىك قىلغۇچىسى ۋە ئىجرا قىلغۇچىسى سۈپىتى بىلەن «ئىسلام ئىنقىلابى» كۇرۇشىنى پروگراممىسى ، تەشكىلى ۋە رەھبەرلىكى بولغان ھالدا قانات يايدۇردى ؛ (6) ۋەھھابىيلارنىڭ ھازىرقى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت قۇرۇش ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلدى . شۇڭا ئۇ كېيىنچە بىر تەرەپتىن ، مودېرنىزمچىلارنىڭ پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇنىنى يولغا قويۇشنى توختىتىش تەشەببۇسىدىن ۋاز كېچىپ ، پارلامېنت سايلىمىغا ئاكتىپ قاتناشتى ، دىندىن تاشقىرى دائىرىلەرنىڭ

ئىدىيىسىنى ھىمايە قىلىدى . دىندىن تاشقىرى دائىرىلەردىن ياكى ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى قوبۇل قىلىپ ، ئىسلام شەرىئىتىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇشنى ياكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ جىھاد قىلىپ ئۇنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسى تىكلىنىشنى كۈتۈشنى ئېنىق تەلەپ قىلىدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىي تۈزۈلمىسىنىڭ مەزمۇندا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىن بۇيانقى ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ خانلىق تۈزۈلمىسىگە تەقلىد قىلىپ ، نامدا دىن بىلەن ھاكىمىيەت بىرلەشتۈرۈلگەن خەلىپىلىك تۈزۈم دەپ ئاتاپ ، ئەمەلىيەتتە جەمەت ھۆكۈمرانلىقىدىكى پادىشاھلىق مۇستەبىت ھاكىمىيەت ئىكەنلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە تۆت خەلىپە رەھبەرلىك قىلغان سائادەت دەۋرىدىكىدەك سىياسىي بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسىنى تەقلىد قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدى ؛ (7) ۋەھھابىيلارنىڭ قۇرئان ، ھەدىس ئەقىدىلىرىدە ۋە قائىدىلىرىدە چىڭ تۇرۇپ ، دىنىي قائىدە ـ يوسۇنلارنى قاتتىق ئادا قىلىش تەلىپىگە ۋارىسلىق قىلىدى ، لېكىن ئۇنىڭ قۇرئان ۋە ھەدىسكە تۇتقان قاتمال پوزىتسىيىسىدىن ۋە دوگماتىزملىق ئىزاھاتلىرىنى چۆرۈۋەتتى ؛ (8) ۋەھھابىيلارنىڭ جىھاد روھىغا ۋارىسلىق قىلىدى ، لېكىن ئۇنى كونكرېت تەتبىقلىغاندا ، دىنىي تەبلىغ بىلەن قوراللىق كۈچتىن ئىبارەت ئىككى قوللۇق تەييارلىق قىلىدى ، بەلكى دىنىي تەبلىغنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويدى ، ھەمدە ئۇنى ھەرىكەتنىڭ ئومۇمىي جەريانىدىكى ئۇچ باسقۇچقا ، يەنى تەشۋىقات باسقۇچى ، ئۇيۇشتۇرۇش باسقۇچى ۋە ھەرىكەت باسقۇچىنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە ئىزچىللاشتۇردى . قورال كۈچىنى 3 ـ باسقۇچتا ، يەنى ئاخىرقى باسقۇچتا ئېھتىياجلىق بولغاندا ئىشلەتتى .

1923 ـ يىلىدىن كېيىن مىسىردا ۋە ئىسلام دۇنياسىدا تېز تەرەققىي قىلغان دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك دولقۇنىنى توسۇپ قېلىش ، شۇنداقلا مۇستاپا كامال تەرىپىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان خەلىپە تۈزۈمىنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن ، ھەسەنۇل بەننا ئىسلامىيەتنىڭ «ئومۇمىيۈزلۈكلىكى»نى ئالاھىدە تەكىتلەپ ، «ئىسلامىيەت — ھەم ئېتىقاد ، ھەم ئىبادەت ، ھەم ۋەتەن ، ھەم دۆلەت تەۋەلىكىدۇر ، ھەم دىن ، ھەم دۆلەت ، ھەم روھ ، ھەم ھەرىكەت ، ھەم «قۇرئان كەرىم» ، ھەم شەمشەر»[1] دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويدى . ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش تەشەببۇسىغا قارشى چىقىپ ، ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ بارلىققا كېلىشى ، مەۋجۇت بولۇشى ، مەقسىتى ۋە چىقىش يولىنى نەزەرىيىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى .

ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدى (1850 — 1979) كىچىكىدىن دىنىي تەربىيە ئالغان ، ئەرەب تىلى ، پارس تىلى ، ئىنگلىز تىلى قاتارلىق كۆپ تىللارنى ئىگىلىگەن ، «ئىسلام قامۇسى» دېگەن تەرىپكە ئىگە . دەسلەپكى يىللاردا گېزىت ـ ژۇرناللاردا مۇخبىر ۋە تەھرىر بولغان ، پۈتۈن ھىندىستاندا ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ ، نۇرغۇن ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان ، ئەسەرلىرى 128 دىن ئاشىدۇ . بۇ ئەسەرلەر ، دىن ، سىياسىي ، ئىقتىساد ، جەمئىيەت ، تارىخ ، قانۇن ، مەدەنىيەت ، مائارىپ قاتارلىق ساھەلەرگە چېتىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ «ئىدىيە مايا كى» دەپ تەرىپلەنگەن . ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسى بايانلىرىنى تۆۋەندىكىدەك 10 تەرەپكە يىغىنچاقلىغىلى بولىدۇ : (1) ئىسلام دىنى نەزەرىيىسىنىڭ جېنى ۋە ئاساسلىرى توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (2) ھاكىملىق (ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى) نىڭ ئاللاغا

---

① «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، ئىسلام نەشرىياتى ، 1992 ـ يىلى ، 119 ـ بەت .

مەنسۇپ بولۇشى توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (3) ئىسلام شەرىئىتى توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (4) ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىللىرى توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (5) غەرب مەدەنىيىتى توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (6) دېموكراتىيە توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (7) مىللەتچىلىك توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (8) ئايالالار توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (9) ئۆسۈم توغرىسىدىكى بايانلار ؛ (10) ئىسلامىيەتنى گۇللەندۈرۈش يولى توغرىسىدىكى بايانلار . ئۇ مۇشۇ تىرىشچانلىقلىرى ئارقىلىق ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ قاراشلىرىنى زور دەرىجىدە بېيىتىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، ئۇنى بىرقەدەر مۇكەممەل ، سىستېمىلىق نەزەرىيە قىلدى . بولۇپمۇ ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئىككى يېڭى قاراش ، يەنى «ھاكىملىق» بىلەن «ھازىرقى زامان جاھىلىيىتى» ھەرىكەتكە ئەڭ چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . «ھاكىملىق» دېگەندە ئىنسان ئۆزىنىڭ ياراتقۇچىسى — ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىش ، ئۆز ئىچىدىكى دىندىن تاشقىرى بەزى ئادەملەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلماسلىق ، يەنى ئىسلامىيەتنىڭ «ئاللا ئىدارە قىلىشى» نى قوبۇل قىلىشى ، «ئادەمنىڭ ئىدارە قىلىشى»نى قوبۇل قىلماسلىق كۆزدە تۇتۇلىدۇ . «ھازىرقى زامان جاھىلىيىتى» دېگەندە ، ھازىرقى زاماندا يالغۇز ئاللاغا سەجدە قىلماي ، كۆپ ئىلاھغا سەجدە قىلىش ياكى ئاللانىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىنكار قىلىدىغان ھەرىكەتلەر ، ياكى ئاللاغا ئاغزىدا ئىمان ئېيتىپ ، ئەمەلىيەتتە ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلماي ، ئادەمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىدىغان ھادىسىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ . مۇشۇ قاراشقا ئاساسەن ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى مەۋدۇدى «جاھىلىيەت ھاكىمىيىتى» ، بۇنداق ھاكىمىيەت رەھبەرلىكىدىكى جەمئىيەت «جاھىلىيەت» جەمئىيىتى بولىدۇ . جاھىلىيەت ھاكىمىيىتى ۋە جاھىلىيەت جەمئىيىتى كاپىرلار ھاكىمىيىتى

ھېسابلىنىدۇ . ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئىسلام ھاكىمىيىتىنى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى دەسستىش لازىم دەپ قارايدۇ .

1941 ـ يىلى پاكىستاندا «ئىسلامىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» رەسمىي قۇرۇلدى . مەۋدۇدى ئۇيۇشمىنىڭ ئەمىرلىكى (رەئىسلىكى)نى ئۇستىگە ئالغاندا مۇنداق دېگەنىدى : «بۇ ھەربىرىمىزنىڭ زاماندىكى ئىسلامىزم ھەربىرىتى) ھاياتىمىدىكى ئاساسىي نىشانىم ھېسابلىنىدۇ . مۇشۇ ئالىي نىشان يولىدا ، ئۆزۈمنىڭ ھايات ـ ماماتى بىلەن ھېسابلاشمايمەن . مۇشۇ يولغا ماڭغانىكەنمەن ، قانداق ئەھۋال پەيدا بولۇشىغا پەرۋا قىلماي ، كۆزلىگەن نىشانغا يېتىش ئۈچۈن ، ھاياتىمنى تەقدىم قىلىشنى خالايمەن . باتۇرلۇق بىلەن ئالغا باسمەن ، مەن بىلەن مىللە ماڭىدىغان بىرەر ئادەم بولمىغاندىمۇ ، ئۆزۈم يالغۇز قالسامۇ ، پۈتۈن دۇنيا بىرلىشىپ قارشى تۇرسىمۇ ھەرگىز كەينىمگە قايتمايمەن ، ئۆزۈم يالغۇز جەڭ قىلىمەن .»[1]

سەييىد قۇتۇب (1906 — 1966) 1948 ـ يىلىدىن 1951 ـ يىلىغىچە ئامېرىكىدا ئوقۇپ ، ئامېرىكىغا نىسبەتەن ئىنتايىن يامان تەسىرگە ئىگە بولغان ، مىسىرغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن ، 1954 ـ يىلى مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا قاتنىشىپ ، ئۇيۇشمىنىڭ مەخپىي ژۇرنىلى — «جىھادچى قېرىنداشلار »گە مەسئۇل مۇھەررىر بولغان . 1954 ـ يىلى قولغا ئېلىنغان ، 1964 ـ يىلى قويۇپ بېرىلگەن . بىر قېتىملىق زوراۋانلىق پائالىيەت پىلانىغا قاتنىشىپ ۋە رەھبەرلىك قىلىپ ، يەنە تۇرمىگە سېلىنغان . 1966 ـ يىلى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان . ئۇنىڭ ئۇيۇشمىغا قاتناشقان ۋاقتى ئۇزاق بولمىسىمۇ ، تۇرمىدە ئۇزاق ياتقان . ئۇنىڭ ئۇستىگە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرى ۋە ئۇچرىغان زىيانكەشلىكلىرى ئۇنىڭ ئىدىيىسىگە تېخىمۇ تۇرتكە

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلامىيەتنىڭ ئويغىنىشى» ، قاھىرە نەشرىياتى ، 1987 ـ يىلى نەشرى ، 48 ـ بەتتىن .

بولغان ، همده ئۇنىڭ نەزەرىيەۋى تەشەببۇسلىرىدا ئەكس ئەتكەن . ئۇ تۇرمىدە مەۋدۇدىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ ، چوڭقۇر ئىلهاملانغاندىن كېيىن ، «يول بەلگىسى» ناملىق كىتابنى يېزىپ چىققان ، بۇ كىتاب سەييىد قۇتۇبنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى ، شۇنداقلا هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ مۇهىم ئەسىرى بولۇپ ، هازىرقى زامانىكى ئىسلامىزم هەرىكىتىدە يۆلىنىشلىك ۋە باسقۇچلۇق تەسىرگە ئىگە . بۇ كىتابتا پۈتۈنلەي مەۋدۇدىنىڭ قاراشلىرى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈلۈپ كۆچلۈك جارى قىلدۇرۇلغان . نەزەرىيە جەهەتتە ، ئىسلام ئېتىقادىنىڭ يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ، بىرىنچىدىن ، «هاكىملىق» — ئىسلام ئېتىقادىنىڭ يادروسى ئىكەنلىكىنى ، «لائىلاهە ئىللەل لاهۇ ، مۇهەممەدون رەسۇل لاه» دېگەن كەلىمە تەييىبەنىڭ ئىپادىلىنىشى ئىكەنلىكىنى ، هەقىقىي مۇسۇلمان ئاللانىڭ ئەڭ ئالىي مۇتلەق هۆكۈمرانلىق هوقۇقىغا ئېتىقاد قىلىش زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى «ئاللا يولىدا جەڭ قىلىپ» ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەكلىكىنى دەلىللىدى . ئىككىنچىدىن ، ئاللاغا ئىمان ئېيتمايدىغان ياكى ئىمان ئېيتىشقا قارشى تۇرىدىغان هازىرقى زامانىكى ئىدىيە ۋە هەرىكەتلەرنىڭ «هازىرقى زامان جاهىلىيىتى» ئىكەنلىكىنى دەلىللەپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى : دۇنيادا ئىككى خىل هۆكۈمەت ، ئىككى خىل دۆلەت ۋە جەمئىيەت بولىدۇ . بىر بولسا ئىسلام هۆكۈمىتى ، ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتى ، بىر بولسا جاهىلىيەت هۆكۈمىتى ، جاهىلىيەت دۆلىتى ۋە جاهىلىيەت جەمئىيىتىدۇر . بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدۇ . كېيىنكىسىنى پۈتۈنلەي ئالدىنقىسىغا ئۆزگەرتكەندىلا ئاللانىڭ «يەرشارى» ۋە «پۈتۈن ئىنسانىيەت» كە بولغان مۇتلەق هۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ . زامانىمىزدا پۈتكۈل دۇنيا جاهىلىيەتچىلىك ئىچىدە ياشاۋاتىدۇ ، شۇڭا هەممىسى

جاھىلىيەت ھۆكۈمىتى ، جاھىلىيەت دۆلىتى ۋە جاھىلىيەت جەمئىيىتى ھېسابلىنىدۇ . ئۇلارغا ئىسلاھ قىلىش ۋاستىسىنى قوللىنىشقا بولمايدۇ . ئۇلارنى ئۆزۈل ـ كېسىل ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئاندىن ئاللانىڭ شەرىئىتى ، يەنى ئىسلام شەرىئىتى بويىچە يېڭىۋاشتىن ئىسلام ھۆكۈمىتى ، ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى قۇرۇش لازىم . ئەمەلىيەتتە ، ئۇ ئىسلام ئېتىقادى مۇنۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشنى تەكتىلىدى : دىلدا ئىخلاسمەن بولۇپ ، بىر ئاللاغا ئىمان ئېيتىش ؛ مۇسۇلمانلار ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىش ، يەنى تەبلىغات ئارقىلىق كىشىلەرگە ئىسلام دىنىنى ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى توغرا تونۇش توغرىسىدا تەربىيە بېرىپ ، قەتئىي ئىسلام ئېتىقادىنى تىكلەپلا قالماستىن ، «قىلىچ بىلەن جىھاد قىلىپ» . «ئادەمنىڭ ئىدارە قىلىشى»نى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، «پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى ئازاد قىلىپ» ، ئۇلارنى «جاھىلىيەتنىڭ پاتقىقى ۋە بەختسىزلىكى»دىن قۇتقۇزۇۋېلىپ ، ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم . بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن «كوللېكتىپ (مۇسۇلمان تەشكىلاتلىرى)نىڭ قۇرۇلۇشىنى ، ھەربىكەت قۇرۇلۇشى ۋە ئېتىقاد قۇرۇلۇشى»نى تەڭ ئېلىپ بېرىش لازىم . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئەسەبىيلىرى مەۋدۇدى ۋە سەييىد قۇتۇبنىڭ ، بولۇپمۇ سەييىد قۇتۇبنىڭ ئەسەرلىرىدىن نۇرغۇن قاراشلارنى قوبۇل قىلدى . ئۇلارنىڭ نەزىرىدە سەييىد قۇتۇب ئۇلار ئۈزۈن يىللاردىن بۇيان ئىزدەۋاتقان ، لېكىن تاپالمايۋاتقان كۆڭۈلدىكىدەك «رەھبەر» ئىدى . سەييىد قۇتۇب 1964 ـ يىلى تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ ، ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن يەنە تۇرمىگە سولىنىپ ، ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى . ئەسەبىيلەر ئۇنىڭ «ھازىرقى زامان جاھىلىيىتى» ۋە «قىلىچ بىلەن جىھاد قىلىش»

توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى چېكىگە يەتكۈزۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىگە يېتەكچى قىلدى .

رۇھۇللا مۇساۋى ھۇمەينى (1902 — 1989) سەئىدلەردىن بولۇپ ، شىئە مەزھىپىدىكى دىنىي ئائىلىدە تۇغۇلغان ، دىن تەتقىقاتى ۋە دىنىي خىزمەت بىلەن ئۇزۇن ۋاقىت مەشغۇل بولغان ئۆلىما . شىئە مەزھىپىنىڭ ئاياتۇللا دېگەن يۇقىرى دىنىي ئۇنۋانىغا ئىگە .

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى 1979 ـ يىلى ھۇمەينىنىڭ رەھبەرلىكىدە غەلىبە قىلىپ ، پەھلىۋى خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، چەت ئەل مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ كونترولللۇقى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە خاتىمە بېرىپ ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى بەرپا قىلىپ ، شەرىئەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ ، ھەممە ساھەلەردە ئىسلاملاشتۇرۇشنى تېز ئەمەلگە ئاشۇردى . بۇ قېتىمقى مەملىكەتلىك غەلىبە ۋە ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ بەرپا قىلىنىشى ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تۇنجى غەلىبىسى بولغاچقا ، ھۇمەينىنىڭ داڭقى چىقىپ ، ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابى «ھۇمەينى ئىنقىلابى» دەپ ئاتالدى . ھۇمەينىنىڭ تەلىماتى «ھۇمەينى ئىلمىي ئېقىمى» ، «ھۇمەينى يولى» دەپ ئاتالدى . ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن نۇرغۇن ئادەم ئۇنىڭغا چوقۇندى ، ئۇنى دۇنيا ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ داھىيسى دەپ ھۆرمەتلەپ ، ئۆيلىرىگە ئۇنىڭ رەسىمىنى ئاستى ، كوچىلارغا نامايىش قىلىپ چىققاندىمۇ ئۇنىڭ رەسىمىنى كۆتۈردى ، ھۇمەينىنىڭ تەلىماتى ھەرتەرەپنىڭ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىگە ئىگە بولدى .

ھۇمەينىنىڭ تەلىماتى ۋە ئۇنىڭ ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمغا كۆرسىتىدىغان ئەھمىيىتىنى ئاساسلىقى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1 . ھۆمەينىنىڭ پۈتكۈل تەلىماتىدىن قارىغاندا ، ئۇنىڭدىكى ئاساسلىق يېڭى قاراشلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھەسەنۇل بەننا ۋە ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدىنىڭ ئىدىيىسىدىن قوبۇل قىلىنغان . ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ھۆمەينى ئىسلام ئىنقىلابىنى سىرتقا چىقىرىشنى ئاشكارا ئۇتتۇرىغا قويدى . ئەينى يىللاردىكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پېرسىيە پادىشاھىغا ۋە ۋىزانتىيە ئىمپېراتورىغا ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلىش توغرىسىدا خەت يازغانلىقىنى دوراپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەھبىرى گورباچېفقا خەت يېزىپ ، ئۇنىڭدىن كومۇنىزمدىن ۋاز كېچىپ ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشنى تەلەپ قىلدى . بۇ يەردە نەقىل كەلتۈرۈلگەن بىرنەچچە ئابزاس سۆزدىن ھۆمەينىنىڭ قاراشلىرى بىلەن ھەسەنۇل بەننا ، مەۋدۇدىلارنىڭ قاراشلىرىنىڭ قانچىلىك ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «جانابى گورباچېف ! ھەممىگە مەلۇمكى ، ھازىردىن باشلاپ كومۇنىزم تۈزۈمىنى مومىيالاپ دۇنيانىڭ سىياسىي ، تارىخ مۇزېيىغا كىرگۈزۈۋېتىش كېرەك . چۈنكى ئۇ ، كىشىلەرنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىنى قاندۇرالمايدىغان بولدى . يەنە كېلىپ ئۇ بىر خىل ماتېرىيالىزملىق تەلىمات . ماتېرىيالىزملىق تەلىمات ئىنسانىنى مەنىۋى ئېتىقادسىزلىق كىرزىسىدىن قۇتقۇزالمايدۇ . بۇ خىل كىرزىس شەرق ۋە غەربتىكى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ بەختسىزلىككە ئۇچرىشىدىكى ئەڭ مۇھىم ئاساس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . » ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ : «سىزنىڭ ئىسلامىيەتنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسىنى چوڭقۇر ئىسپاتلاپ بېقىشىڭىزنى تەلەپ قىلىمەن ، بۇنىڭدىكى سەۋەب مۇسۇلمانلار ياكى ئىسلامىيەت سىلەرگە موھتاج بولغانلىقىدا ئەمەس ، بەلكى ئىسلامىيەتنىڭ يۇكسەك دۇنياۋىلىقى ۋە قىممەت قارىشى ھەممە دۆلەت خەلقلىرىنى قۇتقۇزۇپ ، ئۇلارنى بەختكە ئىگە قىلالايدۇ ؛ پەقەت

ئىسلامىيەتلا ئىسانىيەتنىڭ ھەممە ئاساسىي قىيىن مەسىلىلىرىنى ھەل قىلالايدۇ . » ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلام دىنى — دۇنياۋى ئەتراپلىق دىن ، يەنى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ دىنى ، بۇ دىن ئۇلارنىڭ ھازىرىنى ۋە كەلگۈسىنى قېلىپلاشتۇرىدۇ ، شۇڭا پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈنى تونۇشى ، چۈشىنىشى ، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىشى ، ئۇنىڭ يولىغا ئەمەل قىلىشى لازىم . » «يۇقىرىدا ئېيتىلغان چۈشەنچىلەرنى ئاساس قىلغان ئىسلام دىنى مۇقەررەر تىكلىنىدۇ . ئۇ ئىنسانىيەتكە رەھبەرلىك قىلىپ تېخىمۇ گۈزەل ھاياتقا ، تېخىمۇ مۇكەممەل بولغان ئادىللىققا ۋە تېخىمۇ ئەتراپلىق بولغان تىنچلىققا ئېلىپ بارىدىغان بىردىنبىر سىستېما بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەممە دۆلەت خەلقلىرىنىڭ ئېتىقاد قىلىشىغا ئەرزىيدۇ . » ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلام دىنىنىڭ جاھىلىيەت بىلەن قىلغان كۈرىشى قەدىمدىن بۇيان ئىزچىل داۋاملىشىۋاتىدۇ . ھازىر تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى . پەقەت ۋاستە بىلەن شەكىل ئوخشىمايدۇ ، خالاس . ئىسلام دىنى ھېلىھەم ھازىرقى زامان جاھىلىيىتىنىڭ ئىنسان ئىدىيىسىنى كونترول قىلىشىنى توسۇپ تۇرۇۋاتقان ئەڭ كۈچلۈك ، ئەڭ ئۇنۇملۇك رەھبەرلىك قىلغۇچىدۇر . »

2 . ھۇمەينى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسى بىلەن ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەمەلىيىتىنى بىرلەشتۈرۈشكە ماھىر بولدى .

بىرىنچىدىن ، ئىراندىكى ئىسلام شىئە مەزھىپىنىڭ ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈردى . ئىراندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شىئە مەزھىپىگە مەنسۇپ بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئەنئەنىۋى تەشەببۇسلىرى بار . ھۇمەينى بولسا سۈننىي مەزھىپىدىكى ھەسەنۇل بەننا ، مەۋدۇدىلارنىڭ قاراشلىرى بىلەن شىئە مەزھىپىنىڭ ئەنئەنىۋى ئىدىيىسىنى ئوبدان ماسلاشتۇردى . شىئە مەزھىپىدىكىلەر ئىمام مەھدىنىڭ كېلىشىنى كۈتىدۇ ، يەنى ئۇلار ھازىر ئاللانىڭ زېمىنىنى ئىدارە قىلىدىغان ھەقىقىي

ۋەكىلىنىڭ يوقلۇقىغا ، شۇڭا دۇنيانىڭ قالايمىقانچىلىق ۋە قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قالغانلىقىغا ، بۇ ئاللانىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بولۇپ ، ئىنساننىڭ ئىلاجسىز ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ . شۇڭا ، پەھلىۋى خانىدانلىقى ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا شىئە مەزھىپىدىكى ئادەتتىكى مۇسۇلمانلار ۋە نۇرغۇن ئۆلىمالار سىياسىي بىلەن كارى بولماي ، ئىخلاس بىلەن قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ ناماز ئوقۇغان . ئىمام مەھدىنىڭ كېلىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتكەن . شىئە مەزھىپىنىڭ مۇشۇ ئەھۋالىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ھۇمەينى ئىسلام دىنىنىڭ «ئومۇميۈزلۈكلىكى»نى ۋە «ھاكىملىقى»نى تەكىتلەپ ، دۆلەت سىياسىيسىنى سۇرۇشتۇرۇش — ئىسلام ئېتىقادىنىڭ مۇھىم قىسمى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى ، ھەمدە ئۆزى ئۆلگە بولۇپ ، دۆلەتنىڭ سىياسىيسىنى سۇرۇشتۇردى ، خانىدانلىققا ۋە غەرب مۇستەملىكىچىلىكىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ ، مەملىكەت بويىچە ئەڭ گەۋدىلىك ، ئەڭ باتۇر دىنىي سىياسىي داھىي بولۇپ قالدى . ئەڭ مۇھىم نۇقتا شۇكى ، ئون ئىككى ئىمامچىلارنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا ماسلاشتۇرۇپ ، 12 - ئىمام غايىب بولغان مەزگىلدە ئۇنىڭ ئورۇنباسارى بولۇپ ، ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن ئىسلام دۆلىتىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا ۋە ئىدارە قىلىپ تۇرۇشقا ، پۇقرالارغا رەھبەرلىك قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى ۋە شۇنداق قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ، بۇنداق ئورۇنباسارلىقنى فەقىھلەر ئۈستىگە ئېلىشىنى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى . شۇنداق قىلىپ ، ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ زۆرۈرلۈكى ، شەرئىتكە ئۇيغۇنلۇقى ۋە كىمنىڭ رەھبەرلىك قىلىشى ، قانداق تارىخىي ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىشى قاتارلىق چوڭ مەسىلىلەرنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتە ھەل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلدى ، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇلدى .

ئىككىنچىدىن ، ئىراننىڭ شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي

ئەمەلىيەتتى بىلەن بىرلەشتۇردى ، مۇستەبىت پادىشاھ چىرىكلىشىپ ، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ، مۇستەملىكىچىلەرنىڭ كونتروللۇقىنى قوبۇل قىلدى . خەلقنىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشى ئىراندىكى ھەرقايسى سىنىپ ، سىياسىي پارتىيە ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئورتاق ساداسى ۋە جەددىي ئارزۇسى بولۇپ قالدى . مۇشۇنداق ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ ، ھۆمەينى نۇرغۇن نۇتۇقلىرىدا ، «ئىسلام ھۆكۈمىتى» ناملىق كىتابىدا پادىشاھلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇپ ، پادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىشكە ، چەت ئەل مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا ، كونترول ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى تۇرۇشقا ۋە ئۇنىڭغا خاتىمە بېرىشكە ئاشكارا چاقىرىق قىلدى . 1971 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىكى بايانىتىدا ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى : «ئىراندىكى پادىشاھلىق تۈزۈم باشلانغاندىن تارتىپ قانداق ئاپەتلەرنى پەيدا قىلغانلىقىنى ، قانداق گۇناھلارنى سادىر قىلغانلىقىنى خۇدا بىلىدۇ . ئىران پادىشاھلىرىنىڭ گۇناھلىرى تارىخنىڭ سەھىپىسىنى بۇلغىدى . ئىراننىڭ پادىشاھلىرى ئۆزىنىڭ پۇقرا ۋە ئەمەلدارلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ باش سۆڭىكىدىن مۇنار ياساشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . » ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارغا 1980 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى يازغان خېتىدە «ئامېرىكا دۇنيا خەلقىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان ۋە ئېزىدىغان بىرىنچى نومۇرلۇق دۇشمەن» دېدى . ئۇ پادىشاھ مۇھەممەد رىزا ھاكىمىيىتىنىڭ قانۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ئاشكارا ئىنكار قىلىپ ، پادىشاھنى ئەنگلىيە يۆلەپ تەختكە چىقارغان ، ھازىرقى پادىشاھ پەھلىۋىنى ئامېرىكا قوللايدۇ ۋە كونترول قىلىدۇ ، بۇ پادىشاھ دۆلەتنىڭ بايلىقىنى ۋە مەنپەئىتىنى چەت ئەللىكلەرگە سېتىۋەتتى ، نېفتىنى ئامېرىكىغا ، تەبىئي گازنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ؛ چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنى ، ئورمانلارنى ۋە

بىر قىسىم نېفىتنى ئەنگلىيىگە بېرىۋەتتى دېدى . پادىشاھنىڭ غەربلەشتۈرۈشكە بېرىلىپ كېتىپ ، ئىسلام ئەنئەنىسىگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقىغا ھۆجۇم قىلدى . شۇڭا ئۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى زالىم ھۆكۈمران ، ئەزگۈچى ھۆكۈمەت ۋە چەت ئەل مۇداخىلىچىلىرى بىلەن كۈرەش قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇپ ، خەلقنىڭ ئەركىنلىكىنى ۋە دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا چاقىردى .

دۆلەتنى قانداق گۈللەندۈرۈش ۋە قانداق دۆلەت قۇرۇش مەسىلىسى ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن دەرھال كۈنتەرتىپكە قويۇلغان مەسىلە بولدى . ھۈمەينى «بىزگە شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، پەقەت ئىسلام كېرەك» دېگەن فاكتىچىنىسى ئوتتۇرىغا قويدى ، ھەمدە مۇشۇ فاكتىچىنىغا ئاساسەن تۆۋەندىكى تۆت ئىشنى ئورۇنلىدى : «ئىسلام ئاساسىي قانۇنى»نى تۈزۈپ ، دۆلەتنىڭ ئىسلام خۇسۇسىيىتىنى ، ھاكىمىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن سىياسىي تۈزۈلمىنى ، غايىب بولغان ئىمام مەھدىنىڭ ۋەكىلى فەقىھنىڭ دۆلەتكە رەھبەرلىك قىلىش ۋە نازارەت قىلىش ئورنىنى ئېتىراپ قىلدى ؛ دۆلەت نامىنىڭ «ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى ؛ ئىسلامىيەتنىڭ «شۇرا» پرىنسىپىغا ئاساسەن ، ھازىرقى زامانىدىكى تۈنجى ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنى قۇردى ۋە ئۇنى ئىشقا كىرىشتۈردى ؛ يات پارتىيىلەرنى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىن تازىلاپ ، بىرلىك سەپنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئۆز ئالدىغا ھوقۇق تۈتىدىغان بىر پارتىيە دىكتاتورلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇردى .

مۇبادا ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەلىماتى ئىران ئىنقىلابى غەلىبە قىلىشتىن ئىلگىرى نەزەرىيىدە توختاپ قالغان غايە دەپ قارالسا ، ھۈمەينى تەلىماتىنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى شۇ

يەردىكى ، ئۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنى ئىراندىكى شىئە مەزھىپىنىڭ ئەمەلىيىتى ۋە ئىران جەمئىيىتىنىڭ ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ بىر قىسىم غايىسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇردى ، ھەمدە ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ نەزەرىيىسىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلىدى ، تەكشۈردى ، تۈزەتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى ياكى ھۈمەينى ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىش ، كۈچ ئۈيۈشتۇرۇش ۋە ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش باسقۇچىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەش ۋە قۇرۇش باسقۇچىغا يەتكۈزدى . مانا بۇلار ھۈمەينى تەلىماتىنىڭ تەرەققىيات يادروسىنى ھاسىل قىلدى .

3 . ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ ئاران بىر يىل بولغاندا ، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي رەھبىرى — مەنىۋى داھىيسى ھۈمەينى دۇنياغا «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىدىغان» لىقىنى ئېلان قىلدى . 1980 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھۈمەينى مۇنداق دېدى : «ئىنقىلابىمىزنى دۇنياغا چىقىرىشقا تىرىشىشىمىز لازىم ، بۇنداق قىلمايدىغان ھەممە خىياللاردىن ۋاز كېچىشىمىز لازىم . چۈنكى ، ئىسلامىيەت مۇسۇلمان دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ھەرقانداق پەرقنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۆزىنى ئېزىلگەن ھەممە خەلقلەرنىڭ يېتەكچىسى دەپ قارايدۇ . » ئۇ كۆپ قېتىم مۇنداق دەپ تەكىتلىدى : «بۇ قېتىمقى خەلق ئىنقىلابى ، بۇ قېتىمقى ئىسلام قوزغىلىڭى ، بۇ قېتىمقى مۇقەددەس ھەرىكەت مۇشۇ زېمىندىلا چەكلىنىپ قالماسلىقى ، ئىنقىلابنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا چىقىرىش لازىم . » «قەيەردە ئاجىز — كىچىك مىللەت بولىدىكەن ، قەيەردە زومىگەرلەرنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدىكى ئاجىز ـ كىچىك مىللەتنىڭ ئىلتىجاسى بولىدىكەن ،

ئىران شۇنىڭغا ياردەم بېرىدۇ .» ھۆمەينىنىڭ ئىنقىلابنى باشقا دۆلەتلەرگە چىقىرىشنى ئوتتۇرىغا قويۇشىغا دۇنيادىكى دۆلەتلەرنىڭ ئىنكاسى كۈچلۈك بولدى . ئەمەلىيەتتە ، ھۆمەينى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ «ھاكىملىق» تەشەببۇسنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلدى ؛ ئەكسىچە ، ئەگەر ئۇ بۇنداق قىلمىغان بولسا ، ھۆمەينى بولالمىغان بولاتتى ، ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ مۇھىم داھىيسى بولالمىغان بولاتتى . لېكىن ، شۇ سەۋەبتىن ئىران خەلقئارادا ئىنتايىن يېتىم قالدى . تۆت يىلدىن كېيىن تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولۇپ ، «ئىنقىلابنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش» دېگەن سۆزنى تىلغا ئالمايدىغان بولدى . لېكىن ، «ئىنقىلابنىي چەت ئەللەرگە چىقىرىش» — ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسى ، ئىراننىڭ ئاساسىي دۆلەت سىياسىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزگەرگىنى يوق ھەم ئۆزگەرمەيدۇ . ئۇ ھېلىھەم ئىجرا قىلىنىۋاتىدۇ ، پەقەت داۋراڭ سېلىنمايۋاتىدۇ ، خالاس .

4 . ھۆمەينى ئىسلام تارىخىنىي ، «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستىكى يەھۇدىيلارغا بولغان باھالارنى ، ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ تەشەببۇسلىرىنى ئاساس قىلىپ ، «يەھۇدي زىئونىزمچىلىرى ئىنسانىيەتنىڭ دۈشمىنى ، ئىسلامىيەتنىڭ دۈشمىنىدۇر» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئىسرائىلىيىگە قەتئىي قارشى تۇردى . پەلەستىنداكى «خاماس»نى ، ئىسلام غازاتچىلار تەشكىلاتىنى ۋە لىۋاندىكى ئاللا پارتىيىسىنى قەتئىي قوللىدى . 1968 - يىلى ئۇ زاكاتنى ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەشكە ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىقى توغرىسىدا پەتىۋا چىقارغانىدى .

مۇستاپا شۈكرى (1942 — 1977) مىسىر «ئاسىيلىقنى بېكىتىش ۋە ھىجرەت قىلىش» تەشكىلاتىنىڭ ئەمىرى بولۇپ ، بۇ تەشكىلاتنىڭ ئادىمى 5 مىڭدىن ئاشقان ، كېيىن مىسىرنىڭ

دىنىي فوند مىنىستىرىنى تۇتقۇن قىلىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكتىن ، 1977 ـ يىلى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان . «بەلگە» ناملىق كىتابتىكى قاراشلار بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىدىيىۋى ھەربىكتىگە يېتەكچىلىك قىلىش ، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇشنىڭ پروگراممىسىنى تۈزۈشنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى دەپ قارىلىدۇ . ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت : (1) كىشىلىك ھاياتنىڭ مەقسىتى ئاللاغا سەجدە قىلىش ، ئاللانىڭ ياقتۇرۇشىغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت ؛ (2) ئىسلامىيەتنىڭ ئايلىنىپ تۇرۇش ئىدىيىسىگە ئىشىنىدۇ ، يەنى ئىسلامىيەت ئۆتكەنكىگە ئوخشاش جەريانداً زېمىنغا قايتىپ كېلىدىغانلىقىغا ، ئوخشاش شەكىلدە باشلىنىپ ، ئوخشاش باسقۇچلارنى كەچۈرىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ ، بۇنىڭ مەنىسى ئىسلام دىنىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىسلام دۆلىتى قۇرغانىدەك ، پەيغەمبەرنى تەقلىد قىلىپ ، پەيغەمبەر ماڭغان يولدا مېڭىش كېرەك دېگەنلىك بولىدۇ ؛ (3) ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش ئۈچۈن كاپىرلارنى يوقىتىپ ، ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلارنى زېمىنگە ۋە زېمىندىكى كىشىلەرگە ۋاراسلىق قىلدۇرۇش لازىم ؛ (4) زېمىنگە ۋاراسلىق قىلىشنىڭ شەرتى ئىمان ئېيتىش ۋە ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىشتىن ئىبارەت . جىھاد قىلغانلىق — ساۋابلىق ئىش قىلغانلىقتۇر . بۇ شەرت زامانغا ، ماكانغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرمايدۇ ، مەڭگۇ ئۆزگەرمەيدىغان شەرتتۇر . شۇڭا ، ھېلىھەم مۇشۇ شەرت بولىدۇ ؛ (5) ھەممە پەيغەمبەرلەر ھىجرەت قىلىش ئۆتكىلىدىن ئۆتكەن ، بۇ بىر قانۇنىيەت ، شۇڭا مۇسۇلمانلار «ئاللا يولىدىكى جەڭ»نى ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن ئېلىپ بېرىشى لازىم . ئەينى يىللاردا مەككىدىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن ، جىھاد قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغان ، چۈنكى مۇسۇلمانلار كاپىرلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى مەككىدىن كېتىپ ، ئۇ يەردە كاپىرلار

قالغاندىلا ئۇلارنى يوقىتىش ، ئۇلارنىڭ دۆلىتىنى ۋەيران قىلىش ئاسان بولۇپ ، ئاندىن خارابلىكتە ئىسلام دۆلىتى قۇرغان . بۇ تەشكىلات ھۆكۈمەتنى «كاپىرلار ھۆكۈمىتى» دەپ بېكىتىپلا قالماستىن ، جەمئىيەتنىمۇ «كاپىرلار جەمئىيىتى» دەپ بېكىتىدۇ . شۇڭا ، ئۆز تەشكىلاتىنىڭ نامىنى «ئاسىيلىقنى بېكىتىش ، يەنى (كاپىرلىقنى ، يەنى دىنغا ئاسىيلىق قىلىش گۇناھىنى بېكىتىش) ۋە ھىجرەت قىلىش »نىڭ ئاساسى قىلغان ؛ (6) مۇسۇلمانلار تەشكىلاتلىرىنىڭ ئادىمى ئاز ، كۆچى ئاجىز تۇرسا ، راكېتا ، ئايروپىلان قاتارلىق زامانىۋى قوراللىرى بار كۆچلۈك دۈشمەننى قانداق يېڭىدۇ ؟ جاۋاب شۇكى ، ئۆتكەنكىگە ئوخشاش ، «جەڭ ئاتلىرىغا مىنىپ ، ئوقيا ۋە مىسران قىلىچ بىلەن جەڭ قىلىش كېرەك . » ، چۈنكى ئۇلار بۇ دۇنيالىقتىن ۋاز كېچىپ ، ئاخىرەتلىكنى ، جەننەتكە كىرىشنى كۆزلەيدۇ . ئۇلار ئاللاغا سەجدە قىلسا ، ئاللانىڭ رەھمىدىل ـ شەپقەتلىك ھەم كۆچلۈك ئىكەنلىكىنى بىلسە ، ئاللا ئۇلارنىڭ كاپىرلارنى يوقىتىشىغا ياردەم قىلىدۇ ؛ (7) بۇگۈنكى مىسرىنىڭ ئەھۋالى ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئورنى ئەينى يىللاردىكى مەككىنىڭ ئەھۋالىغا ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ ئورنىغا ئوخشاپ كېتىدۇ . شۇڭا ئالدى بىلەن كاپىرلارنىڭ مىسىردىن ئايرىلىپ ، يىراق يەرلەرگە بېرىپ (ئۇلار يەمەنگە بارماقچى) ، ئۇ يەرلەردە كۈچ توپلاپ ، ئاندىن جىھاد قىلىپ مىسرىغا يېنىپ كېلىشى لازىم .

مۇھەممەد ئابدۇسالام فەراجى (؟ — 1982) مىسىردىكى «غازاتچىلار تەشكىلاتى »نىڭ ئەمىرى بولۇپ ، بۇ تەشكىلاتنىڭ «ئاسىيلىقنى بېكىتىش ۋە ھىجرەت قىلىش تەشكىلاتى» بىلەن ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى ، ئۇ ھۆكۈمەتنى كاپىرلار ھۆكۈمىتى دەپ بېكىتىدۇ . ئۇنىڭ جىھاد ئارقىلىق ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش يولى شۇكى ، دۆلەتنىڭ ھۆكۈمرانى — زۇكتۇكنى كاپىر ، ئۇنى جىسمانىي جەھەتتىن يوقىتىش كېرەك ، قەستلەپ ئۆلتۈرۈش

مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان ھامان دەرھال «خەلق ئىنقىلابى» قوزغاپ ، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش لازىم دەپ بېكىتكەن . 1981 - يىلى 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى «ئۆكتەبىر ئۇرۇشى» نىڭ سەككىز يىللىقىنى تەبرىكلەۋاتقاندا ، ئۇلار زۇڭتۇڭ ئەنۋەر ساداتنىڭ ھەربىي پارات مۇنبىرىدە ئۆلتۈرۈۋەتتى . لېكىن ، «خەلق ئىنقىلابى» دەرھال قوزغالمىدى ، «ئىنقىلاب» مەغلۇپ بولدى . فەراجى ۋە ئاساسىي جىنايەتچىلەر قولغا ئېلىنىپ ، ئىككىنچى يىلى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدى . فەراجنىڭ كىتابچىسى — «ئۇنتۇلغان مەجبۇرىيەت» غازاتچىلار تەشكىلاتىنىڭ نەزەرىيە قىبلىنامىسى بولۇپ ، مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : (1) بۈگۈنكى مىسىر ئىسلام دۆلىتى ئەمەس ، ئۇنىڭ مۇسۇلمانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قانۇنى بىلەن ئىسلامىيەتنىڭ قىلچە مۇناسىۋىتى يوق ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانى ئىسلامىيەت چەمبىرىنىڭ سىرتىدىكى ئادەم . ئۇنىڭدا ئىسلام نامىلا بار ، ئىسلام ئەمەلىيەتتى يوق . چۈنكى ، ئۇنى مۇستەملىكىچىلەر باققان ، بۇ مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئەھلىسىلىپ ئارمىيىسى ، كوممۇنىزمچىلار ياكى يەھۇدىي زىئونىزمچىلىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەممىسى ئوخشاش ؛ (2) شۇڭا جاھانگىرلىككە ، مۇستەملىكىچىلىككە ۋە يەھۇدىي زىئونىزمچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۆز دۆلىتىمىزدىكى مۇسۇلمان ھۆكۈمرانلارغا قارشى تۇرۇپ ، ئىسلام ھاكىمىيىتىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك ؛ (3) ئۇسۇل بىر ، يەنى «ئۇنتۇلمىغان مەجبۇرىيەت» — جىھادنى بەجا كەلتۈرۈپ ، ھاكىمىيەتنى تېز تارتىۋېلىشتىن ئىبارەت . جىھادنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇپ ، تىغ ئوچىنى كاپىر باشلىققا ۋە ئۇنىڭ تۈزۈمىگە قارىتىپ ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىش لازىم . چۈنكى ، يەرشارىدىكى «ئالۋاستى»لار ئۆزى يوقالمايدۇ ، ئۇلارنى قىلىچ بىلەن يوقىتىشقا توغرا كېلىدۇ . قانداقتۇر پارلامېنتتىكى «ئىسلاھات يولى» ، «ئىچكى جەھەتتە

بۆسۇش» ، «تەشۋىقى تەرغىبات» ، «ئاۋۋال ھىجرەت قىلىش ، كېيىن جىھاد قىلىش» دېگەندەك باشقا ئۇسۇللار ئەسقاتمايدۇ ؛ (4) ئىسلام دۆلەتلىرىدە ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ، مۇسۇلمانلارنى كونترول قىلىپ تۇرغان ھۆكۈمرانلار ئاللانىڭ دۇشمىنىدۇر . شۇڭا بۇ ھۆكۈمرانلارغا قارشى تۇرىدىغان جىھاد ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ مەجبۇرىيىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . مەقسەت ئاللانىڭ ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىشتىن ئىبارەت . بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن ، كاپىرلار ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، مۇسۇلمان تەشكىلاتلىرى ھوقۇق تۇتۇشى لازىم .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئەسەبىيلىرى ھەممىدىن بۇرۇن مىسىردا پەيدا بولۇپ ، كېيىن باشقا دۆلەتلەر ۋە رايونلاردا پەيدا بولدى . ئۇلارنىڭ ئادىمى كۆپ ، تەسىرى كەڭ بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى نەزەرىيىۋى تەشەببۇسلىرى بولغاچقا ، مىسىردىكى بۇ ئەسەبىي تەشكىلاتلار ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە . يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان مۇستاپا شۈكرىنىڭ «بەلگە» ۋە مۇھەممەد ئابدۇسالام فەراجنىڭ «ئۇنتۇلغان مەجبۇرىيەت» ناملىق كىتابلىرى ئەسەبىيلەرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

ئىسلام ئەسەبىي تەشكىلاتلىرىنىڭ قاراش ۋە تەشەببۇسلىرىغا نۇرغۇن ئىسلام ئالىملىرى ئېچىنىش ھېسسىياتىنى ئىپادىلىدى ياكى مەسلىنىڭ خاراكتېرىنى كۆرسىتىپ بەردى . ئۇلار مۇنداق دېدى : بۇ ياشلار تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ ، توغرا يول تاپتۇق دەپ ئىشىنىپ ، چېكىدىن ئاشقان زوراۋانلىق ۋاستىلىرىنى قوللانغاندا «ئاللا يولىدا جەڭ قىلغانلىق» بولىدۇ ، ئاللانىڭ ئالىي مۇكاپاتىغا ئېرىشكىلى بولىدۇ ، ئۇلۇپ كەتسەكمۇ جايىمىز جەننەتتە بولىدۇ دەپ بىلىدۇ . شۇنى بىلمەيدۇكى ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە زىيان يەتكۈزىدىغان ، بىگۇناھ كىشىلەرنى

قىرغىن قىلىدىغان مۇشۇنداق قىلمىشلىرى «جىھاد»نى بۇلغايدۇ ، دىنغا نۇقسان يەتكۈزىدۇ ، ئۇنى رەھىمدىل ـ شەپقەتلىك ئاللا راۋا كۆرمەيدۇ . بۇ ئازغانلىق يولىدۇر .

2 . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرى

يۇقىرىدا ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەلىماتىنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىش جەريانىدا زور تەسىر كۆرسەتكەن نەزەرىيىچىلەرنىڭ قاراشلىرى ۋە تارىخىي رولى ئۇستىدە قىسقىچە توختالدۇق . بۇ يەردە ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەلىماتىنى يەنە بىر نۇقتىدىن كۆزىتىمىز ، يەنى تەلىماتنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىدىن ئۇنىڭدا زادى قايسى ئاساسىي قاراشلارنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ باقىمىز . بۇ ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنى ماھىيىتىدىن چۈشىنىشىمىزگە ۋە تەھلىل قىلىشىمىزغا پايدىلىق بولىدۇ . تۆۋەندە 12 ئاساسىي قاراشنى تونۇشتۇرىمىز ، بۇلارنى مۇئەللىپ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بىرنەچچە نەزەرىيىچىسىنىڭ تەلىماتلىرى ئىچىدىن يىغىنچاقلىغان ، ئەتراپلىق بولماي قالغان بولۇشى مۇمكىن . شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، بۇ قاراشلار ۋاقىت تەرتىپى بويىچە تىزىلمىدى ، بەلكى ئوخشىمىغان دۆلەتلەردە ، ئوخشىمىغان تەشكىلاتلاردا ۋە ئوخشىمىغان دەۋرلەردە ئۇلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ۋە روھى ئۆزگەرمىگەن ، ئاتىلىشى كۆپ ھاللاردا ئوخشاش بولماي ياكى تولىمۇ ئوخشاش بولماي ، ھەربىر تەشكىلاتنىڭ خاسلىقىنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى نامايان قىلغان .

1 . «پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ»

بۇ ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ ئومۇمىي سىياسىي پروگراممىسىدۇر .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ قارىشىچە : «ئىنسانىيەت

بۇگۈن تېگى يوق يارنىڭ لېۋىده تۇرۇۋاتىدۇ .» پەقەت ئىسلامىيەتلا كىرىزىسنى ھەل قىلىپ ، ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قالالايدۇ .

«پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ» دەيدىغان بۇ قاراش ئۇلارنىڭ دىنىي مەيدانداتۇرۇپ ، دۇنيا ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ۋە ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەھلىل قىلغاندىن كېيىن چىقارغان يەكۈنىدىن ئىبارەت .

ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، بۇگۈنكى دۇنيادا ئىنسانلار ساغلام تەرەققىي قىلىشقا تايىنىدىغان قىممەت ئۆلچەملىرى بۇزۇلۇپ كەتتى . دۇنيا ئۆزئارا تېپىشىپ ، كۇچ دائىرىسىنى ، ئىستراتېگىيىلىك بايلىقلارنى ۋە ئىستراتېگىيىلىك جايلارنى تالىشىدىغان ئىككى چوڭ گۇرۇھقا — غەرب كاپىتالىزم گۇرۇھى بىلەن شەرق كوممۇنىزم گۇرۇھىغا ئايرىلىپ كەتتى . غەرب گۇرۇھى ناھايىتى تەرەققىي تېپىپ ، غايەت زور ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي كۇچكە ئىگە بولۇپ ، دۇنياغا رەھبەرلىك قىلىۋاتىدۇ ؛ ۋەھالەنكى ، غەرب تۇزۇمىنىڭ تارىخىي رولى ئەمدى چېكىگە يېتىپ ، ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ساغلام تەرەققىي قىلىشىنىڭ قىممەت ئۆلچىمىنى بېرەلمەيدىغان بولدى . «ئۇنىڭ ئىنسانىيەتكە رەھبەرلىك قىلىش رولى يوقايدىغان ھالغا يەتتى .» ئىككى ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ، ئىسلام دۆلەتلىرى ئۇنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە ئېزىشىگە ئۇچرىدى . جەمئىيەت قاراڭغۇلاشتى ، خەلق ئازاب چەكتى . XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ، بىلىملىك زاتلار غەربتىن ئۆگىنىپ ، غەربنىڭ يولىدا مېڭىپ ئۆزىنى كۇچەيتىپ ، ئىسلام دىنىنى گۈللەندۇرۇپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىنى قۇدرەت تاپقۇزۇپ ، ئاخىر مۇستەملىكىچىلەرنى قوغلىۋېتىشنى نىيەت قىلدى . لېكىن ئۇلار مەغلۇپ بولدى ، ئۇلار غەرب يولىنىڭ ئەسقاتمايدىغانلىقىنى ئاخىر ئاستا

ـ ئاستا چۈشەندى .

هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزم ماركسىزملىق ماتېرىيالىزم ، ئاتېئىزم ۋە ئومۇم مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى بىلەن ئىسلامىيەت ئىدېئالىزمى ، بىر خۇدالىق ئېتىقادى ۋە خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنىڭ تۈپتىن زىت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ ، بۇ پاكىت ، دەل شۇنداق بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ بىر يۈرۈش تەلىماتى ماركسىزم بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئەڭ قورقىدۇ . شۇڭا ، ئۇلار ماركسىزمنى تەنقىد قىلغاندا ھەمىشە بۇرمىلايدۇ ، تىللايدۇ ۋە قارا چاپلايدۇ . سەييىد قۇتۇبنىڭ «يول بەلگىسى» ناملىق كىتابىدا ماركسىزم ۋە سوتسىيالىزمنى تەنقىد قىلىشنى مۇشۇنداق بۇرمىلاش ، تىللاش ، قارا چاپلاشنىڭ ئۇلگىسى دېيىشكە بولىدۇ . شۇ كىتابنىڭ 60 ـ بېتىدىكى مۇنۇ سۆزلەرگە قارىڭ : «كوممۇنىزم باشقا بىر خىل جەمئىيەت ، يەنى ئىرق ، مىللەت ، زېمىن ، تىل ، تېرە رەڭگىدىن ھالقىغان جەمئىيەت قۇرماقچى بولىدۇ . لېكىن ، بۇنداق جەمئىيەت كەڭ مەنىدىكى ئادەملەر ئاساسىغا ئەمەس ، بەلكى سىنىپلار ئاساسىغا قۇرۇلىدۇ . شۇڭا ، بۇنداق جەمئىيەت قەدىمكى رىم جەمئىيىتىنىڭ يەنە بىر تەرىپى بولىدۇ ، ئۇ «ئاقسۆڭەكلەر» سىنىپىنىڭ ئاساسىغا قۇرۇلغان ، ئالدىنقىسى ، «پرولېتارىيات» سىنىپىنىڭ ئاساسىغا قۇرۇلىدۇ . بۇ خىل جەمئىيەتتە باشقا سىنىپلارغا چوڭقۇر ئۆچمەنلىك بولىدۇ ! مۇشۇنداق لەنىتى كىچىك جەمئىيەت ئىنسانىيەتكە ئەڭ يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلىدۇ . بۇنداق جەمئىيەت باشتىلا ھايۋانىي خۇسۇسىيىتىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدۇ ، ئىنسانىيەتنىڭ «ئاساسىي تەلىپى» «تاماق ، ياتاق ، ھەۋەس »تىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ . ۋەھالەنكى ، بۇلار ھايۋاناتلارنىڭ ئېپتىدائىي تەلىپىدۇر . ئۇلار ئىنسانلارنىڭ تارىخى يېمەكلىك ئىزدەش تارىخىدىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ !»

ئۇلار كوممۇنىزم پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەينى چاغلاردا ئىسلام

دۇنياسىدا كەڭ تارقالغان ۋە تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكىنىڭ ئىسلام دۇنياسىدا غەلىبە قىلغانلىقى ۋە رەھبەرلىك قىلىش رولىنى ئويىنىغانلىقىدىن ئىبارەت تارىخنى بىر بولسا تىلغا ئالمايدۇ ، بىر بولسا «تەنقىدلەپ» ئۆتۈپ كېتىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئۇلارغا ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ ئەتراپلىق مۇئامىلە قىلىش ۋە تەھلىل يۈرگۈزۈش زۆرۈر ئىدى . ماركسىزم ئالدى بىلەن رۇسىيىدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ ، سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقى قۇرۇلۇپ ، دۆلەت قۇرۇلۇشى قاينام - تاشقىنلىق بىلەن تەرەققىي قىلدى . 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى باشچىلىقىدىكى سوتسىيالىزم لاگېرى ئوتتۇرىغا چىقىپ ، جاھانگىرلىك لاگېرى بىلەن قارشىلاشتى . شۇڭا رۇسىيىنىڭ ئىنقىلاب يولىغا مېڭىشى ئىسلام دۇنياسىدىكى بىر قىسىم بىلىملىك زاتلارنىڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇش يۆنىلىشى بولۇپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ، كوممۇنىزم پىكىر ئېقىمى ئىسلام دۇنياسىغا كىردى . ئوتتۇرا شەرقتىكى بەزى ئاساسلىق دۆلەتلەردە ، مەسىلەن ، مىسىر ، سۇدان ، سۇرىيە ، لىۋان ، ئىراق ، تۇركىيە ، ئىرانلاردا كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ تەشكىلاتلىرى پەيدا بولۇپ ، ئۆز دۆلەتلىرىدىكى مۇھىم ئىجتىمائىي سىياسىي كۈچ بولۇپ قالدى . ھالبۇكى ، بۇ پىكىر ئېقىمى شۇ يەرلەرنىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا ، جەمئىيەت ئەھۋالىغا ۋە خەلق ئەھۋالىغا ئىجادىي ماسلاشتۇرمىغانلىقتىن ، كېيىن تەدرىجىي چېكىنىپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك تېز تەرەققىي قىلىپ ، ئىسلام دۇنياسى خەلقلىرىگە يېڭى ئۇمىد ئېلىپ كەلدى . 1 - باسقۇچتا ئۇ كۆپچىلىكىنىڭ ئارزۇسىنى يەردە قويماي ، مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى ، كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىگە بولغان ئۇمىد ۋە ئىشەنچىسى تولۇپ تاشتى . لېكىن 2 - باسقۇچتا ، يەنى دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى قۇرۇلۇش

باسقۇچىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسى كۆپچىلىكنىڭ ئارزۇسىدىن بەك يىراق بولدى . 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە دۆلەتنىڭ ھەقىقىي تولۇق مۇستەقىل بولماي ، يەنىلا غەرب مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ ئارىلىشىشىغا ۋە كونترولۇقىغا ئۇچراۋاتقانلىقىنى ، ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلالمايۋاتقانلىقىنى ، تۇرمۇشنى ياخشىلاشتىن ئۈمىد يوقلۇقىنى ، ئىشسىزلارنىڭ يىلدىن - يىلغا كۆپىيىۋاتقانلىقىنى ، غەربلىشىشنىڭ ئەۋج ئېلىپ ، ئەنئەننىنىڭ خاراب بولۇۋاتقانلىقىنى ، دۆلەت ئاجىزلىشىپ ، خەلقنىڭ نامراتلىشىپ كېتىپ بارغانلىقىنى ، كىچىككىنە ئىسرائىلىيە تەرىپىدىن تەكرار مەغلۇپ قىلىنىپ ، زېمىندىن ئايرىلىپ ، بۇرۇنقى ئار - نومۇسنى يۇماي تۇرۇپ ، يېڭى ئار - نومۇستا قېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . خەلق ئۈمىدسىزلەندى ، غەزەپلەندى ، گاڭگىرىدى .

شۇنىڭ بىلەن ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم كەسكىنلىك بىلەن مۇنداق دېدى : غەربنىڭ شەخسىيەتچىلىك تۈزۈمى ، شەرقنىڭ كوللېكتىۋىزملىق تۈرمۇشى ۋە غەربتىن كىرگۈزگەن دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك تۈزۈمى ئاخىر مەغلۇپ بولدى . ئىنسانىيەتكە يېڭى رەھبەر بولۇشى كېرەك . بۇ يېڭى رەھبەر ئىنسانىيەتكە پۈتۈنلەي يېڭى بىر خىل قىممەت ئۆلچىمىنى بېرىپ ، ھەقىقىي ئىجابىي يولنى كۆرسىتىپ بېرەلىشى كېرەك . ئىسلامىيەت ، پەقەت ئىسلامىيەتلا مۇشۇنداق «پۈتۈنلەي يېڭى» قىممەت ئۆلچىمىگە ئىگە بولۇپ ، شۇنداق يولنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ . شۇڭا ، ئىسلامىيەت ھازىر دۇنيادىكى 3 - گۇرۇھ ، 3 - يول ، 3 - ئەندىزە سۈپىتىدە پەيدا بولدى . ئىسلامىيەت ئەزەلدىن ئىنسانىنىڭ ماددىي بايلىق يارىتىشىغا ئەھمىيەت بېرىپ ، ئاللا زېمىندا ۋەكىل تەسىس قىلغاندىن بۇيان ، ماددىي بايلىق يارىتىش ئىنسانىنىڭ تۇنجى رولى بولدى — ئىنسان ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇردى . ئىسلامىيەت ھازىر بار

بولغان ماددي مەدەنىيەتنى ساقلاپ قېلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىللە مەنىۋى مەدەنىيەتنىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئىنسانغا «پۈتۈنلەي يېڭى قىممەت ئۆلچىمى»نى — ئىسلام ئېتىقادىنى بېرەلەيدۇ ، يەنى ئىسلامىيەت ھەم ماددي مەدەنىيەتنى ، ھەم مەنىۋى مەدەنىيەتنى ئىگىلىيەلەيدۇ . غەرب گۈرۈھى ۋە شەرق گۈرۈھىغا ئوخشىمايدۇ ، ئۇلاردا بىرى بولسا بىرى يوق ، ئۇلار تەبىئىيكى ئىنسانىيەتكە رەھبەرلىك قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە ئەمەس دەپ قارايدۇ . شۇ ئارقىلىق زامانىمىزدىكى ئىنسانىيەت كرىزىسىنى «پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلىپ ، ئىنسانىيەتنى «تېگى يوق ھاڭنىڭ لېۋى»دىن ياندۇرۇپ كېلەلەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ .

بەزىلەر ئىسلام دىنى شۇنداق خىسلەتلىك بولۇپ ، زامانىمىزدىكى ئىنسانىيەتنىڭ كرىزىسىنى ھەل قىلالىسا ، نېمە ئۈچۈن مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان ئىسلام دىنى بىلەن باشقۇرۇلۇۋاتقان دۆلەتلەر ئاجىزلىشىپ ، ھالسىز بارغانسېرى بەتەرلىشىپ كېتىدۇ ؟ ئىسلام دىنى ئۆزىدىكى مەسىلىلەرنىمۇ ھەل قىلالمايۋاتىدۇ ، ئۇزۇنغىچە ئەسلىگە كېلىشكە مادارسىز قالىدۇ ؟ دەپ سوراشى مۇمكىن . بۇنداق سوئال ۋە گۇمانلارغا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن مۇنداق دەپ جاۋاب بەردى : شۇنىڭ ئۈچۈن ئەسلىگە كېلىشكە مادارسىز قېلىپ ، ئۇزۇنغىچە ئاجىزلىشىپ كەتتىكى ، ئۇمەييە سۇلالىسىدىن باشلاپ ، ئاتالمىش «ئىسلام ھۆكۈمىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتى» دىن بۇگۈنكى «ئىسلام دۇنياسى»غىچە ھەممىسى ئاللانىڭ شەرئىتى بويىچە باشقۇرۇلمىدى . ئۇلار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە تۆت خەلىپە دەۋرىدىكى ھۆكۈمەتكە ۋە جەمئىيەتكە ئوخشىمايۋاتقالدى ، ھەممە ھايات ، تەپەككۇر ، تۇزۇم ۋە قىممەت قارىشى ئىسلامىيەتنىڭ توغرا يولىدىن چەتنەپ كەتتى . شۇڭا ، ئۇلار بىلەن ئىسلامىيەتتىكى توغرا يولنىڭ قىلچە مۇناسىۋىتى يوق .

«ئاجىزلىشىپ كېتىش» ، «ئەسلىگە كېلىشكە مادارسىز قېلىش» ، «خىسلەتلىك بولالماسلىق»لارنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىنىڭ ئۆزىدىكى سەۋەنلىك بولماستىن ، بەلكى ئۇممەتلەرنىڭ ئىسلامىيەتنىڭ توغرا يولىدىن ئېزىپ كەتكەنلىكىنىڭ يامان ئاقىۋىتى .

«پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ» دېگەن بۇ سۆزنىڭ سالمىقى ناھايىتى ئېغىر بولۇپ ، ئۇ ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ باش شوئارى ، شۇنداقلا ئومۇمىي سىياسىي پروگراممىسىدۇر . نەزەرىيە جەھەتتە ئۇ زامانىمىزدىكى ئىسلام مىللەتلىرى ، ئىسلام دۆلەتلىرى ، ئىسلام ئائىلىلىرى ۋە ھەر بىر مۇسۇلمان ئۈچرىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش يولىنى ۋە چىقىش يولىنى كۆرسىتىپ بەردى . كىشىلەردىن غەرب كاپىتالىزمىدىن ، شەرق سوتسىيالىزمىدىن ، ھەتتا ئۆز دۆلەتلىرىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكتىن ئۈمىد كۈتمەسلىكنى تەلەپ قىلىپ ، 60 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى باش كۆتۈرگەن ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزملا ئۇلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى . چۈنكى ، ئىسلامىزملا ئىسلامىيەتنىڭ چىنلىقىنى ھەقىقىي چۈشىنىپ ، بىر مىڭ نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ئىسلامىيەتنىڭ بەدىنىگە قونغان بىدئەتلىك چاڭلىرىنى تازىلىۋېتىپ ، ئۇنى قايتىدىن نۇرلاندۇرالايتتى ، ئۇنىڭ ۋاقىت چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدىغان مەڭگۈلۈك ئەسلىي روھىنى يېتەكچى قىلىپ ، ئىجتىھادنى تەتبىقلاپ ، زامانىمىزدىكى قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ ، پاك ـ ئادىل ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتىدىن قۇرۇپ ، زامانىۋى ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، دەۋرنىڭ قەدىمىگە يېتىشىۋېلىپ ، ئىسلامىيەتنىڭ شۆھرىتىنى قايتىدىن جىلۋىلەندۇرەلەيتتى . ئەمەلىيەتتە ، بۇ سۆز ناھايىتى رىغبەتلەندۇرىدىغان شوئار ، كۆچلۈك ھەرىكەن پروگراممىسى بولۇپ ، ھەممىنى چەتكە قاقتى . پەقەت ھازىرقى زامان

ئىسلامىزمىغىلا ھۆرمەت قىلدى . مۇسۇلمانلارنى ھەرىكەتلىنىپ ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىسلام ئىنقىلابىي قوزغاشقا ، ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشقا ، دۇنيانى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ ، كاپىرلار ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت قۇرۇشقا ، ئۆز دۆلىتىدە ، پۈتۈن دۇنيادا ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا چاقىردى .

ئەگەر «پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ» دېگەن بۇ سۆز سەل تومتاق بولۇپ قاپتۇ دېيىلسە ، كېيىن ھۇمەينى بۇ ئىدىيىنى يەنمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، پەقەت ئىسلام كېرەك» دېگەننى ئۈتتۈرىغا قويۇپ ، ئەسلىدىكى ئاساسىي ئىدىيىنى تېخىمۇ روشەنلەشتۇردى ، تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى ، تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۇردى . «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەندە ، غەرب ۋە شەرقنىڭ ئىدېئولوگىيىسى ، سىياسىي تۈزۈمى ، ئىقتىسادىي تۈزۈمى ۋە ئىجتىمائىي ئەندىزىسىنىڭ كېرىكى يوق دېگەننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . «پەقەت ئىسلامىيەت كېرەك» دېگەندە ، ئىسلامىيەتنىڭ ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسى ، ئىسلامىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەندىزىسىلا مۇسۇلمانلارنىڭ بىردىنبىر تاللىشى ، ئۇمىد ۋە غەلبە يولى ، كۆچىيىش ، بەختلىك بولۇش يولى بولالايدۇ ، دېمەكچى بولىدۇ . ئەمەلىيەتتە ، ئۆز دۆلىتىدە ۋە پۈتۈن دۇنيادا ئىسلام ئىنقىلابى ئېلىپ بېرىشنىڭ ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ .

شۇڭا ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتى مۇسۇلمانلار ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغان ، ئەڭ جىددىي ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە ئاكتىپلىق بىلەن ئارىلىشىپ ، ئەلگە ئىجاتلىق تىلەيدىغان ، ئاللانىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرىدىغان قۇتقۇزغۇچى سۈپىتىدە بىر تەرەپتىن ، ھەققانىيەت ئۈچۈن سۆز قىلىپ ، غەرب

كاپىتالىزمنىڭ ، شەرق كوممۇنىزمىنىڭ ، بولۇپمۇ ئۆز دۆلەتلىرىدىكى دىندىن تاشقىرى ھۆكۈمەتلەرنىڭ «ھەر خىل ئىللەتلىرى»نى ۋە «چىرىكلىك ـ ئىقتىدارسىزلىقى»نى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىدە مۇسۇلمانلار ئاممىسىغا باراۋەرلىك ، مېھرىبانلىق ، ئەركىنلىك ۋە ئادىللىق بېرىدىغانلىقى ، خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئىگە قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەرسە ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، خەير ـ ئېھسان ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قويۇپ ، يوقسۇللارغا يار ـ يۆلەك بولۇپ ، كىشىلەرنىڭ كېسەل داۋالىتىشىغا ، بالىلارنىڭ ئوقۇشىغا ، ئىشسىزلارنىڭ ئىش تېپىۋېلىشىغا ، ئۆيسىز قالغان نامراتلارنىڭ ئۆي مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ، يېشى چوڭلاپ كەتكەن ياشلارنىڭ ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇۋېلىشىغا ياردەم قىلىدى . قىسقىسى ، كىشىلەرنىڭ ئەمەلىي قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىپ ، كىشىلەرگە ئىللىقلىق يەتكۈزۈپ ، كىشىلەر قەلبىنىڭ مايىللىقىغا ئىگە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ۋەكىلى ، يېتەكچىسى ۋە جەڭچىسى بولۇپ قالدى .

«شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، ئىسلامىيەت بولسىلا بولىدۇ» دېگەن بۇ سۆز ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ بۈگۈنكى دۇنيادىكى ھەر خىل مەسىلىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئورنىنى ۋە ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى يېغىنچاق شەرھلەپ بېرىپ ، ئىسلام ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئىچكى ، تاشقى ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئاساسىي يولى بولۇپ قالدى ، ئۆز دۆلەتلىرىدە ۋە پۈتۈن دۇنيادا ئىسلام ئىنقىلابى قىلىشنىڭ ئومۇمىي پروگراممىسى ۋە يېتەكچى ئىدىيىسى بولۇپ قالدى .

2 . «ھاكىمىلىق ئاللاغىلا مەنسۇپ»

بۇ ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەلىماتىنىڭ ئاساسى . «ھاكىمىلىق» دېگەن بۇ ئەرەبچە سۆز «ھاكىم» سۆزىدىن ياسالغان بولۇپ ، بۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى ، باشقۇرغۇچى ، ھۆكۈم

قىلغۇچى ، كېسىم قىلغۇچى دېگەندەك مەنىلىرى بار . «ھاكىملىق قىلىش» ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىنى ، ھۆكۈم قىلىش ھوقۇقىنى بىلدۈرىدۇ . بۇ سۆز «قۇرئان كەرىم» دىكى «يۈسۈف» سۈرىسىنىڭ 40 - ئايىتىدە چىقىدۇ . بۇ ئايەتنىڭ مەنىسىنى كىشىلەر بۇرۇن «بارچە ھۆكۈملەر پەقەت ئاللاغىلا مەنسۇپ» دەپ چۈشەنگەن . بۇ ئايەتنىڭ كەينىدىكى مەنىسىدىن قارىغاندا ، بىر ئىشنىڭ ھەق - ناھەق ، ئەگرى - تۈز بولىدىغانلىقى ، ئاخىر ئۇنىڭغا ئاللانىڭ ھۆكۈم چىقىرىدىغانلىقى ، ئاللادىن باشقا ھەرقانداق مەبۇد ياكى بەندىنىڭ بۇنداق ھوقۇققا ئىگە ئەمەسلىكى سۆزلەنگەن . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم بۇ ئايەت ئۈستىدە «ئىجتىھاد» قىلىپ ، يېڭى ئىزاھات بەرگەن ، يەنى «ھۆكۈم قىلىش (ھوقۇقى)»نى «ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقى» ، بەلكى ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان «ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى» دەپ شەرھلىگەن .

«ھاكىملىق پەقەت ئاللاغىلا مەنسۇپ» دېگەن بۇ قاراشنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ نەزەرىيىچىسى ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدى ئىجاد قىلغان بولۇپ ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەلىماتىنىڭ ئاساسى ۋە يادروسى ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ، مۇشۇ قاراشنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ نەزەرىيىسىنى چۈشىنىشكە ياردىمى بولىدۇ .

«ھاكىملىق» دېگەن ئاتالغۇنى مەۋدۇدى تۆۋەندىكىچە شەرھلىگەن : « ‹ھاكىملىق › دېگەن بۇ ئاتالغۇنى ھازىرقى زامان سىياسىي ئىلمىي بويىچە ئىزاھلىغاندا ئۇ ‹ئالىي ھوقۇق › ۋە ‹ مۇتلەق ھوقۇق ›نى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ . ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى شەخس ۋە كوللېكتىپ ياكى ئورگانغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى قانۇن بولۇپ ، پۇقرالار ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان چەكسىز ھوقۇققا ئىگە بولغان بولىدۇ . پۇقرا خالاش - خالىماسلىقىدىن قەتئىينەزەر ، بويسۇنۇشى

كېرەك ، ھەرقانداق سىرتقى ئامىل ئۇنىڭ ھوقۇقىغا چەك قويالمايدۇ ، ئۇنىڭ ئالدىدا پۇقرانىڭ ھېچقانداق ھوقۇقى بولمايدۇ . ئەگەر ئازراق ھوقۇقى بار دېيىلسە ، ئۇمۇ ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . تەبىئەت دۇنياسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان ھەممە ھوقۇقلارمۇ ئۇنىڭدا ئەسلىدىن بولغان ئەمەس ، قانۇن چىقارغۇچى سۈپىتىدە بەلگىلىمە چىقارغاندىن كېيىن بار بولغان ؛ ئۇ ئەگەر بەلگىلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتسە ، ئۇنىڭدا ھېچقانداق ھوقۇق قالمايدۇ ، قانۇن «ھاكىملىق»قا ئىگە بولغۇچىنىڭ ئىرادىسى بويىچە تۈزۈلىدۇ ، پۇقرا ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىشى لازىم . لېكىن ، ئۇنىڭ ئۆزى ھېچقانداق قانۇننىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ ، ھەرقانداق ئادەمگىمۇ بويسۇنمايدۇ . ئۇ ھەممىگە قادىر ، مۇتلەق ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ تەرىپىدىن چىقىرىلغان بەلگىلىمىلەرنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى ۋە ياخشى ـ يامانلىقىنى سوراشقا بولمايدۇ ، ئۇنىڭ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى ياخشى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭغا بويسۇنىدىغان ئادەملەردىن ھېچكىم ئۇنىڭ قانۇن ـ قائىدىلىرىنى يامان دەپ قاراپ رەت قىلىشقا بولمايدۇ ؛ ئۇنىڭ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا ھېسابلىنىپ ، ئۇنىڭغا بويسۇنىدىغان ئادەم ئۇنىڭدا قىلچە خاتالىق بار دەپ قاراشقا بولمايدۇ ، قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەممەيلەن ئۇنىڭ مەدھىيىلىنىدىغانلىقىنى ، پاكلىقىنى ، خاتالاشمايدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشى كېرەك .»

مەۋدۇدى ھاكىملىقنى مۇنداق ئىزاھلاشتا شۇنى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇكى ، رېئال سىياسىي ھاياتتا بۇنداق چەكسىز ھوقۇققا ئىگە ھۆكۈمراننى تاپقىلى بولمايدۇ ، ھوقۇقى ھەرقانچە چوڭ پادىشاھمۇ سىرتقى ئامىللارنىڭ بەزى چەكلىمىلىرىگە ئۇچرايدۇ ، خالىغىنىنى قىلىپ كېتەلمەيدۇ . شۇڭا ، ھەممىنى ياراتقان ئاللا شۇنداق ھۆكۈمران بولالايدۇ . مەۋدۇدى مۇنداق دەيدۇ : «قۇرئان كەرىم» بۇ نۇقتىنى

كىشىلەرگە تەكرار كۆرسىتىپ ، پەقەت ئاللانىڭ «خالىغىنىنى قىلىدۇ»[1] غانلىقىنى چۈشەندۈرگەن . پەقەت ئاللا مۇتلەق ، ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ھۆكۈمران ھېسابلىنىدۇ . «ئاللانىڭ قىلغانلىرىدىن سوئال - سوراق قىلىنمايدۇ ، ئۇلاردىن سوئال - سوراق قىلىنىدۇ .»[2] پەقەت ئاللا ئەڭ قۇدرەتلىك ، ھەممىگە قادىردۇر . «ھەر بىر نەرسىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ئۇنىڭ قولىدىدۇر . . .»[3] «ھەممە شەيئىنىڭ پادىشاھلىقى كىمنىڭ قولىدا؟ (ئىلتىجا قىلغانلارغا) پاناھ بولالايدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمگە پاناھ بولالمايدىغان كىم؟ . . . ئۇلار ، ئاللا ، دەيدۇ»[4] پەقەت ئاللا خاتالىق سادىر قىلمايدۇ . « . . . ئۇ (مۇتلەق) پادىشاھدۇر (يەنى پۈتۈن مەخلۇقاتنىڭ مالىكىدۇر) ، پاكتۇر (يەنى ھەممە نۇقساندىن پاكتۇر) ، (مۇسىلمانلارگە) سالامەتلىك بېغىشلىغۇچىدۇر . . .»[5]

مەۋدۇدىنىڭ يەكۈنى شۇكى ، ئىسلامىيەت «ھاكىمىيەت» پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ بولۇپ ، ئادەمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن مۇتلەق ئالاقىسى يوق . مەيلى شەخس ، ياكى كوللېكتىپ بولسۇن ، ھېچكىم ئۇنىڭغا ئىگە ئەمەس ، كىمكى «ھاكىمىيەت»قا ئىگىمەن دەپ بىلجىرلايدىكەن ، ھاكىمىيەتنىڭ ھەممىسىگە ياكى بىر قىسمىغا ئىگىمەن دەپ بىلجىرلىشىدىن قەتئىينەزەر ، چوقۇم قىلچە ئەيمەنمەي يالغانچىلىق قىلغان بولىدۇ .

مەۋدۇدى مۇنداق دەيدۇ : ئاللاغا ئىمان ئېيتىش ئاللانىڭ ئىنسانغا بولغان ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىغا ئىمان ئېيتىشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك ، بولمىسا كاپىر بولۇپ كېتىدۇ . «كاپىر» دەپ ئەيىبلىنىش تەقۋادار مۇسۇلمان ئۇچۇن ناھايىتى

---

① «قۇرئان كەرىم» ، 11 - سۈرىنىڭ 107 - ئايىتىدىن .
② «قۇرئان كەرىم» ، 21 - سۈرىنىڭ 23 - ئايىتى .
③ «قۇرئان كەرىم» ، 36 - سۈرىنىڭ 83 - ئايىتى .
④ «قۇرئان كەرىم» ، 23 - سۈرىنىڭ 88 - ئايىتى .
⑤ «قۇرئان كەرىم» ، 59 - سۈرىنىڭ 23 - ئايىتى .

ئېغىر جىنايەت ھېسابلىنىدۇ . مەۋدۇدى ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ : « . . . ئاللا نازىل قىلغان ئايەتلەر بويىچە ھۆكۈم قىلمايدىغان كىشىلەر زالىملاردۇر »[1] ، «ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى (بۇ ، مەۋدۇدىنىڭ يېڭى ئىزاھاتى بولۇپ ، ئەسلىي «بارچە ھۆكۈملەر » ئىدى) پەقەت ئاللاغىلا مەنسۇپ ، ئۇ سىلەرنى پەقەت ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇيدۇ ، بۇ توغرا دىندۇر »[2]

مەۋدۇدى خۇدانىڭ ھاكىمىلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن ، ئاللانىڭ كىشىلەر ئارىسىدا ئىلاھىي ھۆكۈمرانلىقىنى قانداق ئەملگە ئاشۇرغانلىق مەسىلىسىگە جاۋاب بېرىش ئۈچۈن يەنە بىر ئىنتايىن مۇھىم يېڭى قاراشنى — «خەلقنىڭ ھاكىمىلىقى »نى ئوتتۇرىغا قويدى . ئۇ مۇنداق دېدى : «قۇرئان كەرىم »دە «ئاللا ئىچىگىلادىكى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەملەرنى قىلغان كىشىلەرنىمۇ . . . چوقۇم ھۆكۈمران قىلىشنى . . . ۋەدە قىلدى . »[3] «مەن يەر يۈزىدە خەلىپە (ئورۇنباسار) يارىتىمەن »[4] دېگەندەك ئايەتلەر خەلقنىڭ ھاكىمىلىقى توغرىسىدىكى بېشارەتلەردۇر . «خەلقنىڭ ھاكىمىلىقى » ئىككى قەۋەت مەنىگە ئىگە : ئۇنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدە ئىلاھ ھوقۇق خاراكتېرى بولىدۇ . خەلقنىڭ ھاكىمىلىقى ئارقىلىق ئاللانىڭ ھاكىمىلىقى زېمىندا ۋە كىشىلەر ئارىسىدا ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ئەملىيلەشتۈرۈلىدۇ . ئاللا يەر يۈزىدە خەلىپە (ئورۇنباسار) يارىتىپ ، ئۇلارغا ئۆزى بەلگىلىگەن ئىسلام شەرىئىتى بويىچە پۇقرانى باشقۇرغۇزىدۇ . ئۇلارنىڭ قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى بولمايدۇ ، پەقەت ئىجرا قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ . قانۇن چىقىرىش ئالىي ھۆكۈمران ئاللاغىلا مەنسۇپ بولىدۇ . ئۇنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە دېموكراتىك خۇسۇسىيەت

---

① «قۇرئان كەرىم » ، 5 ـ سۈرىنىڭ 45 ـ ئايىتىدىن .
② «قۇرئان كەرىم » ، 12 ـ سۈرىنىڭ 40 ـ ئايىتىدىن .
③ «قۇرئان كەرىم » ، 24 ـ سۈرىنىڭ 55 ـ ئايىتى .
④ «قۇرئان كەرىم » ، 2 ـ سۈرىنىڭ 30 ـ ئايىتى .

بولۇپ ، «شورا» پرىنسىپىدا ئىپادىلىنىدۇ . ئورۇنباسارلىق هوقۇقى مەلۇم شەخس ياكى مەلۇم كوللېكتىپ ، سىنىپ ، قەبىلىگە خاس بولۇپ كېتىشكە ياكى ئۇلارنىڭ ۋارىسلىق قىلىۋېرىشىگە بولمايدۇ ، بەلكى ھەممە مۇسۇلمانغا مەنسۇپ بولۇپ ، كىمنىڭ شەرتى توشۇپ ، مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن سايلىنىدىكەن ، شۇ كىشى ئورۇنباسارلىققا تەيىنلىنىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىدۇ .

ئاللانىڭ هاكىملىقى بىلەن خەلقنىڭ هاكىملىقى يېڭى كۆز قاراش ئەمەس ، بەلكى ئوتتۇرا ئەسىردە ئەۋج ئالغان بىر خىل ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىي نەزەرىيىسى بولغانىدى ، دىنىي داهىي بولغان ئادەم دۆلەتنىڭ ئالىي هۆكۈمرانلىق هوقۇقىنى قولىدا تۇتقان ، ئۆزىنى «تەڭرى»نىڭ ۋەكىلى ، ئورۇنباسارى ، سايىسى دەپ ئۆزىنىڭ سىياسىي هوقۇقىنى دەخلىسىز قىلغىلى بولمايدىغان ، شەرئىتكە مەڭگۈ ئۇيغۇن ۋە مۇقەددەس قىلىۋالغان .

3 . «جاهىلىيەت ۋە كاپىرلىق نەزەرىيىسى»

بۇ هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزمنىڭ ئىككى توقمىقى .

«جاهىلىيەت» دېگەن ئەرەبچە ئاتالغۇ ، ئەسلىي «جاهالەتپەرەسلىك» ، «نادانلىق» دېگەندەك سۆزلەردىن ياسالغان بولۇپ ، ئىسلام دىنىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە كۆپ خۇدالىق ئەقىدە ۋە هەربىكەتلەر شۇنداق دەپ ئاتالغان . بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك يەنە بىر ئاتالغۇ «تەجاشىر» بولۇپ ، ئۇنىڭ مەنىسى «مەلۇم ئادەمنىڭجاهالەتپەرەسلىكىگە هۆكۈم قىلىش (ئۇنى ئىنكار قىلىش)» ياكى «مەلۇم ئىش ، مەلۇم ئىدىيە ، مەلۇم هەربىكەتنىڭ جاهالەتپەرەسلىك خاراكتېرىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىگە هۆكۈم قىلىش» دېگەنلىكتىن ئىبارەت . شۇڭا ، ئىسلام تارىخشۇناسلىرى ئىسلام دىنى بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى دەۋرنى «جاهىلىيەت دەۋرى» دەپ ئاتايدۇ .

«كاپىر» دېگەنمۇ ئەرەبچە سۆز بولۇپ، مەنىسى «ئىمانسىزلار»، «دىندىن يۈز ئۆرىگۈچىلەر» دېگەنلىك بولۇپ، ئاللاغا، پەيغەمبەرگە، شەرىئەتكە ئېتىقاد قىلمايدىغانلار ياكى دەسلەپ ئېتىقاد قىلىپ كېيىن يېنىۋالغانلارنى كۆرسەتكەن. بۇ ئاتالغۇ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان يەنە بىر ئاتالغۇ «تەكاپىر» بولۇپ، بۇنىڭ مەنىسى «مەلۇم ئادەمنىڭ ئىمانسىز ياكى مۇرتەد (دىندىن يۈز ئۆرىگۈچى) ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىش (ئۇنداق قىلىشنى ئىنكار قىلىش)»نى بىلدۈرىدۇ.

بۇ ئاتالغۇلار «قۇرئان كەرىم»دىن ئېلىنغان. مەۋدۇدى بۇ ئاتالغۇلارغا يېڭى ئىزاھات بەرگەن. نەتىجىدە، بۇ ئاتالغۇلار ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمنىڭ دۈشمەننى ئەيىبلەشكە، ياتلارنى چەتكە قېقىپ، ئۇلارغا گۇناھ ئارتىشقا كۆپ ئىشلىتىدىغان ئىككى توقمىقى بولۇپ قالغان.

بۇ ئاتالغۇلارغا مەۋدۇدىنىڭ قانداق يېڭى مەنىلەرنى قوشقانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن، بەزى ئىسلام مەزھەپلىرى ۋە ئالىملارنىڭ بۇ مەسىلىگە تۇتقان پوزىتسىيەسىنى تارىخىي جەھەتتىن كۆزىتىپ بېقىش زۆرۈر.

تارىختا خاۋارىجلار ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ئىدىيىگە قايتىپ كېتىپ، «ئىنتايىن چوڭ گۇناھ» سادىر قىلدى دەپ قارىغانلارنى تۇنجى قېتىم «جاھىللار»، «كاپىرلار» دەپ ئاتىدى. ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشى ئىسلام ئالىملىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ئاغزىدا «كەلىمە شاھادەت»نى ئېتىراپ قىلغان مۇسۇلماننى «جاھىل» ياكى «كاپىر» دېيىش، ئۇنى جىسمانىي جەھەتتىن يوقاتقاندىنمۇ ئېغىر بولىدۇ دەپ قارايدۇ. ئۇلار قارشى تۇرۇشتا «قۇرئان كەرىم»دىكى «نىسا سۈرىسى»نىڭ 93 ـ، 94 ـ ئايەتلىرىنى ئاساس قىلغان: «كىمكى بىر مۆمىننى قەستەن ئۆلتۈرىدىكەن، ئۇنىڭ جازاسى جەھەننەم بولىدۇ، ئۇ جەھەننەمدە مەڭگۇ قالىدۇ، ئاللانىڭ غەزىپىگە ۋە لەنىتىگە دۇچار بولىدۇ.

ئاللا ئۇنىڭغا (ئاخىرەتتە) قاتتىق ئازاب تەييارلايدۇ. ئى مۆمىنلەر! ئاللا يولىغا (يەنى غازاتقا) ئاتلانغان ۋاقتىڭلاردا ھەقىقەتلەپ ئىش قىلىڭلار (يەنى مۆمىن ياكى كاپىرلىقى ئېنىق بولغۇچە ئۆلتۈرۈشكە ئالدىراپ كەتمەڭلار)، سىلەرگە مۇسۇلمان بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ سالام بەرگەن ئادەمگە — دۇنيانىڭ مال - مۈلكىنى (غەنىيمەتنى) كۆزلەپ — سەن مۆمىن ئەمەسسەن دېمەڭلار (يەنى ئۆلۈشتىن قورقۇپ سالام بەردىڭ دەپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمەڭلار)، ئاللانىڭ دەرگاھىدا (مۇنداقلارنى ئۆلتۈرۈشتىن سىلەرنى بىھاجەت قىلىدىغان) نۇرغۇن غەنىيمەتلەر (يەنى ساۋاب) بار، ئىلگىرى سىلەرمۇ ئەنە شۇنداق (كاپىر) ئىدىڭلار، كېيىن ئاللا سىلەرگە (ئىمانىنى) ئىلتىپات قىلدى، (ئۇلارنى ئۆزۈڭلارغا سېلىشتۇرۇپ) ھەقىقەتلەپ ئىش قىلىڭلار. ئاللا سىلەرنىڭ قىلمىشىڭلاردىن خەۋەرداردۇر».

ئىسلام ئالىملىرى ئىسلام دىنىنى ئىككى تۈرگە، يەنى ئالتە ئىمان ۋە بەش پەرھىزدىن ئىبارەت ئاساسىي ئەقىدىنىڭ ئاساسىدا، ئىسلام دۆلىتى، ئىسلام جەمئىيىتى، ئىسلام ھۆكۈمىتى قاتارلىق شۆبە ئەقىدىگە ئايرىيدۇ. ئاساسىي ئەقىدىگە خىلاپلىق قىلىش ئىمان خاراكتېرىدىكى مەسىلە بولۇپ، جاھىلىيەت ۋە كاپىرلىق ھېسابلىنىدۇ. شۆبە ئەقىدىگە خىلاپلىق قىلىش پەقەت ھەق - ناھەقلىق مەسىلىسى ھېسابلىنىدۇ. سۈننىي مەزھىپى بىلەن شىئە مەزھىپىنىڭ ھاكىمىيەت مەسىلىسىگە بولغان قارىشى ئوخشىمايدۇ. شىئە مەزھىپىنىڭ قارىشىچە، ئىمام (مەنىسى «دۆلەت ياكى جەمئىيەتنى تەشكىللەيدىغان ئالىي ھوقۇقدار» ياكى «دۆلەت ۋە جەمئىيەتنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى»، «نامازغا باشچىلىق قىلىش لايىقىتىگە ئىگە كىشى» ، «نامازغا باش بولغۇچى»، «يۇقىرى ئىناۋەتلىك ئىسلام ئۆلىمالىرى» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ يەردە بىرىنچى مەنىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.) ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي ئەقىدىسىگە مەنسۇپ

بولۇپ ، خىلاپلىق قىلغۇچىلار كاپىر ھېسابلىنىشى كېرەك . سۇننىي مەزھەپنىڭ قارىشىچە ، ئىمام دېگەندە دۆلەت كۆزدە تۇتۇلسا ، شۆبە ئەقىدە مەسىلىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . خىلاپلىق قىلغۇچىنىڭ شەخس ، ئورگان ياكى جەمئىيەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇلارغا «كاپىر» دېگەن جىنايى نامنى تاڭماسلىق لازىم .

ئىمام غەززالى (1059 — 1111) ، شەيخۇل ئىسلام ئىبنى تەيمىيە ، مەشھۇر تارىخشۇناس ئىبنى خەلدۇن (1322 — 1406) لار «ئىمام» شۆبە ئەقىدە مەسىلىسى ئىكەنلىكىنى تەشەببۇس قىلدى . بولۇپمۇ ئىبنى تەيمىيە زوراۋانلىققا ئىزچىل پىسەنت قىلماي ، دائىرىلەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى ، دائىرىلەرنىڭ زىيانكەشلىكىگە كۆپ ئۇچراپ ، ئاخىر زىندانغا ئۆلۈپ كەتتى . لېكىن ، ئۆلۈپ كەتكۈچىمۇ ھۆكۈمەتكە ۋە جەمئىيەتكە «جاھىلىيەت» ۋە «كاپىرلار» دېگەن گۇناھلارنى چاپلىمىغان . بۈنىڭدىكى سەۋەب شۇكى ، ئۇنىڭ قارىشىچە ، دۆلەت ۋە جەمئىيەت مەسىلىسىدىكى ئىختىلاپ ئاساسىي ئەقىدە كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ بولماي ، شۆبە ئەقىدە كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ بولىدۇ . شۇڭا بۇ يەردە ، «ئىسلامىيەتتىن» «جاھىلىيەتكە» چېكىنىپ كېتىش مەسىلىسىنى تىلغا ئالغىلى بولمايدۇ . يېقىنقى زامانىدىكى ئىمام مۇھەممەد ئابدۇ مۇنداق دېگەنىدى : «مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مۇنداق مەشھۇر دىنىي قائىدە بار : يەنى بىر ئادەمنىڭ بىر ئېغىز سۆزىنى ‹كاپىر› دەپ بېكىتىشكە بولمىدىغان يۈز سەۋەب بولسىمۇ ، بىر سەۋەبنى ‹ئىمان› دەپ بېكىتىشكە بولسا ، ئۇ سۆزنى ‹ئىمان› ھېسابلاش كېرەككى ، ‹كاپىر› لىققا چىقىرىۋېتىشكە بولمايدۇ .» مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ باش يېتەكچىسى ھەسەنئۇل بەننا ئۆزى ياشاۋاتقان مىسىرنى ئىسلام جەمئىيىتى ، لېكىن ئۇنىڭ ئىسلام مۇھىتى پاك ئەمەس ، ئۇنىڭغا غەربنىڭ ماددىي ۋە مەدەنىيەت تەسىرى

ئارىلىشىپ كەتكەن ، شۇڭا مىسىر جەمئىيىتىدىكى كاپىرلار جەمئىيىتى ۋە جاھىلىيەت جەمئىيىتىدىكى ئەمەس ، ئۇنىڭ ئىسلاملىشىش دەرىجىسى يېتەرسىز ، ئۇنى مۇكەممەللەشتۈرۈش لازىم دەپ قارايدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : «پۈتكۈل مىسىر بىلەن پۈتكۈل ئىسلامىيەت بىر گەۋدە بولۇپ يۇغۇرۇلۇپ كەتتى : ئىسلام ئېتىقادى ، ئىسلام تىلى ، ئىسلام مەدەنىيىتى يۇغۇرۇلۇپ كەتتى . مىسىر ئىسلامىيەتنى قوغدىدى ، ئۆزىنىڭ زېمىنىنى قوغدىدى ، ئۇنىڭغا تاجاۋۇز قىلغۇچىلارنى چېكىندۈردى . . . مىسىردىكى تۈرمۇشنىڭ نۇرغۇن ساھەلىرىدە كۆچلۈك ، روشەن ئىسلام خۇسۇسىيىتى ئىپادىلەندى : ئىسىم ئىسلامچە قويۇلدى ، تىل ئەرەبچە بولدى ، شۇنچە كۆپ مەسچىتلەردە ئاللانىڭ نامى زىكرى قىلىندۇ ، ھەقىقەتنىڭ ساداسى بۇ يەرلەردىن ياڭراپ تۇرىدۇ . تۈيغۇمىز ئىسلامىيەتكە ، ئىسلامىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىشلارغا باغلىنىپ ، باشقا ھەرقانداق ئىشقا باغلىنىشتىن ئېشىپ كەتكەن . بۇلارنىڭ ھەممىسى پاكىت ، لېكىن غەرب مەدەنىيىتى ئۆزىنىڭ ئىلىم - پەنى ، پۇلى ، سىياسىيىسى ، ئەيش - ئىشرىتى ، راھەت - پاراغىتى ۋە بىز ئۆتكەندە بىلمەيدىغان ھەر خىل بىمەنە ، ئېزىتقۇ تۈرمۇش شەكلى بىلەن كەڭ ھۇجۇم قىلدى . ۋەھالەنكى ، بىز بولساق ئۇلاردىن ھۇزۇرلاندۇق ، ئۇلارغا تايانمىدۇق ، نەتىجىدە تاجاۋۇزنىڭ تەسىرى ئىنتايىن ئېغىر بولدى . مىسىردىكى ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ نۇرغۇن مۇھىم تەرەپلىرىدە ئىسلام ئىدىيىسىنىڭ تەسىرى كىچىكلەپ كەتتى . تۈرمۇشىمىزنى ناھايىتى تېز ئۆزگەرتتۇق ، كۆپ قىسىم تۈرمۇشىمىزغا ياۋروپانىڭ بوياقلىرى يۇقتى . ئىسلامىيەتنىڭ تۈرمۇشىمىزدىكى رولى كۆپچىلىكنىڭ قەلبى ۋە مېھراب ئالدى بىلەن چەكلىنىپ قالدى . ئۇ ئەمەلىي تۈرمۇشتىن ئايرىۋېتىلدى . ئارىلىقى ناھايىتى يىراقلاپ كەتتى . شۇڭا ، ھازىر بىز ئىككى ياقلىمىلىق ، بۆلۈنۈش

ياكى زىددىيەتلىك هايات كەچۈرۈۋاتىمىز .»[1] بىرەر مۇسۇلماننى «كاپىر» ياكى «جاهىل» دەپ بېكىتىش - بېكىتمەسلىك مەسلىسىدىمۇ ئۇ ئېهتىياتچان بولىدۇ . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : « ‹كەلىمە شاهادەت ›نى ئېتىراپ قىلغان هەم ‹كەلىمە شاهادەت › بويىچە ئىش قىلغان ، دىنىي مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلغان مۇسۇلمان بولسا ، ئۇنىڭ مەجبۇرىيەتنى مۇنداق ئادا قىلىشى ئاغزىدىكى ئىپادە بولۇشىدىن ياكى خاتا ئىجرا قىلىشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇ ئۆزىنىڭ كاپىرلىقىنى ئېتىراپ قىلغان ياكى ئىسلامىيەتتىكى هەممىگە ئايان نەرسىلەرنى ئىنكار قىلغان ، ‹قۇرئان كەرىم ›دىكى ئايەتلەرنى ئىنكار قىلغان ، ئەرەبچە سۆزنىڭ مەنىسىنى هەرقانداق قىلىپ چۈشەندۈرگىلى بولمايدىغان ياكى ‹كاپىر ›چە چۈشەندۈرگەندىن باشقا ، هېچقانداق چۈشەندۈرگىلى بولمايدىغان ئىشلارنى قىلغانلىقى هېسابقا ئالمىغاندا ئۇنى ‹كاپىر › دەپ بېكىتمەسلىكىمىز لازىم .»[2]

ئەمدى «جاهىلىيەت» ۋە «كاپىرلىق»قا مەۋدۇدىنىڭ قانداق يېڭى مەنىلەرنى قوشقانلىقىغا قاراپ باقايلى .

مەۋدۇدىنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنىنىڭ ئۆزۈن مۇددەت ئاجىزلىشىپ گۇللىنەلمەسلىكىدە هەم سىرتقى سەۋەبلەر ، هەم ئىچكى سەۋەبلەر بار . ۋەهالەنكى ، تاشقى سەۋەبلەر ئىچكى سەۋەبلەرنىڭ بوشلۇقىدىن پايدىلىنىپ رول ئوينىدى .

ئىچكى سەۋەبلەر شۇكى ، 3 - خەلىپە هەزرىتى ئوسمان هۆكۈمرانلىقىنىڭ كېيىنكى دەۋرىدىن ئېتىبارەن «ئەنئەنىۋى جاهىلىيەت» ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى ، 4 - خەلىپە هەزرىتى ئەلىنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە بۇنداق ئەسلىگە كېلىش كۈچەيسە كۈچەيدىكى ، ئاجىزلىمىدى . بۇنداق پىكىر ئېقىمىنىڭ يامراپ

---

① هەسەنۇل بەننا : «هەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، قاهىرە ئىسلام نەشرىياتى ، 1992 - يىلى نەشرى ، 237 - ، 238 - بەتلەر .

② يۇقىرىقى كىتاب ، 359 - بەت .

كېتىشىنى توسۇش ئۈچۈن ھەزرىتى ئەلى ھايات
قۇربان قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن (ھازىرقى زامان ئىسلام
تەرىپىدىن 5 ـ خەلىپە دەپ ھۆرمەتلەنگەن ئۈمەييە
سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇل ئەزىز تەختتە
ئولتۇرغان ئىككى يىلنى چىقىرىۋەتكەندە) ، دۆلەت ھاكىمىيىتى
ئىسلامىيەت ئاساسىغا قۇرۇلۇشتىن جاھىلىيەت ئاساسىغا
قۇرۇلۇشقا چېكىنىپ كەتتى . «ئەنئەنىۋى جاھىلىيەت»نىڭ
ئاساسىي ئىپادىلىرى مۇنداق بولدى : ئىسلامىيەتنىڭ ھاكىملىق
پرىنسىپىغا ئەمەل قىلمايدىغان بولدى . ئاللانىڭ ئالىي ، مۇتلەق
ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكىگە ئېتىقاد قىلمايدىغان
بولدى . باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، ‹ئىلاھ باشقۇرۇش › ‹ئادەم
باشقۇرۇش ›قا ياتلاشتۇرۇلۇپ ، ئىسلامىيەت يولىدىن چىقىپ
كەتتى . شۇڭا شۇ چاغدىن ھازىرغىچە ئىسلام دۆلەتلىرى ، ئىسلام
ھۆكۈمەتلىرى ، ئىسلام جەمئىيەتلىرىنىڭ سۈپىتى ئۆزگىرىپ
كەتتى . ھەممىسى ھەقىقىي ئىسلام دۆلەتلىرى ، ئىسلام
ھۆكۈمەتلىرى ، ئىسلام جەمئىيەتلىرى بولماي ، بەلكى كاپىرلار
دۆلەتلىرى ، كاپىرلار ھۆكۈمەتلىرى ، كاپىرلار جەمئىيەتلىرى
بولۇپ كەتتى .

مەۋدۇدىنىڭ قارىشىچە تاشقى سەۋەب غەرب ھازىرقى زامان
جاھىلىيىتىدە . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : دەۋرىمىز غەرب
مەدەنىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۇچرىغانلىقتىن ، مەدەنىي يېڭى
جاھىلىيەت دەۋرى بولۇپ كەتتى . چۈنكى ، غەرب مەدەنىيىتى
ئادەمنى ئىلاھ قىلىپ ئادەمگە تاڭدى ، ئادەم بىلەن ئادەم
ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۈزىۋەتتى ، ئادەم يىرتقۇچ ھايۋانغا
ئايلىنىپ بىر ـ بىرىنى يەم قىلدى . غەربنىڭ بىزنى قۇل
قىلالىشى نۇرغۇن ئەسىرلەردىن بۇيان دىنىي ، ئىدىيە ،
ئەخلاقىمىزنىڭ چۈشكۈنلىشىپ كەتكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى بولدى .
3 ـ خەلىپە ھەزرىتى ئوسمان دەۋرىدىن ئېتىبارەن «ئەنئەنىۋى

جاهىلىيەت» ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. قانداقتۇر گرېك پەلسەپىسى، رىم پەلسەپىسى، پارس پەلسەپىسى دېگەنلەر كەينى - كەينىدىن يېتىپ كېلىپ، جاھالەتپەرەسلىك سەپسەتىلىرى كۆپ تارقالدى. كېيىن قالغانلىقىمىزدىن XVIII ئەسىردىن بۇيان غەرب مۇستەملىكىچىلىكى ئىسلام دۆلەتلىرىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ غەرب مەدەنىيىتىنى — ئەمەلىيەتتە ھازىرقى زامان جاھالەتپەرەسلىك مەدەنىيىتىنى ئېلىپ كىردى. شۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئىسلام دۇنياسىغىمۇ ھۆكۈمرانلىق قىلدى. غەرب مەدەنىيەت جاھالىتىنىڭ مۇھىم ئالامىتى شۇكى، ئۇنىڭدا بىدئەتلىك روھ بولۇپ، دىنىي دۆلەتتىن، ھۆكۈمەتتىن، جەمئىيەتتىن، مائارىپتىن، تەنتەربىيىدىن ئايرىۋەتتى. ئۇ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ بارغانسېرى ئاجىزلىشىپ، بالا ئۈستىگە قازاغا دۇچار بولۇپ، قەد كۆتۈرەلمەيۋاتقانلىقىنىڭ ئاساسىي سەۋەبىدۇر، ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ بىرىنچى نومۇرلۇق دۇشمىنىدۇر.① شەرقنىڭ سوتسىيالىزمى بىلەن 3 - دۇنيانىڭ مىللەتچىلىكى ئەلۋەتتە غەربنىڭ كاپىتالىزمىغا ئوخشىمايدۇ. لېكىن، مەۋدۇدى دىنىي مەيدانىنى ئاساس قىلىپ، ئۇلارمۇ ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىغا قارشى تۇرىدۇ، ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنى ئايرىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، غەربنىڭ دىندىن خالىيلىقى بىلەن ئوخشاش مەنبەدىن كەلگەن، ئوخشىمىغان ھازىرقى زامان جاھىلىيىتىگە مەنسۇپ، شۇڭا ئۇلارمۇ ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈشنىڭ دۇشمەنلىرىدۇر دەپ قارايدۇ.

مەۋدۇدىنىڭ ئۇمەييە سۇلالىسىدىن بۇيانقى دۆلەتلەر، ھۆكۈمەتلەر، جەمئىيەتلەر، ھەتتا مەدەنىيەتلەرنىڭ ئىسلام خۇسۇسىيىتىنى ئىنكار قىلىدىغان بۇ قارىشى ئىسلام دۇنياسىدا

① مۇھەممەد ھەمرا: «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى»، 73 - 76 - بەتلەر.

كەسكىن مۇنازىرە پەيدا قىلدى ، نۇرغۇن ئىسلام ئالىملىرى ئوخشىمىغان پىكىرلىرىنى ئېلان قىلدى ياكى قاتتىق رەددىيە بەردى . ئۇلار مەۋدۇدى ئىسلامىيەتنىڭ تارىخىنى ۋە مەدەنىيىتىنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىپ ، ئاساسىي ئەقىدە بىلەن شۆبە ئەقىدىنىڭ چېگراسىنى ئارىلاشتۇرۇۋەتتى . شۆبە ئەقىدىنى ئاساسىي ئەقىدە ئورنىغا قويدى . ھازىرقى زامان تىلى بىلەن ئېيتقاندا «قالايمىقان تۇتقىغا كۆتۈردى . » دېدى . ۋەھالەنكى ، ئۇ ، ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئەسەبىيلەر تەرىپىدىن كەڭ قوبۇل قىلىندى ۋە ئەمەلدە قوللىنىلدى ، ئېتىقاد قىلىۋېلىنىپ ، تېررورلۇق قىلىشنىڭ شەرئىەت ئاساسى قىلىندى .

مەۋدۇدىنىڭ «جاھىلىيەت» قارىشىنى سەييىد قۇتۇب تېخىمۇ چېكىدىن ئاشۇرۇپ ، ئەسەبىي تەشكىلاتلارنىڭ يېتەكچىسىگە ئايلاندۇردى . ئۇ ئاساسلىقى تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ : (1) «ھاكىملىق»نى ئېتىقادنىڭ بىر قىسمى قىلىپ ئاللاغا ئىمان ئېيتىشنىڭ ھەممە قىسمى قىلدى ، يەنى «ھاكىملىق»قا ئەمەل قىلىش ئاللاغا ئېتىقاد قىلغانلىق بولىدۇ ، ئاللاغا ئېتىقاد قىلىشمۇ «ھاكىملىق»قا ئەمەل قىلغانلىق بولىدۇ دېدى ؛ (2) «جاھىلىيەت»نىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىۋەتتى . «پۈتكۈل دۇنيا بۈگۈن ‹جاھىلىيەت› ئىچىدە ياشاۋاتىدۇ . » دېدى[1] . ئۇ يەنە مۇنداق دېدى : «بىز بۈگۈن ياشاۋاتقان جاھىلىيەت مۇھىتى ئىسلام دىنى دەسلەپكى دەۋرلەردە ياشىغان جاھىلىيەت مۇھىتىدىنمۇ زۇلمەتلىك ، ئەتراپىمىز جاھىلىيەت ، كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى ، ئېتىقادى ، ئادىتى ، ئەنئەنىسى ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ، ئەدەبىيات ، سەنئەت ، قانۇنلىرى ، ھەتتا ئۆتكەندە بىز ئىسلام مەدەنىيىتى دەپ قارىغان

---

① سەييىد قۇتۇب : «يول بەلگىسى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتىنىڭ 1993 ـ يىلى نەشرى ، 10 ـ بەت .

نەرسىلەر ، ئىسلامىيەتكە دائىر مۇھىم ئەسەرلەر ، ئىسلام پەلسەپىسى ، ئىسلام تەپەككۇرىنىڭ مەنبەسى جاھىلىيەت » ؛ (3) زەربە بېرىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، مۇسۇلمان شەخسلەرنىمۇ زەربە بېرىش ئوبيېكتى قىلىپ ، شەخسنى «جاھىل» ، «كاپىر» دەپ ھۆكۈم قىلدى ؛ (4) ئىسلام دىنى بىلەن جاھىلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدىغان زىددىيەتنى تەكىتلىدى . «ۋەزىپىمىز رېئال جاھىلىيەت جەمئىيىتى بىلەن مۇرەسسە قىلىش ئەمەس ، ئۇنىڭغا ساداقەتلىكىمىزنى بىلدۈرۈش ئەمەس . . . ۋەزىپىمىز ئالدى بىلەن بۇ رېئال جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش ، بۇ جاھىلىيەت رېئاللىقىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت »

4 . «ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈكلىكى»

XIII ئەسىردە ئوسمان ئىمپېرىيىسى (1299 — 1924) قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ سىياسىي مەركىزى بولۇپ قالدى . XVII ئەسىردىن ئېتىبارەن خارابلىشىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ خەلىپە ھۆكۈمرانلىقى چېرىپ لىكۈشىپ قالدى . ۋەھالەنكى ، بۇ خەلىپە ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيىتىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ئىسلام نوپۇزى ۋە ئەنئەنىسىنىڭ داۋامى بولدى . ئىمپېرىيە جەمئىيىتىنىڭ قانداق زۇلمەتلىشىپ كېتىشىدىن ، دۆلەتنىڭ قانداق زەئىپلىشىشىدىن ، غەربتىكى كۈچلۈك دۆلەتلەرنىڭ قانداق بوزەك قىلىشى ۋە پارچىلىنىشىدىن قەتئىينەزەر ، نۇرغۇن مۇسۇلمانلار ئىستانبۇلغا ھەم نەپرەتلەندى ، ھەم كۆيۈندى .

مۇستاپا كامال رەھبەرلىك قىلغان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى 1923 - يىلى قۇرۇلۇپ ، ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ خەلىپىلىك تۈزۈمىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاپ ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن جۇمھۇرىيەتنىڭ سىياسىي تۈرمۇشىدىن ئىسلام دىنىنى ئۆزۈل - كېسىل چىقىرىۋەتتى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ،

تۇركىيىده ئىسلام دىنىنىڭ دۆلەتنى باشقۇرىدىغان سىياسىي رولى يوقىدى ، شەخسلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە دىنىي تۇرمۇشىدىكى رولىلا قەپقالدى .

ئىسلام دۇنياسىدا ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىشنىڭ يولىنى مۇستاپا كامال باشلاپ بەردى . ئۇ ئىسلام تارىخىدىكى غايەت زور ئۆزگىرىش بولۇپ ، مىسلىسىز كەسكىن ئىنكاس قوزغىدى : بىر تەرەپتىن ، ئۇنىڭ دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكى ئىسلام دۇنياسىدا مىللىي مۇستەقىللىق ـ ئەركىنلىكنى ئارزۇ قىلىۋاتقان خەلقنىڭ كەڭ ئاۋاز قوشۇشىغا ئېرىشىپ ، ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى خەلق قەلبىنىڭ ئىنتىلىشى ، ۋەزىيەت تەقەززاسىدىن ئىبارەت تارىخىي ئېھتىياجنى بىر تەرەپتىن ، ئۇنىڭ ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش سىياسىتى خەلىپە تۇزۇمىدە چىڭ تۇرىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ ، بولۇپمۇ دىنىي ساھەدىكى ئۆلىمالارنىڭ چەكسىز غەزىپىنى ۋە كۈچلۈك ئەيىبلىشىنى قوزغىدى . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم يۇقىرىقى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەكس تەسىرى سۈپىتىدە بارلىققا كەلگەن يېڭى پىكىر ئېقىمى بولدى . ئۇ بۇنداق دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكنى توسۇپ ، ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىمائىي سىياسىي رولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇندى . دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش»نى تەشەببۇس قىلسا ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم «ئىسلام دىنىنىڭ ئومۇميۈزلۈكلىكى»نى تەشەببۇس قىلىپ ، «ھاكىمىيەت بىلەن دىننى بىر گەۋدە قىلىش»نى تەلەپ قىلدى . «ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇميۈزلۈكلىكى» دېگەندە ، ئىسلامىيەت ئىنسانىنىڭ دىنىي مەنىۋى تۇرمۇشىنى قېلىپلاشتۇرۇپلا قالماستىن ، ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي سىياسىي تۇرمۇشىنىمۇ قېلىپلاشتۇرۇش كېرەكلىكىنى ، مۇشۇ ئىككى قېلىپلاشتۇرۇشنى تەڭ يولغا قويغاندىلا ، «ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇميۈزلۈكلىكى»نى

ئەمەلگە ئاشۇرغانلىق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ .

1928 - يىلى مىسىردا تۇنجى ئىسلامىزم تەشكىلاتى — مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بارلىققا كېلىپ ، خەلىپە تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئۇيۇشمىنىڭ 1 - مەقسىتى قىلدى . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرغۇچى ، ئۇيۇشمىنىڭ تۇنجى يېتەكچىسى ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دېگەن : «مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى خەلىپە تۈزۈمى توغرىسىدىكى ئىدىيىنى ۋە خەلىپە تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنى پروگراممىسىنىڭ ئالدىنقى ئورنىغا قويىدۇ .»[1] شۇڭا ئۇ تەكتلەپ مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلامىيەت ھەم ئېتىقاد ، ھەم ئىبادەت ، ھەم ۋەتەن ، ھەم دۆلەت تەۋەلىكى ، ھەم دىن ھەم دۆلەت ، ھەم روھ ، ھەم ھەرىكەت ، ھەم ‹قۇرئان كەرىم› ، ھەم شەمشەر .»[2] ئۇنىڭ قاراشلىرى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەم دىنىي تەشكىلات ، ھەم سىياسىي تەشكىلات ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ . ئۇيۇشما قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي تەشكىلاتى تەرەققىي قىلغاندىن كېيىن ، باشقا دۆلەت ۋە رايونلاردا شۆبىلىرىنى تەسىس قىلدى .

يېقىنقى زامانىدىكى ئىسلامىزمچىلار ۋەكىلى جامالىددىن ئافغانى ۋە مۇھەممەد ئابدۇلار ئۆز ۋاقتىدا تۈركىيىدىكى مۇستاپا كامال ھۆكۈمىتىدەك خەلىپە تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش مەسلىسىگە دۇچ كەلمىگەن ، شۇڭا ئۇلار «ئىسلام دىنى ھەم دىن ، ھەم شەرىئەت» دەپ ئوتتۇرىغا قويغانىدى . شەرىئەتنى ئادەتتە مۇسۇلمانلار ئاللانىڭ بەندىلەرگە تۈزۈپ بەرگەن قانۇنى دەپ چۈشىنىدۇ . مۇستاپا كامال دەۋرىگە كەلگەندە مىڭ يىل داۋاملاشقان خەلىپە

---

① ھەسەنۇل بەننا : «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1992 - يىلى نەشرى ، 144 - بەت .

② ھەسەنۇل بەننا : «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1992 - يىلى نەشرى ، 119 - بەت .

تۇزۇمى ئۇزۇل - كېسىل ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . بۇ ھال ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي رولىلا ساقلىنىپ قېلىپ ، سىياسىي ساھەدىن پۈتۈنلەي ئايرىلغانلىقىدىن دېرەك بەردى ، مۇشۇنداق جەددىي ۋەزىيەت ئالدىدا ، ھەسەنۇل بەننا ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىمائىي سىياسىي رولى توغرىسىدىكى نەزەريىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، «ئىسلام دىنى ھەم دىن ، ھەم شەرىئەت» دەيدىغان كونا قاراش ئورنىغا ئىسلام دىنى «ھەم دىن ، ھەم دۆلەت» دەيدىغان يېڭى كۆز قاراشنى دەسستىپ ، ئىسلامىيەتنىڭ ئەزەلدىن نوقۇل دىنىي تەشكىلات ئەمەس ، بەلكى ئىلاھىي ھاكىمىيەت قۇرۇپ ، ئىسلام مىللەتلىرىنى گۇللەندۇرۇشتىن ئىبارەت مۇقەددەس تارىخىي ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان دىنىي سىياسىي تەشكىلات ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى . قارشى تۇرغۇچىلار ھەسەنۇل بەننانى ئىسلامىيەتنى سىياسىيلاشتۇرۇۋەتتى ، سىياسىينى ئىسلاملاشتۇرۇۋەتتى ، ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەسلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى كۆزلىدى دېگەندىن كۆرە ، ئۇلار گۇرۇھنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزلەپ مۇقەددەس ئىسلام دىنىنى «دىندىن خالىيلاشتۇردى» ، «چاكىنىلاشتۇردى» دەپ تەنقىد قىلدى . لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى مەردانىلىك بىلەن مۇنداق دەپ جاكارلىدى : ئىسلام دىنى ئەسلىدىنلا سىياسىي دىن ، سىياسىينى ئىسلاملاشتۇرۇش ، ئىسلامىيەتنى سىياسىيلاشتۇرۇش ئىسلامىيەتتە بولۇشقا تېگىشلىك ئىش . چۈنكى ، ئىسلام دىنى ھەم مەنىۋىيەتنى ، ھەم پانىي دۇنيانى تەكىتلەيدۇ ، ھەم ئۇ دۇنيالىقنى ، ھەم بۇ دۇنيالىقنى ، ھەم دىننى ، ھەم سىياسىينى تەكىتلەيدۇ . بىر تەرەپنىلا تەكىتلەش ئىسلامىيەت بولمايدۇ ؛ ئىككى تەرەپنى ئوخشاش تەكىتلەش ، ھەقىقىي مۇكەممەل ئىسلام دىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋرىدە ئىسلام دىنىنىڭ بۇنداق رولى تولۇق جارى قىلدۇرۇلغانلىقتىن گۇللەپ ياشنىغان ؛ بۇگۈنكى دۇنيادا ئىسلام دىنى بىر رولىنى

يوقىتىپ قويغانلىقتىن ، كۈنسايىن ئاجىزلىشىپ كېتىپ بارىدۇ . ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ، ئىسلامىيەتنىڭ سىياسىي رولىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، ھەمدە دىن ۋە سىياسىيدىن ئىبارەت ئىككى رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش لازىم .

ئەينى ۋاقىتتا ، بۇ قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇش تۆۋەندىكىدەك ئەھمىيەتلەرگە ئىگە ئىدى : (1) ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ زۆرۈرلۈكى ۋە شەرئىتكە ئۇيغۇنلۇقىنى نەزەرىيىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى ؛ (2) ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئۈچۈن ئومۇمىي مەقسەت ۋە ئاساسىي پروگراممىا بەلگىلەپ بەردى ؛ (3) ئەينى ۋاقىتتا مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ، بولۇپمۇ ئۆلىمالار ئارىسىدا ئومۇميۈزلۈك ساقلانغان «پۈتۈن نىيىتى بىلەن نامىاز ئوقۇپ ، جاھانىنىڭ ئىشلىرى بىلەن كارى بولماسلىق »تەك ئىجتىمائىي سىياسىيدىن ئېغىر دەرىجىدە ئايرىلىپ قالىدىغان خاھىشنى تۈگىتىش ئۈچۈن ، يېڭى دىنىي قاراشنى ئوتتۇرىغا قويدى . شۇڭا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەرنى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىدىن يۈز ئۆرىدى ، ئىسلامىيەتنىڭ ئاجىزلىشىپ ، ئىسلام مىللەتلىرىنىڭ ئارقىدا قېلىشىغا ، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ نامراتلىشىپ كېتىشىگە مەسئۇل بولۇشى كېرەك دەپ ئەيىبلىدى .

غەربتىكى خرىستىئان دىنىدا ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن ھاكىمىيەتلەرنىڭ مەغلۇپ بولۇپ ، تارىخىي مۇزىيغا كىرگۈزۈۋېتىلگەنلىكى ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت ئىدىيىسىنىڭمۇ ۋاقتى ئۆتكەنلىكى توغرىسىدىكى مەسىلگە ئۇلار مۇنداق جاۋاب بېرىدۇ : غەربتىكى ئىلاھىي ھاكىمىيەت ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرلىشىشىدىكى سەۋەب شۇكى ، پوپلار «ئىلاھنىڭ ئىدارە قىلىشى »نى «ئادەمنىڭ ئىدارە قىلىشى »غا ئۆزگەرتىپ ، ۋەھشىيانە يولسىزلىق قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر . پوپلارنىڭ رەھىمسىز ھۆكۈمرانلىقى خەلقتە

ئىلاھىي ھاكىمىيەتكە نەپرەتلىنىش ۋە قارشىلىشىش پەيدا قىلدى . شۇڭا ، «ئەدەبىيات ـ سەنئەت گۈللىنىش دەۋرى»گە كەلگەندە خەلق ئىسيان كۆتۈردى ، جاھاندارچىلىق ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولۇپ ، پوپلارنى دۆلەت ھاكىمىيىتىدىن قوغلاپ چىقىرىپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىشنى ئۇزۇل ـ كېسىل يولغا قويدى . كېيىن غەرب مۇستەملىكىچىلىكىگە ئەگىشىپ جاھاندارچىلىق شەرقتە تارقالدى . بۇگۈنكى ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك مانا شۇنداق يېتىپ كەلگەن . دېمەك ، ياۋروپادىكى ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدىكى سەۋەب ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىي تۈزۈمىدە ئەمەس ، بەلكى تۈزۈمنى ئىجرا قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ئاسىلىق قىلىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى ھەقىقىي ئىجرا قىلمىغانلىقىدا . يەكۈن شۇكى ، دىندىن چەتنەپ ئاسىلىق قىلغۇچىلارغا ۋە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەنىلا ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى يولغا قويۇش لازىم .

مەۋدۇدى دەۋرىگە كەلگەندە ، «ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇميۈزلۈكلىكى»دىن ئىبارەت بۇ قاراش يەنمۇ كۈچەيتىلدى . مەۋدۇدىنىڭ قارىشىچە ، ئۇ «ھاكىملىق ئاللاغىلا مەنسۇپ» پرىنسىپىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشى ۋە ئەمەلىيەتتە ئىپادىلىنىشى ھېسابلىنىدۇ . چۈنكى ، ئاللا مۇتلەق ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرىدۇ . ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىسلام دىنى ئارقىلىق زېمىندا ئىزچىللاشتۇرىدۇ ، ئەگەر ئىسلام دىنى دىن ۋە سىياسىيسىدىن ئىبارەت ئىككى رولغا ئىگە بولمىسا ، ئىسلامىيەتنىڭ ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى ئىپادىلەيدىغان ھۆكۈمەت قۇرۇلمىسى بىلەن ئاللانىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىزچىللاشتۇرغىلى بولمايدۇ . ۋەھالەنكى ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت ئىسلامىيەتنىڭ سىياسىيلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى ،

شۇنداقلا ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىغىمۇ بۇزغۇنچىلىق قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىدىكى ئەسەبىيلەر بۇ ئىشنى تېخىمۇ ئېغىر بىلىپ ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت — جاھىلىيەت ھاكىمىيىتى ، كاپىرلار ھاكىمىيىتى ، ئۇنى زوراۋانلىق كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇۋېتىش ، ھۆكۈمەت باشلىقلىرىنى جىسمانىي جەھەتتىن يوقىتىش لازىم دەپ قارايدۇ .

«ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈكلىكى» قارىشىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلىشى ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم سىياسىي پارتىيىلىرىنىڭ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە تۇتقان قارشى تۇرۇش ، ئاغدۇرۇۋېتىشتىن ئىبارەت تۇپ مەيدانىنى ئىپادىلىدى . شۇڭا ، ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدۇ ، گەپ كىم كىمنى يوقىتىشتا ، ۋاقىتلىق بىرلىشىش بولسا ، تاكتىكا ئېھتىياجىدىن بولغان ، پارلامېنت يولىغا مېڭىش ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر بىلەن بىر زالدا ئولتۇرۇپ دۆلەتنىڭ ئىشلىرىنى بىرلىكتە مەسلىھەتلىشىش ، دىندىن تاشقىرى ئاساسىي قانۇن دائىرىسىدە دۆلەتنىڭ سىياسىي تۈرمۇشىغا قاتنىشىش ، ھەتتا دىندىن تاشقىرى مىللەتچى پارتىيىلەر بىلەن بىرلىشىپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئىسلامىيەت — ھەم دىن ، ھەم دۆلەت دېگەن ئېتىقادتىن ۋاز كېچىشتىن دېرەك بەرمەيدۇ ، بەلكى دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئوبيېكتىپ شارائىت ۋە سۇبيېكتىپ كۈچلەرنى تەھلىل قىلىپ ، قوللانغان ۋاقىتلىق تاكتىكا ۋە جانلىق ۋاستە ھېسابلىنىدۇ . بۇ ۋاقىتلىق تەدبىر قانۇنلۇق كۈرەش ئارقىلىق ، ھاكىمىيەتنى پەيدىنپەي تارتىۋېلىپ ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى بەرپا قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ .

مانا بۇ ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمچىلار بىلەن دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر ئوتتۇرىسىدا ئەڭ كەسكىن مۇنازىرە

بولۇۋاتقان قاراشلارنىڭ بىرى . مىللەتچىلەر مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ : ئىسلام دىنىمۇ بىر خىل دىن ، ئۇنىڭ دىن بولۇش سۈپىتى بىلەن باشقا دىنلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر تەرىپى بولىدۇ ، يەنى ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا دىن ئۇلۇغ تارىخىي روللارنى ئوينىغان ، لېكىن بۇنداق رولنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بىلەن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىش سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى ئوڭ تاناسىپ بولالمىدى ، ئەكسىچە تەتۇر تاناسىپ بولدى . ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى قانچىكى يۇقىرى بولسا ، دىنىڭ تەسىر كۆرسىتىدىغان ساھەسى شۇنچە كىچىكلەپ كەتتى ، سىياسىيىنىڭ دىندىن ئايرىلىپ چىقىپ مۇستەقىل ساھە بولۇپ قېلىشى ئىنسانلار جەمئىيىتى تەرەققىياتىنىڭ نەتىجىسى ، ئىنسانىيەت مەدەنىي تەرەققىياتىنىڭ ئىپادىسى ، شۇنداقلا ئىنسانىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تەرەققىيات تارىخىدا ئىسپاتلانغان قانۇنىيەت . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تەشەببۇسى تارىخ ئېقىمىنىڭ تەتۇرسىچە ئىش قىلغانلىق بولۇپ ، ئىنسانغا قانداقمۇ تەرەققىيات ۋە يورۇقلۇق ئېلىپ كېلەلىسۇن ، ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ئىنسانىيەتنى «ھالاكەت» كە ئىتتىرىش بولۇشى مۇمكىن !

5 . «شەرىئەتنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش لازىم»

ھازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزم «شەرىئەتنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش لازىم» دېگەن قاراشنى ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسى بەرپا قىلىشنىڭ ئاساسىي شەرتى قىلدى ، ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت خاراكتېرى دۆلەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاملاشتۇرۇشنىڭ ئەڭ مۇھىم بەلگىسى ۋە كاپالىتى بولىدۇ دەپ قارايدۇ .

يۇقىرىدا ئىككى خىل ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ، يەنى ئىلاھنىڭ ھاكىملىقى بىلەن خەلقنىڭ ھاكىملىقى بايان قىلىندى . خەلقنىڭ ھاكىملىقى ئاللانىڭ خەلقە بەرگەن ئورۇنباسارلىق

هوقۇقى ، يەنى زېمىنىدىكى ھەممە جانلىق مەۋجۇداتلارنى ئاللاغا ۋاكالىتەن ئىدارە قىلىش ھوقۇقىدىن ئىبارەت ، شۇڭا ئاللا ئۆز ئىرادىسى بويىچە ئۇلارغا قانۇن چىقىرىپ بېرىپ ، ئۇنى ئۇلارنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىنىڭ ئومۇمىي قېلىپى قىلدى . بۇ ئومۇمىي قېلىپ ، ئىسلام شەرىئىتى بولۇپ ، مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ ئاللا بېكىتكەن قانۇن ، ئىلاھىي قانۇن ئىكەنلىكىگە ئاللانىڭ قانۇن چىقىرىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكىگە ، شەخسنىڭ ياكى كوللېكتىپنىڭ قانۇن چىقىرىش ھوقۇقىغا ئىگە ئەمەسلىكىگە ، كىشىلەرنىڭ شەرىئەتنى ئىجرا قىلىش ، شەرىئەت يول قويغان دائىرىدە ئىش قىلىش كېرەكلىكىگە ياكى ئىسلام روھىغا مۇخالىپ كەلمەيدىغان كونكرېت قانۇن ۋە قائىدە ـ تۈزۈملەرنى تۈزۈشىگە بولمىدىغانلىقىغا ؛ ئەگەر بۇ دائىرىدىن ھالقىپ كەتسە ، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ بولىدىغانلىقىغا چۈشىنىدۇ .

شەرىئەت بىلەن ھازىرقى زامانداكى بەزى قانۇنلار ئوخشىمايدۇ ، بۇ قانۇنلارنىڭ مەزمۇنى بىرلا خىل ، چۈشىنىشلىك ، يېغىنچاق بولۇپ ، ئىزاھاتى بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ، شەرىئەت ئۇنىۋېرسال قانۇنلار توپلىمى بولۇپ ، ئۇنىڭدا ھەم ئاساسىي قانۇن خاراكتېرىدىكى قانۇن مەزمۇنلىرى ، ھەم ئادەتتىكى قانۇنلارنىڭ مەزمۇنلىرى بار ؛ ھەم ئالاھىدە قانۇنلارنىڭ مەزمۇنلىرى بار ؛ ھەم خۇسۇسىي قانۇننى ئاساس قىلغان مەزمۇنلار ، ھەم ئومۇمىي قانۇن مەزمۇنلىرى بار . لېكىن ، ھەممىسى ئارىلىشىپ كەتكەن ، تۈرلەرگە ئايرىلمىغان ، «قۇرئان كەرىم» بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئەسەر بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا جەھەتلەردە تولۇق بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئەسەر يوق (ھەدىسنىڭمۇ نەچچە خىل «خاتىرىسى» بار . ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرقايسى فىقھەلەرنىڭ يېڭىچە يول بىلەن يازغان ئەسەرلىرى بار) ، بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئەڭ نوپۇزلۇق بىر خىل تەپسىر يوق

(«قۇرئان كەرىم» تەپسىرىنىڭ نەچچە خىل ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ ، ئۆتكەن زاماندا يېڭى تەپسىرلەر بارلىققا كېلىپ تۇردى ، ئىسلام دىنىنىڭ بەزى نوپۇزلۇق ئالىملىرى «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىشنى ھاياتىدىكى مۇقەددەس ۋەزىپە قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، تەپسىرچىلەر كۆپىيىپ كەتتى ، كىشىلەر ئۇنىڭ تەپسىرىگىمۇ ، بۇنىڭ تەپسىرىگىمۇ ئىشەنمەي .)

شەرئىەت «قۇرئان كەرىم»نى ۋە ھەدىسنى تۈپ ئاساس قىلىدۇ . بۇنداق قىلىش ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەندىن كېيىنكى 200 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە (VII ئەسىردىن X ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا) تەدرىجىي شەكىللەنگەن بولۇپ ، روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ۋە دەۋر چەكلىمىلىكىگە ئىگە . ئەينى ۋاقىتلاردا ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى جەمئىيەت قاندىشلىقىنى ئاساس قىلغان قەبىلىلەر جەمئىيىتى تېز پارچىلىنىۋاتقان ، فېئودالىلىق جەمئىيەت شەكىللىنىشكە باشلىغان بۇرۇلۇش دەۋرىدە تۇراتتى . ئىسلام دىنى يېرىم ئارالدىن ئاسىيا ، ئافرىقا ۋە ياۋروپا قىتئەلىرىگە يۈزلىنىپ ، زېمىنى كەڭ ، مىللىتى كۆپ ، مەدەنىيىتى گۈللەنگەن چوڭ ئىمپېرىيىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغانىدى . شۇڭا ، ئاۋۋال قەبىلىلەر جەمئىيىتى ، كېيىن فېئودالىلىق جەمئىيەت شەرئىەتنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈش بولدى .

مەۋجۇدىنىڭ قارىشىچە ، شەرئىەت تۆۋەندىكى تۆت مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ :

1 . «قۇرئان كەرىم»دىكى مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەر

2 . ئاشۇ مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەرنى شەرھلەيدىغان تەپسىرلەر .

3 . ئىسلام ئالىملىرى بىرەك ماقۇللىغان ۋە زور كۆپ سانىدىكى مۇسۇلمانلار ئېتىراپ قىلغان ئەقلىي خۇلاسە ، قىياس ، ئىجتىھاد ياكى ياخشى ھېسابلانغان ئۇسۇللار .

4 . ئىش ئۇستىدىكىلەر ياكى زور كۆپ سانىدىكى ئىش

ئۇستىدىكىلەرنىڭ بىرلىككە كەلگەن پىكىرى .

مەۋدۇدنىڭ قارىشىچە ، بۇ تۆت تەرەپ ھەممە تەرەپنى ، يەنى ئاللا تىكلىگەن مەڭگۈلۈك ئاساسىي پرىنسىپلارنى ۋە ئوچۇق مەقسەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شەرىئەتنىڭ ئىلاھىي قانۇنلىقىنى ۋە مەڭگۈلۈكلۈكنى قوغدايدۇ شۇنداقلا خەلقنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنىڭ ئاساسىي رامكىسىنى ۋە دائىرىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، ئىسلام شەرىئىتى ئۇزلۇكسىز كېڭىيىدۇ ، بېيىدۇ ، تەرەققىي قىلىدۇ . ھازىر ۋە كەلگۈسىدىكى تەرەققىياتقا ئېھتىياجلىق بولغان جانلىقلىققا ئىگە بولىدۇ . سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئىسلام شەرىئىتى ئىككى تۈردىكى مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇنىڭ بىرى ، شەرىئەت بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستىن ئىبارەت ، ئۆزگەرتىشكە بولمايدىغان مەڭگۈلۈك ئىلاھىي قانۇندۇر ؛ يەنە بىر تۈرى فىقھە بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئىش ئۇستىدىكىلەر ۋە ئىسلام ئالىملىرى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىسنىڭ روھى بويىچە ، ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش ، قىياس ۋە ئىجتىھاد ئارقىلىق تۈزگەن قانۇندىن ئىبارەت ، ئۇ «ئادەم تۈزگەن قانۇن» ھېسابلىنىدۇ . «ئادەم تۈزگەن قانۇن» نى تەبىئىيكى ، ئۆزگەرتىشكە بولىدۇ .

جانلىقلىق توغرىسىدا گەپ بولغاندا ، مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئىسلام ئالىملىرى ۋە فەقىھلەر تۆۋەندىكى ئۇسۇللارنى تەتبىق قىلىپ ، ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە ۋە دەۋرنىڭ ئالغا بېسىشىغا ئەگىشىپ ، شەرىئەتنىڭ كونكرېت مەزمۇنىنى ۋە تەپسىلىي پرىنسىپلىرىنى ئۇزلۇكسىز ئۆزگەرتىشكە ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا بولىدۇ .

1) يېڭى چۈشىنىش ۋە يېڭى چۈشەندۈرۈش

شەرىئەت مەڭگۈلۈك ئەقىدە بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى بىرەر ھەرپ ، بىرەر پەشنىمۇ ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ . لېكىن بۇ ،

ئىسلام ئالىملىرى ۋە فەقىھلەر ئۇنىڭ مول ۋە چوڭقۇر مەزمۇنىنى چۈشىنىش جەھەتتە ھېچنېمە قىلالمايدۇ دېگەنلىك ئەمەس ، ئۇلار ئۆزىنىڭ چۈشەنچىسى بويىچە يېڭى قاراشلىرىنى ياكى يېڭى چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويسا بولىدۇ . بۇنداق قىلىشقا ئەزەلدىن يول قويۇلۇپ كەلگەن .

2) قىياس ئۇسۇلى

ئۆتكەندە مەلۇم مەسىلىگە قارىتىلىپ مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن ھۆكۈم شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يېڭى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا تەتبىق قىلىنىدۇ . ئۆتكەنكى ھۆكۈم بىلەن نۆۋەتتىكى يېڭى مەسىلىنى قانداق چۈشىنىش ، قايسى نۇقتىدىن سېلىشتۇرۇشقا ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۆز ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قالدۇرۇشىغا يول قويۇلىدۇ .

(3) ئىجتىھاد

بۇ ئۇسۇل «مۇستەقىل ھۆكۈم قىلىش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ . يەنى ئىسلامىيەتنىڭ ئومۇمىي پرىنسىپلىرى روھىغا ئاساسەن ، شەرئىەتكە چېتىلمىغان يېڭى مەسىلىلەرنى تەھلىل قىلىدۇ ۋە ئۇلارغا ھۆكۈم چىقىرىدۇ ، ئاندىن كېيىن كونكرېت بىر تەرەپ قىلىش پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ ياكى شەرئىەتتىكى بەزى بەلگىلىمىلەرنىڭ روھىي ماھىيىتىنى يېڭىۋاشتىن چۈشىنىپ ، ئاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ مۇستەقىل يېڭى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ . بۇنداق قىلىشقىمۇ ئىسلام دىنى ئەزەلدىن يول قويۇپ كەلگەن . مەۋجۇدى مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئوخشاش پرىنسىپ روھىغا ئاساسلانغان دېگەندىمۇ ، ھەر بىر ئادەمنىڭ پرىنسىپ روھىنى چۈشىنىشتىكى چوڭقۇر - تېيىزلىقى ، مۇھىم نۇقتىسى ۋە ئۇنى ئىگىلەش دەرىجىسىنىڭ كەڭ ياكى قاتار بولۇشى كۆپ ھاللاردا ئوخشاش بولمايدۇ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە شەخسلەرنىڭ تەربىيىلىنىشى ۋە بىلىمى پەرقلىق بولغاچقا ، بىر مەسىلىگە قاراشتا ئىختىلاپ پەيدا بولۇشى ، ھەتتا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ،

بىر - بىرىگە زىت قاراشلار ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن. مەۋدۇدىنىڭ بۇنداق قارىشى هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇشقا قانۇنىي ئاساس تېپىشنى مەقسەت قىلغان.

4) ياخشى هېسابلانغان ئۇسۇل

شەرئەت چېتىلمىغان مەسىلىلەرنى ئاللا مەقسەتلىك هالدا مۇسۇلمانلارنىڭ تەشەببۇسكارلىق ۋە ئىجادچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل هەل قىلىشىغا قويغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ، يەنى ئەمەلىي ئەهۋالغا ئاساسەن، ئىسلامىيەت روهىغا ماس كېلىدىغان يېڭى قانۇن ۋە قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈزۈپ چىقىرىشقا بولىدۇ. مانا بۇ ياخشى هېسابلانغان ئۇسۇل بولىدۇ.

6. «ئىسلام دۆلەتلىرىنى قايتىدىن قۇرۇش»

ئىسلام ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىي تۈزۈمى 622 - يىلى بەرپا قىلىندى. مۇهەممەد ئەلەيهىسسالام مەدىنىگە هىجرەت قىلىپ «مۇسۇلمانلار ئۇممەسى»نى قۇرغاندىن تارتىپ، 4 - خەلىپە هەزرىتى ئەلى 661 - يىلى قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگىچە بولغان 39 يىل ئىسلام سىياسىي تۈزۈمىنىڭ 1 - باسقۇچى بولدى. هازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇشۇ باسقۇچتىكى ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىيسىنى ئۈلگە قىلىشنى، دىندىن تاشقىرى هاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ، ئىسلام ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىي تۈزۈمىنى قايتا قۇرۇشنى، يەنى هازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم هەرىكىتىنىڭ سىياسىي نىشانى — «ئىسلام دۆلەتلىرىنى قايتىدىن قۇرۇش» ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بۇ يېڭى ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىي تۈزۈمى مەزمۇن جەهەتتىن ئېيتقاندا، ئۇنىڭغا هازىرقى زامانىنىڭ نەرسىلىرىنى تولۇقلاش لازىم؛ لېكىن ئۇنىڭ روهىدىن ئېيتقاندا، 1 - باسقۇچتىكى ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ

تۆۋەندىكى ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈش لازىم : (1) خەلىپە تۇزۇمى . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ئەلچىسى ، «قۇرئان كەرىم»دە : «مەن يەر يۈزىدە خەلىپە (ئورۇنباسار) يارىتىمەن» (2 ـ سۈرىنىڭ 30 ـ ئايىتىدىن) دېيىلگەن . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەنە شۇنداق خەلىپە (ئورۇنباسار)دۇر . ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، يۇقىرى ئىناۋەتلىك تۆت مۇسۇلمان خەلىپە بولۇپ سايلاندى . «قۇرئان كەرىم»دە مۇنداق دېيىلگەن : «ئى مۇمىنلەر ! ئاللاغا ، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۇستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار» (4 ـ سۈرىنىڭ 59 ـ ئايىتىدىن) . بۇ تۆت خەلىپە ئاللانىڭ ئەلچىسى ئەمەس ، ئۇلار ئاللانىڭ تاپشۇرۇقىنى قوبۇل قىلغان «ئىش ئۇستىدىكىلەر» بولغاچقا ، مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ رەھبەرلىكىگە بويسۇندى . خەلىپە تۇزۇمى ھەم ئاللانىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ، ھەم خەلقنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى گەۋدىلەندۈردى . (2) شەرىئەت . ئۇ ئاللانىڭ قانۇن ـ قائىدىسى بولۇپ ، «ئىش ئۇستىدىكى» ئادەم قانۇن ـ قائىدىلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىشى ، قانۇن ـ قائىدە بويىچە ئىش قىلىپ ، ئاللانىڭ ئىرادىسىنى ئىجرا قىلىپ ، ئاللانىڭ ئالىي ، مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم . (3) شۇرا (كېڭىشىش دېگەن مەنىدە) . ئۇ ئىسلام تۇزۇمىنىڭ ئاساسى دەپ قارىلىدۇ . ئۇنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ۋە دېموكراتىك تۇزۇم ئىكەنلىكى ھەققىدە «قۇرئان كەرىم»دىكى « . . . ئىشلىرىنى مەسلىھەت بىلەن قارار قىلىدىغانلار . . .» دېگەن ئايەت (42 ـ سۈرىنىڭ 38 ـ ئايىتىدىن .) «شۇرا»نىڭ ئالىي ئاساسىدۇر . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا بۇ پرىنسىپنى ئىجرا قىلىشنىڭ نەمۇنىسى بولدى . مۇشۇ پرىنسىپ بويىچە ئىش قىلىنغانلىقتىن ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىنكى ئىزباسار مەسلىسىدە قالايمىقانچىلىق چىقماي ، مەسلىھەتلىشىپ سايلاش

ئارقىلىق ئىزباسار ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىندى .

ئۇمەۋىيە سۇلالىسى (661 ـ يىلى قۇرۇلغان)دىن تارتىپ 1979 ـ يىلى ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغىچە بولغان 1300 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىسلام سىياسىي تۈزۈمىنىڭ 2 ـ باسقۇچى بولدى . ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزمنىڭ قارىشىچە ، بۇ باسقۇچتىكى پادىشاھ خەلىپە دەپ ئاتىلىدۇ . ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى بولىدۇ ، نامدا دۆلەتنىڭ ئالىي دىنىي داھىيسى بولىدۇ . دۆلەت ماھىيەتتە ئەۋلادتىن ـ ئەۋلاتقا مىراس قالىدىغان مۇستەبىت پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەت بولۇپ ، پادىشاھ ئەلۋەتتە «شۇرا» ئارقىلىق سايلاش بىلەن بارلىققا كەلمەيدۇ . شۇڭا ئۇلار «قۇرئان كەرىم» دە قەيت قىلىنغان مۇسۇلمانلار بويسۇنىدىغان «ئىش ئۇستىدىكى ئادەملەر» ئەمەس ، دەل بۇنىڭ ئەكسىچە ، ئۇلار ۋە ئۇلارنىڭ ھۆكۈمەتلىرى مۇسۇلمانلار قارشى تۇرۇشقا تېگىشلىك ، قانۇنسىز كاپىر پادىشاھ ۋە ھۆكۈمەت ھېسابلىنىدۇ . چۈنكى ئۇلار «ئىلاھنىڭ ئىدارە قىلىشى»غا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا «ئادەم ئىدارە قىلىش»نى دەسسەتتى . شۇڭا ، ھازىرقى زامان شارائىتىدا «ئىلاھنىڭ ئىدارە قىلىشى»نى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، «ھاكىمىيەتنىڭ پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ»لىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، ئىسلام سىياسىي تۈزۈمىنىڭ 3 ـ باسقۇچتىكى تارىخىي ۋەزىپىسىنى باشلاش تەبىئىي يوسۇندا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ زىممىسىگە چۈشتى .

ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم «ئىسلام دۆلەتلىرىنى يېڭىۋاشتىن قانداق قۇرماقچى» ، ئۇلارنىڭ قانداق تەشەببۇسلىرى بار ؟ بۇنى تۆۋەندە ئازراق تونۇشتۇرىمىز .

ئىيتىشلاردىن قارىغاندا ، «ئىسلام دۆلەتلىرىنى قايتا قۇرۇش»نى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، «ھاكىمىيەت پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ» ۋە «شۇرا» پرىنسىپىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشىغا

كاپالەتلىك قىلىش ، دۆلەتنىڭ نامىنى «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ بېكىتىش ، بىرەر ھەرپنى كۆپ ياكى بىرەر ھەرپنى كەم قىلماسلىق لازىم . «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن ئىسىمدىن مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇكى ، «ئىسلامىيەت ئاساسىغا قۇرۇلغان جۇمھۇرىيەت» بولۇپ ، «ئۇ ئىسلامىيەتنىڭ ھەر خىل پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىدۇ ، ھەمدە مۇشۇ پرىنسىپلارنى جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى ، ئىدىيە قۇرۇلمىسى ۋە قانۇن قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسى قىلىدۇ .»①

ھازىرقى زامانداىكى ئىسلام ھۆكۈمىتىدە قانۇن چىقىرىش ، مەمۇرىيەت ۋە ئەدلىيىدىن ئىبارەت ئۈچ مۇستەقىل ھوقۇقلۇق ئورگان تەسىس قىلىنىدۇ ، بۇ ئۈچىنىڭ تەشكىلىي شەكلى ، ھوقۇق دائىرىسى تۆۋەندىكىدەك بولىدۇ :

قانۇن چىقىرىدىغان ئورگانىنىڭ ئىككى ئورگىنى بولىدۇ . بۇنىڭ بىرى ، شۇرا (كېڭىشىش) كومىتېتى ، يەنى پارلامېنتتۇر . يەنە بىرى ، ئالىي كومىتېت بولۇپ ، مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتىمۇ دېيىلىدۇ . بەزىلەر ئۇنى ئامېرىكىنىڭ فېدېراتىپ ئالىي سوتىغا تەڭ دەيدۇ . شۇرا كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى (پارلامېنت ئەزالىرى)نى بەزىلەر سايلاپ بارلىققا كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ، بەزىلەر مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتى ۋەزىپىگە تەينىلەشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىدۇ . سايلانغۇچى چوقۇم فەقىھ بولۇشى كېرەك . قانۇن چىقىرىش ئورگىنىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىنىڭ دىندىن خالىيلىققا مەنسۇپ بولۇش تەرىپى ھازىرقى دۇنيادىكى باشقا دۆلەتلەر بىلەن ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ . دىنىي خۇسۇسىيەتكە مەنسۇپ تەرەپلىرىدە تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەر

① مۇستاپا رابىل : «ئىمام ھۇمەينى» ، بېيرۇت ئىسلام نەشرىياتى ، 1994 ـ يىلى نەشرى ، 271 ـ ، 272 ـ بەتلەر .

بولىدۇ : (1) مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتى قانۇننىڭ ئاساسىي قانۇنلۇق خۇسۇسىيىتىنى ۋە شەرئىتكە خىلاپلىق قىلماسلىقىنى نازارەت قىلىدۇ . (2) شۇرا كومىتېتىنىڭ هوقۇقى سىياسىي ، ئىقتىساد ، ئىجتىمائىي ، مائارىپ ، سەھىيە ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى سىياسەتلەرنى تۈزۈش ، دۆلەتنىڭ خام چوتىنى ۋە خەۋپسىزلىك ، مۇقىملىق ، پۇقرانىڭ تۇرمۇشى قاتارلىق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشنى ، هەمدە ئىجرا قىلىنىشنى نازارەت قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . (3) ئىككى كومىتېتتا مەمۇرىيەتنىڭ هەممە ئىچكى ۋە تاشقى خىزمەتلىرىنى نازارەت قىلىش هوقۇقى بولىدۇ . (4) ئىككى كومىتېتتا هۆكۈمەتنىڭ مەلۇم ئەزاسىغا بولغان ئىشىنىشنى ياكى پۈتكۈل هۆكۈمەتكە بولغان ئىشىنىشنى قايتۇرۇۋېلىش ، زۇڭتۇڭدىن ئۇلارنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىش ياكى تارقىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلىش هوقۇقى بولىدۇ .

يېڭى قانۇن تۈزۈش جەھەتتە زور بۆسۈش بولىدۇ . ئالدى بىلەن ، ئاساسىي قانۇن تۈزۈپ ، ئۇنى دۆلەتنىڭ تۈپ ئاساسىي قانۇنى قىلىدۇ ، ئاندىن كېيىن ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەر ۋە روھ بويىچە ، هازىرقى زامانىنىڭ بىر قاتار يېڭى قانۇنلىرىنى ، يېڭى پەرمانلىرىنى ، يېڭى ماددىلىرىنى ۋە يېڭى بەلگىلىمىلىرىنى تۈزۈپ چىقىدۇ . بۇنىڭدا هەم شەرق ، غەربنىڭ تەجرىبىلىرىدىن پايدىلىنىلغان ، هەم ئىسلام ئالاهىدىلىكىگە ئىگە قىلىنغان بولىدۇ . ئىسلام دىنىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئاساسىي قانۇن بىر خىل يېڭى شەيئى بولۇپ هېسابلىنىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى هېلىمۇ «قۇرئان كەرىم»نى دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنى قىلىدۇ . لېكىن هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئاساسىي قانۇننىڭ شەكىلدىن پايدىلىنىپ ، ئۇنىڭغا ئىسلام مەزمۇنىنى سىڭدۈرىدۇ . ئۇلار «قۇرئان كەرىم»نى ، هەدىسنى ، تۆت خەلىپىنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى (شىئە مەزهىپىدىكىلەر 12 ئىمامنىڭ ئىش -

ئىزلىرىنى) ۋە ئۆزلىرىنىڭ يېڭى تەشەببۇسلىرىنىى ئاساس قىلىپ ، ئۇلاردىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنى ئاساسىي قانۇنغا كىرگۈزۈپ ، «ئىسلام ئاساسىي قانۇنى» قىلىدۇ . بۇ يېڭىى قانۇنلار شەرىئەت مادداىلىرى ياكى شەرىئەت روھىغا ئاساسەن تۈزۈلگەنلىكتىن ، ئىسلام قانۇنىغا ، يەنى شەرىئەتكە مەنسۇپ بولۇپ ، ئۇنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالىدۇ . شۇڭا ، شەرىئەتنىڭ نامى ئۆزگەرمىسمۇ ، ئۇنىڭ مەزمۇنى ، دائىرىسى ۋە رولى ئۆزلۈكسىز ئۆزگىرىپ تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ . يېڭى نەرسىلەر كۈنسايىن كۆپىيىپ بارىدۇ .

مەمۇرىيەتنىڭ ھوقۇقلۇق ئورگىنىى زۇڭتۇڭ رەھبەرلىكىدىكى ھۆكۈمەت ئىچكى كابىنېتى بولىدۇ . بەزىلەر زۇڭتۇڭنى ئالىي كومىتېت ۋەزىپىگە تەينىلەشنىى تەشەببۇس قىلىدۇ . لېكىن ، كۆپ سانىدىكى كىشىلەر سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . زۇڭتۇڭنىڭ ھوقۇق دائىرىسى مۇنداق بولىدۇ : (1) مەمۇرىي ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلىدۇ ؛ (2) ھۆكۈمەت ئىچكى كابىنېتىنىڭ مىنىستىرلىرىنى ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ ؛ (3) يەرلىك مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىى ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ ؛ (4) قازىنى ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ ؛ (5) دۆلەتنىڭ ئالىي دىپلوماتىيە ھوقۇقىنىى تۇتۇپ تۇرىدۇ ، ئەلچىلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ ، چەت ئەل ۋەكىللەر ئۆمەكلىرىنى قوبۇل قىلىدۇ ، سىرتقا نىسبەتەن دۆلەتكە ۋەكىللىك قىلىدۇ .

ئەدلىيىنىڭ ھوقۇقلۇق ئورگىنى مەھكىمى شەرئى بولۇپ ، قازىنى زۇڭتۇڭ ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ . لېكىن ، زۇڭتۇڭ ۋەزىپىگە تەينىلەپ بولغاندىن كېيىن ، قازىنىڭ سوراق قىلىشىغا ئارىلىشىش ھوقۇقى بولمايدۇ . زۇڭتۇڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلسىمۇ ئوخشاشلا سوراققا تارتىلمىدۇ . ئىياللار ۋە غەيرى مۇسۇلمانلار قازى بولۇشقا بولمايدۇ .

ئىلاھىي ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر مەسىلە سىياسىي پارتىيىلەر مەسلىسىدىن ئىبارەت . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ بۇ ھەقتە پارتىيە بولماسلىق تۈزۈمى ، ئىسلام بىر پارتىيە تۈزۈمى ، ئىسلام كۆپ پارتىيە تۈزۈمى ۋە ئارىلاش كۆپ پارتىيە تۈزۈمى (جۈملىدىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى سىياسىي پارتىيىسى ۋە دىندىن تاشقىرى سىياسىي پارتىيە)دىن ئىبارەت تۆت خىل تەشەببۇسى بار . نەزەرىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا ، مەۋدۇدى پارتىيە بولماسلىق تۈزۈمىنى تەشەببۇس قىلىدۇ ؛ ئەمەلىيەتتىن قارىغاندا ، ئىران ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئارىلاش كۆپ پارتىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، كېيىن ئىسلام بىر پارتىيە تۈزۈمىگە ئۆزگەرتكەن ، ئۇزۇن ئۆتمەي بىردىنبىر رەھبەرلىك قىلغۇچى پارتىيە — ئىسلام جۈمھۇرىيەت پارتىيىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، پارتىيە بولماسلىق تۈزۈمىنى يولغا قويدى . 1988 ـ يىلى 12 ـ ئايدا سىياسىي پارتىيىلەرنى قۇرۇشقا يەنە يول قويۇپ ، ئىسلام كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمىنى يولغا قويدى . سۇداندا ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاتاقتا ھەممە سىياسىي پارتىيىلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئەمەلىيەتتە ئىسلام بىر پارتىيىسى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، سۇدان ئىسلام مىللىي فرونتى رەھبەرلىك قىلدى . ھەرقايسى دۆلەتلەردە پارلامېنت يولغا ماڭغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىيىلىرى ، مەسىلەن ، مىسىردىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ، تۈركىيىدىكى رىفاھ (گۈللىنىش) پارتىيىسى ، ئىئوردانىيىدىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ۋەزىيەت تەقەززاسى تۈپەيلىدىن ئارىلاشما كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمنى ۋاقىتلىق قوللىدى . ئۇنداق قىلمىسا ئۆزىنىڭ پارلامېنت يولغا مېڭىشىغا ئاساس تاپالمايتتى . دائىرىلەر دىندىن تاشقىرى ئاساسىي قانۇن بويىچە ، ئۇلارنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى قانۇنلۇقلۇقىنى ئېتىراپ

قىلماي ، ئۇلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىتتى ياكى باستۇرۇۋېتەتتى .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىيسى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى ئەسلىي تولۇق بىرلىككە كەلگەن ئەمەس . ئىسلام ئىنقىلابى بەزى دۆلەتلەردە غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە ئەمەلىيەت تەجرىبىسى ئوخشاش بولمىغاچقا ، ئۇلارنىڭ كونكرېت ئىشلەش ئۇسۇلىمۇ تەبىئىي ئوخشاش بولمىدى . ئىران بىلەن سۇداننى ئېلىپ ئېيتساق ، ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان ئىسلام هۆكۈمىتى هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىلاهىي هاكىمىيەت سىياسىي نەزەرىيىسىنى ۋە غايىسىنى تۇنجى بولۇپ رېئاللىققا ئايلاندۇردى . لېكىن ، ئىران بۇ نەزەرىيىنى نۇرغۇن تۇزەتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى ، مەسىلەن ، زۇڭتۇڭنىڭ ئۇستىدە هامىيلىق قىلىش كومىتېتى تەسىس قىلدى . هامىيلىق قىلىش كومىتېتىنىڭ ئۇستىدە مەنسۇى داهىي تەسىس قىلدى . مەنسۇى داهىيلىقنى فەقىه (فىقهه ئالىمى) ئۇستىگە ئېلىشى زۆرۈر بولدى ، دۆلەت ۋە دىنىنىڭ ئالىي رەهبەرلىكىنى زۇڭتۇڭ ئەمەس ، بەلكى مەنسۇى داهىي ئۇستىگە ئالدى . بۇ مەنسۇى داهىي خەلىپە ياكى ئىمام① دەپمۇ ئاتىلىدۇ (بۇ مەسىلە توغرىسىدا ئىران هەققىدىكى بابقا قاراڭ .) سۇداندىمۇ ئىسلام هاكىمىيىتى قۇرۇلدى ، لېكىن بۇ دۆلەتتە زۇڭتۇڭ ۋە پارلامېنت ئۇستىگە هامىيلىق قىلىش كومىتېتى ۋە مەنسۇى داهىي تەسىس قىلىنمىدى . هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىسلام هۆكۈمەتلىرىنىڭ كونكرېت شەكىللىنىشىگە ئوخشاش بولماسلىقىنى تەكرارلىماسلىق مەقسىتىگە ئۈيغۇن بولسىلا ، شەكىل جانلىق ، كۆپ خىل بولسا بولىدۇ دەپ چۈشەندۈرىدۇ .

---

① شىئە مەزهىپىنىڭ قارىشىدا «ئىمام» دۆلەت ياكى جەمئىيەتنى تەشكىللەيدىغان ئالىي هوقۇقدار ياكى دۆلەت ۋە جەمئىيەتنىڭ ئالىي هوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى .

7 . «ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتا قۇرۇش»

هازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئىسلام ئىنقىلابى ئارقىلىق كۆڭۈلدىكىدەك ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇشنى تەكرار تەشۋىق قىلىپ ، كەڭ مۇسۇلمانلار ئاممىسىنى ئۆزىنىڭ ھەرىكىتىگە قوشۇلۇشقا ۋە ئۇلارنى قوللاشقا جەلپ قىلدى .

ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشچە ، هازىرقى زامانىدىكى بۇ ئىسلام جەمئىيىتى تۆۋەندىكى ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇشى كېرەك :

(1) بىرىنچىدىن ، بۇ جەمئىيەت تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى يەنى سائادەت دەۋرىدىكى جەمئىيەتنى تەقلىد قىلىشى كېرەك : ھەممە ئىشتا ئاللاغا ۋە ئاللانىڭ ئەلچىسىگە بويسۇنۇپ ، ھەممە ئىشنى پەيغەمبەر يەتكۈزگەن ئاللانىڭ ۋەھىيسى بويىچە قىلىش لازىم . دېمەك ، كەلىمە تەييبەنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندا ، يەنى «ھاكىملىق پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ» بولۇش پرىنسىپىنى ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرغاندا ، ئاللانىڭ ھاكىملىقى بىلەن خەلقنىڭ ھاكىملىقى ئەمەلگە ئاشىدۇ . ئىككىنچىدىن ، مۇسۇلمانلار ئورتاق گەۋدىسىنىڭ ئەزالىرى ئۆزىنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىنى تەقدىم قىلىپ «ئاللا يولىدا جىھاد قىلىش»قا رازى بولۇشى ، ئۇلاردا يۈكسەك «جىھاد قىلىش» روھى بولۇشى كېرەك . ئۇچىنچىدىن ، ئورتاق گەۋدە ئىتتىپاقلىق ـ دوستلۇق روھى بىلەن تولغان بولۇشى ، مۇھاجىر ، ئەنسارى ، باي ـ نامرات ، قەبىلە ئايرىماسلىقى ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغانلار ئۆزئارا يېقىن بولۇشى ، «مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسى قېرىنداش» بولۇشى كېرەك . دېمەك ، جەمئىيەتتە ئىناقلىق ۋە ئۆزئارا كاپالەتلەندۈرۈش روھى ئىپادىلىنىشى كېرەك . تۆتىنچىدىن ، رەھبەر بولغۇچىلار (ئىش ئۈستىدىكىلەر) يۈكسەك ئابرۇيلۇق ، ئۆزىگە تەلەپچان ، پاك ـ دىيانەتلىك ، ئوچۇق ـ ئاشكارا بولۇشى لازىم . شۇنداق بولغاندىلا ،

جەمئىيەتنىڭ ئادىل ۋە پاك پەزىلىتىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ . بەشىنچىدىن ، «شۇرا» پرىنسىپىنى نەمۇنىلىك بىلەن ئىجرا قىلغاندا ، دېموكراتىك ۋە باراۋەرلىك روھىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ .

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەيدۇ : غەرب جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتى قۇللۇق تۈزۈمى ، فېئودالىلىق تۈزۈمى ، كاپىتالىزم تۈزۈمى ، سوتسىيالىزم تۈزۈمى ۋە كوممۇنىزم تۈزۈمىنى (پەلسەپە جەھەتتىن شۇنداق دېيىلگەن ، رېئال ھاياتتا تېخى مەۋجۇت ئەمەس) باشتىن كەچۈردى . ئىسلام ئىجتىمائىي تۈزۈمى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ھېچقايسىسىغا تەۋە ئەمەس . ئۇ ئاللانىڭ شەرىئىتىدە بارلىققا كەلگەن بىر خىل ئۆزگىچە جەمئىيەت بولۇپ ، ياۋروپا باشتىن كەچۈرگەن ھەر خىل جەمئىيەتلەرگە قارشى تۇرىدىغان جەمئىيەتتۇر . شۇڭا ، غەربنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمى ۋە ئۇنىڭغا ماس كەلگەن ھەممە قانۇن ـ تۈزۈملەر ئىسلام جەمئىيىتىگە ماس كەلمەيدۇ .①

ئىسلامىيەتنىڭ بۇ ئىجتىمائىي تۈزۈمى شۇ چاغلاردا نېمە ئۈچۈن دۇنياغا ئومۇملاشماي ، ئاران 39 يىل مەۋجۇت بولۇپ ھالاك بولۇپ كېتىدۇ ؟ ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم بۇنى ئاقلاپ مۇنداق دەيدۇ : بىر مىڭ نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئىسلامىيەت جەمئىيىتى ھەقىقەتەن ئاشۇنداق ئىلغار سەۋىيىگە يەتكەن . شۇ چاغدا ، ئاللا پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئارقىلىق سىناپ كۆرگەن . نەتىجىدە ، ئىنسانىنىڭ ئاشۇنداق ئەۋزەل جەمئىيەتنى قوبۇل قىلىش ساپاسى ھازىرلانمىغانلىقى ، ئۇزۇن مۇددەتلىك كەچۈرمىشى ئارقىلىق ، ئۇلارنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى مەلۇم بولغان . شۇڭا ، ئۆز ۋاقتىدا ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئومۇملاشماسلىقىدىكى سەۋەب شۇكى ،

---

① سەييىد قۇتۇب : «ئىسلام جەمئىيىتىگە سەپەر» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1993 ـ يىلى ، 9 ـ نەشرى ، 62 ـ ، 64 ـ بەتلەر .

بىرىنچىدىن ، ئۇلارنى ھەر خىل رېئال ئىسلام جەمئىيەتلىرىدە ياشىتىپ ، مۇسۇلمانلاردىكى «ئادەمنىڭ ئاجىزلىقلىرى»نى — يۈكسەك چوققىدىن يېقىلىپ چۈشكەندىكى ھەر خىل ئېپادىلىرىنى ئاشكارىلىماقچى بولغان ؛ ئىككىنچىدىن ، ئۇلارغا ئىسلامىيەتنىڭ ئىنسان قەلبىگە ۋە ئىنسانىيەتنىڭ رېئاللىقىغا ماس كېلىدىغان بىر خىل سىستېما ئىكەنلىكىنى ، كىشىنى قىيىن ئىشقا زورلىمايدىغانلىقىنى ، ئۇلار مەڭگۈ ئېگىز دەرۋاز ، پەسكە چۈشۈپ كەتمەيدۇ ۋە يېقىلىپ چۈشمەيدۇ دەپ مۆلچەرلىمەيدىغانلىقىنى ، ئۇلار ئىسلام دىنىغا كىرىش بىلەن ئۆزىدىكى «ئىنسان تەبىئىيتى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلمايدىغانلىقىنى ، بەلكى ئۇلارغا «ئادەم» قاتارىدا مۇئامىلە قىلىنىدىغانلىقىنى ، ئۇلاردىن قۇربى يېتىدىغان ئىشلارنى قىلىش تەلەپ قىلىنىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ قويۇشنى مەقسەت قىلىدۇ . ئۇچىنچىدىن ، ئۇلارغا ئىسلام جەمئىيىتى ۋاقتىلىق ئاجىزلاشقاندا ئىسلامىيەتنىڭ قانداق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ كىشىلەر قەلبىگە شىپا بولۇپ ، ئۇلارنى يېڭىۋاشتىن يۇقىرى ئۆرلىتىپ ، ئۆزىنىڭ ئۇممىدىنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويۇشنى مەقسەت قىلىدۇ .①

لېكىن ، بۇگۈنكى ئىنسانىڭ ئەھۋالى بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدۇ ، ئۇلار بىر مىڭ نەچچە يۈز يىللىق ھايات كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق ، ئىسلام جەمئىيىتىنى قوبۇل قىلىدىغان ساپانى ھازىرلىدى .

(2) بىر ئىسلام ھۆكۈمىتى باشقۇرۇشى كېرەك . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ قارىشچە ، ئىسلام جەمئىيىتى ئاللانىڭ شەرىئىتى بويىچە يارىتىلغان ، شۇڭا قەتئىي شەرىئەت بويىچە ئىش قىلىدىغان ھۆكۈمەت بولۇشى ، ھەم ئاللانىڭ ھاكىملىقىنى

---

① مۇھەممەد قۇتۇب : «بىز مۇسۇلمانمۇ؟» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1993 ـ يىلى 4 ـ نەشرى ، 66 ـ بەت .

ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، ھەم خەلقنىڭ ھاكىملىقىنىمۇ ئىپادىلەپ ، جەمئىيەتنىڭ ئىسلام خۇسۇسىيىتىنى كاپالەتلەندۈرۈشى لازىم . بۇ ھۆكۈمەتنىڭ «ئىش ئۈستىدىكى ئادەمى» شەرئىەتكە پىششىق ۋە شەرئىەتنى ئەتراپلىق ئىجرا قىلىدىغان ، «شۈرا» ئىستىلىغا ئىگە ، پاك ، ئاددىي ـ ساددا ، ئادىل ـ سالاپەتلىك ، مۇسۇلمانلار بويسۇنىدىغان ئەمىر بولۇشى كېرەك .

ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ كونكرېت شەكلى ئەمەلىيەت مەسىلىسى بولۇپ ، ئوخشىمىغان زامانلاردا ئوخشىمىغان دۆلەتلەردە ئۇنى يارىتىسا بولىدۇ ، مۇھىمى روھىي ماھىيىتىدە ، شەكىلىنىڭ بىردەك بولۇشى تەلەپ قىلىنمايدۇ .

(3) شەرئىەتنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش كېرەك . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام جەمئىيىتى — شەرئىەتنىڭ مەھسۇلى ، شەرئىەت ئىجرا قىلىنمىسا ، قىسمەن ئىجرا قىلىنسا ياكى شەرئىەتنىڭ كۆپ قىسمى ئىجرا قىلىنسا ، ھەقىقىي ئىسلام جەمئىيىتى بولمايدۇ . شۇڭا ، شەرئىەتنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش — ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

(4) سىنىپسىز جەمئىيەت بولۇشى كېرەك . ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇلار قۇرماقچى بولغان جەمئىيەت سىنىپ ئايرىلمايدىغان جەمئىيەت . شۇڭا ئۇ جەمئىيەتتە «سىنىپىي پەرق» ، «سىنىپىي زىددىيەت» ، «سىنىپىي قارشىلىق» ۋە «سىنىپىي كۆرەش» مەۋجۇت بولمايدۇ . ھەممەيلەن مۇسۇلمانلار ئورتاق گەۋدىسىنىڭ باراۋەر ئەزاسى ، مۇسۇلمان قېرىنداش ھېسابلىنىدۇ ، قۇل بولسىمۇ مۇسۇلمان بولغانىكەن ، ھەرقانداق مۇسۇلمان پۈتۈنلەي باراۋەر بولىدۇ . جەمئىيەتتىكى ئورنىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە قارالماي ، ئېتىقادىنىڭ كۈچلۈك ياكى ئاجىزلىقىغا قارىلىدۇ .

(5) جەمئىيەت ئادىل بولۇشى كېرەك . ھازىرقى زامانىدىكى

ئىسلامىزمنىڭ مۇھىم شوئارلىرىدىن بىرى «جەمئىيەت ئادىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش»تىن ئىبارەت بولۇپ ، «ئادىللىق — ئىسلامىيەتنىڭ بىردىنبىر مەقسىتى» ، «ئىسلامىيەتنىڭ ئۆزى ئادىل ، ئىسلامىيەتنى بەرپا قىلىش بىلەن ئادىللىقنى بەرپا قىلىش بىر ئىش»[1] دەيدۇ . ئۆزى ياشاۋاتقان جەمئىيەتتىكى ئادالەتسىزلىكلەرنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن مۇسۇلمانلار «جەمئىيەتتە ئادىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك» دېگەن شوئارغا ھېسسىيات جەھەتتىن ئىنتايىن ئاسان قوشۇلۇپ كېتىدۇ .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئادىللىقى ئىسلامىيەتنىڭ بىرلىك نەزىرىيىسى ئاساسىغا قۇرۇلغان . ئىسلام دىنىنىڭ نەزەردە ئاللا ، ئالەم ، ھاياتلىق ، ئىنسان بىرلىككە كەلگەن گەۋدە . ئالەم ، ھاياتلىق ۋە ئىنساننى ۋاھىد ئاللا ئۆزىنىڭ ئىرادىسى بويىچە بىۋاستە ياراتقان . ئۇ نېمىنى ياراتماقچى بولسا ، «بارلىققا كەل» دېسىلا بارلىققا كەلگەن . شۇڭا ، ئاللا سەرۋەرى كائىنات ، ھاياتلىق ۋە ئىنسانىيەتنىڭ خوجىسىدۇر . مەۋجۇداتلار ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلغان ، ئۆزئارا كاپالەتلەندۇرۇلگەن بولىدۇ . شۇڭا ، ئالەمدىكى مەۋجۇداتلار ۋە تەبىئەت دۇنياسى ئىنسانلارنىڭ دۇشمىنى ئەمەس ، دوستىدۇر . بۇ ئوتتۇرىدىكى مۇناسىۋەت ئۆزئارا كۆرەش قىلىش ، كىم ـ كىمنى يېڭىش مۇناسىۋىتى ئەمەس ، بەلكى ئومۇمىيلىق بىلەن قىسمەنلىك ، ماسلىشىپ ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتىدىن ئىبارەت بولىدۇ . ئىنسانمۇ بىر ئومۇمىي گەۋدە ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ھەربىر ئادەم ھۇجەيرىگە ئوخشايدۇ . ھەربىر ھۇجەيرە ئاللانىڭ قانۇنى بويىچە ماسلىشىپ ھەمكارلاشقانلىقتىن ئىنسان بولۇپ تەركىب تاپقان . شۇنداق

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، 236 ـ ، 237 ـ بەتلەر .

دېيىشكه بولىدۇكى ، ئاللانىڭ قانۇنى بويىچه ئۆزئارا ماسلىشىش ، ھەمكارلىشىش ، كاپالەتلەندۈرۈش بولمىغاندا ئىدى ، ئىنساننىڭ بۇ ئومۇمىي گەۋدىلىك ھاياتى بەرپا بولمىغان بولاتتى . ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئادىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەمئىيەت ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ، شەخس بىلەن ئائىلە ئوتتۇرىسىدىكى ، شەخس بىلەن كوللېكتىپ ئوتتۇرىسىدىكى ، بىر ئەۋلاد كىشىلەر بىلەن كېيىنكى ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا ماسلىشىش ، ھەمكارلىشىش ، كاپالەتلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ . مانا بۇ ئىسلامىيەت جەمئىيەت ئادىللىقىنىڭ نەزەريىۋى ئاساسى .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەشەببۇس قىلغان جەمئىيەت ئادىللىقىنىڭ قانداق ئىپادىلىرى بولىدۇ ؟ سەييىد قۇتۇب تۆۋەندىكى تەرەپلەرنى مىسال كەلتۈرىدۇ : بىرىنچى ، دىنىي جەھەتتە ھەممە ئادەم باراۋەر بولىدۇ . ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ قانچىلىك يۇقىرى ، بايلىقىنىڭ قانچىلىك كۆپ ، ھوقۇقىنىڭ قانچىلىك چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەممە ئادەم قىبلىگە قاراپ سەپتە تۇرۇپ ، ئاللاغا ھەمدۇسانا ئوقۇيدۇ ، ئاللاغا سەجدە قىلىدۇ ، ھېچكىم بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولمايدۇ . ئالاھىدە بولۇۋېلىشقا بولمايدۇ . ئىسلام دىنى بىلەن خرىستىئان دىنى ئوخشىمايدۇ ، ئىسلام دىنى ئاللا بىلەن بەندىلەر ئوتتۇرىسىدا ۋاستىچىلىك قىلىدىغان فازىر (پوپ) تەسىس قىلمايدۇ . ھەر بىر يارالغۇچى ئۆز ئىگىسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىشىدۇ . ئىككىنچى ، سىياسىي جەھەتتە ھەممە ئادەم باراۋەر بولىدۇ . خەلىپە ياكى ئىمامىلىق ئورنى شەخسكە ، گۇرۇھقا ، مەزھەپكە ، جەمەتكە ياكى قەبىلىگە خاس بولمايدۇ ، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ . بۇ ۋەزىپە كۆپچىلىككە ئېچىۋېتىلگەن ، كىمنىڭ شەرتى توشۇپ سايلانسا ، بۇ ۋەزىپىنى شۇ ئۆتەيدۇ . مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، ئىمامىلىق ھوقۇقى «ئىلاھ ھوقۇقى» بولماستىن ، مۇسۇلمانلار ئاممىسى تەرىپىدىن شەرئىەتنى ئىجرا

قىلىش ئۇچۇن بېرىلگەن ھوقۇقتۇر . ئىسلام دىنىدا دىنىي ئالىم - ئۆلىمالار بولىدۇ . لېكىن ئۇلاردا مۇسۇلمانلارنىڭ نازارەت قىلىدىغان ئىمتىياز بولمايدۇ . ئۇچىنچى ، قانۇن جەھەتتە ھەممە ئادەم باراۋەر . ئىسلام جەمئىيىتىدە شەرئەت ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلۇشى كېرەك . شەرئەت ئەھكاملىرىغا نىسبەتەن ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ چۈشىنىش ، ئىجرا قىلىش ، ئۇنىڭغا ئاساسەن شىكايەت قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ . تۆتىنچى ، بايلىققا ئىگە بولۇشتا ھەممە ئادەم باراۋەر بولىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ قارىشىچە ، خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىدە چىڭ تۇرغاندىلا جەمئىيەتنىڭ ئادىل بولۇشىنى ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ . بۇنىڭ سەۋەبىي مۇنداق : ئادەمنىڭ تەبىئىيىتى ئۆزى ئىگە بولۇشنى ياخشى كۆرىدۇ . ئۆزى ئىگە بولۇش ئۇچۇن ، پۇتمەس - تۈگىمەس غايەت زور ئېنېرگىيە بىلەن رىقابەتلىشىدۇ ، كۈرەش قىلىدۇ ؛ ئەگەر ئۇلار بۇنداق تەبىئەتتىن مەھرۇم قىلىنسا ، ئۇلار ياشاش ۋە كۈرەش قىلىشىنىڭ ئېنېرگىيىسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ ، جەمئىيەت ئالغا باسمايدۇ ، تەرەققىي قىلمايدۇ . بۇنىڭدىن ئۇلار مۇنداق يەكۇن چىقىرىدۇ : خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى — ئىنسان تەبىئىيىتىنىڭ ئىپادىلىنىشى ، ئىنسانىيەت جەمئىيىتى تەرەققىي قىلىشىنىڭ ئېنېرگىيىسى . ئىسلام دىنى خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنى تەشەببۇس قىلغاندا ئىنسان تەبىئىيىتىگە ئېتىبار بېرىشنى كۆزدە تۇتقان . شۇڭا ئۇ ئىنسانىڭ تۇغما تەبىئىيىتىنى كۆزلىگەن دىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . «بايلىققا ئىگە بولۇشتا ھەممە ئادەم باراۋەر» دېگەندە «پۈرسەت باراۋەر بولۇش» پرىنسىپى يولغا قويۇلىدۇ . ھەممەيلەن باراۋەر پۈرسەتتە خىزمەت قىلىدۇ ، كۈرەش قىلىدۇ ، كىمنىڭ قولىدىن ئىش كەلسە بايلىققا شۇ ئىگە بولىدۇ . قولىدىن چوڭ ئىش كېلىدىغانلار بايلىققا كۆپ ئىگە بولىدۇ ، قولىدىن كىچىك ئىش كېلىدىغانلار بايلىققا ئاز ئىگە

بولىدۇ ، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغانلار بايلىققا ئىگە بولمايدۇ . ئىشقىلىپ قولىدىن ئىش كېلىشىگە باغلىق بولىدۇ . بۇنىڭدىن ئارتۇق باراۋەرلىك بولمايدۇ . شۇڭا ، مۇتلەق ئادىللىق بايلىققا ئىگە بولۇشتىكى پەرقتىن ئىبارەت بولىدۇ . بۇ ، مەسىلىنىڭ بىر تەرىپى ، مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپى شۇكى ، ئادەمنىڭ ئۆزى ئۈچۈن چوت سوقىدىغان ۋە بېخىللىق تەبىئىتىدىن بىلەن جەمئىيەتتىكى كوللېكتىپنىڭ مەنپەئەت مۇناسىۋىتىدە ماسلاشماسلىق يۈز بەرسە ، ھۆكۈمەت يېتەكچىلىك قىلىشى ، ھەم شەخسنىڭ سېلىقىنى بەك ئېغىر قىلمۇەتمەسلىكى ، ھەم كوللېكتىپنىڭ ئېھتىياجى ۋە مەنپەئىتىگىمۇ ، شۇنداقلا شەخسلەر بىلەن كوللېكتىپنىڭ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىدىغان تۇرمۇشنىڭ ئالىي مەقسىتىگىمۇ سەل قارىماسلىقى لازىم . شەخسنىڭ مەنپەئىتى ۋە قارا نىيىتى كوللېكتىپنى بېسىپ چۈشسە ، جەمئىيەتتە ئادالەتسىزلىك پەيدا بولىدۇ ؛ بۇنىڭ ئەكسىچە ، كوللېكتىپ شەخسلەرنىڭ تۇغما خۇسۇسىيىتىنى ۋە ئىقتىدارىنى بېسىپ كەتسە ، شەخسكە ئادالەتسىزلىك بولۇپ ، شەخسنىڭ ئاكتىپلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپلا قالماستىن ، كوللېكتىپنى شەخسنىڭ قابىلىيىتىدىن پايدىلىنىشتىن مەھرۇم قىلىدۇ . ئىسلامىيەتنىڭ قارىشىچە ، ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئۆزئارا ھەمكارلىققا ۋە ئۆزئارا كاپالەتكە موھتاج . شۇڭا ، بىر خىل ئىجتىمائىي تەڭپۇڭلۇقنى يارىتىپ ، شەخسلەر بىلەن كوللېكتىپنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇپ ۋە كاپالەتلەندۈرۈپ ، جەمئىيەتنىڭ ئادىللىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم .①

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئۆزى تەشەببۇس قىلغان ئىسلام جەمئىيىتىنى شۇنداق ياخشى تەرىپلىگەنلىكتىن ، نۇرغۇن ئادەملەر بۇ جەھەتتە چوڭقۇر پىكىر قىلماستىنلا ئۇنى قوبۇل

① سەييد قۇتۇب : «ئىسلامىيەتنىڭ جەمئىيەت ئادىللىقى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى ، 1983 - يىلى ، 9 - نەشرى ، 20 - ، 29 - بەتلەر .

قىلىپ ، ئۇنىڭغا چوڭ ئۈمىد باغلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپ ئۇلغىيىپ كەتتى .

8 . «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش»

ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئۇنىڭ مەنىۋى داھىيىسى ھۈمەينى 1980 ـ يىلى 3 ـ ئايدا دۆلەت رادىئو ئىستانسىسى ئارقىلىق دۇنياغا مۇنداق دەپ جاكارلىدى : «ئىنقىلابىمىزنى تىرىشىپ چەت ئەللەرگە چىقىرىشىمىز لازىم . بۇنداق قىلماسلىق يولىدىكى بارلىق خىيالىلاردىن ۋاز كېچىشىمىز لازىم . چۈنكى ، ئىسلامىيەت مۇسۇلمان دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدا ھەرقانداق پەرقنىڭ بولۇشىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۆزىنى بارلىق ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ يېتەكچىسى دەپ قارايدۇ . » ھۈمەينىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش نەزەريىسى دۇنيانى چۆچۈتتى ، ئوتتۇرا شەرقتىكى نۇرغۇن ئىسلام دۆلەتلىرىنى غەزەپلەندۈردى ، ئىران بىلەن ئوتتۇرا شەرقتىكى نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلىشىشكە باشلىدى .

نۇرغۇن كىشىلەر ئىنقىلابنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشنى ھۈمەينى كەشىپ قىلدى دەپ قارايدۇ . ئەمەلىيەتتە ، ھۈمەينى بۇ نەزەريىنى ياراتقۇچى ئەمەس ، بەلكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىنكى تۇنجى بولۇپ ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگۈچى ھېسابلىنىدۇ . لېكىن ، ئىنقىلاب غەلىبە قىلغان ھامان دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى شارائىت ۋە ئۆزىنىڭ كۈچى بىلەن ھېسابلاشماي ، ئىنقىلابنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشنى تەكرار جاكارلىدى . نەتىجىدە ، ئىش ئويلىغان يەردىن چىقماي ، خەلقئارادا ئەيىبلەشكە سەۋەبچى بولۇپ يېتىم قالدى . ھۈمەينى بۇ قېتىمقى ساۋاقنى يەكۈنلىگەن بولۇشى مۇمكىن . شۇڭا ، ئالەمدىن ئۆتۈشتىن ئىلگىرى مۇسۇلمانلارغا قالدۇرغان

ۋەسىيىتىدە دۇنيا ئىسلام ئىنقىلابىدىن «ساقلانغىلى بولمايدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنىڭ جاپالىق ئىكەنلىكى» نى تونۇپ يېتىشنى ئاگاھلاندۇردى[1] .

ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابى توغرىسىدىكى ئىدىيىنى ھازىرقى زامانداشلار ئۇيۇشمىسى يېتەكچىسى ۋە «مۇقەددەس ۋەزىپە» قىلىپ ، ئۆزىنىڭ تەشكىلاتىنى خەلقئارالىق تەشكىلات قىلىپ تەرەققىي قىلدۇرغان .پاكىستاندىكى ئىسلامىي يۇكسەلدۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ ئەمىرى ئەبۇل ئەلا مەۋدۇدى 40 ـ يىللاردىلا بۇ مەسىلىنى نەزەريە جەھەتتىن شەرھلەشكە تۇتۇش قىلدى . ئۇ مۇنداق دېدى : «ئىسلام دىنى باشقا دىنلارغا ئوخشىمايدۇ ، مۇسۇلمانلارمۇ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشىمايدۇ . ئىسلامىيەت بىر خىل ئىنقىلابىي ئىدىيە ، بىر خىل ئىنقىلابىي پروگراممىا بولۇپ ، پۈتۈن دۇنيادىكى ئىجتىمائىي تۈزۈمنى تۆپ يىلتىزىدىن يوقىتىدۇ ، ھەمدە ئۆزىنىڭ ئىدىيىسى ۋە پروگراممىسى بويىچە يېڭىۋاشتىن قۇرۇپ چىقىدۇ . «مۇسۇلمان» دېگەن ئاتالغۇ ئىسلامىيەت قۇرغان دۇنيا ئىنقىلابىي پارتىيىسىنىڭ بايانى بولۇپ قالىدۇ . بۇ پارتىيە ئىسلام ئىنقىلابىي پروگراممىسىنى ئىجرا قىلىدىغان قورال بولىدۇ . ئۇنىڭ كۈرىشى ئىنقىلابىي كۆرەش بولۇپ ، بەلگىلەنگەن نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا قانات يايدۇرۇلغان بىر خىل ئۆزلۈكسىز ھەرىكەتتىن ئىبارەت .» ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ : «مەۋجۇت بولۇشىمىزدىن ئىبارەت مۇشۇ نۇقتىلار ھەرقانداق غەربي ئىسلام ھۆكۈمىتىگە ئاشكارا رىقابەت بولىدۇ . . . ئەگەر ئىسلام تۈزۈمى ھەقىقەت ، باشقا ھەممە تۈزۈملەر بىمەنىلىك دېيىلسە ، ئىسلامىيەتنىڭ پۈتۈن يەرشارىدا غەلبە قىلىشى ، باشقا ھەممە تۈزۈملەرنى ۋەيران قىلىشى ،

---

① ھۆججىتى : «ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ دەستۇرى» ، شياڭگاڭ مۇسۇلمانلار تەرغىبات ئۇيۇشمىلۇقىنىڭ 1990 ـ يىلى نەشرى ، 18 ـ بەت .

ئاغدۇرۇۋېتىشى ، ئۆزىنىڭ تۇزۇمىنى ئومۇملاشتۇرۇشى ، تەبىئىيكى ، مۇتلەق مۇقەررەر بولىدۇ . ئىسلامىيەت ئۆزىنىڭ تۇزۇمىنى تىكلەشكە چاقىرىپ ، شەكسىزكى ، باشقا تۇزۇملەرنى لەرزىگە سالىدۇ . ئۇلارنى ۋەيران قىلىپ ، ئاندىن كېيىن شۇ جايدا ئۆزىنىڭ تۇزۇمىنى تىكلەيدۇ . شۇڭا ، ئىسلامىيەت مۇسۇلمانلارغا ھەممە شەكىلدىكى ھەربىكەتلەرنى قوللىنىپ بۇ نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنى بۇيرۇيدۇ .»[1] ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلامىيەتنىڭ جىھاد قىلىشتىكى مەقسىتى ئۇنىڭ پۈتۈنلىرىغا قارشى تۇرىدىغان ھەممە ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىش ، ھەمدە شۇ جايدا ئىسلام ئۆلچەملىرى بويىچە يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇشتىن ئىبارەت . بۇ ۋەزىپە ئىسلام ئىنقىلابى بولۇپ ، ئۇ بىرەر دۆلەت ، بىرەر رايون بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ . بەلكى ، يەرشارىدىكى ھەممە جايدا ئومۇميۈزلۈك ئىنقىلاب قىلىدۇ . لېكىن ، مۇسۇلمانلار ياكى ئىسلام پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى بۇ ئىنقىلابنى ئۆزى ياشاۋاتقان دۆلەتنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئۆزگەرتىشتىن باشلاپ ، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى ۋە يۈكسەك نىشانى قىلىپ ، دۇنيانىڭ ھەممە جايلىرىدا ئومۇملاشقان دۇنيا ئىنقىلابى قىلىشى كېرەك . چۈنكى ، مىللەتچىلىككە ئېتىقاد قىلمايدىغان ئىنقىلابىي ئىدىيىنىڭ ئۆز ھەربىكىتىنى بىرەر مىللەت ياكى بىرەر دۆلەت بىلەن چەكلەپ قويۇشى مۇمكىن ئەمەس ؛ ئىسلامىيەت بىرەر مىللەتنىڭ مەنپەئىتىگە ئەھمىيەت بېرىپ ، باشقا مىللەتلەرنىڭ مەنپەئىتىگە ئەھمىيەت بەرمەي تۇرالمايدۇ . بىرەر دۆلەت خەلقىنىڭ گۈللىنىشىگىلا ئەھمىيەت بېرىپ ، باشقا دۆلەتلەردىكى خەلقلەرنىڭ گۈللىنىشىگە ئەھمىيەت بەرمەي تۇرالمايدۇ . ئۇ

---

① مەۋدۇدى : «ئىسلام ھۆكۈمىتى» ، 22 ـ ، 23 ـ بەتلەر . مۇھەممەد ھەمرانىڭ «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، قاھىرە نەشرىياتىنىڭ 1987 ـ يىلى نەشرى ، 423 ـ بەت .

پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ بەختىگە ۋە مۇۋەپپەقىيىتىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ . ئىسلامىيەت بىر پارچە زېمىن ياكى بىر قىسىم رايون بىلەن قانائەت قىلىپ قالماي ، پۈتۈن يەرشارىغا كۆز تىكىدۇ . بۇ ئالىي مەقسەتنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، ئىسلامىيەت پايدىلىنىشقا بولىدىغان ھەممە كۈچلەر ۋە ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ ، ئومۇميۈزلۈك ئىنقىلاب قىلىدۇ . بۇنداق داۋاملىشىدىغان كۈرەش «جىھاد» دەپ ئاتىلىدۇ .»

مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارايدۇ : يات دىندىكىلەر بىلەن ئىسلامىيەت ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش مۇقەررەر . ئىسلامىيەت يات دىندىكىلەرنىڭ ئېتىقادىغا ئارىلاشمىسا ، يات دىندىكىلەر ئىسلام ئېتىقادىغا ئارىلىشىدۇ . مۇسۇلمانلار دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ، شەرىئەتنى يولغا قويغاندىن كېيىن ، ئىسلامىيەتنىڭ «دىندا (ئۇنىڭغا كىرىشكە) زورلاش يوقتۇر» (2 ـ سۈرىنىڭ 256 ـ ئايىتىدىن) دېگەن پرىنسىپى بويىچە ، ئۇزۇندىن بۇيان يات دىندىكى ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولۇپ ، ئەمدى ئازاد قىلىنغان غەيرىي مۇسۇلمانلارغا دىنىي ئېتىقادنى يېڭىۋاشتىن تاللىۋېلىش ئەركىنلىكىنى بېرىدۇ . مانا بۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ دىنىي ئەركىنلىك كۆز قارىشى !

مەۋدۇدىنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىدە ھازىرقىي زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش» ۋە «ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابى» توغرىسىدىكى ئاساسىي كۆز قاراشلىرى يەنىمۇ ئېنىق ئىپادىلەنگەن . ئۇ ئۆزى ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابىغا قىزىقىپ ، «ئاللانىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىدىغان ئىنسانىيەت بىناسى»نى — كۆڭۈلدىكىدەك ئىسلام دۆلىتىنى قۇرۇشنى ئارزۇ قىلغان . تەنقىدلىگۈچىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى «ئاجىزلارنىڭ جۆيلۈشى» دەيدۇ . كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ ئىدىيىسىدە ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ قالدۇرغان تۆۋەندىكى ئىزلىرىنى

كۆرۈۋالالايدۇ : ئەينى يىللاردا ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئاللانىڭ مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، سىرتقا ئۇزلۇكسىز كېڭىيىپ ، ئۇچ قىتئە ئاتلىغان ئىسلام ئىمپېرىيىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى بولغان ، ئىسلام دىنى ئىمپېرىيىنىڭ دۆلەت دىنى بولغان ، ھەمدە بۇ ئىمپېرىيىنى باشقۇرغانىدى . ئۇنى ھازىرقى پاجىئەلىك رېئاللىق بىلەن سېلىشتۇرۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامشۇناسلىرى ئۆتكەنكى شان ـ شۆھرەتنى قايتىدىن بەرپا قىلىشنى كۈچلۈك ئۈمىد قىلدى . بولۇپمۇ ، ئىسلامىيەت بىلىملىرىگە پىششىق ھەم ھازىرقى زامان پەننىي بىلىملىرىدىن خەۋەردار زىيالىيلار «ئىسلام بىلىملىرىنى ئاساس قىلىش ، غەربنىڭ ئىلىملىرىدىن پايدىلىنىش» ئۇستىدە ، يەنى ئىسلام تەلىماتىنى رامكا ۋە ئاساس قىلىش ، غەربنىڭ ھازىرقى زامان ئىلمىي بىلىملىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆزگەرتىپ ، ئىسلامىيەتنىڭ ئىدىيە مەدەنىيەت سىستېمىسىنى بېيىتىش ۋە يېڭىلاش ئۇستىدە بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان سىناق قىلدى . مەۋدۇدى مۇشۇ قاتاردىكى زىيالىيلاردىن بولۇپ ، ئاياپىتى كۆزگە كۆرۈنگەن ، قىزغىنلىقتا تەسۋىرلىگۈسىز دەرىجىگە يەتكەنىدى . ئۇ مۇنداق دېدى : «بۇ ھەرىكەت ھاياتىمدىكى ئالاھىدە نىشانىم ھېسابلىنىدۇ . بۇ ئالىي نىشان يولىدا ئۆزۈمنىڭ ھاياتىمنى ماماتقا پەرۋا قىلمايمەن . مۇشۇ يولغا ماڭغانىكەنمەن ، قانداق ئەھۋال پەيدا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، كۆزلىگەن نىشانغا يېتىش ئۈچۈن ھاياتىمنى تەقدىم قىلىشقا رازىمەن . باتۇرلۇق بىلەن ئالغا باسىمەن ، مەن بىلەن بىللە ئالغا باسىدىغان بىرەر ئادەم چىقماي ، يالغۇز قالسامۇ ، پۈتۈن دۇنيا بىرلىشىپ قارشى تۇرسىمۇ ، ھەرگىز كەينىمگە يانمايمەن ، يەككە ـ يېگانە جەڭ قىلىۋېرىمەن . »[1]

---

① مۇھەممەد ھەمرانىڭ : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتىنىڭ 1987 ـ يىلى نەشرى ، 46 ـ بېتىدىن ئېلىندى .

مەۋدۇدىنىڭ ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابى توغرىسىدىكى نەزەريىسى سۆزلەپ قويۇش بىلەن توختاپ قالغان ئىدىيە ئەمەس ، ھۆمەينى «ئىسلامىيەتنىڭ پۈتۈن يەر شارىدا ئومۇملىشىپ ، ئۇنىڭ ئۇلۇغ بايرىقىنىڭ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا لەپىلدەيدىغان»[1] لىقىغا ئىشەنگەندىن باشقا ، ئالغا چوڭ قەدەم تاشلاپ ، «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش» قارىشىنى كونكرېت ئوتتۇرىغا قويدى ، ھەمدە ئۇنى دۆلەتنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ يېتەكچى فاكتورىنى قىلىپ ، ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابىنى تۇنجى قېتىم ئەملىدە كۆرسەتتى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ «ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش» ۋە «ئىسلام دۇنيا ئىنقىلابى» توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىنىڭ ئوق ـ دورا ھىدى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ ، كىشىلەرگە ئۇنىڭ تىنچلىق ھەرىكىتى ئەمەس ، بەلكى باشقىلارغا تاجاۋۇز قىلىش خۇسۇسىيىتى ناھايىتى كۈچلۈك ھەرىكەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ . نەتىجىدە ، ھەرقايسى دۆلەتلەر بىلەن ئىسلامىزمچى دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتىدە ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋىتىدە ئېھتىياتچانلىق قىلىش مەۋجۇت بولىدۇ . ئۇنىڭ بىلەن بولغان دوستلۇق ، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنىڭ چوڭقۇر تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر يېتىدۇ .

9 . ئاياللارنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلار

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئاياللارنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىغا ھەر تەرەپ ئىزچىل كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئۇ تەشەببۇسلارنى تەتقىدلىدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى باشتا ئۆزىنىڭ تەشەببۇسلىرىنى ئاقلىدى ، كېيىن ئۇلار بۇنداق كېتىۋەرسە ھامان مۇداپىئە ھالىتىگە چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، مۇداپىئە

---

① ھۆمەينى : «ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ دەستۇرى» ، شياڭگاڭ مۇسۇلمانلار تەرغىبات ئۇيۇشمىسى 1990 ـ يىلى نەشرى ، 36 ـ بەت .

قىلىشتىن ھۇجۇمغا ئۆتۈش ، گەپ ياندۇرۇپ تەنە قىلىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئۆتكەندە ئاياللارنى ئادەم قاتاردا كۆرمىگەنلىكىنى ، يېقىنقى زاماندىن بۇيانقى ئاتالمىش «ئاياللار ئازادلىقى» ، «ئاياللارنىڭ جەمئىيەتكە ئارىلىشىشى» مۇ ئاياللارغا ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىش «ئەركىنلىكى» بېرىشتىن باشقا نەرسە بولماي ، جىنسىي مۇناسىۋەتنىڭ قالايمىقانلىشىپ ، ئائىلىلەرنىڭ بۇزۇلۇپ ، ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ چۈشكۈنلىشىپ كېتىشىگە سەۋەب بولۇۋاتقانلىقىنى ئەيىبلىدى . ئاياللار ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلىيالمىسا «ئاياللارنىڭ ئازادلىقى» نەدە تۇرۇپتۇ ! ؟ ئىسلام جەمئىيىتى بۇنىڭدىن بىر مىڭ نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ئاياللار بىلەن ئەرلەرنى ئوخشاش «ئادەم» قاتارى كۆرۈپ ، «ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ باراۋەرلىكى»نى ئەمەلگە ئاشۇرغان . غەربنىڭ ئۇلارنى ئەيىبلەيدىغان نېمە لاياقىتى بولسۇن ! ؟

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاياللارنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىدا مەۋدۇدىنىڭ قاراشلىرى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ ، تەسىرىمۇ ناھايىتى كەڭ . بۇ يەردە ئازراق تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز . مەۋدۇدى «ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئوخشاش ئادەم» ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدۇ . لېكىن ئۇنىڭ قارىشىچە ، «ئۇلارنىڭ جىسمانىي قۇرۇلۇشى ، بەدەن سىستېمىسى ، پسىخىك ئالاھىدىلىكى ئوخشاش بولمىغاچقا ، خىزمەت دائىرىسىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ ، بىئولوگىيە ئىلمى ئىسپاتلىدىكى ، ئۇلارنىڭ سىرتقى شەكلى ، قىياپىتى ، بەدەن ئەزالىرى ئوخشاش بولمايدۇ ، بەدىنىدىكى ئاتوم ، توقۇلما ھۈجەيرىلىرىنىڭ ئاقسىل مولېكۇلالىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ .» دېمەك ئۇ ئەرلەر ۋە ئاياللارنىڭ «ئادەم»لىكتە ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇلار باشقا جەھەتلەردە ئوخشاش بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى . مەۋدۇدى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنۇلارنى ئوتتۇرىغا

قويدى : «ئاياللارنىڭ خىزمەت ئورنى بالا بېقىش ، ئۆي ئىشلىرىنى قىلىش بولۇشى كېرەك . يەڭگىلى بولمايدىغان سەۋەب بولغاندا ، سىرتقا چىقىپ خىزمەت قىلسا بولىدۇ» ، «يەڭگىلى بولمايدىغان سەۋەب بولمىسا ، ئاياللار چۈمبەل تارتىشى ، يۈزىنى ۋە بەلەكلىرىنى ئېچىپ قويماسلىقى لازىم» ئەرلەر بىلەن ئاياللارنىڭ هوقۇقى توغرىسىدا ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «ئائىلىدە ۋە جەمئىيەتتە ئەرلەر ئاياللارغا مەسئۇل بولىدۇ» ، «ئاياللاردا قۇرامىغا يەتكەن ئەرلەردەك ئارزۇ ۋە تالاش ئەركىنلىكى بولمايدۇ» ، «ئاياللار ئەرلەرگە مەنسۇپ بولىدۇ» ، «دۆلەتنىڭ مۇهىم ۋەزىپىلىرىنى ، مەهكىمە باشلىقىدىن مىنىستىرگىچە ، زۇڭلى ، زۇڭتۇڭلۇققىچە ، كېڭەش يىغىنى (پارلامېنت) ئەزالىرىغىچە بولغان ۋەزىپىلەرنى ئاياللار ئۈستىگە ئېلىشقا بولمايدۇ ، ئۇلاردا سايلام هوقۇقىمۇ بولمايدۇ ، ‹قۇرئان كەرىم› ئاياللارغا بۇ دەرۋازىنى تاقىۋەتكەن .»①

مەۋدۇدىنىڭ ئاياللار توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ هەممە ئادەم قوللاپ كەتمەيدۇ . «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» نامىلىق كىتابنىڭ ئاپتورى دوكتور مۇهەممەد هەمرا ئۇنى بەك چېكىدىن ئېشىپ كەتتى ، قۇرئان ۋە هەدىستىكى ئالاقىدار بەزى ئايەت ۋە سۆزلەرنىڭ ئەسلىي مەنىلىرىنى بۇرمىلىۋەتتى دەپ تەنقىدلىدى . سۇداندىكى هەسەن تۇرابى ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي رولىنى جارى قىلدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . سۇدان ئىسلام مىللىي فرونتى ئاياللارنى ئەزالىققا قوبۇل قىلدى ، هەمدە «سۇدان ئاياللار مىللىي فرونتى» قۇردى . سۇدان ئىسلام هۆكۈمىتى ئاياللارنى باش ئەلچى قىلىپ تەيىنلىدى .

---

① يۇقىرىقى ئىستاتىلارنىڭ مەنبەسى مەۋدۇدىنىڭ «چۈمبەل» نامىلىق كىتابى بولۇپ ، بۇ ئىستاتىلار مۇهەممەد هەمرانىڭ «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، قاهىرە شەرق نەشرىياتى ، 1987 ـ يىلى نەشرى ، 366 ـ ، 379 ـ بەتلەردىن ئېلىنغان .

هازىرقى زامان ئىسلامىيىزمىنى كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۇزۇمىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۇزۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ھۆكۈمەت بۇيرۇق چۈشۈردى . ھۆكۈمەتنى تەرەپدارلىرىنىڭ بۇ مەسىلە توغرىسىدىكى تەشەببۇس ۋە ئاساسلىرى تۆۋەندىكىچە : (1) كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويغاندا ئادەمنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرگىلى بولىدۇ . ئاياللار ئۆمۈرۋايەت قىز بولۇشتىن قۇتۇلىدۇ . ئەرلىك بولۇش ، بالىلىق بولۇش ۋە ئۆي - ئوچاقلىق بولۇش ئارزۇسىمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ ، ئۇلارغا ئىگە بولالماسلىقنىڭ ئازابىدىن خالىي بولىدۇ ؛ ئەر كىشى بىر خوتۇن بىلەن جىنسىي ئېھتىياجى قانماسلىق تۈپەيلىدىن سىرتتا ئۆزىگە ۋە ئائىلىسىگە ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرىدىغان ئىشلارنى قىلىشتىن خالىي بولىدۇ . (2) كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويغاندا نىكاھلىنىشنىڭ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ — ئادەمنىڭ جىنسىي تەلىپى قانائەتلىنىدۇ ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئادەمنىڭ ئەۋلاد قالدۇرۇشى ئەمەلگە ئاشىدۇ . ئەگەر خوتۇن كىشى ئېرىنىڭ جىنسىي ئارزۇسىنى قاندۇرالمىسا ياكى تۇغۇش ئىقتىدارى بولمىسا كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويۇشقا توغرا كېلىدۇ ؛ ئاياللارنىڭ بالىلىق بولۇش دەۋرى ئەرلەرنىڭكىدىن كۆپ قىسقا بولىدۇ . شۇڭلاشقا ، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويۇش كېرەك . ئەگەر كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش چەكلەنسە ئەرلەرنىڭ كۆپىيىش ئىقتىدارىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىق بولىدۇ . (3) كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول قويغاندا ، شەرئىتنى لوگىكا جەھەتتىكى زىددىيەتلەردىن خالىي قىلغىلى بولىدۇ ، ھەم كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېتىراپ قىلىش ، ھەم كۆپ خوتۇن ئېلىشقا يول قويماسلىق ، زىنا قىلغانىنى جازالاش ، ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئېھتىياجىنى قاندۇرىدىغان يوللارنى

توسۇپتىش ئۆزئارا زىت ئەمەسمۇ ؟ (4) كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىنى ئىسلامىيەت كەشىپ قىلغان ئەمەس ، ئىسلامىيەت بىر خوتۇنلۇق بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . چۈنكى ، «شەكسىزكى ، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشتىن بىر خوتۇنلۇق بولۇش ياخشىدۇر» ، «ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇناسىۋەت — ئىتتىپاقلىق ۋە ئىناقلىق بىر خوتۇنلۇق تۈزۈمىدە تېخىمۇ ياخشى ئىپادىلىنىدۇ .»① «قۇرئان كەرىم»دە شۇنداق كۆرسىتىلىپ ، مۇنداق دېيىلگەن : «ئەگەر (ئۆلارنىڭ ئارىسىدا) ئادىل بولالماسلىقىڭلادىن قورقساڭلار ، بىر خوتۇن بىلەن ياكى قول ئاستىڭلاردىكى چۆرىلەر بىلەن كۇپايىلەنسەڭلار بولىدۇ» (4 ـ سۈرىنىڭ 3 ـ ئايىتىدىن) ، قۇرئاندا يەنە مۇنداق دېيىلگەن : «ھەرقانچە تىرىشساڭلارمۇ ئاياللىرىڭلارغا (مۇھەببەتتە ۋە دىلىنىڭ مايىللىقىدا) باراۋەر مۇئامىلىدە بولۇشقا ھەرگىز قادىر بولالمايسىلەر» (4 ـ سۈرىنىڭ 129 ـ ئايىتىدىن) . ھۆمەينى تەرەپدارلىرىنىڭ يەكۈنى شۇكى : ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمىنى يولغا قويۇشى شەرتلىك بولىدۇ ، يەنى ئەر ئۆيىنى بېقىپ كېتەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولۇشى ، ئاياللارغا ئادىل مۇئامىلە قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك .②

يۇقىرىقى تونۇشتۇرۇشتىن كىشىلەر مۇنداق قاراشلارغا ئىگە بولالايدۇ : (1) ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى جەمئىيەتتە «قۇرئان كەرىم»دە ئاياللارنىڭ ئورنى ۋە ھوقۇقى توغرىسىدا نۇرغۇن بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان . شۇنداق دېيىش كېرەككى ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا جاھىلىيەت دەۋرىدىكى جەمئىيەتتە مەۋجۇت بولغان ئادەتلەرگە قارىغاندا ، بۇ بەلگىلىمىلەر ئاياللارنىڭ ئورنىنى

---

① مۇستافا راشىد : «ئىسلام ھۆمەينى» ، بېيرۇت ئىسلام نەشرىياتى ، 1994 ـ يىلى نەشرى ، 175 ـ بەت .

② يۇقىرىدا ستاتا كەلتۈرۈلگەن ئىراندا كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى سىياسەت ۋە سەۋەبلەر مۇستافا راشىد پازغان «ئىسلام ھۆمەينى» ناملىق كىتابنىڭ بېيرۇت ئىسلام نەشرىياتى ، 1994 ـ يىلى نەشرى ، 167 ـ ۋە 177 ـ بەتلىرىدىن پايدىلىنىلدى .

ھەقىقەتەن زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرگەن ، مەسىلەن ، «قۇرئان كەرىم» «نىسا» سۈرىسىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە مۇنداق دېيىلگەن : «ئى ، ئىنسانلار ! سىلەرنى بىر ئىنساندىن (يەنى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن) ياراتقان ، شۇ ئىنساندىن (يەنى ئۆز جىنسىدىن) ئۇلارنىڭ جۇپتىنى (يەنى ھەۋۋانى) ياراتقان ۋە ئۇلاردىن (يەنى ئادەم بىلەن ھەۋۋادىن) نۇرغۇن ئەر - ئاياللارنى ياراتقان پەرۋەردىگارىڭلاردىن قورقۇڭلار ، بىر - بىرىڭلاردىن نەرسە سورىغاندا نامى بىلەن سورايدىغان ئاللادىن قورقۇڭلار ، سىلە - رەھىمنى ئۈزۈپ قويۇشتىن ساقلىنىڭلار . ئاللا ھەقىقەتەن سىلەرنى (يەنى پۈتۈن ئەھۋالىڭلارنى) كۆزىتىپ تۇرغۇچىدۇر . » بۇ يەردە ئاياللار بىلەن ئەرلەرگە ئوخشاش «ئادەم» سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىنغان . «ئەرلەر ئاياللاردىن بىر دەرىجە ئارتۇقلۇققا ئىگە» (2 - سۈرىنىڭ 228 - ئايىتىدىن) (بۇ سۈرىنىڭ تەپسىرى شۇكى ، ئەر كىشى ئائىلىگە رەھبەرلىك قىلىش مەسئۇلىيىتىنى ۋە ئائىلىنى بېقىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ «سۈرە نىسا»نىڭ 34 - ئايىتىدىكى «ئەرلەر ئاياللارنىڭ ھامىيلىرىدۇر» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىدۇر) . ئىسلام جەمئىيىتىدىكى ئەمەلىي تۇرمۇشتا ئەر كىشى ئائىلىنىڭ خوجايىنى بولۇپ ، ھەممە ئىشتا شۇنىڭ دېگىنى ھېساب ، پەرق بىر دەرىجە ئەمەس ، بەلكى نەچچە دەرىجىدە بولسىمۇ ، ئاياللارنى «ئادەم» قاتارىدا كۆرمەيدىغان جاھىلىيەت دەۋرىدىكىدىن ناھايىتى كۆپ ئىلگىرىلىگەن . «سۈرە نىسا»نىڭ 3 - ئايىتىدە «ئەگەر يېتىم قىزلارغا (ئۆيلىنىپ) ئادىل مۇئامىلىدە بولالماسلىقىڭلاردىن (يەنى تەربىيەڭلەردە بىرەر يېتىم قىز بولۇپ ، ئۇنىڭغا شۇ قىزغا باراۋەر تۇرىدىغان قىزغا بېرىلىدىغان مەھرىنى بېرەلمەسلىكىڭلاردىن) قورقساڭلار ، ئۇنى تەرك ئېتىپ ، ئۆزۈڭلەر ياقتۇرىدىغان باشقا ئاياللاردىن ئىككىنى ، ئۈچنى ۋە تۆتنى ئېلىشىڭلارغا بولىدۇ . ئەگەر

(ئۇلارنىڭ ئارىسىدا) ئادىل بولالماسلىقىڭلاردىن قورقساڭلار، بىر خوتۇن بىلەن ياكى قول ئاستىڭلاردىكى چۆرىلەر بىلەن كۇپايىلەنسەڭلار بولىدۇ» دەپ بەلگىلىنىپ، جاھىلىيەت دەۋرىدىكىدىن ياخشىلانغان. جاھىلىيەت دەۋرىدە خوتۇنىنىڭ سانىغا چەك قويۇلمىغان، بىر ئەر ئون نەچچە ھەتتا نەچچە ئون خوتۇنلۇق بولغان، خوتۇنلارنىڭ مىراسقا ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقى بولمىغان، لېكىن «قۇرئان كەرىم»دىكى «سۈرە نىسا»نىڭ 11 - ئايىتىدە مىراس تەقسىم قىلىش توغرىسىدا: «بىر ئەرگە ئىككى ئايالنىڭ ھەسسىسى تېگىدۇ» دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن. ئايالارغا تېگىدىغىنى ئاز بولسىمۇ، لېكىن ھېچنېمە تەگمىگەندىن كۆپ ياخشى. قىسقىسى، ئىسلام جەمئىيىتى ئاياللار مەسىلىسىدە جاھىلىيەت دەۋرىدىكىدىن كۆپ ئىلگىرىلىدى. بۇنىڭ تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈش كېرەك. بۇنىڭدىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىپتىخارلىنىدۇ. ۋەھالەنكى بۇ، ئىشنىڭ بىر تەرىپى بولۇپ، يەنە بىر تەرەپىنىمۇ كۆرۈش كېرەك. ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئاياللارنىڭ ئورنى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلىرىدە ئىپادىلەنگەن ئىلغارلىق جاھىلىيەت دەۋرىدىكىگە نىسبەتەن ئېيتىلغان. شۇنىڭدىن كېيىنكى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئاياللارنىڭ ئورنىدا تۈپتىن ياخشىلىنىش بولمىدى. (2) جەمئىيەت ئالغا بېسىۋاتىدۇ، مۇھىت ئۆزگىرىۋاتىدۇ، بۇ نۇقتا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىگە ئايان: ئاياللار توغرىسىدىكى بىر مىڭ نەچچە يۈز يىل بۇرۇنقى بەلگىلىمىلەرنى XX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزگەرتمەي ئەينەن تەتبىق قىلغاندا دەۋرگە ماس كەلمەي قالماسمۇ؟ لېكىن ئۇ بەلگىلىمىلەر «قۇرئان كەرىم»دىكى «مەڭگۈلۈك دىنىي ئەقىدە»! زامان ۋە ماكان چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدىغان مەڭگۈلۈك ھەقىقەت تۇرسا! شۇڭا ئۇنى ئازراق ئۆزگەرتىشكىمۇ ھەرگىز بولمايدۇ، ئىجرا قىلماسلىققىمۇ، بىر قىسمىنى ئىجرا قىلىشقىمۇ بولمايدۇ.

بولمىسا ئۇلار «ھەقىقىي» مۇسۇلمان ئەمەس ، دەپ ئەيىبلىنىدۇ . «مەڭگۈلۈك دىنىي ئەقىدە»نىڭ نوپۇزلۇقلىقىمۇ تەۋرىتىپ قويىلىدۇ . شۇڭا ، ئۇلار نېمىلا دېگەنبىلەن رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلمايدۇ ، چىشنى چىشلەپ «قەتئىي ئىجرا» قىلىدۇ . مانا بۇ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ چەكلىملىككە ئىگە بولۇشىدىكى تېپىك مىسالىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . (3) قەدىمكى ئىسلامىزمىنىڭ ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ تەشەببۇسلىرىنچە ئاياللارنى كەمسىتىدىغان ، ئەرلەرنى ئەتىۋارلايدىغان ئىپتىدائىي ئىدىيە سىڭدۈرۈلگەن . (4) ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاياللارنى ئۆيدە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ، ئۇلارنىڭ رولىنى ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئارزۇسىنى قاندۇرىدىغان ۋە بالا باقىدىغان مەخلۇقنىڭ ئورنىغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ . سەييىد قۇتۇب بۇنداق قىلىشنى «ئاياللارغا ئىنسانىيەتنىڭ ئەلا سۈپەتلىك ئەۋلادلىرىنى تۇغدۇرۇشنى كۆزلەيدۇ» دېسىمۇ ، لېكىن كېسىپ ئېيتىش كېرەككى ، بۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى ئىلگىرىلەش ئەمەس .

10 . «ئىسلام مىللەتچىلىكى» ۋە «ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكى» توغرىسىدىكى تەشەببۇسلار

«مىللەتچىلىك»كە ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»كە قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىدىيە جەھەتتىن بىرقەدەر مۇجمەل بولۇپ كەلدى . ئىسلامىزمنىڭ سىرتىدىكىلەر ئۇلار مىللەت ، دۆلەت ئايرىمايدىغان «ئىسلامىزم» نىلا تەكىتلەپ «مىللەتچىلىك»كە ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»كە قارشى تۇرىدۇ ، دەپ قاراپ قالماستىن ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يەنە بىر تەرەپمۇ «ئىسلامىزم» بىلەن «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك» سۇ بىلەن ئوتتەك چېقىشمايدۇ ، دەپ قارايدۇ . بۇنداق ئىدىيىۋى قالايمىقانچىلىقنىڭ پەيدا بولۇشىدا

تۆۋەندىكىدەك ئىككى سەۋەب بار :

1 . دىندا مۇسۇلمانلارنى مىللەت ، ئىرق ، دۆلەت تەۋەلىكى ئايرىماسلىق پرىنسىپى سىياسىي جەھەتتىمۇ مىللەت ، ئىرق ، دۆلەت تەۋەلىكى ئايرىماسلىق پرىنسىپى قىلىپ كېڭەيتىلگەن . بۇنىڭ نەتىجىسى ئەلۋەتتە ياخشى بولمايدۇ . ئۇلار ئىسلامىيەتنىڭ مەنپەئىتىنى تەكتلەپ ، دۆلەتنىڭ ۋە مىللەتنىڭ مەنپەئىتىنى نەزەرگە ئالمىغان ، ئىككىسىنىڭ مەنپەئىتىنىڭ ئۇزۇۋۆتكەن . دۆلەتنىڭ ۋە مىللەتنىڭ ئايرىلغاندا ئىسلام دۆلىتى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى قانداقمۇ گۈللەندۈرگىلى بولسۇن؟ جەمئىيەتتىكى كەڭ خەلق «مىللىتى ۋە دۆلىتى بولمىغان ئىسلامىزم»نى قانداقمۇ قوللىسۇن؟

2 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەرب مىللەتچىلىكىگە ، يەنى غەرب شوۋىنىزمىغا قارشى تۇرىدۇ ، ئۇنى «تاجاۋۇزچىلىق خاراكتېرىدىكى مىللەتچىلىك» ، يەنى مۇستەملىكىچىلىك دەپ بىلىدۇ . بۇنداق قاراشنى مۇسۇلمانلار تامامەن چۈشىنىدۇ ۋە قوبۇل قىلالايدۇ . لېكىن ، مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە دۆلەتلەردە جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلىۋاتقان «مىللەتچىلىك»نى يەنى ئېزىلگەن مىللەتلەر ۋە ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ مۇستەملىكىچىلىكنىڭ تاجاۋۇزىغا ، ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە قارشى تۇرۇش ، دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى ۋە مىللەتنىڭ ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن باتۇرلۇق بىلەن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىدىكى «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»كىمۇ پەرقلەندۈرمەي قارشى تۇرۇشنى مۇسۇلمانلار ئاممىسى چۈشىنەلمەيدۇ ۋە قوبۇل قىلالمايدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ناھايىتى چوڭ قىيىن مەسىلىگە دۇچ كەلدى . خەلقنىڭ كۆڭلىگە شۇنچە ياققان ئۆز دۆلىتىدىكى «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك» دىندىن تاشقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ، دىندىن تاشقىرى بولۇشقا قارشى تۇرۇش

تۆپەيلىدىن ئۆز دۆلەتلىرىدىكى «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك» تىن ئىبارەت دەۋرنىڭ بۇ ئىككى بايرىقىنى بىر چەتكە چۆرۈۋەتسە ، ئۆزىنى خەلقتىن ئايرىلىپ قالمامدۇ ؟ ئىش ئۆزىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كاللىسى سەل سەگەك نەزەرىيىچىلىرى بۇ مەسىلىگە ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلدى . ئۇلار بىر قۇتۇبتىن يەنە بىر قۇتۇبقا ئۆتۈپ كەتمەي ، ئىككىسىنى ماسلاشتۇرۇشقا تىرىشتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك» بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىققىنى ، ھەتتا جاھانگىرلىككە ، مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش ، مىللىي مۇستەقىللىق ۋە ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈش تەرىپىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەردىنمۇ «قەتئىي» ، «رادىكال» ۋە «باتۇر» ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىدى . ئۇلار «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»نى تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئىسلامىيەتنىڭ مىللەت ، ئىرق ، دۆلەت تەۋەلىكى ئايرىماسلىق پرىنسىپىنى تەكرار بايان قىلىپ ، «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»نىڭ ئىسلام مەنپەئىتىگە ماس كېلىشى ۋە بويسۇنۇشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى . مەسىلە زادى قانداق «ماس كېلىش» ۋە «بويسۇنۇش»تا بولۇپ ، بۇنىڭغا ئېنىق چۈشەنچە بېرىلمىدى . «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىپى مۇھەممەد ھەمرا ئۇنى «ئىسلام مىللەتچىلىكى» ۋە «ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكى» دەپ ئاتىدى . بۇنداق ئاتاش مۇۋاپىق بولۇشى مۇمكىن .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە «مىللەتچىلىك» ۋە «ۋەتەنپەرۋەرلىك»كە قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە پەيدا بولغان قالايمىقانچىلىق 1947 ـ يىلى ھىندىستان بىلەن پاكىستان بۆلۈنۈپ كېتىشتىن ئىلگىرى مەۋدۇدىنىڭ قالدۇرغان تەسىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . مەۋدۇدىنىڭ سۆزلىرى ئادەمنى

چۆچۈتىدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : «مىللەتچىلىك پرىنسىپلىرى بىلەن ئىسلامىيەت پرىنسىپلىرى تامامەن زىت كېلىدۇ ! . . . ئۇ ئاللانىڭ شەرىئىتىگە خىلاپ ! . . . دۇنيادىكى چىرىكلىك ، ۋەھىمە ۋە ياماناتلىقنىڭ مەنبەسى ! . . . ئۇ ئەزەلدىن ئالۋاستىنىڭ قولىدىكى ئۆتكۈر قورال بولۇپ كەلدى . . . «مىللەتچىلىك» بىلەن «مۇسۇلمان» دىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئاتالغۇنى قوشۇپ «مىللەتچى مۇسۇلمان» دېگەن سۆزنى ياساش ئىنتايىن غەلىتە ئىش ! . . . مىللەتچىلىك مۇسۇلمانلارنىڭ كاللىسىغا ۋە قەلبىگە بۇ تەرەپتىن كىرسە ، ئىسلامىيەت يەنە بىر تەرەپتىن چېقىپ كېتىدۇ .»[1] ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن : «داۋاملىق مۇسۇلمان بولۇشنى نىيەت قىلغان مۇسۇلمان ھەممە مىللەتچىلىكەرنىڭ بىمەنىلىك ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشى ، ھەممە زېھىنداشلىق ۋە قانداشلىق مۇناسىۋەتلىرىگە ھېچقانداق باھا بەرمەسلىكى لازىم . كىمكى بۇ مۇناسىۋەت ۋە تۇغۇنلەرگە ئەھمىيەت بەرمەكچى بولىدىكەن ، چۈشىنىشىمىز كېرەككى ، ئۇنىڭ دىلىدىن ۋە روھىدىن ئىسلامىيەت كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ، دىلى ۋە روھىنى جاھىلىيەت ئىگىلىۋالغان بولۇپ ، ئۇ ھامان ئىسلامىيەتتىن ئايرىلىپ قالىدۇ ، ئىسلامىيەتمۇ ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كېتىدۇ ! . . . ئىسلامىيەت بىلەن مىللەتچىلىك مەنىۋى جەھەتتە ۋە نىشان جەھەتتە بىر ـ بىرىگە زىت كېلىدۇ . . . چۈنكى مۇسۇلمان بىر «مىللەت» ئەمەس ، بەلكى بىر «پارتىيە» دىن ئىبارەت . «قۇرئان كەرىم» نىڭ قارىشىچە ، پۈتكۈل ئىنسانىيەت «ئاللا پارتىيىسى» ۋە «ئىبلىس پارتىيىسى» دىن ئىبارەت ئىككى «پارتىيە» گە ئايرىلىدۇ . . . . (كۆڭۈلدىكىدەك) ئىسلام دۆلىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى شۇكى ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە قۇرۇلمىسىدا ئازراقمۇ مىللەتچىلىك ئامىلى بولمايدۇ . مۇبادا

---

① ئېيۇل ئىلا مەۋدۇدى : «ئىسلام مىللەتلىرى ۋە مىللەتچىلىك مەسىلىسى» ، 153 ـ ، 170 ـ ، 171 ـ ، 174 ـ ، 169 ـ بەتلەر ؛ «ئىسلام ھۆكۈمىتى» ، 140 ـ بەت .

ئىسلامىيەتنىڭ كاپىرلار ، مۇشرىكلاردىن باشقىمۇ دۇشمىنى بار دېيىلسە ، ئىرق ۋە مىللىي دۆلەت ئاشۇ دۆشمەن ھېسابلىنىدۇ . . . . بىز مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى تۇرۇشتا مىللەتچىلىككە ئاساسلانماي ، بەلكى مۇئەييەت پرىنسىپقا ئاساسلىنىمىز . ئىسلامىيەتتە مىللەتچىلەر مەۋجۇت بولمايدۇ ، غەيرىي مىللەتچىلەرمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ . »

ھىندىستان بىلەن پاكىستان بۆلۈنۈپ كېتىشتىن ئىلگىرى مەۋدۇدىنىڭ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھەرقانداق مىللەتچىلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىككە قارشى تۇرىدىغان قاتتىق مەيدانى ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئەنسىرىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ئەگەر مىللەتچىلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك كۆز قارىشىنى قوللىسا ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك كۆز قارىشىنى قوللىغانلىق بولاتتى . مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن ھىندىستان ھىندى دىنى مۇخلىسلىرى كۆپ سانلىقنى ئىگىلىگەن خەلق كونگرېسى پارتىيىسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ ، مەملىكەت بويىچە ئاز سانلىقنى ئىگىلەيدىغان مۇسۇلمانلار ھىندىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئېزىشىگە ئۇچراتتى ، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئىسلام مىللىي مەدەنىيەت ئالامەتلىرىمۇ ھىندىلار تەرىپىدىن يوق قىلىۋېتىلەتتى . ھىندىستان بىلەن پاكىستان بۆلۈنۈپ كەتكەندىن كېيىن ، مەۋدۇدىنىڭ ئەنسىرەشلىرى تۈگەپ ، ھەسەنۇل بەننانىڭ كۆز قاراشلىرىغا ، يەنى مىللەتچىلىك ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىسلامىيەتنى بىرلەشتۇرىدىغان «ئىسلام مىللەتچىلىكى» ۋە «ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكى» كۆز قارىشىغا قايتىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئۆزگىرىشىدە ئوبىيېكتىپ سەۋەبلەر بولسىمۇ ، لېكىن بۇرۇنقى تەسىرى تارقىلىپ كەتكەنىدى . ئاق قەغەزگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغانلارنى ياندۇرۇۋېلىشقا بولمايتتى .

ھەسەنۇل بەننا قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىچىلىرىنىڭ ئىسلام مىللەتچىلىكى ۋە ئىسلام

ۋەتەنپەرۋەرلىكى توغرىسىدىكى كۆز قاراشلىرى مۇرەسسەچىلىك قاراشلار بولۇپ ، ئۇنىڭدا جەمئىيەتنىڭ رېئال ئېھتىياجى نەزەرگە ئېلىنغان . ئەمەلىيەتتە ، بۇنداق قاراشلار ھەربىرىتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان ، ھەمدە ئەنگلىيە ، ئامېرىكا ، فرانسىيە ، ئىتالىيەنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە يەھۇدىي زىئونىزمىغا قارشى تۇرۇشتا ، ئەرەب مىللىتىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى ئۇرۇشىدا رولىنى جارى قىلدۇردى . ئىراق - ئىران ئۇرۇشىدا ئىرانمۇ مۇشۇنداق ئىسلام مىللەتچىلىكى ۋە ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى ۋەتەننى قوغداشقا سەپەرۋەر قىلىشنى ئۇنتۇپ قالمىدى .

ھەسەنۇل بەنناڭ مىللەتچىلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشى ئىسلام مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، تۆۋەندىكىدەك ئۇچ قاتلامغا بۆلۈنىدۇ : ئۆز دۆلىتىدىكى مىللەتچىلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ، رايوندىكى ئەرەبىزم ، كوسموپولىتىزم (دۇنيادا بىرلىككە كەلگەن «ئىسلام ۋەتىنى» كۆزدە تۇتۇلىدۇ)نى نەزەرگە ئېلىپ ، مىسىردا ئىسلام دۆلىتى قۇرۇپ ، ئاخىرى دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنى قوغداشنى ئارزۇ قىلغان . ئۇنىڭ مىسرنى مەركەز قىلىش نەزەرىيىسى مەۋدۇدىگە كەلگەندە پاكىستاننى مەركەز قىلىش نەزەرىيىسىگە ئۆزگەرگەن . ئۇ پاكىستاننى ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ ، پۈتۈن دۇنياغا ئۇلگە كۆرسىتىپ ، پۈتۈن دۇنيانى ئازاد قىلىشنى ئۈمىد قىلغان . تۆۋەندە ھەسەنۇل بەنناڭ ئۇچ قاتلاملىق نەزەرىيىسىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز :

ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ : بەزىلەر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئىسلام ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇپ ، ۋەتەنپەرۋەرلىككە سادىق ئەمەس ، دەپ دارتمىلايدۇ . جاۋابىمىز شۇكى ، بىز ئىسلام ئىدىيىسىنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئاسىلىق

قىلماي ، ئىسلامىيەتنىڭ ۋە ئۇنىڭ يۈكسەك ئەقىدىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە داۋاملىق ئالغا باسمىز ، مۇشۇ ئالدىنقى شەرت ئاستىدا مىللىي بىرلىك ، ئەرەب بىرلىكى ۋە ئىسلام بىرلىكى توغرىسىدىكى مەسىلىلەرگە بولغان پوزىتسىيىمىزنى بەلگىلەيمىز .

مىسىرنىڭ مىللەتچىلىكى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكى توغرىسىدا ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلامىيەت ھەر بىر ئادەمنىڭ ئۆز دۆلىتى ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىشنى ، ئۇنىڭغا جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىشنى ، ئۆزى ئىچىدە ياشاۋاتقان مىللەت ئۈچۈن ئىمكانقەدەر كۆپ تۆھپە قوشۇشنى باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيەت قىلىپ بېكىتتىدۇ . ھەر بىر مۇسۇلمان ئۆزى يېتىلگەن ۋەتىنى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك . چۈنكى ، مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى ئەڭ چوڭقۇر بولىدۇ ، ئۇلار ۋەتەنگە ئەڭ پايدىلىق ئادەملەردۇر . چۈنكى بۇ ، ئاللا ئۇلارغا بەلگىلەپ بەرگەن مەجبۇرىيەتتۇر . . . ۋەتەننى سۆيۈش ھەممە ئادەمدە بولىدىغان ھېسسىيات . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە ھىجرەت قىلغاندىن كېيىن مەككىنى سېغىنىپ تۇرغان . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ۋەتەننى قىزغىن سۆيىدۇ . مىللىي بىرلىكنى قەدىرلەيدۇ . ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئۆز دۆلىتىگە سادىق بولۇپ ، ئۆز مىللىتى ئۈچۈن قۇربان بولۇشىغا ، ئۆز ۋەتىنىنىڭ ھەممە شان ـ شەرەپكە ۋە ئىپتىخارلىققا ئىگە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىشىغا قارشى تۇرمايدۇ .»

ئەرەبىزم ۋە ئەرەب بىرلىكى مەسىلىسى توغرىسىدا ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلام دىنى ئەرەب تۇپرىقىدا بارلىققا كەلدى ، ھەمدە ئەرەبلەر ئارقىلىق ھەرقايسى مىللەتلەرگە تارقالدى . ‹قۇرئان كەرىم› ئېنىق ، راۋان ئەرەب تىلىدا نازىل بولدى . ھەرقايسى مىللەتلەر مۇسۇلمان بولىدىغان چاغدا ئەرەب تىلىدىكى ‹قۇرئان كەرىم› نامى ئاستىدا بىرلىككە كېلىدۇ . شۇڭا ،

ئەرەبلەردە ئەرەبلەر خورلانسا ، ئىسلام دىنىمۇ خورلىنىدۇ ، دەيدىغان چۈشەنچە بار . ئەرەبلەر ئىسلام دىنىنىڭ نېرۋىسى ۋە قوغدىغۇچىسىدۇر . . . . ئەرەبلەرنىڭ بىرلىككە كېلىشى ئەسلىي شۇنداق بولغان . ئىسلامنىڭ شۆھرىتىنى يەنە بەرپا قىلىش ، ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش ، ھەمدە ئۇنىڭ ھەيۋىسىنى كۆچەيتىش ئۈچۈن ، ئەرەبلەرنىڭ بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم . شۇڭا ، ھەر بىر مۇسۇلمان ئەرەبلەرنىڭ بىرلىكىنى گۈللەندۇرۇش يولىدا كۈرەش قىلىشى لازىم . مانا بۇ مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئەرەب بىرلىكىگە تۈتقان مەيدانىدۇر . »

ئىسلام بىرلىكى توغرىسىدا ئۇ مۇنداق دەيدۇ : «ئىسلام — بىر خىل ئېتىقادتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇ كىشىلەر ئارىسىدىكى نىسپىي پەرقلەرنى يوقىتىدۇ . ئاللاتائالا : مۆمىنلەر قېرىنداشتۇر ، دېگەن . پەيغەمبىرىمىز ‹مۇسۇلمانلار مۇسۇلمانلارنىڭ قېرىنىدىشىدۇر › دېگەنىدى . . . . شۇڭا ئىسلامىيەت دۆلەت چېگرالىرىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ . دۆلەت تەۋەلىكى ، قانداشلىقنىڭ ئوخشىماسلىقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ . ھەممە مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن ئۈممە ، ئىسلام ۋەتىنىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان رايونلىرىنىڭ ئارىلىقى قانچىلىك يىراق بولۇشىدىن ، چېگرالىرىنىڭ قانچىلىك كەڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، بۇ ۋەتەن بىرلىككە كەلگەن ۋەتەندۇر . مۇسۇلمان بۇرادەرلەر بۇنداق بىرلىكنى مۇقەددەس بىلىدۇ . . . مۇسۇلمانلار قۇرئان تىلاۋەت قىلغان ھەربىر غېرىچ زېمىن ئۇلارنىڭ ۋەتىنىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . »①

ھەسەنۇل بەننا قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ يۇقىرىقىلاردىن باشقا ، غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ، مىللەتنى ، دۆلەتنى ، دىننى

---

① ھەسەنۇل بەننا : «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، 141 ـ ، 142 ـ بەتلەردىن پايدىلىنىلدى .

گۇللەندۇرۇشنى ئۇمىد قىلىش تەرىپىنىمۇ نەزەرگە ئېلىش بىلەن بىللە ، ئۇلارنىڭ دىنىي مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، مەدەنىيەت ، سىياسىي ، ئىقتىساد قاتارلىق ساھەلەردىمۇ ئىسلامىيەتنىڭ رەھبەرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ۋە پۈتۈن دۇنياغا رەھبەرلىك قىلىش ئارزۇسىدا ئىكەنلىكىنى ، كىمىكى ئۇلارنىڭ بۇنداق «ئىسلام تەرغىباتى» يولىدىكى تىرىشچانلىقىغا توسقۇنلۇق قىلسا ، ئۇلارنىڭ ھەر خىل شەكىل ۋە ۋاستىلەرنى قوللانغان جىھاد ئارقىلىق توسقۇنلۇقىنى تۇغدۇرىدىغانلىقىنى ئەجدادلىرىنىڭ قورال كۈچى بىلەن بويسۇندۇرغانلىقىنى تەقلىد قىلىشقا نىيەت قىلغانلىقىنى كۆرۈش لازىم . شۇڭا ئۇ مۇنداق دېگەن : «سىرتقا كېڭەيگەن ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئەگەر ئۇلار زېمىنىنى كېڭەيتىش ، دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش دېسە ، ئۇ ھالدا بۇنداق قىلىش ئاللىقاچان ئىسلام دىنىنىڭ بەلگىلەنگەن تۈزۈمى بولغان ، سەركەردە ـ ئەسكەرلەرنى ئەڭ ياخشى مۇستەملىكە ۋە ساۋابلىق كېڭىيىشكە ئەۋەتكەن . ‹قۇرئان كەرىم› دىكى ‹سۈرە ئەنفال› نىڭ 39 ـ ئايىتىدە : ‹دىن پۈتۈنلەي ئاللا ئۈچۈن بولغانغا قەدەر ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇڭلار› دېيىلگەن . . . ئەگەر ۋەتەنپەرۋەر بولغانلارنىڭ ئالىي نىشانى ۋەتىنىنى ئازاد قىلىش بولسا ، بۇ نىشانى ئەمەلگە ئاشقاندا ، ماددىي نېمەتلەرگە كۆڭۈل بۆلۈپ كېتىدۇ . ياۋروپادا ھازىر شۇنداق بولۇۋاتىدۇ . لېكىن ئىشىنىمىزكى ، مۇسۇلمانلار ۋەتىنىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن ، زىممىسىدە يەنە بىر ۋەزىپە بولىدۇ ، بەلكى بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىنى تەقدىم قىلىشتىن يانمايدۇ . بۇ ۋەزىپە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى ، ئىسلام نۇرى بىلەن ئىنسانىيەتنى يېتەكلەيدۇ . ئىسلام بايرىقىنى دۇنيانىڭ ھەممە جايلىرىدا لەپىلدىتىدۇ . شەخسنىڭ بايلىققا ، نام ـ شۆھرەتكە ، ھوقۇقا ئىگە بولۇشىنى كۆزلىمەيدۇ ، قايسىدۇر بىرەر دۆلەت خەلقىنى قۇل قىلىشنىمۇ كۆزلىمەيدۇ . ئاللانىڭ كۆزلەيدۇ . ئاللانىڭ دىنى بىلەن

دۇنيانى بەختلىك قىلىشنى كۆزلەيدۇ . دەل شۇنداق بولغاچقا ئەجدادلىرىمىز سىرتقا كېڭىيىش يولىدىكى مۇقەددەس ئىشلار بىلەن شوغۇللىنىپ ، دۇنيانى لەرزىگە سېلىپ ، مىسلىسىز سۇرئەتنى ، ئادالەتنى ، يۇكسەكلىكنى ۋە ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن .»[1] هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئۆزلىرىنى غەربنىڭ تاجاۋۇرچىلىق خاراكتېرىدىكى مىللەتچىلىكىگە قارشى دەپ كۆككە كۆتۈرىدۇ .

11 . غەرب مەدەنىيىتىگە باھا

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەربكە قارشى تۇرۇشتا مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزىغا ۋە كونترولللۇقىغا ، غەربنىڭ چىرىك تۇرمۇش ئۇسۇلىغا قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغان دەپ قارايدۇ . ئەمەلىيەتتىمۇ مەدەنىيەت قارىشىدىكى ئوخشاشماسلىقتىن ئىبارەت چوڭقۇر سەۋەب بار . هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ قارىشىچە ، غەرب مۇستەملىكىچىلىرى بويسۇندۇرغان دۆلەتلەردە ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتىنى تارقىتىپ ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ تاجاۋۇرچىلىقىنى ئاقلاشقا ئۇرۇنىدۇ . سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت جەھەتلەردە مۇستەملىكە رايونلاردىكى خەلقلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئېڭىنى ۋە مىللىي مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى يوقىتىپ ، دىنىي ئېتىقادىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا كەتمەن چاپىدىغان ، غەربنىڭ مەدەنىيەت قارىشىغا ئىگە ئادەملەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقماقچى بولىدۇ . شۇڭا ، هازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەرب مەدەنىيىتىنىڭ مۇستەملىكە رايونلاردا تارقىتىلىپ ، كەلتۈرىدىغان بۇزغۇنچىلىقنىڭ چوڭلۇقىنى ، ئاقىۋىتىنىڭ ئېغىرلىقىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدىغانلىقىنى ، خەلقنىڭ ئىستىقبالىغا ، دۆلەتنىڭ ،

---

① هەسەنۇل بەننا : «هەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، 20 ـ ، 21 ـ بەتلەر .

مىللەتنىڭ ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ مەسىلە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دىن ، دۆلەت ۋە مىللەت مەيدانىدا تۇرۇپ ، غەرب مەدەنىيىتىنى تەنقىد قىلغان . ئۇلارنىڭ قاراشلىرى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ غەربكە ۋە غەرب مەدەنىيىتىگە تۇتقان پوزىتسىيىسىنىڭ ۋە قوللانغان سىياسىتىنىڭ مۇھىم ئاساسى بولدى . بۇ جەھەتتە ھەسەنۇل بەننا بىلەن مەۋدۇدىنىڭ قاراشلىرى ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرلىگە ئىگە بولۇپ ، بۇ ئۇلارنىڭ ياشىغان مۇھىتى — مىسىر ۋە ھىندىستان بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . بۇ دۆلەتلەرنىڭ بىرى ، يېرىم مۇستەملىكە ؛ يەنە بىرى ، مۇستەملىكە بولۇپ ، ئۇزۇن مۇددەت مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۇچرىغان . ئۇلار ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قوللۇق تەربىيىسىنى يۈرگۈزۈپ ، مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە ئىدىيە جەھەتلەردىن مۇستەھكەملەش يولىدىكى ھەر خىل ئۇسۇللىرىنى بىۋاستە ھېس قىلغان ۋە ئۇنىڭ ئازابىنى تارتقان . شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىنكاسى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ ، بىر قاتار ئۆزگىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان . تۆۋەندە بۇ ئىككىيلەننىڭ قاراشلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرىمىز .

1) ياۋروپا مىللەتلىرى تارىختا ئىككى يول — ئەھلىسىلىپنىڭ شەرققە يۈرۈش قىلىش ئۇرۇشى ۋە ئىسپانىيەدىن ئىبارەت ئىسلام ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى «ئاندىلوسىيە» ئارقىلىق ئىسلامىيەت ۋە ئىسلام دۆلەتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ، نۇرغۇن نەپ ئالغاندىن كېيىن ، ئۇلاردا كەڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ، ئىلىم ـ پەن گۈللىنىش ھەرىكىتى بارلىققا كەلدى . لېكىن ، چېركاۋلار قارشى چىقىپ ، چېركاۋ سوتلىرىنى قۇرۇپ ، ئەدىبىلەرگە ۋە ئالىملارغا زىيانكەشلىك قىلدى . ئەڭ ئاخىرىدا گۈللىنىش ھەرىكىتى غەلىبە قىلدى . دۆلەت ئويغاندى . شۇنىڭ

بىلەن ، پۈتكۈل ياۋروپا جەمئىيىتىنى چىرىكاۋلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ ، روھانىيلارنى ئىبادەتخانىلارغا قوغلىۋەتتى ، پاپانىڭ ۋاتىكاندا تۇرۇشىنى بۇيرۇدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، ياۋروپا دۆلەتلىرى گۈللىنىشكە باشلىدى . سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى تەرەققىي قىلدى . شۇڭا ، ياۋروپانىڭ تۇرمۇش ۋە مەدەنىيىتى تەبىئىي ھالدا ھۆكۈمران ئورۇننى ئىگىلەپ ، دىننى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىن ، بولۇپمۇ دۆلەتتىن ، سوتتىن ، مەكتەپلەردىن سىقىپ چىقاردى ؛ ماتېرىيالىستىك كۆز قاراش ئەۋج ئېلىپ ، ھەممە شەيئىنىڭ ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بولۇش ئاساسىغا قۇرۇلدى . نەتىجىدە ، غەربنىڭ مەدەنىيەت ھادىسىسى بىر خىل نوقۇل ماددىي ئاساينىشلىق ھادىسىسىگە ئايلىنىپ ، ھەممە دىنلار ئېلىپ كەلگەن ھەممە نەرسىنى بۇزۇپ ، مەنىۋى مەدەنىيىلىك بىلەن ماددىي مەدەنىيىلىككە ئىگە بولغان ئىسلام دىنىنىڭ تۈپ ئەقىدىلىرى بىلەن زىت بولدى .①

غەرب يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى توغرىسىدىكى يۇقىرىقى تونۇش ئاساسىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ھەممىنى ئاللا يارىتقان ، ھاكىملىق ئاللاغا مەنسۇپ دېگەن كۆز قاراشنى ئاساس قىلىپ ، سەزگۈرلۈك بىلەن شۇنى كۆرسەتتىكى ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ پەلسەپە ئاساسى قەدىمكى كۆپ خۇدالىق جاھىلىيەت دەۋرىدىكى گرېتسىيىنى مەنبە قىلغان ، ئۇنىڭغا ماتېرىيالىزم ۋە دىنغا قارشى تۇرۇش روھى سىڭدۈرۈلگەن . شۇڭا ، ھازىرقى زامان غەرب مەدەنىيىتى — ھازىرقى زامانىدىكى جاھىلىيەت مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت . شۇنداق قىلىپ ئۇلار غەرب مەدەنىيىتىنى تۆپتىن ئىنكار قىلدى .

2) ئۇلار يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنۇلارنى كۆرسەتتى : غەرب مەدەنىيىتىدىكى ماتېرىيالىزملىق روھ ۋە دىنغا قارشى تۇرىدىغان

---

① يۇقىرىقىلار ھەسەنۇل بەننانىڭ «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، 102 ـ بېتىدىن پايدىلىنىلدى .

روھ غەربتىكى ھەر خىل ئىجتىمائىي سىياسىي ئېقىملارغا سىڭىپ كەتكەن . بۇ ئېقىملارنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى «چېكىدىن ئېشىش» بولۇپ ، ئۇلاردا مۇرەسسە ـ مادارالىق ، مۇڭاپىقلىق ۋە تەڭپۇڭلۇق كەم . ئۇنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسى «راھەت كۆرۈش» ۋە «ماددىي تاماخورلۇق» بولۇپ ، بۇلارنىڭ سەۋەبى «ئادەمنىڭ ماددىي ئېھتىياجى چەكسىز بولىدۇ» ، شۇڭا «كىشىلەر مۇشۇنداق چەكسىز ماددىي ئېھتىياجنى قاندۇرۇش لازىم» دېگەندىن ئىبارەت . ئۇلار بۇ يولدا بارغانسېرى يىراقلاپ كەتتى . نەتىجىدە ، پەقەت ماددىي تەرەققىيات بولۇپ ، شۇنىڭغا مۇناسىپ كىشىلەرنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلايدىغان مەنىۋى تەرەققىيات بولمىدى . غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى مەنىۋى تەرەققىياتنىڭ ئېغىر ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالمايدۇ ئەمەس ، بەلكى ئۇ ماتېرىيالىزم روھىغا ۋە دىنغا قارشى تۇرۇش روھىغا ئىگە غەرب پەلسەپىسىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغان .

بۇنىڭدىن ئۇلار شۇنداق ھۆكۈم چىقىرىدۇكى ، غەرب مەدەنىيىتى بىر قۇتۇپتىن يەنە بىر قۇتۇپقا كېتىپ قالىدۇ ، ئىسلام مەدەنىيىتى مۇرەسسە ـ مادارا قىلىشنى ئىزدەيدۇ . ئىككى خىل مەدەنىيەتنىڭ تۈپ ئىختىلاپ دەل مۇشۇ يەردە . غەربتىكى ئىجتىمائىي سىياسىي ئېقىمنى مۇنداق ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ : بىرى ، لىبېرالىزملىق پىكىر ئېقىمى ۋە كوسموپولىتىزملىق پىكىر ئېقىمىدىن ئىبارەت . لىبېرالىزملىق پىكىر ئېقىمى ، يەنى مۇستەملىكىچىلىك ئۆزىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىنىڭ دارۋىنىنىڭ «ماسلاشقانلار مەۋجۇت بولىدۇ» نەزەرىيىسى بىلەن ئاقلايدۇ . كوسموپولىتىزملىق پىكىر ئېقىمى فاشىزم ۋە ماركسىزمدىن ئىبارەت ئىككى خىل پىكىر ئېقىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : فاشىزم لىبېرالىزم بىلەن تېز يولغا ماڭىدۇ . لېكىن ، فاشىزم بەك يىراقلاپ كەتتى . ماركسىزم زىددىيەتنى ۋە كۈرەشنى مۇتلەقلەشتۈرۈۋەتتى (ھازىرقى زامان

ئىسلامىزمى ـ ماركسىزمنى تەنقىد قىلغاندا تۆۋەندىكى ئۇسۇلنى قوللاندى : بىرى ، ماركسىزم بىلەن لىبېرالىزم ، جاھانگىرلىك ، فاشىزمنى قەستەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ ، كىشىلەردە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ماھىيەتلىك پەرق يوق دېگەن تەسىرنى پەيدا قىلىشقا ئۇرۇندى ؛ بەنە بىرى ، ماركسىزملىق دىئالېكتىكا ماتېرىيالىزمنى «يېمەك ـ ئىچمەك ، يېتىش ـ تۇرۇش ، ئارزۇ ـ ھەۋەس» نىلا تەكىتلەيدىغان نوقۇل ماددىيپەرەسلىك دەپ بۇرمىلاپ ، كۆچەپ تەنقىد قىلدى ؛ ئۇچىنچىدىن ، ماركسىزمنۇ غەرب مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ دېگەننى باھانە قىلىپ ، كاپىتالىزم جەمئىيىتىدىكى نۇرغۇن چىرىك ھادىسىلەرنى ماركسىزمغا قەستەن تېڭىپ ، ئاندىن ھەممىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئەيىبلىدى .) . چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىش تۇپەيلىدىن ، غەرب جەمئىيىتىنىڭ سىياسىي ئېقىمى «كۇرەش» ئارقىلىق «ئىتتىپاقلىق»نى بەسىپ ، «ئۆزگىرىش» ئارقىلىق «مەڭگۈلۈك»نى يېڭىپ ، ئىنسان تەبىئىيىتىدە يىلتىز تارتقان مەڭگۈلۈك قىممەت قارىشىنى ۋە ئەنئەنە روھىنىڭ غايەت زور رولىنى تۆۋەنلىتىپ ، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ ۋە غەربلەشتۇرۇشنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان خەلقلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى يوقاتتى .①

3) غەربلەشتۇرۇش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەڭ ئېلىشىنى ئۇلار مۇنداق تەھلىل قىلغان : يېقىنقى زامانغا كېلىپ ، شەرق قاتتىق ئۇخلاۋاتقاندا ، غەرب ئويغىنىپ ، بىرنەچچە ئەسىردىلا غايەت زور مەدەنىيەت بەرپا قىلدى . مەدەنىيەتتىكى چوڭ گۈللىنىشنىڭ ئاساسى ماتېرىيالىزم ۋە دىنغا قارشى تۇرۇش بولۇپ ، بۇ ئاساسىي سىياسىي ، ئىقتىساد ، جەمئىيەت ، ئەخلاق قاتارلىق جەھەتلەردە مۇقەررەر ئەكس ئەتتى . شۇڭا ، غەرب دۆلەتلىرى سىرتقا تاجاۋۇزچىلىق قىلغاندا ، ئۆز مەدەنىيىتىنى بويسۇندۇرۇلغان

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، 126 ـ ، 131 ـ بەتلەر .

دۆلەتلەرگە تارقاتتى . نەتىجىدە ، غەربلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمى پەيدا قىلدى . بۇنداق قىلىشتىكى مەقسەت يەرلىك كىشىلەرگە غەربنىڭ مەدەنىيەت قارىشىنى قوبۇل قىلدۇرۇپ ، ئۇلارنى غەربكە ئىنتىلىدىغان ، ھەممە ئىشتا غەربنى دورايدىغان شاتۇت ۋە مايمۇن قىلىپ ، غەربنىڭ دۇمبىقىغا ئۇسسۇل ئويناتقان ، ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەرنى ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە مەۋجۇتلۇقىنى ئۇنتۇپ كېتىدىغان قىلىشتىن ئىبارەت . «قۇرئان كەرىم»دە : «ئى ، ئىنسانلار ! سىلەرنى بىز ھەقىقەتەن بىر ئەر ، بىر ئايالدىن ، (ئادەم بىلەن ھەۋۋادىن ئىبارەت) بىر ئاتا ، بىر ئانىدىن ياراتتۇق ، ئۆزئارا تونۇشۇشۇڭلار ئۈچۈن سىلەرنى نۇرغۇن مىللەت ۋە ئۇرۇق قىلدۇق» (49 ـ سۈرىنىڭ 13 ـ ئايىتىدىن) دېيىلگەن . بۇنىڭغا ئاساسلىنىپ ، ئۇلار كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت ئوبيېكتىپ ھەقىقەت ، ئاللانىڭ ئىرادىسى ھېسابلىنىدۇ . مىللىي ئالاھىدىلىكنى ، ئىسلام مەدەنىيىتىنى قوغداش ئۈچۈن ، غەربلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرۇش لازىم دەپ قارايدۇ .①

غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئىسلام دۆلەتلىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ ، ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام ئېتىقادىنىڭ ئېغىر تەھدىتكە ئۇچرىشى توغرىسىدا ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دېگەن : ياۋروپالىقلار ئۆزلىرىنىڭ چىرىك ھادىسىلەر ۋە جان ئالىدىغان مىكروبلار بىلەن تولغان ماددىي تۇرمۇش دولقۇنى ئارقىلىق ھەممە ئىسلام دۆلەتلىرىنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇندۇ . ئۇلارنىڭ بۇنداق ئىجتىمائىي تاجاۋۇزچىلىق پىلانى ئىنتايىن ئەتراپلىق تۈزۈلگەن ، ھەمدە سىياسىي سۈيىقەست بىلەن ھەربىي كۈچنى بىرلەشتۈرۈپ ، بەلگىلىگەن نىشانغا تولۇق يەتتى . ئۇلار مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى چوڭ ئەربابلارنى ئالدام قىلتاقتا چۈشۈرۈپ ، ئاندىن ئۇلار

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، 129 ـ بەت .

ئارقىلىق ئىقتىسادىي جەھەتتە ئارىلىشىش ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈۋېلىپ ، غەربنىڭ كاپىتالى ، بانكا ۋە شىركەتلىرى ئارقىلىق ئىسلام دۆلەتلىرىنى بېسىپ ، بۇ دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي خىزمەتلەر چاقىنى خالىغىنىچە چۆرگىلىتەلەيدىغان بولۇپ ، نۇرغۇن پايدا ۋە بايلىقنى ئىگىلىۋالدى ، ھەمدە بۇ دۆلەتلەرنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ، قانۇن ۋە مەدەنىيەت تۈزۈملىرىنى غەرب تۈسىگە كىرگۈزدى . غەرب يالىڭاچ چوكان ، ھاراق ، تىياتىر ، تانسىخانا ، بەزمەخانا ، گېزىت ، رومان ، ئەيش - ئىشرەت ، كەيپ - ساپالارنى مىسىرغا كەلتۈرۈپ ، ئۆتكەندە يول قويمايدىغان نۇرغۇن جىنايى قىلمىشلارغا يول قويدى ، جىنايى شۇملۇق ۋە ئەيش - ئىشرەت ژاڭ - چۈڭلىرى بىلەن تولغان دۇنيانى گۈزەللەشتۈردى . ئۇلار بۇنداق قىلىش بىلەنلا توختاپ قالماستىن ، مەكتەپ ئېچىپ ، پەن - مەدەنىيەت تەتقىقات ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىپ ، مىسىرلىقلارنى قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى چۆكۈرۈشكە ، قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ دىنى ۋە ۋەتىنىنى كۆزگە ئىلماسلىققا ، قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ ئەنئەنىسى ۋە ئېتىقادىدىن ۋاز كېچىپ ، غەربنىڭ ھەممە نېمىسىگە چوقۇنۇشقا ، غەربنىڭ نەرسىلىرىلا ھاياتىنىڭ ئالىي غايىسى ئىكەنلىكىگە ئىشەنچە تەربىيىلىدى . مەكتەپلەرگە يۇقىرى قاتلام جەمئىيەتتىكى بالىلارنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇلارنى كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغ ئەرباب ، ھۆكۈمران ، ئىسلام مىللەتلىرى ۋە خەلقلىرىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچىلار قىلىپ يېتىشتۈرمەكچى بولدى . غەربنىڭ بۇنداق تەشكىللىك ئىجتىمائىي تاجاۋۇزچىلىقى ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىپ ، كىشىلەر قەلبىگە چوڭقۇر سىڭدى ، قارشى ئېلىندى . شۇڭا ئۇ ، سىياسىي تاجاۋۇزچىلىق ۋە ھەربىي تاجاۋۇزچىلىقتىن كۆپ خەتەرلىك . بۇنداق غەربلەشتۈرۈش دولقۇنى ھازىر ئىنتايىن تېز سۈرئەتتە كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇققا قاراپ تەرەققىي قىلماقتا . ھازىر بىر مۇسۇلمانغا

ئىسلامىيەت ئىنسان تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى قېلىپلاشتۇرىدىغان مۇكەممەل ئىجتىمائىي تۈزۈم ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشىمىز ناھايىتى تەس. شۇڭا ئېيتىمىزكى، ئىسلام زېمىنىدا، مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىنى، روھىنى ۋە ئەقىل - ئىدراكىنى جەڭ مەيدان قىلغان رەھىمسىز ئىجتىمائىي ئۇرۇشتا غەرب مەدەنىيىتىدىن غەلىبە قىلدى. ۋەھالەنكى، سىياسىي تاجاۋۇزچىلىق مىللىي تۇيغۇنى ئويغاتقاندەك، مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقى ئىسلام ئىدىيىسىنىڭ ئويغىنىشىنى تېزلەتتى. جايلاردا ئىسلامىيەتكە قايتىشنى، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى چۈشىنىشنى، ئىسلام تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلىش سادالىرى كۈنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى①.

ھەسەنۇل بەننانىڭ بۇ سۆزلىرىدىن كىشىلەر شۇنى ئېنىق كۆرۈۋالالايدۇكى، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دىنىي مەيدانىنى ئاساس قىلىپ، ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام ئېتىقادىنىڭ ئېغىر كىرىزىسىگە دۇچ كەلگەنلىكىنى چۈشۈر ھېس قىلىپ، غەرب مەدەنىيىتىگە قارشى چىققان ۋە ئۇنىڭغا دۈشمەنلىك بىلەن قارىغان.

4) غەربنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن ئىجتىمائىي تۈزۈمىنى ئۈستىدىكى تەھلىل ھازىرقى زامان ئىسلامىزم نەزەرىيىلىرى كاپىتالىستىك جەمئىيەتكە ۋە سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكە قارشى تۇرۇپ، ئىسلام مەدەنىيىتى ئارقىلىق ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتا قۇرۇپ، «ھاڭ»نىڭ لېۋىدىكى ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزۇۋېلىشقا چاقىرىشىنىڭ «ئۇنۇملۇك ئىسپاتى» بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مەۋدۇدىنىڭ قارىشىچە، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشى «شەخس» بىلەن «كوللېكتىپ» ئوتتۇرىسىدىكى «تەڭپۇڭلۇق»نىڭ يوقىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ: لىبېرالىزم

---

① ھەسەنۇل بەننا: «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى»، 104 - ، 106 - بەتلەر.

«شەخس»كە مايىل بولۇپ ، «كوللېكتىپ»كە قارشى تۇرىدۇ . كوسموپولىتىزم ئۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتىدۇ . فرانسىيە ئىنقىلابىدىن كېيىن شەخسىنىڭ ئەركىنلىك ـ ئازادلىقىنى ، كاپىتالىزمنى ، دىنسىز دېموكراتىيىنى ئاساس قىلغان تۇزۇم بارلىققا كەلدى . بۇ ئىجتىمائىي ئادىللىققا خىلاپ تۇزۇم بولۇپ ، ئۇنىڭ شەخسكە بەرگەن ئەركىنلىكى بەك كۆپ بولۇپ كېتىپ ، زۆرۈر چەكتىن ئېشىپ كەتتى . مەسىلەن ، شەخستە ئائىلىگە ، مىللەتكە ، جەمئىيەتكە ۋە خەلققە دەخلى ـ تەرۇز قىلىش ئەركىنلىكى بولۇشقا يول قويۇلدى . ماركسىزم نەزەرىيىسىگە ئاساسەن قۇرۇلغان تۇزۇم ئىجتىمائىي ئادىللىققا تېخىمۇ خىلاپ كېلىدىغان تۇزۇم بولۇپ ، ھۆكۈمەتكە ناھايىتى چوڭ ھوقۇق بېرىدۇ . شەخسنى ، ئائىلىنى ۋە مىللەتنى ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىدۇ . شەخسلەرنى جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا زورلاپ ، ئادەمنى جېنى يوق ماشىنا قىلىپ قويىدۇ . غەربنىڭ ئەركىن دېموكراتىيىسىدە سايلام ئارقىلىق مىللەت ئىگىلىك ھوقۇقنا ئىگە بولالايدۇ ، خەلق ھاكىمىيەت بېشىغا چىقالايدۇ دېسىمۇ ، بۇ خام خىيالدىن ئىبارەت . سايلامدا كىشىلەرنىڭ قايمۇقتۇرۇشقا ئۇستا ، پۇلى ، بىلىمى ، قوقۇقى ، سۆيىقەست ، ھىيلە ـ مىكىرى ۋە ئالدامچىلىق تەشۋىقاتىغا تايىنىدىغان يۇقىرى قاتلامدىكى كىشىلەر سايلىنالايدۇ . ئۇلار سايلىنىپ ، ھوقۇقنى قولغا ئالغاندا «ئەۋلىيا» بولۇۋېلىپ ، ئۆزلىرى تۇزمەكچى بولغان قانۇنلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئىرادىسى بويىچە تۇزۇپ چىقىدۇ ، لېكىن سايلىغان پۇقرانىڭ مەنپەئىتىنى ئەمەس ، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئىتىنى ياكى سىنىپىنىڭ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتىدۇ . قىسقىسى ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ جاھانپەرەسلىك — ئاتېئىزم ، مىللەتچىلىك — تەكەببۇر مىللەتچىلىك ۋە بايلارنىڭ دېموكراتىيىسىدىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ ئاساسى بولۇپ ، ئۇنىڭغا ماتېرىيالىزم روھى ۋە دىنغا قارشى تۇرۇش روھى

سىڭدۈرۈلگەن . ئۇنى مۇسۇلمانلار ئۆزىنىڭ گۈللەندۈرىدىغان مەدەنىيەت قىلىپ تاللىۋېلىشقا پەقەت ماس كەلمەيدۇ . ئۇ مۇسۇلمانلارنى غەربلەشتۈرۈۋېتىدۇ ، ئىسلام دىنىنى يوقاتتۇرۇۋېتىدۇ .①

5) غەرب مەدەنىيىتىدىكى ماتېرىيالىزم ۋە دىنغا قارشى روھىنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە ئەكس ئېتىش مەسىلىسى توغرىسىدا تۆۋەندىكى كونكرېت تۆت مىسالدىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ شەيئىلەرگە ئۆزىنىڭ دىنىي مەيدانى ۋە كۆز قارىشى بويىچە قانداق باھا بېرىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

1 ـ مىسال . مەۋدۇدى گېرمانىيە پەيلاسوپى گېگىلنىڭ تارىخ پەلسەپىسى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنى مۇنداق يېغىنچاقلايدۇ : ھەر بىر تارىخىي دەۋرنىڭ مەدەنىيەت سىستېمىسى ئاشۇ دەۋر بەزى ئالاھىدە تەسەۋۋۇرلارغا ئاساسلىنىپ ، ھەر خىل شەكىل بىلەن ھەممە ساھەلەرگە چېتىپ بەرپا قىلغان بىنادىن ئىبارەت . ھەمدە بۇ بىنا دۇنيادا بىر مەدەنىيەت دەۋرى بولۇپ قالىدۇ . بۇ دەۋر چېكىنسە ، ئۇنىڭ بىناسىدا ئاجىزلىقلار ئاشكارىلىنىپ ، چۈشكۈنلۈك ۋە لىڭشىپ قېلىش ھادىسىسى كۆرۈلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بەزى يېڭى تەسەۋۋۇر ، يېڭى ئىدىيىلەر باش كۆتۈرۈشكە باشلاپ ، ئۇنىڭ بىلەن كۈچ سىنىشىدۇ . يېڭى مەدەنىيەت دەۋرى بارلىققا كەلگەندە كۆرەش ئاندىن ئاخىرلىشىدۇ . لېكىن يېڭى مەدەنىيەت دەۋرىدە يوقالغان دەۋرگە پايدىلىق بەزى نەرسىلەر ساقلىنىپ قالىدۇ ، بەزى ياخشى نەرسىلەرمۇ بارلىققا كېلىدۇ . بۇ ياخشى نەرسىلەر كونا دەۋرگە ھۇجۇم قىلغان ، ھەمدە ئۇنى ئىتائەت قىلىشقا مەجبۇرلاپ غەلىبە قىلغان ئىدىيە تەسىرىنى جارى قىلدۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى بولىدۇ .

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، 129 ـ ، 131 ـ بەتلەر .

مەۋدۇدى بىر تەرەپتىن ، گىگىلىنىڭ يۇقىرىقى نەزەرىيىسىنىڭ مۇپەسسەللىكىنى ئېتىراپ قىلسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇنىڭدىكى «ئۆزگىرىش» ، «تەرەققىيات» ۋە «يېڭىنىڭ كونىنى يوقىتىشى» دەك ھەددىدىن ئارتۇق مۇئەييەنلەشتۇرۇۋېتىلگەن ، ھەرقايسى دەۋرلەرنىڭ باشتىن كۆچۈرۈپ داۋاملىشىپ كەلگەن «مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەر» — دىنىنىڭ قىممەت قارىشى ۋە بىر مىللەتنىڭ باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىدىغان مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرى كەمستىلگەن . بۇنداق «ئۆزگىرىش» ئارقىلىق «مەڭگۈلۈك» كە زىيان يەتكۈزىدىغان خاھىشنى ئىسلام مەدەنىيەت روھى رەت قىلىدۇ ، دەپ قارايدۇ .

مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارايدۇ : ئەگەر گېگىلنىڭ يۇقىرىقى نەزەرىيىسى ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىدىكى ھىندىستانغا تەتبىق قىلىنسا ، مۇنداق ئەھۋال پەيدا بولىدۇ : ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكىچىلىكى ھىندىستانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندىن كېيىن ، ھىندىستانىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتتى ، ھەمدە ھىندىستانىنى غەربلىشىشكە سىلجىتىپ ، ھىندىستانىنىڭ «يېڭى دەۋر»نىڭ «يېڭى رېئاللىقى»دا ياشايدىغان قىلدى . بۇ يېڭى رېئاللىقنىڭ زامانىۋى تەرەققىيات يولىنى ياكى تۈرمۇش شەكلىنى كۆرسىتىشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇنىڭغا ياۋروپانىڭ تامغىسى بېسىلغان بولۇپ ، ئۇنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى بىزنىڭ تارىختىن داۋاملىشىپ كەلگەن «مەڭگۈلۈك ئەقىدە»لىرىمىز جۈملىدىن ئىسلام مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىمىز ، قىممەت قارىشىمىز ، مۇقەددەس شەيئىلىرىمىز بۇ يېڭى رېئاللىقتىكى مەدەنىيەتكە ۋە ئىدىيىگە ئورۇن بېرىدۇ . باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىدۇ ؟ ! گېگىلنىڭ لوگىكىسى بويىچە ، «بەزى قالدۇقلار» قېلىپ قالغاندىن باشقا ، ئىسلام مەدەنىيىتى «غەلىبە

قىلغان ئىدىيە»گە ئورۇن بېرىشى كېرەك. ھىندىستاندا بۇ «غەلىبە قىلغان ئىدىيە» «غەلىبىلىك ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن غەرب مەدەنىيىتى»دىن ئىبارەت. مۇشۇ خۇلاسىگە ئاساسەن، مەۋدۇدى مۇنداق دەيدۇ: ئىنسانىيەت تارىخى توغرۇلۇق كاللىسىدا ئاشۇنداق قاراشنى مەھكەم تىكلىگەن ئادەمنىڭ قەلبىدە پەيغەمبەرلەر باشتىن كەچۈرگەن دەۋرلەرگە نىسبەتەن ئازراق ھۆرمەت تۇيغۇسىنىڭ ساقلىنىپ قېلىشىدىن قانداقمۇ ئۇمىد كۈتەلەيمىز؟! ئۇنداق ئادەم قانداقمۇ كەينىگە قايتىپ، پەيغەمبەر ۋە خەلىپىلەر دەۋرىدىكى كۆرسەتمىلەرنى ئىزدىسۇن؟! ئەمەلىيەتتە گېگىلىنىڭ بۇنداق پەلسەپىسى تەشكىللىك، پەن بىلەن قوراللانغان ئىدىيىنىڭ جازا يۈرۈشى بولۇپ، دىنىي ئىدىيىنى يىلتىزى بىلەن قوشۇپ يۇلۇۋەتمەكچى بولىدۇ. مەۋدۇدى ھىندىستانىنىڭ غەربلىشىش ئەھۋالى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، گېگىلنىڭ ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ غەربلەشكەن مۇسۇلمانلار ئىسلام دىنىنى ۋە ئىسلام مىراسلىرىنى «قالاق»، «ئەكسىيەتچىل»، «ۋاقتى ئۆتكەن» نەرسىلەر، «ماددىي ئاساسى»نى يوقاتقان «ئۇستىقۇرۇلما»، ھەم بۇگۈنىنى يارىتالمايدۇ، ھەم ئەتىنى يارىتالمايدۇ، «يېڭى ماددىي ئاساس» قا ئىگە «يېڭى ئۇستىقۇرۇلما»غا ئورۇن بېرىشى كېرەك! دەپ قارايدۇ، دەپ كۆرسەتتى.

2 ـ مىسال. مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارىدۇ: غەرب دۆلەتلىرى تەبىئەت ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىياتى جەھەتتىكى «ئىلمىي ھەقىقەت» دەپ كۆككە كۆتۈرگەن دارۋىن تەلىماتى يېقىنقى زامانىدىكى ياۋروپا ئىدىيىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ھاياتلىق ۋە تۇرلەرنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى ياشاشتىكى رىقابەت قانۇنىيىتىگە بويسۇنۇپ، ماسلىشالىغانلارنىڭ ياشايدىغانلىقىنى، ئەڭ ماسلىشالىغانلارنىڭ ئەڭ كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى، شۇڭا كۈچلۈكلەرنىڭ ياشاپ، ئاجىزلارنىڭ

يوقىلىدىغانلىقىنى دەلىللەيدۇ . ئەگەر داڑۇن تارىخىي نەزەرىيىنىڭ يېڭى دەۋرىنىڭ كونا دەۋرگە مەنسۇپ «مەڭگۈلۈك ئەقىدە»لىرىنى يوقىتىشى تەبىئىي ۋە قانۇنىيەتكە مۇۋاپىق ئىش بولغانلىقىنى چۈشەندۈرسە ئىدى ، ئۇ ھالدا داڑۇننىزم «كۆچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى يوقىتىشى»نى «قانۇنىيەت» قىلالمىغان بولاتتى .شۇڭا ، ياۋروپالىقلارنىڭ مۇستەملىكىچىلىك تاجاۋۇزىنى ئاقلاش ئۈچۈن پايدىلىنىشتا داڑۇننىزمنىڭ رولى ئىنتايىن چوڭ بولدى . مەسىلەن ، ئالجىرىيىدە ئولتۇراقلاشقان مۇستەملىكىچىلەر ئالجىرىيلىكلەرنى سەھرايى كەبىرگە قوغلىدى ، ئەرەب تىلى ئورنىغا فرانسۇز تىلىنى دەسسەتتى ، يەھۇدىيلار پەلەستىننى بېسىۋالدى . ئۇلار شۇنداق قىلغاندا ، داڑۇننىزمنىڭ كۆچلۈكلەر مەۋجۇت بولىدۇ نەزەرىيىسىنى ئاساس قىلدى . شۇڭا ، ھەربىي جەھەتتىكى ئىشغالىيەت ، سىياسىي جەھەتتىكى كونترولۇق ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تالان ـ تاراج قىلىش ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى يوقىتىشلار غەربتىكى كۆچلۈكلەرنىڭ دۇنيادىكى ئاجىز دۆلەتلەر ۋە ئاجىز مىللەتلەرگە تاڭغان ياشاش رىقابىتى بولۇپ ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە ياشاش غەربكە مەنسۇپ بولىدۇ ! دېمەك ، داڑۇننىزم ـ تاجاۋۇزچىلىق بولۇپ ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق خۇسۇسىيىتىنى ئاشكارىلايدىغان ، ئىلىم ھەقىقىتىنىڭ نۇر ھالقىسىنى سېلىۋالغان «ياۋۇزلۇق لوگىكىسى»دىن ئىبارەت .

3 ـ مىسال . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ماركسىنىڭ سىنىپىي كۆرەش نەزەرىيىسىگە ئەزەلدىن قارشى تۇرۇپ كەلدى . چۈنكى بۇ نەزەرىيە ئۇلار تەشەببۇس قىلغان سىنىپسىز ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئىناقلىق نەزەرىيىسى ، ئىجتىمائىي ئادىللىق نەزەرىيىسى بىلەن چىقىشالمايتتى . مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارىدى : ئەگەر گېگىلنىڭ تارىخ پەلسەپىسى «ئۆزگىرىش»نى «مەڭگۈلۈك» ئۇستىدىن غەلىبە قىلدۇردى دېيىلسە ، ماركس

«ئۆزگىرىش»نى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ مۇتلەقلەشتۈردى ۋە ئومۇميۈزلۈكلەشتۈردى . گېگىل «كۈرەش»نى «ئىدىيە»نىڭ قانۇنىيىتى قىلدى ، دارۋىن «كۈرەش»نى «تەبىئەت»نىڭ قانۇنىيىتى قىلدى . ماركس بولسا ، «سىنىپىي كۈرەش»نى «جەمئىيەت تەرەققىياتى»غا قوماندانلىق قىلىدىغان قانۇنىيەت قىلىۋالدى . چۈنكى ، ماركسنىڭ قارىشىچە ، «زىددىيەت ۋە كۈرەش» مۇتلەق ، باشقىلىرى نىسپىي بولۇپ ، مۇھىت ۋە شارائىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ يوقلىدۇ ياكى يېتىلىدۇ .

4 ـ مىسال . مەۋدۇدى مۇنداق دەپ قارايدۇ : غەرب ئەخلاق نەزەرىيىسىنىڭ ۋەكىلى پەيلاسوپ نىككولو ماكياۋللى «ھۆكۈمدارلار دەستۇرى» ناملىق كىتابىدا «مەقسەت ۋاستىنىڭ توغرىلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، «ماكياۋللىزم» دەپ ئاتالدى . ئۇ تەشەببۇس قىلغان سىياسىي ئەخلاق — ئەگەر ئۇنى «ئەخلاق» دېگىلى بولسا — ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەنلەر يېقىنقى زامان غەربنىڭ مەدەنىيەت ئىدىيىسىدىن ئۇنىڭ داغلىرىنى ، يەنى زوراۋانلىقنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى ، ئاجىزلىقنىڭ بىمەنىلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايدۇ . ئەگەر پايدىسى بولسا ، سىرتقا تاجاۋۇز قىلىشقا بولىدۇ . مەقسەتنىڭ توغرا بولۇشى بىلەن ۋاستىنىڭ توغرا بولۇشى قىلچە مۇناسىۋەتسىز بولۇپ قالىدۇ ، ھەممە نەرسە نىسپىي بولۇپ ، مەنپەئەت بويىچە ئۆزگىرىدۇ . دۆلەت ئىچىدە شەخسلەر بىلەن شەخسلەر ، سىنىپلار بىلەن سىنىپلار ، ياكى خەلقئارادا دۆلەتلەر بىلەن دۆلەتلەر ، مىللەتلەر بىلەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەنپەئەت — ئۆزىنىڭ ئەمەلىي مەنپەئىتىنى ئۆلچەشنىڭ ئۆلچىمى بولىدۇ . غەرب «ماكياۋللىزم»نى يولغا قويۇپ ، دۆلەت ئىچىدە ، كۈچلۈك سىنىپلار ئاجىز سىنىپلارنى يېۋىتىش ، كۈچلۈك دۆلەت ئاجىز دۆلەتكە تاجاۋۇز قىلىشنى پەيدا قىلىپ ، پىچاقنى بويىسۇندۇرۇلغان مىللەتلەرنىڭ بوينىغا تىرەپ

قويدى !

مەۋدۇدىنىڭ قارىشچە ، يۇقىرىقى نەزەرىيىلەر غەرب مەدەنىيىتىنىڭ گەۋدىلىك ئالامەتلىرى بولۇپ ، يېقىنقى زامان غەرب مەدەنىيىتىنىڭ رېئاللىقىنى راستچىللىق بىلەن ئەكس ئەتتۈردى ، ئۇ غەربكە ماس كېلىدۇ . لېكىن ئۇنى «ئومۇمىي ئىلمىي ھەقىقەت» قىلىپ ، ئۇنى دۇنيادىكى ھەر خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ ئورنىغا دەسستىشكە ئۇرۇنۇش خاتا .①

6) مەۋدۇدىنىڭ ھېس قىلىشچە ، ھىندىستاننىڭ غەربلىشىش خەۋپى ئەڭ چوڭ ، غەلبەشتۇرگۇچىلەرنىڭ چۇقانلىرى ئەڭ كۈچلۈك . بىر خىل ئىدىيە ۋە تۇرمۇش شەكلى بولغان غەرب مەدەنىيىتى كەڭ ئامما ئىچىدە ناھايىتى زور جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە . شۇڭا ، ھىندىستاندا ھىندى دىندىكىلەر ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ «قالاق ئەنئەنىسى» بىلەن سىرتتىن كەلگەن «غەرب ئىلغارلىقى ۋە زامانىۋىلىشىشى»نى سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ . «كاللىسى» بار كىشىلەرگە نىسبەتەن ئالدىنقىسىنى تاللاشنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى يوق . ھىندىستاندا ئەنگلىيە ھىندى دىنى مۇخلىسلىرى ۋە مۇسۇلمانلار ئىچىدىن نۇرغۇن «سەردار»لارنى يېتىشتۈرۈپ ، ئۇلاردىن پايدىلىنىپ مەمۇرىيەت ئىشلىرىنى باشقۇردى . بەلكى ئىلاجى بولمىغان ئەھۋالدا ھىندىستاننى ئۇلارغا تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولدى . شۇنداق قىلغاندا ، «مەدەنىيەتتە بويسۇنۇش مۇناسىۋىتى»نىڭ داۋاملىشىشىنى كاپالەتلەندۈرۈپ ، خەۋپسىزلىك ، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردە ھىندىستاننى ئەنگلىيىدىن ئىبارەت بۇ «مەركەز»گە مەڭگۈ بويسۇندۇرغان قىلغىلى بولاتتى . شۇڭا بۇ «سەردار»لار ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكىگە داۋاملىق سادىق بولىدۇ . بەزىلەر ئەنگلىيىگە قارشى تۇرۇپ ، مىللىي

① يۇقىرىقى ئەسەرنىڭ 131 ـ ، 145 ـ بەتلىرى .

مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشقا بۇرالغان تەقدىردىمۇ ، مەدەنىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ئۇلار قۇرماقچى بولغان مىللىي دۆلەت غەربنى ئۇلگە قىلىدىغان مەلۇم شەكىللەردىن مۇستەسنا بولمايدۇ . ئەمەلىيەتتە مەۋدۇدى بۇ يەردە پاكىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن ، مۇسۇلمانلار ئىتتىپاقىنىڭ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت قۇرۇش ئۇسۇلىغا دائىتىملايدۇ .

مەۋدۇدى مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ : «غەرب ئىلغارلىقى نەزەرىيىسى» نىڭ مۇسۇلمانلارغا كۆرسىتىدىغان ئەڭ ئېغىر تەسىرى شۇكى ، ئۇلارنىڭ قەلبىدە «مەغلۇبىيەت پسىخولوگىيىسى» نى تېرىپ ، غەربلەشتۇرۇشكە ئاساسلىق يارىتىپ ، بەزى غەرب مەدەنىيىتى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىدىيىسىنى خالىغىنچە ئىگىلىدى . غەرب دۆلەتلىرى ئىسلام دۆلەتلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇ دۆلەتلەرنى بىر - بىرلەپ يەڭگەندە ، مۇسۇلمانلار ئالدى بىلەن غەربنىڭ خەنجىرى ئالدىدا يېڭىلىپ ، غەرب مەدەنىيىتىگە ، پەلسەپەسىگە تەسلىم بولدى . خەنجەر بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بولمايدىغان ئىشلار پەلسەپىنىڭ يارىمى بىلەن ئورۇندالدى . غەربنىڭ سىياسىي ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئىسلام دۇنياسىغا كەلتۈرگەن ئاپىتى مەدەنىيەت ئىدىيىسىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى پەيدا قىلغان ئاپەتتىن ئېغىر بولمىدى . سىياسىي ھۆكۈمرانلىق بەدەننى ئىگىلەيدۇ ، لېكىن مەدەنىيەت ئىدىيىسى ھۆكۈمرانلىقى بولسا قەلبنى ۋە كاللىنى تىزگىنلەيدۇ . شۇڭا ، «ئىرادە مەغلۇبىيىتى» ئەڭ چوڭ خەۋپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

مەۋدۇدى ئەنگلىيىنىڭ ھىندىستاندا غەرب مەدەنىيىتىنى چوڭقۇر تارقىتىشىنى ۋە ئۇنىڭ ئۇنۇمىنى تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىدۇ : «ئەنگلىيىنىڭ مەدەنىيىتى ، ئىجتىمائىي پەنلىرى ۋە تەبىئىي پەنلىرى ھىندىستان ئاھالىسىنى غەربنىڭ قۇلى قىلىۋەتتى . ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى پۈتۈنلەي كونترول قىلىۋالدى ، ھەتتا ئىنگلىزلار ئۇلارغا بەلگىلەپ بەرگەن

شەكىلدىكى تۇرمۇشتىن بىرقەدەم ھالقىپ كېتەلمەيدىغان قىلىپ قويدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ، بەزىلەر ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلسىمۇ ، ھىندىستانىنىڭ سىياسىي جەھەتتە ئازاد بولۇشىنىلا مەقسەت قىلدى . ۋەھالەنكى ، مۇشۇنداق ئەركىنلىككە ئىگە بولسا ، ئۇلار پۈتۈنلەي ئەجنەبىيلەرنىڭ ئەندىزىسى بويىچە دۆلىتىنى قۇرىدۇ ، تۇرمۇش تۈزۈمىنى بەلگىلەيدۇ . ئىجتىمائىي غايىدە مەدەنىيەت ئاساسىنى پۈتۈنلەي غەربتىن قوبۇل قىلىدۇ . ئۇلار شەيئىلەرگە ئەجنەبىيلەرنىڭ كۆزى بىلەن قارايدۇ ، مەسىلىلەر ئۈستىدە ئەجەبىيلەرنىڭ كاللىسى بىلەن پىكىر قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى ئەجنەبىيلەرنىڭ قېلىپىدا قۇيۇلغان .»[1] بەزى كىشىلەر ھىندىستانىنىڭ بۈگۈنى ۋە ئەتىسىنىلا غەربلەشتۈرۈپ قالماستىن ، ئىسلامىيەتنىمۇ غەربلەشتۈرمەكچى ، ئىسلامىيەتنىڭ قىبلىسىنمۇ ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئۆزگەرتكۈزۈپ ، ئۆزلىرى ماڭغان يولغا ماڭغۇزماقچى ، شۇنداق قىلىپ «ئەكسىيەتچى دىن» دېگەن جىنايىي نامدىن قۇتۇلماقچى بولىدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئۆتكەندە غەربنىڭ شەخسىي ئەركىنلىك — ئازادلىقى ، كاپىتالىزمى ، دىنسىز دېموكراتىيىسى ئىسلامىيەتنىڭ مەزمۇنى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى ؛ ھازىر ئۇلار سوتسىيالىستىك چۈشەنچىدىكى ئىجتىمائىي ئادىللىقنىڭ دىنىي ئىسلام ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ . لېكىن بۇلار (ئۇلارنى ھېسسىيات تەرەپدارلىرى دېيىشكە بولىدۇ)نىڭمۇ ئىجابىي تەرىپى بار . يەنى ئۇلار قاتمالليققا قارشى تۇرىدۇ . قالاق ۋە قەدىمكى جاھىلىيەتكە قارشى تۇرىدۇ .

مەۋدۇدى مۇنداق دەيدۇ : قاتمالليق تەرەپدارلىرى سىرتتىن

---

① مەۋدۇدى : «مۇسۇلمانلار ۋە نۆۋەتتىكى سىياسىي كۆرەش» ، 31 ـ ، 32 ـ بەتلەر . مۇھەممەد ھەمىرانىڭ : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئۆيغىنىشى» ناملىق ئەسىرنىڭ 147 ـ بېتىدىن ئېلىندى .

كەلگەن مەدەنىيەتتىن ئالاقزادە بولۇپ كېتىدۇ . ئۇلارنىڭ ئاجىزلىقلىرى كۆچلۈك زەربىگە ئۇچرايدۇ . لېكىن ئۇلار ئەنئەنگە مەھكەم يېپىشىۋېلىپ ، دەۋر روھىدىن كەينى قالىدۇ ، دەۋر رىقابىتىنى كۆتۈۋېلىشقا كۈچى يەتمەيدۇ . سىرتتىن كەلگەن مەدەنىيەتكە كەينىنى قىلىۋېلىپ ، ئىدىيە دېرىزىسىنى تاقاپ ، قەلب دەرۋازىسىنى ھىم يېپىۋېلىپ ، ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچراشتىن خالىي بولۇشقا مەجبۇر بولىدۇ . ئۇلار ئەجدادلىرىدىن مىراس قالغان نەرسىلەرنى ئۆز پېتىچە ساقلاشنى ئويلاپ ، ئۇلارنىڭ قايسىلىرىنى ساقلاپ قېلىش ، قايسىلىرىنى ئۆزگەرتىش كېرەكلىكى ئۈستىدە ئازراق ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئەستايىدىل پىكىر قىلمايدۇ . غەرب مەدەنىيىتىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا بولىدىغان قانداق ياخشى تەرەپلىرى بارلىقىنى ، ئۇنىڭ رەت قىلىدىغان قانداق يامان تەرەپلىرى بارلىقىنىمۇ بىلىپ بېقىش ئۈستىدە ئويلاپ كۆرمەيدۇ .

يۇقىرىقى تونۇشتۇرۇشتىن ھەسەنۇل بەننا ۋە مەۋدۇدى ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ غەرب مەدەنىيىتىگە تۇتقان پوزىتسىيەسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، ئىسلامىيەتكە يېڭىلاش پوزىتسىيەسىنى قوللىنىپ ، ئۇنى بىدئەتلىك يولىنى ئۆزگەرتىدىغان قىلىش خاتا ، ئۇلارنىڭ تەشەببۇسى شۇكى ، ئىسلام ئەنئەنىسىنى ئوچۇق پىكىرلىك بىلەن تەكشۈرۈپ بېقىش ، مىللەتنىڭ ئىسلام ئالاھىدىلىكلىرىنى ۋە ئىسلامىيەتنىڭ مەڭگۈلۈك ئەقىدىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لازىم . مۇشۇ ئاساسقا ئىگە بولغاندا ، ئاندىن ئۆزىگە خاس ، توغرا ۋە مۇستەقىل ئورۇندا تۇرۇپ ، باشقا مەدەنىيەتلەر بىلەن ، بولۇپمۇ غەرب مەدەنىيىتى بىلەن مۇئامىلە قىلغىلى بولىدۇ . بۇ خاسلىققا ئىگە ئاڭلىق مەدەنىيەت مۇئامىلىسى بولۇپ ، ئۇنى «تۈرغۇنلۇق ، رەت قىلىش» ۋە «قارىغۇلارچە ئەگىشىپ ، تەقلىد قىلىش»تىن پەرقلەندۈرۈش

كېرەك . مەۋدۇدى مۇنداق دەيدۇ : غەرب مەدەنىيىتىدىن ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى قوبۇل قىلماي ، بەلكى خەقنىڭ كىيىم - كېچەكنى ، تۇرمۇش شەكلىنى ، يېمەك - ئىچمەك قائىدىلىرىنى تەقلىد قىلىپ ، ئۇلارنى «غەرب مىللەتلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش يولى» دەپ بىلىسەك ، بۇ ھال بىزنىڭ سارالىڭ ، نادان ، ئەخمەق ئىكەنلىكىمىزنى ئىسپاتلايدۇ . ئىسلامىيەت غەربلەشتۇرۇشكىلا دۇشمەنلىك پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ . ۋەھالەنكى ، غەربنىڭ ئىلىم - پېنى ، سەنئىتى پايدىلىق ، ئىسلامىيەت ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا دۇشمەنلىك بىلەن قارىمايدۇ . بەلكى ئۇلارنىڭ دوستى بولىدۇ . چۈنكى ئۇلار ئىلمىي ھەقىقەتتۇر . ئىلىم بىلەن ئىسلامىيەت ئوتتۇرىسىدا دۇشمەنلىك مەۋجۇت بولمايدۇ ، بەلكى غەرب تەرەپدارچىلىقى بىلەن ئىسلامىيەت ئوتتۇرىسىدا دۇشمەنلىك مەۋجۇت بولىدۇ .①

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ غەرب مەدەنىيىتىگە تۇتقان پوزىتسىيىسىنى تەتقىق قىلغاندا تۆۋەندىكى نۇقتىلارنى ئويلاپ كۆرۈشىمىز كېرەك :

1) ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئەمەلىيەتتە غەرب مەدەنىيىتىگە قارشى تۇرىدۇ ، چۈنكى ئۇلار ئۇنى ئومۇمىي جەھەتتىن ئىنكار قىلىدۇ . مەۋدۇدى مۇنداق دېگەن : «دەۋرىمىز غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۇچرىغانلىقتىن ، مەدەنىي يېتىكى جاھىلىيەت دەۋرى بولۇپ قالدى . چۈنكى ، غەرب مەدەنىيىتى ئادەمنى ئىلاھ قىلىپ كىشىلەرگە تېگىپ ، ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئۇزۇۋەتتى . ئادەملەر يىرتقۇچ ھايۋانغا ئايلىنىپ ، بىر - بىرىنى يەم قىلىدىغان بولدى . »② غەرب مەدەنىيىتى جاھىلىيەت مەدەنىيىتى ئىكەن ، جاھىلىيەت بىلەن چېقىشالمايدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى

---

① مۇھەممەد ھەمرا : «مەۋدۇدى ۋە ئىسلام ئويغىنىشى» ، 147 - ، 153 - بەتلەر .
② يۇقىرىقى ئەسەر ، 73 - بەت .

ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا قارشى تۇرىدۇ . قارشى تۇرمىسا ئۆزىنىڭ پرىنسىپىدىن ۋاز كەچكەنلىك بولىدۇ .

2) ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەرب مەدەنىيىتىگە قارشى تۇرۇشتا ھەم دىنىي مەيداننى ، ھەم مىللىي مەيداننى ئاساس قىلغان ، بۇنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى بار . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ غەرب مەدەنىيىتى توغرىسىدىكى قارشى XX ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدىن 50 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا شەكىللەنگەن . بۇ مەزگىلدە غەربنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ مىللىي خۇسۇسىيىتىگە ۋە ئۇلارنىڭ ئىسلام ئېتىقادىغا ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، مىللەت ۋە ئېتىقادنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان دەرىجىگە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن دۆلەتنى ، دىننى قۇتۇلدۇرۇش ھەرىكىتىنى قوزغاپ ، كۇرەشنىڭ تېغ ئۇچىنى غەرب مۇستەملىكىچىلىكىگە ۋە غەرب مەدەنىيىتىگە قاراتتى . مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى مەيدانىدا تۇرۇپ ، غەربنىڭ مۇستەملىكە رايونلاردا قۇللۇق مەدەنىيىتى تارقىتىشىغا قارشى تۇردى ؛ دىننى گۇللەندۇرۇش مەيدانىدا تۇرۇپ ، بىر خۇدالىق ئەقىدە بىلەن تەپىشىدىغان ھەممە غەرب مەدەنىيىتىگە قارشى تۇردى .

3) دىنىي نۇقتىدىن ئېيتقاندا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن غەرب مەدەنىيىتى قارىمۇ قارشى ، چۈنكى غەرب مەدەنىيىتى ماتېرىيالىزملىق خۇسۇسىيەتكە ۋە دىنغا قارشى خۇسۇسىيەتكە ئىگە . غەرب خرىستىئان دىنىغا «ئېتىقاد» قىلسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ئىسلام دىنى بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى توغرا يولدىن يۈز ئۆرۈپ كەتتى ، دەپ قارايدۇ .

لېكىن ، مەدەنىيەت قارىمۇ قارشىلىقى چوقۇم مەدەنىيەت توقۇنۇشىغا ئېلىپ بارمايدۇ . دۇنيا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى كۆپ

مەنبەلىك بولىدۇ . ئوخشىمىغان ئادەملەرنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيىتى ۋە مەدەنىيەت ئىدىيىسى بولىدۇ ، لېكىن ئۇلار ئارىسىدىكى تىنچلىقتا بىللە ياشاشقا ، دوستانە بېرىش ـ كېلىشكە تەسىر يەتمەيدۇ . چۈنكى ، ئوخشىماسلىق بولغاندا ، باردى ـ كەلدى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . باردى ـ كەلدى قىلغاندا ئۆزئارا چۈشەنگىلى ، ئۇلگە قىلغىلى ، ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ئۆزئارا ئۆگەنگىلى ، بىر ـ بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىپ يېتەرسىزلىكلىرىنى تولۇقلىغىلى بولىدۇ . ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان ، ئەسقاتمايدىغان ياكى پايدىسىز نەرسىلەرنى ئۆگەنمەسلىك ، ئۆگەنگەن نەرسىلەرنى ئۆزگەرتىش ، ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق ، ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ يېڭى بايلىقى قىلىپ ، ئۆز مەدەنىيىتىنى يېڭى تەرەققىياتلارغا ئىگە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . مانا بۇ ، ئىنسانىيەت مەدەنىيەتلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيانقى تەرەققىيات تارىخى ۋە ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىدۇر . لېكىن ، مۇبادا بىر مىللەت سىياسىي ، ئىقتىساد ياكى ھەربىي كۈچ جەھەتتە زورايغاندا ، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشسا ، ئۇلارغا زۇلۇم قىلسا ياكى ھەربىي كۈچ بىلەن تاجاۋۇز قىلسا ، ھەمدە ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت ئىدىيىسىنى ۋە تۈزۈمىنى ئۇلارغا تېڭىشقا ئۇرۇنۇپ ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ئىدىيىسى ۋە تۈزۈمىگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلسا ، ھەتتا ئۇنى تۈنجۇقتۇرۇۋەتمەكچى بولسا ، «مەدەنىيەت توقۇنۇشى» پەيدا بولىدۇ . بۇنداق سىرتتىن تېڭىلغان مەدەنىيەت بىلەن زىيانغا ئۇچرىغان يەرلىك مەدەنىيەت ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن توقۇنۇش ھەرگىز مەدەنىيەتنىڭ ئوخشىماسلىقىدىن بولماستىن ، بەلكى زورلۇق سىياسىيسى ۋە ياۋۇزلارچە تاجاۋۇز قىلىشنىڭ نەتىجىسىدىن بولىدۇ . بۇمۇ ئىنسانىيەت مەدەنىيەتلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيانقى تەرەققىياتىنىڭ تارىخىي يولى ۋە ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىدۇر . ھازىر دۇنيانىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشى

جىددىيلىكتىن پەسىيىشكە باشلىدى ، تىنچلىق ۋە تەرەققىيات ئاساسىي مېلودىيە بولۇپ قالدى . ئۇچۇر دەۋرىدە يەر شارى كىچىكلىدى . ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى خەلقلەرنىڭ بىرىش - كېلىشى ۋە سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى مۇناسىۋىتى كۈنسايىن كۆپەيدى . مۇقىملىق ، ھەمكارلىق ، تەرەققىيات ھەرقايسى دۆلەت خەلقلىرىنىڭ ئورتاق تونۇشىغا ئايلاندى . تىنچلىقتا بىللە ياشاش ئومۇمىيۈزلۈك قارشى ئېلىندى ، زومىگەرلىك ئەيىبلەندى .

4) ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى «غەربلىشىش»كە قارشى تۇرۇشنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئۆلچىمى بويىچە ئايرىپ بېكىتكەن . شۇڭا ، قارشى تۇرۇش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولغان . «ئىسلام روھىغا زىت كەلمەيدىغان پەنلەر»دىن بىرنەچچىنى ئۆگىنىشنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا پەنلەرنى ئۆگىنىش «نەپرەتلىك» غەربلىشىش دولقۇنى قاتارغا كىرگۈزۈۋېتىلدى .

5) ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئۆزلىرىنى «غەرب ئىلىم - پېنى ، سەنئىتى»نىڭ دوستى دېيىشتىمۇ غەربنىڭ ھەممە ئىلىم - پېنىنى ۋە سەنئىتىنى كۆزدە تۇتمايدۇ . بەلكى ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئۆلچىمى بويىچە تاللىۋالغان ساناقلىق بىرنەچچە ئىلىم - پەن ۋە سەنئەتنى كۆزدە تۇتىدۇ . ئۇلار بۇنداق قىلىشنىڭ ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىغا ۋە مىللىي گۈللىنىشىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلسىمۇ ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ «مەڭگۈ ئۆزگىرىپ كەتمەسلىكى»نى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ، قاتتىق چەكلەيدىغان تاللىۋېلىشنى يولغا قويدى .

يۇقىرىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ 11 ئاساسىي كۆز قارىشىنى تونۇشتۇردۇق .

ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزم ئۆزىگە خاس بىر يۈرۈش

نەزەرىيىۋى قاراشلارغىلا ئىگە بولۇپ قالماستىن ، بەلكى نەزەرىيىۋى قاراشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تۈزگەن ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغىمۇ ئىگە .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ۋەزىپىسى ۋە نىشانى ئالدى بىلەن ئۆز دۆلەتلىرىدە ، ئاندىن ئىسلام دۇنياسىدا ، ئاخىر پۈتۈن يەر شارىدا دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئىسلام دۆلىتىنى ۋە ئىسلام جەمئىيىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇپ ، ئاللانىڭ ئىنسانىيەت ئۈستىدىكى ئالىي ، مۇتلەق ، ئومۇمىيۈزلۈك ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ كۈرەش قىلىشىغا ئىسلامىزمنىڭ داھىيلىرى ۋە ئۇلارنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلىدۇ . شۇنىڭ مەزھىپىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇنداق داھىيلىقنى فەقىھلەر ئۈستىگە ئېلىشى ؛ سۇننىي مەزھىپىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇنداق داھىيلىقنى ئوقۇتقۇچى ، پروفېسسور ، مۇخبىر ، دوكتور قاتارلىق دىندىن تاشقىرى ئىشلار بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئادەملەر ئۈستىگە ئېلىشى لازىم . داھىيلار ئىسلام ئەقىدىسىگە ۋە شەرىئەتكە پۈختا بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلاردا شەرىئەتنى قەتئىي ئىجرا قىلىدىغان كەسكىن روھ بولۇشى ، ئۇلار پاك ، ئادىل ، ئاددىي ـ ساددا ، قابىلىيەتلىك بولۇپ ، ئامما ئىچىدە ئىناۋەتكە ئىگە بولغان بولۇشى كېرەك . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى ئېتىقادتا قەتئىي ، پارتىيىنىڭ مۇقەددەس تارىخىي ۋەزىپىسىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان ، ئاللا يولىدا جەڭ قىلىدىغان ، ئۆزىنىڭ مېلى ۋە جېنى بىلەن جىھاد قىلىشتىن يانمايدىغان بولۇشى كېرەك . بۇنداق پارتىيە ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ يادرولۇق رەھبىرىي كۈچى ۋە قۇرۇلۇش قوشۇنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . مۇنداق كۈچلۈك تەشكىلات بولمىسا ،

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ۋە ئىسلامىزم ئىنقىلابىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە غەلىبە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس .

هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزم دىندىن تاشقىرى هاكىمىيەتنى «ئىنقىلاب ئوبيېكتى» قىلىدۇ . ئالدى بىلەن ئۆز دۆلىتىدىكى ، ئاندىن ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى هاكىمىيەتلەرگە ، ئاخىرى غەيرىي ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى هاكىمىيەتلەرگە ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى هاكىمىيەتلەرگە ، يەھۇدىي زىئونىزم هاكىمىيىتىگە ، فېئودال پادىشاهلىق تۈزۈمىدىكى هاكىمىيەتلەرگە ، كاپىتالىستىك هاكىمىيەتلەرگە ، سوتسىيالىستىك هاكىمىيەتلەرگە قارشى تۇرىدۇ .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى كۈرەش قىلغاندا تايىنىدىغان كۈچلەرنىڭ دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، پومېشچىك ۋە بۇرژۇئازىيىگە تايانغاندىن باشقا ، ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى كەڭ ئاممىغا تايىنىدۇ . مۇشۇنداق كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسقا تايانغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇ ئۆزىنىڭ تەشكىلىنى ئۈزلۈكسىز زورايتىپ ، كۈرىشىنى ئۈلغايتالىدى .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۈرەش شەكلى «غازات» يەنى ئاللانىڭ نامى بىلەن كۈرەش قىلىش بولۇپ ، «ئاللا يولىدا جەڭ قىلىش» دېيىلىدۇ . غازات شەكلىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ ، تىنچلىق شەكلى ۋە زوراۋانلىق شەكلىگە ئايرىلىدۇ .

هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزمنىڭ خەلقنى كۈرەش قىلىشقا چاقىرىدىغان ئاساسىي شوئارلىرى «پەقەت ئاللا هەممىنى هەل قىلالايدۇ» ، «هاكىملىق پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ» ، «ئىسلام دۆلىتىنى قايتىدىن قۇرۇش» ، «ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتىدىن قۇرۇش» ، «ئىجتىمائىي ئادىللىق» ، «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، ئىسلامىيەت بولسىلا بولدى» ، «ئىسلام

ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش»تىن ئىبارەت . بۇ شوئارلار مۇسۇلمانلارنى جەلپ قىلالايدۇ ، قوزغىتالايدۇ .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمنىڭ كۆرەشنى قانات يايدۇرۇشىغا ئېھتىياجلىق مەبلىغى تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تاپشۇرغان پارتىيە بەدىلىدىن ۋە ئىئانىسىدىن ، دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ شەخسىي ياكى كوللېكتىپ ئىئانىسىدىن ، سىياسىي پارتىيىنىڭ كىرىمىدىن كېلىدۇ (ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى مەخپىي يوللار بىلەن بەزى زاۋۇت ، كارخانىلارنى قۇرۇپ ، تاپقان پايدىسىنى تەشكىلاتنىڭ پائالىيەت خىراجىتى قىلىدۇ .) .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم ئۆز دۆلەتلىرىدە سىياسىي كۆرەش ئېلىپ بارغاندا ، شەھەر ، يېزىلاردىكى مەسچىتلەر ئارقىلىق دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ . زوراۋانلىق كۆرەش (قوراللىق كۆرەش ۋە زوراۋانلىق - تېررورلۇق پائالىيەتلىرى)دە مەسچىتلەرنى مۇھىم بازا قىلىپ ، مەسچىتلەرنى پائالىيەتكە ماسلاشتۇرىدۇ .

ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم كۆرەش داۋامىدا ھەر خىل كۆرەش ۋاستىلىرىنى ، جۈملىدىن قانۇنلۇق ۋە قانۇنسىز ، ئاشكارا ۋە مەخپىي ، ئاممىۋى ۋە غەيرىي ئاممىۋى ، سىياسىي ۋە غەيرىي سىياسىي ، مەدەنىيەت ۋە خەير - ئېھسان ، ئىقتىساد ۋە ھەربىي ، ئارىسىغا كىرگۈزۈش ۋە يېنىغا تارتىش ، مۇستەقىل ھەرىكەت قىلىش ۋە بىرلىك سەپ قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىدۇ . قىسقىسى ، ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ ، جانلىق ئىگىلەپ ، ھەممە ۋاستىلەرنى قوللىنىدۇ ، ھەممە بوشلۇقتىن پايدىلىنىدۇ .

ئۇچىنچى باب

مىسسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى (ئىخۋانۇل مۇسلىمىن) سىياسىي مەقسەتكە ئىگە، دىنىي ھەرىكەت قىياپىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىققان ئىسلام تەشكىلاتىدۇر. ئۇنىڭ نىشانى ئىسلام دىنىنى ئۆلچەم قىلغان دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت. ئۇنىڭ شوئارى «ئاللا بىزنىڭ ئىگىمىز، پەيغەمبەر بىزنىڭ داھىيمىز، قۇرئان كەرىم، بىزنىڭ دەستۇرىمىز، جىھاد بىزنىڭ كۆرىشىمىز، ئاللا يولىدا شېھىت بولۇش بىزنىڭ غايىمىز.»[1]

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى دەپ تونۇلدى. ئۇنىڭ تەسىرى ئىسلام دۇنياسىغا تارالدى. ئۇ ھازىرقى زاماندا ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناۋاتىدۇ. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان 60 نەچچە يىلدىن بۇيان، نەچچە قېتىم ئوخشىمىغان بولسىمۇ، يەنىلا مىسىردىكى كۆچلۈك دىنىي سىياسىي كۈچ بولۇپ، ھازىرقى زامانىدىكى دىنىي تۈسكە ئىگە سىياسىي پارتىيىگە تەرەققىي قىلىپ، مىسىردىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە خەۋپ سالىدىغان ئەڭ زور يوشۇرۇن كۈچ دەپ قارالماقتا.

---

① «جۇڭگو ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى»، سىچۈەن لۇغەت نەشرىياتى، 1996 ـ يىلى، 405 ـ بەت.

§1 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بارلىققا كېلىشىنىڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى

ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىش مىسىر جەمئىيىتىدىكى تۇپ ئالامەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . 87% مىسىرلىق ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ (سۇننىي مەزھىپىگە مەنسۇپ) . XIII ئەسىردە مىسىر ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولدى . بۇ دۆلەت غەربنىڭ تەسىرىگە بالدۇر ئۇچراپ سىياسىي جەھەتتە ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىشنى يولغا قويغان بولسىمۇ ، لېكىن باشقا جەھەتلەردە ئىسلام دىنىنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولدى . ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام ئەخلاق قائىدىلىرى زور كۆپ ساندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىدىيىسىگە ۋە ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ تۇردى ، ئىجتىمائىي ھاياتتا ئۇزۇنغا داۋاملاشقان تەسىر كۆرسىتىپ ، مىسىر جەمئىيىتىنىڭ مەنىۋى كۆچى بولۇپ قالدى . مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مىسىردا مىللىي زىددىيەت ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلاشتى ، سىياسىي كۆرەشلەر كۈنسايىن ئۆتكۈرلەشتى . مانا بۇلار مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ۋە تەرەققىي قىلىشىغا سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي شارائىت ھازىرلاپ بەردى .

1 . سىياسىي جەھەتتە

1) ئەنگلىيەنىڭ ئىشغال قىلىشى

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ، نامدا ئوسمان ئىمپېرىيىسىنىڭ مەمۇرىي ئۆلكىسى ھېسابلىنىدىغان مىسىر ، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ يېرىم مۇستەملىكىسىگە ئايلىنىپ قالدى . غەربنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيىتىنىڭ توپتوغرا بېسىپ كىرىشى ، بولۇپمۇ كاپىتالىستىك ئىدىئولوگىيە ۋە

غەربنىڭ تۇرمۇش شەكلى ئىسلام ئېتىقادىغا ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە قاتتىق ھۇجۇم قىلىپ ، ئىسلام دىنىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا تەھدىت سالدى . شۇنىڭ بىلەن ، مىسرلىقلارنىڭ كۆچلۈك مىللىي تۇيغۇسى ۋە دىنىي ھېسسىياتى ئويغىنىپ ، ئۇلار مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش بىلەن دىننى قوغداشنى زىچ بىرلەشتۈردى . مىسرلىقلارنىڭ قارشىچە ، ئىسلام ئېتىقادىدا ۋە ئىسلام مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە چىڭ تۇرۇش ئۈچۈن ، غەرب مەدەنىيەت ئىدىيىسىنىڭ مىسىر جەمئىيىتىنى چىرىتىشىگە قارشى تۇرۇش كېرەك ئىدى . شۇڭا ئۇلار ئەنگلىيە دائىرىلىرىنىڭ مىسىرغا ئارىلىشىش ۋە مىسىرنى كونترول قىلىش نىيىتىدىكى ھەرقانداق «ئىسلاھات»نى قوبۇل قىلمىدى① .

2) 1919 ـ يىلىدىكى خەلق قوزغىلىڭىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى

1919 ـ يىلى ئەنگلىيىگە قارشى كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭ مىسىردىكى ھەر قاتلام خەلقلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى . چۈنكى ئۇ قوزغىلاڭ دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىقىنى ۋە سىياسىي دېموكراتىيىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئۈمىدىنى ياندۇرغانىدى . شۇ چاغدىكى ئەل ۋەفد پارتىيىسى② دىندىن تاشقىرى پارتىيە بولسىمۇ ، كىشىلەر بۇ پارتىيىنىڭ خەلقە رەھبەرلىك قىلىپ كۆرەش نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ئۈمىد قىلدى . لېكىن بۇ ئىنقىلاب مەغلۇپ بولدى . شۇنىڭ بىلەن ، نۇرغۇن كىشىلەر ئىنقىلابنىڭ غەلىبە قىلىشىدىن گۈمانلاندى .

يەنە بىر تەرەپتىن ، مىسىردىكى سىياسىي پاراكەندىچىلىك كۆچىيىپ كەتتى . ئەل ۋەفد پارتىيىسى بىلەن ئۇردا ۋە ئىنگلىزلار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش ئاساسىي قانۇن كرىزىسىنى

---

① مەئىدى : «ئىسلام پىكىر ئېقىمى ۋە مىسىر سىياسىيسىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى» ، قاھىرە ، زاھارە ئەرەب ئاخبارات نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى 1 ـ نەشرى ، 28 ـ بەت .

② ئەل ۋەفد پارتىيىسى 1918 ـ يىلى قۇرۇلغان ، زەغرۇل بۇ پارتىيىنىڭ تۇنجى رەھبىرى بولغان ، بۇ پارتىيە مىللىي بۇرژۇئازىيىنىڭ سىياسىي پارتىيىسى ئىدى .

پەيدا قىلدى ، دۆلەتنىڭ سىياسىي تۈرمۈشى مۇقىمسىز بولدى . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەل ۋەكىللىرى پارتىيىسىدە تالاش ـ تارتىش يۈز بېرىپ پارچىلىنىش پەيدا بولۇپ ، كىشىلەرنى بۇ پارتىيىنىڭ ئىسلاھات قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە ياكى ئەمەسلىكىدىن گۇمانلاندۇرۇپ قويدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ پارتىيىنىڭ ئابرۇيلۇق داھىيسى زەغرۇل 1927 ـ يىلى قازا قىلىپ ، كىشىلەرنىڭ يۈكىرىكى گۇمانى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى . شۇنىڭ بىلەن ، كىشىلەر يېڭى چىقىش يولى ئىزدەشكە باشلىدى .

3) سىياسىي پارتىيىلەر كۈرىشى

ئەينى چاغدا سىياسىي پارتىيىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ناھايىتى جىددىي بولدى ، بولۇپمۇ ئەل ۋەكىللىرى پارتىيىسى ۋە ئەركىن قانۇن چىقىرىش پارتىيىسى① مىللەت مەنپەئىتى بىلەن ھېسابلاشماي ، ئۆز مەنپەئەتلىرىنى كۆزلەپ بىر ـ بىرى بىلەن كۈرەش قىلدى . مىسىر ياشلىرى سىياسىي پارتىيىلەرگە ئارىلاشمىدى . پارتىيىلەرگە قاتنىشىشنى خالىمىدى ، مەلۇم پارتىيىگە پايدىلىق نامايىش ۋە پاراكەندىچىلىكلەرگە قاتنىشىشنىمۇ خالىمىدى .

ئىسلام تەشكىلاتلىرى سىياسىي پارتىيىلەرنىي ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ ، «مۇھەممەد پەيغەمبەر داھىيمىزدۇر» دېگەن بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ ئورنىغا دىنىي تەشكىلاتلارنى دەسسىتىشنى تەشەببۇس قىلدى ، ھەمدە ياشلارنى «ئاللا يولىدا جىھاد قىلىش»قا چاقىرىپ ، كەڭ ياشلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى .

4) سىياسىي ئىسلام ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى

1923 ـ يىلى تۈركىيىدە مۇستاپا كامال خەلىپە تۈزۈمىنى

---

① ئەركىن قانۇن چىقىرىش پارتىيىسى 1922 ـ يىلى قۇرۇلغان ، پومېشچىك ، بۇرژۇئازىيىنىڭ ۋەكىلى ئادىل باشچىلىق قىلغان ، بۇ پارتىيىگە ئەل ۋەكىللىرى پارتىيىسىدىن ئايرىلىپ چىققان پۈل مۇئامىلىچىلەر ، سانائەتچىلەر ، يەر ئىگىلىرى قاتناشقان .

ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، دىنىي دۆلەت ھاكىمىيىتىدىن چىقىرىۋېتىپ ، تۈركىيىنى دىندىن تاشقىرى تۈنجى دۆلەت قىلىپ ، ئىسلام دۇنياسىغا ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەندىن بۇيان ، تۈنجى قېتىم شۇنداق ئېغىر خىرىسقا دۇچ كەلدى . بولۇپمۇ ، دىن دۆلەت ھاكىمىيىتىدىكى ئورنىدىن مەھرۇم قىلىندى ، كامالىزم مىسىر جەمئىيىتىدە قاتتىق تەسىر پەيدا قىلدى . نەتىجىدە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بارلىققا كەلدى ۋە دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى يېڭى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى .

2 . ئىقتىسادىي جەھەتتە

بۇ دەۋردە مىسىرنىڭ ئىقتىسادى پۈتۈنلەي دېگۈدەك چەت ئەل كونترولىلۇقىدا ئىدى . يېزا ئىگىلىكىدە يەرنىڭ تەقسىم قىلىنىشى مۇڭاپىق بولماي ، ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈپ كېتىش ئېغىر ئىدى .

1) چەت ئەل مىسىر ئىقتىسادىنى كونترول قىلىۋالدى

20 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا چەت ئەللىكلەر مىسىرنىڭ كۆپ قىسىم ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرىنى كونترول قىلىۋالدى . ئۇلارنىڭ سالغان مەبلىغى مىسىردا سېلىنغان ئومۇمىي مەبلەغنىڭ 91 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . مىسىرنىڭ ئۆزىنىڭ كاپىتالى ئاران 9 پىرسەنتنى ئىگىلىدى . مىسىرنىڭ دۆلەت مالىيە ھوقۇقى ۋە سودا ھوقۇقىنىمۇ پۈتۈنلەي چەت ئەللىكلەر ئىگىلىۋالدى .

مىسىرنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئۇزلۇكسىز ناچارلاشتى ، ئىشسىزلار كۆپەيدى ، ئەمگەكچىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى جىددىي تۆۋەنلەپ كەتتى . كاسىپلار ، ئۇششاق سودىگەرلەر قىيىن ئەھۋالدا قالدى . چەت ئەل مەبلەغ سالغان كارخانىلاردا ئىشلەيدىغان ئىشچىلار تېخىمۇ پاجىئەلىك ھالغا چۈشۈپ قالدى .

2) يېزا ئىگىلىكىدە يەرلەرنىڭ تەقسىم قىلىنىشى ئادىل

بولماي ، ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈش ئېغىر بولدى

چەت ئەل كاپىتالى ۋە فېئودال پومېشچىكلارنىڭ ئىزىشى ئارقىسىدا ، دېھقانلار رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىپ ، تۇرمۇشتا ئىنتايىن قىينالدى . 1914 ـ يىلىدىكى ستاتىستىكىدىن قارىغاندا ، 90.7 % دېھقان ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر فىدان يەرگە ئىگە بولۇپ ، 12 مىڭ 480 ئۆيلۈك پومېشچىك تېرىلغۇ يەرنىڭ 43.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىۋالغان① . يەرسىز قالغان نۇرغۇن دېھقانلار يۇرتىنى تاشلاپ ، شەھەرلەرگە كىرىپ ، ئىشسىزلار قوشۇنىغا قوشۇلغان .

3 . ئىجتىمائىي ئىدىيە جەھەتتە

1)غەربىلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمى كۆتۈرۈلدى

مۇشۇ ئەسەرنىڭ باشلىرىدا غەربىلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمى پەيدا بولدى ، بۇ ئېقىمغا مىسىردىكى لۇتفى سەئىد ، تاھا ھۈسەيىن قاتارلىق كىشىلەر ۋەكىللىك قىلدى . ئۇلار غەرب مەدەنىيىتىنى تەقلىد قىلىپ ، غەربنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئەندىزىلىرىنى قوللىنىپ ، مىسىرنىڭ نامرات ۋە قالاق ھالىتىنى ئۆزگەرتىشنى ؛ لىبېرالىزمنى قوبۇل قىلىپ ، ئەنئەنىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ئىدىيىنى دىنىي ئەقىدە ۋە دىنىي ئەنئەنىنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئازاد قىلىپ ، ئىسلام جەمئىيىتىدىكى ھەممە مەسىلىلەرنى مۇستەقىل ، ئىسپاتلىق ئويلىنىشنى ، دىندىن تاشقىرىلىقنى يولغا قويۇپ ، دىن بىلەن دۆلەتنىڭ سىياسىيسىنى ئايرىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى .

غەربىلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدىغان بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى غەربنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان زىيالىيلار بولۇپ ، ئۇلار چەت ئەللەردە ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت ئۇلارنى

---

① گو يىڭدي : «ئەرەب تارىخى تېزىسلىرى» ، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، 1 ـ نەشرى ، 421 ـ بەت .

مەدەنىيەت ، مائارىپ جەھەتلەردىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرگە قويغانلىقتىن ، ئالىي مائارىپتا ئۇلارنىڭ تەسىرى چوڭ ئىدى . بۇ ئەھۋالغا قارىتا ھەسەنۇل بەننا : «مىسىرنىڭ ئالىي مەكتەپلىرىدە غەربنىڭ تۇرمۇش تۈسى تولۇپ كەتتى ، غەرب تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلدى . شۇ ئارقىلىق ئالىي مەكتەپلەر دىندىن تاشقىرىلاشتۇرۇلۇپ ، ئاندىن يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ دىنغا ، ئەنئەنىگە قارشى تۇرىدىغان سورۇن قىلىۋېتىلمەكچى بولدى»[1] دەپ ھېسابلىغان .

دىندىن تاشقىرى پائالىيەتلەر كۆپەيمەي ، ئىسلام ئىدىيىسى بىلەن تېپىشىدىغان بىر تۈركۈم ئەسەرلەر نەشر قىلىندى . مەسىلەن ، تۈركىيىدە خەلىپە تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، مىسىرلىق مۇتەپەككۇر ئەلى ئابدۇرازاق (1888 — 1966) «ئىسلامىيەت ۋە ھۆكۈمرانلىق مەنبەسى» ناملىق كىتابنى ئېلان قىلىپ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن تۇزۇمنى مەنبە جەھەتتىن ئىنكار قىلدى . نەتىجىدە بۇ ئىش ئىنگلىزلارنىڭ ، ئوردىنىڭ ، كونسېرۋاتىپلارنىڭ ۋە بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ ئىسلام ئالىملىرىنىڭ تۇپ مەنپەئىتىگە چېقىلغانلىقتىن ، ئۇلارنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچراپ ، پۈتكۈل جەمئىيەتتە زىلزىلە پەيدا قىلغان چوڭ دېلو بولۇپ قالدى .

مىسىرنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى مەشھۇر ئەربابى تاھا ھۈسەيىن (1889 — 1973) 1926 - يىلى «جاھالەت شېئىرلىرى توغرىسىدا» ناملىق كىتابنى ئېلان قىلدى . مۇئەللىپ كىتابىدا تارىختىكى ھەممە نەرسىنىڭ نىسپىي بولىدىغانلىقى ، ئۇلارنى دەلىللىگەندىن كېيىن ئاندىن ئېتىراپ قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدىكى ئىدىيىنى ئىپادىلىگەنىدى . بۇ

---

① ئەھرەم سەئىد فەرخۇدە : «ئىسلام پىكىر ئېقىمى ۋە مىسىر سىياسىيسىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى» ، قاھىرە ، زاھىرا ئەرەب ئاخبارات نەشرىياتى ، 1991 - يىلى ، 1 - نەشرى ، 32 - بەت .

كىتاب ئېلان قىلىنىپ ، ئابدۇرازاق دېلوسىدىن كېيىن پارلامېنتتا ، ئالىي مەكتەپلەردە ۋە خەلق ئىچىدە يەنە غۇلغۇلا پەيدا بولدى . ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر شەيخ بۇ كىتابقا ئىسلام دىنىدىن گۇمانلاندى ، «قۇرئان كەرىم»نى ھاقارەتلىدى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ھۇجۇم قىلدى ، دېگەندەك جىنايەتلەرنى ئارتىپ ئەرز سۇنۇپ ، مۇئەللىپنى قانۇن بويىچە جازالاشنى تەلەپ قىلدى .

غەربلەشتۇرۇش پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىدە ياشلار دىنىي تەربىيىدىن ئايرىلىپ ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ ، ئەنئەنىۋى ئادەتلەرگە يېڭىدىن قاراپ ، يېڭى تۇرمۇش كەينىگە كىرىشكە باشلىدى . ئاياللار چۈمبەلنى تاشلاپ ، كونا تۇرمۇش شەكلىنى ئۆزگەرتتى . ئاياللار ئازادلىقى توغرىسىدىكى سادالار كۈچەيدى .

غەربنىڭ تۇرمۇش شەكلى مىسىر جەمئىيىتىگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى . مەيخانا ، كەچلىك بەزمىخانا ، پاھىشخانىلار پەيدا بولدى . ئەدەبىي ژۇرناللار نەشر قىلىندى ، يېڭى ئادەتلەرنى تەرغىب قىلىدىغان گېزىتلەر چىقىرىلدى . دىنغا ئاسىيلىق قىلغان ، ئىسلام مەدەنىيىتىگە نۇقسان يەتكۈزگەن بو ھادىسىلەر جەمئىيەتنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە يامراپ كەتتى .

2) ئىسلام لاگېرى زەئىپلەشتى

ئەينى ۋاقىتتا ، ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتى ھەرقايسى تەرەپلەردىكى سىياسىي كۈچلەر سىنىشىپ كۆرىدىغان سورۇن بولدى . ھەرقايسى تەرەپ سىياسىي كۈرەشتە ئەزھەر ئالىملىرىنىڭ ئۆزى تەرەپتە تۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى . پادىشاھ فۇئاد① ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغاندا ، ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئالىملىرىنى يېنىغا تارتىپ ، مىللىي

---

① پادىشاھ فۇئاد (1922 ـ يىلىدىن 1936 ـ يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان) مىسىردا پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇنلۇق تۈزۈم يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئەنگلىيە يۆلەپ تەختكە چىقارغان تۇنجى پادىشاھ ، پادىشاھ فارۇقنىڭ دادىسى .

دېموكراتىك ھەربىر كەتلەرگە قارشى تۇردى . ئۇ چاغلاردا ئەزھەرنىڭ ئالىملىرى خەلقنىڭ تەلىپىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ، ئىلمىي تەجرىبىلەرنى قوبۇل قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ھېچقانداق ئۇتۇق قازىنالماي ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى گويا قېتىپ قالغان ئىدىيىۋى ئەقىدىلەرنى تەكرارلاشتىن ئىبارەت بولدى . نەتىجىدە ، كىشىلەرنىڭ ئەزھەرنى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدىكى تەلەپ سادالىرى كۆچەيدى . كىشىلەر ئالدى بىلەن ئەزھەرنىڭ قاتمالللىقتىن بۆسۈپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى .

ئەينى چاغلاردىكى مىسىردا سوپىزم كۈچلىرى شەھەر ، يېزىلاردىكى ھەممە يەرگە تارقالغان ، ئەۋلىيالارغا سەجدە قىلىش ، مازار - ماشايىخلارنى سەجدە قىلىش ئەۋج ئېلىپ كەتكەنىدى . نۇرغۇن مۇسۇلمان ئالىملىرى بۇنداق قىلىش ئەنئەنىۋى ئىسلام ئىدىيىسىنى ۋە ئىسلام ئېتىقادىنى يەنە بىر جەھەتتىن بۇرمىلاپ ۋە ئۇنىڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، مۇسۇلمانلارنى ئىسلامىيەتنىڭ توغرا يولىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ ، دەپ قارىدى .

بۇنىڭدىن باشقا ، رەشىد رىزا باشچىلىقىدىكى ئىسلام ئىسلاھاتچىلىرى — ئىسلام مودېرنىزمچىلىرى مىسىردا كۆتۈرۈلگەن مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ رىقابىتى ئالدىدا ئاجىز - ئىقتىدارسىزلىقىنى ئىپادىلەپ ، قەدىمكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىلا تەكىتلەپ ، ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغان ھەرىكەت پروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويالمىدى . ئەينى يىللاردا ، رەشىد رىزانىڭ شاگىرتى بولغان 22 ياشلىق ھەسەنۇل بەننا بۇنداق ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ ، ۋەز ئېيتىش بىلەن توختاپ قالماستىن ، ھەرىكەت قىلىشنى تەكىتلەش زۆرۈر دەپ قارىدى .

3) مىسىئونېرلارنىڭ رولى

ئەنگلىيە ئىشغالىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ مىسىرغا قارىتىلغان سىياسىي ، ئىقتىسادىي كونترولللۇقىنىڭ تەدرىجىي كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ ، غەرب مەدەنىيىتىمۇ سىڭىپ كىرىشىنى

جەدىيلەشتۈردى . مىسسىردا خرىستىئان دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن غەرب مىسسىئونېرلىرى مىسىرغا تۈركۈملەپ يېتىپ كەلدى . 1906 ـ يىلى قاھىرەدە چاقىرىلغان گوسپېل يىغىنى خرىستىئان دىنىنىڭ ئىسلام دىنىغا قارىتقان ئومۇمىيۈزلۈك خىرىسىدىن دېرەك بەردى . يىغىن ئىسلام مەسىلىلىرىنى ۋە ئىسلامىيەتكە تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئۇسۇللىرىنى ، مەسىلەن ، دوختۇرخانا ۋە يىغۇېلىش ئورۇنلىرىنى قۇرۇش ، مەكتەپ سېلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلدى . ئەزھەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، خرىستىئان ئۇنىۋېرسىتېتىنى قۇردى . «ئەڭ مۇھىم ۋاستە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى ، ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ غەربكە تەربىيە ئېلىشقا ئەۋەتىش ، ئۇلار دۆلىتىگە قايتقاندىن كېيىن گوسپېلنى تارقىتىدىغان ئىدىيىۋى رەھبەرلەر بولۇشى كېرەك .»[1]

مىسسىئونېرلارنىڭ پائالىيەتلىرى مىسىرلىقلارنىڭ ئىسلام دىنىنى قوغداش ئېڭىنى ئويغاتتى . ئۇلار مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇش بىلەن دىنىنى قوغداشنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ ، گوسپېلغا قارشى تۇرىدىغان ئىسلام دولقۇنىنى قوزغىدى . بۇنىڭغا ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتى ، مۇسۇلمان ياشلىرى ئۇيۇشمىسى ۋە ھەيكىر قاتارلىق بىر قىسىم مۇتەپەككۇرلار ۋەكىللىك قىلدى . بۇ مەزگىلدە ئوتتۇرىغا چىققان ئىسلام تەشكىلاتلىرى گوسپېلغا قارشى پائالىيەت قىلىدىغان تەشكىلاتلار ئىدى .

§ 2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى

① ئىبراھىم ئەھمەد : «شەرق بىلەن گوسپېل ۋە جاھانگىرلىكنىڭ مۇناسىۋىتى» ، 65 ـ بەت .

1 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى ھەسەنۇل بەننا قۇردى ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلدى . ھەسەنۇل بەننا 1906 ـ يىلى مىسىرنىڭ ئىسمائىلىيە شەھىرىدىكى دىنىي ئائىلىدە دۇنياغا كېلىپ ، كىچىكىدىن ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان . دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، ئىسمائىلىيە شەھىرىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولغان . ئەنگلىيە ئىشغالىيەتچىلىرىنىڭ رەزىل قىلمىشلىرىنى بىۋاستە كۆرگەن . مىسىر جەمئىيىتىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشلىرىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان ، ئىسلامىيەتنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا بەل باغلىغان . 1927 ـ يىلىدىن باشلاپ ، خېرىدارلار بىلەن لىق تولغان قەھۋەخانىلارغا ھەر ھەپتىدە بېرىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى تەشۋىق قىلىپ ، نۇرغۇن مۇسۇلمانىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەن . ھەسەنۇل بەننا 22 ياشقا كىرگەن يىلى يەنى 1928 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئالتە دوستى بىلەن بىرلىكتە ئىسلامىيەتنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاش توغرىسىدا قەسەم بېرىپ «مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى»نى قۇرغان . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى مىسىر تارىخىدىكى ئەڭ كۆچلۈك دىنىي سىياسىي ھەرىكەتنىڭ باشلانغانلىقىدىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىدىن بېشارەت بەردى .

2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەرەققىياتى

1) سىياسىي پروگراممىسىنى ئاشكارىلىدى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى دەسلەپ دىنىي تەرغىبات ـــ تەربىيە بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دىنىي تەربىيە تەشكىلاتى

سۇپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ ، مۇسۇلمانلار ئاممىسىنى قوزغاپ ، ئۇلارنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە قاتناشتۇرۇشنى مەقسەت قىلدى . دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ۋە ئۆز تەشكىلاتىنىڭ تېز زورىيىشىغا ئەگىشىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1938 ـ يىلىدىكى 5 ـ قېتىملىق قۇرۇلتىيىدا سىياسىي كۆرەش نىشانى ھەققىدە ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش ئىكەنلىكىنى ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويۇشنى بەلگىلىدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مىسىرنىڭ سىياسىي سەھنىسىگە چىقىپ ، ھايات ـ ماماتلىق جېڭىنى قانات يايدۇردى .

2) ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا جىددىي تەييارلاندى

سىياسىي پروگراممىدا بەلگىلەنگەن كۆرەش نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مەملىكەت بويىچە ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنىڭ تەشكىلىي تەييارلىقلىرىنى جىددىي ئىشلىدى .

(1) ئۇيۇشما ئەزالىرىنى ياردەمچى بۇرادەر (كاندىدات ئەزا) ، خىزمەتچى بۇرادەر (رەسمىي ئەزا) ، جىھادچى بۇرادەر («ھەرىكەتچى بۇرادەر »)دىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىگە ئايرىدى .①

(2) قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەربىي تەشكىللىرىنى كۈچەيتتى . شۇ چاغدىكى پايدىلىق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ، ھەربىي كۈچىنى تولۇقلاپ ، زاپاس ھەربىي كۈچكە ئىگە بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەربىي ئورگىنىنىڭ ئالىي كومىتېتى شۇ چاغدا ھەسەنۇل بەننا باشچىلىقىدىكى يەتتە ئادەمدىن تەركىب تاپتى . ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان ئوفىتسېر مەخمۇت رابىب باش تەپتىشلىكىنى ئۈستىگە ئالدى . ئالىي كومىتېت ھەربىي ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى ، بۇ كۇرسنى

① مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئۆز ئەزالىرىنى «بۇرادەر » دەپ ئاتايدۇ ، شۇڭا بۇ تەشكىلاتنى بەزىلەر «مۇسۇلمان بۇرادەرلەر ئۇيۇشمىسى » دەپمۇ ئاتايدۇ .

ئاۋۋال قاھىرەدە ئېچىپ ، كېيىن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كېڭەيتتى . مۇسۇلمانلار ئىئانە قىلغان پۇلغا قورال ـ ياراق سېتىۋالدى .

(3) مەخپىي تەشكىلات — ئايلىنىپ يۈرۈپ كۆزدىن كەچۈرۈش ئېترىتى قۇرۇپ ، زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەسئۇل قىلدى . ئايلىنىپ يۈرۈپ كۆزدىن كەچۈرۈش ئېترىتىگە ئۈيغۇرشۇناسلىق باش يېتەكچىسى بۇاستە رەھبەرلىك قىلدى . قېرىنداشلار ئۈيغۇرشۇناسلىقى «جىھادچى بۇرادەر»لەرلا بۇ ئېترەتكە قاتنىشىش لاياقىتىگە ئىگە بولالىدى . ھەر بىر ئەزا ئىسلامىيەتنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرى يولىدا ھەممە نېمىسىنى قۇربان قىلىش توغرىسىدا قەسەم ئىچتى . ھەر بىر ھەربىرىگە گۇرۇپپىسى بەش ئادەمدىن تەركىب تېپىپ ، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىنى قوبۇل قىلغاندىن باشقا ، دىنىي تەربىيىنىمۇ قوبۇل قىلدى . ھەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ نازارەت ئاستىدا ئىكەنلىكىنى ، ھەرقانداق ئاسىيلىققا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدىغانلىقىنى بىلدى .

بۇ مەخپىي تەشكىلاتنىڭ ئادىمى 1947 ـ يىلى 75 مىڭغا يەتتى .①

(4) ئاخبارات سىستېمىسى قۇردى . ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى قېرىنداشلار ئۈيغۇرشۇناسلىقى كۆچىنى كېڭەيتىشكە ، ئىشچىلار ئۈيغۇرشۇناسى ، ئوقۇغۇچىلار ئۈيغۇرشۇناسى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلارغا سىڭىپ كىرگەنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا سىياسىي پارتىيىلەرگە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا ، ئارمىيە ۋە ساقچى سىستېمىلىرىغىمۇ سۇقۇنۇپ كىرىپ ، ئۇ يەرلەردە مەخپىي گۇرۇپپىلارنى قۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى .

3) تەشكىلىي ئورگانلارنىڭ تۈزۈلۈشى

---

① گېنېرال مايور ھەسەن سادىق : «ئىسلام مەزھەپلىرى» ، قاھىرە ، مەيدېبولىسى نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى 1 ـ نەشرى .

(1) رەھبەرلەر

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالىي رەھبىرى باش يېتەكچى بولىدۇ. 1928 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە ھەسەنئول بەننا، 1949 - يىلىدىن 1970 - يىلىغىچە ئىسمائىل ھۇدەيبى، 1970 - يىلىدىن 1986 - يىلىغىچە ئۆمەر تىلمىساني، 1986 - يىلىدىن باشلاپ خەمىد ئەبۇ ناسىر باش يېتەكچى بولدى. خەمىد ئەبۇ ناسىر 1920 - يىلى 3 - ئايدا مىسىرنىڭ ئاسيۇت ئۆلكىسىدە تۇغۇلغان. 1934 - يىلى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا قاتناشقا، ئۇيۇشمىدا يەرلىكنىڭ ۋەكىللىكى، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئاسيۇت ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى يۇقىرى مىسىر رايونىنىڭ يېتەكچىسى ۋە يېتەكچىلىك ئىدارىسىنىڭ ھەيئىتى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1954 - يىلى مىسىر سوتى ئۇنى نازارەت ئاستىدا ئۆمۈرلۈك ھاشارغا ھۆكۈم قىلغان. 1970 - يىلى 10 - ئايدا قويۇپ بېرىلگەن.

(2) تەشكىلىي تۈزۈلمىسى

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئاشكارا ۋە مەخپىي ئىككى سىستېمىغا ئايرىلىدۇ.

باش يېتەكچىنىڭ ئاستىدا يېتەكچىلىك ئىدارىسى (ئالىي مەۋرىي باشقۇرۇش ئورگىنى) تەسىس قىلىنغان. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمەتلىرىنى نازارەت قىلىش، سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش، ھەمدە ئىچكى ئىشلارنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت. باش يېتەكچى ھەر يىلى رايونلاردىكى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ مەسئۇللىرىنى چاقىرىپ يىغىن ئېچىپ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئالاقىدار ئىشلىرىنى ئىگىلەيدۇ ۋە بىر تەرەپ قىلىدۇ.

قۇرۇش كومىتېتى تەسىس قىلغان. بۇ كومىتېت مەسلىھەت

كېڭىشىگە باراۋەر بولۇپ ، قۇرۇلتايغا ۋەكىللىك قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە .

ئاساسىي قاتلاملاردا «ئائىلە» (گۇرۇپپا) تەسىس قىلىنغان . ھەربىر ئائىلىدە بەشتىن بۇرادەر بولىدۇ . يۇقىرىدىن بىر ئادەمنى ئۇلار بىلەن تاق لىنىيىلىك ئالاقىلىشىشقا ئەۋەتىدۇ . «ئائىلە»نىڭ ئۇستىدە ئەترەت ، ئەترەتنىڭ ئۇستىدە پولك بولىدۇ .

پەۋقۇلئاددە ئورگان (مەخپىي سىستېما) خەۋپسىزلىك خىزمىتىگە ۋە ھەربىي ھەرىكەتلەرگە مەسئۇل بولىدۇ ، بۇنىڭغا باش يېتەكچى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىدۇ .

ھازىرقى باش يېتەكچى 1995 - يىلى مۇخبىرلار سورىغاندا مەخپىي سىستېما توغرىسىدا مۇنداق دېگەن : «مەخپىي سىستېما شۇ چاغدا ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان . ھازىر ئۇ مەۋجۇت ئەمەس . » لېكىن ، سىرتتىكىلەر بۇ ئورگاننى ھېلىمۇ مەۋجۇت دەپ گۇمان قىلىدۇ .

(3) تەشكىلىي تەرەققىيات

1928 - يىلى قۇرۇلغاندا كۆلىمى ناھايىتى كىچىك بولۇپ ، بىرەر يۈزدەك ئەزاسى بولغان ، پائالىيەت دائىرىسىمۇ ئىسمائىلىيە رايونى بىلەن چەكلەنگەن . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1933 - يىلى قاھىرەدە باش شتاب قۇردى ، ھەمدە مەملىكەت بويىچە 50 رايوندا شۆبە ئۇيۇشما قۇردى . 1938 - يىلى ھەسەنئۇل بەننا مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئورگان قۇرغانلىقىنى ، 300 شۆبىسى بارلىقىنى جاكارلىدى . 1940 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزاسى مەملىكەت بويىچە 500 مىڭ ئادەمگە يېتىپ ، نەچچە مىڭ شۆبە ئۇيۇشما جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي قاتلاملىرىغا تارقالدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى قۇردى .

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئۇنىڭ ھەربىي كۈچى يەنمۇ كۈچەيتىلدى . ئۇرۇشتىن كېيىن ، ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەزالىرى 1948 ـ يىلىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىغا قاتناشتى . ئادەمى 700 مىڭغا يەتتى . بۇ چاغدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، ئۆزىنىڭ زاۋۇت ، شىركەت ، مەكتەپ ۋە دوختۇرخانىلىرىغمۇ ئىگە بولدى .

پادىشاھ فارۇخ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنىڭ بارغانسېرى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ ، 1948 ـ يىلى باش ۋەزىر نەقشراشنى قەستلەپ ئۆلتۈردى ، دېگەن بەتنام بىلەن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى قاتتىق باستۇردى . ئۇيۇشمىنىڭ باش يېتەكچىسى ھەسەن بەننانى ئىككىنچى يىلى قەستلەپ ئۆلتۈردى .

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1952 ـ يىلى جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى «ئەركىن ئوفىتسېرلار گۇرۇھى» غا يارەملىشىپ قېئودال خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇۋەتتى . لېكىن ، قانداق ھاكىمىيەت قۇرۇش مەسىلىسىدە ئىككى تەرەپنىڭ سىياسىي قارىشى ئوخشاش بولمىدى . بىرلىككە كېلەلمىدى ، زىددىيەت ئۆتكۈرلىشىپ كەتتى . مىسىردا ئىنقىلابقا يېتەكچىلىك قىلىش كومىتېتى 1954 ـ يىلى 1 ـ ئايدا مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى تارقىتىۋېتىشنى قارار قىلدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىپ ، جامال ئابدۇل ناسىرنى ئۆلتۈرۈشنىڭ ھەرىكەت پىلانىنى تۈزدى . پىلان مەغلۇپ بولۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىدى . مەخپىي ئورگانىنىڭ 70 پىرسەنت ئەزاسى قولغا ئېلىندى . يۇقىرى دەرىجىلىك ئالتە ئادەمى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى ، ھەممە پائالىيەتلىرى يوشۇرۇن ھالەتكە كۆچتى . بۇنداق ئەھۋال 1970 ـ يىللارغىچە داۋاملاشتى .

1970 ـ يىلى جامال ئابدۇل ناسىر قازا قىلىپ ، سادات زۇڭتۇڭ بولدى . سادات ئۆزىنىڭ ئورنىنى مۇستەھكەملەش ، «سولچىلار » ۋە ناسىرچىلارغا زەربە بېرىش ئۈچۈن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كۆپ قىسىم رەھبەرلىرىنى ۋە ئەزالىرىنى تۇرمىدىن قويۇپ بەردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پائالىيىتىنى يەنە ئەسلىگە كەلتۈردى ، تەشكىلىمۇ تەرەققىي قىلىپ ، 1981 ـ يىلى 9 ـ ئايغا كەلگەندە ئەزاسى 200 مىڭ ئادەمگە يەتتى .

80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن سادات ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئۆتكۈرلەشتى . باشقا پارتىيە ـ گۇرۇھلارمۇ ھۆكۈمەتنى قاتتىق تەنقىد قىلىشقا باشلىدى . 1981 ـ يىلى 9 ـ ئايدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ «سادا» نامىلىق ژۇرنىلى پېچەتلىۋېتىلدى . ئۇيۇشمىنىڭ باش يېتەكچىسى تېلېمسانى جەمئىيەتتىكى نۇرغۇن مەشھۇر ئەربابلار قاتارىدا قولغا ئېلىندى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بىر ئەسەبىي تەشكىلاتى — ئىسلام جىھاد تەشكىلاتى 1981 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى زۇڭتۇڭ ئەنۋەر ساداتنىڭ قەستلەپ ئۆلتۈرۈشىنى ئۇيۇشتۇردى .

مۇبارەك زۇڭتۇڭ بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە يۈمشاق قوللۇق بىلەن قاتتىق قوللۇقنى قوشۇپ ئىشلىتىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، بىر تەرەپتىن ، زوراۋانلىق ـ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى قاتتىق باستۇردى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن «سۆزلەشتى» ، بۇ ئۇسۇل مەلۇم ئۇنۇم بەردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بەزى رەھبەرلىرى زوراۋانلىق كۈچى ئىشلىتىش تەشەببۇسىدىن ۋاز كەچتى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ زوراۋانلىق قىلماسلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان پائالىيەتلىرىگە ھۆكۈمەت كەڭ قورساق بولۇش پوزىتسىيەسىنى قوللاندى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مەلۇم دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى .

3 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلىي جەھەتتە پارچىلىنىشى

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرى مۇرەككەپ ، ئۇلار ئوخشىمىغان سىنىپ ۋە ئوخشىمىغان تەبىقىلەردىن بولۇپ ، ھەر خىل مەقسەت ۋە تەلەپلەردە بولغاچقا ، ئىچكى جەھەتتە زىددىيەت ۋە ئىختىلاپ پەيدا بولۇپ ، تەشكىلىي جەھەتتە پارچىلىنىش پەيدا بولدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1970 ـ يىللاردىن باشلاپ تەدرىجىي پارچىلاندى . ئاز سانداكى ئادەملەر ئايرىم تەشكىلاتلارنى قۇردى ، بۇ يېڭى تەشكىلاتلار ئادەتتە بىرقەدەر كەسكىن بولدى . ھازىر مىسىردا پائالىيەت قىلىۋاتقان بۇنداق تەشكىلاتلار تۆۋەندىكىچە :

«جىھاد تەشكىلاتى» : 1974 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغان ، قاھىرە ، جىزا ، ئالېكساندرىيە قاتارلىق جايلاردا بازىلىرى بار ، چەت ئەللەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى كەڭ . بۇ تەشكىلاتقا رېئاللىقتىن نارازى ياش ئوقۇغۇچىلار ، بەزى ھەربىيلەر قاتناشقان . ئۇلار جىھاد ئارقىلىق ، مىسىردا خەلىپە دۆلىتى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . مۇشۇ مەقسەتتە دۆلەت رەھبەرلىرىنى ئۆلتۈرۈش ۋاستىسىنى قوللىنىپ ئاممىنىڭ قوزغىلىپ «ئىنقىلاب» قىلىشىنى ئالغا سىلجىتمەكچى بولىدۇ . زۇكۇنۇڭ ساداتنى مۇشۇ تەشكىلاتنىكىلەر ئۆلتۈرگەنلىكتىن قاتتىق باستۇرۇلۇپ ، كۆچى بەك ئاجىزلىتىلدى .① يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ تەشكىلات يەنە ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ . بۇ تەشكىلاتنىڭ نەچچە يۈز ئەزاسى 1986 ـ يىلى 6 ـ ئايدا قاھىرەنىڭ مەركىزىي كوچىلىرىدا نامايىش قىلىپ ، تەشۋىقات ۋەرىقىلىرى تارقىتىپ ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئەيىبلىدى .

---

① گېنېرال مايور ھەسەن سادىق : «ئىسلام مەزھەپلىرى» ، قاھىرە ، مەيدىپولىس نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، 1 ـ نەشرى ، 395 ـ بەت .

«ئاسىيلىقنى بېكىتىش ۋە ھىجرەت قىلىش تەشكىلاتى» : بۇ تەشكىلات 1971 ـ يىلى قۇرۇلغان ، ئۇنىڭغا ياشلار ، تۆۋەن قاتلامدىكى پۇقرالار ۋە بىر قىسىم زىيالىيلار قاتناشقان . 3 مىڭدىن 5 مىڭغىچە ئەزاسى بار ، ئەڭ كەسكىن ئىسلامىزمچى تەشكىلات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇ تەشكىلات مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدەك ئاۋۋال ھىجرەت قىلىپ (يۆتكىلىپ كېتىپ) كۇچ توپلاپ ، ئاخىرى قوراللىق جەڭ قىلىپ قايتىپ كېلىپ ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ[1] . 1970 ـ يىللاردىن باشلاپ ، كۆپ قېتىم قوراللىق ۋەقەلەرگە قاتناشتى . مەسىلەن ، قاھىرە ھەربىي تېخنىكا ئىنستىتۇتىغا قوراللىق ھۇجۇم قىلدى ، دىنىي مىنىستىرلىقىنىڭ مىنىستىرى زاھابنى تۇتقۇن قىلدى ۋە ئۆلتۈرۈۋەتتى ، ئاسيۇت ساقچى ئىدارىسىگە ھۇجۇم قىلدى . شۇڭا ، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن باستۇرۇلدى . بۇ تەشكىلات «جىھاد تەشكىلاتى» بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ، ھەمدە بەزى دۆلەتلەرنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن ، كۆپ قىسىم ئەزالىرى ھازىر چەت ئەللەردە .

«ئىسلام يېتەكچىلىك جەمئىيىتى» : بۇ تەشكىلات دۆلەتنى ئىسلام دىنىنىڭ پرىنسىپلىرى بويىچە ئىدارە قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . باش جەمئىيەت ۋە شۆبە جەمئىيەتلەرنى قۇرغان . ئاساسىي قاتلامدىكى گۇرۇپپىلىرى مەخپىي ھالەتتە ، چەت ئەللەردىن نۇرغۇن ياردەم ئالىدۇ . كىتاب ، سوۋغا ۋە قۇتقۇزۇش بېرىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ياشلارنى ۋە ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئەزالىرى كۆپەيدى ، تەسىرى كېڭەيدى . بۇ جەمئىيەتنىڭ باشلىقى ھاپىز سالام 1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا مىسىردا شەرئىەتنى دەرھال يولغا

---

① ئەھرام سەئىد فەرخۇد : «ئىسلام پىكىر ئېقىمى ۋە مىسىر سىياسىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى» ، قاھىرە ، زاھىرە ئەرەب ئاخبارات نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، 1 ـ نەشرى ، 57 ـ بەت .

قويۇشنى تەلەپ قىلدى . مۇشۇ مەقسەت ئۈچۈن بۇ تەشكىلات زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىگە يۈرۈش قىلىش ، ئىسلام نامايىشىنى ئۇيۇشتۇرۇش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى پىلانلىدى . بۇ تەشكىلات 1986 ـ يىلى 6 ـ ئايدا قاھىرەنىڭ ئابدىن مەيدانىدا كۈچ كۆرسىتىش خاراكتېرىدە كەڭ كۆلەملىك روزى ھېيت نامىزى ئوقۇش پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇردى .

§ 3 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق قاراشلىرى

1 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ نەزەريىچىلىرى

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەشھۇر نەزەريىچىسى ھەسەنۇل بەننا يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلدى . بۇ يەردە تەكرارلىمايمىز . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق نەزەريىچىسى سەييىد قۇتۇب 1906 ـ يىلى مىسىرنىڭ ئاسيۇت ئۆلكىسىدىكى يېزىدا ئولتۇرۇشلۇق باي ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن . تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، قاھىرە دارىلمۇئەللىمىن ئىنستىتۇتىدا ئوقۇغان . 1922 ـ يىلى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ، ئوقۇتۇش خىزمىتى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان .

40 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، ئىسلامىيەتكە دائىر مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشقا باشلىغان . سوتسىيالىزمغا دائىر مەسىلىلەرنمۇ تەتقىق قىلغان . 1949 ـ يىلى «ئىسلامىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئادىللىقى» دېگەن تېمىدا ئۇزۇن ماقالە ئېلان قىلىپ ، «ئادىللىق» ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ئىكەنلىكىنى ئەتراپلىق ئىسپاتلىغان .

1950 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا مائارىپ مىنىستىرلىقىنى تەرىپىدىن ئامېرىكىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىپ ، ئاساسلىقى مائارىپ تۈزۈمىنى ئۆگەنگەن . بۇ مەزگىلدە ئۇ غەرب دۇنياسىدىكى ماددىي تۇرمۇشنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، لېكىن جەمئىيەتنىڭ چىرىكلىكىنى ، ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى غەرب يولىنىڭ ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تونۇپ يەتكەن . دۆلىتىگە قايتقاندىن كېيىن «ئىسلامىيەت بىلەن كاپىتالىزمنىڭ توقۇنۇشى» ناملىق كىتابىنى ئېلان قىلغان . بۇ ئىش ئۇنىڭ ئىدىيىسىنىڭ دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكتىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا بۇرالغانلىقىدىن دېرەك بەردى .

سەييىد قۇتۇب مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا 1952 ـ يىلى قاتناشقان . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1954 ـ يىلى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغاندا قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە سېلىنغان . 1964 ـ يىلى قويۇپ بېرىلگەن ، 1965 ـ يىلى يەنە تۇرمىگە سېلىنىپ ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان .

سەييىد قۇتۇب تۇرمىدە يېزىقچىلىقنىڭ داۋاملاشتۇرغان . ھۆكۈمەتنى قوللاشتىن ھۆكۈمەتتىن نەپرەتلىنىشكە ئۆزگىرىپ ، رېئال جەمئىيەتكە قاتتىق نارازى بولغانلىقتىن ، كۈرەشتە ئۇستى ـ ئۇستىلەپ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇزۇن مۇددەت تۇرمىدە ياتقانلىقتىن ۋە ھەسەنۇل بەننا ، مەۋدۇدىلارنىڭ رادىكال ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن ، تېخىمۇ كەسكىن بولۇپ كەتكەن .

سەييىد قۇتۇب ئىسلامىيەتكە دائىر «مۇشۇ دىن» ، «كەلگۈسى ئىسلامىيەتكە مەنسۇپ» دېگەندەك ئىسلامىيەتكە دائىر بىرنەچچە ئەسەرنى يېزىپ پۈتكۈزگەن . 1962 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان «يول بەلگىسى» ناملىق ئەسىرى ئۇنىڭ رادىكال ئىدىيىسىنى ئەڭ ئوبدان ئىپادىلەپ بەرگەن . ئۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۆز قاراشلىرىنى نەزەرىيە جەھەتتىن

سستېمىلىق شەرھلىگەن . بولۇپمۇ ، مەۋدۇدىنىڭ رادىكال ئىدىيىسىنى چېكىگە يەتكۈزگەن . ئۇنىڭ قاراشلىرى شۇ چاغدىكى قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بولۇپلا قالماستىن ، كېيىن بەزى ئىسلامىزم ئەسەبىي تەشكىلاتلىرى ۋە شەخسلەر ھەرىكىتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بولۇپ قالدى .

2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم تونۇرىسىدىكى نەزەرىيىۋى قاراشلىرى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم نەزەرىيىسىنىڭ يادروسى «ئىسلامىيەت دېمەك سىياسىي دېمەكتۇر» دېگەن قاراشتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت قۇرۇپ ، دۆلەتنى دىن بىلەن باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دېگەن : «ئىسلامىيەت — ھەم ئېتىقاد ، ھەم ئىبادەت ؛ ھەم دىن ، ھەم دۆلەت ؛ ھەم روھ ، ھەم ھەرىكەت ؛ ھەم نامازى ، ھەم جىھاد ؛ ھەم قۇرئان ، ھەم شەمشەردىن ئىبارەت .»[1] ھەسەنۇل بەننا ئىسلام دىنىنىڭ ئومۇميۈزلۈكلۈكىنى ، يەنى ئىسلام دىنىنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان سىستېما ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ ھەم بىر خىل ئىدېئولوگىيە ، ھەم بىر خىل سىياسىي تۈزۈم ؛ ھەم بىر خىل مەدەنىيەت شەكلى ، ھەم بىر خىل ئىجتىمائىي تەشكىلات شەكلى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ مۇھىم قاراشلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت :

1) «پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ»

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارايدۇ : ھازىر دۇنيادا مەيلى

---

① ھەسەنۇل بەننا : «بىزدىكى ئىككىنچى قەدەم» ، 1938 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىكى تۇنجى سان «يېتەكچى» گېزىتىگە بېسىلغان .

كاپىتالىزم ، مىللەتچىلىك ، ياكى سوتسىيالىزم بولسۇن ، ھەممىسى مەغلۇپ بولدى . زامانىمىز جەمئىيىتىدىكى ھەممە زىددىيەت ۋە ھەممە مەسىلىلەرنى پەقەت ئىسلامىيەتلا ھەل قىلالايدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : «غەربنىڭ ئىنسانىيەتكە رەھبەرلىك قىلىشى ئاخىرىغا يېرىپ قالدى . بۇ غەرب ماددىي مەدەنىيىتىنىڭ ۋەيران بولغانلىقىدىن ئەمەس ، شۇنداقلا غەربنىڭ ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي كۈچى ئاجىزلاشقانلىقىدىنمۇ ئەمەس ، بەلكى غەرب تۈزۈمىنىڭ رولىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىن بولدى . ئۇنىڭ قىممەت ‹ئامبىرى ›دا داۋاملىق ساتىدىغا ‹زاپاس مال › قالمىدى . »[1] «شەرق جەمئىيىتىنىڭ ئەھۋالىمۇ شۇنداق . » شۇڭا ، «بۇلارنىڭ ھەممىسىنى رەت قىلىمىز . شەرقنىڭ تۈزۈمى ياكى غەربنىڭ تۈزۈمى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر . » «پەقەت بىر خىل يېڭى رەھبەرلىك ئىنسانىيەتنىڭ غەرب پەن ـ تېخنىكىسى ئارقىلىق ماددىي مەدەنىيىتىنى ساقلاپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئىنسانىيەتنى بىر خىل يېڭى ھەم مۇكەممەل قىممەت قارىشى — ئىنسانىيەت ئىگە بولغان ھەممە بىلىملەرگە سىلىشتۇرغاندا — ۋە پاك ، ئىجابىي ، رېئال يول بىلەن تەمىنلەيدۇ » ، «پەقەت ئىسلامىيەتلا مۇشۇنداق قىممەت قارىشىغا ۋە بۇ يولغا ئىگە . »[2]

سەييىد قۇتۇب يەنە مۇنداق دەپ قارايدۇ : زامانىمىزدىكى مىسىر جەمئىيىتى جاھىلىيەت ھالىتىدە تۇرۇۋاتىدۇ . بۇنداق جاھىلىيەت ھالىتى تۆۋەندىكى ئىككى مەنبەدىن كەلگەن : بىرى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن ۋە تۆت خەلىپىدىن كېيىنكى رەھبەرلەر ئىسلام دىنىغا بەزى نەرسىلەرنى قوشتى ۋە ئىسلام دىنىنى بۇرمىلىۋەتتى ؛ يەنە بىرى ، غەرب مۇستەملىكىچىلىكى ۋە جاھانگىرلىكنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى . شۇڭا ، رېئال سىياسىي ،

---

① سەييىد قۇتۇب : «يول بەلگىسى» ، قاھىرە شەرق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان 1980 ـ يىلىدىكى ئۈرەمچە نەشرى ، 6 ـ بەت .

② يۇقىرىقى ئەسەر .

ئىقتىساد ،قانۇن ، مەدەنىيەت قاتارلىق ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا ئىسلام قىممىتىنى كۆچەيتىپ ، جاھىلىيەت ھالىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، دۆلەتنى ئىسلامىيەت بىلەن باشقۇرغاندا ، جەمئىيەتنىڭ ئادىللىقىنى ، دۆلەتنىڭ گۈللىنىشىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنى ئۈمىد قىلغىلى بولىدۇ . سەييىد قۇتۇب مۇنداق دېگەن : «بۇلاق بۇلغىنىپ» ، «باشقا ھەر خىل مەدەنىيلىك ۋە مەدەنىيەتلەر سىڭدى» ، «ئالدى بىلەن ، چوقۇم پاكىز بۇلاققا قايتىپ» ، دۇنيا قارىشىمىزنى يۇيۇشىمىز ، كىشىلىك قارىشىمىزنى ، قىممەت قارىشىمىزنى ، ئېتىكا - ئەخلاق قارىشىمىزنى ئالەمنىڭ ھەقىقىيىتى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ ھەقىقىيىتى بىلەن يۇيۇپ ، سىياسىي ، ئىقتىساد ، قانۇن - تۈزۈملىرىمىزنى ۋە تۈرمۇشنىڭ ھەر خىل فاكتورلىرىنى تۈزىتىشىمىز لازىم»①

2) دىندىن تاشقىرى بولغان ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دۆلەت تۈزۈلمىسىنى ئۈزۈل - كېسىل ئىنكار قىلدى

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارىدى : ھازىرقى دۇنيا ، جۇملىدىن ھەممە ئىسلام دۆلەتلىرى ھېلىھەم جاھىلىيەت ھالىتىدە تۇرۇۋاتىدۇ . «ئەتراپىمىز پۈتۈنلەي جاھىلىيەت ، كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى ، ئېتىقادى ، ئادىتى ، ئەنئەنىسى ۋە ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى ، ئەدەبىياتى ، سەنئىتى ، قانۇنى ، ھەتتا ئۆتكەندە بىز ئىسلام مەدەنىيىتى ، ئىسلامىيەتنىڭ مۇھىم ئەسەرلىرى ، ئىسلام پەلسەپىسى ، ئىسلام تەپەككۇرى دەپ قارالغان نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ مەنبەسى جاھىلىيەتتۇر .»② جاھىلىيەتچىلىك سىياسىي جەھەتتە ئاللانىڭ دۇنيادىكى ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلىش بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ ، «ئۇ ئالىي

---

① يۇقىرىقى ئەسەر .
② يۇقىرىقى ئەسەر ، 21 - بەت .

هۆكۈمرانلىق هوقۇقىنى ئادەمگە تاپشۇرۇپ بېرىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، بىر قىسىم كىشىلەر يەنە بىر قىسىم كىشىلەرگە هۆكۈمرانلىق قىلىدۇ » ، «ئىنساندا ئىدىيىۋى ئاڭنى ، قىممەت قارىشىنى ، قانۇن - تۈزۈمنى ، سىياسىي تۈزۈلمىنى بەلگىلەيدىغان هوقۇق بولىدۇ ، دەپ بىلجىرلاپ ، ئاللانىڭ ئىنسانلارغا بەلگىلەپ بەرگەن تۈرمۇش يولىدىن يىراقلاپ كەتتى . »[1]

بىزنىڭ ۋەزىپىمىز «ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ئۆزگەرتىپ ، بۇنداق جاهىلىيەتچىلىك هالەتلىرىنى يىلتىزى بىلەن بوقىتىشتىن ئىبارەت . بۇ خىل هالەت ئىسلامىيەتنىڭ هايات يولى بىلەن ، ئىسلامىيەت دۇنيا قارىشى بىلەن زىنهار چېقىشالمايدۇ . ئۇ زوراۋانلىق بىلەن بىزنى ۋەهىي بويىچە ئىسلامىيەت يولىدا ياشايدىغان هوقۇقىمىزدىن ۋە ئەركىنلىكىمىزدىن مەهرۇم قىلدى . »[2]

سەييىد قۇتۇب هاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن دۆلەت تۈزۈلمىسىنى ئىنكار قىلىپ ، ئىسلامىيەتنىڭ سىياسىي سەھنىگە قايتىپ كېلىپ ، دىندىن تاشقىرى هۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ ، ئىسلام ئىلاهىي هاكىمىيىتى قۇرۇش ئۈچۈن نەزەرىيىۋى ئاساس تېپىپ بېرىشنى ۋە جامائەت پىكرى پەيدا قىلىشنى كۆزلەيدۇ .

3) «هاكىملىق ئاللاغلا مەنسۇپ»

«هاكىملىق ئاللاغلا مەنسۇپ» دېگەن سۆز ئىنسانىڭ ئەڭ ئالىي مۇتلەق هۆكۈمرانلىق هوقۇقى بىر ئاللاغلا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ پرىنسىپ «كەلىمە شاهادەت» (ئەشهە دۇئەنلا ئىلاهە ئىللەللاهۇ ۋە ئەشهەدۇ ئەننە مۇهەممەدەن ئەبدۇهۇ ۋەرەسۇلۇهۇ) دېگەن كەلىمىدە تولۇق ئىپادىلىنىدۇر . بۇ قاراشنى مەۋدۇدى ئوتتۇرىغا قويغان ، سەييىد قۇتۇب بۇ قاراشنى قوللاپلا قالماستىن ، بەلكى نەزەرىيە جەهەتتىن يەنمۇ

---

① يۇقىرقى ئەسەر ، 10 - بەت .
② يۇقىرقى ئەسەر ، 22- بەت .

ئىلگىرىلىگەن ھالدا شەرھلەپ ، ئۇنى ئاللاغا ئېتىقاد قىلىش ۋە پەيغەمبەرگە ئىشىنىش بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان . ئۇ مۇنداق دېگەن : ئاللاغا ئېتىقاد قىلىدىغان ، پەيغەمبەرگە ئىشىنىدىغان ئىخلاسمەن مۇسۇلمان «ھاكىملىق» پرىنسىپىغا ئىشىنىشى كېرەك . ئۇنداق قىلمىسا ھەقىقىي مۇسۇلمان بولالمايدۇ . شۇڭا ، «ھاكىملىق نەزەريىسى»مۇ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ نەزەريە ئاساسى بولدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئىسلام دىنىنى سىياسىيلاشتۇرۇپ ، يېڭى تارىخىي شارائىتتا ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولدى . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئارزۇ قىلغان ئىلاھىي ھاكىمىيەتتە خەلىپە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى كېرەك . ھەسەنۇل بەننا خەلىپە ئىسلام بىرلىكىنىڭ سىمۋولى ، ئىسلام مىللەتلىرىنى ئالاقىلەشتۈرۈپ تۇرىدىغان تۈگۈن ، شۇڭا خەلىپە تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لازىم ، دەپ تەكىتلەيدۇ . سەييد قۇتۇب خەلىپىنى «ئىخلاسمەن سەردار» دەپ ئاتىدى . ئۇ مۇنداق دەپ قارىدى : بۇ خىزمەت (ئىسلام ئىنقىلابى)نى ئىخلاسمەن سەردارلار — «قۇرئان كەرىم» ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىدىغان ئادەملەرگە تايىنىپ ئورۇنلاش لازىم . ئۇلار ساھابىلاردەك ، ئىمانلىق جەمئىيەتكە رەھبەرلىك قىلىپ ، دىنغا قارشى جەمئىيەتكە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە . ئەڭ ئالدىنقى سەپتە پۇقرالار ئەمەس ، سەردارلار تۇرىدۇ ، ئىنقىلابنىڭ ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى ئادەتتىكى كىشىلەر ئەمەس ، بەلكى داھىيلار ، ئۇلگە بولىدىغان ئادەملەردۇر .①

«ھاكىملىق ئاللاغىلا مەنسۇپ» دېگەن بۇ قاراشنى تەشەببۇس قىلغاندا ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى مۇقەددەس ئاساس بىلەن تەمىنلەشنى مەقسەت قىلىدۇ . سەييد

① ھەسەن ھەنەپى : «ئەسلىيەتچىلىك» ، قاھىرە ، مەيدىبولى نەشرىياتى ، 1989 ـ يىلى نەشرى ، 50 ـ بەت .

قۇتۇب مۇنداق دېگەن : «ئىسلامىيەت ئۆز ئېتىقادىنى تەبلىغ شەكلى ئارقىلىق كىشىلەرگە يەتكۈزۈپ قويۇش بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالمىغان نوقۇل ئېتىقاد ئەمەس ، بەلكى تەشكىللىك ھەرىكەتتە ئىپادىلىنىپ پۈتۈن ئىنسانىنى ئازاد قىلمىغان يولدۇر . روشەنكى ، رەڭگارەڭ جاھىلىيەتچىلىك جەمئىيەتلىرى ئۆزلۈكىدىن ئورۇن بەرمەيدۇ ، ئىسلامىيەتنىڭ ئۆز يولى بويىچە ، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆيۈشتۇرۇشىغا ئىمكان بەرمەيدۇ . شۇڭا ، ئىسلامىيەت بۇ تۈزۈملەرنى ئىنسانلار ئومۇمىي ئازادلىقىنىڭ پۈتلىكاشكى سۈپىتىدە كەسكىن ۋەيران قىلىۋېتىشى لازىم . مانا بۇ ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنىڭ پۈتۈنلەي ئاللاغا مەنسۇپ بولۇشىنىڭ مەنىسىدۇر »[1]

سەييد قۇتۇب «ھاكىملىق ئاللاغىلا مەنسۇپ» دېگەن بۇ قاراشتىن پايدىلىنىپ ئەرەب مىللەتچىلىكىگە قارشى تۇرىدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : «ئەرەب مىللەتچىلىكى ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى ئاللاغا مەنسۇپ قىلماي ، ئەرەب مىللەتچىلىكىگە مەنسۇپ قىلىدۇ . شۇڭا ئۇ ئىسلام ئېتىقادىدىن يۈز ئۆرۈدى ، ئىسلامىيەتكە تەۋە ئەمەس . »

ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دەپ قارىدى : مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەممە پائالىيەتلىرى ۋە ئۇمىدلىرى ئىسلام ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش نىشانىغا قاراپ ، ئىلگىرىلەيدۇ . چۈنكى ، ئىسلام ھاكىمىيىتى ئىسلاملاشتۇرۇشنىڭ مۇھىم تۈۋرۈكى ھېسابلىنىدۇ .

شۇڭا ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئىسلامىيەت ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ ، ئاللانىڭ ئىنسانغا بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەكلىكىنى ، ئاللا ئۆزىنىڭ زېمىنىدىكى ۋەكىلى ، يەنى خەلىپە ئارقىلىق دۇنيادىكى

---

① «يول بەلگىسى» ، 89 ـ ، 90 ـ بەتلەر .

كىشىلەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغانلىقىنى ، ئىسلام ھاكىمىيىتى ئارقىلىق ئىسلاملاشتۇرۇشنى يولغا قويىدىغان ۋە قوغدايدىغانلىقىنى ، دىن بىلەن سىياسىيغا تەڭ ئەھمىيەت بېرىلگەندىلا مۇكەممەل مەندىكى ئىسلام دىنى بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى .

4) ئىجتىمائىي ئادىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارىدى : ئىسلام دىنى كەڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمنى ھاسىل قىلىدۇ ، مۇشۇنداق تۈزۈمنى قوللانغان دۆلەت جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ سىياسىي باراۋەرلىكىنى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئادىللىقنى كاپالەتلەندۈرەلەيدۇ .

شۇڭا ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى ئىسلام دىنىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى سائادەت دەۋرىنى ئۇلگە قىلىپ «ئىجتىمائىي ئادىللىق»نى ئەمەلگە ئاشۇرۇش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ تەشەببۇس ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ يەنە بىر بايرىقى ۋە ئاساسىي شوئارى بولۇپ قالدى .

5) قانۇن ـ تۈزۈملەرنى ئىسلاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى مۇنداق دەپ قارىدى : دىنىي قانۇن ـ تۈزۈملەر ئورنىغا دىندىن تاشقىرى قانۇن ـ تۈزۈملەر دەسستىلىپ ، ئاللانىڭ قانۇن ـ تۈزۈملىرىگە پەرۋا قىلىنمىغانلىقتىن ، ھازىر دۇنيانىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇشىدا ھەر خىل مەسىلىلەر پەيدا بولدى . شۇڭا ، كىشىلەر تەرىپىدىن تۈزۈلگەن قانۇنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، تەڭداشسىز بىردىنبىر ئىلاھىي قانۇننى يولغا قويۇش لازىم . ھەسەنۇل بەننا «قۇرئان كەرىم» — بىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىمىزدۇر . ھەممە ئىشقا ئاللا تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان «قۇرئان كەرىم» بويىچە ھۆكۈم قىلىش كېرەك ، دەپ ئوتتۇرىغا قويىدۇ .

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارايدۇ : شەرىئەت — ئىسلام

قانۇننى يولغا قويۇش ھەقىقي ئىسلام دۆلىتىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ، شۇنداقلا دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنى ئىسلاملاشتۇرۇشنىڭ ۋە ئىجتىمائىي ئادىللىقنىڭ تۈپ كاپالىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : بىر دۆلەت ئەگەر «شەرىئەتنى يولغا قويمىسا ، ئىسلامىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ ؛ ئىسلام يولى ۋە قانۇنى ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قوماندانلىق قىلمىغۇچە ، ئىسلام دۆلىتى ھېسابلانمايدۇ .»[1] «ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدىكى ھەممە ئىشنى ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ئاللانىڭ ئىلكىدىكى شەرىئەت بويىچە ئىدارە قىلىش ئىپادىلەنگەندىلا ئىنسانلار ئارىسىدا ئادەمنى ئادەم قۇل قىلىدىغان جەمئىيەت ئەندىزىسىدىن ھەقىقي ، ئۇزۇل ـ كېسىل قۇتۇلۇپ چىققىلى بولىدۇ .»[2]

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دەپ قارايدۇ : «شەرىئەت ئاللا تەرىپىدىن ئىلتىپات قىلىنغان تۈپ قانۇن بولۇش سۈپىتى بىلەن مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدۇ ، ھەممە دەۋرگە ماس كېلىدۇ» . ئۇ مۇنداق دېگەن : «شەرىئەت — ئاللانىڭ ئىنسان تۇرمۇشىنى قېلىپلاشتۇرۇش ئۈچۈن تۈزۈپ بەرگەن قانۇنىدۇر» ، «شەرىئەت توغرىسىدىكى چۈشەنچە قانۇن ماددىلىرى بىلەن چەكلەنمەيدۇ ، ھەتتا سىياسىي تۈزۈلمە پرىنسىپلىرى ، تۈزۈملىرى ۋە شەكىللىرى بىلەنمۇ چەكلىنىپ قالمايدۇ . تار مەنىدىكى چۈشەنچە ئىسلام دۇنيا قارىشىغا ۋە شەرىئەتنىڭ ھەقىقي مەنىسىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ» .

ئۇنىڭ قارىشىچە ، قانۇننىڭ كونكرېت ماددىلىرىنى ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ تۈزىتىشكە ، كۆپەيتىشكە ۋە قىسقارتىشقا بولىدۇ . لېكىن ، بۇنداق قىلغاندا «چوقۇم ئاللا

---

① سەييىد قۇتۇب : «يول بەلگىسى» ، قاھىرە ، شەرق نەشرىياتى ، 1980 ـ يىلى ، ئۇيغۇچە نەشرى ، 161 ـ بەت .

② يۇقىرىقى ئەسەر ، 118 ـ ، 119 ـ بەتلەر .

بەلگىلەپ بەرگەن ئىسلام يولىنىڭ ئۆزىدە مەۋجۇت بولغان پرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىنىشى لازىم .»

6) ئىسلام دۇنيا سىستېمىسىنى قۇرۇشنىڭ تەشەببۇس قىلدى

ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنى پۈتكۈل دۇنياغا ماس كېلىدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ ، ئىچكى جەھەتتە دۆلەت ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولىدۇ ھەم مىللەت ۋە دۆلەتتىن ھالقىپ كېتىدۇ . ئۇنىڭ ئۇزۇنغۇچە خارابلاشماسلىقىدىكى ئاساسىي سەۋەب مۇشۇ يەردە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىسلام دىنىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى يەنمۇ جارى قىلدۇرۇپ ، ئۇنى خەلقئارالىق سىياسىي پىكىر ئېقىمىغا ئايلاندۇردى . ھەسەنۇل بەننا دۇنياۋى ئىسلام ئىتتىپاقى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام — ئېتىقاد ۋە ئىبادەتتۇر ، ۋەتەن ۋە دۆلەت تەۋەلىكىدۇر ، دۇنيا مۇسۇلمانلىرى بىر ئۇممەدىن ئىبارەتتۇر ، ئىسلام دۆلىتى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەتىنىدۇر .①

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دېگەن : «ئىسلام دىنىنىڭ خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان دىن ئىكەنلىكىنى ، ئۇ زېمىنىدا پۈتۈن ئىنسانىيەتنى قۇتقۇزۇپ ، ئادەمنى ئادەم قۇل قىلىشتىن قۇتۇلدۇرىدۇ ، غانلىقىنى بەلگىلىگەن» ، «مانا بۇ ، ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتى شۇنداقلا ئۇنىڭ ۋەزىپىسىدۇر .»②

7) غەربنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزىغا ۋە سىڭىپ كىرىشىگە قارشى تۇردى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قارىشىچە ، يېقىنقى ۋە ھازىرقى زاماندا ئىسلام دۇنياسىنىڭ دىندىن ئېزىشى كۆندىن - كۈنگە ئېغىرلاشتى . دىندىن تاشقىرىچىلىق ئەۋج ئېلىپ

---

① گېنېرال مايور ھەسەن سادىق : «ئىسلام مەزھەپلىرى» ، قاھىرە ، مەيدىبولى نەشرىياتى ، 1991 - يىلى ، 1 - نەشرى ، 275 - ، 276 - بەتلەر .

② «يول بەلگىسى» ، 67 - بەت .

كەتتى . ئىسلام ئېتىقادىغا ئېغىر زىيان يەتتى . ئىسلامىيەتنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ، ئەخلاق قائىدىسى ۋە قىممەت قارىشى ئۇزلۇكسىز چىرىتىلدى ۋە بۇزۇلدى . بۇنىڭغا غەربلەشتۈرۈش سەۋەب بولدى . شۇڭا ، غەربنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزىغا ۋە سىڭىپ كىرىشىگە قەتئىي قارشى تۇرۇش ، غەربلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرۇپ ، ئۇنىڭ تەسىرىنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىپ ، جەمئىيەتنى تازىلاش ، ئېتىقادنى پاكلاشتۇرۇش ، ئىسلام دىنىنى قوغداش لازىم . لېكىن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى غەربنىڭ ھازىرقى زامان پەن ـ تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ ۋە قوبۇل قىلىپ ، دۆلەتنىڭ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە قارشى تۇرمايدۇ .

ئەينى چاغدا ، (XX ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا) مىسىر جەمئىيىتىدىكى غەربلەشتۈرۈش پىكىر ئېقىمىنىڭ ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دېگەن : بۇ پىكىر ئېقىمى «ئىسلام دىنىغا سادىق كىشىلەرنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى . ئۇلار بۇ پىكىر ئېقىمىغا قارشى تۇرۇشنىڭ بىردىنبىر يولى ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىنى ھەقىقىي بىلىدىغان سادىق كىشىلەردىن بىر فرونت ئۇيۇشتۇرۇپ ، جەمئىيەتنىڭ ئەسلىدىكى قىممەت قارىشىنى ۋە ئەنئەنە قارىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ، دەپ قارىدى . »①

سەييىد قۇتۇب مۇنداق دېگەن : «ئىسلامىيەت زېمىنىدىكى پەن ـ تېخنىكا كەشپىياتلىرىنى رەت قىلمايدۇ ، بەلكى پەن ـ تېخنىكا كەشپىياتىنى ئىنسانىنىڭ ئالىي ۋەزىپىسى دەپ قارايدۇ . چۈنكى ، ئاللا زېمىننى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئىنسانلارغا تاپشۇرغان . مۇئەييەن شارائىتتا ، ئىسلام دىنى پەن ـ تېخنىكا كەشپىياتىنى ئاللاغا ئىبادەت قىلىشنىڭ بىر خىل شەكلى ۋە ئىنسانىنىڭ

---

① ھەسەنۇل بەننا : «بىز ۋەتەنپەرۋەرلەرمىز» ، 1946 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى نەشر قىلىنغان .

مەۋجۇت بولۇش ئەھمىيىتىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنىڭ ئۇسۇلى ، دەپ قارايدۇ . »[1]

§ 4 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى

1 . كۆرەش نىشانى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى «قۇرئان كەرىم»نى يېتەكچى پرىنسىپ قىلغان ئىلاھىي ھاكىمىيەت دۆلىتىنى قۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ ، ئىسلام ئىتتىپاقى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ھەممە مۇسۇلمان بىر ئۈممە ، ئىسلام دۆلىتى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەتىنى دەپ قارايدۇ . ئاخىرقى نىشانى ئىسلامىيەتنىڭ پۈتۈن دۇنيادىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ئەملگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت .

2 . كۆرەش شەكلى

1) ئاساسىي ئاممىنى قولغا كەلتۈرۈش

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جەمئىيەتتىكى ياشلارنى ۋە ياش ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىنىڭ ئاساسىي ئاممىسى قىلىپ ، ئۇلارغا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تەشەببۇسلىرىنى سىڭدۈردى . ئۇلارغا ئۇيۇشمىنىڭ نەزەرىيىچىسى سەييىد قۇتۇبنىڭ ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇردى . بولۇپمۇ ، ئۇنىڭ «يول بەلگىسى» ناملىق كىتابىنى كىشىگە بېشىغا بېرىدىن ئومۇملاشتۇردى .

2) كۆپ خىل يوللار ئارقىلىق پائالىيەتنى قانات يايدۇرۇش مەسچىتلەرنى بازا قىلىپ دىنىي سىياسىي تەشۋىقات ئېلىپ

---

① «يول بەلگىسى» ، 7 ـ بەت .

باردى ؛ خەير ـ ساخاۋەت ئورگانلىرى ۋە خەير ـ ساخاۋەت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە مايىل قىلدى . مەسىلەن ، 1992 ـ يىلى قاھىرەدە يەر تەۋرىگەندە ئاپەتكە ئۇچرىغانلارغا ھۆكۈمەتتىن بۇرۇن يۇڭ ئەدىيال قاتارلىق نەرسىلەرنى تارقىتىپ بېرىپ ، ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى ؛ ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ۋە كەسپىي ئۇيۇشمىلارنىڭ رولىغا ئەھمىيەت بېرىپ ، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىك ئورگانلىرىدىكى سايلامغا قاتنىشىش ئارقىلىق ، ئۇلارنى سىياسىي تۈسكە ئىگە تەشكىلاتلارغا ئايلاندۇردى ؛ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرىنى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا ۋە ئارمىيە ئىچىگە كىرگۈزدى ، باشقا سىياسىي پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا سىڭدۈردى .

3) مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى سىياسىي پارتىيىگە ئايلاندۇرۇش

مىسىردىكى ئىنقىلابقا يېتەكچىلىك قىلىش كومىتېتى 1952 ـ يىلى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ يېڭى تەشكىلىي قانۇنىنى ئېلان قىلدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىك گۇرۇھى بۇ ئۇيۇشمىنى سىياسىي تەشكىلاتقا ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى . ئىچكى ئىشلار مىنىستىرىغا سىياسىي پارتىيە ئىلتىماسىنى رەسمىي تاپشۇرۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ «ئىسلامىيەت ئىزدىنىدىغان نىشان يولىدا كۈچ چىقىرىدىغان» ئۇنىۋېرسال ئىسلام تەشكىلاتى ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى «قۇرئان كەرىم»نى قايتىدىن تەپسىر قىلىپ ، ئۇنىڭ بۇرۇنقى قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، دەۋرلەشتۈرۈش ؛ ئوخشىمىغان ئىسلام مەزھەپلىرىنىڭ قاراشلىرىنى يېقىنلاشتۇرۇش ؛ مىللىي بايلىقنى قوغداپ ، ئازاد قىلىپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، خەلق تۇرمۇشىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە كۈچ سەرپ قىلىپ ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنى ۋە ھەر بىر پۇقرانىڭ ئىجتىمائىي كاپالىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ؛ نادانلىق ، كېسەللىك ، نامراتلىق

ۋە پەسكەشلىك بىلەن كۆرەش قىلىپ ، پاكلىققا ، ساخاۋەتلىككە ئىلھام بېرىش ؛ شەرىئەت يولغا قويۇلىدىغان دۆلەت قۇرۇش ؛ نىل دەريا‌سى ۋادىسىنى ، ئەرەب زېمىنلىرىنى ، ئىسلام دۇنياسىنى چەت ئەل ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىش ، جايلاردىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردەم بېرىش ، دۇنيانىڭ ھەمكارلىق ئىشلىرىنى قوللاش ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى .

ئىلتىماستا ئۇيۇشمىنىڭ يۇقىرىقى نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قوللىنىدىغان ئۇسۇللىرى ئىزاھلاندى : نەشر قىلىش ، رادىئو ئاڭلىتىش ۋە چەت ئەللەرگە ۋەكىللەر ئۆمەكلىرى ئەۋەتىش ئارقىلىق تەشۋىق قىلىدۇ ؛ مۇسۇلمان قېرىنداشلارنى چېنىقتۇرۇپ ، ئۇلارنى جىسمانىي جەھەتتە بېجىرىم ، مەنىۋى جەھەتتە ئاللاغا سېغىنىدىغان ، ھەمدە مول بىلىمگە ئىگە قىلىدۇ ؛ جەمئىيەت ئەھۋالىغا ماس كېلىدىغان ھەرىكەت پروگراممىلىرىنى تۈزۈش ئارقىلىق يېتەكچىلىك قىلىدۇ ؛ بۇنىڭ ئۈچۈن ئىقتىساد ، ئىجتىمائىيەت ، دىن ۋە پەن ئورگانلىرىنى قۇرىدۇ ، مەسچىت ، مەكتەپ ، دوختۇرخانا ۋە يىغۇلىش ئورۇنلىرىنى سالىدۇ .

ھۆكۈمەت داىرىلىرىنى گۇمانلاندۇرۇپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئىلتىماستا ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش ئارقىلىق بەلگىلەنگەن نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش تىلغا ئېلىنمىدى . بەلكى «مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى يۇقىرىقى ۋاستىلەرگە ۋە باشقا قانۇنلۇق ۋاستىلەرگە تايىنىپ بۇ نىشانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ»[1] دېيىلدى .

لېكىن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سىياسىي پارتىيىگە ئۆزگىرىش مەقسىتى ئەمەلگە ئاشمىدى . چۈنكى ، جامال

---

① گېنېرال مايور ھەسەن سادىق : «ئىسلام مەزھەپلىرى» ، قاھىرە ، مەيدىبولى نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، تۇنجى نەشرى ، 280 ـ ، 281 ـ بەتلەر .

ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابى يېتەكچىلىك كومىتېتى ھەممە ئۆكتەچى كۇچلەرگە زەربە بېرىش ئۇچۇن ، سىياسىي پارتىيىلەرنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدا 1953 - يىلى 1 - ئاينىڭ 16 - كۇنى پەرمان جاكارلىدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى سىياسىي پائالىيەتلەر بىلەن دىنىي تەشكىلاتلاردە شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1984 - ۋە 1987 - يىلى باشقا پارتىيىلەر بىلەن بىرلىشىپ ئىككى قېتىم پارلامېنت سايلىمىغا قاتنىشىپ ، پارلامېنتتا ئورۇنغا ئىگە بولۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ يېرىم قانۇنلۇق سىياسىي تەشكىلات بولۇپ قالغانلىقىنى ئىپادىلىدى . ئۇيۇشمىنىڭ يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باش يېتەكچىسى خەمىد ئەبۇ ناسىر 1986 - يىلى ھۆكۇمەت دائىرىلىرىگە سىياسىي پارتىيە قۇرۇش توغرىسىدا رەسمىي تەلەپ قويدى ، لېكىن بۇ تەلەپ تەستىقلانمىدى .

4) قوراللىق كۇچلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى

30 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ھەربىي ئىنستىرۇكتۇرلارنى زور كۇچ بىلەن يېتىشتۇرۇپ ، ئۇيۇشما ئەزالىرىغا ھەربىي تەلىم - تەربىيە بەردى . 40 - يىللاردا زاپاس ھەربىي كۇچكە ئىگە بولدى .

5) «جىھاد» بايرىقىنى ئېگىز كۆتۇردى

مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى «جىھاد» بايرىقىنى ئېگىز كۆتۇرۇپ ، ئاممىنى ئۇيۇشما ئوتتۇرىغا قويغان «ئىسلام غايىسى» ئۇچۇن كۇرەش قىلىشقا چاقىردى . جىھادنىڭ پەرھىزلىكى توغرىسىدا ھەسەنۇل بەننا مۇنداق دەپ قارىدى : بۇگۇن ئىسلام مىللەتلىرى جىھاد ۋەزىپىسىنى جىددىي ئادا قىلىپ ، ئۆتكەنكى قۇدرىتىنى ۋە شان - شۆھرىتىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش لازىم . ئۇ مۇنداق دېگەن : «جىھاد ھەربىر مۇسۇلمانغا

پەرھەز بولغان ، مەڭگۈلۈك ، باش تارتىپ بولمايدىغان ، گۈمانلىنىشقا بولمايدىغان مەجبۇرىيەتتۇر »[1] . جىھادنىڭ شەكلى (زوراۋانلىق شەكلى ۋە تىنچلىق شەكلى) توغرىسىدا ھەسەنۇل بەننا مۇنداق ھۆكۈم قىلغان : «زامانىۋىلاشقان دۆلەتلەر تونۇپ يەتتىكى ، جەڭ قىلىشقا تەييارلىنىش ئۈمىد قىلغان تىنچلىققا يېتىشىنىڭ ئىشەنچلىك يولى ھېسابلىنىدۇ . ئىسلام دىنى مۇسۇلمانلاردىن پۈختا تەييارلىق كۆرۈپ ، ھەر خىل جەڭ شەكىللىرىدىكى تەلىم - تەربىيىلەرگە قاتنىشىشى تەلەپ قىلىدۇ . ئەھۋالنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ، مۇنتىزىم ئۇرۇش ، پارتىزانلىق ئۇرۇش ياكى يالغۇز كىشىلىك ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . »[2]

قوراللىق كۈرەشنى تەكتىلەش بىلەن بىللە ، تىنچلىق ۋاستىلىرىغىمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ قارىشىچە ، تىنچلىق — جىھادنىڭ ئورنىنى باسىدىغان بىر خىل شەكىل ھېسابلىنىدۇ . تىنچلىقمۇ جىھادقا ئوخشاش ، ئىسلام دىنىنى قوغدايدىغان بىر خىل ۋاستىدىن ئىبارەت . سەييىد قۇتۇب ئىسلام دىنىدا ئىپادىلەنگەن «تىنچلىق — ئاساس ، ئۇرۇش — پەۋقۇلئاددە باشقا ئىش »[3] دېگەن قاراشنى قوللايدۇ . ھەسەنۇل بەننانىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنى ئىختىلاپلارنى تىنچلىق ۋاستىلىرى بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇشنى قارشى ئالىدۇ . «بۇ ۋاستىلەر ئىسلام دىنىنىڭ تۈپ نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممە ھوقۇقلىرىنى ئېتىراپ قىلىشقا ئېلىپ بارالىسىلا بولىدۇ . »[4] مۇشۇ ئالدىنقى شەرت ئاستىدا ، قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى تەشۋىقات خىزمىتى ۋە

---

① ھەسەنۇل بەننا : «جىھادنىڭ ۋەزىپىسى» ، 34 - بەت .
② سەييىد قۇتۇب : «دۇنيا تىنچلىقى ۋە ئىسلام دىنى» ، قاھىرە ، شەرق نەشرىياتى ، 1983 - يىلى نەشرى ، 21 - بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىل .
③ يۇقىرىقى ئەسەر ، 21 - بەت .
④ ھەسەنۇل بەننا : «ھەسەنۇل بەننا ئەسەرلىرى» ، 247 - بەت .

پارلامېنت سايلىمىغا قاتنىشىش ئارقىلىق ، ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشى كېرەك .

§ 5 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ۋە مىسىرنىڭ سىياسىيسى

1 . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن فارۇق خانىدانلىقىنىڭ مۇناسىۋىتى

1928 ـ يىلىدىكى مىسىر ئاتاقتا «مۇستەقىل دۆلەت» بولسىمۇ ، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ كونترولىدىن قۇتۇلالمىغان ، فارۇق باشچىلىقىدىكى ئوردا گۇرۇھى كونا ئەنئەنىۋى تۈزۈمنى جېنىنىڭ بارچە قوغداپ ، دىندىن پايدىلىنىپ ھاكىمىيەتنى كۈچەيتىشكە ئۇرۇنۇۋاتاتتى . ئۇلار بىلەن قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇناسىۋىتىدە مەڭگۈلۈك زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولدى . شۇنداقلا ، ۋاقىتلىق ھەمكارلىشىشمۇ بولدى .

30 ـ يىللاردا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن پادىشاھ فارۇق ياخشى مۇناسىۋەتتە بولدى . شۇ چاغلاردا بىر مەھەل ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ئەل ۋەفد پارتىيىسى بىلەن پادىشاھ ئوتتۇرىسىدا سىياسىي ئىختىلاپ كۆرۈلدى . ئەمەلىيەتتە ، بۇ مىللىي بۇرژۇئازىيە بىلەن فېئودال پومېشچىكلار سىنىپى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئىدى . مىللەتچىلەرنىڭ «ئەركىنلىك» ، «دېموكراتىيە» شوئارىغا پادىشاھ قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، بىر قىسىم مۇسۇلمانلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىمۇ بۇ مەيدانىنى قوللىدى ، ھەمدە پادىشاھ بىلەن ھەمكارلىشىش ئارقىلىق كۈچىنى كېڭەيتمەكچى بولدى . مەسىلەن ، 1937 ـ يىلى 7 ـ ئايدا پادىشاھ فارۇق قاھىرەگە يېتىپ كەلگەندە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى كاتتا قارشى ئېلىش

ئۇيۇشتۇرۇپ ، پادىشاھقا سادىقلىقىنى بىلدۈردى .[1] بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سىياسىي تەشەببۇسى ۋە ئىدىيىسى بىلەن مىللىي بۇرژۇئازىيە ۋە مىللەتچىلىك زادى چىقىشالمايدۇ . فېئودالىق تۈزۈمىگە ئىنتايىن يېقىن ، لېكىن قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرغانلىقتىن ، ئەنگلىيەپەرەس فارۇق پادىشاھ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت بىلەن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت ئوتتۇرىسىدىمۇ مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدىغان زىددىيەت مەۋجۇت ئىدى .

30 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى دىننى قوغداش ھەرىكىتىدىن ئىسلام دىنىنىڭ سىياسىي ئورنىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان دىنىي سىياسىي ھەرىكەتكە ئايلاندى . شۇ چاغلاردا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى باشچىلىقىدىكى ئىسلام تەشكىلاتلىرى مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى كۈرەشلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ ، مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىدىكى كۈچ بولۇپ قالدى .

1938 ـ يىلى ھەسەنئۇل بەننا ئۇيۇشمىنىڭ 5 ـ قېتىملىق قۇرۇلتىيىدا يېڭى سىياسىي پروگراممىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، دىن بىلەن دۆلەتنى ياكى ئېتىقاد بىلەن سىياسىنى ئايرىۋېتىشكە بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلىدى . پروگراممىدا ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇش يۆنىلىشىگە قاراپ ئالغا بېسىش ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇلدى . ھەسەنئۇل بەننا : «ھازىر ھەرىكەت ۋە كۈرەش قىلىش پەيتى يېتىپ كەلدى ، بىز شوئاردىن كونكرېت ھەرىكەتكە ۋە ئەمەلىي كۈرەشكە ئۆتۈشىمىز لازىم . ئىسلامىيەتنىڭ غەلىبىسى

---

① فارۇقنىڭ دادىسى پادىشاھ فۇئاد 1936 ـ يىلى ۋاپات بولدى . شۇ چاغدا ، فارۇق ئەنگلىيىنىڭ ۋولۋىچ ھەربىي ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتاتتى . ھاكىمىيەتنى نائىب كومىتېت تۇتۇپ تۇراتتى . فارۇق 1937 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ يېنىپ كېلىپ ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىغا ئالدى .

ئۇچۇن ، بۇرۇنقى شان ـ شۆھرەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇچۇن تىرىشىپ كۈرەش قىلايلى !»[1] دەپ جاكارلىدى . يېڭى پروگراممىا يېڭى قوللىنۇچىلارنى جەلپ قىلدى .

سىياسىي كۈرەشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى كۈنسايىن مۇكەممەللەشتى ، قوشۇنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيدى . 1944 ـ يىلى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى باشقا پارتىيىلەر بىلەن رىقابەتلىشىشكە يېتەرلىك كۈچىمىز بار ، دەپ قارىدى . ھەسەنۇل بەننا ۋە ئۇيۇشمىنىڭ بەش رەھبىرى پارلامېنتنىڭ سايلام رىقابىتىگە قاتناشتى . نەتىجىدە ، كۈتمىگەن يەردىن ھەممىسى سايلىنالمىدى . ھاكىمىيەتنى تىنچلىق ۋاستىسى بىلەن قولغا ئېلىش ئۈمىدى يوققا چىقتى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇيۇشمىنىڭ بىر قىسىم رەھبەرلىرى زوراۋانلىقنى مەقسەتكە يېتىشنىڭ ۋاستىسى قىلىشقا تېخىمۇ مايىل بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئەزالىرىغا جىھاد ئىدىيىسىنى زور كۈچ بىلەن سىڭدۈردى . ھەسەنۇل بەننا «جىھادنىڭ ۋەزىپىسى» ناملىق ماقالىدا ، جىھاد ھەربىر مۇسۇلماننىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى . ھەربىر ئەزادىن كۈرەش ۋە جەڭ قىلىشقا ھەرقاچان تەييار تۇرۇشنى ، جىھاد بايرىقى ئاستىدا ، قورال ـ ياراغنى ئوبدان تەييارلاپ ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا تەييارلىق قىلىشنى تەلەپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مەخپىي ھەربىي كۈچىنى يەنىمۇ تەرەققىي قىلدۇردى . 1947 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قوراللىق ئادىمى 75 مىڭغا يەتكەن .

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ، خەلقئارا ۋەزىيەتتە ۋە ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدە غايەت زور ئۆزگىرىش بولدى . بىر

---

① ھەسەنۇل بەننا : «بىزدىكى ئىككىنچى قەدەم» ، «يېتەكچى» ژۇرنىلىنىڭ 1938 ـ يىلى 1 ـ سانىغا بېسىلغان .

تەرەپتىن ، ئەنگلىيىنىڭ كۆچى ئاجىزلىدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئوتتۇرا شەرقتىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلدى . مىسىردىكى ھەر قاتلام خەلقلىرى مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىگە ئاتلاندى ، ئىسلامىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش توغرىسىدىكى چاقىرىقلار كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالمايدىغان بولۇپ قالدى . يېڭى ۋەزىيەت ئالدىدا قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى «ئىسلام مىللەتچىلىكى» ۋە «ئىسلام ۋەتەنپەرۋەرلىكى» بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ دولقۇنىغا قوشۇلدى .

1948 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئۇرۇشى پارتلىدى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى پەلەستىننىڭ مۇقەددەس زېمىنىنى ۋە ئەرەب قېرىنداشلىرىنى قوغداش ھېسسىياتى بىلەن پىدائىيلار سۈپىتىدە جەڭگە قاتناشتى . ئىسرائىلىيە ئامېرىكا قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولغانلىقى ۋە ئالدىنقى سەپتىكى ئەرەب قوشۇنلىرى ئىچىدە ئىتتىپاقسىزلىق پەيدا بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئەرەب دۆلەتلىرى ھەربىي جەھەتتە مەغلۇپ بولدى ، پەلەستىننىڭ كۆپ قىسىم زېمىنىنى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالدى . ئەرەبلەرنىڭ مەغلۇبىيىتى مىسىر خەلقى ئىچىدە كۈچلۈك غەزەپ قوزغىدى . كىشىلەر پادىشاھ فارۇق بىلەن باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ باشلىقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھوقۇق ـ مەنپەئەت تالىشىش ئۇرۇشىنى مەغلۇبىيەتكە ئۈچراتتى ، دەپ ئەيىبلىدى . شۇنداقلا ، فارۇق خانىدانلىقىنىڭ ئاجىزلىقى ۋە چىرىكلىكىنى ئاشكارىلىدى . شۇڭا ، قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى بىلەن پادىشاھنىڭ مۇناسىۋىتى لىڭشىپ قالدى .

قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ئەزالىرى جەڭ مەيدانىدا ناھايىتى باتۇرلۇق قىلدى ، نەچچە يۈز ئادەمى قۇربان بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئۇرۇش ئارقىلىق ، ھەربىي كۈچكە ئىگە دىنىي سىياسىي تەشكىلات بولۇپ يېتىلىپ ، ئاساسا ئىچىدىكى تەسىرى كېڭەيدى .

ئوردا ۋە ئەقراش ھۆكۈمىتى قېرىندىشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ داۋاملىق كۈچىيىپ كېتىۋەرسە ، ئوردىنىڭ كۈمپەيكۈم قىلىۋېتىلىشىدىن ئەنسىرەپ ، باستۇرۇشنى قارار قىلدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھاكىمىيەتكە ئاغدۇرۇمچىلىقى قىلىشىغا دائىر ئىسپاتلارنىڭ قولغا چۈشۈرۈلگەنلىكىنى باھانە قىلىپ ، 1948 ـ يىلى 11 ـ ئايدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھەربىي تەشكىلىنىڭ كۆپ قىسىم رەھبەرلىرىنى قولغا ئالدى . ئەقراش ھۆكۈمىتى 12 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تارقىتىۋېتىلگەنلىكىنى رەسمىي جاكارلاپ ، ئەزالىرىنى قولغا ئالدى ، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلدى . بۇ قېتىمقى باستۇرۇش قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا قاتتىق زەربە بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن خانىدانلىق ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئاخىرلاشتى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىرى قىساس ئېلىشنى قارار قىلىپ ، باش ۋەزىر ئەقراشنى 12 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان ئىبراھىم ھەيدى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى قاتتىق باستۇردى ، ھەمدە 1949 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى باش يېتەكچى ھەسەنۇل بەننانى مەخپىي ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيىتى يوشۇرۇن ھالەتكە كۆچتى . مىسىردىكى مىللەتچى كۈچلەرنىڭ كۈرەشلىرى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا غايەت زور يارداەم قىلدى . مىللەتچى كۈچلەر «جاللات» باش ۋەزىر ئىبراھىم ھەيدىغا قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇرۇپ ، پادىشاھنى ئاخىر يول قويۇشقا مەجبۇر قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، 1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئەل ۋەفد پارتىيىسى

قاتناشقان هۇسەيىن سالى باشچىلىقىدىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەشكىللەندى . بىرلەشمە ھۆكۈمەت قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆپ سانلىكى سىياسىي جىنايەتچىلەرنى قويۇپ بەردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئەل ۋەقىد پارتىيىسىنىڭ بىرلەشمە ھۆكۈمىتىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۇردى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىرى سالىھ ئاشماۋى (مەخپىي ھەربىي تەشكىلاتنىڭ بۇرۇنقى مەسئۇلى)نىڭ يېتەكچىلىكىدە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيىتىنى تېز ئەسلىگە كەلتۈردى . يېڭى رەھبەرلەرنى سايلىغاندا ئىچكى جەھەتتە غەلۋە چىقتى ، شۇ چاغدىكى رەھبەرلىك قاتلىمى سالىھ ئاشماۋى باشچىلىقىدىكى رادىكاللار ؛ ھەسەنۇل بەننانىڭ ئۆكسى راخمان بەننا باشچىلىقىدىكى كونسېرۋاتىپلار ۋە ئەھمەد باگۇل باشچىلىقىدىكى مۆتىدىللەردىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپكە ئايرىلغانىدى . بۆلۈنۈپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، يېتەكچىلىك قىلىش ئىدارىسىنىڭ سىرتىدىكى ئەزالار ئىچىدىن قانۇن خىزمىتى بىلەن 27 يىل شۇغۇللانغان ئىسمائىل ھودەيبىنى باش يېتەكچى قىلىپ سايلىدى .

2 . جامال ئابدۇل ناسىر دىنىنىڭ سىياسىيغا ئارىلىشىشىغا قارشى تۇردى

ھۇدەيبى ئوتتۇرا يولدا ماڭدى ، نەتىجىدە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ئەل ۋەقىد پارتىيىسىنىڭ ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتى بۇزۇلۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پادىشاھ تەرەپكە يېنىپ كەلدى . پادىشاھ بىلەن ئەل ۋەقىد پارتىيىسى ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت مەۋجۇت بولۇپ كەلگەنىدى . مۇبادا ئەل ۋەقىد پارتىيىسى بىلەن قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشسە ، ئوردىغا تېخىمۇ چوڭ تەھدىت ئېلىپ كېلەتتى . شۇڭا ، پادىشاھ مۇسۇلمان

قهرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى يېنىغا تارتىپ ، ھۇدەيبىنى بۇاستە قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسەتتى . 1951 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ھۇدەيبى ئوردىنىڭ مەپىسىگە ئولتۇرۇپ پادىشاھ بىلەن كۆرۈشكىلى باردى . شۇنىڭدىن كېيىن ھۇدەيبى پادىشاھ بىلەن كۆپ قېتىم كۆرۈشتى . ھۇدەيبى قهرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە ئىزچىل قارشى تۇرۇش مەيدانىنى ئۆزگەرتىپ ، پادىشاھ بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ھەمكارلىق پىلانىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

«مىسىر پۇقرالىرى» نامىلىق ژۇرنالدا (1951 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى) ھۇدەيبى ماقالە ئېلان قىلىپ ، زوراۋانلىق ھەرىكىتى ئىنگلىزلارنى قوغلىۋېتەلمەيدىغانلىقىنى ، تىنچلىق سۆھبىتى ئارقىلىقلا مەقسەتكە يەتكىلى بولىدىغانلىقىنى تەشۋىق قىلدى . كەڭ مۇسۇلمانلارنى زېھنىنى دىنغا بېغىشلاشقا چاقىردى . ھۇدەيبى : «مۇسۇلمان قهرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مەنىۋى جەھەتتە رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ ، باشقا جەھەتتىكى ئىشلار ھۆكۈمەت تارماقلىرىنىڭ ئىشى» دېدى .

ھۇدەيبىنىڭ پادىشاھ بىلەن ھەمكارلىشىشى ۋە ئەنگلىيەگە مۇرەسسەچىلىك پوزىتسىيە تۇتۇشى زور كۆپ ساندىكى مىسىرلىقلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى . قهرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىكى كۆپ قىسىم ئەزالارنىڭ ، بولۇپمۇ مەخپىي ھەربىي سىستېمىدىكى ئەزالارنىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر قىسىم رەھبەرلەر جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى «ئەركىن ئوفىتسېرلار گۇرۇھى» بىلەن ھەمكارلىشىپ ، پادىشاھقا ۋە ئەنگلىيەگە قارشى بىرلىكتە كۈرەش قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى . مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان سالىھ جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئارمىيىدىن ئوغرىلاپ چىققان قوراللىرىنى يوشۇرۇپ بېرىشكە ماقۇل بولدى . قهرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن «ئەركىن

ئوفتسىرلار گۇرۇھى» ئۆزئارا ئىشەنگەنلىكتىن ، «ئەركىن ئوفتسىرلار گۇرۇھى» سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىشتىن ئىلگىرى قىرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى پىلاندىن خەۋەردار قىلدى ، ھەمدە ئۇيۇشمىنى زاۋۇت ، كارخانا ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، چەت ئەل ئەلچىخانىلىرى ، قانال ياقىسىدىكى مۇھىم مۇئەسسەسە قاتارلىقلارنى قوغداشقا مەسئۇل بولۇشقا تەكلىپ قىلدى .

قىرىنداشلار ئۇيۇشمىسى «ئەركىن ئوفتسىرلار گۇرۇھى» نىڭ ھەربىي ئۆزگىرىش قىلىشىنى قوللىدى . ئۇلار بۇ ئىش قىرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا پايدىلىق ، بىز كۆزلىگەن «ئىسلام ئىنقىلابى»نى ھەربىي ئۆزگىرىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولۇشى مۇمكىن ، دەپ قارىدى .

جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى «ئەركىن ئوفتسىرلار گۇرۇھى» ئەرەب مىللەتچىلىرى بولۇپ ، ئۇلار فېئودال خانىدانلىقنى ئاغدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ، «دېموكراتىك ، ئادىل ۋە بايلىقلار زامانىۋىلاشقان دۆلەت» قۇرۇشنى مەقسەت قىلغانىدى . نەتىجىدە ، دىندىن تاشقىرى سىياسىي قاراش بىلەن ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىي قارىشى ئوتتۇرىسىدا مۇقەررەر زىددىيەت ۋە توقۇنۇش پەيدا بولدى .

سىياسىي ئۆزگىرىش غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، «ئەركىن ئوفتسىرلار گۇرۇھى» يولغا قويغان سىياسىي پروگراممىدا نامرات ـ قالاق يېزىلارنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن يەر ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش ، «تېرىغۇچىنىڭ يېرى بولۇش» كەبى‌ەكلىكى توغرىسىدىكى مەزمۇنلار بار ئىدى . شەخسلەر ئىگىلەيدىغان يەرنىڭ چېكى ئۇستىدە ئىككى تەرەپتە تالاش ـ تارتىش كۆرۈلدى . جامال ئابدۇل ناسىر چوڭ پومېشچىكلارغا زەربە بېرىش سىياسىتىدە چىڭ تۇرۇپ ، 1952 ـ يىلىدىكى 1 ـ قېتىملىق يەر ئىسلاھاتىدا ھەربىر ئائىلە ئىگىلىگەن يەرنىڭ 200 فىدان (بىر فىدان 6.3 موغا تەڭ) بولۇشىنى تەشەببۇس قىلدى . سالىھنىڭ

ئائىلىسىدە جامال ئابدۇل ناسىر ھۇدەيبى بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇنى مىسىرنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىك ئىسلاھاتىنى قوللاشقا قايىل قىلماقچى بولدى . لېكىن ، ھۇدەيبى رەت قىلدى . ھۇدەيبى جامال ئابدۇل ناسىرغا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولماقچى بولسا ، ئىنقىلابىي يېتەكچىلىك كومىتېتى ھەممە ھەربىكەتنى قوللىنىشتىن ئىلگىرى قارارنى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇزاكىرە قىلىشىغا ۋە ماقۇللىشىغا تاپشۇرۇش كېرەكلىكىنى ئېيتتى . جامال ئابدۇل ناسىر بۇ تەلەپنى كەسكىن رەت قىلىپ ، بۇنداق قىلىش ئىنقىلابنى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كونترول للىقى ئاستىغا قويۇپ قويغانلىق بولىدۇ ، دەپ قارىدى ؛ لېكىن جامال ئابدۇل ناسىر باش فاكىجېن - سىياسەت جەھەتتە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن كېڭىشىشكە بولىدىغانلىقىنى بىلدۇردى . جامال ئابدۇل ناسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا يول قويماقچى بولدى . چۈنكى ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مۇئەييەن قوراللىق كۈچكە ئىگە ئىدى . مەسىلەن ، قاھىرە بىلەن سۇۋەيش قانىلى ئوتتۇرىسىدىكى تاشيولنى ۋە قانالنىڭ ياقىسىدىكى بەزى رايونلارنى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ساقلاۋاتاتتى .

يېڭى ھۆكۈمەت تەشكىلىگەندىمۇ ئىككى ئوتتۇرىدا توقۇنۇش بولدى . جامال ئابدۇل ناسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى كونترول قىلىش نىيىتىدە ئۇنى يېڭى كابىنېتقا كىرگۈزدى . لېكىن ، ئاران ئۈچ كىشىلىك سان بەردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئاخىر «ئەركىن ئوفىتسېرلار گۇرۇھى» بىلەن مۇناسىۋەتنى ئاشكارا ئۈزدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا زەربە بېرىش ئۈچۈن ، ئىنقىلابىي يېتەكچىلىك كومىتېتى 1952 - يىلى سىياسىي پارتىيىلەر تەشكىلىي قانۇنىنى ئېلان قىلدى . بۇ قانۇننىڭ 1 - ماددىسىدا : «ساپ ئىلمىي ، ئىجتىمائىي ، مەدەنىيەت ۋە دىنىي مەقسەتتە

قۇرۇلغان جەمئىيەت ياكى تەشكىلاتلار سىياسىي پارتىيە ئەمەس» دەپ بەلگىلەندى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى دىنىي تەشكىلات شەكلىدىلا پائالىيەت قىلالايدىغان بولۇپ قالدى .

جامال ئابدۇل ناسىر باشچىلىقىدىكى «ئەركىن ئوفىتسېرلار گۇرۇھى»نىڭ قولىدىكى ھوقۇقنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە ئەگىشىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن بولغان زىددىيىتى ئۇزلۇكسىز كېڭەيدى . ئەمەلىيەتتە بۇ ، ئەرەب مىللەتچىلىكى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ بىر خىل ئىپادىسى ئىدى . ئالدى بىلەن ، جامال ئابدۇل ناسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەخپىي تەشكىلاتلىرىنىڭ قوراللىق قىسىم ۋە ساقچى تارماقلىرىغا سىڭىپ كىرىشىگە قارشى تۇرۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەخپىي تەشكىلاتلىرىنى تازىلىدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بولسا ھەربىي كۇچىنىڭ يوشۇرۇن كۇچەيتىپ ، مەخپىي ھەربىي تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ ، ھەربىي ، ساقچى تارماقلىرىغا سىڭىپ كىرىشنى جىددىيلەشتۇردى . جامال ئابدۇل ناسىر بىر قېتىم قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبىرى بىلەن سۆزلەشكەندە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن مەخپىي تەشكىلاتلارنى تارقىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى . بۇ تەلەپ رەت قىلىندى . جامال ئابدۇل ناسىرنى تېخىمۇ خاتىرجەمسىزلەندۇرگىنى شۇ بولدىكى ، ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدىكى زۇڭتۇڭ گېنېرال مۇھەممەد ناجىب قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ھەمكارلىشىپ ، ئىنتىلابىي يېتەكچىلىك كومىتېتىنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى . شۇ چاغدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مۇھەممەد ناجىب بىلەن ھەمكارلىشىپ ، جامال ئابدۇل ناسىرنى ئاغدۇرۇۋېتىشنىڭ پىلانىنى تۈزدى . سەييىد قۇتۇب شۇ چاغدىكى سىياسىي ئۆزگىرىش پىلانى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەنىدى : قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قارىشچە ، ئىنقىلابىي

يېتەكچىلىك كومىتېتىدىكى «ئەركىن ئوفىتسېرلار گۇرۇھى» نىڭ كۆپ سانلىق ئادىمى مۇھەممەد ئاجىبنىڭ رەھبەرلىكىنى قوللايدۇ . شۇنداق بولغاندا ، «كۆپ سانلىق»تىن پايدىلىنىپ ، «ئاز سانلىق»لارنى (جامال ئابدۇل ناسىر قاتارلىق كىشىلەرنى) ھەربىي گازارمىغا قايتىپ كېتىشكە ، ھاكىمىيەتنى مۇلكى خادىملارغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇرلىغىلى بولىدۇ . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قوراللىق نامايىش ئۇيۇشتۇرماقچى ، ئەگەر ئارمىيە ۋە ساقچىلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قالسا ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جامال ئابدۇل ناسىرنى يوقىتىۋەتمەكچى بولدى . 1954 ـ يىلى 1 ـ ئايدا مۇھەممەد ئاجىبنىڭ مۇھاپىزەتچىسى مۇھەممەد رىياد قولغا ئېلىنىپ ، سىياسىي ئۆزگىرىش پىلانى ئاشكارىلىنىپ قالدى . روشەنكى ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ناسىر ھاكىمىيىتى بىلەن پۈت تېپىشىدىغان كۈچلۈك ، خەتەرلىك كۈچ بولۇپ قالغانىدى . جامال ئابدۇل ناسىر ئاۋۋال قول سېلىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى يوقىتىۋەتمەكچى بولدى . 1954 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئىنقىلابىي يېتەكچىلىك كومىتېتى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا پەرمان جاكارلاپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەمەلىيەتتە سىياسىي پارتىيە ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭغا سىياسىي پارتىيىلەرنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدىكى تەدبىرلەرنى قوللىنىش كېرەكلىكىنى ئېلان قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، جامال ئابدۇل ناسىر بىلەن مۇھەممەد ئاجىب ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشمۇ ئاشكارىلىنىپ ، مۇھەممەد ئاجىب ئىستېپا بېرىشكە مەجبۇر قىلىندى . بىر قىسىم ئوفىتسېرلار مۇھەممەد ئاجىبنى قوللىدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىمۇ جامال ئابدۇل ناسىرغا قارشى نامايىشقا قاتناشتى . ئابدىن مەيداندىكى يىغىلىشتا ئۇلار : «بىزگە ئاجىب كېرەك ، ناسىرنى تۇرمىگە سېلىش كېرەك !» دېگەن شۇئارلارنى توۋلاپ ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ يول قويۇشقا

مەجبۇرلىدى . 1954 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى مۇھەممەد ناجىب سىياسىي سەھنىگە يېنىپ كەلدى . بۇھال قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كۈچىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى ، شۇنداقلا ناسىر ھۆكۈمىتىنى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىشقا بەل باغلاتقۇزدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ناسىر ھۆكۈمىتى بىلەن ئەنگلىيە ئىمزالىغان مۇرەسسە خاراكتېرىدىكى ئەسكەر چېكىندۈرۈش كېلىشىمىنى كۆزدە تۇتۇپ ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ «ۋەتەن سېتىش قىلمىشى»غا كۈچلۈك ھۇجۇم قىلدى . بۇ كېلىشىمدە ئوتتۇرا شەرقتە كرىزىس پەيدا بولغاندا ئەنگلىيە ئارمىيىسىنىڭ سۇۋەيش قانىلى رايونىدىكى ھەربىي بازىلاردىن قايتا پايدىلىنىشقا بولىدىغانلىقىغا يول قويۇلغانىدى . شۇڭا ، بۇ كېلىشىم ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭمۇ ئومۇميۈزلۈك قارشىلىقىنى قوزغىدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قارشى تۇرۇشى ناسىر ھاكىمىيىتىگە ئېغىر زەربە بولدى .

1954 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى جامال ئابدۇل ناسىر ئالېكساندرىيىدىكى ئاممىۋى يىغىندا نۇتۇق سۆزلەۋاتقاندا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرى جامال ئابدۇل ناسىرغا ئوق ئاتقان ۋەقە پەيدا بولدى . جامال ئابدۇل ناسىر بۇ ۋەقەدىن پايدىلىنىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىرىنى ۋە تايانچ ئادەملىرىنى قولغا ئېلىپ ، مەخپىي ھەربىي تەشكىلاتلىرىنى ۋەيران قىلىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىۋەتمەكچى بولدى . شۇ يىلى 11 ـ ئايدا جامال ئابدۇل ناسىر مۇھەممەد ناجىبنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىپ ، ئۆزى زۇڭتۇڭ ، ھۆكۈمەت زۇڭلىسى ۋە ئىنقىلابىي يېتەكچىلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسى بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھاكىمىيەتنى كونترول قىلىش يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرى مەغلۇپ قىلىندى . تەشكىلات ئەمەلدىن

قالدۇرۇلدى . ئەزالىرى تۇرمىگە سېلىندى ، ئۆلتۈرۈلدى . مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئىدىيىسى ، بىرىنچىدىن ، تىنچلىق كۈرەش شەكلى ، ئىككىنچىدىن ، قوراللىق كۈرەش شەكلىدىن ئىبارەت ئىككى يۆنىلىشكە قاراپ تەرەققىي قىلدى . ئۇيۇشمىنىڭ شۇ چاغدىكى رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان سەييىد قۇتۇب زوراۋانلىق شەكلىدە چىڭ تۇرىدىغانلارنىڭ ۋەكىلى بولدى . 1965 ـ يىلى تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ، زوراۋانلىق پائالىيەت پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى . بۇ «پىلان بويىچە دۆلەتنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرى قەستلەپ ئۆلتۈرۈلۈپلا قالماستىن ، بەلكى قاھىرەدىكى ئىككى ئېلچىخانا ئىستانسىسى ، بىرنەچچە كۆۋرۈك پارتلىتىلىپ ، رادىئو ئىستانسىسى ئىشغال قىلىناتتى . مۇھەممەد ئەلى سۇ ئامبىرى بۇزۇۋېتىلەتتى .»[1] . شۇڭا ، سەييىد قۇتۇب شۇ يىلى يەنە تۇرمىگە سېلىندى ، ھەمدە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جامال ئابدۇل ناسىر ھاكىمىيىتى بىلەن بولغان كۈرەشتە بىرنەچچە قېتىم ئېلىشىپ يېڭىلدى ، جامال ئابدۇل ناسىر تەدرىجىي كۈچىيىپ ، ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . بۇ ھال جامال ئابدۇل ناسىر قوللانغان بىر قاتار سىياسەت ـ تەدبىرلەرگە پايدىلىق بولدى .

ئالدى بىلەن ، جامال ئابدۇل ناسىر قوللانغان ئىقتىسادىي تەدبىرلەر ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە پۈختا ئاساس سېلىپ بەردى .

1956 ـ يىلى مىسىر سۇۋەيش قانىلىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋالدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئەنگلىيە ، فرانسىيە ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىغا قارشى تۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى . مىسىرنىڭ ئىناۋىتى ۋە

---

① گېنېرال مايور ھەسەن سادىق : «ئىسلام مەزھەپلىرى» ، قاھىرە ، مەيدىبولى نەشرىياتى ، 1991 ـ يىلى ، تۇنجى نەشرى ، 309 ـ بەت .

خەلقئارادىكى ئورنى مىسلىسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى .

1952 ـ يىلىدىن 1969 ـ يىلىغىچە ئۇچ قېتىم يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، چوڭ پومېشچىكلارنىڭ كۈچىنى ئاجىزلاتىلدى ، فېئودال كۈچلەر ئېغىر زەربە يېدى . دېھقانلارنىڭ يەر ئەھۋالى ياخشىلاندى . دېھقانلارنىڭ ئاكتىپلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىي قىلدى . 1952 ـ يىلىدىكىگە قارىغاندا 1971 ـ يىلى پاختا 50 پىرسەنت ، بۇغداي 65 پىرسەنت ، كۆممىقۇناق 74 پىرسەنت ، شال 40 پىرسەنت ئاشتى .

جامال ئابدۇل ناسىر ئەرەب مىللىتىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش ۋە بىرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا تىرىشچانلىق كۆرسەتتى . 1958 ـ يىلى مىسىر بىلەن سۇرىيە بىرلىشىپ ، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى . لېكىن ، كېيىن بۆلۈنۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، بۇ ئەرەب دۇنياسىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدىكى چوڭ ئىش بولۇپ قالدى .

جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئەرەب دۇنياسىدىكى داھىي بولۇش سۈپىتى بىلەن قىلغان خەلقئارا پائالىيەتلىرى ، مەسىلەن ، ئىتتىپاق تۈزمەسلىك ھەرىكىتى ھەممىگە ئايان .

جامال ئابدۇل ناسىر شانلىق نەتىجىلىرى بىلەن مىسىر ۋە ئەرەب دۇنياسىدىكى خەلقلەرنىڭ مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولدى . ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، ئاساسىي قانۇن ئۇنىڭغا بەرگەن كەڭ ھوقۇققا ۋە ھەربىي كۈچكە ئىگە بولدى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جىمىپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلات سۈپىتىدە تارقىتىۋېتىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئەزالىرى مەۋجۇت بولدى . شۇڭا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەشكىلاتى بولۇش سۈپىتى بىلەن

مۇسۇلمانلار ئىچىدە ھېلىھەم تەسىرگە ئىگە. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قەيسەر روھى ۋە جەڭگىۋار كۈچى جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ مۇلچىرىدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. مىسىردەك ئىسلام دۆلىتىدە ئىسلاملاشتۇرۇش يولىدىكى ئىش ئاساسا تەرىپىدىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىنىدۇ. بۇ يولدىكى مەسىلىلەرنى باستۇرۇش بىلەن ھەرگىز ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قولغا ئېلىنغان ئادەملىرى قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۇيۇشمىنىڭ پائالىيىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، ھەمدە كونسېرۋاتىپ ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى. لېكىن، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ قاتتىق بېسىمى ئاستىدا، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى چوڭ ئىشلارنى قىلالمىدى.

۵. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ئەنۋەر سادات دەۋرىنىڭ توقۇنۇشى

جامال ئابدۇل ناسىر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئەنۋەر سادات زوڭتوڭ بولدى. ئۇ جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ تەرەپدارلىرى ۋە «سول قانات» كۈچلەرنىڭ رىقابىتى ئالدىدا ئۇلارغا تاقابىل تۇرالايدىغان كۈچكە موھتاج ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ سوۋېتپەرەس سىياسىتىنى ئۆزگەرتىپ، كونسېرۋاتىپ ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن، بولۇپمۇ سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە پارس قولتۇقىدىكى باشقا دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى. شۇڭا، سادات مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتكە دىققەت قىلدى. ئۇ تەختكە چىقىپ ئۆزۈن ئۆتمەي، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قولغا ئېلىنغان ئەزالىرىنى قويۇپ بەردى، ئۇلارنىڭ مەلۇم چەك ئىچىدە پائالىيەت قىلىشىغا يول قويدى. لېكىن، ئۇلارغا قارىتىلغان چەكلەش پەرمانىنى ئەمەلدىن قالدۇرمىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ۋە ئىسلام تەشكىلاتلىرىنىڭ

قوللىشىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، سادات ئۆزىنى «تەقۋادار زۇكۇتۇك» دەپ ئاتىدى ، ھەمدە «ئېتىقاد ۋە پەن» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى . 1971 - يىلى 5 - ئايدىكى بىر قېتىملىق نۇقتىدا ، مىسىرنىڭ يېڭى ئاساسىي قانۇن تۈزۈپ ، «ئىسلام ئېتىقادى تەبئىي بۇرچىمىز» ئىكەنلىكىنى ئالدى بىلەن ئىپادىلەش كېرەك دېدى . شۇ يىلى سادات ھۆكۈمىتى پروگراممىا خاراكتېرلىك سىياسىي ھۆججەت ئېلان قىلدى . بۇنىڭدا «ئىسلام دىنى مىسىرنىڭ دۆلەت دىنى ، ئەرەب تىلى مىسىرنىڭ ھۆكۈمەت تەرەپ تىلى بولىدۇ» ، «شەرىئەت پرىنسىپلىرى قانۇن چىقىرىشنىڭ مۇھىم مەنبەسى بولىدۇ» دېيىلدى . مىسىردىكى ئومۇمىي خەلقنىڭ ئاۋاز بېرىش نەتىجىسىدە 99.6 پىرسەنت ئادەم بۇ ھۆججەتنى قوللىدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى سادات ئىسلاملاشتۇرۇش ھەرىكىتىنى قوللايدۇ ، دەپ قاراپ ، ئۇنىڭغا ئۈمىد باغلىدى . شۇنداقلا مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولدى .

ساداتنىڭ كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتى ئارقىسىدا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سابىق باش يېتەكچىسى ئۆمەر تىلمىسانى قويۇپ بېرىلدى . چەت ئەللەردە ئۇزۇن يىل سەرگەردان بولغان رەھبەرلەر دۆلىتىگە يېنىپ كەلدى . ئۇلار قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمەتلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە كىرىشىپ كەتتى . 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى سىياسىي پائالىيەتلىرىنى رەسمىي ئەسلىگە كەلتۈردى . «سادا» ناملىق ھەپتىلىك ژۇرنىلىنى قايتىدىن نەشر قىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى تەشۋىق قىلىپ ، تەسىرىنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتتى ، ھەمدە بۇ ژۇرنالنى چەت ئەللەرگىمۇ تارقاتتى ؛ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئالىي مەكتەپلەردىكى ئۇقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىلىرىنى ۋە باشقا ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنى كونترول قىلىپ ، ئۇلارنى سىياسىي تەشكىلاتلارغا

ئايلاندۇردى ؛ ھۆكۈمەتنىڭ غەربكە يېقىنلىشىش سىياستىگە ھۇجۇم قىلدى ، ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشقا قارشى تۇردى .

لېكىن ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرغان سادات بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش بارغانسېرى كۈچەيىپ كەتتى . بۇنىڭ سەۋەبلىرى كۆپ .

70 ـ يىللاردا دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى زوراۋانلىق كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان رادىكال تەشكىلاتلار مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتتى . ئۇلارنىڭ كۆرەش شەكلى ۋە كۆرەش ۋاستىسى ئوخشىمىسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆرەش يۆنىلىشى ۋە نىشانى ئوخشاش بولۇپ ، ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيىتىنى تەشەببۇس قىلاتتى . سادات ھۆكۈمىتىنىڭ غەربكە يېقىنلىشىدىغان ۋە ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىدىغان سىياستىگە قارشى تۇرۇشتىمۇ ئۇلار بىر ـ بىرىنى قوللايتتى .

كەڭ جامائەت پىكرىنىڭ قارىشىچە ، 1967 ـ يىلىدىكى «5 ـ ئىيۇن ئۇرۇشى» (3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى) دىكى مەغلۇبىيەت مىسىردا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشىغا سەۋەب بولدى . ئۇرۇشنىڭ مەغلۇبىيىتى جامال ئابدۇل ناسىر ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ، جەمئىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە ساقلانغان مەسىلىلىرىنى ئاشكارىلاپ ، مىسىرلىقلارنىڭ روھىغا ئېغىر زەربە بولدى ، ئۇلاردا ئىدىيە ـ ئېتىقاد كرىزىسىنى پەيدا قىلدى . ئۇلار ئەرەب دۇنياسىدا شۆھرەت قازانغان ناسىرىزمنىڭ ئەرەب دۇنياسىنىڭ خەۋپسىزلىكى ، مۇستەقىللىقى ۋە ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى كاپالەتلەندۇرەلىشىدىن گۇمانلىنىپ ، ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان ئىسلام دىنىغا بۇرۇلۇپ ، زىددىيەتنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلىنى دىندىن ئىزدىدى . ۋەھالەنكى ، ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن

كېيىن ، مىسىرنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرى كونترولسىز قېلىپ ، دىن تەشۋىقاتى ئەۋج ئېلىپ ، ئاممىنىڭ دىنىي خاھىشىنى كۈچەيتىۋەتتى .①

1973 ـ يىلىدىكى ئۆكتەبىر ئۇرۇشى (4 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى) تاماملانغاندىن كېيىن ، سادات ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىش يولىغا ماڭدى . ئۇ ئېرۇسالىمغا بېرىپ بېكىن بىلەن تىنچلىق شەرتنامىسى ئىمزالىغاندا ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى غەزەپلىنىپ ، ئۇنىڭغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى ، ئۇنى ئەرەبلەرنىڭ ۋە ئىسلام دىنىنىڭ خائىنى دەپ ئەيىبلىدى .

ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ يېڭى دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . مىسىردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ھۇمەينىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى قوللاپ ، ساداتنىڭ سەرگەردان پادىشاھ پەھلىۋىنىي قوبۇل قىلىشىغا قارشى تۇردى . مەسچىتلەردە ئىمامىلار ساداتنىڭ ئىسلامىيەتكە قارشى قىلمىشلىرىغا ھۇجۇم قىلدى . نۇرغۇن ياشلار ھۆكۈمەتكە قارشى نامايىش قىلدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ، بولۇپمۇ رادىكال «جىھاد تەشكىلاتى» قاتارلىقلارنىڭ ئارمىيە ۋە ساقچى قوشۇنىغا سىڭىپ كىرىپ ، مەخپىي تەشكىللەرنى قۇرۇشى ، مەسلىنىڭ ئېغىرلىقىنى ساداتقا ھېس قىلدۇردى . شۇنىڭ بىلەن ، سادات ھازىرقىي زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىغا قەتئىي زەربە بېرىشنى قارار قىلدى .

1981 ـ يىلى 9 ـ ئايدا «ئاسىيلىقنى بېكىتىش ۋە ھىجرەت قىلىش» تەشكىلاتى ئۇيۇشتۇرغان دىنىي پاراكەندىچىلىكتىن پايدىلىنىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى قانۇنسىز تەشكىلات دەپ

---

① ھەسەن ھاپىز : «ئەسلىيەتچىلىك» ، قاھىرە ، مەيدىبولى نەشرىياتى ، 1989 ـ يىلى ، تۇنجى نەشرى ، 52 ـ بەت .

جاكارلىدى . 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 1500 دىن ئارتۇق ئادەمنى قولغا ئالدى . بۇلارنىڭ 10 پىرسەنتى ھەربىي ، ھەر خىل تەشكىلاتلارنىڭ مەسئۇللىرى ، جۇملىدىن قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ رەھبىرى ئۆمەر تېلمىسانى ۋە جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدىكى گۇماناتلىق زاتلار ئىدى . سادات مۇشۇ قارارى بىلەن ئەينى ۋاقىتتا ئۆزى تايانغان سىياسىي ئاساستىن ئايرىلىپ قالدى . شۇ چاغدا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى پۈتكۈل ئەرەب دۇنياسىنى قاپلاپ كەتكەنلىكتىن ، كۆپ ساندىكى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى بۇ ھەرىكەتنىڭ تىغىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى . لېكىن سادات بۇ تىغدىن قاچمىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ساداتنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشى ھەممە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى ، ئەرەب دۇنياسىدا سادات مىسلىسىز يېتىم قالدى . 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئىسلام جىھاد تەشكىلاتى 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئۆكتەبىر ئۇرۇشىنىڭ سەككىز يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان ھەربىي پاراتتا ساداتنى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ باشقا رەھبەرلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى ، بۇ پىلان مۇۋەپپەقىيەتلىك بولسا ، مەملىكەت بويىچە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ، مىسىردا ئىسلام ئىنقىلابى قوزغاشنى قارار قىلدى .①

10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى قاھىرەنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ناسىر شەھىرىدە ئۆكتەبىر ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن ھەربىي پاراتتا سادات ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . ئۆلتۈرۈش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىن ، ئىسلام جىھاد تەشكىلاتى ئاسيۇت شەھىرىدە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ساقچى ئىدارىسىنى قورشىۋالدى . مىسىر ھۆكۈمىتى ئەسكەر چىقىرىپ ، قوزغىلاڭنى ناھايىتى تېز

---

① لېۋ جىك تۇزگەن : «ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتىگە دائىر ئەسەرلەر توپلىمى»نىڭ 161 ـ ، 162 ـ بەتلىرىگە قارالسۇن .

باستۇرۇۋەتتى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى قوزغىلاڭغا قاتناشمىدى ، لېكىن ساداتنىڭ قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىشكە ھېسداشلىق پوزىتسىيىسىدە بولدى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى ھازىر مىسىردا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ شەرتى پىشمىدى ، سىياسىي پائالىيەت ئارقىلىق ئىنقىلاب مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ ، دەپ قارىدى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى زوراۋانلىق پائالىيەتلەرگە ئارىلاشماي ، كېيىنكى سىياسىي پائالىيەتلىرى ئۈچۈن پايدىلىق شارائىت ھازىرلىدى .

4 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ يېڭى سىياسىي تەشەببۇسى

سادات ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە يەنە دولقۇن كۆتۈرۈلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا يېڭىدىن قوشۇلغانلار ئىچىدە ئالىي مەكتەپ ئۇقۇغۇچىلىرى ، ئەركىن كەسىپ بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئوتتۇرا تەبىقىدىكىلەر ، كارخانىچىلار ۋە سىياسىئونلار بار ئىدى . نۇرغۇن ياشلار ئىخلاسمەن مۇسۇلمان بولدى . مىسىرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كەلگەنلەر مەكتەپكە سىغمايى ، ئۆلكىلەردە شۆبە مەكتەپلەرنى قۇرۇشقا توغرا كەلدى . پۈتۈن مەملىكەتتە ھەر كۈنى يېڭى مەسچىتلەر پۈتكۈزۈلدى . ھەر يىلى مەككىگە ھەج قىلىشقا بارىدىغانلار 100 مىڭ ئادەمدىن ئېشىپ كەتتى . قاھىرەدىكى نەچچە مىڭ مەسچىت ھەر جۈمە كۈنى نامازغا ئوقۇيدىغانلار بىلەن تولدى . ساقال قويغان ئەرلەر ، چۈمبەل تارتقان ئاياللارنىڭ سانى كۆپەيدى . مىسىرنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام كەيپىياتى بارغانسېرى قويۇقلاشتى . 1981 - يىلى چەت ئەللىكلەرنى ھەيران قالدۇرغان بىر ۋەقە بولدى : مىسىر ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ تۆت لىۋتچىكى شىركەتتىن ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىپ ،

ئايروپىلاندا ئىسپىرتلىق ئىچىملىك بىلەن تەمىنلەشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . ئۇنداق قىلمىسا ئايروپىلان ھەيدىمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئۇلارنىڭ تەلىپى ئايروپىلاندىكى باشقا خىزمەتچىلەر تەرىپىدىن قوللاپ ، قۇۋەتلەندى . قاھىرە ئايرودرومىدىكى خىزمەتچىلەرمۇ بۇ ھەرىكەتكە قاتنىشىپ ، ھاراق سېتىشنى رەت قىلدى . مىسىر ھۆكۈمىتى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچراشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، بۇ ۋەقەگە ئاخىرىغىچە پوزىتسىيە بىلدۇرمىدى . دۆلەت تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىمۇ شۇنداق ئىشلار كۆرۈلدى . فىلىم تەكشۈرگۈچىلەر ئىسلام دىنىنىڭ ئەنئەنىۋى ئېتىكا ـ ئەخلاقىغا ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن ، فىلىمدىكى ھاراق ئىچكەن ، سۆيۈشكەن كۆرۈنۈشلەرنى يولىورۇق سورىمايلا قىسقارتىۋەتتى . بىر سوتچى شەرىئەت بويىچە ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىشكە ھۆكۈم قىلدى . مانا بۇ ئەھۋاللار مىسىردىكى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنىڭ ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ جىددىي خىرىسىغا دۇچ كەلگەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ .

مۇبارەك زۇڭتۇڭ بولغاندىن كېيىن ، ساداتنىڭ سىياسىتىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىغان بولسىمۇ ، ئېھتىياتچان پوزىتسىيە قوللىنىپ ، دۆلەتتىكى جىددىي ۋەزىيەتنى ئىمكانقەدەر پەسەيتتى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسىدە كەڭ قورساق بولۇش بىلەن پارچىلاشنى بىرلەشتۈرۈش تاكتىكىسىنى قوللاندى .

دىندىن تاشقىرى مىللەتچى مۇبارەك كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياققان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلالماي ، پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ساداتنى ئۆلتۈرگەن ۋە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرمەكچى بولغانلارنىلا باستۇردى ، ھەتتا ئۇلارنى سوتلاشنى كېچىكتۈردى ، ھەمدە قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ زوراۋانلىقنى قوللىمايدىغان

ئادەملىرىگە «دوستانە» مۇناسىۋەت قوللاندى. 1982 - يىلى تېلىمىسانىنى قويۇپ بېرىپ، ئۇنىڭ مەلۇم دائىرىدە ھەرىكەت قىلىشىغا، ھەتتا بەزى سىياسىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشىغا رۇخسەت قىلدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى يەنە تەرەققىي قىلدى.

مۇبارەكنىڭ دىپلوماتىيە جەھەتتە تۇتقان ئوتتۇرا لۇشىيەنى ئىسلام كونسېرۋاتىپلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە قارىتان تەنقىدىنى مەلۇم دەرىجىدە پەسەيتتى. ئۇ سادات دەۋرىدىكى ئامېرىكىغا ئېغىپ كېتىشىنى ئۆزگەرتىپ، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان جىددىي مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بەردى. مىسىردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى — قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزم رادىكال تەشكىلاتلىرى ئوتتۇرىسىدا مەلۇم ئارىلىق ساقلاپ، داۋاملىق «مۆتىدىل» پوزىتسىيە تۇتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىسلامىزمچى رادىكاللارغا تاقابىل تۇردى.

نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سىياسىي تەشەببۇسىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش بولۇپ، پارلامېنتقا قاتنىشىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. تېلىمىسانى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ يېڭى سىياسىي تەشەببۇسىنى شەرھلىگەندە مۇنداق دېدى: «بىز ھېلىمۇ ئەملدىن قالدۇرۇلۇش ھالىتىدە تۇرۇپتىمىز... مىسرنى ئىدارە قىلىش جەھەتتىكى مەسلىھەتلەرگە قاتنىشىمىز لازىم... پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ سايلىمىغا قاتنىشىش بىزنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولىمىز بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.» بۇ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلىشىشكە تەييارلىنىپ، سىياسىي جەھەتتە قانۇنلۇق ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەسىرىنى قانۇنلۇق ۋاستىلەر بىلەن كېڭەيتىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردۇ.

مۇبارەك هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ، جۇملىدىن «مۆتىدىل» قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ سىياسىي پائالىيەتلەرگە بىۋاستە قاتنىشىشىغا يول قويمىدى . مۇبارەك بۇنداق قىلىشتا هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ كۈچىنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈشنى مەقسەت قىلدى . مەسىلەن ، 1984 - يىلى 5 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن پارلامېنت سايلىمىدا قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى قانۇنسىز غەيرىي سىياسىي پارتىيە تەشكىللىي هېسابلىنىپ سايلامغا قاتناشتۇرۇلمىدى . لېكىن ، هۆكۈمەت ئۇنىڭ باشقا سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ نامزاتى نامىدا سايلامغا قاتنىشىشىغا روخسەت قىلدى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى رەقىبى يېڭى ئەل ۋەفىد پارتىيىسى[1] بىلەن كېلىشىم هاسىل قىلىپ ، شۇ پارتىيىنىڭ نامزاتى نامىدا پارلامېنت سايلىمىغا قاتناشتى . يېڭى ئەل ۋەفىد پارتىيىسى سايلامدا كۆپرەك ئورۇنغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىغا يارەدەم قىلىشنى قارار قىلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ئەل ۋەفىد پارتىيىسى بايانات ئېلان قىلىپ ، دىندىن تاشقىرى بولماسلىققا ئەمەل قىلىپ ، شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . سايلامدا ئەل ۋەفىد پارتىيىسى كۆتمىگەن يەردىن 57 ئورۇنغا ئىگە بولۇپ ، ئەڭ چوڭ ئۆكتىچى پارتىيە بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئىچىدىكى سەككىز ئورۇن قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىغا مەنسۇپ بولدى . بۇ قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ هازىرقى زامان ئىسلامىزم

---

① يېڭى ئەل ۋەفىد پارتىيىسى مىسىردىكى ئاساسلىق ئۆكتىچى پارتىيە بولۇپ ، 1978 - يىلى 2 - ئايدا قۇرۇلغان . 50 مىڭ ئەزاسى بولۇپ ، ئۇلار كونا ئەل ۋەفىد پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى ۋە ئەركىن كەسىپتىكىلەر ، ياش زىيالىيلار ، هەربىي سەپتىن قايتقان پېشقەدەم ئەسكەرلەردىن ئىبارەت . بۇ پارتىيە شەرىئەتنى قانۇنىنىڭ ئاساسى قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ پائالىيەتلىرىنى چەكلەيدىغان هەر خىل ئالاهىدە پەرمانلارنى ، بولۇپمۇ جىددىي هالەت قانۇنىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . ئىقتىسادىي جەهەتتىكى ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى قوللايدۇ ، ئىگىلىك قۇرۇلمىسىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇشنى ، دۆلەت ئىگىلىكى بىلەن خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىگە تەڭ ئەهمىيەت بېرىشنى ، ئەركىن رىقابەتكە ئىلهام بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ .

ھەربكتىگە ۋەكىل بولۇپ تۇنجى قېتىم پارلامېنتقا كىرىشى ئىدى . مۇبارەكنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى پارلامېنتتا ئاشكارا پىكىر بايان قىلىدىغان مۇنبىرى بولغان يېرىم قانۇنلۇق ئورۇنغا ئىگە قىلىش ، شۇنداق قىلىپ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمىدا سىياسىي پائالىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى ئۇمىدنى كۈچەيتىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ باشقا تەشكىلاتلىرى ئوتتۇرىسىغا شىنا قېقىپ قويۇشتىن ئىبارەت ئىدى .

پارلامېنتتا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن كىرگەن پارلامېنت ئەزالىرى پارلامېنت مۇنبىرىدە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ نامىدىن پۈتۈن مەملىكەتكە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سىياسىي تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلدى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلدى . جەمئىيەتتىكى ئىللەتلەرنى كۆزدە تۇتۇپ ، سىياسىي چىرىكلىكنى ۋە ئىجتىمائىي ئادالەتسىزلىكلەرنى ئەيىبلىدى . بۇ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ 1928 - يىلى قۇرۇلغاندىن بۇيان ، مەملىكەتلىك سىياسىي سەھنىدە تۇنجى قېتىم پىكىر بايان قىلىشى بولدى . زامانىمىزدىكى پارلامېنت تۈزۈمىنى قوللايدىغانلىقىنى ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت بىلەن ھەمكارلىشىپ ، زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

80 - يىللاردىن بۇيان ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى پارلامېنتقا قاتناشقانلىقتىن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ياخشىلىنىشقا قاراپ يۈزلەندى . ۋەھالەنكى ، ئىسلام جىھاد تەشكىلاتلىرى زوراۋانلىق پائالىيەتلىرىنى كۈچەيتتى . نەتىجىدە ، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپلار كېڭىيىپ كەتتى . ئىسلام جىھاد تەشكىلاتلىرى ئالىي مەكتەپلەردە نۇرغۇن ئۇقۇغۇچىلارنى ۋە تەشكىلاتلارنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى . مەسىلەن ،

1984 ـ يىلى 12 ـ ئايدا قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى سايلام قىلغاندا ھازىرقى زامانداىكى ئىسلامىزم رادىكاللىرى كۆپ ساندىكى ئاۋازغا ئىگە بولدى . ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قاتنىشىشى جىھاد تەشكىلاتلىرىنى كۆچەيتىۋەتتى . لېكىن بۇ ھال قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىغا ئانچە چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمىدى . 1984 ـ يىلى يېڭى پارلامېنت يىغىنى ئېچىلغاندا قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ پارلامېنتتىكى ئەزالىرى سادات دەۋرىدە ئېلان قىلىنغان ئىسلام ئەنئەنىسىگە زىت كېلىدىغان «شەخسلەر سالاھىيىتى قانۇنى»نى يېڭىۋاشتىن تۈزىتىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى . بۇ لايىھە ھاكىمىيەت بېشىدىكى مىللىي دېموكراتىك پارتىيە[1] تەرىپىدىن ئىنكار قىلىندى . لېكىن ، ئاياللارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش ھوقۇقى توغرىسىدىكى مەسىلە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بىلەن دىندىن تاشقىرىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇنازىرىنىڭ مەركىزىي تېمىسى بولۇپ قالدى . مۇبارەك ۋە ھۆكۈمەتنىڭ باشقا رەھبەرلىرى بۇ مەسىلىدە يول قويۇشقا بولمايدۇ ، يول قويۇلسا مىسىر «نەچچە يۈز يىل بۇرۇنقى جەمئىيەتكە چېكىنىپ كېتىدۇ» دەپ قارىدى . كېيىن پارلامېنت «شەخسلەر سالاھىيىتى قانۇنى»غا بەزى تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزدى ، ئاساسلىقى ئاياللارنى كۆزدە تۇتۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان نىكاھتىن ئاجرىشىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرنى تېخىمۇ چىڭىتتى ، لېكىن ئاياللارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش ھوقۇقى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى ئۆزگەرتمىدى .

---

① مىللىي دېموكراتىك پارتىيە 1978 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قۇرۇلغان . مىسىردا ئىزچىل ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇپ كەلدى . ھازىر 2 مىليون 500 مىڭ ئەزاسى بار . پارتىيىنىڭ ئالىي نىشانى مىسىر خەلقىنىڭ گۈللىنىشى ، بەخت ـ سائادىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ، كەڭ ئەركىنلىك ۋە خۇپسىزلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش ، ئادىل ، بىرەۋنىڭ ئىتتىپاقلاشقان دېموكراتىك جەمئىيەت قۇرۇشتىن ئىبارەت . پارتىيىنىڭ ئىدىيىۋى پرىنسىپى دىنىي قىممەت ، دېموكراتىيە ، ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ئىجتىمائىي ئادىللىق ۋە ئەرەب خۇسۇسىيىتىدىن ئىبارەت . بۇ پارتىيىنىڭ ھازىرقى رەئىسى نۇۋەتتىكى مىسىر زۇڭتۇڭى مۇھەممەد ھوسنى مۇبارەك .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى مۇبارەكنىڭ قاتتىق پوزىتسىيىسىدىن قورقمىدى ، ئۇلار مىسىرنىڭ ئىسلاملىشىشى ئۈچۈن داۋاملىق كۈرەش قىلدى . مەسىلەن ، دىنىي ساھەدە ئىسلام يېتەكچىلىك كېڭىشىنىڭ باشلىقى ھاپىز ئابدىسالام 1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا مىسىر مۇسۇلمانلىرىنى زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىگە يۈرۈش قىلىشقا چاقىردى ، مىسىردا شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى . ھۆكۈمەت مەنئى قىلىش بۇيرۇقى چىقارغان بولسىمۇ ، لېكىن ھاپىز ئابدىسالام قاھىرەدىكى مەشھۇر نۇر مەسچىتىدە چوڭ كۆلەملىك نامار ئۈيۈشتۈردى . بۇ نامازغا مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلار كەلدى . ھاپىز ئابدىسالام دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە قارشى قۇترانقۇلۇق خاراكتېرىدە سۆز قىلىپ ، ھۆكۈمەتتىن بانكىنىڭ ئۆسۈم تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى ، ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىش ، ئايالالار ئۇزۇن پەرىجە كىيىش ، چۈمبەل تارتىش قاتارلىق شەرىئەت قائىدىلىرىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى . «بىزگە شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق ، ئىسلام دىنىدىكى مىسىر كېرەك» ، «ياكى ئىسلامىيەتنىڭ ئورنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ ، ياكى قانلىق توقۇنۇش بولىدۇ» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ قېتىمقى كۈچ كۆرسىتىش خاراكتېرلىك نامار ھۆكۈمەتنى خاتىرجەمسىزلەندۈردى . 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى مۇبارەك ھازىرقى زامان ئىسلامىزمغا قارىتىلغان قاتتىق تەلەپپۇزدىكى سۆزنى ئېلان قىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىرى (قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ رەھبەرلىرى)نى دىن بىلەن سىياسىينىڭ چېگرالىرىدىن چەتنەپ كەتتى ، دەپ قاتتىق ئەيىبلىدى . دىنىنىڭ سىياسىيغا ئارىلىشىشىغا بولمايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ زوراۋانلىق ھەرىكىتىگە ھۆكۈمەت قاتتىق ۋاستىلەر بىلەن تاقابىل تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . ئەتىسى ھۆكۈمەتنىڭ «ئەلئىھرام»

گېزىتى مۇبارەكىنىڭ سۆزىنى خەۋەر قىلدى . «ئاگاھلاندۇرىمەن ، ئاگاھلاندۇرىمەن ، يەنە ئاگاھلاندۇرىمەن ! » دېگەن چوڭ سەرلەۋھە بىلەن مۇبارەكنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىغا قارىتىلغان مەيدانىنى ، جامال ئابدۇل ناسىر ۋە ئەنۋەر ساداتنىڭ ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئايرىۋېتىلگەن سىياسىتىدە چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى گەۋدىلەندۈردى① .

ھۆكۈمەت بىلەن ئىسلامىزمچى رادىكاللار قارىمۇ قارشى ھالەتتە تۇردى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى سىياسىي جەھەتتە يەنىلا مۆتىدىل پوزىتسىيىدە بولۇشنى ، زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىنى تەشەببۇس قىلماسلىقنى قارار قىلدى . سىياسىي تەشەببۇسنىڭ قارىمۇ قارشىلىقى تۇپەيلىدىن ، قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى بىلەن ئەل ۋەفد پارتىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ بارغانسېرى كېڭىيىپ ، ئاخىرى ئىككىسى ئايرىلىپ كەتتى . 1987 ـ يىلى 2 ـ ئايدىكى يېڭى پارلامېنت سايلىمىدا قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى ئىككى كىچىك پارتىيە — سوتسىيالىستىك ئىشچىلار پارتىيىسى ۋە ھۆرىيەتچىلەر پارتىيىسى بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەن نامزاتلار يۇقىرىقى ئىككى پارتىيە بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن نامدا سايلام رىقابىتىگە قاتناشتى . ئۇلار «ئىسلامىيەت — ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر يولى» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى . «ئاللا — بىزنىڭ مەقسىتىمىز » ، «پەيغەمبەر — داھىيىمىز » ، « قۇرئان كەرىم » — بىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىمىز » ، «جىھاد — بىزنىڭ كەسپىمىز » ، «مەقسەت يولىدا ئۆزىمىزنى بېغىشلاش — غايىمىز » دېگەنلەرنى تەشۋىقات شوئارى قىلدى . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ سايلام پروگراممىسىغا نۇرغۇن مۇسۇلمانلار ئاۋاز قوشتى ، مۇبارەك ھۆكۈمىتى قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىغا يەنىلا

---

① لىيۇ جېن تۇزگەن : «ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتىگە دائىر ئەسەر توپلىمى» ، 167 ـ بەت .

ئېتىراپ قىلماسلىق ، توسماسلىق فاڭجېنىسىنىڭ قوللاندى . نەتىجىدە ، سوتسىيالىستىك ئىشچىلار پارتىيىسى ۋە ھۆرىيەتچىلەر پارتىيىسى 37 ئورۇنغا ئىگە بولدى . ئەل ۋەكىلى پارتىيىسى مەغلۇپ بولدى . بۇ ھال قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇدرىتىنى تولۇق ئىپادىلىدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سايلامدىكى مۇۋەپپەقىيىتىنى رەھبەرلىك قاتلىمىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا تىنچلىق شەكلى بىلەن قاتنىشىش ئىشەنچىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن يېڭى پارلامېنت ئەزالىقىغا سايلانغانلار مۇنداق دېدى : «بىزنىڭ پىلانىمىز ئىسلام ئىدىيىسى بىلەن خەلقنى تەربىيىلەش ئىدى . ھازىر ھەممە يەردە بۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈلۈۋاتىدۇ . بارغانسېرى كۆپ خانىملار چۈمبەل تارتىدىغان بولدى . يۇقىرى قاتلام جەمئىيەتتىكى ھاراق زىياپەتلىرى ۋە كېچىلىك بەزمىلەر غايىب بولۇشقا باشلىدى ، پىنھانلاشتى . »

ئىككى قېتىملىق سايلامدا ئىسلام دىنىنىڭ ئىدىئولوگىيە سۈپىتىدە مىسىردىكى غايەت زور رولى ئىپادىلىنىپ ، دىندىن تاشقىرى ھەر بىر رەھبەر ئالاقىدار سىياسەتلەرنى يولغا قويغاندا ئەستايىدىل ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ قالدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن بولغان پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ پائالىيەتلىرى شەخسىي خاراكتېردە بولۇپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قانۇنلۇق سىياسىي تەشكىلات ھېسابلانمىسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ مىسىر مۇسۇلمانلىرى ئىچىدىكى تەسىرى ئىپادىلەندى .

ئىسلامىزمچى رادىكاللارنىڭ زوراۋانلىق — تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كەتتى . 1992 - يىلى 6 - ئايدىن يىل ئاخىرىغىچە ئاسارئەتتىلەر مەركەزلەشكەن جەنۇبتىكى ئۆلكىلەردە چەت ئەل سایاھەتچىلىرىگە 19 قېتىم ھۇجۇم قىلىنىپ ، 20 دىن ئارتۇق ئادەم يارىلاندۇرۇلدى .

ئۇلارنىڭ چەت ئەللەرنىڭ مىسىردىكى ئورگانلىرىغا ، سودا ئورۇنلىرىغا ، ئاخبارات ئاگېنتلىقلىرىغا تارقاتقان تەشۋىقات بۇيۇملىرىدا ساياھەت كىرىمىنىڭ شەرىئەت قائىدىسىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقى ، غەرب ساياھەتچىلىرىنىڭ كۆپلەپ كېلىشى مىسىرغا يامان تەسىر ئېلىپ كەلگەنلىكى ، مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىنى زەھەرلىگەنلىكى ، ياش ئەۋلادلارنى چىرىتكەنلىكى ، جەمئىيەت ئەخلاقىنى بۇزۇپ ، چىرىكلىشىك - چۇشكۇنلۇك ھادىسىلىرىنى يامرىتىۋەتكەنلىكى ، بۇلارغا سەۋر - تاقەت قىلىشقا بولمايدىغانلىقى ئېيتىلدى .

مىسىرنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتى ، ئۇزۇن تارىخى ھەر يىلى نەچچە مىليون[1] چەت ئەللىك ساياھەتچىنى جەلپ قىلدى . ساياھەتچىلىك مىسىر مىللىي كىرىمىنىڭ مۇھىم مەنبەسى بولۇپ ، خەلق ئىگىلىكى ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ، تاشقى پېرېۋوت كىرىمىنىڭ 30 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، 10 مىليون ئادەم ساياھەتچىلىك مۇلازىمىتى بىلەن بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك شۇغۇللىنىپ تىرىكچىلىك قىلدى .

ھۆكۈمەت بۇ رادىكاللارنىڭ مەقسىتى ھۆكۈمەتنىڭ ئوبرازىغا ، خەلق ئىگىلىكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش مەقسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت دەپ قاراپ ، ئۇلارغا قاتتىق زەربە بېرىش تەدبىرلىرىنى قوللاندى . خەلق پارلامېنتى 1992 - يىلى 7 - ئايدا «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش قانۇنى» ماقۇللاپ ، ئامانلىق ساقلاش تارماقلىرىغا ناھايىتى چوڭ ھوقۇق بەردى . مەركىزىي ساقچى قىسىملىرى ، ئاخبارات تارماقلىرى ۋە يەرلىك

---

① ساياھەتچىلەرگە ھۇجۇم قىلىش ۋەقەلىرى يۇز بەرگەنلىكتىن ، 1992 - يىلى ساياھەتچىلەر 25% تازىيىپ كەتتى . ئەسلىي پلان بويىچە شۇ يىلى ساياھەتچى 3 مىليون 500 مىڭغا يېتەتتى . «ئەلئىھرام» گېزىتىنىڭ 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىكى سانىغا قارالسۇن .

جامائەت خەۋپسىزلىك تارماقلىرى مەملىكەت بويىچە پىلانلىق ، باسقۇچلۇق قولغا ئېلىشنى قانات يايدۇرۇپ ، 1780 ئادەمنى قولغا ئالدى[1] ، نۇرغۇن قورال - ياراغ ، ئوق دورىنى ۋە باشقا قاتتىللىق قوراللىرىنى قولغا چۈشۈردى .

1992 - يىلى 11 - ئايدا ھۆكۈمەت ئۇچ قېتىملىق تېررورلۇق دېلوسىنى سوراق قىلىپ ، سەككىز جىنايەتچىنى ئۆلۈم جازاسىغا ، 22 جىنايەتچىنى ئۆمۈرلۈك ھاشارغا ھۆكۈم قىلدى .

ئىسلامىزمچى رادىكاللار چەت ئەللىك سايامەتچىلەرگە ھۇجۇم قىلغاندىن باشقا ، دۆلەت رەھبەرلىرىگىمۇ ھۇجۇم قىلدى . 1993 - يىلى 4 - ئايدا مىسىرنىڭ تەشۋىقات مىنىستىرى شىرىپ ھۇجۇمغا ئۇچراپ ، يېنىك يارىلاندى . شۇ يىلى 7 - ئايدا ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى ھەسەن ئالىپ ھۇجۇمغا ئۇچراپ ، يېنىك يارىلاندى . مۇخبىرلار ئۇنى زىيارەت قىلغاندا ئۇ : تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش دېنىي ئەقىدىلەرنى دەپسەندە قىلغانلىق بولىدۇ ، تېررورچىلار بىلەن كۆرەش قىلىشتىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيمەن دېدى .

ھۆكۈمەت خەلقنى تېررورچىلار بىلەن كۆرەش قىلىشقا چاقىرىپ ، ئىلھاملاندۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللاندى . 1993 - يىلى 8 - ئايدا ئەرەب ئاۋازىنىڭ خەۋەر قىلىشچە ، تېررورچىلار بىلەن ئۇرۇشقاندا قۇربان بولغان ھەربىي - ساقچىلارغا دۆلەت ئىنقىلابىي قۇربان قاتارىدا مۇئامىلە قىلىپ نەپقە بېرىدىغان ، بالىلىرىنىڭ ئوقۇش خىراجىتىنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىدىغان بولغان ؛ ئارمىيەدىن ياكى پۇقرالاردىن يارىلانغان ئادەم دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالىي دەرىجىلىك داۋالاشتىن بەھرىمەن بولىدىغان بولغان .

---

① «ئەلئىھرام» گېزىتىنىڭ 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىكى سانىغا قارالا .

هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەررورچىلىرى باستۇرۇشتىن قورقماي ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە داۋاملىق ھۇجۇم قىلدى . 1995 - يىلى 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى مۇبارەك زۇڭتۇڭ مەخسۇس ئايروپىلاندا ئەددىس ئەبەبەدە ئېچىلىدىغان 31 - نۆۋەتلىك ئافرىقا بىرلىكى تەشكىلاتىنىڭ دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنىغا باردى . زۇڭتۇڭ ئولتۇرغان ماشىنا ئايرودرومدىن شەھەرگە مېڭىپ پەلەستىننىڭ ئېغىئوپىيىدىكى ئەلچىخانىسىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلگەندە ، ئىككى ماشىنا يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇيۇقسىز توختاپ ، زۇڭتۇڭنىڭ ماشىنىسىنى توسۇۋالدى . تۆت مەرگەن زۇڭتۇڭ ماشىنىسىغا ئوق ئاتتى ، زۇڭتۇڭنىڭ يېنىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر قايتۇرما زەربە بەردى . ئىككى مەرگەن نەق مەيداندا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى ، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى . بۇ قېتىم زۇڭتۇڭنىڭ بىر مۇھاپىزەتچىسى ، ئېغىئوپىيىلىك ئىككى ساقچى قازا قىلدى . ھۇجۇم قىلغانلارنىڭ بىرى يارىلىنىپ قولغا چۈشتى . مۇبارەك زۇڭتۇڭ ساق قالدى .

6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مىسىر گېزىتلىرى مىسىر خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى ئاشكارىلىدى : بۇ قېتىملىق قەستلەپ ئۆلتۈرۈشكە مىسىردىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىدىن بىرىنىڭ رەھبىرى مۇستافا ھەمزە باشچىلىق قىلغان . بۇ ئادەم هازىر سۇدان پايتەختى خارتومنىڭ يېنىدىكى بىر دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئولتۇرىدۇ ، سۇدان هازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ رەھبىرى ھەسەن تۇرابى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق .

شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى مىسىردىكى «ئىسلام تەشكىلاتى» مۇبارەك زۇڭتۇڭنى قەستلەش ۋەقەسىنى مۇشۇ تەشكىلات قىلغانلىقىنى ئېلان قىلدى . ھەمدە ئاللا تاپشۇرغان ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن ، هەرقانداق بەدەل تۆلەشكە قارىماي ، يەنە هەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ تەشكىلات ئاخبارات

ساھەسىگە بەرگەن ئوچۇق خېتىدە مۇبارەكمۇ ساداتقا ئوخشاش ئىسلام دىنىغا ئاسىيلىق قىلدى ، ئۇنىڭ تەقدىرىمۇ ساداتنىڭكىگە ئوخشاش بولۇشى كېرەك ، دېدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بۇ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى ، ھەمدە مۇتىدىل پوزىتسىيىنى ساقلاپ ، ھۆكۈمەت بىلەن داۋاملىق ھەمكارلىشىدىغانلىقىنى ، بەلگىلەنگەن نىشانغا قانۇنلۇق يول بىلەن يېتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

§ 6 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رولى

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قورۇلۇشى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرسەتتى . بۇ ھەرىكەت XVIII ئەسىردە ئەرەب يېرىم ئارىلىدا بارلىققا كەلگەن ۋەھھابىيلار ۋە XIX ئەسىردە مىسىر قاتارلىق جايلاردا بارلىققا كەلگەن ئىسلام مودېرنىزمچىلىرى (ئىسلامنى دەۋرلەشتۈرۈش تەرەپدارلىرى)دىن كېيىن گۇللەنگەن دىنىي سىياسىي ھەرىكەت ئىدى . ئىككىسى تومۇرداش بولسىمۇ ، ئالدىنقىسى يېڭى ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئىدى . ھەرىكەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا تەشكىلىي قۇرۇلۇش ، نەزەرىيىۋى تەرەققىيات ۋە تەسىرنى كېڭەيتىش قاتارلىق جەھەتلەردە مىسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەرەققىياتى مۇھىم يېتەكچىلىك قىلىش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناىدى .

تەشكىلىي قۇرۇلۇش جەھەتتە ، مىسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئۆزىنى ھازىرقى زامان سىياسىي پارتىيىسىنىڭ خاراكتېرىگە ۋە سەۋىيىسىگە ئىگە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، باشقا دۆلەتلەردىكى ھازىرقى

زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىغا ئۇلگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى نۇرغۇن ئەرەب دۆلەتلىرىدە قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى قۇرۇشقا يارىدەم قىلىپ ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ چەت ئەللەردىكى شۆبە تەشكىلاتى قىلدى .

نەزەرىيەۋى تەرەققىيات جەھەتتە ، قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ مەشھۇر ئىككى نەزەرىيىچىسىنىڭ بىرى بولغان ھەسەنئول بەننا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنى قۇرغان ، شۇنداقلا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەلىماتىغا ئاساس سالغان ، ھەربىر تەتكى بىر قاتار مەسىلەرنى نەزەرىيە جەھەتتىن شەرھلەپ ، ھەربىر توغرىسىدىكى تەلىماتىنىڭ ئاساسىي رامكىسىنى تەييارلىغان . يەنە بىر نەزەرىيىچى سەييد قۇتۇب ھەربىر نەزەرىيىسىنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۇرۇۋەتكەن . ئۇنىڭ رادىكال (ئاشقۇن) ئىدىيىسى ھەربىر تەنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى پارچىلىنىشقا ، بىر تۈركۈم تەشكىلاتلارنىڭ تېررورلۇق يولىغا بۇرۇلۇپ كېتىشىگە غايەت زور تەسىر كۆرسەتكەن .

تەسىرىنىڭ كېڭىيىشى جەھەتتە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى شۇ دۆلەتنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى ئىشلىرىغا غايەت زور تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇنتۇرا شەرقتىكى سىياسىي كۈچلەرنىڭ قايتىدىن بىرلىشىشىدىكى مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولغان .

30 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى پەلەستىنىدە قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ شۆبە تەشكىلىنى قۇردى . كېيىن ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى داۋامىدا ئۇنىڭ ئەزالىرىدىن بىرى بولغان ئەھمەد ھەسەن ياسىن ئىسلام قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى تەشكىلاتى (قىسقارتىلىپ «خاماس» دېيىلىدۇ)نى قۇردى . خاماسنىڭ سىياسىي پروگراممىسىدا خاماس مىسىردىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ شۆبىسى ئىكەنلىكى ئېنىق بەلگىلەندى . ئىسرائىلىيىگە قارشى

كۆرەشتە خاماس ئىنتايىن جانلىق بولدى . ھەمىشە دۇنيانى زىلزىلىگە سالىدىغان زوراۋانلىقلارنى قىلدى . ئىسرائىلىيە بىلەن يارىشىشقا قارشى تۇرۇپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە قارشى تۇرىدىغان ئاۋانگارت بولدى . ئۇ ئىسرائىلىيە ئىشغالىيىتى دائىرىسىدىكى 48 پىرسەنت خەلقنىڭ قوللىشىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئېيتىدۇ .

1944 ـ يىلى قۇرۇلغان ئىئوردانىيە مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى مىسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى دوراپ ، پائال ھەرىكەت قىلىپ ، كەڭ ئاممىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى . 1989 ـ يىلى 11 ـ ئايدىكى سايلامدا ئاۋام پالاتاسىدىكى 80 ئورۇن (كېڭەش پالاتاسىنى پادىشاھ تەينىلەيدۇ)دىن 23 ئورۇنغا ئىگە بولدى . 1993 ـ يىلى 11 ـ ئايدىكى سايلامدا يەنە 17 ئورۇنغا ئىگە بولغان بولسىمۇ ، پارلامېنتتىكى كۆچى ئەڭ چوڭ سىياسىي تەشكىلات بولدى . 1992 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئىئوردانىيە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پارلامېنت ئەزاسى قارىشىنى قولغا ئېلىپ ، ئۇنى قانۇنسىز قوراللىق تەشكىلات قۇردى ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلدى ، چەت ئەللەرنىڭ مەبلەغ يارەمم قىلىشى بىلەن تېررورلۇق قىلىپ ، ئىئوردانىيىنىڭ ئاساسىي قانۇنىنى ئۆزگەرتمەكچى ۋە ھازىرقى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى دەپ ئەيىبلىدى .

80 ـ يىللاردىن بۇيان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى سۇرىيە ، ئالجىرىيە ۋە سۇدان قاتارلىق دۆلەتلەردە تېز تەرەققىي قىلدى ، ھەمدە دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتتى .

سۇرىيىدە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى سۇرىيە گۇللەندۇرۇش پارتىيىسى ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى 1982 ـ يىلى سۇرىيىنىڭ مۇھىم شەھىرى خامانى بىرمەھەل كونترول قىلىۋالدى . ئۇلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ھۆكۈمەت

ئەسكەر ئەۋەتتى . بىرنەچچە كۈن قاتتىق جەڭ قىلىپ ، بۇ توپىلاڭنى تىنجىتىۋالدى . قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بەزى رەھبەرلىرى چەت ئەللەرگە قېچىپ كەتتى . قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىسى ھازىرمۇ چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ ياردىمى ئاستىدا ، ھۆكۈمەتكە قارشى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ .

سۈدان ئىسلام مىللىي فرونتى بۇرۇنقى سۈدان مۇسۇلمان قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىسى ئىدى . ئۇ مەسىر قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى قوبۇل قىلىپ ، جانلىق كۈرەش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، قانۇنلۇق ئاشكارا پائالىيەتلەر ۋە قانۇنسىز يوشۇرۇن پائالىيەتلەر بىلەن شوغۇللىنىپ ، ئۇزلۇكسىز كۈچ توپلىدى . 1989 - يىلى پۈرسەت پىشىپ يېتىلگەندە ھەربىي سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغاپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇردى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتىنى پائال ئىلگىرى سۈرۈپ ، بۇ ھەرىكەتنىڭ مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇشنى قولغا كەلتۈردى .

باشقا بەزى ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى مۆتىدىل قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىلىرىمۇ ھۆكۈمەتكە زوراۋانلىق كۈچ بىلەن قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلمىدى ، ئادەتتە ئاشكارا قانۇنلۇق شارائىتتىن پايدىلىنىپ ئاممىۋى خىزمەت ئىشلىدى . ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا سۇقۇنۇپ كىرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، دۆلەتنىڭ سىياسىي تۈرمۇشىدا ئۆزىنىڭ تەشەببۇسنى تەشۋىق قىلىپ ، ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇشنى قولغا كەلتۈردى .

مىسىر قېرىندىاشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيەتلىرى مىسىرغا چوڭ تەسىر پەيدا قىلغاندىن تاشقىرى ، ئىسلامىزمچى بەزى رادىكال تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولدى . بۇ رادىكال تەشكىلاتلار سەييىد قۇتۇبنىڭ كەسكىن ئىدىيىسىنى يېتەكچى قىلىپ ، زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا ئېغىر تەسىر

يەتكۈزدى . ئۇلار چەت ئەللەرنىڭ قوللىشىغا ۋە ياردىمىگە ئىگە بولغانلىقتىن ، مىسىر بىلەن ئۇ دۆلەتلەرنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىگە تەسىر يەتتى .

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مىسىر هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىغا ياردەم بەرگىنىگە مىسىر ئىنتايىن نارازى بولدى (1954 ـ يىلى قەبرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى باستۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇيۇشمىنىڭ نۇرغۇن ئەزالىرى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا قېچىپ بېرىپ پاناھلانغان) . لېكىن ، مىسىر سىياسىي ، ئىقتىسادىي مەنپەئەتىنى نەزەرگە ئېلىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنى ئاشكارا ئەيىبلىمىدى .

مىسىر بىلەن ئىران 1979 ـ يىلى دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزگەندىن تارتىپ هازىرغىچە ئەسلىگە كەلتۈرمىدى . مىسىر ئىرانىنى مىسىردىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزمنى ياقلايدىغان رادىكال تەشكىلاتلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق قىلىشىنى قوللىدى دەپ ئەيىبلىدى . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، سۇدان هەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ هازىرقى زامان ئىسلامىزم تايانچىلىرىنى تەربىيىلەش لاگېرى قۇرغان . ئىران ئۇنى راسخوت ، ئوقۇنتۇچى ۋە زۇزۇر بولغان قورال ـ ياراغ بىلەن تەمىنلىگەن . مىسىر خەۋپسىزلىك تارماقلىرىنىڭ ئاشكارىلىشىچە ، هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن 1000 دىن ئارتۇق ئادەم تەربىيىلىنىپتۇ . بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ساقچىلار تۇتماقچى بولغان مىسىرلىقلار ئىكەن .

زېمىن تالاش ـ تارتىشىدىن باشقا ، سۇدانىنىڭ مىسىر هازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىنى قوللىشى تۇپەيلىدىن ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى ئىزچىل جىددىي بولۇپ كەلدى . بولۇپمۇ ، 1995 ـ يىلى مۇبارەك زۇكتۇڭنى ئۆلتۈرۈشكە قەست قىلىش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى تېگىپ كەتسىلا پارتلايدىغان دەرىجىگە يەتتى . مىسىر هۆكۈمىتى سۇدان

ئىسلام مىللىي فرونتىنىڭ داھىيسى ھەسەن تۇرابىنى مىسىر ئىسلام تەشكىلاتىنى مۇبارەكنى ئۆلتۈرىدىغان قورال سېتىۋېلىش بىلەن تەمىنلىدى دەپ ئەيىبلىدى . مىسىر ھۆكۈمىتىنىڭ خەۋىرىدە ئېيتىلىشىچە ، ۋەقە يۈز بېرىشتىن ئىككى كۈن بۇرۇن ، يەنى 6 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مىسىر ئىسلام تەشكىلاتىنىڭ قوراللىق تۆت ئادىمى قولغا ئېلىنىدى ، ئۇلار ھەربىي سوتتا سۇدان ئىسلام مىللىي فرونتىنىڭ قورال سېتىۋېلىشقا پۇل بېرىپلا قالماستىن ، مىسىرگە قورال توشۇغانلىقىنى ئىقرار قىلدى . مىسىر ساقچىلىرى ئاسۇان ئۆلكىسىنىڭ بىر بازىرىدا قورال يوشۇرۇلغان ئۇچ ئوروننى تاپتى . مىسىرنىڭ «ئەلئىھرام» گېزىتى مۇبارەكنىڭ : «سۇدان ھۆكۈمىتىنىڭ مىسىرنىڭ مۇقىملىقىغا ۋە خەۋپسىزلىكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش يولىدىكى سۇيىقەستلىرىگە تاقابىل تۇرۇشتا تاللىۋېلىشقا بولىدىغان ئۇسۇللارنىڭ ھەممىسى ئۇستەلگە قويۇلدى . ھەرقانداق تاللىۋېلىش چەكلىمىگە ئۇچرىمايدۇ .» دېدى . ئەنگلىيەنىڭ «كۆزەتكۈچى گېزىتى» 1995 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ماقالە ئېلان قىلىپ : «مىسىرنىڭ خەۋپسىزلىك ئورگانلىرىدىكى قاتتىق قوللۇقلار مۇبارەكنى سۇدانغا تاقابىل تۇرۇشتا ،تاللاپ تۇرۇپ ، دادىل ، ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىشقا دەۋەت قىلدى» دەپ يازدى .

خەلقئارادا زوراۋانلىق ـ تېررورلۇققا بىرلىشىپ قارشى تۇرۇش خاھىشى كۈنسايىن كۈچەيدى . مەسىلەن ، ئەرەب ئىتتىپاقىغا ئەزا دۆلەتلەرنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىرى 1995 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا يىغىن ئېچىپ تېررورچى كۈچلەرگە بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئىستراتېگىيىلىك پىلانىنى مەسلىھەتلەشتى .

قىسقىسى ، قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئىجابىي تەرىپىمۇ ، سەلبىي تەرىپىمۇ بار . ئىجابىي تەرىپى چەت ئەللەرنىڭ

مۇستەملىكچىلىكىگە ، ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە قارشى تۇرۇشىدا ، ئىسرائىلىيىنىڭ تاجاۋۇزى ۋە ئىشغالىيىتىگە قارشى تۇرۇشىدا ، جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ فېئودال خانىدانلىقنى ئاغدۇرۇۋېتىشىگە ياردەم قىلىشىدا ، خىيانەتچىلىك ، چېرىكلىك ۋە ئەخلاقسىزلىققا بۇزۇلۇپ كېتىشىگە قارشى تۇرۇشىدا ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنى تەشەببۇس قىلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ . سەلبىي تەرىپى دىنىي بايراقنى كۆتۈرۈۋېلىپ ، ھەربىرىكە بىر مىڭ نەچچە يۈز يىل ئىلگىرىكى ئىسلام ئەسلىيەت روھى بىلەن يېتەكچىلىك قىلىشنى ، ئالدى بىلەن مىسىردا ئىسلام «ئۈممە»سىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، ئاندىن پۈتۈن دۇنيادا ئىسلام ئىنقىلابى قوزغاپ ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، دۆلەتنى ، دۇنيانى دىن ئارقىلىق باشقۇرۇپ ، شەرىئەتنىسى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ ، جەمئىيەتنىڭ ھەممە ساھەلىرىنى ئىسلاملاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ .

مىسىر — ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى بارلىققا كەلگەن جاي ، بۇ ھەرىكەتنىڭ تارىخى 60 يىلدىن ئاشىدۇ ، بۇ ھەرىكەتنىڭ تەسىرى كەڭ ، كۆچى ئەڭ زور . بۇ ھەرىكەت نېمە ئۈچۈن مىسىردا غەلىبە قىلماي ، ھۆمەينى باشچىلىقىدىكى ئىران ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ۋە ھەسەن تۇرابى باشچىلىقىدىكى سۇدان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئاۋۋال غەلىبە قىلىپ ، ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ ، ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرالايدۇ ؟ بۇ مەسىلىگە جاۋاب بېرىش ئۈچۈن مىسىرنىڭ كونكرېت ئەھۋالىنى تەھلىل قىلىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ .

قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى بىرنەچچە ئون يىللىق كۈرەش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ، ھاكىمىيەتنى قورال كۈچى بىلەن تارتىۋېلىشنىڭ پۈرسىتى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىنى ، شۇڭا «پارلامېنت يولى»غا مېڭىپ ، ھاكىمىيەتنى تىنچلىق ئۇسۇلى بىلەن تارتىۋېلىشتا چىڭ تۇرۇش كېرەكلىكىنى تونۇپ يەتتى .

قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ جانلىق تاكتىكىسى ، ئۇزۇنغا داۋاملاشقان جەڭگىۋار كۈچى ۋە ئامما ئىچىدىكى كەڭ تەسىرى ئۈنى ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنىڭ پايدىلىق شارائىتلىرىغا ئىگە قىلدى . شۇڭا ئۇ مىسىردىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتكە ئەڭ زور خەۋپ يەتكۈزىدىغان يوشۇرۇن كۈچ دەپ قارالدى . مىسىر ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى بىلەن ئۇزۇن مۇددەت ئېلىشىپ ، ھەر خىل ئىستراتېگىيە ، تاكتىكىلارنى قوللاندى .

بىرىنچىدىن ، قانۇن تۈزۈش ئارقىلىق ، ئۇنىڭ پائالىيەتلىرىنى چەكلىدى . جامال ئابدۇل ناسىر دەۋرىدە «سىياسىي پارتىيىلەر قانۇنى»نى ئېلان قىلىپ ، ئۇنىڭ سىياسىي پائالىيەتلىرىنى چەكلىدى ، كېيىن مۇشۇ قانۇنغا ئاساسەن ، قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى . سادات دەۋردە قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا قارىتىلغان چەكلىمە بوشاشتۇرۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ قانۇنلۇق ئورنى تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىدى . مۇبارەك دەۋرىدىمۇ ئۇ قانۇنسىز ئورۇندا تۇردى . يەنى مۇئەييەن دائىرىدىكى سىياسىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشىغا ، مەسىلەن ، پارلامېنت سايلىمىغا قاتنىشىشىغا يول قويۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن قاتتىق چەكلىمىگە ئۇچرىدى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ نامى بىلەن ئۆز ئالدىغا سايلامغا قاتناشماي ، باشقا پارتىيىلەر بىلەن بىرلىشىپ ، باشقا پارتىيىلەرنىڭ نامىدا سايلامغا قاتنىشىدىغان بولدى . 1984 ـ يىلىدىكى پارلامېنت سايلىمىدا سەككىز ئورۇنغا ئىگە بولغان ، 1989 ـ يىلىدىكى پارلامېنت سايلىمىدا مەلۇم غەلىبىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ ، لېكىن 1995 ـ يىلىدىكى پارلامېنت سايلىمىدا پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولدى . بۇ ھال بىر تەرەپتىن ، سايلىغۇچىلارنىڭ تاللىۋېلىشىنى چۈشەندۈرسە ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ كۈچلۈك كونترول

قىلىش كۆچىنى مەلۇم دەرىجىدە چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

1992 ـ يىلى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئېلان قىلغان «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش قانۇنى»دا «تېررورلۇق تەشكىلاتلىرىغا قاتناشقانلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ» دەپ ئېنىق بەلگىلەندى . نۇرغۇن ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا تەسىر يېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، بالىلىرىنىڭ ھەرقانداق ئىسلامىزمچى رادىكال تەشكىلاتلىرىغا قاتنىشىشىغا يول قويمىدى . رادىكاللارنىڭ زوراۋانلىق پائالىيەتلىرىنى قاتتىق جازالاشنى تەشەببۇس قىلىدىغان جامائەت پىكرى مىسىردا ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلىدى . ئەلۋەتتە ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى زوراۋانلىقنى تەشەببۇس قىلمىسىمۇ ، لېكىن بۇ قانۇن ئۇنىڭغىمۇ تەھدىت سېلىش رولىغا ئىگە بولدى .

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى ئادۋوكاتلار جەمئىيىتى ، ئىنژېنېرلار جەمئىيىتى ، دوختۇرلار جەمئىيىتى ۋە ئوقۇتقۇچىلار جەمئىيىتى قاتارلىق كەسپىي جەمئىيەتلەرنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپ ، بۇ تەشكىلاتلارنىڭ دىنىي سىياسىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرىدىغان تەشكىللەر بولۇپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، پارلامېنت 1993 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «كەسپىي جەمئىيەتلەرنىڭ سايلام قانۇنى»نى ئېلان قىلىپ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سايلام ئارقىلىق بۇ تەشكىلاتلارنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى تارتىۋېلىشىنى چەكلىدى .

ئىككىنچىدىن ، تەشۋىقات ساھەسىنى كونترول قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ مەسچىتلەردىن پايدىلىنىپ سىياسىي تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشىنى چەكلەش ئۈچۈن ھۆكۈمەت دائىرىلىرى 1993 ـ يىلىدىن باشلاپ 2 — 3 يىلدا مەملىكەت ئىچىدىكى 170 مىڭ مەسچىتنى (بۇ مەسچىتلەرنىڭ 80 پىرسەنتىنى شەخسلەر باشقۇرىدۇ) پۇتۇنلەي دۆلەت دىن فوند مىنىستىرلىقىنىڭ باشقۇرۇشىغا

ئۆتكۈزۈۋېلىشنى ، مەسچىتلەرنىڭ رەھبەرلىرىنى دۆلەت بىر تۈتاش تاللاپ تەيىنلەشنى ، ئىمامنىڭ خۇتبىسىنى دۆلەت بىر تۈتاش بەلگىلەشنى پىلانلىدى .

ئۈچىنچىدىن ، ھەربىي ھوقۇقنى چىڭ تۇتتى . زۇڭتۇڭ جامال ئابدۇل ناسىردىن تارتىپ ، زۇڭتۇڭ مۇبارەككىچە ھەممىسى ئارمىيىنى ئۆز قولىدا چىڭ تۇتتى ، ئۆزى قوراللىق قىسىملارنىڭ ئالىي قوماندانى ۋە دۆلەت مۇداپىئە كومىتېتى (ھەربىي ئىشلار توغرىسىدا قارار چىقىرىدىغان ئالىي ئورگان) نىڭ رەئىسى بولدى . ئۇلار كۈچلۈك ئارمىيە قۇرۇپ ، مىسىرنى ئوتتۇرا شەرقتىكى كۈچلۈك ھەربىي دۆلەتلەرنىڭ بىرى قىلىش يولىدا تىرىشتى . 1 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى (1948 ـ يىلى 5 ـ ئاي)دىن ئىلگىرى مىسىرنىڭ ھەربىي كۈچى ئاجىز بولۇپ ، قورال ـ ياراغلىرى كونا ئىدى . ھازىر مىسىرنىڭ ھەربىي تېخنىكا ئۇسكۇنىلىرى سەۋىيىسى ناھايىتى زور يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى سىستېمىسى تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى . 1971 ـ يىلى مىسىرنىڭ ئەسكىرى 310 مىڭغا يېتىپ ، ئوتتۇرا شەرق رايونىدا تۇرىكىيىدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتتى . لېكىن ، دېگىز ۋە ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ قورال سانى تۇركىيىنىڭكىدىن ئېشىپ كەتتى . 1988 ـ يىلى مىسىر داۋىد لاگېرى كېلىشىمىنى ئىمزالاپ ، ھەربىي تەييارلىقلارنى كېڭەيتىش قەدىمىنى ئاستىلاتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، ھەربىي ئىشلار بويىچە ئوتتۇرا شەرقتىكى 3 ـ چوڭ دۆلەت ھېسابلىنىدۇ . ھەربىي كۈچىنىڭ زورىيىشى ھاكىمىيەتنى قوغداشتىلا ئەمەس ، بەلكى مىسىرنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتىمۇ مۇھىم ئامىل بولدى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئارمىيىگە سىڭىپ كىرىشىگە قارشى تۇرۇش مىسىرنىڭ سىياسىي كۇرىشىدىكى مۇھىم نۇقتىلارنىڭ بىرى بولۇپ كەلدى . جامال ئابدۇل ناسىر قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ باش يېتەكچىسى

هۇدەيبىدىن ئارمىيە ئىچىدە مەخپىي «كالوننا» قۇرماسلىقنى ، ھەمدە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەخپىي ھەربىي تەشكىلاتلىرىنى تارقىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى . ئارمىيە ئىچىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم خاھىشى پەيدا بولغاچقا ، سادات كەڭ كۆلەمدە تۇنقۇن قىلدى . ئۇ قولغا ئالغان مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنىڭ 10 پىرسەنتى ھەربىي بولۇپ ، ئۇلارغا قاتتىق چارە كۆرۈلدى . مۇبارەكمۇ قاتتىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئارمىيىگە سىڭىپ كىرىشىدىن مۇداپىئە كۆردى .

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن ھەربىيلەرنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە تارتتى . ماددىي جەھەتتە ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرنى ياخشى تەمىناتتىن بەھرىمەن قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇردى . مەسىلەن ، 7 - ئاي ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، جامال ئابدۇل ناسىر ئارمىيىنىڭ كەڭ دېھقانلار بىلەن چەمبەرچاس ئالاقىدا ئىكەنلىكىنى بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇ چۈچ قېتىم يەر ئىنقىلابى قىلىپ كەڭ دېھقانلارنىڭ يەرگە بولغان تەلىپىنى ئىمكانقەدەر قاندۇرۇپ ، دېھقانلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاپ ، ئوفىتسېر - جەڭچىلىرىنىڭ يېڭى ھاكىمىيەتنى قوغداش يولىدىكى ئاكتىپلىقىنى يەنمۇ يۇقىرى كۆتۈردى .

§ 7 . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى

قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى مىسىرنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، دىپلوماتىيە قاتارلىق ئەھۋاللىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە كۈرەش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ لۇشىەن ، فاڭجېن ، ئىستراتېگىيە ،

تاكتىكا قاتارلىق سۈبيېكتىپ ئامىللىرىغا ، رايون ۋە دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا باغلىق بولىدۇ . بۇنى تۆۋەندىكى جەھەتلەردىن تەھلىل قىلىپ كۆرىمىز .

1 . ئىقتىسادىي جەھەتتە

مۇبارەك زۇڭتۇڭ بولغاندىن كېيىن ، سادات دەۋرىدىن قالغان مەبلەغ ۋە قەرز ، مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ۋە كەسىپلەر قۇرۇلمىسى ، تۈزۈلمە ۋە سىياسەت قاتارلىق مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ ، چەت ئەل مەبلىغىنى داۋاملىق قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ، لېكىن ، ئىستېمال خاراكتېرلىك ئېچىۋېتىشنى ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرلىك ئېچىۋېتىشكە ئۆزگەرتىدىغانلىقىنى ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە پۇل ئامانىتىنى ئاشۇرۇپ ، ئىمپورت قىلىشنى ئازايتىپ ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى كۆپەيتىدىغانلىقىنى ، يۇقىرى قاتلامنىڭلا مەنپەئىتىنى كۆزلەشكە بولمايدىغانلىقىنى ؛ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئىقتىسادنى كۇچەيتىش بىلەن بىللە خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ ۋە چەت ئەل مەبلەغ سالغان ئىگىلىكنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى .

1991 ـ يىلى مىسىر خۇسۇسىيلاشتۇرۇش پىلانىنى يولغا قويدى . ئىقتىسادىي ئىسلاھات جەريانىدا ناھايىتى زور خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ ، نۇرغۇن قېيىنچىلىقلارغا ئۇچرىغان بولسىمۇ ، لېكىن يەنىلا خېلى نەتىجىلەرگە ئىگە بولدى . پۇل پاخاللىقى 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىكى ئىقتىسادىي ئىسلاھاتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى 21 پىرسەنتتىن 1996 ـ يىلىدىكى 7.1 پىرسەنتكە تۆۋەنلىدى . ئىقتىسادنىڭ ئېشىش نىسبىتى 4 پىرسەنتتىنىڭ ئۈستىدە بولدى . مىسىر پۇلىنىڭ قىممىتى ئىزچىل مۇقىم بولدى . چەت ئەل پۇلىنىڭ ئامانىتى 1982 ـ يىلىدىكى 4 مىليارد 900 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 1996 ـ يىلىدىكى 18 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا كۆپەيدى . مەبلەغ ۋە قەرز مەسىلىسىنى ھەل

قىلىشتىمۇ نەتىجە قازاندى . بولۇپمۇ ، پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن كېيىن ، مىسىر ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدە غەرب دۆلەتلىرى ۋە پارس قولتۇقى دۆلەتلىرىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتىنى قوغداش ۋە رايون ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشتا گەۋدىلىك رول ئوينىغانلىقتىن غەرب ۋە پارس قولتۇقىدىكى نېفىت كۆپ چىقىدىغان دۆلەتلەرنىڭ ياردىمىگە ۋە قەرزنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىشىگە ئىگە بولدى . پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن كېيىنكى بىر يىلدا 20 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قەرزى كەچۈرۈم قىلىۋېتىلدى . بۇ مىسىرنىڭ ھەممە قەرزىنىڭ يېرىمىغا تەڭ كېلىدۇ[1] .

بۇنىڭدىن باشقا ، پارس قولتۇقى رايونىدا ئەمگەك كۈچى بازىرىغا ئىگە بولدى . مەسىلەن ، كۇۋەيتتە نېفىت قۇدۇقلىرىنىڭ ئوتتىنى ئۆچۈرۈشكە قاتناشتى . قايتا قۇرۇش قۇرۇلۇشلىرىنى ھۆددىگە ئالدى . شۇنىڭ بىلەن ، مىسىر ئەمگەكچىلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى كۆپەيدى . 1992 ـ يىلى ئىشسىزلىق نىسبىتى 10 پىرسەنتىڭ ئاستىغا تۆۋەنلىدى . خام چوتتىكى قىزىل رەقەم ئازايدى . 1991 — 1992 ـ يىللىق خام چوت قىزىل رەقىمى 7 پىرسەنتىنىڭ ئاستىدا بولۇپ ، مىسىرنىڭ ئىقتىسادىي پۇختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلىدى .

2 . سىياسىي جەھەتتە

دۇنيادىكى دېموكراتىيە ئېقىمىنىڭ تەسىرىدە مىسىر دېموكراتىيىنى تەدرىجي كېڭەيتتى . بۇنىڭ ئىپادىلىرىدىن بىرى شۇكى ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى پارتىيىلەرنى چەكلەشنى قويۇپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۆكتىچىلەرنىڭ تەسىرىنى

---

① ئامېرىكىدىكى سودىگەرچىلىك جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى دوكتور مەھمۇد ۋاھابىنىڭ ئېيتىشىچە ، مىسىرنىڭ سىرتقى قەرزى 1990 ـ يىلى 42 مىليارد 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ ، 1991 ـ يىلى 29 مىليارد 800 مىليون دوللارغا چۈشۈپتۇ .

ئىمكانقەدەر ئاجىزلاتتى . شۇڭا ، ھاكىمىيەت بېشىدىكى مىللىي دېموكراتىك پارتىيىدىن باشقا پارتىيىلەرنىڭ كۆچى ناھايىتى كىچىك بولدى . سىلىشتۇرۇپ كۆرگەندە ، يېرىم قانۇنلۇق ھېسابلىنىدىغان مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن ئىبارەت بۇ دىنىي سىياسىي تەشكىلات مىسىردىكى ئەڭ كۈچلۈك ئۆكتىچى پارتىيە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ئۇنى ھۆكۈمەت ھەر تەرەپتىن چەكلەپ تۇرغاچقا ، ئۇ زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلالمىدى . مۇبارەكنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمغا تاقابىل تۇرۇشتىكى ئىككى قوللۇق تاكتىكىسى خېلى ياخشى ئۇنۇم بەردى ، جەمئىيەتنىڭ ئامانلىق ئەھۋالى ئاساسەن مۇقىم بولدى .

3 . دىپلوماتىيە جەھەتتە

زۇكتۇڭ مۇبارەك ئوتتۇرا لۇشيەننى قوللىنىپ ، تۆۋەندىكى بىر قاتار نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى : مىسىر بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقىنىڭ باش شتابى قاھىرەگە كۆچۈپ كېلىپ ، مىسىر يېڭىۋاشتىن ئىتتىپاق باشلىقى بولدى ؛ بىرقەدەر مۇتەئەسسىپ ۋە بىرقەدەر كۆچلۈك سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى تەڭشەشكە ئەھمىيەت بەردى ؛ سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مىسىردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنى قوللىغانلىقىغا مۇبارەك ئىنتايىن خاپا بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنى ئاشكارا ئەيىبلىمىدى ؛ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى ؛ ئامېرىكا بىلەن ئالاھىدە مۇناسىۋەت ئورناتقان بولسىمۇ ، لېكىن مۇئەييەن ئارىلىق ساقلىدى . ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىدە مۇبارەك ئۆز دۆلىتىنىڭ ئورنىدىن پايدىلىنىپ ، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدا كەم بولسا بولمايدىغان كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىدى . ئىسرائىلىيىدە 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايدا نىتانياخۇ

زۇكلى بولغاندىن كېيىن ، «تىنچلىق مۇساپىسى»دە ئەگرى - توقايلىقلار پەيدا بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ھەرقايسى تەرەپلەر ئۇنى تۇگىتىشكە تىرىشىۋاتىدۇ . 1996 - يىلى 6 - ئايدا مۇبارەك ئىراق 1990 - يىلى كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلغاندىن بۇيانقى تۇنجى قېتىملىق ئەرەب دۆلەتلىرى باشلىقلىرى يىغىنىغا رياسەتچىلىك قىلىپ ، نىتانىياخۇ ھۆكۈمىتىگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ سىياسەتلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى ۋە ماسلاشتۇردى . يىغىن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى گەۋدىلەندۈردى .

مۇبارەكنىڭ دىپلوماتىيە جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى مىسىرنىڭ خەلقئارا ئورنىنى ۋە ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈردى ، مىسىرنى خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ قوللىشىغا ئىگە قىلىپ ، ئۇنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى رادىكال كۈچلەرگە تاقابىل تۇرۇش قۇدرىتىنى ئاشۇردى .

4 . خەلقئارا ۋەزىيەت

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى 1979 - يىلى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۈچلۈك زىلزىلىسى مىسىرغا ھۇجۇم قىلدى . سادات ئۇنىڭ تۇنجى قۇربانلىقى بولدى . مۇبارەك بىرنەچچە قېتىم خەتەردىن قۇتۇلۇپ قالدى . ئامېرىكا قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرى مۇبارەكتىن كېيىنكى مىسىر ئۈستىدە باش قاتۇردى . ھازىر پۈتكۈل دۇنيا ۋە ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدىن قارىغاندا ، ۋەزىيەت ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە 70 - ، 80 - يىللاردىكىدەك پايدىلىق بولماي قالدى ، ئۇنىڭ ھۇجۇمى تەدرىجىي ئاجىزلىدى . ئىسلام دۇنياسىدا ، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قىلىشتىن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت بىلەن تىركىشىدىغان ھالەتكە ئۆتتى ، قىسمەن جايلاردا ھۇجۇمنى توختاتتى ياكى چېكىندى . ھازىرقى دۇنيادا «3 - گۇرۇھ» ، «ئوتتۇرا يول» ، «يېڭى

ئەندىزە» ھېسابلىنىدىغان ئىسلام ئىلاھىي ھاكىمىيەت دۆلەتلىرى — ئىران ، سۇدان ۋە ئافغانىستانلاردا ئۇلار ئارزۇ قىلغان جەمئىيەت تېخىچە ئەمەلگە ئاشمىدى . كىشىلەر ئۇلار تەسۋىرلىگەن ئادىل جەمئىيەت ، پاك سىياسىي ۋە گۈزەل تۇرمۇشنى قاچان كۆرەلەيدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ ، ھەتتا بۇ يېڭى ئەندىزىدىكى دۆلەتلەرنىڭ بۇرۇنقىغا يەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى . بۇ خىل ئەھۋال مىسىرغا تەسىر كۆرسىتىپ ، كىشىلەرنىڭ قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىغا بولغان ئىشەنچىسىنى ۋە قىزغىنلىقىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئوتتۇرا شەرقتىكى تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ مۇقەررەرلىككە ئايلىنىپ قېلىشىمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە ئېغىر زەربە بولدى .

5 . كىشىلەرنىڭ ھىمايە قىلىشى ياكى قارشى تۇرۇشى

مىسىرنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىي تەرەققىيات ئەھۋالىدىن كۆزەتكەندە مىسىر غەرب مەدەنىيىتىنى بىرقەدەر بالدۇر ۋە كەڭ قوبۇل قىلغان دۆلەت . XVIII ئەسىردىن بۇيان بۇ دۆلەت ئەنگلىيە ، فرانسىيە قاتارلىق كۈچلۈك دۆلەتلەر قوراللىق ئېلىشىدىغان جاي بولۇپ كەلدى . ئۇزۇن داۋاملاشقان مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ۋە مىسىر ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئۆزىنى كۈچەيتىش يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرى مىسىردىكى فېئودالىلىق سىستېمىغا غايەت زور زەربە بەردى : مەدەنىيەت جەھەتتە ، نۇرغۇن زىيالىيلار مىللەتنى كۈچلەندۈرۈش يولىنى ئىزدەپ ، نەزىرىنى غەربكە بۇراپ ، پەننى ، ئىدراكنى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتىنى بىرلەشتۈرۈپ ، مىسىرنى ۋە ئىسلام دۇنياسىنى قايتىدىن قۇرۇشقا ئۇرۇندى . دەل مۇشۇنداق ئارقا كۆرۈنۈشتە ئىسلام مودېرنىزمى بارلىققا كەلدى ، رۇسىيىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن

كېيىن ، سوتسيالىزم ئىدىيىسىنى مىسىردا كەڭ تارقالدى . 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ، مىللەتچىلىك ۋە مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى مىسىر جەمئىيىتىگە تېخىمۇ چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى .

مىسىردا 1952 - يىلىي فارۇق خانىدانلىقى ئاغدۇرۇۋېتىلىپ ، جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇپ ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك سىياسىتى يولغا قويۇلدى . جامال ئابدۇل ناسىر مىسىرنى جاھانگىرلارنىڭ كونترولىدىن قۇتۇلدۇردى . مىسىر خەلقى 100 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان شادلىققا چۆمدى . جامال ئابدۇل ناسىر ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا بەزى سەۋەنلىكلەرنى سادىر قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگىمۇ ئېرىشتى . سادات دەۋرىدە ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىدىن پەيدا بولغان ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈپ كېتىشتىن كىشىلەر نارازى بولغان بولسىمۇ ، لېكىن بۇنىمۇ دۆلەتنىي گۈللەندۈرۈشنىڭ يولى ، سىناپ بېقىشقا بولىدۇ ، دەپ قارىدى . مۇبارەك دەۋرىدە مىسىرنىڭ ئىچكى ، تاشقى سىياسىتى ئومۇمىي جەھەتتىن نەتىجىگە ئېرىشتىي ، دۆلەتنىڭ ئەھۋالى ياخشىلىنىۋاتىدۇ .

قىسقىسى ، يۇز يىلدىن بۇيان مىسىر خەلقى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنىڭ رەھبەرلىكىگە ئادەتلىنىپ قالدى ، ئۇلار ھازىرقى ھاكىمىيەتنىڭ بەزى ئىشلىرىغا ئىنتايىن نارازى بولسىمۇ ، لېكىن كۆپ ساندىكى كىشىلەر بۇ ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش كېرەك دەپ قارايدىغان دەرىجىگە يەتمىدى . بۇنىڭ ئەكسىچە ئۇلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا مەنسۇپ رادىكال تەشكىلاتلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە كۆچلۈك قارشى تۇردى . كىشىلەر قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ مۆتىدىل پوزىتسىيىسىنى قارشى ئالمىسىمۇ ، لېكىن قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ «پەقەت ئىسلامىيەت ھەل قىلالايدۇ» دېگەن تەشەببۇسىنى ئېتىراپ

قىلىدىغانلىقىنى بىلدۇرمىدى . دېمەك ، ھازىرقى ھاكىمىيەت جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئۇزلۇكسىز ئىلگىرى سۈرۈپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرسىلا ، خەلق دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى داۋاملىق قوللايدۇ . بۇنىڭ ئەكسىچە ، ئەگەر دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ئىشسىزلىقنى ئازايتىش ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ، نامراتلار بىلەن بايلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى كىچىكلىتىش ، تۆرىچىلىكنى ۋە سىياسىي جەھەتتىكى چىرىكلىكنى تۈگىتىش ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنى ئىشقا ئاشۇرۇشتەك ئىشلارنى قىلالمىسا ، ئۇ ھالدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ۋە قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى تەرەققىي قىلىدىغان شارائىت مەۋجۇت بولىدۇ ، ئىككى خىل ئىجتىمائىي كۈچنىڭ ئېلىشىشى ۋە ئاخىر كىم غەلىبە قىلىش ، كىم مەغلۇپ بولۇش مەسىلىسى مەۋجۇت بولىدۇ .

6 . چوڭقۇر دىنىي مەدەنىيەت ئاساسى

60 نەچچە يىلدىن بۇيان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ ، ھازىرقىدەك مىسىردىكى ئەڭ كۈچلۈك دىنىي سىياسىي كۈچ بولۇپ تۇرۇشى ئۇنىڭ كۈچلۈك ھاياتىي كۈچىكە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . بۇھال مىسىرنىڭ دۆلەت ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ، زامانىمىزدىكى مىسىردا ئىسلام دىنى سىياسىي جەھەتتە ھاكىمىيەتتىن چىقىرىۋېتىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن مەدەنىيەت جەھەتتە ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي بولغان ئىسلام دىنى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە . 90 پىرسەنتتىن ئارتۇق ئادەم ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . مانا بۇ ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بارلىققا كېلىش ۋە تەرەققىي قىلىشىدىكى چوڭقۇر مەدەنىيەت ئاساسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . تارىخىي مەدەنىيەت

ئەنئەنىسىنىڭ تەسىرى غايەت زور بولىدۇ ، ئۇزۇنغىچە داۋاملىشىدۇ ، كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىگە سىڭىپ كېتىدۇ ، ئۇنى قورال كۈچى بىلەن باسقىلى بولمايدۇ . شۇڭا ، قەبرىنداشلار ئۇيۇشمىسى داۋاملىق مەۋجۇت بولۇۋېرىدۇ .

60 نەچچە يىلدىن بۇيان قەبرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت تەكرار ئېلىشىپ باقتى ، بەزىدە بىرى ئۇستۇن كەلسە ، بەزىدە يەنە بىرى ئۇستۇن كەلدى . لېكىن ، ئالدىنقىسى ھوقۇقسىز ئورۇندا ، كېيىنكىسى ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇپ كەلدى . قارىغاندا ، بۇنداق ئەھۋال ھازىر ئۆزگەرمەيدۇ ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ خېلى بىر مەزگىلگىچە ئۆزگىرىش ئېھتىماللىقى چوڭ ئەمەس . بۇنىڭدىكى سەۋەب ، ھازىر مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي يۇزلىنىشى دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە بىرقەدەر پايدىلىق ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىغا ۋە مۇسۇلمان قەبرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا بىرقەدەر پايدىسىز بولغانلىقىدا .

تۆتىنچى باب

ئىراندا موللىلار ھاكىمىيەتنى قانداق تارتىۋالدى ۋە دۆلەتنى قانداق باشقۇردى

ئىسلامىزمنىڭ ئىراندا گۈللىنىشى دۇنيا تارىخىدىكى گەۋدىلىك ۋەقەلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . كىشىلەرگە مەلۇمكى ، ھاكىمىيەت بىلەن دىننى بىرلەشتۈرۈش ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت تۈزۈلمىسى ، دۆلەتنى دىن بىلەن باشقۇرۇش قاتارلىقلار ئوتتۇرا ئەسىردە ئەۋج ئالغان تۈزۈملەر ئىدى . يېقىنقى زامانغا كەلگەندە ھاكىمىيەت بىلەن دىننى ئايرىۋېتىش ، سېكۇلارىزم (بىدئەتلىك) ياكى دىندىن تاشقىرىلىشىش تەدرىجي ھالدا ئومۇمىيلىققا ئىگە يۈزلىنىش بولۇپ قالدى . 70 ـ يىللاردا دۇنيادىكى بەزى دۆلەتلەردە ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن تۈزۈم يولغا قويۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن سانى ئىنتايىن چەكلىك بولدى ، بەلكى دىنىي كەيپىيات بارغانسېرى قويۇقلاشماي ، ئۇنىڭ ئەكسىچە بولدى . ئەمىسە ئىراندا نېمە ئۈچۈن ئىسلامىزم گۈللىنىپ كېتىدۇ ، ئىراندا موللىلار ھوقۇق تۇتقاندىن كېيىن قوللانغان تەدبىرلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتى قانداق بولدى ؟ بۇ تەدبىرلەر تارىخنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردىمۇ ياكى كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈردىمۇ ، چېكىنىش بولدىمۇ ، تارىخنىڭ ئالغا بېسىشىغا توسقۇنلۇق قىلدىمۇ ؟ ئۇنىڭ خەلقئارا تەسىرى قانداق بولدى ؟ بۇلار ھەققىدە

دۇنيادىكى كىشىلەر ئارىسىدا كۆپ گەپ بولدى . كىشىلەر بۇ ئىشلارنى تارىخ ، سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ۋە دىن قاتارلىق نۇقتىلاردىن چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇندى . چەت ئەللەردە ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابى توغرىسىدا نۇرغۇن ئەسەرلەر نەشر قىلىندى ، دۆلىتىمىزدىمۇ نۇرغۇن ئالىملار بۇ تېما ئۈستىدە ئىزدەندى . بۇنداق تەتقىقاتلار ئەھمىيەتسىز ئەمەس ، بۇ مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشقا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىلمىي مۇڭۇپپەقىيەتلەر كىشىلەرنىڭ تارىخ ، سىياسىي ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ۋە دىن قاتارلىق مەسىلىلەرگە بولغان تونۇشىنى بېيىتىدۇ ، ئىلگىرى سۈرىدۇ .

§ 1 . ئىراندا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ گۈللىنىشىدىكى تارىخىي شارائىت

ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەن 1300 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە بەزى دۆلەتلەردە ، جۈملىدىن ئىسلام دىنىغا كېيىنرەك كىرگەن دۆلەتلەردە ئىسلام دىنى ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپ كەلدى . بەزى دۆلەتلەردە ھازىرمۇ ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن تۈزۈم مەۋجۇت . لېكىن ، ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى ، بەزى رايونلاردا ئىسلام دىنى باشتىن ئاخىرغىچە بىر خىل ئورۇندا تۇرمىدى ، بەلكى بەزىدە گۈللەنسە ، بەزىدە ئاجىزلاشتى . مەلۇم دەۋر ئاجىزلىشىشنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن ، ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى . بەزى ئاجىزلىشىش بولغاندا ، گۈللىنىش بولدى . ئۇنىڭ ئاجىزلىشىش ۋە گۈللىنىشىنىڭ كونكرېت سەۋەبى بار .

يېقىنقى زامانىدىن بۇيان ، نۇرغۇن دۆلەتلەر خېلى ئۇزۇنغىچە دىندىن تاشقىرىلىشىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن ،

بەزى دۆلەتلەردە نېمە ئۈچۈن ھازىرقى زامان ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتى پەيدا بولىدۇ ؟ بۇنىڭ جاۋابىنى ئالاقىدار دۆلەتلەرنىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي ، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي تۈرمۈشىدىن ۋە خەلقئارا شارائىتتىن ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ . 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى باشقا دۆلەتتە ئەمەس ، بەلكى ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى پارتلاپ غەلىبە قىلدى . ئۇلىما ياكى مۇجتەھىد (شەرىئەت ئەھكامىنى تۈزگۈچى ئالىم) دەپ ئاتىلىدىغان دىنىي ئەربابلار (جۈملىدىن ئاياتۇللا ۋە خوجات ئىسلام قاتارلىقلار) ھاكىمىيەتنى قولغا ئالدى . بۇنداق بولۇشنى نۇرغۇن كىشىلەر كۈتمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن تاسادىپىي پەيدا بولغان ئىش ئەمەس . ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىنى نۇرغۇن ئامىللار ئىلگىرى سۈرگەن .

1 . شىئە مەزھىپىنىڭ پېرسىيىدە تارقىلىشى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسى

ئىران ئاھالىسىنىڭ 98.8 پىرسەنتى مۇسۇلمان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە شىئە مەزھىپىدىكىلەر 91 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ . ئىراندىكى كوردلار ۋە تۈركىلەرنىڭ كۆپ قىسمى سۇننىي مەزھىپىدە . ئاز سانىدىكى ئاھالە خرىستىئان دىنىغا ، يەھۇدىي دىنىغا ۋە ئاتەش دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار كۆپرەك بولۇپ ، ئاھالىنىڭ 0.7 پىرسەنتنى ئىگىلىگەن ، 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پراۋوسلاۋىيە دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئەرمەن 190 مىڭغا يەتكەن . ئاسسۇرىلارنىڭ بەزىلىرى نېستورى دىنىغا ، بەزىلىرى پروتېستانتىيە دىنىغا ، بەزىلىرى كاتولىك دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . يەھۇدىي دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلاردىن 68 مىڭ ئادەم بولۇپ ، ئاھالە سانىنىڭ 0.3 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ . مەملىكەت بويىچە يەھۇدىي دىنىدىكىلەرنىڭ 30 چېركاۋىسى بار ،

ئاتەش دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار 25 مىڭ ئادەم بولۇپ ، ئاھالىنىڭ 0.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئىراننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى يەزد ئەتراپىغا جايلاشقان ، شىمالدا تېھران ، جەنۇبتا كەرمانغىچە تارقالغان .①

ئىراننىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگەندىن كېيىنكى تارىخىنى ۋاراقلاپ باقساق ، ئىسلام دىنىنىڭ خېلى ئۇزۇن دەۋر ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇھىم ئامىل بولغانلىقىنى ، جۇملىدىن شىئە مەزھىپىنىڭ رولىنىڭ ئەڭ گەۋدىلىك بولغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

مىلادىيىنىڭ 637 - يىلى ئەرەبلەر پېرسىيە ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلدى . 642 - يىلى بۇ قوشۇننى ئۇزۇل - كېسىل يوقاتتى . 651 - يىلى ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاهى مۇفتا زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، پېرسىيە ئەرەب خەلىپىلىكىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولدى . ئەرەبلەرنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ئىسلام دىنىمۇ پېرسىيىگە تارقالدى .

ئەرەب خەلىپىلىكىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئىچىدە خەلىپىگە ۋاراسلىق قىلىش ھوقۇقىنى تالىشىش يۈزىسىدىن جىددىي كۈرەشلەر داۋام قىلدى . 4 - خەلىپە ھەزرىتى ئەلى مۇئاۋىيە بىلەن قارشىلىشىشقا تەييارلىنىش ئۈچۈن ، پايتەختنى مەدىنىدىن ئىراقتىكى كۈفەگە يۆتكىدى . كۈرەشتە ھەزرىتى ئەلى يېڭىلىپ ، 661 - يىلى قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى . ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغلى ھۈسەينمۇ 680 - يىلى كەربالادا زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى . شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئەلىگە ئەگەشكەن يەنە بىر مەزھەپ — شىئە مەزھىپى ئورتودوكسال سۇننىي مەزھىپىنى بىلەن قارشىلاشتى ، شىئە مەزھىپى 4 - خەلىپە ھەزرىتى ئەلى ، ئۇنىڭ

---

① ئىران ئىسلام تەبلىغات ئىدارىسى : «يۈگۈنكى ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ، تېھران 1987 - يىلى نەشرى ، 47 - ، 120 - ، 124 - بەتلەرگە قارالسۇن .

ئايالى فاتىمە ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى (12 ئىمام) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قانۇنلۇق ۋارىسلىرى بولالايدۇ، دەپ قارىدى. 12 - ئىمام مۇھەممەد ھەسەن مەھدى بالاغەتكە يەتمەي (873 - يىلى) يوقاپ كېتىپ، غايىب بولغان ئىمام، ئۇ تىرىك، لېكىن كىشىلەر ئۇنى كۆرەلمەيدۇ، ئىنسانىيەت قۇنقۇزۇۋالىدىغان ئاخىرقى پەيتتە پەيدا بولىدۇ، دەپ قارالدى. 12 ئىمامنىڭ ئىككىسى يەنى 6 - ئىمام بىلەن 8 - ئىمام مەدىنىدىن خۇراسانغا كۆچۈپ كەلگەن. ئۇلار پېرسىيىنىڭ بەزى شەھەرلىرىنى زىيارەت قىلغان، كېيىن ھەزرىتى ئەلى دەپنە قىلىنغان جاي نەجەف، ھۈسەيىن دەپنە قىلىنغان جاي كەربالا (بۇ ئىككى شەھەر ھازىر ئىراق چېگرىسى ئىچىدە). 8 - ئىمام ئەلى رىزا دەپنە قىلىنغان جاي مەشھەد ۋە رىزانىڭ ھەدىسى فاتىمە دەپنە قىلىنغان جاي قۇم شىئە مەزھىپىنىڭ مۇقەددەس جايلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ (بۇ ئىككى شەھەر ھازىر ئىران چېگرىسى ئىچىدە).

شىئە مەزھىپىمۇ «قۇرئان كەرىم»گە ئەمەل قىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئىمامنىڭ دىنىي نوپۇزىغا ئىشىنىدۇ. شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار تۇنجى ئىمام ھەزرىتى ئەلىدىن كېيىنكى 3 - ئىمام ھۈسەيىننىڭ قۇربان بېرىش روھىغا ھۆرمەت قىلىپ، ئۇنى چوڭقۇر ۋە ئۇزاققا داۋاملىشىدىغان مۇقەددەس ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ قارايدۇ.

شىئە مەزھىپىنىڭ پەيدا بولۇشى شەكسىزكى، سۇننىي مەزھىپىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىغا خىرىس بولدى. شىئە مەزھىپى پېرسىيىدە ۋە ئىراقنىڭ بەزى جايلىرىدا تېز تەرەققىي قىلدى. پېرسىيىدىمۇ ئۇ ئەرەب ئىشغالىيەتچىلىرىگە خىرىس بولۇپ قالدى. 945 - يىلى بۇۋەيھىيەلەر ئابباسىيلار ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى باغدادتىنى تارتىۋالدى. بۇۋەيھىيەلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا (1055 - يىلى ئاغدۇرۇۋېتىلگەن) شىئە مەزھىپىنىڭ ھەدىسلىرىنى تۇزۇپ چىقتى، لېكىن يىغىپ

ئېيتقاندا ، شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ھوقۇق تۇتۇش ۋاقتى ناھايىتى قىسقا بولدى .

ساسانىيلار سۇلالىسى يوقىتىلغاندىن كېيىن ، XVI ئەسىرگىچە بولغان 900 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە پېرسىيە يات مىللەتلەرنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچراپ كەلدى . 661 ـ يىلىدىن 750 ـ يىلغىچە ئۇمەييەلەر دۆلىتىنىڭ بىر ئۆلكىسى قىلىۋېلىندى ، كېيىن ئابباس خەلىپىلىكىنىڭ خەرىتىسىگە كىرگۈزۈلدى . IX ئەسىردە پېرسىيە ئەرەبلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن تەدرىجىي قۇتۇلۇپ ، ئەمەلىيەتتىكى مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ شەكىللەندى . لېكىن ، XI ئەسىردە تۈركلەر تەرىپىدىن سەلجۇقىيلار ئىمپېرىيىسىگە قوشۇۋېتىلدى . XIII ئەسىردە موڭغۇللار تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ، ئىلخانىلار خانلىقىنى قۇردى . XIV ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىردا پېرسىيە يەنە ئىستىلاچى تېمۇرنىڭ «ئولجىسى» بولدى . چەت مىللەتلەر تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ئەھۋال ئاستىدا ، شىئە ئەقىدىلىرى چەت ئەل ئىشغالىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇشنىڭ قورالى بولۇپ قالدى .

XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە پېرسىيىدە ئۆز دۆلىتىنىڭ ئادەملىرى (ئەزەر ، پارس قاتارلىقلار)نىڭ بىرلىككە كەلگەن دۆلىتى ، يەنى سەفەۋىلار خانىدانلىقى ھۆكۈمرانلىقىدىكى پېرسىيە ئىمپېرىيىسى قۇرۇلدى . سەفەۋى دېگەن سۆز سافىددىن (1254 — 1334) دېگەن كىشىنىڭ ئىسمىدىن كەلگەن . سافىددىن سۈننىي مەزھىپىدىكى مۇسۇلمان بولۇپ ، ئاددىردا سوپى مەزھىپىدىكى دەرۋىشلەرگە رەھبەرلىك قىلغان . ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى شىئە مەزھىپىگە ئۆتكەن . سەفەۋىلار خانىدانلىقىنىڭ تۇنجى پادىشاھى ئىسمائىل (1502 — 1524) 1502 ـ يىلى ئەزەربەيجاننىڭ جەنۇبىي قىسمىنى ئىشغال قىلىپ ، تەبرىزنى قولغا ئېلىپ ، پادىشاھ بولۇۋالغان . شىئە مەزھىپىنىڭ ئاممىلىشىدىكى تەسىرىدىن پايدىلىنىپ ، ئۆزىنى مۇستەھكەملەپ

رەقىبلىرىگە تاقابىل تۇرۇپ ، زېمىننى كېڭەيتىش ئۈچۈن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەقىدىسىنى دۆلەت ئەقىدىسى قىلغان . سەفەۋىلار جەمەتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى شۇنىڭ مەزھىپىنىڭ ئەقىدىسىگە ۋە ئەنئەنىسىگە ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈن ، XV ئەسىردە سەفەۋىلار جەمەتىنى ھىمايە قىلىدىغانلار ئىچىدە سەفەۋىلار جەمەتى 7 ـ ئىمامنىڭ ئەۋلادى دېگەن رىۋايەت شەكىللەنگەن . شۇنىڭ مەزھىپىنىڭ ئەقىدىسى دۆلەت ئەقىدىسى قىلىنغانلىقى جاكارلانغاندىن كېيىن ، ئىسمائىل شۇنىڭ مەزھىپىنى سۈننىي مەزھىپىگە زىيانكەشلىك قىلىشقا كۈشكۈرتكەن . ئابباس I (1587 — 1629) تەختتىكى چاغدا سەفەۋىلار خانىدانلىقى شۇنىڭ مەزھىپىنى داۋاملىق قوللاپ ، سۈننىي ھەزھىپىگە زىيانكەشلىك قىلىشنى داۋاملاشتۇرغان . ئۇ مەشھەدنى شۇنىڭ مەزھىپى تاۋاپ قىلىدىغان مۇقەددەس جاي قىلىشنى زور كۈچ بىلەن قوللىغان . ئۇ بۇ ئۇسۇلنى تۈركىلەر ۋە ئۆزبېكلەر بىلەن قارشىلىشىشنىڭ ۋاستىسى قىلغان .

1502 ـ يىلى ئىسمائىل پادىشاھ بولۇۋالغاندىن تارتىپ ، 1722 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئاخىرقى پادىشاھ شاھلىق تاجىسىنى تاجاۋۇز قىلىپ كەلگەن ئافغانلارغا سوۋغا قىلىپ بەرگىچە بولغان ئارىلىقتىكى سەفەۋىلار خانىدانلىقى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە شۇنىڭ مەزھىپى پېرسىيىدە ھەقىقىي گۈللىنىشنى باشتىن كەچۈردى . بۇ 220 يىلدىكى شۇنىڭ مەزھىپىنىڭ تەرەققىياتى پېرسىيە دۆلىتىنىڭ كېيىنكى 200 يىللىق تارىخىي تەرەققىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى .

ئافغانلار ئىشغال قىلىپ يەتتە يىلدىن كېيىن ، يەنى 1730 ـ يىلى پېرسىيىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى . نادىر شاھ 1736 ـ يىلى تاج كىيىپ ، يېڭى پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ، شۇنىڭ مەزھىپىنىڭ ئورنىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، فىقھىيە قاتارىغا چۈشۈرۈپ ، سۈننىي مەزھىپىدىكى تۆت فىقھىيەنىڭ كەينىدە تۇرىدىغان 5 ـ فىقھىيە قىلىپ قويۇپ ، جەئفەرىيە (6 ـ ئىمام

جەئفەرنى مەنىۋى داھىي قىلغانلىقتىن شۇنداق دەپ ئاتالغان) دەپ ئاتىماقچى بولدى . شىئە مەزھىپىنىڭ سەفەۋىلار خانىدانلىقى دەۋرىدە ئىگىلىگەن يەرلىرىنى ۋە باشقا مال ـ مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلماقچى بولدى . 1736 ـ يىلى نادىر شاھنىڭ «شىئە مەزھىپىنىڭ بىدئەتلىكى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، جەئفەرىيە قۇرۇش توغرىسىدىكى لايىھىسى 1742 ـ يىلى چاقىرىلغان ئىران ئۆلىمالىرى يىغىنى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى . نادىر شاھنىڭ مەقسىتى بىرىنچىدىن ، شىئە مەزھىپىنىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىپ ، شىئە مەزھىپىگە تايانغان سەفەۋىلار خانىدانلىقىنىڭ قالدۇق كۈچلىرىگە ئۇزۇل ـ كېسىل زەربە بېرىش ؛ ئىككىنچىدىن ، دۆلەت ئىچىدە سۈننىي مەزھىپىدىكىلەر بىلەن شىئە مەزھىپىدىكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى قارشىلىشىشنى تۈگىتىپ ، تۈركىيە بىلەن سۇلھى تۈزۈشكە ئاسانلىق يارىتىپ ، تۈركىيىنىڭ ئەھلى جەدىتلەرنى ئېتىراپ قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ؛ ئۈچىنچىدىن ، جازا يۈرۈش قىلىپ ، غەربىي ئاسىيانى بىرلىككە كەلتۈرۈشنىڭ دىنىي ئاساسىنى سىلىشتىن ئىبارەت ئىدى . نادىر شاھنىڭ سىياسىتى شىئە مەزھىپىگە ئېغىر زەربە بولدى . لېكىن ، نادىر شاھ تەختكە چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، 1747 ـ يىلى قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى . بەلكى ئۇزۇن يىللاردىن مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن شىئە مەزھىپىنىڭ ئورنىنى بىر ـ ئىككى خانىدانلىق بىرنەچچە ئون يىلدا ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتەلمەيتتى . نادىر شاھ ئېيتقان جەئفەرىيە كېيىن يەنىلا شىئە مەزھىپىنى كۆزدە تۇتاتتى . بەزىدە جەئفەرىيە شىئە مەزھىپى دەپمۇ ئاتالدى .

سەفەۋىلار خانىدانلىقى گۈمران بولغاندىن كېيىن ، شىئە مەزھىپىدىكى ئۆلىمالارنىڭ كۆپىنچىسى ئوسمان ئىمپېرىيىسى ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئىراقتا قېچىپ بېرىپ ، نەجەف ۋە كەربالادا تىرىكچىلىك قىلدى . ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان موللا بىھبانى (1803 ـ يىلى ۋاپات بولغان) مۇجتەھىدلەرنىڭ ئاساسىي

ئەھكاملانى چۈشەندۈرۈشى كېرەكلىكىنى ، ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ بىردىن مۇجتەھىدنى ئۇلگە قىلىشقا تاللىۋېلىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، مۇجتەھىدلەر مۇستەقىل سىياسىي قارار چىقىرالايدىغان ئاساسقا ئىگە بولدى . بۇ ئىش پېرسىيىدىكى موللىلارنىڭ كېيىن سىياسىي كۈرەشلەرگە قاتنىشىشىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتتى .

شىئە مەزھىپىدىكى قەجەر 1779 ـ يىلىدىن سانداى خانىدانلىقىنى مەغلۇپ قىلىپ ، قەجەر خانىدانلىقىنى قۇردى . بۇ ئىككى خانىدانلىق شىئە مەزھىپىنىڭ قوللايتىسى . قەجەر خانىدانلىقىنىڭ ئىككىنچى پادىشاھى ئەلى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۆلىمالارنىڭ ئورنى كۈچەيتىلدى . ئۇلار نۇرغۇن دىنىي مال ـ مۈلۈكنى باشقۇردى ، باج كىرىم قىلدى ، مۇشۇ مەبلەغلەردىن پايدىلىنىپ تەلىم ـ تەربىيە ، خەير ـ ساخاۋەت ئورگانلىرىنى ۋە مەدرىسىلەرنى سالدى . مەھكىمە شەرئىيلەرنى قۇرۇپ ، شەخسلەر ۋە ئائىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك دېلولارنى بىر تەرەپ قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە دىنىي ساقچىلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ مەھكىمە شەرئىيىنىڭ ھۆكۈملىرىنى ئىجرا قىلدۇردى . سىياسىي جەھەتتىمۇ مۇئەييەن پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى . مەسىلەن ، 1826 ـ يىلى ئۆلىما پادىشاھقا بېسىم ئىشلىتىپ ، ئۇنىڭدىن رۇسىيىگە جىھاد ئېلان قىلىپ ، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى رۇسىيە ـ پېرسىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن رۇسىيىگە كېسىپ بېرىلگەن زىمىننى قايتۇرۇۋېلىشنى تەلەپ قىلدى .

2 . XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىئە مەزھىپىدىكى ئۆلىمالار سىياسىي جەھەتتە يېتەكلىگۈچى ئورۇنغا ئىگە بولغانىدى

XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قەجەر خانىدانلىقى

چىرىكلىشىپ ، جاھانگىرلارنىڭ قۇل قىلىشىغا تىز پۈككەنلىكتىن ، شۇنداقلا خانىدانلىق دىنىدىن تاشقىرى ئىسلاھاتنى يولغا قويغانلىقتىن ، خانىدانلىق بىلەن ئۆلىمالار ئوتتۇرىسىدىكى بۆلۈنۈش كۈنسايىن چوڭىيىپ كەتتى . 1872 ـ يىلى پادىشاھ 70 يىللىق قەرەل بىلەن پىرسىيىنىڭ تۆمۈرىيول ، تراللىيبۇس ، تاشيول ، تېلېفون ، سۈغىرىش قۇرۇلۇش ، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن باشقا ھەممە كانلىرىنى ۋە دۆلەتنىڭ بىر بانكىسىنىڭ ھوقۇقىنى بىر ئىنگلىزنىڭ تاموژنا بېجى يىغۇېلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ ، ئۇنىڭ ئالدىن 40 مىڭ فوند ستېرلىڭ تاپشۇرۇشىغا ، 60 پىرسەنت پايدىسىنىڭ تاموژنا بېجىنى كېمەيتىپ بېرىشىگە ماقۇل بولدى . ئۆلىمالار بۇ ئىشقا كۈچلۈك قارشى چىقتى ، نەتىجىدە پادىشاھ 1873 ـ يىلى بۇ كېلىشىمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا مەجبۇر بولدى . ۋەھالەنكى ، 1890 ـ يىلى پادىشاھ مەخپىي يول بىلەن ئەنگلىيىنىڭ ئىمپېرىيە تاماكا شىركىتىگە پىرسىيىنىڭ 50 يىللىق تاماكا سېتىۋېلىش ـ سېتىش ۋە پىششىقلاپ ئىشلەش ھوقۇقىنى بېرىۋەتتى . پادىشاھ ئۆزى 25 مىڭ فوند ستېرلىڭ قىممىتىدە سوۋغا ئالدى ، شىركەت ھەر يىلى پىرسىيىگە 15 مىڭ فوند ستېرلىڭ تاپشۇرىدىغان ، بۇنىڭدىن باشقا ، 25 پىرسەنت پايدا قوشۇپ بېرىدىغان بولدى . بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن پۈتۈن مەملىكەتتە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى . پادىشاھ بۇ غۇلغۇلىنى ئىسلام مۇتەپەككۇرى جامالىددىن ئافغانى قۇتراتقان دەپ گۇمان قىلىپ ، ئۇنى ئىراققا قوغلىۋەتتى .

جامالىددىن ئافغانى ئىراقتا شۇ چاغدىكى شىئە مەزھىپىتىنىڭ نوپۇزلۇق ئەربابى شىرازنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى . بۇھال دۆلەت ئىچىدىكى موللىلارنىڭ تېھران ، ئىسپاھان ، مەشھەد ۋە تەبرىز قاتارلىق جايلاردا قوزغىلىپ پادىشاھقا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە ئىلھام بولدى . 12 ـ ئاينىڭ باشلىرى شىراز تاماكىنىڭ ھارام ئىكەنلىكىنى جاكارلاپ ، مۇسۇلمانلاردىن پادىشاھ ئەنگلىيىنىڭ

ئىمپېرىيە شىركىتىگە بەرگەن ئىمتىيازنى بىكار قىلمىغۇچە تاماكا چەكمەسلىكنى تەلەپ قىلدى. پادىشاھ ئەسكەر ئەۋەتىپ باستۇرغان بولسىمۇ، ئۇنۇمى بولمىدى. 1892 - يىلى 1 - ئايدا بەزىلەر ئوردىغا ھۇجۇم قىلدى. پادىشاھ ئاخىر بۇ ئىمتىيازنى بىكار قىلىشقا مەجبۇر بولدى. تاماكا ھەرىكىتىدە شىئە مەزھىپىدىكى موللىلارنىڭ پېرسىيىنىڭ سىياسىي سەھنىسىدىكى مۇھىم كۈچ ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى.

كېيىن جامالىددىن ئافغانى پارىژغا سۈرگۈن قىلىندى. ئۇ ئەرەبچە «ئىتتىپاق گېزىتى» ئارقىلىق دۆلەت ئىچىدىكى پادىشاھقا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى. 1905 - يىلىدىكى رۇسىيە ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىدە، پېرسىيىدە پادىشاھغا قارشى ھەرىكەت يېگىۋاشتىن كۆتۈرۈلدى. 1906 - يىلى رامىزاندا ئىسپاھاندىكى موللىلار بىر قېتىملىق دىنىي مۇراسىمدا ھۆكۈمەتنىڭ مۇستەبىتلىكىگە، ئادالەتسىزلىكىگە ھۇجۇم قىلدى. نەتىجىدە، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇ موللىلارنى قولغا ئالدى. بەزى مۇسۇلمانلار نامايىش قىلىپ ساقچى ئىدارىسىگە باردى. نامايىشچىلاردىن بىر ئادەم ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەتىسى بۇ ئۆلتۈرۈلگۈچىگە ھازا تۇتقانلاردىن 22 ئادەم كازاك بىرىگادىسىدىكى ئەسكەرلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ زوراۋانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن، تېھراننىڭ مەشھۇر موللىلىرى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ 2 مىڭدەك مۇسۇلماننى باشلاپ، مۇقەددەس جاي قۇمغا ماڭدى. تېھراندا ئومۇمىي ئىش تاشلاش بولدى. نارازىلىق بىلدۈرگۈچىلەر ئەدلىيە مەھكىمىسى ۋە خەلق پارلامېنتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

پادىشاھ قۇمدىكى ئۆلىمالار ۋە تېھراننىڭ سودا ساھەسىدىكى مەشھۇر ئەربابلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، يول قويۇشنى قارار قىلىپ، «ۋەكىللەر پارلامېنتى» قۇرۇش

توغرىسىدا 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى بۈيرۇق چۈشۈردى .

كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆلىمالارنىڭ ۋەكىل قىلغانلىقتىن ، 106 ئورۇنغا ئىگە پارلامېنتتا ئۆلىمالار كۆپ سانلىقنى ئىگىلىدى . ئۆلىمالار پارلامېنتنى قولغا ئالغان بولسىمۇ ، لېكىن ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇقىنى ئىگىلىيەلمىدى .

ئۆلىمالار ئىچىدە تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل قاراش مەۋجۇت بولدى : بىر خىل قاراشتىكىلەر ، 12 ئىمام مەھدى كېلىشتىن ئىلگىرى مۇجتەھىدلەردىن تەركىب تاپقان قانۇن تۈزۈش ھۆكۈمىتىنى ھازىرقى ياۋۇزلار ھۆكۈمىتىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش كېرەك ، دەپ ھېسابلىدى . يەنە بىر خىل قاراشتىكىلەر ، كۆپ سانلىق بولۇپ ، شۇنداق قىلىش كېرەك بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش قىيىن ، دەپ ھېسابلىدى . ئالدىنقىلار رادىكاللار ، كېيىنكىلەر مۆتىدىللەر دەپ ئاتالدى . دۆلەتنىڭ ئالىي ھوقۇقى مەسلىسىدە رادىكاللار ئاللا ھوقۇقنى ئىمامغا بېرىدۇ ، ئاندىن كېيىن مۇجتەھىدلەرگە بېرىدۇ . شۇڭا ، خەلققە مەنسۇپ بولمايدۇ ، دەپ قارىدى ؛ لېكىن مۆتىدىللەر باشقىچە قارىشتا بولدى ، نەتىجىدە ئاساسىي قانۇننىڭ 35 ـ ماددىسىدا ئالىي ھوقۇق خەلق پادىشاھقا تاپشۇرغان مەسئۇلىيەتتۇر دەپ يېزىلدى .

پارلامېنتتا ئۆلىمالار يېتەكچى ئورۇندا تۇرغانلىقتىن ، پارلامېنت ماقۇللىغان ئاساسىي قانۇندىمۇ ئۆلىمالارنىڭ قاراشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلدى . ئاساسىي قانۇننىڭ 1 ـ ماددىسىدا جەئفەرىيە شىئە مەزھىپى ياكى 12 ئىمامچىلارنىڭ ئەقىدىسى دۆلەت ئەقىدىسى قىلىنىدۇ . پادىشاھ ، ۋەزىرلەر ۋە قازىلار جەئفەرىيە شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمان بولۇشى كېرەك دەپ بەلگىلەندى . 1906 ـ يىلى ئاساسىي قانۇننى پادىشاھ تەستىقلاپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، پارلامېنت ئاساسىي قانۇننىڭ تولۇقلايدىغان ماددىلارنى ماقۇللىدى : بۇ ماددىلارنىڭ ئىچىدىكى 2 ـ ماددا

پارلامېنت ماقۇللىغان قانۇن لايىھىسىنى بەش مۇجتەھىدتىن تەركىب تاپقان كومىتېت ئىسلام شەرىئىتىگە ئەمەل قىلىنغان دەپ ئېتىراپ قىلغاندىن كېيىن كۆچكە ئىگە بولىدۇ ، بۇ بەش كىشىلىك كومىتېتنى پارلامېنت ئۆتتۇرىغا قويغان 20 نامزات ئىچىدىن سايلاپ چىقىدۇ ، دەپ بەلگىلەنگەن . بۇ ماددا ئىجرا قىلىنمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۆلىمالارنىڭ ئورنى قانۇن جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىندى . پادىشاھ بىلەن كۆرەش قىلىش ئارقىلىق ، پادىشاھ ئاساسىي قانۇنغا تولۇقلانغان ماددىلارنى 1907 - يىلى تەستىقلاشقا مەجبۇر بولدى .

1905 - يىلىدىن 1911 - يىلىغىچە بولغان مەزگىل ئۆلىمالار سىياسىي تۇرمۇشقا پائال قاتناشقان ، ھەمدە ناھايىتى زور سىياسىي تەسىرگە ئىگە بولغان مەزگىل بولدى . ئۆلىمالار پادىشاھنىڭ كۈچلۈك ئۆكتىچىسى ، ھەرقانداق ئادەم سەل قاراشقا بولمايدىغان سىياسىي كۈچ بولۇپ قالدى . لېكىن ، ئۆلىمالار ئۆزى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالمىغانلىقتىن ، پارلامېنت ئىسلاھىزمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بەزى ماددىلارنى ماقۇللىغان بولسىمۇ ، بۇ ماددىلار يولغا قويۇلمىدى . دېمەك ، ئۆلىمالار ئاساسىي قانۇن ئىسلاھاتىدا كۈچ چىقارغان بولسىمۇ ، لېكىن ھېچقانچە ئەمەلىي نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى .

3 . ئۆلىمالار پەھلىۋى خانىدانلىقىنى قۇرۇشقا يارىدەم قىلدى ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۈچى ئاجىزلاتىلدى

20 - يىللاردا رىزاخان پەھلىۋى دۆلەتنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى قولغا ئېلىشنى نىيەت قىلغاندا ، ئۆلىمالارنىڭ پوزىتسىيىسىنى نەزەرگە ئېلىشقا مەجبۇر بولدى . ئۆلىمالارغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن ، ئەنگلىيە دائىرىلىرى تەرىپىدىن نەجەفتىن قوغلانغان مەشھۇر ئۆلىما ئىسپاھانى بىلەن نەسىنىڭ پېرسىيىگە كېلىپ

سایاهەت قىلىشىغا ۋە ئۆزىنىڭ قاراشلىرىنى تەشۋىق قىلىشىغا يول قويدى . نەتىجىدە ، ئۆلىمالارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى . 1925 ـ يىلى پادىشاھ ياۋروپاغا زىيارەتكە ماڭغاندا ، رىزاخان پەھلىۋى نەجەف ۋە كەربالاغا تاۋاپ قىلىشقا بېرىپ ، نەجەفتە ئىسپاھانى ۋە نەينى زىيارەت قىلىپ ، ئۇلارغا ئۆزى ھۆكۈمران بولۇپ قالسا ، ئاساسىي قانۇندىكى ئىسلام دىنىغا دائىر ماددىلارنى ، بولۇپمۇ مۇجتەھىدلەر قانۇن چىقىرىشنى تەكشۈرۈشكە دائىر ھەممە ماددىلارنى يولغا قويىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . 10 ـ ئايدا پارلامېنتتا كۆپ سانلىقنىڭ ماقۇللىشى بىلەن پادىشاھ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، رىزا پەھلىۋى ئائىلىلىققا تەينىلەندى . ئۇ ئائىب بولغاندىن كېيىن قىمار ئويناشنى ، ھاراق سېتىشنى دەرھال مەنئى قىلدى . بۇلكىنىڭ باھاسىنى چۈشۈردى ، ئەخلاق يېتەكچىلىكىنى يولغا قويۇش ، «مۇقەددەس ئىسلامىيەتنىڭ ھەقىقىي قانۇنى»نى ئىجرا قىلىش توغرىسىدا ۋەدە بەردى . 12 ـ ئايدا پادىشاھ بولدى .

لېكىن ، رىزاخان پەھلىۋىنىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەنگەندە ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى ۋەدىسىنى قانداق ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئەمەس ، بەلكى رەقىبلىرىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش بولدى . يېڭىدىن گۇللەنگەن بۇرژۇئازىيە بىلەن ئەنئەنىۋى دىنىي زاتلاردىن ئىبارەت بۇ ئىككى رەقىب ئوتتۇرىسىدا پادىشاھ بۇرژۇئازىيىنى قوللاپ ، دىنىي ساھەدىكىلەرنى چەكلىدى . بۇ ھال 20 ـ يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ۋە 30 ـ يىللاردا پادىشاھ يولغا قويغان دىندىن تاشقىرى ھەر خىل تەدبىرلەردە ئىپادىلەندى .

پارلامېنت تەركىبىدىكى ئۆلىمالارنىڭ نىسبىتى تەدرىجىي ئازايتىلدى . 1926 ـ يىلىدىن 1928 ـ يىلىغىچە بولغان پارلامېنتتا ئۆلىمالارنىڭ سانى 40 پىرسەنتتەك چۈشۈپ قالدى . 1936 ـ يىلىدىن 1938 ـ يىلىغىچە بولغان 11 ـ نۆۋەتلىك پارلامېنتتا بىرەر دىنىي مەشھۇر ئەرباب قالمىدى .

دىنىي قانۇننىڭ ھوقۇقىمۇ تەدرىجىي ئاجىزلىتىلدى . 1928 ـ يىلى يولغا قويۇلغان ھەق تەلەپ قانۇنىدا شەرىئەت دۆلەتكە بويسۇندىغان‌ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇلدى . 1930 ـ يىلى ئىلان قىلىنغان مەھكىمە شەرىئىيىنىڭ قائىدىسىدە مەھكىمە شەرىئىي بىر تەرەپ قىلىدىغان دېلولارنىڭ نىكاھلىنىش ، نىكاھتىن ئاجرىشىش ، ھامىيلىق قىلىش بىلەن چەكلىنىدىغانلىقى ، ئۇنىڭ ھوقۇقى گۇناھى بار ياكى يوقلۇقىنى بەلگىلەش بىلەن چەكلىنىدىغانلىقى بەلگىلەندى . 1932 ـ يىلى ھۆججەت ۋە مال ـ مۈلۈكنى ئەنگە ئالدۇرۇش قانۇنى ئىلان قىلىنىپ ، مەھكىمە شەرىئىيىنىڭ ھۆججەتلەرنى ئەنگە ئىلىش ھوقۇقى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1936 ـ يىلى يەنە قانۇن ئىلان قىلىنىپ ، دىنىي خادىملارنىڭ دۆلەتنىڭ سوت ئورۇنلىرىدا سوتچى بولۇشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

مال ـ مۈلۈك جەھەتتە ، ھۆكۈمەت دىنىي فوند تارماقلىرىغا قاراتقان ھوقۇقىنى تەدرىجىي كېڭەيتىپ ، دىنىي خادىملارنىڭ ھوقۇقىنى كىچىكلەتتى . ۋەخپىلەرنى ھۆكۈمەت باشقۇرۇش ئۈسۈلى سەھەۋىلار خانىدانلىقى دەۋرىدە باشلانغانىدى . بۇ خانىدانلىق يوقالغاندىن كېيىن ، ۋەخپىلەر كۆپ ئازىيىپ كەتتى . XIX ئەسىرنىڭ باشلىرى ئەلى ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولدى . 1934 ـ يىلى پادىشاھ ۋەخپە قانۇنىنى ئىلان قىلىپ ، مائارىپ مىنىستىرلىقى تەۋەسىدىكى ۋەخپە مەھكىمىسىنىڭ ھوقۇقىنى كېڭەيتتى . بۇ مەھكىمە ئىگىسىز قالغان ياكى ئىگىسى ئېنىق بولمىغان مال ـ مۈلۈكلەرنى باشقۇرىدىغان بولدى . ئىگىسى بار مال ـ مۈلۈكلەرنىمۇ نازارەت قىلىدىغان بولدى .

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى مائارىپ ساھەسىنى كونترول قىلىشنى تەدرىجىي كۈچەيتتى . پېرسىيىدىكى دىندىن تاشقىرى مەكتەپلەر 1951 ـ يىلىدىن باشلاپ قۇرۇلغان . شۇ چاغلاردا ،

ئادەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى دىنىي مەكتەپلەر ئىدى. 1929 - يىلى پادىشاھ دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ دائىرىسىنى چەكلەپ، دىنىي مەكتەپلەرنىڭ سانىنى ئازايتىشنى بەلگىلىدى. 1934 - يىلى ۋەخپە قانۇنىنى ئىجرا قىلىش جەريانىدا، دۆلەت نۇرغۇن دىنىي مەكتەپلەرنى ئۆتكۈزۈۋالدى. دىنىي خادىملارنى تەربىيىلەشنى دۆلەتنىڭ باشقۇرۇش ئىزىغا سېلىش ئۈچۈن، تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىدا 1935 - يىلى ئىلمۇل ئىلاھ (تىئولوگىيە - ئىلاھىيەت ئىلمى) كافېدراسى تەسىس قىلدى.

ئايالالارنىڭ ئورنى ۋە كىيىم - كېچەك شەكلى جەھەتتىمۇ يېڭى بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى. 1928 - يىلى بىر تۈتاش كىيىم - كېچەك قانۇنى ئېلان قىلىندى. ئەرلەرنىڭ كاستۇم كىيىشى، ئۈچلۈق يۇمىلاق بۆك (كېيىن پەھلىۋى بۆكى دەپ ئاتالدى) كىيىشى بەلگىلەندى. پادىشاھ 1934 - يىلى تۈركىيىنى زىيارەت قىلىپ كەلگەندىن كېيىن، ھەممە ئاممىۋى ھاجەتخانىلارنى ۋە مەكتەپلەرنى ئايالالارغا ئېچىۋېتىشنى بۇيرۇدى. 1935 - يىلى ئايالالارنىڭ چۈمبەل تارتىشى قانۇنسىزلىق دەپ بەلگىلەندى. ئەرلەر ياۋروپاچە شلىپە كىيىدىغان بولدى.

رىزاخان پەھلىۋى قوللانغان بۇ تەدبىرلەرگە دىنىي زاتلار نارازىلىق بىلدۈردى، لېكىن پادىشاھ پەرۋا قىلمىدى. ھەتتا زورلاپ يولغا قويدى. 1935 - يىلى بەزى مۇسۇلمانلار مەشھەدتىكى 8 - ئىمامنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلغاندا باشتا شلىپە بولسا، پېشانىنى يەرگە تەگكۈزۈپ سەجدە قىلغىلى بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن شلىپە كىيىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشنى رەت قىلدى. ئەزەربەيجاندىن يۆتكەپ كېلىنگەن ئەسكەرلەر تاۋاپ قىلغۇچىلارغا ئوق چىقىرىپ، 100 ئادەمنى ئۆلتۈردى، 250 ئادەمنى يارىدار قىلدى. پادىشاھ تەكشۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن، ھەمدە بۇ قەبرىستانلىقنىڭ باشلىقىغا ئۆلۈم

جازاسی بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن دىندىن تاشقىرىلاشتۇرۇش سىياسىتىنى ئۆزگەرتمىدى . نەنىسى ۋاپات بولغاندا پادىشاھ خەلقنىڭ ماتەم تۇتۇشىنى توسماقچى بولدى . كەربالا پاجىئەسىنى يەنى ئىمام ھۈسەيىننىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنى خاتىرىلىگەندە كىشىلەرنىڭ ئاممىۋى سورۇنلاردا ئۆزىنى - ئۆزى ئۇرۇشىنى 1939 - يىلى چەكلىدى ، كىشىلەرنىڭ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشىنى توسىدى . رىزاخان پەھلىۋى ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ كۈچى زور دەرىجىدە ئاجىزلىتىلدى .

4 . پادىشاھ پەھلىۋى دىنىي ئۆكتىچىلەرنى ئۆز ئىنىڭ ئىچكى كارلىرىنى يېتىشتۇردى

2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا رىزاخان پەھلىۋى گېرمانىيە تەرەپتە تۇرغانلىقتىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئەنگلىيە ئىرانىنى ئىشغال قىلدى . ئۇنىڭ پادىشاھلىق ئورنىمۇ تەۋرەپ قالدى . پادىشاھلىق ئورنىنى 1941 - يىلى ئوغلى مۇھەممەد رىزا پەھلىۋىگە تاپشۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى . مۇھەممەد رىزا پەھلىۋى تەختكە چىققاندىن كېيىن ، ئورنى مۇستەھكەم بولمىدى . دىنىي زاتلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، دادىسىنىڭ دەسلەپ تەختكە چىققان چاغدا قوللانغان ھۈنىرىنى تەكرارلاپ ، دىنىي زاتلارغا ياخشىچاق بولۇش تەدبىرلىرىنى قوللاندى . مەسىلەن ، ۋەخپىنى سېتىشقا يول قويۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى ؛ 1911 - يىلىدىكى مائارىپ قانۇنىنى ئۆزگەرتىپ ، دىنىي مەكتەپلەرنى باشقۇرۇشنى ياخشىلىدى ؛ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشنى چەكلەش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنىڭ ئەمەلدىن قالدۇردى ؛ ئەمەلدارلارغا رامىزان ئېيىدا ئىسلام دىنىنىڭ ھەر خىل پەرھىزلىرىگە ئەمەل قىلىش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى .

مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، دىنىي كەيپىيات بۇرۇنقىدىن

كۆچەيدى . بەزى ئاياللار يېڭىۋاشتىن چۈمبەل تارتىپ كوچىغا چىقىدىغان بولدى . بەزى ئۆلىمالار 1948 ـ يىلى پەتىۋا چىقىرىپ ، ئاياللار كوچىغا چىقسا چۈمبەل تارتىشى كېرەكلىكىنى بەلگىلىدى . 1945 ـ يىلى ئەسەبىي تەشكىلات — ئىسلام پىدائىيلار ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، ئاساسىي قانۇن بويىچە شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى ، ھاراق ـ تاماكىنى ، كىنونى ، ئەپيۇننى ، قىمارنى ، ھەتتا چەت ئەل كىيىملىرىنى چەكلەشنى تەلەپ قىلدى . ئاياللار كوچىغا چىقسا چۈمبەل تارتىش توغرىسىدىكى يېڭى بەلگىلىمىنى ، ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىشتەك جازالارنى قوللىدى . ئومۇميۈزلۈك يەر ئىسلاھاتى قىلىشنى ، سانائەتنى دۆلەت ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىشنى ۋە ھەر خىل پاراۋانلىق تەدبىرلىرىنى ماختىدى . بۇ تەشكىلات قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنى كۈرەش ۋاستىسى قىلىپ ، 1946 ـ يىلىدىن 1951 ـ يىلىغىچە دىندىن تاشقىرى بىر ئادۋوكات ھەم يازغۇچىنى ، بىر ۋەزىرنى ، بەھائىيە (سۈفىلار ئىچىدىكى بىر خىل كۆزقاراش) مەزھىپىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان بىر ئادەمنى ۋە باش ۋەزىر رازمەلانى ئۆلتۈرۈۋەتتى .

يۇقىرى قاتلامدىكى دىنىي زاتلارنىڭ كۆپىنچىسى شۇ چاغلاردا پادىشاھغا قارشى تۇرمىدى . 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا نېفىتنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەرىكىتى پارتلاپ ، پادىشاھنىڭ ئورنى خەۋپ ئىچىدە قالغاندا ، يۇقىرى قاتلامدىكى دىنىي زاتلارنىڭ بەزىلىرى بۇ ھەرىكەتكە قاتنىشىپ شېرىك بولغان بولسىمۇ ، ھەرىكەتنىڭ رەھبىرى ئەمەس ئىدى . نۇرغۇن دىنىي زاتلار ئۆزىنى چەتكە ئالدى ياكى پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى قوللىمىدى . ئۇلارنىڭ ھەرىكەت جەريانىدىكى ئورنى ۋە رولى مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكىدىن كۆپ پەرقلەندى . بىرىنچىدىن ، مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئاساسىي قانۇنلۇق ئىنقىلاب دەۋرىدە نۇرغۇن دىنىي زاتلار بىرقەدەر كەسكىن ئىدى . نېفىتنى

دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەرىكىتىدە كۆپىنچىسى مۇتەئەسسىپ بولۇۋالدى . ئىككىنچىدىن ، ئاساسىي قانۇنلۇق ئىنقىلاب دەۋرىدە دىنىي زاتلارنىڭ كۆچى شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي كۈچلەر ئىچىدە خېلى كۈچلۈك ئىدى . نېپتىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەرىكىتىدە بۇرژۇئازىيە ۋە پرولېتارىياتنىڭ كۈچى گەۋدىلىكرەك بولۇپ ، دىنىي زاتلاردىن ئىبارەت بۇ ئەنئەنىۋى كۈچ چېنىپ قالدى . بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى ، بىرىنچىدىن ، رىزاخان پەھلىۋى يولغا قويغان دىندىن تاشقىرى سىياسەت دىنىي زاتلارنىڭ كۈچىنى بەك ئاجىزلىتىۋەتكەنىدى ؛ ئىككىنچىدىن ، پادىشاھ مۇھەممەد رىزا پەھلىۋى دىنىي زاتلارغا ياخشىچاق بولۇش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ ، دىنىي زاتلاردا ياخشى تەسىر پەيدا قىلغانىدى ؛ ئۈچىنچىدىن ، ئەينى چاغدىكى ئىران دۇچ كەلگەن ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى دىنىي زاتلار بىۋاستە ھېس قىلىپ يەتمىگەچكە ، ئاممىنى جەلپ قىلالايدىغان ئېنىق شوئارنى ئوتتۇرىغا قويالمىغانىدى . شۇ چاغدىكى تارىخىي شارائىت ئۆلىمالارغا بۇ ھەرىكەتكە رەھبەرلىك قىلىپ ، پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، ئۆلىمالار ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرمىغانىدى .

نېپتىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەرىكىتىدىن كېيىن ، پادىشاھ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، ئەنئەنىۋى مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنى قوللاش ، رادىكال كۈچلەرگە زەربە بېرىش فاكتىنى داۋاملىق يولغا قويدى . پادىشاھ ئۆزىنى ئىسلام دىنىنىڭ قوتقۇزغۇچىسى قىلىۋېلىپ ، خانىشىنى ئېلىپ قۇم ، مەشھەد ، كەربالا قاتارلىق مۇقەددەس جايلارنى زىيارەت قىلدى . مەككىگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلدى ، ئىراندا تەسىرى بار ئاياتوللا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ساقلىدى . 1955 ـ يىلى ئاياتوللا قوزغىغان بەھائىيە مەزھىپىگە قارشى ھەرىكەتنى پادىشاھ ئۆزىگە پايدىلىق دەپ بىلىپ قوللىدى .

شۇڭا ، 1955 ـ يىلى پادىشاھ ئىسلام پىدائىيلار ئەترىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرغاندا ، ئۆلىمالار سۇكۇت قىلىش پوزىتسىيىسىنى قوللاندى . لېكىن ، كېيىن ئەھۋال ئۆزگەردى .

دىنىي زاتلار بىلەن پادىشاھ مۇناسىۋىتىنىڭ يامانلىشىشى «ئاق ئىنقىلاب»تىن باشلاندى . 1959 ـ يىلى ئىران ھۆكۈمىتى 19 ـ نۆۋەتلىك پارلامېنتقا يەر ئىسلاھاتى لايىھىسىنى سۇنغاندىن كېيىن ، ئاياتۇللا بۇرۇجىردى بۇنى شەرىئەتكە ۋە ئاساسىي قانۇنغا خىلاپ دەپ قارىدى . مەسچىت ، مەدرىسىلەرنى رېمونت قىلىشقا ۋە باشقۇرۇشقا ، رامىزاندا دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈشكە سەرپ قىلىنىدىغان خىراجەتلەر ۋەخپە يەرلەردىن كىرىدىغان بولغاچقا ، بۇ ۋەخپە يەرلەرنىڭ ئۆتكۈزۈۋېلىنىشىدىن ئالاھىدە ئەنسىرىدى . 1960 ـ يىلى ماقۇللانغان يەر ئىسلاھاتى قانۇنىدا ۋەخپە يەرلەر ئىسلاھاتقا كىرگۈزۈلمەيدىغان بولدى . بۇنىڭدىن بۇرۇجىردى رازى بولدى .

دىلىپ شېرونىڭ «ئاياتۇللالار رەھبەرلىكىدىكى ئىران» (ئەنگلىيە ، 1987 ـ يىلى نەشرى) ناملىق كىتابىدىكى تەھلىلىدىن قارىغاندا ، شۇ چاغدىكى ئۆلىمالارنىڭ ئاز سانىدىكىسى پادىشاھ تەرەپتە تۇرۇش مەيدانىنى قوللانغاندىن باشقا ، ئۇلارنىڭ سىياسىي پوزىتسىيىسى تۆۋەندىكىدەك ئۇچ خىلغا ئايرىلغان : بىرىنچى خىلدىكىلەر بۇرۇجىردى ۋەكىللىكىدىكى بىرقەدەر مۇتەئەسسىپلەر بولۇپ ، ئۇلار دىنىي زاتلار سىياسىيغا ئارىلاشماسلىق كېرەك دەپ قارىغان . لېكىن ، چەك سانىدىن ئېشىپ كەتكەت يەرلەرنى دۆلەتنىڭ ئۆتكۈزۈۋېلىشىنىمۇ قوللىمىغان . بۇنداق ئۆتكۈزۈۋېلىش شەرىئەتتە ئېتىراپ قىلىنغان خۇسۇسىي مۇلۇككە دەخلى ـ تەرۇز قىلغانلىق بولىدۇ دەپ قارالغان ؛ ئىككىنچى خىلدىكىلەر ئوتتۇرىدا بولۇپ ، سىياسىي بىلەن كارى بولماسلىقنى قوللىمايدۇ ، لېكىن ئاساسىي زېھنىنى شىئە مەزھىپىنىڭ مەدرىسلىرىگە ۋە باشقا ئىجتىمائىي

ئورگانلىرىغا قارىتىدۇ ؛ ئۇچىنچى خىلدىكىلەر رادىكاللار بولۇپ ، ئۇلار خەلق پارلامېنتىنىڭ سىياسىي مۇساپىسىگە قاتنىشىپ ، پادىشاھنىڭ ھوقۇقىغا چەك قويۇشى كېرەك دەپ قارايدۇ .

دىنىي زاتلار يەر ئىسلاھاتىغا دەسلەپ قارشى تۇرغاندا ، سىياسىي جەھەتتە كونىلىقنى ساقلايدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى . ئىجتىمائىي تۈرمۈش مەسىلىلىرىدە (مەسىلەن ، ئايالىلارنىڭ كىيىم - كېچىكى قاتارلىقلاردا) ئەنئەنە بىلەن چەكلەندى . لېكىن ، سىياسىي كۆرەشتە ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ لوگىكىسى بار ئىدى . دىنىي زاتلار بىلەن پادىشاھ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، دىنىي زاتلار پادىشاھقا قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلىپ ، ناھايىتى كۆپ ، ئىنتايىن ئۆتكۈر تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويدى . مەسىلەن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ چېرىكلىشىشىگە ، پادىشاھنىڭ خاس ھوقۇقىغا ، جاھانگىرلارنىڭ ئىراندا تەسىرىنى كېڭەيتىشىگە ۋە پادىشاھ بىلەن جاھانگىرلارنىڭ تىل بىرىكتۈرۈشىگە قارشى تۇردى . بۇ تەشەببۇسلار ئىراننىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات تەلىپىگە ئۇيغۇن بولغاچقا ، كۆچلۈك ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىدى . ۋەھالەنكى ، پادىشاھ بەزى ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلار (مەسىلەن ، يەر ئىسلاھاتى)نى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلىپ ، جەمئىيەتتىكى بەزى تەبىقىلەرنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى . بۇنداق قىلىش قارىماققا ئىلغارلىققا مايىل بولسىمۇ ، لېكىن چېرىكلىك ، مۇستەبىتلىك ، جاھانگىرلارنىڭ قوللىشىغا تايىنىش قاتارلىق ئۆز كۈچى بىلەن تۇرنىپ كېتەلمەيدىغان ئىللەتلەر مەۋجۇت ئىدى . شۇڭا ، پادىشاھ ھاكىمىيەتنى تۇتۇپ تۇرغان بولسىمۇ ، ئورنى ئاجىزلاپ كەتكەنىدى . پادىشاھ دىنىي زاتلاردىن ئىبارەت بۇ ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي كۈچنى ئوسال ئەھۋالدا قويغاندا ، ھەم قارشى تەرەپنىڭ چاقىرىق قىلىش ئىقتىدارىنى سەل چاغلىدى ، ھەم ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى تۆۋەن چاغلىدى .

1962 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئارمىيە توقۇنۇشۇپ قالدى. ھۆكۈمەت دائىرىلىرى توققۇز ئادەمنى قولغا ئالدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆلىمالارنىڭ پارلامېنتتىكى باياناتچىسىمۇ بار ئىدى. ھۆكۈمەت بىلەن مەسچىتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى جىددىيلىشىشكە باشلىدى. 11 ـ ئايدىكى يەرلىك پارلامېنت سايلىمىدا ھۆكۈمەت نامراتلارنىڭ ئەر كىشى بولۇشىنى، مۇسۇلمان بولۇشى كېرەكلىكىنى چۈشەندۈرمىدى. «قۇرئان كەرىم»نىمۇ تىلغا ئالمىدى. بۇنىڭدىن ئۆلىمالار نارازى بولدى. ھۈمەينى بروشورا چىقىرىپ بۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى. پادىشاھ ئۆلىمالار ئىنقىلابقا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ باراۋەرلىك قارىشىغا قارشى تۇردى دېدى، ھەمدە ۋەخپە يەرلەرنى 1962 ـ يىلىدىكى يەر ئىسلاھاتىنىڭ دائىرىسىگە كىرگۈزىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تەھدىت سالدى.

پادىشاھ 1961 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئالتە مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان «ئاق ئىنقىلاب» پروگراممىسىنى ئېلان قىلدى. ئاندىن بۇ پروگراممىنى ھۆكۈمەتنىڭ گېزىت ـ ژۇرناللىرىدا كۆپلەپ تەشۋىق قىلدى، ھەمدە دىنىي ئۆكتىچىلەرنى ئەيىبلىدى. دىنىي ئۆكتىچىلەرگە ئەگەشكەن بەزى كىشىلەر دىندىن تاشقىرى تۇرغۇچىلارغا ئەگىشىدىغان كىشىلەر بىلەن بىللە كوچىلارغا چىقىپ نارازىلىق بىلدۈردى. 1 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى «ئاق ئىنقىلاب» توغرىسىدا پۇقرالارنىڭ ئاۋاز بېرىشىگە قارشى تۇرۇشقا چاقىردى. ئاۋاز بېرىدىغان كۈنى دىنىي ئۆكتىچىلەرنىڭ بەزى مۇھىم ئەربابلىرى ۋە دىندىن تاشقىرى ئۆكتىچى تەشكىلات — مىللىي فرونتنىڭ مەركىزىي كومىتېت ھەيئەتلىرى نەزەربەند قىلىندى. پادىشاھ دېھقانلارغا سۆز قىلغاندا: «ھېچكىم ئۆزىنى ئاللاغا ۋە ئىسلامغا مەندەك يېقىن دېيەلمەيدۇ» دېدى. 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى (نۇرۇز بايرىمى كۈنى) ئىران كالېندارى بويىچە يېڭى يىلدا قۇم، تېھران، شىراز، مەشھەد، تەبرىزدە

پادىشاھقا قارشى نامايىش ئۆتكۈزۈلدى . پاراشوتچى ئەسكەرلەر ۋە دۆلەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قۇم بىلەن تەبرىزدىكى مەدرىسلەرگە ھۇجۇم قىلىپ ، نەچچە يۈز ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئەتىسى ھۇمەينى قولغا ئېلىنىپ ، دەرھال قويۇپ بېرىلدى . ھۇمەينى پادىشاھنىڭ زالىم ھۆكۈمرانلىقىغا ھۇجۇم قىلدى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تالىپلارنى جازالاش ئۈچۈن ، ئۇلارنى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلماسلىق توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇردى .

6 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى (ھىجرىيە 1 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى) ھۇمەينى پادىشاھنى ئەيىبلەپ سۆز قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئاشۇرا كۈنىدىكى پائالىيەت پادىشاھقا قارشى تۇرىدىغان نامايىش خاراكتېرىگە ئىگە بولدى . 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سەھەردە ھۇمەينى قولغا ئېلىندى . قۇم ، تېھران ، مەشھەد ، تەبرىز ، ۋەرامىن ، كاشان قاتارلىق جايلاردا ھۆكۈمەتكە قارشى نامايىشلار پارتلىدى . پادىشاھ باستۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى . نەچچە مىڭ ئادەم قولغا ئېلىندى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، 28 ئاياتۇللا[1] بار ئىدى . ھۆكۈمەت 86 ئادەمنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ، 150 ئادەمنىڭ يارىدار قىلىنغانلىقىنى ئېيتتى .

بۇ قېتىمقى خەلقنىڭ نامايىش ھەرىكىتى كۈچلەرنىڭ پەرقى تۈپەيلىدىن مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى . لېكىن ، ھەرىكەت تۈتاشتۇرۇۋەتكەن ئوت ئۆچمىدى . دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ تەسىرى ئاجىزلىمايلا قالماستىن ، ئەكسىچە بارغانسېرى كۈچ ھېسداشلىققا ئېرىشتى . ئېرفاد ئابراھاممان مۇنداق دەپ قارىدى : «خۇددى 1891 — 1892 ـ يىللىرىدىكى تاماكا كرىزىسى 1905 ـ يىلىدىن 1909 ـ يىلىغىچە بولغان ئاساسىي قانۇن ئىنقىلابىنىڭ

---

① ئاياتۇللا — شىئە مەزھىپىدىكى 12 ئىمامچىلارنىڭ بۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي ئەربابلىرىنىڭ ئۇنۋانى ۋە پەخرى نامى بولۇپ ، بۇ ئەرەبچە سۆزنىڭ مەنىسى «ئاللانىڭ سىمۋولى» دېگەنلىك بولىدۇ .

گېنېرالنىي رېپېتتىسى بولغىنىدەك ، 1963 ـ يىلى 6 ـ ئايدىكى پاراكەندىچىلىكمۇ 1977 ـ يىلىدىن 1979 ـ يىلىغىچە بولغان ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ گېنېرالنىي رېپېتتىسى بولدى .»[1]

ھۆكۈمەت 1967 ـ يىلى ئائىلىنى قوغداش قانۇنىنىڭ جاكارلاپ ، ئايال تەرەپ ئەرنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزمەي تۇرۇپ نىكاھتىن ئاجرىشىش ھوقۇقىغا ئىگە ، نىكاھلانغان ئەر 2 ـ خوتۇننى ئالمىغان چاغدا نىكاھتىكى خوتۇننىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىشى كېرەك ، ئائىلە مەسىلىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشنى شەرئىەت دىندىن تاشقىرى سوتقا ئۆتكۈزۈپ بېرىشى كېرەك ، دەپ بەلگىلىدى . ئۆلىمالار بۇ ماددىلار شەرئىەتكە خىلاپ دەپ قارىدى .

1970 ـ يىلى 3 ـ ئايدا تېھراندا ئاپتوبۇس بېلىتىنىڭ باھاسى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نارازىلىق بىلدۈرۈپ نامايىش قىلىشىغا سەۋەب بولدى . بەش ئادەمنى ساقچىلار ئېتىۋەتتى . مىڭدەك ئادەمنى قولغا ئالدى . 5 ـ ئايدا ئاياتوللا سەئىدى ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى چوڭ يىغىندا ھۆكۈمەتكە قارشى سۆزلەرنى قىلغانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىندى ۋە ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

1971 ـ يىلى 10 ـ ئايدا پادىشاھ نۇرغۇن پۇل سەرپ قىلىپ ، قەدىمكى ئاچامېنىد خانىدانلىقى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 559 — 330 ـ يىللار)نىڭ پايتەختى باس پارس (ھازىرقى شىرازنىڭ يېنى)دا پېرسىيە ئىمپېرىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 2500 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىنى ئۆتكۈزدى . مۇشۇ پائالىيەتتىن پايدىلىنىپ ئىسلام دىنىنىڭ پېرسىيە تارىخىدىكى ئورنىنى ئاجىزلاتماقچى ، ھەمدە ئۆزىنىڭ پادىشاھلىق ئورنىنىڭ تارىخقا ۋارىسلىق قىلغانلىقىنى ۋە قانۇنلۇق ئىكەنلىكىنى گەۋدىلەندۈرمەكچى بولدى . لېكىن بۇ پائالىيەت ئۆلىمالارنىڭ

---

① ئىبراھىم ئابراھامىيان : «ئىككى قېتىملىق ئىنقىلاب ئارىلىقىدىكى ئىران» ، ئامېرىكا پرىنسېتون ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ، 1982 ـ يىلى نەشرى ، 426 ـ بەت .

كۆچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىدى . ھۆمەينى بۇ پائالىيەتنى قاتتىق ئەيىبلىدى .

پادىشاھقا قارشى دىنىي كۆچلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، پادىشاھ ئۆزى كونترول قىلىدىغان دىنىي ئورگانلارنى تەسىس قىلدى . ۋەخپە ئىدارىسىنىڭ ئاستىدا دىنىي خىزمەتلەر ئەترىتى ۋە دىنىي ئىشلار مەھكىمىسى تەسىس قىلدى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرى دىنىي خىزمەتلەر ئەترىتى بىلەن دىنىي تەشۋىقاتچىلارنى «زامانىۋىلاشقان موللىلار» دەپ ئاتىدى . يەنە بىر تەرەپتىن ، پادىشاھقا قارشى تۇرىدىغان موللىلارنىڭ نازارەت قىلىشنى ۋە ئۇلارغا بېسىم ئىشلىتىشنى كۈچەيتتى . مەسىلەن ، ھۆمەينىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان 40 نەپەر مەشھۇر دىنىي زاتنى 1973 - يىلى ئىراننىڭ چەت جايلىرىغا سۈرگۈن قىلدى . تېھراندىكى ئاياتوللا جاپپار قۇرئاندىن ۋەز ئېيتقاندا ھۆكۈمەتكە قارشى سۆزلەرنى قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن تۇرمىگە سېلىندى ، ھەمدە ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . ئادەتتىكى دىنىي پائالىيەتلەرمۇ چەكلەندى .

لېكىن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى قوللانغان بۇ تەدبىرلەر كۈتكىنىنىڭ ئەكسىچە ئۇنۇم بەردى . كىشىلەرنىڭ دىنىي ھېسسىياتى ۋە دىنىي كەيپىياتى سۈسلاشمايلا قالماستىن ، بەلكى كۈچىيىپ كەتتى . پادىشاھقا قارشى تۇرغان دىنىي زاتلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغانلار كۈنسايىن كۆپەيدى . مەشھەدكە تاۋاپ قىلىپ بارىدىغانلار 1964 - يىلى 220 مىڭ ئادەم بولغان بولسا ، 10 يىلدىن كېيىن 3 مىليون 200 مىڭغا يەتتى . دىنىي زاتلار ئىچىدە پادىشاھتىن نارازى بولۇش كەيپىياتى كۈنسايىن ئاشتى . 1976 - يىلى پادىشاھ كالىندارىنى ئىشلىتىشنى بەلگىلىدى . ئىسپاھاندىكى خوجا ئىسلام سامساباد بۇنىڭغا ھۆجۇم قىلغانلىقتىن نەچچە كۈندىن كېيىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . يەرلىك بازارلار بازار تاشلاپ نارازىلىق بىلدۈردى . قۇمدىكى مەدرىسىلەرنىڭ تالىپلىرى

6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى نامايىش قىلىپ ، 1963 ـ يىلىدىكى ۋەقەنىڭ 13 يىللىقىنى خاتىرلىدى . بۇ يىلقى ئەھۋال 13 يىل بۇرۇنقى ئەھۋالغا ئوخشىمىدى ، دىنىي ساھەدىكىلەرنى پادىشاھ يېنىكلىك بىلەن باستۇرالمىدى .

ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتتا ئەۋج ئالدى . مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتلار بولمىغاندا ئىدى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىراندا گۈللىنەلىشى ۋە تەسىرگە ئىگە بولالىشى باشقا ئىش بولغان بولاتتى .

§ 2 . ئىسلام ئىنقىلابى پەيدا بولۇشنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىق ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشى

ئىراندا دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ كۈچى تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى . مەلۇماتلاردىن قارىغاندا ، دىنىي زاتلار 100 مىڭ ئادەم بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 15 مىڭ مۇدەررىس ۋە تالىپ بار ئىكەن . تۆۋەن دەرىجىلىك دىنىي زاتلار سەييارە ۋائىزلىق قىلىدۇ . جۈمە نامىزىدا ئىمام بولىدۇ ۋە ۋەز ئېيتىدۇ ، يۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي زاتلار مۇجتەھىدلەر دەپىلىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلامدىكى ، تېخىمۇ مۇھىم شارائىتقا ئىگە بولغاچقا ، ئىسلام ئىنقىلابىنى قوزغاپ ، ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلالىدى . 1977 ـ يىلى ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى پارتلىغاندا دىنىي زاتلار بىلەن پادىشاھ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر ئۆتكۈرلىشىپلا قالماستىن ، باشقا تەبىقىدىكىلەرنىڭمۇ پادىشاھ بىلەن بولغان زىددىيەتلىرى مىسلىسىز ئۆتكۈرلىشىپ كەتكەنىدى .

بىرىنچىدىن ، پادىشاھ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنى يولغا قويدى ، نېفىتنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ھەرىكىتىدىن

كېيىن ، پادىشاھ بىر يۇرۇش كونترول قىلىش ۋە باستۇرۇش ئورگانلىرىنى قۇردى . بۇنىڭ بىرى ، دۆلەت خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسى ؛ يەنە بىرى ، ھەربىي سوت بولۇپ ، 1953 - يىلى 8 - ئايدىكى سىياسىي ئۆزگىرىش ۋاقتىدا قۇرۇلغان . ئىراندا جامائەت پىكرىنى كونترول قىلىش ئۇچۇن ، گېزىت - ژۇرناللارنى تەكشۇرۇش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى . پارلامېنت پۇتۇنلەي پادىشاھنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇندۇرغان قىلىپ قويۇلدى .

دۆلەت خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسىدە «ئىشلەيدىغان» ئادەملەر 60 مىڭغا يەتتى .

ئىككىنچىدىن ، 1973 — 1974 - يىللىرى نېفىت باھاسى ئۆسكەندىن كېيىن ، دۆلەتنىڭ نېفىت كىرىمى زور ھەجىمدە كۆپەيىپ ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ياخشى شارائىت يارىتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى . لېكىن ، پادىشاھ دۇنيادا ئامېرىكا ، سوۋېت ئىتتىپاقى ، ياپونىيە ۋە جۇڭگودىن قالسا 5 - ئورۇندىكى كۈچلۈك دۆلەت ۋە پارس قولتۇقىنىڭ ساقچىسى بولۇش ئۇچۇن ، نۇرغۇن قورال - ياراغ سېتىۋالدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان «تۇزىتىلگەن بەشىنچى تەرەققىيات پىلانى»نى يولغا قويدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، پادىشاھ جەمەتىدىكىلەر ۋە پادىشاھقا سادىق ئەمەلدارلار دۆلەتنىڭ بايلىقىنى تاران - تاراج قىلىپ ، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ ، نەچچە مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى بىكارغا چېچىۋەتتى . ماددىي نەرسىلەر يېتىشمەي ، مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆسۈپ كەتتى . كۆپەيگەن نېفىت كىرىمىدىن خەلق ئەمەلىي نەپكە ئىگە بولالمىدى .

1980 - يىلى 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىكى «پۇل مۇئامىلە گېزىتى»نىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا ، 1973 - يىلىدىن 1978 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ھەر يىلى 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ئېكسپورت كىرىمىنىڭ پېرىمى پادىشاھ جەمەتىدىكىلەرنىڭ قولىغا چۇشۇپ كەتكەن . 1958 - يىلى

پادىشاھ جەمەتىنىڭ يەرلىرىنى ساتقاندىن كېيىن قۇرۇلغان پەھلىۋى فوند جەمئىيىتى ئەسلىي «خەير - ساخاۋەت تەشكىلى» قىلىپ قۇرۇلغانىدى . لېكىن ، كېيىن بۇ جەمئىيەت مەملىكەت بويىچە 5 - چوڭ بانكا — ئومران بانكىسىنىڭ كونترول قىلىۋالدى ، ھەمدە مۇشۇ بانكا ئارقىلىق ، ئاسان پۇل تاپقىلى بولىدىغان ئۆي - مۈلۈك سودىسى ، ساراي ، قىمارخانا ، سەيلىگاھ قاتارلىق «كەسىپ»لەرنىڭ كونترول قىلىدى . بۇ فوند جەمئىيىتىنىڭ مەبلىغى 1978 - يىلى 3 مىليارد 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى .

مەركىزىي بانكىنىڭ خىزمەتچىلىرى 1978 - يىلى بۇ سىرنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا ، ۋەزىيەت جىددىي بولۇپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، نۇرغۇن مەبلەغ ئېلىپ كېتىلدى . ئىراندا پۇلى بار 177 ئادەم 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىنى ئېلىپ كەتتى . بۇلارنىڭ كۆپى ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم ئەربابلىرى ئىدى . باش ۋەزىر ئىمام 31 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى ، گېنېرال ئوۋۇس 14 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى ، 13 نەپەر ئالىي دەرىجىلىك ئوفىتسېر 250 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى ئېلىپ كەتتى . ئالىي دەرىجىلىك ھەربىي ، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ خىيانەت قىلىشى ، پارا يېيىشىنىڭ قانچىلىك ئېغىرلاپ كەتكەنلىكى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم .

پۇل پاخاللىقىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن ، ھۆۋەيدا ھۆكۈمىتى ھېسابسىز پايدا ئېلىشقا قارشى تۇرۇش قانۇنىنى يولغا قويۇپ ، ئىككى ھەپتىدە 7950 سودىگەرنى قولغا ئالدى ، 10 مىڭ سودىگەرگە جەرىمانە قويدى ، 600 دۇكاننى پېچەتلىدى . 1975 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە كەسىپداشلار ئۈيۈشما سوتى سودىگەرلەرگە 250 مىڭ قېتىم جەرىمانە قويۇپ ، 180 مىڭ سودىگەردىن جەرىمانە ئالدى . بازاردىن 23 مىڭ دۇكاندارنى قوغلىۋەتتى . 8 مىڭ سودىگەرنى چەكلىدى . نەتىجىدە ، بازاردىكى

سودىگەر تەبىقىسى پادىشاھتىن قاتتىق نارازى بولدى .

ئۇچىنچىدىن ، پادىشاھ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ، ئۆزىنى ئامبىرىكىنىڭ قوينىغا ئېتىپ ، ئامبىرىكىنىڭ پارس قولتۇقى رايونىدىكى «ئىستراتېگىيىلىك تۇزۇكى» بولدى . بۇنىڭ ئۈچۈن مىللەتنىڭ ، دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئىتىنى قۇربان قىلىشتىن يانمىدى . ئامبىرىكىنىڭ قىممەت قارىشى ۋە تۇرمۇش شەكلىنى ئىرانغا كىرگۈزۈپ ، غەربنىڭ چىرىك مەدەنىيىتىنى يامرىتىۋەتتى .

خەلقنىڭ نارازلىقى كۈنسايىن كۈچەيدى . لېنىن ئۆز ۋاقتىدا «ئىنقىلاب ۋەزىيىتى» دەپ ئاتىغان بەزى ئالامەتلەر 1977 - يىلى ئىراندا كۆرۈلدى . يەنى ھۆكۈمران سىنىپ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى شۇ پېتى ساقلاپ قالالمايدىغان بولدى ؛ ئېزىلگەن سىنىپلارنىڭ بېشىغا كەلگەن نامراتلىق ۋە ئاپەتلەر ئادەتتىكىدىن تاشقىرى ئېغىرلىشىپ كەتتى ؛ مۇشۇ سەۋەبلەردىن ئاممىنىڭ ئىنقىلابىي ئاكتىپلىقى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى .

كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدىن قارىغاندا ، دىنىي ساھەدىكى زاتلار ، زىيالىيلار ، سودىگەرلەر ، ئىشچىلار ، شەھەرلەردىكى باشقا ئاھالىلەر كەڭ ھەرىكەتكە كېلىپ ، بىرلىشىشنى كۈچەيتىپ ، مەلۇم بىرلىك سەپ ھاسىل قىلدى ؛ پادىشاھنىڭ كۈچى ئاجىزلىق قىلىپ ، كۈنسايىن يېتىم قالدى . پادىشاھ جەمەتىنى قوللايدىغان يۇقىرى مائاشلىق ئوفىتسېرلارمۇ جەددىي پەيتكە كەلگەندە تىكىۋەتتى . ئۇلار راھەت - پاراغەتتە پادىشاھ بىلەن بىللە بولۇشنى ئويلاندۇ ، قىيىنچىلىقتا پادىشاھ بىلەن بىللە بولۇشنى نىيەت قىلمىدى .

كۈچلەر سېلىشتۇرمىسى ئۈستىدە گەپ بولغاندا ، مەنۇى كۈچنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ . يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، ئىراندىكى شىئە مەزھىپى ئۇزاق تارىخىي

ئەنئەنگە ئىگە ، كىشىلەر مۇشۇنداق تارىخىي چۆكمىدىن ئۇزلۇكسىز مەنىۋى قۇۋۋەت ئېلىپ تۇردى . ھۆمەينىي ئىنچىكىلىك بىلەن تەنقىق قىلىپ ، رېئال ئەھۋالغا بىرلەشتۇرۇپ ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئەقىدىلىرىنى سىستېمىلىق شەرھلەپ ، كىشىلەر تەرىپىدىن ھۆمەينىزم دەپ ئاتالغان نەزەرىيە سىستېمىسىنى شەكىللەندۈردى . ھۆمەينىنىڭ ئىسلام دىنى بىلەن سىياسىينى ئايرىۋېتىشكە بولماسلىق توغرىسىدىكى ئىدىيىسى ، ئەزگۈچىلەرگە ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەتكە قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدىيىسى ، فەقىھلەر رەھبەرلىكىدىكى ئىسلام ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدىيىسى ، ئەزگۈچىلەر ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇش ۋە ئىسلام ئىنقىلابىنى ئىلگىرى سۈرۈش توغرىسىدىكى ئىدىيىسى ، چەت ئەل تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ۋە ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش توغرىسىدىكى ئىدىيىسى قاتارلىقلاردا ئەمەلىي ئەھۋالغا ماس كېلىدىغان قاراشلار بولۇپ ، كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى .

ھۆمەينىزمنىڭ تارقىلىشىغا تاقابىل تۇرۇپ ، دىنىي ئۆكتىچىلەرنىڭ مەنىۋى كۈچىنى ۋە ئاممىۋى ئاساسىنى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن ، پادىشاھ بىر تەرەپتىن : «ئاللاغا چىن ئېتىقاد قىلىمەن ، مەن ئاللانىڭ بۇيرۇقلىرىنى ئىجرا قىلىشقا تاللىۋېلىندىم» ، «دۆلىتىمىزنى قۇتقۇزىدىغان ھەر خىل مۆجىزىلەر ئۈستىدە خىيال سۈرمەكتىمەن» ، «مېنىڭ ھۆكۈمرانلىقىم دۆلىتىمىزنى قۇتقۇزۇپ قالدى . ئۆتكەندىمۇ قۇتقۇزۇپ قالغانىدى . چۈنكى ئاللا مەن تەرەپتە» دېسە ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، پېرسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ 2500 يىللىقىنى خاتىرىلەشتىن پايدىلىنىپ ، ئىمپېرىيە تۈزۈمىنىڭ ئەنئەنىسىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ «مەنىۋى داھىيلىق ئورنى»نى تىكلىمەكچى بولدى . لېكىن ، پادىشاھ بۇ ئىككى تەرەپتىمۇ

مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى .

مۇشۇنداق سىياسىي — ئىقتىسادىي ۋەزىيەت مەۋجۇت بولغاچقا ، دىنىي زاتلار ئىسلام ئىنقىلابىنى قوزغىيالمىدى ۋە ئىلگىرى سۈرەلمىدى .

§ 3 . ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئىلگىرىلىشى ۋە دىنىي زاتلارنىڭ يېتەكچىلىك ئورنىنىڭ تىكلىنىشى

شەكسىزكى ، دىنىي ئامىل ئىرانىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى مۇھىم ئامىل ، پادىشاھقا قارشى كۈچلەر ئىچىدە دىنىي ساھەدىكىلەر مۇھىم كۈچ ، كېيىنكى مەزگىلگە كەلگەندە يېتەكچى كۈچ ، رەھبەرلىك قىلغۇچى كۈچ بولدى . لېكىن بۇ ئىنقىلاب نوقۇل دىنىي ئىنقىلاب ياكى دىنىي كۈچلەر دىندىن تاشقىرى كۈچلەرگە قارشى تۇرىدىغان ئىنقىلاب ئەمەس ئىدى . ھېچ بولمىدى دېگەندە ئىنقىلابنىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا شۇنداق ئىدى . ئىسلام تۈسى قېنىقلىشىش ۋە قويۇقلىشىش جەريانىنى ، يەنى بەزى ئەسەرلەردە ئېيتىلغاندەك ، «ئىسلاملىشىش» جەريانىنى باشتىن كەچۈردى .

1 . پادىشاھقا تەكرار سوئال قويىدى

پادىشاھ پەھلىۋىنىڭ ئاغدۇرۇلۇپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان سىياسىي پاراكەندىچىلىك بىلەن ئىنقىلاب 1977 ـ يىلى 3 ـ ئايدا باشلاندى . شۇ يىلى 2 ـ ئايدا پادىشاھ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بېسىم ئاستىدا 357 نەپەر سىياسىي گۇناھكارنى قويۇپ بەردى ، سىياسىي كونترولۇقنى سەل ـ پەل بوشاتتى . «دۇنيا گېزىتى»نىڭ تەھرىرى جاۋاد 3 ـ ئايدا پادىشاھقا ئوچۇق خەت ئېلان قىلغاندىن باشلاپ ، ھەر ساھەدىكى زىيالىيلار ،

سياسەتچىلەر ، ئادۋوكاتلار ئۇزلۇكسىز ئوچۇق خەت يېزىپ ، دائىرىلەرنىڭ مۇستەبىتلىك تۈزۈم ۋە سىياسەتلىرىگە ھۇجۇم قىلدى . ئوچۇق خەت يېزىش پادىشاھقا ۋە مۇستەبىت تۈزۈمگە قايتا - قايتا سوئال قويۇشنىڭ مۇھىم شەكلى بولۇپ قالدى . 40 نەپەر يازغۇچى 6 - ئايدا باش ۋەزىر ھۇۋەيداغا خەت يېزىپ ، كىتاب - گېزىتلەرنى تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . 53 نەپەر ئادۋوكات ھۆكۈمەتنىڭ ئەدلىيە سىستېمىسىغا ئارىلاشقانلىقىنى تەنقىدلەپ ، سوتنى قوغدايدىغان مۇستەقىل كومىتېت قورغانلىقىنى جاكارلىدى ؛ 64 نەپەر ئادۋوكات ھەربىي سوتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . 54 نەپەر سوتچى 9 - ئايدا ئالىي سوتقا خەت يېزىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا ، بولۇپمۇ ئاساسىي قانۇننىڭ ئەدلىيە مۇستەقىل بولۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىقىنى ئەيىبلىدى . 120 نەپەر ئادۋوكات 10 - ئايدا قانۇن ساھەسىدىكىلەرنىڭ بىرلەشمىسىنى قۇرۇپ ، دۆلەت خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ گۇناھكارلارنى ئۇرغان ئىزلىرىنى پاش قىلدى ، تۈرمىلەرنىڭ شارائىتىنى تەكشۈردى . مىللىي فرونت ، ئەركىنلىك ھەرىكىتى قاتارلىق سىياسىي پارتىيىلەر پائالىيىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى . مىللىي فرونتنىڭ ئۇچ رەھبىرىمۇ ئوچۇق خەت ئېلان قىلدى . تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 10 - ئايدا شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىش يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ، ئەركىنلىككە ئىنتىلگەن شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدى .

بۇ ھەرىكەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە دىندىن تاشقىرى بۇ زىيالىيلار ، ئادۋوكاتلار ۋە سىياسەتچىلەرنىڭ پادىشاھقا ۋە مۇستەبىت تۈزۈمگە قايتا - قايتا قويغان سوئاللىرى ئۇزۇندىن بۇيان يۇقىرى بېسىمدا شەكىللەنگەن «دۆلەت ئىشلىرى ئۇستىدە سۆزلەشمەسلىك» دېگەن پەرھىزنى بۇزۇۋەتتى . شۇ چاغلاردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلىلەر پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇن

دائىرىسىدىلا چەكلىنىپ ، كېيىنكىدەك پادىشاھنىڭ ئاغدۇرۇۋېتىش ، پادىشاھلىق تۈزۈمنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇش مەسىلىلىرى ھەققىدە گەپ قىلىنمىغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ئويىنىغان رولىنى يوققا چىقىرىشقا بولمايدۇ .

2 . دىنىي ساھەدىكىلەر تارىخ سەھنىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىلدە پادىشاھ دىنىي ساھەدىكى زاتلارنىڭ پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتتىكى قوزغىتىش ئىقتىدارىنى ۋە تەسىرىنى سەل چاغلاپ ، 60 ـ يىللاردىكى ئۇسۇلنىڭ قوللىنىپ ، دىنىي ساھەدىكىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىشنىڭ جىددىيلەشتۈردى . پادىشاھنىڭ زىيانكەشلىكى بىر تەرەپتىن ، دىنىي ساھەدىكى زاتلارنىڭ نارازىلىقى ۋە قارشىلىقىنى قوزغىسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان زاتلارنىڭ كەڭ دائىرىدىكى ھېسداشلىقىغا ۋە قوللاشقا ئىگە قىلدى . ئىنقىلاب ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، دىنىي ساھە پادىشاھقا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدىكى ئەڭ قەتئىي ، ئەڭ باتۇر ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى .

1977 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ھۈمەينىنىڭ ئوغلى تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى . كىشىلەر ئۇنىڭغا دۆلەت خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسىدىكىلەر زىيانكەشلىك قىلدى دەپ قاراپ ، تېھرانداا ماتەم تۇتۇپ نامايىش قىلدى . 1978 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «خەۋەرلەر گېزىتى» «ئىران بىلەن قارا ۋە قىزىل ئىنقىلاب» دېگەن تېمىدا ئىمزاسىز ماقالە ئېلان قىلىپ ھۈمەينىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ھۇجۇم قىلىپ ، كەڭ كۆلەمدە نارازىلىق پەيدا قىلدى . 1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى قۇمدىكى مەدرىسىلەرنىڭ تالىپلىرى قوزغىلىپ ، مەسچىتلەردە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەركىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ

قىلدى . ئۇلار ئامانلىق ساقلاش قوشۇنى بىلەن توتۇشۇپ قالدى . ئۇلاردىن بەزىلەر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

ئەنئەنە بويىچە ، ئۆلۈمنىڭ 3 ـ ، 7 ـ ۋە 40 ـ كۈنلىرى كىشىلەر ماتەم پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزدى . بۇ پائالىيەتتە ، بولۇپمۇ 40 ـ كۈنىدىكى پائالىيەتتە يەنە بىر ئادەم ساقچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . بۇنداق ماتەم توتۇش — ئۆلتۈرۈش — يەنە ماتەم توتۇش — يەنە ئۆلتۈرۈش تەكرالىنىپ ، قاتناشقان ئاممانىڭ بارغانسېرى كۆپىيىپ كەتتى . ئاممانىڭ پادىشاھقا بولغان ئۆچمەنلىكى كۈنسايىن كۈچەيدى .

قۇم ۋەقەسىدە شېھىت بولغانلارنى خاتىرىلەش ئۇچۇن ، 40 كۈندىن كېيىنكى 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بەزى جايلاردا نامايىش ئۆتكۈزۈلدى . تەبرىزدە نامايىشچىلاردىن بىر ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . نەتىجىدە ، چوڭ پاراكەندىچىلىك پەيدا بولۇپ ، نامايىشچىلار ساقچى ئىدارىسى ، گۇللەندۇرۇش پارتىيىسىنىڭ باشقارمىسى ، مەيخانا ، كىنوخانا ، بايلارنىڭ بانكىسى قاتارلىق 73 نىشانغا ھۇجۇم قىلدى . پادىشاھ ھەربىي ھالەت ئېلان قىلدى . تەرتىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلگۈچە ، 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى ، 600 دىن ئارتۇق ئادەم يارىدار قىلىندى .

تەبرىز ۋەقەسىدە شېھىت بولغانلارغا ماتەم بىلدۇرۇش يۇزىسىدىن ، ۋەقە بولۇپ 40 كۈندىن كېيىنكى 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى 55 شەھەرنىڭ مەركىزىدە نامايىش ئۆتكۈزۈلدى . بەش جايدا پاراكەندىچىلىك بولدى . شەھىرىدە بىرنەچچە ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . بۇ ۋەقە بولۇپ 40 كۈندىن كېيىن يەنى 24 شەھەردە نامايىشچىلار بىلەن ساقچىلار توقۇنۇشۇپ قالدى . 6 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى يېڭىدىن چوڭ نەزىر قىلىنغان كۈنى يېقىنلاشقاندا پادىشاھ سەل يول قويدى . لېكىن ، مەملىكەتنىڭ ھەممە جايلىرىدا ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىي بولدى .

نەچچە مىڭ ئىشچى 7 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى نامايىش

قىلىپ ، مەشھەدتە بىر دىنىي زاتنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈردى (ئۇ ئادەم مەشھەد ۋەقەسىدە ئۆلگەنىدى) . نەتىجىدە ، ساقچىلار بىلەن توقۇنۇش يۈز بېرىپ ، 40 ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . بۇ ۋەقە ئىشچىلارنىڭمۇ پادىشاھقا قارشى ھەرىكىتىنىڭ قاتناشقۇچىلىرى بولغانلىقىنى كۆرسەتتى . ساقچىلارنىڭ قىرغىنچىلىقى مەملىكەت بويىچە يېڭى نارازىلىق دولقۇنلىرىنى قوزغىۋەتتى .

8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى باشلانغان رامىزان ئېيىدا ئۇزۇلمەي نامايىش بولۇپ تۇردى . 7 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە مەشھەد ، شاھۇېردى ، تەبرىز ، ئەھۋاز ، بېخبېخان ، شىراز قاتارلىق جايلاردا پاراكەندىچىلىك بولدى . 8 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى نامايىشچىلار ئىسپاھاننى بىر مەھەل كونترول قىلىۋالدى . 100 دىن ئارتۇق ئادەم ساقچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئابادان شەھىرىدىكى لېكس كىنوخانىسىغا ئوت كېتىپ ، ئوتتا 400 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلۈپ ، مەملىكەت بويىچە قاتتىق غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى . كىشىلەر بۇ ۋەقەنى خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسى قىلدى دەپ قارىدى . تەبرىزدە يەنە پاراكەندىچىلىك يۈز بەردى .

1978 ـ يىلى ئەتىياز ۋە يازدىكى كوچا كۈرەشلىرى ئارقىلىق ، ھەر قاتلامدىكىلەرنىڭ پادىشاھقا قارشى تۇرىدىغان بىرلىك سېپى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . دىنىي ساھەدىكىلەر باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغانلىقتىن كەڭ قوللاشقا ئىگە بولدى . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، دىنىي ساھەدىكىلەر پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتتىكى قەتئىي كۈچ سۈپىتىدە تارىخ سەھنىسىنىڭ ئالدىغا چىقىرىلدى . مەسىلە دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتتە ئاممانى ئېتىراپ قىلغان رەھبەر بولالىشى ياكى بولالماسلىقىدا قالدى . چۈنكى ، ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەردە كۈچ چىقارغانلار (جۈملىدىن قاتتىق كۈچ

چىقارغانلار) رەھبەر بولالمىغان مىسالالر ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ . كېيىنكى پاكىتالار ئىسپاتلىدىكى ، دىنىي ساھەدىكىلەر رەھبەرلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۇستىگە ئالدى . ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغۇچىلارنىڭ ئورنىمۇ باشقا ئىجتىمائىي كۈچلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى .

3 . ئۇيغۇرالارنىڭ پادىشاھقا قارشى ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلىشى

پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتتە دەسلەپ قايتا ـ قايتا سوئال قويغان بەزى زىيالىيلار ۋە سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ رەھبەرلىرى پادىشاھقا ۋە مۇستەبىت تۈزۈمگە قارشى تۇرىدىغان پروگراممىنى ئوتتۇرىغا قويالمىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر غەربنىڭ «ئەركىنلىك» ، «دېموكراتىيە» قاتارلىقلار توغرىسىدىكى بەزى قوراللىرىنى ئىشلەتتى . ئىراندا غەربنىڭ بۇ قىممەت قاراشلىرى ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ئاساس قىلغان تەشەببۇس بىلەن ئەنئەنىۋى شىئە مەزھەپى زىنھار چىقىشالمايتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇلار دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ پادىشاھقا قارشى ئىتتىپاقچىسى بولۇپ ، دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ تەسىرىنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىگە قارشى تۇرمايتتى . پادىشاھنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىشكە پايدىلىق بولسىلا ، ئۆز تەشەببۇسلىرى دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ تەشەببۇسلىرى ئىچىگە كۆمۈلۈپ كەتسىمۇ رازى ئىدى .

دىنىي ساھەگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۇلار پادىشاھقا قارشى تۇرۇشنىڭ تەييار دىنىي قوراللىغا ئىگە بولۇپ ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئەقىدىلىرى بويىچە قىلغان تەشۋىقاتلىرى ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتىش ۋە چاقىرىق كۈچىگە ئىگە ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ھۈمەينى قاتارلىق دىنىي داھىيلار زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ئەھۋالدا ، سىياسىي رېئاللىققا بىرلەشتۈرۈپ ، دىنىي ئەقىدىلەرنى

ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىپ ، ئىسلام ئىنقىلابى ۋە ئىسلام
ھۆكۈمىتى توغرىسىدىكى بىر قاتار نەزەرىيىلەرنى
شەكىللەندۈردى . شۇڭا ئۇلارنىڭ نەزەرىيە جەھەتتىكى تەييارلىقى
دىندىن تاشقىرى زىيالىيلار ۋە سىياسىي پارتىيىلەر
داھىيلىرىنىڭكىدىن تولۇقراق بولدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ھۇمەينى
ۋەكىللىدىكى دىنىي زاتلارنىڭ پادىشاھقا قارشى تۇرۇش
پوزىتسىيىسى ئىنتايىن قەتئىي ، ئۇزۇل - كېسىل بولدى .
شۇنىڭ بىلەن ئۇلار رەھبەرلىك قىلىش لاياقىتىگە ئىگە بولدى .
ھۇمەينى چەت ئەلگە سۈرگۈن قىلىۋېتىلگەن بولسىمۇ ، دۆلەت
ئىچىدىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ ،
ھەمىشە نۇتۇق سۆزلەپ ، كىشىلەرنى رىغبەتلەندۈرۈپ تۇردى .
ئۇنىڭ سۆزلىرى ئۇنىئالغۇ لېنتىسىغا ئېلىنىپ ، ئىرانغا ئېلىپ
كېلىنگەندىن كېيىن مەسچىتلەردە ئاڭلىتىلدى . شۇنىڭ بىلەن
كەڭ تارقىلىپ ، ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلدى . دۆلەت ئىچىدە
پادىشاھقا قەتئىي قارشى تۇرىدىغان ئۆلىمالار رەھبەرلىك
مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالدى .

شۇنداق قىلىپ ، پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتنىڭ رەھبەرلىك
ھوقۇقى دىنىي رەھبەرلەرنىڭ قولىغا چۈشتى .

7 - ئاينىڭ 22 - كۈندىكى مەشھەد شېھىتلىرىنىڭ قىرقى
نەزىرىنى بېرىدىغان چاغدا ، 1978 - يىلى 8 - ئاينىڭ 31 -
كۈنى مەشھەدتىكى شىرازى ئايەتۇللا 14 نۇقتىلىق مەزمۇننى ئۆز
ئىچىگە ئالغان بايانىتنى ئېلان قىلدى . بۇ بايانات ئۆلىمالارنىڭ
تۆۋەندىكى تەلەپلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى : ئىسلامىيەتكە قارشى
ھەممە قانۇنلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك ؛ ئۆلىما پىكىر
بايان قىلىش ئەركىنلىكىگە ئىگە ؛ قىمارخانا ۋە كىنوخانا ئېچىشنى
مەنئى قىلىش كېرەك ؛ تۇرمىگە سېلىنغان ھەممە ئىسلام دىنىي
زاتلىرى قويۇپ بېرىلىشى كېرەك ؛ ھۇمەينى ۋە باشقا سۈرگۈن
قىلىنغانلارنى يېنىپ كېلىشكە تەكلىپ قىلىش لازىم ؛

نامايىشچىلارنى ئۆلتۈرۈشتە جاۋابكارلىقى بارلارنى جازالاش لازىم ؛ بەھائىيە مەزھىپىدىكىلەرنى ئەمەلدارلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىش لازىم ؛ ئىچكى كابىنېتتا جەئفەرىيە شىئە مەزھىپىدىكى (12 ئىمامچى) كىشىلەرنىلا ۋەزىپىگە تەيىنلەشكە بولىدۇ ؛ پارلامېنت سايلىمىنى دىنىي زاتلار بىلەن دىندىن تاشقىرى زاتلار بىرلىكتە نازارەت قىلىشى كېرەك . بۇ بايانات ئەينى چاغدا ئۆلىمالار پادىشاھقا قارشى ھەرىكەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويغان ھەرىكەت پروگراممىسى ئىدى . شۇ كۈنى مەملىكەت بويىچە 14 شەھەردە پاراكەندىچىلىك يۈز بېرىپ ، يەنە نۇرغۇن ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى روزى ھېيت بولدى ، تېھراندا 500 مىڭ ئادەم نامايىش قىلدى . بۇ نامايىشقا نامراتلار ، بايلار ، دىنىي زاتلار ، دىندىن تاشقىرى ئەربابلار ، ئەرلەر ، ئاياللارمۇ قاتناشتى . يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن باش ۋەزىر ئىمام ۋەقەدىن ئىلگىرى يول قويىدىغان بەزى تەدبىرلەر (مەسىلەن ، 1975 ـ يىلىدىن كېيىن قولغا ئېلىنغان دىنىي رەھبەرلەرنى قويۇپ بېرىش ، پادىشاھ كالېندارىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، پەھلىۋى فوندى جەمئىيىتىگە مەنسۇپ بولغان قىمارخانىنى تاقاش ، كىتاب ـ گېزىتلەرنى تەكشۈرۈشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، پاراكەندىچىلىكنى باستۇرۇشقا قاتناشقان يەتتە نەپەر ئوفىتسېرنى مەنسىپىدىن ئېلىۋېتىش قاتارلىق تەدبىرلەر)نى قوللانغانلىقتىن ، شۇنداقلا ئايەتوللا شەرىئەتى مەيدارى مۇراجىئەت قىلغانلىقتىن ، بۇ قېتىمقى نامايىشتا توقۇنۇش بولمىدى . بۇ بىر قېتىملىق «تىنچ» نامايىش بولدى . ھۆمەينى بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن ، 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى نۇتۇق سۆزلەپ ، پادىشاھقا خام خىيالدا بولماي ، داۋاملىق كۈرەش قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھۆمەينى ئارمىيە بىلەن پادىشاھنىڭ پەرقلەندۇرۇپ ، ئارمىيىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى . ئۇ ئارمىيىنىڭ 9 ـ

ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئامما نامايىش قىلغاندا ئوق چىقارمىغانلىقىغا رەھمەت ئېيتتى . ئۇلارنى سۆيۈملۈك خەلق بىـــلەن بولغان ئىتتىپاقلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، «پەھلىۋى باندىتلىرىنىڭ يامان نىيىتى ئۈچۈن بالىلىرىڭلارنى ۋە قېرىنداشلىرىڭلارنـــى قىرغىن قىلىشنى رەت قىلىڭلار» دەپ چاقىردى . ھۈمەينى ئىران خەلقىدىن ئارمىيە قېرىندىشىمىـــز بولغاچقا ، ئۇلارغا ھۆرمەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى . ئارمىيىدىكى كەڭ ئەسكەرلەر نامرات ئائىلىلەردىن كەلگەن ، ئۇلار يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارغا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا ، ھۈمەينىنىڭ پارچىلاش سىياسىتـــى ئۈنۈم بەردى . 1978 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى 500 مىڭ ئادەم يەنە نامايىشقا چىقتى ، بۇ قېتىمقى نامايىشچىلار «پادىشاھنى ئۆلتۈرۈش كېرەك» ، «ھۈمەينى بىزنىڭ داھىيىمـــز» دېگەن شوئارنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . پادىشاھ «ئۈنۈملۈك تەدبىر» قوللانمـــغاندا ، ۋەزىيەتنى «كونترول قىلالماي قېلىش»تىن ئەنسىرەپ ، ئالتە ئاي ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈشكە بۇيرۇق چۈشۈردى . كۈندۈزى كىشىلەرنىڭ مەيدانغا يىغىلىشىنى چەكلىدى . لېكىن ھەربىي ھالەت باشلانغاندا ، مەيدانغا 15 مىڭ ئادەم يىغىلدى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرى مەيداننى تازىلاشقا ئەسكەر ئەۋەتتى . 1600 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . چۈشتە ھەممە ئادەم مەيداندىن قوغلۇۋېتىلدى . بۇ كۈن «قارا جۈمە» دەپ ئاتالدى . شۇنىڭدىن كېيىن كىتاب ـ گېزىتلەرنى تەكشۈرۈش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئاختۇرۇپ تۇتقۇن قىلىش بولدى . پادىشاھنىڭ ھەربىتى ئىسپاتلىدىكى ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا زىيان يەتمەيدىغان كىچىك مەسىلىلەردە يول قويۇشقا بولىدۇ ، لېكىن ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ساقلىنىـــــپ قېلىش ـ قالالماسلىقىغا چېتىلىدىغان مەسىلىدە قىـــلچە يول قويمايدۇ ، ھەمدە قولىدا تۆمۈرنىڭ سۈنۈقى بولمىغان خەلقنى قىرىشتىن يانمايدۇ .

4 . ھەل قىلغۇچ جەڭدە قەتئىي تەۋرەنمىدى ، مۇرەسسە قىلمىدى ، شۇنىڭ بىلەن مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان ئىناۋەتكە ئىگە بولدى

1978 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى نامايىش ۋە پادىشاھنىڭ باستۇرۇشى پادىشاھ بىلەن پادىشاھقا قارشى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا مۇرەسسە قىلىش ئىمكانىيىتىنى يوقلۇقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى . ھۆمەينى مۇنداق دېدى : 9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى نامايىش خەلقنىڭ بىر قېتىملىق ئاۋاز بېرىشى بولدى . پادىشاھ ھاكىمىيىتىنىڭ ئىراندا پۈت تىرەپ تۇرىدىغان جايى قالمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى . لېكىن ، پادىشاھ قولۇمدا نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇنۇم بار ، چەت ئەلدە ئامېرىكا مېنى قوللايدۇ دەپ قاراپ ، يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەيدۇ . بۇ زىددىيەتنى ھەل قىلغۇچ جەڭ بىلەن ھەل قىلىش لازىم .

ھەل قىلغۇچ جەڭدە مەملىكەت بويىچە ئىش تاشلاش پادىشاھ ھاكىمىيىتىگە قاتتىق زەربە بولدى . ئۇنىڭغا پادىشاھ تاقابىل تۇرالمىدى ، بولۇپمۇ دۆلەت ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى — نېفىت سانائىتى تارماقلىرىدا يۈز بەرگەن ئىش تاشلاشنىڭ تەسىرى ئەڭ چوڭ بولدى . 10 ـ ئاينىڭ باشلىرى ئىش تاشلاش تۈپەيلىدىن ياساش سانائىتى ۋە مۇلازىمەت كارخانىلىرىدىن 15 چوڭ كارخانا تاقىلىپ قالدى . ئۇلار مائاشنى ئۆستۈرۈش ، خەۋپسىزلىك ، ئاخبارات ئىدارىسىنى تارقىتىۋېتىش ، ھەربىي ھالەت يۇرگۈزۈش قانۇنىنى يولغا قويۇشنى توختىتىش ، ھۆمەينىنىڭ يېنىپ كېلىشىگە يول قويۇش قاتارلىق تەلەپلەرنى قويغانىدى . پادىشاھ ھۆمەينىنىڭ يېنىپ كېلىشىگە يول قويماسلىقى قالماستىن ، ئۇنى ئىراقتىنمۇ كەتكۈزۈۋەتمەكچى بولدى . 10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ھۆمەينى ئىراقتىن فرانسىيىگە ئۈچۈشقا مەجبۇر بولدى . ھۆمەينىنىڭ كەتكۈزۈۋېتىلىشى ئىراندا ئۇچ كۈن داۋاملاشقان

ئىش تاشلاش ۋە نامايىشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى . بۇ ئىش تاشلاش ۋە نامايىشقا سودىگەرلەر ، ئوقۇغۇچىلارلا قاتنىشىپ قالماستىن ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تارماقلارنىڭ ئادەملىرىمۇ قاتناشتى . ئىنقىلابقا قاتناشقۇچىلار بارغانسېرى كۆپەيدى .

10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى «قارا جۇمە»نىڭ 40 كۈنلۈك نەزىر ۋاقتى بولدى . 17 ـ ، 18 ـ كۈنلىرىدىكى نامايىشتا قانلىق ۋەقە پەيدا بولدى . ھەممە ئىشچىلار ئىككى كۈن ئىش تاشلىدى . 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ ھەپتىسىدە بازار ، ئالىي مەكتەپ ، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ، نەپىت تارماقلىرى ، بانكا ، ھۆكۈمەت تارماقلىرى ، پوچتا ئىدارىلىرى ، تۆمۈرىيول ، گېزىت ، تاموژنا ، دۆلەت ئىچىدىكى ئاۋىئاتسىيە ، رادىئو ئىستانسىسى ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دوختۇرخانا ، تاماكا زاۋۇتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىش تاشلىدى . ھۇمەينىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ ، نەپىت ئىشچىلىرى 10 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، چەكسىز مۇددەتلىك ئىش تاشلىدى . ئەتىسى تېھراندا مىليونلىغان ئادەم كوچىلارغا چىقىپ ، ھۇمەينىنىڭ دۆلەت چېگرالىسىدىن چىقىرىۋېتىلگەنلىكىنىڭ 14 يىللىقىنى خاتىرىلىدى .

9 ـ ، 10 ـ ئايلاردىكى كۈرەش ئارقىلىق ، ھۇمەينى ۋەكىللىكىدىكى ئۆلىمالارنىڭ مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان رەھبەرلىك ئورنى تىكلەندى . ھەرقانداق ھەل قىلىش ئۇسۇلىنى تېپىش توغرا كەلسە ، ئالدىن بىلەن ئۆلىمالارنىڭ ، بولۇپمۇ ھۇمەينىنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ بېقىش زۆرۈر بولدى .

تېھران ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى پادىشاھنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىكى ھەيكىلنى ئۆرۈۋەتمەكچى بولدى . قالايمىقانچىلىق ئىچىدە بىر ئەسكەر مىلتىقىنى نارازىلىق بىلدۈرگۈچىلەرگە تاپشۇرۇپ بەردى . يەنە بىر ئەسكەر غەزەپلىنىپ بىرنەچچە ئون ئوقۇغۇچىنى ئېتىۋەتتى . ئەتىسىدىن

باشلاپ تېهران بازىرى بىر ھەپتە بازار توختىتىپ ، نارازىلىق بىلدۈردى . 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى شىمالىي شەھەردىكى ئوقۇغۇچىلار بىلەن جەنۇبىي شەھەردىكى ئىشچىلار 200 مىڭ كىشىلىك نامايىش قوشۇنى بولۇپ بىرلەشتى . بىر قىسىم كىشىلەر مەيخانا ، بانكا ، كىنوخانا ، كاتتا سارايلارغا ، ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا ئاۋئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئىش باشقارمىسىغا ، ئاخبارات مىنىستىرلىقى ۋە مەدەنىيەت مىنىستىرلىقىغا ھۇجۇم قىلدى . 65 ئادەم خەۋپسىزلىك قوشۇنى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى .

ھەربىي ھالەت يۇرگۈزۈلگەندىن كېيىنكى ئېغىر ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، پادىشاھ 5 ـ چېسلا ھەربىي ھۆكۈمەت قۇردى . بىر تەرەپتىن ، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ خەۋپسىزلىك ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، باش ۋەزىر قاتارلىق 13 ئەربابنى قولغا ئالدۇردى ، يەنە بىر تەرەپتىن ، نېفىت رايونى فۇزېستاندا ھەربىي ھالەت يۇرگۈزدى . ھۇمەينى بولسا پارىژدا مۇسۇلمانلارنى پادىشاھلىق تۈزۈم ئاغدۇرۇۋېتىلگىچە ئىش تاشلاش ۋە نامايىش قىلىشقا چاقىردى . ئۇ ھەرقانداق ئادەم ھۆكۈمەت بىلەن ھەمكارلىشىدىكەن ، ئىسلام دىنىنىڭ خائىنى ھېسابلىنىدۇ ، دەپ ئاگاھلاندۇردى . بەزى سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ رەھبەرلىرىمۇ 11 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ھۇمەينى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈردى .

11 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مەشھەدتىكى ئەسكەرلەر نامايىشچىلارنى ئەلى رىسا قەبرىستانلىقىغا قوغلىغان ، ھەمدە نامايىشچىلارغا ئوق چىقارغان ۋەقە يۈز بەردى . 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ھۇمەينى خەلقنى ھەربىي ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇشقا ، ئۇنىڭ باج ئېلىشىنى ئېتىراپ قىلماي ، ئۇنىڭغا قارشىلىق كۆرسىتىشكە چاقىردى ؛ نېفىت شىركەتلىرىنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە ئىشچىلىرىنى ئىنتايىن مۇھىم بايلىق — نېفىتنى ئېكسپورت قىلىشنى توسۇشقا ؛ دىنىي ئىنستىتۇت ئوقۇغۇچىلىرى ۋە

ئۆلىمالارنى يېزىلارغا ۋە شەھەرلەرگە بېرىپ كىشىلەرگە ئىسلام دۆلىتىنىڭ كاپىتالىستلار ۋە چوڭ پومېشچىكلارنىڭ ھىمايىچىسى ئەمەسلىكىنى ، ئۇلارغا ئىسلامىيەتنىڭ ئاجىزلار ، دېھقانلار ۋە نامراتلار تەرىپىدە تۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشكە چاقىردى . ئۇ مۇسۇلمانلارنى كېيىنكى ماتەم ئېيىدا يىغلىش ئۆتكۈزۈپ ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ چەكلىشىگە پەرۋا قىلماسلىققا ، ئەگەر چەكلىسە مەيداندا ياكى كوچىلاردا يىغلىشقا ، كىشىلەرگە پادىشاھنىڭ ئاسىيلىقى تۈپەيلىدىن ئىسلامىيەت ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ جەبر - زۇلۇم ئىچىدە قالغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشكە چاقىردى .

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ھەپتىدە 50 شەھەرنىڭ مەركىزىدە نامايىش پارتلىدى . 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى مەشھەدتىكى نامايىشقا بىر مىليون 500 مىڭ ئادەم قاتناشتى . ماتەم ئېيىنىڭ دەسلەپكى ئۈچ كۈنى مىليونلىغان ئادەم كېچىدىكى ھەربىي ھالەتكە قارىماي بەدىنىگە ئاق رەخت يۆگەپ نامايىش قىلدى . نەتىجىدە ، ھەرقايسى شەھەرلەردە يەنە 700 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . نېپىت ئىشچىلىرى 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن باشلاپ مۇددەتسىز ئىش تاشلىدى .

12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ، يەنى ماتەم ئېيىنىڭ 10 - كۈنى تېھراندا ئايەتۇللا تالجانى بىلەن ساجابى باشچىلىقىدا 2 مىليون ئادەم قاتناشقان نامايىش بولدى . ئاندىن كېيىن ، پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ؛ ھۆمەينىنى داھىيلىققا قوبۇل قىلىش ؛ ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش ؛ يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ؛ مەھرۇم قىلىنغان ئاممىغا ئىجتىمائىي ئادىللىقنى يولغا قويۇش ؛ ئاز سانلىقنى ئىگىلەيدىغانلارنىڭ دىنىنى قوغداش ؛ سۇرگۈن قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دۆلەتكە يېنىپ كېلىشىگە يول قويۇشتىن ئىبارەت يەتتە ماددىلىق نىزامنامە ماقۇللاندى .

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى باستۇرۇشنى كۈچەيتكەن بولسىمۇ ،

ھېچنېمگە دال بولالمىدى . 12 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي ئىش تاشلاش بولدى . تەبرىزدە 500 ئەسكەر ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتى . قۇم ۋە مەشھەدتە نۇرغۇن ئەسكەر قېچىپ كەتتى . كەرمەنشاھ ۋە ھەمەدانداۋ بەزى ئەسكەرلەر قورالىنى ئىنقىلابچىلارغا تاپشۇرۇپ بەردى .

1979 ـ يىلى پادىشاھ تەلەينىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، كۈدە ـ كۆرپىسىنى يىغىشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى ، بولۇپمۇ ئۈچ دانە تاجىنى ئېلىپ (ئەڭ چوڭ تاجىغا 3380 تال گۆھەر ئورنىتىلغانىدى) ، 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئىراندىن ئايرىلدى . پادىشاھ قىيىن ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى ئۆزى تەربىيىلىگەن ئارمىيىگە باغلىغانىدى . لېكىن ، پادىشاھ كەتكەندىن كېيىن ۋە ھۈمەينى 1 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى تېھرانغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن ، بەزى قوشۇنلار قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ ، پارچىلىنىپ كەتكەن قوشۇننىڭ كۈچى قالمىغانىدى . 26 نەپەر گېنېرال 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى «ئالىي ھەربىي كومىتېت» يىغىنى ئاچقاندىن كېيىن ، «بىتەرەپ»لىك ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولدى .

1972 ـ يىلىدىن 1978 ـ يىلىغىچە ھەربىي خام چوت بىر مىليارد 375 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 9 مىليارد 940 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، ئومۇمىي خام چوت چىقىمىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىدى . دېمەك ، ھەربىي خىراجەت ھەقىقەتەن ئاز بولمىدى . لېكىن ، پادىشاھنى قوغداش يولىدا جەڭ قىلىشقا توغرا كەلگەندە «ئىشىنىڭ ھۆددىسى»دىن چىقالمىدى . 1978 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1979 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە بولغان 13 ئايدا پادىشاھنىڭ ئارمىيىسى ئادەم قىسقارتىپ ، 300 مىڭغا يېقىن ئادەمنى 100 مىڭدىن كۆپرەككە قىسقارتىۋەتتى .

چەت ئەلدە پادىشاھ ئامېرىكىنىڭ ياردەم قىلىشىدىن ئۈمىد كۈتتى . ئامېرىكا ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىنى نەزەرگە ئېلىپ ، بۇرۇن

پادىشاھنىڭ باستۇرۇش سىياسىتىنى قوللىغان بولسىمۇ ، لېكىن كېيىن ئامەتنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، كەلگۈسىدىكى يېڭى ھاكىمىيەت بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش ئۈچۈن ، پادىشاھنى كېتىشكە مەجبۇرلىدى . كېيىن پەھلىۋى ئۆزى ئېيتقاندەك ، ئامېرىكا ئۈنى قېرى چاشقاننى تاشلىۋەتكەندەك تاشلىۋەتتى .

نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنى زېرىكمەي ئەسلىگەندە ، مۇشۇ تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ كەينىدە مەلۇم تاسادىپىيلىق بىلەن مۇقەررەرلىكنىڭ بىرلىكى مەۋجۇتلۇقىنى ، پادىشاھنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ياكى ئىسلامىزمنىڭ غەلىبە قىلىشى بولسۇن ، پۈتۈنلەي لوگىكىغا ئۇيغۇن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشنى مەقسەت قىلدۇق .

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ مەنىسى كۆپ تەرەپلىك بولۇپ ، ئۇ كەڭ ئىجتىمائىي مەزمۇنغا ئىگە . بىرىنچىدىن ، ئۇ پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىنى تىكلەيدىغان ئىنقىلاب ؛ ئىككىنچىدىن ، جاھانگىرلارنىڭ ئارىلىشىشىغا ۋە كونترول قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ ، مىللىي مۇستەقىللىقنى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقنى قوغدايدىغان ئىنقىلاب ؛ ئۈچىنچىدىن ، چوڭ زومىگەرلەر ۋە چوڭ بۇرژۇئازىيىنىڭ شىلىۋېلىشىغا ۋە ئۆكتەملىكىگە قارشى تۇرۇپ ، مۇئەييەن پۇقراپەرۋەرلىك تۈسىنى ئالغان ئىنقىلاب ؛ تۆتىنچىدىن ، ئەيش - ئىشرەت ۋە چۇشكۈنلۈككە قارشى تۇرۇپ ، ئىجتىمائىي تۈرمۇشنى پاكلايدىغان ئىنقىلاب . بۇ ئىنقىلابنىڭ ئىجابىي ئەھمىيىتىنى ناھايىتى روشەن .

بۇ ئىنقىلابنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي مەزمۇنىنى قويۇپ تۇرۇپ ، دىنىي نۇقتىدىن قارىغاندا ، ئۇ غەيرىي ئىسلامىزمغا قارشى تۇرىدىغان ئىدىئولوگىيە بولۇپ ، باشقىلارنى تۆۋەن كۆرۈپ يەكلەيدۇ ، يالغۇز ئىسلامىزمغا ھۆرمەت قىلىدۇ . بۇ قېتىمقى

ئىنقىلاب ئىسلام دىنىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىنى ۋە تەسىرىنى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈردى ۋە كېڭەيتتى . مۇشۇ تەرەپتىن ئېيتقاندا ، ئۇ ھەقىقەتەن ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈش ھەرىكىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . لېكىن بۇ قېتىمقى ئىنقىلابنى ساپ دىنىي ئىنقىلاب دېيىشكە بولمايدۇ .

§ 4 . ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى

1 . ھۈمەينىنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى

بۇنىڭدىن خېلى بۇرۇن ھۈمەينى ئىنچىكە تەتقىق قىلىپ ، ئىسلام ئىنقىلابى ئارقىلىق ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش توغرىسىدا بىر يۇرۇش نەزەرىيە سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەنىدى . لېكىن ئۇنىڭ قارىشىچە ، دىنىي قانۇننىڭ بولۇشى كۇپايە قىلمايدۇ ، ئۇنى ئىجرا قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىجرا قىلغۇچىلار بولۇشى كېرەك . ئەگەر ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ دىنىي قانۇننىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى كاپالەتلەندۈرمىگەندە ، پاراكەندىچىلىك ۋە ھۆكۈمەتسىزلىك ئەۋج ئېلىپ كېتىدۇ . جەمئىيەت ، ئىدراك ۋە ئەخلاق جەھەتلەردىكى بۇزۇلۇش ھادىسىلىرى پەيدا بولىدۇ . ئىجتىمائىي ئىسلاھاتقا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قانۇن بولسىلا ئىسلاھاتنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بارغىلى ، كىشىلەرنىڭ بەختىنى كاپالەتكە ئىگە قىلغىلى بولمايدۇ . ھازىر ئىسلام دىنىنىڭ جەمئىيەتتىكى تەسىرى ۋە ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى ئاجىزلاپ كەتتى . ئىسلام مىللەتلىرى بۇلۇنۇش ۋە ئاجىزلىقنىڭ قۇربانى بولدى . شەرىئەت مۇئەللەققە ئېلىپ قويۇلدى . «بۇلار شۇنىڭ ئۈچۈن مەۋجۇت بولالىدىكى ، بىزدە بىر داھىي ، قوغدىغۇچى ، رەھبەرلىك قىلىش ئورگىنى كەملىك قىلدى . بىز ئادىل ، مۇۋاپىق ھۆكۈمەت ئورگىنىغا موھتاجمىز .» مۇبادا كىمكى

ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق دېسە ، شەرىئەتنى ئىجرا قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئىنكار قىلىشتىن دېرەك بېرىدۇ . شەرىئەتنىڭ ئومۇميلىقىنى ۋە دىنىي ئەقىدىلەرنىڭ مەڭگۈ كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلغان بولىدۇ .

ئۇنىڭ قارىشىچە ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋرىدە ۋە 12 ئىمام دەۋرىدە شۇنداق ئىسلام ھۆكۈمىتى مەۋجۇت بولغان . لېكىن ، ئۇمەۋىيلەر ۋە ئابباسىيلارنىڭ ھۆكۈمەت شەكلى ، ئۇلار ئەمەل قىلغان سىياسىي جەھەتتىكى ۋە باشقۇرۇش جەھەتتىكى سىياسەتلەر ئىسلام دىنىغا قارشى ئىدى . ئۇلارنىڭ ھۆكۈمەت شەكلى پېرسىيە پادىشاھى ، رىم ئىمپېراتورى ، مىسىر پىرئەۋننىڭكىدەك پادىشاھلىق تۈزۈمگە ئۆزگەرگەنلىكى ئۈچۈن بۇزۇلۇپ كەتتى . شىئە مەزھىپىنىڭ ئەقىدىسى بويىچە ھەرقانداق غەيرىي ئىمام ھاكىمىيىتى قانۇنسىز بولىدۇ . 12 ـ ئىمامنىڭ غايىب بولغىنىغا 1200 يىلدىن ئاشتى . ئەگەر ئەھۋال ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىغا مۇۋاپىق بولمىسا ، بۇ دەۋر يەنە بىرنەچچە يىللار داۋام قىلىشى مۇمكىن . بۇنداق ئەھۋالدا ، ئىسلام ھۆكۈمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش مەسئۇلىيىتىنى كىم ئۈستىگە ئېلىش كېرەك ؟

بۇ مەسىلىنى ھۇمەينى ھەل قىلدى . ئۇ «ئىسلام ھۆكۈمىتى» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دېدى : 12 ـ ئىمام غايىب بولغان مەزگىلدە فەقىھ (فىقھە ئالىمى) مۇسۇلمانلارنىڭ داھىيسى ، مۇسۇلمانلار ئورتاق گەۋدىسىنىڭ باشلىقى ۋە ھۆكۈمرانى بولىدۇ . ئۇنىڭ قارىشىچە ، «مۇسۇلمانلار ياشاۋاتقان جايلاردا ئادىل فەقىھ ئىجرا قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولالمىغانلىقتىن ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى تەكلەنمىگەنلىكتىن ، ئىسلام دىنى ئاجىزلاپ كەتتى ۋە مۇئەللەقتىكى راۋاقتا ئېلىپ قويۇلدى» ، «ئىسلام دىنىنىڭ ئاجىزلىشىشىنى ۋە ئىسلام ئەقىدىلىرىنىڭ مۇئەللەق راۋاقتا ئېلىپ قويۇلۇشىنى توسۇش

ئۇچۇن ، فەقەت خەلقنىڭ رەھبىرى بولۇشى كېرەك .» شەرتكە توشىدىغان فەقەت ھۆكۈمەت قۇرغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئورنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭكىگە ۋە 12 ئىمامنىڭكىگە ئوخشىمىسىمۇ ، لېكىن جەمئىيەتنى باشقۇرۇشتا شۇلارغا ئوخشاش ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولىدۇ . ئۇنىڭغا بويسۇنۇش بارلىق خەلقنىڭ مەجبۇرىيىتى بولىدۇ . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئورۇندىغان ھەممە ۋەزىپىلەرنى فەقەتلا ئورۇندىشى لازىم . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىمامىلارنىڭ ئورۇندىشىغا تاپشۇرغان ۋەزىپىلەردىن فەقەتلا باش تارتماسلىقى لازىم . فەقەت مەمۇرىيەت ۋە قانۇندىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىكى فۇنكسىيىنى ئىجرا قىلىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ فۇنكسىيىسىنى ئىجرا قىلىشىغا نازارەت قىلىشنى ئۈستىگە ئالىدۇ . دۆلەتنىڭ ھەممە مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىشلىرىنى ۋە ھەممە پىلانلارنى تۈزۈشنى نازارەت قىلىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالىدۇ . فەقەتلا ھۆكۈمەت قۇرۇش ، قانۇن ئىجرا قىلىش ۋە ھەر خىل ئىشلارنى باشقۇرۇش ھوقۇقى بولسىمۇ ، شۇ دەۋردىكى ھەممە فەقىھلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالىدىغان ، باشقا فەقىھلەرنى ۋەزىپىگە تەينىلەيدىغان ياكى ۋەزىپىدىن قالدۇرىدىغان مۇتلەق نوپۇز بولمايدۇ . مەلۇم فەقىھنىڭ دەرىجىدە يەنە بىر فەقىھدىن ئۈستۈن تۇرۇشى مەۋجۇت بولمايدۇ ياكى مەلۇم فەقىھكە باشقا فەقىھلەرنىڭكىدىن چوڭ ھوقۇق بېرىدىغان دەرىجە تۈزۈمى مەۋجۇت بولمايدۇ .

ھۇمەينىنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام ھۆكۈمىتى ھازىرقى ھەرقانداق شەكىلدىكى ھۆكۈمەتكە ئوخشىمايدۇ . ئۇ مۇنداق دېگەن : «ئىسلام ھۆكۈمىتى بىلەن ئاساسىي قانۇنلۇق پادىشاھلىق تۈزۈمى ۋە جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى ئوتتۇرىسىدىكى تۈپ پەرق شۇ يەردىكى ، كېيىنكىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا خەلق ۋەكىللىرى ياكى پادىشاھ قانۇن چىقىرىدۇ . لېكىن ، ئىسلام دىنىدا قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى پەقەت ئاللاغا مەنسۇپ بولىدۇ .» «ئىسلام

هۆكۈمىتى قانۇننىڭ هۆكۈمىتى بولۇپ ، شەخسنىڭ خەلقنىڭ هاكىمىيەتلەقلىقى ، شۇنداقلا ئاز سانىدىكى كىشىلەرنىڭ ئومۇمىي خەلقنى كونترول قىلىشى ئەمەس .» ئىسلام هۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى قانۇن بويىچە ئىش قىلىدۇ . ئۆزىنىڭ ئارزۇسى ۋە خاهىشىنى ئاساس قىلمايدۇ . ئورتاق گەۋدىدىكى هەممە ئەزالارغا قانۇن ئالدىدىكى باراۋەر ئەزا سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدۇ ، هەرقانداق شەكىلدىكى ئىمتىيازنى ياكى كەمسىتىشنى رەت قىلىدۇ . ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرىنى باشقا ئادەملەرگە ئوخشاش ئورۇنغا قويىدۇ . ئۆزىنىڭ ئوغلى ئوغرىلىق قىلسا ، ئۇنىڭمۇ قولى كېسىلىدۇ . ئۆزىنىڭ ئاكا ـ ئۇكىلىرى ، ئاچا ـ سىڭىللىرى خروئىن ساتسا ، ئۇلارمۇ ئۆلۈمگە هۆكۈم قىلىنىدۇ . ئىسلام هۆكۈمىتىنىڭ رەھبىرى ئىمام ئەلىدەك ئىقتىسادچىل بولىدۇ . ئىسلام هۆكۈمىتى ئىشنى ئاددىي بېجىرىدۇ ، ئەمەلىي ئۇنۇمگە ئەهمىيەت بېرىدۇ ، چاققان بولىدۇ . چۈنكى ، زۆرۈر بولمىغان بيۇروكرات ئاپپاراتلار ، هەر خىل مۇرەككەپ رەسمىيەتلەر ئىسلام دىنى بىلەن چېقىشمايدۇ . هۇمەينى ئىسلام هۆكۈمىتىدە يالغۇز پىلان ئورگىنى تەسىس قىلىپ ، ئۇنى بۇرۇنقى هۆكۈمەتتە ئۇچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىغان قانۇن چىقىرىش پارلامېنتىنىڭ ئورنىغا دەسستىشنى تەسەۋۋۇر قىلغان .

هۇمەينى تەسۋىرلىگەن دىن ئالدىدا هەممە ئادەم باراۋەر بولىدىغان ، رەھبەرلەر پاك ـ دىيانەتلىك بولغان ، ئىمتىياز ۋە كەمسىتىش بولمىغان ، خەلقنى هاياتىدىن ، مال ـ مۇلكىدىن مەهرۇم قىلمايدىغان ، ۋە خەلقنى ئەزمەيدىغان ، دۆلەت خەزىنىسىنى ئىگىلىۋالمىغان ، چۈشكۈنلەشكەن ۋە ئادەمنى يىرگەندۈرىدىغان شەيئىلەر مەۋجۇت بولمايدىغان كۆڭۈلدىكىدەك جەمئىيەت شەكسىزكى ، مۇستەبىت تۈزۈمنىڭ ئېزىش ۋە قۇل قىلىش ئازابىنى تولا تارتقان مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ناهايىتى جەلپ قىلىش كۈچكە ئىگە ئىدى .

2 . ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ھەر خىل ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ ئېلىشىش جەريانى بولدى

پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىدىغان بۇ ئىنقىلابقا كەڭ تەبىقىلەر قاتناشتى . پادىشاھنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇۋېتىلگەندىن كېيىن ، قانداق ھۆكۈمەت قۇرۇش مەسىلىسىدە تەبىقىلەرنىڭ پىكىرى بىردەك ئەمەس ئىدى . پادىشاھلىق تۈزۈمى ياكى ئاساسىي قانۇنلۇق پادىشاھلىق تۈزۈمى قۇرۇلمايدۇ . چۈنكى ، ئىنقىلاب دولقۇنى پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ساقلاپ قالمىدىغان ھەرقانداق تەشەببۇسنى بىر چەتكە چۆرۈۋەتتى . لېكىن ، پادىشاھلىق تۈزۈمىدە بولمىغان قانداق ھۆكۈمەت قۇرۇش كېرەك؟ پادىشاھقا قارشى ھەربىرىكەتكە قاتناشقان ھەر خىل ئىجتىمائىي كۈچلەر ئىچىدە بۇنىڭغا ھەر خىل جاۋابلار بار ئىدى . بەزى سىياسىي كۈچلەر غەرب بۇرژۇئازىيىسىنىڭ دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت ئەندىزىسى بويىچە ، يېڭى دۆلەت قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلاتتى . مەسىلەن ، مىللىي دېموكراتىك فرونت ۋە رايون خاراكتېرلىك بەزى پارتىيىلەر دېموكراتىك ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى . يەنە بەزى سىياسىي كۈچلەر سوتسىيالىزم ئەندىزىسى بويىچە يېڭى دۆلەت قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . مەسىلەن ، خەلق پىدائىيلار ئەترىتى خەلق دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى . ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ داھىيسى ھۇمەينى بۇ تەشەببۇسلارنى قوللىماي ، «ساپ ئىسلامىيەت»لىك تۈزۈلمە قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى .

بۇ ھەرگىزمۇ نامدىكى ئىختىلاپ بولماستىن ، بەلكى ھەر خىل سىياسىي كۈچلەر ۋە ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ يېڭى دۆلەتتىكى ئورنى ۋە شۇ ئورۇنغا لايىق كېلىدىغان ئاساسىي سىياسىي تۈزۈلمىگە چېتىلىدىغان ، شۇڭا ھەر خىل سىياسىي كۈچلەر ئېلىشقاندىلا ھەل قىلغىلى بولىدىغان مەسىلە ئىدى .

دىنىي رەھبەرلەر ئىچىدىمۇ قاراش ئوخشاپ كەتمەيتتى . مەسىلەن ، ئايەتوللا شەرىئەتى مەيدارى ئۆلىمالارنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا قارشى تۇرۇپ مۇنداق دېدى : «ئىسلام دىنىدا ئۆلىمالار دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشى كېرەك ، دەيدىغان بەلگىلىمە يوق» . تۆۋەندىكى ئىككى خىل ئەھۋال بۇنىڭدىن مۇستەسنا : بىرى ، پارلامېنت شەرىئەت بىلەن تېپىشىدىغان قانۇننى ماقۇللىماقچى بولغاندا ؛ يەنە بىرى ، ئىجتىمائىي تەرتىپنى بەرپا قىلالايدىغان رەھبەر بولمىغاندا . «سىياسىيغا ئۆلىمالار ئەمەس ، بەلكى ھۆكۈمەت ئارىلىشىدۇ .» «ھۆكۈمەت ئىسلام دىنىغا خىلاپ ئىشلارنى قىلغاندا قىسقا ، ئېنىق نەسىھەتلەرنى ئوتتۇرىغا قويىشىمىز لازىم . . . ھۆكۈمرانلىق قىلىش ھۆكۈمەتنىڭ مەسئۇلىيىتىدۇر ، مەنۇى داھىي بىۋاستە ئارىلاشماسلىقى لازىم .»①

كېيىن ئاساسىي قانۇننىڭ 110 - ماددىسىدا داھىينىڭ ھوقۇقى ۋە مەسئۇلىيىتى بەلگىلىنىپ ، ئۇ بۇنىڭغا قارشى پوزىتسىيىدە بولۇپ ، «بىر خىل پادىشاھلىق تۈزۈمىدىن يەنە بىر خىل پادىشاھلىق تۈزۈمگە ماڭماقتىمىز» دېدى . ھۆمەينى ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى كۈرەش جەريانىدا بۇ رەقىبىنى يەڭدى .

پەھلىۋى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھەر خىل سىياسىي كۈچلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئېلىشىشى ئالدى بىلەن يېڭى ئاساسىي قانۇن تۈزۈشنى دەۋر قىلىپ تەدرىجىي قانات يايدى . ھۆمەينىنىڭ يارىدەمچىلىرى بەزى سىياسىي كۈچلەر (بەزى ئۆلىمالار ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر پارتىيىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى)نىڭ قارشى پوزىتسىيىدە بولىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ ، پادىشاھقا قارشى كۈچلەرنىڭ بۆلۈنۈپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئىنقىلابتىن كېيىن بۇ مەسىلىنى دەرھال ئوتتۇرىغا قويمىدى .

---

① دىلىپ فېرو : «ئايەتوللالار رەھبەرلىكىدىكى ئىران» ، لوندون ، 1987 - يىلى نەشرى ، 117 - بەت .

1979 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاساسىي قانۇن لايىھىسىگە ھۈمەينىنىڭ فەقىھ توغرىسىدىكى سىياسىي ئىدىيىسى كىرگۈزۈلمىدى . دۆلەت ئىچىدىكى ۋەزىيەت مۇقىم بولمىغانلىقتىن ، شۇ يىلى 6 ـ ئايدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان 2 ـ لايىھىدىمۇ بۇ جەھەتتە بەلگىلىمە بولمىدى . لېكىن بۇ خالىي بولغىلى بولمايدىغان مەسىلە ئىدى . بۇ نۇقتىدا ھۈمەينى باشتىن ـ ئاخىرىغىچە چىڭ تۇرۇپ ، كىمىكى ئۆلىمالارنىڭ سىياسىي رەھبەرلىكىگە ئىشەنمەيدىكەن ، شۇ ئىنقىلابنىڭ دۈشمىنى دېدى .

سىياسىي پارتىيىلەر مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق ، كۆپچىلىك سايلاپ چىققان مۇتەخەسسىسلەر يىغىنى ئاساسىي قانۇننىڭ مۇھاكىمە قىلىشىنى ۋە تۈزۈپ چىقىشنى بەلگىلىدى . 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى مۇتەخەسسىسلەر يىغىنىنىڭ ئىسمىلىكى توغرىسىدا 8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى خەلقنىڭ ئاۋاز بېرىدىغانلىقى جاكارلاندى . بەزى ئۆكتىچى پارتىيە ـ گۇرۇھلار مۇتەخەسسىسلەر يىغىنىنىڭ ئىسمىلىكىدە دىنىي زاتلار ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كېتىپتۇ (73 ئەزانىڭ ئىچىدە 45 نەپەر دىنىي زات بار ئىكەن ؛ دىندىن تاشقىرى مۇتەخەسسىسلەر ئىچىدە 11 ئادەم ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ياكى مۇشۇ پارتىيىگە ھېسداشلىق قىلغۇچىلار ئىكەن) ، سايلام ۋاقتىمۇ بەك قىسقا ئىكەن ، بەلكى ھۈمەينىزمچىلار قوپاللىق بىلەن ئارىلىشىۋاتىدۇ دەپ قاراپ ، خەلقنىڭ ئاۋاز بېرىشىگە قارشى تۇردى . 8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى خەلق ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق ، 73 كىشى (بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر كىشى خەلق ئاۋاز بېرىشتىن ئىلگىرى قارشى تۇرۇشقا قاتناشقانلىقتىن ، ئۇنىڭ مۇتەخەسسىسلەر يىغىنىغا قاتنىشىش لاياقىتى ئېلىۋېتىلگەن)دىن تەركىب تاپقان مۇتەخەسسىسلەر يىغىنى قۇرۇلدى . ئاساسىي قانۇننى تۈزۈش 11 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تاماملاندى ، 12 ـ ئاينىڭ 2 ـ ۋە 3 ـ كۈنلىرى خەلق ئاۋاز بېرىپ ماقۇللاش ئارقىلىق ، ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ

رامكىسى قانۇن جەھەتتىن تۇرغۇزۇلدى .

3 . ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ ئىلاھىي ھاكىمىيەتلىك خۇسۇسىيىتى ۋە ئىسلاملاشتۇرۇلۇشى

«ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»نىڭ 2 - ماددىسىدا تۆۋەندىكى ئېتىقادلارنى ئاساس قىلغان تۈزۈمدە بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى :

1) ئاللا بەرھەق ئىگىمىزدۇر . ئاللانىڭلا ھۆكۈمرانلىقى ئېتىراپ قىلىنىدۇ . ئۇنىڭ مۇددىئاسىغا بويسۇنۇلىدۇ .

2) ئاللانىڭ ۋەھىيلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ قانۇندا ئاساس بولۇش رولى ئېتىراپ قىلىنىدۇ .

3) «قىيامەت قايىم بولۇش» كۆز قارىشى ۋە ئۇنىڭ ئىنسانىنىڭ تەربىيىلىنىشىگە كۆرسىتىدىغان ئىجابىي رولى ئېتىراپ قىلىنىدۇ .

4) ئاللانىڭ ئىنسانىيەتنىڭ يارىتىلىش ۋە يېتەكلەش جەھەتتىكى ئادىللىقى ئېتىراپ قىلىنىدۇ .

5) ئاللانىڭ ئىسلام ئىنقىلابىغا بولغان مەڭگۈلۈك رەھبەرلىكى ۋە ئاساسىي رولى ئېتىراپ قىلىنىدۇ .

6) ئىنسانىنىڭ يۈكسەك قىممىتى ، ئەركىنلىكى بىلەن ئاللا ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتى ئېتىراپ قىلىنىدۇ .

4 - ماددىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەندى : «ھەق تەلەپ قانۇنى ، جىنايى ئىشلار قانۇنى ، مالىيە ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، مۇداپىئە ۋە سىياسىي قاتارلىق ھەممە قانۇنلار ۋە قائىدىلەر ئىسلام دىنىنىڭ ئۆلچىمىگە ئاساسلىنىشى كېرەك .»

12 - ماددىدا شىئە مەزھىپىدىكى 12 ئىمامچىلار ئەمەل قىلغان ئىسلام دىنىنىڭ دۆلەت دىنى بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى .

بۇ بەلگىلىمىلەر ئىران يېڭى ھاكىمىيىتىنىڭ دىنىي خۇسۇسىيىتىنى ۋە ئىلاھىي ھاكىمىيەت خاراكتېرىنى ئاساسىي

قانۇن نۇقتىسىدىن بەلگىلىدى . دۆلەتنى دىن ئارقىلىق ئىدارە قىلىدىغان بۇنداق تۈزۈم دىنىي زاتلارنىڭ ، بولۇپمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي زاتلارنىڭ ھاكىمىيەتتىكى يېتەكچى ئورنىنى بەلگىلىدى . 1980 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھۈمەينى يېڭى يىلنى تەبرىكلەش خېتىدە : «دىنىي رەھبەرلىك دۆلىتىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىكىنىڭ ھەقىقىي ئاساسى» دېدى . بەزىلەر بۇ سۆزگە قاراپ ، ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىراندا ئىلاھىي ھاكىمىيەت ، «موللىلار دىكتاتورىسى» يولغا قويۇلدۇ ، دەپ قارىدى .

ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا دىنىي زاتلارنىڭ يېتەكچى ئورنىنىڭ تىكلىنىشى ، بىر تەرەپتىن ، پادىشاھقا قارشى كۈرەشنىڭ سىياسىي نەتىجىسى بولسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، پادىشاھ ئاغدۇرۇۋېتىلگەندىن كېيىن ، ھەر خىل ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ يەنمۇ كۈچ سىنىشىپ كۆرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . دەسلەپ ئىران ئىسلام دۆلىتى ، قانۇننى ئىسلام دىنىنىڭ ئۆلچەملىرىگە ئاساسلىنىپ تۈزىدۇ دېگەندە ، جەمئىيەتتىكى كەڭ تەبىقىلەر قارشى چىقمىدى . ھاكىمىيەتنى پۈتۈنلەي موللىلار ئىگىلىگەندە ، جەمئىيەتتىكى بەزى كۈچلەر باشقىچە قاراشتا بولدى . ئۇلار پادىشاھنى ئاغدۇرۇۋېتىش جەريانىدىكى تۆھپىمىزنى يوققا چىقىرىۋېتىشكە بولمايدۇ . بىزمۇ ھاكىمىيەتكە قاتنىشىشىمىز لازىم ، دەپ قارىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئىسلام دىنىنى زادى قانداق چۈشىنىش ۋە چۈشەندۇرۇشتىمۇ بەزى ئىختىلاپلار مەۋجۇت بولدى . مانا بۇ پادىشاھ ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئىراندىكى پادىشاھقا قارشى لاگېر ئىچىدە سىياسىي تالاش ـ تارتىش پەيدا بولۇشنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ .

پادىشاھ ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ، پادىشاھقا قارشى لاگېر ئىچىدە نۇرغۇن سىياسىي پارتىيىلەر ۋە سىياسىي گۇرۇھلار

مەۋجۇت بولدى . ئىراننىڭ سابىق زۇڭلىسى راجائىنىڭ قارىشچە ، شۇ چاغدىكى سىياسىي پارتىيىلەر تۆت خىلغا بۆلىنىدۇ ، يەنى مۇسۇلمانلار سىياسىي پارتىيىلىرى (پۈتۈنلەي ھۆمەينىزمغا ئەمەل قىلىدىغان ، ھۆكۈمەتتە يېتەكچى رول ئويناۋاتقان ئەڭ مۇھىمى ئىسلام جۇمھۇرىيەت پارتىيىسى بولۇپ ، بۇنىڭدىن باشقا ، جەڭگىۋار موللىلار تەشكىلاتى ، جەڭگىۋار مۇسۇلمانلار ھەرىكىتى ، ئىسلام ئىنقىلابى جىھادچىلىرى ، ئاللا پارتىيىسى ، ئىسلام پىدائىيلار ئەترىتى) ، ھېسداشلىق قىلىدىغان سىياسىي پارتىيىلەر (ئىسلام ئىنقىلابىغا ھېسداشلىق قىلىدىغان ، لېكىن ئۆلىمالارنىڭ رەھبەرلىكىنى قوللىمايدىغان ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇلارنىڭ ھۆكۈمەت بىلەن قويۇق ئالاقە قىلىشىغا يول قويمىدىغان ، لېكىن ئەدلىيە ، دۆلەت مۇداپىئەسى ، مائارىپ قاتارلىق ئاچقۇچلۇق تارماقلارنىڭ خىزمەتلىرىگە ھەمتاۋاق بولسا بولمايدىغان پارتىيىلەر ، شۇ چاغدا خەلق پارتىيىسى شۇ خىلدىكى پارتىيە قاتارىغا قويۇلغان) ، ئۆكتىچى پارتىيىلەر (ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ قىزغىن قوللىمايدىغان ، شۇ چاغدا ئىسلام ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرۇش نىيىتىدە بولمىغانلار) ۋە دۇشمەنلىشىدىغان پارتىيىلەر (يا ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچى بىلەن ئىسلام ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرغان ، يا شۇنداق قىلىشنى پىلانلىغانلار ، بۇ پادىشاھلىق تۈزۈم گۇرۇھىنى ، كوردلارنىڭ دېموكراتىك پارتىيىسىنى ، خەلق پىدائىيلىرى ئەترىتىدىكى ئاز سانلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) . بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى گۇرۇھلار ھۆمەينى ئېيتقان ئىسلام ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرىدۇ ، ئىسلامىيەتنى ياقلىمايدۇ ، بەزىلەر «ئىسلامىيەت دائىرىسىدە سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە قانۇن - پەرمانلارغا دائىر مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلىنى تاپقىلى بولمايدۇ » دەپ قارايدۇ . لېكىن ، يەنە بەزىلەر ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشنى قوللايدۇ ، قانداق ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش ھەققىدە

هۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ مەۋجۇت ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلەر قوراللىق كۈچكە ئىگە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كېيىن ئۆكتىچى ياكى «قارشى تۇرغۇچى» بولۇپ قالدى .

ئىسلام هۆكۈمىتىنىڭ نوپۇزىنى تىكلەش ئۈچۈن ، هۆكۈمەت ئۆكتىچىلەرنىڭ گېزىتلىرىنى پېچەتلەش ، دۆلەت ئورگانلىرى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى نەپىت شىركەتلىرىنىڭ قاتلىمىدىكى بۇرۇن پادىشاهنى قوللىغانلارنى ۋە غەيرىي ئىسلامىيەتچىلەرنى تازىلاش ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا دىنىي زاتلارنى قويۇش ، قوراللىق كۈچلەرنى چىقىرىپ ، هۆكۈمەتكە قارشى تۇرغان قوراللىق كۈچلەرنى باستۇرۇش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللاندى . هۈمەينى ئۆكتىچىلەرگە بىر - بىرلەپ زەربە بېرىش ، ئۇلارنىڭ تەسىرىنى تەدرىجىي ئاجىزلىتىش ۋە ئۇلارنى هوقۇقتىن تەدرىجىي مەهرۇم قىلىش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ ، بۇ رەقىبلىرىنى يەڭدى .

ئۆكتىچىلەردىن باشقا ، يەنە بەزى ئىسلام رادىكاللىرى غەربنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان ، پادىشاهقا قارشى كۈرەشكە قاتناشقان ، پادىشاهنىڭ تۇرمىسىدە ياتقان ، بەزىلىرى ئىنقىلاب جەريانىدا هۈمەينى بىلەن قويۇق ئالاقە قىلغان . 1979 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئىسلام ئىنقىلابى كومىتېتىدىكى 13 ئەزانىڭ ئىچىگە «دىندىن تاشقىرى ئەزا»لاردىن ئالتە ئادەم قوبۇل قىلىندى ، ئۇلار ئىسلام هۆكۈمىتى قۇرۇشقا قارشى تۇرمىسىمۇ ، لېكىن بەزىلىرى پۈتۈنلەي موللىلاردىن هۆكۈمەت قۇرۇشنى قوللىمىدى ، ئەمەلىي هوقۇق تۇتۇشقا ئارىلىشىشنى ئۈمىد قىلدى ياكى بەزى مەسىلىلەردە ئوخشىمىغان قاراشتا بولدى . دەسلەپ هۈمەينى ئىككى يۇرۇش هاكىمىيەت ئورگىنى ، ئىككى يۇرۇش بەنزە تەڭ مەۋجۇت بولىدىغان ئۆتكۈنچى ئۈسۈلنى قوللىنىپ ، هوقۇقنى موللىلارنىڭ قولىغا تەدرىجىي مەركەزلەشتۈردى .

هۈمەينىنىڭ بۇرۇنقى تەسەۋۋۇرى بويىچە ، ئىسلام

هۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى هەممە ئىشنى دىنىي زاتلارنىڭ ئىگىلىۋېلىشىدىن دېرەك بەرمەيتتى. هۈمەينىنىڭ قارىشىچە، دىنىي رەھبەرلىكنى يولغا قويۇش دىنىي ئالىملارنىڭ زۇڭتۇڭ، زۇڭلى ۋە كەسپىي بىلىمگە ئىگە بولغانلار ئىشلەيدىغان مەمۇرىي ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئېلىشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. دىنىي ئالىملارنىڭ بىلىمى شەرئىەت بولۇپ، ئۇلار نازارەت قىلىش رولىنى ئويناپدۇ. ئەگەر زۇڭتۇڭ نامۇۋاپىق ئىشلارنى قىلماقچى بولسا، فەقىھلەر ئۇنى چەكلىسە بولىدۇ. 1980 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى هۈمەينى دىنىي ساھەدىكىلەرگە سۆز قىلغاندا مۇنداق دېدى: «سىياسىي ئىشلارغا ئارىلىشىش دىنىي خىزمەتچىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى»، «ئەگەر سىياسەتچىلەر ئىسلام دىنى بويىچە ئىش قىلىپ، مۇستەقىللىق ۋە ئەركىنلىكنى قوغدىسا، دۆلەتنى غەربكە ياكى شەرققە يېتەكلىمىسە، ئۇلار مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئەركىنلىكىگە ئىگە؛ ئەگەر ئۇلار ئۇنداق قىلمىسا، بىز چوقۇم ئارىلىشىمىز، هەمدە ئۇلارنى نازارەت قىلىمىز.» ئۇ ئۆزى ئۈستىگە ئالغان رول توغرىسىدا مۇخبىرلارغا مۇنداق دېگەنىدى: «دىنىي داھىينىڭ هۆكۈمەتكە بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىشىنى ئويلاپ باقمىغانىدىم، يېشىمنى، ئەھۋالىمنى ۋە ئورنۇمنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۆزۈم بۇنىڭغا قىلچە قىزىقمايمەن، مەن هەرگىز دۆلەتكە زۇڭتۇڭ بولمايمەن، هۆكۈمەتنىڭ باشقا ۋەزىپىلىرىنىمۇ ئۈستۈمگە ئالمايمەن، بۇرۇنقىغا ئوخشاش، خەلقنىڭ داھىيسى بولۇشقا رازىمەن.» ئىسلام هۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، داھىي بولغان فەقىھ هەقىقەتەن هۆكۈمەتنىڭ هېچقانداق مەمۇرىي ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالمىدى. تۇنجى زۇڭتۇڭ، زۇڭلىلىقنى دىنىي زاتلار ئۈستىگە ئالمىدى. 1 ـ نۆۋەتلىك ئىچكى كابىنېتقا دىنىي زاتلاردىن بىر ئادەم قاتناشتى. لېكىن، پارلامېنت باشلىقى (خوجات ئىسلام راپسانجانى)، ئالىي سوتنىڭ باشلىقى (ئىسلام جۇمھۇرىيەت

پارتىيىسىنىڭ باش شۇجىسى بېھىشتى) ۋە باش تەپتىش باشلىقى يۇقىرى دەرىجىلىك دىنىي زاتلار ئىدى .

بەنى سادىر زۇڭتۇڭلۇقنى ئۇستىگە ئالغاندىن كېيىن ، زۇڭتۇڭ بىلەن موللىلارنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئىسلام جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى سۇركىلىش كۇندىن - كۇنگە كۇچەيىپ ، زىددىيەت بارغانسېرى جىددىيلىشىپ كەتتى . 1980 - يىلى 11 - ئاينىڭ 19 - كۇنىدىن 1981 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۇنىگىچە يەتتە ئاي داۋام قىلغان ھوقۇق كۇرىشىدىن كېيىن ، ھۇمەينى بەنى سادىرنى پارلامېنتقا ۋە باش تەپتىش باشلىقىغا بويسۇنمىدى دەپ ئەيىبلىدى ، ھەمدە ئاخىر ئۇنى زۇڭتۇڭلۇق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇۋەتتى . كېيىن راپسانجانى ، بەنى سادىر بىلەن بولغان كۇرەش ئۇستىدە توختىلىپ مۇنداق دېدى : ئۇ بىر بۆلەك كۇچلەرگە ۋەكىللىك قىلدى . ئۇلار ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرىدىغان دىنىي رەھبەرلىكنى دىنىي مۇستەبىتلىك دېدى ، شەرئەت ھۆكۇملىرىنى ئەكسىيەتچىلىك ، 1400 يىل بۇرۇنقىغا چېكىنىپ كەتكەنلىك دېدى . راپسانجانى بىلەن بېھىشتى بەنى سادىرنىڭ سايلىنىشىنى توسۇپ مەقسىتىگە يېتەلمىگەندە ھۇمەينى ئۇلارغا : «ئالدىراپ كەتمەسلىك كېرەك . قاراڭلار ، ھوقۇق پارلامېنتنىڭ قولىدا تۇرمامدۇ ؟ سايلامدىن كېيىن ، بىز پارلامېنتنى ، ئالىي سوتنى ۋە باش تەپتىش باشلىقىنىڭ ۋەزىپىسىنى كونترول قىلىمىز . » دېدى . شۇ چاغدا ، بىر سىياسەتنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتتى : «بەنى سادىردا زۇڭتۇڭلۇق ۋەزىپىسى بولىدۇ ، لېكىن ئۇ بىزنىڭ نازارىتىمىز ئاستىدا تۇرىدۇ . » ھۇمەينى : «ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق . ئۇ ئۆزىنى - ئۆزى قالدۇرىدۇ » دېدى . بەنى سادىر زۇڭتۇڭ بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن ، ھۇمەينى موللىلاردىن پارلامېنتتا بەنى سادىرنى تىزگىنلەپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى .

بەنى سادىر سۇرگۇن قىلىنغاندىن كېيىن ، راجايى بىر ئاي

زۇڭتۇڭ بولۇپ بومبا پارتلىتىلىپ ئۆلتۈرۈلدى . 1981 ـ يىلى 9 ـ ئايدا خەلقئارا زۇڭتۇڭلۇققا سايلانغاندىن باشلاپ ، زۇڭتۇڭلۇق ۋەزىپىسىنىمۇ دىنىي ئالىملار ئۈستىگە ئالدى . بەلكى خەلقئارا ئىسلام جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بىرى بولغان موساۋىنى زۇڭلىلىققا كۆرسەتتى . شۇنداق قىلىپ زۇڭتۇڭ ، پارلامېنت باشلىقى ، ئالىي سوتنىڭ باشلىقى ، زۇڭلى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئىسلام جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ ئادەملىرى ئۈستىگە ئالدى .

ئەسلىدىكى ئىسلام ئىنقىلابى كومىتېتىغا كىرگەن «دىندىن تاشقىرى ئەزالار» ئىچىدىكى بەنى سادىر تازىلىۋېتىلگىنىدىن باشقا ، 1979 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1980 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغان قات بوزاتمۇ تازىلىۋېتىلدى . ئۇنىڭ ھۆكۈمەتتە مۇھىم ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ئۆلىمالارنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ھۇمەينىنىڭ قۇمغا قايتۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ رولىنى دىن دائىرىسىدە قاتتىق چەكلەپ قويۇشنى قەستلىگەنلىكىنى بايقىغانلىقتىن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇ دېلوغا ئالاقىدار 170 ئادەمنى قولغا ئالدى (بۇنىڭ ئىچىدە 70 ئوفىتسېر بار ئىدى) ، 1982 ـ يىلى 8 ـ ئايدا بۇ 70 ئوفىتسېر ئېتىۋېتىلدى . 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قات بوزاتمۇ ئېتىۋېتىلدى .

موساۋى زۇڭلى بولغاندىن كېيىن ، مەملىكەت بويىچە ھەممە ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئىنقىلابىي ئورگانلاردا ئىسلام ئېتىقادى چىڭ بولمىغان كىشىلەر تازىلىۋېتىلدى . ئەگەر ئىنقىلابىي كومىتېت ۋە ئىسلام ئىنقىلابىي مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ بالىلىرى جىھادچىلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكى بىلىنىپ قالسا ، بۇ ئەمەلدارنىڭمۇ ۋەزىپىسى ئېلىۋېتىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە تارماقلىرىدا خەلق پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى ۋە خەلق پىدائىيلىرى

ئەترىتى (كۆپ سانلىقلار)نىڭ ئەزالىرى تازىلىۋېتىلدى . خەلق پارتىيىسى ئىنقىلاب جەريانىدا ۋە ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىسلام ئىنقىلابىغا ۋە ھۇمەينىنىڭ رەھبەرلىكىگە قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولغانىدى . لېكىن ، ئىدىئولوگىيە جەھەتتىكى سەۋەبلەر بىلەن 1983 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . شۇنداق قىلىپ ، ئىنقىلابتىن بۇرۇنقى پارتىيىلەردىن ئەركىنلىك ھەرىكىتىدىن باشقىلىرى مەۋجۇت بولماي قالدى .

پادىشاھ ئاغدۇرۇۋېتىلگەندىن كېيىن پەيدا بولغان بۇ سىياسىي ئۆزگىرىش جەريانى موللىلارغا نىسبەتەن مۇھىم ئىدى . مەسىلەن ، بەنى سادىرنىڭ ئەيىبلىنىشى پەھلىۋى پادىشاھ ئاغدۇرۇلغان ، ئامېرىكا ئەلچىخانىسى ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىنكى «3 ـ قېتىملىق ئىنقىلاب» ياكى ئىنقىلابنىڭ 3 ـ باسقۇچى دەپ ئاتالدى .

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن خەلق جىھادچىلىرى تەشكىلاتى ئوتتۇرىسىدىكى ئېلىشىش خېلى ئېغىر بولدى . خەلق جىھادچىلىرى تەشكىلاتىنىڭ تېھرانىدا 10 مىڭ ئادەمى بولۇپ ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى قوراللىق ئىدى . بۇ تەشكىلات ئىسلام دىنىنى ئوتتۇرا ئەسىردىكىدەك ئەمەس ، بەلكى دەۋرلەشتۈرۈپ چۈشەندۈرۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى . كەلگۈسىنى نەزەرگە ئالىدىغان ، دېموكراتىك ، باراۋەر ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلاتتى . ھازىرقى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىدىن ۋە ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيىنىڭ رەھبەرلىرىدىن نەچچە مىڭ ئادەمنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئۇنىڭمۇ نەچچە مىڭ ئادەمى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . 1982 ـ يىلى 11 ـ ئايدا خەلق جىھادچىلىرىنىڭ پارتىزدىكى باش شتابى 1981 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىن بۇيان ، ھۆكۈمەتنىڭ 2 مىڭدىن ئارتۇق سىياسىي ۋە دىنىي رەھبىرىنى

ئۆلتۇرۇۋەتكەنلىكىنىڭ ، ئۆزىنىڭمۇ 3 مىڭ ئادىمىنى ئۆلتۇرۇلگەنلىكىنى ئېلان قىلدى .

چەت ئەللەردە بەزى ئەسەرلەردە بۇ جەريان «ئىسلاملاشتۇرۇش» جەريانى بولۇپ ، دىنىي كۆچلەر دىندىن تاشقىرى كۆچلەر ئۇستىدىن غەلبە قىلدى ، دېيىلدى . ئەمەلىيەتتە ، بۇنداق دېيىش توغرا بولمايدۇ . بەنى سادىرنى ۋە خەلق پىدائىيلىرىنى پۈتكۈل ئىسلام ئىنقىلابى توغرىسىدىكى چۈشەنچىگە قارشى تۇرىدۇ ، دېگىلى بولمايدۇ . ئۇلار ھۆمەينى تەشەببۇس قىلغان ھەممە ئىشتا موللىلار ھوقۇق تۇتىدىغان ئىسلام ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرۇپ ، «دېموكراتىك ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان . شۇڭا ، راستىنى ئېيتقاندا ، ياتلارنى تازىلاشنىڭ بۇ جەريانى ئىسلام تۇسىدىكى مەسلەكلەر ئورنىغا ئىسلامىزمنى دەسسىتىش جەريانى ، شۇڭا ئىسلاملاشتۇرۇش جەريانى بولدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى يېتەكچى قىلغان ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىر خىل پىكىر ئېقىمى ياكى ھەرىكەت بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە پائالىيىتىدە ئەمەل قىلىدىغان پرىنسىپ بولۇپ قالدى .

ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ ھوقۇق قۇرۇلمىسىدا فەقىھ مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ . ھۆمەينىنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتىنى توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىگە ئاساسەن ، داھىي بولغان فەقىھنىڭ ئورنىنىڭ چېكىنى ئېنىق بەلگىلەنگەن . ئاساسىي قانۇننىڭ 5 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەندى : «12 ـ ئىمام يوق چاغدا ، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىگە ئادىل ۋە سەمىمىي فەقىھ ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ ۋە رەھبەرلىك قىلىدۇ . ئۇ ۋەزىيەتنى ئېنىق بىلىشى ، باتۇر ، چېچەن ، باشقۇرۇش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇپ ، زور كۆپ سانىدىكى خەلق ئېتىراپ قىلغان ، ھەمدە داھىيلىققا قوبۇل قىلغان بولۇشى كېرەك .» ئەگەر بۇنداق نامزات

بولمىسا ، خەلق سايلاپ چىققان مۇتەخەسسىسلەر زۆرۈر رەھبەرلىك لاياقىتى ھازىرلىغان ئۇچتىن بەشكىچە ئادەمنى تەيىنلىشى ، ھەمدە ئۇلارنى رەھبەرلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا كۆرسىتىشى كېرەك . ئەگەر فەقەت ياكى رەھبەرلىك كومىتېتىنىڭ ھەيئەتلىرى رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئادا قىلغاندا ئىقتىدارسىزلىقنى ئىپادىلىسە ياكى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن شەرتلەرنىڭ بىرىگە ئۇيغۇن كەلمىسە ، خەلق سايلىغان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ھۆكۈم قىلىشى بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىش لازىم (ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن شەرتلەر تۆۋەندىكىچە : (1) دىنىي پەلسەپە جەھەتتىكى ئىقتىدارغا ۋە گۇزەل ئەخلاققا ئىگە بولۇپ ، پەلسەپىۋى قائىدىلەرنى شەرھلەپ بېرەلەيدىغان ، باشقىلارغا قىيىن ئىشلارنى يېشىپ بېرەلەيدىغان بولۇشى ؛ (2) داھىي بولۇش سۈپىتى بىلەن ھازىرلاشقا زۆرۈر بولغان سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ، جاسارەتكە ، پاراسەتكە ۋە تەشكىللەش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشى كېرەك) .

داھىي بولغان فەقەت تۆۋەندىكى ھوقۇقلارغا ئىگە بولىدۇ : ۋەسىلىك قىلىش كومىتېتىدىكى ئالتە نەپەر دىنىي زاتنى ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ (قالغان ئالتە ئەزانى پارلامېنت ئالىي ئەدلىيە كومىتېتى كۆرسەتكەن شەرئەت ئالىملىرىدىن سايلاپ بارلىققا كەلتۈردى .) ، ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ ؛ باش شتاب باشلىقىنى ، ئىسلام ئىنقىلابىي قوغداش ئەتىرىتىنىڭ باش قوماندانىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇۋېتىشنى ماقۇللايدۇ ، ئالىي دۆلەت كومىتېتىنى ئۈيۈشتۇرىدۇ ، ئالىي دۆلەت مۇداپىئە كومىتېتى تەرىپىدىن كۆرسىتىلگەن ئۈچ ئارمىيىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلىرىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش بۇيرۇقىنى تەستىقلايدۇ ، ئالىي دۆلەت مۇداپىئە كومىتېتىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن ، ئۇرۇش

ئېلان قىلىش ، ئۇرۇش توختىتىشنى ئېلان قىلىش ۋە ئارمىيىنى سەپەرۋەر قىلىش قاتارلىق شەكىللەر بىلەن قوراللىق قىسىملارغا قوماندانلىق قىلىدۇ ؛ زۇڭتۇڭ سايلاپ چىقىلغاندىن كېيىن ، زۇڭتۇڭنى ۋەزىپىگە تەينىلەش خېتىگە ئىمزا قويىدۇ . ئالىي سوتنىڭ باشلىقى زۇڭتۇڭنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلمىشلىرىغا ھۆكۈم ئېلان قىلىدۇ . خەلق پارلامېنتى زۇڭتۇڭ سىياسىي جەھەتتە ئىقتىدارسىز دەپ قارىغاندا زۇڭتۇڭلۇق ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىدۇ ؛ ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن ، ئىسلام ئەقىدىلىرىگە خىلاپلىق قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا ، گۇناھكارلارنى كەچۈرۈم قىلىش ياكى ئۇلارنىڭ جازا مۇددىتىنى قىسقارتىشنى ئېلان قىلىدۇ .

بۇ بەلگىلىمىلەردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، داھىي بولغان فەقىھ ئەمەلىيەتتە دۆلەت باشلىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . سىياسىيشۇناسلار كۆپ ھاللاردا بىر دۆلەتنىڭ سىياسىي ئورگىنىدىكى ئالىي ھوقۇقنىڭ كىملەرنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىگە قاراپ سىياسىي تۈزۈمنىڭ تۈرلىرىنى ئايرىيدۇ . مۇشۇنداق تۈرلەر بويىچە ئايرىلغانلارنىڭ ئىچىدە پادىشاھلىق تۈزۈم (بۇنىڭ ئىچىدە پادىشاھلىق مۇستەبىتلىك تۈزۈم ۋە پادىشاھلىق ئاساسىي قانۇنلۇق تۈزۈمگە ئايرىلىدۇ) ۋە جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى (بۇنىڭ ئىچىدە پارلامېنتلىق تۈزۈم ۋە زۇڭتۇڭلۇق تۈزۈمگە ئايرىلىدۇ) قاتارلىقلار بولىدۇ . ئىرانىنىڭ ئىنقىلابتىن كېيىنكى سىياسىي تۈزۈلمىسىدىن قارىغاندا ، فەقىھ ناھايىتى يۇقىرى ئورۇنغا ۋە خېلى چوڭ ھوقۇققا ئىگە بولىدۇ . ئىرانىنىڭ سىياسىي تۈزۈمى پادىشاھلىق تۈزۈمگە ئوخشىمايدۇ ، ئادەتتىكى جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىگىمۇ ئوخشىمايدۇ . مۇشۇ قاراش بويىچە ، ئۇنى فەقىھ تۈزۈمى قاتارىغا قويۇش كېرەك .

فەقىھ — دۆلەتنىڭ ئالىي رەھبىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى دىنىي داھىيلىق رولىنى يۈرگۈزىدۇ . ئۇنىڭدا جۇمە

نامىزىنىڭ ئىمامىنى تەيىنلەش ياكى قالدۇرۇۋېتىش ھوقۇقى بولىدۇ . دىنغا دائىر بەزى ئىشلار توغرىسىدا قەرەللىك ھۆكۈم چىقىرىپ تۇرىدۇ . ئەلۋەتتە ، ھۈمەيىنىنىڭ يېتەكچىلىكىدە جايلارنىڭ جۈمە نامىزى ساپ دىنىي پائالىيەت بولماستىن ، قۇتبىدە كۆچلۈك سىياسىي خاراكتېر بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي پاراۋانلىقىغمۇ ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىلىدۇ . ھۈمەينى 1983 - يىلى ھەج قىلىش كومىتېتىغا مەككە ۋە مەدىنىگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىشقا قۇربى يەتمەيدىغان نامرات مۇسۇلمانلارغا پۇل بېرىش ھەققىدە يولىورۇق بەردى .

ھۈمەينى ھايات ۋاقتىدا مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتى تەسىس قىلىپ ، فەقىھنىڭ نامزاتىنى ئويلاندى . ئىز باسارلىققا سايلانغان مۇنتەزەرى 1989 - يىلى 3 - ئايدا خىزمىتىدىن ئىستېپا بەردى . بۇنىڭدىن باشقا ، بەش نەپەر ئاياتۇللا ياكى ياشىنىپ قالغانلىقتىن ياكى سىياسىي بىلەن شۇغۇللىنىشنى خالىمىغانلىقتىن ، قالدۇرۇپ قويۇلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ئاساسىي قانۇننى مۇھاكىمە قىلىپ ، ئاساسىي قانۇنغا تۈزىتىش كىرگۈزىدىغان 25 كىشىلىك بەنزە قۇرۇلدى (بۇلارنىڭ ئىچىدە 20 ئادەمنى ھۈمەينى تەيىنلىگەن ، بەش ئادەمنى پارلامېنت سايلىغان ، 25 ئادەمنىڭ ئىچىدە 22 موللا بار .) . ھۈمەينى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، مۇتەخەسسىسلەر كومىتېتى خەمىنەئىنى فەقىھ قىلىشنى قارار قىلدى .

ئىنقىلاب جەريانىدا ۋە ئىنقىلابتىن كېيىن مەسچىتلەر مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇردى . ئۇلار ئاممىغا بىۋاسىتە يۈزلىنىپ ، ئاممىغا تەسىر كۆرسەتتى ۋە ئاممىنى ئۇيۇشتۇردى . دىنىي پائالىيەتلەرگە بىرلەشتۇرۇپ سىياسىي تەشۋىقات ۋە كونكرېت تەشكىللەش ئىشلىرىنى ئىشلىدى . ھاكىمىيەتنىڭ تارتىۋېلىش مەزگىلىدە مەسچىتلەرگە ئىگە بولۇش دىنىي كۆچلەرنىڭ ھوقۇقدارلاردىن ، شۇنداقلا باشقا سىياسىي

ئۆكتىچىلەردىن ئۇستۇن تۇرىدىغان مۇھىم تەرىپى بولدى. ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، ھوقۇق تۇتقانلار مەسچىتلەرگە تايانغانلىقتىن، ھەر خىل سىياسىي ئۆكتىچىلەر ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ، ھۆكۈمرانلىقنى مۇستەھكەملىيەلىدى. 1981 - يىلى مەسچىتلەرنىڭ سانى 22 مىڭغا يەتتى. جۈملىدىن شەھەرلەردىكى مەسچىتلەر ئىنقىلابتىن بۇرۇنقى 5600 دىن بىر ھەسسىگە يېقىن كۆپەيدى. مۇسۇلمانلارنى تەربىيىلەش ۋە باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت ھەر ھەپتىدىكى جۈمە نامىزىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. جۈمە نامىزىنىڭ ئىمامىلىرىنى ھۈمەينى تەينىلىدى. ئۇلار ھۈمەينىگە دوكلات قىلىپ تۇردى.

مەسچىتلەرنىڭ رولىمۇ بۇرۇنقىدىن كۆپەيدى. مەسىلەن، تېھراننىڭ شەرقىي شىمال رايونىدىكى بىر مەسچىتتە دۇئا - تىلاۋەت قىلىنىپ، ۋەز ئېيتىلىپلا قالماستىن، يېقىلغۇ ۋە يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەشنى باشقۇرۇش ئىشخانىسى، ئىستېمالچىلارنىڭ ھەمكارلىق ئامبىرى قۇرۇلغان، «قۇرئان كەرىم» ۋە ئەرەب تىلى دەرسلىكى تەسىس قىلىنغان. يوقسۇللارغا ئۆسۈمسىز قەرز بېرىلگەن، سايلامدا ئۇ مەسچىت پۇقرالارنىڭ ئاۋاز بېرىش پونكىتى بولغان.

مەملىكەت بويىچە تەخمىنەن 100 مىڭ موللا بولغاندىن باشقا، يېزىلاردا سانى ئېنىق بولمىغان خەلىپىلەر، ئىمامىلار، دىنىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە دىنىي مۇراسىم تەشكىللىگۈچىلەر بار. دىنىي زاتلارنى تەربىيىلەش ناھايىتى كۈچەيتىلدى. تېھران، مەشھەد، تەبرىز، ئىسپاھان، شىراز، يەزىدتىكى دىنىي ئىنستىتۇتلاردىن باشقا، 1983 - يىلى 10 - ئايدا تېھراندا سادىق ئىمام ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلدى. دىنىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىنقىلابتىن ئىلگىرى 10 مىڭ ئادەم ئىدى. ئىنقىلابتىن كېيىن 30 مىڭغا يەتتى. دىنىي

زاتلارنىڭ سانى ۋە پائالىيەتلىرى كۆپەيگەنلىكتىن ، جەمئىيەت تۇرمۇشىدا دىنىي كەيپىيات كۈچەيدى . شەھەر ـ بازارلاردا ھەر خىل دىنىي بايراملار ، ھەر خىل خاتىرلەش پائالىيەتلىرى دائىم بولۇپ تۇرىدۇ .

§ 5 . شەرىئەتنى يولغا قويۇش ۋە جەمئىيەتنى ئىسلاميەت بويىچە ئۆزگەرتىش

ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇپ ، دىنىي زاتلارنىڭ يېتەكچى ئورنىنىڭ تىكلىنىشى شەرىئەتنى يېڭىۋاشتىن ئىزچىللاشتۇرۇش ، جەمئىيەتنى پۈتۈنلەي ئىسلاميەت بويىچە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن زۆرۈر شەرتلەرنى يارىتىپ بەردى . لېكىن ، بۇنداق ئۆزگەرتىش كونكرېت شەرتلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي قالمايدۇ . چۈنكى ئۆزگەرتىش مەلۇم دەرىجىگە يېتىپ ، ئوبيېكتىپ شارائىتتىن ھالقىپ كەتكەندە ئاخىر مەۋجۇت بولغان شەرت ـ شارائىتقا قاراپ زۆرۈر تەڭشەشلەرنى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ .

شەرىئەت «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شەرىئەت Ⅶ ئەسىردە بارلىققا كەلدى . ھازىرقى زامان جەمئىيىتى ئۇ چاغدىكى جەمئىيەتتىن ناھايىتى كۆپ پەرقلەنگەنلىكتىن ، يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن يېڭى قانۇن تۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ . ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدە شەرىئەتنى ئىجرا قىلىش يېڭى قانۇن تۈزۈشنى چەتكە قاقمايدۇ ، ھەتتا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، يېڭى قانۇنلارنى تۈزۈشتىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ . مەسىلە شۇكى ، ئىسلامىزمنىڭ قارىشىچە ، يېڭى تۈزۈلگەن ھەرقانداق قانۇن شەرىئەت بىلەن تېپىشىپ قالماسلىقى لازىم .

ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، بەزى قانۇنلار تۈزۈلدى . لېكىن بۇ قانۇنلار تۈزۈلگەندە ئۇلارنىڭ

شەرىئەتكە مۇۋاپىق كېلىشى تەكىتلەندى . ئىجرا قىلىش جەريانىدا ، ئەمەل قىلىدىغان تەييار قانۇن بولمىسا ، شەرىئەتكە ئاساسەن ھۆكۈم چىقىرىشقا بولىدۇ . ھازىرقى قانۇندا بۇ ماددا يوق ، نۇقسان بار ياكى ئۆزگارا زىت كېلىدۇ دېگەندەك باھانىلار بىلەن ھۆكۈمنى رەت قىلىشقا بولمايدۇ . 1982 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئىچكى كابىنېت بىر ئۇنىۋېرسال پىلاننى ماقۇللاپ ، شەرىئەتنى جىنايى ئىشلار قانۇنى ، ھەق تەلەپ قانۇنى ، سودا قانۇنى ، ھۆججەتلەر ۋە يەرلەرنى ئەنگە ئالدۇرۇش قاتارلىق تەرەپلەرگە كىرگۈزدى . 8 ـ ئايدا ھۆكۈمەت دىندىن تاشقىرى ھەممە قانۇنلارنىڭ ئىناۋەتسىز قىلىنغانلىقىنى جاكارلىدى .

قانۇننى ئىجرا قىلىش ۋاستىلىرى توغرىسىدا ئاساسىي قانۇندا بەزى بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى . مەسىلەن ، جىسمانىي ۋە مەۋرىي جەھەتتىن قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇش مەنئى قىلىندى . شەرىئەتتە بەلگىلەنگەن ئۇسۇللار جازالاش ۋاستىسى قىلىنمىغان بولدى . مەسىلەن ، ئىسلام دۆلىتىگە قوراللىق قارشى تۇرغان ، جەمئىيەتتە چىرىكلىك ھادىسىلىرىنى يامرىتىۋەتكەن جىنايەتچىلەرگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلمىغان بولدى .

ئىنقىلابتىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىللەردە قانۇننى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى سەل قالايمىقان بولۇپ ، ئىسلام ئىنقىلابىي سوتى ناھايىتى چوڭ ھوقۇققا ئىگە بولدى . ئۇ ئىنقىلابقا قارشى دېلو ۋە جاسۇسلۇق ، ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىش قاتارلىق ئېغىر جىنايى دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئەخلاققا دائىر دېلولارنى ۋە ئىسلام دىنىغا خىلاپلىق قىلغان مۇناپىقلىق تۇرىدىكى دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مال باھاسىنى كونترول قىلىش ئۇچۇن ، دۆلەت بىر قىسىم تاۋارلارنىڭ باھاسىنى بەلگىلەپ بەردى . دۆلەتنىڭ باھا بەلگىلىمىسىگە خىلاپلىق قىلغان سودىگەرلەر قانۇننىڭ جازاسىغا تارتىلدى .

بۇنداق ئەھۋالنى ياخشىلاش ئۈچۈن ، ھۆمەينى 1982 - يىلى 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنى «ئەدلىيىنى ئىسلاملاشتۇرۇش» نىڭ سەككىز ماددىلىق پەرماننى جاكارلىدى . پەرماننىڭ 1 - ماددىسىدا شەرىئەتنى ئاساس قىلغان قانۇن چىقىرىش ، تەستىقلاش ۋە يەتكۈزۈش ئۆز ۋاقتىدا ، توغرا بولۇشى كېرەك دېيىلگەن . 2 - ماددىسىدا قازى ، تەپتىش باشلىقى ۋە سوتنىڭ ھوقۇقىنى ئېنىق بىلىپ ، خەلقنىڭ ھوقۇقىنى قوغداش ، ھەر بىر ئادەمنىڭ ھازىرقى ئىپادىسىگە قاراش ، ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى ھاكىمىيەتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا سادىر قىلغان بەزى خاتالىقلىرىغا كەڭ قورساقلىق پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلىش ئوتتۇرىغا قويۇلدى . 3 - ماددىدا ئەدلىيە مىنىستىرلىقى تەۋەلىكىدىكى بولسۇن ، ياكى ئىنقىلابىي سوتتىكىسى ئەمەلدارلار بولسۇن ، مۇستەقىل قارار چىقىرىشى ، ئەمەلدارلارنىڭ پىكىرىنىسى ئويلانماسلىقى ، ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئىسلامغا يات ئۇسۇللار بىلەن خەلقنى مۇئامىلە قىلىشقا بولمايدىغانلىقى بەلگىلەنگەن . 4 - ماددىدا قازىنىڭ بۇيرۇقى بولمىغان ئەھۋالدا ھەرقانداق ئادەمنى قولغا ئېلىشقا ، چاقىرتىپ كېلىشكە بولمايدىغانلىقى ، زوراۋانلىق بىلەن قولغا ئېلىش ۋە چاقىرتىپ كېلىشنىڭ قانۇنغا خىلاپ ئىكەنلىكى ئېيتىلغان . 5 - ماددىدا شەرىئەت قازىسىنىڭ بۇيرۇقى بولمىسا ، ھەرقانداق ئادەمنىڭ مال - مۈلكىگە ۋە ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلىشنىڭ قانۇنسىز بولىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان . 6 - ماددىدا ئىگىسىنىڭ رۇخسىتىنى ئالماي تۇرۇپ ، ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئاۋامنىڭ ئولتۇراق ئويلىرىگە ، دۇكانلىرىغا ۋە تىجارەت قىلىدىغان سورۇنلىرىغا باستۇرۇپ كىرىشىگە ؛ قانۇنسىز قىلمىشلارنى ياكى جىنايەتلەرنى پاش قىلىش باھانىسى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنى قولغا ئېلىشقا ، پايلاشقا ۋە تۇتقۇن قىلىشقا ؛ كىشىلەرنى خورلاشقا ياكى ئىسلامغا يات ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ھەرىكەتلەرنى قوللىنىشقا ؛ قانۇنغا خىلاپ

ھەربىر تۈرلۈك جىنايەت مەركىزلىرىنى ياكى جىنايەت سادىر قىلىنغان نەق مەيدانىنى پاش قىلىش باھانىسى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ تېلېفونىدا سۆزلەشكەنلىرىنى ئوغرىلىقچە ئاڭلاشقا ياكى ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئۇنىڭالغۇ لېنتىلىرىنى تەكشۈرۈپ ئاڭلاشقا ؛ باشقىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى تەكشۈرۈشكە ياكى غۇلغۇلا قىلىشقا بولمايدىغانلىقى ، شۇنداقلا باشقىلارنىڭ جىنايەتلىرىنى مەخپىي ۋاستىلەر بىلەن تەكشۈرۈشكە بولمايدىغانلىقى بەلگىلەنگەن . لېكىن ، 7 ـ ماددىدا بۇ چەكلەشلەرنىڭ ئىسلام دىنىغا ۋە ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتىگە قارشى سۈيىقەست ۋە كىچىك گۇرۇھلارنىڭ دېلولىرىغا ماس كەلمەيدىغانلىقى بەلگىلەنگەن .

جەمئىيەتنى پاكلاشتۇرۇپ ، ھەرخىل چىرىك ھادىسىلەرنى تازىلاپ ، جەمئىيەتنى ئىسلاملاشتۇرۇش ياكى تېخىمۇ توغرىراقىنى ئېيتقاندا ، ئىسلامىزم پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىپ ، جەمئىيەتنى ئىسلامىيەت بويىچە ئۆزگەرتىش ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قوللىنىلغان ئاساسىي تەدبىرلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ .

ئىجتىمائىي تۈرمۇش جەھەتتە ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتى چوڭ ئۆزگىرىشلەرنى قىلىپ ، ئىسلام تەرتىپىنى ئورناتتى . ئىنقىلاب جەريانىدا قۇرۇلغان ساۋاب ئىشلارنى قوللاپ ، يامان ئىشلارغا زەربە بېرىش بويىچە تەشۋىقات باشقارمىسى ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈكنى ياخشىلاش جەھەتتە مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇردى . ھۆكۈمەت ھاراق ئىچىشنى ، قىمار ئويناشنى ، بەيگە قىلىشنى ، كەچلىك بەزمىخانىلارنى ، ئەرلەر بىلەن ئاياللار بىللە سۇ ئۇزۇشنى مەنئى قىلدى . بۇرۇنقى جەمئىيەتتە مەۋجۇت بولغان ئاياللار ئىپپەت ـ نومۇسىنى سېتىش ، يالىڭاچ بولۇۋېلىشتەك تۈرمۇش شەكىللىرىگە ، چاكىنا ۋە ئىپلاس تىياتىر ، كىنولارغا ، قىمار ، زەھەرلىك چېكىملىك ، خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىق قاتارلىق رەزىل قىلمىشلارغا قەتئىي قارشى تۇردى . 1980 ـ يىلى

5 ـ ئايدا تېھراندىكى «قىزىل چىراغ رايونى»نى ۋەيران قىلىپ ، مىڭدەك پاھىشە ئايالغا باشقا تىرىكچىلىك يولى تېپىپ بەردى .

پەھلىۋى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە 500 مىڭدىن 800 مىڭغىچە ئادەم زەھەرلىك چېكىملىك چېكەتتى . زەھەرلىك چېكىملىك چېكىدىغان ھادىسىنى تۈگىتىش ئۈچۈن ، ھۆكۈمەت قاتتىق تەدبىرلەرنى قوللاندى . 1980 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 7 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىگىچە زەھەرلىك چېكىملىك ساتىدىغان 200 ئادەمنى ئېتىۋەتتى . 1983 ـ يىلىدىن 1984 ـ يىلىغىچە زەھەرلىك چېكىملىك چېكىدىغان 7618 ئادەمنى ۋە زەھەرلىك چېكىملىك ساتىدىغان 21527 ئادەمنى قولغا ئالدى .

ئىنقىلابتىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىلدە كۆپلىگەن مۇزىكا ، شاھمات ، قارت قاتارلىقلارمۇ ئىسلام مەدەنىيىتىگە يات دەپ قارىلىپ مەنئى قىلىندى . 1979 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ھۈمەينى : «مۇزىكا بىلەن ئەپىۇنىڭ پەرقى يوق» ، «ئەگەر مۇستەقىل دۆلەتكە ئىگە بولماقچى بولىدىكەنمىز ، بىزنىڭ رادىئو ، تېلېۋىزورلىرىمىز تەربىيە خاراكتېرىدە بولۇشى كېرەك . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مۇزىكا يوق قىلىنىشى كېرەك» دېدى . ئەتىسى رادىئو ۋە تېلېۋىزورنىڭ باش دىرېكتورى ئىمامنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن ، مۇزىكا قويۇشنىڭ توختىتىلغانلىقىنى جاكارلىدى . ھۆكۈمەت قىزلارنىڭ ناخشا ئېيتىشىنى ئىزچىل چەكلىدى . 1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ھۈمەينى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ، مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى سېتىۋېلىشقا ، شاھمات ، قارت ئويناشقا رۇخسەت قىلدى .

ئاممىۋى سورۇنلاردا ئايالالارنىڭ كىيىم ـ كېچەك ، يۈرۈش ـ تۇرۇشى ، ۋەزنېگە تەينىلىنىشى ۋە ئەرلەر بىلەن ئايالالارنىڭ بىللەن بولۇشىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ ، ئۇنى ئىسلام ئەنئەنىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ قارىدى . 1979 ـ يىلى «8 ـ مارت» ئايالالار بايرىمى ھارپىسىدا ھۈمەينىنىڭ بۇيرۇق

چۈشۈرۈپ ، بۇرۇنقى ھۆكۈمەت ئېلان قىلغان بىر ئەر كۆپ خوتۇنلۇق تۈزۈمگە قارشى تۇرىدىغان ئائىلىلەرنىڭ قوغداش قانۇنىنى ئىجرا قىلىشنى توختاتتى ، ئۇغۇللار بىلەن قىزلارنىڭ بىر سىنىپتا ئوقۇشىنى مەنئى قىلدى . «بۇزۇقچىلىق مەركىزى» دەپ ئاتالغان مەكتەپلەرنى ئىسلاھ قىلىشنى تەلەپ قىلدى . ھۈمەينى ئايالىلار ھۆكۈمەت تارماقلىرىدا خىزمەت قىلسا بولىدۇ ، لېكىن چۈمبەل تارتىشى ، چېچىنى چىقىرىپ قويماسلىقى ، «ئىسلام ئۆلچىمى بويىچە كىيىنىشى كېرەك» دېدى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرى زىنا قىلىشنى قاتتىق چەكلىدى . ئەنئەنگە ئاساسەن ، زىنا قىلغانلىقى مەلۇم بولسا ، نىكاھلانمىغانلار 100 دەررە ئۇرۇلدى ، نىكاھلانغانلار چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈلدى . قىزلارنىڭ نىكاھلىنىدىغان ئەڭ تۆۋەن يېشى 16 ياشتىن 13 ياشقا تۆۋەنلىتىلدى . ئادەتتىكى ئەھۋالدا ، ئەر كىشى رازى بولغاندا خوتۇن كىشى نىكاھتىن ئاجرىشىشنى تەلەپ قىلالمىدى . سەھىيە مىنىستىرى ئىسلام جۇمھۇرىيىتىدە بالا چۈشۈرۈۋېتىشنىڭ قانۇنسىزلىق بولىدىغانلىقىنى جاكارلىدى .1989 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئەدلىيە مىنىستىرى ئىسلام ئەنئەنىسىگە ئاساسەن ، ئايالىلارنىڭ قازى بولۇشقا بولمايدىغانلىقىنى ، بۇ جەھەتتە تەربىيىلەنگەنلەرنىڭ باشقا خىزمەتكە قويۇلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى . 90 ـ يىللاردا ئايالىلارنىڭ ئاممىۋى سورۇنلاردا ۋېلىسىپىت مىنىشىگە روخسەت قىلىش ـ قىلماسلىق توغرىسىدا تالاش ـ تارتىش بولدى . خەمىنەئى : «ئايالىلار يات كىشىلەرنى جەلپ قىلىدىغان ھەرقانداق نەرسىدىن يىراق بولۇشى كېرەك . ئايالىلار ئاممىۋى سورۇنلاردا ۋېلىسىپىت مىنىسە جەمئىيەت ئەخلاقىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇ ، شۇڭا مەنئى قىلىش كېرەك» دەپ قارىدى .

بۇ بەلگىلىمىلەر ئىچىدە كىيىم ـ كېچەك مەسىلىسى گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرىدۇ . ئەنئەنە بويىچە ، توققۇز ياشتىن يۇقىرى قىزلار سىرتقا چىققاندا چۈمبەل تارتىشى ، ھەمدە بەدىنىنى

يېپىپ تۇرىدىغان ، بەدەن شەكلى بىلىنمەيدىغان ئازادە كىيىملەرنى كىيىشى ، ئەڭ ياخشىسى قارا رەڭ كىيىشى لازىم . چۈمبەل تارتماسلىق ساغلام ئائىلە تۇرمۇشىنى بۇزۇشنىڭ سەۋەبى دەپ قارىلىدۇ . 1980 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ھۆكۈمەت بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ، ھۆكۈمەت ۋە جامائەت ئىشخانىلىرىدا ئىشلەيدىغان ئاياللارنىڭ پۈتۈنلەي چۈمبەل تارتىشىنى ۋە قارا رەڭ كىيىشىنى ، سۇ ئۈزگەندىمۇ ئىچ كىيىم كىيىپ ، سۇ ئۈزۈش كىيىمى كىيمەسلىكنى ئۇقتۇردى . بىر يىلدىن كېيىن پارلامېنت ئىسلام كىيىم ـ كېچەك قانۇنىنى ماقۇللاپ ، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى بىر يىل قامايدىغانلىقىنى بەلگىلىدى . بەزى شەھەرلەردىكى ماگىزىنلار چۈمبەل تارتمىغان ئاياللارغا مال سېتىپ بەرمىدى .

كېيىن بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى . 1981 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ھۈمەينى كىنولاردا چۈمبەلسىز ئاياللار ئوبرازىنىڭ چىقىشىنى چەكلەش بۇيرۇقىنى ئەمەلدىن قالدۇردى . بەزى ئاياللار سىرتقا چىققاندا چۈمبەل تارتسىمۇ ، لېكىن رەڭنىڭ بەلىنى باغلۇۋالدى ياكى رەڭنىڭ ئۈستىگە كىيىم كىيىۋالدى . ھەممەيلەن قارا چۈمبەل تارتماي ، بەزىلەر يېشىل ، بەزىلەر سۆسۈن چۈمبەللەرنى تارتتى . شۇنداق بولسىمۇ ھۆكۈمەت غەربچە كىيىم ـ كېچەككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى دائىم قانات يايدۇرۇپ تۇردى . ئاياللار ئەگەر كالتە ئىشتان ياكى نېپىز نىلون پايپاق كىيسە قولغا ئېلىنىدى .

ئاياللارنىڭ گىرىم قىلىشىغىمۇ چەك قويۇلدى . ئاممىۋى سورۇنلاردا ئاياللارنىڭ لەۋسۇرۇخ ، سۈرمە سۈرۈشىگە يول قويۇلمىدى . 1991 ـ يىلىى ھۆكۈمەت بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مەكتەپلەردە قىزلارنىڭ ئۇزۇن تىرناق قويۇشىنى ، گىرىم بۇيۇملىرى ئىشلىتىشىنى ، نېپىز ، قىسقا پايپاق كىيىشىنى مەنئى قىلدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ جەھەتتىكى چەكلىمە ئانچە

قاتتىق بولمىدى . مەسىلەن ، بەزى قىزلار لەۋسۇرۇخ سۇرۇپ ، تىرنىقىنى مايلاپ يۇردى .

رەھبەرلىك گۇرۇھىنىڭ ئىچىدىمۇ پىكىر تامامەن بىردەك ئەمەس . مەسىلەن ، زۇڭتۇڭ راپسانجانىنىڭ قارىشىچە ، «گۇزەللىككە ئىنتىلىش ۋە ياسىنىپ يۇرۇش ھەممە ئادەمدە بولىدىغان چىن تۇيغۇ ، بۇنداق تۇيغۇغا قارشى تۇرۇش ئاللانىڭ ئارزۇسى ئەمەس .» لېكىن بۇ قاراش موللىلار ئىچىدە كەسكىن مۇنازىرە قوزغىۋەتتى .

ئەرلەرمۇ كالتە كۆڭلەك ، چەت ئەل كىيىملىرىنى كىيىشكە ۋە بەدىنىنىڭ بەزى جايلىرىنى قەستەن ئوچۇق قويۇشقا بولمايدۇ .

ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئارىلاش يىغىلىشقا بولمايدۇ . 1979 ـ يىلى جاكارلانغان پەرمانغا ئاساسەن ، ئاياللار ئەرلەرنىڭ چېچىنى ئېلىشقا بولمايدۇ . ئەرلەرمۇ ئاياللارنىڭ چېچىنى ياساشقا بولمايدۇ . ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوغۇل ۋە قىز ئوقۇغۇچىلىرى بىر مەكتەپتە ئوقۇشقا بولمايدۇ . ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئارىلاش ئۆتكۈزىدىغان تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . نىكاھلانمىغان ئوغۇللار بىلەن قىزلارنىڭ قول تۇتۇشۇشىغا ، كوچىلاردا بىللە يۇرۇشىگە بولمايدۇ . ھاۋا ھۇجۇمىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۆڭكۈرلىرىدىمۇ ئەرلەر ۋە ئاياللار پەردە بىلەن ئايرىۋېتىلىشى كېرەك . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئاممىۋى سورۇنلاردا قول تۇتۇشۇپ يۇرۇشنى چەكلەش بۇرۇنقىدەك چىڭ بولمىدى . راپسانجانى 1990 ـ يىلى 11 ـ ئايدا مۇنداق دېدى : «جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ، ئەنئەنىۋى ئادەتلەرنى بۇزۇۋېتىشىمىز لازىم» ، «ئەرلەر ۋە ئاياللار نىكاھلانمىغان ياكى گۇۋاھلىق بېرىش ئورنىدا تىزىملاتمىغان ئەھۋال ئاستىدا ، بىر ـ بىرىنى كۆرۈشكە بولىدۇ» ، «ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئۆزى مەسئۇلىيەتلىشىپ بېكىتسە بولىدۇ . بويتاق ئايال ئەر كىشىگە 1 — 2 ئاي ئىچىدە توي قىلىش

توغرىسىدا تېلېفون بەرسە بولىدۇ . بۇنىڭغا يازما توختام ئىمزالاشنىڭ ھاجىتى يوق . »[1]

دىنىي ئەھكاملارنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ، 1984 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئالاھىدە چارلاش ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، دىنىي ئەھكام بويىچە يامان ھەرىكەتتە بولدى ۋە چۈشكۈنلەشتى دەپ قارالغانلار قولغا ئېلىنىدى ، ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىدىغان قوراللىق ئەرلەر بىر ماشىنىغا ، قوراللىق ئاياللار يەنە بىر ماشىنىغا چۈشۈپ كوچىلارغا چىقىپ ، قىلمىشى چاتاق ئادەملەرنى ئاگاھلاندۇردى ، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنى قولغا ئالدى .

مەدەنىيەت ـ تەربىيە ساھەسىدە «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دېگەن ئۆزگىرىش قانات يايدۇرۇلدى . پۈتۈن مەملىكەت بويىچە مەدەنىيەت ئىنقىلابى كومىتېتى قۇرۇلدى . بۇ كومىتېت يەتتە تەپەر موللا ۋە دىندىن تاشقىرى ئالىمدىن تەركىب تاپتى . بۇ كومىتېت شەرقنىڭ ۋە غەربنىڭ «مەدەنىيەت جاھانگىرلىكى»گە قارشى تۇرۇش يولىدا كۈچ چىقاردى .

ئىنقىلابتىن كېيىنكى ئالىي مەكتەپلەردە ھەر خىل پىكىر ئېقىملىرى ۋە پائالىيەتلەر ناھايىتى جانلىنىپ كەتتى . ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار قۇرۇلدى . لېكىن ، موللىلارنىڭ ئورنى سىكلىنىپ كېتەلمىدى . بەزى موللىلار بۇ مەكتەپلەر ئىسلامغا قارشى ، چىرىك مەكتەپلەردۇر دەپ قارىدى . شۇڭا ، مەدەنىيەت ئىنقىلابىنى قانات يايدۇرۇشتىكى مۇھىم مەقسەتلەرنىڭ بىرى ئالىي مەكتەپلەردە ئىسلام دىنىنىڭ قىممەت قارىشىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە موللىلارنىڭ يېتەكچى ئورنىنى تىكلەشتىن ئىبارەت بولدى .

1980 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى يەتتە كىشىدىن تەركىب تاپقان مەدەنىيەت ئىنقىلابى باش شتابى

---

① فرانسىيە ئاخبارات ئاگېنتلىقى ، تېھران 1990 ـ يىلى ، 12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى تېلېگراممىسى .

تەسىس قىلدى . ھۆكۈمەت مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىرىنى يېڭىدىن بەلگىلىدى ، يېڭى دەرسلىكلەرنى تۈزدى ياكى كونا دەرسلىكلەرگە ئىسلام دىنىنىڭ تەلىماتى بويىچە تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزدى . ئىسلام ئەقىدىسىگە خىلاپ مەزمۇنلارنى چىقىرىۋەتتى . ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئىسلام دىنىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىپ ، ئوقۇتۇشتا ئىسلام ئۇقۇملىرىنى غەرب ئۇقۇملىرىنىڭ ئورنىغا دەسستىشىگە ياردەم قىلدى . ھۆكۈمەت ئالىي مەكتەپلەر بىلەن مەدرىسلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىشنى تەشەببۇس قىلدى . ھۈمەينى تېھران ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن قۇمدىكى مەدرىسە ئوتتۇرىسىدا ئالاھىدە مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا چاقىردى . ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ، ئالىي مەكتەپلەردە 1982 ـ يىلى 10 ـ ئايدا يېڭىۋاشتىن ئوقۇش باشلاندى .

ھۆكۈمەت مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئالىي كومىتېتى قۇرۇپ ، ئالىي مائارىپنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى .

غەرب مەدەنىيىتىگە تاقابىل تۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى . مەلۇماتلاردىن قارىغاندا ، چەت ئەللەرنىڭ 250 مىڭ سىنئالغۇ قىلىمى ئىرانغا كىرگەن . 1995 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى پارلامېنت قارار چىقىرىپ ، چەت ئەللەرنىڭ سىنئالغۇ فىلىملىرىنى كىرگۈزۈشنى ، سېتىشنى ۋە كۆرۈشنى مەنئى قىلدى ، خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا 1 مىليوندىن 3 مىليونغىچە ئىران رىيالى جەرىمانە قويدى .

§ 6 . ئىسلام ئىقتىسادىي سىياسىتىنى يولغا قويدى

1 . بايلارنى تىزگىنلەپ ، يوقسۇللارغا مەدەت بەردى

ھۈمەينى 1978 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىكى

بايانا تىدا «ئىسلام دۆلىتى كاپىتالىستلارنىڭ ۋە چوڭ پومبىشچىكلارنىڭ قوغدىغۇچىسى ئەمەس» ، «ئىسلامىيەت ئاجىزلار ، دېھقانلار ۋە ئىشچىلار تەرىپىدە تۇرىدۇ» دېدى . بۇ ، يېڭى ھاكىمىيەت ئىقتىسادىي سىياسەت تۈزگەندە نەزەرگە ئالىدىغان مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولدى .

يوقسۇللارغا يار ـ يۆلەك بولىدىغان بۇنداق سىياسەت نامرات خەلق تەرىپىدىن قىزغىن قارشى ئېلىنىدى ، ھەمدە ئۇلارنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىغا قاتنىشىش ۋە ئىسلام ئىنقىلابىنى قوغداش ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى . شۇنىڭ بىلەن ، يېڭى ھاكىمىيەت كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسقا ئىگە قىلىنىدى . ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، يېڭى ھاكىمىيەت نۇرغۇن جىددىي خىرىسلارغا دۇچ كەلدى . جۇملىدىن ئىراق بىلەن ئۇزۇن مۇددەت ئۇرۇش قىلدى . لېكىن ، ئۇ بايلارنى تىزگىنلەپ ، يوقسۇللارغا مەدەت بېرىش سىياسىتىنى قوللانغانلىقتىن ، بۇ خىرىسلارغا تاقابىل تۇرۇپ ، ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى يېڭەلىدى .

ئەلۋەتتە ، بۇ سىياسەتنى قوللىنىش ئارقىلىق ، ئىران جەمئىيىتىدىكى نامراتلار بىلەن بايلار قاتتىق پەرقلىنىدىغان ھالەتنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ كەتكىلى بولمايدۇ . ئىراندا كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كىرىم تۆۋەن ئەمەس . 1991 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى كىشى بېشىغا 2170 ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كەلدى . راپسانجانى «ئىران نامرات دۆلەت ئەمەس ، شۇڭا ئىراننىڭ 3 ـ دۇنيا دۆلەتلىرى قاتارىغا ئايرىپ قويماسلىق لازىم» دەپ قارىدى .① لېكىن ، ئاھالە ئىچىدە بايلار بىلەن نامراتلارنىڭ پەرقى چوڭ . مۆلچەرلىنىشىچە ، 1993 ـ يىلى ئايلىق كىرىمى 250 مىڭ رىيال (158 ئامېرىكا دوللىرى)دىن تۆۋەن ، يەنى نامراتلىق سىزىقى

① راپسانجاننىڭ 1991 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى تېھران يېنىدىكى تەبىئىي گاز تەقسىم قىلىش قۇرۇلۇشىنى باشلاش مۇراسىمىدا سۆزلىگەن سۆزى .

ئاستىدىكى ئاھالە مەملىكەت نوپۇسىنىڭ 60 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن . 2 مىليون ئائىلىنىڭ ئايلىق كىرىمى 120 مىڭ ئىران رىيالىغا يەتمەيدىكەن . مەملىكەت نوپۇسىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان نامرات ئاھالىنىڭ كىرىمى مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي كىرىمىنىڭ 1.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن . ۋەھالەنكى ، مەملىكەت بويىچە نوپۇسىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان باي ئاھالە مەملىكەت ئومۇمىي كىرىمىنىڭ يېرىمىغا ئىگە بولىدىكەن .①

2 . ئىقتىسادچىل - تېجەشلىك بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدى ، ئىسرائىلغا قىلىنغان راھەت - پاراغەتكە بېرىلىشكە ۋە ئىستېمالچىلىققا قارشى تۇردى

ئىسلام دىنىنىڭ مەنىۋى قىممىتى بىلەن ئىقتىسادىي مەنپەئىتىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىراندىكى دىنىي رەھبەرلەر ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەن مەسىلە ھېسابلىنىدۇ . ھۆمەينى ئىسلام تۈرمۈشتىكى ماددىي سەۋەبنىڭ قانچىلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىنى ئەمەس ، بەلكى ئىسلام دىنىنىڭ مەنىۋى قىممىتىنى تارقىتىپ دۇنيادىكى مىليونلىغان ئېزىلگۈچىلەرنى جاھانگىرلار ۋە دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتلەرنىڭ زومىگەرلىك ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدىغانلىقىنى كۆپ قېتىم چۈشەندۈردى .

ئاساسىي قانۇندا ئىستېمال قىلىش ، مەبلەغ سېلىش ، ئىشلەپچىقىرىش ، تەقسىم قىلىش ۋە ئىجتىمائىي مۇلازىمەت قاتارلىق ئىقتىسادىي ساھەلەردە ئىسرائىچىلىقنىڭ مەنئىي قىلىنىدىغانلىقى بەلگىلەندى . ئىقتىسادچىل - تېجەشلىك بولۇش

① جاھانگىر ئامزاقال : «ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىقتىسادى» ، لوندۇن 1993 - يىلى نەشرى ، 291 - بەت .

جەھەتتە ئالدى بىلەن ھۆمەينى ئۇلگە كۆرسەتتى . 1984 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ھۆكۈمەت جەمئىيەتتىكى ئىستېمال ئەندىزىسىنى ئۆزگەرتىپ ، ئىقتىسادچىل بولغان ئىسلام ئىستېمال مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن ، «ئىسلام ئىستېمال قانۇنى» نى جاكارلىدى . بۇ قانۇننى ئىمپورت سىياسىتىدە ئىپادىلەپ ، زىيۇزىننەت بۇيۇملىرى ئىمپورت قىلىشنى ئىزچىل چەكلىدى .

ۋەھالەنكى ، ئەھۋالنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئىقتىسادىي مەسىلىلەرنىڭ ئورنىمۇ ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . «ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىقتىسادى» ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىپى مۇنداق دەپ قارىدى : ئىران رەھبەرلىرى باشتا «ئىجتىمائىي ئادىللىق بىرىنچى ئورۇندا ، گۈللەندۈرۈش ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ» دېگەن پرىنسىپقا ئەمەل قىلدى . لېكىن ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشى ، ئىشسىزلىقنىڭ كۆپىيىشى ، مال باھاسىنىڭ ئېشىشى ، شەخسلەر سالغان مەبلەغنىڭ ئازىيىپ كېتىشى ، ماددىي بۇيۇملارنىڭ قىسلىقى ، ئاممىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە نارازى بولۇشىدەك ئەھۋاللار ئالدىدا ، «ئىجتىمائىي ئادىللىق» ئەمەلىيەتتە «ئىقتىسادنىڭ تېز سۈرئەتتە ئېشىشى»غا ئورۇن بەردى .

۵ . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تارماقلارنى نۆۋەتلىق تەرەققىي قىلدۇردى ، لېكىن يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى تارماق-لارنىڭمۇ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى

1979 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ۋە 25 ـ كۈنى ئىنقىلابىي كومىتېت خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى 27 بانكا (بۇلارنىڭ ئىچىدىكى 13 بانكىغا چەت ئەل شېرىكلىشىپ مەبلەغ سالغان) ۋە خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى 15 سۇغۇرتا شىركىتىنى

دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋالدى . شۇ يىلى يازدا ھۆكۈمەتنىڭ 36 بانكىسىنى 10 بانكا قىلىپ ئۆزگەرتتى .

1979 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئىنقىلابىي كومىتېت ئىگىسى چېت ئەلگە قېچىپ كەتكەن ، تاقىلىپ قالغان ، داۋاملىق تىجارەت قىلالماي ھۆكۈمەتتىن ياردەم تەلەپ قىلغان سودا سارايلىرىغا بىر ياكى بىردىن ئارتۇق دىرېكتور ئەۋەتتى . 7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئىنقىلابىي كومىتېت «ئىران سانائىتىنى قوغداش ۋە كېڭەيتىش قانۇنى» نى تەستىقلاپ ، سانائەت كارخانىلىرىنى تۆۋەندىكىدەك تۆت تۈرگە بۆلدى : (1) ئاساس بولىدىغان ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە سانائەت . بۇ سانائەت نېفىت ، تەبىئىي گاز ، خىمىيە ، تۆمۈرىيول ، بېلىقچىلىق ، ئېلېكتر قۇۋۋىتى ، ئاپتوموبىل ياساش ، ئايروپىلان ياساش ۋە ئاساسىي مېتاللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۆلار دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدا بولىدۇ ، بۆلارنىڭ بۇرۇنقى ئىگىلىرىگە ھەق بېرىلىدۇ ؛ (2) شەخسلەر ئىگىلىگەن بۇرۇنقى ھۆكۈمەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىدىن پايدىلىنىپ قانۇنسىز ئىگە بولغان ياكى كېڭەيتىۋالغان كانچىلىق ۋە سانائەت ئورۇنلىرى 200 گە يېتىپ ، 53 شەخسگە ۋە ئائىلىگە چېتىلىدۇ . بۆلار مۇسادىرە قىلىنىپ ، ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈۋېلىندى ؛ (3) مۆلكى قەرزگە چىقىش قىلمايدىغان ياكى قەرزنى قايتۇرۇش ئىقتىدارى بولسىمۇ ، لېكىن ھۆكۈمەتكە قەرزدار بولۇپ قالغان زاۋۇت ، كارخانىلارمۇ 200 گە يېتىدۇ . ئۆلار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى بانكىلارنىڭ ھاۋالە بىلەن باشقۇرۇشىغا ھەقسىز ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدۇ . ئۆلار ھەقدار نامىدا باشقۇرىدۇ . قەرز تۆلەيدۇ ؛ (4) باشقا كارخانىلار قانۇنلۇق خۇسۇسىيلار كارخانىلىرى ھېسابلىنىپ ، قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ .

ھۆكۈمەت خۇسۇسىيلارنىڭ 580 سانائەت ، كان شىركىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى . بۆلاردىن 450 شىركەتنى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى

سانائەت شىركەتلىرى ۋاھالە بىلەن باشقۇرىدىغان بولدى . بانكا ، سۇغۇرتا ۋە بەزى ھالقىلىق سانائەتلەر دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىندى . شۇنداق قىلىپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كۆچلۈك ئىقتىسادىي تارماقلار قۇرۇلدى . 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار بىلەن خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ نىسبىتى 1 : 4 بولدى .

خۇسۇسىي كارخانىلارنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە دۆلەت ئارىلىشىش مەسىلىسىدە دىنىي زاتلار ئىچىدە ئىختىلاپلار مەۋجۇت بولدى . مەسىلەن ، 1981 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە زۇڭلى بولغان موساۋى دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈرمۇشىغا ئارىلىشىشنى ۋە دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىشنى كۆچەيتىشنى تەشەببۇس قىلدى . لېكىن ، ھامىيلىق قىلىش كومىتېتىدىكى بەزى ئەزالار خۇسۇسىيلارنىڭ مال - مۈلكىگە دەخلى - تەرۇز قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ۋە خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى تارماقلارنىڭ رولىنى تەكىتلىدى . 1981 - يىلى 5 - ئايدا ھۆكۈمەت پارلامېنتقا تاشقى سودىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش توغرىسىدا قانۇن لايىھىسى تاپشۇردى . ئۇنى ئالتە ئايدىن كېيىن ھۆمەينى تەستىقلىدى . 1982 - يىلى 5 - ئاينىڭ 11 - كۈنى پارلامېنتمۇ ماقۇللاپ ، ھامىيلىق قىلىش كومىتېتىغا تاپشۇردى . لېكىن ، ھامىيلىق قىلىش كومىتېتىدىكى ئۆلىمالار بۇ قانۇن لايىھىسىنىڭ ئىسلام دىنىغا يات ئىكەنلىكىنى جاكارلاپ ، دىنىي ئەقىدىگە ماس كەلمەيدۇ دەپ قارىدى .

ئىران بەزى كارخانىلارنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان بولسىمۇ ، لېكىن تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى تارماقلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتمەي ، بايلىقنىڭ توپلىنىش دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىشنى ئويلايتتى . چۈنكى بۇ ئىش ئىسلام دىنىنىڭ خۇسۇسىيلار مال -

مۇلكىگە تۇتقان پوزىتسىيىسىگە چېتىلاتتى . ھۇمەينى 1984 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى يېڭى كابىنېتتا : «ھاۋالىنى قوبۇل قىلىپ دۆلەتكە ئەجىر سىڭدۈرۈشنى خالايدىغان سودىگەرلەر دۆلەتكە ئەجىر سىڭدۈرۈش ئەركىنلىكىگە ئىگە . ھەممىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋالماسلىق لازىم» دېدى .

ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمە بويىچە ، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمى پىلانلىق تۈزۈم ، دۆلەت ئىگىلىكى ، ھەمكارلىق ئىگىلىكى ۋە خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل تەركىب ئاساسىغا قۇرۇلغان تۈزۈم .

ئىران يولغا قويغان ئىسلام ئىقتىسادىي سىياسىتىنىڭ ئۇنۇمى زادى قانداق بولدى ؟ بۇ ھەقتە ئىراندا گەپ ـ سۆزلەر تولا . بەزىلەر ئىرانىنىڭ ھازىرقى ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىيات دەرىجىسى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى پەلىۋى دەۋرىدىكىگە يەتمەيدۇ دەپ قارايدۇ . بەزى جەھەتلەردىن قارىغاندا ، ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق ، لېكىن مۇنداق ئۈچ تەرەپتىكى ئامىلنى چىقىرىۋەتكەندە ئىراندىكى ئىسلام ئىقتىسادىي سىياسىتىنىڭ ئۇمۇمىي نەتىجىسىگە مۇڭاپىق باھا بەرگىلى بولمىدۇ . بىرىنچىدىن ، بادىشاھ پەلىۋى ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئاخىرقى بىرنەچچە يىلدا 1973 ـ يىلىدىن 1974 ـ يىلىغىچە نېفىتنىڭ باھاسى ئۆسكەنلىكتىن ، خەلق ئىگىلىكىگە مۇھىم تەسىر كۆرسىتىدىغان نېفىت كىرىمى خېلى زور ھەجىمدە ئاشتى . ئىككىنچىدىن ، 1980 ـ يىلىدىن 1988 ـ يىلىغىچە سەككىز يىل داۋاملاشقان ئۇرۇش ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئېغىر تەسىر كۆرسەتتى . بۇنداق تەسىر ئىراندىلا بولۇپ قالماستىن ، يۇقىرىقىدەك ئىسلام ئىقتىسادىي سىياسىتىنى يولغا قويمىغان ئىراقتىمۇ پەيدا بولدى . ئۈچىنچىدىن ، 1985 ـ يىلىدىن 1986 ـ يىلىغىچە دۇنيا بازىرىدا نېفىتنىڭ باھاسى تۆۋەنلەپ كەتتى . نېفىت باھاسى 1991 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە يەنە ئۇدا تۆت

يىل تۆۋەنلەپ ، ئىرانىڭ ئىقتىسادىغا ناھايىتى چوڭ قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى . ئىران ھۆكۈمىتى نېفىتتىن باشقا مەھسۇلاتلارنى ئېكسپورت قىلىپ نېفىت باھاسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن پەيدا بولغان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشكە ئىلھاملاندۇرغان بولسىمۇ ، لېكىن كۆزلىگەن ئۈنۈمگە ئىگە بولالمىدى . ئىرانغا ئوخشاش ئىقتىسادي سىياسەتنى يولغا قويمىغان نېفىت دۆلەتلىرىدىمۇ نېفىت باھاسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان قىيىنچىلىقلار ناھايىتى روشەن بولدى .

§ 7 . ئىران ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى توغرىسىدىكى بەزى قاراشلار

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ غەلىبە قىلىشى ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇ يولغا قويغان سىياسەتلەر روشەن دىنىي تۈسكە ئىگە . بۇ ھەقتە يۇقىرىدا توختالدۇق ، بۇ يەردە تەكرارلاپ ئولتۇرمايمىز . بۇ يەردە شۇنى دېمەكچىمىزكى ، موللىلار ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش ۋە دۆلەتنى ئىدارە قىلىش جەريانىدا ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئەقىدىلىرىنى قانداق تەتبىق قىلدى : ئەسلىيەتچىلىكنى تەتبىق قىلدىمۇ ياكى غەيرىي ئەسلىيەتچىلىكنى تەتبىق قىلدىمۇ ؟

ئىسلام ئەسلىيەتچىلىكى ئىسلام مودېرنىزمىغا ماس كېلىدىغان چۈشەنچە . ئىراندىكى دىنىي ھەربىر ئەسلىيەتچىلىك ھەربىرى بولۇپ ھېسابلىنامدۇ ـ يوق ؟ بۇ ناھايىتى كۆپ تەھلىل قىلغاندا ھەل قىلغىلى بولىدىغان مەسىلە بولۇپ ، ئۇنى بىر ـ بىر نامنى قويۇش بىلەن ھەل قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ .

ئەسلىيەتچىلىكنىڭ ھەر خىل شەكىل ۋە مەزمۇنلىرى بولىدۇ . ئوخشىمىغان دىن ۋە بىر دىندىكى ئوخشىمىغان مەزھەپلەردە ئەسلىيەتچىلىكنىڭ ئوخشىمىغان شەكىل ۋە

مەزمۇنلىرى بولىدىغانلىقىنى دېمەي تۇرايلى ، بىر دىن ، بىر مەزھەپتىكى ئەسلىيەتچىلىكىمۇ ئوخشىمىغان دەۋرده پەرقلىنىدۇ . ئەسلىيەتچىلىك دېگەنده مەلۇم ئەقىدىنىڭ نەزەريە ، ئەخلاق ، قانۇن جەھەتلەردىكى ۋە ھەرىكەت جەھەتتىكى ئەسلىگە قايتىشى كۆزده تۇتۇلىدۇ . لېكىن ، ئەھۋال ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ . ئاساسىي ئەقىدىلەرنى ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىۋاتقان ئەھۋالغا ئويغۇن كېلىدىغان ۋە ماسلىشىدىغان قىلىش ئۈچۈن يېڭى چۈشەنچىلەرنى بېرىشكە توغرا كېلىدۇ . شۇڭا ، ھازىرقى زاماندىكى ئەسلىيەتچىلىك بىلەن بۇرۇنقى ئەسلىيەتچىلىك پۈتۈنلەي ئوخشىمايدۇ . ئۇنىڭدا «مودېرنىزم» تەركىبلىرى ياكى ئامىللىرىنىڭ بولۇشىدىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ . ئاساسىي ئەقىدىگە ئاسىلىق قىلىشنى تۇگىتىشتىن ئېيتقاندا ، ئەسلىيەتچىلىكنى يولغا قويۇش بىر خىل ئەسلىگە قايتىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . لېكىن ، ئوخشىمىغان دەۋردىكى ھاياتلىق شارائىتىدا پۈتۈنلەي بىردەك بولۇپ كەتمەيدۇ . كىشىلەرنىڭمۇ بۇرۇنقى جەمئىيەت تۇرمۇشىغا قايتىپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس . شۇڭا ، ھەم ئەسلىگە قايتىش ، ھەم يېڭىلىق يارىتىش بولىدۇ .

ئىراننىڭ بۇ قېتىمقى ئىنقىلابىدا ، شەكسىزكى ، ئاساسىي ئەقىدىگە قايتىش تەرىپى بار . لېكىن بۇ قېتىمقى ئىنقىلابنى پۈتۈنلەي ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكىتى قېلىۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ . جەمئىيەتنىڭ ئوبيېكتىپ ئەھۋالىدىن ئېيتقاندا ، بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە ئەمەس ، بەلكى ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدە پەيدا بولدى . شۇڭا بۇ ھەرىكەت تارىخىدىكى ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە پەيدا بولغان ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكەتلىرىدىن پەرقلىنىدۇ . ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە پەيدا بولغان ئەسلىيەتچىلىك ھەرىكىتى ھەم ئاساسىي ئەقىدىدىن چەتنەپ كەتكەن ھەر خىل چىرىكلىشىش ھادىسىلىرىگە قارشى تۇرىدۇ ، ھەم دىندا ئەنئەنىدىن چەتنەپ كەتكەن ھەر خىل يېڭىلاشلارغا

قارشى تۇرىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئىراندا يۈز بەرگەن ئىنقىلاب ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشنىڭ نۇرغۇنلىغان ، ئىنتايىن كەسكىن تەشەببۇسلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان . دىنىي نۇقتىدىن قارىغاندا ، ھۆمەينى شەرىئەتكە ۋە پەيغەمبەرنىڭ ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلىشنى تەكىتلىسىمۇ ، لېكىن ھازىرقى زامانىدىكى ھەر خىل رېئاللىقلارنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلمىدى . پەقەت شەرىئەتتىن ۋە پەيغەمبەرنىڭ ۋەسىيىتىدىن چەتنەپ كەتكەن تەرەپلەرگىلا قارشى تۇردى . شۇڭا ئۇنىڭ دىنىي ئىدىيىسى بېكىنمە ھالەتتىكى مۇتەئەسسىپ خۇداشۇناسلىق سىستېما ئەمەس ، سىياسىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ ئىدىيىسى تېخىمۇ كەسكىن بولۇپ ، پادىشاھ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش جەھەتلەردە قىلچە مۇرەسسە قىلمىدى . پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ساقلانغان ھەر خىل چېرىك ھادىسىلەرنى قەتئىي تازىلىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى . مۇشۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ئۇنىڭ كۆزلىگىنى بىلەن «دىندىن تاشقىرى» ئىسلاھاتچىلار ئوتتۇرىسىدا نۇرغۇن ئوخشىماسلىقلار مەۋجۇت بولسىمۇ ، ئۇ ئۇزۇل - كېسىل ئىنقىلابچى ھېسابلىنىدۇ .

ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىشتىن ئىلگىرى دىنىي رەھبەر كەلگۈسىدىكى جەمئىيەت ھەققىدە نۇرغۇن تەسەۋۋۇرلارنى قىلغان . بۇ تەسەۋۋۇرلارنىڭ كۆپىنچىسى پەھلىۋى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان جەمئىيەتتىكى قارشى نەرسە سۈپىتىدە مەۋجۇت بولغان . ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، دىنىي رەھبەرلەر كىشىلەرنى بۇ تەسەۋۋۇرلارنى قەدەممۇ قەدەم ئەملگە ئاشۇرۇشقا يېتەكلىدى . لېكىن ، ھەرقانداق ئادەمنىڭ پائالىيىتى ، جۈملىدىن دىنىي رەھبەرلەرنىڭ پائالىيىتى رېئاللىقتىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ . رېئاللىققا قارشى يول تۇتقاندا ، كۆزلەنگەن مەقسەتكە يېتەلمەيدۇ . شۇڭا ، دىنىي رەھبەرلەر دۆلەتنى ئىدارە

قىلىشقا باشلىغان 1 ـ كۈندىن تارتىپ ، ئىسلام چۈشەنچىسىنى بۈگۈنكى رېئاللىققا قانداق تەتبىقلاش مەسىلىسىگە دۈچ كەلدى .

شەرىئەتنى يولغا قويۇش ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس . لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىجتىمائىي تۈرمۈشىدىكى نۇرغۇن قانۇن مەسىلىلىرى ئىسلام يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن چاغدىكى ئۈممە يولغا قويغان شەرىئەتتە يوق ئىدى ياكى تەپسىلىي بايان قىلىنمىغانىدى . شۇڭا ، ھازىرقى زامان تۈرمۈشىغا ماس كېلىدىغان بەزى قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزۈپ چىقىش زۆرۈر ئىدى . بۇنى ئىراندىكى موللىلارمۇ ئېتىراپ قىلىدۇ . لېكىن بۇ قانۇن ـ قائىدىلەرنىڭ شەرىئەت بىلەن زىت بولماسلىقىنى ۋە شەرىئەتنى ئاساس قىلىشىنى تەكىتلەيدۇ .

شەرىئەتتە بىر خىل دىنىي ئەھكام مەۋجۇت بولۇپ ، جەددىي ئەھۋال ئاستىدا ياكى جەددىي ئېھتىياجلىق بولغان ئەھۋال ئاستىدا ، بەزى بەلگىلىمىلەرنى ۋاقىتلىق ئىجرا قىلمىسىمۇ بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ . پارلامېنت بىلەن ھاميلىق قىلىش كومىتېتى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەردە ئىختىلاپ تۇپەيلىدىن شەكىللەنگەن قاتمال ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، ھۈمەينى 1981 ـ يىلى 10 ـ ئايدا پارلامېنت «جەددىي ئېھتىياجلىق» ئەھكامى بويىچە ، ئىجتىمائىي تۈرمۈشتا كەم بولسا بولمايدۇ دەپ قارالسىمۇ ، لېكىن ئىسلام دىنىنىڭ بەزى پرىنسىپلىرى بىلەن تېپىشىپ قالمىغان تەدبىرلەرنى تەستىقلاش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى . 1983 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ھۈمەينى بۇنداق تەدبىرلەرنى پارلامېنت ئۈچتىن ئىككى قىسىم ئاۋاز بىلەن ماقۇللاشنى بەلگىلىدى . 1986 ـ يىلى پارلامېنت دېھقانچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان يەرلەرنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقى توغرىسىدىكى قارار ئۈچتىن ئىككى قىسمىدىن ئارتۇق ئاۋاز بىلەن

ماقۇللانغان .

ئىراندىكى موللىلارنىڭ ھەممە ئىشتا كونا قانۇنلارغا ئېسىۋېلىپ ، ھەرقانداق يېڭى قانۇننى تۇزۇشكە قارشى تۇرىدىغان مۇتەئەسسىپلەر دەپ قاراشقا بولمايدۇ . بۇ نۇقتىنى باشتىلار ئاساسىي قانۇن تۇزۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېتىراپ قىلغان ۋە ئاساسىي قانۇنىدا قانۇن چىقىرىش توغرىسىدا چىقارغان بەلگىلىمىلەردىن ئىبارەت كۆرۈنەرلىك بولىدۇ . ھۆمەينى «ئىسلام ھۆكۈمىتى» ناملىق كىتابىدا ئىسلام ھۆكۈمىتى ئاساسىي قانۇن تۇزۇش - تۇزمەسلىك مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويمىغان . ھۆمەينىنىڭ قارىشىچە ، قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى ئاللاغا مەنسۇپ ، لېكىن ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ھۆمەينى 1980 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئىرانىنىڭ يېڭى يىلنى تەبرىكلەش خېتىدە پۇتۇن ئىراندىكى ئىنقىلابىي سوتلار ئاللانىڭ قانۇننى ئىجرا قىلىشنىڭ ئۇلگىسى بولۇشى كېرەكلىكىنى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلارنىڭ ئاساسىي قانۇن بويىچە ئىش قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى . ئىنقىلابتىن كېيىن تۇزۇلگەن ئاساسىي قانۇندا خەلق پارلامېنتى قانۇن چىقىرىش ئورگىنى بولىدىغانلىقى ، خەلق پارلامېنتى ئاساسىي قانۇننىڭ دائىرىسى ئىچىدە قانۇن تۇزسە بولىدىغانلىقى ، ھەمدە قانۇننى چۈشەندۈرۈشكە ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكى ، يېڭى تۇزۇلگەن قانۇنلارنىڭ بولسىمۇ ، بولمىسىمۇ بولۇۋېرىدىغان نەرسە ئەمەسلىكى بەلگىلەندى . ئاساسىي قانۇندا سوتچىنىڭ ئىمكانقەدەر مەۋجۇت بولغان قانۇن ماددىلىرىغا ئاساسەن ھۆكۈم چىقىرىش مەسئۇلىيىتى بولىدىغانلىقى ، ئەگەر ئەمەل قىلىدىغان تەييار قانۇن بولمىغاندا ، ئىسلام ئەقىدىسى ۋە شەرىئەت بويىچە ھۆكۈم چىقىرىشى كېرەكلىكى بەلگىلەندى . ئىپتىدائىي دىنىي ئەھكاملارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇلار ئەلۋەتتە «ئەسلىگە قايتىش» ئەمەس ، بەلكى يېڭىلىق يارىتىشتۇر .

ئەلۋەتتە ، ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ئەمەلىي ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، بەزى تەرەپلەردە ھەقىقەتەن ئەسلىدىكىگە قايتقان . مەسىلەن ، ھاكىمىيەت يېڭىۋاشتىن مۇجتەھىدلەرنىڭ قولىغا ئۆتتى ، شەرىئەت يېڭىۋاشتىن يولغا قويۇلۇپ ، ئوغرىلىق قىلغانلارغا قولىنى كېسىش جازاسى بېرىلىدىغان بولدى ؛ زاكات ئېلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ ئايالار سىرتقا چىقسا مەجبۇرىي چۈمبەل تارتقۇزۇش يېڭىۋاشتىن بەلگىلەندى ؛ دىنىي بايراملاردىكى ھەر خىل پائالىيەتلەر ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ ئىسلام دىنىدىكى ھەر خىل پەرھىزلەر قاتتىق ئىجرا قىلىندى . لېكىن ، بەزى تەرەپلەر ئەنئەنىدىن پەرقلەندى ، نىكاھ ۋە ئائىلە قاتارلىق كونكرېت مەسىلىلەردىكى ئۆزگىرىش ئىنتايىن روشەن بولدى . ئەنئەنە بويىچە ئەرلەر نىكاھتىن ئاجراشماقچى بولسا سەۋەب كۆرسىتىشنىڭ ھاجىتى يوق . لېكىن ، ئايالالاردا بۇنداق ھوقۇق بولمايتتى . لېكىن ، 1984 - يىلى ئالىي ئەدلىيە كومىتېتى ئايالالارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش ھوقۇقى توغرىسىدا يېزىپ چىققان قانۇن لايىھىسىدە ، ئەمەلىي ئەھۋال نەزەرگە ئېلىنىپ ئەر كىشى ئايالىنى ئائىلە تۇرمۇش خىراجىتى بىلەن تەمىنلىمىسە ، ئېغىر كېسەل بولغان بولسا ، سارىڭ بولۇپ قالسا ، قانۇنسىز ئىشلارنى قىلغان بولسا ، زەھەرلىك چېكىملىك چەككەن ياكى يوقاپ كەتكەن بولسا ، ئايالنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكى بەلگىلەندى . بۇنىڭدىن باشقا ، خوتۇنى تەلەپ قىلمىغان نىكاھتىن ئاجرىشىشتا ، ئەر كىشى نىكاھ توختامى مەزگىلىدىكى كىرىمىنىڭ يېرىمىنى ئايالغا بېرىشى كېرەكلىكى بەلگىلەندى .

ئىران رەھبىرى ئوتتۇرىغا قويغان «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەن شوئار ھەم سىرتقا قارىتىلغان سىياسەت ، ھەم يېڭى ھاكىمىيەت ئەمەل قىلىدىغان سىياسىي ئەندىزە ، ئىقتىسادىي ئەندىزە ۋە قىممەت قارىشى بولۇپ ، ئۇلار

يېڭى ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھەم غەربنىڭ كاپىتالىزمىچە بولمايدۇ ، ھەم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىزمچە بولمايدۇ ، پۈتۈنلەي ئىسلامىيەتچە بولۇشى كېرەك دەپ قارىدى . لېكىن ، ئەمەلىي ئەھۋالدىن قارىغاندا ، يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ غەربنىڭ ۋە شەرقنىڭ ئەندىزىسىدىكى بەزى ئاممىلارنى قوبۇل قىلماي ، پۈتۈنلەي بىر مىلّە نەچچە يۈز يىل ئىلگىرىكى دەۋرنىڭ ئەندىزىسى بىلەن ئىش قىلىپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئەندىزىلەردىمۇ شۇنداق بولدى .

ھۆمەينى پادىشاھلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇشنى ناھايىتى بۇرۇن ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ ، كەلگۈسىدىكى ئىسلام دۆلىتىنىڭ جۇمھۇرىيەت بولۇشى كېرەكلىكىنى باشتا ئوتتۇرىغا قويمىغانىدى . ئۇ ئىسلام دۆلىتى ھەم پادىشاھلىق تۈزۈمدە بولمايدۇ ، ھەم جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىدە بولمايدۇ دەپ قارىغانىدى . ئىنقىلاب جەريانىدا ھۆمەينى بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇردى . 1978 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى پارىژدا بايانات ئېلان قىلىپ مۇنداق دېدى : ئىسلامىيەتنىڭ مۇقەددەس نىشانى «ياۋۇز پەھلىۋى خانىدانلىقىغا خاتىمە بېرىش ، رەزىل پادىشاھلىق تۈزۈمىنى ۋەيران قىلىش ، ئىسلامىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا مۇددىئاسى بويىچە ئىش قىلىدىغان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئېيتتى . جۇمھۇرىيەت ھاكىمىيىتىنىڭ تەشكىلىي شەكلىدىن ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى ۋە ئاساسىي قانۇندا ئاللانىڭ خەلقە بەرگەن خەلقىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي تەقدىرىگە ئىگە بولۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىدىن ، قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى ، مەمۇرىي ھوقۇق ۋە ئەدلىيە ھوقۇقىنىڭ مۇستەقىل بولۇشى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىدىن ، قانۇن چىقىرىش خىزمىتىنى خەلق پارلامېنتى ئىشلىشى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىدىن كېشىلەر مۇنتىسكيۇنىڭ «قانۇن چىقىرىش ، ئەدلىيە ، مەمۇرىيەتتىن ئىبارەت ئۈچ ھوقۇقنى ئايرىۋېتىش» نىڭ

بەزى سايلىرىنى كۆرەلەيدۇ .

80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن كېيىنكى تەڭشەشتە كاپىتالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ ئۈسۈلىدىن پايدىلىنىلدى .

موللىلار ئىچىدىكى مۇتەئەسسىپ تەشەببۇسلار بىلەن كەسكىن تەشەببۇسلار تەڭ مەۋجۇت بولدى . راپسانجانى مۇنداق دېگەنىدى : «ئىراندىمۇ باشقا دۆلەتلەردىكىگە ئوخشاش ، ئىختىلاپلار مەۋجۇت ، بولۇپمۇ دۆلىتىمىزدە ھۆكۈمەتنى قانداق باشقۇرۇش ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تارماقلار بىلەن شەخسلەر ئىگىلىكىدىكى تارماقلارنىڭ رولى مەسىلىسىدە بىرقەدەر كۆچلۈك ئىككى كۈچ مەۋجۇت بولۇۋاتىدۇ . بۇ كۈچ پارلامېنتتا مەۋجۇت ، ئىچكى كابىنېتتىمۇ مەۋجۇت ، موللىلار ئىچىدە مەۋجۇت ، ھەتتا ئىسلام جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىدىمۇ مەۋجۇت ، ئىچكى كابىنېتنى ئۈيۈشتۇرۇشتا ، مىنىستىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەشتە ۋە باشقا ھوقۇقلۇق ئورگانلاردا بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى بولغان ئىككى خىل پوزىتسىيە ۋە ئىككى گۇرۇھ مەۋجۇت»[1] ئۇچىغا چىققان مۇتەئەسسىپلەر ۋە رادىكاللارنىڭ ھېسابقا ئالمىغاندا ، بەزى موللىلارنىڭ كونىلىقنى ساقلىشى كۆپرەك بولدى ، بەزى موللىلارنىڭ ئىسلاھاتنى تەشەببۇس قىلىشى كۆپرەك بولدى . ئالىي ھۆكۈم چىقارغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئادەتتىكى ئەھۋالدا ئالدىنقىلارغا مايىل بولۇش كۆپرەك بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىدە مۇرەسسە تۈسى قويۇق بولدى .

ئەسلىگە قايتىش ۋە يېڭىلىق يارىتىش مەسىلىسى ئۈستىدە توختالغاندا ، ھۈمەينى ھايات ۋاقتىدىكى ئەھۋال بىلەن ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىنكى ئەھۋالنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك . ھۈمەينى ھايات ۋاقتىدا ئاتالمىش «ئەركىنلىك تەرەپدارلىرى»غا قەتئىي قارشى تۇردى . ئۇ 1989 - يىلى 2 - ئايدا : «تىرىك

---

① «بىدئەتلىكنىڭ مۇجىزىلىرى» ، 257 - بەت .

بولىدىكەنمەن ، بۇ دۆلەتنى ھەرگىز ئەركىنلىك تەرەپدارلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈرۈپ قويمايمەن» دېدى . شۇ چاغلاردا سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋە دىنىي ئىسلاھاتنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇئامىلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مەلۇم قىيىنچىلىقلار بار ئىدى . لېكىن ، ھۆمەينى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، موللىلار ئىچىدىكى تالاش ـ تارتىشلار مەۋجۇت بولسىمۇ ، ئۆزگىرىش داغدۇغىسىز داۋام قىلدۇرۇلدى . ئامېرىكىنىڭ «دەۋر» ھەپتىلىك ژۇرنىلى 1991 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى مۇنداق دەپ يازدى : «ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ مەبۇدى بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان بولۇپ قالدى . ئىنقىلابنىڭ قىلىچى ئاخىر گاللاشتى . ئۆزگىرىشنىڭ ئىزلىرىنى ھەممە يەردە كۆرگىلى بولىدۇ .» ئەنگلىيىدە نەشر قىلىنغان «ئوتتۇرا شەرقنىڭ ئىقتىسادىغا دائىر ماقالىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1995 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىكى سانىدا مۇنداق دەپ قارالدى : «ئىران جەمئىيىتى كۈنسايىن دىندىن تاشقىرىلاپ كېتىۋاتىدۇ . دىن بىلەن سىياسىي ئوتتۇرىسىدىكى چەك كۈندىن كۈنگە روشەن بولۇۋاتىدۇ .» بۇرۇن فەقىھ ئىزباسارلىقىغا بەلگىلەنگەن مۇنتەزەرى خۇسۇسىيلاشتۇرۇشنى ۋە ئۆكتىچىلەرنى باستۇرۇشنى بوشىتىشنى تەشەببۇس قىلغانلىقتىن ، ئاخىر ئىزباسار بولالمىدى دېيىلسە ، راپسانجانى ئىچكى ، تاشقى جەھەتتە جانلىقراق سىياسەتنى يولغا قويغاندا ، ئۇنىڭ رەھبەرلىك ئورنىدىن مەھرۇم قىلىنىش خەۋپى بۇرۇنقىدىن كۆپ ئاز بولدى .

دىنىي داھىي (فەقىھ) خومەينىنىڭ 1993 ـ يىلى ئەتىيازدا بۇ مەسىلە توغرىسىدا قارىشىنى ئېلان قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى : «لائىلاھە ئىللەللاھۇ دىن ئىبارەت ئىسلام دىنىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى تەكىتلىگەندە ، بىز ئەسلىيەتچىلەرمىز ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋرىگە قايتىشنىڭ ئەھمىيىتىدىن ئىبىتقاندا ، بىز ئەسلىيەتچى ئەمەسمىز .» شۇڭا ، ئىراندىكى موللىلارنىڭ

قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تومتاق ھالدا «ئەسلىيەتچىلىك» دەپ ئاتاش قىيىن. ئەگەر ھۇمەينىزم چوقۇم «ئەسلىيەتچىلىك» دېيىلىدىغان بولسا، بۇنى ئازراق «مودېرنىزم» تۈسىگە ئىگە «ھازىرقى زامان ئەسلىيەتچىلىكى» دەپ، ئۇنى ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتىكى ئەسلىيەتچىلىكتىن پەرقلەندۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇنداق «ھازىرقى زامان ئەسلىيەتچىلىكى» ئىران ئالاھىدىلىكىگە ئىگە «ئەسلىيەتچىلىك» بولغاچقا، «ئىران ھازىرقى زامان ئەسلىيەتچىلىكى» بولۇپ، باشقا دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئەسلىيەتچىلىكىدىن پەرقلىنىدۇ.

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، شەكسىزكى، بۇ ئىنقىلاب دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. مەسىلەن، پادىشاھنىڭ مۇستەبىت خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىپ، ئىران تارىخىدىكى مۇستەبىتلىك تۈزۈمگە ئاخىرى خاتىمە بەردى؛ يېڭى ھاكىمىيەت دېھقانلارنىڭ يەر مەسىلىسىنى مەلۇم دەرىجىدە ھەل قىلىپ، دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى يۇقىرى كۆتۈردى؛ يېڭى ھاكىمىيەت بايلارنى كونترول قىلىپ، يوقسۇللارنى يۆلەپ، سىنىپىي زىددىيەتلەرنى تەڭشىدى؛ يېڭى ھاكىمىيەت يېڭى مۇستەملىكىچىلىك ۋە زومىگەرلىكنىڭ تەسىرىنى تازىلاپ، دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى ۋە مىللەتنىڭ غۇرۇرىنى ھۆرمەتكە ئىگە قىلدى. مانا شۇلار ۋە ھەشەمەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، پاكلىقنى تەشەببۇس قىلىش، چىرىكلىككە قارشى تۇرۇشتەك جەمئىيەت كەيپىياتىنىڭ شەكىللىنىشىي جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەنلىكتىن، ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇڭا، ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئەسلىدىكى دىنىي ئەھكام، دىنىي قائىدىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغانلىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ ھاكىمىيەت

بېشىغا چىقىشى تارىخنىڭ چېكىنىشى ۋە كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بولىدۇ ، دەپ قاراشقا بولمايدۇ .

ئەلۋەتتە ، بۇ ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشمىز كېرەك دېگەندىن دېرەك بەرمەيدۇ . ئىرانىنىڭ بەزى ئەمەلدارلىرىمۇ بەزى خاتالىقلارنى سادىر قىلغانلىقىنى ئىنكار قىلمايدۇ . يېڭىدىن قۇرۇلغان ھەرقانداق ھاكىمىيەتكە ئوخشاش ، ئىران يېڭى ھاكىمىيىتىمۇ تەدرىجىي مۇكەممەللىشىش ياكى ئەمەلىي ئەھۋالغا ماسلىشىش جەريانىنى باشتىن ئۆتكۈزىدۇ . نازارەت قىلىش ۋە چەكلەش مېخانىزمىنى قانداق مۇكەممەللەشتۈرۈش ، ھاكىمىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسىنى قانداق كېڭەيتىش جەھەتلەردە بەزى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، جەمئىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ پرىنسىپلىرىنى قوغداشنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق ياخشى بىر تەرەپ قىلىش ، ھەم ئىقتىسادچىل - تېجەشلىك بولۇش ، ھەم ئىستېمالنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىغا ئەھمىيەت بېرىش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدىمۇ ھەمىشە تالاش - تارتىش پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ .

ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا ، ئىرانىنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتىدىن ئىبارەت بۇ ئۈستىقۇرۇلمىسى ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا ، ئىقتىسادىي بازىسىغا ماس كېلىدۇ . شۇڭا ئۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ .

بەشىنچى باب

لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ باش كۆتۈرۈشى ، مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى

لىۋان ئاللا پارتىيىسى (ئەرەبچە ھىزبۇللاھ دېيىلىدۇ)نىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشى ئوتتۇرا شەرقتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇ پارتىيە لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئىسرائىلىيە ئىشغالىيىتىگە قارشى كۈرەش بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ ، خېلى جانلىق سىياسىي كۈچ بولۇپ كەلدى . لېكىن ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى كىشىلەر ئانچە بىلمەيدۇ . شۇڭا ئۇنىڭ باش كۆتۈرۈشى ، مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى توغرىسىدا مەخسۇس تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ

§1 . لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى

لىۋان ئاللا پارتىيىسى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىدە ، ئىران ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ كونكرېت ياردىمى بىلەن تەدرىجىي تەرەققىي قىلغان .

70 ـ يىللاردىن بۇيان ، ئىران بەزى دۆلەتلەردە ، بولۇپمۇ

شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار خېلى سانىنى ئىگىلەيدىغان دۆلەتلەردە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى پەيدا بولۇشىدىكى مۇھىم مەنبەلەرنىڭ بىرى بولدى . ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابى ۋە جەمئىيەتنى ئىسلامىيەت بويىچە ئۆزگەرتكەن ئەندىزىسى شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارغا كەڭ تەسىر كۆرسەتتى ۋە ئۇلارنى كۆچلۈك جەلپ قىلدى . ئىنقىلابتىن كېيىن ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشنى يولغا قويۇپ ، ئالاقىدار دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە مەنسۇى جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلدى ۋە ماددىي ياردەم بەردى . شۇنىڭ بىلەن ، تەسىرگە ئىگە ئىجتىمائىي كۆچكە ئايلاندى . لىۋان مانا شۇنداق دۆلەتلەرنىڭ بىرى .

لىۋاننىڭ ئاھالىسى خرىستىئان مۇخلىسلىرى ، شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار ۋە دروزىلار قاتارلىق گۇرۇھلارغا ئايرىلىدۇ . 70 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى لىۋاندا ئىچكى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن ، بۇ ئۇچ چوڭ گۇرۇھ پۈت تېپىشىپ ، لىۋاننى پارچىلانغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى . لېكىن دەسلەپكى مەزگىلدە ئاللا پارتىيىسىدەك تەشكىلاتلار يوق ئىدى . 80 ـ يىللاردا خرىستىئان ئۇزۇن مىللىتچىلار پارتىيىسى ۋە ئۇنىڭدىن كۆپەيگەن «لىۋان كۈچلىرى»دىن باشقا ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى تەشكىلاتى — شىئە مەزھىپىدىكى ئەمەل (ئۈمىد) ھەرىكىتى بىلەن ئىجتىمائىي تەرەققىيات پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان دروز خەلق ئەسكەرلىرى خېلى مۇھىم ئىجتىمائىي كۈچلەر ھېسابلىنىتتى .

ئاللا پارتىيىسى 1982 ـ يىلى قۇرۇلدى . قۇرۇلۇپ 1 — 2 يىلدىن كېيىن ، شىئە مەزھىپىدىكى بەزى رادىكال تەشكىلاتلار ئاللا پارتىيىسى بىلەن بىرلەشتى . كېيىنكى ئاللا پارتىيىسى بۇرۇنقى ئاللا پارتىيىسى ۋە ئىسلام ئەمەل ھەرىكىتى ، لىۋان مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقى ، ئابدۇللا موساۋى

رەھبەرلىكىدىكى ئىمام ھۇسەيىن پىدائىيلار ئەترىتى ، لىۋان دەۋا پارتىيىسى قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن قۇرۇلغان ، شىئە رادىكاللىرىدىن تەركىب تاپقان تەشكىلدىن ئىبارەت .

ئىسلام ئەمەل ھەرىكىتى ئاللا پارتىيىسىگە قاتناشقان گۇرۇھلارنىڭ چوڭراقى بولۇپ ، نەبىھ بېل رەھبەرلىك قىلغان لىۋان شىئە مەزھىپىدىكى ئەمەل ھەرىكىتىدىن بۆلۈنۈپ چىققان ئىكىستىرىمىزملىق تەشكىلات بولۇپ ، ئۇنىڭ رەھبىرى ھۇسەيىن موساۋى ئىدى . بەزى تەشۋىقات ۋاستىلىرى ئۇنى 1984 ـ يىلى ئاللا پارتىيىسىگە قوشۇلغان دەيدۇ . كېيىن مۇستافا دىلانى رەھبەرلىك قىلغان «مۆمىنلەرنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى» ئەمەل ھەرىكىتىدىن چېكىنىپ چىقىپ ئاللا پارتىيىسىگە قاتناشتى . بۇنىڭدىن باشقا ، «ئىسلام غازاتچىلىرى» ناملىق تەشكىلاتمۇ ئىران ، سۇرىيە ، لىۋىيەدىكى شۆبىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ ، ئاللا پارتىيىسىگە قوشۇلدى . 1984 ـ يىلى ئىراقتىكى سادا پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىمۇ ئاللا پارتىيىسىگە قوشۇلۇپ كەتتى . خەۋەر قىلىنىشىچە ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىگە 20 تەشكىلات قاتناشقان . ئاللا پارتىيىسى دەسلەپ قۇرۇلغاندا مەخپىي تۈزىتە بولدى ، 1985 ـ يىلى مەخپىي ھالەتتىن قۇتۇلدى ، ئاللا پارتىيىسى قۇرۇلغاندىن باشلاپ ئىران بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولدى . بەزى تەشۋىقات ۋاستىلىرى ئاللا پارتىيىسىنى ئىران لىۋانغا ئەۋەتكەن موللىلار قۇرغان دېدى . ئىسرائىلىيە 1982 ـ يىلى لىۋانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندىن كېيىن ، ئىران ھۆكۈمىتى 1000 ئەسكەرنى لىۋاننىڭ بېقا جىلغىسىدىكى بائالبېققا ئەۋەتتى . ئەينى چاغدا بۇ رايون سۇرىيىنىڭ كونترول‌لۇقىدا ئىدى . سۇرىيە ئىسرائىلىيىگە قارشى كۇرەشنى نەزەرگە ئىلىپ ، ئىران قوشۇنلىرىنىڭ كىرىشىگە يول قويدى . فرانسىيىدە چىقىدىغان «ئازادلىق گېزىتى»نىڭ 1996 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىكى خەۋىرىگە قارىغاندا ، ئىراننىڭ

مىڭ ئەسكىرى بىقا جىلغىسىغا كىرىشىنى 1982 - يىلى 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنى زۇڭتۇڭ ئاساد زىيارەتكە كەلگەن ئىران ھەربىي ۋەكىللەر ئۆمىكىنى قوبۇل قىلغان چاغدىكى سۆھبەتتە مەسلىھەتلىشىپ بېكىتكەن .

ئىران ئەسكەرلىرى بىقا جىلغىسىغا كىرگەندىن كېيىن ، شەيخ ئابباس مۇساۋى ئۇلارنى مەھدى ئىمام مەدرىسىگە ئورۇنلاشتۇردى ، ھەمدە ئۇلار تالىپلارغا ھەربىي تەلىم - تەربىيە دەرسى ئۆتتى . دەرس ئۆتۈش ئارقىلىق تالىپلارنىڭ دىلى يورۇپ ، ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمايدىغان بولدى . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، ئىران ئەسكەرلىرى 1991 - يىلى 3 مەڭگا كۆپەيتىلگەن .

ئىران ئىقتىسادىي جەھەتتە ئاللا پارتىيىسىگە ۋە مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلدى . مۆلچەرلىنىشچە ، ئىران بىر يىلدا لىۋان ئاللا پارتىيىسىگە 60 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ياردەم قىلغان . سۇرىيە - ئىران مۇناسىۋىتىنى تەنقىق قىلىۋاتقان ئالىم كىرىستان مارشالنىڭ قارىشىچە ، ئىران بىر يىلدا 15 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن 50 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغىچە سەرپ قىلغان .

ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ لىۋان ئاللا پارتىيىسىنى قوللىشى ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشى ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . لىۋان ئاللا پارتىيىسىمۇ ئۆزىنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئىراندا باشلانغان ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ تەركىبىي قىسمى دەپ قارايدۇ . لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەنىۋى داھىيىسى مۇھەممەد ھۇسەين فەزلۇللاھ 1985 - يىلى 2 - ئايدا ئاللا پارتىيىسىنى تەربىكلەپ سىياسىي بايانات ئېلان قىلىش مۇراسىمىدا ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى مەدھىيىلەپ «يول باشلىغۇچى» ، «ئۇ ئەياتۇللا رۇھۇللا ھۇمەينىنىڭ چېۋىر رەھبەرلىكىدىكى پان ئىسلام دۆلىتىگە ئاساس سالدى» دېدى . لىۋان ئاللا پارتىيىسى

هۇمەينىنى ئۆزىنىڭ «ۋەلى ، فىقھەشۇناسى» دەپ قارىدى . شۇڭا ، هۇمەينى ئىدىيىسىگە ئەمەل قىلىپ ، ئۇنىڭ قاراشلىرى ئاللانىڭ مەقسىتىنى ئىپادىلەپ بەردى دەپ بىلدى . لىۋان ئاللا پارتىيىسى 1985 - يىلى 2 - ئايدا رەسمىي نەشر قىلغان «ئاللا پارتىيىسىنىڭ لىۋاندىكى ۋە دۇنيادىكى مەھرۇم قىلىنغۇچىلارغا ئوچۇق خېتى» ناملىق سىياسىي پروگراممىسىدا مۇنداق دېيىلگەن : «بىز ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئوغلانلىرىمىز ، ئاللا ئۇنىڭ يولباشچىسىنى ئىراندا غەلىبىگە ئېرىشتۇردى ، دۇنيادا مەركىزىي ئىسلام دۆلىتىنىڭ يادروسىنى قۇردى ، ئۇلۇغ فەقىھ شەرھلىگەن بىردىنبىر چېۋەر ھەم ئادىل دىنىي يارلىققا بويسۇنمىز ، بۇ فەقىھ زامانىمىزغا مۇناسىپ ، ھازىرقى زامانىنىڭ ئىمامى ۋە يېتەكچىسى ئۇلۇغ رۇھۇللا موساۋى ھۇمەينىدە ئىپادىلەندى . لىۋان ئاللا پارتىيىسى ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت بايرىقىنى ۋە ھۇمەينىنىڭ سۇرىتىنى خەلقئارا ئىسلام ئىنقىلابى ھەرىكىتىنىڭ ۋە كەلگۈسىدە دۇنيادىكى پان ئىسلام دۆلىتىنىڭ سىمۋولى قىلىدۇ . فەزلۇللاھ لىۋان بىلەن ئىران بىر - بىرىگە زىچ باغلانغان ، لىۋان ئىرانىنىڭ نەپەسلىنىدىغان ئۆپكىسى» دەپ قارىدى .

لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەنىۋى ۋە سىياسىي ، ھەتتا تەشكىلىي جەھەتلەردىكى ئىران بىلەن ئوخشاشلىقلارنى ۋە ئۆزئارا مەۋجۇت بولغان قويۇق مۇناسىۋەتنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ پروگراممىسىدىن ، مەقسىتى ۋە تەشكىلىي ئورگانلىرىدىنمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ . ئاللا پارتىيىسى ئۆزىنىڭ پروگراممىسى ۋە خاراكتېرىنى شەرھلىگەندە ئىسلاملاشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ خەلقئارالىقلىقىنى ۋە دۇنياۋىلىقىنى تەكرار تەكىتلىدى . ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى «لىۋاندا مۇستەملىكىچىلىكنى يوقىتىش ، ئىسرائىلىيىنى قوغلۇۋېتىش ، ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇش» ، ئۇنىڭ ئاخىرقى نىشانى پۈتكۈل ئوتتۇرا شەرقتە ئىسلام دۆلىتى

قۇرۇپ ، ئىسلام دىنىنى دۇنياغا ئومۇملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى . بۇنىڭ ئۇچۇن ، بېيرۇتتا ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېرتيوژى چۇشۇرۇلگەن پوچتا ماركىسى تارقىتىلدى . ئاللا پارتىيىسى ئۆزىنى ئادەتتىكى مەنىدىكى سىياسىي پارتىيە ئەمەس دەپ قارايدۇ . ئۇنىڭ بايانىاتچىسى ئىبراھىم ئەمىن مۇنداق دېگەنىدى : «بىز تەشكىللىك ۋە تار دائىرىلىك پارتىيە ئەمەس ، بىز بىر مىللەت بولۇپ پۇتۇن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلار بىلەن پۇختا دىنىي مۇناسىۋەتكە ئىگىمىز ، ھۇمەينىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنمىز . ئارىمىزدىكى ھەر بىر ئادەم جەڭچى .»①

ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەركىزىي رەھبەرلىك ئورگىنى ئۆز تەۋەلىكىدە ئۇچ رايونلۇق كومىتېت تەسىس قىلىپ ، بېيرۇت ، بىقا جىلغىسى ۋە لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى پائالىيەتلەرگە مەسئۇل قىلغان . كېڭەش كومىتېتى ئومۇمىي تەدبىر بەلگىلەيدىغان ئورگان بولۇپ ، 12 ئەزاسى بار ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى موللىلار (بەزى ۋاستىلار ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئالىي كومىتېتى 13 نەپەر دىنىي ئەربابتىن تەركىب تاپقان دەيدۇ) . ئاللا پارتىيىسى بەزىدە دىنىي داھىيلار تەشكىلاتى دەپ قارىلىدۇ . خەۋەر قىلىنىشىچە ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ھەر بىر دىنىي داھىي ئىراندىكى ھەرقايسى ئەياتۇللالار بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرىدىكەن . ئاللا پارتىيىسىدە يەتتە تارماق تەسىس قىلىنغان بولۇپ ، ئىدىيىگە ، مالىيىگە ، سىياسەتكە ، ئاخبارانقا ، ھەربىي ئىشلارغا ، جەمئىيەتكە ۋە قانۇنغا مەسئۇل قىلىنغان . ئاللا پارتىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ رەھبەرلىرى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلىش خەۋپى ئىچىدە ياشاپ كەلدى . 1983 ـ يىلىدىن 1985 ـ يىلىغىچە ئاللا پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى ئاز دېگەندە بەش قېتىملىق قەستلەشنى باشتىن كەچۈردى . ئاخىرقى بىر

① فرانسىيىدە چىقىدىغان «سەھەرلىك گېزىت» ، 1987 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى .

قېتىمدا 80 ئادەم ئۆلتۈرۈلۈپ ، 250 نەچچە ئادەم يارىدار قىلىندى . ئاللا پارتىيىسى بۇنى ئامېرىكا ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ سۈيىقەستى دەپ ئەيىبلىدى .

لىۋان ئاللا پارتىيىسى ۋەكىللىكىدىكى لىۋان هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى بىلەن ئىران هازىرقى زامان ئىسلامىزم هەرىكىتى هەقىقەتەن بەزى ئوخشاشلىقلارغا ئىگە هەم زىچ مۇناسىۋەتلىك . بۇ ئىككىسى شىئە مەزهىپىدىكى مۇسۇلمانلار بولۇپ ، دۆلەت ئىچى ، ئۆز رايونى ۋە دۇنيادىكى ئىشلارغا بىرقەدەر رادىكال مەيداندا بولىدۇ . بولۇپمۇ ، ئىسرائىلىيەگە قارشى كۈرەشتىكى مەيدانىمەن ئوخشاش . لېكىن ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بەزى پەرقلەرمۇ مەۋجۇت ، بۇنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ . بۇنى لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ رەهبەرلىرى ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ مەنىۋى داهىيسى فەزلۇللاهنىڭ ئىدىيە ۋە پائالىيەتلىرىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

شەيخ فەزلۇللاه 1983 ـ يىلى ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەنىۋى داهىيسى بولدى . ئۇ 1935 ـ يىلى تۇغۇلغان ، مۇهەممەد ئەلەيهىسسالامنىڭ ئەۋلادلىرىدىن . شىئە مەزهىپىنىڭ ئىراقتىكى مۇقەددەس جايى — نەجىفتە ئىسلام دىنى بويىچە مۇنتىزىم تەربىيە ئالغان . ئۇ ئۆلىما ، شائىر ۋە ئالىم . ئۇنىڭ «ئىسلام ۋە زوراۋانلىق لوگىكىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار .

فەزلۇللاهنىڭ قارىشىچە ، غەرب يېتىشتۈرگەن ئەرەب مىللەتچىلىكى ۋە چەتتىن كەلگەن باشقا ئىدىئولوگىيىلەر مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قېپقالغان بوشلۇقنى پەقەت ئىسلام دىنى تولدۇرالايدۇ . يالغۇز شەرىئەتنى يولغا قويغاندا (سەئۇدى ئەرەبىستانىدەك) ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ قورۇلۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈپ كەتكىلى بولمايدۇ . ئۇ ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىغا ۋە هۇمەينىنىڭ رەهبەرلىكىگە هۆرمەت قىلىدۇ . لېكىن ، بۇنداق قىلىش ئۆزىنىڭ قاراشلىرى ۋە تەشەببۇسى

بولماسلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ . ئىش دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ . ئۇ مۇنداق دەيدۇ : ئىران ئىنقىلابىدىن بۇرۇن بولسۇن ، ياكى كېيىن بولسۇن ، ئۆزىنىڭ ئىسلام ئىندىۋىدۇئاللىقى بولۇشى ، باشقا مۇسۇلمانلارنىڭمۇ ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قوللانغان ياكى ئۇلار تەشەببۇس قىلغان ئىدىيە ۋە چۈشەنچىلەرنى قوللىنىشنى ئۈمىد قىلماسلىق لازىم . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ھۇمەينى ئېغىر شارائىتتا ھاكىمىيەتنى قولغا ئالدى . ئەگەر ئىران ئىسلام ھاكىمىيىتىنى ئىنقىلاب قىلماي قۇرغان بولسا ، تېخىمۇ ياخشىراق بولاتتى . «ئۆزگىرىشنىڭ ئىنقىلاب ئارقىلىق پەيدا بولۇشى ناتايىن . خەلقە دېموكراتىك تۈزۈمنى سىڭدۈرۈش ۋە ئىسلام ئىدىيىسىنى تارقىتىش يولىنى قوللىنىپ ئۆزگىرىش قىلغىلى بولىدۇ .» ئىران لىۋان ئاللا پارتىيىسىدىن لىۋاندا ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش توغرىسىدىكى تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى تەلەپ قىلغان . لېكىن ، ئەينى چاغدا فەزلۇللاھ بۇ تەكلىپنى رەت قىلغان . شۇڭا ، ھۇمەينى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچ يىل كۆرۈشمىگەن . فەزلۇللاھنىڭ قارىشىچە ، لىۋان ئاللا پارتىيىسى لىۋاندىكى دىندىن تاشقىرى گۇرۇھلاردىن تەركىب تاپقان ھاكىمىيەتكە قاتنىشىشى كېرەك . لېكىن ، ھازىر لىۋاننى ئىسلام دۆلىتىگە ئايلاندۇرۇش ئەمەلگە ئاشمايدۇ ، ئۇنداق قىلىش ئۇنۇم بەرمەيدۇ . بۇنداق بولۇشنى لىۋاندا مەزھەپ - گۇرۇھلار كۆپ بولغان ئەمەلىي ئەھۋال ، سىياسىي تۈزۈم ئەنئەنىسى ۋە سۇرىيە ۋە ئىسرائىلىيە بىلەن قوشنا بولۇشتەك شارائىت بەلگىلىگەن . ئۇ سىياسىي مەسىلىلەرنى كەيپىياتسىزلاشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى ؛ ئىسلام ئىشلىرىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قۇرۇق تەلىماتنىڭ ئۇنۇمى بولمايدۇ دەپ قارىدى ؛ مۇسۇلمانلارنىڭ دۇشمىنى غەرب دۇنياسىدىكى پۇقرالار ئەمەس ، بەلكى غەرب دۇنياسىدىكى ھۆكۈمەتلەر دەپ ئوتتۇرىغا قويدى . فەزلۇللاھنىڭ بەزى قاراشلىرى لىۋاننىڭ ئەمەلىي

ئەھۋالىنى ۋە ئۆزىنىڭ لىۋاندىكى ئەمەلىي چۈشەنچىسىنى ئىپادىلەپ بەردى .

ئىزاھلاپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى ، لىۋان ئاللا پارتىيىسى باشتىلا ئىرانىنىڭ تەسىرىگە ، قوللىشىغا ۋە ياردىمىگە ئىگە بولغان بولسىمۇ ، سۇرىيىنىڭ قوللىشى ، ياردىمى ۋە سۈكۈت قىلىشىمۇ ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىدىكى مۇھىم شەرت بولدى . سۇرىيە لىۋانغا ئۆزگىچە تەسىر كۆرسىتىدۇ . سۇرىيە ئىرانغا ئوخشىمايدۇ ، ئۇنىڭ يولغا قويغىنى دىندىن تاشقىرى سىياسەت بولۇپ ، شەرئىەتنى يولغا قويۇشنى قوللىمايدۇ . ئاللا پارتىيىسى بىلەن سۇرىيىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىران بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتەك قويۇق ئەمەس . لېكىن ، سۇرىيە ئىسرائىلىيىنى ئىسكەنجىگە ئېلىش ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئادەتتە قوللاش ۋە ياردەم قىلىش پوزىتسىيىسىنى قوللاندى ، ھېچبولمىسا سۈكۈت قىلدى . شۇڭا ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇش ۋە تەرەققىي قىلىشىدىكى سىرتقى شەرتلەرنى كۆزەتكەندە ئىرانىنىڭ تەسىرىنى ، قوللىشىنى ۋە ياردىمىنىلا كۆرۈپ ، لىۋانغا ئەزەلدىن مۇھىم تەسىر كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان سۇرىيىنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ .

§ 2 . ئىچكى ئۇرۇش داۋامىدا ئۆسۈپ يېتىلدى

مەلۇم مەزگىل ئىچىدە لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ كۈچى ۋە تەسىرى ئانچە چوڭ بولمىغان ، لىۋاننىڭ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلىرى ئىچىدىكى رولى ئەمەل (بىرخىل سىياسىي گۇرۇھ) ھەرىكىتىگە يەتمەيتتى . ئۇنىڭ كۈچى ۋە تەسىرى ئىچكى

ئۇرۇش داۋامىدا ئۇزلۇكسىز زورايدى .

ئاللا پارتىيىسى بىلەن شىئە مەزھىپىدىكى يەنە بىر تەشكىلات — ئەمەل ھەرىكىتى ئوتتۇرىسىدا باشتىلا زىددىيەت مەۋجۇت بولدى . ئىككى تەرەپ شىئە مەزھىپىگە مەنسۇپ بولسىمۇ ، لېكىن سىياسىي قاراشلىرى پەرقلەندى . ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئەمەل مۇسۇلمانلارنىڭ ئەسەبىي تەشكىلاتى ، ئادەم ئۆلتۈرۈش ، تۈتقۇن قىلىش قاتارلىق تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى دەپ ئەيىبلىدى . ئاللا پارتىيىسى بولسا ئەمەل ھەرىكىتىنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن بىرلىشىپ پەلەستىن ئىنقىلابىنى باستۇردى ، ئىسرائىلىيىگە قارشىلىغان ھەربىي ھەرىكەتنى توختىتىش ھېسابىغا ئىسرائىلىيىنىڭ چېگرا رايونلاردىكى «بىخەتەر رايون» لاردىن ئەسكەر چېكىندۈرۈشىنى قولغا كەلتۈردى دەپ ئەيىبلىدى . ئاللا پارتىيىسى ئاساسىي قانۇننىڭ زۇكۇتۇكلۇقنى كاتولىك دىنىنىڭ مارون مەزھىپىدىكى ئەرباب ئۇستىگە ئېلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدى . زۇكۇتۇكلۇقنى شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمان ئۇستىگە ئېلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى . ئەمەل ھەرىكىتى بولسا بۇرۇنقى بەلگىلىمىنى ساقلاپ قېلىشنى تەشەببۇس قىلدى . ئاللا پارتىيىسى ھازىرقى سىياسىي تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، لىۋاندا ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشقا تىرىشتى ، خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ 420 - نومۇرلۇق قارارىنى ئېتىراپ قىلمىدى . ئەمەل ھەرىكىتى بولسا خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ 420 - نومۇرلۇق قارارىدا چىڭ تۇرۇپ ، لىۋاننىڭ جەنۇبىدا خەلقئارا تىنچلىق ساقلاش قىسمىلىرىنى تۇرغۇزۇشنى تەشەببۇس قىلدى . ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇش توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇرنى رەت قىلدى .

ئىككى تەرەپ 1987 - يىلى 5 - ئايدىن ئېتىبارەن لىۋاندىكى بىر مىليون 200 مىڭ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلماننى كونترول قىلىشنى تالىشىشقا باشلىدى .

1988 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ئىككى تەرەپ قورال كۈچى ئىشلىتىپ ، لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدا قانلىق توقۇنۇش پەيدا قىلدى . ئەمەل ھەربىكتىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ئاللا پارتىيىسىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى لىۋاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى . 5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پايتەخت بەيرۇت غەربىي رايونىنىڭ جەنۇبىدىكى 600 مىڭ مۇسۇلمانىنى كونترول قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئاللا پارتىيىسى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، ئەمەل ھەربىكتىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى ، لىۋاندا تۇرۇۋاتقان ئىران قوشۇنلىرىمۇ ئاللا پارتىيىسىگە ياردەم قىلدى . 10 نەچچە كۈنلۈك جەڭدە ئىككى تەرەپتىن 200 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلدى ، مىڭدىن ئارتۇق ئادەم يارىدار قىلىندى . ئاللا پارتىيىسى جەنۇبتىكى 80 پىرسەنت بازىنى تارتىۋالدى ، ئەمەل ھەربىكتى قىيىن ئەھۋالدا قالدى . 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى سۇرىيە زۇڭتۇڭى ئاساد بىلەن ئىران زۇڭتۇڭى تېلېفوندا سۆزلىشىپ ، سۇرىيە ، ئىران ۋە لىۋاندا ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپتىن ئىبارەت تۆت تەرەپ ئالاقىلىشىش كومىتېتى تەشكىللەپ سۆھبەتلىشىشكە كېلىشتى . ئاللا پارتىيىسى بەيرۇتنىڭ جەنۇبىي رايونى مەسىلىسى ۋە بىقا مەسىلىسىنى بىر يولدا ھەل قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى . سۇرىيە ئارمىيىسى بەيرۇتنىڭ جەنۇبىي رايونىغا كىرگەندىن كېيىن ئۇرۇش توختىدى .

ئەمەل ھەربىكتىنىڭ قوماندانى داۋۇد ۋە يەنە ئىككى رەھبەر 9 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئوزالىنىڭ دېڭىز ياقىسىدىكى تاشيولدا بۆكتۇرمە ھۇجۇمغا ئۇچراپ قازا قىلدى . ئەمەل ھەربىكتى بۇ ئىشنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ قاتىللىرى قىلدى دەپ قارىدى .

1989 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئىككى تەرەپ لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى تۆفەيخ رايونىدا قوراللىق توقۇنۇشۇپ ، ئىككى تەرەپتىن 150 نەچچە ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى ، 200 دىن ئارتۇق

ئادەم يارىدار بولدى . 20 مىڭدىن ئارتۇق پۇقرا يۇرت - ماكانلىرىدىن ئايرىلدى . ئىران بىلەن سۇرىيە ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا كېڭەشتى ۋە مۇرەسسە قىلدى . ئەمەل ھەرىكىتى ئاللا پارتىيەسىدىن 1988 - يىلى 9 - ئايدا ئەمەل ھەرىكىتىنىڭ ئۇچ رەھبىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن قاتىلنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ، ھەمدە لۇئاننىڭ جەنۇبىدىكى ئامانلىقنى ساقلاشقا ئەمەل ھەرىكىتى ئۆزى مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى . 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئىككى تەرەپ ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى ئىمزالىدى . تەكرار سۆھبەتلەشكەندىن كېيىن ، ئىككى تەرەپ 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى سۇرىيە ۋە ئىران ئوتتۇرىغا قويغان تۆۋەندىكى لايىھىگە قوشۇلدى : 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى جاكارلانغان ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى قەتئىي ئىجرا قىلىنىدۇ ، ئىككى تەرەپ تەشۋىقات ئۇرۇشىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ ؛ ئىككى تەرەپ ماسلاشتۇرۇش كومىتېتى قۇرۇپ ، ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتىنى ئۆزئارا ئېتىراپ قىلىش ۋە ھەمكارلىشىش پرىنسىپى ئاساسىدا بىر تەرەپ قىلىدۇ ؛ لۇئاننىڭ جەنۇبىدا بىرلەشمە ھەربىكەتكە قوماندانلىق قىلىش شتابى قۇرۇپ ، ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە زېمىننى ئازاد قىلغانغا قەدەر ، ئىسرائىلىيىگە ۋە ئۇنىڭ قولچوماقلىرىغا قارشى كۈرەشنى ماسلاشتۇرىدۇ ، كۈچەيتىدۇ ؛ لۇئاندىكى قانۇنلۇق ھۆكۈمەت پۇتۇن مەملىكەتنىڭ ئامانلىق ساقلىشىنى كونترول قىلىپ بولۇشتىن ئىلگىرى ، لۇئاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئامانلىقنى ساقلاشقا ئەمەل ھەرىكىتى مەسئۇل بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھەر ئىككى تەرەپ سىياسىي ، ئاخبارات ۋە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ھوقۇقىغا ئىگە . ئىككى تەرەپ 1989 - يىلى 3 - ئايدا دەمەشقتە كېلىشىم ئىمزالىدى . ۋەھالەنكى ، 1989 - يىلى 12 - ئايدا ئىككى تەرەپ بېيرۇتنىڭ غەربىي رايونىدا ۋە بىقادا قاتتىق توقۇنۇشۇپ ، 15 ئادەم ھاياتىدىن

ئايرىلدى ، 305 ئادەم ياردار قىلىندى . 1 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى يەتتە سائەت ئۇرۇش توختاتقاندىن كېيىن ، 1 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى سەھەردە ئىككى تەرەپ يەنە قاتتىق جەڭ قىلدى .

1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى سەھەردە ئەمەل ھەرىكىتى خەلق ئەسكەرلىرى شۆبە رايونىنىڭ قوماندانى ئەلى ئەبۇ ھەسەن بېيرۇتنىڭ غەربىي رايونىدا تېز كېتىپ بارغان پىكاپتىكى مەرگەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئېغىر ياردار قىلىنىپ ، ئۆلتۈرۈلدى . ئەمەل ھەرىكىتى بۇنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ قەستلەپ ئۆلتۈرۈشى دەپ ئەيىبلىدى . ئاللا پارتىيىسى بولسا كەسكىن رەت قىلدى . 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سەھەردە ئىككى تەرەپ بېيرۇتنىڭ جەنۇبىي رايونىدا توقۇنۇشۇپ ، تۆت ئادەم ياردار بولدى . 1990 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا يېڭى توقۇنۇش پارتلىدى . 7 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى ئىككى تەرەپنىڭ قوراللىق كۈچلىرى تۈفەيخ رايونىدىكى ئىككى ئېگىزلىكنى تالىشىپ قاتتىق جەڭ قىلدى . يېڭى توقۇنۇشتا ئاز دېگەندە 126 ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى ، 372 ئادەم ياردار بولدى . 8 ـ ئايدا ئىككى تەرەپ يەنە توقۇنۇشۇپ قالدى . لىۋاننىڭ شىئە مەزھىپىدىكى ھەممە مۇسۇلمانلىرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان لىۋان شىئە ئىسلام ئالىي كومىتېتى بايانات ئېلان قىلىپ ھەممە قوراللىق كۈچلەرنىڭ تۈفەيخ رايونىدىن چېكىنىپ چىقىپ ، ئۇ يەرگە ھۆكۈمەت ئارمىيىسىنىڭ كىرىشىگە يول قويۇشنى مۇراجىئەت قىلدى . لېكىن ، 1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدا لىۋان ھۆكۈمەت ئارمىيىسى ئوئىن ئارمىيىسىنى مەغلۇپ قىلىپ ، سىياسىي ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولغاندىن كېيىن ، شىئە مەزھىپىدىكى ئىككى تەرەپنىڭ توقۇنۇشى پەسەيمىكە يۈزلەندى . لىۋان ھۆكۈمىتى «چوڭ بېيرۇت پىلانى»نى يولغا قويۇپ ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋالدى ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى كابىنېتقا قوبۇل قىلدى . سۈرىيە ۋە ئىران

ئۆزلىرى قوللاۋاتقان ئەمەل ھەربكىتى بىلەن ئاللا پارتىيىسىنى ئىختىلاپلارنى تۇگىتىشكە ھەيدەكچىلىك قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى تەشكىلات 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ياردىش كېلىشىمى ھاسىل قىلدى ، ئىككى تەرەپنىڭ قوراللىق توقۇنۇشى بىرمەھەل توختىدى .

1987 ـ يىلىدىن ھېسابلىغاندا ، بۇ توقۇنۇش ئۈچ يىلدىن كۆپرەك داۋاملاشتى . نەتىجىدە ، ھېچقايسى تەرەپ رەقىبىنى يېڭەلمىدى . بۇنداق بولۇشىدا ھەم سىرتقى ئامىل بار ئىدى (ئىككى تەرەپ سۇرىيە ۋە ئىرانىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغان ، سۇرىيە بىلەن ئىران ھەم رىقابەتلىشىدىغان رەقىب ، ھەم ئورتاق مەنپەئەتكە ئىگە ئىدى) ، ھەم ئىچكى ئامىل بار ئىدى (شىئە مەزھىپى لىۋاندىكى ئۈچ مەزھەپنىڭ بىرى بولۇپ ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئىچىدىكى زىددىيەت ئۈچ مەزھەپ مۇناسىۋىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىماي قالمايتتى . ۋەھالەنكى ، شىئە مەزھىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ناھايىتى كۈچلۈك تەسىرگە ئىگە ئىدى) . لېكىن ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئېلىشىشنىڭ تامامەن نەتىجىسى بولمايمۇ قالمىدى . ھېچبولمىسا ئۇ لىۋاندا پۈت تىرەپ تۇرىدىغان بىمىنگە ئىگە بولۇۋالدى .

ئەگەر لىۋاننىڭ ئەھۋالى بىلەن ئىراننىڭ ئەھۋالىنى سېلىشتۇرساق شۇنى كۆرۈۋالالايمىزكى ، ئىككى تەرەپنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى سەل مۆتىدىل گۇرۇھلارنىڭكىدەك ئېغىر كۆرەشلەرنى باشتىن كەچۈردى . بۇ ئۇلارغا ئورتاق . لېكىن ، ئوخشىماسلىقمۇ مەۋجۇت . ئىراندا شىئە مەزھىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى گۇرۇھلارنىڭ ئىختىلاپ ۋە كۆرەشلىرى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن پەيدا بولدى . ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشتىن ئىلگىرى ئۇلارنىڭ ئورتاق رەقىبى

پەھلىۋى بولغاچقا ، ئۇلار بىرلىشىپ تۇرالىدى . ھۇمەينى ۋەكىللىكىدىكى دىنىي زاتلار پادىشاھقا قارشى كۆرەشتە رەھبەرلىك ھوقۇقىنى قولدا تۇتۇپ تۇرغانلىقتىن ، كېيىن شىئە مەزھىپىنىڭ ئىچىدە پەيدا بولغان كۆرەشتە ئۇستۇنلۇكتە تۇردى . ئۇلار ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ، شىئە مەزھىپى بىلەن باشقا مەزھىپلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش ھوقۇق تۇتقانلار بىلەن ئۆكتىچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش بولدى . ۋەھالەنكى ، لېۋاندا دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىزچىل تۇردە ئۇچ مەزھەپ بىرلىشىپ ھاكىمىيەت تۇتتى . شىئە مەزھىپى ھاكىمىيەتكە قاتناشقان ئۇچ مەزھەپنىڭ بىرى بولسىمۇ ، لېكىن يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىمىدى . لېۋاندىكى ئىچكى ئۇرۇش داۋامىدا رەقىبلەر كۆپ بولدى . شىئە مەزھىپى ئىچىدە ئەمەل ھەرىكىتى ئۇستۇن ئورۇننى ئىگىلىدى ، شۇڭا ئاللا پارتىيىسىنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش يولىدىكى توسقۇنلۇقى كۆپ ئىدى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، ئاللا پارتىيىسى ئۆكتىچى پارتىيە بولۇش سۈپىتىدە ئالدى بىلەن ئەمەل ھەرىكىتىگە رىقابەت ئېلان قىلدى . دېمەك ، ئىككى دۆلەتنىڭ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە گۈرۈھ كۈرىشى مەۋجۇت بولسىمۇ ، لېكىن ئەھۋال كۆپ پەرقلىنەتتى .

§ 3 . ئىسرائىلىيىگە قارشى كۆرەش داۋامىدا زورايدى

ئاللا پارتىيىسىنىڭ پۈت تىرەپ تۇرالىشى ۋە لېۋاندا سەل قارىغىلى بولمايدىغان كۈچ بولۇپ شەكىللىنىشىدە ئىرانىنىڭ تەسىرى ۋە ياردىمى مۇھىم ئامىل بولسىمۇ ، لېكىن بىردىنبىر ئامىل ئەمەس . ئاللا پارتىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىدا ئىرانىنىڭ ياردىمىدىن باشقا ئامىللارمۇ مەۋجۇت . تېگى

ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا ، لىۋاننىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ئۇنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدىغان كونكرېت شارائىتلار مەۋجۇت بولدى .

ئەرەب دۇنياسى بىلەن ئىسرائىلىيە ئۇزۇن مۇددەت قارىمۇ قارشى بولۇپ كەلدى . ئىسرائىلىيە 1982 ـ يىلى لىۋانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندىن كېيىن ، لىۋان بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى قارشىلىشىش كۈچىيىپ كەتتى . كېمكى ئىسرائىلىيىگە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلالىسا ، شۇ پۈقرانىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى . لىۋان ئاللا پارتىيىسى ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەش قىلىدىغان قوراللىق كۈچ بولدى . ئۇ قۇرۇلغان چاغدا ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇسكە ئىگە ئىدى . ئاللا پارتىيىسى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، بېيرۇتتا 1983 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا جەڭ قىلغۇچى قىسىملىرى گازارمىسى پارتلىتىۋېتىلگەن ۋەقە پەيدا بولدى . بۇ قېتىمقى ۋەقەدە 241 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى ، 38 ئادەم يارىدار قىلىندى . بۇ ۋەقە ئامېرىكىنى لىۋاندىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى . شۇڭا ، ئامېرىكا بۇ ۋەقەگە ئاللا پارتىيىسى ئارىلاشتى دەپ قارىدى .

ئىسرائىلىيە 1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا لىۋاندىن «چېكىنىپ چىققان» بولسىمۇ ، نوپۇسى 200 مىڭغا ، كۆلىمى 11 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدىغان «خەۋپسىزلىك رايونى» قۇردى . ئىسرائىلىيە تەربىيىلىگەن ، قوراللاندۇرغان ۋە تەمىنات بېرىدىغان ئىسرائىلىيەپەرەس لىۋان خەلق ئەسكەرلىرى قوشۇنى (3 مىڭ ئادەم ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ 1500 ئادىمى) ئارقىلىق ئۆزىنىڭ لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى مەۋجۇتلۇقىنى قوغدىدى . لىۋاننىڭ جەنۇبىي رايونىنى ئىسرائىلىيىنىڭ ئۇزۇن مۇددەت ئىگىلىۋېلىشى بۇ رايون ۋەزىيىتىنىڭ تۇراقسىز بولۇشىنىڭ مەنبەسى بولدى . ئىسرائىلىيىنىڭ لىۋاننىڭ جەنۇبىي رايونىنى

ئىشغال قىلىۋېلىشىغا قارشى كۈرەش داۋامىدا ، ئاللا پارتىيىسى ھەقىقىي مۇھىم كۈچ بولۇپ قالدى . ئەلۋەتتە ، لىۋاننىڭ جەنۇبىدا ئازاد پەلەستىن خەلق فرونتى قاتارلىق قارشىلىق كۈچلىرىمۇ بار . لېكىن ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ باشقىلاردىن كۈچلۈك . مۇلچەرلىنىشىچە ، ئۇ 6 مىڭدىن 15 مىڭغىچە جەڭچىنى سەپەرۋەر قىلالايدىكەن . ئۇنىڭ جەڭ قىلالايدىغان ئادەمى كەم دېگەندە 3500 — 4500 گە يېتىدىكەن . شۇڭا ، ئىسرائىلىيە ئۇنى ئېغىر تەھدىت ۋە زەربە بېرىدىغان مۇھىم ئوبيېكت دەپ قارايدۇ . ئاللا پارتىيىسىمۇ بۇنىڭ ئۈچۈن خېلى كۆپ بەدەل تۆلىدى .

ئاللا پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرنەچچەيلەن ئىسرائىلىيىنىڭ ھاۋادىن قىلغان ھۇجۇمىدا قازا قىلدى ياكى ئىسرائىلىيە زەربىدار ئەترىتى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ كەتتى . 1992 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئىسرائىلىيە لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى بىر ئاپتوموبىل كالوننىسىنى ھاۋادىن بومبارداىمان قىلىپ ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ قۇرغۇچىسى ، باش شۇجىسى شەيخ ئابباس موساۋى ۋە ئۇنىڭ ئايالى ، ئوغلى ، تۆت مۇھاپىزەتچىسى چۈشكەن ئاپتوموبىلنى پارتلىتىۋەتتى . موساۋى قازا قىلدى . موساۋىنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىشى لىۋاندا ئىسرائىلىيىگە قارشى غەزەپ يالقۇننىنى ئۇلغايتىۋەتتى . 1995 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ يەنە بىر رەھبىرى رىدا يۈسۈپ ياسىن چۈشكەن پىكاپ سۇر رايونىدىكى تاشيولدا كېتىپ بارغاندا ئىسرائىلىيە ئايروپىلانىدىن ئېتىلغان بومبىدا قازا قىلدى . شۇ يىلى ئىسرائىلىيە ئاللا پارتىيىسىنىڭ بازىسىغا ھاۋادىن ھۇجۇم قىلدى . بۇ ھۇجۇمدا ئاللا پارتىيىسىنىڭ ھەربىي قوماندانلىرىدىن ئۈچ ئادەم قازا قىلدى . شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى سەييىد ھەرب ئىسمىلىك مەسئۇل ئادەم «ئاپتوموبىل بومبىسى» بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . ئاللا پارتىيىسىنىڭ 4 ـ نومۇرلۇق ئەربابى دەپ قارالغان ئوبىد 1989

ـ يىلى ئىسرائىلىيىنىڭ تىك ئۇچار ئايروپىلانىدىن چۈشكەن 10 نەچچە ئادەمنى تەرىپىدىن تۇنقۇن قىلىنىپ كەتتى . ئاللا پارتىيىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى ، «مۇسۇلمانلار قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى»نىڭ سابىق رەھبىرى مۇستافا دىلانىمۇ 1994 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە زەربىدار ئەترىتى تەرىپىدىن تۇنقۇن قىلىپ كېتىلدى . رەھبەرلەرنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلىش ۋە تۇنقۇن قىلىنىشى ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئادەملىرىنىڭ قەلبىدە ئىسرائىلىيە بىلەن زىنھار چىقىشالمايدىغان چۈشەنچىنى پەيدا قىلدى .

90 ـ يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن ، ئاللا پارتىيىسى ئىسرائىلىيىگە ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىش داۋامىدا تەدرىجىي كېڭەيدى . 1991 ـ يىلى ھەربىي جەھەتتە 19 قېتىم زەربە بەرگەنىدى ، 1992 ـ يىلى 52 قېتىم ، 1993 ـ يىلى 158 قېتىم ، 1994 ـ يىل 187 قېتىم زەربە بەردى . ئىسرائىلىيىنىڭ لۇۋاننىڭ جەنۇبىدىكى نىشانلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ ، ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىي قىسمىغا «كاتيۇشا» شەكلىدىكى راكېتا ئاتقاندىن باشقا ، ئۆزىنى «ئادەمبومبا» پارتلىتىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ، ئىسرائىلىيە ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ئىسرائىلىيىگە ئەلەم قىلدى .

ئاللا پارتىيىسىنىڭ لۇۋاننىڭ جەنۇبىدىكى قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىنى ئىسرائىلىيە ئۆزىنىڭ شىمالىي رايون خەۋپسىزلىكىگە ئېغىر تەھدىت دەپ قاراپ ، ئۇنى كۈچىنىڭ يېتىشىچە چەكلىدى . 1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە لۇۋانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ، ئاللا پارتىيىسى كونترول‌لۇقىدىكى مەركىزىي رايونلارغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى . ئاللا پارتىيىسى بولسا ئىراندىن ئېلىپ كەلگەن «كاتيۇشا» شەكىللىك راكېتا بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىدىكى مەھەللىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ئۆچ ئالدى . لېكىن ، ئىسرائىلىيە

هاۋادىن هۇجۇم قىلىشنى توختاتمىدى . 1992 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىگىچە ئىسرائىلىيە لەۋان چېگرا سى ئىچىدىكى نىشانغا 36 قېتىم تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، 37 ئادەمنى ئۆلتۈردى ، 97 ئادەمنى يارىدار قىلدى . 1993 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە ئۆچ ئېلىش باھانىسى بىلەن لەۋاننىڭ جەنۇبىغا كەڭ كۆلەمدە ئۇدا يەتتە كۈن ھۇجۇم قىلىپ ، 130 ئادەمنى ئۆلتۈردى ، 600 دىن ئارتۇق ئادەمنى يارىدار قىلدى ، 1500 دىن ئارتۇق ئۆيىنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، 15 مىڭ كورپۇس بىنانى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتتى ، 300 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى يۇرت ـ ماكانىدىن ئايرىۋەتتى . ئاللا پارتىيىسى بولسا ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىي رايونلىرىغا راكېتا بىلەن ھۇجۇم قىلدى . ئاللا پارتىيىسىنىڭ باش شۇجىسى ھەسەن نەسرۇللا ئەگەر ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ھۇجۇمنى توختاتسا ، ئاللا پارتىيىسىمۇ «كاتيۇشا» شەكىللىك راكېتا بىلەن بومبارداىمان قىلىشنى توختىتىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى . ئىككى تەرەپ «چۇشىنىش كېلىشىمى» ھاسىل قىلغان بولسىمۇ ، ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي توقۇنۇش يەنە باشلاندى . 6 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئىسرائىلىيىنىڭ قوراللىق تىك ئۇچار ئايروپىلانلىرى ئاللا پارتىيىسىنىڭ بىقا جىلغىسىدىكى ھەربىي بازىسىغا ھاۋادىن كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىپ ، 45 ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ، 80 نەچچە ئادەمنى يارىدار قىلدى .

1996 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئىسرائىلىيە لىيبورىستلار پارتىيىسى دۆلەت ئىچىدىكى سايلام ئېھتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ راكېتا ھۇجۇمىغا قايتۇرما زەربە بېرىش نامى بىلەن ، لەۋانغا «غەزەپلەنگەن ئۇزۇم» نامىدىكى كەڭ كۆلەملىك ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىپ ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ جەڭگىۋارلىق ئىقتىدارىنى بىراقلا ۋەيران قىلىۋەتمەكچى ، ھەمدە لەۋان ھۆكۈمىتى ۋە پۇقرالىرىنى ئاللا پارتىيىسىگە

غەزەپلىنىدىغان قىلىپ ، ئاللا پارتىيىسىنى مىسلىسىز يېتىم ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويماقچى ، ھېچبولمىغاندا لۇڭان ، سۇرىيە ھۆكۈمەتلىرىنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ پائالىيەتلىرىنى چەكلەيدىغان قىلىپ قويماقچى بولدى . بۇ «ھەربىكەت» داۋامىدا ئىسرائىلىيە ھاۋادىن ، دېڭىزدىن ، قۇرۇقلۇقتىن ئاللا پارتىيىسىنىڭ بازىلىرىغا ۋە پۇقرا نىشانلىرىغا 4 مىڭغا يېقىن باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئېتىپ ، لۇڭاندا 200 دىن ئارتۇق پۇقرانى ئۆلتۈردى ۋە مىڭغا يېقىن ئادەمنى يارىدار قىلدى . لۇڭانىڭ جەنۇبىدا 500 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم يۇرت - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ ، 100 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق ئىقتىسادىي زىيان بولدى . لېكىن ، نەتىجە كۈتكەنىنىڭ ئەكسىچە بولدى . ئاللا پارتىيىسىدىن ئاران 13 ئادەم جەڭدە قازا قىلدى . لۇڭانىڭ جەنۇبىنى ئىسرائىلىيە داۋاملىق ئىشغال قىلىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، ئىشغال قىلىشقا قارشى تۇرۇۋاتقان ئاللا پارتىيىسىنى يېتىم قالدۇرۇش ناھايىتى تەس ئىدى . 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لۇڭان بىلەن ئىسرائىلىيە ھاسىل قىلغان كېلىشىمدە ئىسرائىلىيە لۇڭان ، سۇرىيىنىڭ لۇڭان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيە پۇقرالىرىغا ھۇجۇم قىلماسلىقى توغرىسىدىكى يازما كاپالىتىگە ئىگە بولغان بولسىمۇ ، لېكىن كېلىشىمدە لۇڭان ئاللا پارتىيىسىنىڭ لۇڭانىڭ جەنۇبىدا ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغالىيىتىگە قارشى ھەربىكەت بىلەن شۇغۇللىنىشى چەكلەنمىدى . ئىسرائىلىيىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، لۇڭان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلغانلىق ، ئۇنىڭ سىياسىي رولىغا سۈكۈت قىلغانلىق بولدى . شۇڭا ، ئاللا پارتىيىسى بۇنى چوڭ غەلىبە دەپ قارىدى . ئۇ ئىسرائىلىيىنىڭ مىڭ ئەسكىرىنى لۇڭانىڭ جەنۇبىدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن ، جىھادنى داۋاملاشتۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

«غەزەپلەنگەن ئۈزۈم» ھەربىكىتىنى پىرىس ۋۇڭلىلىقىنى ئۆتەۋاتقان چاغدا قوللانغان . لىكود گۇرۇھى قوللايدىغانلىقىنى

بىلدۇرگەن ، ھەمدە ئۇرۇشنى «ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش»نى تەشەببۇس قىلغان . ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى ھاسىل قىلىنغاندىن كېيىن ، نېتانىياخۇ ھۆكۈمەتنى «ئاللا پارتىيىسىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى تارقىتىۋېتىش ۋە سۇرىيە ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى يەنە قوراللىق پائالىيەت قىلىشىنى توسۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش قاتارلىق ئاچقۇچلۇق نىشانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدى» دەپ ئەيىبلىدى . ۋەھالەنكى ، لۇئان بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش خەلقئارالىشىپ كەتكەن ئەھۋالدا نېتانىياخۇ ئېيتقان «ئاچقۇچلۇق نىشانلار»نى ئىسرائىلىيىنىڭ قورال كۈچىگە تايىنىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس . ئىسرائىلىيە لۇئاننىڭ جەنۇبىدىن پۈتۈنلەي چېكىنىپ چىقمىسا ، ئالاقىدار تەرەپلەرنىڭ لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ قوللىشىنى تۈگەتكىلى بولمايدۇ .

مەيلى لۇئان ھۆكۈمىتى بولسۇن ، ياكى سۇرىيە ھۆكۈمىتى بولسۇن ، لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ لۇئاننىڭ جەنۇبىدىكى ئىسرائىلىيىگە قارشىلىق كۈرىشىش ھەرىكىتىنى ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالغا ئىلگىرىلىشىنى توسايدىغان توساق دەپ قارايدۇ . ئىران باشتىلا ئاللا پارتىيىسىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللاپ ، ئۇنى ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەشنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلى ۋە كۆۋرۈك بېشىدىكى ئىستىھكامى دەپ قارىدى . مانا بۇ لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ لۇئاننىڭ جەنۇبىدا ئۇزۇن مۇددەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشى ، ھەمدە لۇئاندا مىللىي يارىشىش ئەمەلگە ئاشقاندىن كېيىنمۇ داۋاملىق قوراللىق كۈچكە ئىگە بولۇپ تۇرالىشىدىكى مۇھىم سەۋەب .

ئاللا پارتىيىسى 90 ـ يىللاردا لۇئاندا قوراللىق كۈچكە ئىگە چەكلىك سىياسىي كۈچلەرنىڭ بىرى ئىدى . 1991 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ، يەنى لۇئان ھۆكۈمىتى قورال تاپشۇرۇشنى بەلگىلىگەن ئاخىرقى بىر كۈندىن ئىلگىرى ئىران زۇڭتۇڭى

دەمەشقنى زىيارەت قىلغاندا ، ئۇللا پارتىيىسىگە قوراللارنى لۇان ھۆكۈمىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىش ۋە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىللىرىنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلغان . لېكىن ، ئاللا پارتىيىسى قوراللارنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىشنى خالىمىغانىدى . لۇان ھۆكۈمىتى لۇاننىڭ جەنۇبىدا ئىسرائىلىيىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئاللا پارتىيىسى ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى باشقا كۈچلەرنىڭ قوراللىرىنى مەجبۇرىي يىغىۋالمىدى . ئامېرىكا گوۋۇيۈەنى ۋە ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى لۇان ھۆكۈمىتىدىن ئاللا پارتىيىسىنى قورالسىزلاندۇرۇشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ ، ئالاقىدار تەرەپلەرنى مەسىلىنى ئەكس تەرەپتىن ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى . سۇرىيە ۋە ئىران لۇاننىڭ جەنۇبىدىكى ۋەزىيەتنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئامېرىكا ، ئىسرائىلىيىنىڭ بۇ تەكلىپىنى رەت قىلدى . سۇرىيە ئاللا پارتىيىسى ئىراندىن راكېتا قاتارلىق قوراللارنى لۇاننىڭ جەنۇبىدىكى ھەربىي بازىلارغا يۆتكەپ كېلىدىغان ئارىلىقتىكى پونكىت بولدى .

لۇان ھۆكۈمىتى ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىغا ھۇجۇم قىلىشنى قوللىمىسىمۇ ، لېكىن جەنۇبتىكى ئىشغال قىلىنغان زېمىندىكى ھەممە قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتىنى قوللىدى . ئىسرائىلىيە لۇاننىڭ جەنۇبىنى بېسىپ يېتىۋالغان ئەھۋالدا ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىغا ھۇجۇم قىلىشىغا لۇان ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىدى . 1994 - يىلى 4 - ئايدا لۇان زۇڭلىسى مۇخبىرلارغا مۇنداق دېدى : ئاللا پارتىيىسى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي رەقىبى ، لېكىن «ھازىر ئىلاجسىزمىز» ، ئەگەر ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيىگە ھۇجۇم قىلىشىنى چەكلىسەك ، «خەلق بىزنى ۋەتەن ساتقۇچ دەپ قارايدۇ .» ئۇ ، ئەگەر ئىسرائىلىيە لۇاننىڭ جەنۇبىدىن شەرتسىز ئەسكەر چېكىندۈرۈپ كەتسە ، لۇان ھۆكۈمىتى ۋە ئارمىيىسى لۇان -

ئىسرائىلىيە چېگرا سىنىقى خەۋپسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى ئېنىق بىلدۈردى . لېكىن ، ئىسرائىلىيە ئالدى بىلەن ئاللا پارتىيىسىنى قورالسىزلاندۇرغاندا ئىسرائىلىيىنىڭ شىمالىي قىسمىنىڭ خەۋپسىزلىكى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ ، شۇ چاغدىلا لىۋاندىن ئەسكەر چېكىندۈرۈشنى ئويلىنىشقا بولىدۇ دەپ قارىدى . ئاۋۋال لىۋاندىن ئەسكەر چېكىندۈرگەندە لىۋان - ئىسرائىلىيە چېگرا سىنىقى خەۋپسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولامدۇ ياكى ئاللا پارتىيىسىنى قورالسىزلاندۇرغاندا چېگرا خەۋپسىزلىكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلغىلى بولامدۇ ؟ قىسقىسى لىۋاننىڭ جەنۇبىدىن ئەسكەر چېكىندۈرۈشنى ئويلىنىش لىۋان بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىش قىلىنىپ باشقا چىقمىغان ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئورتاق تونۇش ھاسىل قىلىش قىيىن بولغان ئاچقۇچلۇق مەسىلە ھېسابلىنىدۇ .

§ 4 . لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئورنى

يۇقىرىقى ئاشۇ كونكرېت شەرتلەر بىلەن لىۋان ئاللا پارتىيىسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە ھاكىمىيەتنى يوق ، لېكىن قورالنىق كۈچى بار تەشكىلات بولۇپ قالدى . ئۇ ھۆكۈمەتكە قارشى قورالنىق گۇرۇھ سۈپىتى بىلەن ئەمەس ، لىۋاننىڭ جەنۇبىدا ئىسرائىلىيىگە قورالنىق قارشى تۇرىدىغان گۇرۇھ سۈپىتىدە مەۋجۇت بولدى ۋە تەرەققىي قىلدى . بۇھال ھەم ئىراندا ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ئەھۋالغا ئوخشىمايدۇ (ئۇ چاغدا ئىراندىكى دىنىي داھىي قورالنىق كۈچكە ئىگە بولمىغان) ، ھەم باشقا دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىمايدۇ (ئۇلارنىڭ زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى ئاساسلىقى ھۆكۈمەتكە قارىتىلغان) .

لىۋان ئاللا پارتىيىسى نۇرغۇن قورالنىق كۈرەش بىلەن

شۇغۇللاندى . لېكىن ئۇ نوقۇل قوراللىق گۈرۈھ ئەمەس ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىسرائىلىيىگە قارشى بازىلاردا ئىرانىنىڭ ئىسلام ئەندىزىسى بويىچە نامراتلارنى قۇتقۇزىدىغان ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىدىغان يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنى قۇردى . ئىرانىنىڭ مەبلەغ ياردىمى بولغاچقا ، ئاللا پارتىيىسى لىۋانىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ، بولۇپمۇ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار ئولتۇراقلىشىپ تەرەققىي قىلمىغان رايونلاردا ، مەسىلەن ، بېيرۇتنىڭ جەنۇبىي ياقىسىدىكى ، لىۋانىنىڭ جەنۇبىدىكى مۇسۇلمانلار كۆپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىرىدە پارتىيە ئەزالىرىغا ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىغا دوختۇرخانا ، ئەرزان باھالىق يېمەكلىك مالىلا دۇكانلىرى ، مەكتەپ - مەدرىسە سېلىپ بەردى ، ئۇلارنى قەرز پۇل ئېلىش ، تۆۋەن باھالىق دورا ، باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى بىلەن تەمىنلىدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ رايونلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى . ئاللا پارتىيىسى شېھىتلەر فوندى تەسىس قىلغان . مەلۇماتلاردىن قارىغاندا ، 1993 - يىلى 1797 ئائىلىگە 1 مىليون 800 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى تارقاتقان . ئاللا پارتىيىسى «ئېزىلگۈچىلەر ساداسى» ۋە «نۇر» رادىئو ئىستانسىلىرىنى قۇرۇپ ، «يەكشەنبە» نامىلىق ھەپتىلىك گېزىت چىقىرىپ ، ئېزىلگۈچىلەرنىڭ قەلب ساداسىنى ئىپادىلىدى ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ تەشەببۇسلىرىنى تەشۋىق قىلدى .

ئاللا پارتىيىسى ۋە ئۇ رەھبەرلىك قىلغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى لىۋانىنىڭ سىياسىي ھاياتىدا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان كۈچ بولۇپ قالدى . 1992 - يىلى 8 - ئايدا پارلامېنتنىڭ 108 ئەزاسى سايلاش جەريانىدا ئاللا پارتىيىسىنىڭ سەككىز نامزاتى بىقا جىلغىسى ، تاغلىق رايونى ۋە بېيرۇت قاتارلىق جايلاردا پارلامېنت ئەزالىقىغا سايلاندى . مانا بۇ ئاللا پارتىيىسىنىڭ پارلامېنتقا تۇنجى قېتىم كىرىشى بولۇپ

هېسابلىنىدۇ .[1] لېكىن 1996 - يىلىدىكى يېڭى پارلامېنت سايلىمىدا ئاللا پارتىيىسى بېيرۇت ۋە تاغلىق رايوندا ئىككى ئورۇندىن ئايرىلىپ قالدى .

لېكىن ، بۇنىڭدىن باشقا بەزى شەرتلەر ئۇنى ئىرانغا ئوخشاش غەلبىە قىلدۇرمىدى . خەلقئارا ئامىللار (مەسىلەن ، سۇرىيەنىڭ ئەمەل ھەرىكىتىنى قوللىشى قاتارلىقلار)دىن باشقا ، لۇئاننىڭ ئىچىدە ئەمەل ھەرىكىتى شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئىزچىل يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەپ ، دۆلەتنىڭ سىياسىي ھاياتىغا كەڭ تەسىر كۆرسىتىپ كەلدى . ئاللا پارتىيىسى تېخى يېتەكچى رول ئوينىيالايدىغان كۈچكە ئايلىنالمىدى . لېۋاندا ئىران ئەندىزىسىدىكى ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇشتا ئۆتكىلى بولمايدىغان بەزى توسالغۇلار مەۋجۇت .

لۇئان ئاللا پارتىيىسىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ ، تەرەققىي قىلالىشى ياكى قىلالماسلىقى نۇرغۇن ئامىللارغا باغلىق . بىرىنچىدىن ، لۇئان بىلەن ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىنىڭ تەدرىجىي پەسىيىش ياكى پەسەيمەسلىكىگە قاراشقا توغرا كېلىدۇ . بۇ مۇناسىۋەتنىڭ پەسىيىش ياكى پەسەيمەسلىكى سۇرىيە بىلەن ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا باغلىق بولىدۇ . ئاللا پارتىيىسىنى قوراللاندۇرۇشنى ئىسرائىلىيە لۇئاننىڭ جەنۇبىدىن ئەسكەر چېكىندۈرۈشىنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلىدۇ . لۇئان ھۆكۈمىتى لۇئان بىلەن ئىسرائىلىيە يارىشىپ قالسا ، جەنۇبىي رايوندا غەيرىي ھۆكۈمەت قوراللىق كۈچلىرى ۋە چەت ئەل قوراللىق كۈچلىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا يول قويمايدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى . شۇڭا ، سۇرىيە بىلەن ئىسرائىلىيە ، لۇئان بىلەن ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتى ياخشىلانسا ،

---

① بەزى خەۋەرلەردە ئېيتىلىشىچە ، ئاللا پارتىيىسى پارلامېنتتا 12 ئورۇنغا ئىگە بولۇپ ، پارلامېنتتىكى ئىسلام مۇخلىسلىرى ئىگە بولىدىغان ئومۇمىي سان (64 ئورۇن) ئىچىدە 18.8 پىرسەنتنى ، شىئە مەزھىپىدىكى پارلامېنت ئەزالىرى ئومۇمىي سانى (30 نەپەر)نىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن .

لۇان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئورنى ۋە رولى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ . ئىككىنچىدىن ، ئىراننىڭ لۇان ئاللا پارتىيىسىگە داۋاملىق پۇتۇن كۈچى بىلەن ياردەم بېرىش - بەرمەسلىكىگە قاراشقا توغرا كېلىدۇ . بۇمۇ سۇرىيە بىلەن ئىسرائىلىيە ، لۇان بىلەن ئىسرائىلىيە مۇناسىۋىتى ياخشىلانغاندىن كېيىن ، سۇرىيە ۋە ئىراننىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى ئىتتىپاقنى داۋاملىق ساقلاپ قېلىش - قالماسلىقىغا ۋە سۇرىيىنىڭ ئىراننىڭ لۇاندا مەۋجۇت بولۇشىغا يول قويۇش دەرىجىسىگە باغلىق بولىدۇ . ئۇچىنچىدىن ، ئاللا پارتىيىسىنىڭ سىياسەت ۋە پائالىيەتلىرىنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ماس كېلىش - كەلمەسلىكىگە ، مۇسۇلمانلارنىڭ داۋاملىق ھمايىسىگە ئىگە بولۇش - بولماسلىقىغا باغلىق بولىدۇ .

ئالتىنچى باب

پەلەستىندىكى خاماس ھەرىكىتى

1987 - يىلى 12 - ئايدا ئىئوردان دەريياسىنىڭ غەربىي قىرغىقى ۋە گازا رايونىدىكى پەلەستىنلىكلەر ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغالىيىتىگە قارشى تاش ئېتىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى . پەلەستىن ياشلىرىنىڭ قوللىدىكى تاشلار ئىسرائىلىيىلىكلەرنى زەخمىلەندۈرۈپ ۋە ئۆلتۈرۈپ ، ئىسرائىلىيىگە ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلدى . ئىسرائىلىيىنىڭ ھازىرقى ھالەتنى ساقلاش ئۈسۈلى ۋە خەۋپسىزلىكنى كۆچەيتىش يولىدىكى خىياللىرى ئەسقاتمايدىغان بولۇپ قالدى . ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەش داۋامىدا «خاماس» ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى باش كۆتۈرۈپ چىقتى . خاماس رەھبەرلىك قىلغان كۈرەش بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى (خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئېچكى جايلارغا يۆتكىدى) رەھبەرلىك قىلغان كۈرەش ئىدېئولوگىيە ، كۈرەش شەكلى ۋە كۈرەش نىشانى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىنتايىن چوڭ پەرقلەندى . پەلەستىندىكى خاماس ھەرىكىتىنىڭ باش كۆتۈرۈشى پۈتكۈل پەلەستىن مەسىلىسىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتتى .

§1 . خاماسنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە پائالىيەت ئەھۋالى

پەلەستىن نوپۇسىدا مۇسۇلمانلار 89 پىرسەنتنى ،

خرىستىئانلار 10 پىرسەنتنى ئىگىلەيدۇ . ئىسلام دىنى جەمئىيەتتە ئىزچىل كۈچلۈك تەسىرگە ۋە چەتتىن كەلگەن كۈچلەرگە قارشى تۇرۇش ئەنئەنىسىگە ئىگە . XX ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىلا پەلەستىندىكى مۇسۇلمانلار ئىسلام دىنىنىڭ بايرىقى ئاستىدا ، ئەنگلىيە مۇستەملىكىچىلىكىگە ۋە يەھۇدىي زىئونىزمىغا قارشى كۈرەشلەرنى قىلغانىدى . 1920 - يىلى 4 - ئايدا ئېرۇسالىمدا ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش پارتلىدى . 1921 - يىلى 11 - ئايدا «بالفۇر خىتابنامىسى» ئېلان قىلىنىپ تۆت يىل بولغاندا ، ئەرەبلەر بىلەن يەھۇدىيلار يەنە توقۇنۇشۇپ قالدى .

1935 - يىلى يافا مۇسۇلمان ياشلىرى ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى شەيخ ئىزدىن قەسسام خەلقنى ئىنگلىزلارغا ۋە يەھۇدىيلارغا قارشى «جىھاد» قىلىشقا چاقىردى . 1935 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەسسام سەپداشلىرى بىلەن جەنىن يېنىدىكى ئەھراش بازىرىغا كېتىپ بارغاندا ، مۆكۈپ يانقان ئەنگلىيە ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ، ھەممىسى قازا قىلدى . مۇسۇلمانلار ئۇلارنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈرۈپ قەبرىستانلىققا ماڭدى . ئاممانى غەزەپلەنگەن ، مېيىت ئۇزاتقۇچىلار بەش كىلومېتىر ئۇزۇنلۇققا سوزۇلغانىدى . 11 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ، يەنى جۈمە كۈنى پەلەستىندىكى كۆپ قىسىم مەسچىتلەردە قەسەمگە دۇئا تىلاۋەت قىلىندى . قەسسام جىھادنىڭ سىمۇولى ، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىشنىڭ بايرىقى بولۇپ قالدى .

1936 - يىلى 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى پەلەستىندىكى بەزى سىياسىي پارتىيىلەر ئومۇمىي ئىش تاشلاشنى جاكارلاپ ، يەھۇدىيلارنىڭ قورالغا ئىگە بولغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈردى . مىسىر ، سۇرىيە ، لىۋان ۋە ئىراقنىڭ مۇجاھىرلىرى پەلەستىنگە كېلىپ ، ئىش تاشلاشقا مەدەت بەردى . ئەنگلىيىنىڭ ماندانلىق دائىرىلىرى ئۆز ئەسكەرلىرى ۋە يەھۇدىيلار بىلەن بىرلىكتە ئىش

تاشلاشنى باستۇرماقچى بولدى . لېكىن ، مەغلۇپ بولدى . ئەپسۇسكى ، ئەرەب ھۆكۈمىتى تۆۋەندىكىدەك ئاخبارات ئېلان قىلدى : «پەلەستىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن ئىنتايىن ئازابلىنىمىز ، قېرىنداشلىرىمىز — ئەرەب پادىشاھلىرى ۋە شاھزادە ئابدۇللا سىلەرگە شۇنى مۇراجىئەت قىلىدۇكى ، سوغۇق قان بولۇپ ، قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنىش كېرەك . دوستىمىز — ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ياخشى نىيىتىگە ئىشىنىمىز . » ئەرەب ھۆكۈمىتىنىڭ ئالدامچىلىق قىلىشى ئارقىسىدا ، يېرىم يىل داۋاملاشقان ئومۇمىي ئىش تاشلاش ئاخىرلاشتى .

1946 ـ يىلى مىسىردىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى سەييىد رامزان پەلەستىنگە كېلىپ ، بەزى شەھەر ـ يېزىلاردا ئۇيۇشمىنىڭ شۆبىلىرىنى قۇرۇشقا مەسئۇل بولۇپ ، 20 نەچچە شۆبە ئۇيۇشما قۇردى . ئۇيۇشما ئەزالىرى نەچچە ئون مىڭ ئادەمگە يەتتى ، ھەمدە زاپاس ھەربىي كۈچ قۇردى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر 1948 ـ يىلى ئەرەبلەرنىڭ ئىسرائىلىيىنىڭ دۆلەت قۇرۇشىغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىغا قاتناشتى .

1948 ـ يىلىدىن 1967 ـ يىلىغىچە ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقى ۋە گازا رايونى[1] ئىئوردانىيە ۋە مىسىرنىڭ كونترولىلۇقىدا ئىدى . بۇ مەزگىلدە ئىئوردانىيە ھۆكۈمىتى

---

① 1947 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ب د ت ئوچتىن ئىككى قېتىمدىن ئارتۇق كۆپ سانلىق ئاۋاز بىلەن 181 ـ نومۇرلۇق قارار ماقۇللاپ ، پەلەستىننى ئىككى دۆلەت قىلىپ ئايرىشنى ، يەھۇدىيلار دۆلىتىنىڭ كۆلىمى 149 مىڭ 420 كۋادرات كىلومېتىر بولۇشنى ، ئەرەب دۆلىتىنىڭ كۆلىمى 112 مىڭ 3 كۋادرات كىلومېتىر بولۇشنى بەلگىلىدى . شۇ چاغدا ، يەھۇدىيلارنىڭ نوپۇسى 600 مىڭ ، ئەرەبلەرنىڭ نوپۇسى 1 مىليون 200 مىڭ ئىدى . 1948 ـ يىلىدىكى 1 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئەرەب دۆلىتىگە بۆلۈپ بېرىلگەن 5 مىڭ 731 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى يەھۇدىيلار ئىشغال قىلىۋالدى ، گازا رايونىدىكى 354 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى مىسىر ، ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى 5 مىڭ 295 كۋادرات كىلومېتىر زېمىن (جۈملىدىن شەرقىي ئېرۇشالىم شەھىرى)نى ئىئوردانىيە كونترول قىلىۋالدى . ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان ۋە مىسىر بىلەن ئىئوردانىيە كونترول قىلىۋالغان زېمىنلار ئەرەب دۆلىتىگە تەۋە زېمىنلار ئىدى .

سىياسىي جەھەتتىكى ئېھتىياج تۇپەيلىدىن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى زور كۈچ بىلەن قوللىدى . ئېرۇسالىم ئىسلام دىنى فوند ئىدارىسىگە ۋە ئىسلام ئىنستىتۇتىغا مالىيە جەھەتتىن ياردەم بەردى . گازا ۋە شىمالىي قىرغاقتىكى ئىسلام تەشكىلاتلىرىغا ماددىي جەھەتتىن ياردەم قىلدى . شۇنداق قىلىپ ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن ئوردا ھۆكۈمىتىگە تەھدىت سېلىۋاتقان رادىكال مىللەتچى كۈچلەرنىڭ قارشىلىشىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى . ۋەھالەنكى ، مىسىردىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جامال ئابدۇل ناسىر ھۆكۈمىتىگە قارشى پائالىيەتلەرگە قاتناشقانلىقتىن باستۇرۇلدى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، گازا رايونىدىكى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرىمۇ ئاشكارا پائالىيەت قىلالماي كەلدى . 1967 ـ يىلى ئىسرائىلىيە ئىشغالىدىكى غەربىي قىرغىقىنى ۋە گازا رايونىنى ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىن ، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئومۇميۈزلۈك چەكلىدى . لېكىن ، ئىسلام دىنىغا كەڭ قورساقلىق قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ، سىياسىي خاراكتېرى بولمىغان ئىسلام تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيە ھۆكۈمرانلىقىغا زىيان يەتكۈزمەسلىك شەرتى ئاستىدا ، مەۋجۇت بولۇشىغا ۋە پائالىيەت قىلىشىغا يول قويدى . شۇنىڭ بىلەن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ نۇرغۇن ئەزالىرى «سىياسىي خاراكتېردە بولمىغان» تەشكىلاتلارغا كىردى ، لېكىن مەخپىي ئالاقىلىشىپ تۇردى .

60 ـ ، 70 ـ يىللاردا پەلەستىن خەلقى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەھبەرلىكىدە مىللەتچىلىك بايرىقى ئاستىدا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى . كۈرەش داۋامىدا ئىسلام دىنىنىڭ رولى گەۋدىلىك بولمىدى .

1967 ـ يىلىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا

ئىسرائىلىيە پۈتكۈل پەلەستىننى ئىشغال قىلىۋالدى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئىئوردانىيىدە ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغالىيەتچى ئارمىيىسىگە داۋاملىق زەربە بەردى . لېكىن ، 1970 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى بىلەن ئىئوردانىيە ئارمىيىسى قوراللىق توقۇنۇشۇپ قېلىپ ، لىۋانغا يۆتكىلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى . 1982 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى لىۋانغا تاجاۋۇز قىلىپ ، لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى پەلەستىنىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى ۋەيران قىلدى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ 12 مىڭ 500 جەڭچىسى بېيروتتىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولۇپ ، سۇرىيە ، ئىئوردانىيە ، سۇدان ، ئىراق ۋە يەمەن قاتارلىق دۆلەتلەرگە تارقىلىپ كەتتى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ باش شتابى ئالدىنقى سەپتىن يىراق بولغان تۇنىسقا كۆچۈپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئۇنۇملۇك جەڭ قىلىدىغان بازىسىدىن ۋە كەڭ كۆلەمدە قوراللىق كۈرەش قىلىدىغان شارائىتتىن ئايرىلىپ قالدى . شۇڭا ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى خىزمەتلەرنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى پەلەستىنىنىڭ ئىچكى رايونلىرىغا يۆتكىدى .

پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى تەشكىلات بولۇپ ، ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان كۈرەشتە نۇرغۇن ئۇچۇشىزلىقلارغا ئۇچرىدى . نۇرغۇن مۇسۇلمانلار ئۇمىدسىزلەندى ، ئۆزلىرىنىڭ كۈرىشىگە رەھبەرلىك قىلالايدىغان بىرەر كۈچلۈك تەشكىلاتنىڭ بولۇشىنى ئۇمىد قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىسلام دىنىي تەشكىلاتلىرىغا بۇرالدى .

§ 2 . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسى ۋە تەرەققىياتى

1975 ـ يىلى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ گازا رايونىدىكى

يوشۇرۇن پائالىيەتلىرى جانلىنىشقا باشلىدى . بۇ ئىشقا شەيخ ئەھمەد ياسىن يېتەكچىلىك قىلدى . ئۇ 1935 ـ يىلى تۇغۇلغان ، مېيىپ بولسىمۇ ، باشقىلاردىن ئەقىللىق ، قابىلىيەتلىك ئادەم بولۇپ ، پەلەستىندىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئالاقە باغلاپ ئۇلارنى بىر يەرگە جەم قىلغان . 1978 ـ يىلى شەيخ ئەھمەد ياسىن مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنى پايدا ئالمايدىغان تەشكىلات سۈپىتىدە ئىسرائىلىيە ھەربىي دائىرىلىرىگە «مۇجەممەئۇل ئىسلام» (ئىسلام تەشكىلاتى) دەپ تىزىمغا ئالدۇردى .

80 ـ يىللارنىڭ باشلىرى ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى ، مىسىردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ زۇڭتۇڭ ساداتنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى ۋە لىۋاندىكى مۇسۇلمان قوراللىق كۈچلەرنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشى قاتارلىق ۋەقەلەرنىڭ ئىلھامى بىلەن غەربىي قىرغاق ۋە گازا رايونىدىكى ئىسلام كۈچلىرى كۈندىن ـ كۈنگە گۈللىنىشكە باشلىدى . ھەر خىل دىنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىدىغان ئادەملەر شىددەتلىك كۆپەيدى .

«مۇجەممەئۇل» ۋۇجۇدىغا كۆتۈرۈۋالغان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى باشتا ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى ، گازا رايونى ۋە خان يۇنۇس قاتارلىق جايلاردىكى شۆبە ئۈيۇشمىلاردا قوشۇن تەشكىللىدى . ئاساسلىقى دىنىي تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ ، مۇسۇلمانلارنى پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشقا قوبۇل قىلدى . مەكتەپ ، مەسچىتلەردە تەسىرىنى كېڭەيتتى .

ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى پەلەستىندىكى ئالىي بىلىم يۇرتى بولۇپ ، «گازادىكى ئەزھەر» دېگەن نامغا ئىگە ، پەلەستىن بويىچە ناھايىتى يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدۇ . قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى 1979 ـ يىلىدىن باشلاپ تەدرىجىي سىڭىپ كىرىش ئۇسۇلىنى قوللاندى ، ھەمدە ئىئوردانىيەدىكى ئالىي مەكتەپلەردىن ئىسلامىزمچى ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ ، 1982 ـ

يىلى بۇ مەكتەپنى پۈتۈنلەي كونترول قىلىپ بولدى .

گازا ۋە غەربىي قىرغاقتىكى 87 پىرسەنت مەسچىتنىڭ قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى كونترول قىلىپ ، كەڭ مۇسۇلمانلارنى تەربىيىلەيدىغان ۋە ئۈيۈشتۇرىدىغان مۇھىم بازا قىلدى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ئاساسىي زېھنىنى ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ، ئوقۇتقۇچىلارغا هازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنى سىڭدۈرۈشكە قاراتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، نامرات پۇقرالار ئارىسىدا خەير - ساخاۋەت ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قويدى . مەسىلەن ، كىرىمى يوق نامرات ئائىلىلەرگە ياردەم قىلدى . يەسلى ، زاۋۇت ، دوختۇرخانا ، دورىخانا ، هەقسىز ئامبۇلاتورىيە قاتارلىقلارنى قۇردى . قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ چەت ئەللەرگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتىش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ ، ئالاقىدار ئادەملىرىنى چەت ئەللەردە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتىپ ، يېنىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنى كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار ۋە ئىشچىلار ئۈيۈشمىلىرىغا كىرگۈزۈۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى نۇرغۇن مۇسۇلمانلارنى جەلپ قىلىپ ، قوشۇننىڭ زورايتىپ ، تەسىرىنى كېڭەيتتى .

70 - يىللاردىن 80 - يىللارغىچە قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ قوللىغۇچىلىرى — ئاتالمىش «سولچىلارغا ۋە كاپىرلارغا قارشى كۈچلەر» بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيە قاتارلىق سولچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش توختاپ قالمىدى . 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا گازا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى بىلەن سولچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا نەچچە قېتىم توقۇنۇش يۈز بەردى . باشقا جايلاردا قانلىق ۋەقەلەرمۇ كۆرۈلدى .

قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ئېزىقتۇرۇش ، تەھدىت سېلىش ، سايلام قاتارلىق يوللار بىلەن سول قانات ئەربابلار باشقۇرۇشىدىكى

هىلال ئەھمەر جەمئىيىتىنى (ياۋروپا ، ئامېرىكىدىكى قىزىل كرېست جەمئىيىتىگە ئوخشاش خەير - ساخاۋەت ئورگىنى .) كونترول قىلىشقا ئۇرۇنۇپ ، مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى .

شۇ چاغلاردا گازا ۋە غەربىي قىرغاقتا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى بىلەن سولچى كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى سىياسىي كۈچ بولۇپ ، ئىككى تەرەپ ئۇزۇن مۇددەت ئېلىشىش جەريانىدا ، تۆۋەندىكى ئىككى سەۋەب تۈپەيلى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنى يەكدى :

1 . گازا رايونىدا ئىرق ۋە قەبىلە تۈسى قويۇقراق بولغان مەدەنىيەت ئىدىيىسى يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەيدۇ . كۆپ ساندىكى بەدەۋىلەر گازانىڭ جەنۇبىي رايونىغا مەركەزلەشكەن . ئۇلار ئىسلام مەدەنىيىتى ئىدىيىسىنى ناھايىتى ئاسان قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئۇنىڭدا چىڭ تۇرىدۇ . شەكسىزكى ، بۇنداق مەدەنىيەت مۇھىتى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ماس كېلىدۇ .

2 . 1 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىدىن پىدائىي بولغانلار جەڭگە قاتناشتى . ئۇلاردىن نەچچە يۈز ئادەم باتۇرلۇق بىلەن قۇربان بولدى . بۇھال پەلەستىن خەلقىدە ئۇنتۇلغۇسىز چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى . قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈردى . گازا بىلەن مىسىر تۇتۇشۇپ تۇرىدۇ . 1967 - يىلى گازا مىسىرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى . مىسىردىكى كوممۇنىستلار ۋەكىللىكىدىكى سولچى كۈچلەرنى چەكلەش ئۈچۈن ، گازادىكى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپ ، نۇرغۇن ئاسانلىقلارغا ئېرىشتى .

1986 - يىلى پەلەستىن مۇستەقىل بولغاندا قۇرۇلغان دۆلەتنىڭ قانداق بولۇشى توغرىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، غەربىي قىرغاق ۋە گازانىڭ شەھەر - يېزىلىرىدىكى قۇرامىغا

يەتكەن مىلك ئادەمدىن تەكشۈرگەندە 26.5 پىرسەنت ئادەم شەرىئەت تۈزۈلمىسىدىكى دۆلەت بولۇشنى تاللىۋالغان؛ 29.6 پىرسەنت ئادەم ئەرەب ئىسلام دۆلىتى بولۇشنى، 10.4 پىرسەنت ئادەم دىندىن تاشقىرى دېموكراتىك دۆلەت بولۇشنى قوللىغان، 12.2 پىرسەنت ئادەم دېموكراتىك دۆلەت بولۇشنى ئۈمىد قىلغان، قالغانلار پوزىتسىيە بىلدۈرمىگەن.

ئالىي مەكتەپلەرنىڭ 150 ئوقۇغۇچىسىنى تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، 54 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆيىدىكى ھەممەيلەن نامىز ئوقۇپ، ئىسلامچە كىيىم ـ كېچەك كىيىدىكەن؛ 28 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆيىدىكى چوڭلار ئىسلام ئەقىدىسىگە ئەمەل قىلىدىكەن؛ 14 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىللىرى دىنىي پەرھىزلەرنى ئادا قىلىدىكەن؛ 4 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلىسىدە نامىز ئوقۇمايدىكەن.

تەكشۈرۈشتىن يەنە مەلۇم بولۇشچە، 54 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلە باشلىقى ئىشچى؛ 30 پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلە باشلىقى دېھقان؛ 16پىرسەنت ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلە باشلىقى مۇلازىمەت ئىشچىسى ئىكەن. تەكشۈرۈشتە كۆرسىتىلىشچە، پەلەستىن جەمئىيىتى كۆچلۈك ئىسلام خاھىشىدىكى جەمئىيەتتىن ئىبارەت.

بۇ مەزگىلدە گازا، ئىرۇسالىم ۋە ھېبروندا ئۈچ مەدرىسە سېلىندى، «ئىسلام غازىتى»، «ئىسلام ئازادلىق پارتىيىسى» قاتارلىق نۇرغۇن چوڭ ـ كىچىك مەخپىي سىياسىي تەشكىلاتلار ۋە زاپاس ھەربىي تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ «مۇجەممەئۇل»سى سولچى كۆچلەرنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، پائالىيىتىنى دىنىي تەشۋىقاتتىن ئىسرائىلىيە ئىشغالىيەتچىلىرى بىلەن ئاشكارا قارشىلىشىشقا قاراتتى. «مۇجەممەئۇل» 1988 ـ يىلى نامىنى «ئىسلام قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى»گە ئۆزگەرتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئىشغال

قىلىنغان زېمىندا 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئىسرائىلىيىگە قارشى ئىككى كۈچ شەكىللەندى. بۇنىڭ بىرى، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى — فاتاخ؛ يەنە بىرى، قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىغا مەنسۇپ بولغان «ئىسلام قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتى» بولۇپ، قىسقارتىلىپ «خاماس» دەپ ئاتالدى.

§ 3. خاماسنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ نىزامنامىسى

شەيخ ئەھمەد ياسىن بىلەن شەيخ سالاھ (ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)، ئىسا (ئىسىزېنبېر)، ئىبراھىم (دوختۇر)، دوكتور ئابدۇ روتىشى، فاتىخ دۇھان (ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرى) قاتارلىق كىشىلەر يېغىن ئېچىپ، گازا رايونىدا «ئىسلام قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتى» قۇرۇشنى قارار قىلدى.

1988 ـ يىلى 1 ـ ئايدا جەمئىي ھەممام شەيخ ئەھمەد ياسىن بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپ، غەربىي قىرغاق رايونىدىمۇ خاماس تەشكىلاتىنى قۇرۇشنى مەسلىھەتلەشتى. مەيلى گازا رايونىدىكى خاماس بولسۇن، ياكى غەربىي قىرغاقتىكى خاماس بولسۇن، ھەممىسى ئىسرائىلىيە ئىشغالىيەتچى دائىرىلىرىگە ۋە ئۇلارنىڭ ئولتۇراقلاشتۇرۇش سىياسىتىگە قارشى كۈرەش بىلەن شۇغۇللىنىپ ئىشغالىيەتچى دائىرىلەرنىڭ ئامانلىق ساقلىشىغا پاراكەندىچىلىك سالدى، تاش ئېتىپ ئۇرۇش قىلدى، تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى تارقاتتى.

نەزەرىيە جەھەتتە، خاماس قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇتەپەككۇرى سەييىد قۇتۇب ۋە ئىرانىنىڭ مەنىۋى داھىيىسى ھۇمەينىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ نۆۋەتتە قىلىدىغان جىددىي ئىشى

چەتتىن كەلگەن بارلىق تەسىرلەرنى تازىلاپ ، ھەقىقىي ئىسلام جەمئىيىتىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىشتىن ئىبارەت دەپ قارىدى . شۇ يەردىكى ئىسلامىزمچىلارنىڭ قارىشىچە ، پەلەستىنىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەشتە ئۇستىلەپ يېڭىلىپ كېتىشىگە مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللانىڭ يولىدىن چەتلەپ كېتىشى ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ، كوممۇنىزم قاتارلىق چەتتىن كەلگەن ھەر خىل ئىدىيىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىشى سەۋەب بولدى . شۇڭا ئۇلار مۇسۇلمانلاردىن يېڭىۋاشتىن ئۆزگىرىپ ، ھەق يولغا قايتىشنى ، ئېتىقادنى پاكلاشتۇرۇشنى ، پۈتۈنلەي دىنىنىڭ قائىدىلىرى بويىچە ياشاشنى ، جەمئىيەتنى شەرئەت ۋە دىنىي ئەقىدە بىلەن ئۆزگەرتىپ ، ئۆزىنىڭ ئېتىقادىنى ۋە كۈچىنى كۈچەيتىشنى ، ھەمدە «جىھاد» ئارقىلىق ئاخىر يەھۇدىي زىئونىزمى ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ ، پۈتكۈل پەلەستىنىنى ئازاد قىلىشنى تەلەپ قىلدى . بۇنداق قاراش ياشلار ئىچىدە بەك ئەۋج ئېلىپ كەتتى . مانا بۇمۇ خاماسنىڭ نەچچە يىلدا تېز تەرەققىي قىلىپ كېتەلىشىدىكى ئىدىيىۋى ئاساس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

ئىسرائىلىيىدىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنىڭ مۆلچەرلىشىچە ، 1994 - يىلىغا كەلگەندە خاماسنىڭ ئەزاسى 30 مىڭ ئادەمگە يەتكەن ، ھەمدە نۇرغۇن قوللىغۇچىلار ۋە ھېسداشلىق قىلغۇچىلارغا ئىگە بولغان . گازا رايونىدا خاماسنىڭ تەسىرى ئالاھىدە زور بولۇپ ، 48 پىرسەنت يەرلىك كىشىلەر خاماسنى قوللايدىكەن ، ئۇنىڭ كۈچى ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكىدىن سەل ئاجىز ئىكەن . خاماس ئەزالىرىنىڭ كۆپ قىسمى ھەر كەسپىتىكى ياشلار بولۇپ ، كۆپىنچىسى زىيالىيلار ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىكەن . خاماسنىڭ ئەڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتى «ئائىلە» بولۇپ ، ھەر بىر «ئائىلە»دە بىردىن «ئائىلە باشلىقى» ۋە بىرنەچچىدىن ئون

نەچچىگىچە «ئائىلە ئەزاسى» بولىدىكەن .

خاماسىنىڭ پائالىيەت راسخوتى مۇنداق ئىككىي مەنبەدىن كېلىدۇ : بىرى ، پەلەستىندىكى يەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ ئىئانىسى ۋە ئەزالىرىنىڭ تاپشۇرغان بەدەل پۇلى ؛ يەنە بىرى ، چەت ئەللەرنىڭ ياردىمى ، جۇملىدىن ئىران ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ، كۇۋەيت قاتارلىق ئىسلام دۆلەتلىرى بەرگەن ياردەم ۋە چەت ئەللەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ شەخسىي ئىئانىسى .

چەت ئەللەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى خاماسىنىڭ يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئاساسىي مالىيە مەنبەسى بولۇپ ، بەزىلەرنىڭ مۆلچەرلىشىچە ھەر يىلى 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئاشىدىكەن .

خاماسىنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە مەنىۋى داھىيسى شەيخ ئەھمەد ياسىن 1982 ـ يىلى ئىسرائىلىيە ئىشغالىيەتچى دائىرىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ، قورال يوشۇرۇش ۋە ئادەم ئۆلتۈرۈش جىنايىتى بىلەن 12 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان ، لېكىن ، 1985 ـ يىلى ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى بىلەن خەلق فرونتىنىڭ باش شتابى ئەسىرگە چۈشكەن (گۆرۈگە ئېلىنغان) لەرنى ئالماشتۇرغاندا ، شەيخ ئەھمەد ياسىن قويۇپ بېرىلگەن .

1989 ـ يىلى ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى خاماسنى قانۇنسىز تەشكىلات دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن ، شەيخ ئەھمەد ياسىننى يەنە قولغا ئېلىپ ، ئۆمۈرلۈك نەزەربەند قىلىشقا ھۆكۈم قىلغان . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ھازىر پالەچ بولۇپ چاقلىق ئورۇندۇقتا ئولتۇرىدىغان بولۇپ قاپتۇ .

خاماسىنىڭ يەنە بىر رەھبىرى دوكتور روتشى 1992 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئىسرائىلىيە چەت ئەلگە قوغلاپ چىقىرىۋېتىدىغان 415 ئادەمنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئىكەن .

خاماس 1988 ـ يىلى غەربىي قىرغاقتا ۋە گازا رايونىدا «خاماسنىڭ نىزامنامىسى»نى تارقاتتى . بۇ 5 باب ، 36 ماددىلىق

نىزامنامە پۈتۈنلەي دىنىي مەزمۇندا يېزىلغان بولۇپ ، «قۇرئان كەرىم»دىكى مۇناسىۋەتلىك سۈرە ـ ئايەتلەرنى كۆپلەپ نەقىل كەلتۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ كۆرەش پروگراممىسىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان . نىزامنامىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە :

(1) خاماسنىڭ يېتەكچى پرىنسىپى مۇقەددەس ئىسلام دىنىدۇر . خاماس — مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسىنىڭ شۆبىسى ، شۇنداقلا دۇنيا ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمىدۇر . ئۇ دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىككە ، كوممۇنىزمغا ۋە كاپىتالىزمغا قارشى تۇرىدۇ . ئۇنىڭ شوئارى : «ئاللا بىزنىڭ ئاخىرقى مەقسىتىمىز ، پەيغەمبەر بىزنىڭ ئۈلگىمىز ، «قۇرئان كەرىم» بىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىمىز ، جىھاد بىزنىڭ يولىمىز ، ئاللا يولىدا شېھىت بولۇش بىزنىڭ ئالىي غايىمىز »دىن ئىبارەت .

(2) خاماسنىڭ كۆرەش نىشانى — ئوتتۇرا دېڭىزدىن ئىئوردان دەرياسىغىچە بولغان پەلەستىن زېمىنىدا ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت . پەلەستىن زېمىنىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قىيامەت قايىم بولغۇچە ۋەخپىسىدۇر[1] .

ھەرقانداق ئەرەب دۆلىتى ياكى بارلىق ئەرەب دۆلەتلىرى ، ھەرقانداق پادىشاھ ياكى زۇڭتۇڭ ياكى ھەممە پادىشاھ ، زۇڭتۇڭلارنىڭ ئۇنىڭدىن قالايمىقان پايدىلىنىش ، ئۇنى بۆلۈۋېتىش ، سېتىش ياكى ئوغرىلاش ھوقۇقى يوق ! پەلەستىن زېمىنىنىڭ ھەرقانداق قىسمىدىن ۋاز كېچىشكە بولمايدۇ . باشقا دىنلارغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئادەملەر ئىسلام دىنىغا بويسۇنۇش

---

① ۋەخپە دېگەن سۆزنىڭ ئىككى مەنىسى بار . بىرى ، دىنىي ئىشلارغا تەقدىم قىلىۋېتىلگەن يەر قاتارلىق مۇقىم مۇلۇكنى كۆرسىتىدۇ ؛ يەنە بىرى ، مۇئۇنداق تەقدىم قىلىشقا مۇناسىۋەتلىك تۈزۈمنى كۆرسىتىدۇ . بۇ مادداىكى «پەلەستىن زېمىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قىيامەت قايىم بولغۇچە ۋەخپىسىدۇر» دېگەن سۆزنىڭ ئەكسىچە يەھۇدىيلار ئۆزىنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ «پەلەستىن خۇدا تەرىپىدىن ئاللىقاچان يەھۇدىيلارنىڭ مەڭگۈلۈك ماكانلىشىشىغا ئىجازەت قىلىنغان زېمىن» دەپ قارايدۇ . — تەرجىماندىن .

شەرتى ئاستىدا پەلەستىنده تۇرالايدۇ .

(3) خاماس يەھۇدىي زىئونىزمىنى ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ يوقىتىش يولىدا كۈچ چىقىرىدۇ . «جىھاد» ئارقىلىق پەلەستىننى ئازاد قىلىدۇ ، «جىھاد» ھەر بىر مۇسۇلمانىنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىسىدۇر . پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنى پەلەستىننى ئازاد قىلىدىغان «جىھاد»قا قاتنىشىشقا چاقىرىدۇ . ھەممە ئىسلام دۆلەتلىرىدىن پەلەستىننى ئازاد قىلىدىغان «جىھاد»قا ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ .

(4) پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قىلىش يولىدىكى ھەرقانداق تەكلىپ ، لايىھە ، خەلقئارا يىغىن خاماسنىڭ ئېتىقادى بىلەن تېپىشىپ قالسا ، پەلەستىننىڭ بىر قىسىم زېمىنىدىن ۋاز كەچسە ، دىننىڭ بىر قىسمىدىن ۋاز كەچكەنلىك بولىدۇ . پەلەستىننىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ئاللاغا مەنسۇپ بولۇپ ، ئۇ ھەقتە سۆھبەتلىشىشكە بولمايدۇ ، ئۇنى ئۆتۈنۈپ بېرىشكىمۇ بولمايدۇ . پەلەستىن مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ جىھادتىن باشقا يولى يوق .

(5) پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى خاماسقا ئەڭ يېقىن تەشكىلاتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، بۇ تەشكىلاتتا دادىلىرىمىز ، ئاكىلىرىمىز ۋە ئەل - ئاغىنە — يېقىن دوستلىرىمىز بار . ۋەتىنىمىز ، تەقدىرىمىز ۋە دۇشمىنىمىز ئورتاق . خاماس ئۆزىنى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن كۆرەش نىشانى يېقىن دەپ قارايدۇ . لېكىن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ پەلەستىنده دىندىن تاشقىرى دۆلەت قۇرۇش پىلانىغا قارشى تۇرىدۇ . ئۇنىڭ قارىشىچە ، دىندىن تاشقىرىلىق بىلەن ئىسلام ئىدىيىسى چېقىشالمايدۇ ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىدىن دىندىن تاشقىرى بولغان ئىدىئولوگىيىسىدىن ۋاز كېچىشنى تەلەپ قىلىدۇ . «پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىسلام يولىنى تۇتسا ، ئاندىن بىز ئۇنىڭ جەڭچىسى بولالايمىز .»

§4 . خاماسنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى پائالىيەتلىرى

خاماسنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىپىسى دىنىي تەشۋىق قىلىش ، تەسىرىنى كېڭەيتىش ، ئەزا قوبۇل قىلىش ، تەشكىلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ھەمدە بەزى دىنىي پاراۋانلىق پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكى توغرىسىدا يۇقىرىدا توختالدۇق . 1978 ـ يىلىدىن 1987 ـ يىلىغىچە بولغان جەريانداا سىياسىي جەھەتتە ئىسرائىلىيە ھەربىي دائىرىلىرى بىلەن بىۋاستە قارشىلاشماسلىققا ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەنمۇ توقۇنۇشۇپ قالماسلىققا دىققەت قىلىپ ، تىغ ئۇچىنى پەلەستىن كوممۇنىستىك پارتىيىسى قاتارلىق سولچى كۈچلەرگىلا قارىتتى . شۇڭا ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئىسرائىلىيە دائىرىلىرىمۇ سۈكۈت قىلدى .

1987 ـ يىلىدىن باشلاپ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا تاش ئېتىش قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلگەندىن بۇيان ، پەلەستىنىدىكى ھەرقايسى گۇرۇھلار ئىسرائىلىيىگە قارشى بايراقنى ئاشكارا كۆتۈرۈپ چىقتى . مەسىلەن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئۆزىنىڭ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندىكى رەھبەرلىك ئورگىنى — «مەملىكەت بويىچە بىرلەشمە قوزغىلاڭغا قوماندانلىق قىلىش شتابى»نى ئاشكارىلىدى . «مۇجەممەئۇل» نامىنى «ئىسلام قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتى»گە ئۆزگەرتتى ، ھەمدە ئىسرائىلىيىگە قارشى قوراللىق كۈرەش يولىغا ماڭدى . پەلەستىنىدە بۇرۇن «ئىسلام جىھاد» تەشكىلاتى نامىلىق كۈچ بولۇپ ، 1989 ـ يىلى ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى تەرىپىدىن قاتتىق باستۇرۇلۇپ ، بەزى رەھبەرلىرى قوغلۇۋېتىلگەنلىكتىن ، ئۇنىڭ

نۇرغۇن ئادەمى خاماسقا ئۆتۈپ ، خاماسنىڭ كۈچىنى كۈچەيتتى .

ئىسلام جىهاد تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى ھەنى ئابىد 1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئىسرائىلىيە پىلانلىغان دەپ قارالغان ئاپتوموبىل پارتلاش ۋەقەسىدە قازا قىلدى . گازا شەھەر ئاھالىسى مېيىت نامىزىغا قاتناشتى . ئۇلار ھەنى ئابىدنىڭ سۈرىتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئىسرائىلىيىگە قارشى شوئارلارنى توۋلىدى . ھەتتا ئەراپاتنى «ۋەتەن خائىنى» دەپ توۋلىدى . ئەراپات شەھەردىكى بىر مەسچىتكە بېرىپ ، ھەنى ئابىدقا تەزىيە بىلدۈرگەندە غەزەپلەنگەن رادىكاللار ئۇنى مەسچىتتىن قوغلاپ چىقىرىپ ، بېشىدىكى چاقماق ياغلىقىنى تاشلىۋەتتى ، ھەمدە ئاسمانغا قارىتىپ ئوق چىقىرىپ ئاگاھلاندۇرۇش بەردى .

خاماسنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى پائالىيەتلىرى ئىككى خىل شەكىلدە ئېلىپ بېرىلدى . بىرى ، ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندىكى پەلەستىنلىكلەرنى ئىسرائىلىيىگە قارشى نامايىشقا (قازا قىلغانلارنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ ، ئۇلارنى شېھىت دەپ ئېتىراپ قىلدى . بۇ مۇراسىملار كۆپ ھاللاردا داۋاملىق نامايىش قىلىشنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالدى .) ۋە ئىش تاشلاشقا ئۇيۇشتۇردى . بۇ شەكىلدىكى پائالىيەتلەر كۆپ ھاللاردا ئىسرائىلىيە ساقچىلىرى بىلەن توقۇنۇشقا تېرەققىي قىلىپ ، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ ھېسداشلىقىغا ۋە مەدەت بېرىشىگە ئىگە بولدى ؛ يەنە بىرى ، قوراللىق كۈرەش ۋە تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى . مەسىلەن ، ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي ئاپتوموبىللىرىغا ھۇجۇم قىلدى ، پارتلىتىش ۋەقەلىرىنى پەيدا قىلدى . زەربىدار گۇرۇپپىلارنىڭ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى . ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي ، ساقچى ۋە پۇقرالىرىنى تۇتقۇن قىلدى . ئۇلارنىڭ قوللايدىغانلار كۆپ بولغاچقا ، ئىشنى تۇگىتىپ مۇسۇلمانلارنىڭ ھىمايە قىلىشى بىلەن يوشۇرۇنۇۋالدى ، ئىسرائىلىيە ساقچىلىرى ئۇلارنى تاپالمىدى .

1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدا 21 نەپەر پەلەستىنلىك ئىسرائىلىيە ساقچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن «مۇقەددەس قەسىرلىك تاغ پاجىئەسى» پەيدا بولدى. خاماس «بىزنىڭ كۆرۈشمىز ئىسلام دىنى بىلەن يەھۇدىي دىنى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش بولۇپ قالدى» دەپ جاكارلاپ، ئۆزىگە ئەگەشكۈچىلەرنى «ئىسرائىلىيىنىڭ ھەر بىر ئەسكىرىنى ۋە يەھۇدىيلارنى ئۆلتۈرۈش» كە چاقىردى. بۇ تەشكىلاتنىڭ بايانىتچىسى 1994 ـ يىلى 4 ـ ئايدا «ھەممە ئىسرائىلىيىلىك جىھاد قىلغۇچىلار ھۇجۇم قىلىدىغان قانۇنلۇق نىشان بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، ئىسرائىلىيىدە ھەممە ئادەم ئەسكەر بولغان، ھەربىي خىزمەت ئۆتىگەن، قورال تۇتقان، قورال كىنىشكىسىنى قولغا ئالغان» دېدى، ھەمدە «بىز پەلەستىنلىكلەر ئۆزىمىزنىڭ زېمىنىدا ھەر خىل قانۇنلۇق ۋە مۇمكىن بولىدىغان ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ئىشغالىيەتكە قارشى تۇرۇشىمىز لازىم» دەپ تەكىتلىدى. شۇنىڭ بىلەن قوراللىق كۆرەش كۈندىن ـ كۈنگە كۈچەيدى، ھۇجۇم قىلىش نىشانىمۇ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندىكى ئىسرائىلىيە ھەربىي، ساقچى ۋە پۇقرالىرىدىن ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى ئىچىدىكى يەھۇدىيلارغا تەرەققىي قىلدى. خاماسنىڭ ئەزالىرى 1994 ـ يىلىدىن ئېتىبارەن ئاپتوموبىللارغا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدە (ئادەمبومبا) ھۇجۇم باشلاپ، بىگۇناھ نۇرغۇن يەھۇدىي پۇقرالىرىنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىدى.

خاماس ئىسرائىلىيە بىلەن ھەمكارلاشقان پەلەستىنلىكلەرگە زەربە بېرىشنى قانات يايدۇردى. «ئىسرائىلىيە بىلەن ھەمكارلاشقان ھەرقانداق ئادەم مۇرتەد بولۇپ كېتىدۇ. ئۇنداقلار ئاللانىڭ قانۇنى بويىچە ئۆلتۈرۈلىدۇ» دەپ جاكارلىدى. ئۇنداقلارنىڭ جەستىنى سازايى قىلىپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلدى. «ساتقۇن»لارنى يوقىتىدىغان بۇنداق پائالىيەت

بارغانسېرى كۆچمىپ كەتتى ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئېلان قىلىشچە ، پەلەستىنلىكلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن «ھەمكارلاشقۇچىلار» 1988 ـ يىلىدىكى 16 ئادەمدىن 1991 ـ يىلى 240 ئادەمگە كۆپەيگەن . ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خاماس تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن . خاماس مۇسۇلمانلاردىن ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە ياشاشنى ، نامازنى ۋاقتىدا ئوقۇشنى ، ئاياللار چۈمبەل تارتىشنى تەلەپ قىلغان .

خاماسنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە پائالىيەتلىرى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ۋە ھۆكۈمرانلىقىغا ئېغىر تەھدىت بولدى . ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى خاماسنى «تېررورچى تەشكىلات» دېدى . خاماسنىڭ تەھدىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ، ئىسرائىلىيە قوغلاش ، قولغا ئېلىش ، پارچىلاشتەك بىرقاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى . 1991 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدىكى بىر قېتىملىق چوڭ ھەربىكەتتە ئىسرائىلىيە خاماسنىڭ 300 نەچچە ئادىمىنى قولغا ئالدى ، تۆت رەھبىرىنى لىۋاننىڭ جەنۇبىغا سۈرگۈن قىلدى . 1992 ـ يىلى 12 ـ ئايدا يەنە قاتتىق تەدبىر قوللىنىپ ، خاماسنىڭ 400 دىن ئارتۇق ئادىمىنى ۋە قوللىغۇچىسىنى لىۋاننىڭ جەنۇبىغا سۈرگۈن قىلىپ ، 1500 دىن ئارتۇق ئادەمنى قولغا ئېلىپ ، خاماسنىڭ كۆپ سانىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى «ۋەيران» قىلىنىدى دېدى .

§ 5 . خاماس بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ مۇناسىۋىتى

خاماس بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت چوڭ يۆنىلىشتە ئورتاقلىققا ئىگە بولسىمۇ ، لېكىن ئىدىئولوگىيە ، كۆرەش نىشانى ۋە شەكلى قاتارلىق مەسىلىلەردە چوڭ ئىختىلاپ مەۋجۇت . پەلەستىن

ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى پەلەستىن مىللەتچىلىكى بولۇپ ، ئۇنىڭ نىشانى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان زېمىندا دىندىن تاشقىرى پەلەستىن مىللىي دۆلىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت ؛ خاماسنىڭ ئىدېئولوگىيە ئاساسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بولۇپ ، ئۇنىڭ نىشانى پەلەستىنىدە ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت . خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگەرگەنلىكى ، شۇنداقلا ئۆز كۈچىنىڭ ئاجىزلاپ كەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى قوراللىق كۈرەشكە تايىنىش فاكتورىدىن ۋاز كېچىپ ، پەلەستىن مەسىلىسىنى سۆھبەت ئارقىلىق ھەل قىلىشقا قوشۇلدى ؛ خاماس بولسا ھەرقانداق شەكىلدىكى تىنچ سۆھبەتكە قارشى تۇرۇپ ، ئىسرائىلىيىنى قورال كۈچ بىلەن يوقىتىپ ، پەلەستىننى ئازاد قىلىشتا چىڭ تۇردى .

خاماس بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئوتتۇرىسىدا تۆۋەندىكى سىياسىي ئىختىلاپلارمۇ مەۋجۇت :

1 . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ب د ت خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ 242 ـ نومۇرلۇق قارارىنى ئېتىراپ قىلىدۇ . بۇ قارارنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە : (1) ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى يېقىنقى توقۇنۇشتا (1967 ـ يىلىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق توقۇنۇش كۈزىدە تۇتۇلىدۇ) بېسىۋالغان زېمىندىن چېكىنىپ چىقىشى كېرەك ؛ (2) ھەممە ئۇرۇش ھالەتلىرىنى توختىتىپ ، بۇ رايوندىكى ھەر بىر دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا ، زېمىن پۈتۈنلۈكىگە ، سىياسىي مۇستەقىللىقىغا ۋە ئۇنىڭ بىخەتەر ۋە جاماىئەت ئېتىراپ قىلغان چېگرا ئىچىدە تىنچ ياشاش ، قوراللىق تەھدىتكە ئۇچرىماسلىق ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش ۋە بۇلارنى ئېتىراپ قىلىش لازىم .

2 . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى 1988 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى پەلەستىن دۆلىتىنىڭ «مۇستەقىللىق

خىتابنامىسى» ۋە «سىياسىي بايانات»نى ئېلان قىلىپ ، 242 ـ نومۇرلۇق قارارنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئېنىق جاكارلىدى . ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق خەلقئارا يىغىنىنىڭ پەلەستىن خەلقىنىڭ مىللىي هوقۇقىنى ، بولۇپمۇ پەلەستىن خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش هوقۇقىنى ئاساس قىلىشىنى تەشەببۇس قىلدى ، هەرقانداق شەكىلدىكى تېررورلۇققا قارشى تۇرۇشنى قايتا تەكىتلىدى . ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىنىڭ ئېرۇسالىمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەرەب زېمىنىدىن چىقىپ كېتىشىنى تەلەپ قىلدى .

خاماس پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ يۇقىرىقى ئىككى ماددىنى ئېتىراپ قىلىشى كۆرەشتىن ۋاز كەچكەنلىك ۋە يەهۇدىي زىئونىزم گەۋدىسى — ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى ئېتىراپ قىلغانلىق دەپ قارىدى .

خاماس پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ گازا ـ جېرىكودا ئاپتونومىيىنى ئاۋۋال يولغا قويۇش هەققىدە كېلىشىم ئىمزالىشىغا قەتئىي قارشى تۇردى . ئۇ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى «پەيدىنپەي چېكىنىپ» ، مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئاپتونومىيىلىك هاكىمىيەتكە بۇشۇپ قالدى ! دەپ قارىدى . ئۇلار : «بۇنىڭدىن 20 يىل ئىلگىرى سادات ئاپتونومىيىلىك هاكىمىيەتنى ئوتتۇرىغا قويغاندا رەت قىلغانىدۇق . بۈگۈن ئۇنى قانداق قوبۇل قىلالايمىز .» دېدى .

پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ قوللايدىغان بەزى كىشىلەر ، بولۇپمۇ ئىسرائىلىيىنىڭ هۆكۈمرانلىقى ئاستىدا چوڭ بولغان ياشلار هەم ئىسرائىلىيىنىڭ هەربىي ئىشغالىيىتىگە ئۆچ بولدى ، هەم پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئۇستى ـ ئۇستىلەپ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىشىدىن ۋە چېكىنىشىدىن ئۈمىدسىزلەندى . ئۇلار بىر تەرەپتىن ، ئوتتۇرا شەرق رايونىدا

ئىسلام دىنىنىڭ گۈللەنگەنلىكىنى ۋە ئىسلام دىنى ئىپادىلىگەن غايەت زور كۈچنى كۆردى . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇلار خاماسنىڭ رادىكال مەيدانى ۋە جەڭگىۋار روھى تەرىپىدىن جەلپ قىلىنىپ ، خاماسقا ئۆتۈپ كەتتى . بەزىلەرنىڭ خاماسنىڭ ھىمايىچىسى بولۇپ كېتىشىنى «ئىسلامىيەتكە قايتىش» دېگەندىن كۆرە ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا بولغان ئۈمىدسىزلىك ۋە نارازىلىقىنى ئىپادىلەپ ، يېڭى بىر خىل كۈرەش شەكلىنى تېپىشنى ئۈمىد قىلىشتىن ئىبارەت دېگەن تۈزۈك .

خاماس بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ 1991 ـ يىلىدىن بۇيان تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى . قوللىغۇچىلارنى كۆپەيتىش ۋە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ، ئىككى تەرەپ ھەمىشە بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلدى . ئىككى تەشكىلاتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈزۈن مۇددەت جىددىي بولدى ، بىر ـ بىرىدىن گۇمانلاندى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى خاماسنى ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئورنىغا دەسسەپ ، پەلەستىنىنىڭ ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كەتمەن چاپماقچى بولدى دەپ ئەيىبلىدى . خاماس بولسا تەشۋىقات ھۇجۇمى قوزغاپ ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنى پەلەستىن خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى ساتتى ، ئىسلام دىنىغا ئاسىيلىق قىلدى دەپ ئەيىبلىدى . ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىگە تىل تەگكۈزۈشتىن بىر ـ بىرىگە تىغ كۆتۈرۈشكە بېرىپ يەتتى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاساسلىق كۈچى «فاتاخ» بىلەن خاماسنىڭ قوللىغۇچىلىرى 1991 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا گازا ۋە نابۇلۇستا كۆپ قېتىم توقۇنۇشۇپ قالدى . 1992 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئىككى تەرەپ گازا رايونىدا توقۇنۇشۇپ قېلىپ ، 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى ۋە يارىلاندى . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، خاماس تەرىپىدىن «ئىسرائىلىيىنىڭ ھەمكارلاشقۇچىسى» دېگەن گۇناھ بىلەن مەخپىي

ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن كىشىلەر ئىچىدىكى بەزىلەر فاتاخنىڭ قوللىغۇچىلىرى ئىكەن .

1994 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدا گازادا كۆپ قېتىم زوراۋانلىق ۋەقەسى بولدى ، ئىسرائىلىيە ئەسكىرى ۋېكسمان تۈنجۇن قىلىندى ، تېل ئاۋىۋنىڭ شەھەر مەركىزىدە ئاپتوموبىل پارتلىتىلغان ۋەقە بولدى .

ئىسرائىلىيە پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا بېسىم ئىشلىتىپ ، ئاپتونومىيە دائىرىلىرىنى قاتتىق تەدبىر قوللىنىشقا مەجبۇرلىدى . ئەراپات گازادا ئىسرائىلىيىنىڭ پارلامېنت ئەزاسى بىلەن كۆرۈشكەندە خاماس بىلەن كۆرەش قىلىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىنى ، لېكىن ئاپتونوم رايوندا خاماسنىڭ «تېررورلۇق ھەرىكەتلەرنى قوللىنىشى»نى توسايدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئەراپات خاماسنى تېررورلۇق بىلەن ئاشكارا چېتىپ قويدى ، ھەمدە خاماسنىڭ پائالىيەت قىلىۋاتقان ئادەملىرىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى .

خاماسنىڭ بىر رەھبىرى : «يەنە قانلىق توقۇنۇش پەيدا بولۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئەراپاتنىن قولغا ئېلىنغان ھەممە ئادەمنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلمىمىز . ئەراپاتنىي ئىسرائىلىيىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرىمىز » دېدى .

خاماس تەشۋىقات ۋەرەقلىرى تارقىتىپ ، پەلەستىن ئاپتونومىيە دائىرىلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىگە يارەملىشىپ ۋېكسمان يوشۇرۇنغان جاينى ئىزدىگەنلىكىنى ئەيىبلىدى . نەچچە مىڭ پەلەستىنلىك گازانىڭ كوچىلىرىدا نامايىش قىلىپ ئەراپاتنىڭ مەيدانغا نارازلىق بىلدۇردى . بەزى ئوقۇغۇچىلار پەلەستىن ئۈچۈن ھاياتىنى قۇربان قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ئېيتتى .

پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى 30 نەچچە يىل كۆرەش

قىلغانلىقتىن ، ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا ۋە گازا رايونىدا پۈختا ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، خەلقئارادىمۇ ئىنتايىن چوڭ تەسىرگە ئىگە ئىدى . شۇڭا ، مەلۇم مەزگىل ئىچىدە خاماس بىر تەرەپتىن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ كۈچلىرىگە زەربە بەرسە ۋە ئۇنى چەتكە قاقسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى ۋە تەسىرىنى يەنىمۇ كېڭەيتىش ئۈچۈن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ قوللىشىغا ۋە ئېتىراپ قىلىشىغا ئىگە بولۇشنى ئۈمىد قىلدى . خاماس كۆپ قېتىم ئىپادە بىلدۈرۈپ ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن ھەمكارلىشىشنى خالايدىغانلىقىنى ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى رەھبەرلىك قىلغان مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ خاماسنىڭ ۋەكىللىرىنى قوبۇل قىلىپ ، مەملىكەتلىك كومىتېتتا 40 — 50 پىرسەنت ئورۇن بېرىشنى ئۈمىد قىلدى . لېكىن بۇ تەلەپ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى تەرىپىدىن رەت قىلىندى .

§ 6 . خاماس بىلەن پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەر ۋە ئىرانىنىڭ مۇناسىۋىتى

70 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ، كۇۋەيت قاتارلىق دۆلەتلەر پەلەستىندىكى ئىسلام كۈچلىرىگە زور كۈچ بىلەن مەبلەغ ياردەم قىلدى . ئۇلار پەلەستىنىنىڭ ئىشلىرىغا ياردەم بېرىش مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، پەلەستىنگە مەردانىلىك بىلەن ياردەم بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلار پۈلنى پەلەستىندىكى ئىسلام كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا كۆپرەك سەرپ قىلىشنى خالىدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى 1976 ـ يىلى 9 ـ ئايدا 10 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىرىپ ، ئېرۇسالىمدىكى ئەقسا مەسچىتىنى رېمونت قىلدۇرۇشقا ياردەم قىلدى . 1981 ـ يىلى غەربىي قىرغاق ۋە گازا رايونىدا ئىسلام مائارىپ ئىشلىرىنى

تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يەنە تۈرغۇن مەبلەغ بەردى .

پەلەستىندە ئىسرائىلىيىگە قارشى تاش ئېتىش قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ، پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەر بۇرۇن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا بېرىۋاتقان ياردەمنىڭ ناھايىتى كۆپ قىسمىنى ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا ۋە گازا رايونىغا بىۋاستە سەرپ قىلدى . بۇمۇ شۇ جايلاردىكى ئىسلام كۈچلىرىنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى . چۈنكى ، ئىشغال قىلىنغان زېمىنىدىكى ئىسلام پائالىيەتلىرى بۇنىڭ بىلەن پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا تايانمايدىغان بولدى . 1990 ـ يىلى كۈۋەيت ئۆتكەن بىر يىلدا ، يەنى 1989 ـ يىلى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا 27 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ، ئىشغال قىلىنغان زېمىنغا 60 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ياردەم بەرگەنلىكىنى جاكارلىدى . بۇنىڭ نەتىجىسىدە خاماس ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتلەردە پارس قولتۇقىدىكى ئەرەب دۆلەتلىرىگە تايىنىدىغان مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى . بۇنداق تايىنىش مۇناسىۋىتى پارس قولتۇقىدىكى ئۇرۇش مەزگىلىدە ناھايىتى ئېنىق ئىپادىلەندى . ئۇرۇش جەريانىدا پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى پۈتۈنلەي ئىراق تەرەپتە تۇرۇپ ، ئىراقنىڭ پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى بىلەن قارشىلىشىشنى قوللىدى . ئىراق مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى سىياسىي جەھەتتە زەربىگە ئۇچراپلا قالماستىن ، ئىقتىسادىي جەھەتتىمۇ پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ياردىمىدىن ئايرىلىپ قالدى . خاماسنىڭ پوزىتسىيىسى باشقىچە بولدى . خاماس بەزى مەسىلەردە ، مەسىلەن ، ئىراقنىڭ ئىسرائىلىيىگە باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئېتىپ ھۇجۇم قىلىشى ، پارس قولتۇقى مەسىلىسى بىلەن پەلەستىن مەسىلىسىنى بىرلەشتۈرۈش قاتارلىق مەسىلىلەردە ئىراقنى قوللىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىراقنىڭ كۈۋەيتنى بېسىۋېلىشىنى

قوللىمىدى ، بۇ مەسىلىنى ئەرەب دۆلەتلىرى ئىچىدە ئادىللىق بىلەن ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇرۇشتىن كېيىنمۇ ، پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەرنىڭ مالىيە ياردىمىدىن ئايرىلىپ قالمىدى .

خاماستا ئىسلام تۈسى كۈچلۈك بولغاچقا ، باشتىلا ئىراننىڭ پۈتۈن كۈچ بىلەن قوللىشىغا ئېرىشتى . خاماس سۈننىي مەزھىپىگە ، ئىران شىئە مەزھىپىگە مەنسۇپ بولسىمۇ ، لېكىن ئىككى تەرەپ ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش ، جەمئىيەتنى ئىسلاملاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە پەلەستىن مەسىلىسىنى قورال كۈچى بىلەن ھەل قىلىش قاتارلىق مەسىلىلەردە پۈتۈنلەي بىردەك قاراشقا ئىگە ئىدى . سىياسىي جەھەتتىكى ئورتاق تونۇش ئىككى مەزھەپنىڭ ئىختىلاپىدىن ھالقىپ كەتتى . ئەمەلىيەتتە ، خاماس ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن باش كۆتۈرگەن ، ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىمۇ ھۆمەينىي ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانىدى . «پەلەستىنىي ئازاد قىلىش»نى ئىران ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى قىلىپ كەلدى . خاماس بىلەن ئىران مۇناسىۋىتىنى ئۇزۇپ قويمىدى . تېھرانداا 1990 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئىشغال قىلىنغان زېمىندىكى قوزغىلاڭنىڭ ئۈچ يىللىقىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن بىر قېتىم خەلقئارالىق يىغىن ئۆتكۈزۈلدى . ئىئوردان دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى خاماسنىڭ ۋەكىللىرى يىغىنغا قاتناشتى . بۇ قېتىمقى يىغىن خاماسنىڭ كۈرىشىنى «پەلەستىندىكى ئىسلام قوزغىلىڭى» دەپ ئاتىدى .

1992 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن كېيىن ، ئىران بىلەن خاماسنىڭ مۇناسىۋىتى ھۆكۈمەتلەرئارا مۇناسىۋەت خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولدى . دوكتور موسا ئەبۇ مارزۇق باشچىلىقىدىكى تۆت كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكى تېھرانىنى زىيارەت قىلدى . بۇ ۋەكىللەر ئۆمىكى

ئىرانىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن سۆزلەشتى .
ئىككى تەرەپ تۆۋەندىكى مەسىلىلەر توغرىسىدا ئوخشاش پىكىرگە كەلدى :

1 . ئۆزئارا چۈشىنىش ئاساسىدا ، ئەرەب — پەلەستىن — ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتىنى رەت قىلمىدۇ ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرمىدۇ . . . . بۇنىڭ ئۈچۈن ئىككى تەرەپ مەسلىھەتلىشىش ماسلىشىشنى ساقلاپ ، تېخىمۇ يۇقىرى قاتلام بويىچە ھەمكارلىشىدۇ ۋە ئۆزئارا قوللايدۇ .

2 . ئىران خاماسنىڭ تېھرانداكى ئىش بېجىرىش ئورنى ئارقىلىق تېھراندا سىياسىي ۋە ئاخبارات پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىشقا قوشۇلمىدۇ . خاماس نامىدا رادىئو ئىستانسىسى قۇرۇشقا يارىدەم قىلمىدۇ[1] .

ئىرانلىق مەسئۇل ئەربابلارنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ، ھەمدە ئىرانىنىڭ بەزى مەسئۇللىرى قاتناشقان ئەھۋال ئاستىدا ، خاماس ۋەكىللەر ئۆمىكى شۇ چاغدا ئىراندا زىيارەتتە بولۇۋاتقان باش شۇجى ھەسەن نەسرۇللا ئەپەندى باشچىلىقىدىكى لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن تېھراندا سۆھبەتلەشتى . ئىككى تەرەپ لىۋاندا ، بولۇپمۇ لىۋاننىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردا ھەمكارلىشىشقا قوشۇلدى . خاماس ئەزالىرىنى ئاللا پارتىيىسىنىڭ تەربىيىلەش مەركىزىدىكى خىزمەتلىرىگە قاتناشتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنداق بولغاندا ، خاماس ۋە ئاللا پارتىيىسى لىۋاندىن يۇرۇش قىلىپ ، ئىسرائىلىيەگە بىرلىشىپ زەربە بېرەلەيدۇ .

خەۋەرلەردە ئېيتىلىشىچە ، ئىران خاماسقا غايەت زور مالىيە ياردىمى بېرىشكە ۋەدە بېرىپلا قالماستىن ، ئىران ۋە لىۋاندىكى تەربىيىلەش لاگېرلىرىدا خاماسنىڭ ئادەملىرىنى تەربىيىلەپ

---

① «ئەرەب ۋەتىنى» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى 826 - سانىغا قارالسۇن .

بەرمەكچى بولغان . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىدىكى ئۇزۇن قۇلاق ئەربابنىڭ ئېيتىشىچە ، تېھران خاماسقا ھەر يىلى 3 مىڭ ئادەم تەربىيىلەپ بېرىشكە ماقۇل بولغان .

يۇقىرىقىلارنى يىغىپ ئېيتقاندا ، خاماس ئىران بىلەن رەسمىي ئىتتىپاق تۈزدى . ئىران خاماسقا مالىيە ۋە سىياسىي جەھەتتىن ياردەم بېرىدىغان بولدى ، ھەمدە خاماسنىڭ ھەربىي تەلىم - تەربىيىسىگە ۋە رادىئو ئىستانسىسى سېلىشىغا ياردەم قىلىدىغان بولدى . ئىراننىڭ ئارىلىشىشى بىلەن خاماس لۇاننىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئاللا پارتىيىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتتى . كېشىلەر خاماس تېخىمۇ رادىكاللىشىپ كەتتى ۋە تېخىمۇ جەڭگىۋارلىققا ئىگە بولدى دەپ قاراشتى .

§ 7 . خاماس ۋە ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى

ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش پەلەستىن مەسىلىسى تۈپەيلىدىن قوزغالغان .

1947 - يىلى 11 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ب د ت نىڭ 2 - نۆۋەتلىك يىغىنى ئۈچتىن ئىككى قىسمىدىن ئارتۇق كۆپ سانلىق ئاۋاز بىلەن 181 - نومۇرلۇق قارار — پەلەستىنىنى بۆلۈپ ئىدارە قىلىش توغرىسىدا قارار ماقۇللاپ ، پەلەستىن رايونىدا ئەرەب دۆلىتى ۋە يەھۇدىيلار دۆلىتى قۇرۇشنى ، مۇقەددەس شەھەر — ئېرۇسالىم (176 كۆزادرات كىلومېتىر زېمىن)نى خەلقئارا ئورتاق باشقۇرىدىغان شەھەر قىلىشنى بەلگىلىدى . شۇ چاغدا ، ئەرەبلەر زېمىن تەقسىم قىلىنغاندا يەھۇدىيلارغا يان بېسىلدى دەپ قارىدى . چۈنكى ، نوپۇسنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلەيدىغان 1 مىليون 200 مىڭ ئەرەب زېمىننىڭ

43 پىرسەنتىگە ئىگە بولدى . بۇ يەرنىڭ كۆپ قىسمى ئېدىرلىق ، ئاجىز يەرلەر ؛ 600 مىڭ نوپۇسى بار يەھۇدىيلار زېمىنىنىڭ 57 پىرسەنتىگە ئىگە بولدى ، بۇ يەرنىڭ كۆپىنچىسىدە دېگىز يالقىسىدىكى مۇنبەت يەرلەر دەپ قارىدى . يەھۇدىيلار بۆلۈپ ئىدارە قىلىش توغرىسىدىكى قارارنى قوبۇل قىلدى ، ئەرەبلەر بولسا بۇ قارارنى رەت قىلدى . بۆلۈپ ئىدارە قىلىش قارارى ئادىل بولمىسىمۇ ، لېكىن چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى . چۈنكى ئۇ پەلەستىنلىكلەر ۋە يەھۇدىيلار دۆلەت قۇرۇشنىڭ قانۇنىي ئاساسى بولدى .

1948 ـ يىلى 1 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئەرەبلەرگە بۆلۈپ بېرىلگەن زېمىندىن 5731 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئىسرائىلىيە ئىگىلىگەن زېمىن 20 مىڭ 673 كۋادرات كىلومېتىرغا يەتتى . گازا رايونىدا مىسىر 354 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى ، ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا (شەرقىي ئېرۇسالىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئىئوردانىيە 5295 كۋادرات كىلومېتىر زېمىننى كونترول قىلىۋالدى . ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان مىسىر ، ئىئوردانىيەلىكلەر كونترول قىلىۋالغان زېمىنىنىڭ ھەممىسى ئەرەب دۆلىتىگە مەنسۇپ زېمىن ئىدى .

1967 ـ يىلىدىكى 3 ـ قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا ئىسرائىلىيە غەربىي قىرغاقنى ۋە گازانى تارتىۋالدى ، ھەمدە سىنا يېرىم ئارىلىنى ۋە گىلان ئېگىزلىكىنى ئىشغال قىلىۋالدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ب د ت 1967 ـ يىلى 11 ـ ئايدا «ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ئادىل ۋە ئۇزاققا داۋاملىشىدىغان تىنچلىق توغرىسىدا قارار» ، يەنى 242 ـ نومۇرلۇق قارار ماقۇللاپ ، ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيەنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى قىلىپ ، ئۆزئارا ئېتىراپ قىلىشنى ، ئىسرائىلىيەنىڭ ئىشغال قىلىۋالغان زېمىندىن

چېكىنىپ چىقىشىنى تەلەپ قىلدى . 1995 - يىلى 2 - ئايدىن كېيىن ئىسرائىلىيە ئەمەلىي كونترول قىلىۋالغان زېمىن 27 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرغا يەتكەنىدى .

سەلبىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، قارار پەلەستىن خەلقىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا سەل قاراپ ، پەلەستىن خەلقىنى مۇساپىرلار سۈپىتىدە بىر تەرەپ قىلدى . ئىجابىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، غەربىي قىرغاق ۋە گازانىڭ پەلەستىن خەلقىنىڭ قانۇنلۇق زېمىنى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى . لېكىن ، پەلەستىنلىكلەردىن چېكىدىن ئاشقان ئىدىيىلەردىن ۋاز كېچىپ ، ئىسرائىلىيە دۆلىتىنىڭ ئوبيېكتىپ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلدى . بۇ قارار ئىسرائىلىيە 1948 - يىلىدىكى ئۇرۇشتا تارتىۋالغان 5731 كىلومېتىر زېمىننى ئۆن - تىنسىز ئېتىراپ قىلدى ، 1949 - يىلىدىكى ئۇرۇش توختىتىش سىزىقىنىڭ ئەمەلىي كونترول سىزىقى بولۇشنى ئەمەلىيەتتە ئېتىراپ قىلدى .

پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بۇ قارارغا ئېنىق قارشى تۇرغانىدى . 22 يىل كۆرەش قىلىپ ، 1988 - يىلى پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغاندا بۇ قارارنى رەسمىي قوبۇل قىلدى . بۇنىڭدىن ئىلگىرى ، مىسىر ، ئىئوردانىيە ، سۇرىيەلەرمۇ بۇ قارارنى قوبۇل قىلغان ، ئەرەب دۆلەتلىرى باشلىقلىرىنىڭ 1982 - يىلىدىكى يىغىنىنىڭ «ۋېس خىتابنامىسى»مۇ بۇ قارارنى قوبۇل قىلغانىدى .

بۇنداق بولۇشىغا ئىسرائىلىيىنىڭ كۆچلۈك ئارمىيىگە ھەم ئاتوم بومبىسىغا ئىگە بولغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىنى قوللايدىغانلىقى ، ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىسرائىلىيە دۆلىتى ئوتتۇرىسىدىكى كۈچ پەرقىنىڭ چوڭلۇقى ، ئەرەبلەرنىڭ ھەر قېتىملىق جەڭدە يېڭىلىپ قېلىۋاتقانلىقى سەۋەب بولدى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىمۇ ئۇزۇن مۇددەت قوراللىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ، ئۆز كۈچىنىڭ

ئىسرائىلىيىنىڭ كۆچىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ رەھىمسىز رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى ، ھەمدە ئۆزىنىڭ كۈرەش نىشانىنى ۋە كۈرەش ئۇسۇلىنى تەدرىجىي تەڭشەپ ، خاماستەك ئىسرائىلىيىنى يوقىتىپ ، پۈتكۈل پەلەستىنىدە دۆلەت قۇرماقچى بولۇش ھەم ئاقىلانىلىك ئەمەس ، ھەم مۇمكىن ئەمەس ، ب د ت نىڭ بۆلۈپ ئىدارە قىلىش توغرىسىدىكى 181 ـ نومۇرلۇق قارارىنى قوبۇل قىلىشنىڭ ياخشى پۈرسىتى ئۆتۈپ كەتتى ، پۈرسەت قايتا كەلمەيدۇ ، ئەگەر 242 ـ نومۇرلۇق قارارنى يەنە قوبۇل قىلمىغاندا ، خەلقئارا جەمئىيەت يارىتىپ بەرگەن بىر قېتىملىق پۈرسەت يەنە قولدىن كېتىپ قالىدۇ دەپ قارىدى .

سىنىپىي جەمئىيەت بارلىققا كەلگەندىن بۇيان ، خەلقئارا ئىشلاردا مۇتلەق ئادىللىق ۋە ھەققانىيەت مەۋجۇت بولغان ئەمەس . زوراۋانلىق سىياسىيسى ۋە كۈچ سىياسىتى باشتىن ـ ئاياغ مۇھىم رول ئويناپ كەلدى . بۇ ھال يۈرتلىرىدىن ، زېمىنىدىن ئايرىلىپ قالغان ، دۆلەت قۇرۇش ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشمىغان پەلەستىن خەلقىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئىسرائىلىيىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلىش ، غەربىي قىرغاق ۋە گازادىكى تەخمىنەن 5 مىڭ كۈادرات كىلومېتىردىن كۆپرەك زېمىندا مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇش ئىنتايىن ئىلاجسىزلىقنىڭ تولىمۇ ئازابلىق ، شۇنداقلا بىردىنبىر ئاقىلانە تاللىۋېلىشى ئىدى .

خاماس بولسا ، تىنچلىق مۇساپىسىغا قارشى ئىكەنلىكىنى ، ئىسرائىلىيىنىڭ يۈرىكى بولغان رايونلاردا جەڭ قىلىدىغانلىقىنى ئاشكارا ، تەكرار جاكارلىدى . شۇڭا ، «ئىئوردانىيە خەلق گېزىتى» مۇنداق دەپ كۆرسەتتى : «خاماس تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىش ئۇسۇلى توغرىسىدا ئىسرائىلىيە بىلەن ھېچقانداق بىرلىككە كەلمەكچى ئەمەس ، ئىسرائىلىيىنى يوقىتىش نىيىتىدە يۈرىدۇ . تىنچلىق مۇساپىسىدە ھەر بىر ئىلگىرىلەش بولۇپ ،

ئىسرائىلىيىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئورنى يەنىمۇ كۈچەيگەندە ، خاماسنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى ھۇجۇمىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . »①

ئىسرائىلىيە كۈچلۈك بولسىمۇ ، ئەرەب دۆلەتلىرىنى يېڭەلمىدى ، نەچچە مىليون پەلەستىنلىكنىمۇ بويسۇندۇرالمىدى . پەلەستىنلىكلەر باش ئەگمەي ، ھارماي ـ تالماي كۈرەش قىلدى . ئىسرائىلىيە ھەم تىنچلىققا ئىگە بولالمىدى ، ھەم خاتىرجەملىك تۈيغۇسىدا بولالمىدى .

1991 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مادرىدتا ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق يىغىنى ئېچىلدى ، پەلەستىن ۋە ئىسرائىلىيە ئوسلۇ مەخپىي سۆھبىتى ئارقىلىق 1993 ـ يىلى 9 ـ ئايدا «ۋاقىتلىق ئاپتونومىيىنى ئورۇنلاشتۇرۇش پرىنسىپلىرى خىتابنامىسى»نى ئىمزالىدى ؛ 1994 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئىجرا قىلىش كېلىشىمى ھاسىل قىلىپ ، پەلەستىن خەلقى گازا ۋە جېرىكو رايونىدا ئاپتونومىيىنى يولغا قويدى ؛ 1995 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى «ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەستىن غەربىي قىرغاق ۋە گازا توغرىسىدا ئۆتكۈنچى كېلىشىم» ئىمزالىدى ؛ 1996 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى پەلەستىن تارىختا تۇنجى قېتىملىق سايلام ئۆتكۈزدى ، 89 نەپەر ھەيئەتتىن تەركىب تاپقان قانۇن چىقىرىش ئورگىنى — «پەلەستىن كومىتېتى» بارلىققا كەلدى . ئەراپات مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاۋاز بىلەن ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى . يۇقىرىقى بىرقاتار ھۆججەتلەرنىڭ ئىمزالىنىشى ۋە سايلام ئارقىلىق پەلەستىن ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىدەك بۇ ئومۇمىي يۇزلىنىشنى كەينىگە ياندۇرغىلى بولمايدۇ . پەلەستىنىڭ ئاپتونومىيىلىك

① ئەرەبچە «ئىئوردانىيە خەلق گېزىتى»نىڭ 1994 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىكى سانىغا قارالسۇن .

هاكىمىيىتى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئۇچۇن ، ئومۇملۇقنىڭ كۆزلەپ مادارا قىلىپ تۇرۇشقا ، يول قويۇشقا ۋە مۇرەسسە قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ . لېكىن ، يول قويۇش بەك جىق بولۇپ كەتسە ، نۇرغۇن زېمىننى بېرىۋېتىش ھېسابىغا «مۇستەقىللىق» قا ئىگە بولسا ، بۇنى پەلەستىنلىكلەر قوبۇل قىلالماسلىقى مۇمكىن ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى خەلقنىڭ قوللىشىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ . پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى مىللىي زىددىيەت ۋە مىللىي ئۆچمەنلىك ھەقىقىي تۇردە ھەل بولمايدۇ ، ھەمدە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىدۇ . ئۇنداق بولغاندا بۇ ئىككى مىللەتكە مەڭگۇ خاتىرجەملىك بولمايدۇ . ئوتتۇرا شەرقمۇ مەڭگۇ تىنچ بولمايدۇ .

§8 . خاماسنىڭ ئىستىقبالى

1 . 1995 - يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى رابىن بىلەن ئەراپات ئىمزالىغان «ئۆتكۈنچى كېلىشىم»گە ئاساسەن ، ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى يېڭىۋاشتىن ئورۇنلاشتۇرۇلۇش جەريانىدا ، پەلەستىن ئاپتونومىيە دائىرىلىرى ئەگەر ئۇرۇشپەرەسلەرنىڭ ئاپتونوم رايوندىن ئىسرائىلىيە نىشانلىرىغا ھۇجۇم قىلىشىنى «چەكلىمىسە» ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى يېڭىۋاشتىن ئورۇنلاشتۇرۇلۇشنى توختىتىدۇ . كېلىشىمدە بەلگىلىنىشچە ، ئىككى تەرەپ «تىررورلۇققا قارشى تۇرۇش ۋە تىررورلۇق ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆرۈشتە ھەمكارلىشىدۇ ، ئاخبارات ئالماشتۇرىدۇ ۋە زوراۋانلىق - تىررورلۇققا تاقابىل تۇرىدىغان بىرلەشمە ئىنكاس قايتۇرۇش قوشۇنى تەشكىللەيدۇ» . «ئىككى تەرەپتىن تەشكىل تاپقان بىرلەشمە ھەربىي كومىتېت ئىسرائىلىيە قوشۇنلىرى بىلەن پەلەستىن ساقچىلىرى ئوتتۇرىسىدا ماسلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولىدۇ» . ئىسرائىلىيىنىڭ

دۆلەت مۇداپىئە ئارمىيىسى ۋە ئىسرائىلىيىلىكلەر غەربىي قىرغاق ۋە گازانىڭ يوللىرىدا «ئەركىن ماڭسا» بولىدۇ ، ئىسرائىلىيىنىڭ ئاپتوموبىللىرىنى «ئىسرائىلىيە - پەلەستىن چارلىغۇچى ئەترىتى» ھىمايە قىلىدۇ ، ھەمدە پەلەستىن ساقچىلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىلىكلەرنى قولغا ئېلىش ھوقۇقى يوق دەپ بەلگىلەندى .

ئىسرائىلىيە ئارمىيىسىگە ۋە خەۋپسىزلىك قىسىملىرىغا تايىنىپ رادىكاللارنى باستۇردى ، بەزىدە ئاپتونومىيە دائىرىلىرىغا بېسىم ئىشلەتتى ، بەزىدە پەلەستىن ساقچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ «تېررورچىلار »غا تاقابىل تۇردى . ئاپتونومىيە دائىرىلىرى رايون ئىچىدىكى خەۋپسىزلىكنى ۋە جەمئىيەت تەرتىپىنى قوغداش ئۈچۈن ، بەزى مۇداپىئە تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ ، خاماس ۋەكىللىكىدىكى رادىكاللار بىلەن بولغان زىددىيەت توقۇنۇشىنى كۈچەيتىۋەتتى .

رابىن خاماس ۋەكىللىكىدىكى «ئىسلام ئەسەبىي كۈچلىرى» تىنچلىقنىڭ دۈشمىنى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى تىنچلىقنى ئۈمىد قىلىدىغان پەلەستىن خەلقىنىڭمۇ دۈشمىنى دەپ قارىدى .

پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ بايانىاتچىسى مۇنداق دەپ كۆرسەتتى : خاماس ھەرىكىتى پەلەستىن خەلقى ئىچىدە تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق تەشكىلات ئەمەس . ئۇ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىچىگە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ ، گازا ۋە غەربىي قىرغاقتا 30 پىرسەنتتىن ئارتۇق ئاممىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن . ئەگەر ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى چىش چاققانىنىڭ چىشىنى چېقىش ، كۆز ئويغانىنىڭ كۆزىنى ئويۇش پوزىتسىيىسىنى قوللانسا ، ياكى ھەربىي ھەرىكەت قوللانسا ياكى خاماس ئەزالىرىنىڭ ماكانلىرىنى ۋەيران قىلىپ ، بېشىدا ياڭاق چاقسا ، زوراۋانلىق ئىجرا قىلغۇچىلارنى شۇ ئارقىلىق جازالىسا ، ئۇ ناھايىتى چوڭ خاتالاشقان بولىدۇ .

ئەراپات مۇنداق دېدى : «ئىسرائىلىيە خاماسنى پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رىقابەت رەقىبى قىلىپ قويدى . ھەممە تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن خاماسنىڭ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى چەكلەش لازىم .»

ئامېرىكىنىڭ باش كاتىپى كرىستوف خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ خاماسقا تېخىمۇ قاتتىق پوزىتسىيە قوللىنىشىنى ، ھەمدە ئۇلارنىڭ مالىيە مەنبەسىنى ئۇزۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدى . كرىستوف مۇنداق دېدى : «ئاشكارا ۋە مەخپىي تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنىڭ دۆلەت سىرتىدىكى ھەممە مالىيە مەنبەسىنى بىرلىشىپ ئۇزۇۋېتىشىمىز لازىم . چەت ئەللەردە تەسىس قىلىنغان ، تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بىلەن چېتىشلىقى بولغان ئالدىنقى سەپ تەشكىلاتلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىشىمىز لازىم . تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارنى ۋە ئىجرا قىلغۇچىلارنى جازالىشىمىز لازىم .» كرىستوف يەنە مۇنداق دېدى : «ئەراپات ئۆزى كونترول قىلىۋاتقان رايوندا تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى توساش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىشى لازىم» ، «ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە نىسبەتەن ئامېرىكا ئۇستىگە ئالغان مەجبۇرىيەتتىن تەۋرىمەيدۇ . ئىسرائىلىيىنى سۈپەت جەھەتتىكى ھەربىي ئۈستۈنلۈككە ۋە ئۆزىنى قوغداش ئىقتىدارىغا ئىگە قىلىپ تۇرىمىز .»

1994 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى كلىنتون مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا مۇنداق دېدى : تىنچلىقنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدا ئەراپاتنىڭ تېررورلۇق پائالىيەتلەرنى پۈتۈن كۈچى بىلەن چەكلىشىگە تايىنىش كېرەك . شۇنى پەرەز قىلىمىزكى ، ئەراپات ئۇنداق قىلالمايمەن دېسە ، تېررورلۇق داۋاملىشۇېرىدۇ . كلىنتون ئەراپاتنىڭ ۋەدىسىنى ئادا قىلىپ ، خاماس ھەرىكىتىگە تاقابىل تۇرۇپ ، ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان تىنچلىقنى قوغدايدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

كلىنتون يەنە مۇنداق دېدى : مېنىڭچە ، ئەراپات خاماسنىڭ ئۆزىگە دۈشمەن بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىدۇ . چۈنكى ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى تىنچلىق ھەمراھى بولۇپ ، تىنچلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا بەل باغلىدى .

1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى پەلەستىن ساقچىلىرى بىلەن خاماسنىڭ ئەزالىرى ۋە ئۇلارنى قوللىغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا گازادا چوڭ كۆلەملىك قانلىق توقۇنۇش يۈز بېرىپ ، 13 ئادەم ئۆلۈپ ، 250 ئادەم يارىدار بولۇپ ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ كۈچلۈك ئىنكاسىنى قوزغىدى . 1995 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ، ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى 4 مىڭ نەپەر ئىسلام رادىكاللىرى (ئاساسلىقى خاماسنىڭ ئەزالىرى)نى قولغا ئالدى . ئاپتونومىيە دائىرىلىرىمۇ 1500 ئادەمنى تۈتۈپ كەتتى . مۇشۇنداق كېتىۋەرسە ، خاماس ئىسرائىلىيىنىڭ دەھشەتلىك باستۇرۇشىغا ئۇچراپلا قالماستىن ، ئاپتونومىيە دائىرىلىرى بولغان «قېرىنداشلىرى»نىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ ، ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالىدۇ . خەلقئارا جەمئىيەت ۋە پەلەستىنىدىكى زور كۆپ سانلىق كىشىلەر خاماسنىڭ زوراۋانلىق ۋاستىسى — ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدە بومبا پارتلىتىپ (ئادەمبومبا) بىگۈناھ يەھۇدىي پۇقرالىرىنى ئۆلتۈرۈشىگە قارشى تۇرىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە خاماسنىڭ رەھبەرلىرى ئىچىدىمۇ زىددىيەت ۋە ئىختىلاپ مەۋجۇت بولۇپ ، ئىسرائىلىيە ھەربىي دائىرىلىرى ۋە ئاپتونومىيىلىك ھاكىمىيەتنىڭ قوشلاپ زەربە بېرىشى ئارقىسىدا خاماس تەشكىلاتى ئېغىر دەرىجىدە ئاجىزلىشىپ ، كەلگۈسى تەخمۇ چوڭ قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىشى مۇمكىن .

2 . لىكود گۇرۇھى 1996 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئازراق كۆپ سانلىق ئاۋاز بىلەن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى . زۇكىلى نېتانىياخۇ ئىسرائىلىيە بىلەن پەلەستىنىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى

سىياستىنى زور ھەجمىدە تەرتىپكە سالدى . ئۇ ئىسرائىلىيە - پەلەستىن كېلىشىمىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتە يوق يەردىن پۇتاق چىقارغىلى تۇردى ، مەسىلەن ، ھېبرۇندىن قوشۇن چېكىندۈرۈش پىلانىغا تۇزىتىش كىرگۈزدى . ئېرۇسالىم شەھىرىدىكى ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنى تاقىۋەتتى ، سىنا يېرىم ئارىلىدا يەھۇدىيلار مەھەللىلىرىنى كېڭەيتتى .

ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي جەھەتتە قامال قىلىشى پەلەستىن ئاپتونوم رايونىنىڭ سىياسىيسىغا ۋە ئىقتىسادىغا ئىنتايىن زور قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى ، ئاپتونوم رايوندىكى خەلقنىڭ غەزىپى قاينىاپ - تاشتى . 1996 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئەراپات نەچچە يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم پەلەستىن خەلقىنى كەڭ كۆلەمدە ئىش تاشلاشقا ۋە نارازىلىق خاراكتېرىدە دۇئا - تىلاۋەت قىلىشقا چاقىردى . ئەگەر ئىسرائىلىيە ھۆكۈمىتى تىنچلىقنى رەت قىلسا ، پەلەستىنلىكلەر قوزغىلاڭنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە مەجبۇر بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى . 9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئىسرائىلىيە دائىرىلىرى قەدىمكى تونىلنىڭ يېڭى چىقىش ئىشىكىنى ئېچىۋەتكەندىن كېيىن ، پەلەستىنلىكلەرنىڭ نەچچە يىلدىن يىغىلىپ قالغان غەزىپى پارتلاپ ، دۇنيانى زىلزىلىگە سالغان كەڭ كۆلەملىك قانلىق توقۇنۇش پەيدا بولدى . توقۇنۇش داۋاملىدا پەلەستىن قوراللىق ساقچىلىرى نامايىشچى ئاممىنىڭ تەنتەنە ساداسى ئىچىدە ئىسرائىلىيە ئەسكەرلىرىگە ئوق ئاتتى .

پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ تىنچلىق سۆھبىتى قاتمال ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى ۋەزىيەت كۈندىن - كۈنگە سەزگۈرلىشىپ كەتتى . ئەراپات : «تىنچلىق سۆھبىدە چوڭ ئىلگىرىلەش بولۇشى كېرەك . ئۇنداق بولمىسا يەنە بىر قېتىم كەڭ كۆلەمدە توقۇنۇش پەيدا بولۇشى مۇمكىن .» دېدى .

مەسىلىنىڭ ئاچقۇچى نېتانىياخۇ ھۆكۈمىتىنىڭ «زېمىن

هېسابىغا تىنچلىققا ئىگە بولۇش» پرىنسىپىغا قەتئىي قارشى تۇرۇشىدا ئىدى. نېتانياخۇ ۋاشىنگتوننىڭ، خەلقئارانىڭ ۋەئەرەبلەرنىڭ كۆچلۈك بېسىمىغا، شۇنداقلا ئىسرائىلىيىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۆچلۈك بېسىمغا ئۇچراپ، مەلۇم دەرىجىدە مۇرەسسە قىلىشقا ۋە يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئاپتونومىيىنىڭ باش كاتىپى ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېدى: «پەلەستىنلىكلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، زېمىن — ھايات دېمەكتۇر، ئۇلار زېمىننى ھاياتىنى قوغدىغاندەك قوغدايدۇ.» ھازىر ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى ۋەزىيەت خاماس ۋەكىللىكىدىكى رادىكال كۆچلەرنىڭ تەرەققىياتىغا پايدىلىق. پەلەستىن ئاپتونومىيە دائىرىلىرى يول قويۇپ چېكىگە يەتتى. چېكىنىش يولى قالمىدى، ھەتتا ئاپتونومىيە دائىرىلىرىنىڭ مىنىستىرلىرىمۇ ئىسرائىلىيىگە قارشى نامايىشلارغا قاتناشتى. چۈنكى، ئاپتونومىيە دائىرىلىرى كۆرەشتە كۆچلۈك بولمىسا ياكى خاتا يېتەكچىلىك قىلسا، ئۇنىڭدىن رادىكال كۆچلەر پايدىلىنىپ كېتەتتى، ھەتتا خەتەرلىك ئەھۋال كېلىپ چىقاتتى. لېكىن، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئورنىنى خاماسنىڭ پۈتۈنلەي ئىگىلەپ كېتەلىشى ھازىر تېخى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئېلان قىلىنغان تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قوللاش نىسبىتى 44 پىرسەنت، خاماسنى قوللاش نىسبىتى 48 پىرسەنت بولغان. لېكىن، خاماسنى قوللاش نىسبىتى كېيىن ئۇزلۇكسىز تۆۋەنلەپ كەتكەن. گازا ئاپتونومىيە بولغان دەسلەپكى مەزگىلدە خاماسنى قوللاش نىسبىتى 20 پىرسەنتكە چۈشۈپ قالغان، 1995 ـ يىلى 10 ـ ئايدىكى تەكشۈرۈشتە 10.7 پىرسەنتكە تۆۋەنلەپ كەتكەن. خاماسنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى، ئىسرائىلىيە دائىرىلىرىنىڭ قامال قىلىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ ئۆچ ئېلىشى غەربىي قىرغاق ۋە

گازانىڭ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن پەلەستىنلىكلەر زوراۋانلىققا نارازى بولدى . تەكشۈرۈشلەردىن قارىغاندا ، 73 پىرسەنت پەلەستىنلىك ئىسرائىلىيىلىك پۇقرالارغا ھۇجۇم قىلىشقا قارشى تۇرىدىكەن .

پەلەستىن ئاپتونومىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن خاماس كۆپ قېتىم سۆزلىشىپ ، ئىچكى جەھەتتە زوراۋانلىق توقۇنۇشىدىن ساقلىنىش ، تۇنجۇن قىلىش ۋە قەستلەپ ئۆلتۈرۈش پائالىيەتلىرىنى توختىتىش ، دۇشمەنلىشىش خاراكتېرىدىكى ھۇجۇمنى توختىتىش قاتارلىقلار توغرىسىدا بىر يۈرۈش كېلىشىملەرنى ھاسىل قىلدى . 1995 - يىلى 12 - ئايدا پەلەستىن ئاپتونومىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى خاماس بىلەن يەنە بىر قېتىم سۆزلىشىپ ، قاھىرەدە يارىشىش سۆھبىتى ئۆتكۈزدى ، ئۇنىڭ بىلەن زوراۋانلىق پائالىيەتلىرىنى توختىتىش ، پەلەستىن سايلىمىغا قاتنىشىش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىشنى قولغا كەلتۈردى . خاماس سايلام جەريانىدا توسقۇنلۇق پەيدا قىلماسلىققا رازى بولدى .

يۇقىرىقى مەسىلىلەر ئۇستىدە خاماسنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىختىلاپ مەۋجۇت . ئۇنىڭ بەزى رەھبەرلىرى خاماسنى سىياسىي پارتىيە قىلىپ قۇرۇپ ، زوراۋانلىق كۆرەشنى توختىتىپ ، سايلامغا قاتنىشىشنى ئاشكارا تەشەببۇس قىلدى ؛ لېكىن ، كۆپ ساندىكى كىشىلەر بۇنداق قىلىشقا قارشى تۇردى .

70.6 پىرسەنت ئادەم ئىسرائىلىيە بىلەن داۋاملىق سۆھبەتلىشىشنى قوللىسىمۇ ، لېكىن 19.1 پىرسەنت ئادەم ئىسرائىلىيە بىلەن تىنچلىقتا ئۆزۈن بىللە بولغىلى بولىدۇ دەپ قارايدۇ . 59 پىرسەنت ئادەم ئىسرائىلىيە بىلەن تىنچلىقتا ئۇزۇن بىللە بولغىلى بولمايدۇ دەپ قارايدۇ . بۇ ھال تىنچلىق مۇساپىسىنى قوللايدىغان پەلەستىنلىكلەرنىڭ ھېلىھەم چەكلىك

ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

خاماس ھەربىتىنىڭ ئىسرائىلىيىنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە كېڭەيمىچىلىك قارا نىيىتىگە قارشى كۈرىشى ھەققانىي كۈرەش بولغانلىقتىن ، كۆپ ساندىكى پەلەستىن خەلقىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى . لېكىن ، خاماس ئىسرائىلىيىنىڭ ھەربىي - ساقچىلىرىغا ھۇجۇم قىلىدىغان نىشانىنى ئادەتتىكى پۇقرالارغا كېڭەيتىۋەتكەنلىكتىن ، خەلقئارادىكى ھېسداشلىق ۋە قوللاشتىن ئايرىلىپ قالدى . كۆپ ساندىكى پەلەستىنلىكلەرنىڭمۇ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى .

بەزى تەھلىلچىلەرنىڭ قارىشىچە ، ئەگەر خاماس ۋەزىيەتنىڭ يېڭى تەرەققىياتىغا قاراپ ، ئىستراتېگىيىلىك نىشانىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ ، جانلىق ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكا قوللانسا ، بولۇپمۇ ئادەتتىكى پۇقراغا ھۇجۇم قىلىشتەك كىشى دىتىغا ياقمايدىغان تېررورچىلىق ئۇسۇللىرىدىن ۋاز كەچكەن بولسا ، كەڭ ئاممىدىن ئايرىلىپ ، يېتىم قېلىپ مەغلۇپ بولىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالمايتتى . چۈنكى ، پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ يارىشىشى ھازىرغىچە (1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە) تولۇق ئادىللىق ، باراۋەرلىك ئاساسىغا تىكلىنەلمىدى . بۇ ئىككى مىللەتنىڭ ئەۋلادىتىن - ئاۋلادقا داۋاملىشىپ كەلگەن زىددىيىتى ۋە ئۆچمەنلىكىمۇ بۇنداق «يارىشىش» تۈپەيلىدىن ھەقىقىي تۈرده ئۇزۇل - كېسىل ھەل بولۇپ كەتمەيدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، پەلەستىنىڭ ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتىنىڭ كەلگۈسىدىكى سۆھبەتلەردە ئادىل ، باراۋەر ئاساستىكى يارىشىشقا ئىگە بولۇش - بولالماسلىقى ۋە پەلەستىن دۆلىتىنىڭ ئېتىراپ قىلىنىش - قىلىنماسلىقى ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئىشلەپ ، يېڭى جەمئىيەتنى ياخشى گۈللەندۈرۈشنى ، پاك - دىيانەتلىك ، ئادىل ، دېموكراتىك ، باراۋەر بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش - ئاشۇرالماسلىقى تېخىنى نامەلۇم سان . بۇھال

ئوبيېكتپ جەھەتتە خاماسنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا بوشلۇق ۋە ئاممىۋى ئاساس قالدۇرۇپ قويدى. خاماسنىڭ ئۆزىنى ياخشى باشقۇرۇش ياكى باشقۇرالماسلىقى ئۆزىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا، گۈللىنىش ياكى ھالاك بولۇشىغا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

يەتتىنچى باب

ئالجىرىيەدىكى ئېلىشىش

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن هازىرقى زامان دىنىدىن تاشقىرىچىلىقىنىڭ ئالجىرىيەدىكى ئېلىشىشى XX ئەسىردىكى كەسكىن ئېلىشىش بولۇپ، خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. بۇ ئېلىشىشتا قايسى تەرەپ غەلىبە قىلمىسۇن، كەڭ تەسىر پەيدا قىلدۇ.

بۇ ئېلىشىش 1988 ـ يىلى باشلىنىپ، 1996 ـ يىلى 6 ـ ئايغىچە 8 يىل داۋاملاشتى. ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتى (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ ئىسلام فرونتى دەيىلىدۇ) ئالجىرىيەدىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ مۇهىم قورغىنى ۋە لاگېرى بولۇپ هېسابلىنىدۇ. ئالجىرىيە مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، هاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇپ كەلگەن مىللىي ئازادلىق فرونتى (تۆۋەندە قىسقارتىلىپ مىللىي فرونت دەيىلىدۇ) ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە تۇرۇپ كەلگەنىدى. كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈم يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئارمىيە ۋە ئارمىيە قوللىغان هۆكۈمەت ئۇنىڭ بىۋاستە رەقىبى بولۇپ قالدى. مەيلى مىللىي فرونت، ياكى ئارمىيە بولسۇن هاكىمىيەتنىڭ هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى قوللىمايدۇ. هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن دىنىدىن تاشقىرىچىلىق ئۇتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئالدى بىلەن سىياسىي كۈرەش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بەزى «دىنىي ئادەت» تۈسىگىمۇ ئىگە.

§1 . ئالجىرىيىدىكى ئىجتىمائىي زىددىيەت - لەرنىڭ ئۆتكۈرلىشىشى ۋە ئىسلام فرونتىنىڭ بارلىققا كېلىشى

ئالجىرىيىدىكى بۇ سىياسىي كۈرەش 1988 - يىلى باشلاندى . 1988 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى نەچچە مىڭ ياش ئالجىردا نامايىش قىلىپ ، تۇرمۇش خىراجىتىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكىگە نارازىلىق بىلدۈردى . ئۇلار ھۆكۈمەتنىڭ بەزى تارماقلىرىغا ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئالجىرىيىدىكى ئورگانلىرىغا باستۇرۇپ كىرىپ ، ماگىزىن ، بانكىلارنى بۇلاپ ، ئاپتوموبىللارنى كۆيدۈرۈپ ، ئەينەكلەرنى چېقىپ ، قاتناشنى توسۇپ ، قالايمىقانچىلىق ۋە جىددىيلىك پەيدا قىلدى . 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پاراكەندىچىلىك ئوللان ، مۇستاگانېم ، ئانابا ، سەدەف ، پاتنا قاتارلىق شەھەرلەرگە يامرىدى . مەملىكەت بويىچە 20 نەچچە ئۆلكىدە پاراكەندىچىلىك بولدى . چەت ئەللەرنىڭ خەۋەر قىلىشچە ، پاراكەندىچىلىكتە 500 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلدى ، 1000 دىن ئارتۇق ئادەم قولغا ئېلىندى . 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تەرتىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

پاراكەندىچىلىك بولغاندىن كېيىن ، زۇكۇتۇڭ سادىرى 1989 - يىلى 2 - ئايدا سىياسىي ئىسلاھات لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بىر پارتىيىلىك تۈزۈمنىڭ ئورنىغا كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمنى دەسسەتتى . 4 - ئايدا خەلق ئۇچ قېتىم ئاۋاز بەردى ، پارتىيە ، ھۆكۈمەت ۋە ئارمىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى بەنزىسى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى ، ئاساسىي قانۇنغا تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى . 1989 - يىلى 2 - ئايدا ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندىن «ئالجىرىيە سوتسىيالىستىك دۆلەت» ، مىللىي فرونت — مەملىكەت بويىچە بىردىنبىر سىياسىي پارتىيە دېگەندەك مەزمۇنلار چىقىرىۋېتىلدى ، پارتىيىلەر چەكلەنمەيدىغان بولدى . 1989 - يىلى 7 - ئايدا

سىياسىي پارتىيىلەرنىڭ يېڭى قانۇنى چىقىرىلىپ ، كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈم يولغا قويۇلىدىغانلىقى ئېلان قىلىندى . زۇڭتۇڭ زۇڭتۇڭنىڭ شەھەر ـ بازار ، پارلامېنت ۋە زۇڭتۇڭدىن ئىبارەت ئۈچ قاتلام بويىچە سايلىنىشىغا يول قويۇلىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بەردى .

يېڭى ئاساسىي قانۇن جاكارلىنىپ بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە 18 پارتىيە قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى . 1990 ـ يىلى 6 ـ ئايدىكى يەرلىك سايلام ۋاقتىدا قانۇنلۇق سىياسىي پارتىيە 25 كە يەتتى . 1991 ـ يىلى 1 ـ ئايدا پارلامېنت سايلىمىغا قاتنىشىشقا تىزىملاتقان پارتىيە 36 غا يەتتى . 1991 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 40 نەچچە يېڭى پارتىيە قۇرۇلدى . 1992 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قانۇنلۇق پارتىيە ۋە تەشكىلاتلار 59 غا يەتتى .

شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھۆكۈمەتسىزلىكمۇ يامراپ كەتتى . 1989 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن كېيىن ، بەزى جايلاردا ھە دېسىلا ئىش تاشلىدى . پايتەخت ئايرودرومىدىكى خىزمەتچىلەر ، نېفىت چەكلەش زاۋۇتى ۋە ماي قاچىلاش پونكىتلىرىدىكى ئىشچىلار كەينىدىن ئىش تاشلىدى ، تازىلىق ئىشچىلىرى تۆت كۈن ئىش تاشلىدى .

1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدىكى پاراكەندىچىلىك ئالجىرىيە مۇستەقىل بولغاندىن بۇيان يۈز بەرگەن ئىنتايىن ئېغىر پاراكەندىچىلىك بولدى . ئالجىرىيەدە كونا يادرو كۈچ ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىلدى ، يېڭى يادرو كۈچ شەكىللىنەلمىدى . مانا بۇ ئەھۋاللار ئىسلام فرونتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تېز تەرەققىي قىلىشىنىڭ زېمىنى ۋە شارائىتى بولدى .

ئالجىرىيەدىكى ئىسلام دىنى فرانسىيەنىڭ مۇستەملىكە ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەش داۋامىدا تەرەققىي قىلغان ، 1931 ـ يىلى ئىبنى بەدىس ئىسلام ئالىملىرى ئۇيۇشمىسى قۇرۇپ ، ئەرەب مىللىي مەدەنىيىتىنى قوغداشنى ، ساپ ئىسلام دىنىنى

گۇللەندۇرۇشنى ، فرانسيه مۇستەملىكىچى دائىرىلىرىنىڭ مۇسۇلمانلارنى ئاسسىمىلياتسيه قىلىش سياسىتىگه قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت مۇستەملىكىچىلىكنىڭ تەسىرىنى تازىلاش جەريانىدا ئىسلام دىنىنىڭ رولىغا ئەھمىيەت بەردى . 1975 - يىلى مەملىكەت بويىچه مەسچىت 3200 دىن ئارتۇققا ، كەسپي ئىمام 1500 دىن ئارتۇققا ، ھەر يىلى ھەجگه بارىدىغانلار 15 مىڭدىن ئارتۇق كىشىگه يەتتى . 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ، بولۇپمۇ ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ ھەرىكىتى كۇندىن - كۇنگه جانلىنىپ كەتتى . بۇمەيىددىن رەھبەرلىك قىلغان «ئىنقىلاب»قا تەنقىدي پوزىتسىيه تۇتتى .قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسى ئاياللارنىڭ دېڭىز بويىلىرىدا ياكى سۇ ئۇزۇش كۆللىرىده سۇ ئۇزۇشنى چەكلىدى ، ئاياللاردىن سىرتقا چىققاندا چۈمبەل تارتىشنى تەلەپ قىلدى . غەربنىڭ كىنولىرىنى چەكلىدى ، ھاراقنى چەكلەشنى ، پاھىشلەرنى تۇگىتىشنى تەلەپ قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۇچى تەدرىجي زورايدى . ئالجىرىيه ھۆكۈمىتى 1982 - يىلىدىن باشلاپ مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۇشمىسىغا كەڭ قورساق بولۇشتىن باشتۇرۇشقا ئۆزگەردى . شۇنىڭ بىلەن ، مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆكۈمەتكه قارشى تۇرۇش يولىدىكى زوراۋانلىق ۋه غەيرىي زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى كۆپىيىپ كەتتى . ئۇلار دىندىن تاشقىرى ئاساسي قانۇننى بىكار قىلىشنى ، بىر پارتىيه دىكتاتورلىقنى ئەملدىن قالدۇرۇشنى ، ئىرانچه ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى ، بەزىلەر چارلىغۇچى ژاندارمىلارغا ئوق ئاتتى . ھۆكۈمەت باستۇرۇپ ، 2 مىڭ ئادەمنى قولغا ئالدى ، بۇلارنىڭ ئىچىده رەھبەرلەردىن ئۈچ ئادەم بار . چېكىدىن ئاشقان بەزى كىشىلەر 1985 - يىلى 8 - ئايدا ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ قوراللىرىنى بۇلاپ ، تاغقا چىقىۋالدى .

نەتىجىدە ، ھۆكۈمەت ئارمىيىسى تەرىپىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىنىپ ، بىرنەچچە ئون ئادەم تۇتۇپ كېتىلدى . 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئالجىرىيەدە سىياسىي داۋالغۇش پەيدا بولغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىرقەدەر زور كۈچ بولۇپ شەكىللىنىپ ، ئالجىرىيىنىڭ سىياسي سەھنىسىگە چىقتى . بۇ سىياسي داۋالغۇشتا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى بىلەن غەيرىي ئىسلامىزم كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت مەۋجۇت بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ھۆكۈمەتنى قوللايدىغان كۈچلەر بىلەن ھۆكۈمەتكە قارشى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەنىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى ئىچىدىمۇ ئەسەبىيلەر بىلەن غەيرىي ئەسەبىيلەرنىڭ پەرقى مەۋجۇت ئىدى .شۇنىڭ بىلەن ، سىياسي ۋەزىيەت پەرق ئەتكۈسىز قالايمىقانلىشىپ كەتكەنىدى . ئىسلام فرونتى مۇشۇنداق قالايمىقانچىلىقتا تەرەققي قىلىپ زورايدى .

ئالجىرىيەدە كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمنىڭ يولغا قويۇشقا رۇخسەت قىلىنغان ئاساسي قانۇن ماقۇللانغاندىن كېيىنكى نەچچە كۈندە ، يەنى 1989 - يىلى 3 - ئايدا بەزى ئىسلام ئالىملىرى ، مەسچىتلەرنىڭ ئاخۇنلىرى ۋە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ پروفېسسورلىرى يىغىن ئېچىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى — ئالجىرىيە ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى . شۇ يىلى 9 - ئايدا ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى . قۇرۇلغان ۋاقتى ئۇزۇن بولمىسىمۇ ، تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولدى . 1990 - يىلى 6 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن يەرلىك سايلامدىن ئىلگىرى بەزى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا رەھبەرلىك ۋەزىپىلىرىنى ئۈستىگە ئالدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بۇ قېتىمقى سايلامدا ئىشنى غەلىبىلىك باشلىدى .

ئالجىرىيەدىكى ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ ، مەملىكەت بويىچە 10 مىڭ مەسچىتنى كونترول قىلىش ۋە سىياسىي ئىقتىسادىي زېمىنغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن كۈچلۈك ھەرىكەت قىلدى . مەسچىت ۋە ناماز سورۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ ، ۋەز ئېيتىش ، تەشۋىق ۋەرەقىلىرى تارقىتىش ، يىغىلىش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق تەشۋىق قىلدى . ھەمدە مەكتەپ ، زاۋۇت ، ئاممىۋى سورۇنلاردا ھەرىكەت قىلدى ؛ نامراتلارغا يېمەكلىك ، كىيىم ـ كېچەك ، ئوقۇغۇچىلارغا ئەرزان باھالىق كىتاب ۋە ئوقۇش خىراجىتىنى بېرىش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق ئاممانى ئىچىدىكى تەسىرىنى كېڭەيتتى ؛ جۈمە كۈنلىرى ۋە رامزان ئېيىدا «تازىلاش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، دىنىي قائىدىلەرگە خىلاپ ھادىسىلەرگە زەربە بەردى ؛ ھەممە يەردىن كۈچ توپلاپ ، ھەتتا ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيە — مىللىي ئازادلىق فرونتىنىڭ ئەزالىرىنىمۇ قوبۇل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ قوشۇن بىرنەچچە ئايدا ناھايىتى زورايدى . ئاھالىلەر رايونلىرىدا خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ ، بىكارچى ياشلار ، ئىشسىزلار ۋە ئوقۇشسىز قالغانلاردىن ئەزا قوبۇل قىلدى . ئالجىرىيەدىكى ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتى 1990 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا ئۆزىنىڭ 3 مىليون ئەزاسى بارلىقىنى ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى 3 مىڭ ئادەمنىڭ تايانچلار ئىكەنلىكىنى ئېيتتى . ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتى كۆپ ساندىكى سودىگەر ۋە ئاز قىسىم زىيالىيلارنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى .

ئىسلام فرونتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئالجىرىيىنىڭ مۇستەقىل بولغاندىن بۇيانقى سىياسىي ھاياتىدىكى ئەڭ مۇھىم ئۆزگىرىشلەرنىڭ بىرى بولدى . ئىسلام فرونتى قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەر خىل ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر تەرەققىياتىنىڭ داۋاملىشىشى ۋە مەھسۇلىدۇر . ئۇ تاسادىپىي پەيدا بولغان ئەمەس ، ئۇنى چوڭقۇر قاتلاملىق كۆپ

خىل ئامىللار پەيدا قىلغان .

1 . ئالجىرىيە ھۆكۈمىتى ئۇزۇن مۇددەت ئېغىر سانائەتكە ئەھمىيەت بېرىش ، يېنىك سانائەتكە ۋە يېزا ئىگىلىكىگە سەل قاراش سىياسىتىنى يولغان قويدى . بۇ تەرەققىياتتىن خەلق ھېچقانچە مەنپەئەتكە ئىگە بولالمىدى . 1983 ـ يىلى ، بولۇپمۇ 1986 ـ يىلى نېفىت باھاسى تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكتىن ، نېفىت ئېكسپورتىغا تايىنىدىغان ئىگىلىك ئېغىر ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى . 1985 ـ يىلىدىكى ئېكسپورت كىرىمى 13 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئىدى . 1987 ـ يىلى 8 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا تۆۋەنلەپ كەتتى . 1988 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىكى تاشقى پېرېۋوت زاپىسى 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا ئازىيىپ ، بىر يېرىم ئايلىق ئىمپورتقا يېتىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى . تاشقى قەرز 1988 ـ يىلى 17 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، نۇرغۇن قەرزنى قايتۇرۇش ۋاقتى توشۇپ ، قەرز قايتۇرۇلغان پۇل ئېكسپورت كىرىمىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەپ كەتتى . مالىيىدىكى قىزىل رەقەم دۆلەت ئىچىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ھۆكۈمەت مالىيىنى چىڭىتىپ ، قوشۇمچە يارداەم بېرىشنى ئازايتتى . شۇنىڭ بىلەن ، مال باھاسى ئۆرلەپ كەتتى . بىرنەچچە ئايدا مال باھاسى بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى . روشەنكى ، ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ كونا ئىستراتېگىيىسى ۋە كونا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە يېڭى ۋەزىيەتتىكى يېڭى شارائىتقا ماس كەلمەي قالدى . 90 ـ يىللارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن ، ئىقتىسادىي سىياسەتنى تەڭشەشكە تۇتۇش قىلىنغان بولسىمۇ ، لېكىن 1991 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە نېفىت باھاسى ئۇدا تۆت يىل تۆۋەنلەپ كېتىپ ، ئىگىلىكنى تەڭشەشنىڭ قىيىنلىقىنى ئاشۇرۇۋەتتى .

2 . نوپۇس بەك تېز كۆپەيىپ كەتتى . ئالجىرىيىدە

نوپۇسنىڭ يىللىق كۆپىيىش نىسبىتى 2 .3پىرسەنت بولۇپ ، 850 مىڭ ئادەم كۆپەيدى . 1962 ـ يىلى مەملىكەت نوپۇسى 9 مىليون ئىدى . 1990 ـ يىلى 23 مىليونغا يەتتى . ئۇنىڭ ئىچىدە 25 ياشنىڭ ئاستىدىكىلەر 75 پىرسەنتنى ئىگىلىدى . 1993 ـ يىلى نوپۇس 26 مىليونغا يېقىنلاشتى . 1988 ـ يىلى كىرىمىنىڭ 40 پىرسەنتىنى مائارىپقا سەرپ قىلىشقا توغرا كەلدى . 1988 ـ يىلى بەزى چوڭ شەھەرلەردە ئىشسىزلىق 40 پىرسەنتكە يەتتى . ئىشلەۋاتقانلارنىڭ تۆتتىن بىر قىسمى ئىشسىز قالدى . ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 40 پىرسەنتى تۆۋەن كىرىملىكلەر قاتارىغا كىرىپ قالدى . 4 مىليون 300 مىڭ ئادەم كىرىمسىز قالدى .

غەرب گېزىتلىرى «نېفىت باھاسىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشى ۋە ياشلار سانىنىڭ پارتلاش خاراكتېرىدە كۆپىيىشىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى خىل ئەھۋال گىرەلىشىپ كەتسە ، ئاخىرى كەسكىن نارازىلىق ھەرىكىتى پارتلايدۇ »① دەپ باھا بەردى .

لېكىن ، نېفىت باھاسى تۆۋەنلىگەندىن كېيىن ، نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان باشقا دۆلەتلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش قىيىنچىلىققا ئۇچرىدى . نوپۇسنىڭ بەك تېز كۆپىيىپ كېتىشى ئەرەب دۇنياسىدىكى ئومۇمىي ھادىسە بولدى . بۇ دۆلەتلەردە چوڭ كۆلەملىك پاراكەندىچىلىك يۈز بەرمىدى . ئالجىرىيەدە تۆۋەندىكى ئامىللار پاراكەندىچىلىككە سەۋەبچى بولاتتى :

1) ئالجىرىيەنىڭ كونا سىياسىي تۈزۈلمىسىدە نازارەت قىلىش كەم بولغانلىقتىن ، يېقىنلىرىنى ئىشقا قويۇش ، خىيانەتچىلىك ـ چىرىكلىك ھادىسىلىرى ئېغىرلىشىپ كەتتى . بەزى خەۋەرلەردە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار خىيانەت قىلغان پۇل 2 مىليون 600 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەنلىكى ئېيتىلدى . شۇڭا ، غەرب تەرغىب قىلغان «كۆپ پارتىيىلىك

① «خەلق گېزىتى»نىڭ 1988 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىكى سانىغا قارالا .

تۇزۇم» ، «دېموكراتىيىلەشتۇرۇش» ناھايىتى ئاسان تەسسىر كۆرسىتىپ ، دولقۇن شەكىللەندۇردى .

2) شەرق مەدەنىيىتى بىلەن غەرب مەدەنىيىتى توقۇنۇشۇپ قالغاندا ، بەزى ئادەملەر گاڭگىراپ قالدى . ئەرەب مىللەتچىلىكىنىڭ ئاجىزلىششى ، شەرقىي ياۋروپادىكى ئۆزگىرىش ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى ۋە پارس قولتۇقى كرىزىسى قاتارلىقلار ئىدىيىۋى قالايمىقانچىلىقنى كۈچەيتىۋەتتى .

3) يۇقىرىقىلاردىن باشقا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ قۇترىتىشىمۇ مۇھىم رول ئوينىدى . «ئالجىرىيىنىڭ گۈللەندۇرۇش ھەرىكىتى» بايانات ئېلان قىلىپ ، ھۆكۈمەتكە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ ، ئاممىنى ھۆكۈمەتكە قارشى پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزۈشكە قۇتراتتى . ھۆكۈمەت ھەربىي ھالەت ئېلان قىلغاندىن كېيىن ، ساقال قويۇپ ، ئاق تون كىيىۋالغان ئىسلامىزمچىلار ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانىغا قارىماي ، ئاممىنى توپلاپ كوچىلارغا «دېموكراتىيە بولسۇن ، ئەركىنلىك بولسۇن ، بولكا بولسۇن» دېگەن شوئارلارنى كۆتۈرۈپ چىقتى ، ھەتتا شەرىئەتنى ئاساسىي قانۇننىڭ ئورنىغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى .

مۇشۇنداق ئەھۋالدا ، بەزى ئادەملەر ، بولۇپمۇ ياشلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىدىن چىقىش يولى تېپىشقا كىرىشتى . قاراپ بېقىش پوزىتسىيىسىدە بولغانلارمۇ ئۇلار سىناپ كۆرسۇن دەپ قارىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئىسلامىزم دولقۇنى پەيدا بولۇشقا باشلىدى . ئىسلام فرونتى مانا شۇ دولقۇندا بارلىققا كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى .

§2 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەشەببۇسلىرى

1 . ئىسلام قوتقۇزۇش فرونتى

ئىسلام قوتقۇزۇش فرونتى ئالجىرىيەدىكى ئەڭ چوڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . مەركەزدە كوللېكتىپ رەھبەرلىك قىلىدىغان ئورگان — كېڭەش كومىتېتى تەسىس قىلغان . ئىجرائىيە بيۇروسى 15 ئادەمدىن تەركىب تاپقان ، ئۇنىڭ ئاستىدا مەخسۇس كومىتېتلار تەسىس قىلغان . رەئىسى ۋە باياناتچىسى ئابباس مەيدانى 1954 ـ يىلى قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە سېلىنغان . ئۇنىڭ مۇئاۋىنى ئەلى بەلھاجى ھۆكۈمەتكە قارشى پائالىيەتكە قاتناشقانلىقتىن 1983 ـ يىلىدىن 1987 ـ يىلىغىچە نەزەربەند قىلىنغان . 1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن بۇ ئىككى ئادەم ئىسلام فرونتىنىڭ باشقا سەككىز رەھبىرى بىلەن بىرلىكتە قامالغان . ئابدۇل قادىر بۇھامىھام 1992 ـ يىلى قويۇپ بېرىلگەن ، ئىسلام فرونتىنىڭ بۇقىرى دەرىجىلىك ئىككى ئادىمى 1994 ـ يىلى 2 ـ ئايدا قويۇپ بېرىلگەن . ئابباس مەيدانى ۋە ئۇنىڭ مۇئاۋىنى ئەلى بەلھاجى 1994 ـ يىلى 9 ـ ئايدا قويۇپ بېرىلگەن . لېكىن زوڭتۇڭ ئۇلارنى داۋاملىق قوتراتقۇلۇق قىلمىۋاتىدۇ دەپ ئەيىبلەپ ، نەزەربەند ئاستىغا قويغان . ئىسلام فرونتىنىڭ تۇرمىگە سېلىنغان بۇ رەھبەرلىرى «مۇتىدىللەر» دەپ قارالغان .

تەشكىلاتنىڭ بەزى رەھبەرلىرى چەت ئەللەردە يۈردى . مەسىلەن ، پارىژدا سۈيىقەستكە ئۇچرىغان ئابدۇللا باقى سەھراۋىنى «مۇتىدىللەر» دىن ئىدى . ئىسلام فرونتىسى قۇرۇلغاندا ئۇ مەركىزىي كومىتېت ئەزاسى بولغان . 1989 ـ يىلىدىن باشلاپ پارىژنىڭ 18 ـ رايونىدىكى بىر مەسچىتكە ئىمام بولغان . بىرنەچچە قېتىم فرانسۇزلارنى تۇتقۇن قىلىش ۋەقەسىنى يۇز بەرگەندە ئوتتۇرىغا چىقىپ كېلىشتۇرۇپ قويغان . 1995 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئىسلام قوراللىق تەشكىلاتى ئۇنىڭغا ۋە ئالجىرىيە ھۆكۈمىتى بىلەن سۆزلىشىشنى ئىلگىرى سۈرۈش

نىيىتىدە بولغانلارغا تەھدىت سېلىپ ، ئۇلارنىڭ جېنىنى ئالىدىغانلىقىنى ئېيتقان . 1995 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى پارىژدا قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەن .

ئابباس مەيدانى بىلەن ئەلى بەلھاجى قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن ، ئابدۇللا ھەسەن رەھبەر بولغان . ئۇ قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىنىڭ پېشقەدەم جەڭچىسىنىڭ ئەۋلادى ، ئالجىرىيە پېشقەدەم جەڭچىلەر مىنىستىرلىقىنىڭ مىنىستىرى ئىبراھىم ھەسەننىڭ ئوغلى ئىدى .

ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرى قۇرئان ۋە ھەدىسنى كۆپ يىل تەتقىق قىلغان دىنىي ئەربابلار ئەمەس . بۇ رەھبەرلەرنىڭ دىنىي چۈشەنچە جەھەتتە قانچىلىك تەشۋىق قىلغانلىقىنى ، مۇنازىرىلەشكەنلىكىنى بىلمەيمىز . ئۇلار كۆپ ھاللاردا «يالىڭاچ» سىياسىي كۆرەش بىلەن شۇغۇللانغان . شۇڭا ئۇلاردىكى دىنىي تۇستىن سىياسىي تۈس كۈچلۈك . بۇ نۇقتىدا ئۇلاردىكى ئەھۋال ئىرانىنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ . فرانسىيىدە چىقىدىغان «فىگارو» گېزىتىنىڭ 1994 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىكى ماقالىسىدە ئابباس مەيدانى سەئۇدى ئەرەبىستانچە ئىسلام دىنىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، ئەلى بەلھاجى ئىرانچە ئىسلام دىنىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، دېيىلگەن .

ئابباس مەيدانى دېموكراتىك ئاساسىي قانۇن ئارقىلىق ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى ياكى ئىسلام ئىجتىمائىي تۈزۈمى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ھۆكۈمەتتىكى تۆرىچىلىك ، چېرىكلىك ھادىسلىرىنى قاتتىق ئەيىبلەپ ، ئىسلام دىنىنىڭ ئادىللىق پرىنسىپىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىدۇ . ئەلى بەلھاجى جىھاد قىلىپ ئاسىيلارغا قارشى تۇرۇپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى ياكى ئىسلام ئىجتىمائىي تۈزۈمىنى قۇرۇپ ، ئاخىر خەلىپە ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ .

يۇقىرىقى رەھبەرلەر تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى كۈرەش ۋاستىسى قىلىشنى قوللىمىغانلىقتىن ، «مۆتىدىللەر» دەپ قارالغان . راست ، بۇ ئادەملەر تېررورلۇق قىلىشنى قوللىمايدۇ . لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن ، تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى ئاشكارا ئەيىبلەشنى خالىمايدۇ . ئەلى بەلھاجى 1994 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى زۈئتۈڭغا يازغان خېتىدە بىر تەرەپتىن : «ئالجىرىيەدە يۈز بەرگەن ئىشلار تېررورلۇق ئەمەس ، بەلكى خەلقنىڭ ھوقۇقىنى ئوغرىلىۋالغانلارغا كۆرسەتكەن قارشىلىق» دەپ قارىسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ھۆكۈمەت بىلەن سۆھبەتلىشىشنىڭ تۆۋەندىكى ئۈچ شەرتىنى ئوتتۇرىغا قويدى : (1) توقۇنۇشنى ھەل قىلىشنىڭ ئامالىنى تېپىش داۋامىدا ، قانۇنغا ئۇيغۇن كېلىدىغان پەرمانلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەك ؛ (2) ئىسلام فرونتىنىڭ قاماپ قويۇلغان رەھبەرلىرى ۋە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن رەھبەرلىرىنىڭ ئەركىن ئۇچرىشىشىغا يول قويۇش كېرەك ؛ (3) جامائەت ۋە ئاخبارات ساھەسى ئالدىدا كرىزىسنى پۈتۈنلەي ئاشكارا ۋە ئەركىن بولۇش روھى بويىچە بىر تەرەپ قىلىپ ، خەلقنى تېررورچىلار بىلەن سادىق جەڭچىلەرنى پەرقلەندۈرەلەيدىغان قىلىش لازىم . ئۇ شۇنداق سۆزلەر ئارقىلىق باشقىلارنى تېررورچىلاردىن پەرقلەندۈرۈشنى ئومۇمىد قىلىدىغانلىقىنى ئەگىتىپ ئىپادىلىگەن .

لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن ، ئىسلام فرونتىنىڭ چەت ئەللەردىكى ئىككى رەھبىرى — راباق كېبىر بىلەن ئەنۋەر سادام ئالجىرىيەدە چەت ئەللىكلەرنى ئۆلتۈرگەن قىلمىشنى ئاشكارا ئەيىبلىدى . 1996 ـ يىلى 5 ـ ئايدا فرانسىيىلىك يەتتە نەپەر مۇناخ ئالجىرىيەدە ئۆلتۈرۈۋېتىلگەندىن كېيىن ، گېرمانىيەدە تۇرۇۋاتقان راباق كېبىر مۇنداق دېگەن : «بۇنداق جىنايى قىلمىشنى قەتئىي ئەيىبلەيمەن ، مېنىڭچە ، بۇنداق قىلىش ئىسلام دىنىنىڭ پرىنسىپلىرىغا پۈتۈنلەي خىلاپ .» ئىسلام فرونتىنىڭ

ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدا تۇرۇشلۇق «پارلامېنت ئەزالىرى ۋەكىللەر ئۆمىكى»نىڭ باشلىقى ئەنۋەر ئەزەم ئامېرىكىدا ئامېرىكا رەھبەرلىرىنىڭ سىياسىي ھەرىكەت بىلەن قوراللىق گۇرۇھنى ئايرىۋېتىدىغان «ئەمەلىي ئىش قىلىدىغان پوزىتسىيىسى»نى ماختىغان .

ۋەھالەنكى ، بۇنداق بەزىدە يوشۇرۇن ، بەزىدە ئاشكارا بولۇپ ، ھەمىشە ئېنىق بولمايدىغان پوزىتسىيە ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنى گۇمانلاندۇرۇپ قويدى . قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھۆكۈمەتكە قارشى كۇرەشتە ئۇلار تېررورچىلارنى دۇشمەن ھېسابلىماي ، بەلكى ئىتتىپاقچى دەپ ھېسابلىشى ئېنىق ئىدى . چۈنكى ئۇلارنىڭ چوڭ نىشانى — ئىستراتېگىيىلىك نىشانى ئوخشاش بولۇپ ، پەقەت كۇرەش شەكلى پەرقلىنەتتى . مىسىر مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىمۇ ئەسەبىي تەرەپدارلىرىغا شۇنداق ئېنىق بولمىغان پوزىتسىيىدە بولغانىدى .

ئالجىرىيەدىكى ئىسلام فرونتى ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇپ ، شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلدى . ئىقتىسادىي جەھەتتە مىللىي سودىدا مونوپول قىلىشنى ، ئۆسۈم ئېلىشنى ۋە دەللاللىق قىلىشنى يوقىتىشنى ، زاكات ئېلىپ ، باجنى يوقىتىشنى ، ئىسلام بانكا سىستېمىسىنى قۇرۇشنى ، مائارىپتا شەرىئەت مەزمۇنىنى گەۋدىلەندۇرۇشنى ، مەمۇرىي ئورگانلاردا ، قاتناش ۋە مەكتەپلەردە ئوغۇللار بىلەن قىزلار ئارىلىشىپ يۇرۇيدىغان تۇزۇمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى ، ئاياللارنىڭ تەنتەربىيە بىلەن شۇغۇللىنىشنى چەكلەشنى ، ئاياللار ئۆي ئىشلىرىنى ئاساس قىلىپ ، ئىجتىمائىي خىزمەتلەرگە قاتناشماسلىقىنى ، تۇل خوتۇنلار ۋە ئېرىدىن ئاجرىشىپ كەتكەن ئاياللارنىڭ تېخىمۇ شۇنداق بولۇشىنى كېرەكلىكىنى ، كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش تۇزۇمىنىڭ دائىرىسىنى ئېنىق بەلگىلەپ ، بۇزۇقچىلىق قىلىش ، ئىپپەت - نومۇسنى

سېتىشتەك چىرىكقىلمىشلارغا قاتتىق زەربە بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويدى . بەزى جايلاردا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ھەربىر قوللىنىپ شەرىئەتنى يولغا قويدى ، ئايالالارنى چۈمبەل تارتىشقا مەجبۇرلىدى ، ئوغۇللارنىڭ قىزلار بىلەن بىر مەكتەپتە ئوقۇشنى ، گېزىت ، تاماكا ۋە ئۇنئالغۇ سېتىشنى چەكلىدى .

ئىسلام فرونتىنىڭ ئەزالىرى بىر پارتىيە دىكتاتورىسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۆكتىچى گۇرۇھلار بىلەن ھەمكارلىشىشنى ئىزدىدى .

ئىسلام فرونتىنىڭ ئىچىدە ھەم «مۆتىدىللەر» ، ھەم «ئەسەبىيلەر» مەۋجۇت بولدى . ئامېرىكىدا چىقىدىغان «كۆزىتىش» ژۇرنىلى 1994 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ماقالە ئېلان قىلىپ «ھۆكۈمەت ئىسلام فرونتىدىكى ھەممە مۆتىدىل كىشىلەرنى قولغا ئالسا ، ئەملىيەتتە ھوقۇقنى ئەسەبىي ئۇنسۇرلارغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىك بولىدۇ» دەپ قارىدى .

2 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ باشقا سىياسىي تەشكىلاتلىرى

ئالجىرىيەدىكى ئىسلام فرونتى ئەڭ چوڭ تەشكىلات بولسىمۇ ، يەنە باشقا تەشكىلاتلارمۇ بار ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىسلام ئىجتىمائىي ھەرىكىتى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى ھېسابلىنىدۇ . لېكىن ئۇ مۆتىدىل تەرەپدارلىققا مەنسۇپ . ئۇنىڭ رەھبىرى ھاپىز ھاكىمىيەتنى تەدرىجىي ئىلگىرىلەش شەكلى بىلەن تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ، زوراۋانلىقنى ئىنكار قىلىدۇ ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بىلەن قارشىلىشىشتىن خالىي بولماقچى بولىدۇ . ئۇنىڭ ئىدىيىسى قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭكىگە يېقىنلىشىپ كېتىدۇ . بۇ تەشكىلات ساغلام ئىسلامىزم تەشكىلاتى دەپ قارىلىدۇ .

ئىسلام گۇللىنىش ھەرىكىتى . ئۇنىڭ رەھبىرى ئابدۇللا

جەبرە بولۇپ ، مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۆيۈشمىسىنىڭ يەنە بىر گۈرۈھىغا مەنسۇپ . لېكىن ، ئىسلام ئىجتىمائىي ھەرىكىتىگە قارىغاندا ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە تېخىمۇ كەسكىن قارشى تۇرىدۇ . ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەزالىرى ، مەسىلەن ، ئابدۇللا قادىر ھەسەن ، راباق كېبىر ، ئوسمان رىسانى قاتارلىق كىشىلەر ئىسلام فرونتىغا ئۆتتى ، ھەمدە رەھبەرلىك ۋەزىپىلىرىنى ئۈستىگە ئالدى .

ئالجىرىيە ئىسلام ئىتتىپاقلىق جەمئىيىتى . 1992 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئىسلام فرونتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن قۇرۇلغان . ئۇ ئىسلام دەۋا ئىتتىپاقى ، ئۇممە ھەرىكىتى ۋە ھازىرقى زامان ئالجىرىيە مۇسۇلمانلىرى پارتىيىسىنىڭ بىرلىشىشىدىن قۇرۇلغان . بۇ تەشكىلات ھازىرقى زامان سىياسىي تۇزۇمى ئورنىغا «قانۇنلۇق سىياسىي تۇزۇم»نى دەسستىشنى تەشەببۇس قىلدى .

بۇلاردىن باشقا ، مەھبۇز نەينامە رەھبەرلىك قىلغان ئىسلام «يېتەكچىلىك ۋە ئىسلاھات ئىشخانىسى» قاتارلىقلار بار .

3 . ئىسلام قورالىق تەشكىلاتلىرى

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچى رادىكاللار ئىسلام قۇتقۇزۇش ئارمىيىسى بىلەن ئىسلام قوراللىق گۈرۈھىدىن ئىبارەت ئىككى تەشكىلات ئوتتۇرىسىغا توپلاشقان .

(1) ئىسلام قۇتقۇزۇش ئارمىيىسى 1993 ـ يىلى «ئىسلام قوراللىق ھەرىكىتى» ، «ئافغانىستانچىلار تەشكىلاتى» ، «ئالجىرىيىلىكلەر» قاتارلىق تەشكىلاتلاردىن تەركىب تاپقان . ئىسلام قوراللىق ھەرىكىتى 1982 ـ يىلى قۇرۇلغان . سادىرى ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغاندا بۇ ھەرىكەتنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى پائالىيەتلىرىنى قاتتىق باستۇرغان . ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبىرى ئابباس مەيدانى ، ئەلى بەلھاجى بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى بولغان . «ئافغانىستانچىلار تەشكىلاتى» ئافغانىستان ئۇرۇشىغا

قاتناشقان ئالجىرىيەلىك 3 مىڭ پىدائىيدىن تەركىب تاپقان .

ئىسلام قۇتقۇزۇش ئارمىيىسى شەرق ۋە غەربتىكى رايونلاردا پارتىزانلىق قىلدى . تۇرمىگە سېلىنغان ئىسلام فرونتى رەھبەرلىرىنىڭ ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلدۇ . 1995 - يىلى بۇ تەشكىلات 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى باشلىنىدىغان رامزان ئېيىدا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدە ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىنى ، «دىنىڭ دۈشمەنلىرىگە تېررورلۇق ۋاستىلىرىنى قوللىنىدىغان» لىقىنى ئېيتقان . بۇ تەشكىلاتنىڭ يوشۇرۇن ئاخباراتىدا : «يۇزلىگەن ياشلار ئاللا يولىدا ئادالەتسىزلىككە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن قۇربان بولۇشقا تەييارلاندى» دېيىلگەن .

(2) ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى ئەسەبىي تەشكىلات ھېسابلىنىدۇ . بۇ گۇرۇھقا ئەسەبىي تەشكىلاتلاردىن «ئاسىيلارنى تىنجىتىش ۋە ھىجرەت قىلىش» قاتارلىقلار قاتناشقان . كېيىنكىسى ئالجىرىيىدە خېلى بۇرۇن قۇرۇلغان تەشكىلات بولۇپ ، 1974 - يىلى قۇرۇلۇپ ، بۇمەيددىن ھاكىمىيىتىنى قوراللىق ئاغدۇرۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلغان . 1989 - يىلى سادىرى ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىغان . كېيىن ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى «ئافغانىستانچىلار تەشكىلاتى» نىڭ ئەزالىرىنىمۇ قوبۇل قىلدى .

ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىغا ھازىر مۇئاد ئەدىيە رەھبەرلىك قىلىدۇ . بۇ گۇرۇھ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرىنى «دىندىن يۈز ئۆرىگۈچىلەر» دەپ قاراپ ، ئۇلارنى ئېتىۋېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن . ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ ئەزالىرى ئېچىدە بەزىلەر ئافغانىستاندا جەڭ قىلغان ، بەزىلىرى لىۋاندىكى ئاللا پارتىيىسىدە ئەسكەر بولغان . بۇ گۇرۇھ پارلامېنتنى ، زۇڭتۇڭ سايلىمىنى ۋە دېموكراتىيىنى رەت قىلىدۇ ، سىياسىي خاراكتېردىكى قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . فرانسىيە ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ 1994 - يىلى 12 - ئاينىڭ

25 ـ كۈنى خەۋەر قىلىشچە ، بۇ تەشكىلاتنىڭ 2500 ئادەمى بار ئىكەن . بۇ تەشكىلات بۇرۇنقى رەھبەرلەرنى ۋە نۇرغۇن زىيالىيلارنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن .

ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى ئۆزى كونترول قىلىپ تۇرغان مەسچىتلەرنى پائالىيەت بازىسى قىلغان . ئالجىرىيە ئامانلىق ساقلاش دائىرىلىرىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، بۇنداق مەسچىتلەر 5000 دىن ئاشىدۇ . ئۇلار مەسچىتلەردە ئىئانە توپلاپ ، قوللىغا ئېلىنغانلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىغا تارقىتىپ بېرىدۇ ؛ مەسچىتلەردىن ئادەم قوبۇل قىلىپ ، زوراۋانلىق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ ؛ مەسچىتلەردە تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى تارقىتىدۇ ؛ ياشلار گۇرۇپپىلىرىنى ئۇيۇشتۇرىدۇ ، ھەمدە ۋەزىپە تاپشۇرىدۇ .

ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى 1994 ـ يىلى 8 ـ ئايدا «ھۆكۈمەت» قۇرغانلىقىنى ، «ئىچكى كابىنېت» 11 كىشىدىن تەركىب تاپقانلىقىنى جاكارلىدى .

ھازىرقى ھاكىمىيەت ۋە ئۇنىڭ ئورگانلىرى ھەم ھازىرقى ھاكىمىيەت بىلەن ھەمكارلاشقان سىياسىي كۈچلەر ئەسەبىيلەر ھۇجۇم قىلىدىغان ئاساسىي نىشان بولدى .

ئۆز دۆلىتىدىكى ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرۇش بىلەن بىللە ، تىخ ئۇچىنى ئۆز دۆلىتىدىكى ھۆكۈمەت بىلەن مۇناسىۋەتتىى ساقلىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرغان چەت ئەللىكلەرگە ۋە چەت ئەل ھۆكۈمەتلىرىگە قارىتىپ ، ئۇنى ھۆكۈمەتكە قارشى كۈرەشنىڭ يەنە بىر فرونتى قىلدى . ئۇلار بۇنىڭدا چەت ئەللىكلەرنى چىقىپ كېتىشكە ۋە ئالجىرىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزۈشكە مەجبۇرلاپ ، ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنى يېتىم قالدۇرۇشنى ، ئاجىزلىتىشنى ، تەۋرىتىشنى ، ھەتتا ئاغدۇرۇۋېتىشنى مەقسەت قىلدى . بۇ گۇرۇھ 1993 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىن ئالجىرىيەدىكى ھەممە چەت ئەللىكلەرنى

ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى . بېرن شەھىرىدە 1995 ـ يىلىنىڭ باشلىرى شۈبهتسارىيىنىڭ ئەدلىيە ۋە ساقچى مىنىستىرلىقىنىڭ ئېيتىشچە ، فرانسىيە ، ئامېرىكا ، ئەنگلىيە ، گېرمانىيە ، كانادا ۋە يوگوسلاۋىيىنىڭ شۈبهتسارىيەدىكى ئەلچىخانىلىرى ئالجىرىيە ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ تەھدىت خېتىنى تاپشۇرۇۋالغان . بۇ گۇرۇھ ئۆلاردىن 1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىن ئىلگىرى ئالجىرىيەدىكى ئەلچىخانىلىرىنى تاقاشنى تەلەپ قىلغان . ئۇنداق قىلمىسا «دىنىي كۆزگە ئىلمىغان كىشىلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلىدۇ »غانلىقىنى ، ئالجىرىيەدە قازا قىلغان كىشىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۆزلىرىنىڭ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ، 1994 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى فرانسىيەنىڭ يولۇچىلار ئايروپىلانىنى بۆلىغان زەربىدارلارنىڭ ئۆزىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئېيتتى .

ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ رەھبىرى ئەبۇ ئابدۇللا ئەھمەد فرانسىيەنىڭ «ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنى سىياسىي جەھەتتە ، ھەربىي ئىشلار جەھەتتە ، ئىقتىسادىي جەھەتتە شەرتسىز قوللىغان »لىقىنى ئالاھىدە ئەيىبلەپ ، فرانسۇزلارنىڭ ئالجىرىيەدىن كېتىشىنى تەلەپ قىلدى . 1996 ـ يىلى 8 ـ ئايدا 40 فرانسۇز ئالجىرىيەدە ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، بۇ تەشكىلات تېررورلۇقنى فرانسىيەگىچە كېڭەيتتى . 1995 ـ يىلى كۈزدە پارىژدا ئۇدا بومبا پارتلاش ۋەقەسى بولدى . 7 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى پارىژدىكى يەر ئاستى تۆمۈرىولىنىڭ بىر بېكىتىدە بومبا پارتلاش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، يەتتە ئادەم ئۆلدى ، 84 ئادەم يارىلاندى . 1995 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئىسلام قوراللىق تەشكىلاتى رەھبىرى جامال جىتونى (تەخەللۇسى ئەبۇ ئابدۇ راخمان) ئىمزا قويغان ئاخباراتنى ئېلان قىلىپ ، فرانسىيەدە قەستلەپ ئۆلتۈرۈش پائالىيىتىنى قىلغانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى . بۇنىڭدىن ئىلگىرى يۇ تەشكىلات فرانسىيەنىڭ

ئالجىرىيەدىكى ئەلچىخانىسىغا مەخپىي خەت يېزىپ ، فرانسىيە زۇڭتۇڭىنىڭ ئۈچ ھەپتە ئىچىدە ئىسلام دىنىغا كىرىشىنى بۇيرۇدى . ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى 1995 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بايانات ئېلان قىلىپ ، فرانسىيەدىكى تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى توختىتىش توغرىسىدا فرانسىيەگە تۆۋەندىكى تۆت تەلەپنى قويدى : ئالجىرىيە ـ فرانسىيە زۇڭتۇڭلىرىنىڭ نيۇ ـ يورکتا ئۆتكۈزمەكچى بولغان ئۇچرىشىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك (كېيىن ئالجىرىيە زۇڭتۇڭى بۇ ئۇچرىشىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى) ؛ ئالجىرىيەگە ياردەم بېرىشنى توختىتىش كېرەك ؛ يېڭىدىن قۇرۇلغان «قانۇنلۇق ھۆكۈمەت»تىن بۇرۇن ئىككى دۆلەتنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈش كېرەك ؛ 11 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلىدىغان ئالجىرىيىنىڭ زۇڭتۇڭ سايلىمىنى ئەيىبلەش كېرەك . روشەنكى ، بۇ گۇرۇھ تېررورلۇق قىلىش ياكى تېررورلۇقنى توختىتىشنى شەرت قىلىپ فرانسىيىنى باش ئېگىپ ، ھاكىمىيەتنى يېتىم قالدۇرۇش ۋە ئاغدۇرۇۋېتىشكە ماسلىشىشقا قىستىغان .

شۇڭا بۇ قوراللىق تەشكىلاتنىڭ چەت ئەللەرگە چېتىلىدىغان تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئالاقىدار دۆلەتلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى .

يەنە بىر جەھەتتە ، ئۇلار چەت ئەللەردىن ئادەم ، قورال ۋە مەبلەغ ياردەم ئالدى . ئالجىرىيە ئىسلام قۇتقۇزۇش ئارمىيىسىنىڭ رەھبىرىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ ئىچىدە چەت ئەللىك نۇرغۇن ئادەملەر بار ئىكەن . «ئۇلار دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ قېنىغا تايىنىپ ياشايدىكەن . » خەۋپسىزلىك قوشۇنلىرىمۇ ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ پارتىزانلىرىنى تازىلىغاندا ئافغانىستان ، سۇدان ، ئىران ، ماراكەش ، ئېفىئوپىيە ۋە لىۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن ئادەملەرنى بايقىغان . فرانسىيەدىكى «ياش

ئافرىقا»نىڭ 1992 - يىلى 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىكى خەۋىرىگە قارىغاندا ، ئالجىرىيە خەۋپسىزلىكىنىڭ تارماقلىرىنىڭ مۇلچەرلىشىچە ، 1988 - يىلىدىن كېيىن ، 800 ئالجىرىيلىك ئافغانىستانغا بېرىپ تەربىيىلەنگەن .

بۇ ئىككى تەشكىلاتنىن باشقا ، «ئېرۇسالىم بىرىگادىسى» ، «قەسەمگە سادىقلار» قاتارلىق يوشۇرۇن قوراللىق تەشكىلاتلار بار .

1995 - يىلىدىكى سايلامدىن كېيىن ، يېڭى زۇڭتۇڭ مەملىكەت بويىچە يارىشىشنى ئىلگىرى سۈردى . ھۆكۈمەت يولغا قويغان كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتىنىڭ تەسىرىدە بىر يىلدا 2 مىڭدىن ئارتۇق قوراللىق ئادەم تېررورلۇق تەشكىلاتلىرىدىن يېنىپ چىقتى .

ئىسلام قوراللىق گۇرۇھىنىڭ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇنىڭ زەربە بېرىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ ، ئارمىيە ، مەمۇرىيەت خادىملىرىغا زەربە بېرىپلا قالماستىن ، مۇخبىرلارغا ، غەرب تەربىيىسى ئالغان زىيالىيلارغا ، ھەتتا ئادەتتىكى ئىشچىلارغىمۇ زەربە بېرىدۇ . فرانسىيىگە نۇقتىلىق قارشى تۇرغاندىن باشقا ، ئالجىرىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ساقلاۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئادەملىرىگىمۇ زەربە بېرىدۇ . نىشانىنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، بۇنداق سىياسەتنى يولغا قويغاندا ، ئۆزىنى - ئۆزى يېتىم ھالغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ .

§ 3 . ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ھوقۇقدارلار بىلەن ئېلىشىش ۋە كۈرەش شەكىللىرى

ئالجىرىيەنىڭ سىياسىي سەھنىسىدە ئىسلام فرونتى ۋە

مىللىي فرونتتىن ئىبارەت بۇ ئىككى «فرونت» ئىچىدە ئىسلام فرونتى يېڭى قۇرۇلغاندا گەۋدىلىك ئورۇننى ئىگىلىدى. سىياسىينىڭ كۆپ مەنبەلىشىشگە ۋە كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، مىللىي فرونتنا مەلۇم ئۆزگىرىشلەر بولدى. مىللىي ئازادلىق فرونتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىر قېتىملىق يىغىنىدىن كېيىن، سادىرى 1991 - يىلى 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى فرونتنىڭ رەئىسلىك خىزمىتىدىن ئىستېپا بەردى. ئەسلىي 1992 - يىلى 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئۆتكۈزۈش بېكىتىلگەن 2 - قېتىملىق سايلامغا بەش كۈن قالغاندا ئارمىيىنىڭ نەسىھەت قىلىشى بىلەن سادىرى زۇڭتۆڭلۇقتىن ئىستېپا بەردى. سادىرىنىڭ ئىككى قېتىملىق ئىستېپا بېرىشىنى نامايەندە قىلىپ، مىللىي فرونت شەكىل جەھەتتە يېتەكچى ئورۇندىكى سىياسىي پارتىيە ۋە يادرو كۈچ بولماي، نۇرغۇن پارتىيىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. ئۇ بەزىدە ھۆكۈمەتنىمۇ بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۆكتىچى پارتىيە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئالجىرىيە كرىزىسىنى ھەل قىلىشنىڭ يوللىرىنى باشقا پارتىيىلەر بىلەن بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلدى. ئارمىيە ۋە ئارمىيە قوللىغان ھۆكۈمەت مۇھىم ئىجتىمائىي كۈچ بولۇپ قالدى. مىللىي فرونت ۋە ئۇ رەھبەرلىك قىلغان ھاكىمىيەت، يەنى ئارمىيىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغان ھۆكۈمەت ئىسلام فرونتى كۈچ سىنىشىدىغان ئاساسىي ئوبيېكت بولۇپ قالدى.

ئالجىرىيەدىكى ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتى ئۆزىنىڭ سەپەرۋەر قىلىش ئىقتىدارىنى كۆپ قېتىم نامايان قىلدى. لېكىن، ئارمىيە ۋە ئارمىيە قوللىغان ھۆكۈمەت دۆلەت ماشىنىسىنى تۈتۈپ تۇرغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىسلامىزمنى قوللىمايدىغان ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغانلىقتىن، ھۆكۈمەت كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا، ئىككى

تەرەپنىڭ تىركىشىشى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى .

ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش كۈرىشى 1989 - يىلى 3 - ئايدا قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1992 - يىلى 3 - ئايغىچە داۋام قىلغان قانۇنلۇق كۈرەش باسقۇچى ، 1992 - يىلى 3 - ئايدا ئىسلام فرونتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن يوشۇرۇن كۈرەش قىلىش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچنى باشتىن كەچۈردى .

1 . قانۇنلۇق كۈرەش

ئىسلام فرونتى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، يەنى 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى زۇكتۇڭ مەھكىمىسىگە يۈرۈش قىلىش نامايىشى ئۈيۇشتۇرۇپ ، مەملىكەتلىك خەلق پارلامېنتىنى تارقىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى .

1990 - يىلى 6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يەرلىك پارلامېنت سايلىمى ئۆتكۈزۈلۈپ ، 11 پارتىيە سايلام مۇسابىقىسىغا قاتناشتى . نەتىجىدە ، ئىسلام فرونتى 42 .55 پىرسەنت ئاۋازغا ئىگە بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە 1541 شەھەر - بازاردىن 853 شەھەر - بازاردا كۆپ سانلىق ئاۋازغا ئېرىشتى . ھاكىمىيەت بېشىدىكى مىللىي فرونت 31. 64 پىرسەنت ئاۋازغا ئىگە بولۇپ ، 487 شەھەر - بازاردا كۆپ سانلىق ئاۋازغا ئېرىشتى . 48 ئۆلكىدىكى پارلامېنت سايلىمىدا ئىسلام فرونتى 32 ئۆلكىدە كۆپ ئاۋازغا ئىگە بولدى . مىللىي فرونت 14 ئۆلكىدە كۆپ ئاۋازغا ئىگە بولدى . بۇ نەتىجە ئىسلام فرونتىغا نىسبەتەن چوڭ غەلىبە ئىدى . ۋەھالەنكى ، تۆۋەندىكى ئىككى ئامىل بۇ غەلىبىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويدى . بىرى ، نۇرغۇن سايلىغۇچىلار ، جۈملىدىن ھۆسەيىن ئەھمەد رەھبەرلىكىدىكى سوتسىيالىستىك كۈچلەر فرونتى ۋە بىن بىللا رەھبەرلىكىدىكى ئالجىرىيە دېموكراتىك ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئامما بۇ قېتىمقى

سايلامغا قارشى تۇردى . سايلامغا تىزىملاتقان سايلىغۇچىلارنىڭ 60 پىرسەنتى سايلامغا قاتناشقان . يەنە بىرى ، بەزى سايلىغۇچىلار مىللىي فرونتقا قارشى تۇرۇش ياكى ئۇنى قوللىماسلىق تۇپەيلىدىن ئىسلام فرونتىغا ئاۋاز بەرگەن . لېكىن ، ئىسلام فرونتىنىمۇ تولۇق قوللىمىغان .

ئىسلام فرونتىنىڭ غەلىبىسى شۇ يەردە توختاپ قالمىدى . ئۇ ئىسلام فرونتىنىڭ تېخىمۇ چوڭ غەلىبىگە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان «مانېۋىرى» بولدى . 1990 ـ يىلى 6 ـ ئايدىكى يەرلىك سايلامدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، بۇرۇن يېتەكچى كۇچ ھېسابلانغان مىللىي فرونت ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ ، ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈردى . تەشكىلنى تەرتىپكە سالدى . سىياسىي بيۇرونى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى . قوشۇننى تازىلىدى . ئىسلاھات ۋە دېموكراتىيىنى داۋاملىق يولغا قويدى . ئىسلام فرونتىسى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۇچلىرىنىڭ ۋەكىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھوقۇقدارلارغا پۈرسەت بەرمەي ، بىرلا كۈچەپ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش نىيىتىدە بولدى . ھۆكۈمەت 1991 ـ يىلى 3 ـ ئايدا پارلامېنتتا يېڭى سايلام قانۇنىي لايىھىسىنى قويۇپ ، خەلق پارلامېنتىدىكى ئورۇننى 295 تىن 542 گە كۆپەيتتى . يېڭىدىن ئورنى كۆپەيتىلگەن سايلام رايونلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خەلق فرونتى ئۇستۇنلۇكتە تۇرىدىغان جەنۇبتىكى كىچىك شەھەرلەردىن ئىبارەت بولدى . 4 ـ ئايدا پارلامېنت بۇ تۈزىتىلگەن لايىھىنى ماقۇللىدى ، ھەمدە بىر قېتىملىق سايلامنى ئىككى قېتىملىق سايلامغا ئۆزگەرتتى . ھۆكۈمەتنى يېڭىدىن تۈزۈلگەن ئىككى سايلام قانۇنىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ۋە زۇكۇتۇڭ سايلىمىنى مۇددەتتىن ئىلگىرى ئۆتكۈزۈشكە قىستاش ئۈچۈن ، 1991 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئىسلام فرونتى مۇددەتسىز ئومۇمىي ئىش تاشلاش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئىككى كۈندىن كېيىن ، نەچچە ئون مىڭ ئادەمنىڭ سەپەرۋەر

قىلىپ ئالجىر شەھىرىنىڭ مەركىزىدە نامايىش قىلدى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرىدىن ئىسلام فرونتىغا پايدىسىز بولغان «سايلام قانۇنى» ۋە «سايلام رايونلىرىنىي ئايرىش قانۇنى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى ، زۇكۇتۇڭ سايلىمىنى مۇددەتتىن ئىلگىرى ئۆتكۈزۈشنى ، بىر پارتىيە ھۆكۈمىتىنى تارقىتىۋېتىپ ، «كۆپ پارتىيىلىك ئۆتكۈنچى ھۆكۈمەت» قۇرۇپ ، ئاخىر ئالجىرىيىدە «شەرىئەتنى يولغا قويۇپ» ، «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، 6 ـ ئايدىكى پاراكەندىچىلىك پارتلىدى .

1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى كەچتە ساقچىلار ئالجىردىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار مەيدانىغا ۋە «1 ـ ماي» مەيدانىغا كىرىپ ، مەيدانلارنى 11 كۈن ئىگىلىۋېلىپ ھۆكۈمەتكە نارازىلىق بىلدۈرۈش پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئىسلام فرونتىنىڭ قوللىغۇچىلىرىنى قوغلىدى . 6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى توقۇنۇش يۈز بېرىپ ، 7000 گە يېقىن ئادەم كۆزدىن ياش ئاققۇزىدىغان گازنى سۈمۈرۈۋالغانلىقتىن ، دوختۇرخانىلاردا قۇنقۇزۇۋشقا ئېلىپ بېرىلدى .

1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئىسلام فرونتى ئۇمۇمىي ئىش تاشلاشقا چاقىردى ۋە ئالجىردا نامايىش قىلدى . نەتىجىدە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بىلەن ئامانلىق ساقلاش قىسىملىرى (ساقچى ۋە ژاندارما قىسىملىرى) ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش بۇز بېرىپ ، 20 ئادەم ئۆلدى ، 200 ئادەم يارىلاندى .

6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئارمىيە مەسچىتلەر يېنىدا ، بولۇپمۇ كۇبە مەسچىتى يېنىدا پاراشوتچى ئەسكەرلەر ۋە بىرونېۋىكلارنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن ، ئاببىاس مەيدانى ئارمىيىسىنىڭ شەھەردىن چىقىپ كېتىشىنى ۋە مەسچىتنى مۇھاسىرىگە ئېلىشنى توختىتىشنى تەلەپ قىلدى . 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئەگەر

ھەربىي ھالەت ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىسا ، جىھاد قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنگىچە پايتەختتە ۋە باشقا جايلاردا يەنە پاراكەندىچىلىك بولدى . ھۆكۈمەت زۇڭلىسى 25 ـ ، 26 ـ كۈنلىرى كەچتە 13 ئادەمنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ۋە 68 ئادەمنىڭ يارىدار قىلىنغانلىقىنى ، 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنگىچە داۋاملاشقان توقۇنۇشتا 55 ئادەمنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ، 326 ئادەمنىڭ يارىدار قىلىنغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ جەريانداا 3 مىڭ ئادەم سوراققا تارتىلدى . «خەۋپسىزلىك مەركىزى»دە تۇتۇپ تۇرۇلغان 329 نەپەر ئىسلامىزمچى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قويۇپ بېرىلدى .

ئەگەر 1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدىكى پاراكەندىچىلىكتە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى كۆپ خىل كۈچلەرنىڭ ئىچىدىكى بىر خىل كۈچ ، تەشكىللىنىش سەۋىيىسىمۇ تۆۋەن دەپىلسە ، 1991 ـ يىلى 6 ـ ئايدىكى پاراكەندىچىلىكتە ئەھۋال باشقىچە بولدى . ئاساسىي رولنى ئىسلام فرونتى ئويناندى ، كۈرەشنىمۇ تەشكىللىك داۋاملاشتۇردى .

ئالجىرىيە مۇستەقىل بولغاندىن بۇيان 1991 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى تۇنجى قېتىملىق كۆپ پارتىيىلىك پارلامېنت سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى . 40 نەچچە پارتىيە كۈچ سىنىشىشقا چۈشتى . ئىسلام فرونتى ئەڭ كۆپ ئاۋازغا ئېرىشىپ ، 188 ئورۇنغا ئىگە بولدى . مىللىي فرونت 15 ئورۇنغا ، سوتسىيالىستىك كۈچلەر فرونتى 25 ئورۇنغا ئىگە بولدى . لېكىن ، بۇ قېتىمقى سايلامدا ھوقۇقىدىن ۋاز كەچكەنلەر ناھايىتى چوڭ نىسبەت — 40 پىرسەنتتىن ئىگىلىدى . شۇڭا ، 199 ئورۇن بىر ياقلىق بولمىدى . بۇ ئۈچ پارتىيە 1992 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلىدىغان 2 ـ قېتىملىق سايلامغا قاتنىشىش لاياقىتىگە ئىگە ئىدى . ئىسلام فرونتى يەنە 28 ئاۋازغا ئىگە بولسىلا پارلامېنتتا كۆپ سانلىقنى ئىگىلىيەلەيتتى . سايلامنىڭ

بۇ نەتىجىسى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا كۆچلۈك غۇلغۇلا قوزغىدى . 145 ساپلام رايونى 1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئاساسىي قانۇن كومىتېتىغا 341 پارچە شىكايەت خېتى تاپشۇرۇپ ، ئىسلام فرونتىنى سايلامدا «ساختىپەزلىك قىلدى» دەپ ئەيىبلىدى ، سايلام نەتىجىسىنىڭ ئىناۋەتسىز ئىكەنلىكىنى جاكارلاشنى تەلەپ قىلدى . 1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ئىشچىلار باش بىرلەشمىسى ۋە ئايالىلار تەشكىلاتى ئايالىلار ، زىيالىيلار ، دوختۇرلار ، كادىرلار ، خىزمەتچىلەرنى نامايىش قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئالجىرىيىدە ھوقۇق تارتۇۋلىشىغا قارشى تۇردى . ئارمىيە ئارىلىشىشقا تەييارلاندى .

41 پىرسەنت ئادەم ھوقۇقىدىن ۋاز كەچلەنلىكتىن ، بۇ قېتىمقى ئاۋاز بېرىشتە كۆپ قىسىم ئادەم ئىسلام فرونتىنى ھمايە قىلىدۇ دېگەن يەكۈننى چىقارغىلى بولمىدى .

ئىسلام فرونتىدىن باشقا ، سوتسىيالىستىك كۆچلەر فرونتى (قىسقارتىلىپ سوتسىيالىستىك فرونت دېيىلىدۇ) مۇھىم ئىجتىمائىي كۈچ بولۇپ قالدى . لېكىن ئۇ ئىسلام فرونتىغا قارشى تۇردى . 1992 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى سوتسىيالىستىك فرونت ئالجىردا «دېموكراتىيىنى قوغداش» نامايىشى ئۆتكۈزدى ، نامايىشقا 300 مىڭ ئادەم قاتناشتى . ئۇلارنىڭ مەقسىتى «ئالجىرىيىدە دېموكراتىيىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش» ، «ئىسلام فرونتىنىڭ ئالجىرىيىدە ئىسلام دۆلىتى قۇرۇشىنى توسۇش »تىن ئىبارەت ئىدى .

قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئىسلام فرونتى بۇ قېتىمقى سايلام ئارقىلىق پارلامېنتتا كۆپ سانلىققا ئىگە بولالايمىز ، شۇڭا ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش لاياقىتىگە ئىگىمىز دەپ قارىدى . بۇ نەتىجىنى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەر ، بولۇپمۇ ئارمىيىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەر قوبۇل قىلمىغانلىقتىن ، 2 ـ قېتىملىق سايلام ئۆتكۈزۈلمىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئىسلام فرونتى ئىنتايىن نارازى

بولدى ، بەزىلەر قورال كۈچى ئىشلىتىشكە بۇرالدى . زىددىيەت مىسلىسىز جىددىيلىشىپ كەتتى .

1992 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سادىرى ئىستېپا بەردى . ھۆكۈمەت 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈش بەلگىلەنگەن 2 ـ قېتىملىق سايلامنى 1 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى . ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىسلام فرونتى مەملىكەت بويىچە نەچچە ئون شەھەردە نارازىلىق پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇردى ، ھەمدە ساقچىلار بىلەن قانلىق توقۇنۇشتى . ئىسلام فرونتى 2 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئالجىرداكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن 3 مىڭ ئادەمنى نامايىشقا ئۇيۇشتۇردى ، ئۇلار ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش شوئارلىرىنى توۋلىدى ، ھەمدە ئاپتوموبىل ۋە ياغاچلارنى كۆيدۈردى . ئامانلىق ساقلاش قىسىملىرى نامايىشنى توسۇپ ئوق چىقاردى ، بىرنەچچە ئوقۇغۇچى ئۆلدى . ئىسلام فرونتى «سادىرىنىڭ ئىستېپا بېرىشى ئاساسىي قانۇنغا ئۇيغۇن ئەمەس» لىكىنى ، «ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئاساسىي قانۇنغا خىلاپ» ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ، بىرىنچى قېتىملىق ئاۋاز بېرىشتە پارلامېنت ئەزاسى بولۇپ سايلانغان 231 ئادەمدىن پارلامېنت تەشكىللەيدىغانلىقىنى ئېيتتى . خەلق فرونتى ، ئىسلام فرونتى ۋە سوتسىيالىستىك فرونتنىڭ رەھبەرلىرى ئۇچرىشىپ ، ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ ھوقۇق تۇتۇشىغا بىردەك قارشى تۇردى .

ئىسلام فرونتى 1992 ـ يىلىنىڭ بېشىدا «ئىسلام ئازادلىق ئۇرۇشى» ناملىق ھەربىكەت پىلانىنى تۈزۈپ ، ھاكىمىيەتنى ھۇجۇم ئوبيېكتى قىلدى ، چەت رايونلارنى ئازاد رايون قىلىپ ، پارلامېنت سايلىمى قىلغان جايلارنى «ئۇرۇش رايونى» قىلىپ ، ئالجىرىيەدە «2 ـ قېتىملىق ئازادلىق ئۇرۇشى» قىلىدىغان بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن تېررورلۇق پائالىيەتلىرى كۆپەيىپ

كەتتى . بەزى ئەسەبىيلەر قوراللىق ھۇجۇم قىلىش ، ئاپتوموبىلغا بومبا قاچىلاپ پارتلىتىش ، يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا ئۆلتۈرۈش قاتارلىقلارنى مۇھىم ۋاستە قىلدى .

2 . يوشۇرۇن كۈرەش

ھۆكۈمەت پۈتۈن دۆلەتنىڭ ھەربىي ھالەتتە بولىدىغانلىقىنى جاكارلىدى ، ھەمدە ئىسلام فرونتىنى شىكايەت قىلدى . 1992 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى سوت ئىسلام فرونتىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئىسلام فرونتىنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش يولىدىكى كۈرىشى يوشۇرۇن ھالەتكە ئۆتتى .

بەزى ئەسەبىيلەر تېررورلۇق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى كۈچەيتتى . ئىسلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قوغدىشى بىلەن ئىسلام فرونتىنىڭ بەزى تايانچىلىرى مەخپىي پائالىيەت گۇرۇپپىلىرىنى ئۇيۇشتۇردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھەر خىل قوراللىق تەشكىلاتلار تەشكىللەندى .

ئىسلامىزمچىلار ھۆكۈمەت ۋە پارتىيە رەھبەرلىرى ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ، ھەربىي ۋە ساقچى ، زىيالىي ، مۇخبىر ۋە چەت ئەللىك قاتارلىق ئادەملەرنى ھۇجۇم قىلىش ۋە قەستلەپ ئۆلتۈرۈش نىشانى قىلدى . 1992 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى .

(1) قوراللىق ھۇجۇم

1991 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئىسلام قوراللىق گۇرۇپپىسى گۇۋاھار چېگرا قاراۋۇلىغا ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇچ ھەربىينى ئېتىۋەتتى . 12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈندىن 15 ـ كۈنگىچە ئارمىيە بۇ گۇرۇپپا بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى . ئامانلىق ساقلاش

قوشۇنلىرى ئۇلارنىڭ 25 ئادەمنى ئېتىۋەتتى .

1993 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى بەش قوراللىق ئادەم ماشىنىدا ۋەزىپە ئىجرا قىلىۋاتقان ساقچىلارغا ھۇجۇم قىلىپ ، تۆت ساقچىنى ئېتىۋەتتى .

1993 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى قوراللىق كىشىلەر بۇرۇرى گازارمىسىغا ھۇجۇم قىلىپ دەجورنىلىق قىلىۋاتقان ئوفىتسېرلار ۋە زەربىدارلار ئەترىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىق 20 نەچچە ئادەمنى ئېتىۋەتتى .

1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى قوراللىق كىشىلەر ئالجىرنىڭ پېنىسىلىكى بىر مەھەللىگە ھۇجۇم قىلىپ ، ئامانلىق ساقلاش خادىملىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىپ ، 24 ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى .

1996 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بىر پويىز تىلېمىسىن ئۆلكىسىدە قوراللىق كىشىلەرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ، 12 ئادەم ئۆلدى ، 20 ئادەم يارىدار بولدى .

(2) قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ۋە تۇتقۇن قىلىش

1992 ـ يىلى زۇڭتۇڭ مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىدىكى بىر كاپىتان (ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ دىنىي ئېتىقاد بويىچە ھەربىكەت قىلىپ) زۇڭتۇڭنى قەستلەپ ئۆلتۈرگەندىن باشقا ، 1993 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرى خالىد نىزال ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاشتا جېنىدىن ئايرىلغىلى قىل قالدى . 1993 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى سابىق ئالىي مائارىپ مىنىستىرى ئۆيىدە قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1993 ـ يىلى 8 ـ ئايدا سابىق زۇڭلى ، ئارمىيە خەۋپسىزلىكىنىڭ مەسئۇلى ، ئادالەت ۋە تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ رەئىسى قەسىدى مىلىا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1995 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى دېڭىز مۇداپىئە قوماندانى ئۆيىنىڭ پېنىدا كەينىدىن ماراپ كەلگەن بىرنەچچە قاتىل تەرىپىدىن

ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . ئۆتكۈنچى كومىتېتنىڭ بىرنەچچە ئەزاسى 1994 ـ يىلى 8 ـ ئايدىن 1995 ـ يىلى 1 ـ ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

يۇقىرىقىلاردىن باشقا ، پارتىيە ، ھۆكۈمەت داھىيلىرىمۇ قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى . 1995 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سوتسىيالىستىك فرونتنىڭ مەملىكەتلىك شۇجىسى ئالجىردىكى ئۆيىنىڭ سىرتىدا ماشىنىغا كىرىدىغان چاغدا ئۆلتۈرۈلدى . مىللىي فرونت مەركىزىنىڭ ھەيئىتى ئەھمەد قاسىم 1995 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى تۈنۇن قىلىنىپ ، ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1995 ـ يىلى 11 ـ ئايدىكى زۇڭتۇڭ سايلىمىغا قاتناشماقچى بولغان بىر ھەدە (بۇ كىشى ياشلار تەنتەربىيىسى ، مەدەنىيىتىنى ۋە خەلقئارا ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئىدى) 1995 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئۇچ نەپەر تېررورچى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

1992 ـ يىلىدىن 1996 ـ يىلى 6 ـ ئايغىچە 149 نەپەر ئەدلىيە خادىمى ، جۈملىدىن 30 نەپەر سوتچى ۋە سوتنىڭ مۇئاۋىن باش تەپتىش باشلىقى ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

فرانسىيىدە تەربىيە ئالغان ياكى فرانسۇزچە سۆزلەيدىغان يازغۇچىلار ، ئوقۇتقۇچىلار ۋە باشقا كەسپىي خادىملارمۇ تېررورچىلار ھۇجۇم قىلىدىغان نىشان بولۇپ قالدى . مەشھۇر دوختۇر پىرىس 1993 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى دوختۇرخانىسىدا ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . مەشھۇر سوتسىئولوگ موھەممەد بۇھابزانىڭ ئۆيىگە تۆت تېررورچى باستۇرۇپ كىرىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . بۇ ئۇچ ئايدا ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن 6 ـ مەشھۇر زىيالىي ئىدى . ئالجىر ئالىي گۇۋاھ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ باشلىقى ئەھمەد ئەسر مەكتەپتە ئۆلتۈرۈۋېتىلدى .

قەستلەپ ئۆلتۈرۈشنىڭ يەنە بىر مۇھىم نۇقتىسى مۇخبىرلار بولدى . 1993 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن 1995 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە

56 مۇخبىر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى بۇ گۇرۇھقا «قەلەم بىلەن» قارشى تۇرىدىغانلارغا ئۆلۈم جازاسى بەردى . 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى گەپ تارقىتىپ ، دۆلەتلىك رادىئو ئىستانسىسى ۋە تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ مۇخبىرلىرى ئەگەر خىزمىتىنى دەرھال توختاتمىسا ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ تەھدىت تارقىتىلغاندىن كېيىن 200 مۇخبىر ئالجىرىيىدىن كەتتى .

1993 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1994 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە 70 نەپەر چەت ئەللىك ، جۈملىدىن ئالجىرىيىدە ئىشلەۋاتقان چەت ئەللىك ئىنژېنېرلار ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، نۇرغۇن چەت ئەللىكلەر ، جۈملىدىن دىپلوماتلار ، كارخانىچىلار ۋە مۇتەخەسسىسلەر ئالجىرىيىدىن كېتىپ قالدى .

فرانسىيە ھۆكۈمىتى ئەمەلىيەتتە ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنى قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولغاچقا ، تېررورچىلارنىڭ نۇقتىلىق ھۇجۇم نىشانى بولدى . ئىسلام فرونتى جەڭنى فرانسىيەگە يۆتكەپ ، بىرقاتار پارتلىتىش پائالىيەتلىرىنى قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . 1994 ـ يىلى 12 ـ ئايدا فرانسىيىنىڭ زەربىدارلار ئەترىتى فرانسىيە ئايروپىلانىنى بۇلىغان ئالجىرىيە مۇسۇلمان پارتىزانلىرىنى ئېتىۋېتىپ بىر كۈن بولماي تۇرۇپ ، ئۇچ نەپەر فرانسىيىلىك پوپ ۋە بىر نەپەر بىلگىيىلىك پوپ ئالجىرىيىدىكى ئۆيىدە ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1996 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى ئالجىرىيىدە يەتتە نەپەر فرانسىيىلىك مۇناخنى تۇتقۇن قىلدى . فرانسىيە سۆھبەتلىشىشنى رەت قىلغاندىن كېيىن ، بۇ تەشكىلات 5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى يەتتە ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . فرانسىيىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى 1996 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 2 ـ كۈنگىچە ئالجىرىيىنى زىيارەت قىلىپ ، ئالجىردىن كېتىشى بىلەن فرانسىيىلىك بىر پوپ قەستلەپ ئۆلتۈرۈلدى .

(3) بومبا پارتلىتىش

تېررورچىلار ئاپتوموبىلغا ياكى باشقا جايلارغا بومبا ئورۇنلاشتۇرۇش شەكلى بىلەن بۇزغۇنچىلىق ياكى ئۆچ ئېلىش خاراكتېرىدىكى تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى قىلىدۇ. بۇ خىل پارتلىتىشتا شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسى، ساقچى ئىدارىسى، دۆلەت بانكىسى، گېزىتخانا، قەھۋەخانا قاتارلىقلار نىشان قىلىنىپ، نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

1992 - يىلى 8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئالجىر ئايرودرومىدا ۋە ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسىنىڭ شەھەر مەركىزىدىكى باشقارمىسىدا ئىككى بومبا پارتلاپ، 10 ئادەم ئۆلدى، 60 نەچچە ئادەم يارىدار بولدى.

1995 - يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئالجىر ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا ئاپتوموبىلدا بومبا پارتلاش ۋەقەسى يۈز بېرىپ، 42 ئادەم ئۆلدى، 286 ئادەم يارىدار بولدى. 9 - ئاينىڭ 30 - كۈنى دۆلەت بانكىسىنىڭ ئىشخانىسىدا بومبا پارتلاپ، بىرنەچچە ئادەم يارىدار بولدى. 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى رۇۋىبادىكى ساقچى ئىدارىسىنىڭ يېنىدا ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاپ سەككىز ئادەم ئۆلدى، 80 نەچچە ئادەم يارىدار بولدى، ساقچى ئىدارىسى ۋەيران بولدى. 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئالجىردىكى بىر قەھۋەخانىنىڭ يېنىدا ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاپ 11 ئادەم ئۆلدى، 30 نەچچە ئادەم يارىدار بولدى.

1996 - يىلى 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئالجىر ئەتراپىدا ئىككى قېتىم پارتلاش بولۇپ، 14 ئادەم ئۆلدى، 30 نەچچە ئادەم يارىدار بولدى. بىر بومبا مەسچىتنىڭ گۈمبىزىدە، يەنە بىر بومبا ئاپتوموبىلدا پارتلىدى. 2 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئالجىرنىڭ شەھەر مەركىزىدە ئىككى قېتىم ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاپ 17 ئادەم ئۆلدى، 93 ئادەم يارىدار بولدى. «ئالجىر كەچلىك گېزىتى» بىناسى ۋەيران بولدى، ئالجىر شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسى

ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى . 3 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى مەدىيەدە ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاپ ، ئىككى ئادەم ئۆلدى ، 10 ئادەم يارىدار بولدى . 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى تىزى ئوۋزۇ ئۆلكىسىنىڭ ئامانلىق ساقلاش تارماقلىرى ئىشلەيدىغان جايدا ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلاپ ، ئالتە ئادەم ئۆلدى ، 21 ئادەم يارىدار بولدى . ھۆكۈمەت ستاتىستىكىسىدىن قارىغاندا ، 1996 ـ يىلىنىڭ دەسلەپكى ئىككى ئېيىدا 20 ئاپتوموبىلدا بومبا پارتلاپ ، 80 نەچچە ئادەم ئۆلگەن ، 300 دىن ئارتۇق ئادەم يارىدار بولغان . 7 ـ ئاينىڭ 29 ـ ، 30 ـ كۈنلىرى ئىككى قەھۋەخانىدا بومبا پارتلاپ ، ئىككى ئادەم ئۆلدى ، 20 نەچچە ئادەم يارىدار بولدى . 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئورانداكى فرانسىيىلىك ئېپىسكوپ 7 ـ ئايدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان يەتتە نەپەر فرانسىيىلىك دىنىي خىزمەتچىنىڭ تەزىيىسىگە قاتناشىپ ، ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ ھويلىسىغا يېنىپ كەلگەندە بومبا پارتلاپ ئۆلدى . 8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئېلىكتر ئىستانسىسىنىڭ ئالدىدا بومبا پارتلاپ ، 11 ئادەم ئۆلدى ، 25 ئادەم يارىدار بولدى . 8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى رېلىسقا ئورنىتىلغان بومبا پارتلاپ ، بىر پويىز رېلىستىن چىقىپ كېتىپ ، 12 ئادەم يارىدار بولدى .

(4) ئايروپىلان بۇلاش

1994 ـ يىلى دۆلەت ئىچىدە قاتناشىدىغان ئىككى يولۇچىلار ئايروپىلانى ئىسپانىيىگە بۇلاپ كېتىلدى . 11 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئۆزىنى «ئالجىرىيە تىنچ پۇقرالار ئىتتىپاقى»نىڭ ئەزاسى دەۋالغان ئۈچ ئادەم ئالجىرىدىن جەنۇبتىكى ئوگراغا ئۇچقان ئايروپىلانىنى بۇلاپ ، ئىسپانىيىدىكى مارۇكا ئارىلىغا ئېلىپ كەتتى . ئايروپىلان بۇلىغۇچىلار ھەممە سىياسىي مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىشنى ، 1991 ـ يىلى توختىتىۋېتىلگەن سايلامنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى .

1995 ـ يىلى مىلاد بايرىمى ھارپىسىدا ، فرانسىيىنىڭ بىر

ئايروپىلانى ئالجىر ئايرودرومىدىن ئۇچۇش ئالدىدا تۆت بۇلاڭچى تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلدى .

(5) بۇزغۇنچىلىق قىلىش ، ۋەيران قىلىش ، ئوت قويۇش ئىسلام قورالىق گۇرۇھى تۈرمە ، تۆمۈرىيول ، باجخانا ، مەكتەپ ، گېزىتخانا قاتارلىق ئورۇنلارغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى ۋە ئوت قويدى . 1994 ـ يىلى بۇنداق ۋەقە 2725 قېتىم يۈز بېرىپ نۇرغۇن زىيان سالدى . شۇ يىلى 2874 دانە ھەر خىل ئاپتوموبىل ۋەيران قىلىنۇېتىلدى ، 915 باشلانغۇچ ، ئوتتۇرا مەكتەپكە ، 999 مەمۇرىيەت ئورگىنىغا ، توققۇز كەسپىي تەربىيىلەش مەزكىزىگە ، 3 ئالىي مەكتەپ ۋە بىرنەچچە كورپۇس ئاھالىلەر بىناسىغا ئوت قويۇپ بېرىلدى . 2204 تېلېفون لىنىيىسىگە ، بىر قىسىم يۇقىرى بېسىملىق توك مۇنارلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىندى .

ئىسلام ئەسەبىيلىرىنىڭ زوراۋانلىق ۋە تېررورلۇق پائالىيەتلىرى پىسخىك تەسىر پەيدا قىلىپ ، كىشىلەرنى قاتتىق دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈرۈپ قويدى . ئۇنىڭغا تايىنىپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغىلى بولمايدۇ . ئەكسىچە ، بۇنداق قىلىش كىشىلەرنىڭ نارازىلىقىغا ۋە بىزارلىقىغا سەۋەب بولىدۇ .

§ 4 . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ تەقدىرى

1 . ھۆكۈمەتنىڭ قارشى تەدبىرلىرى

ھۆكۈمەت ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا باستۇرۇش بىلەن سۆزلىشىشنى بىرلەشتۈرۈش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، ئىسلامىزم كۈچلىرىنى پارچىلىدى . ئاساسىي تەدبىرلىرى تۆۋەندىكى تۆت جەھەتكە بۆلۈنىدۇ :

(1) جىددىي ھالەت يۈرگۈزۈپ ۋە كېچىدە مېڭىشنى مەنئى قىلىشنى يولغا قويۇپ ، جامائەت پىكرى يېتەكچىلىكىنى

كونترول قىلدى
1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا پاراكەندچىلىك بولغاندا ھۆكۈمەت ۋەزىيەتنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ، كېچىدە مېڭىشنى مەنئى قىلىشنى دەرھال يولغا قويدى .
1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى زۇڭتۇڭ مەملىكەت بويىچە تۆت ئاي جىددىي ھالەت يۈرگۈزۈلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . پايتەختىنىڭ مەركىزىدىكى تۆت كوچىلارغا توختىتىپ قويۇلغان بىرونېۋىكلار 7 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئېلىپ كېتىلدى . ھەربىي ھالەت 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى پارلامېنت خەلق ئىشلىرى دائىرىلىرىنىڭ ئارمىيىدىن جامائەت تەرتىپىنى ساقلاشنى تەلەپ قىلىشىغا يول قويۇش توغرىسىدىكى قانۇننى ماقۇللىدى .
ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتى 1992 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى جىددىي ھالەت يۈرگۈزۈش قانۇننى ماقۇللىدى . ئاندىن يەنە 12 ئايلىق جىددىي ھالەتنى يولغا قويدى . كېيىن ئالىي دۆلەت ئىشلىرى كومىتېتى جىددىي ھالەت قانۇننى چەكسىز ئۇزارتىدىغانلىقىنى جاكارلىدى .
1992 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، ئالجىرىا ، ئوتتۇرا ، شىمالىي رايونلاردىكى ئالتە ئۆلكىدە كېچىدە مېڭىشنى مەنئى قىلىشنى ھەر كۈنى ئالتە يېرىم سائەت يولغا قويۇشنى جاكارلىدى . بۇ 1988 ـ يىلىدىن بۇيان ، كېچىدە مېڭىشنى 3 ـ قېتىم چەكلەش بولدى . كېچىدە مېڭىش چەكلىنىدىغان رايون 1993 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئالجىر ئەتراپىدىكى توققۇز ئۆلكىگە كېڭەيتىلدى .
جامائەت پىكرىنىڭ يېتەكلىشىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ، 1989 ـ يىلى ئاخبارات قانۇنى ئېلان قىلىندى ، لېكىن يولغا قويۇلمىدى . 1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى تەشۋىقات مىنىستىرى بەزى گېزىتلەرنىڭ «جىنايەتچىلەر ۋە قاتىللار

ئۇچۇن» تەشۋىق قىلغانلىقىنى ئەيىبلەپ ، ھۆكۈمەتنىڭ ئاخبارات قانۇنىنى «يولغا قويىدۇ»غانلىقىنى ئېيتتى . 1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ھۆكۈمەت ھەربىكەت قوللىنىپ ، ئىسلام ھەربىكىتىگە يېقىنلاشقان فرانسۇز تىلىدا چىقىدىغان «مىللەت گېزىتى» ۋە ئەرەبچە چىقىدىغان «يۇزلىنىش» ناملىق ھەپتىلىك ژۇرنالنى بىر ئاي ېپچەتلىدى . 11 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئالجىرىيەدىكى ئەرەبچە ئەڭ چوڭ گېزىت «خەۋەرلەر گېزىتى»نى ېپچەتلىدى . بۇرۇنقى ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيە ـ خەلق فرونتىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى «سۆزلىشىش گېزىتى»نى 11 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ېپچەتلىدى . ئالجىرىيەدە فرانسۇزچە چىقىدىغان ئەڭ چوڭ گېزىت — «ۋەتەن گېزىتى»گە ئىككى ھەپتە توختىتىش بۇيرۇقى بېرىلدى .

(2) ئىسلام فرونتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ رەھبەرلىرى قولغا ئېلىندى

1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى تېلېۋىزىيە بىناسىنىڭ ئالدىدا ئەلى بەلھاجى قولغا ئېلىندى . شۇ كۈنى ژاندارمىلار ئىسلام فرونتىنىڭ باش شىتابىنى قورشۇۋېلىپ ئابباس مەيدانىنى قولغا ئالدى . ئۇلار : «دۆلەتنىڭ خەۋپسىزلىكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان قوراللىق قوزغىلاڭنى پىلانلىدى ، ئۇيۇشتۇردى ، قوزغىدى ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلدى» ۋە «ھاكىمىيەتنى تارتىۋالماقچى بولدى» دېگەندەك سەۋەبلەرنى كۆرسەتتى . 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى بۇ فرونتىنىڭ بايانىاتچىسى مۇھەممەد سەئىدنى قولغا ئالدى . 9 ـ ئايدا خاسانمۇ قولغا ئېلىندى . ئىسلام فرونتىنىڭ نەزەربەند قىلىنغان سەككىز رەھبىرى 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، ئاچلىق ئېلان قىلدى ، ئىسلام فرونتىنىڭ بۇ رەھبەرلىرى ھەربىي سوتنىڭ بىزگە دائىر دېلولارنى سوراق قىلىش ھوقۇقى يوق ، دەپ قاراپ ، سوتنىڭ سورىقىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلدى . 1992 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى

ھەربىي سوت ئابباس مەيدانى بىلەن ئەلى بەلىھاجىنىڭ ئۇچ خىل جىنايەت ، يەنى «دۆلەتنىڭ ھوقۇقىغا قارشى تۇرۇشقا ئۇرۇندى ۋە سۇيىقەست قىلدى» ، «خەلق ئىگىلىكىنىڭ نورمال ھەرىكەتلىنىشىگە زىيان يەتكۈزدى» ۋە «تەشۋىق قىلىش مەقسىتىدە ، دۆلەت مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزىدىغان تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى تارقاتتى» دېگەن جىنايەتنى جاكارلاپ ، ھەر بىرىگە 12 يىللىقتىن قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى . ئىسلام فرونتىنىڭ بۇلاردىن باشقا بەش رەھبىرىگە تۆت يىللىقتىن ئالتە يىللىققىچە قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى .

خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، 1992 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى جىددىي ھالەت يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە غوللۇق ئادەملىرىنىڭ كۆپىنچىسى قولغا ئېلىندى . ئۇچ ئايدا 7 مىڭ ئادەم جەنۇبتىكى تۆتۈپ تۇرۇش مەركىزىگە قامالدى . خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ دوكلاتىغا قارىغاندا ، جىددىي ھالەت يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، 1993 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە 9 مىڭ ئادەم تۈرمىگە سېلىنغان ، بەزىلەر قاتتىق ئۇرۇپ سوراق قىلىنغان . بۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەر ئىسلام فرونتىنىڭ ئەزالىرى ۋە ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلغۇچىلار ئىكەن . 300 ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن . قولغا ئېلىشمۇ ، قويۇپ بېرىشمۇ بولۇپ تۇرغان . قولغا ئېلىش بىلەن بىللە ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بەزى مەسچىتلەرنىڭ ئىمامىلىرىنى ئالماشتۇرۇۋەتكەن .

1992 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ھۆكۈمەت دائىرىلىرى سىياسىي پارتىيىلەر توغرىسىدا چىقىرىلغان قانۇنلارغا ئاساسەن تەدبىر قوللىنىپ ، ئىسلام فرونتىنىڭ پائالىيەتلىرىنى توختاتقان ، ھەمدە ئىسلام فرونتىنى ئاخىر ئەمەلدىن قالدۇرغان .

1992 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ھۆكۈمەت ئىسلام فرونتى كونترول قىلىۋالغان 14 ئۆلكىدىكى خەلق پارلامېنتىنى

ۋە 397 شەھەر ـ بازاردىكى خەلق پارلامېنتىنى تارقىتىۋېتىشنى قارار قىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، دۆلەت ئورگانلىرىدىكى «ئىسلام ھەرىكىتى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى» ، خەير ـ ساخاۋەت ئورگىنى قاتارلىق ئىسلام فرونتى بىلەن ئالاقىسى بولغان تەشكىلاتلارنى ۋە ئىسلام فرونتىغا خىزمەت قىلىدىغان سودا شىركەتلىرىنىڭ تارقىتىۋەتتى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى قوزغىغان زوراۋانلىق دولقۇنىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، 1993 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ھۆكۈمەت دائىرىلىرى «كىيىم ـ كېچەك ، سىرتقى ئالامەت ياكى قورالىنىش ئارقىلىق ، ئۆزىنىڭ قايسى ئىدىيىگە ، سىياسىيغا ۋە دىنىي مەزھەپكە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئىپادىلەيدىغان» قىلمىشلارنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى .

(3) ئەسەبىي ئۇنسۇرلارنى ۋە قوراللىق ئۇنسۇرلارنى قاتتىق باستۇردى

1992 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ھەربىي سوت رادىكاللاردىن 13 ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بەردى . 1992 ـ يىلى 10 ـ ئايدا تېررورلۇق پائالىيەتلىرىگە زەربە بېرىش توغرىسىدا پەرمان جاكارلىدى . ئىككى ئاي ئىچىدە ، يەنى 12 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن ئىلگىرى قوراللىق ئۇنسۇرلارنىڭ قورال تاپشۇرۇپ ھۆكۈمەتكە تەسلىم بولۇشىنى بەلگىلىدى . 1993 ـ يىلى 2 ـ ئايدا تۆت ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى رەسمىي جاكارلىدى .

بەزى قوراللىق كىشىلەرگە ھۆكۈمەت قوراللىق باستۇرۇش فاكتىنى قوللاندى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ھۆكۈمەت تەدبىر قوللىنىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىزانلىرى بىلەن جەڭ قىلىدىغان ئارمىيە ۋە ساقچى كۈچىنى كۈچەيتتى . فرانسىيە ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ 1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى خەۋەر قىلىشچە ، ئامانلىق قىسمىلىرى بەش كۈندە ئىسلام قوراللىق تەشكىلاتىنىڭ 112 ئادىمىنى ئېتىۋەتكەن . 11 ـ ئايدا

421 قوراللىق ئادەمنى ئېتىۋەتكەن . بىر يىلدا ئېتىۋېتىلگەنلەر 2 مىڭغا يەتكەن .

1995 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى خىللانغان قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى ۋە ھاۋا ئارمىيىسىنى ئىشقا سېلىپ ، ئالجىرنىڭ غەربىدىن 150 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئەين دېفلا تاغلىق رايونىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم پارتىزانلىرىغا 30 ئاپتوموبىلدىن تەركىب تاپقان كالونىنا بىلەن ھۇجۇم قىلىپ ، نەچچە يۈز ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن . 3 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئورمانلىقتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلارغا قورشاپ ھۇجۇم قىلغان .

ئامانلىق ساقلاش قىسمىلىرى 1996 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە ، سەككىز رايوندا تېررورلۇققا قارشى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىپ ، 30 تېررورچىنى ئېتىۋەتتى . 1996 ـ يىلى 5 ـ ئايدا بىر گۇرۇپپا قوراللىق كىشىلەر ئالجىردىكى پۇقرالار بىناسىغا كىرىپ ، بىنادىكى ئادەمنى گۆرۈگە ئېلىپ ، ئامانلىق ساقلاش قىسمىلىرى بىلەن تىركەشتى . ئىككى كۈندىن كېيىن ئامانلىق ساقلاش قىسمىلىرى ھۇجۇم قوزغاپ ، تېررورچىلاردىن 16 ئادەمنى ئېتىۋەتتى .

(4) ئۆكتىچى پارتىيىلەر بىلەن سۆزلىشىپ ، ئىسلام فرونتىنى يېتىم قالدۇردى

ئەلى كافى دۆلەت رەئىسلىكىنى ئۈستىگە ئالغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ھەر خىل سىياسىي كۈچلەر بىلەن سۆزلىشىپ ، دۆلەت ئىچىدىكى سىياسىي كرىزىستىن قۇتۇلدىغانلىقىنى جاكارلىدى . لېكىن ، ئىسلام فرونتى سادىرىدىن كېيىنكى سىياسىي رەھبەرلەر خاتالاشقانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشى كېرەك ؛ سىياسىي گۇناھكارلارنى ، بولۇپمۇ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرىنى قويۇپ بېرىشى كېرەك ؛ ئىسلام فرونتىغا قارىتىلغان ھەر خىل قارار ۋە تەدبىرلەرنى ئەمەلدىن

قالدۇرۇشى كېرەك ؛ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئىپادىلەشكە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ھەر خىل توسالغۇلارنى تازىلاپ ، خەلقنى دۆلەت ئورگانلىرىغا ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىگە بولغان تاللىۋىلىشنى ئەركىن ئىپادىلىيەلەيدىغان قىلىشى ، جۇملىدىن چوڭ سايلامنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشى كېرەك ، دەپ چىڭ تۇردى .

1994 ـ يىلى 1 ـ ئايدا زۇلال «ئۆتكۈنچى دەۋر» دىكى زۇڭتۇڭلۇققا تەينىلەنگەندىن كېيىن ، سىياسىي جەھەتتە سۆزلىشىپ ، «زوراۋانلىقتىن ۋاز كەچكەن ھەممە سىياسىي پارتىيىلەر بىلەن ھەمكارلىشىش» فاكۇجېنىنى قوللاندى . تۈرمىگە بېرىپ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ، ئىسلام فرونتىنىڭ زوراۋانلىقتىن ۋاز كېچىشىنى ئۈمىد قىلدى . ئىسلام فرونتىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىككى رەھبىرىنى 2 ـ ئايدا تۈرمىدىن قويۇپ بەردى . ئىسلام فرونتىغا قاتتىق سىياسەت قوللىنىشنى تەشەببۇس قىلغان زۇڭلى مالىك 4 ـ ئايدا ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەردى . سىپى يېڭى زۇڭلىلىققا تەينىلەندى . ئارمىيە 6 ـ ئايدا ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ ، قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى يۆتكىۋېتىلدى . زۇلال ئۆكتىچى پارتىيىلەرنى ھۆكۈمەتكە يارەملىشىپ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرىنى سۆزلىشىشنى قوبۇل قىلىشقا تەۋسىيە قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى . «ئۇلارنى تۈرمىگە بېرىپ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە ، ئىلھاملاندۇرۇدى .» ئۆكتىچى پارتىيىلەرنى ھۆكۈمەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۆتكۈنچى ئورگانلارغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى . 1994 ـ يىلى 8 ـ ئايدا زۇلال بۇرۇنقى ھاكىمىيەت بېشىدىكى پارتىيە — مىللىي فرونت ، سابىق زۇڭتۇڭ بىن بىللا رەھبەرلىك قىلغان ئالجىرىيە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ھەرىكىتى ، ئالجىرىيىنى گۈللەندۈرۈش پارتىيىسى ۋە ئىسلام فرونتىدىكى ئىككى رادىكال گۇرۇھ : ئىسلام ئىجتىمائىي ھەرىكىتى ، ئىسلامىيەتنى

گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتىدىن ئىبارەت بەش سىياسىي پارتىيىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى . سوتسىيالىستىك فرونت ، مەدەنىيەت ۋە دېموكراتىيە ئىتتىپاقى ، بىرلەشمە ھەرىكەت (بۇرۇنقى سوتسىيالىستىك ئاۋانگارتلار پارتىيىسى)دىن ئىبارەت ئۈچ پارتىيە ھۆكۈمەتنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى . زۇلال بۇ قېتىمقى سۆزلىشىشنىڭ «ئاساسىي قانۇن ، قانۇنلار روھى ۋە زوراۋانلىقتىن ۋاز كېچىش روھى بويىچە بولىدۇ »غانلىقىنى تەكىتلىدى . ئۇ ئۆكتىچى پارتىيىلەرنى سىياسىي «ئۆتكۈنچى ئورگانلىرى » (جۇملىدىن ھۆكۈمەت ئورگانلىرى)غا قاتنىشىشقا مۇراجىئەت قىلدى . «ئەگەر سايلام ئۆتكۈزۈشنىڭ شەرتى پىشىپ يېتىلسە » ، زۇكتۇڭ ئۆتكۈنچى دەۋرنى قىسقارتىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

زۇلال 1996 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن باشلاپ ، پارتىيىلەرنىڭ داھىيلىرى ، ئۆكتىچىلەرنىڭ رەھبەرلىرىدىن 80 نەچچە ئادەم بىلەن سۆزلىشىپ ، كەڭ دائىرىدە پىكىر ئاڭلىدى . ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى سۆزلىشىشى ئىجابىي ئۇنۇم بەردى . 1996 ـ يىلى 9 ـ ئايدا مەملىكەت بويىچە يارىشىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى . 38 سىياسىي پارتىيە ۋە تەشكىلات «مەملىكەت بويىچە يارىشىش پروگراممىسى »نى ئىمزالىدى . شۇنىڭ بىلەن ، سىياسىي ۋەزىيەت مۇقىملاشتى .

زۇلال بۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئەمەلىيەتتە ئۆكتىچىلەرنى پارچىلاپ ، «زوراۋان ئۆكتىچىلەر » بىلەن غەيرىي زوراۋان ئۆكتىچىلەرنى پەرقلەندۇردى .

2 . غەرب دۆلەتلىرىنىڭ پوزىتسىيىسى

غەرب دۆلەتلىرى ئالجىرىيىنىڭ «دېموكراتىيە مۇساپىسىنى تېزلىتىپ » ، «كىشىلىك ھوقۇق خاتىرىسىنى ياخشىلىشى »نى ئۈمىد قىلسىمۇ ، لېكىن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى (بولۇپمۇ

ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەسەبىي تەرەپ)نىڭ ھاكىمىيەت تۇتۇشىدىن ئەنسىرىدى . ئۇلار 1979 ـ يىلىدىكى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئالجىرىيىدە تەكرارلىنىپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلمايتتى . ئامېرىكا تەھلىلچىلىرى ئەگەر ئالجىرىيىدە ئىسلام ھۆكۈمىتى پەيدا بولسا ، پۈتكۈل شىمالىي ئافرىقا رايونىدا كۈچلۈك پسىخىك داۋالغۇش پەيدا قىلىپ ، مىسىر ، تۇنىس ھەتتا ماراكەشتىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرىكەتكە ئىلھام بولىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىدى . ياۋروپا دۆلەتلىرى ئىسلام فرونتىنىڭ چەت ئەللەردىكى پائالىيەتلىرىگە بەزى چەكلەرنى قويدى . گېرمانىيە ئىسلام فرونتىنىڭ سىياسىي پائالىيەتچىلىرى پاناھلىنىدىغان ئەڭ چوڭ بازا ئىدى . لېكىن ، 1993 ـ يىلىدىن كېيىن كونترول قىلىندى . 1993 ـ يىلى 5 ـ ئايدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ئىسلام فرونتىنىڭ رەئىسى ئابباس مەيدانىنىڭ ئوغلى ئۇسۇما مەيدانىنى قولغا ئالدى . چەت ئەللەردە ئىسلام فرونتىنىڭ پائالىيەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان مۇھىم ئەرباب راباق كەبىرمۇ 6 ـ ئايدا قولغا ئېلىندى . 1993 ـ يىلى 5 ـ ئايدا فرانسىيە ھۆكۈمىتى ئىسلام فرونتىنىڭ ئورگان گېزىتىنىڭ فرانسىيىدە تارقىتىلىشىنى چەكلىدى .

ئالجىرىيە ئارمىيىسى قوللىغان ھۆكۈمەتنى غەرب دۆلەتلىرى قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولدى . لېكىن ، ئوخشىمىغان قاراشلار مەۋجۇت بولدى . ئامېرىكىدا چىقىدىغان «لوس ـ ئانژېلىس گېزىتى»نىڭ 1994 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىكى ماقالىسىدە ئالجىرىيە «ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ كەمكۈتسىز ساختىپەز ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىدى» ، «ئالجىرىيىنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا خىلاپلىق قىلدى ، ھەتتا ئۇنىڭدا ئالجىرىيە 1962 ـ يىلى فرانسىيىدىن قۇتۇلۇپ مۇستەقىل بولغاندىن كېيىنكى 30 يىلدا ئەمەل قىلىپ كەلگەن بىر پارتىيە سايلىمىدىن ئىبارەت ساختا قانۇنىيلىقىمۇ قالمىدى» ، «ئەسەبىيلەرنىڭ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشىدىن ساقلىنىشنىڭ

بىردىنبىر ئۇسۇلى ئالجىرىيىدە دېموكراتىيىنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت» دەپ ھېسابلىدى. فرانسىيە بولسا، ئىسلام فرونتى غەربكە قارشى تۇرىدىغان ئېكستىرىمىزملىق تەشكىلات، ئەگەر بۇ تەشكىلات ھاكىمىيەت بېشىغا چىقسا، «مۆلچەرلىگۈسىز ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ» دەپ قارىدى. فرانسىيە ئالجىرىيىدىكى تەسىرىنى ساقلاپ قېلىشنى، ئالجىرىيىدىكى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئىتىنى قوغداشنى ئۇمىد قىلىپ، ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنى بىرمەھەل قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولدى. فرانسىيىدە چىقىدىغان «فىگارو گېزىتى» 1994 - يىلى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ماقالە ئېلان قىلىپ، ئامېرىكا بىر خىل «بىتەرەپ مەيدان» قوللاندى دېدى. لېكىن، ئالجىرىيىدىكى «ئىچكى ئۇرۇش» پائىقىغا پېتىپ قېلىپ، ئىسلام فرونتى ھۇجۇم قىلىدىغان مۇھىم نىشان بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەنلىكتىن، 1994 - يىلى 12 - ئايدىكى ئايروپىلان بۇلاش ۋەقەسىدىن كېيىن، فرانسىيىمۇ ئاشۇ «مەيدان»غا يۈزلەندى. فرانسىيە زۇڭلىسى فرانسىيىنىڭ ئالجىرىيىدىكى ئىچكى ئۇرۇشقا ئارىلاشمايدىغانلىقىنى، ئالجىرىيە ھاكىمىيىتىنىمۇ، ئىسلام فرونتىنىمۇ قوللىمايدىغانلىقىنى، دېموكراتىيە تەرەپدارلىرىنى، يەنى بىتەرەپ لۇشيەنگە ئەمەل قىلىدىغان 3 - كۈچلەرنىلا قوللايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

3. كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدىكى ئۆزگىرىش

ئىسلام فرونتىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇنىڭ پائالىيەتلىرى ھوقۇقدارلارغا ئېغىر تەھدىت بولدى. 1990 - يىلى 6 - ئايدىكى يەرلىك پارلامېنت سايلىمىدا، 1991 - يىلى 6 - ئايدىكى پاراكەندىچىلىك ۋە 1991 - يىلى 12 - ئايدىكى پارلامېنت سايلىمىدا ئىسلام فرونتى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، شۇ چاغدىكى ئالجىرىيە ۋەزىيىتىدە «كرىزىس» پەيدا بولغانىدى. لېكىن،

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى يۇقىرىدا ئېيتىلغان ھەر خىل تەدبىرلەرنى قوللانغاندىن كېيىن ، ئىسلام فرونتى ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۈچى ئاجىزلاپ كەتتى . ئارمىيە ۋە ئارمىيە قوللىغان ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا ئۆتۈپ كېتەلمەيدىغان توساق بولدى . قانۇنلۇق كۈرەش توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى . بەزى ئەسەبىيلەر شۇغۇللانغان تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بىلەن ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋەتكىلى بولمىدى . سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ داۋالغۇشى ، بولۇپمۇ تېررورلۇقنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىشى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى . ھۆكۈمەتنىڭ مۆلچەرلىشىچە ، 1992 ـ يىلى 2 ـ ئايدىن 1993 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە ئالجىرىيىدە 10 مىڭ ئادەم ئۆلدى ، 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى زىيان بولدى . 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئۆلگەنلەر 50 مىڭغا يەتتى . كىشىلەر خەۋپسىزلىك ۋە مۇقىملىقنى ئارزۇ قىلدى . بۇھال 1988 ـ ، 1990 ـ ۋە 1991 ـ يىللاردىكى ئەھۋالدىن پەرقلەندى . يەنە بىر تەرەپتىن ، ھۆكۈمەت ئىگىلىكىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە سىياسىي جەھەتتە ئىسلاھ قىلىش ئارقىلىق ، ئورنىنى ياخشىلىدى . شۇڭا ، كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدا ھۆكۈمەتكە پايدىلىق ئۆزگىرىشلەر بولدى . بۇنىڭ 1995 ـ يىلىدىكى زۇكۇتۇڭ سايلىمىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . شۇ قېتىمقى سايلامدا 12 مىليون ئادەم ئاۋاز بېرىپ ، سايلىغۇچىلارنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، ئۆكتىچى پارتىيىلەرمۇ ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى . ئالجىرىيىدىكى سەككىز ئۆكتىچى پارتىيە 1994 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 22 ـ كۈنگىچە رىمدا سۆھبەت ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ، 1995 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى مىللىي فرونت ، سوتسىيالىستىك فرونت ۋە ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ئىسلام فرونتى قاتارلىق ئۆكتىچى پارتىيىلەر رىم كاتولىك دىنى ئۇيۇشمىسىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ،

رىمدا 2 ـ نۆۋەتلىك سۆھبەت ئۆتكۈزدى . 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئىسلام فرونتى بىلەن باشقا ئۆكتىچىلەر «ئالجىرىيەدىكى كرىزىسنى تىنچ سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىشنىڭ ئاساسي ھۆججەتلىرى»نى ئىمزالىدى . بۇ ھۆججەت زوراۋانلىقنى ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ۋە ھاكىمىيەتنى قوغداشنىڭ قورالى قىلىشقا قارشى تۇرۇش ، كۆپ پارتىيىلىك تۈزۈمگە ھۆرمەت قىلىش ۋە سايلام ئارقىلىق سىياسىينى ئالماشتۇرۇش پرىنسىپىنى يولغا قويۇش ؛ شەخسلەر ۋە كوللېكتىپنىڭ ئاساسي ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ؛ ئىرق ، جىنس ، ئېتىقاد ۋە تىل ئايرىماسلىق ؛ ئىسلام فرونتىنىڭ رەھبەرلىرىنى ۋە بارلىق سىياسىي مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىش ؛ ھۆكۈمەت ۋە ئۆكتىچىلەردىن تەركىب تاپقان ئۆتكۈنچى ئورگان قۇرۇشقا تەكلىپ بېرىش ، ئەركىن سايلام قىلىش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى . يىغىنغا قاتناشقانلار ئادەتتىكى پۇقرالارغا ۋە چەت ئەللىكلەرگە جىسماني جەھەتتىن ھۇجۇم قىلىشنى ۋە ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان قىلمىشلارنى توختىتىشنى مۇراجىئەت قىلدى . فرانسىيە بۇ تەسەۋۋۇرلارنى ئالجىرىيە كرىزىسنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى قىلىشقا بولمىدۇ ، دەپ قارىدى . لېكىن ، ئالجىرىيە ھۆكۈمىتى بۇنىڭدا مەسىلىنى خەلقئارالاشتۇرۇش مەقسەت قىلىنغان ، بۇ ئالجىرىيىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىق دەپ ھېسابلىدى . فرانسىيە زۇكتۇكى 1995 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئالجىرىيەدىكى ھەرقايسى تەرەپلەر قاتناشقان يىغىن ئۆيۇشتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى . ئالجىرىيە ھۆكۈمىتى بۇنىڭدىن غەزەپلىنىپ ، بۇ ئالجىرىيىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىق دەپ قارىدى ، ھەمدە فرانسىيەدىكى باش ئەلچىسىنى ياندۇرۇپ كەلدى . بۇ ھەرىكەتلەر كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى .

ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ كېيىنكى گۇللىنىشى پۈتۈن مەملىكەتتىكى يارىشىشنىڭ تەرەققىياتىغا، جۈملىدىن ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىسلام فرونتى قاتارلىق تەشكىلاتلارغا قوللانغان سىياسىتى، غەرب دۆلەتلىرى ۋە باشقا دۆلەتلەرنىڭ پوزىتسىيىسى ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىنىڭ ئۆزى قوللانغان ئۇسۇلى قاتارلىق ئامىللارغا باغلىق بولىدۇ. ھازىر نۇرغۇن كىشىلەر سىياسىي جەھەتتە داۋالغۇپ تۇرغان ۋەزىيەتنى ئىمكانقەدەر تېز ئاخىرلاشتۇرۇپ، خەۋپسىز، مۇقىم مۇھىتتا ياشاشنى ئۈمىد قىلىدۇ. ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ گۇللىنىشى ياكى خارابلىشىشى مەملىكەت ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە پاكلىق جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسىگە باغلىق بولىدۇ. ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىگىلىكىنى تەڭشىشى دەسلەپكى قەدەمدە ئۈنۈم بەردى، ئىقتىسادىي ئەھۋال تەدرىجىي ياخشىلىنىشقا باشلىدى. 1995 ـ يىلىدىن 1996 ـ يىلىغىچە نېفىت باھاسىنىڭ ئۆرلىشىمۇ ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يېڭى ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. 1996 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئالجىرىيە زۇڭلىسى تىلېمسېندىكى كادىرلار يىغىنىدا ھۆكۈمەت «خىيانەتچىلىككە ۋە چىرىكلىككە قارشى كۈرەشنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىپ، ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشكە بەل باغلىدى.» دېدى. بۇ كۈرەش ئەگەر غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىلسا، سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشىغىمۇ پايدىلىق بولىدۇ. ئەلۋەتتە، تەرەققىياتتا ئەگرى ـ توقاياقلىنىڭ پەيدا بولۇشىنى چەتكە قاقمىلى بولمايدۇ.

چوڭ يۇزلىنىشتىن قارىغاندا، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقىدا ئاجىزلاپ كېتىۋاتىدۇ. ئالجىرىيەدە دىندىن تاشقىرىلىق ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى. ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بەزى تەرەققىياتلارغا ئىگە بولالىشى مۇمكىن بولسىمۇ، لېكىن ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇپ، شەرىئەتنى يولغا قويالىشىغا توسالغۇ ناھايىتى كۆپ، ئۇ توسالغۇلاردىن ئۆتۈپ كېتەلىشى ناھايىتى قىيىن.

سەككىزىنچى باب

ۋەھھابىزم ۋە ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزم

XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا بارلىققا كەلگەن ۋەھھابىزم بىر خىل ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم بولۇپ، ھازىرقى زامانىدىكى ئىسلامىزمدىن پەرقلىنىدۇ. لېكىن، XX ئەسىرگە قەدەم باسقاندىن كېيىن، بولۇپمۇ 70 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە داۋام قىلغان «نېفىت گۈللىنىشى»نى باشتىن كەچۈرۈپ، ئىقتىساد تېز تەرەققىي قىلغاندىن كېيىن، ۋەھھابىزمغا ئەمەل قىلىدىغان ھوقۇقدارلار كۆز قاراش ۋە ئۇسۇلدا بۇرۇنقىدىن پەرقلىنىدىغان بولدى. لېكىن، بۇنداق روشەن «ھازىرقى زامان» تۇسىگە ئىگە ئىسلامىزم بىلەن كىتابىمىزدا تەھلىل قىلىنغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ. ئۇ ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمدىن داۋاملىشىپ كەلگەن، يېڭى تەرەققىياتلارغا ئىگە بولغان، ھازىرقى زامانىنىڭ بەزى تۇسلىرىنى ئالغان ئىسلامىزمدۇر.

ۋەھھابىزم ھەرىكىتىنىڭ ئاساسچىسى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلۋەھھاب (1703 — 1787) بولۇپ، ئۇ 1745 - يىلى نەجد رايونىدىكى خەلىپە مۇھەممەد سەئۇدى (1765 - يىلى ۋاپات بولغان) بىلەن ھاكىمىيەت ۋە دىن ئىتتىپاقى تۈزۈپ ھاكىمىيەت بىلەن دىننىڭ تەقدىرىنى بىرگە تۇتاشتۇردى. ئەرەب يېرىم

ئارىلىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، پادىشاھلىق قۇرۇشنىڭ ئۇزۇن مۇساپىسىدە مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ ، ئىككى قېتىملىق گۇللىنىش ۋە خارابلىشىشنى باستىن كەچۈرۈپ ، 1932 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنى قۇردى ، ۋەھھابىزم بۇ پادىشاھلىقنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغان مەزھىپى بولۇپ قالدى . ۋەھھابىزم ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە ساقلىنىپ قالغان بىر تارماق بولغاچقا ، «ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم» دەپ ئاتالغان (ئۇنىڭ تەشەببۇسىنى كىتابىمىزنىڭ ئىككىنچى باب 2 - پاراگرافتىن ئوقۇڭ) . زامانىمىزدىكى ئىسلام دۇنياسىدا ئۇنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولۇپ ، 30 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە يېتەكچىلىك قىلغان .

XX ئەسىرنىڭ 40 - ، 60 - يىللىرىدا دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك ھەرىكىتى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى ، سەئۇدى ئەرەبىستان پادىشاھلىقى قىيىن ئەھۋالدا قالدى ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ھەرىكىتى پەسكويغا چۈشۈپ قالدى . بىر مەزگىل ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىش ئارقىلىق ، بولۇپمۇ نېفتىنى ئېچىپ كىرىمىنى كۆپەيتكەندىن كېيىن ، دۆلەتنىڭ ھاياتىي كۈچى ئەسلىگە كەلدى . 60 - يىللاردا دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى كۈچەيىپ ، خەلقئارادىكى ئورنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . بۇ قېتىم ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ، دۆلەت كۈچەيگەنلىكتىن ، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەككە - مەدىنە جايلاشقان دۆلەت بولۇشتەك دىنىي شۆھرەت ۋە تارىخىي ئورۇندىن ئىبارەت پايدىلىق شارائىتقا ئىگە بولغانلىقتىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى دۇنيادىكى ئىسلامىزمنىڭ يېتەكچىسى بولدى . ۋەھھابىزم دۆلەتنىڭ ھاكىمىيەت كۈچىگە ۋە ئىقتىسادىي قۇدرىتىگە تايىنىپ ، خەلق ئارىسىدىكى پان ئىسلامىزم نامى بىلەن پۈتۈن دۇنيادا دىنىي تەبلىغات پائالىيەتلىرى ۋە دىنىي مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى كەڭ

قاتات يايدۇرۇپ ، خەلقئارادا قويۇق ئىسلام كەيپىياتىنى شەكىللەندۈردى . 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى قايتا باش كۆتۈردى ، ھەمدە ئىسلامىزم ھەرىكىتىدە يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەپ كەلدى . لېكىن ، ۋەھھابىزم بىلەن داڭق چىقارغان ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە نېفىت ئىگىلىكىنىڭ كۈچىگە ھەم ئىسلام دىنىدىكى ئالاھىدە تارىخىي ئورنىغا تايىنىپ ، چوڭ رول ئويناپ كەلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھۇجۇمىنىڭ 90 - يىللارنىڭ باشلىرى ئاجىزلىشىپ ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت بىلەن تىركىشىپ قېلىشىغا ئەگىشىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى ئىسلام دۇنياسىدا كۈندىن - كۈنگە گەۋدىلىنىشكە باشلىدى . ئۇ ئەمەل قىلغان «ۋەھھابىزم» ۋە «سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەندىزىسى»گە دۇنيادىكى دۆلەتلەر يېڭىچە نەزەر بىلەن قارايدىغان بولدى .

شۇڭا بۇ بابتا بۇگۈنكى ۋەھھابىزم ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ھازىرقى ئىسلامىزمنى مەركەزلىك تەتقىق قىلىمىز .

§1 . دىن بىلەن ھاكىمىيەتنىڭ يېڭى مۇناسىۋىتى

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن سەئۇدى جەمەتى بىلەن ۋەھھابىزمنىڭ مۇناسىۋىتىدە ناھايىتى كۆپ ئۆزگىرىشلەر بولدى . بۇ ئۆزگىرىشلەرنى كۆزىتىش بۇگۈنكى ۋەھھابىزمنى ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنى چۈشىنىشتە ئىنتايىن مۇھىم .

1 . ھاكىمىيەت بىلەن دىننىڭ ئىتتىپاقى يېڭى ئاساسقا ئىگە بولدى

XVIII ئەسىردە ۋەھھابىزم بىلەن سەئۇدى جەمەتى تۇزگەن

ئىتتىپاقنىڭ دىنىي ئاساسى قۇرغان ۋە ھەدىسكە قايتىش ، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئىسلام دىنىنى گۈللەندۈرۈشتىن ، سىياسىي ئاساسى ئەرەب يېرىم ئارىلىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى . 1932 ـ يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى قۇرۇلغاندا بۇ تارىخىي ۋەزىپە ئورۇندالدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، ۋەھھابىزم بىلەن سەئۇدى جەمەتىنىڭ ئىتتىپاقى يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى . ئىتتىپاقنىڭ ئاساسى يەنىلا دىن ۋە سىياسىيدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ مەزمۇندا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولدى ، دىنىي جەھەتتە ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ دىندىكى قانۇنىيلىقىنى ۋە ئۇنىڭ دىنىي جەھەتتىكى يېتەكچى ئورنىنى ئېتىراپ قىلىشنى قولغا كەلتۈرۈشكە ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىسلام دىنىنى تارقىتىپ ، ئىسلام كۆچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا بۇرالغانلىقىدا ئىپادىلەندى ؛ سىياسىي جەھەتتە ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا يارەملىشىشتىن ئىبارەت ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەھكەملەشكە ، جەمئىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى كېلىشتۇرۇشكە ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى يېڭىلاشنىڭ ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش سۇرئىتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، دەۋرنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ماسلىشىشقا بۇرالدى .

ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ئاھالە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . XX ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىغىچە كۆپ سانلىكى كىشىلەر كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن ، ئاز سانلىكى كىشىلەر دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدى . بۇ چارۋىچىلىقنىڭ ئاساس قىلغان ، يېرىم چارۋىچىلىق ، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىنتايىن بېكىنمە جەمئىيەت بولۇپ ، كىشىلەر

چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن ئىسلام مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋە قانداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن قەبىلە باشلىقى تۇزۇمىنى ئاساس قىلغان قەبىلە مەدەنىيەت ئەنئەنىسى كەيپىياتى ئىچىدە ياشاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى. لېكىن، 60 - يىللاردىن بۇيان پادىشاھلىق زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى باشلاشقا تەييارلىنىپ، ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ۋە تەشكىلىي ئورگانلىرىنى چوڭ ئىسلاھ قىلىپ، زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشقانلىقتىن ۋە قۇرۇلۇشتا غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەنلىكتىن، سەئۇدى ئەرەبىستانى جەمئىيىتى جىددىي ئۆزگىرىش دەۋرىگە كىردى. «قەدىمكى پادىشاھلىق»نىڭ قىياپىتى يېڭىلىنىپ، مۇئەييەن «زامانىۋىلاشقان سەۋىيە»گە ئىگە، «نېفىت پادىشاھلىقى»، «پۈل مۇئامىلە پادىشاھلىقى» ۋە «يۇقىرى پاراۋانلىق پادىشاھلىقى» نامى بىلەن دۇنياغا تونۇلغان دۆلەتكە ئۆزگەردى. پۈتكۈل ئىجتىمائىي ھاياتتا ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە چوڭ ھەم چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەر بولدى ۋە بولۇۋاتىدۇ. پادىشاھلىق تۈزۈمىدە ئۆزگىرىش بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن ھۆكۈمەتنىڭ فونكسىيىسىدە ۋە تەشكىلىي ئورگانلىرىدا نۇرغۇن يېڭىلىقلار بولدى. مەسىلەن، 1932 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى قۇرۇلغاندا، ھۆكۈمەتتە يالغۇز تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى تەسىس قىلىنغانىدى. 1975 - يىلى 9 - ئايدا يېڭى پادىشاھ خالىد ۋەزىرلەر يىغىنىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىگەندىن كېيىن، 20 مىنىستىرلىق ۋە كومىتېت تەسىس قىلىنىدى. ئوردىنىڭ بەش ئەزاسى مىنىستىرلىق ۋە كومىتېتلارنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشقا، قالغان مىنىستىرلىق، كومىتېتلارنىڭ رەھبەرلىكىنى يېڭى ئادەملەر ئۈستىگە ئالدى. يېڭىدىن ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن 28 ۋەزىرنىڭ ئوتتۇرىچە يېشى 55 ياشنىڭ ئاستىدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ

كۆپىنچىسى غەربتە تەربىيىلەنگەن ، 22 ئادەم دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغان .

سەئۇدى ئەرەبىستانى دۆلىتىدە شۇنچە چوڭ تەرەققىياتلار بولغان بولسىمۇ ، ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئىتتىپاق تۈزگەن ئىككى تەرەپ تۆۋەندىكى ئاساسىي پرىنسىپلارغا ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كەلدى : (1) پادىشاھ ۋەھھابىي مەزھىپىنىڭ ئىمامىلىقىنى ئۈستىگە ئېلىپ ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئالىي دىنىي داھىيسى بولىدۇ ؛ (2) دىن پەقەت دىنىي ئىدارە قىلىدۇ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلاشمايدۇ ؛ (3) ھاكىمىيەت ۋەھھابىي مەزھىپىگە ھۆرمەت قىلىپ ، ئۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللايدۇ ؛ (4) دىن ئوردىغا سادىق بولۇپ ، سەممىيلىك بىلەن يارەملىشىدۇ . ھاكىمىيەت بىلەن دىن تەقدىرداش بولىدۇ . ئوردا ھۆكۈمىتى ۋەھھابىزمدىن ئايرىلىپ كەتسە ، ئۆز دۆلىتىدە ۋە ئىسلام دۇنياسىدا ئۇنىڭ دىنىي جەھەتتىكى قانۇنىيلىقلىقى ئېتىراپ قىلىنمايدۇ ، پۈتۈن مەملىكەت مۇسۇلمانلىرى ئۇنىڭغا بويسۇنمايدۇ ؛ ۋەھھابىزم ئەگەر ئوردا ھۆكۈمىتىدىن ئايرىلىپ كەتسە ، شۇنداق سادىق قوللىغۇچى ۋە كۈچلۈك ئارقا تىرەكنى تاپالمايدۇ . شۇڭا ، ئىككىسىنى ئۇزۇن مۇددەت بىرەڭ ماسلىشىپ ، زىچ ھەمكارلىشىپ ، دۆلەتنى ئورتاق ئىدارە قىلىپ كەلدى .

2 . يېڭى ئاساستا پادىشاھ ھوقۇقىنىڭ ئىتتىپاقتىكى رەھبەرلىك ئورنى گەۋدىلەندۈرۈلدى

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىدا پادىشاھ دۆلەت باشلىقى بولۇپ ، دۆلەتنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرىدۇ . سىرتقا قارىتا دۆلەتكە ۋەكىللىك قىلىدۇ ھەم دۆلەت قوراللىق قىسىملىرىنىڭ باش قوماندانى ، قوشۇمچە ۋەزىرلەر يىغىنىنىڭ رەئىسى (ئىچكى كابىنېتنىڭ باش ۋەزىرى) بولۇپ ، ئالىي مەمۇرىي ھوقۇق ۋە

ئەدلىيە هوقۇقىنى يۇرگۈزىدۇ . ۋەزىرلەرنى ، ئۆلكە باشلىقلىرىنى ، چەت ئەللەردە تۇرۇشلۇق ئەلچىلەرنى ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنى ۋە باشقا يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى پادىشاھ ۋەزىپىگە تەينىلەيدۇ .

لېكىن ، سەئۇدى ئەرەبىستاندا كىشىگە ئالاھىدە تۇيۇلىدىغىنى شۇكى ، پادىشاھنىڭ دۆلەت باشلىقى سۈپىتىدە ئارمىيە ، ھۆكۈمەت هوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغانلىقى ئەمەس ، بەلكى پادىشاھلىقنى ساقلاپ تۇرغان ئىسلام ئالاھىدىلىكى بولۇپ ، پۈتكۈل دۆلەت كۆچلۈك ئىسلام كەيپىياتىدا بولۇش بىلەن بىللە ، پادىشاھ هوقۇقىنىڭ ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن ئىتتىپاقتىكى رەھبەرلىك ئورنى گەۋدىلەندۇرۇلگەن . بۇھال تۆۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ : (1) پادىشاھ «مەككە ۋە مەدىنىدىن ئىبارەت ئىككى مۇقەددەس جايىنىڭ چاكىرى» بولۇپ ، ئۇنىڭ پادىشاھلىق هوقۇقىنىڭ دىنىي جەھەتتىكى قانۇنىيلىقلىقى ۋە نەسەبچىلىكلىكىنى ۋە ئۇنىڭ دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىدىكى رەھبەرلىك ئورنىنى ئىپادىلەيدۇ ؛ (2) پادىشاھ مەملىكەت بويىچە ئالىي دىنىي داھىي بولۇش سۈپىتى بىلەن دۆلەت مۇپتىسىنى تەينىلەش ، دۆلەتنىڭ ئالىي دىنىي ئورگىنى — «يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار يىغىنى» ۋە «يۇقىرى دەرىجىلىك قازىلار يىغىنى» قۇرۇشنى قارار قىلىش هوقۇقىغا ئىگە بولۇپ ، بۇ ئۇنىڭ پادىشاھلىق هوقۇقىنىڭ ئىلاھ بەرگەن خۇسۇسىيىتىنى ئىپادىلەيدۇ . پادىشاھ «قۇرئان كەرىم»دە ئېيتىلغان «ئىش ئۇستىدىكىلەر»دىن بولۇپ ، بارلىق مۇسۇلمان ئۇنىڭغا بويسۇنۇشى كېرەك ؛ (3) شەرىئەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش پادىشاھنىڭ مۇھىممەد ئەلەيھىسسالامغا ۋە تۆت خەلىپىنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلغانلىقىنى ، زېمىننى ئاللانىڭ ئەمرى بويىچە ئىدارە قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ ؛ (4) ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدۇ ، بولۇپمۇ ئىسرائىلىيىنىڭ ئېرۇسالىمنى ئىشغال

قىلىۋېلىشىغا قارشى تۇرۇپ ، پادىشاھنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان قەتئىيلىكىنى ، ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايىنى قوغداش مەسئۇلىيىتىنى ئېنىق بىلگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ . چۈنكى ئۇ يەردە ئىسلام دىنىنىڭ ئۇچىنچى مۇقەددەس جايى — ئەقسا مەسچىتى بار . «قۇرئان كەرىم»نىڭ بەنى ئىسرائىل سۈرىسىدە ئاللا بىر كېچىدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى «مەسجىدۇل ھەرەمدىن مەسجىدۇل ئەقساغا يەتكۈزدى .»[1] دېيىلگەن .

ۋ . بېيجىڭ ئاساس دىنىي ھوقۇقىنىڭ ئىتتىپاقتىكى يارەملىشىش ئورنىنى بەلگىلىدى

بۇ ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم بىلەن ھازىرقى زامانىۋىلاشقان ئىسلامىزمنىڭ تۇپ ئىختىلاپلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم سەئۇدى ئەرەبىستاندا ، ئاندىن پۈتۈن دۇنيادا پاك دىنىي ئېتىقادنى ، ئىبادەتكە ئەمەل قىلىشنى ، شەرىئەتنى يولغا قويۇشنى ۋە دىنىي ئەخلاققا بويسۇنۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ ؛ ھازىرقى زامانىۋىلاشقان ئىسلامىزمنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى ئاۋۋال ئۆز دۆلىتىدە ، ئاندىن پۈتۈن دۇنيادا ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى تىكلەپ ، دۇنياغا ئىسلام دىنى بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىشتىن ئىبارەت .

دىنىنىڭ كونىلىقنى ساقلايدىغان تەرىپى بولىدۇ ، لېكىن ئۇنىڭ دۆلەتنىڭ سىياسىيسىغا خىزمەت قىلىدىغان تەرىپىمۇ ، دۇنيادىكى دۆلەتلەرده ئەزەلدىن شۇنداق بولۇپ كەلدى . غەرب

---

① بۇ «قۇرئان كەرىم»دىكى قىسسە بولۇپ ، مىلادىيە 621 يىلى 7 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى كېچىدە جىبرىئىل پەرىشتە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئېلىپ ، بۇراققا مىنىپ مەككىدىن ئىرۇسالىمغا كېلىپ ، ئۇ يەردە بىر تاشنىڭ ئۈستىدىن ئەرشكە كۆتۈرۈلۈپ يەتتە قات ئاسمانغا چىقىپ ، ئۇ يەردە ئادەم ئەلەيھىسسالام ، يەھيا ئەلەيھىسسالام ، يۈسۈپ ئەلەيھىسسالام ، مۇسا ئەلەيھىسسالام ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قاتارلىق كىشىلەنى كۆرۈپ ، تاك ئاتقاندا مەككىگە يېنىپ كەلگەن . ئاشۇ تاش مەشھۇر «بۇراق تاش تام» بولۇپ ، ھازىرقى مەخرە مەسچىتىنىڭ ئىچىدە ، بۇ مەسچىت 686 ـ يىلى سېلىنغان ئەقسا مەسچىتى قۇرۇلۇشلىرىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

دۇنياسى خرىستئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىشىدۇ ، لېكىن زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇردى . لېكىن بۇ ئىش ئەدەبىيات ـ سەنئەت گۈللەنگەن ، دىندىن تاشقىرىلىق دىنىنىڭ ئىلاھىي ھاكىمىيەت ھۆكۈمرانلىقى ئۈستىدىن غەلىبە قىلغان ، دىن دۆلەت ھاكىمىيىتىنى تۈتۈپ تۇرىدىغان ئورۇندىن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتكە بويسۇنۇپ ، دۆلەت سىياسىيسىغا خىزمەت قىلىدىغان ئورۇنغا چۈشكەندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشتى . ۋەھھابىزم سەئۇدى ئەرەبىستانىدا پادىشاھقا يارەملىشىدىغان ئورۇندا تۇردى . لېكىن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ مەنىۋى قۇدرىتى ۋە مەنىۋى تۈۋرۈكىي بولۇپ ، كۆچلۈك ئۇيۇشتۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولۇپ ، پادىشاھلىقنىڭ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ، دىنىي ئېتىقادنىڭ قوغداش ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش ، ئىسلاھات سىياسىتىنى يولغا قويۇش ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم كاپالىتى بولدى . ئەگەر خەلق كۆچلۈك ئۇيۇشتۇرۇش كۈچىگە ئىگە مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئىگە بولمىغان بولسا ، ئەگەر ھاكىمىيەت مۇستەھكەملەنمىگەن ، دىنىي ئېتىقاد ساقلىنىپ قالمىغان ، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم بولمىغان ، ئىسلاھات سىياسىتىنىڭ قانۇنىيلىقلىقى ئۆلىمالار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىپ ئوڭۇشلۇق ئىجرا قىلىنمىغان بولسا ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بارغىلى بولمايتتى .

ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش جەريانىدا ۋەھھابىزمچى ئۆلىمالار باشتىن ـ ئاخىرىغىچە «ئۆز بۇرچى»غا — يارەمچى بولۇش رولىغا ئەمەل قىلدى ، يەنى ئۆزىنىڭ «ئەنئەنىۋى تەۋەلىكى» تەسىرىگە ئۇچراپ ، كىچىكلەپ كەتسىمۇ ، پادىشاھ قارار قىلسا ، ئۇلار قارارنى قوبۇل قىلدى . مەسىلەن ، ئۆلىمالار سەئۇدى جەمەتىنىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە

ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلسىمۇ ، لېكىن ئوردىدىكى زىددىيەتلەرگە ، هوقۇق تەقسىماتى ياكى تالاش ـ تارتىشىغا ئەزەلدىن ئارىلاشماي ، بىتەرەپلىكنى ساقلاپ ، قايسى تەرەپ غەلىبە قىلسا ، شۇ تەرەپنى هىمايە قىلدى . شۇنداق قىلىپ ، ئۆزىنى ئىككىسى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن چېتكە ئالغاندىن باشقا ، ئۆزىنى كۆچلۈكلەرنى قوللايدىغان پايدىلىق ئورۇنغا ئىگە قىلدى . چۈنكى ، غەلىبە قىلغۇچى كۆچلۈكى بولىدۇ . 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە ئوردىدا «دۆلەت ئىشلىرىنىڭ هۆددىسىدىن چىقالمايدىغان پادىشاه سەئۇدى هاكىمىيەتنى داۋاملىق ئۆزى باشقۇرۇشى كېرەكمۇ ياكى هوقۇقنى قابىلىيەتلىك ۋەلىئەهد فايسالغا تاپشۇرۇپ بېرىش كېرەكمۇ دېگەن مەسىلىدە ئېغىر كرىزىس پەيدا بولغاندا ، ئۆلىمالار ئىزچىل بىتەرەپ پوزىتسىيە قوللاندى . يېڭىش ـ يېڭىلىش ئايدىڭلاشقاندا ، 12 ئۆلىما ئىككى نۇقتىلىق بايانات ئېلان قىلدى : (1) پادىشاه سەئۇدى دۆلەتنىڭ هۆكۈمرانى ، هۆرمەتلىنىشى كېرەك ؛ (2) ۋەلىئەهد ، ۋەزىرلەر يىغىنىنىڭ رەئىسى فايسال ئىچكى تاشقى ئىشلارغا رىياسەتلىك قىلىدۇ . پادىشاه ئورنىدا بولسۇن ـ بولمىسۇن ، بۇ هوقۇقلار پادىشاهنىڭ قولىغا قايتمايدۇ . 1964 ـ يىلى فايسال پادىشاه بولۇپ ، ئالته يىل داۋاملاشقان تالاش ـ تارتىش ئاخىرلاشتى . يەنه ئالايلى ، دىنىنىڭ مائارىپ ساهەسىدىكى ئورنى كۈندىن ـ كۈنگە كىچىكلىتىلدى ، دىندىن تاشقىرى مائارىپ ساهەسى تېز كېڭەيتىلدى . ئۆلىمالار دۆلەت قۇرۇشنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئېهتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ ، هۆكۈمەتنىڭ مائارىپنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش سىياسىتىنى قوللىدى . ۋەهھابىزم بىلەن زادى چېقىشالمايدىغان قىزلار مەكتىپى قۇرۇشنىمۇ ئۇلار تەدرىجىي قوبۇل قىلدى . دەسلەپ قىزلار باشلانغۇچ مەكتەپلىرى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدى . نەچچە يىلدىن كېيىن قىزلار ئوتتۇرا مەكتەپلىرى

قۇرۇلدى . يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن قىزلار ئىنستىتۇتلىرى قۇرۇلدى . بۇگۈنكى سەئۇدى ئەرەبىستانىدا مۇنداق يېڭى تەرەققىياتلار ئاز ئەمەس . بەزى ئوبزۇرچىلار بۇنى ۋەھھابىزمنىڭ مەغلۇبىيىتى دەيدۇ . لېكىن ، كۆپ ساندىكى ئوبزورچىلار بۇ ۋەھھابىزمدىكى ئىلگىرىلەش ۋە يېڭىلىنىش ، بۇنداق ئىلگىرىلەش ۋە يېڭىلىنىش جەمجىت ، ئاستا داۋاملىشىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ يېڭى دەۋردىمۇ ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولالىغانلىقىنىڭ سىرى مانا شۇ يەردە ، دەپ قارىدى .

§ 2 . ۋەھھابىزمنىڭ يېڭى رولى

دۆلەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئىتتىپاقىنىڭ مەزمۇنىدىكى ئۆزگىرىشكە ئەگىشىپ ، ۋەھھابىزم يېڭى ۋەزىپىلەرنى كۈتۈۋالدى . شۇنداقلا ، دەۋرنىڭ جىددىي رىقابىتىگە دۇچ كەلدى . يېڭى رولى بولمىسا ، مەۋجۇت بولالمايدۇ ، جانلىقلىق ۋە يېڭى تەرەققىيات بولمىسا ، يېڭى رىقابەتنى كۈتۈۋالالمايدۇ . ۋەھھابىزم دەۋرنىڭ ئىلگىرىلىشىنى ۋە تەلىپىنى ئانچە ـ مۇنچە چۈشىنىپ ، دېرىزىنى ئېچىۋېتىپ ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، يېڭى ۋەزىيەتتە يېڭى رول ئوينىيالىدى . شۇڭا ، بۇگۈنكى ۋەھھابىزمغا XVIII ئەسىردىكى كونا نەزەر بىلەن قاراشقا بولمايدۇ . ئۇنىڭ يېڭى رولى تۆۋەندىكى ئۈچ تەرەپتە ئىپادىلىنىدۇ :

1 . سەئۇدى ئەرەبىستانى ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ سىياسىتىنىڭ دىنىي جەھەتتىكى قانۇنىيلىقىنى كاپالەتلەندۈردى

سەئۇدى ئەرەبىستانى ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشلىرىنى ، بولۇپمۇ چوڭ تەدبىرلىرىنى پۈتۈن ئىتتىپاق قىلىش ۋە قوللاش بىلەن

بىللە ، ۋەھھابىزم ئۆلىمالىرىمۇ مەسلىھەت بېرىشى ۋە قوللىشى ، ھەمدە ئۇنىڭ قانۇنلۇق ئىكەنلىكىنى دىنىي جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىشى ، ھەتتا پەتۋا چىقىرىپ ۋە كلاسسىك ئەسەرلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ چۈشەندۈرۈشى كېرەك .

ۋەھھابىزمنىڭ رولى ئۇنىڭ ئاساسىي تەشەببۇسى بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ . بەلكى ئۇنىڭ بىر يۈرۈش دىنىي ئورگانلىرى ۋە تەشكىللىرى ئارقىلىق بۇ تەشەببۇسلارنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە كەڭ ئومۇملاشتۇرىدۇ . بەزى ئورگانلارنىڭ دىنىي ۋە مەمۇرىي رولى بولىدۇ . بۇ دىنىي ئورگانلار ۋە تەشكىللەرنىڭ مەركەز دەرىجىلىكلىرىدىكى دىنىي ۋە مەمۇرىي خىزمەتلەرنى ئىشلەيدىغان مۇپتىلىرى كېيىن «يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار يىغىنى»غا ئۆزگەرتىلدى . ئەدلىيە جەھەتتە «يۇقىرى دەرىجىلىك قازىلار يىغىنى» ، دىنىي نەزەرىيىۋى سىياسەتلەرنى تەنقىد ـ تەشۋىق قىلىشقا يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە «تەشۋىقات ۋە يېتەكچىلىك ئىدارىسى» قۇرۇلدى . مەركەزدىن يەرلىككىچە ئەدلىيە جەھەتتە ئۇچ دەرىجىلىك مەھكىمە شەرئى قۇرۇلدى ، دىنىي ئەخلاقنى قېلىپلاشتۇرۇش جەھەتتە «ياخشىلىققا دەۋەت قىلىش ، يامانلىقتىن توساش جەمئىيىتى» قۇرۇلدى ، دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلىش ۋە شەرىئەتكە بويسۇنۇشنى نازارەت قىلىشنى مەملىكەتنىڭ ھەممە جايلىرىدىكى مەسچىتلەر ئۇستىگە ئالدى . دېمەك ، دۆلەتنى مۇقىملاشتۇرۇشتا ۋەھھابىزمنىڭ رولى ئىنتايىن چوڭ بولدى . بۇنى تۆۋەندىكى بىر نەچچە مىسال بىلەن چۈشەندۈرىمىز : بىرىنچى مىسال شۇكى ، 70 ـ يىللاردىن ئىلگىرى دۆلەت ئۇزۇن مۇددەت بېكىنمە ھالەتتە تۇرغانلىقتىن ، نۇرغۇن كىشىلەر غەربنىڭ ئىلغار تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلىرىنى كىرگۈزۈشنى چۈشەنمەيتتى ، ئۇنىڭدىن گۇمانلىناتتى . مەسىلەن ، رادىئو ئۇسكۇنىلىرىنى ئىشلىتىشكە قارشى تۇراتتى . «تۆمۈرنىڭ سۆز قىلالىشى زامان ئاخىرنىڭ بېشارىتى» دېگەن

باھانىنى كۆرسىتەتتى . ھۆكۈمەت ئالدى بىلەن ئۆلۈمالارغا خىزمەت ئىشلىدى ، بولۇپمۇ ئۇلارنى بۇ «غەلىتە نەرسە»نى كۆرۈپ بېقىشقا ، بۇ «غەلىتە نەرسە»دىن چىققان «قۇرئان كەرىم»نى قىرائەت قىلغان ياكى ئاۋازنى ئاڭلاپ بېقىشقا تەكلىپ قىلدى . ئۇلار بۇ نەرسىنىڭ ئاللانىڭ سۆزىنى تارقىتالايدىغان ئاجايىپ رولىنى كۆردى . ئۇلار رادىئونى قوبۇل قىلدى . ئاندىن كۆپچىلىككە ئەجنەبىيلەرنىڭ بۇ نەرسىلىرىنى سېتىۋېلىپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنىڭ ئىسلام روھىغا خىلاپ ئەمەس ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى . بۇنى كۆپچىلىكمۇ ناھايىتى تېز قوبۇل قىلدى . پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنى كىرگۈزۈشتىكى ئىدىيىۋى توسالغۇلار شۇنىڭ بىلەن تۈگىتىلدى . 2 - مىسال شۇكى ، 1979 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى بىر تۈركۈم قوراللىق كىشىلەر مەسجىدۇل ھەرەمگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلدى ۋە مەسچىتنى ئىشغال قىلىۋالدى . ئۇلار يۇقىرى ئاۋازلىق كانايلار ئارقىلىق كىشىلەرنى سەئۇدى جەمەتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇۋېتىشكە چاقىردى . ئىسلام دىنىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە مەسچىتتە زوراۋانلىق قىلىشقا ۋە قان تۆكۈشكە بولمايتتى . مەسجىدۇل ھەرەمدە ئۇنداق قىلىشقا تېخىمۇ يول قويۇلمايتتى . ۋەھالەنكى ، قوراللىق كىشىلەرنىڭ ھەربىكتى پادىشاھلىقىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە تەھدىت سالدى . پادىشاھ خالىد بىننى سەئۇد دەرھال ئۆلىمالارنى يىغىپ بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۇسۇلىنى مەسلىھەتلەشتى . مۇشۇنداق ئاچقۇچلۇق پەيتتە ئۆلىمالار ئەسكەر ئەۋەتىپ باستۇرۇشقا ماقۇل بولدى . ئۆلىمالار قوللىغانلىقتىن ، ئارمىيىنىڭ ھەربىكتى پادىشاھنىڭ قانۇنىغا ئۇيغۇن بولۇپلا قالماستىن ، شەرىئەتكىمۇ ئۇيغۇن بولدى . نەتىجىدە ، 115 ئادەم ئېتىۋېتىلدى ، 170 ئادەم تىرىك تۇتۇلدى . بىر ئايدىن كېيىن مەملىكەتلىك باش ئۆلىما ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 67 ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بېرىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى .

3 ـ مىسال شۇكى ، پارس قولتۇقى كرىزىسىدا ۋە پارس قولتۇقى ئۇرۇشى مەزگىلىدە سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى دۆلەتنىڭ خەۋپسىزلىكىنى قوغداشنىى نەزەرگە ئېلىپ ، كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كىرىشىگە قوشۇلدى . ئۇلار ئاساسلىقى ئامېرىكا ئەسكەرلىرى بولۇپ ، ئادەم سانى 500 مىڭغا يېتەتتى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئايال ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى . يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار يېغىنى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى قەتئىي قوللاپ ، كۆپ دۆلەت ئەسكەرلىرىنىڭ كىرىشىگە يول قويۇش توغرىسىدا ئالاھىدە پەتىۋا جاكارلىدى . قارشى تۇرغۇچىلارنىى «دىنغا چېقىلۇش ، سىياسىيدىن يىراق تۇرۇش» ھەققىدە ئاگاھلاندۇردى . ھۆكۈمەت بۇيرۇقى بىلەن دىنىي بۇيرۇق تەڭ چۈشۈۋىدى ، پۈتۈن مەملىكەت بويسۇندى ، ئەسكەر كىرىش مەسىلىسىمۇ «ھەل» بولدى .

2 . ئىسلامىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت يارىشتۇرۇلدى

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ «ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتى» ئەمەلىيەتتە ئىسلامىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىى ۋە قەبىلىلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت ئىككى قىسمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ ئىككى قىسىم مەدەنىيەتنىڭ شەكىللىنىشى ھەم ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورتاقلىققا ئىگە ، ھەم ئىدىئولوگىيە ۋە ئېتىقادتىكى پەرقلەرگە ئىگە . سەئۇدى ئەرەبىستانىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشتا ھەل قىلىدىغان مەسىلە جەمئىيەتنى ۋە ئىگىلىكنى زامانىۋىلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئىدىئولوگىيە ۋە ئېتىقادتا زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش قەبىلىلەر ئىدىئولوگىيىسى بىلەن چەكلىنىدۇ . دىنىي ئېتىقادنى ئۆزگەرتىشكە بولمىغانىى ھېسابقا

ئالمىغاندا ، باشقا ھەممە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتلەرنى — ئاساسلىقى ماددىي مەدەنىيلىكنى ۋە ماددىي مەدەنىيلىك تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ئىدىيىۋى ئاڭنى ، قائىدە ـ تۈزۈملەرنى ، تۈرمۇش ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە بولىدۇ . بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشىنى تىرىشىپ تېزلىتىپ ، زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىغا مېڭىش كېرەك . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى زامانىۋاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى داۋامىدا ئۆزگەرتىشكە بولىدىغان بۇ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتلەرنى ئىسلاھ قىلدى . ئۆزگەرتىشكە بولىدىغان بۇ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتلەر ئۇزۇن مۇددەت بىكىنمىلىك ۋە ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلماسلىقى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان . ئىسلاھات ھەر خىل توسقۇنلۇقلارغا ئۇچرىسىمۇ ، لېكىن ئۇنى توگىتىش ئاسانراق بولىدۇ . شۇڭا ، ھۆكۈمەت تەشۋىق قىلىش ، چۈشەندۈرۈش ، ئۇلگە كۆرسىتىش ، تەدرىجىي ئىلگىرىلەشكە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىللە ، ئىشكىنى چوڭراق ئېچىۋېتىپ ئىشلىدى ، قەدەمنى تېزرەك باسقىلى بولسا ، تېزرەك باستى ، كۈچنى چوڭراق سەرپ قىلغىلى بولسا ، چوڭراق سەرپ قىلدى .

شۇڭا ، زامانىۋىلاشتۇرۇش بىلەن ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئۇنىڭ بىلەن ئىسلام ئېتىقادىنىڭ مۇناسىۋىتىگە مەركەزلىشىپ قالدى . سەئۇدى ئەرەبىستانىي پادىشاھلىقى ۋەھھابى مەزھىپىگە ھۆرمەت قىلىدۇ ، ئىسلام دىنىنى پادىشاھلىق دۆلەت قۇرۇلۇشنىڭ ئاساسىي قىلغان ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا ئىشىنىدۇ . شۇڭا ، ئىسلام ئېتىقادىنى قىلچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ ، ئاجىزلاشتۇرۇشقىمۇ بولمايدۇ . لېكىن ، ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي مەقسەت ـ ئەقىدىسى «قورئان كەرىم» ۋە ھەدىستە ئېنىق بەلگىلەنگەن ، «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس بولسا مىلادىيە VII ئەسىردە بارلىققا كەلگەن . شۇڭا ، XX ئەسىردىكى نۇرغۇن يېڭى شەيئىلەر توغرۇلۇق قورئان ۋە ھەدىستە ئېنىق بەلگىلىمە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس .

شەرىئەتنىڭ مەزمۇنى ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ . بۇنىڭ بىر قىسمى ، قۇرئان ۋە ھەدىستە ئېنىق بەلگىلەنگەن ئەقىدە ـ تەلىماتلار مۇسۇلمانلار ئورتاق ئېتىراپ قىلغان مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەر بولۇپ ، ھېچقانداق ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ ؛ يەنە بىر قىسمى ، كېيىنكى فەقىھلەر ياكى خەلىپىلەر ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن يېڭىدىن تۈزۈپ چىققان قائىدىلەر بولۇپ ، بۇ قائىدىلەر «مەڭگۈلۈك ئەقىدىلەر »گە مەنسۇپ بولمايدۇ . شۇڭا ، كېيىنكىلەر تولۇقلىسا ، ئۆزگەرتسە ، تەرەققىي قىلدۇرسا ياكى ئىسلام دىنى ئەزەلدىن ئېتىراپ قىلىپ كەلگەن ئىجتىھاتتىن پايدىلىنىپ يېڭىۋاشتىن تەكشۈرسە ، شەرھلىسە ، تۈزەتسە ، ئەمەلدىن قالدۇرسا ، دەۋر تەرەققىياتىنىڭ يېڭى ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، ھەر خىل يېڭى قانۇن ۋە قائىدە ـ تۈزۈملەرنى تۈزۈپ چىقسا بولىدۇ . ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا خىلاپلىق قىلمىسا ، شۇنداق قىلىشقا يول قويۇلىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى يولغا قويماقچى بولدى . بۇ XX ئەسىردىكى يېڭى شەيئى بولۇپ ، «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستە بۇ ھەقتە ئېنىق بەلگىلىمە يوق ئىدى . شۇڭا ، «ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا خىلاپلىق قىلماسلىق »تىن ئىبارەت مۇشۇ پرىنسىپنى ئىگىلىسىلا بولىدۇ . كىم «ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا خىلاپلىق ئەمەس» دېيەلەيدۇ ؟ بىرى ، دۆلەت باشلىقى ، قوشۇمچە ۋەھھابىي مەزھىپىنىڭ ئالىي داھىيسى بولغان پادىشاھ ؛ يەنە بىرى ، شۇنداقلا تېخىمۇ مۇھىمى ، دىنىي ئىشلارنى باشقۇرىدىغان دۆلەت مۇپتىسى شۇنداق دېيەلەيدۇ . مۇپتىلىق ۋەزىپىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، بۇ ئورۇننى يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار يىغىنى ئىگىلىدى . شۇڭا ، پادىشاھ ئابدۇل ئەزىز ئىبنى سەئۇدى (1902 — 1953) يولىورۇق بېرىپ مۇنداق دېدى : ھەرقانداق شەيئى ئىسلام دىنىغا زىت كەلمىسىلا ، «قۇرئان كەرىم »دە ئېنىق بەلگىلىمە بولمىسىمۇ ، قوبۇل قىلىشقا بولىدۇ .

ئۇ شەرىئەتكە ئۇيغۇن كېلىدۇ . پادىشاھنىڭ بۇ يولىيورۇقى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىشىدىكى دەستۇر بولۇپ ، زامانىۋىلاشتۇرۇشقا يول ئاچقان يېشىل چىراغ بولدى . نۇرغۇن يېڭى فاكتجىن - سىياسەتلەر ، قانۇن - تۈزۈملەر مۇپتىنىڭ ، كېيىنكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار يىغىنىنىڭ ماقۇللۇقىغا ئىگە بولسا ياكى پەتىۋا چىقىرىپ ئېتىراپ قىلىنسا ، دىنىي جەھەتتىكى قانۇنىيلىقلىققا ئىگە بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە توسالغۇسىز يولغا قويۇلدى . بۇنىڭدىن زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى دەۋرىدە ۋەھھابىزمنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ياراشتۇرۇشتىكى غايەت چوڭ رولىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇلۇشىغا ۋەھھابىزمنىڭ تامغىسى بېسىلغان .

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇلۇشى ئىسلام ئېتىقادىنى كۈچەيتىش ، يېڭى ماددىي مەدەنىيەتنى ئاساسىنى بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت يېتەكچى ئىدىيە بىلەن ئېلىپ بېرىلدى . بۇنداق قىلىش شەكسىزكى ، دۆلەت ئەھۋالىغا ، خەلق ئەھۋالىغا ۋە دىن ئەھۋالىغا ئۇيغۇن ئىدى . پۈتۈن مەملىكەتتىكى مۇسۇلمانلار ئىسلام ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىشنى ۋە كۈچەيتىشنى ئارزۇ قىلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دۆلەتنىڭ گۈللىنىپ ، خەلقنىڭ ماددىي تۇرمۇشىنىڭ ئۆزلۈكسىز ياخشىلىنىشىنى جىددىي ئۈمىد قىلىدۇ . شۇڭا ، ھۆكۈمەت نۇرغۇن تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئىسلام ئېتىقادىنى قوغدىدى . بىر تەرەپتىن ، دىنىي تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ ، ئۆلىمالار بىلەن دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ رولىنى كۈچەيتىسە ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، سىرتتىن كەلگەن مەدەنىيەتلەرنى ، بولۇپمۇ غەرب مەدەنىيىتىنى ئايرىۋېتىش تەدبىرلىرىنى قوللاندى . مەسىلەن ، چەت ئەللىك ئەمگەكچىلەر ، تېخنىكلار ۋە ئايرىپورتتىكى ئامېرىكا ئەسكەرلىرى ئولتۇرغان

رايونلارنى ۋە پائالىيەت دائىرىسىنى بەلگىلەپ ، غەربنىڭ كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىملىرىنى ، مۇزىكا ۋە سەھنە كىتابلىرىنى ئېلىپ كىرىشنى چەكلەپ ، ھەم دۆلەتتە قويۇق دىنىي كەيپىياتنى ساقلاپ قالدى . ھەم زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ باردى .

نۇرغۇن غەربلىكلەر تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر «زامانىۋىلاشماقچى بولىدىكەن ، ئالدى بىلەن غەربلىشىشى كېرەك» دەپ قارايدۇ . بۇنداق ئىدىيە بىر بولسا ، غەرب مەدەنىيەت مەركەزچىلىكى نەزەريىسىدىن كەلگەن . بىر بولسا ، مۇستەملىكىچىلىكنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىق ئىدىيىسىدىن كەلگەن . ۋەھالەنكى ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن ، ئۆز دۆلىتىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىدە چىڭ تۇرۇپ ، چەت ئەللەردىكى ئىلغار شەيئىلەرنى تاللاپ قوبۇل قىلىپ ، ئۆز دۆلىتىنىڭ نېفىت بايلىقى ۋە نېفىت سانائىتى ئاساسىدىكى ئۇستۇنلۇكنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ ، ئۆزىگە خاس زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىدا مېڭىپ ، ھېلىقى غەربلىكلەرنىڭ خاتا قاراشتا بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى .

سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەر توغرىسىدا يۇقىرىقىدەك تونۇشقا ئىگە بولغاندىن كېيىن ، پادىشاھ فايسالنىڭ «ئون نۇقتىلىق ئىسلاھات پىلانى»نىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر چۈشىنەلەيمىز .

سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەسلىي ئىنتايىن نامرات دۆلەت بولۇپ ، تۇرغۇن ، قاتمال ھالەتتە قالغاندى . 1938 - يىلى نېفىتنى سودا خاراكتېرىدە ئېچىش باشلانغاندىن كېيىن ، دۆلەت يېڭى مالىيە مەنبەسىگە ئىگە بولدى . 50 - يىللاردىن كېيىن ، نېفىت كىرىمى كۆپەيگەنلىكتىن ، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى كۆپ ياخشىلاندى . شۇنىڭغا ئەگىشىپ ، بەزى بىلىملىك زاتلاردا

زامانۇىلاشتۇرۇش ئېڭى ئويغاندى ھەم بۇ ئاڭ ئۇزلۇكسىز كۈچەيدى . پادىشاھ فايسال ئۇلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى بولدى . 1962 ـ يىلى 11 ـ ئايدا پادىشاھ ئۇنىڭ ۋەزىرلەر يىغىنىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىگەندە ئۇ ھاكىمىيەت تۈتۈش پروگراممىسىدا «ئون نۇقتىلىق ئىسلاھات پىلانى»نى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ پىلان كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ «زامانۇىلاشتۇرۇشنى ھەقىقىي باشلىغان» ئىسلاھات پىلانى دەپ ئاتالدى .

فايسالنىڭ ئىسلاھات پىلانى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا نىسبەتەن مىسلىسىز سەكرەش پىلانى بولۇپ ، بۇ پىلان پادىشاھلىقنىڭ نامراتلىقنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ ، زامانۇىلىشىشقا مېڭىشنىڭ يېڭى دەۋرىنى ئېچىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى . بۇ پىلان دىن ، جەمئىيەت ، سىياسىي ، ئىقتىساد ، پۇل مۇئامىلە ، مائارىپ ، ئەدلىيە ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىكى ، قاتناش ، سەھىيە قاتارلىق ساھەلەردىكى تۈزۈم ۋە ئورگانلارغا چېتىشلىق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئالدى بىلەن ئىسلام مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ۋە قەبىلە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ، جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى سىنىپ ، قاتلاملارنىڭ ئىدىيىۋى قاراشلىرىغا ۋە جانىجان مەنپەئىتىگە چېتىلدى . شۇڭا بۇ پىلان بىلەن باشلانغان ئۆزگىرىشنىڭ كەڭ دائىرىدىكى ئىدىيە ئۆزگىرىشى ، ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش ۋە تېخنىكا ئۆزگىرىشى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن بولدى .

ئون نۇقتىلىق پىلاندىكى بەش نۇقتا ئىسلام دىنىغا بېۋاستە چېتىلدى . بۇنىڭدىن ئىسلام دىنىنىڭ پىلاندىكى مۇھىملىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

ئىسلاھات پىلانىدىكى بىرىنچى نۇقتا ھازىرقى زامان ئەھمىيىتىگە ئىگە «تۈپ قانۇن» تۈزۈشتىن ئىبارەت . نۇرغۇن تەھلىلچىلەرنىڭ قارىشىچە ، بۇ «تۈپ قانۇن» ئىسلام ئاساسىي

قانۇنى تۈزۈشنى كۆرسىتىشى مۇمكىن . بۇ يېڭى قانۇن « ‹قۇرئان كەرىم › ، ھەدىس ۋە ئەنئەنىۋى خەلىپىلىكلەرنىڭ مەزمۇننىي قوبۇل قىلغان »دىن باشقا ، ھازىرقى زامان مەزمۇنلىرىنىمۇ قوبۇل قىلىدۇ . مەسىلەن ، ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلار بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى شەرھلەيدۇ ، ھۆكۈمەتنىڭ ھەر خىل ھوقۇقلىرىنىڭ چېكىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەيدۇ . پۇقرالارنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرىنى بەلگىلەيدۇ . بۇنداق تۈپ قانۇننى تۈزۈش سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ زامانىۋىلىشىش يولىغا مېڭىشىنىڭ ئېھتىياجى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . دىنىي نۇقتىدىن قارىغاندا ، ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ماس كېلىش ـ كەلمەسلىك مەسىلىسى مەۋجۇت . چۈنكى ، يېڭى قانۇندىمۇ پادىشاھلىق قانۇنلۇق ئورنىنى ھەدىس ۋە شەرىئەتتىكىدەك قولغا كەلتۈرۈش توغرا كەلسە ، يۇقىرى قاتلامدىكى بەزى دىنىي زاتلار ۋەھھابىزم ئەقىدىسىنىڭ روھىغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ ، دەپ قارىشى مۇمكىن . بۇ ئىنتايىن چوڭ سىياسىي ۋە دىنىي مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى بولۇپ ، شۇ چاغدا پۈرسەت پىشمىغانىدى . پادىشاھمۇ ئۆزىنىڭ پىكرىنى ئۆلىمالارغا تېڭىپ ، دەرھال ھەل قىلىش كېرەك دەپ تۇرۇۋالمىدى . بەلكى بىر تەرەپتىن ، تۈپ قانۇن تۈزۈش مەسىلىسىنى ۋاقتىنچە «بىر چەتكە» ئېلىپ قويۇپ ، كېيىن شارائىت پىشىپ يېتىلگەندە ھەل قىلىشنى كۈتتى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆلىمالارغا سەۋرچانلىق بىلەن قايىل قىلىش خىزمىتى ئىشلەش بىلەن بىللە ، ئەگىپ ماڭمىدىغان يېتەكچى فاڭجېننى قوللاندى . سۆز بىلەن قايىل قىلىش خىزمىتى ئىشلەشتە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۆلىمالارغا رادىئو ئۇسكۇنلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشىنى چۈشەندۈرگەندەك ئۇسۇلنى قوللاندى . ئەگىپ مېڭىشتىن ئىبارەت يېتەكچى فاڭجېننى ئاساسىي توسالغۇدىن ئەگىپ ئۆتۈش ، ئەنئەنە

بىلەن ھازىرقى زاماننىڭ قوشۇلۇش نۇقتىسىنى تېپىش ، ئىسلاھات دەرىجىسىنى ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ بېكىتىش ، تەدرىجىي ئىلگىرىلەش ، مۇۋاپىق بولۇشقا دىققەت قىلىش دەپ يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ . ئىسلام مەدەنىيىتى ئەنئەنىسىگە مۇسۇلمانلار ئاڭلىق ئەمەل قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى بۇ ئەنئەنە كۈچلۈك چەكلەش كۈچىگە ئىگە بولۇپ ، ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىشىغا بولمايدۇ . شۇڭا ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ، كۆز قاراشنى يېڭىلاشقا دائىر ھەرقانداق تەشەببۇس ۋە ئىسلاھاتقا دائىر ھەر خىل فاڭجېن - سىياسەتلەرنىڭ دۆلەتكە ، خەلققە پايدىلىق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئىسلام دىنىنىڭ روھىغىمۇ خىلاپ ئەمەس ئىكەنلىكىگە مۇسۇلمانلارنى يېتەرلىك ئاساس بىلەن قايىل قىلمىغاندا ، ئۇلار يېڭى ئىدىيە ، يېڭى قاراشلارنى قوبۇل قىلمايدۇ ، زامانىۋىلاشتۇرۇشنى تېخىمۇ قارشى ئالمايدۇ . شۇڭا ، ھۆكۈمەت تۇنجى پادىشاھ سەئۇدى ئوتتۇرىغا قويغان «ھەرقانداق يېڭى شەيئى ئىسلام دىنىغا زىت كەلمىسىلا ، (قۇرئان كەرىم) دە ئېنىق بەلگىلىمە بولمىسىمۇ ئۇنى قوبۇل قىلىشقا بولىدۇ» دېگەن يېتەكچى پرىنسىپقا ئىزچىل ئەمەل قىلىپ ، ئۇنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ يولىنى ئېچىۋېتىشتىكى يېشىل چىراغ دەپ بىلدى . چۈنكى ، ئىسلام مەدەنىيىتە ئەنئەنىسىدە تۇنۇگۈن توغرىسىدىكى ئېنىق بەلگىلىمىلەر بولۇپ ، بۈگۈنكى زامانىۋىلاشتۇرۇش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلمىغان . دىنىنىڭ چەكلەش كۈچىمۇ بۇنىڭغا چېتىلمايدۇ . بۇ يەردە بىر يوچۇق مەۋجۇت . يېشىل چىراغنى ياندۇرۇپ يوچۇقنى يورۇتقاندا ، ئۇ تۇنۇگۈن بىلەن بۈگۈن ۋە ئەتىنى تۇناشتۇرىدۇ . شەرت شۇكى ، «تۇنۇگۈن»گە خىلاپلىق قىلماسلىق لازىم . «قۇرئان كەرىم»دە بەلگىلەنمىگەن ، لېكىن ئىسلام روھىغا زىت كەلمەيدىغان «ھەرقانداق يېڭى شەيئى»نىمۇ قوبۇل قىلىشقا بولىدىغانلىقى زامانىۋىلاشتۇرۇش مۇساپىسىغا يېشىل چىراغ يېقىپ بېرىشتىن

دېرەك بېرىدۇ . مۇشۇ يوچۇق بولسا ، ئۇنىڭغا ئۆلىمالارنىڭ ياردىمى قوشۇلسا — ئۆلىمالار مۇسۇلمانلارغا پەتۋا چىقىرىپ ، ئۇنىڭ ئىسلام روھىغا زىت ئەمەسلىكىنى ئېتىراپ قىلسا ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا دىنىي جەھەتتىكى قانۇنىيلىق بېرىلسە ، زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىدىكى نۇرغۇن شەيئىلەرگە ئوڭۇشلۇق يارىتىلىدۇ . يوچۇقتىن ئۆتكەندىن كېيىن مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ئەمەلىي ئۇچرىشىشىدا نۇرغۇن زىددىيەتلەر پەيدا بولۇشى ، ھەتتا زىددىيەت ئۆتكۈرلىشىپ كېتىش مەسىلىسى پەيدا بولۇشى مۇمكىن . سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى زامانىۋىلاشتۇرۇش مۇساپىسىغا ئاستا ، مۇۋاپىق ، مۇقىم بولۇش فاكتېرىنى قوللىنىپ ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئىمكانقەدەر ياراشتۇردى ، ھەمدە ئىككىسىنى تەدرىجىي يېقىنلاشتۇردى ۋە ماسلاشتۇردى . بۇ ئىش نەتىجىلىك بولۇپ ، «سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەندىزىسى»نىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولدى . پادىشاھنىڭ بۇ يېتەكچى پرىنسىپى ، ماھىيەتتە ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىھات پرىنسىپىدىن تولۇق پايدىلىنىش بولۇپ ، يېڭى دەۋر ۋە يېڭى ۋەزىيەتتە ھۆكۈمەتنى جانلىق بىر تەرەپ قىلىدىغان ئۇنۇملۇك مېخانىزمغا ئىگە قىلىپ ، دۆلەت ۋە دىندىكى يېڭىلاش بىلەن تەرەققىياتقا خېلى چوڭ بوشلۇق قالدۇردى . ئىجتىھاتتىن تولۇق پايدىلىنىش ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم بىلەن ھازىرقى زامانداكى ئىسلامىزمغا نىسبەتەن ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . چۈنكى ئىجتىھاتقا تايانغاندىلا ئۇلار بۈگۈنكى دۇنيادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ ۋە تەرەققىي قىلالايدۇ . لېكىن ، ۋەھھابىزم ئەنئەنىسىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ چوڭ بۆسۈش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

«ئىسلاھات پىلانى»نىڭ بەشىنچى تۈقتىسى ھۆكۈمەتنىڭ پۇقرالارغا ، يەنى كەڭ مۇسۇلمانلارغا ئىسلام ئېتىقادىدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئىسلام دىنىنىڭ مەجبۇرىيەتلىرىگە ئەمەل قىلىش

توغرىسىدا ۋەدە بېرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇ ئىش شۇنىڭ ئۈچۈن ئايرىم نۇقتا قىلىنغانتىن ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىكى بىرقاتار مەسىلىلەرنىڭ بەزىلىرى دىن بىلەن قاتتىق توقۇنۇشۇپ ، ئۇنداق ياكى بۇنداق زىددىيەتلەر پەيدا بولۇپ ، دىندا بەزى ئىسلاھاتلارنى قىلىشقا توغرا كېلىشى مۇمكىن . بۇنداق ئەھۋال مۇسۇلمانلاردا خاتا چۈشەنچە پەيدا قىلىپ قويىدۇ ، ھەتتا كىشىلەر ھۆكۈمەتنىڭ ئىسلام خۇسۇسىيىتىدىن گۇمانلىنىپ قالىدۇ . بۇنداق گۇمان ئۆز ۋاقتىدا تۈگىتىلمىسە ، ھۆكۈمەت بىلەن پۇقرا ئوتتۇرىسىدا نىزا ھەتتا ئېغىر قارشىلىق پەيدا بولۇپ ، دۆلەتنى پارچىلىنىپ كەتكەن قالايمىقان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن . بۇ يەردىمۇ شۇنى ئېنىق كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ھۆكۈمەت زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ، ھەممىدىن ئاۋۋال ھاكىمىيەت بىلەن دىننىڭ مۇناسىۋىتىنى ياخشى ماسلاشتۇرۇشى لازىم .

«ئىسلاھات پىلانى»نىڭ تۆتىنچى نۇقتىسىدىكى شەرئەتنى شەرھلەش كومىتېتى قۇرۇش ، ئالتىنچى نۇقتىسىدىكى «ياخشىلىققا دەۋەت قىلىش ، يامانلىقتىن توسۇش جەمئىيىتى»نى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدىكى قاراشلار ھۆكۈمەتنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەملگە ئاشۇرۇش يولىدىكى بىرقاتار كەڭ ۋە چوڭقۇر ئىسلاھاتتا كىشىلەردىكى كونا ئىدىيە ، كونا كۆز قاراشلارنىڭ كۈچلۈك زەربىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى ، كونا ئەنئەنىۋى ئادەتلەر ۋە كونا قائىدە - تۈزۈملەرنىڭ چىقىرىۋېتىلىدىغان ياكى ئىسلاھ قىلىنىدىغانلىقىنى ، ماددىي تۇرمۇشتىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى سىنىپ ، تەبىقىلەردە چوڭ بۆلۈنۈش ، چوڭ داۋالغۇش پەيدا قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ . شۇڭا ھۆكۈمەت ۋەھھابىزمنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ، ئۇنى

هۆكۈمەتكە ماسلاشتۇرۇپ ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ماسلاشتۇرۇپ ، دىنىي نۇقتىدىن زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ ۋە چۈشەندۈرۈپ ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئازاد قىلىشىغا ، كۆز قارىشىنى ئۆزگەرتىشىگە ياردەم بېرىپ ، دىن ۋە جەمئىيەتتىكى ھەر خىل زىددىيەتلەرنى پەسەيتىپ ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، ھەرقانداق قالايمىقانچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك .

۵ . سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىدىكى رەھبەرلىك ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈپ بەردى ۋە مۇستەھكەملەپ بەردى

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى . سەئۇدى جەمەتى بىلەن ۋەھھابىزمنىڭ ئاساسچىسى شەيخ مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇل ۋەھھاب 1745 ـ يىلى ھاكىمىيەت بىلەن دىن ئىتتىپاقىنى قۇرغاندىن كېيىن ، جاپالىق جەڭلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ، 1811 ـ يىلى سەئۇدى دۆلىتىنى قۇردى . لېكىن بۇ سەئۇدى دۆلىتى 1818 ـ يىلى يوقىتىلدى . كېيىن مىڭ بىر مۇشەققەتلەر بىلەن سەئۇدى دۆلىتىنى 1824 ـ يىلى قايتا قۇردى . ۋەھالەنكى ، ئىككىنچى سەئۇدى دۆلىتىمۇ 1892 ـ يىلى يەنە يوقىتىلدى . كېيىن ئۇلار قايتىدىن ئاتلىنىپ ، نەجدنى ۋە ئۇنىڭغا تەۋە رايونلارنى كونترول قىلدى . 1926 ـ يىلى ھىجازنى تارتىۋالدى . 24 ياشلىق ئابدۇل ئەزىز بىن سەئۇدى ئۆزىنى ھىجازنىڭ پادىشاھى دەپ جاكارلىدى . ياندۇرقى يىلى نەجدنىڭ پادىشاھى بولدى . شۇنداق قىلىپ ، ئىككى رايون بىر پادىشاھلىققا بىرلىككە كەلتۈرۈلدى . دۆلەت نامى «ھىجاز ، نەجد ۋە ئۇنىڭغا تەۋە رايونلار پادىشاھلىقى» قىلىپ بېكىتىلدى . 1932 ـ يىلى «سەئۇدى ئەرەبىستانى»غا ئۆزگەرتىلدى . ئابدۇل ئەزىز

ئىبنى سەئۇدى پادىشاھ بولدى . ۋەھھابىزم دۆلەتنىڭ دىنىي مەزھىپى قىلىپ بەلگىلەندى ، ھەمدە پادىشاھ ۋەھھابىي مەزھىپىنىڭ ئىمامى بولدى . دۆلەت قۇرۇش داۋامىدىكى ئۇرۇشلار داۋامىدا ۋەھھابىزمنىڭ ئىلمىي تەۋھىد تەشەببۇسى تۇپەيلىدىن بىرنەچچە ۋەقە يۈز بېرىپ ، كېيىنكى ئىسلامىيەت تارىخىنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسەتتى . 1801 - يىلى ۋەھھابىيلارنىڭ قوشۇنى شىئە مەزھىپىنىڭ ئىراقتىكى مۇقەددەس شەھىرى ھىسابلىنىدىغان كەربالانى ئىشغال قىلىپ ، ھۇسەيىننىڭ قەبرىسىنى چېقىۋەتتى (ۋاھھابىيلار بۇ ئورۇننى شىئەلەر ئىبادەتخانىغا ئايلاندۇرۇۋالدى ، دەپ قارىغان .) 1803 - يىلى 4 - ئايدىكى ھەج قىلىش مەزگىلىدە مۇقەددەس شەھەر مەككىگە ھۇجۇم قىلىپ ، «بۇتپەرەسلەر»نى قىردى . شۇ يىلى 11 - ئايدا ئابدۇل ئەزىز ئىبنى سەئۇدى داريا مەسچىتىدە شىئە مەزھىپىدىكى بىر مۇسۇلمان تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1804 - يىلى ۋەھھابىيلار قوشۇنى مۇقەددەس شەھەر مەدىنىگە ھۇجۇم قىلىپ ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبرىسىنى بۇزۇۋەتتى . (بۇنى ۋەھھابىيلار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ : «قەبرە زىيىن بىلەن تەڭ بولۇش كېرەك» دېگەن سىزىگە ئەمەل قىلغانلىق ، دەپ قارايدۇ .) XX ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا مەككىدىكى شېرىپ ھۇسەيىن ئىبنى ئەلى (1852 — 1931 ، مۇھەممەد پەيغەمبەر مەنسۇپ بولغان ھاشىم جەمەتىنىڭ ئەۋلادى) جەمەتى بىلەن نەجدتىكى سەئۇدى جەمەتىدىن ئىبارەت ئىككى رەقىب جەمەت مەۋجۇت ئىدى . شېرىپ ھۇسەيىن ئىبنى ئەلى ئەرەبلەرنىڭ خەلىپىسى بولۇش ئارزۇسىدا 1916 - يىلى «ئەرەب پادىشاھلىقى»نى قۇرۇپ ، 1924 - يىلى ئۆزىنى «خەلىپە» دەپ ئاتىدى . لېكىن ھەرقايسى دۆلەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى . ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى بولۇپ ، چوڭ ئوغلى ئەلى كېيىن ھىجازغا پادىشاھ بولدى ،

ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇ 1923 - يىلى تاشقى ئىئوردانىيە (هازىرقى ئىئوردانىيە)نىڭ پادىشاهلىق تەختىگە چىقتى. ئۇچىنچى ئوغلى فايسال 1921 - يىلى ئىراقتا پادىشاه بولدى. مەككە ۋە پۈتكۈل هىجازنى ۋەهھابىيلارنىڭ قوشۇنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، شېرىپ هۇسەيىن ئىبنى ئەلى چەت ئەلگە قېچىپ كەتتى. يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن دۇنيا مۇسۇلمانلىرى ۋەهھابىيلارنىڭ مۇقەددەس جايىنى قوغداش - قوغدىيالماسلىقىدىن، دۇنيانىڭ هەرقايسى جايلىرىدىكى هەرقايسى مەزهەپ مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇقەددەس جايغا ئەركىن بېرىپ هەج قىلىش - قىلالماسلىقىدىن قاتتىق گۇمانلىنىپ، ۋەهھابىيلارنىڭ بۇ ئىككى مۇقەددەس جايىنى قوغداش سالاهىيىتىنى ۋە قانۇنىيلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا جۇرئەت قىلمىدى. شۇڭا، ئۆزىنى هىجازنىڭ پادىشاهى دەپ جاكارلىغان ئابدۇل ئەزىز ئىبنى سەئۇدى 1924 - يىلى تۈركىيىنىڭ خەلىپە تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغانلىقتىن، سۇننىي مەزهىپى مەركىزىنى يوقىتىپ قويۇپ 1926 - يىلى 5 - ئايدىكى قاهىرە دۇنيا ئىسلام يىغىنىدا خەلىپە مەسىلىسىنى مۇهاكىمە قىلىپ نەتىجىگە ئىگە بولمىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، شۇ يىلى 7 - ئايدا مەككىدە يەنە بىر قېتىملىق دۇنيا ئىسلام يىغىنى ئېچىپ، خەلىپە مەسىلىسىنى داۋاملىق مەسىلھەتلىشىشنى ئاكتىپ تەشەببۇس قىلدى. بۇ يىغىنىدىمۇ خەلىپە مەسىلىسى توغرىسىدا كېلىشىم هاسىل قىلىنمىدى. لېكىن، ساهىبخانىنىڭ جانلىق دىپلوماتىيىسى تارقىلىق، باشقا جايلاردىكى سۇننىي مەزهىپىدىكى دىنىي ساهەدىكىلەرنىڭ ۋەهھابىيلارغا بولغان گۇمانى تۇگىتىلدى. مۇقەددەس جايىنى قوغداش، هەرقايسى مەزهەپلەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ مەككىگە ئەركىن كېلىپ هەج قىلىشىغا يول قويۇش، هەمدە هەج قىلغۇچىلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ ئاسانلىق يارىتىپ بېرىش هەققىدە سەئۇدى پادىشاه ۋەدە

بەرگەندىن كېيىن ، يېغىن ئۇنىڭ «مۇقەددەس جاينىڭ قوغدىغۇچىسى» دەپ جاكارلىدى . ۋەھالەنكى ، مەسىلە ھەل بولۇپ كەتمىدى . بىرىنچىدىن ، ئەينى چاغدا يېغىنغا بىر قىسىم دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ 60 ۋەكىلى قاتناشقانىدى ؛ ئىككىنچىدىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى باش كۆتۈرگەندىن كېيىن ، ئىران ۋەكىللىكىدىكى ئىسلامىزمچى بەزى تەشكىلاتلار سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھىنىڭ «مەككە ۋە مەدىنىدىن ئىبارەت ئىككى مۇقەددەس جاينىڭ چاكىرى» بولۇشتەك ئورنىنىڭ قانۇنلۇق بولۇشىنى ئېتىراپ قىلماي ، ئىسلام خەلقئارالىق ئورگىنى قۇرۇپ ، ئىككى مۇقەددەس جاينى قوغداش ۋە باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى . پادىشاھنىڭ دىنىي جەھەتتىكى خەلقئارالىق ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، ھەر تەرەپنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ ، پادىشاھنىڭ ئىككى مۇقەددەس جاينىڭ چاكىرى بولۇش ئورنىنى يەنىمۇ مۇستەھكەملەش ، يەنى پادىشاھنىڭ «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ باشلىقى» بولۇش ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، ۋەھھابىيلارنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىگە توغرا كەلدى .

بۇنىڭ ئۈچۈن ، ۋەھھابىيلار دۆلەتنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ ، خەلقئارادا ئەل ئىچىدىكى پان ئىسلامىزمنى زور كۈچ بىلەن يولغا قويۇپ ، ئىسلام ئىشلىرىنى قوغدايدىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدىغان ھەممە خەلقئارا پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى .

1926 - يىلى سەئۇدى پادىشاھنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ، مەككىدە «دۇنيا ئىسلام يېغىنى» («دۇنيا مۇسۇلمانلىرى يېغىنى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نىڭ 1 - قېتىملىق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، يېغىندا «دۇنيا ئىسلام يېغىنى» تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى . مەئرۇف دەۋارىبى (سەئۇدى ئەرەبىستانلىق) يېغىن رەئىسى بولدى . ئىنەمراخان (پاكىستانلىق) باش كاتىپ بولدى . 1989 - يىلى 41 دۆلەت

ئەزا بولدى . توققۇز قېتىم قۇرۇلتاي ئاچتى . بۇ تەشكىلات تەتقىقات مەركىزى ، ئىسلام ئاۋازى رادىئو ئىستانسىسى قۇردى . «مۇسۇلمانلار دۇنياسى» ، «دۇنيادىكى ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئەھۋالى» ، «ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەھۋالى» قاتارلىق ژۇرناللارنى نەشر قىلدى .

50 ـ يىللاردىن كېيىن نېفىت كىرىمى كۆپەيگەنلىكتىن ، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى ئۈزلۈكسىز كۈچەيدى . ۋەھھابىيلارنىڭ سىرتقا قارىتىلغان پائالىيەتلىرى تېز كېڭەيدى . ئۇنىڭ نىشانى سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھىنىڭ مۇقەددەس ئىككى شەھەردىكى چاكارلىق ئورنىنى مۇستەھكەملىگەندىن باشقا ، پان ئىسلامىزملىق پىكىر ئېقىمىنى ئىلگىرى سۈرۈش ، تارقىتىش ئارقىلىق ، ئۇنىڭ دۇنيا مۇسۇلمانلىرىغا رەھبەرلىك قىلىش ئورنىنى تىكلەشتىن ئىبارەت بولدى . كىشىلەر ئۇ كونترول قىلىپ تۇرغان «ئىسلام دۇنيا ئىتتىپاقى» ۋە «دۇنيا مۇسۇلمان ياشلىرى يىغىنى» قاتارلىق ئىسلام تەشكىلاتلىرىنىڭ ئومۇمىي مەقسىتى ۋە پائالىيەت مەزمۇنىغا نەزەر سېلىپ باقسا ، بۇگۈنكى ۋەھھابىزمنىڭ غايەت زور خەلقئارا تەسىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئىنتىلگەن نىشانىنى ئېنىق بىلىۋالالايدۇ . ۋەھھابىزم خەلقئارادىكى ئىسلام كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ھەمدە دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارغا رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن ، «پان ئىسلامىزم»نى چەت ئەللەرگە چىقاردى .

ئىسلام دۇنيا ئىتتىپاقى زامانىمىزدىكى ئەڭ چوڭ «ھۆكۈمەتكە قارىمايدىغان» ، پان ئىسلامىزملىق خەلقئارا تەشكىلات بولۇپ ، ئۇنىڭغا 60 نەچچە دۆلەتتىكى ئىسلام تەشكىلاتلىرى ۋە ۋەكىللىرى قاتناشقان . ئۇ پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . ب د ت دا غەيرىي ھۆكۈمەت خاراكتېرىدىكى مەسلىھەت سوراش ئورنىدىن بەھرىمەن بولىدۇ . 1962 ـ يىلى ھەج قىلىش مەزگىلىدە سەئۇدى

ئەرەبستانى ئىككىنچى پادىشاھى ئىبنى ئابدۇل ئەزىزنىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن مەككىدە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مەشھۇر مۇسۇلمان زاتلار قاتناشقان ئىسلام يىغىنى ئېچىلدى. يىغىن ئىسلام ئىتتىپاقى قۇرۇشنى قارار قىلدى. ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ كاتىبات باشقارمىسى مەككىدە تەسىس قىلىندى، سەئۇدى ئەرەبستانىنىڭ ۋەكىلى باش كاتىپلىقىنى ئۇستىگە ئالدى. ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ خىراجىتىنى سەئۇدى ئەرەبستانى يەتكۇزۇپ بەردى. ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ نىزامنامىسى: «پۈتۈن دۇنياغا ئىسلام دىنىنى تەشۋىق قىلىش مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىش؛ ئىسلام دىنىنىڭ ئەقىدە ۋە پرىنسىپلىرىنى شەرھلەپ، ئىسلام دىنىغا قارشىلىغان ھەر خىل بۇرمىلاشلارغا رەددىيە بېرىش؛ مۇسۇلمان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دىن، مائارىپ، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ھوقۇقىنى قوغداش ۋە كۆپەيتىش؛ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمان تەشكىلاتلىرىنىڭ تەشۋىقى تەربىيە پائالىيەتلىرىگە ياردەم قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئېچىدىكى ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش؛ ئادىللىق، باراۋەرلىك ئاساسىغا قۇرۇلغان خەلقئارا تىنچلىق، ئىناقلىق ۋە ھەمكارلىقنى قوللاش»تىن ئىبارەت. ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ ئالىي رەھبەرلىك ئورگىنى «قۇرۇش كومىتېتى» بولۇپ، ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ مەقسەت، فائچىن ـ سىياسەتلىرىنى تۈزۈشكە مەسئۇل. ھازىرقى باش كاتىپ سەئۇدى ئەرەبستانلىق ئەلى بولۇپ، ئۇ رەھبەرلىك قىلغان باش كاتىبات باشقارمىسى ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ ئىجرائىيە ئورگىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئورگان ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ فائچىن ـ سىياسەتلىرىنى يولغا قويۇشقا، ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل. باش باشقارمىنىڭ تەۋەلىكىدە تەشكىلىي كومىتېت ۋە يىغىن بۆلۈمى، ئىسلام مەدەنىيەت بۆلۈمى، مۇسۇلمان ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىشلىرى

بۆلۈمى ، ئىسلام رەسەتخانا بۆلۈمى ، كىتاب ۋە ئەسەرلەرنى تارقىتىش بۆلۈمى ، شەرئەت بۆلۈمى ، ئىمام ۋە تەبلىغات ئىنستىتۇتى قاتارلىق ئىش بېجىرىش ئورگانلىرى تەسىس قىلىنغان . ئىسلام ئىتتىپاقى ئاسىيا ، ئافرىقىدىكى ئىسلام دۆلەتلىرىدە ، ب د ت دا ۋە ياۋروپا ، ئامېرىكىدىكى بەزى دۆلەتلەر ۋە رايونلاردا ئىش بېجىرىش باشقارمىسى تەسىس قىلدى ياكى ۋەكىل تۇرغۇزدى . 1973 ـ يىلىدىن بۇيان ، ئىسلام ئىتتىپاقى دۇنيادىكى مۇسۇلمان تەشكىلاتلىرىنىڭ باش قوشۇش يېغىنى ۋە ئاسىيا ، ئافرىقا ، تىنچ ئوكيان ، جەنۇبىي ـ شىمالىي ئامېرىكا قاتارلىق قىتئەلەردە ئىسلام تەشكىلاتلىرىنىڭ يېغىنىنى ئېچىشقا رىيەسەتچىلىك قىلدى ؛ دۇنيا ئىسلام دىنى تەشكىلاتىنىڭ ئالىي ماسلاشتۇرۇش كومىتېتىنى قۇردى ، ھەمدە ئاسىيا ، ئافرىقا ، ئوكيانىيە ، ياۋروپالاردىكى ئىسلام دىنى ماسلاشتۇرۇش كومىتېتلىرىنى قۇردى ؛ ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى دىنىي ئىشلار مىنىستىرلىرىنىڭ يىللىق يېغىنىنى ، خەلقئارا مەسچىت ئىشلىرى ئالىي كومىتېتىنى ، ئىسلام ئاخبارات ماتېرىياللىرى ئالىي كومىتېتىنى ۋە شەرئەت كېڭىشىنى قۇردى . ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ پائالىيەت شەكلى مۇنداق : يىلدا بىر قېتىملىق ھەج قىلىش پائالىيىتىدىن پايدىلىنىپ ، ھەر خىل يېغىنلارنى ئېچىپ ، ئەھۋال ئالماشتۇرىدۇ ، ئىسلام دىنى دۇچ كەلگەن چوڭ مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىدۇ ، دىنىي تەشۋىقات بۇيۇملىرىنى تارقىتىدۇ ؛ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا دىنىي تەرغىباتچىلارنى ئەۋەتىدۇ ، «قۇرئان كەرىم» ھەدىيە قىلىدۇ ، ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلىي مەقسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى تەكىتلەيدۇ ، ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلار تەشكىلاتلىرىنى شەرئەتكە ۋە ئىسلام تۇرمۇش شەكلىگە ئەمەل قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇپ ، دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئورتاق گەۋدىسىنى قۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ؛ مۇسۇلمان دۆلەتلەر ئارىسىدىكى ئىتتىپاقلىق ۋە

ھەمكارلىقنى قوغداپ ، ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە پەلەستىنلىك ئىسرائىلىيەگە قارشى كۈرىشىگە ياردەم بېرىدۇ ؛ ھەرقايسى دۆلەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ مەسچىت سېلىشىغا ياردەم قىلىدۇ ، «قۇرئان كەرىم»نى ھەر خىل نۇسخىدا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىشنى ، مەدرىسە ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرى سېلىشنى مۇكاپاتلايدۇ ؛ ھەرقايسى دۆلەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشىغا مەبلەغ ياردەم قىلىدۇ ؛ «ئىسلام دۇنيا ئىتتىپاقى» ، «ئىسلام ئىتتىپاقلىقى» ، «ئىسلام دۇنياسىنىڭ خەۋەرلەر ھەپتىلىك ژۇرنىلى» ، «مەسچىتنىڭ ۋەزىپىسى» قاتارلىق ژۇرناللارنى نەشر قىلىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، ئىسلام ئىتتىپاقى دىنىي تەشكىلات سالاھىيىتى بىلەن ۋەكىللەرنى ئەۋەتىپ ئىسلام تەشكىلاتلىرى چاقىرغان يىغىنلارغا قاتناشتۇرۇپ تۇرىدۇ .

دۇنيا مۇسۇلمان ياشلار يىغىنى مۇسۇلمان ياشلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ خەلقئارالىق تەشكىلات بولۇپ ، 1972 ـ يىلى قۇرۇلغان ، باش شتابى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ پايتەختىدە رىياددا ، يىغىن خىراجىتىگە ئىسلام ئىتتىپاقى ياردەم بېرىدۇ . بۇ يىغىننىڭ نىزامنامىسى : «دىنىي پائالىيەت پىلانلىرىنى ئىجرا قىلىش ، تەشكىلاتلار ئارىسىدىكى ھەمكارلىقنى ئۆيۇشتۇرۇش ۋە ماسلاشتۇرۇش ، مۇسۇلمان ياشلىرى تەشكىلاتلىرىنىڭ مەنپەئىتىگە كۆڭۈل بۆلۈش ؛ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمان ياشلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى مۇنبەر بىلەن تەمىنلەش ، ھەمدە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئۆيۇشتۇرۇش ۋە ماسلاشتۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش»تىن ئىبارەت . بۇ يىغىننىڭ ئاساسىي پائالىيەتلىرى ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمان ياشلىرىنىڭ ئۇچرىشىش دائىرىسىنى ھەر خىل شەكىللەر بىلەن كېڭەيتىش ؛ خەلقئارا ئىسلام ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىسى ۋە مۇسۇلمان ياشلار تەشكىلاتى بىلەن ھەمكارلىشىش ؛ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىسلام تەشكىلاتلىرىنى زۆرۈر شەرتلەر

بىلەن تەمىنلەش ؛ ياشلارنىڭ ئادەتتىكى پائالىيەتلىرىنى ۋە بەزى ئالاھىدە ، كونكرېت دىنىي پائالىيەتلىرىنى كۆزىتىش ، تەتقىق قىلىش ، مۇسۇلمان ياشلارنىڭ پائالىيەت مەزمۇنىنى ئۇزلۇكسىز بېيىتىشتىن ئىبارەت . بۇ يىغىن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 10 نەچچە قېتىم يىغىن ۋە كۆپ قېتىم ياشلار لاگېرى پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزدى . دۇنيا مۇسۇلمان ياشلىرى ئىچىدە بۇ يىغىنىڭ تەسىرى چوڭ .

يۇقىرىقى خەلقئارا ئىسلام تەشكىلاتلىرىنىڭ مەقسىتى ۋە پائالىيەتلىرى شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، ۋەھھابىيلار بىر قولىدا دۇنيادىكى مۇسۇلمان ياشلىرىنىڭ تەشكىلاتلىرىنى تۇتۇپ ، ئۇلارنى ئىسلام ئىتتىپاقىنىڭ يولىغا ئېلىپ كىرىشكە ، ۋەھھابىزمنىڭ پرىنسىپى ۋە روھى بويىچە ھەركەت قىلدۇرۇشقا تىرىشىدۇ ؛ يەنە بىر قولىدا دۇنيادىكى مۇسۇلمان ياشلىرىنى تۇتۇپ ، بۇ ئۆسۈۋاتقان ياشلارغا ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلىي ھالىتىنى ، شەرىئەتنى ۋە ئىسلام تۇرمۇش ئۇسۇلىنى سىڭدۈرۈپ ، ۋەھھابىزمنى قوللايدىغان تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈشكە تىرىشتى .

ئىككىنچىدىن ، مانا بۇلار ۋەھھابىيلارنىڭ خەلقئارا پائالىيەتلىرى نوقۇل دىنىي پائالىيەت ئەمەسلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . چۈنكى بۇ ئىككى ئىسلام تەشكىلاتىنىڭ مەقسىتى سىياسىي ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان .

ۋەھھابىزمنىڭ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى دىنىي سىياسىي پائالىيەتلىرى ھازىرمۇ ناھايىتى كۈچلۈك ھاياتىي كۈچكە ئىگە . دەل شۇنداق بولغاچقا ، ۋەھھابىيلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ كەينىدە قېلىشنى راۋا كۆرمەي ، بەلكى ئۇلار بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇردى .

§ 3 . شەرىئەت جەھەتتىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ۋەھھابىزمغا ئەمەل قىلىشتىكى مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى شەرىئەتنى كەمكۈتسىز ئىجرا قىلىشتىن ئىبارەت . بۇ نۇقتا باشقا ئىسلامىزم گۇرۇھىنىڭ تەشەببۇسلىرى بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە .

ۋەھھابىزم كۆپ خۇدالىق دىنغا قارشى تۇرغان ئەھۋالدا بارلىققا كەلدى . ئەينى چاغلاردا ، نەجىدتە ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى باشقا جايلاردا ھەر خىل ئىلاھلارغا ئىشىنىدىغان ۋە دەل ـ دەرەخلەرگە ، تاشلارغا ، قەبرىلەرگە ۋە قەبرە ئىمارەتلىرىگە چوقۇنىدىغان كىشىلەر كۆپ ئىدى . مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇل ۋەھھاب بىر خۇدالىق ئېتىقادتا چىڭ تۇرۇپ ، ئاللانىڭ بىرلىكىنى يېڭىۋاشتىن مۇئەييەنلەشتۇرۇشنى تەكىتلىدى . ھەرقانداق مەخلۇق ئالدىدا قەسەم بېرىشكە قارشى تۇردى . خەلىپىلەرنىڭ قەبرىسىگە گۈمبەز قاتۇرۇشنى ، مەسچىت سېلىشنى چەكلىدى . باشقىلار ئۇلارنى ۋەھھابىيلار دەپ ئاتىدى . ئۇلار ئۆزلىرىنى مۇۋەھھىدلار (بىر ئىلاھلىق دىن مۇخلىسلىرى) ، مۇھەممەدىيلەر دەپ ئاتىدى . مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇل ۋەھھاب قەدىمكى ، يەنى سائادەت دەۋرىدىكى ئىسلام ئەقىدىسىگە قايتىشنى ، سائادەت دەۋرىدىكى پاكلىقنى ۋە تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىپ ، ھەشەمەتخورلۇققا قارشى تۇردى . شۇڭا ئۇ شەرىئەتنى قاتتىق ئىجرا قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى .

شەرىئەتنىڭ مەنبەسى «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىستىن باشقا ، ئىجمائ ۋە قىياسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بەزى مەسلىلەرگە ھەدىستىن جاۋاب ئىزدىگەندە ، ئوخشىمىغان ئىزاھات ۋە يەكۈن چىقسا ، ئۇ مەسىلە دىنىي دائىرىلەرگە تاپشۇرۇلىدۇ . بۇ

مەسلىنى ھەل قىلىشتا ئۆلىمالار بىرەك پىكىرگە كەلسە ، شۇ پىكىر ئىجرا قىلىنىدۇ . بۇنداق پىكىر ئىجمائ دېيىلىدۇ . ۋەھھابىيلارنىڭ ئەنئەنىسى شۇكى ، ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەندىن كېيىنكى ئۇچ ئەسىردە بىرلىككە كەلگەن پىكىرلەرنى ئېتىراپ قىلىدۇ ، ھەتتا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئارىلاشقان ئىشلارنى ، ساھابىيلارنىڭ ئىجمائسى بىلەن چەكلىنىدۇ . كېيىن قولغا كەلتۈرۈلگەن شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھەرقانداق كېلىشمىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ . قىياسقا كەلسەك ۋەھھاب ئەمەل قىلغان قىياسنى ھەنبەلىيلەر ئېتىراپ قىلمايدۇ . دېمەك ، ۋەھھابىيلار مەزھىپىدىكى سەئۇدى ئەرەبىستانى شەرئىتىنىڭ تۆت مەنبەسى ئىچىدىكى قۇرئان ۋە ھەدىسنىلا شەرئەت مەنبەسى دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ . بۇ نۇقتا 1926 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان «ھىجاز پادىشاھلىقىنىڭ قانۇنى»دا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن . بۇ قانۇننىڭ 6 ـ ماددىسىدا : «ھىجاز پادىشاھلىقىنىڭ ھۆكمى ‹قۇرئان كەرىم› گە ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىگە ئۇيغۇن كېلىشى كېرەك» دەپ بەلگىلەنگەن .

شۇڭا ، شەرئەت مەنبەسى مەسلىسىدە سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن باشقا مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدا بەزى پەرقلەر مەۋجۇت . لېكىن چوڭ جەھەتتە ، يەنى قۇرئان بىلەن ھەدىسنى شەرئەتنىڭ مەنبەسى دەپ بىلىشتە ۋەھھابىيلار بىلەن باشقا مەزھەپلەر بىرەكلىككە ئىگە . شۇڭا ، ئوخشىمىغان مەزھەپلەرنىڭ شەرئەت مەنبەسى توغرىسىدىكى چۈشەندۈرۈشلىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ ، ۋەھھابىزمغا ئەمەل قىلىدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ شەرئەتنى يولغا قويۇش تەشەببۇسى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەشەببۇسىمۇ ئوخشاشلىققا ئىگە .

دەسلەپكى مەزگىللەردە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتى ئاستا بولۇپ ، شەرئەت بىرقەدەر ئۆلۈك ئىجرا قىلىندى . كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ رەھبەرلىرى

ئەھۋالنىڭ ناھايىتى چوڭ ئۆزگەرگەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ، شەرىئەتنى ئىجرا قىلغاندا ، ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە ماسلىشىشقا ئەھمىيەت بەردى . بۇنداق قىلىش ۋەلىئەھد فايسالنىڭ 1962 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ئوتتۇرىغا قويغان 12 نۇقتىلىق پروگراممىسىدا گەۋدىلىك ئىپادىلەندى . ئۇ مۇنداق دەپ ئوتتۇرىغا قويدى : « ‹قۇرئان كەرىم› ۋە ھەدىسنىڭ مەزمۇنىي مۇقىم بولۇپ ، دۆلىتىمىزنىڭ ئەھۋالى ئۆزگىرىۋاتقانلىقتىن ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى شەرىئەت ۋە مۇشۇ ئۆزگىرىشلەرگە ئاساسلىنىپ ئويلىنىش زۆرۈر بولۇپ قالدى . شۇڭا ، مەشھۇر 20 فەقىھ ۋە ئالىمدىن تەركىب تاپقان شەرىئەتنى شەرھلەش كومىتېتى قۇرۇش قارار قىلىندى . ئۇنىڭ رولى دۆلەت ۋە شەخسلەر ئوتتۇرىغا قويغان ھەر خىل مەسىلىلەرگە پىكىر بېرىشتىن ئىبارەت . » بۇ ئۇزۇن مۇددەت ۋەھھابىزمغا ئەمەل قىلىپ كەلگەن سەئۇدى ئەرەبىستانىغا نىسبەتەن ، ئىنتايىن مۇھىم تەدبىر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

قانۇن جەھەتتىن ئېيتقاندا ، شەرىئەتتىن باشقا ، ئوردا ئەمەلىي ئېھتىياجغا ، بولۇپمۇ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، بەزى قانۇن ـ پەرمانلارنى جاكارلىدى . ئەڭ دەسلەپ قاتناش قائىدىسىنى ئېلان قىلدى . 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ، باج ، شىركەت تەشكىللىرى ، ئەمگەكچىلەر ، كانچىلىق ، چەت ئەللەر مەبلەغ سېلىش ، پورت ، بانكا ، ۋەكالەت ئورگانلىرى قاتارلىقلارغا دائىر پەرمانلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن جاكارلىدى . 1947 ـ يىلى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىقى ھەربىي ئىشلار قانۇنىنى جاكارلاپ ، ئېغىر گۇناھ ، يېنىك گۇناھ ۋە بويسۇنماسلىق گۇناھى سادىر قىلغانلارنى جازالىدى . ئەلۋەتتە ، بۇ قانۇنلار شەرىئەتكە زىت كېلىپ قالسا بولمايتتى . لېكىن ، ھازىر دىندىن تاشقىرى جەمئىيەتكە دائىر شۇنچە كۆپ قانۇنلار ئېلان قىلىندى . بۇ نۇقتا ئەينى ۋاقىتتىكى ، يەنى مۇھەممەد

ئىنى ئابدۇل ۋەھھاب ھايات چاغدىكى ئەھۋالدىن ناھايىتى كۆپ پەرقلىنىدۇ . ئوردىنىڭ قانۇن - پەرمانلىرىنى جاكارلاش بىلەن بىللە ، بۇ قانۇن - پەرمانلارنى ئىجرا قىلدۇرغان ئورگانلارمۇ قۇرۇلدى . نەتىجىدە ، ئەدلىيىنى شەرئەت بىلەن ئوردا ئايرىم - ئايرىم ئىجرا قىلىدىغان ھالەت شەكىللەندى . شەرئەتكە چېتىلىدىغان دېلولارغا مەھكىمە شەرئى ھۆكۈم كەستى ، ئوردا قانۇنلىرىنى يەرلىك ئەمرلەر ئىجرا قىلدى . بەزى ئىقتىسادىي تالاش - تارتىشلارنى 1955 - يىلىدىن باشلاپ تەسىس قىلىنغان ۋەزىرلەر يىغىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بولدى . جىددە ، رىياد ، ئەددەمماملاردا 1965 - يىلى سودا مىنىستىرلىقى تەۋەسىدە سودا ماجىرالىرىغا ھۆكۈم كېسىش كومىتېتلىرى قۇرۇلدى . ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي ئىشلار مىنىستىرلىقى 1969 - يىلى ئەمگەك ماجىرالىرىغا ھۆكۈم كېسىش كومىتېتى قۇردى . مانا بۇلار ۋەھھابىزمنىڭ يېڭى تەرەققىياتى بولدى ياكى يېڭى ئۆزگىرىش دەپ ئاتالدى .

مۇشۇ ئۆزگىرىشلەر بولغان بولسىمۇ ، شەرئەت يەنىلا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . جىنايى ئىشلار جىنايەتلىرىگە ئادەتتە شەرئەتنىڭ بۇرۇنقى قائىدىسى بويىچە ھۆكۈم كېسىلىدۇ . ئاپتوموبىل ۋەقەسىدە پەيدا بولغان يارىدار بولۇش ، ئۆلۈم دېلولىرىدا ۋەقە پەيدا قىلغان شوپۇر ھەم شەرئەتنىڭ جازاسىغا تارتىلىپ ، زىيانغا ئۇچرىغۇچىنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ تۆلەم ئېلىش ھەقوقىغا ھۆرمەت قىلىدۇ ، ھەم قاتناش قائىدىسىدە بەلگىلەنگەن جازاغا ئۇچرايدۇ . قاتناش قائىدىسىدە ئادەتتىكى سەۋەنلىك بىلەن جىنايى سەۋەنلىك پەرقلەندۇرۇلمەيدۇ ، ئادەتتە ھەممىسىگە قاماق جازاسى بېرىلىدۇ . ئىككى قېتىم ئوغرىلىق قىلغانلار قاماپ قويۇلىدۇ ، 3 - قېتىم ئوغرىلىق قىلسا ، ئوڭ قولى كېسىۋېتىلىدۇ . ئوڭ قولى كېسىۋېتىلگەندىن كېيىن كۆپكە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن كېسىۋېتىلگەن قول بوينىغا ئېسىپ

قويۇلىدۇ . ئوغرىلىق قىلىپ ئادەتلىنىپ كەتكەنلەرنىڭ سول پۇتى كېسىۋېتىلىدۇ ، يەنە ئوڭلانمىسا ، ئۆمۈرلۈك قاماققا سېلىنىدۇ . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، 1952 ـ يىلى خۇفۇفتا كىشىلەر كېسىۋېتىلگەن قول ، پۇتلارنىڭ مەسچىت ئالدىدىكى تۇۋرۇكلەرگە مىخلاپ قويۇلغانلىقىنى كۆرگەن . يولدا بۇلاڭچىلىق قىلىش جەمئىيەت ئامانلىقىنى بۇزىدىغان جىنايەت دەپ قارىلىپ ، خېلى قاتتىق جازالىنىدۇ . ئەگەر پۇل ـ مالنى بۇلىغان بولسا ، جىنايەتچىنىڭ سول قولى بىلەن ئوڭ پۇتى ياكى ئوڭ قولى بىلەن سول پۇتى كېسىۋېتىلىدۇ ياكى سۈرگۈن قىلىۋېتىلىدۇ ؛ ئەگەر بۇلاڭچىلىق قىلغاندا ئادەم ئۆلتۈرگەن ياكى ياردار قىلغان بولسا ، جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ . بۇنداق جىنايەتنى سادىر قىلغانلار توۋا قىلسا جازانى يېنىكلىتىشكە بولىدۇ .

نىكاھلانماي تۇرۇپ جىنسىي مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈش ياكى نىكاھلىنىپ تۇرۇپ پاھىشۋازلىق قىلىش جىنايەت ھېسابلىنىدۇ . شۇنداق قىلغانلىق ئىسپاتلانسا (تۆت گۇۋاھچى ئىشەنچلىك گۇۋاھلىق بېرىشى ياكى ئالاقىدار كىشىلەر ئۆچ قېتىم ئىقرار قىلىشى كېرەك) ، ئالاقىدار كىشىلەر قاتتىق جازالىنىدۇ . نىكاھلانغان تۇرۇپ بۇزۇقچىلىق قىلغان ئىككى تەرەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلىدۇ ، جازانى ئىجرا قىلىش جەريانىدا ، بۇزۇقچىلىق قىلغانلارنىڭ بېشى چۈمكۈلۈپ ، ئاغزى ئېتىلىپ ، يەرگە تىزلاندۇرۇپ قويۇلۇپ ، ئاۋۇال 50 دەررە ئۇرۇلىدۇ ، ئاندىن ئەر ئاپتوموبىلدا كەلتۈرۈلگەن تاش ۋە خىش پارچىلىرىنى ئەر كىشىلەر بۇزۇقچىلىق قىلغانلارغا ئاتىدۇ . بۇنداق تاش بوران قىلىش بۇزۇقچىلىق قىلغۇچىلارنىڭ جېنى چىققۇچە داۋاملاشتۇرۇلىدۇ . نىكاھلانماي تۇرۇپ بۇزۇقچىلىق قىلغانلار جامائەت ئالدىدا 100 دەررە ئۇرۇلىدۇ . ئەگەر گۇۋاھچىنىڭ شىكايىتى پۇت تىرەپ تۇرالمىسا ، گۇۋاھچى 80 دەررە ئۇرۇلىدۇ .

ھاراق ئىچىش ، ھاراق ئىشلەش ، قىمار ئويناش ، ئۇرانىزم

(ئۆزى بىلەن ئوخشاش جىنسلىق ئادەملەرگە جىنسىي ھەۋەس پەيدا بولۇش)غا بېرىلىش ، نامازئوقۇشقا ، روزا تۇتۇشقا ۋە باشقا دىنىي مەجبۇرىيەتلەرگە سەل قاراش ، سودىدا توغرا بولمىغان تارازىنى ئىشلىتىش ، جازانە بېرىشمۇ گۇناھ ياكى ئەخلاقسىزلىق ھېسابلىنىپ ، قازى ئۇنداقلارنىڭ گۇناھىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ ، جامائەت ئالدىدا دەررە بىلەن ئۇرۇش ، قامچا قويۇش ياكى جەريمانە قويۇش قاتارلىق جازالارغا ھۆكۈم قىلىدۇ . چەت ئەللىكلەر ھاراق ئىچسە ، ھاراق ساتسا ، چەت ئەللىك ئايالالار دېگىز بويىدا يالىڭاچلىنىپ ئاپتاپقا قاقلانسىمۇ دەررە بىلەن ئۇرۇلىدۇ ياكى قامچا قويۇلىدۇ . گۇناھكار ياكى «پاسىقلىقنى تارقاتقۇچى» دەپ ئېلان قىلىنغۇچى تەرىپىيە بېرىلسىمۇ تۆزەتمىگەن بولسا كاللىسى ئېلىنىدۇ . ھاراق ئىشلەپ ساتقان بىر يەمەنلىك سەئۇدى ئەرەبىستانىدا ئالتە قېتىم قولغا ئېلىنغان بولسىمۇ ، تەكرار تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرتمىگەنلىكتىن 1993 - يىلى 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كاللىسى ئېلىندى . 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئۆلىمالار زەھەر ئەتكەسچىلىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى بەلگىلىدى .

سەئۇدى ئەرەبىستانىدا قىز - ئاياللارغا نۇرغۇن پەرھىزلەر بۇيرۇلغان . مەسىلەن ، ئۇلارنىڭ ئاممىۋى سورۇنلاردا ئەنئەنىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان كىيىم - كېچەكلەرنى كىيىشىگە ، سۇ ئۆزگەندە بەك كىچىك كالتە ئىشتان كىيىشىگە ، ماشىنا ھەيدىشىگە ، ۋېلىسىپىت مىنىشىگە ، ئاشكارا سورۇنلاردا ئەرلەرگە يېقىنلىشىشىغا بولمايدۇ . ئېرى بىلەن كوچىغا چىقسا تەكشۈرۈشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن توي خېتىنى ئېلىپ يۈرۈشى كېرەك . ئۇلارنىڭ يالغۇز ساياھەت قىلىشىغا بولمايدۇ . 46 ئايال 1990 - يىلى 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى رىياد كوچىسىدا بىرنەچچە مىنۇت ماشىنا ھەيدىگەنلىكى ئۈچۈن ، تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۇچرىغان . خىزمەت ئورۇنلىرىدا ،

مېھمانخانا ، ماگىزىن ، مەكتەپ قاتارلىق جايلاردىمۇ ئەرلەر بىلەن ئاياللار ئايرىم بولۇشى ، ئاپتوبۇسلاردا ئايرىم ئولتۇرۇشى كېرەك . ئاپتوبۇسلاردا ئەرلەرنىڭ ئورنى ئالدى تەرەپتە ، ئاياللارنىڭ ئورنى ئارقا تەرەپتە بولىدۇ . ئەرلەر ئالدى ئىشىكنى ، ئاياللار ئارقا ئىشىكنى ئىشلىتىدۇ . باغچىلارمۇ «ئەرلەر كۇنى» ، «ئاياللار كۇنى» گە ياكى «ئەرلەر رايونى» ، «ئاياللار رايونى» غا ئايرىلىدۇ . ئەرلەرمۇ كالتە ئىشتان كىيىپ يۇرسە بولمايدۇ . ئوقۇغۇچىلار ئەنئەنىۋى ئۇزۇن ئاق پەرىجە كىيىشى كېرەك ، كاستۇم كىيىشكە بولمايدۇ . ئەرلەر ئاياللارنى خالىغىنىچە سۇرەتكە تارتسا بولمايدۇ . ئەرلەر مېھماندارچىلىققا بارغاندا ساھىبخانا ئايالغا ئايرىم سوۋغا بەرسە بولمايدۇ . سۆزلەشكەندىمۇ ئاياللارنى خالىغىنىچە تىلغا ئالسا بولمايدۇ .

غەرب دۆلەتلىرىدە ئەۋج ئالغان تىياتىرخانا ، قاۋاقخانا ، كەچلىك بەزمەخانا ، يالىڭاچ ئاياللارنىڭ سۇرىتى ۋە ئادەم ھەيكىلى قاتارلىقلار بۇ يەردە مەۋجۇت ئەمەس ، روزدېستۋو (مىلاد) بايرىمى پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە يول قويۇلمايدۇ . لېكىن ، پارس قولتۇقى كرىزىسى پارتلىغاندىن كېيىن ، نۇرغۇن ئامېرىكا ئەسكەرلىرى (ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئايال ئەسكەرلەرمۇ ئاز ئەمەس) دالان ھەربىي بازىسىغا ئورۇنلاشقاندىن كېيىن ، ئادەم كۆپ بولغاچقا ، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرىنى ئىجرا قىلىش ناھايىتى تەس بولدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بەزى ساھەلەردە جىمجىت ئۆزگىرىش بولۇشقا باشلىدى . 1981 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۇنى ئۆلىمالار يىغىت بىلەن قىزغا چاي ئىچۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن نىكاھ ئوقۇلۇشتىن ئىلگىرى يىگىت بىلەن قىز كۆرۈشكەندە ، قىز چۈمبەل تارتمىسمۇ بولىدۇ ، دەپ بەلگىلىدى . بۇنىڭدىن ئىلگىرى يىگىت بىلەن قىز كۆرۈشكەندە قىز چۈمبەل تارتىشى كېرەك ئىدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى ھەم كىنو قويۇلمايدىغان ، ھەم كىنو ئىشلەنمەيدىغان دۆلەت ئىدى . 90 ـ

يىللارنىڭ باشلىرىدا «كىچىك تەۋەككۇلچى» ناملىق بالىلار ھېكايە فىلىمى تۇنجى قېتىم سۇرەتكە ئېلىنىدى ، بۇ فىلىمدە بالىلار رول ئالدى . بۇنىڭدىن باشقا ، 1974 ـ يىلى سۇنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تېلېۋىزور فىلىملىرىنى تارقىتىشقا باشلىدى .

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا ، داۋراڭ سالماي ئازراق قويۇپ بەرگەن ۋە بەزى ئۆزگىرىشلەر بولغان بولسىمۇ ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ھازىرمۇ شەرىئەت خېلى چىڭ ئىجرا قىلىنىدىغان دۆلەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ .

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ قانۇن جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ھەم شەرىئەتنىڭ قاتتىق ئىجرا قىلىنىشىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ ، ھەم يېڭى ئەھۋالغا ماسلىشىپ يېڭى قانۇنلارنى تۈزۈپ تۇرىدۇ . بۇ ئىككى تەرەپ سەئۇدى ئەرەبىستانىدا بىر ـ بىرىنى چەتكە قاقمايدۇ . قانۇن جەھەتتىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ ، ئەدلىيە ئورگانلىرىدىمۇ بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى .

شەرىئەتنى ئىجرا قىلىش — ئۆلىمالارنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ، مەلۇماتلاردىن قارىغاندا ، مەملىكەت بويىچە تەخمىنەن 10 مىڭ ئۆلىما بار . ئەڭ يۇقىرىدا 18 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئۆلىمالار ئالىي كومىتېتى بار . بۇ كومىتېت مۇسۇلمانلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ ، ئۇنىڭ ئەزالىرىنى پادىشاھ ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ . دەسلەپ سوراق قىلىش ـ ھۆكۈم چىقىرىش ھوقۇقىنى ئۆلىمالار بىلەن ئەمىرلەر بىللە يۈرگۈزگەنلىكتىن ، ئۇلار دېلو بېجىرىشنىڭ خېلى كۆپ ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغانىدى . لېكىن ، يېڭى قانۇنلارنىڭ ئېلان قىلىنىشى ۋە يولغا قويۇلۇشى بىلەن بۇنداق دېگىلى بولمايدىغان بولدى . چۈنكى ، قانۇننى ئىجرا قىلىدىغان يېڭى ئادەملەر ۋە يېڭى ئورگانلار بارلىققا كەلدى .

سەئۇدى جەمەتى نەجىدكە ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە شەرىئەت بار بولۇپ ، باشقا ئەدلىيە ئورگانلىرى يوق ئىدى .

شەرئەتمۇ بىرقەدەر ئاددىي بولۇپ ، دەۋانى بىر قازى سوراق قىلىپ بىر تەرەپ قىلىۋېتەتتى . ھەر بىر رايوندىكى ئەمىر ۋە ھەر بىر قەبىلىدىكى خەلىپىنىڭ ئاستىدا پادىشاھ ۋەزىپىگە تەينىلىگەن قازى بولۇپ ، پادىشاھ ياكى ئەمىر بېجىرىشكە تاپشۇرغان دېلولارنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل ئىدى .

ئارمىيىدە ھەربىي سوت تەسىس قىلىنغان بولۇپ ، ھەربىي قانۇندا كۆرسىتىلگەن ھەر خىل «گۇناھى كەبىر» ۋە «گۇناھى سەغىر» سادىر قىلغانلار ھەربىي سوتنىڭ ھۆكۈم قىلىشىغا تاپشۇرۇلىدۇ .

1963 ـ يىلىدىن كېيىن ، بولۇپمۇ 1970 ـ يىلى ئەدلىيە مىنىستىرلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئەدلىيە سىستېمىسى تېز كېڭەيدى . 1970 ـ يىلىدىن 1975 ـ يىلىغىچە بولغان 1 ـ بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە سوت 207 دىن 241 غا كۆپەيتىلدى ، سوتچى 321 ئادەمدىن 464 ئادەمگە يەتكۈزۈلدى .

سوتتىن باشقا ، مەمۇرىي قائىدىلەرگە خىلاپ دېلولارنى ئالاقىدار مەمۇرىي تارماقلار بىر تەرەپ قىلدى . ئەمەلىيەتتە ، ئۇلارمۇ بىر قىسىم ئەدلىيە ھوقۇقىنى ئىجرا قىلدى .

ئەدلىيە ئورگانلىرى ھەققىدە توختالغاندا ، ياخشىلىققا دەۋەت قىلىش ـ يامانلىقتىن توسۇش جەمئىيىتىنىمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ . بۇ جەمئىيەت 20 ـ يىللاردا قۇرۇلغىندىن بۇيان يېرىم ئەدلىيە ئورگىنى بولۇپ كەلدى . ئۇنى ۋەھھاب جەمەتىنىڭ ئەزالىرى باشقۇردى . مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۇنىڭ 2 مىڭدىن ئارتۇق شۆبىسى قۇرۇلدى . ھەر بىر شۆبە جەمئىيەتنىڭ ئادەم سانى ئوخشاش بولماستىن ، بەزىلىرىدە بەش ئادەم ، بەزىلىرىدە 30 ئادەم ئىشلەيتتى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ، دىنىي ئالىملار ، مەشھۇر زاتلار ، شۇنداقلار ئىخلاسمەن ئادەتتىكى مۇسۇلمانلار بار ئىدى . ئۇ ھەم يەرلىك ساقچىلارغا بۇيرۇق چۈشۈرەتتى ، ھەم يەرلىك

ساقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن دىنىي قائىدە - قانۇنلارنى ئىجرا قىلاتتى .

ياخشىلىققا دەۋەت قىلىش - يامانلىقتىن توسۇش جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى ھەم دىنىي ئادەتلەر ئۇستازى ، ھەم دائىرىلەرنىڭ دىن ۋە دىندىن تاشقىرى ئىشلىرىنى ئىجرا قىلغۇچىلار بولدى . ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ ھەر خىل پەرھىزلەرنى ئادا قىلىشىغا ۋە دىنىي قائىدىلەرگە ئەمەل قىلىشىغا نازارەتچىلىك قىلدى . بەزىدە ئۇلار توقماق ياكى قورال تۇتۇپ نەچچىسى بىر بولۇپ ، شەھەرلەرنىڭ چوڭ - كىچىك كوچىلىرىدا كۆزەتچىلىك قىلدى . نامازۋاقتىدا دۇكان ، سارايلارنى تاقاپ نازارەت قىلدى . ئۆتكەن - كەچكەنلەردە دىنىي قائىدىلەرگە خىلاپ قىلمىشلارنىڭ بار - يوقلۇقىنى تەكشۈردى .

لېكىن ، بەزى جەھەتلەردە چەكلەش تەدرىجىي كەڭ قويۇپ بېرىلدى . مەسىلەن ، ئەينى يىللاردا مۇتەئەسسىپ ئۆلىمالار قىزلار مەكتەپلىرىنى ئېچىش ، ئاياللارنى ياللاپ ئىشلىتىش ، كىنو - تېلېۋىزورلارنى كىرگۈزۈش قاتارلىقلارغا قارشى تۇرغانىدى . كېيىن بۇلارنىڭ ھەممىسى قويۇپ بېرىلدى . 1960 - يىلى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى تۇنجى قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلدى ، 1965 - يىلى تۇنجى قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى ، 1970 - يىلى تۇنجى قىزلار ئىنستىتۇتى قۇرۇلدى . 1980 — 1981 - يىللىق ئوقۇش يىلىدا مەملىكەت بويىچە قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 569 مىڭ 887 گە يېتىپ . ئومۇمىي ئوقۇغۇچى سانىنىڭ 37 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بەزى ئاياللار ئىشقا ئورۇنلاشتى . 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاياللار تىجارەت قىلىدىغان ئاياللار بانكىلىرى پەيدا بولدى ، ئاياللار تىجارەت قىلىدىغان كىيىم - كېچەك ماگىزىنلىرى ، كېسىم - تىكىمچىلىك ، چاچ ياساش ، ئاشخانا قاتارلىق دۇكانلارمۇ بارلىققا كەلدى .

§ 4 . ۋەھھابىزم ۋە پادىشاھلىقنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى ئىتتىپاق تۈزمەسلىك سىياسىتىگە ئەمەل قىلىدۇ . دۆلەتلەرئارا ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش ، دوستانە ئۆتۈش ، بىر - بىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىقنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئىسلام دۆلەتلىرى بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىشكە تىرىشىدۇ . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان كۆپ تەرەپلىك دىپلوماتىيە پائالىيەتلىرى يولغا قويۇپ ، جۈملىدىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى . پارس قولتۇقىنى ئۇرۇشىدىن كېيىن ، ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئەتراپىدىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تىرىشىپ ياخشىلىدى . پەلەستىن مەسىلىسىنى ئوتتۇرا شەرق مەسىلىسىنىڭ يادروسى دەپ قارىدى ، پەلەستىن دۆلىتىنى ئېتىراپ قىلدى . ئوتتۇرا شەرق ۋە پەلەستىن مەسىلىسىنى ب د ت نىڭ ئالاقىدار قارارلىرى ئاساسىدا ، ئادىل ، مۇۋاپىق ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى . بەزى تەھلىلچىلەر سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان پرىنسىپى بىلەن پادىشاھلىق ئەمەل قىلىدىغان ۋەھھابىزمنىڭ قانداق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى مۇھاكىمە قىلغاندا نۇرغۇن قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدى . جۈملىدىن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئىسلام ئالاھىدىلىكى ، ئەرەب مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە نېفىتتىن ئىبارەت مۇشۇ ئۈچ ئاساسقا قۇرۇلغان دېگەن سۆزگە ھەر خىل قاراشلاردا بولدى . چۈنكى بۇ ئۈچ نۇقتا پادىشاھلىقنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ئاساسى ۋە ئالاھىدىلىكى بولۇپلا قالماستىن ، بۇگۈنكى ۋەھھابىزمنىڭمۇ

يېڭى دەۋردىكى ئاساسىي تەشەببۇسى ۋە جەنىنى جان ئېتىشىنىڭ ئاساسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا بۇ مەسىلىنى بىرنەچچە قاتلام بويىچە مۇھاكىمە قىلماقچىمىز .

1 . ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ باشقا ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ياخشى - يامانلىقى ، يېقىن - يىراقلىقىدىكى مۇرەككەپ ، ئۆزگىرىشچان ھەر خىل ھادىسىلەرنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ، كىشىلەر «ئەرەب مىللىي ئالاھىدىلىكى»دىن ئىبارەت بۇ مۇناسىۋەتنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتىگە سىڭگەنلىكىنى بايقايدۇ . شۇڭا ، ئەرەبلەرنىڭ گۇللىنىشىگە ياكى خاراب بولۇشىغا ۋە شۆھرەت - نوموسىغا چېتىلىدىغان چوڭ ئىشلار بولغاندا سەئۇدى ئەرەبىستانى كۆڭۈل بۆلدى ، پۇل ۋە كۈچ چىقىرىپ ، ئۆزىنىڭ «مىللىي كۆڭلى»نى ئىپادىلىدى . ئەلۋەتتە ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تارىخىي ، سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، ھەربىي ئىشلار ، ئىدىئولوگىيە ۋە دىنىي ئامىللار تۈپەيلىدىن ، ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى كۆپ ھاللاردا ئوخشىمىغان دەرىجىدە چەكلىمىگە ئۇچراپ ، باشقا ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىكى مۇرەككەپلىكنى پەيدا قىلدى .

ۋەھھابىيلار ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ . چۈنكى ، ئەرەب مىللىتى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا بارلىققا كەلگەن . بۇ مىللەتتىن دەۋرىنىڭ ئۇلۇغ ئەربابى — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دۇنياغا كېلىپ ، ئىسلام دىنىنى تارقاتتى ، ھەمدە ئۆزىنىڭ مىللىتىنى ئىسلام دىنىغا تۇنجى بولۇپ ئېتىقاد قىلغان مىللەتكە ئايلاندۇردى . مۇشۇ مىللەتكە تايىنىپ ، ئىسلام دىنى پۈتۈن دۇنياغا تارقىتىلىپ ، دۇنيادىكى 2 - چوڭ دىنغا ئايلاندۇرۇلدى .

ئەرەب مىللىتى ئىسلام بايرىقىنى كۆتۈرۈپ ، ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپا قىتئەلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن چوڭ ئىمپېرىيىنى قۇرۇپ ، شانلىق ئەرەب ـ ئىسلام مەدەنىيىتىنى يارىتىپ ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا ئۇلۇغ تۆھپە قوشتى . بۇ مىللەت بۈگۈن بىپايان غەربىي ياۋروپا ، شىمالىي ئافرىقا قاتارلىق رايونلاردا ياشاپ ، خەلقئارا ئىشلاردا كۈندىن ـ كۈنگە مۇھىم رول ئويناۋاتىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانلىقلار بۇلاردىن چەكسىز ئىپتىخارلىنىدۇ . پادىشاھ فايسال : «ئەرەبلەرنىڭ قەدىمكى يۇرتلىرى ئوخشاش بولمىسىمۇ ، لېكىن ھەممىسى ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى قان سىستېمىسىغا مەنسۇپ ، ئۇلارنىڭ ئۇمىدى ۋە ھېسسىياتى ئەرەب يېرىم ئارىلىغا تەلپۈنىدۇ» دېگەنىدى . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانلىقلار ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى ئەرەب مىللىتىنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلايدۇ . ئەرەب مىللىتىنىڭ ھوقۇقىنى قوغداش ، ئەرەب مىللىتىنى گۈللەندۈرۈش ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقى ، ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىش مەسئۇلىيىتى بارلىقىنى ھېس قىلىدۇ . لېكىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ بۇنداق ئەرەب مىللەتچىلىكى بىلەن مىسىر زۇڭتۇڭى جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ ئەرەب مىللەتچىلىكى ئوخشاپ كەتمەيدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ۋە ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىشنى تەشەببۇس قىلىش بىلەن چەكلىنىدۇ . مىسىر شۇنداق قىلغاندىن باشقا ، دۆلەتلەرنىڭ بىرلىشىشىنى تەدرىجىي ئەملگە ئاشۇرۇپ ، ئاخىر ھەممە ئەرەب دۆلەتلىرىنى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىك رەھبەرلىك قىلغان ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغان ئەرەب ۋەتىنى قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ .

ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، نەچچە ئون يىلدىن بۇيان سەئۇدى ئەرەبىستانى نۇرغۇن تىرىشچانلىق كۆرسەتتى . مەسىلەن ، 1945 ـ يىلى

قۇرۇلغان ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقىغا ئاساس سالغان يەتتە دۆلەتنىڭ بىرى سەئۇدى ئەرەبىستانى بولدى. 1955 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئامېرىكىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە قۇراشتۇرۇلغان ھەربىي ئىتتىپاق — باغدات شەرتنامىسى باغداتتا ئىمزالاندى. باشتا سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىراننى ئەيىبلىدى، ھەمدە مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بولغان ھەربىي ھەمكارلىقنى كۇچەيتىپ، ئۇنىڭ بىلەن قارشىلاشتى. ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىگە ناھايىتى چوڭ زەربە بولدى. لېكىن، ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى ئۆزگىرىپ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ باغدات شەرتنامىسىگە قارشى تۇرۇشىنى ۋە ئىراققا قارىتىلغان سىياسىي جەھەتتىكى قارشى تۇرۇشنى بۇزۇۋەتتى. 1956 ـ يىلى 7 ـ ئايدا جامال ئابدۇل ناسىر سۇۋەيش قانىلى شىركىتىنىڭ دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىنغانلىقىنى جاكارلىدى. شۇ يىلى 10 ـ ئايدا ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىسرائىلىيىدىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەت بىرلىشىپ مىسىرغا ھەربىي ھۇجۇم قوزغىدى. مىسىر خەلقى جامال ئابدۇل ناسىرنىڭ رەھبەرلىكىدە قەھرىمانە جەڭ قىلدى. سەئۇدى ئەرەبىستانى ئومۇمىي سەپەرۋەرلىككە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ھەممە ئەرەبلەرنى ئۈچ دۆلەتنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇشقا چاقىردى، ئەنگلىيە، فرانسىيىلەر بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۆزگەرتكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنى نېفىت بىلەن تەمىنلەشنى توختاتقانلىقىنى جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مىسىرغا 40 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ياردەم قىلدى. 1975 ـ يىلى 4 ـ ئايدا لىۋاندىكى ھەرقايسى گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى كۇرەش بىلەن پەلەستىن پارتىزان ئەترەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى كۇرەش گىرەلىشىپ، ئىچكى ئۇرۇش پارتلىدى. 1976 ـ يىلى 6 ـ ئايدا سۇرىيىنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن لىۋان ۋەزىيىتى يامانلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، سۇرىيە بىلەن مىسىر

ئوتتۇرىسىدىكى جىددىي مۇناسىۋەتنىڭ كۈچىيىپ كەتتى . ئەرەب دۆلەتلىرى ئىتتىپاقى مۇرەسسە قىلىشقا ئىلاجسىز قالغان ئەھۋال ئاستىدا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئوتتۇرىغا چىقىپ سالاھ قىلدى . 1979 ـ يىلى 10 ـ ئايدا رىيادتا سۇرىيە ، لىۋان ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ، مىسىر ، كۇۋەيت ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتناشقان دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىلىپ لىۋاننىڭ ئىچكى ئۇرۇش مەسىلىسى مۇھاكىمە قىلىندى . يىغىندىن ئىلگىرى تەييارلىق قىلىنغانلىقى ، يىغىندا تىرىشچانلىق كۆرسىتىلگەنلىكى ئۇچۇن ، ئىچكى ئۇرۇشنى توختىتىش توغرىسىدا كېلىشىم هاسىل قىلىندى ، هەمدە لىۋانغا ئەرەب تىنچلىقىنى ساقلاش قىسىملىرىنى ئەۋەتىش بەلگىلەندى ، سەئۇدى ئەرەبىستانى بۇ قىسىمدىكى 30 مىڭ ئادەمنىڭ خىراجىتىنى بېرىش مەجبۇرىيىتىنى ئۇستىگە ئالدى . لېكىن ، كېلىشىم ئەمەلگە ئاشمىدى . ئىچكى ئۇرۇش 1989 ـ يىلى 5 ـ ئايدا كاسابلانكىدا ئەرەب دۆلەتلىرى باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ، ئالجىرىيە ۋە ماراكەشتىن ئىبارەت ئۇچ دۆلەت باشلىقلىرىدىن كومىتېت تەشكىللەپ لىۋان كرىزىسىنى مۇرەسسە قىلىشقا مەسئۇل قىلغىچە داۋاملاشتى . 1989 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۇچ دۆلەت كومىتېتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە لىۋاندىكى هەرقايسى تەرەپ پارلامېنت ئەزالىرىدىن 62 كىشى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەهىرىدە يىغىن ئېچىپ ، چۇشىنىش هاسىل قىلىپ ، «مەملىكەت بويىچە يارىشىش هۆججىتى» (تائىف كېلىشىمى دەپمۇ ئاتىلىدۇ)نى ماقۇللىدى . بۇ قېتىمقى كېلىشىمنىڭ تەدرىجىي ئەمەلگە ئېشىشى بىلەن 15 يىل داۋاملاشقان ئىچكى ئۇرۇشقا خاتىمە بېرىشنىڭ يولى تەييارلاندى . بۇ ئىشتا سەئۇدى ئەرەبىستانى ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى قوشتى . يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مىسىر بىلەن سۇرىيە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت توغرىسىدا سەئۇدى ئەرەبىستانى كۇۋەيت بىلەن بىرلىكتە كۆپ

قېتىم ئەلچى ئەۋەتىپ مۇرەسسە قىلدى ، 1976 ـ يىلى 6 ـ ئايدا رىيادتا مىسسر ، سۇرىيە ، سەئۇدى ئەرەبىستانى كۇۋەيتنىڭ دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ ، مىسسر بىلەن سۇرىيىنىڭ يارىشىپ قېلىشىنى ئەمەلگە ئاشۇردى . ئىككى دۆلەت شۇ يىلى 10 ـ ئايدا دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۇردى . 1980 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى سۇرىيە ئىئوردانىيەنىڭ مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساد ھۆكۇمىتىگە قارشى چىقىشىنى قوللىدى دەپ ئەيىبلىدى . ئىككى دۆلەت چېگرا مىددي ۋەزىيەت پەيدا بولدى . سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ياراشتۇرۇشى بىلەن سۇرىيە ، ئىئوردانىيە ئۇرۇشنى تىنچلىققا ئايلاندۇردى . 1981 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئىسرائىلىيە ھاۋادىن ھۇجۇم قىلىپ ئىراقنىڭ ئاتوم قازىنىنى ۋەيران قىلىۋەتتى . سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىراقنى ئاتوم قازىنى قۇرۇشقا سەرپ قىلىنىدىغان ھەممە خىراجەت بىلەن تەمىنلەشنى قارار قىلدى . ئىراق ـ ئىران ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەرەب مەيدانىدا تۇرۇپ ئىراقنى قوللىدى . 1981 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن ئىراق ئىككى دۆلەت چېگرا كېلىشىمى ئىمزالىدى . ئىمزا قويۇش مۇراسىمىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىچكى ئىشلار ۋەزىرى تائىف مۇخبىرلارغا : «سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىراقنىڭ ئىران بىلەن بولغان ئۇرۇشتىكى مەيدانىنى تامامەن قوللايدۇ» دېدى . 1981 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئىراق ـ ئىران ئۇرۇشى پارس قولتۇقى رايونىنىڭ مۇقىملىقى ۋە خەۋپسىزلىكىگە تەھدىت سالغان ئارقا كۆرۈنۈشتە ، پارس قولتۇقىدىكى جەمئىيەت ئەھۋالى ، سىياسىي تۈزۈمى ، نېفىت ئىقتىسادى قاتارلىق جەھەتلەر بىر ـ بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ، ئومان ، بەھرەيىن ، قاتار ، كۇۋەيت ، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن ئىبارەت ئالتە دۆلەت «پارس قولتۇقىدىكى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ھەمكارلىق كومىتېتى»نى

قوٴردی . ئەزا دۆلەتلەر ئۇلارنىڭ ئارىسىدا «ھەممە ساھەلەردىكى ماسلىشىش ، بىرگەۋدىلىشىش ۋە مۇناسىۋەتلىشىش »نى كۆچەيتىشكە ئىزچىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ، ھەربىي ئىشلاردىكى ھەمكارلىقنى كۆچەيتتى ، بۇ كومىتېتتا سەئۇدى ئەرەبىستانى چوڭ رول ئوينىدى .

2 . ئىسلام دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ۋەھھابىيلار ئىسلام دىنىنى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا گۈللەندۈرۈشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى دەپ بىلگەنىدى . لېكىن ، ئەرەب يېرىم ئارىلى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىسلام دىنىنى كېڭەيتىشنى دۇنياۋى ۋەزىپە قىلدى . پادىشاھ فايسالنىڭ تۆۋەندىكى سۆزى ۋەھھابىزمنىڭ پان ئىسلامىزملىق روھىنى ئىپادىلەپ بەردى . ئۇ مۇنداق دېدى : «سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەرەب رايونىدا ئۆز ئورنىدىن بەھرىمەن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئىسلام دۇنياسىدىمۇ مۇھىم ئورۇنغا ئىگە . چۈنكى ئۇ ئەرەب مەدەنىيىتى بارلىققا كەلگەن جاي ، دۇنياغا مەدەنىيلىك ۋە تەرەققىيات ئېلىپ كەلگەن ئاللانىڭ ۋەھىيسى نازىل بولغان ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام تۇغۇلغان جاي ، بۇ جاي ئىسلام مىراسلىرىنىڭ قوغدىغۇچىسى . دۇنيادىكى مىليونلىغان مۇسۇلمان بۇ جايغا ئىنتىلىدۇ ، ھەر كۈنى شۇ تەرەپكە قاراپ نامىز ئوقۇيدۇ ، ھەمدە شۇ يەردە دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلىدىغان ئىسلام مۇقەددەس جايىنىڭ قوغدىغۇچىسى بولىدۇ . »

ئىسلام دۆلەتلىرى بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقنى كۆچەيتىش ئۈچۈن ، ۋەھھابىزىم دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى ، دۇنيا مۇسۇلمان ياشلىرى يىغىنى قاتارلىق پان ئىسلامىزملىق غەيرىي ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى ئارقىلىق خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرغاندىن باشقا ، «ھۆكۈمەت يوللىرى»

ئارقىلىقمۇ ئىسلام دۇنياسىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش ۋە ئىسلام دۆلەتلىرى ئارىسىدىكى ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپلىق بىلەن قاتناشتى . مەسىلەن ، پادىشاھ فايسالنىڭ تۇرتكىسى بىلەن 1970 ـ يىلى 3 ـ ئايدا «ئىسلام كېڭىشى تەشكىلاتى» رەسمىي قۇرۇلۇپ ، باش شتابى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەھىرىدە تەسىس قىلىندى . بۇ تەشكىلاتقا 52 دۆلەت ئەزا بولدى (1994 ـ يىلى) . 1980 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى قاتناشقان مىنىستىر دەرىجىلىكلەر يىغىنى ئېچىلدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى يىغىندا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلغانلىقىنى ئەيىبلىدى ، ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تولۇق ئەسكەر چېكىندۈرۈشنى تەلەپ قىلدى . يىغىن سەئۇدى ئەرەبىستانى ئوتتۇرىغا قويغان لايىھىنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭغا ئازراق تۈزىتىش كىرگۈزگەندىن كېيىن ، بىرلىككە كەلگەن پىكىرنى شەكىللەندۈرۈپ قارار ماقۇللىدى . 1972 ـ يىلى 3 ـ ئايدا جىددىدە چاقىرىلغان ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ 2 ـ قېتىملىق تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى يىغىنى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تەشەببۇسىغا ئاساسەن ، ئىسرائىلىيىگە قارشى جىھاد فوندى قۇرۇشنى بىرەك ماقۇللىدى . 1974 ـ يىلى 2 ـ ئايدا پاكىستانىنىڭ لاھور شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئالىي دەرىجىلىكلەر يىغىنى ئىسلام تەرەققىيات بانكىسى ۋە ئافرىقىغا ياردەم بېرىش بانكىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى . شۇ يىلى مالايسىيانىڭ كۇئالالۇمپۇر شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى يىغىنى ئىسلام ئىتتىپاق فوندى قۇرۇشنى قارار قىلدى (بۇ فوندنىڭ مەبلىغى 20 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ ، ئافرىقىدا ئىككى ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتى سېلىشقا ۋە فىلىپپىندىكى مۇسۇلمانلارغا ياردەم بېرىش قاتارلىق ئىشلارغا ئىشلىتىلىدۇ) . سەئۇدى ئەرەبىستانى

بۇ فوند ۋە تەشكىلاتلارغا مەبلەغ بەرگەن ئاساسىي دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولدى .

هازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلىتى بولغان ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى بىرقەدەر جىددىي . كەلگۈسىدىكى تەرەققىيات جەريانىدا ، ئىككى تەرەپنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش ئامىللىرى كۈچىيىشى ، ئىسلام ئامىللىرى ئاستا ، جىمجىت هالەتتە سۇسلىشى مۇمكىن . مانا بۇ ئۇلاردىكى ئورتاقلىق هېسابلىنىدۇ . دۆلەتلەر مۇناسىۋىتىگە كەلگەندە ، سەئۇدى ئەرەبىستانى دۆلەتنىڭ يىراق كەلگۈسىدىكى مەنپەئىتىنى ۋە خەۋپسىزلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ، ئىناق قوشنىدارچىلىقنى مۇهىم بىلىدۇ . شۇڭا ، دىنىي ۋە سىياسىي جەهەتتىكى ئىختىلاپلارنى تۇغدۇرۇش تەس بولسىمۇ ، ئىمكان بولسىلا سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەتراپىدىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش يولىدا پائال تىرىشىدۇ .

3 . ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

بۇ مۇرەككەپ مەسىلە بولۇپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ئىسلام ئالاهىدىلىكى ۋە ئەرەب مىللىي ئالاهىدىلىكىگە چېتىلىدۇ . شۇڭا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش ياكى چىڭ تۇرماسلىق ۋەهابىزم ۋە پادىشاهلىقنىڭ ئەرەب دۇنياسى ۋە ئىسلام دۇنياسىدىكى ئورنىغا ۋە ئىناۋىتىگە ، پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ۋە قوللىشىغا ئىگە بولۇش ياكى ئىگە بولالماسلىق مەسىلىسى بولۇپ هېسابلىنىدۇ . پۈتكۈل تارىختىن قارىغاندا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىسرائىلىيىگە قارشى مەيدانىدا ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ ، پەلەستىن خەلقىنىڭ كۈرىشىنى قوللاپ كەلدى . ئىسرائىلىيە دۆلىتىنى هازىرغىچە ئېتىراپ قىلمىدى .

بۇ تارىخنى ئەسلەپ ئۆتۈش پايدىلىق بولۇپ ، شۇنداق قىلغاندا مەسىلىنى تارىخىي يوسۇندا ئەتراپلىق چۈشەنگىلى بولىدۇ .

پادىشاھ ئابدۇ ئەزىز پەلەستىن ئەرەب دۆلىتى ، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىننىڭ ھېچقانداق بىرىگە تەلەپ قويۇش ھەققى يوق دەپ قارىدى . پادىشاھ فايسال ئىسرائىلىيىنى يوقىتىشقا چاقىرىق قىلدى ، ھەمدە ھاياتىدا مۇقەددەس شەھەر ئېرۇسالىمغا بىرىپ دۇئا - تىلاۋەت قىلىشقا قەسەم ئىچتى . كېيىنكى پادىشاھلارمۇ ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش سىياسىتىدە چىڭ تۇردى . كېيىن بەزى ئەرەب دۆلەتلىرىگە ئوخشاش ، سىياسەتتە بەزى ئۆزگىرىشلەرنى قىلىپ ، ئىسرائىلىيىنى پۈتۈنلەي يوقىتىشتىن ئىسرائىلىيىنىڭ 1967 - يىلى ئىشغال قىلىۋالغان ئەرەب زېمىنىدىن چېكىنىپ چىقىشنى ۋە پەلەستىن خەلقىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلىشقا ئۆزگەردى . تۆت قېتىملىق ئەرەب - ئىسرائىلىيە ئۇرۇشىدا سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرغان ئەرەب دۆلەتلىرىنى قوللىدى . 1948 - يىلى 1 - قېتىملىق ئەرەب - ئىسرائىلىيە ئۇرۇشى پارتلىغاندا سەئۇدى ئەرەبىستانى سىمۇول خاراكتېرلىك قوشۇن ئەۋەتىپ مىسىر قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە ھەربىكەت قىلدى . 1956 - يىلى 7 - ئايدا مىسىر سۇۋەيش قانىلىنى دۆلەت ئىلكىگە ئۆتكۈزۈۋالغاندا ، ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، ئىسرائىلىيىدىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەت مىسىرغا تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشى ، يەنى 2 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى قوزغىدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى مىسىر تەرەپتە تۇردى ھەم ئۇنىڭغا ئەمەلىي ھەربىكتى بىلەن ياردەم بەردى . 1967 - يىلى 3 - قېتىملىق ئەرەب - ئىسرائىلىيە ئۇرۇشى ، يەنى «5 - ئىيۇن» ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشى پارتلىغاندا سەئۇدى ئەرەبىستانى ئىئوردانىيىگە قوشۇن ئەۋەتتى . ئىراق تەشەببۇس قىلغان

ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيىگە قارىتىلغان نېفىت ئىمبارگوسىغا قاتناشتى . 1967 - يىلى 8 - ئايدا پادىشاھ فايسال خارتۇم يىغىنىدا ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىسرائىلىيىنى ئېتىراپ قىلماسلىق ، ئىسرائىلىيە بىلەن سۆلھى قىلماسلىق ، ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشمەسلىك ۋە پەلەستىن خەلقىنىڭ ھوقۇقىدا چىڭ تۇرۇشتىن ئىبارەت ئورتاق مەيدانىنى قوللىدى . پادىشاھ سەئۇدى ئەرەبىستانى ، كۇۋەيت ۋە لىۋىيەدىن ئىبارەت نېفىت چىقىدىغان ئۇچ دۆلەتنىڭ مىسىر ، سۇرىيە ، ئىئوردانىيىگە ۋە پەلەستىن پارتىزانلىرىغا مالىيە جەھەتتىن ياردەم بېرىشىنى تەشەببۇس قىلدى . ئۇچ دۆلەت ھەر يىلى بۇ دۆلەتلەرگە 400 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېقىن ياردەم بېرىدىغان بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە ، سەئۇدى ئەرەبىستانى 140 مىليون ئامېرىكا دوللىرىنى ئۈستىگە ئالدى . 1969 - يىلى 8 - ئايدا ئېرۇسالىمدىكى ئەقسا مەسچىتىگە ئوت قويۇۋېتىش ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن ، پادىشاھ فايسال جىھاد قىلىپ ئېرۇسالىمنى ئازاد قىلىشنى مۇراجىئەت قىلدى . شۇ يىلى 9 - ئايدا فايسالنىڭ تەشەببۇسى بىلەن راباتتا 1 - قېتىملىق ئىسلام دۆلەتلىرى باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىلدى . يىغىن ئىسرائىلىيىدىن 1967 - يىلىدىكى ئۇرۇشتا ئىشغال قىلىۋالغان ئەرەب زېمىنىدىن چېقىپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى . ئىسلام دۆلەتلىرى ئۆزئارا چۈشىنىشىنى كۈچەيتىپ ، ئۆزئارا ياردەم بېرىپ ، ئىقتىسادىي مەدەنىيەت ھەمكارلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . 1973 - يىلى 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى 4 - قېتىملىق ئەرەب - ئىسرائىلىيە ئۇرۇشى ، يەنى «ئۆكتەبىر ئۇرۇشى» پارتلىدى . 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئامېرىكا دۆلەت ئىشلىرى كاتىپى كىسسىنگىر فايسالغا تېلېگراممىا يوللاپ ، ئۇنىڭدىن مىسىر ، سۇرىيىگە ھەربىي ھەرىكەتنى توختىتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى . فايسال جاۋاب تېلېگراممىا يوللاپ ، سۇرىيە ۋە مىسىرنىڭ

ھەربكتىنى تامامەن قوللايدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئامېرىكىدىن ئىلاجى قىلىپ ئىسرائىلىيىنى ئىشغال قىلىۋالغان زېمىنلاردىن چېقىرىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى . 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى رېياد رادىئو ئىستانسىسى ئاڭلىتىش بېرىپ ، ھاردۇق ئېلىۋاتقان ھەممە ئادەمنى يېنىپ كېلىپ ، ئۇرۇشقا تەييارلىق ھالىتىدە تۇرۇشقا چاقىردى . 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانى سىمۇۋول خاراكتېرلىك قوشۇن ئەۋەتىپ سۇرىيىگە ياردەم قىلدى . 1974 - يىلى 10 - ئايدا راباتتا ئەرەب ئىتتىپاقىنىڭ ئالىي يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەرەب ئالىملىقىنى سېپىدىكى دۆلەتلەرگە ھەر يىلى 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى ئىئانە قىلدى . مىسىر زۇڭتۇڭى سادات بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ سۆھبەتلىشىپ سۇلھى قىلىشىغا سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى باشتا قوللاش پوزىتسىيىسىدە بولدى ياكى ئۆز پىكىرىدە قالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . 1978 - يىلى داۋۇد لاگېرى كېلىشىمى ئىمزالانغاندا ، كېلىشىمدە ئىسرائىلىيىنىڭ 1967 - يىلى ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە زېمىندىن چېكىنىپ كېتىشىگە ئېنىق ۋەدە بېرىلمىگەنلىكى ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىمۇ ئېتىراپ قىلىنمىغانلىقى ئۈچۈن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى داۋۇد لاگېرى كېلىشىمىنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى جاكارلىدى . 1979 - يىلى 3 - ئايدا مىسىر ، ئىسرائىلىيە ۋە ئامېرىكا ئىمزا قويغاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى سادىتنى ئەيىبلىدى . 2 - قېتىملىق باغدات يىغىنىدا ، مىسىر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش ، مىسىرنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن جازالاش ۋە ئەرەب ئىتتىپاقىنىڭ باش شتابىنى قاھىرەدىن تۇنىسقا كۆچۈرۈپ كېتىش قاتارلىق تەدبىرلەرگە قوشۇلۇپ ، 1979 - يىلى 4 - ئايدا مىسىر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزدى . 1981 - يىلى 8 - ئايدا ۋەلىئەھد فاھىد مۇخبىرلارنى قوبۇل قىلغاندا ، ئەرەب - ئىسرائىلىيە توقۇنۇشىنى

هەل قىلىشنىڭ سەككىز ماددىلىق تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇنىڭ 1 ـ نۆۋەتتىكى ئىسرائىلىيە 1967 ـ يىلىدىكى ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا بېسىۋالغان ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن ، جۈملىدىن ئېرۇسالىمدىكى ئەرەب زېمىنىدىن چېقىپ كېتىشى كېرەك ؛ 3 ـ نۆۋەتتىكى بۇ رايوندىكى مۇقەددەس جايلار (جۈملىدىن ئېرۇسالىم)دىكى ھەممە دىنلار (خرىستىئان دىنى ، ئىسلام دىنى ۋە يەھۇدىي دىنى)غا ئېتىقاد قىلىش ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم ؛ 6 ـ نۆۋەتتىكى ئېرۇسالىم (مۇشۇ شەھەرنىڭ ئەرەبلەر رايونىدا) پايتەخت قىلىنغان مۇستەقىل پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇش لازىم دېگەندىن ئىبارەت بولدى . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىغا ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان بەزى ئىسلام تەشكىلاتلىرىغا سەئۇدى ئەرەبىستانى ياردەم بېرىپ تۇردى . پارس قولتۇقىدىكى كىرىزىس ۋە ئۇرۇش مەزگىلىدە ئەراپات ئىراقنى قوللىغانلىقتىن ، پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مۇناسىۋىتى بىرمەھەل يامانلىشىپ قالدى . ئۇرۇشتىن كېيىن ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كەلدى . پارس قولتۇقىدىكى ئۇرۇشتىن كېيىن ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، سەئۇدى ئەرەبىستانى تىنچلىق مۇساپىسىنى قوللاپ ئوتتۇرا شەرق ۋە پەلەستىن مەسىلىسىنى ب د ت نىڭ ئالاقىدار قارارلىرى ئاساسىدا ، ئادىل ، مۇۋاپىق ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى .

4 . شەرق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ئۆتكەندە سەئۇدى ئەرەبىستانى دىن ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈم تۈپەيلىدىن شەرقتىكى سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرمىدى . بۇرۇن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى بولغان بولسىمۇ ، 1938 ـ يىلى مۇناسىۋەتنى ئۈزگەندىن كېيىن ئەسلىگە كەلتۈرمىدى .

مىسىر زۇڭتۇڭى جامال ئابدۇل ناسىر 1970 - يىلى قازا قىلغاندىن كېيىن ، مىسىر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ياخشىلىنىشقا باشلىدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى ھۆكۈمىتى 1972 - يىلى ئامېرىكا نىكسون ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن ، زۇڭتۇڭ ساداتقا رۇسىيىلىكلەرنى قوغلۇۋېتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى . مىسىر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنى قوغلۇۋەتكەندىن كېيىن ، پادىشاھ فايسال 1973 - يىلى 5 - ئايدا قاھىرەنى زىيارەت قىلىپ ، ساداتنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قوللانغان مەيدانىنى قوللاپ ، مىسىرنىڭ قورال - ياراغلارنى يېڭىلىۋېلىشى ئۈچۈن 250 مىليون فوند ستېرلىڭ قەرز بەردى . 1973 - يىلى 10 - ئايدىكى ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن ، سۇرىيە ، ئىراق قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى پائال راۋاجلاندۇرۇپ ، ئۇلاردىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يىراقلىشىش خاھىشىنى ئىلگىرى سۈردى . سوۋېت ئىتتىپاقى ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلغاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئېنىق قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىنى قوللاندى . سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى 1981 - يىلى 7 - ئايدا سۆز قىلىپ : «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانىستاننى ئىشغال قىلىشى بەزى دۆلەتلەرنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ئىلھاملاندۇرىدىغان ھېچقانداق مۇكەممەل سىگنال بىلەن تەمىنلىمىدى . چۈنكى ئۇ ئىگىلىك ھوقۇقلۇق ، مۇستەقىل دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىگە پۈتۈنلەي پەرۋا قىلمىدى» دېدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان سەئۇدى ئەرەبىستانى كۆپ تەرەپلىمە دىپلوماتىيە فاڭجېنىنى يولغا قويدى . شۇڭا ، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى قارشى ئالدى ، ھەمدە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئەزەربەيجان ، ئۆزبېكىستان ، تاجىكستان ، تۈركمەنستان بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت

ئورناتتى . رۇسىيە زۇڭلىسى چىرنومىلكىن 1994 ـ يىلى 12 ئايدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنى زىيارەت قىلىپ ، ئىككى تەرەپ مۇناسىۋىتى ۋە رايون ۋەزىيىتى ئۈستىدە سۆھبەتلەشتى . 1990 ـ يىلى 7 ـ ئايدا جۇڭگو بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى ، ئىككى دۆلەتنىڭ دوستلۇق ، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى پۇختا قەدەملەر بىلەن تەرەققىي قىلدى .

5 . غەرب بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن غەربنىڭ مۇناسىۋىتى ، بولۇپمۇ ئامېرىكىنىڭ مۇناسىۋىتى ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە بولۇپ ، بۇنداق مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىتىلىشىدا نېفىت ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى . شۇڭا ، سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن غەربنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئىلگىرى ، نېفىتنىڭ بۇ مۇناسىۋەتتىكى مۇھىملىقىغا قاراپ باقايلى .

سەئۇدى ئەرەبىستانى زامانىمىزدىكى «نېفىت پادىشاھلىقى» ۋە «پۇل مۇئامىلە پادىشاھلىقى» دېگەن ناملار بىلەن دۇنياغا مەشھۇر . ئۇنىڭدىكى نېفىت دۇنيا ئومۇمىي نېفىت زاپىسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ . ھەر يىلى 400 مىليون تونىدىن 500 مىليون تونىغىچە نېفىت ئىشلەپچىقىرىدۇ . 70 ـ يىللاردىن بۇيان سەئۇدى ئەرەبىستانى نېفىت كىرىمىدىن پايدىلىنىپ خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇردى ، ھازىر زامانىۋىلاشقان نېفىت سانائەت سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىقتى ، ھەمدە خەلق ئىگىلىكىنى كۆپ خىللاشتۇرۇش يولىغا قەدەم قويدى . دۆلەت ئىچىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 80 ـ يىللاردا كىشى بېشىغا 10 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى . دۇنيادا نېفىت باھاسى چۈشۈپ كېتىش ۋە پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ ، كىشى بېشىغا 7000 ئامېرىكا دوللىرىدىن توغرا كېلىدىغان بولدى .

نېفت كىرىمى بولغاچقا ، سەئۇدى ئەرەبستانى نۇرغۇن مەبلەغ توپلىدى ، ھەمدە بۇ مەبلەغنىڭ كۆپ قىسمىنى غەرب ئەللىرىگە سېلىپ ، نەچچە يۈز مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى مەبلەغ - مۇلۇككە ئىگە بولۇپ ، «پۈل مۇئامىلە پادىشاھلىقى» دېگەن نامنى ئېلىپ ، غەربتىكى يەتتە چوڭ دۆلەتنىڭ باشقا ، خەلقئارادا پۈل فوند تەشكىلاتىنىڭ ئىجرائىيە كومىتېتىدا ۋەكىلى بار بىردىنبىر دۆلەت بولۇپ قالدى .

نېفت ، پۈل مۇئامىلە ، ھەربىي ئىشلار ۋە سودا قاتارلىق جەھەتلەردىكى ھەمكارلىق ئاساسىدا ، سەئۇدى ئەرەبستانى بىلەن ئامېرىكا ئالاھىدە مۇناسىۋەت ئورناتتى . سەئۇدى ئەرەبستانىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئامېرىكا نېفت شىركىتىنىڭ (كېيىن «ئەرەب - ئامېرىكا نېفت شىركىتى» دەپ ئاتالدى) XX ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى سەئۇدى ئەرەبستانىدىكى قىدىرىش ۋە ئېچىش تارتىۋېلىش خاراكتېرىدىكى ئېكسپىلاتاتسىيە بولدى . ئەمەلىيەتتە ، شۇ چاغدىكى ئىنتايىن نامرات دۆلەتكە يېڭى بايلىق يولىنى ئېچىپ بەردى . 1973 - يىلى پادىشاھلىق ئەرەب - ئامېرىكا نېفت شىركىتىنىڭ رۇخسەت قىلىش ھوقۇقى ، ئىشلەپچىقىرىش ھوقۇقى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىلىرىگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنىڭ 25 پىرسەنتىنى كونترول قىلالايتتى . 1974 - يىلى 60 پىرسەنتكە كۆپەيتىلدى . 1977 - يىلىدىكى كېلىشىمگە ئاساسەن ، پادىشاھلىق 1980 - يىلى 100 پىرسەنت ئىشلەپچىقىرىش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى ، ھەمدە 1983 - يىلى ھەممىنى ئۆتكۈزۈۋالدى . لېكىن ، ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىنكى ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ، ئۇسكۇنە ۋە باشقۇرۇشقا يەنىلا ئامېرىكىغا تايىنىشقا توغرا كەلدى . ئىشلەپچىقىرىلغان نېفتنىمۇ غەرب دۆلەتلىرىگە سېتىپ بەردى . ئامېرىكىغا سېتىپ بېرىلگەن نېفت ئامېرىكا ئىمپورت قىلغان ئومۇمىي نېفتنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىدى . سەئۇدى ئەرەبستانى نېفت

كىرىمنىڭ كۆپ قىسمىنى ئامېرىكىنىڭ پۇل مۇئامىلە بازىرىغا سالدى . 1951 ـ يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن ئامېرىكا «ئورتاق مۇداپىئە كېلىشىمى» ۋە «دالان ئايروپورتى كېلىشىمى» ئىمزالىدى . (1943 ـ يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن ئامېرىكا دالان ئايروپورتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىدى . ئايروپورت 1944 ـ يىلى پۈتۈپ ، ئامېرىكىنىڭ چەت ئەلدىكى ئەڭ چوڭ ، ئۇسكۇنىلىرى ئەڭ ئىلغار ھاۋا ئامىيە بازىسى بولدى . 1951 ـ يىلدىكى كېلىشىمدە ئامېرىكىنىڭ دالان ئايروپورتىدىن يەنە بەش يىل پايدىلىنىشى بەلگىلەندى) ئامېرىكا زۇڭتۇڭى روزۋېلت سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە ئۇنىڭ مول نېفتى ئامېرىكىنىڭ جەڭ ۋاقتىدىكى ئىستراتېگىيىلىك پىلانىغا نىسبەتەن ئىنتايىن مۇھىم دېدى . ئامېرىكا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ نېفتىنى كونترول قىلسا ئوتتۇرا شەرقنىڭ مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك بايلىقىنى كونترول قىلىۋالغان بولىدۇ ، ئۇنىڭدىن غايەت زور پايدا ئالىدۇ ، ھەمدە ئىقتىساد ، ھەربىي ئىشلار ، سودا ھەمكارلىقى ئارقىلىق سەئۇدى ئەرەبىستانىنى كونترول قىلىپ ، ئۇنى ئوتتۇرا شەرقتە ئامېرىكىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك پىلانىنى ئاشۇرىدىغان مۇھىم بازىسى ، نېفىت بىلەن ئىشەنچىلىك تەمىنلەيدىغان پونكىتى ، ئامېرىكا تاۋارلىرىنىڭ چوڭ بازىرى قىلالايدۇ . بۇنداق «ئورتاق مەنپەئەت» ئاساسىغا قۇرۇلغان ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن كېيىن يەنمۇ كۈچەيدى .

ئىككى دۆلەتنىڭ بۇنداق ئالاھىدە مۇناسىۋىتى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىسلام ئالاھىدىلىكى ۋە ئەرەب مىللىي ئالاھىدىلىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشقا نۇرغۇن تەسىر كۆرسىتىدۇ . ئەكسىچە ئۇنىڭ ئىسلام ئالاھىدىلىكى ۋە ئەرەب مىللىي ئالاھىدىلىكىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى شەرت قىلىدۇ . ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى كۆپ

هاللاردا ھەربىي گۇرۇھ ئۇيۇشتۇرۇش مەسلىسى ، ئوتتۇرا شەرق مەسلىسى ، ئەرەب ـ ئامېرىكا مۇناسىۋىتى ، پەلەستىن مەسلىسىگە ئوخشاش چوڭ مەسىلىلەردە پىكىر ئىختىلاپى تۇغۇلۇپ تەسىرگە ئۇچرايدۇ . ۋەلىئەھد فاھد 1981 ـ يىلى سۆھبەت بايان قىلىپ ، رىگان ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىنى تۇپتىن ئۆزگەرتىشنى ئۇمىد قىلدى . ئۇ : «ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق سىياسىتىدىن ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ پەلەستىن مەسلىسىدە قوللانغان مەيدانىدىن ئانچە رازى ئەمەسمىز » دېدى .

§ 5 . سەئۇدى ئەرەبىستانى چېگرالىق ئىچىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى

سەئۇدى ئەرەبىستانى ئەمەل قىلىدىغان ۋەھھابىزمنۇ بىر خىل ئىسلامىزم بولۇپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ ، لېكىن دەۋرىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ ، بەزى جانلىق ئۇسۇللارنى قوللانغانلىقتىن ، بەزى زامانىۋى تۈسلەرنىمۇ ئىپادىلىدى . ھازىر XVIII ئەسىردىكى ئەھۋال بىلەن سېلىشتۇرغاندا نۇرغۇن ئوخشىماسلىقلار بارلىققا كەلدى . ۋەھھالەنكى ، ئۆز دۆلىتىدە ۋە باشقا دۆلەتلەردە مەۋجۇت بولغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ بەزى تەشەببۇسلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، شەرئىەتنى ئىجرا قىلىشتەك مەسىلىلەردە ئوخشاشلىق بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا روشەن پەرقلەر مەۋجۇت . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ھاكىمىيەتنى ئۆلىمالار بىۋاستە تۇتۇشنى ، پادىشاھلىق تۈزۈمگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . ئۇلار سەئۇدى پادىشاھ جەمەتى ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى چېرىپ كەتتى ، شەرئىەتكە تولۇق ئەمەل قىلمىدى

دەپ ھۆجۇم قىلدى ، ئاددىي - ساددا تۈرمۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەرب بىلەن ، بولۇپمۇ ئامېرىكا بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇشقا قارشى تۇرىدۇ . ھەتتا تەرەققىي قىلمىساق قىلمايلىكى ، بۇ يات دىندىكىلەرنى چېگرادىن كىرگۈزمەسلىكىمىز لازىم دەپ ئوتتۇرىغا قويىدى . بۇلار سەئۇدى پادىشاھ جەمەتىنىڭ ئويلىغانلىرى ، مەنپەئىتى ۋە سىياسەتلىرى بىلەن تېپىشىدۇ . سەئۇدى پادىشاھ جەمەتى غەرب مەدەنىيىتىگە ، قىممەت قارىشىغا ۋە يات دىندىكىلەرنىڭ ئېتىقادى قاتارلىق «تاجاۋۇزى»غا ، غەرب نېفىت مونوپول كاپىتالىنىڭ نېفىت بايلىقىنى كونترول ۋە تالان - تاراج قىلىشىغا قارشى تۇرسىمۇ ، لېكىن ئىقتىسادىي ، سىياسىي ، ھەربىي ئىشلار جەھەتلەردە غەرب بىلەن ھەمكارلىشىشقا قارشى تۇرمايدۇ . پارس قولتۇقىدىكى كىرىستىن كېيىن «خەۋپسىزلىك» ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ ، 100 مىڭ ئامېرىكا ئەسكىرىنىڭ پادىشاھلىقىنىڭ شەرقىي رايونىغا ئورۇنلىشىشىغا روخسەت قىلدى . مانا بۇلار سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئەمەل قىلىۋاتقىنى پۈتۈنلەي ئەنئەنىۋى ئىسلامىزم ئەمەس ، ئۆلىمالار بىۋاستە ھاكىمىيەت تۈتۈشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىمۇ ئەمەس ، بەلكى ئۆزىگە خاس ئىسلامىزم ، پادىشاھ جەمەتىنىڭ ھاكىمىيەت تۈتۈشنى ، دەۋرىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ، بىرقەدەر مۆتىدىل ئىسلامىزم ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خەلقئارالىق پىكىر ئېقىمىنىڭ باش كۆتۈرۈشىمۇ سەئۇدى ئەرەبىستانى دائىرىلىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ ، سەئۇدى جەمەتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا تەھدىت سالىدىغان ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى . سەئۇدى ئەرەبىستانىدا 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 90 - يىللارنىڭ باشلىرى ئىككى قېتىم ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دولقۇنى پەيدا

بولدى . بۇ دۆلەتتە هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ پىكىر ئېقىمى مەۋجۇت بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى هازىرقى زامان ئىسلامىزم «هەرىكىتى» ۋە مەخپىي تەشكىلاتلىرى پەيدا بولدى . هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بەزىدە قوراللىق هۇجۇم قىلىش ، مۇئەسسەسەلەرنى بۇزۇش قاتارلىق زوراۋانلىق ۋاستىلىرىنى قوللاندى ، بەزىدە يۇقىرىدىكىلەرگە خەت يېزىش شەكلىنى قوللاندى . بەزىدە ئازراق ئۆزگىرىشمۇ پەيدا قىلدى . بۇهال دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى .

سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى بەزى دىنىي ئەسەبىيلەر ۋەهھابىزمنىڭ ئەينى يىللاردىكى ئەقىدىلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، دەۋر تەرەققىياتىغا ماس كېلىدىغان زۆرۈر ئىسلاهاتلارنى ئېلىپ بېرىشقا قارشى تۇردى . ئۇلار ئوردىدا بېكىتىلگەن هەر خىل ئۆزگىرىشلەرگە قارشى چىقىپ ، بۇ ئۆزگىرىشلەر ۋەهھابىزمدىن يۇز ئۆرىدى ، ئېكستىرىمىزملىق ئىلاهىي هاكىمىيەت دۆلىتى قۇرۇپ ، ئۇنى سەئۇدى جەمەتىنىڭ هۆكۈمرانلىقىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىش كېرەك ، دەپ قارىدى .

1979 ـ يىلى 11 ـ ئايدا پارتلىغان مەككىدىكى مەسچىتكە هۇجۇم قىلىش ۋەقەسى يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيان هازىرقى زامان ئىسلامىزم ئېكستىرىمىزمچىلىرى پەيدا قىلغان گەۋدىلىك ۋەقە بولۇپ هېسابلىنىدۇ . هۇجۇم قىلغۇچىلار ئۆزلىرىنى سەلەفىيلەر (كونىلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچىلەر) دەپ ، ئۇزۇندىن ھىجاز رايونىدا پائالىيەت قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى . ئۇنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان جۇھمان قاسىم رايونىدا تۇغۇلغان ، خەلق قوغداش ئەترىتىدە 15 يىل ئەسكەر بولغان ، مەدىنە ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ شەرىئەت ئوقۇغان . ئۇنىڭ قارىشىچە ، ئابدۇ ئەزىز ئىبنى سەئۇدى هۆكۈمرانلىقىنى تىكلىگەندىن كېيىن ، كىشىلەر نادانلىشىپ كەتتى . . . جىهادتىن ۋاز كەچتى . خرىستىئانلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى . ماددىي نەرسىلەرنىڭ

كەينىگە كىرىپ كەتتى . مۇنداق ھۆكۈمرانلىق داۋاملىشىۋەرسە ، ئاللانىڭ دىنىنى يوقىتىدۇ . شۇڭا ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازاد قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى .

سەلەفىيلەر ھەرىكىتى پادىشاھ خالىدنىڭ 1979 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى مەككىدىكى مەسچىتتە نامازغا ئىمام بولۇپ ، ئىسلامىيەتنىڭ XV ئەسىرى باشلانغانلىقىنى تەبرىكلەش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ، پادىشاھ خالىدنى ۋە ئوردىدىكى شاھزادىلەرنى مەسچىتكە قامىۋېلىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنى «خەلىپىلىك دۆلەت» كە ئۆزگەرتىشنى ، ھەرىكەتنىڭ رەھبىرى جەئىتانى ئۆزىنى «مۇسۇلمانلارنىڭ ئەسكىرى» دەپ جاكارلاشنى پىلانلىدى . قوزغىلاڭنىڭ رەھبىرى جۇھمان جەئىتانى «مەھدى» زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقتىن مەسچىتدە پاناھلىنىشقا مەجبۇر بولدى دېدى . پادىشاھ خالىد ئۆلىمالارنىڭ جىددىي يىغىنىنى ئېچىپ ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى مەسلىھەتلەشتى . ئۆلىمالارنىڭ ماقۇللىشى بىلەن پادىشاھ 10 مىڭ ئەسكەر يۆتكەپ مەسچىتنى قورشىۋالدى . ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئۇلار بىلەن 14 كۈن جەڭ قىلدى . جەئىتانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 115 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى ، 170 ئادەم تىرىك تۇتۇلدى . بىر ئايدىن كېيىن جۇھماننى ئۆز ئىچىگە ئالغان 67 ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى . ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئىچىدە ئۆز دۆلىتىنىڭ ئادەملىرىدىن باشقا ، مىسىر ، يەمەن ، سۇدان ، كۇۋەيت قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئادەملىرىمۇ بار ئىدى .

سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى كۆپ سانلىق ئاھالە سۈننىي مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار بولۇپ ، ئۇلاردىن باشقا يەنى 200 — 300 مىڭ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمان بار . 1979 ـ يىلىدىكى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارغا مۇئەييەن تەسىر كۆرسەتتى . شۇ يىلى 11 ـ ئايدا شىئە مەزھىپىدىكى 500 مۇسۇلمان كاتىبتا

غوۋغا چىقىرىپ ، بىر بانكىنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، بىر ساقچىخانىنى ئىشغال قىلىۋالدى ، ھەمدە ئەسكەرلەر بىلەن توقۇنۇشتى . ئۇلار ھۇمەينىنىڭ سۇرىتىنى ۋە پىلاكاتلارنى كۆتۈرۈپ نامايىش قىلىپ ، ئاپتونومىيە تەلەپ قىلدى .

شۇنىڭ بىلەن ، 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى يېرىم ئارالنىڭ شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىدە ھۆكۈمەتكە قارشى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى پەيدا بولدى . ھۆكۈمەت قەتئىي باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ ، بۇ ئىككى قېتىملىق دولقۇنىنى باستۇرۇۋەتتى .

90 ـ يىللارنىڭ باشلىرى سەئۇدى ئەرەبىستانىدا يەنە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . بەزى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئارمىيە ، نەشرىيات ساھەسى ، باشقۇرۇش سىستېمىسى ۋە مائارىپ سىستېمىسى قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ ئىسلاملاشتۇرۇشنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى . ئۇلار «ئىسلام كونسېرۋاتىپلىرى» دەپ قارالدى . ئىسلام دىنىنىڭ مەنىۋى قىممىتىنى ساقلاپ قالغاندىن باشقا ، ئۇلارنىڭ تەلىپى تۈزۈم ۋە ھوقۇق مەسىلىلىرىگە تاقالدى : ئۇلار ئەدلىيە مىنىستىرلىقىدە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەدلىيە كومىتېتى قۇرۇش ئۆلىمالارنىڭ ئەدلىيە ھوقۇقىغا تۈزۈم جەھەتتىن قىلىنغان رىقابەت دەپ قاراپ ، ئەدلىيە تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشنى ، شەرىئەتنى ئىجرا قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئالىي ئەدلىيە كومىتېتى قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن 52 ئادەم 1991 ـ يىلى 5 ـ ئايدا پادىشاھقا سۇنغان خېتىدە تۆۋەندىكى 12 ماددىلىق «زۆرۈز ئىسلاھات»نى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى : (1) دۆلەتنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سىياسەتلىرىنى مۇستەقىل بەلگىلەش ھوقۇقىغا ئىگە بولغان ئەمەلىي ھوقۇقلۇق مەسلىھەتلىشىش كومىتېتى قۇرۇش كېرەك ؛ (2) شەرىئەت بىلەن تېپىشىدىغان

ھەممە سىياسىي ، مەمۇرىي ۋە ئىقتىسادىي قائىدىلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك ؛ (3) دۆلەت ئىچىدە ۋە چەت ئەللەردە تۇرىدىغان ھەممە ئەمەلدارلار ۋە ۋەكىللەر مەخسۇس بىلىملەرگە ئىگە بولغاندىن باشقا ، توغرىلىقى ، سەممىيلىكى ۋە سادىقلىقىنى ئىپادىلىشى كېرەك ؛ (4) جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئورنى يۇقىرى ياكى تۆۋەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتكە ئىگە بولۇش جەھەتتە ھەممەيلەن ئادىل ۋە باراۋەر بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك ؛ (5) ھەممە ئەمەلدارلارنى ، بولۇپمۇ تەسىرى بار ئورۇندىكى ئەمەلدارلارنى نازارەت قىلىش ۋە قاتتىق تەكشۈرۈش ، چىرىپ كەتكەنلەرنى دۆلەت ئورگانلىرىدىن تازىلىۋېتىش لازىم ؛ (6) دۆلەت بايلىقىنى جەمئىيەتتىكى ھەرقايىسى سىنىپلار ئارىسىدا ئادىل تەقسىم قىلىش ، ھەر خىل باجلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، خىراجەت يېغىشنى ئازايتىش ، دۆلەتنىڭ بايلىقىنى قوغداپ ، ئىسراپ قىلىش ۋە ئېچىشتىن ساقلىنىش ، نۆۋەتتىكى ئېھتىياجغا ئالدىن ئەھمىيەت بېرىش ، ھەممە شەكىلدىكى مونوپولىيە قىلىۋېلىشنى ۋە بايلىققا قانۇنسىز ئىگە بولۇۋېلىشنى بىكار قىلىش ، ئىسلام بانكىلىرىغا قويۇلغان چەكلەشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى پۇل مۇئامىلە ئورگانلىرىدا ئۆسۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش لازىم ؛ (7) ھەر خىل مەنبەلەردىكى قورالىلار بىلەن قورالىلانغان كۈچلۈك ئارمىيە قۇرۇش ، ئۆز دۆلىتىمىزدە قورال ياساش ۋە قورالىلارنى ياخشىلاش لازىم ؛ (8) پادىشاھلىقنىڭ سىياسىتىگە بويسۇنمىغۇچە ئاممىۋى تەشۋىقات ۋاستىلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ئىسلام دىنىنى قوغداش ۋە جەمئىيەتنىڭ ئەخلاق قائىدىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ، جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيىتىنى جارى قىلدۇرۇش لازىم ؛ (9) ئۆلىمالارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايدىغان تاشقى سىياسەتنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ، شەرىئەتكە خىلاپلىق قىلىدىغان ئىتتىپاق

بولۇۋېلىشتىن ساقلىنىش ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلىش ، باش ئەلچىخانىلارنى تەرتىپكە سېلىپ ، ئىسلام دۆلىتىنىڭ ئىسلام خاراكتېرىنى ئەكس ئەتتۈرۈش لازىم ؛ (10) دىنىي ئورگانلارنى ۋە دىنىي تەبلىغات ئورگانلىرىنى ياخشىلاپ ، ئۇلارغا ئادەم كۆچى ۋە ماددىي كۈچ يەتكۈزۈپ بېرىش ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىنى ئەتراپلىق ئورۇنلىشىغا توسقۇن بولىدىغان ئامىللارنى تۈگىتىش لازىم ؛ (11) ئەدلىيە ئورگانلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، ئۇلارغا تولۇق ۋە ئەمەلىي مۇستەقىللىق بېرىش ، سوتنىڭ هوقۇقىنى پۈتكۈل جەمئىيەتكە كېڭەيتىش ، ئەدلىيە قارارلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا نازارەت قىلىدىغان مۇستەقىل ئورگان قۇرۇش لازىم ؛ (12) شەخسلەر ۋە جەمئىيەتنىڭ هوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش ، شەخسنىڭ ئىرادىسىنى ۋە هوقۇقىنى قىينايدىغان هەممە ئىزلارنى تۈگىتىپ ، ئادەمنىڭ شەرىئەت ئىچىدىكى ئىززەت ـ هۆرمىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش لازىم .①

رادىكال ياكى ئەسەبىي هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ تەلىپى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، 12 ماددا «مۆتىدىل» تەلەپ هېسابلىنىدۇ . لېكىن بۇ شەيخ ئىبنى باز رەهبەرلىكىدىكى تەشۋىقات ۋە يېتەكچىلىك قىلىش ئىدارىسى تەرىپىدىن قاتتىق ئەيىبلىنىپ ، ئۇلار پادىشاهىغا هۆرمەت قىلمىدى دېيىلدى . خەلىل دىكمەكان «سەئۇدى ئەرەبىستانىدا سىياسىي ئىسلامىزمنىڭ تىرىلىشى» ناملىق ئەسىرىدە : «بۇ خەت هۆكۈمەتنىڭ دىنىي ئورگانلىرى بىلەن ياش ئىسلامىزمچىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈندىن ـ كۈنگە چوڭقۇرلىشىپ كېتىپ بارغان بۆلۈنۈشتىن دېرەك بېرىدۇ» دېدى .

«12 ماددا»نىڭ ئىچىدىكى مۇهىم ماددا مەسلىھەتلىشىش

---

① خەلىل دىكمەكان : «سەئۇدى ئەرەبىستانىدا سىياسىي ئىسلامىزمنىڭ تىرىلىشى» ، «ئوتتۇرا شەرق ژۇرنىلى» ، 1994 ـ يىلى ، 4 ـ سان .

كومىتېتىغا ئىچكى - تاشقى سىياسەتلەرنى مۇستەقىل بەلگىلەيدىغان ئەمەلىي هوقۇق بېرىشتىن ئىبارەت . ئەگەر بۇ ماددا ئەمەلىيلەشسە ، سەئۇدى جەمەتىنىڭ ئەمەلىي هوقۇقىمۇ «بىر چەتتە قالىدۇ» . شۇڭا بۇ ماددىلار شەيخ ئىبنى باز تەرىپىدىن ئەيىبلەندى .

لېكىن ، هازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن 107 ئادەم 1992 - يىلى 2 - ئايدا شەيخ ئىبنى بازغا «تەكلىپ خېتى» يېزىپ ، دۆلەتنىڭ ئىچكى ، تاشقى سىياسەتلىرىنى تەنقىدلىدى . ئۇ خەتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە : (1) هۆكۈمەت ئىسلام دىنى خىزمەتچىلىرى ، دىنىي ئالىملار ۋە دىنىي ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېزىقچىلىق قىلىش ، نەشر قىلدۇرۇش ۋە ۋەز ئېيتىشىغا قارىتىلغان چەكلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشى كېرەك ؛ (2) ئۆلىمالارنىڭ هۆكۈمەت ئورگانلىرى ، هەرقايسى تارماقلار ۋە چەت ئەللەردىكى ئەلچىخانىلارنىڭ خىزمىتىنى نازارەت قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىگە ئارىلىشىشىغا يول قويۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ئەمەل قىلىشىنى كاپالەتلەندۇرۇش لازىم ؛ (3) ئالىي شەرىئەت ئاساسىي قانۇن سوتى قۇرۇپ ، هەر خىل قانۇن - قائىدە ۋە شەرتنامىلارنى تەكشۈرۈپ ، تۈزىتىپ ۋە پاكلاشتۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ئۇيغۇن كېلىشىنى كاپالەتلەندۇرۇش لازىم ؛ (4) ئالىي مەكتەپ ۋە بەزى ماۋارىپ ئورگانلىرىنىڭ دەرسلىرىنى تۈزىتىپ ، دەرسلەرنى شەرىئەتكە يىغىنچاقلاش ، غەرب قانۇنىنى سۆزلەشنى چەكلەش (ئىلاهىيەت ئىلمى ئاسپىرانتلىرى بۇنىڭ سىرتىدا) ، شۇنداق شەكىلدىن پايدىلىنىپ يات دىندىكىلەرنىڭ چىرىك ئىدىئولوگىيىسىنى ئىپادىلەشتىن ساقلىنىش لازىم ؛ (5) ساقچىنىڭ هوقۇقىغا چەك قويۇش ، ئەرز قىلىنغۇچىغا ئادۋوكات بېرىش ، ئادەم ئۇرۇش ۋە كىتاب - ژۇرناللارنى تەكشۈرۈشنىڭ قانۇنسىز ئىكەنلىكىنى جاكارلاش لازىم ؛ (6) ۋەزىر ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك

ئەمەلدارلارنى تاللىغاندا يېقىنلىرىنى ئىشقا قويۇشقا ۋە تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئارىلاشتۇرۇشقا ، يۇرت ، ئىرق ۋە جەمەتنى كۆزدە تۇتۇشقا بولمايدۇ ؛ (7) ئىقتىدارلىق ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ئارقىلىق مەمۇرىي ئىسلاھاتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك . بۇ ئەمەلدارلار ئەگەر ئىلمگۇالسا ۋە پارە ئالسا ، مەنسىپى ھەرقانچە يۇقىرى بولسىمۇ جازالىنىشى كېرەك ؛ (8) چەت ئەللەرنىڭ ھەر خىل ماتېرىياللىرىنى ، ژۇرنال ۋە تېلېۋىزىيە فىلىملىرىنى تەكشۈرۈش ، يات دىندىكىلەرنىڭ دىندىن خالىي ئىدىيىسى ۋە يالىڭاچ بەدەن رەسىملىرىنىڭ تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش لازىم ؛ (9) مەسلىھەتلىشىش كومىتېتىغا مەسئۇل بولىدىغان ئورگانلار ھۆكۈمەتنىڭ چىقىمىنى كونترول ۋە نازارەت قىلىشى كېرەك ؛ (10) تەنتەربىيە مەيدانى ، كۆزگەرمە ۋە ئوردىغا مۇناسىۋەتلىك چىقىملارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، مالىيە يارىدەمنى ئالجىرىيە ، مىسىر ، ئىراق ، ئىئوردانىيە ، ماراكەش ، رۇسىيە ، سۇرىيە ، تۇنىس قاتارلىق «غەيرىي ئىسلام» ھاكىمىيەتلىرىگە بەرمەستىن ، ئېھتىياجلىق مۇسۇلمانلارغا بېرىش لازىم ؛ (11) 500 مىڭ ئەسكەردىن تەركىب تاپقان قۇدرەتلىك ئامىيە قۇرۇپ ، ئۇلارنى جىھاد قىلىش ۋە قۇربان بېرىش روھى بىلەن ئىلھاملاندۇرۇپ ، مۇقەددەس دۆلىتىمىزنى قوغدىشىمىز ، يەھۇدىيلار بىلەن جەڭ قىلىشىمىز ، ھەممە مۇسۇلمانلارغا يارەدەم بېرىشىمىز لازىم . روشەنكى ، بۇ 11 ماددا تەلەپنىڭ قاتتىقلىقى جەھەتتە يۇقىرىقى 12 ماددىدىن بىر قەدەم ئالغا باسقان . شەيخ ئىبنى باز رەھبەرلىكىدىكى تەشۋىقات ۋە يېتەكچىلىك قىلىش ئىدارىسى ئۇنى دەرھال ئەيىبلىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن ئۇچ ئادەم شەيخ ئىبنى بازغا ئوچۇق خەت يېزىپ زەربە بەردى . تەشۋىقات ۋە يېتەكچىلىك قىلىش ئىدارىسىدىكى 17 ئۆلىمادىن يەتتە ئۆلىما «11 ماددا»نى ئەيىبلەيدىغان ئېلانغا ئىمزا قويۇشنى

رەت قىلدى . نەتىجىدە بۇ يەتتە ئۆلىمانى پادىشاھ ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋەتتى . 1992 ـ يىلى 11 ـ ئايدا پادىشاھ يېڭى ئەدلىيە ۋەزىرى شەيخ ئابدۇللا بىن مۇھەممەد ئاسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يېڭى ئەزالارنى تەيىنلىدى . شۇ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى پادىشاھ يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالارنى قوبۇل قىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنى مەسچىتلەردە ۋەز ئېيتىش ، بروشورا ، قاپلىق لېنتا تارقىتىش ئارقىلىق ھۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىقاتنى توختىتىشقا ئاگاھلاندۇردى . يۇقىرىقى ئىككى پارچە خەت سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ بەزى ئاساسىي تەلەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈردى . ئۇلار ئۇنىڭ كۈرەش پروگراممىسى قىلماقچى بولدى .

1994 ـ يىلى 10 ـ ئايدا پادىشاھ ئىسلام ئىشلىرى بويىچە ئالىي كومىتېت قۇرۇشنى تەستىقلىدى . 2 ـ باش ۋەزىر قوشۇمچە دۆلەت مۇداپىئە ۋە خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ ۋەزىرى سۈلتان ئىبنى ئابدۇللا ئەزىز بۇ كومىتېتنىڭ رەئىسى بولدى . بۇ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ تەسىرىنى چەكلەشنىڭ بىر خىل تەدبىرى دەپ قارالدى .

پارس قولتۇقى ئۇرۇشى مەزگىلىدە ، ھۆكۈمەت نۇرغۇن ئامېرىكا قوشۇنىنى كىرگۈزدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ قارىشىچە ، ئۇلار يات دىندىنكىلەر بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەر ئەسكەرلەر ۋە ئايال ئەسكەرلەر ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرىگە بويسۇنمايدۇ ، ئۇلارنىڭ كىرىشى ئىسلام تۇپرىقىنى بۇلغىغانلىق بولىدۇ . ئۇلار ھۆكۈمەتتىن ئامېرىكا بىلەن بولغان قويۇق مۇناسىۋەتنى ئاخىرلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . شەيخ ئىبنى باز باشچىلىقىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئۆلىمالار پەتۋا چىقىرىپ ، غەيرى مۇسۇلمان ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايىدا تۇرۇشقا بولىدىغانلىقىنى شەرئىەت جەھەتتىن تەستىقلىغاندىن كېيىن ،

سەئفەر ھەۋارىي قاتارلىقلار ئۇنىڭغا رەددىيە بەردى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئامېرىكا ئەسكەرلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستاندا مەۋجۇت بولۇشىغا كۇچلۇك قارشى تۇردى . بەزىلەر ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ئاپتوموبىللىرىغا ئوق ئېتىپ ، ھەتتا پارتلىتىش ۋەقەسى پەيدا قىلىپ ئامېرىكىنى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن كېتىشكە قىستىدى . 1991 - يىلى 2 - ئاينىڭ 4 - كۇنى جىددىدىكى قوراللىق كىشىلەر ئامېرىكا ئاپتوموبىللىرىغا يېقىن ئارىلىقتا ئوق ئېتىپ ، ئامېرىكىنىڭ ئىككى ئەسكىرىنى ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ بىر قوغدىغۇچىسىنى يارىدار قىلدى . رىيادنىڭ يېنىدىكى ئامېرىكا ئارمىيىسى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ قوغداش ئەترىتى تەرىپىلەش لاگېرىدا 1995 - يىلى 11 - ئاينىڭ 13 - كۇنى ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلىتىلىپ ، ئامېرىكىنىڭ ئۇچ ئەسكىرى ، ئىككى پۇقرانىڭ ۋە بىر ھىندىستانلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالتە ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، 30 ئامېرىكىلىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 60 نەچچە ئادەم يارىدار قىلىندى . ۋەقەدىن كېيىن گۇمانلىق تۆت ئادەم قولغا ئېلىنىپ ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى . ئۆزىنى «پارس قولتۇقى يولۇنسى» دەپ ئاتىغان تەشكىلات بىلەن ئۆزىنى «ئىسلام ئىسلاھات ھەرىكىتى» دەپ ئاتىغان تەشكىلات بۇ قېتىمقى پارتلىتىش ۋەقەسىگە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ئېيتتى . خۇبەردىكى ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسى بازىسىدىكى سەككىز قەۋەتلىك بىنانىڭ ئالدىدا 1996 - يىلى 6 - ئاينىڭ 25 - كۇنى ئاپتوموبىلدىكى بومبا پارتلىتىلىپ ، ئامېرىكىلىق 19 ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . 109 ئامېرىكىلىق ، 147 سەئۇدى ئەرەبىستانلىق ، 118 بېنگاللىقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 400 ئادەم يارىدار قىلىندى . ئۆزىنى «شېھىت ئابدۇللا خۇزاب گۇرۇپپىۋوي ئارمىيىسى» دەپ ئاتىغان تەشكىلاتنىڭ ئەزاسى بۇ ۋەقەگە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ئېيتتى (ئابدۇللا خۇزاب 1995 - يىلى ساقچى ئەمەلدارلىرىنى

ئۆلتۈرۈشنى قەستلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانىدى) . بۇنىڭدىن باشقا ، «پارس قولتۇقىدىكى ئاللا پارتىيىسى» ناملىق تەشكىلاتمۇ بۇ ۋەقەگە مەسئۇل ئىكەنلىكىنى ئېيتتى . 10 ـ ئايدا كۈۋەيتلىك ئىككى ئادەم سەئۇدى ئەرەبىستانلىق ئۈچ ئادەم ۋە لىۋانلىق بىر ئادەمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالتە ئادەم قولغا ئېلىنىدى . ئۇلار تەشكىللىك بىر گۇرۇھقا مەنسۇپ بولۇپ ، بۇ گۇرۇھ ئەزالىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئافغانىستان ئۇرۇشىغا قاتناشقان .

ھۆكۈمەت دائىرىلىرى دىنىي ئەسەبىيلەرنى ، بولۇپمۇ دۆلەت ئىچىدە پادىشاھلىق تۈزۈمگە ، سەئۇدى جەمەتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە غەربكە قارشى تۇرىدىغان رادىكال ، ئەسەبىي ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنى باستۇرۇش سىياسىتىنى قوللاندى . ئەسەبىيلەرنىڭ «يولسىز ھەرىكەتلىرى»نى قەتئىي ئەمەلدىن قالدۇردى ۋە باستۇردى . 1992 ـ يىلى 12 ـ ئايدا پادىشاھ نۇتۇق سۆزلەپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنى ئەيىبلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇلارنى دىنىي مۇنبەردىن پايدىلىنىپ قۇتراتقۇلۇق قىلماسلىققا ئاگاھلاندۇردى .

1994 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ بەزى رەھبەرلىرى ھۆكۈمەتنىن قاھىرەدە ئېچىلغان ب د ت نىڭ نوپۇس ۋە تەرەققىيات يىغىنىغا قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى يەنە جانلىنىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەش ئۈچۈن ، ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ 110 ئادىمىنى قولغا ئالدى . 10 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ھۆكۈمەت 9 ـ ئايدا جەمئىي 157 ئادەمنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى ، ئۇلاردىن 130 ئادەمنىڭ قويۇپ بېرىلگەنلىكىنى جاكارلىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە سەئفەر ھەۋارىي ، سالمان ئەۋدا قاتارلىق مەشھۇر زاتلار بولۇپ ، ئۇلار شەرئىەتنى قاتتىق ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى . ئۇلار قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن ، بەزىلەر بۇرەيدەھدا نامايىش قىلىپ ،

هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ قولغا ئېلىنغان رەھبەرلىرىنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى . بەزىلەر رىيادقا ماڭغان ئايتوموبىل ئەترىتىگە قاتنىشىپ ، بەزىلەر بۇرەيدەھ ئۆلكىسى باشلىقىنىڭ سارىيىنى ئىشغال قىلىۋېلىپ ، 13 ـ چېسلا قولغا ئېلىنغان سالمان ئەۋدانى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى .

1993 ـ يىلى 5 ـ ئايدا مەشھۇر ئىسلام ئالىملىرىدىن ۋە فەقىھلەردىن ئالتە ئادەمنىڭ باشلامچىلىق قىلىشى بىلەن قانۇن ھوقۇقىنى قوغداش كومىتېتى قۇرۇلدى . بۇ ئالتە ئادەمنىڭ ئىچىدە شەيخ ئابدۇللا جىبدىنمۇ بولۇپ ، بۇلاردىن بەش ئادەم 1992 ـ يىلى 9 ـ ئايدىكى «تەكلىپ خېتى»گە ئىمزا قويغانلاردىن ئىدى . بۇ تەشكىلات شەرىئەت پرىنسىپلىرى ئاساسىدا ، سەئۇدى ئەرەبىستاندا مۆتىدىل ۋە تىنچ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلدى . لېكىن بۇ تەشكىلات قۇرۇلۇپ ئىككى ھەپتە بولماي تۇرۇپ ، يەنە 5 ـ ئايدا ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن تارقىتىۋېتىلدى . باشچىلىق قىلغان ئالتە ئادەم خىزمىتىدىن قالدۇرۇلدى . بۇ تەشكىلاتنىڭ باياناتچىسى مۇھەممەد ماسارى قولغا ئېلىنىدى ، 1993 ـ يىلى 11 ـ ئايدا قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ، 1994 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مەخپىي يول بىلەن ئەنگلىيىگە كەتتى . بۇ تەشكىلاتنىڭ باش شتابىمۇ ئەنگلىيىگە كۆچۈرۈلدى .

قىسقىسى ، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ كۈچى ھازىر ناھايىتى ئاجىز بولۇپ ، بەزى دولقۇنلارنى قوزغىسىمۇ ، لېكىن سىياسىي ۋەزىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرى چەكلىك بولدى ، ھەمدە ھۆكۈمەتكە ئېغىر تەھدىت شەكىللەندۈرەلمىدى . بۇنىڭغا ھۆكۈمەتنىڭ قەتئىي باستۇرۇش سىياسىتىنى قوللانغانلىقى سەۋەب بولۇپلا قالماستىن ، ۋەھھابىزمنىڭ كۈچلۈك بولغانلىقى ، بەلكى دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ ، ھازىرقى زامان تۈسىگە ئىگە

بولغانلىقى ؛ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش مۇۋاپىقلاشتۇرۇش كۆرۈنەرلىك بولۇپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇش پاراۋانلىقى كاپالەتكە ئىگە بولغانلىقى ، جەمئىيەتتە گۈللىنىش ، مۇقىملىق بولغانلىقى ؛ ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنىڭ زىچ ھەمكارلاشقانلىقى ، ھەمدە كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغانلىقى سەۋەب بولدى .

توققۇزىنچى باب

پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى

ئىراق 1990 - يىلى 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قوشنىسى كۇۋەيت دۆلىتىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ، كۇۋەيت شەھىرىنى ئىشغال قىلىۋالدى . شۇنىڭغا ئۇلاپلا كۇۋەيت بىلەن «ئۇزۇل - كېسىل ۋە ئۆزگەرمەس» قوشۇلۇپ كېتىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقىنى جاكارلىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن كۇۋەيتنىڭ ئىراقنىڭ 19 - ئۆلكىسى قىلىۋالدى .

ئىراقنىڭ خەلقئارا قانۇننىڭ ئۆلچەملىرىگە خىلاپ تاجاۋۇزچىلىقى دەرھال خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ كۈچلۈك قارشى تۇرۇشىغا ۋە قاتتىق ئەيىبلىشىگە ئۇچرىدى . ئىراق تاجاۋۇز قىلغان كۈنى ب د ت نىڭ خەۋپسىزلىك كېڭىشى جىددىي يىغىن ئېچىپ ، 660 - نومۇرلۇق قارار ماقۇللاپ ، ئىراقتىن دەرھال كۇۋەيتتىن شەرتسىز چېقىپ كېتىشنى ، كۇۋەيتنىڭ قانۇنلۇق ھۆكۈمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى .

بۇ قېتىمقى پارس قولتۇقى كرىزىسىنى ھەل قىلىش ئۈسۈلى توغرىسىدا خەلقئارا جەمئىيەت ئىككى خىل پوزىتسىيىدە بولدى : بىر خىلى ، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب دۆلەتلىرى خۇدا بەرگەن ياخشى پۇرسەتكە ئىگە بولغاندەك ، باشتىلا ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ، زىددىيەتنى يەنىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرۈپ ، خەلقئارا كرىزىسقا تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئاندىن ئۇرۇش قىلىپ ، قورال

كۆچى بىلەن ھەل قىلماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار «تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش» بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئىراق تاجاۋۇز قىلغان 5 - كۈنى «قۇملۇق قالقىنى» ناملىق ھەربىكەتنى ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى جاكارلاپ، تېزلىك بىلەن ئەسكەر يۆتكەپ، پارس قولتۇقى رايونىدا نەچچە 100 مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلاپ، ئىراققا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. يەنە بىر خىلى، جۇڭگونى ئۆز ئىچىگە ئالغان زور كۆپ سانلىق دۆلەتلەر ئىراقنىڭ كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلىشىغا ۋە كۇۋەيتنى بېسىۋېلىشىغا قارشى تۇرۇش بىلەن بىللە، كىرىزىسنى سۆھبەت ئارقىلىق، تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى.

ئامېرىكا قەستەن قورال ئىشلەتكەنلىكتىن، ئامېرىكا قوشۇنلىرىنى ئاساس قىلغان، ئامېرىكىنىڭ قوماندانلىقىدا بولىدىغان كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەسكىرى 1 مىليوندىن ئېشىپ، ھەربىي تىركىشىش يەنىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سادام تاجاۋۇزچىلىق مەيدانىدا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇرغانلىقى ۋە ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلىگەنلىكى ئۈچۈن، پارس قولتۇقىدىكى كىرىزىس بەش ئاي داۋاملاشقاندىن كېيىن، ئاخىر پارس قولتۇقى ئۇرۇشى پارتلىدى.

خەۋپسىزلىك كېڭىشى ئامېرىكىنىڭ ھەيدەكچىلىكى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن 1990 - يىلى 11 - ئاينىڭ 29 - كۈنى 678 - نومۇرلۇق قارارنى ماقۇللاپ، «ئىراق 1991 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى يۇقىرىقى ئالاقىدار قارارلارنى تولۇق ئىجرا قىلغۇچە»، خەۋپسىزلىك كېڭىشىگە ئەزا دۆلەتلەر بىلەن كۇۋەيت ھۆكۈمىتى ھەمكارلىشىپ، «ھەممە زۆرۇر ۋاستىلەرنى قوللىنىپ» خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ 660 - نومۇرلۇق قارارى قاتارلىق

ئىراققا قارىتىلغان قارارلىرىنى قوغداپ ۋە ئىجرا قىلىپ ، خەلقئارا تىنچلىقنى ۋە رايون خەۋپسىزلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھوقۇقىنى بەردى . بۇ قارار ئەمەلىيەتتە ئىراققا كۈۋەيتنىڭ چېگىپ كېتىشىنىڭ ئاخىرقى ۋاقتىنى بەلگىلەپ بەردى . ئەگەر ۋاقىت توشقاندىمۇ چېگىپ كەتمىسە ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى ئىراققا ھەربىي جەھەتتىن زەربە بېرىسە بولاتتى . شۇڭا ، ئامېرىكا زۇڭتۇڭى بۇش 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۇرۇش بۇيرۇقى ئىمزالاپ ، 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن باشلاپ «قۇملۇق بورىنى» ناملىق ئۇرۇش قىلىش ھەرىكىتىنى يولغا قويدى . بۇ چوڭ كۆلەملىك زامانىۋى ئۇرۇش بولدى . كېيىن زۇڭتۇڭ بۇش : «كۈۋەيت ئازاد بولدى» ، ئىراققا قارىتىلغان ئۇرۇش قىلىشنىڭ «ھەربىي نىشانى ئەمەلگە ئاشتى» دەپ ئېلان قىلىپ ، 2 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ھۇجۇمنى توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى . ئۇرۇش 42 كۈن بەش سائەت داۋاملاشتى . نەتىجىدە ، ئىراق پاجىئەلىك مەغلۇپ بولدى ، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى غەلىبە قىلدى . ئىراق خەۋپسىزلىك كېڭىشىنىڭ پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنى توختىتىش توغرىسىدا 687 ـ نومۇرلۇق قارارىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى ، ئۇرۇش توختىتىش 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى رەسمىي كۈچكە ئىگە بولدى .

خەۋرلەردىن قارىغاندا ، ئۇرۇش توختىتىشتىن ئىلگىرى ھەربىي ئەھۋالدا ، كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرى مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە تۇرغان . شۇڭا ، يەر ئۈستىدە ئۇرۇش قىلىش توختاشتىن ئىلگىرى ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىدىكى قىسىملىرىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال شۋاسكوف شىمالغا غەلىبىلىك يۈرۈش قىلىپ ، ئىراقنىڭ خىلالانغان قوشۇنلىرىنى يوقىتىپ ، باغدادتىنى ئىشغال قىلىپ ، ئىراق ھاكىمىيىتىنى گۈمران قىلىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلغان . زۇڭتۇڭ بۇش سىياسىي جەھەتتىكى

ئويلىنىشنى ئاساس قىلىپ ، ئۇرۇش توختىتىش بۇيرۇقىدا چىقىڭ تۇرغان .

پۈتكۈل كرىزىس ۋە ئۇرۇش مەزگىلىدە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئوتتۇرا شەرقتىكى مۇھىم سىياسىي كۈچ بولۇش سۈپىتى بىلەن كرىزىس ۋە ئۇرۇشقا قانداق ئىنكاستا بولدى ؟ قانداق ھەرىكەتلەرنى قىلدى ؟ ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىغا قانداق تەسىر كۆرسەتتى ؟ بۇ مەسىلىلەرگە كىشىلەر كۆڭۈل بۆلىدۇ . بۇ بابتا مۇشۇ مەسىلىلەرنى دەۋر قىلىپ مۇھاكىمە يۈرگۈزىمىز .

§1 . سادامغا بولغان ئۆچمەنلىك ۋە مۇھەببەت

ئىراق قوشۇنلىرى كۇۋەيتقا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ھەرقايسى تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىنكاسى ئاساسەن ئوخشاش بولدى . ئۇلار ئىراقنىڭ كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلىشى شەرىئەت ۋە ئىسلام دىنىغا زىت جىنايى ھەرىكەت ، شۇڭا ئۇلارنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم مەيدانى بىلەنمۇ چېقىشالمايدىغان ئەخلاقسىزلىق قىلمىشى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇ قاتتىق ئەيىبلىنىش كېرەك دەپ قارىدى . ئۇلار ئىككى دۆلەتنىڭ بىرلىشىشى ، بىرلىككە كېلىشى ئىككىسى تەرەپنىڭ ئىختىيارىلىقى ، بىر دەك رازىلىقى بىلەن بولۇشى كېرەككى ، بىر تەرەپ ئۆز ئىرادىسىنى يەنە بىر تەرەپكە تېڭىپ ئۇنى يوتۇۋېلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئوچۇق بىلدۇردى . كۇۋەيت خەلقى باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەرگە ئوخشاش ، ئەرەب مىللىتى ئىچىدىكى قېرىنداش ، ئىسلام ئۈممەسىنىڭ ئەزاسى . ئىراقنىڭ ئۇلارغا ئۇنداق مۇئامىلە قىلىشىغا ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇ . ئۆز قېرىنداشىغا بۇنداق ياۋۇزلۇق قىلىش نومۇس دەپ

قاريدى .

ئىراقتىكى ئىسلام چاقىرىق پارتىيىسى ، ئىسلام ئىنقىلابى ئالىي كومىتېتى ۋە ئىسلام ھەربىكەت پارتىيىسى قاتارلىق ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى سادام ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆكتەچلىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن تېخىمۇ چوڭ دائىرىدە قارشى يۈرۈش قىلىپ ، قاتتىق ئەيىبلىدى . بۇ تەشكىلاتلارنىڭ تەشۋىقات ۋاستىلىرى ئىراق قوشۇنلىرىنىڭ كۇۋەيتتىكى زوراۋانلىقلىرىنى كۆپلەپ پاش قىلىپ ، ئىراق خەلقىنىڭ «گۇللەندۈرۈش پارتىيىسىنىڭ جىنايەتچى ھۆكۈمرانى»نى ئاغدۇرۇۋېتىشكە چاقىردى . بەزىلەر خەلقئارا جامائەت پىكرىنىڭ سادامنى ئەيىبلىشىنى مۇراجىئەت قىلدى ، ھەتتا غەربنىڭ بۇ ۋاستىتە ئارىلىشىشى توغرىسىدا بېشارەت بەردى .

ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىسى ئىراقنىڭ كۇۋەيتنى ئىشغال قىلىۋېلىشى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىش ، ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئىچىدىكى ئىش دەپ قارىدى . شۇڭا ئۇلار تالاش ـ تارتىشنى ئەرەب دۆلەتلىرى ياكى ئىسلام دۇنياسى ئىچىدە مۇرەسسە قىلىپ ھەل قىلىشنى ، پارس قولتۇقىدىكى كرىزىسنى تىنچ يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ ، سىرتقى كۈچلەرنىڭ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇ رايونغا كىرىۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن غەربنىڭ ئارىلىشىشىغا قارشى تۇردى . شۇڭا ئۇلار بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىنىڭ جامائەت پىكرى ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ قاراشلىرىنى بايان قىلىپ ، كرىزىسنى ھەل قىلىشنىڭ لايىھىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ ، ھەرقايسى تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدا سالاچىلىق قىلدى . مىسىر ، سۇدان ، تۇنىس ، ئالجىرىيە ، ماراكەش ، ئىئوردانىيە ، تۇركىيە ، پاكىستان ۋە مالايسىيا قاتارلىق

دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىدىن تەشكىل تاپقان بىر ۋەكىللەر ئۆمىكى پارس قولتۇقىدىكى كرىزىسنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە بېرىپ ۋەز ئېيتتى . ئۇلار ئىراق رۇئىتۇئىڭ سادام ، ئىئوردانىيە پادىشاھى ھۇسەيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستان پادىشاھى فاھىد ، كۇۋەيت ئەمىرى ساباھ ۋە شىمالىي ئافرىقىدىكى بەزى مۇسۇلمان دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئۇلاردىن ئامېرىكا ۋە باشقا غەرب دۆلەتلىرىنىڭ بۇ رايوندا ئەسكەر تۇرغۇزۇشىغا يول قويماسلىقىنى ئۆتۈندى . مەسىلىنى مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ ئۆزى ھەل قىلىشىنى مۇراجىئەت قىلدى . ئۇلار ھەتتا سادامدىن ئەسكەر چېكىنىدۇرۇپ ، غەربنىڭ ئوتتۇرا شەرقتە يۈرۈش قىلىشىنىڭ باھانىسىنى تۈگىتىشىنى ئۆتۈندى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ساداتنىڭ قىلغان - ئەتكەنلىرىگە ئەزەلدىن ناھايىتى بىزار ۋە ئۆچ ئىدى . ئۇلار سادام ۋە ئۇنىڭ ھاكىمىيىتى ئىسلام دىنى ئالدىدا نۇرغۇن گۇناھلارنى سادىر قىلدى . ئىسلام دىنىغا دۈشمەن بولدى . چۈنكى شەرىئەتنى يولغا قويۇش جەھەتتە كۆچلۈك بولمىدى ، جامائەت ئىچىدە ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەرنى ئىچىشنى چەكلىمىدى ، جىنسىي تۇرمۇشتىكى چېرىكلىك - چۈشكۈنلۈكنى تەدبىر قوللىنىپ توسمىدى . بەلكى مىليونلىغان ئىخلاسمەن مۇسۇلماننى قىرىپ ، ئۆكتىچىلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇردى . سادام ھەقىقىي مۇسۇلمان ئەمەس ، بەلكى خۇداسىز ئادەم . شۇڭا ئۇ كاپىر ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن جىھاد قىلىشقا بولىدۇ ، دەپ كېسىپ ئېيتتى . سادام رەھبەرلىك قىلغان گۇللەندۇرۇش پارتىيىسىنىڭ ئىدىئولوگىيىسى بىلەن ئۇلار ئەمەل قىلىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم روھىمۇ بىر - بىرىگە زىت بولۇپ ، مۇرەسسەگە كەلمەيدۇ . مۇشۇنداق قاراشلار بولغاچقا ، غەربنىڭ سادامنى «باغدات زومىگىرى» ، «ئىراقنىڭ ئىستىبداتچى» ، «ئوتتۇرا

شەرقتىكى گىتلېر» ، «زالىم پادىشاھ» ، «ئەسەبىي خام خىيالچى ۋە ئۆزىنى چاغلىمايدىغان تەلۈە» دەپ ھۆجۇم قىلىشلىرىنى ئۇلار ئاڭلاپ خۇش بولدى .

سادامنىڭ بۇ قېتىم ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەربكە ۋە ئىسرائىلىيىگە تاقابىل تۇرۇشقا جۇرئەت قىلالىشىنى ، كۈچلۈك غەرب قوشۇنلىرىغا قارشى تۇرۇشقا ۋە ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىشقا ، ئىسرائىلىيىگە «شاتىر» بەلگىلىك باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئېتىشقا جۇرئەت قىلالىشىنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى قوللاپ چىقتى . ئۇلار بۇ سادامنىڭ قوللانغان ھېيلىسى بولۇپ ، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرىنىڭ ئىراققا قارشى ئېتىتىپاقنى پارچىلاپ ، باشقا ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ، ھەتتا پۈتكۈل ئەرەب جەمئىيىتى ۋە پۈتكۈل ئىسلام جەمئىيىتى بىلەن غەربنىڭ قارشىلىشىشىنى قوزغاپ ، ۋەزىيەتنى ئىراققا پايدىلىق تەرەپكە تەرەققىي قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلغانلىقىنى بىلسەمۇ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى يەنىلا سادامنى قوللىدى . بۇھال بۇرۇن ئۇنى تەنقىدلەشتىن پەرقلىنىدۇ .

1990 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى سادام ئۆزىنىڭ قوشۇنلىرىنى كۇۋەيتتىن ئېلىپ چىقىپ كېتىشى بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغال قىلىۋالغان ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن چىقىپ كېتىشىنى بىرلەشتۇرۇپ ، نېمە ئۈچۈن ئىراقنىڭ قوشۇنى كۇۋەيتتىن چىقىپ كېتىشى ، لېكىن ئىسرائىلىيىنىڭ قوشۇنلىرى ئەرەب زېمىنىنى بېسىپ يېتىشى كېرەكلىكىنى سورىغاندا ، كەڭ ئەرەب خەلقىدە ۋە دۇنيا مۇسۇلمانلىرىدا ئورتاق ساداكۆتۈرۈلدى . چۈنكى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە يەھۇدىيلار دۈشمەن ، تاجاۋۇزچى ؛ ئىسرائىلىيە تاجاۋۇزچى دۆلەت ، ئامېرىكا ئۇنىڭ ئېتىتىپاقدىشى ؛ ئىسرائىلىيە پەلەستىنىدە سانسىز ئەرەبنى قىردى . ئىسرائىلىيە ئەرەبلەرنىڭ ئەشەددى دۈشمىنى ئىدى . ئىسرائىلىيە

تىلغا ئېلىنسا ئەرەبلەر پەلەستىنلىكى ئەرەب قەبرىنداشلىرى قىرغىن قىلىنغان، يۇرت - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ سەرسان بولۇپ يۈرگەن ھالىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، غەزەپ يالقۇنى لاۋۇلدايدۇ. سادام بولسا «بۇنداق كەيپىياتنى كاپىتالغا ئايلاندۇرۇشنى بىلدى.» سادام ئىسرائىلىيىنى يوقىتىپ، پەلەستىنلىك ئازاد قىلىشقا ۋەدە بەردى. شۇنىڭ بىلەن، كەڭ مۇسۇلمانلارغا ۋە ئەرەب خەلقىگە سادام ۋە ئۇنىڭ ئارمىيىسى پەلەستىنلىك ئازاد قىلىش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقانلىقى، ئەرەب مىللىتىنىڭ مۇقەددەس ئىشلىرى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب قوشۇنلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كىرىپ تۇرۇشنى ئەيىبلەش بىلەن بىللە، سادامغا مەدەت بەردى. ئۇنى قەدىمكى دەۋرده ئەھلىسەلپ ئارمىيىسىنىڭ تاجاۋۇزىغا باتۇرلۇق بىلەن زەربە بەرگەن مىللىي قەھرىمان — سالاھىددىنغا ئوخشىتىپ، ئۇنى «ھازىرقى زامانىدىكى سالاھىددىن» دەپ تەرىپلىدى. ئۇلار سادامنىڭ كۈۋەيتكە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا قارشى تۇرۇشتىن سادات ئامېرىكىغا، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش روھىنى قوللاشقا بۇرالدى. ئامېرىكىدىن ئىسرائىلىيە ۋە ئىراقنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا مۇئامىلە قىلىشتىكى ئىككى ياقىلىمىلىق ئۆلچەمدىن ۋاز كېچىپ، ئىسرائىلىيىنى بېسىۋالغان ھەممە ئەرەب زېمىنىدىن چېقىپ كېتىشىگە مەجبۇرلاشنى تەلەپ قىلدى. ئالجىرىيە، ماراكەش، تۇنىس، مىسىر، ئىئوردانىيە، سۇرىيە، پاكىستان، ھىندىستان، بېنگال، ھىندونېزىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە مۇسۇلمانلار كوچىلارغا چېقىپ ئوخشىمىغان كۆلەمدە نامايىش قىلىپ، سادامنى قوللىدى، ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىگە نارازىلىق بىلدۈردى.

پەلەستىنلىكى ئېرۇسالىم شەھىرىنى ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغانلىقتىن، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ

پەلەستىن مەسىلىسىدىكى ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش مەيدانى ئەزەلدىن قەتئىي بولۇپ كەلدى . ئىسلام دىنىدا ئىبرۇسالىم ئالاھىدە خاتىرىلەش ئەھمىيىتىگە ئىگە جاي بولۇپ ، بۇ جاي مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر قېتىملىق ئالاھىدە سەپىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، مىلادىيە 621 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى كېچىدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇراققا مىنىپ مەككىدىن ئىبرۇسالىمغا كەلگەن . بۇ قېتىمقى سەپەر توغرىسىدا «قۇرئان كەرىم»دە مۇنداق بايان قىلىنغان :

«ئاللا (بارچە نۇقساندىن) پاكىتۇر ، ئۇ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) قۇدرىتىمىزنىڭ دەلىللىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ، بەندىسى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام)نى بىر كېچىدە مەسجىدى ھەرامدىن ئەتراپىنى بەرىكەتلىك قىلغان مەسجىدى ئەقسىغا ئېلىپ كەلدى . ھەقىقەتەن ئاللا ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر ، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر» (17 ـ سۈرىنىڭ 1 ـ ئايىتى) .

شۇڭا ئەقسا مەسچىتى[1] «شانلىق (رەۋۋە تۈل)جاي» دەپ ئاتالدى . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇراقنىن چۈشۈپ ، چوڭ تاشقا دەسسەپتۇ . پەرىشتە جىبرىئىل ئۇنى ئەرىشكە باشلاپ چىقىپتۇ . ئالتە قات ئاسماندىن ئۆتۈپ ، بۇرۇن ئۆتكەن پەيغەمبەرلەرنى كۆرۈپتۇ . ئاندىن ئەڭ يۇقىرى قەۋەتكە — يەتتە قات ئاسمانىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ، ئۈستىدىكى ئاللانىڭ ئەرشى ئالدىغا كېلىپتۇ . تاڭ يورۇغىچە مەككىگە يېنىپ كەپتۇ . ئەقسا مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى ئالتۇن گۈمبەزلىك مەسچىتتە ھېلىمۇ بىر چوڭ تاش بار . مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەرىشكە چىققىچە مۇشۇ تاشنى دەسسىگەنلىكى ئۈچۈن ، بۇ تاش شۇ قېتىمقى ئالاھىدە سەپەرنىڭ

---

① يەھۇدىيلار بۇ جايىنى «مۇقەددەس قەسىر تېغى» دەپ ئاتايدۇ . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، بۇ جاي مىلادىيىدىن ئىلگىرى X ئەسىردە قەدىمكى ئىبرانىيلارنى بىرلىككە كەلتۈرگەن پادىشاھ سۇلايمانىنىڭ ئوردىسىنىڭ ئورنىمىش .

شاهىدى ۋە خاتىرىسى بولۇپ قالغان . ئىرۇسالىم جايلاشقان پەلەستىن رايونى شۇنىڭ ئۈچۈن ئالاھىدە دىنىي ئەھمىيەتكە ، مۇقەددەسلىككە ئىگە بولغان .

ئەرەب مۇسۇلمانلىرى بىلەن يەھۇدىي زىئونىزمى ئۇزۇن مۇددەت كۈرەش قىلدى . ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسىنىڭ پەلەستىن مەسىلىسىدىكى قەتئىيلىكىدە تارىخ مەسىلىسى مۇھىم سەۋەب بولدى . سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى نوپۇزلۇق دىنىي ئالىم ، مەملىكەتنىڭ باش ئۆلىماسى شەيخ ئىبنى باز مۇخبىرلارغا : «پەلەستىن مەسىلىسى ئىسلامىيەتتىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە ، شۇنداقلا ئاخىرقى مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» ، مۇسۇلمانلار «يەنە بىر قېتىم جىھاد قوزغاپ ، بۇ زېمىننى ئۆز ئىگىسى قايتۇرۇۋالغىچە يەھۇدىيلار بىلەن جەڭ قىلىشى لازىم» دېگەنىدى . ئۇنىڭ سۆزى زور كۆپ ساندىكى ئەرەب مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئارزۇسىغا ۋەكىللىك قىلىپلا قالماستىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ قاراشلىرى بىلەنمۇ ماس كېلىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى يەھۇدىي زىئونىزمىغا قارشى كۈرەشكە ھەر خىل شەكىللەر بىلەن ئاكتىپ قاتناشتى ، كەڭ مۇسۇلمانلارنى ئىسرائىلىيىگە قارشى جىھاد قىلىشقا چاقىردى . شۇڭا ، سادام ئىسرائىلىيىگە قارشى ھەربىكەت قوللانغاندا ، سادامغا قارشى پوزىتسىيىدە بولۇشىغا قارىماي ، ئۇنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى ھەربىكىتىنى مۇئەييەنلەشتۈردى ۋە ماختىدى . كىشىلەر ناخشىچىلار بىلەن ناخشىلارغا پەرقلىق باھا بېرىپ : «ئۇ ناخشىچىنى ياقتۇرمىسامۇ ، لېكىن ناخشىسىنى ياقتۇرىمەن» دېگەندەك ، سادامغىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قىلدى .

§2 . ئىسرائىلىيىگە ، ئامېرىكىغا ۋە غەربكە قارشى ئۇرۇش

ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ غەربكە ئۆچمەنلىكى XI ئەسىردە ياۋروپانىڭ ئەرەب زېمىنىغا تاجاۋۇز قىلىشىدىن باشلانغان . ئۇلار ياۋروپا ئەھلىسىلىپ قوشۇنىنىڭ شەرققە تاجاۋۇز قىلىپ ئەرەب خەلقىغە كەلتۈرۈلگەن 170 نەچچە يىللىق ئازاب ـ ئوقۇبەلىرىنى ھەمىشە ئەسلەپ تۇرىدۇ ؛ XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە غەرب مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ تاجاۋۇزى ۋە رەھىمسىز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئەرەب خەلقىنىڭ قەلبىدە قالدۇرغان جاراھەت ئىزلىرىنى ئەسلەپ تۇرىدۇ . كىشىلەرنىڭ سۆزىگە ـ سۆزىگە سىڭىپ كەتكەن بۇ ئۆچمەنلىك يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنتۇلۇپ كەتكىنى يوق . ئەكسىچە ، يېڭى ۋەقەلەرنىڭ ئۇزلۇكسىز پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ داۋاملىق چوڭقۇرلاپ باردى ، ھەمدە ئەۋلادلارغا تەسىر كۆرسەتتى . ئەرەب دۆلەتلىرى مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرەشلەر داۋامىدا غەرب ئۆزىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن ئەرەبلەرنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرىنى رەھىمسىزلارچە باستۇردى . 40 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى يەھۇدىي زىئونىزمىنى زور كۈچ بىلەن قوللاپ ، يەھۇدىيلارنىڭ پەلەستىنده ئىسرائىلىيە دۆلىتى قۇرۇشىغا يارەم قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىنكى نەچچە ئون يىلدا ئىسرائىلىيىنىڭ ئەرەبلەر بىلەن ئۇرۇش قىلىشىنى قوللاپ ، ئەرەب خەلقىنى خورلۇققا ئۇچراتتى . ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى بۇ كونا ـ يېڭى ئۆچمەنلىكلەر پۈرسەت بولسىلا پارتلاپ چىقتى .

پارس قولتۇقى كرىزىسى پەيدا بولغاندىن كېيىن ، زور كۆپ سانىدىكى ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ مەيدانى

ئوخشاش بولۇپ ، ئىسرائىلىيىنىڭ كۇۋەيتىنى بەسۋېلىشىنى ئەيىبلىدى . ئۇنىڭدىن ئەسكەر چېكىندۇرۇپ ، كۇۋەيتىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى . مەسىلە ھەل بولمىغاندا ئۇلار ئەرەب دۆلەتلىرى ياكى ئىسلام دۇنياسى ئىچىدە مۇرەسسە قىلىش ۋە سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق تالاش ـ تارتىشنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىپ ، سىرتقى كۈچلەرنىڭ ئارىلىشىپ زىددىيەتنى ئۇلغايتىپ ، تېخىمۇ ئېغىر ئاقىۋەتنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەشەببۇس قىلدى . لېكىن ، ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب دۆلەتلىرى بۇ تېپىلمايدىغان ياخشى پۇرسەت دەپ بىلىپ ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن قىستاپ كىردى ، ئۆزىنى «دۇنيا ساقچىسى» ، «ئوتتۇرا شەرقنىڭ خوجايىنى» ئورنىغا قويۇپ ، زىددىيەتنى پەسەيتىپ ، مەسىلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىشقا كۈچ چىقارماي ، بەلكى زىددىيەتنى تۇرلۈك يوللار بىلەن كەسكىنلەشتۈردى ۋە خەلقئارالاشتۇردى . ھەربىي جەھەتتىن زەربە بېرىشنى تەكىتلەپ ، پارس قولتۇقى رايونىغا تېز ئەسكەر يۆتكەپ ، ھۇجۇمغا تەييارلاندى . ئەرەب خەلقىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى نەزەرگە ئىلمايدىغان ۋە ئەرەب خەلقىنىڭ مىللىي تۇيغۇسىنى ئازابلايدىغان بۇنداق قىلمىش كەڭ ئەرەب خەلقىنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغىدى . ئۇلارنىڭ قارشىچە ، ئىراق بىلەن كۇۋەيت ئوتتۇرىسىدىكى تالاش ـ تارتىش ئەرەب مىللىتى ئىچىدىكى قېرىنداشلار ئارا زىددىيەت ، ئۇنى مىللەتنىڭ ئىچىدە تامامەن ھەل قىلىپ كەتكىلى بولىدۇ . لېكىن ، ئەمدى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىتتىپاقدىشى بولغان ئامېرىكا بېسىپ كىرىپ ، بىزدىكى «قېرىنداشلار تالاش ـ تارتىش»نى «خەلقئارا تالاش ـ تارتىش» قا ئايلاندۇرۇپ قويدى . ئامېرىكا «ئادالەت مەيدانىدا تۇرۇپ» ، «تاجاۋۇزچىنى قاتتىق جازالايدىغان» بولۇۋالدى . لېكىن ، ئېنىق پاكىت شۇكى ، ئەزەلدىن ئادالەت مەيدانىدا تۇرماي ،

ئىسرائىلىيىنىڭ ئەرەب دۆلەتلىرىگە تاجاۋۇز قىلىشىنى قوللاپ كەلگەن دۆلەت قانداق قىلىپ كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئەرەب دۆلەتلىرى ئۇچۇن ئادالەتچى «خەلقئارا قازى» بولۇپ قالىدۇ ؟ ! ئۇنىڭ ئارىلىششى ئالدى بىلەن ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئەرەب مىللىتىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى ۋە كۇچ ـ قۇدرىتىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ . شۇنداقلا ، زۇكتۇك بۇش «قۇملۇق قالقىنى» ناملىق ھەربىي ھەرىكەتنى يولغا قويغاندا جاكارلىغان ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقى كرىزىسىنى ھەل قىلىشتىكى تۆت ئاساسىي نىشانى ((1) ئىراق كۇۋەيتتىن دەھال شەرتسىز ئەسكەر چېكىندۇرۇشى كېرەك ؛ (2) ئەمىر ساباھ باشچىلىقىدىكى كۇۋەيت قانۇنلۇق ھۆكۇمىتىنىڭ ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش كېرەك ؛ (3) سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە پۇتكۇل پارس قولتۇقى رايونىنىڭ خەۋپسىزلىكى ۋە مۇقىملىقىنى قوغداش كېرەك ؛ (4) ئامېرىكىنىڭ چەت ئەللەردىكى مۇھاجىرلىرىنىڭ ھايات بىخەتەرلىكىنى قوغداش كېرەك .) پەقەت ئاشكارا نىشان بولۇپ ، ئۇنىڭ كەينىگە ئىپلاس مەقسەت يوشۇرۇلغان . ئۇ بولسىمۇ پارس قولتۇقى كرىزىسىنىڭ قول تىقىپ ، ئەرەب دۆلەتلىرى ۋە ئەرەب مىللىتىنىڭ ئىتتىپاقلىقىمىزنى يەنە بىر قېتىم پارچىلاپ ، ئەرەبلەرنىڭ ئىسرائىلىيىگە قارشى كۇچىگە زەربە بېرىپ ۋە ئۇنى ئاجىزلىتىپ ، ئەرەب دۇنياسىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ كونترول قىلىشتىن ئىبارەت . شۇڭا ، ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقى كرىزىسىغا قول تىقىشى ھەرگىز ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس . دەل مۇشۇنداق تارىخىي ۋە رېئال ئاداۋەتلەر بولغاچقا ، سادام ئىراقنىڭ كۇۋەيتتىن ئەسكەر چېكىندۇرۇشى بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭمۇ ئىشغال قىلىۋالغان ئەرەب زېمىنلىرىدىن ئەسكەر چېكىندۇرۇشى كېرەكلىكىنى بىرلەشتۇرگەندە كەڭ ئەرەب خەلقى ئازابلاندى . ئۇلار ئامېرىكىنىڭ ھەقىقەتەن ئىككى

ياقلىملىق ئۆلچەمنى ئويناۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئۇزۇندىن بۇيان ئۆلارنىڭ قەلبىدە تۇگۈلگەن ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە بولغان مىللىي ئۆچمەنلىكىنىڭ غەزەپ يالقۇنى شىددەت بىلەن يېلىنجاپ ، پەلەستىننىڭ ئىشغال قىلىنغان زېمىنلىرىنى ئازاد قىلىش ساداسى يەنە ياڭرىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى كۆيۈۋاتقان ئوتنى ئۆلغايتتى . كىشىلەر كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلىپ ، ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى شوئارلارنى توۋلىدى . سادامنى ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان «مىللىي قەھرىمان» قىلىۋالدى . ئۆزىنى پارس قولتۇقى كرىزىسىنى ھەل قىلىدىغان «خەلقئارا قازى» قىلىۋالغان ئامېرىكا ھەممە ئادەم تىللايدىغان گۇناھكارغا ئايلىنىپ قالدى .

پارس قولتۇقى كرىزىسى ئېغىرلاشقاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ئۆز دۆلىتىنىڭ خەۋپسىزلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ، كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كىرىشىنى تەلەپ قىلغانىدى ، نەچچە يۈز مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن يوپۇرۇلۇپ كىرىپ كەلدى . ئۆلار ئاساسلىقى ئامېرىكا ئەسكەرلىرى بولۇپ ، كۆپىنچىسى خرىستىئانلار ئىدى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئايال ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى . چەت ئەل ئايروپىلانلىرى مۇقەددەس جاينىڭ ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدى ، چەت ئەل تانكىلىرى مۇقەددەس جاينىڭ تۇپرىقىنى يانچىدى . دۇنيادىكى كەڭ مۇسۇلمانلار بۇلارنى كۆرۈپ ، قەلبىدىكى غەزەپ يالقۇنىنى باسالماي قالدى . شۇنىڭ بىلەن ، مەسىردىن تارتىپ ماراكەشكىچە ، ئىراندىن تارتىپ سەئۇدى ئەرەبىستانىغىچە ، ئەرەب دۇنياسىدىن تارتىپ ئاسىيا ، ئافرىقىدىكى ئىسلام دۆلەتلىرىگىچە ، ھەتتا ئەنگلىيە ، جەنۇبىي ئافرىقىغىچە بولغان جايلاردىكى مۇسۇلمانلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ قاتنىشىشى ۋە ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن كوچىلارغا تاشقىن سۇدەك چىقىپ كەتتى .

ھەر خىل بايراقلار ، پىلاكاتلار لەپىلدىدى . غەزەپلەنگەن ئاممىنىڭ غەرب ئەسكەرلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستاندىن دەرھال كېتىشىنى تەلەپ قىلغان سادالىرى كۆكتە ياڭرىدى . بۇھال ئامېرىكىغا مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ھېسسىياتى ، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ غايەت زور كۈچى ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىشىدىكىسى يەنە بىر چوڭ توسالغۇ ئىكەنلىكىنى تونۇتتى .

§ 3 . قىيىن تاللىۋېلىش

پارس قولتۇقى كرىزىسى پەيدا بولغاندىن كېيىن ، ئەرەب دۇنياسىدا يەنە بىر قېتىم پارچىلىنىش بولدى . 1990 - يىلى 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئەرەب ئىتتىپاقىنىڭ مىنىستىرلار كېڭىشى قاھىرەدە جىددىي يىغىن ئېچىپ ، قارار ماقۇللاپ ، ئىراقنى ئەيىبلىدى . ئۇنىڭدىن كۇۋەيتتىن ئەسكەر چېكىندۈرۈپ كېتىشنى تەلەپ قىلدى . يەمەن ، ئىئوردانىيە ، پەلەستىن ، سۇدان ۋە ماۋرىتانىيە قاتارلىق بەش دۆلەت ھوقۇقىدىن ۋاز كەچتى . لىۋىيە يىغىنىغا كەلمىدى . 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەرەب ئىتتىپاقىدىكى دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرى جىددىي يىغىن ئاچتى ، يىغىندا 12 قوشۇلغان كۆپ سانلىق ئاۋاز بىلەن قارار ماقۇللاپ ، ئىراقنى ئەيىبلىدى ، خەۋپسىزلىك كېڭىشى 660 - ۋە 661 - نومۇرلۇق قارارلىرىنى قوللىدى . ئىراقنى جازالاشنى ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئەسكەر ئەۋەتىشنى قوللىدى . لىۋىيە ، پەلەستىن ۋە ئىراق قارشى تۇردى ، ئالجىرىيە ، يەمەن ھوقۇقىدىن ۋاز كەچتى ، ماۋرىتانىيە ، ئىئوردانىيە ۋە سۇدان قاتارلىق دۆلەتلەر ئۆز پىكرىدە قالدى ، تۇنىس يىغىنىغا قاتناشمىدى . كېيىن ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ پارچىلىنىشى يەنمۇ چوڭقۇرلاشتى .

كىشىلەر شۇنى سورىماي تۇرالمايدۇكى ، ئىراقنىڭ كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلىشى خەلقئارا قانۇنغا خىلاپ بولۇپ ، ئۇنى ئەيىبلەش ۋە ئۇنىڭدىن ئەسكەر چېكىندۈرۈپ كېتىشنى تەلەپ قىلىش ئۇرۇنلۇق ئىكەن ، نېمە ئۈچۈن ئەقەللىي تەلەپتىمۇ ئەرەب دۆلەتلىرى ئىچىدە ئىختىلاپ بولىدۇ ؟

كىمىكى خەلقئارا قانۇن ئۆلچەملىرىگە خىلاپلىق قىلسا ، شۇ ئەيىبلىنىشى كېرەك . بۇ ئىشنىڭ بىر تەرىپى ، ئۇنىڭ باشقا تەرەپلىرىمۇ نەزەرگە ئېلىنىشى كېرەك . مەسىلەن ، ئىراق بىلەن كۇۋەيت مۇناسىۋىتىنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى ، بەزى دۆلەتلەرنىڭ ئىراق بىلەن سىياسىي ، ئىقتىسادىي مۇناسىۋىتىنىڭ قويۇقلۇقى ، بەزىلەرنىڭ تارىختا ئىراق بىلەن بولغان پەۋقۇلئاددە مۇناسىۋىتى ، بەزىلەرنىڭ ھاكىمىيەت بىلەن دىن مۇناسىۋىتىگە بولغان قارىشىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ، بەزىلەرنىڭ غەربكە تۇتقان پوزىتسىيىسىنىڭ زىت بولۇشى قاتارلىقلار تۇپەيلىدىن ئىختىلاپ پەيدا بولۇپ ، بۆلۈنۈشكە ئېلىپ باردى . بۇنى تۆۋەندە بىرنەچچە مىسال ئارقىلىق تەھلىل قىلىمىز .

ئىئوردانىيە بىلەن ئىراق ئوتتۇرىسىدا تارىختا مۇنداق مۇناسىۋەت بولغان : مەككىدىكى شېرىف ھۇسەيىن[1] ھىجاز رايونىنىڭ پادىشاھى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بولغان . چوڭ ئوغلى ئەلى دادىسىنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان . ئوتتۇرانچى ئوغلى ئابدۇللا ئىئوردانىيىگە پادىشاھ بولغان (بۈگۈنكى ئىئوردانىيە پادىشاھى ھۇمەينىنىڭ بۇۋىسى) ، 3 ـ ئوغلى خايسال ئىراققا پادىشاھ بولغان (1958 ـ يىلى قاسىم تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلىپ ، پادىشاھلىق تۈزۈم ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغان) ، 1924 ـ يىلى مەككە ۋەھھابىيلار

---

① «شېرىف» — مەككە جەمەتىدىكىلەرنىڭ ئاقساقالىنىڭ ھۆرمەت نامى ، «ھۇسەيىن» ـ پەيغەمبەر جەمەتىنىڭ ئۆزلىرى .

تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىدۇ ، ياندۇرقى يىلى ھىجاز قولدىن كېتىدۇ . شېرىف ھۈسەيىن بىلەن ئەلى چەت ئەلگە قېچىپ كېتىدۇ . سىياسىي ئىقتىساد جەھەتتە ئىئوردانىيە بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستان مۇناسىۋىتىگە قارىغاندا ئىئوردانىيە بىلەن ئىراقنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇق بولدى ، بولۇپمۇ ئىئوردانىيە ئىراقنىڭ نېفىت بىلەن تەمىنلىشىگە تايانىدى . يۇقىرىقى ئەھۋالدىن ئىئوردانىيىنىڭ پارس قولتۇقى كرىزىسى ۋە ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىراق تەرەپتە تۇرۇشىدىكى بىر قىسىم سەۋەبنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ .

پەلەستىنە پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈرەشتە ئىراق ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ياردىمىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ ، ئىراق ئامېرىكا ، ئىسرائىلىيىگە قەتئىي قارشى تۇردى . سىياسىي ، ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي ئىشلاردا پەلەستىن بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولدى ؛ سەئۇدى ئەرەبىستان ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرسىمۇ ، لېكىن ئىسرائىلىيىنىڭ ئىتتىپاقدىشى ئامېرىكا بىلەن سىياسىي ، ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي ئىشلار جەھەتتە بىرقەدەر ياخشى ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتىدە بولدى . ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇش (ئەينى چاغدا ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلمىغاندىن) مەيدانىدا چىڭ تۇرۇش - چىڭ تۇرماسلىق پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ ئاممىسىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇش ياكى بولالماسلىقىغا ۋە ئۇنىڭ سىياسىي ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى . شۇڭا ئۇ ئاخىر ئىراقنى قوللاشنى تاللىۋالدى .

مىسىر ئەرەب دۇنياسىدىكى مۇھىم دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ رولى ۋە تەسىرى ئەرەب دۇنياسىدا چوڭ سالماقنى ئىگىلەيدۇ . ئۇنىڭ ھاكىمىيىتى ئىراقنىڭكىگە ئوخشاش دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت . ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىۋاستە پايدا - زىيان توقۇنۇشى يوق . لېكىن ، ئىراق بۇ چاغدا تاجاۋۇزچى

بولغاچقا ، كىشىلەر تەرىپىدىن ئەيىبلەندى . تېخىمۇ مۇھىمى مىسىر 1979 - يىلى ئىسرائىلىيە بىلەن ئۆز ئالدىغا سۇلھى قىلدى ، ھەمدە باش ئەلچى دەرىجىلىك دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى . زۇكتۇك سادات 70 - يىللاردا ئامېرىكىغا يېقىن بولغاندىن بۇيان ، مىسىر بىلەن ئامېرىكا ئىزچىل ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتىنى ساقلىدى . ئىسرائىلىيىدىن قالسىلا مىسىر ھەر يىلى ئامېرىكىدىن 2 مىليارد‌تىن ئارتۇق ئامېرىكا دوللىرى ياردەمى ئېلىپ تۇردى . بۇ قېتىمقى پارس قولتۇقى ئۇرۇشى باشلانغاندا مىسىرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، ئامېرىكا مىسىرنىڭ گەردىنىدىكى 7 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق ھەربىي ئىشلار قەرزىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى . مىسىر بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مۇناسىۋىتى 70 - يىللاردىن كېيىن ئومۇمەن ياخشى بولدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە كۇۋەيتە مىسىرنىڭ مۇھىم ئىقتىسادىي مەنپەئىتى بولۇپ ، مەبلەغ ياردەمگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە كۇۋەيتكە ئەمگەك كۈچى چىقىرىپ ، ئېغىر ئىشسىزلىق مەسىلىسىنى پەسەيتىپ ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇپ كەلدى . شۇڭا ، زۇكتۇك مۇبارەك سەئۇدى ئەرەبىستانى بىلەن كۇۋەيتنىڭ ئىراققا قوللانغان مەيدانىنى قوللاش ۋە ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقى كرىزىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىنى ۋە ھەرىكىتىنى قوللاش سىياسىتىنى چىقاردى .

ئىراق كۇۋەيتنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ، سەئۇدى ئەرەبىستان ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىغا ئەسكەر چىقىرىشىنى قوللىدى . غەرب قوشۇنلىرىنىڭ ئۆز دۆلىتىگە كىرىشىگە يول قويدى . چۈنكى ئۇ ئۆز خەۋپسىزلىكىنىڭ ئېغىر تەھدىتكە ئۇچراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى . بۇ ئۇنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى دائىرىسىدىكى ئىش ئىدى . لېكىن ئۇ ئىسلام دىنى بارلىققا

كەلگەن جاي ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئانا يۇرتى ، مەككە ، مەدىنە شۇ دۆلەتتە ، ھەر يىلى 2 مىليوندىن ئارتۇق مۇسۇلمان ھەج قىلغىلى كېلىدۇ . شۇڭا مەككە ، مەدىنىدىن ئىبارەت ئىككى شەھەرلا ئەمەس ، بەلكى پۈتكۈل سەئۇدى ئەرەبىستان دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ نەزىرىدە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس زېمىنى ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ، ئىسلام دىنىنىڭ نۇقتىسىدىن قارىغاندا ، غەربنىڭ نەچچە يۈز مىڭ ئەسكىرىنىڭ بۇ زېمىنغا كىرىشىگە يول قويۇش ، بەلكى نۇرغۇن ئەسكەرلەرنىڭ خرىستىئان بولۇشى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئايال ئەسكەرلىرىنىڭمۇ بولۇشى سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ۋە دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلارغا نىسبەتەن ئۆزگىچە چوڭ ئىش بولۇپ ، كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىشى مۇقەررەر ئىدى . بۇ نۇقتا سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتىگە ناھايىتى ئېنىق ئىدى . لېكىن ئۇلار پايدا ـ زىيانىنى دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن ، دۆلەت خەۋپسىزلىكىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇپ ، ۋەھھابىي ئۆلىمالىرىنىڭ قوللىشى بىلەن غايەت زور خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىپ غەرب ئەسكەرلىرىنىڭ كىرىشىگە يول قويدى . بۇنىڭ ئۈچۈن شەيخ ئىبنى باز «تاجاۋۇزغا تاقابىل تۇرۇش ۋە دۆلەتنى قوغداش ئۈچۈن ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا باشقىلارنىڭ بولۇشىغا يول قويۇلىدۇ» دېگەن پەتۋانى چىقىرىپ ، ئۆز دۆلىتىدىكى ۋە دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ تونۇشىنى بىرلىككە كەلتۈردى .

ئىران بىر تەرەپتىن ئىراقنىڭ كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلىشىغا قەتئىي قارشى تۇرۇپ ، ب د ت نىڭ ئىراقنى جازالاش توغرىسىدىكى قارارىنى قوللىسا ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئامېرىكا ۋە غەرب دۆلەتلىرىنىڭ پارس قولتۇقىغا ئەسكەر چىقىرىشىغا ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانى زېمىنىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇشىغا ئېنىق قارشى تۇردى .

سۇدان بىلەن ئىراننىڭ مۇناسىۋىتى بىرقەدەر ياخشى

بولۇپ ، بۇ چاغدا پارس قولتۇقى كرىزىسى بىلەن ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇشنى بىرلەشتۈرگەندە مۇناسىۋىتى يېڭىدىن ياخشىلانغان ، ھەمدە 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرى يارىدەم قىلغان سەئۇدى ئەرەبىستانىنى رەنجىتىپ قويۇپ ، سۇدان بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستان مۇناسىۋىتىنى يەنە يامانلاشتۇرۇپ قويۇش ۋە ئامېرىكىنىڭ سۇدانىنى جازالىشىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىشى ھەم سۇدانىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ھۆكۈمەتكە قارشى ئارمىيىنى قوللاشنى كۈچەيتىۋېتىشكە ئېلىپ بېرىش مۇمكىنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى . شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ، سۇدان يەنىلا ئۆزىنىڭ مەيدانىدا چىڭ تۇردى .

ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ، مەسىلەن ، ئىئوردانىيە مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈيۈشمىسى ، پەلەستىنىدىكى خاماس قاتارلىقلار بۇرۇن سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە كۇۋەيتتىن بۋاستە ياكى ۋاستىلىك ، ئاشكارا ياكى مەخپىي يوللار بىلەن نۇرغۇن ئىقتىسادىي يارىدەم ئېلىپ ، نۇرغۇن مەبلەغقە ئىگە بولۇپ ، خەير ـ ساخاۋەت پائالىيەتلىرىنى ۋە ئىجتىمائىي پاراۋانلىق مۇلازىمىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، كەڭ ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ، بولۇپمۇ نامرات مۇسۇلمانلارنىڭ ھمايىسىگە ئىگە بولغانىدى . ئەگەر ھازىر ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ ، سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە كۇۋەيتنى رەنجىتىپ قويسا ، بۇ غايەت زور مالىيە مەنبەسىدىن ئايرىلىپ قالاتتى ـ دە ، پۈتكۈل تەشكىلاتلار ئېغىر ئىقتىسادىي قىيىنچىلىققا دۇچ كېلەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، بەزى تەشكىلاتلار ئىرانىنىڭ ئۇسۇلىنى دوراپ ، ئۆزىمۇ جانلىق ئورۇنلاشتۇرۇپ ، بىر تەرەپتىن ئىراقنىڭ كۇۋەيتكە تاجاۋۇز قىلغانلىقىنى ئەيىبلەپ ، ب د ت نىڭ ئىراقنى جازالاش توغرىسىدىكى قارارىنى قوللىدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئىراقنىڭ ئىسرائىلىيىگە باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئېتىشىنى

قوللاپ ، ئامېرىكىنىڭ ئەرەب ـ ئىسرائىلىيە مەسىلىسىدە ئىككى ياقلىمىلىق ئۆلچەم قوللانغانلىقىغا قارشى تۇردى . سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە كۇۋەيتنىڭ زىتىغا تېگىدىغان گەپلەرنى قىلىشتىن ئىمكانقەدەر خالىي بولدى . پارس قولتۇقىدىكى ئۇرۇشنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، داۋاملىق يارەمگە ئىگە بولۇپ تۇردى . بەزى تەشكىلاتلار سۇدانىنىڭ ئۇسۇلىنى دوراندى ، ئۇلار بايلىق مەنبەسىدىن ئايرىلىپ قالدى .

§ 4 . پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرلىشىشى ۋە ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ باشلىنىشى

ئامېرىكا پارس قولتۇقى كرىزىسىغا قول تىققاندا تۆت نىشانى بارلىقىنى جاكارلىغانىدى . بۇ نىشانلارنىڭ يۇقىرىدا تونۇشتۇردۇق . بۇ ئۇلار ئاشكارا سۆزلىگەن نىشان بولۇپ ، ھەقىقىي نىشانىنى ئېلان قىلمىغانىدى . ئامېرىكىدىكى مۇھىم ئەربابلارنىڭ سۆزلىرىگە ۋە ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى ئوبزورچىلارنىڭ تەھلىللىرىگە ئاساسەن ، ئۇنى تۆۋەندىكى ئالتە نۇقتىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ :

1 . ئامېرىكا ئۆزىنى «دۇنيادىكى بىردىنبىر چوڭ دۆلەت» ، «دۇنيا ساقچىسى» ۋە «دۇنيانىڭ يېتەكچىسى» ئورنىغا قويۇپ ، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ھەربىي كۈچىنى كۆز ـ كۆز قىلىپ ، ئۆزىنىڭ «دەرىجىدىن تاشقىرى» خەلقئارالىق ئورنىنى ئىپادىلىمەكچى ۋە كۈچەيتمەكچى بولدى ؛

2 . ئىراققا زەربە بېرىپ ، ئەرەبلەرنىڭ ئامېرىكىغا ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈچىنى ئاجىزلاشتۇماقچى بولدى ؛

3 . بىرنى ئەدەپلەپ باشقىلارنى قورقۇتماقچى ، ئىرانغا ۋە

ئوتتۇرا شەرقتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلەتلىرى ۋە تەشكىلاتلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويماقچى بولدى ؛

4 . ئوتتۇرا شەرقنىڭ نېفتىنى كونترول قىلىشنى كاپالەتلەندۈرۈپ ، نېفتنى كونترول قىلىش ھوقۇقىنىڭ ئىراق ۋە ئىراننىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىدىن ساقلانماقچى بولدى ؛

5 . ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقنى ئۆز چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشتىن ئىبارەت ئىستراتېگىيىلىك ئورنىنى كۈچەيتىپ ، ئوتتۇرا شەرقتىكى ئاتالمىش «رايون تەڭپۇڭلۇقى»نى كونترول قىلىشنى ساقلاپ قالماقچى بولدى ؛

6 . ئىراقنى ئامېرىكىنىڭ يېڭى قوراللىرىنى سىناپ كۆرىدىغان مەيدانى قىلماقچى بولدى .

يۇقىرى نىشانلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ئامېرىكىنىڭ نەزىرىدە ئىراق ۋە ئىران ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئۇنىڭ ئوتتۇرا شەرقنى داۋاملىق كونترول قىلىشىدىكى مۇھىم خەۋپ ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا بۇ قېتىمقى پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماي ، ئالدى بىلەن ئىراقتا قاتتىق زەربە بېرىش كېرەك . «يوقىتىۋەتمەي» بەلكى «قاتتىق زەربە» بېرىپ قويۇش كېرەك . ئۇنداق قىلمىغاندا ، «رايون تەڭپۇڭلۇقى»دىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ . زۇڭتۇڭ بۇش ئەينى چاغدا باش قوماندان گېنېرال شۋاسكوفنىڭ شىمالغا يۇرۇش قىلىپ ، سادام ھاكىمىيىتىنى گۇمران قىلىۋېتىش توغرىسىدىكى ھەربىي پىلانىنى قىلمىغان چاغدىكى «سىياسىي جەھەتتىن ئويلىنىشى»دا يۇقىرىقى ئالتە نۇقتا كۆزدە تۇتۇلغان .

پارس قولتۇقى كرىزىسى ۋە ئۇرۇشى داۋامىدا بىر تەرەپتە ، ئامېرىكا ۋە غەربتىكى چوڭ دۆلەتلەر ئىراقتا قورال كۈچى ئىشلىتىمىز دەپ تەھدىت سالدى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى قوزغىلىپ ، ئەرەب مىللىتىنىڭ غەزەپ يالقۇنىنىڭ ئۈستىگە ياغ چېچىپ ، داغداۋغىلىق

نامايىشلارنى ئويۇشتۇرۇپ ، ئامېرىكا ۋە غەربنىڭ ئادالەتسىزلىكىگە ، «يېڭى ئەھلىسەلىپ قوشۇنى»غا قارشى تۇردى ، ئىسرائىلىيىنى ئەيىبلىدى . بۇھال تەبىئىيكى ئامېرىكىغا ۋە غەربكە زەربە بولدى . ئامېرىكىغىمۇ شۇنى ھېس قىلدۇردىكى ، كرىزىس ۋە ئۇرۇش مەزگىلىدە سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ۋاستىلەر ئارقىلىق ، بەزى ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىغا ئەسكەر چىقىرىش ، ئىراق ھەربىي كۈچ بىلەن زەربە بېرىش ، ئىراقنى جازالاشتەك قىلمىشلىرىغا سۈكۈت قىلىدىغان پوزىتسىيىدە بولۇشىنى ، ھەتتا ئۇنى قوللايدىغان ، ئۇنىڭ بىلەن ھەمكارلىشىدىغان قىلىشنى ، ئىراقنا قارشى ئىتتىپاقنا كىرىشنى ۋە ئەسكەر چىقىرىپ كۆپ دۆلەت قوشۇنلىرىغا قاتنىشىشنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك . لېكىن ، ئامېرىكىغا ۋە ئىسرائىلىيىگە تەۋرەنمەي قارشى تۇرىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلەتلىرى ۋە تەشكىلاتلىرىغا ئامېرىكا ھېچ ئىلاج قىلالمىدى . ئۇلارنىڭ ئەرەب خەلقىنىڭ ئىسرائىلىيە مەسىلىسىدىكى غەزىپىدىن ۋە غەرب ئەسكەرلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كىرىشىدىن مۇسۇلمانلاردا پەيدا بولغان غەزەپ يالقۇنىدىن پايدىلىنىپ ، ئوتتۇرا شەرقتىن باشقا جايلاردا ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىنى ئەيىبلەيدىغان «ھەققانىي ئۇرۇش» قوزغۇتىدىغانلىقىنى كۆردى . ئامېرىكىنىڭ قارىشىچە ، بۇ قورقۇنچلۇق ئىدى . بۇھال تەرەققىي قىلىپ كېتىۋەرسە ، ئامېرىكا ۋە غەربنىڭ بۇ قېتىمقى كرىزىس ۋە ئۇرۇشتىكى «ئۇلۇغ غەلىبىسى» يوققا چىقىپلا قالماستىن ، بەلكى ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئورنىمۇ بىۋاسىتە تەھدىتكە ئۇچرايتتى .

مۇشۇنداق ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ ، پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، ئامېرىكا ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىنى تەڭشەشكە كىرىشىپ ، بىر قولىدا ، ئىراق ،

ئىرانغا قارىتىلغان «ئىككى ياقىلىمىلىق جازالاش»نى يولغا قويسا ؛ يەنە بىر قولىدا ، «ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى» نى يولغا قويدى . ئىستراتېگىيىلىك ۋاستە تەڭشەلگەن بىلەن ئىستراتېگىيىلىك مەقسەت بۇرۇنقىدەك بولۇپ ، ئامېرىكىغا ، ئىسرائىلىيىگە قارشى كۈچلەرگە ، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرىگە زەربە بېرىپ ، ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىشنى كۈچەيتىشتىن ئىبارەت بولدى .

1 . «ئىككى ياقىلىمىلىق جازالاش» ئىستراتېگىيىسىنى يولغا قويدى

ئامېرىكا ئىراق بىلەن ئىرانىنى جازالاشتا ئۇلارنى تۇنجۇقتۇرۇۋېتىشنى ئەمەس ، بەلكى «ئاجىزلىتىپ» قارشى تۇرالمايدىغان ، گېپىگە كىرىدىغان ، ئامېرىكىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنىدىغان قىلىپ قويۇشنى مەقسەت قىلدى .

كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا ، ئىراقنى جازالاشتا ئۇنىڭ قاتتىق ئەدىپىنى بېرىپ ، ئۇنى قەيسەر يولۇاستىن ئورۇق تۆگىگە ئايلاندۇرۇپ ، ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرالمايدىغان قىلىپ قويۇشنى ، لېكىن ئۇ يوغان ئورۇق ئىسكىلىتىدىن پايدىلىنىپ ، شەرقتە ئىرانىنى ، شىمالدا رۇسىيىنى ، غەربتە ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىگە قارشى تۇرىدىغان يەنە بىر دۆلەت — سۈرىيىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ ، جەنۇبتا سەئۇدى ئەرەبىستان ، كۇۋەيت قاتارلىق دۆلەتلەرگە تەھدىت سېلىپ ، ئۇلارنى ئامېرىكىنىڭ ھىمايىسىغا تېخىمۇ تايىنىدىغان قىلىپ قويۇشنى مەقسەت قىلدى . شۇڭا ، ئىراقنى جازالاشتىكى ھەقىقىي مەقسىتى سادامنى ۋە ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى پات ئارىدا «تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش» بولمىدى . چۈنكى ، ئىراقتىكى ئۆكتىچىلەر ئاساسلىقى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى بولۇپ ، ئۇلار سۇننىي مەزھىپى ۋە شىئە مەزھىپىگە بۆلۈنگەن ، ئۇلاردا

هازىرغىچە يۇقىرى ئىناۋەتلىك ، مەملىكەتكە رەھبەرلىك قىلالايدىغان ، ھەمدە ئامېرىكا بىلەن زىچ ھەمكارلىشىشنى بەلگىلىدىغان داھىي يوق . مۇشۇنداق ئەھۋالدا سادام يوقىتىۋېتىلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى ھوقۇق تۇتسا ، يەنە كېلىپ ئۇلار ئۆزىنىڭ «نىيىتى»دىن ۋاز كەچمىسە ، ئامېرىكىغا قارشى مەيداننى ئۆزگەرتمىسە ، ئۇ ھالدا بىر يېڭى دۇشمەننى تىكلەپ قويغانلىق بولىدۇ . ئەگەر ھوقۇق تۇتقۇچى شىئە مەزھىپىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى بولسا ، ئىران بىلەن بىرلىشۇېلىشى مۇمكىن . بۇنىڭ نەتىجىسىدە ، غەربىي ئاسىيا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ دۇنياسى بولۇپ كېتىش خەۋپى تۇغۇلىدۇ . شۇنداق بولۇپ قالسا ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئورنى ۋە ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكى قانچىلىك تەھدىتكە ئۇچرايدىغانلىقى ئېنىق . ئەگەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتى ھوقۇق تۇتمىسا پۈتۈن مەملىكەت قالايمىقانلىشىپ ، بۆلۈنۈش ھالىتىگە چۈشۈپ قالىدۇ . ئامېرىكا ئورۇق تۆگىدىن پايدىلىنىپ يۇقىرىقى ئىستراتېگىيىلىك مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايلا قالماستىن ، ئوتتۇرا شەرقتە ، بولۇپمۇ غەربىي ئاسىيادا ئېغىر قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىپ قويۇشى مۇمكىن . غەربىي ئاسىيا دۆلەتلىرىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشى مۇمكىن . ئۇ چاغدا قولدىن كەتكىنى يالغۇز ئىراق بولۇپلا قالماستىن ، بىرنەچچە دۆلەت بولۇشى مۇمكىن .

ئامېرىكا ئىراننى جازالاشنى داۋاملىق كۈچەيتتى . ئىران دۇنياسىدىكى «تېررورچىلىق باشلانغان ئەڭ مۇھىم دۆلەت» ، تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ ۋە يادرو قوراللىرىغا ئىگە بولۇشنى ئويلايدۇ ، دېگەننى باھانە قىلىپ ، 1995 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئۇنىڭغا ئومۇمىيۈزلۈك سودىدا جازالاشنى

يۇرگۈزۈشنى جاكارلىدى . لېكىن ، ئامېرىكا يالغۇز ئىش قىلسا ھېچنېمىگە كار قىلمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە ، ياۋروپادىكى شېرىكلىرىدىن ئۆزى بىلەن بىللە ئىمبارگو يۇرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى . لېكىن جاۋاب ئالالمىدى . شۇنىڭ بىلەن ، غەزەپلەنگەن ئامېرىكا ئىراننى جازالاش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن شېرىكلىرىنى جازالاش كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى . زۇڭتۇڭ كلىنتون 1996 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئىران ۋە لىۋىيىنى جازالايدىغان ئاتالمىش «داماتو لايىھىسى»نى ئىمزالىدى . بۇنىڭدا ئىراندىكى نېفىت ، تەبىئىي گاز كەسىپلىرىگە 40 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق مەبلەغ سالغان چەت ئەل شىركەتلىرىنىڭ جازالىنىدىغانلىقى ئالاھىدە بەلگىلەندى . ئامېرىكىنىڭ ياۋروپادىكى شېرىكلىرى دەرھال ئىنكاس قايتۇرۇپ ، ھۆجۇمغا ئۆتتى . ئامېرىكىنى «بىر دۆلەتنىڭ قانۇنى»نى خەلقئارا جەمئىيەتكە تاڭدى دەپ تەنقىدلىدى ، ھەمدە بۇنداق قىلىشنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى . «داماتو لايىھىسى»نى يولغا قويۇش مۇمكىن بولمىسىمۇ ، ئامېرىكا نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭدا جاھىللىق بىلەن چىڭ تۇرىدۇ ؟ چاتاق مانا مۇشۇ يەردە . رۇشەنكى ، بۇ ئىش ئامېرىكىنىڭ «دۇنيا ساقچىسى» بولغان نوقۇل زومىگەر روھىي ھالىتىنىڭ ئىپادىسى بولماستىن ، بەلكى پارس قولتۇقى كرىزىسى ۋە ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئامېرىكا دۇچ كەلگەن كۈچلۈك رەقىب ۋە ئۇنى ئىلاجسىز قىلىپ قويغۇچى سادام ئەمەس ، بەلكى ئىران ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرى بولغانلىقى سەۋەبىدىن بولدى . شۇڭا ، ئامېرىكا ئىراننى ئېغىر جازالىغاندا بىرىنچىدىن ، ئۇنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى ۋە ھەربىي كۈچىنى ، بولۇپمۇ ئاتوم ھەربىي كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى توسۇپ قالغىلى بولىدۇ . ئىككىنچىدىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىگە خەلقئارالىق تەھدىت ھالىتىنى پەيدا قىلغىلى بولىدۇ دەپ

قارىدى . بۇلار ئامېرىكىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك مۇددىئاسى ئىدى . ۋەھالەنكى ، ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتى ئەملىيەتتە ئۇنىڭ سۇبيېكتىپ ئىرادىسى بويىچە تەرەققي قىلمىدى .

2 . ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ باشلىنىشى

ئامېرىكا «پارس قولتۇقى ئۇرۇشىنىڭ قەھرىمانى» دېگەن كاتتا نامنى ئالغاندىن كېيىن ، بىرمەھەل تېرىسىگە پاتماي ، «ئوتتۇرا شەرقتە تىنچلىق يارانقۇچى» دېگەن تاجنى ئىلىشقا بەل باغلىدى . ھەمدە بۇنىڭ ئۈچۈن ئوتتۇرا شەرق خەلقىنىڭ تىنچلىق ئارزۇسىنى چۈشىنىدىغان ھالەتتە كۆرۈنۈپ ، ئەرەبلەر بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىپ ، ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا ياردەم بېرىش يولىدىكى ئىرادىسىنى بىلدۈردى . دەرۋەقە ، ئۇنىڭ ھەپىلىشىشى بىلەن ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى ئومۇمىيۈزلۈك باشلاندى . نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئامېرىكىغا بولغان كۆز قارىشى بىرمەھەل ئۆزگەردى ، ھەم ئىشەندى ، ھەم گۇمانلاندى ياكى ئۈمىد باغلىدى . لېكىن ، تىنچلىق مۇساپىسىنىڭ ئەگرى - توقاي بولۇشىغا بۇ مۇساپىدا خېيىمخەتەرنىڭ پەيدا بولۇپ تۇرۇشىغا ، ئامېرىكىنىڭ ئىسرائىلىيىنى قانات ئاستىغا ئېلىشىغا ئەگىشىپ ، ئۇنىڭ ئىككى ياقلىمىلىق ئۆلچەمدە چىڭ تۇرىدىغان ھەقىقي قىياپىتى كۆنسايىن ئاشكارىلاندى ، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان تونۇشىمۇ بارغانسېرى ئايدىڭلاشتى . ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىق مۇساپىسىنى قوزغاشتىكى تۈپ مۇددىئاسى ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئەمەس ، بەلكى ئۇنى بىر خىل تاكتىكىلىق ۋاستە قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ ، ھەقىقي مەقسىتى ئەرەبلەرنىڭ پارس قولتۇقى كرىزىسى ۋە ئۇرۇشىدا پارتلىغان كۆچلۈك غەزىپىنى پەسەيتىۋېلىپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئۇنىڭدىن يەنىمۇ پايدىلىنىپ ،

ئىسرائىلىيىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە ۋە ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى خوجايىنلىق ئورنىغا خەۋپ يەتكۈزۈشىدىن ساقلىنىش ، شۇنداقلا دۇنيا ۋەزىيىتىدە ۋە ئوتتۇرا شەرق ۋەزىيىتىدە تۈپ ئۆزگىرىش بولغاندىن كېيىن ، ئامېرىكىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن ئوتتۇرا شەرق ئىستراتېگىيىسىنى تەڭشەش ئىدى . چۈنكى ، دۇنيادىكى ئىككى قۇتۇپنىڭ بىرى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن ، دۇنيانىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە كۆپ قۇتۇپلىشىشتىن ئىبارەت تەرەققىيات يۈزلىنىشى پەيدا بولدى . مىللەتچىلىك سىياسىي پىكىر ئېقىمى بىلەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق دىنىي سىياسىي پىكىر ئېقىمى دۇنياۋى ئىككى چوڭ پىكىر ئېقىمى بولۇپ ، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، دۇنيادا پاراكەندىچىلىك پەيدا قىلىپ ، ئۇرۇش ئوتلىرىنى تۇتاشتۇرۇۋەتتى . ئوتتۇرا شەرق رايونىدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى شىددەتلىك تەرەققىي قىلدى . ئىران ، سۇدان ، ئافغانىستانلاردا ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە ئۇچ تەرەپ (ئەرەب دىنىدىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەتلىرى ، يەھۇدىيلار ھاكىمىيىتى ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتى) تەڭ تۇرىدىغان كۈچلۈك بىر تەرەپ بولۇپ ، قالغان ئىككى تەرەپكە ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلدى . ۋەھالەنكى ، ئوتتۇرا شەرقتىكى دىنىدىن تاشقىرى مىللەتچى دۆلەت بىلەن ئامېرىكىنىڭ مۇناسىۋىتىدە جامال ئابدۇل ناسىر زۇڭتۇڭلۇق قىلغان دەۋر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى . ئامېرىكا 40 - يىللاردىن بۇيان ئوتتۇرا شەرققە قېقىپ قويغان قوزۇقى — ئىسرائىلىيىدىن پايدىلىنىپ ، ئۇنى ئوتتۇرا شەرقتىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرى ۋە مىللىي ھاكىمىيەت دۆلەتلىرىگە قارشى تۇرۇشنىڭ كۆۋرۈك بېشى

ئىستىھكامى قىلىپ ، ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىپ كەلدى . بۇ ئىستراتېگىيىنىڭ ۋاقتى ئۆتكەن بولسىمۇ ، لېكىن تۇپتىن ئۆزگەرتىلمىدى . شۇڭا ، ئامېرىكا ئەمدى دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھاكىمىيەت بىلەن ئىسرائىلىيىنىڭ بىر يەرگە كەلتۈرۈپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم كۈچلىرىگە بىرلىكتە تاقابىل تۇرغۇزۇپ ، ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقنى كونترول قىلىشىغا پايدىلىق بولغان ئاتالمىش «رايون تەڭپۇڭلۇق»نى پەيدا قىلماقچى بولدى . دېمەك ، ئامېرىكىدىن ئىبارەت بۇ جىنىنىڭ قەستى «تىنچلىق» شاپتۇلىدا ئەمەس ، بەلكى «رايون تەڭپۇڭلۇقى»دىن ئىبارەت ئەمەلىي «نەپ»تە ئىدى .

لېكىن ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسى ئىسرائىلىيە خەلقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوتتۇرا شەرق دۆلەتلىرىدىكى خەلقلەرنى ۋە سىياسىي جەھەتتە يىراقنى كۆرەلەيدىغان پارتىيىلەرنى كۈچلۈك جەلپ قىلدى . ئۇلار ئۇرۇش خەۋپىنى تۇغدۇرۇپ ، تىنچلىق ۋە تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرۈپ ، خاتىرجەم ، بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشنى ئۈمىد قىلدى . شۇڭا ئۇلار تىنچلىق مۇساپىسىنى ئاكتىپلىق بىلەن قوللىدى . لېكىن ، كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدا ئىسرائىلىيە مۇتلەق ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇپ ، يەرنىم ئەسىردىن بۇيان ئەرەبلەر ئۈنىڭغا تەڭ كېلەلمىدى ، ھازىر ئۇ ئاتوم قورالىغا ئىگە . شۇڭا ئۇ ھېچكىمدىن قورقمايدۇ . شۇڭا لىكود گۇرۇھىدەك ئوڭ قانات پارتىيىلەر مۇشۇنداق سىياسىي كۈچكە تايىنىپ ، تارتىۋالغان زېمىننى ، بولۇپمۇ ھەربىي ئىشلاردا قىممەتكە ئىگە دەپ قارالغان جايلارنى ۋە «تەۋرات»تا يەھۇدىيلارغا ئىجازەت قىلىنغان جاينى باشقىلارغا «بىكاردىن - بىكار ياندۇرۇپ بېرىش»نى خالىمايدۇ . ئۇلارغا مەلۇمكى ، ئامېرىكا مەلۇم ئېھتىياجى ئۈچۈن ئۇلارغا «نەسىھەت قىلىدۇ» ياكى «بېسىم ئىشلىتىدۇ .» لېكىن ئۇلار قۇلاق سالسىمۇ ، قۇلاق سالمىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ . ھەرنېمە بولسا

ئامېرىكىدىكى يەھۇدىيلار گۈرۈھى ئۇلارغا ئارقا تېرەك . ئامېرىكا ھۆكۈمىتىمۇ ئۇلارنى جىق بىرنېمە قىلالمايدۇ . ۋەھالەنكى ، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىمۇ ئوتتۇرا شەرق تىنچلىقىنى چىن دىلىدىن ئارزۇ قىلىپ كەتمەيدۇ . ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى خوجايىنلىق ئورنى ۋە ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئىتى ئېغىر خىرىسقا ئۇچرىغان چاغدا ، ئىسرائىلىيىنى قانات ئاستىغا ئېلىپ ، ئىككى ياقلىمىلىق ئۇلچەم قوللىنىشىنى ئۆزگەرتمەدۇ . ئەرەبلەردىكى ئالاقىدار تەرەپلەر : پەلەستىن ، ئىئوردانىيە ، لىۋان ۋە سۇرىيىلەر ئىسرائىلىيە بىلەن بولغان زىددىيەتتە ئورتاقلىققا ئىگە بولۇپ ، بىرلىشىپ كۈرەش قىلىدۇ . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يا ئۇندىق ، يا بۇندىق زىددىيەتلەر بولۇپ ، ھەرقايىسىسى ئۆز مەنپەئىتى ئۈستىدە ئويلىنىپ قالغاندا ، كۈچلۈك بىرلەشكەن كۈچنى شەكىللەندۈرۈپ ، ئۇنۇملۇك كۈرەش قىلالمايدۇ . ئىسرائىلىيە بولسا زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ، بىر - بىرلەپ تارمار قىلىدۇ . شۇڭا ، سۆھبەتتە ئېغىر شەرتلەرنى قويىدۇ . مەسىلىنى «ئادىل» ، ئومۇمىيۈزلۈك ھەل قىلىشقا پەرۋا قىلمايدۇ . پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى ئەراپات تىنچلىق مۇساپىسىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، پەلەستىن خەلقىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، پەلەستىن دۆلىتى قۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ، تىنماي تىرىشچانلىق كۆرسەتتى . چېكىنىشكە بولمايدىغان دەرىجىدە چېكىنىپ بەردى . ھەتتا 32 يىل داۋاملاشتۇرۇلغان قوراللىق كۈرەش بايرىقىنىمۇ تاشلاپ قويدى . ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن سۆھبەت بۇزۇلۇپ ، بۇ بايراقنى قايتا كۆتۈرۈپ چىقماقچى بولسا ، ئۇنىڭغا ئەگىشىدىغانلار بۇرۇنقىدەك كۆپ بولماسلىقى مۇمكىن . تىنچلىق مۇساپىسىدە ئۇنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى قىيىن ، كېلىشىپ قېلىش ئىمكانىيىتى يوق دېيەرلىك . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى تىنچلىق مۇساپىسىنى ئۆزىگە قارىتىلغان دەپ قارايدۇ . شۇڭا ، ئۇنىڭغا

كۈچىنىڭ بارچە قارشى تۇرىدۇ ، توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ . شۇڭا ، تىنچلىق مۇساپىسىنى كەينىگە ياندۇرغىلى بولمىسىمۇ ، لېكىن ئۇ زىددىيەتلەر گىرەلىشىپ كەتكەن ، ئىلگىرىلەش قىيىن بولغان مۇساپە بولۇپ ، تەكرار بۇزۇلۇپ تۇرۇشى ، ھەتتا پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قېلىشى مۇمكىن . لېكىن بۇ ئىش ئەرەب ـ ئىسرائىلىيە خەلقلىرىنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى ، ئۇتتۇرا شەرق ۋە دۇنيانىڭ تىنچلىقىغا ، تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى ئۈچۈن ، ھامان بىرى ئۇتتۇرىغا چىقىپ مۇراجىئەت قىلىدۇ ، ئۇنى ئىلگىرى سۈرىدۇ ، قۇنقۇزۇپ قالىدۇ ، ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ . ئۇنىڭ ئۈچۈن داۋاملىق كۈرەش قىلىدۇ .

ئونىنچى باب

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن غەرب ۋە شەرق

§1 . دۇنياغا بولغان قاراش

ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ دۇنياغا قارىشى پۈتۈنلەي ئوخشاش بولۇپ كەتمەيدۇ . هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ دۇنياغا قارىشى روشەن پەرقلىنىدۇ . 20 ـ يىللاردىكى ئىسلامىزم بىلەن 90 ـ يىللاردىكى ئىسلامىزمۇ ناهايىتى چوڭ پەرقلىنىدۇ . بۇ بابتا 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىكى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىنكى هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ دۇنياغا بولغان قاراشلىرى ئۈستىدە ئازراق توختىلىمىز .

ئىران ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئافغانىستان ، سۇدان ، ئالجىرىيە ، مىسىر ، تاجىكستان ، پەلەستىن ، ئىئوردانىيە ، پاكىستان ، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ هازىرقى زامان ئىسلامىزمى تەرەققىي قىلدى . هازىرقى زامان ئىسلامىزمى خەلقئارادىكى بىر خىل پىكىر ئېقىمى ۋە هەرىكەت بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلقئارالىق بەزى مەسىلىلەرگە ئوخشاش ياكى ئوخشاپ كېتىدىغان تەشەببۇسلاردا بولدى ، هەمدە بىرلىككە كەلگەن بەزى تەدبىرلەرنى قوللاندى . ئالاقىدار دۆلەتلەردىكى هازىرقى زامان

ئىسلامىزمىنىڭ سىرتقى دۇنياغا بولغان قاراشلىرى ئۇستىدە كىتابىمىزنىڭ مۇناسىۋەتلىك باب - پاراگرافلىرىدا تەھلىل قىلىندى. بۇ بابتا ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئوخشايدىغان ۋە ئوخشىمايدىغان تەرەپلىرى يېغىنچاقلىنىدۇ ۋە تەھلىل قىلىنىدۇ.

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دۇنيانى مۇسۇلمانلار دۇنياسى ۋە غەيرىي مۇسۇلمانلار دۇنياسىغا ئايرىدۇ. غەيرىي مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ ئورنىنى مۇسۇلمانلار دۇنياسى ئېلىپ، ئاللانىڭ ئىنسانىيەتكە بولغان ھۆكۈمرانلىقى تىكلىنىدۇ، يەر شارى ئىسلامىيەتنىڭ ۋەتىنى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ ھەم شۇنداق بولۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئاللانىڭ ۋە شەرىئەتنىڭ نوپۇزىنى تىكلەش ئۈچۈن، جىھاد ئارقىلىق دۇنيا دائىرىسىدىكى (مۇسۇلمان ياكى غەيرىي مۇسۇلمان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) ھۆكۈمرانلارنىڭ نوپۇزىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. جىھاد قىلىش مۇداپىئە كۆرۈش، ھازىرقى ئىسلام دۇنياسىنى پاكلاشتۇرۇش ۋە قوغداش بىلەن چەكلەنمەيدۇ، شۇنداق قىلغاندىلا ئىسلام دىنىنى پۈتۈن دۇنياغا تارقىتىش يولىدىكى توسالغۇلارنى تۈگەتكىلى بولىدۇ. بۇ توسالغۇلار دۆلەتنى، ئىجتىمائىي تۈزۈمنى ۋە ئەنئەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. جىھاد قىلغۇچىلار زوراۋانلىقنى، يەنى قورالنى كۈرەشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئومۇميۈزلۈك جىھادنى داۋاملاشتۇرۇپ، يۇقىرىقى توسالغۇلارنى يوقىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، «ئىسلام دىنى بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى جەمئىيەت» دەپ ئاتالغان جەمئىيەت ئۆزگەرتىلىدۇ. مانا بۇ ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر.[1] بۇنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ دۇنياغا بولغان ئاساسىي قارىشى ۋە ئاساسىي تەشەببۇسى، شۇنداقلا ئۇنىڭ

---

① [ئامېرىكا] خېرل دېكمىاي: «ئىنقىلاب ئىچىدىكى ئىسلامىيەت: ئەرەب دۇنياسىدىكى ئەسلىيەتچىلەر»، سىرا كۇس ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىنىڭ 1985 - يىلى نەشرى، 45 - بەت.

ئاساسي نەزەريىسى ۋە ئاساسي پروگراممىسى دېيىشكە بولىدۇ . هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خەلقئارا ئىشلاردىكى مەيدانى ۋە سىياسىتى مۇشۇ قاراش ، تەشەببۇس ، نەزەريە ۋە پروگراممىلاردىن بارلىققا كەلگەن .

هازىرقى زامان ئىسلامىزمى غەربنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمىگە ، مەدەنىيىتىگە ، قىممەت قارىشىغا ۋە تۈرمۇش ئۇسۇلىغا ئىنتايىن قارشى تۇرىدۇ . جاهانگىرلىك ، مۇستەملىكىچىلىك ، زومىگەرلىك زور كۆپ ساندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئىزىۋاتقان ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىۋاتقان دەۋردە هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بارلىققا كەلدى . شۇڭا ئۇنىڭ دۇنياغا بولغان قارىشىغىمۇ دەۋر تامغىسى بېسىلغان . هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ غەربكە تۇتقان پوزىتسىيىسى ئېزىلگەن مىللەتلەر ۋە ئېزىلگەن خەلقئەر بىلەن جاهانگىرلىك ، مۇستەملىكىچىلىك ۋە زومىگەرلىك ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈر هەم چوڭقۇر زىددىيەت ۋە قارىمۇ قارشىلىقنى مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى . ئامېرىكا ئۇزۇندىن بۇيان زومىگەرلىكنى يولغا قويۇپ ، ئىسرائىلىيىنى قوللاش سىياسىتىنى قوللانغانلىقتىن ، هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئامېرىكىغا تېخىمۇ ئۆچ بولدى . ئامېرىكىنى «چوڭ شەيتان» ، ئىسلامىيەتنىڭ «1 ـ نومۇرلۇق دۈشمىنى» ، «ئىسلام دۇنياسى ئۈچۈرغان هەممە بالا ـ قازانىڭ مەنبەسى» دەپ بىلدى . مانا شۇنداق بولغاچقا ، ئامېرىكا ۋە غەربتىكى بەزى دۆلەتلەر هازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى ئۆزىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە ئېغىر تەھدىت دەپ قارىدى . ئەنگلىيىدە چىقىدىغان «مۇستەقىللىق گېزىتى»نىڭ 1995 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى خەۋەر قىلىشچە ، شىمالىي ئاتلانتىك ئەهدى تەشكىلاتىنىڭ باش كاتىپى كرس : ئىسلام ئەسلىيەتچىلىرىدىن كېلىدىغان تەھدىت — سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن غەرب دۇچ كەلگەن چوڭ خىرىسلارنىڭ بىرى دېدى .

غەربكە ۋە غەرب مەدەنىيەتىگە قارشى تۇرۇش ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ ئورتاقلىقى ھېسابلىنىدۇ . جىن يېجۇي تۈزگەن : «زامانىمىزدىكى ئىسلام دىنى» ناملىق ئەسەردە بۇ نۇقتا مۇنداق دەپ يېغىنچاقلانغان : «گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتىدە نۇرغۇن مەركەزلەر مەۋجۇت بولۇپ ، ھەر خىل شەكىللەردە ئىپادىلەنگەن بولسىمۇ ، لېكىن غەربكە ۋە غەرب مەدەنىيەتىگە قارشى تۇرۇش ئورتاقلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . مەيلى تىنچ شەكىلدە ئېلىپ بېرىلغان ئېتىقادنى گۇللەندۇرۇش ۋە مەدەنىيەتنى گۇللەندۇرۇش بولسۇن ، ياكى تەدرىجىي ئىلگىرىلەش شەكلىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىجتىمائىي ئىسلاھات بولسۇن ، ۋەياكى زوراۋانلىق بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي ئىنقىلاب بولسۇن ، ھەممىسىنىڭ تۈپ مەقسىتى غەربنىڭ سىياسىي ئىدىيىسىگە ، قىممەت قارىشىغا ۋە تۇرمۇش ئۇسۇلىغا قارشى تۇرۇپ ، غەربنىڭ ئىسلام دۇنياسىدىكى تەسىرىنى يوقىتىشتىن ئىبارەت . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، «گۇللەندۇرۇش» دېگەن بۇ ئۇقۇم غەربكە قارىتىلغان (شۇ كىتابنىڭ 221 ـ بېتىگە قارىڭ) . زامانىمىزدىكى ئىسلامىزم ، يەنى ئىسلام دىنىنى گۇللەندۇرۇش ھەرىكىتىدىكى رادىكاللار غەربكە قارشى ۋە غەربنىڭ تەسىرىنى يوقىتىشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى قىلدى . بەزى دۆلەتلەردە ئامېرىكا ھەربىي كۈچلىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنى ئۇنىڭغا بولغان نەپرەتلىنىشنى ۋە ئۆچمەنلىكنى كۈچەيتىۋەتتى . مەسىلەن ، ئىسلامىزم شۇغۇللانغان قوراللىق ھۇجۇمىنىڭ خېلى كۆپ قىسمى غەربكە ، بولۇپمۇ ئامېرىكىغا قارىتىلغان . 1996 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى كېچىسى سەئۇدى ئەرەبىستاندا تۇرۇشلۇق ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ بازىسىدىكى پارتلىتىش ۋەقەسى بۇنىڭ يېڭى پاكىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . 2250 كىلوگرام پارتلىتىش دورىسى قاچىلانغان ئاپتوموبىل بۇ بازىدىكى سەككىز قەۋەتلىك بىنانىڭ يېنىغا ھەيدەپ كېلىنىپ پارتلىتىلدى . پارتلىتىشتا

ئامېرىكىلىق 19 ئادەم ئۆلدى ، 259 ئادەم يارىدار بولدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى 60 ئادەم ئېغىر يارىدار بولدى . بۇ ئىش 1983 - يىلى 10 - ئايدا بېيرۇتتىكى ئامېرىكا دېئىز ئارمىيىسىنىڭ قورۇقلۇقتا جەڭ قىلىش ئەترىتى گازارمىسىنىڭ پارتلىتىلىش ۋەقەسىنى ئەسلىتىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ غەربكە ، بولۇپمۇ ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇش مەيدانى ئۆزگەرمەيدۇ . بۇنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك باش نىشانى بەلگىلىگەن . لېكىن ، بەزى ھاللاردا تاكتىكا جەھەتتىن تەڭشەشنى چەتكە قاقمايدۇ . مەسىلەن ، ئامېرىكىنىڭ جازالىشىنى بىتچىت قىلىپ ، ئامېرىكىنىڭ يېتىم قالدۇرۇشى ئۈستىدىن غەلبە قىلىش ئۈچۈن ، ھەم ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇھىتىغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، بەزى جانلىق ئۈسۇللارنىمۇ قوللىنىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىسرائىلىيىنىڭ ئەرەب زېمىنىنى ئىشغال قىلىۋېلىشىغا قاتتىق قارشى تۇردى ، ئىسرائىلىيە بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ . بىرقەدەر ئەسەبىي قاراشتىكىلەر ئىسرائىلىيىنىڭ پەلەستىن رايونىدا مەۋجۇت بولۇشىغا قارشى تۇرۇپ كەلدى . 1995 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى خارتومدا ئۆتكۈزۈلگەن ئەرەب ۋە مۇسۇلمان خەلقلەر يىغىنى ئېلان قىلغان ئاخبارات بۇنداق قاراشنى ئىپادىلىگەن بىر مىسال . ئاخباراتتا مۇنداق دېيىلىدۇ : «يىغىن ئوسلو كېلىشىمىگە ۋە يەھۇدىي زىئونىزمچىلىرى بىلەن مۇناسىۋەتنى نورماللاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ھەممە پىلانغا قەتئىي قارشى تۇرىدىغانلىقىنى قايتا تەكىتلەيدۇ . يىغىن يەھۇدىيلار سۇبىستانسىيىسىنى سىياسىي ، ئىقتىسادىي ياكى مەدەنىيەت جەھەتتىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەرقانداق شەكىلدە ئېتىراپ قىلىشقا قارشى تۇرۇشنى مۇراجىئەت قىلىدۇ . » پەلەستىندىكى «يەھۇدىي زىئونىزمچىلىرى»غا قارشى جىھاد

قىلىش ۋە پەلەستىنده ئىسلام دۆلىتى قۇرۇش پەلەستىن رايونىدىكى ئىسلام قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتى (خاماس)نىڭ نىزامنامىسىغا كىرگۈزۈلگەن . لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بۇ جەھەتتىكى ھەرقانداق مۇرەسسەگە قارشى تۇرىدۇ دەپ قارىغىلى بولمايدۇ . مەسىلەن ، خاماسنىڭ رەھبىرى مەھمۇد جاھار 1994 - يىلى 7 - ئايدا ئۆزىنىڭ تىنچلىق لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى . بۇ لايىھىده ئىسرائىلىيىنىڭ غەربىي قىرغاقتىن ۋە ئېرۇسالىمدىن پۈتۈنلەي چېقىپ كېتىشى ، خەلق قوبۇل قىلىدىغان بىتەرەپ دۆلەتنىڭ ۋاقىتلىق باشقۇرۇشى ، چەتتىن كەلگەن ئارىلىشىش بولمىغان ئەھۋالدا سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ ، پەلەستىنگە ئالاقىدار ھەممە مەسىلىلەر قارار قىلىنىشى كېرەكلىكى تەكىتلەندى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دىنىي جەھەتتە ئاتىئېزمنى «بىدئەتلىك» دەپ قارايدۇ . شۇڭا ، ئاتىئېزم كۆز قارىشىدا بولغان دۆلەتلەردىن ئېھتىيات قىلىدۇ ، ھەمدە ھەر خىل پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ دىنىي تەشۋىقات ئېلىپ بارىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تەنقىد قىلىش پوزىتسىيىسى قوللاندى . بولۇپمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا قارشى تۇردى . ئۇلار سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشتا ئۇنىڭ ئاتىئېزمنى تەشۋىق قىلغانلىقىنى ئەمەس ، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ زومىگەرلىكىنى كۆزدە تۇتتى .

مۇسۇلمانلار بىلەن غەيرىي مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى توقۇنۇشتا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى مۇسۇلمانلارنى قوللاش ۋە غەيرىي مۇسۇلمانلارغا قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىنى قوللاندى . ئافغانىستاندىكى قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇشىنى قوللىغاندىن باشقا ، بوسنىيە - گېرتسوۋىگىنا ئىچكى ئۇرۇشىدىمۇ

مۇسۇلمانلارنىڭ سېرىبلارغا قارشى تۇرۇشنى قوللىشىمۇ بۇنىڭ گەۋدىلىك مىسالى بولالايدۇ .

70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا مىسىرنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن ئۆز ئالدىغا سۇلھى قىلىشى ۋە ئۇنىڭ ئەرەب ئىتتىپاقىغا ئەزا دۆلەت بولۇش سالاھىيىتىنىڭ توختىتىپ قويۇلغانلىقى ، ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ غەلىبە قىلىشى ئىسلام دۇنياسىدىكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلىكنىڭ زەئىپلەشكەنلىكىدىن ۋە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ گۈللەنگەنلىكىدىن دېرەك بەردى .

تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دىنىي ئەقىدىنى ، دىنىي قائىدىنى ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋرىدىكى ئۈممە (ئويۇشما) ئەندىزىسىنى ئاساس قىلىپ ، ھازىرقى ھەممە غەيرىي ئىسلام ھۆكۈمەتلىرىنى ، ھەتتا ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا مەنسۇپ بولمىغان داھىيلار رەھبەرلىك قىلغان ھۆكۈمەتلەرنى «ئەزگۈچىلەر ھۆكۈمىتى» ، شۇڭا ئۇلار قانۇنسىز ھۆكۈمەت ھېسابلىنىدۇ ، دەپ قارايدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلار رەھبەرلىك قىلىپ ، شەرىئەتنى يولغا قويغان ئىسلام ھۆكۈمىتىنى ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . لېكىن ، بۇنداق ئورنىغا دەسسىتىشنى قانداق يوللار بىلەن ئەملگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى كۆز قاراشلار پەرقلىنىدۇ . «دىپلوماتىيە» ناملىق قوش ئايلىق ژۇرنالنىڭ 1994 ـ يىلى 11 ـ ، 12 ـ ئايلىق سانىدا بىسلغان ماقالىدە ئېيتىلىشىچە ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ مەنىۋى داھىيسى فادرالا 1994 ـ يىلى مۇنداق دېگەن : «10 يىل ئىلگىرى بىر ئەسىرىمدە ئۆزگىرىشنى ئىنقىلاب ئارقىلىقلا ئەملگە ئاشۇرۇپ قالماستىن ، بەلكى دېموكراتىك ئورگانلارنىڭ ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ ئىسلام ئىدىيىسىنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئارقىلىقمۇ ئەملگە ئاشۇرۇشقا بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدىم . »

لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ خەلقئارا

مەسىلىلەرگە بولغان ئوخشاشلىقىنىمۇ مۇتلەقلەشتۈرۈۋېتىشكە بولمايدۇ . ئومۇمىي جەھەتتە شۇنداق بولىدۇ دەپ ئېيتالايمىز . خەلقئارا مۇھىت ۋە كونكرېت شارائىت ئوخشاش بولمىغاچقا ، مەلۇم دۆلەتتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ بەزى خەلقئارا مەسىلىلەرگە ، جۈملىدىن ئامېرىكىغا ۋە غەربتىكى باشقا دۆلەتلەرگە ، ئىسرائىلىيىگە ۋە پەلەستىن مەسىلىسىگە بولغان قارىشىمۇ باشقىلار بىلەن ئوخشاش بولۇپ كەتمەيدۇ . سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، ئىسلام دۆلەتلىرىگە ۋە 3 ـ دۇنيادىكى باشقا دۆلەتلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ھەر خىل ، تەشەببۇسلىرىدىمۇ ئوخشىمايدىغان جايلىرى بولىدۇ . مەسىلەن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان دۆلەت (مەسىلەن ، ئىران) بىلەن ھاكىمىيەتنى تېخى قولغا ئالمىغان دۆلەت (مەسىلەن ، ئالجىرىيە)دىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ سىرتقى دۇنياغا بولغان كۆز قارىشىدا بەزى پەرقلەر مەۋجۇت . ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان ياكى مەلۇم يېتەكچىلىك قىلىش ئورۇنغا ئىگە بولغان دۆلەتتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى سىرتقا قارىتىلغان فاڭجېنىنى بەلگىلەشتە ، ئالدى بىلەن قانداق قىلغاندا قولغا كەلتۈرگەن ھاكىمىيەتنى ياكى ئىگە بولغان يېتەكچى ئورۇننى مۇستەھكەملەشكە پايدىلىنىپ بولىدىغانلىقىنى ئويلايدۇ . بۇنداق ئورۇنغا ئىگە بولمىغان دۆلەتتىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بولسا ، ئالدى بىلەن قانداق قىلغاندا ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى ، چەت دۆلەتلەرنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمەتنى قوللاش دەرىجىسىنى بۇراشنى ئويلايدۇ . مەسىلەن ، ئالجىرىدە فرانسىيىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئىتى كۆپ . شۇڭا ئۇ ئالجىرنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمىتىنى قوللاپ ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى چەكلەيدۇ . ئامېرىكا بولسا ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىنىڭ تېررورلۇقنى قوللىمايدىغان ئۆكتىچىلەر بىلەن سۆزلىشىشنى ۋە

ھەمكارلىشىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ . شۇڭا ، ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى تىغ ئۇچىنى فرانسىيەگە قارىتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، غەربكە تۇتقان پوزىتسىيەدە ئىران ئامېرىكىغا قارشى تۇرىدىغان ، ئالجىرىيەدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى فرانسىيەگە قارشى تۇرىدىغان ئەھۋال شەكىللەندى . مىسىردا بولسا بەزى ئەسەبىيلەر چەت ئەل سایاھەتچىلىرىگە ھۇجۇم قىلدى . ئۇلارنىڭ مەقسىتى ئالدى بىلەن سایاھەتچىلىككە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ، مىسىر ھۆكۈمىتىنىڭ ئىناۋىتىگە زىيان يەتكۈزۈشنى مەقسەت قىلدى . شۇڭا ، ھۇجۇم قىلىدىغان چەت ئەللىكلەرنى تاللاپ ئولتۇرمىدى . ئەلۋەتتە ، «بىدئەت» مەدەنىيەتكە قارشى تۇرۇشمۇ مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ . ئافغانىستان ۋە تاجىكستاندا سوۋېت ئىتتىپاقى تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر رایونىدا رۇس شوۋىنىزمى يۇرگۈزگەن سەۋەبلىك ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى خەلقئارا كۆرىشىنىڭ تىغىنى ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە پارچىلانغاندىن كېيىنكى رۇسىيەگە قاراتتى .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىگەن دۆلەتلەرنىڭ سىرتقا قارىتىلغان سىياسىتىدىمۇ ئوخشاشماسلىق مەۋجۇت بولىدۇ . مەسىلەن ، سۇداننى كىشىلەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلىتى دەپ قارايدۇ . لېكىن ، سۇدان رەھبەرلىرىنىڭ سىرتقا قارىتقان سىياسىتى ئىراننىڭكىدىن پەرقلىنىدۇ . سۇدان ئەزەلدىن «شەرقنىڭ كەربىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كەربىكى يوق» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويمىغان .

بەلكى تۆۋەندە تەھلىل قىلىدىغىنىمىزدەك ، بىر دۆلەت (مەسىلەن ، ئىران)نىڭ ئوخشىمىغان دەۋرىدىكى سىرتقا قارىتىلغان سىياسىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىمۇ پەرقلىق بولىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مۆتىدىللەر بىلەن ئېكستىرىمىزمچىلار ، ئەسەبىيلەرنىڭ سىرتقا

قارىتىلغان پوزىتسىيىسىدىمۇ روشەن پەرق مەۋجۇت بولىدۇ. مەسىلەن، ئالجىرىيە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا مەنسۇپ ئېكستىرىمىزمچىلار تەشكىلاتى — ئىسلام قوراللىق گۇرۇھى ئۆز دۆلىتىنىڭ ھۆكۈمىتىنى يېتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن، تەھدىت خېتى يېزىپ، فرانسىيە قاتارلىق غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئالجىرىيەدىكى باش ئەلچىخانىلىرىنى تاقاشنى تەلەپ قىلدى. ئاخبارات ئېلان قىلىپ فرانسۇزلارنىڭ ئالجىرىيەدىن كېتىشىنى، فرانسىيەدىن ئالجىرىيە ھۆكۈمىتىگە بېرىلىدىغان ھەممە يارەمنى توختىتىشنى تەلەپ قىلدى ھەمدە جەڭنى فرانسىيىگە يۆتكەپ، بىر قاتار پارتلىتىش پائالىيەتلىرىنى قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تەھدىت سالدى. 1993 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىن ئالجىرىيەدىكى ھەممە چەت ئەللىكلەرنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقى ھەققىدە داۋراڭ سېلىپ، چەت ئەللىكلەرنى كېتىشكە مەجبۇرلىدى. ئىسلام قۇتقۇزۇش فرونتىنىڭ مۇتىدىل مەيدانىدا تۇرغان رەھبەرلىرىنى «دىنغا ئاسىيلىق قىلغۇچىلار» دېدى. باشقا دۆلەتلەردە ئالجىرىيەدىكى باشقا گۇرۇھلار ئىچىدىكى پارلامېنت سايلىمى ئارقىلىق تىنچ ۋە قانۇنلۇق يوللار بىلەن ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن تىرىشىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى چەت ئەللەرگە بىرقەدەر مۇتىدىل پوزىتسىيە قوللاندى. ئۇلار «مۇتىدىللەر» دەپ قارالدى.

بۇنىڭدىن باشقا، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان دۆلەتلەر ئىچىدە ئىران ۋە ئىراننى قوللايدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىنى قوللايدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئوتتۇرىسىدىمۇ خەلقئارا مەسىلىلەرگە قاراشتا ۋە ئۇنى بىرتەرەپ قىلىشتا نۇرغۇن پەرق مەۋجۇت. سەئۇدى جەمەتى بىلەن ۋەھھابىيلار ئىتتىپاق تۈزۈپ، سەئۇدىلار دۆلىتىنى قۇرغاندىن بۇيان، ئەمەلىيەتتە ئىسلامىزمغا ئەمەل قىلىپ

كەلدى . لېكىن ، كۆپ يىللىق ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سىرتقا قارىتىلغان سىياسىتىدە نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر بولدى . ئىككى دۆلەتنىڭ ئامېرىكىغا تۇتقان پوزىتسىيەسى ۋە سىياسىتىدىمۇ روشەن پەرقلەر مەۋجۇت بولدى . بۇ بابتا بايان قىلىنىدىغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى دېگەندە ئاساسلىقى ئىراندىكى ھۆمەينىزم ۋەكىللىكىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ تەشەببۇسلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋەكىللىكىدىكى ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمنىڭ تەشەببۇسلىرى ئۇستىدىكى تەھلىلنى كىتابىمىزنىڭ 9 - بابىدىن ئوقۇڭ .

§ 2 . ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ سىرتقا قارىتىلغان سىياسىتى ئۇستىدە نۇقتىلىق تەھلىل

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىر خىل ھەرىكەت بولۇشى سۇپىتى بىلەن ئۇنىڭدىمۇ سىرتقا قارىتىلغان سىياسەتنى قانداق تۇزۇش ۋە قانداق بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسى مەۋجۇت . لېكىن ، بۇنىڭ كۆپىنچىسى بىر خىل پروگراممىا ۋە تەشەببۇس بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ . ۋەھالەنكى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ، ئەھۋال باشقىچە بولىدۇ . چۇنكى ئۇ ئەمەلىيەتتە دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە قانداق مۇئامىلە قىلىشتىن ئىبارەت پرىنسىپال ۋە كونكرېت مەسىلىلەرگە ، يەنى سىرتقا قارىتىلغان ئاساسىي فاكتورنى ، سىياسەت ۋە دىپلوماتىيە مەسىلىلىرىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ ۋە ئىران ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئىسلام دىپلوماتىيەسىنى يولغا قويۇش جەھەتتە ئىزدىنىپ كۆردى . ئىران ھاكىمىيىتىنىڭ سىرتقا قارىتىلغان سىياسەت ئەمەلىيىتى

ئۇستىدە تەھلىل قىلىپ كۆرۈش ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ تاشقى سىياسىتى ۋە مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى پۈتكۈل چۈشەنچىنى ئىگىلىشىمىزگە پايدىلىق بولىدۇ .

I . ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى «شەرقنىڭ كەبرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كەبرىكى يوق» دېگەن تاشقى سىياسەت

ئىران ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، يېڭى ھاكىمىيەت دىنىي ئەقىدە ۋە دىنىي ھېسسىياتنى ئاساس قىلىپ ، «شەرقنىڭ كەبرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كەبرىكى يوق» دەيدىغان تاشقى سىياسەتنى يولغا قويدى . بۇ ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئىران تاشقى سىياسىتىنىڭ ئاساسىي يېتەكچى فاكتورى بولدى .

ئۇزاقتىن پەيدا بولغان ئىنداناللىقنى قوللىغان ئامېرىكىنى ۋە «ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى دۇنيا»نى ھەم ئىسرائىلىيىنى ئىران «ئىسلامىيەتنىڭ ئاساسىي دۇشمىنى» دەپ قارىدى . ھۇمەينى 1980 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ھەج قىلغۇچىلارغا ئەۋەتكەن خېتىدە «ئامېرىكا دۇنيا خەلقىنىڭ تالان ـ تاراج قىلىدىغان ۋە ئېزىدىغان 1 ـ نومۇرلۇق دۇشمەن» ، ئىسرائىلىيە «ئىسلام دىنى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيا ئېتىراپ قىلغان دۇشمىنى ، ئۇ مۇسۇلمانلار بىلەن كۆپ يىل ئۇرۇشتى . رەزىل (سابىق) ئىران ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ئاستىدا ، ئىرانىنىڭ ئىقتىسادىي ، ھەربىي ئىشلار ۋە سىياسىي جەھەتلەردىكى ھەممە ئىشلىرىغا سىڭىپ كىردى» دېدى . ئىرانىنىڭ يېڭى ھاكىمىيىتى ئامېرىكىغا قەتئىي قارشى تۇرۇش فاكتورىنى يولغا قويدى . بۇنىڭدا دىنىي جەھەتتىكى سەۋەبلەردىن باشقا ، ئامېرىكا ئاخبارات ئىدارىسى 1953 ـ يىلى سىياسىي ئۆزگىرىش پىلانلاپ ، نېفىتنى

دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىشنى تەشەببۇس قىلغان موساتاي هۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋېتىشى ، ئامېرىكىنىڭ پەلەۋەرلىكىنى قوللىشى ، كونترول قىلىشى ، جۈملىدىن پادىشاھ ئىراندىن كەتكەندىن كېيىن ، ئامېرىكىنىڭ ئۇنى قوبۇل قىلىشى ۋە ئامېرىكىنىڭ يېڭى هاكىمىيەتكە دۈشمەنلىك بىلەن قارىشىمۇ مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولدى . ئىران ئىسلام جۈمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئامېرىكا بىلەن بولغان دېپلوماتىك مۇناسىۋەتنى دەرهال ئۈزدى . ئىران ئوقۇغۇچىلىرى 1979 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ئامېرىكىنىڭ ئىراندىكى باش ئەلچىخانىسىنى ئىشغال قىلىپ ، ئەلچىخانىنىڭ 52 ئادىمىنى گۇرۇگە ئېلىپ ، ئامېرىكا هۆكۈمىتىدە پەلەۋىنى ئىرانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى . ئامېرىكا زۇڭتۇڭى كات گۇرۇگە تۇتۇلغانلار قويۇپ بېرىلمىسە ، ئىران بىلەن دېپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئىران بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىنى ئۈزگەنلىكىنى ، ئىران هۆكۈمىتىنىڭ ئامېرىكىدىكى بايلىقىنى توڭلىتىۋەتكەنلىكىنى جاكارلىدى (1986 ـ يىلى 11 ـ ئايدىكى خەۋەردىن قارىغاندا ، ئىراننىڭ ئامېرىكىدا 3 مىليارد 667 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 485 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئامېرىكا بانكىسىغا ئامانەت قويۇلغانكەن .) . ئامېرىكا 1980 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئىران بىلەن دېپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزدى هەمدە ئىراننى ئىقتىسادىي جەهەتتىن رەسمىي جازالىدى . ئىراق ـ ئىران ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىران بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا سۇركىلىش بولۇپ تۇردى ، هەتتا توقۇنۇش يۈز بەردى . 1987 ـ يىلى ئامېرىكىنىڭ دۆلەت بايرىقى ئېسىلغان ماي پاراخوتىغا ئىران هۇجۇم قىلدى . ئامېرىكا زۇڭتۇڭى رىگان 10 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى بۇيرۇق ئىمزالاپ ، ئىراننىڭ هەرقانداق مەهسۇلاتىنى ئېمپورت قىلىشنى چەكلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، هەربىي

مەقسەتتە ئىشلىتىشكە بولىدىغان 14 چوڭ تۈردىكى مەھسۇلاتنىى ئىرانغا ئېكسپورت قىلىشنى توختاتتى .

ئىران بىلەن غەربتىكى باشقا دۆلەتلەر مۇناسىۋىتىدىمۇ تۇگۇن ساقلاندى . 1987 - يىلى فرانسىيە ئىران ئەلچىخانىسىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى تېررورلۇق پائالىيىتىگە قاتناشتى دەپ ئەيىبلىدى ، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا «ئەلچىخانىلار ئۇرۇشى» بولۇپ ، دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۇزدى . 1989 - يىلى 2 - ئايدا ئىران ئەنگلىيە يازغۇچىسى سالمان راشىد «شەيتان داستانى»نى ئېلان قىلىپ ، ئاللاغا ھۆرمەتسىزلىك قىلدى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ، «قۇرئان كەرىم»نى ھاقارەتلىدى ، دەپ تونۇپ ، بۇ كىتابنى نەشر قىلغان دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى نەشرىيات سودىگەرلىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى . ھۇمەينى پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىغا يازغان خېتىدە «پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلاردىن بۇ ئاپتورنى ۋە نەشرىيات سودىگىرىنى تېزلىك بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىشنى تەلەپ قىلىمەن» دېدى . سالمان راشدنى ئۆلتۈرگەن ئادەمگە ئىران 2 مىليون ئامېرىكا دوللىرى مۇكاپات بەرمەكچى بولدى . شۇنىڭغا ئۇلاپ ئەنگلىيە بىلەن ئىران دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۇزدى . ياۋروپا ئورتاق گەۋدىسىدىكى باشقا دۆلەتلەر ئىراندىكى ئەلچىلىرىنى ياندۇرۇپ كېلىۋالدى . ئىران بىلەن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئۆزئارا زىيارىتىنى توختاتتى . ھۇمەينى ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنى تەڭ ئورۇنغا قويۇپ ئەيىبلەپ تۇردى . ئۇ : «دەرىجىدىن تاشقىرى ھەممە دۆلەتلەر خەلقىمىزنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدۇ ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قانداق پەرق بارلىقىنى كۆرەلمىدىم . مېنىڭچە ، ئەنگلىيە مۇشۇ تۇرگە مەنسۇپ» دېدى . ئۇنىڭ قارىشىچە ، 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا بۇ ئوچ دۆلەت ئىرانغا ھۇجۇم قىلدى ھەمدە ئىرانغا بەختسىزلىك كەلتۈرۈپ بەردى .

يەنە بىر جەھەتتىن ، ئىران يېڭى ھاكىمىيىتى سوۋېت

ئىتتىپاقىغىمۇ قارشى تۇردى . بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قەدەر گەۋدىلىك سەۋەب تارىختا ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولغان بەزى ماجىرالار ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلغانلىقى بولدى . ئامېرىكا ئاخبارات ئىدارىسى 1983 - يىلى ئەنگلىيىدىن ئىگە بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ ئىراندىكى جاسۇسلۇقىنى توغرىسىدىكى ئاخباراتنى ئىرانغا مەخپىي تاپشۇرۇپ بېرىدۇ . نەتىجىدە ، ئىراندا 200 گە يېقىن ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلىدۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولغان ئىران خەلق پارتىيىسىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ . سوۋېت بىلەن ئىران مۇناسىۋىتىنى يەنىمۇ يامانلىشىدۇ . ھۆمەينى سوۋېت ئىتتىپاقىنى «شەرقتىكى جاھانگىر» دەپ قارايدۇ .

يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئىراق بىلەن ئۇرۇشىدۇ . ئىراق يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ دۈشمىنى بولۇپ قالىدۇ . بۇ ئۇرۇشتا ئىراقنى ئاستىرتتىن قوللىغان ئەرەپ دۆلەتلىرىمۇ دۈشمەن لاگېرىنىڭ ئەزاسى دەپ قارىلىدۇ . سەئۇدى ئەرەبىستانى ئامېرىكا بىلەن ئالاھىدە مۇناسىۋەت ئورناتقانلىقتىن ، ئىران بۇنىڭغا نارازى بولدى . 1987 - يىلى ئىران ھەج قىلىشقا ئەۋەتكەن ئادەملەر ئىسلام ئىنقىلابىنى تەشۋىق قىلىپ سەئۇدى ئەرەبىستان ھەربىي - ساقچىلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغاندا ، ئىرانلىق 400 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . مىسىرنىڭ 1979 - يىلى ئىسرائىلىيە بىلەن ئۆز ئالدىغا سۇلھى قىلىشى ئىران يېڭى ھاكىمىيىتى بىلەن مىسىر مۇناسىۋىتىنىڭ ئىناق بولماسلىقىدىكى مۇھىم ئامىل بولۇپ قالدى .

«شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەن بۇ سىياسەتنىڭ يولغا قويۇلۇشى بەزى مەسىلىلەرنى ئېلىپ كەلدى . بۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىمى يېڭى ھاكىمىيەت يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئىقتىسادىي

جەھەتتىمۇ بەزى قىينىچىلىقلارغا ئۇچرىدى . بولۇپمۇ ، ئىراق بىلەن ئۇزۇنغىچە ئۇرۇشۇش جەريانىدا ، ئارمىيىنىڭ سىرتتىن ئالىدىغان تەمىنات مەسىلىسى كۈنسايىن گەۋدىلىك بولدى . ئۇرۇش توختىغاندىن كېيىن ، قايتا قۇرۇش مەسىلىسى كۈنتەرتىپىگە قويۇلدى . بۇرۇنقى ئۇسۇللارنى ئۆزگەرتىش ، ھېچبولمىسا قىسمەن ئۆزگەرتىش ناھايىتى زۆرۈر بولۇپ قالدى . سىرتقى مۇھىتنى ياخشىلاش ئۈچۈن ئىران ھۆكۈمىتى «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەن سىياسەتنى ئەمەلىيەتتە تەدرىجىي تەڭشىدى .

2 . ئىراننىڭ تاشقى سىياسەتنى تەڭشىشى

ئىنقىلابتىن كېيىن دەسلەپكى مەزگىللەردە خەلقئارا مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا ، سىياسىي جەھەتتىكى ئويلىنىشنى بىرىنچى ئورۇنغا ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئويلىنىشنى ئىككىنچى ئورۇنغا قويدى . مەسىلەن ، نېفىت ئېكسپورت قىلىش مەسىلىسىدە نېفىت ئېكسپورتى ئارقىلىق قانداق قىلىپ ئىقتىسادىي مەنپەئەت ئېلىشنى ئويلىماي ، دۆلەتنىڭ نېفىت بايلىقىنى ۋە ئىقتىسادىي «مۇستەقىللىق» نى قوغداش ۋە جاھانگىرلارنىڭ نېفىت بىلەن تەمىنلىشىگە زەربە بېرىش كويىدا بولدى . شۇڭا ، نېفىت مەھسۇلاتىنى بەلگىلىگەندە بىر مەھەل دۆلەت ئىچىدىكى ئېھتىياجنى نەزەرگە ئالدى . نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان دۆلەتلەر تەشكىلاتى نېفىت باھاسىنى مۇزاكىرىلەشكەندە يۇقىرى باھا سىياسىتىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ ، بۇنىڭ نېفىت ئېكسپورت قىلىدىغان دۆلەتلەرگە كۆرسىتىدىغان سەلبىي تەسىرىنى نەزەرگە ئالمىدى . لېكىن ، كېيىنرەك ئىران مەيداننى تۇزەتتى . مەسىلەن ، 1991 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئىسپاخاندا ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا نېفىت يىغىنىنىڭ ئېچىلىش يىغىنىدا ئىراننىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى سۆز قىلىپ ، يەر شارىنىڭ

ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئويلىنىش بۇرۇنقى سىياسىيغا ئەھمىيەت بېرىشتىن ئېشىپ كېتىدىغان بۇ يېڭى تەرتىپ كونا تەرتىپنىڭ ئورنىنى تەدرىجىي ئىگىلىدى دېدى . نېفىت مىنىستىرى نېفىت باھاسىنىڭ بەك يۇقىرى بولۇشى ئىشلەپ چىقارغۇچىلارغىمۇ ، ئىستېمالچىلارغىمۇ پايدىسىز دېدى .

كېيىن ھۆكۈمەتتە مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۇستىگە ئالغان بەزى كىشىلەر سىرتقا بولغان قارىشىنى تەدرىجىي ئۆزگەرتتى . ھەتتا ئىران دۇشمەن دەپ قارىغان دۆلەتلەر بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىشنى چەتكە قاقمىدى . زۇكتۇڭ راپسانجانى : «ھازىرقى بۇ دەۋر خەلقئارا تەشكىلات قۇرىدىغان ۋە خەلقئارا مۇناسىۋەت ئورنىتىدىغان دەۋر . ئەگەر بۇنداق مۇناسىۋەتنى ئۆزۈپ قويساق ، ياشاشقا ئىلاجسىز قالىمىز . سەۋەبسىز دۇشمەن تىكلىۋالماسلىقىمىز لازىم» دېدى . ئامېرىكا ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىگە يېتىم قالدۇرۇش سىياسىتىنى قوللىنىپ كەلدى . ئامېرىكىنىڭ بۇ مۇددىئاسىنى بۇزۇۋېتىپ ، سىرتقى پائالىيەت بوشلۇقىنى كېڭەيتىش ئىران ھۆكۈمىتى كۆكۈل بۆلىدىغان مۇھىم مەسىلە بولدى . مۇئەييەن شارائىتتا ئامېرىكا بىلەنمۇ مۇرەسسە قىلىش ئىمكانىيىتىنى چەتكە قاقمىدى . رەھبەرلەردىكى قاراشنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن چەت ئەللەر بىلەن بولغان ئالاقىگە قويۇلغان چەكمۇ سەل كەڭ قويۇپ بېرىلدى . ساياھەتچىلىكنىڭ تەرەققىياتى بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ . ئىراننىڭ ساياھەت تەشۋىقات خىزمىتىگە مەسئۇل ئەمەلدارى مۇنداق دېدى : «ساياھەت بىلەن سىياسىينى ئىمكانقەدەر ئايرىۋېتىشىمىز ، ئىرانغا ساياھەت قىلىشقا كېلىشنى خالايدىغان ھەر بىر ئادەمنى ، جۇملىدىن ئامېرىكىلىقنى قارشى ئالىمىز . لېكىن ، ئىسرائىلىيىلىكلەر بولماسلىقى لازىم . ئۇلاردىن باشقا ھەممە ئادەمنى ئېغىر ئالمايمىز .»

ئىراننىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋىلايەتى 1996 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى مۇنداق دېدى : ئىراننىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان سىياسەتتە ئالدىن نەزەرگە ئالىدىغان نىشانى ئامېرىكىنىڭ ئىرانىنى يېتىم قالدۇرۇش مۇددىئاسىنى بۇزۇۋېتىشتىن ئىبارەت . ئىراننىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قوشنا دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئۇنىڭدىن قالسا ، سانائەتلەشكەن دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت . ئىران ياۋروپا دۆلەتلىرى ، رۇسىيە ، جۇڭگو ، ياپونىيە ، شەرقىي جەنۇبتىكى ئاسىيا ، جەنۇبىي ئاسىيا دۆلەتلىرى ، مۇسۇلمان دۆلەتلىرى ۋە ئىتتىپاق تۈزمىگەن دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى تىرىشىپ تەرەققىي قىلدۇرىدۇ . زۇڭتۇڭ راپسانجانى 2 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى مۇنداق دېدى : ئىراننىڭ چەت ئەللەرگە قاراتقان سىياسىتى دۇنيادىكى ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىدىن باشقا ھەممە دۆلەتلەر بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت . بۇ سىياسەت جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە سۆزلەنگەن «شەرقنىڭ كېرىكى يوق ، غەربنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەن سۆز بىلەن كۆپ پەرقلىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ .

يۇقىرى دەرىجىلىك موللىلار ئىچىدە ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى قاراشلار ئوخشاش بولمىدى . خامىنئي ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇشىغا ۋە ساقچى بولۇۋېلىشىغا قارشى تۇردى ، ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قارشى چىقىپ ، ئىسلام دىنىنىڭ دۈشمىنىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقنى تەكىتلىدى . ئىراننىڭ مۇئاۋىن زۇڭتۇڭى مۇھاجران 1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ماقالە ئېلان قىلىپ ، ئامېرىكا بىلەن بىۋاستە سۆھبەتلىشىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى . خامىنئي 5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى بايانات ئېلان قىلىپ ، ئامېرىكا بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە قارشى تۇردى . شۇ يىلى 7 ـ ئايدا خامىنئي ئىران

دىپلوماتلىرىغا سۆز قىلغاندا «چوڭ شەيتان» بىلەن قىلغان ھەرقانداق مۇرەسسە تەسلىم بولغانغا باراۋەر بولىدۇ ، دېدى . 1990 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۇ مۇسۇلمانلارنى ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىدا ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرۇشىغا قارشى تۇرىدىغان جىھاد قىلىشقا چاقىردى . 1996 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئىراندىكى بەزى ئەمەلدارلارنىڭ ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى تەنقىدلەپ ، ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىرانغا ھېچقانداق پايدا كەلتۈرمەيدۇ ، دېدى . ۋەھالەنكى ، زۇكتۇكۇ راپسانجانى ئامېرىكا بىلەن ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنى چەكلىك ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئىزچىل تەشەببۇس قىلىپ كەلدى . ئۇ 1993 ـ يىلى 12 ـ ئايدىكى سۆزىدە : «بىز ئامېرىكا شىركەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمىزنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتماسلىقىمىز لازىم . چۈنكى ، سانائىتىمىزنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ئامېرىكىنىڭ تېخنىكىسىغا تايىنىدۇ . لېكىن ، ئېھتىياتچان بولۇپ ، تايىنىشنى ئازايتىشىمىز لازىم» دېدى . ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ياكى ياخشىلىماسلىق رەھبەرلىك قاتلىمىدا ھەمىشە تالاش ـ تارتىش قىلىنىدىغان مەسىلە بولدى .

ئىران بىلەن ئامېرىكا ئوتتۇرىسىدا بەزى «ۋەقە»لەر پات ـ پات پەيدا بولۇپ تۇردى . «ئىران دەرۋازىسى ۋەقەسى»دىن كېيىن ، ئامېرىكا ئىران بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى چەكلەپلا قالماستىن ، بەلكى ياۋروپا دۆلەتلىرىدىنمۇ ئىرانىنى يېتىم قالدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . كرىستوف 1993 ـ يىلى : «ئامېرىكا ئىرانىنى باشتىن ـ ئاياغ قانۇنسىز دۆلەت دەپ قارايدۇ» دېدى . ياۋروپا دۆلەتلىرىدىن «كەسكىن ھەرىكەت قوللىنىپ ئىرانىنىڭ ئىككى خىل ئىشلىتىلىدىغان تېخنىكىغا ئىگە بولۇۋېلىشىنى چەكلەش» نى تەلەپ قىلدى . ئامېرىكا زۇكتۇكى كلىنتون 1995 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇق نېفىت شىركىتىنىڭ

ئىران بىلەن ئىمزالىغان قىممىتى 1 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىلىق توختامنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى . بۇ توختامنىڭ مەزمۇنى نېفىتلىكنى ئېچىش ۋە بۇ نېفىتلىكتىن دۇبەيگىچە تۇتاشتۇرۇلىدىغان گاز تۇرۇبىسىنى ياتقۇزۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى . 1995 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 30 ـكۈنى ئامېرىكا ئىرانىنى «دۆلەت تېررورچىلىقى» بىلەن شۇغۇللاندى ، دۇنيادىكى «تېررورچىلىقنى باشلىغان دۆلەت» ، تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىگە بۇزغۇنچىلىق قىلماقچى ، يادرو قوراللىرىغا ئىگە بولماقچى بولدى ، دېگەن باھانە بىلەن ئىرانغا ئومۇميۈزلۈك سودا جازاسى يۈرگۈزىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى . ئىككىنچى دۆلەت مۇناسىۋىتى داۋاملىق يامانلاشتى . 1995 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئامېرىكا زۇكۇتۇكى بۇيرۇق ئىمزالاپ ، ئامېرىكىلىقلار ۋە ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ ئىران بىلەن مال ، تېخنىكا ۋە مۇلازىمەت جەھەتلەردىكى ھەممە مۇئامىلىسىنى ۋە مۇشۇ سودىلارغا مەبلەغ بېرىشنى چەكلىدى . 12 ـ ئايدا ئامېرىكا قانۇن لايىھىسى ماقۇللاپ ، ئىراندىن نېفىت ۋە تەبىئىي گاز سېتىۋالغان دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى شىركەتلەرنى جازالاشنى قارار قىلدى . 1996 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئامېرىكا زۇكۇتۇكى داماتو قانۇن لايىھىسىنى ئىمزالاپ ، ئىرانىنىڭ نېفىت ، تەبىئىي گاز كەسىپلىرىگە 40 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق مەبلەغ سالغان چەت ئەل شىركەتلىرىنى جازالايدىغانلىقىنى جاكارلىدى .

بۇنىڭدىن باشقا ، ئامېرىكا پارلامېنتى 1996 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىرانغا قارشى تۇرۇش ھەرىكەت پىلانىنى تەستىقلىدى ھەمدە بۇ ئىشقا 20 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىم قىلدى . ئىران خەلقئارا قانۇنغا ۋە 1981 ـ يىلى ئىككى دۆلەت ئىمزالىغان ئالجىر خىتابنامىسىغا ئاساسەن ، ئامېرىكىنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلدى . ئىران پارلامېنتىمۇ 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى 20 مىليون

ئامېرىكا دوللىرىلىق خام چوتنى تەستىقلاپ ، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ سۈيىقەستى ۋە ئىرانىنىڭ ئېچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىشنى پاش قىلىش ۋە مەغلۇپ قىلىشقا ئىشلەتتى .

لېكىن ، پارس قولتۇقى ئۇرۇشىدىن كېيىن ، غەرب دۇنياسىنىڭ ئىرانغا قارىتان سىياسىتىدىكى پەرق كۈندىن - كۈنگە ئېنىق بولدى . ياۋروپا ۋە ياپونىيە ئىرانغا ئومۇمىيۈزلۈك سودا جازاسى يۈرگۈزۈشنى قوللىمىدى . ياپونىيە 1993 - يىلى ئىرانغا ئېلېكتر ئىستانسىسى سېلىش ئۈچۈن 460 مىليون ئامېرىكا دوللىرى قەرز بېرىپ ، يەتتە دۆلەت گۇرۇھىدىكى ئىرانغا قەرز پۇل بەرگەن بىردىنبىر دۆلەت بولدى . ئىرانمۇ بۇ دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشنى ئۇمىد قىلدى . 1990 - يىلى 9 - ئايدا ئەنگلىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى . شۇ يىلى 12 - ئايدا ئىرانىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى فرانسىيىنى زىيارەت قىلىپ ، ئىككى دۆلەتنىڭ دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىدىكى توسالغۇلارنى تۈگىتىشكە تىرىشتى . ئامېرىكىنىڭ 1995 - يىلى 4 - ئايدا ئېلان قىلغان ئىرانىنى خەلقئارالىق جازالىشىغا ياۋروپا دۆلەتلىرى جاۋاب بەرمىدى . داماتو قانۇن لايىھىسىنى ياۋروپادىكى دۆلەتلەر ئەيىبلىدى .

بۇنىڭدىن باشقا ، بەزى كونكرېت مەسىلىلەرنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا ئىرانىنىڭ رەھبەرلىك گۇرۇھى ئىچىدە پىكىر بىرلىككە كەلمىگەن . مەسىلەن ، چەت ئەللەرنىڭ خەۋەرلىرىدىن قارىغاندا ، ھۆمەينىنىڭ سالمان راشىدنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى توغرىسىدىكى تەشەببۇسىنى راپسانجانى ئۆزگەرتىشكە بولىدۇ ، دەپ قارىغان . لېكىن ، خامىنئي قەتئىي قارشى تۇرغان . ھۆكۈمەتنىڭ بۇ مەسىلىدىكى ئىپادىسى بىر خىل بولمىغان . ئەنگلىيىدە چىقىدىغان «يەكشەنبىلىك پوچتا گېزىتى» نىڭ 1995 - يىلى 5 - ئايدا خەۋەر قىلىشىچە ، ئىران تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىنىڭ بىر ئەمەلدارى ئىران سالمان راشىدنى

ئۆلتۈرۈشكە ئادەم ئەۋەتمەيدۇ ، دېگەن . 1996 ـ يىلى 3 ـ ئايدا راپسانجانى سالمان راشىدنى ئۆلتۈرۈۋېتىش توغرىسىدكى بۇيرۇق ئەزەلدىن ئەستايىدىل ئىجرا قىلىنىپ باقمىدى ، دېگەن . لېكىن ، ئىران زۇڭتۇڭ ئىشخانىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى سالمان راشىدنى ئۆلتۈرۈۋېتىش بۇيرۇقى تېخى ئەمەلدىن قالدۇرۇلمىدى . بۇ بۇيرۇقنى ئۆزگەرتىشكە پەقەت خامىنېي هوقۇقلۇق ، دېدى .

پەلەستىن مەسىلىسى ۋە پارس قولتۇقى مەسىلىسىگە قارىتىلغان مەيدان مەسىلىسىدە ئىران مادرىدتا ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق يىغىنى ئېچىشقا ۋە ئامېرىكىنىڭ بۇ رايونىنىڭ ئىشلىرىغا قول تىقىشىغا قارشى تۇردى . پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە 1993 ـ يىلى ئىمزالىغان يارىشىش كېلىشىمىگە ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولدى . خامىنېي هۇجۇم قىلىپ : «پەلەستىن مەسىلىسى بۇرۇنقىغا ئوخشاش مەۋجۇت . ئەزگۈچى بىلەن مۇرەسسە كېلىشىمى ئىمزالاپ سېپىق نامى پۇر كەتكەن ئادەم مەڭگۈ پەلەستىنىنىڭ مىللىي قەھرىمانى دەپ قارالمايدۇ » دېدى . پەلەستىن بىلەن ئىسرائىلىيە ئوتتۇرىسىدكى كېلىشىم توغرىسىدا راپسانجانى مۇنداق دېدى : «بىزنىڭچە ، بۇ تىنچلىق كېلىشىمى ئەمەس . چۈنكى ئۇنىڭدا پەلەستىن خەلقىنىڭ هوقۇقى دەپسەندە قىلىنغان ، » لېكىن «قاراشلىرىمىزنى ئېلان قىلغان» دىن باشقا ، «ئەمەلىي ئارىلىشىپ ، هەرىكەت قوللانمايمىز ياكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا كونكرېت توسقۇنلۇق قىلمايمىز . » ئامېرىكىدا چىقىدىغان «خرىستىئان ئىلمى رىسالىسى گېزىتى» 1994 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىكى سانىدا كېيىنكى گەپلەر ئىران تاشقى سىياسىتىنىڭ چوڭ تەڭشىلىشى هېسابلىنىدۇ ، دەپ قارىدى . سەئۇدى ئەرەبىستانىدا چىقىدىغان «ئۇكاز» گېزىتىنىڭ 1987 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىكى خەۋىرىگە قارىغاندا ، ئىرانىنىڭ تۈركىيىدىكى باش ئەلچىسى 5 ـ

ئايدا ، تېل ئاۋېۋنى زىيارەت قىلىپ ، ئىسرائىلىيىدىكى بەزى مەسئۇل كىشىلەر بىلەن مەخپىي سۆھبەتلەشكەن . ئىسرائىلىيە ئىرانىنى باشقۇرۇلىدىغان بومبا بىلەن تەمىنلەپ ، ئىراننىڭ دېڭىز ئارمىيىسىنى قوراللاندۇرۇشقا ماقۇل بولغان .

ئىران ئامېرىكىنىڭ پارس قولتۇقىدا تۇرۇشىغا ئىزچىل قارشى تۇرۇپ ، بۇنى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايىغا قىلىنغان تەھدىت دەپ قارىدى .

سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە رۇسىيىگە قارىتىلغان سىياسەتتىمۇ ئۆزگىرىش بولدى . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1200 نەپەر ئىنژېنېر ـ تېخنىك خادىملىرى 1987 ـ يىلى ئىرانغا قايتىپ كەلدى . سوۋېت ئىتتىپاقى ئىرانىنى يېراق مۇساپىلىققا 200 دانە باشقۇرۇلىدىغان بومبا بىلەن تەمىنلەشكە قوشۇلدى . 1989 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ھۇمەينى گورباچېۋقا خەت يېزىپ ، ئىراننىڭ سىياسىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى . شۇ يىلى 6 ـ ئايدا ھۇمەينى قازا قىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، يېڭى رەھبەرلەر سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا تەدبىر قوللاندى . 1989 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئىرانىنىڭ پارلامېنت باشلىقى سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلدى ، ئىككى دۆلەت رەھبەرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى ـ ئىران مۇناسىۋىتىنىڭ پرىنسىپلىرى توغرىسىدا خىتابنامە ئىمزالىدى . ئىككى تەرەپ ئىراننىڭ مۇداپىئە ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش جەھەتتە ھەمكارلىشىشقا قوشۇلدى . ئىقتىسادىي سودا ، تېخنىكا ، سانائەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئومۇميۈزلۈك ھەمكارلىقنى كېڭەيتىشكە قوشۇلدى . زىيارەت جەريانىدا ئىككى دۆلەت 2000 ـ يىلىغىچە ئۇزۇن مۇددەت ھەمكارلىشىش كېلىشىمى ئىمزالىدى . بۇ كېلىشىمگە چېتىلىدىغان سومما 6 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى بولدى . بۇ سوۋېت ئىتتىپاقى ـ ئىران مۇناسىۋىتىدىكى مۇھىم بۇرۇلۇش بولدى .

سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن ، ئىران ئوخشاشلا رۇسىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بەردى .

ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەت مەسىلىسىدە ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنى تەشۋىق قىلىش ۋە چەت ئەللەرگە چىقىرىشقا ئەھمىيەت بەرسىمۇ ، لېكىن ئەمەلىيەتتە دۇشمەننى خالىغانچە كۆپەيتىۋالمىدى . مەسىلەن ، ئىراق - ئىران ئۇرۇشىدا سۇرىيە ئىرانىنى قوللاش مەيدانىدا تۇردى . شۇڭا ، ئىران سۇرىيە بىلەن ئىزچىل دوستانە «ئىستراتېگىيىلىك مۇناسىۋەت»نى ساقلاپ كەلدى .

ئىران بىلەن پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتى 80 - يىللاردا بىرقەدەر جىددىي بولدى ، بۇنىڭ نۇرغۇن سەۋەبلىرى بار ئىدى . بىرىنچىدىن ، ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ، ئىران ئەرەب دۆلەتلىرىدىكى شىئە مەزھىپىگە مەنسۇپ مۇسۇلمانلار ئارىسىدا تەسىرىنى كېڭەيتىش ، ئىسلام ئىنقىلابىنى ئېكسپورت قىلىش كويىدا بولدى ؛ ئىككىنچىدىن ، ئىراق - ئىران ئۇرۇشى بولدى ؛ ئۈچىنچىدىن ، ئىران بىلەن ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ئوتتۇرىسىدا ئۇچ ئارال تالاش - تارتىشى مەۋجۇت ئىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، مىللەت ، تارىخ قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئاداۋەتلەر بار ئىدى . ئىراق - ئىران ئۇرۇشى ، بولۇپمۇ پارس قولتۇقى ئۇرۇشى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، پارس قولتۇقى رايونىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە ۋە كۈچلەر سېلىشتۇرمىسىدا ئۆزگىرىش بولدى . ئىران بىلەن پارس قولتۇقىدىكى ئەرەب دۆلەتلىرى مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشنى ئارزۇ قىلدى . ئىراق - ئىران ئۇرۇشى توختاشتىن ئىلگىرى ئىران پارس قولتۇقىدىكى دۆلەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش يولىدا تەدبىر قوللاندى . پارس قولتۇقى كرىزىسى ۋە ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئىراقنىڭ كۈۋەيتكە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا ۋە سىرتقى كۈچلەرنىڭ پارس قولتۇقى رايونىغا كىرىشىگە قارشى تۇرۇپ ،

بەزى ئەرەب دۆلەتلىرىدە ياخشى تەسىر پەيدا قىلدى . ئىران مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئەرەب دۆلەتلىرى بىلەن ، بولۇپمۇ پارس قولتۇقىدىكى ئەرەپ دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلىدى .

1987 - يىلى ئىران باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئېتىپ كۇۋەيتكە ھۇجۇم قىلغانلىقتىن ، كۇۋەيت ئىراننىڭ دىپلوماتىيە خادىملىرىدىن بەش ئادەمنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتى . 1990 - يىلى 7 - ئايدا ئىراننىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى كۇۋەيتنى زىيارەت قىلدى . شۇ يىلى ئىككى دۆلەت ئۆزئارا باش ئەلچى ئەۋەتىشنى قارار قىلدى .

1987 - يىلى ئىراندىن ھەج قىلىشقا بارغانلار مەككىدە سىياسىي نامايىش قىلىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستان ساقچىلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىپ ، نەچچە يۈز ئادەم ساقچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . سەئۇدى ئەرەبىستانى 1988 - يىلى ئىران بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۇزگەنلىكىنى جاكارلىدى . بۇنىڭ سەۋەبى ئىران سەئۇدى ئەرەبىستانىغا دۇشمەنلىشىش مەيدانىنى قوللاندى ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلدى ، سەئۇدى ئەرەبىستانى پورتىغا كېلىپ - كېتىپ تۇرغان پاراخوتلارنىڭ خەۋپسىزلىكىگە ۋە پارس قولتۇقىدىكى قاتناش ئەركىنلىكىگە تەھدىت سالدى دېگەندىن ئىبارەت بولدى . ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىدىكى دەز خېلى چوڭقۇر بولسىمۇ ، لېكىن يېڭى ۋەزىيەت ئاستىدا مۇناسىۋەت خېلى ياخشىلاندى . ئىران بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانى 1991 - يىلى 3 - ئايدا دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى .

ئىراق - ئىران ئۇرۇشىدا ئىئوردانىيە ئىراقنى قوللىغانلىقتىن ، 1980 - يىلى ئىران ئىئوردانىيە بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۇزگەندى . 1991 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . ئىران مىسىرنىڭ ئىسرائىلىيە بىلەن ئۆز ئالدىغا

پارىشۇالغانلىقىغا قارشى تۇرۇپ ، 1987 - يىلى مىسىر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزدى . مىسىر 1987 - يىلى ئىراننىڭ ئىككى دىپلوماتىيە ئەمەلدارىنىڭ پائالىيىتى نورمال دىپلوماتىيە پائالىيىتىگە يول قويۇلغان دائىرىدىن چىقىپ كەتتى ، دېگەن سەۋەب بىلەن ئىراننىڭ قاھىرەدىكى ئىش بېجىرىش باشقارمىسىنى يېپىتلىدى ، 1991 - يىلى 3 - ئايدا قايتا ئېچىلدى . لېكىن ئىران بىلەن تۇنىس ۋە ئالجىرىيىنىڭ مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كەلمىدى . 1987 - يىلى تۇنىس ئىرانىنى تۇنىستىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتىنى قوللىدى دەپ ئەيىبلەپ ، ئىران بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلىغانىدى . 1992 - يىلى 1 - ئايدا ئىران ئالجىرىيىنى ئەسلىي 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئۆتكۈزۈش بېكىتىلگەن پارلامېنت سايلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتكەنلىكىنى تەنقىدلەپ ، ئىراننىڭ باش ئەلچىسىنى قايتۇرۇپ كېلىۋالغان ، ئالجىرىيە بولسا ئىراننىڭ ئامبىرىكىدىكى مەنپەئىتىدىن ئەمدى خەۋەر ئالمايدىغانلىقىنى جاكارلىغانىدى .

يۇقىرىقىلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، 90 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى ئىراننىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتى ئىنقىلاب غەلبە قىلغاندىن كېيىن دەسلەپكى مەزگىللەردىكى دىپلوماتىيە سىياسىتىدىن روشەن پەرقلىنىدۇ . بۇنداق پەرق ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئۆزىدىكى ئۆزگىرىشمۇ ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك موللىلاردىكى بۇ مەسىلە توغرىسىدا يۈز بەرگەن ئىسلامىزملىق ۋە غەيرىي ئىسلامىزملىق بۆلۈنۈشمۇ ؟ بۇنى تەنقىق قىلىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ . ئەمەلىيەتتە ، بۇ ئىككى خىل ئەھۋال تەڭ مەۋجۇت . مەسىلەن ، ھۈمەينى ھايات ۋاقتىدا ئامبىرىكا بىلەن ئۇچرىشىشقا قارشى تۇرۇشتىن ئامبىرىكا بىلەن ئۇچرىشىشقا قارشى تۇرمايدىغان بولۇش ، ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن دەسلەپكى مەزگىللەردە «شەرقنىڭ كېرىكى

يوق ، غەربىنىڭمۇ كېرىكى يوق» دېگەننى تەشەببۇس قىلىشتىن ئامېرىكا ۋە ئىسرائىلىيىدىن باشقا ھەممە دۆلەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىراندىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىدا ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ پەيدا بولغان ئۆزگىرىش بولۇپ ، بۇ ھال يېتەكچىسى ئورۇندا تۇرىدىغان موللىلارغا كۆز قارىشىدىكى ئۆزگىرىشنى ۋە تاكتىكا جەھەتتىكى جانلىقلىقنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى . بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى قاتمال ھالەتتە قالغان «كونىلىقنى تىرىلدۇرۇش تەرەپدارلىرى» ئەمەس ، بەلكى خېلى ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولغان «ھازىرقى زامان تەرەپدارلىرى»دۇر . ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، تەرەققىي قىلدۇرۇش كېرەكمۇ - يوق دېگەن مەسىلىدە ھازىرمۇ ئىختىلاپ مەۋجۇت . بۇ ھال يۇقىرى قاتلامدىكى تەدبىر بەلگىلەيدىغان موللىلار بىلەن غەيرى موللىلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ . ئىران پارلامېنتى تاشقى كومىتېتىنىڭ ھەيئىتى ، ب د ت دىكى سابىق ئەلچىسى سەئىد راجائى خوراسانى 1993 - يىلى خامىنېيىگە خەت يېزىپ ، دۇنيانىڭ يېڭى تەرتىپىنى بەرپا قىلىشتا ئىران رولىنى جارى قىلدۇرماقچى بولىدىكەن ، ئامېرىكا بىلەن يارىشىشى كېرەك . ئەگەر ئامېرىكا بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتسا ، ئىراق ۋە ئافغانىستانىنىڭ ئىستىقبالى ۋە پارس قولتۇقىنىڭ خەۋپسىزلىكى قاتارلىق رايون مەسىلىلىرىدە ئىران تېخىمۇ چوڭ پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولالايدۇ . شۇنداق بولغاندا ، ئىرانىنى غەربتىكى باشقا دۆلەتلەر بىلەن مۇئامىلە قىلغاندا تېخىمۇ كۆپ مەسىلىھەتلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ . 1979 - يىلىدىن كېيىن ، ئامېرىكا تەرىپىدىن توڭلىتىپ قويۇلغان بايلىقىنى ياندۇرۇۋېلىشقىمۇ پايدىلىق بولىدۇ ، دەپ قارىدى . بۇ قاراش ناھايىتى قايىل قىلارلىق بولسىمۇ ، كەڭ قوبۇل قىلىنمىدى ،

يېتەكچى ئورۇنىنىمۇ ئىگىلىيەلمىدى .

§ 3 . ئىسلام ئىنقىلابىنى خەلقئاراغا چىقىرىش توغرىسىدا

ئىسلام رادىكاللىرىنىڭ قارىشىچە ، ئىسلام دىنىنىڭ دۆلەت چېگرىسى يوق ، ئىسلام ئىنقىلابىمۇ خەلقئارا ئىنقىلاب ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ، ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ چەت ئەللەرگە چىقىرىشنى ياكى چەت ئەللەردىن كىرگۈزۈشنىڭ تەشەببۇس قىلىدۇ . ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىدىن كېيىن ، باشقا ئىسلام دۆلەتلىرىدە ھەقىقەتەن ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكەتلىرى پەيدا بولدى ، ھەمدە ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى يېڭىدىن قۇرۇلدى ، غەربنىڭ بەزى تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا بۇ خىل ھادىسە پۈتۈنلەي ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ چەت ئەللەرگە چىقارغانلىقىنىڭ نەتىجىسى قىلىپ قويۇلدى . ۋەھالەنكى ، بۇنداق قاراش مۇرەككەپ مەسىلىنى بەك ئاددىيلاشتۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ .

ئالدى بىلەن ، ئۇ ئىسلام ئىنقىلابىدىن پەيدا بولغان غايەت زور تەسىرنى تۆۋەن مۆلچەرلىگەن .

ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىشتىن ئىلگىرى ، دۇنيادىكى ئىسلامىزمچىلارمۇ ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدە غايىسىدىكى ئىسلامىيەت دۆلىتىنىڭ سىخىمىسىنى تەسۋىرلەپ باقمىدى . لېكىن ، كونكرېت ئەمەس ئىدى . ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدە ئەنئەنىۋى ئىسلامىزمدا چىڭ تۇرىدىغان سەئۇدى ئەرەبىستانىدەك دۆلەتلەر مەۋجۇت بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ XVIII ئەسىردىكى ۋەھھابىزم ھەرىكىتىدە بارلىققا كەلگەن ۋە داۋاملىشىپ كەلگەن دۆلەت ئىدى . كۆپ يىللاردىن بۇيانقى دىنىدىن خالىيلاشتۇرۇش ھەرىكىتىدىن كېيىن ، ھازىرقى زامان

ئىسلامىزمى ھاكىمىيەتنى زادى قانداق تارتىۋېلىش ۋە تۇتۇپ تۇرۇشنىڭ پايدىلانغۇدەك ئۇلگىسى يوق ئىدى . ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى مۇشۇنداق ئۇلگە بىلەن تەمىنلىدى .

ئىراندا ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ يولغا قويغان سىياسەت ۋە تەدبىرلەر ، مەسىلەن ، يوقسۇللارغا يار - يۆلەك بولۇش ، ھەشەمەتچىللىككە ، بېسىمدارلىققا ، ئەتكەسچىلىككە ، بىراقلا كۆپ پايدا ئېلىشقا قارشى تۇرۇشنى ، پاك - دىيانەتلىك بولۇشنى تەشەببۇس قىلىش ، خىيانەتچىلىك - چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش ، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىش ۋە سېتىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، ئىپپەت - نومۇسنى ساتىدىغان سورۇنلارنى تازىلاش قاتارلىقلار ھەرقايسى ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى كەڭ مۇسۇلمانلارنى كۈچلۈك جەلپ قىلدى . ئۇلار ئىراننىڭ ئۇسۇللىرىنى ھازىرقى زامان شارائىتىدا «ئىسلام ھۆكۈمىتى» قۇرۇشنىڭ بىر خىل ئەندىزىسى دەپ قارىدى . شۇڭا ، ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابىدىن كەڭ خەلقئارا تەسىرنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ئەجەبلىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ . ئىران خەلقئارادا زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش مەيدانىدا تۇردى . بۇ نۇقتىدا جاھانگىرلىك ، مۇستەملىكىچىلىك ۋە زومىگەرلىكنىڭ زۇلمىغا ئۇچرىغان مۇسۇلمانلار ئۇنىڭدىن تەبىئىي پەخىرلەندى ۋە ئىپتىخارلاندى . مانا بۇمۇ ئىران ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ خەلقئارا تەسىر پەيدا قىلالىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

لېكىن ، بۇنداق تەسىرنى مۇبالىغە قىلىۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ . ئىراندا ئەمەلگە ئاشقان نەرسە باشقا دۆلەتلەردىمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ ، دەپ قارىغىلى بولمايدۇ . يۇقىرىدا چۈشەندۈرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك ، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئالاھىدە شەرتلەرنىڭ مەھسۇلى . بۇ شەرتلەر تەييارلانمىغان ياكى تولۇق تەييارلانمىغان بولسا ، ھازىرقى زامان ئىسلام پىكىر ئېقىمى ، ھەتتا ھەرىكىتى پەيدا بولغان تەقدىردىمۇ ، ھازىرقى

زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ناتايىن ئىدى ، چوڭ كىلىمات بولۇپ شەكىللىنەلمەيتتى . ۋەھالەنكى ، ئىرانىنىڭ چەت ئەللەردىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە بۇرۇن كەڭ تەسىرگە ئىگە بولغان بەزى ئىشلىرى ھېلىھەم ئۆزگىرىش داۋامىدا تۇرۇپتۇ . باشقا دۆلەتلەرنىڭكىدىن پەرقلىنىدىغان نەرسىلەر ئازايدى . باشقا دۆلەتلەرنىڭكى بىلەن ئوخشايدىغان نەرسىلەر كۆپەيدى . بۇلارنى مۇۋاپىق مۆلچەرلىمىسە بولمايدۇ .

شەكسىزكى ، ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىران ئىنقىلابىنى ھەقىقەتەن چەت ئەللەرگە چىقاردى . غەلىبە قىلغان ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ چەت ئەللەرگە چىقىرىشىنى ھۇمەينىنىڭ ئۇچۇق ئېيتقانلىقىدى . بەلكى ، بۇ ھۇمەينىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابى توغرىسىدىكى ئىدىيىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىدى . ئۇ 1980 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مۇنداق دېگەنىدى : «پۈتۈن دۇنياغا ئىنقىلابىمىزنى چىقىرىش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم ، بۇنداق قىلمايدىغان ھەممە خىياللاردىن ۋاز كېچىشىمىز لازىم . چۈنكى ، ئىسلام دىنى مۇسۇلمان دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ھەر قانداق پەرقنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن ، ئۇنىمۇ ھەممە ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ يولباشچىسى دەپ قارايدۇ . » ئۇ كۆپ قېتىم مۇنداق دېگەن : «بۇ قېتىمقى خەلق ئىنقىلابى ، بۇ قېتىمقى ئىسلام قوزغىلىڭى ، بۇ قېتىمقى مۇقەددەس ھەرىكەت مۇشۇ زېمىندىلا چەكلىنىپ قالماسلىقى لازىم . ئىنقىلابنى پۈتۈن دۇنياغا چىقىرىش كېرەك . » ئۇ چەت ئەللەردە تۇرۇشلۇق خادىملارغىمۇ بۇ ئىشنى بۇۋاستە ئورۇنلاشتۇرغان . تېھران رادىئو ئىستانسىسىنىڭ 1981 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى خەۋەر قىلىشچە ، شۇ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ھۇمەينى ئىرانىنىڭ چەت ئەللەردە تۇرۇشلۇق ئەلچىلىرىنى ، ۋاكالەتچىلىرىنى ۋە چەت ئەللەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى قوبۇل

قىلىپ : «سىلەرنىڭ ئىشلىشىڭلار ئۈمىد قىلىنىدىغان مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرى ئىنقىلابنى ئۆزۈكلەر تۇرۇۋاتقان دۆلەتلەرگە چىقىرىشتىن ئىبارەت» دېگەن . ئىراننىڭ چەت ئەللەردىكى بەزى ئەلچىخانىلىرىدا زۆرۈر ئىسلام ئىنقىلابىي روھىنىڭ ھازىرلانمىغانلىقىنى تەنقىد قىلغان .

ھۈمەينىنىڭ ئىنقىلابنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش ئىدىيىسى ئۆزۈندىن بۇيان مەۋجۇت . ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابىي پەيدا بولۇشتىن بۇرۇن ، ھۈمەينى دۇنيادىكى ھەممە ھۆكۈمەتلەر ئەزگۈچى ، قانۇنسىز ھۆكۈمەت ھېسابلىنىدۇ دەپ قارىغان . مۇشۇ قاراشنى ئاساس قىلىپ ، ئۇنىڭچە ، ساختىپەز ، چىرىك ، ئەزگۈچى ، گۇناھكار ھۆكۈمرانلىقنى ئاغدۇرۇۋېتىش ھەر بىر مۇسۇلمان دۆلىتىدىكى ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئادا قىلىدىغان بۇرچى ھېسابلىنىدۇ . ئىراندا ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىران ، دۇنيا ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ بازىسى بولۇپ قېلىشى كېرەك . ئىنقىلابتىن كېيىن ئىران ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۆزىنىڭ دىپلوماتىيە فاڭجېن ـ سىياسەتلىرىنى مۇشۇ خىيال بويىچە تۈزۈپ چىقتى .

ئىراننىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشىدىكى مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى ئىراندا ئېلىپ بېرىلغان ئىسلام ئىنقىلابىنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت . 1979 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئىران ئىنقىلابچىلىرى پارس قولتۇقى دۆلەتلىرىدىكى شىئە مەزھىپىگە مەنسۇپ مۇسۇلمانلار ئاز بىسىدا ، مەسىلەن ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ھەشائ ئۆلكىسىدىكى مۇسۇلمانلار ئاز بىسىدا تەشۋىق قىلغانلىقتىن ، نۇرغۇن مۇسۇلمانلار كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلدى . 1983 ـ يىلى كۇۋەيتتىمۇ شىئە مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلار ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ كۇۋەيتتىكى ئورگانلىرىغا بومبا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدىغان ۋەقەلەر پەيدا بولدى . 1980 ـ يىلىدىن كېيىن ئىراندىن ھەج

قىلىشقا بارغانلار مەككىدە نامايىش قىلىپ ، «ئامېرىكىنى دارغا ئاسايلى» ، «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دارغا ئاسايلى» ، «ئىسرائىلىيىنى دارغا ئاسايلى» دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاپ ، تەشۋىقات ۋەرەقلىرى تارقىتىپ ، ھۈمەينىنىڭ سۈرەتلىرىنى چاپلىدى . مۇشۇ تۈپەيلىدىن 1987 - يىلى كىشىلەر سەئۇدى ئەرەبىستانى ساقچىلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى . نەتىجىدە بۇ قېتىمقىسى توقۇنۇشتا 400 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلدى . ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئىچىدىكى ئىرانلىقلار 275 ئادەم بولدى . ئىران ھەج قىلىش ئۆمىكى ئەۋەتىشنى 1991 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈردى . ئىران ھەج قىلىش جەريانىدا ئامېرىكىغا ۋە غەرب دۆلەتلىرىگە ئۆچمەنلىكنى ئىپادىلەشنى داۋاملاشتۇردى . لېكىن ، سەئۇدى ئەرەبىستانى ھەج قىلىش جەريانىدا دىنىي ھېسسىياتنى ئىپادىلەشكە بولىدۇ ، سىياسىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارماسلىق كېرەك ، دەپ قارىدى . شۇڭا ماجىرا بولۇپ تۇردى .

ئەلۋەتتە ، ئىرانىڭ پائالىيەتلىرى ئەمەلىيەتتە تەشۋىقات بىلەن چەكلىنىپ قالمىدى . ئىران بەزى دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن ، ھەتتا ھەربىي ئىشلار جەھەتتىن ياردەم بەردى . شۇنىڭ بىلەن ، بەزى دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرىغا ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى . خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان «ئىسلام ئازادلىق ھەرىكىتى» نامىلىق تەشكىلات بولۇپ ، بۇنىڭغا ئەياتوللا مۇنتەزىرىنىڭ كۈيئوغلى مەھدى ھامىش رەھبەرلىك قىلىدىكەن . لىۋاندىكى ئاللا پارتىيىسىنى ئىران لىۋانغا ئەۋەتكەن ئەسكەرلەر ۋە موللىلار قۇرغان . لىۋان ئاللا پارتىيىسى ھۈمەينىنى ئۆزىنىڭ داھىيسى دەپ بىلدى . باش شۇجى نەسرۇللا 1992 - يىلى 3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى لىۋان ئاللا پارتىيىسى ئىران ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ تەركىبىي قىسمى دەپ ئېلان قىلدى .

خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، پەلەستىن ئىسلام قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى (خاماس)نىڭ رەھبىرى 1992 ـ يىل 10 ـ ئايدا تېھراندا ئىراننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن سۆھبەتلەشكەن . ئىران پەلەستىن ئۇرۇشىنى مەبلەغ ۋە سىياسىي جەھەتتىن قوللاشقا ۋەدە بەرگەن . ئىككى تەرەپ «ئەگەر ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىندا ئىسلام دىنى كەيپىياتى قوزغىتىلمىسا ، پەلەستىننى ئازاد قىلالمايمىز » دەپ قارىغان . خاماسنىڭ نىشانى ئىسرائىلىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل پەلەستىن رايونىدا ئىسلام ھۆكۈمىتى تۈرغۇزۇشتىن ئىبارەت .

ئىران ھۆكۈمىتىنىڭ لىۋان ئاللا پارتىيىسىنى ۋە پەلەستىن ئىسلام قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىنى قوللىشى ئىسرائىلىيىنىڭ ئىشغالىيىتىگە قارشى تۇرۇشنى ئاساس قىلغان . بۇ ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش ، يەنى باشقا دۆلەتلەردىكى ئىسلامىزمچىلارنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىپ ، ئىسلام ئىنقىلابى ئېلىپ بېرىشنى قوللاش بىلەن بىر قاتاردىكى ئىش ئەمەس .

ئىران ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىشتا ئىسلام دۆلەتلىرىنى ، بولۇپمۇ ئەرەب دۆلەتلىرىنى كۆزدە تۇتىدۇ . 1987 ـ يىلى مەككە ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن ، راپسانجانى رادىئو نۇتقى سۆزلەپ ، ئىران «بۇ رايوندا سەئۇدى ئەرەبىستانىنى ھۆكۈمەتلىرىنى تۆپ يىلتىزىدىن يۇلۇۋېتىش لازىم . ئۇلار بۇ مۇقەددەس زېمىننى بۇلغىدى » ، «ھەقىقىي ئۆچ ئېلىش — ئەرەب يېرىم ئارىلىغا كۆمۈلۈپ ئىسلام دۇنياسىغا مەنسۇپ بولغان غايەت زور قىممەتلىك بايلىقنى . . . جىنايەتچىلەرنىڭ كونترول‌لۇقىدىن تارتىۋېلىش كېرەك » دېدى . ئەلۋەتتە ، بۇ مەككە ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن سۆزلەنگەن سۆز بولۇپ ، ئۇنىڭدا خاپىلىق ئامىللىرى مەۋجۇت .

ئەنگلىيىدە چىقىدىغان «يەكشەنبىلىك تايمىس گېزىتى »نىڭ

1993 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى خەۋەر قىلىشچە ، 1992 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئىراننىڭ دىنىي ساھەسىدىكى ئەربابلىرى ۋە دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرى چەت ئەللەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم تەشكىلاتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇلارغا مۇبارەكنىڭ رەھبەرلىكىنى ئاغدۇرۇۋېتىش — ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى ھېسابلىنىدۇ . «ئەگەر مىسىر ئاغدۇرۇلسا ، ئۇ ھالدا پۈتكۈل ئەرەب دۇنياسى ئاغدۇرۇلۇپ كېتىدۇ . ئالدى بىلەن لىۋىيە ، ئاندىن كېيىن ئالجىرىيە ۋە تۇنىس ، ئۇنىڭدىن كېيىن سۇدان ، يەمەن ، ئىئوردانىيە ۋە پارس قولتۇقىدىكى باشقا دۆلەتلەر ئاغدۇرۇلىدۇ . سۇدان بىز بىلەن قولنى قولغا تۇتۇشۇپ جەڭ قىلىۋاتىدۇ . بۇ بىزنىڭ ئۇ يەردىكى تەسىرىمىزنى ئىمكانقەدەر ساقلىغانلىقىمىزدىن بولدى . چۈنكى ئۇ مىسىرغا ئۆتىدىغان مۇھىم دەرۋازا» دېدى . بۇ گەپ ئەگەر راست بولسا ، ئىران رەھبەرلىرىنىڭ مەقسىتىنى خېلى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

سوۋېت ئىتتىپاقى ئافغانىستانغا تاجاۋۇز قىلغاندىن كېيىن ، ئىران ئافغانىستانىدىكى قارشىلىق كۈرسىتىش ھەرىكىتىنى پائال قوللىدى . سوۋېت ئىتتىپاقى ئافغانىستاندىن چېقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئىران ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى كۈچلەرنى قوللايدىغان مۇھىم تاشقى كۈچلەرنىڭ بىرى بولدى . ئافغانىستانىنىڭ ئىچكى ئۇرۇشىدا ئىران شىئە مەزھىپىدىكى پارتىزانلارنى قوللىدى . لېكىن ، سۈننىي مەزھىپىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن ئالاقە قىلدى . ئافغانىستانىنىڭ ئىچكى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىران مەنپەئىتىنى نەزەرگە ئېلىپ ، قاتتىق قول ، كۈچلۈك ئىسلامىزم تۈسىدىكى ھېكمەتيار تەرەپدارلىرىنى ۋە تالىبانلارنى قوللىماي ، بىر قەدەر مۆتىدىل بولغان رابانى تەرەپدارلىرىنى قوللىدى . ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تاشقى كاۋكازدىكى دۆلەتلەر مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن ، ئىران بۇ رايونلاردىكى تەسىرىنى كېڭەيتىپ ، ئىدىئولوگىيە

ساھەسىدىكى «بوشلۇق»نى ئىگىلىمەكچى بولدى .

لېكىن ، باشقا ئىسلام دۆلەتلىرىدە پەيدا بولغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ھەممىسىنى ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقارغانلىقىنىڭ نەتىجىسى دېيىشكە بولمايدۇ . باشقا ئەرەب دۆلەتلىرىدە بىرىنچىدىن ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىغا ۋە ئەۋج ئېلىشىغا زۆرۈر بولغان شەرتلەر ۋە ئامىللار ھازىرلانغانلىقتىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى پەيدا بولدى يەنى ئىچكى ئامىل مەۋجۇت بولدى . ئىككىنچىدىن ، نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلىشتىن ئىلگىرى پەيدا بولغان ، بەزىلىرىنىڭ كۆلىمى ناھايىتى چوڭ بولغان . ئۇچىنچىدىن ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغاندەك ، ئىراندىكى ئىسلام ئىنقىلابى ئىرانىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئەھۋالدىكى ئىسلام دۆلەتلىرىگە مۇئەييەن تەسىر كۆرسىتىدۇ . ئىنقىلابنى چىقارمىغاندىمۇ تەسىرى بولىدۇ .

ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىنى چەت ئەللەرگە چىقىرىش سىياسىتى ، شەكسىزكى ، ئالاقىدار دۆلەتلەردىكى ھوقۇقدارلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتكە تەسىر يەتكۈزىدۇ . ئىنقىلاب غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىران ئىنقىلاب مېۋىسىنى قوغداشنىڭ سىرتقى مۇھىت مەسىلىسىگە دۇچ كەلدى . بۇ بىر زىددىيەت ئىدى . سىرتتا قانداقلا قىلغان بىلەن ئىنقىلاب غەلىبىسىنى تېز قولغا كەلتۈرگىلى بولمايتتى . شۇڭا بۇ دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى بىر تەرەپ قىلىشقا توغرا كېلەتتى . بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پايدا - زىيانىنى قانداق مۆلچەرلەپ ، مۇۋاپىق تەڭشەش ئىران ھوقۇقدارلىرىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان مەسىلە بولۇپ كەلدى . زۇڭتۇڭ بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بىر ئىران ئەمەلدارىنىڭ ئېيتىشىچە ، ئىراندىكى ھەممە رەھبەرلەرنىڭ قارىشىچە ، ئىرانىنىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتى ئىنقىلابنى چەت

ئەللەرگە چىقىرىشنى ئاساس قىلىش كېرەك. لېكىن، «بۇ نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئۇسۇلىدا بىزنىڭ خىيالىمىز ئوخشىمايدۇ»، «ئارىمىزدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ قارىشىچە، پۈتۈن دۇنيادىكى، بولۇپمۇ ئوتتۇرا شەرقتىكى ئىسلام ئۆكتىچىلىرىنىڭ ھەربىكتىگە ياردەم بېرىش بىزنىڭ بۇرچىمىز؛ يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ قارىشىچە، ئەگەر ياخشىسى ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ھازىرقى ھۆكۈمەتلىرى بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتنى ساقلاپ، بۇ يەردە پەيدا بولغان ئىسلام دىنىنى گۇللەندۈرۈش يولىدىكى ئۇلۇغ ھەربىكەتنىڭ ئۇچۇرىنى تارقىتىپ چىقىرىشىمىز لازىم.»

§4. ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ ئېكستىرىمزمچىلىرى (ئەسەبىيلىرى)غا ئالاقىدار خەلقئارا تېررورلۇق پائالىيەتلەر

ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تېررورلۇق پائالىيەتلەرنىڭ ئېنىق خەلقئارالىق نىشانى بولىدۇ، يەنە بىر قىسىم تېررورلۇق پائالىيەتلىرى ئۆز دۆلىتىنىڭ ھۆكۈمىتىگە قارىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن بەزىلىرى چەت ئەللىكلەرگىمۇ چېتىلىدۇ، بەزىلىرى چەت ئەللەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭدىمۇ مۇئەييەن خەلقئارالىق خۇسۇسىيەت بولۇپ، بىر خىل خەلقئارا ھادىسە ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەربىكەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان تېررورلۇق كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. 1996 - يىلى 3 - ئايدا شامشەيىختە خەلقئارا تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش بويىچە ھۆكۈمەت باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىلدى (يىغىن نامى كېيىن تىنچلىق ئۇرنانقۇچىلارنىڭ خەلقئارا ھۆكۈمەت باشلىقلىرى

يەغمىنىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئوتتۇرا شەرقنىڭ تىنچلىق مۇساپىسىنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى تەكىتلەندى) .

بەزى تەشۋىقات ۋاستىلىرىدە ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى كۆپ ھاللاردا زوراۋانلىق بىلەن ، بولۇپمۇ تېررورلۇق بىلەن چېتىپ قويۇلىدۇ . بەزى دۆلەتلەردىكى ئەسەبىي ئىسلامىزمچىلار ھەقىقەتەن زوراۋانلىق ، ھەتتا تېررورلۇق پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانىدى . يېقىنقى 20 نەچچە يىلدىن بۇيان ، تېررورلۇق پائالىيىتىنىڭ تۇنجى قېتىملىق دولقۇنى 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا پەيدا بولدى . 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى پارتلىدى . بۇنىڭغا بەزى تېررورلۇق پائالىيەتلىرىمۇ يانداشتى . 1979 ـ يىلى 11 ـ ئايدا سەئۇدى ئەرەبىستاندا مەسجىدۇل ھەرەمگە ھۇجۇم قىلىش ۋەقەسى پەيدا بولدى . بىر قىسىم ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى پادىشاھنى ۋە ئوردىدىكى باشقا ئادەملەرنى مەسچىتكە قامىۋېلىپ ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنى «خەلىپە دۆلىتى» گە ئۆزگەرتمەكچى بولدى . 1981 ـ يىلى مىسىرنىڭ زۇڭتۇڭى ساداتنى ئۆلتۈرۈۋېتىش ۋەقەسى بولدى . 1983 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئىككى نەپەر ئىسلامىزمچى پارتلىتىش دورىسى قاچىلانغان ئاپتوموبىلنى ئامېرىكىنىڭ لىۋاندىكى ئەلچىخانىسىغا ھەيدەپ بېرىپ ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدە پارتلىتىۋەتتى . بۇنىڭدا ئامېرىكا ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك بىرنەچچە ئەمەلدارىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 69 ئادەم ئۆلدى . شۇ يىلى 10 ـ ئايدا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا ئۇرۇش قىلىش ئەترىتى ۋە فرانسىيە پاراشوتچى قىسىملىرى بېيرۇتتا ئىسلام جىھاد تەشكىلاتىنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدىكى ھۇجۇمىغا ئۇچراپ ، ئامېرىكا ئەسكەرلىرىدىن 241 ئادەم ، فرانسىيە ئەسكەرلىرىدىن 58 ئادەم ئۆلدى . شۇ يىلى 12 ـ ئايدا ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئامېرىكا ۋە

فرانسىيىنىڭ كۇۋەيتتىكى ئەلچىخانىلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ ، ئالتە ئادەمنى ئۆلتۈردى ، 70 ئادەمنى يارىدار قىلدى .

70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرى پەيدا بولغان تېررورلۇق ۋەقەلىرىدىن كېيىن ، 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرى يەنە بىر قاتار تېررورلۇق ۋەقەلىرى پەيدا بولدى . مەسىلەن ، 1993 ـ يىلى نيۇيوركتىكى مانخاتتون دۇنيا سودا مەركىزىنىڭ بىناسى پارتلىتىۋېتىلدى ، بوئىنۇس ئايرىستىكىسى يەھۇدىي مۇھاجىرلار مەركىزى پارتلىتىۋېتىلدى . 1992 ـ يىلىدىن كېيىن ئالجىرىيىدە نەچچە مىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . 1992 ـ يىلىدىن 1993 ـ يىلىغىچە مىسىرغا بارغان سایاھەتچىلەر زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى . 1993 ـ يىلى مىسىرنىڭ پاكىستاندىكى باش ئەلچىخانىسى ئاپتوموبىلغا قاچىلانغان بومبا بىلەن پارتلىتىۋېتىلدى . بۇلار ھەقىقەتەن ئادەمنى چۆچۈتىدۇ . 1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مىسىر خەلق پارلامېنتىنىڭ باشلىقى مەھقۇپ ، 1993 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئاسيۇت ئۆلكىلىك ساقچى ئىدارە باشلىقىنىڭ يارەمچى گېنېرال مايور مۇھەممەد ھىمىل ، 1994 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مىسىر دۆلەتلىك خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى گېنېرال خەللات قاتارلىقلار ئۆلتۈرۈۋېتىلدى . زۇكتۇك مۇبارەك 1995 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئەددىس ئەبەبەدە قەستكە ئۇچراپ ، ماشىنىسىغا 12 تال ئوق تېگىپ قازا قىلغىلى تاس قالدى .

90 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىمۇ تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى چەكلىۋالغىلى بولمىدى . ئىسرائىلىيىنىڭ چوڭ سايلىمىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتكەت تۆت قېتىملىق ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدىكى پارتلىتىش ۋەقەسى قاتارلىق ۋەقەلەر ئۈزۈلمىدى . لېكىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى تېررورچىلار دېيىلمىغان بولسا ، بەك ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولىدۇ . ئەمەلىيەتتە بۇنداق تېررورلۇق بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئۇلارنىڭ

ئىچىدىكى ئەسەبىيلەردۇر . مىسىردا «ئىسلام تەشكىلاتى» ، «جىھاد تەشكىلاتى» قاتارلىق ئېكستىرىمىزمچى تەشكىلاتلار تېررورلۇق قىلىدۇ . بەزى دۆلەتلەردە زوراۋانلىقنى تەشەببۇس قىلمايدىغانلار ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئىچىدە يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەيدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، تېررورلۇقنىڭ تەبىرى توغرىسىدىمۇ ئوخشىمىغان چۈشەنچىلەر مەۋجۇت . مەسىلەن ، لىۋان زۇڭتۇڭى تېررورلۇققا قارشى خەلقئارا دۆلەت باشلىقلىرى يىغىنىغا قاتناشمايدىغانلىقى توغرىسىدا ئىزاھات بەرگەندە تەكىتلەپ : «تېررورلۇق بىلەن قانۇنلۇق قارشىلىق كۆرسىتىشنىڭ مەنىسىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ .» دېدى .

خەۋەرلەردىن قارىغاندا ، ياۋروپا ، ئامېرىكىدىكى بەزى دۆلەتلەر ، مەسىلەن ، دانىيە ، شۋېتسارىيە ، ئەنگلىيە ، گېرمانىيە ، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردىمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىنىڭ پائالىيەت قىلىدىغان بازىسى ، پاناھلىنىدىغان ماكانلىرى بار ئىكەن .

تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنىڭ پەيدا بولۇش ۋە ئەۋج ئېلىشىغا نۇرغۇن ئامىللار سەۋەبچى بولىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، جەمئىيەتتىكى ئادالەتسىزلىك ، نامراتلىق قاتارلىق ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ، ئەمەلدارلارنىڭ چىرىكلىشىشى ، مۇستەبتىلىكى قاتارلىق سىياسىي سەۋەبلەر ، باشقا دۆلەتلەر تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ ، ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرا شەرق ئىشلىرىغا قول تىقىشى ، بولۇپمۇ پارس قولتۇقى ئۇرۇشىغا 500 مىڭ ئەسكەر يۆتكەپ كېلىپ ، ئىسلام دىنىنىڭ كىندىك رايونىدا تۇرغۇزۇشنىڭ پەيدا قىلغان پىسخىك تەسىرى ، دۇنيادىكى ئىسلام ئىشلىرىغا مۇئامىلە قىلىشتا ئامېرىكىنىڭ ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلەپ ئىككى ياقلىمىلىق ئۆلچەم قوللىنىشى ، ھوقۇقدارلارنىڭ «ئامېرىكىغا يېقىن بولۇش» سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ۋە رەقىبلەر

ئوتتۇرىسىدا داۋاملاشقان ئۆچ ئېلىش ۋە ئۆچ ئېلىشقا قارشى تۇرۇش قاتارلىقلارنى مەلۇم بىر دۆلەتنىڭ تەسىرى ، قوزغىشى ، كونترول قىلىشى ۋە پىلانلىشىغا يېقىن قويغىلى بولمايدۇ . ئەلۋەتتە ، بۇ ئالاقىدار دۆلەتلەرنىڭ تېررورلۇقنى قوللىشى مۇھىم ئەمەس ، دېگەنلىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ .

ھازىر كىشىلەر سۆزلەۋاتقان «تېررورلۇق» پائالىيەتلىرىنىڭ مەزمۇنى مۇرەككەپ ، خاراكتېرى پەرقلىق بولۇپ ، ئۇنىڭدا دائىرىسىنى ئېنىق بەلگىلەشكە توغرا كېلىدۇ . ئۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي رەقىبلەرنى يوقىتىپ ، بىگۇناھ كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈش ، جامائەت تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ، جەمئىيەتنى ئادالەتسىزلىككە پاسسىپ ئىنكاس قايتۇرۇش ، خاتا كۆرەش ئۇسۇلى قاتارلىق مەزمۇنلار بولىدۇ .بەزىلەر ھەتتا زۆرۈر بولغان ھەققانىي كۆرەشلەرنىمۇ «تېررورلۇق پائالىيەتلىرى» قاتارىغا كىرگۈزۈۋالىدۇ . سىياسىي مەيدان ئوخشاش بولمىغانلىقتىن ، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ «تېررورلۇق پائالىيەتلىرى»گە بېرىدىغان تەبىرىدىمۇ ھەمىشە تالاش ـ تارتىش پەيدا بولىدۇ . مەسىلەن ، ئىسرائىلىيىنىڭ زەربىدار ئەترەتلەرنى ئەۋەتىپ پەلەستىن ئازادلىق تەشكىلاتى ، خاماس ياكى لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىنى ئۆلتۈرۈش ياكى تۇتقۇن قىلىشى ، لىۋان ئاللا پارتىيىسىنىڭ ئىسرائىلىيە ئىشغال قىلىۋالغان «خەۋپسىز رايون»لاردا ئىسرائىلىيە ئەسكەرلىرىگە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش خاراكتېرىدە ھۇجۇم قىلىشى قاتارلىقلار تېررورلۇق پائالىيىتى ھېسابلىنامدۇ ـ يوق دېگەن مەسىلە تالاش ـ تارتىش ئۇستىدە بولۇپ ، پىكىرنى بىرلىككە كەلتۈرۈش تەس بولۇۋاتىدۇ . 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايدا 16 ئەرەب دۆلىتىنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىرى يىغىن ئېچىپ ، تېررورلۇققا قارشى تۇرۇشنىڭ تاكتىكىلىق لايىھىسىنى تۈزدى ، ئەرەب دۆلەتلىرىگە ھەقىقىي ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، رەڭگارەڭ تېررورلۇقلار بىلەن

كۆرەش قىلىشنى ، تېررورچىلارنىڭ ئەڭەب زېمىنىدا بازا
قۇرۇشنى ياكى تېررورلۇق پائالىيەتلىرىنى پىلانلىشى ،
ئۇيۇشتۇرۇشى ۋە يولغا قويۇشنى رەت قىلىشنى مۇراجىئەت
قىلدى . يېغىن تېررورلۇق بىلەن غەيرىي تېررورلۇقنىڭ
چېگراسىنى ئايرىشنى ئوتتۇرىغا قويدى . تېررورلۇق دېگەن
تەشكىللىك زوراۋانلىق ھەرىكىتى بولۇپ ، «ئىشغال قىلىۋېلىنغان
زېمىندىكى خەلقنىڭ ئىشغال قىلىۋېلىنغان زېمىنىنى ئازاد
قىلىش يولىدا ئېلىپ بارغان قوراللىق كۆرىشى» بىلەن تۇپتىن
ئوخشىمايدۇ ، دەپ قارىدى .

ئون بەرىنچى باب

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى

كىشىلەر ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ ئىستىقبالىغا ، يەنى بىر خىل «ئىدىئولوگىيە» ، بىر خىل «ئىجتىمائىي ئىنقىلاب» ، بىر خىل «ئىجتىمائىي ئەندىزە» ، بىر خىل «ئىجتىمائىي تۈزۈم» سۈپىتىدە ئاخىر مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ـ قازانماسلىقىغا كۆڭۈل بۆلىدۇ .

«مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش» دېگەندە ، دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىش ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىتىنى تىكلەش كۆزدە تۇتۇلسا ، شۇنداق دېيىش كېرەككى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىران ، سۇدان ، ئافغانىستاندىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەتتە «مۇۋەپپەقىيەت» قازاندى .

«مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش» دېگەندە ، ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ زامانىمىزدىكى ئىجتىمائىي مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ ، جەمئىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش كۆزدە تۇتۇلسا ، شۇنداق دېيىش كېرەككى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىران ، سۇدان ، ئافغانىستاندىن ئىبارەت ئۈچ دۆلەتتە تېخى مۇۋەپپەقىيەت قازانمىدى . بۇ يەردىكى مۇھاكىمىزدە كېيىنكى مەنىدىكى مۇۋەپپەقىيەت كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مەۋجۇت بولۇشى ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ زامانىمىزدىكى ئىجتىمائىي

مەسىلىلىرىنى «مۇۋەپپەقىيەتلىك» ھەل قىلغانلىق ھېسابلانمايدۇ .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنىڭ بەزى دۆلەتلەردە غەلىبە قىلالىشى ئۇ قارشى تۇرغان ۋە ئاغدۇرۇۋەتكەن ھاكىمىيەتنىڭ چىرىكلىشىپ كەتكەنلىكى ، ئىقتىدارسىزلىقى ، لەنەتكە قېلىشى تۈپەيلىدىن كىشىلەرنىڭ ئىسلامىزمغا مايىل بولغانلىقى ، ئۈمىد باغلىغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ . لېكىن ئۇنىڭ پاك ، يۇقىرى ئۇنۇملۇك ئىش قىلىدىغان ، مۇستەقىل ، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولىدىغان ، دېموكراتىك ـ ئادىل ، گۈللەنگەن كۆچلۈك ، خەلق ئالقىشلايدىغان ھاكىمىيەت قۇرۇپ چىقىش ـ چىقالماسلىقى باشقا گەپ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىمۇ شۇنداق شەكىلنى ئۆزگەرتىپ ، مەزمۇنىنى ئۆزگەرتمەيدىغان «ئىنقىلاب» بولۇپ ئالامدۇ ياكى ھەقىقىي دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب بولامدۇ ؟ بۇنى ئەلۋەتتە ۋاقىت ۋە ئەمەلىيەت ئىسپاتلىشى كېرەك .

ئىسلام دىنىنى چاقىرىق قىلىپ ، خەلق بىزار بولغان دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇۋېتىشنىڭ نىشانى ئېنىق بولدى ، كىشىلەر ئۇنى چۈشىنەلىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى نىشانىنى كۆرسىتىپ بېرىش ، كۈرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بېرىش ، قوشۇن تەشكىللەش ۋە قوماندانلىق قىلىش رولىنى ئويناندى . شۇڭا ئۇنىڭ ئۇنۇمىنى كۆردى . لېكىن ، ئىسلام دىنىنى چاقىرىق قىلىپ ، خەلق ئارزۇ قىلغان دېموكراتىك ـ ئادىل ۋە گۈللەنگەن ـ كۆچلۈك ، زامانىۋىلاشقان دۆلەتنى قۇرۇش نىشانى بىر خىل غايە بولۇپ ، كىشىلەرگە ئېنىق ئەمەس ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئۆزىدىمۇ دەۋر خۇسۇسىيىتى ۋە ئالدىن كۆرەرلىك كەم . ئىسلام دىنىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى شانلىق ئۇلگە ۋە يۈكسەك ئەقىدە ئارقىلىق كەلگۈسىنىڭ نىشانىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ .

شۇڭا ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسى يولغا قويۇلغاندىن كېيىنكى «ئىسلامشتۇرۇش مۇساپىسى»نى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى»نى تەھلىل قىلىپ كۆرسەك ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئەندىزىسىنىڭ كەلگۈسىدىكى تەقدىرىنى تەتقىق قىلىشىمىزغا پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن .

§1 . ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى

«ئىسلاملاشتۇرۇش» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى غەيرىي مۇسۇلمان دۆلىتىنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپ ، ئۇنى مۇسۇلمان دۆلىتى ياكى ئىسلام دۆلىتىگە ئۆزگەرتىش دېگەنلىكتۇر . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى سۆزلەۋاتقان «ئىسلاملاشتۇرۇش»قا يەنە بىر مەنە مۇسۇلمان ، يەنى مۇسۇلمانلار كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان ياكى دىندىن تاشقىرى مىللەتچىلەر ھاكىمىيەت تۈتۈۋاتقان دۆلەتلەردە ئىسلام ئىنقىلابى قىلىپ ، ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇپ ، شەرىئەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش لازىم ، دېگەن مەنە قوشۇلغان .

ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى «ئىسلاملاشتۇرۇش» نى ئاساسى تەشەببۇس قىلىدۇ . ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشتىن ئىلگىرى خەلق ئاممىسىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتىنى قوللىشىنى ۋە ئۇنىڭغا قاتنىشىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ، «ئىسلاملاشتۇرۇش»نى تەكىتلەيدۇ ؛ يېڭى ھۆكۈمەت قۇرغاندا ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن «ئىسلاملاشتۇرۇش»نى تەكىتلەيدۇ ؛ ئىسلام ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىلدە «دۆلەتنى دىن بىلەن ئىدارە قىلىش» يولىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ . بىز ئىراندا كۆرگەن «ئىسلاملاشتۇرۇش» تۆۋەندىكى ئۈچ جەھەتتىن ئىزچىللاشتۇرۇل-

غان ۋە يولغا قويۇلغان .

1 . دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خاراكتېرىنى كاپالەتلەندۈرۈش

ئاساسلىقى مۇنداق ئۈچ جەھەتتىن كاپالەتلەندۈرۈلىدۇ : (1) ئىراننىڭ شىئە مەزھىپىدە فەقىھلەر دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ھوقۇقىنى قولغا ئېلىپ ، ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتمەسلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈپ ، «ھاكىملىق ئاللاغىلا مەنسۇپ» دېگەن ئەقىدىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ . ئەگەر چوڭ فەقىھ ئاللا تەينىلىگەن خەلىپە ھېسابلىنىپ ، پەقەت شۇ كىشى ئاللاغا ۋاكالىتەن دۆلەتنى ئىدارە قىلىدىغان ، خەلقنى باشقۇرىدىغان ، دۆلەتنىڭ مەنسۇى داھىيىسى بولالايدۇ . (2) ۋەزىپىدە ۋە ھوقۇقتا فەقىھ دۆلەتنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلەيدىغان بولۇشى كېرەك . ئىراننىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتى پارلامېنت ۋە زۇڭتۇڭ تەسىس قىلغان بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ئۇ قانۇن چىقىرىدىغان ئالىي ئورگان ئەمەس ، زۇڭتۇڭمۇ ئەمەلىيەتتە دۆلەت ئالىي ھوقۇقىنىڭ ئىجرا قىلغۇچىسى ۋە ۋەكىلى ئەمەس . چۈنكى بۇ ئىككىسىنىڭ ئۈستىدە فەقىھلەردىن تەركىب تاپقان ھامىيلىق قىلىش كومىتېتى ۋە مەنسۇى داھىي بولىدۇ . پارلامېنت ماقۇللىغان قانۇن لايىھىلىرى زۇڭتۇڭ تەستىقلىغاندىن كېيىن ھامىيلىق قىلىش كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈشىگە سۇنۇلۇشى كېرەك . ھامىيلىق قىلىش كومىتېتى ئەگەر يېڭى قانۇن لايىھىسىنى ئىسلام روھىغا زىت كېلىدۇ دەپ قارىسا ، ئۇنى ماقۇللىماي ، قايتىدىن مۇھاكىمە قىلىشقا تاپشۇرۇۋېتىدۇ . ئەگەر چاتاق يوق دەپ قارىسا ، مەنسۇى داھىينىڭ ئاخىرقى تەستىقلىشىغا يوللاپ بېرىدۇ . (3) ھاكىمىيەتنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خاراكتېرىنى كاپالەتلەندۈرۈش

ئۇچۇن ، سىياسىي تۈزۈلمىدە بىر پارتىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ياكى ھەممە سىياسىي پارتىيىلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك .

ئىراننىڭ موللىلىرى قانداق ئادەملەر ؟ ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئوتتۇرا قاتلام جەمئىيەتتە ياكى موللىلار جەمئىيىتىدە دۇنياغا كەلگەن . كىچىكىدىن ئىسلام مەدەنىيىتىنى بىلەن تەربىيىلەنگەن ، خېلى يۇقىرى مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە ، يۇقىرى دەرىجىلىك موللىلار ئىسلام ئەقىدىلىرى ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرى توغرىسىدا مول بىلىمگە ئىگە . بۇ جەھەتتە چوڭقۇر تەتقىق قىلغان ، كىتابلار يازغان ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە ، كىشىلەر تەرىپىدىن ھۆرمەتلىنىدىغان داھىيلار ھېسابلىنىدۇ . ئېتىقاد مۇناسىۋىتى تۈپەيلىدىن ، موللىلار مەسىلىلەرگە قاراشتا ۋە مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىشتا كۆچلۈك دىنىي تۇسكە ۋە دىنىي چەكلىمىلىككە ئىگە بولۇپ ، ئۇلار ئىدىيىدە مۇتەئەسسىپ ، ئۇلارنىڭ ھازىرقى زامان ئېڭى ئاجىز ، ئۇلار دىكتاتورا يۇرگۈزسە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمنىڭ يولىدىن چەتنەپ كەتمەيدۇ .

2 . مۇناسىپ ئىقتىسادىي تۈزۈمنىڭ بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ۋە مۇئەييەن ئىجتىمائىي سىنىپلارغا تايىنىش

دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خاراكتېرىنى ساقلاش ئۇچۇن ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ئىقتىسادىي تۈزۈمنى دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈم مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنىڭ ئاساسى قىلىش ، مۇئەييەن ئىجتىمائىي سىنىپلارنى دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ تايانچىسى قىلىش لازىم . ئۇ بولسىمۇ ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئېتىراپ قىلغان خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ۋە ئاشۇ خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنى قوغدايدىغان

پومېشچىكلار سىنىپى ۋە بۇرژۇئازىيە سىنىپىدىن ئىبارەت . يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ۋە پومېشچىك ـ بۇرژۇئازىيە سىنىپلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچراتماسلىق شەرتى ئاستىدا ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئىقتىساد ۋە يەر ئىسلاھاتىنى يولغا قويدى . پادىشاھ جەمەتىنىڭ ۋە پادىشاھ جەمەتى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولغان كىشىلەرنىڭ مال ـ مۇلكى تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن ، چوڭ كاپىتالىستلار كارخانىلىرى ۋە چوڭ پومېشچىكلارنىڭ يەرلىرى دۆلەت تەرىپىدىن سېتىۋېلىنىدى . چوڭ كاپىتالىستلار ۋە چوڭ پومېشچىكلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ مال ـ مۇلۇككە زىيان بولماستىن ، بەلكى مال ـ مۇلۇكنىڭ ئالماشتۇرۇلۇشى بولدى . ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ مەنپەئىتى قوغداپ قېلىنىدى . لېكىن بۇ تەدبىرلەر يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشكە پايدىلىق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى شەھەرلەردىكى ئوتتۇرا ، تۆۋەن قاتلامدىكى ئاممىنىڭ ۋە كەڭ دېھقانلارنىڭ تەلىپىنى مەلۇم دەرىجىدە قاندۇرۇپ ، ھەمدە دۆلەتنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرىدىن تالىشىدىغان بۇرژۇئازىيە سىنىپى (ئۇنىڭ ۋەكىلى شۇ چاغدىكى دىندىن خالى مىللەتچىلەر ئىدى) نى تىزگىنلەپ ، يېڭى ھاكىمىيەت تايىنىدىغان پومېشچىكلار سىنىپىنى كۈچەيتىپ ، ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنى كاپالەتلەندۇرىدىغان ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ۋە ئۇ تايىنىدىغان كۆچلۈك ئىجتىمائىي سىنىپلارنىڭ بولۇشىنى كاپالەتلەندۇردى .

3 . شەرىئەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلۇشىنى كاپالەتلەندۇرۇش

دۆلەت ھاكىمىيىتى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خاراكتېرىنى قوغداش ئۈچۈن ، يۇقىرىقىلاردىن باشقا ، شەرىئەت بىلەن كاپالەتلەندۇرۇش لازىم .

ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئىران تۆۋەندىكى ئۇچ ئىشنى قىلدى : (1) ئىسلام ئاساسىي قانۇنىنى تۈزۈپ ، دۆلەتنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خاراكتېرىنى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىر گەۋدە قىلىنغان شەكلىنى قانۇن جەھەتتىن بەلگىلەپ ، ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىي ئىگىلىك تۈزۈمى بولىدىغانلىقىنى بېكىتتى ؛ (2) شەرئىەتنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ ، دۆلەت ۋە جەمئىيەت تۈرمۇشىنى قېلىپلاشتۇرۇپ ، ئۇنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم يولىغا سالدى ؛ (3) ئىسلام ئاساسىي قانۇنىغا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ ئەسلىدىكى روھىغا ئاساسەن ، بىر تۈركۈم يېڭى قانۇن ـ قائىدە ، نىزامنامە ۋە تۈزۈملەرنى تۈزۈپ ، ئۇلارنى شەرئىەتنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتى قىلىپ ، يېڭى دۆلەتنىڭ سىياسىي ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇردى .

يېقىنقى ئېيتقاندا ، دۆلەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ھەممە تەرەپ «ئىسلاملاشتۇرۇش»نى تەكىتلىدى . پۈتۈن مەملىكەتنى «دىن بىلەن ئىدارە قىلىش» كەيپىياتى قاپلاپ كەتتى . ئاممىنىڭ كەيپىياتى كۆتۈرەڭگۈ بولدى . مۇرەسسە قىلىدىغان ھېچقانداق ئىمكانىيەت قالمىدى . مۇشۇنداق كەيپىياتنىڭ قوماندانلىقىدا ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ۋە ئۇنى قوللايدىغانلار ئۆزىگە ئىنتايىن ئىشەنىدى ، ھەممىگە پەرۋا قىلمىدى . ھەممە ئىشتا غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنىدى . «چەت ئەللەرگە ئىسلام ئىنقىلابىنى چىقىرىش» ، «دۇنيا ئىسلام ئىنقىلابى» قوزغاش ئۇچۇن ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ ھەممە يېرىدە ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ، دىندىن تاشقىرى ھەممە ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى . ئۇلار بەزى چوڭ غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى . لېكىن ئون نەچچە يىلدىن كېيىن ، ۋەزىيەت ئۇلارنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئۆزگەرمىدى : چەت

ئەللەرگە ئىسلام ئىنقىلابىنى چىقىرىش ئاسان بولمىدى . بەلكى بۇ ئىش ئۆزىنىڭ يېتىم قېلىشىغا سەۋەب بولدى ؛ دۇنيا ئىسلام ئىنقىلابىنىڭ ئۇچقۇنى ئىسلام دۇنياسىدىن چىقالمىدى ، ئۇچقۇن كۆندىن ـ كۆنگە ئاجىزلاپ كەتتى ؛ دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋېتىش يولىدا ئومۇميۈزلۈك چەكلىنىپ قېلىپ ، ئومۇميۈزلۈك تىرىشىشكە ئۆزگەردى ؛ يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ئىلاھىي ھاكىمىيەت ئۆزىدىكى مەسىلىلەر تۈپەيلىدىن ، جەمئىيەتتە مۇقىمسىزلىق پەيدا بولۇشقا باشلىدى ؛ دېموكراتىيە كېڭەيمىدى ، بەلكى تارىيىپ كەتتى ؛ ئادالەتسىزلىك تۈگىتىلمەي ، بۇرۇنقىدەك مەۋجۇت بولۇۋەردى ؛ ئىشسىزلىق بىرمەھەل ياخشىلانغان بولسىمۇ ، كېيىنرەك يەنە يامانلىشىپ كەتتى ؛ ئىگىلىك سەل تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق كۆندىن ـ كۆنگە ئېشىپ كەتتى ؛ خەلق تۇرمۇشىدا ئەسلىگە كېلىش بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىنقىلابتىن بۇرۇنقىغا قارىغاندا كۆپ تۆۋەن بولدى ؛ كوچىلارغا چىقىپ نامايىش قىلىدىغان ئىشلار يەنە پەيدا بولدى .

يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ھاكىمىيەت ئەتراپىدىكى مۇھىتنى تونۇش ۋە ئۇنىڭغا ماسلىشىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئوبيېكتىپ مۇھىت ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ . شۇڭا ، يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ فاڭجېن ـ سىياسەتلىرىنى ھەمىشە تەڭشەپ ، قانۇن ـ نىزاملىرىنى تۈزىتىپ تۇرۇش نورمال ئىش ، بۇ يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنىڭ ئاساسىي شەرتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى بىلەن كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ قانداق «تەرتىپكە سالغاندا» ۋە «تۈزەتكەندە» «مۇۋاپىق» بولىدۇ دېگەن مەسىلىدىن ئىبارەت بولۇپ ، تۈپ مەقسەتتىكى ، «دۆلەتنى دىن بىلەن ئىدارە قىلىش»نى يولغا قويۇش ـ قويماسلىقتىكى ئىختىلاپ ئەمەس . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنى تەتقىق

قىلىشىمىزغا نىسبەتەن ئىنتايىن ئاز ، ئەڭ مۇھىمى ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىختىلاپ پەيدا بولغان ـ بولمىغانلىقىغا قاراش ئەمەس ، بەلكى «تەرتىپكە سېلىش» ۋە «تۈزىتىش»نىڭ يۆنىلىشىگە ۋە چوڭقۇرلۇقىغا ، يەنى «كۆچەيتىش» يۆنىلىشىگە ياكى «ئاجىزلىتىش» يۆنىلىشىگە قاراپ تەرەققىي قىلىۋاتامدۇ ـ يوق ؟ غەيرىي پرىنسىپال كىچىك ئۆزگىرىشلەرمۇ ياكى فاكتىن ـ سىياسەتلەرگە چېتىلىدىغان چوڭ ئۆزگىرىشلەرمۇ ؟ «كەڭ قويۇۋېتىش» ۋە «ئۆزگەرتىش» قايسى مەسىلىلەردە ئىپادىلەندى ؟ ئىچكى ئىختىلاپ ئىچكى بۆلۈنۈش ۋە يىمىرىلىشكە ئېلىپ بارامدۇ ـ يوق ؟ شۇنداق كېتىۋەرسە ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىدا ئاخىر سۇيىقەت ئۆزگىرىش بولامدۇ ـ يوق ؟ دېگەنلەرگە قاراش كېرەك . تۆۋەندە ئاتالمىش «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى» مەسىلىسىنى دۆلەت ھاكىمىيىتى ، ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە فاكتىن ـ سىياسەتتىن ئىبارەت ئۈچ جەھەتتىكى ئۆزگىرىشتىن مۇھاكىمە قىلىمىز .

§ 2 . غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى

ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنى يولغا قويغان دۆلەتنىڭ مەقسىتى ئىسلاملاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ، ھەمدە ئۇنى ئۈزلۈكسىز كۆچەيتىشتىن ئىبارەت . ئەمىسە ، نېمە ئۈچۈن «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى» پەيدا بولۇپ ، يۇقىرىقى مەقسەتنىڭ ئەكسىچە ئىش قىلىدىغان ئەھۋال بولدۇ ؟

دەۋر تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ ، تۇرمۇش ئۆزگىرىۋاتىدۇ . يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ئىلاھىي ھاكىمىيەت دۆلىتى مەۋجۇت بولۇش ۋە تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن ، ئۆزىنى ئۈزلۈكسىز «تەرتىپكە سېلىپ» ، «ئىسلاھ قىلىپ» ، «مۇكەممەللەشتۇرۇپ» دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ، تۇرمۇشنىڭ ئۆزگىرىشىگە ماسلاشتۇرۇپ

بېرىشى لازىم . بۇ «تەرتىپكە سېلىش» ، «ئىسلاھ قىلىش» ۋە «مۇكەممەللەشتۈرۈش» جەريانى داۋاملىشىپ باردىغان جەريان بولىدۇ ، «ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى» «ئىسلاملاشتۇرۇش»نى شەكىلدىن مەزمۇنىغىچە ئۇزلۇكسىز تۇزىتىدىغان ، تولۇقلايدىغان ، ئۆزگەرتىدىغان ، يېڭىلايدىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرىدىغان جەريان بولىدۇ . بۇ جەريان كىشىلەر ئېيتقان «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى»دۇر . بۇنى «ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىنىڭ ئۆزگىرىش ، يېڭىلىق يارىتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇساپىسى» دېسە ، تېخىمۇ توغرىراق بولۇشى مۇمكىن . ئەمدى بۇ مۇساپىنى كونكرېت تەھلىل قىلىپ كۆرەيلى .

1 . دۆلەت ھاكىمىيىتى

ھاكىمىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى تۆۋەندىكى ئىككى جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ : (1) ھاكىمىيەتنىڭ يۇگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان قاتتىق قول مۇللىلار «تەرتىپكە سېلىش» ۋە «كەڭ قويۇپ بېرىش»كە رازى ئەمەس . لېكىن ئۇلارنىڭ بۇنداق پوزىتسىيىسى ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ، يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشكە پايدىسىز بولۇپلا قالماستىن ، دۆلەت ئىقتىدارىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشكىمۇ پايدىسىز بولىدۇ . ۋەھالەنكى ، ئېغىر ۋەزىيەت ئالدىدا ، قىينىچىلىقتىن قۇتۇلۇپ ، يېڭى ھاكىمىيەتنى ساقلاپ قېلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ، ئۇلاردىمۇ «تەرتىپكە سېلىش» ۋە «كەڭ قويۇپ بېرىش» مەسلىسىدە باشتا ئازراق يول قويۇشقا مەجبۇر بولىدۇ . كېيىن يەنىمۇ چوڭ يول قويىدۇ . مەسىلەن ، ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، «چەت ئەللەرگە ئىسلام ئىنقىلابىنى چىقىرىش»نى ئاشكارا چاقىرىق قىلدى . نەتىجىدە ، ئەتراپىدا

دۇشمەننى كۆپەيتىۋالدى . ھازىر بۇ سىياسەتنى تەرتىپكە سېلىشقا مەجبۇر بولدى . كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش تەرەپدارلىرىنىڭ داھىيسى راپسانجانى 1996 - يىلى 2 - ئايدا «باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىدۇ»غانلىقىنى جاكارلىدى . نەتىجىدە ، تۆۋەندىكىدەك ۋەزىيەت پەيدا بولدى : قاتتىق قول تەرەپدارلىرى ئۆز مەيدانىدا چېكىنۈپ ، «تەرتىپكە سېلىش»قا ۋە «ئىسلاھ قىلىش»قا قارشى تۇرسا ، ئاممىنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرايتتى . ئەگەر مەجبۇرىي مۇرەسسە قىلسا ۋە يول قويسا ، ئاممانى ئۇلارنى ئەل رايىغا باقتى دەپ قارىماي ، ئۇلاردىن مىننەتدار بولمايتتى . ئەكسىچە ئۇنى كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ غەلىبىسىنىڭ نەتىجىسى دەپ قارايتتى . شۇڭا ، قاتتىق قول تەرەپدارلىرى بارغانسېرى ئاممىدىن ئايرىلىپ قالدى ، ئۇلارنىڭ ئاممانى ئېچىدىكى ئىناۋىتى كۈنسايىن تۆۋەنلەپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ھوقۇقىمۇ تەبىئىي ئاجىزلىدى . قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى بىلەن كۈچلۈك سېلىشتۇرما بولغىنى شۈكى ، كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش تەرەپدارلىرىنىڭ ئاممانى ئېچىدىكى ئىناۋىتى كۈنسايىن ئېشىپ ، ئۇلار ئاممىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئىگە بولدى . دۆلەتنىڭ چوڭ تەدبىرلىرىنى بەلگىلەشتە بارغانسېرى چوڭ تەسىرى ۋە رولىنى جارى قىلدۇردى . مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا ، ئىراندىكى ئىسلام ھاكىمىيىتىدە رەھبەرلىك قىلغۇچى ئورۇندا تۇرغان كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار تەرەپدارلىرىنىڭ ئەمەلىي رولى كۈچەيدى . ئىناۋىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . رەھبەرلىك قىلغۇچى ئورۇندا تۇرىدىغان قاتتىق قول تەرەپدارلىرىنىڭ رولى ئاجىزلىدى ، ئىناۋىتى چۈشۈپ كەتتى . ئەگەر ئىككى تەرەپنىڭ ئورنى ئۆزگىرىپ «كۈچتە تەڭ» بولالىسا ياكى ئالمىشىپ كەتسە ، ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ خاراكتېرىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولىدۇ . (2) كونكرېت ئىش

بىلەن شۇغۇللىنىش تەرەپدارلىرىنىڭ ئورنى كۆچەيگەندىن كېيىن ، ئۇلار قانۇن چىقىرىش ۋە ھامىيلىق قىلىش ئورگانلىرىدا تېخىمۇ كۆپ ئورۇنغا ئىگە بولۇشقا ئىنتىلدى . 1996 ـ يىلى 3 ـ ئايدىكى پارلامېنت سايلىمىدا ئىراندىكى ئىككى تەرەپ قاتتىق تىركەشتى ، ھەتتا ئاشكارا بايانات ئېلان قىلىپ قارشى تەرەپكە ھۇجۇم قىلدى . مانا بۇ ئاشۇ ھوقۇق تالىشىشنىڭ ئىپادىلىنىشى بولدى .

2 . ئىجتىمائىي تۈزۈم

ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەندىلا خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنى ئېتىراپ قىلدى . ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئىدىيىسى ۋە ئۇنىڭ مۇكەممەل ئىجتىمائىي تۈزۈمى قەبىلىلەر جەمئىيىتىدە ۋە فېئودالىلىق جەمئىيەتتە شەكىللەندى ۋە مۇكەممەللەشتى . شۇڭا بۇ ئىككى جەھەتكە ماس كەلگەن خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى كاپىتالىستىك خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىگە ماس كەلدى . بۇمۇ ئىسلام دۇنياسىدىكى كاپىتالىزم ئامىللىرىنىڭ تەرەققىي قىلالماسلىقىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولدى . شۇڭا ، ئىراندا ئىسلام ئىنقىلابى غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى ئىنقىلاب داۋامىدىكى ئىتتىپاقدىشىنى — بۇرژۇئازىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى يېڭى ھاكىمىيەتتىن تازىلىۋەتتى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزمچىلىرى شۇنى بىلەتتىكى ، بۇرژۇئازىيە پرىنسىپ سۈپىتىدە تەرەققىي قىلىپ زورىيىپ كەتسە ، دۆلەتنىڭ ئىشلىرىغا ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا كۆچلۈك تەسىر كۆرسەتتى ، ھەتتا ئىشلارنى ئۇياق ـ بۇياق قىلىپ ، دۆلەتتە لايىق ئورۇنغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلاتتى . بۇرژۇئازىيە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپ بولۇش سۈپىتى بىلەن قەبىلىلەر جەمئىيىتىدىكى ئاقسۆڭەكلەر سىنىپى ۋە فېئودال پومېشچىكلار سىنىپى بىلەن ئوخشاشلىققا ئىگە ئىدى .

لېكىن ، ھازىرقى زامانىدىكى ئاخىرقى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپ بولۇش سۈپىتى بىلەن قەبىلىلەر جەمئىيىتىنى ۋە فېئودالىزىمنى جەمئىيەتكە خاس بولغان نۇرغۇن قىممەت ئۆلچەملىرىگە ، ئەخلاق قائىدىلىرىگە ۋە شەرىئەت ئەنئەنىلىرىگە قارشى تۇرىدۇ ، جۈملىدىن «دۆلەتنى دىن بىلەن ئىدارە قىلىش» قىمۇ تەبىئىي قارشى تۇرىدۇ . شۇڭا ، بۇرژۇئازىيىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يول قويۇلسا ، ئۆزىگە بالا بولاتتى . لېكىن ، ئىسلام دىنىمۇ خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك تۈزۈمىنى ئېتىراپ قىلىدۇ . بۇرژۇئازىيىمۇ خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكىنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا ئۇنى يوقىتىۋېتىشكە بولمايتتى . چەكلەش سىياسىتىنى قوللىنىشقا توغرا كېلەتتى . شۇنىڭ بىلەن ، دىندىن تاشقىرى مىللەتچى ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەجرىبىلىرىدىن پايدىلىنىپ ، خۇسۇسىي ئىگىلىكىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا يول قويۇش بىلەن بىللە ، كۆچلۈك دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدىكى ئىگىلىكنى بەرپا قىلىپ ، پۈتكۈل خەلق ئىگىلىكىنى تولۇق كونترول قىلدى . لېكىن ، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ئەھۋالدا چوڭ ئۆزگىرىش بولدى : بىرىنچىدىن ، ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ھەر خىل قىيىنچىلىقلارغا ئۇچراپ ، خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك تۈزۈمىنى ئاساس قىلغان جەمئىيەتتە ھازىرقى زامان ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولۇپ ، خۇسۇسىيلارنىڭ كاپىتالىزمنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا ، بۇرژۇئازىيىنىڭ يېتەكچىلىك رولىغا يول قويۇلمىسا بولمايدىغانلىقى ئىسپاتلاندى . ئىككىنچىدىن ، يېڭىدىن يېتىلىۋاتقان بيۇروكرات بۇرژۇئازىيىمۇ چەكلەشنى قويۇۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا پايدىلىق قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى . نەتىجىدە ، قاتتىق قوللۇق تەرەپدارلىرى بىلەن كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا شەخسىي ئىگىلىككە ، بۇرژۇئازىيىگە قاناق مۇئامىلە قىلىش بويىچە سىياسەت خاراكتېرلىك ئىختىلاپ پەيدا بولدى . ئاخىر

ئىككى تەرەپ مۇرەسسە قىلىپ ، يولغا قويۇلۇۋاتقان سىياسەتلەرنى تەڭشەپ ، بۇرۇن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن كونترول قىلىنغان ، دۆلەت ئىگىدارچىلىقىغا مەنسۇپ بولغان سودا ، پۇل مۇئامىلە ۋە ئىمپورت ـ ئېكسپورت سودىسىنى كاپىتالىستلارنىڭ باشقۇرۇشىغا يول قويدى . شۇنىڭ بىلەن ، جەمئىيەتتە كاپىتالىستلار يەنە كۆپىيىشكە باشلىدى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھەرىكىتى ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشتىن ئىلگىرى كۈچەپ تۇرغان «يوقسۇللار بىلەن بايلار پەرقى» قايتىدىن پەيدا بولۇپ ، ئىجتىمائىي ئادىللىقنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان دۆلەت بايلىقىنى ئادىل تەقسىم قىلىشنى ئەمەلىيەتتە ئىشقا ئاشۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى .

چەكلەشنى قويۇۋېتىپ ، بۇرژۇئازىيىنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈشىگە ، كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يول قويۇش ھازىرقى زامان ئىسلامىزمىغا ھەم پايدىلىق ، ھەم زىيانلىق ئىدى . ئىككىسىنى سېلىشتۇرغاندا پايدىسى يېقىندا ، زىيىنى يىراقتا ئىدى . ھازىرقى جىددىي ئىش ھاكىمىيەتنى ساقلاپ قېلىش ئىدى . ھاكىمىيەت قولىدا بولسا ، كەلگۈسىدىكى قىيىنچىلىقلارنى بىر ئىلاج قىلىپ يەڭگىلى بولاتتى . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم لاگېرى بىلەن دىندىن تاشقىرى ھاكىمىيەت لاگېرى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش تىركىشىش باسقۇچىغا كىرىپ قالدى .

ۋ . فاڭجېن ـ سىياسەت

فاڭجېن ـ سىياسەت — لۇشىەننىڭ ئىپادىلىنىشى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئۇنىڭ فاڭجېن ـ سىياسىتىدە ئىلاھىي ھاكىمىيەت سىياسىيسىنىڭ لۇشىەنى ئىپادىلىنىدۇ . ئىزچىللاشتۇرۇلىدۇ . بۇنىڭدا دۆلەت ۋە جەمئىيەت تۈرمۇشىنىڭ ھەرقايسى ساھەلەردە ئىسلاملاشتۇرۇشنى

ئومۇميۈزلۈك ۋە كۆچلۈك يولغا قويۇش مەقسەت قىلىندۇ . قاتتىق قول تەرەپدارلىرى بىلەن كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدا ھازىر لۇشيەن ۋە تۆپ مەقسەت جەھەتتە ئەمەس ، بەلكى كونكرېت سىياسەتلەرنىڭ كەڭلىك «دەرىجىسى»دە ئىختىلاپ پەيدا بولدى . بىرى «قاتتىق» بولۇشنى ، يەنە بىرى «كەڭ» بولۇشنى تەشەببۇس قىلدى . ئۇ ئوبيېكتىپ ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش تەرەپدارلىرىنىڭ پىكرى قوبۇل قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئېيتقان ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنى «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى» باشلاندى . بۇ مۇساپە بىر تەرەپتىن ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ ۋەزىيىتىنى تەدرىجىي تونۇشى ۋە ئۆزىنى تەدرىجىي تەرتىپكە سېلىپ يېڭى ۋەزىيەتكە ماسلىشىش جەريانى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى . شۇڭا ، «تەرتىپكە سېلىش» — قاتتىق بولۇش ياكى كەڭ بولۇشقا تەڭشەش يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ھەر بىر ھاكىمىيەت ئۈچۈن زۆرۈر ۋە نورمال ئىش ، بۇ ئىش ھاكىمىيەتنىڭ تېز ئاغدۇرۇلۇپ كېتىشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ . بەلكى ئۇنىڭ ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ، ئۇزلۇكسىز زورىيىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، شۇنىمۇ ئىپادىلەيدۇكى ، ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن مەۋجۇت بولۇش ۋە تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن ، نۇرغۇن فاكتورلار ـ سىياسەتلەردە چوڭ تەرتىپكە سېلىپ ، ئىسلام تۇسىنى ئېنىق سۈسلاشتۇرماي قالمايدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، «كەڭ قويۇپ بېرىش» روھىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ھەر خىل يېڭى قانۇن ـ نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىدۇ . مانا شۇنىڭ بىلەن ، «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى» ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتى تەرەققىياتىنىڭ «ئاساسىي يۇزلىنىشى» ، دەۋر

رىقابىتىنى قوبۇل قىلىش ، مەۋجۇت بولۇش ، تەرەققىي قىلىش ۋە مۇۋاپىقلىيەت قازىنىشنىڭ «مۇقەررەر يولى» بولۇپ قالىدۇ .

هازىرقى زامان ئىسلامىزم دۆلىتىدە فاڭجېن ـ سىياسەت ، قانۇن ـ نىزاملارنى تەرتىپكە سېلىش ، تۈزۈش ۋە تۈزىتىش شەرىئەتكە ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلىدىكى روھىي ئاساسىغا ئۇيغۇن بولۇشى كېرەك . ئۇنداق بولمىسا ، «بىدئەتلىك» بولۇپ قالىدۇ . بۇ ئاساس ئىسلام دىنىنىڭ ئىجتىهات پرىنسىپىدىن ئىبارەت . هازىرقى زامان ئىسلامىزمى ئىجتىهات روھىنى ئالاهىدە تەكىتلەيدۇ . چۈنكى ، ئىجتىهات پرىنسىپى ئۇلارنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىگە قانۇنلۇق دىنىي تون يېپىپ بېرەلەيدۇ . مۇشۇ پرىنسىپنىڭ همماياسىدە ، ئۇلار ئۆزىنىڭ تەنقىداتى ۋە چۈشىنىشىگە ئاساسەن ، «قۇرئان كەرىم» ۋە هەدىسنى ئىنتايىن يۇرەكلىك ، ئىنتايىن ئۆزگىچە شەرهلەپ ، ئۆز مەزهىپىنىڭ دىنىي ئەقىدە ، شەرىئەت ۋە سىياسەت جەهەتتىكى تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ . مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ، ئىجتىهاتتىن پايدىلىنىش بولمىسا ، هازىرقى زامان ئىسلامىزمى بولمايدۇ . هاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن ، قاتتىق قول تەرەپدارلىرى ياكى كونكرېت ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار بولمىسۇن ، ئىجتىهات پرىنسىپىغا تېخىمۇ موهتاج بولىدۇ . چۈنكى ، ئىجتىهاتتىن پايدىلىنىش بولمىسا ، ئۇلارنىڭ نوپۇزى نەدە بولسۇن ؟ ئىجتىهاتتىن پايدىلىنىش بولمىسا ، ئۇلار يېڭى دەۋر ئوتتۇرىغا قويغان تۈگىمەس مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرەلمەي قالىدۇ . ئىجتىهاتتىن پايدىلىنىش بولمىسا ، هازىرقى زامان ئىسلامىزم هاكىمىيىتى هاياتىي كۈچىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ . شۇڭا ، ئىجتىهات پرىنسىپى هازىرقى زامان ئىسلامىزم هاكىمىيىتىنىڭ «هاياتلىق مەنبەسى» بولۇپ ، ئۇنى ئۆزىنىڭ داۋاملىق تەرتىپكە سېلىپ ، دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە ماسلىشالايدىغان

قىلىدۇ . ئىجتىمائىي پىرىنسىپى پۈتكۈل «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى»دا ئالاھىدە رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ .

يۇقىرىقى تەھلىللەرنى يىغىنچاقلىغاندا ، مۇنداق چۈشەنچىگە كەلگىلى بولىدۇ : ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يېڭى ۋەزىيەتكە ماسلىشىش ، مەۋجۇت بولۇش ۋە تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن ئىجتىمائىي پىرىنسىپىدىن پايدىلىنىپ ، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ ، تېخىمۇ جانلىق پوزىتسىيە قوللىنىپ ، بەلگىلەنگەن فاكتىجىن ـ نىزاملارنى تۈزىتىشكە ، ھەمدە «كەڭ قويۇپ بېرىش روھى»نىڭ يېتەكچىلىكىدە يېڭى فاكتىجىن ـ سىياسەت ۋە قانۇن ـ نىزاملارنى تۈزەشكە ، يەنى ئاتالمىش «غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسى» نى باشلاشقا تېخىمۇ موھتاج بولىدۇ . مۇساپە ئۇزۇن جەريان بولۇپ ، ئاستىلىقتىن تېزلەپ بارىدۇ ، بەلكى ئەگرى ـ توقايلىق ، تەكرارلىنىش كۆپ بولىدۇ . مۇساپە دۆلەتنىڭ خاراكتېرىگە ، ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ خاراكتېرىگە ۋە بىرقاتار فاكتىجىن ـ سىياسەت ، قانۇن ـ نىزاملارنىڭ يېتەكلەش مەسلىسىگە ، بولۇپمۇ بۇرژۇئازىيىگە قارىتىلغان چەكلەشنى تەدرىجىي قويۇپ بېرىپ ، ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ زورايتىشقا ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇرژۇئازىيىنى ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ھاكىمىيىتىنى «بىرلىشىدىغان» ۋە «تايىنىدىغان» سىنىپ قىلىپ ، ئاخىر بۇ ھاكىمىيەتنىڭ ھازىرقى زامان ئىسلامىزملىق خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتىۋېتىشكە ئېلىپ بېرىشى بىلەن چېتىلىدۇ . شۇڭا ، غەيرىي ئىسلاملاشتۇرۇش مۇساپىسىدە تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدىغان مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ھازىرقى زامان ئىسلامىزم ئەندىزىسىنىڭ ھەرقايسى دۆلەتلەردە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ كېتىشى ياكى مەغلۇپ بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس . لېكىن ، ئۆزگەرمەي ئۆز پېتى تۇرۇۋەرمەيدۇ . كەلگۈسىدىكى ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى ياتلاشقان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بولامدۇ ياكى ئىجادىي تەرەققىي قىلدۇرۇلغان ھازىرقى زامان ئىسلامىزمى بولامدۇ ؟ شەكسىزكى ، ۋاقىت بىزگە ئېنىق جاۋاب بېرىدۇ .

بۇ كتاب «ئىقتىساد گېزىتى» نەشرىياتىنىڭ 1998- يىلى 3- ئاي 1- نەشرى 1- باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.
本书根据《经济日报》出版社1998年3月第一版第一次印刷本翻译出版。

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىمىت ئىمىن
مەسئۇل كۇررېكتور: رەنا ئابلىمىت
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: نۇرمۇھەممەت ئۆمەر

هازىرقى زاماندىكى ئىسلامىزم

چىڭ جياخۇ قاتارلىقلا يازغان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 22.5 قىستۇرما ۋارىقى: 2
2002 - يىل 6- ئاي 1- نەشرى
2002 - يىل 6- ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 3000 —— 1
ISBN7--228—07158—1/B. 222
باھاسى: 30.00 يۈەن